MAGYAR PIARISTÁK

A XIX. ÉS XX. SZÁZADBAN

ÉLETRAJZI VÁZLATOK

AGÁRDI LÁSZLÓ, DR. ALBERT ISTVÁN, BÍRÓ IMRE, DR. BIRO VENCEL, DR. DIÓSI GÉZA, FA'LUDI BÉLA, FRIDECZKY JÓZSEF, DR. FRIEDREICH ENDRE, DR. HÁNTÓ GYULA, DR. KANSZKY MÁRTON, DR. KARL JÁNOS, MEGYER JÓZSEF, DR, NYERS LAJOS, DR. ONGRÁDI JÓZSEF, ÖVEGES JÓZSEF, DR. PAPP LÁSZLÓ, SZENTIVÁNYI BÉLA, SZÜTS FERENC, DR. TIHANYI TIBOR, DR. TOMEK VINCE

KÖZREMŰKÖDÉSÉVKL

SZERKESZTETTE

BALANYI GYÖRGY

BUDAPEST, 1942

A MAGYAR PIARISTÁK 300. ÉVÉBEN

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

A Magyar Kegyestanitórend Főnökének 1557142, sz. engedélyével.

Nihil obstat. Dr. Michael Marczell, censor dioecesanus. Nr. 5437/1942. Imprimatur. Strigonii, die 9. Julii 1942.
Dr. Michael Török, vicarius generalis subst.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELÜLJÁRÓBA

Liubomirski Szaniszló lengyel herceg, a kocimi csata diadalmas törökverő hőse, 1642-ben, tehát még Kalazanci Szent József életében (t 1648. augusztus 25) a szepességi £odolinban kollégiumot alapított a lengyel hazájában már gyökeret vert piarista atyák számára. Alapító szándékát a mondott év november 8-án kiállított alapítólevelében a következőképen okolta meg: «Minthogy a Szentlélek égő tüzétől gerjedezve beláttam, hogy Isten szigorú ítéletét jócselekedetekkel kell megelőznöm és az égi javakat a földiek árán kell megszereznem, elhatároztam, hogy az eretnekek^ között terjeszteni fogom katolikus hitünket, és hogy ezt elérhessem, Podolinban kollégiumot alapítok a piarista atyák számára . . . Ezért a piarista atyák tartoznak az ifjúságot szerzetük szabályai szerint a keresztény jámborságban és a tudományokban nevelni s a katolikus vallást az Ige hirdetésével és tanításával terjeszteni».

Az első piarista raj, három felszentelt pap, öt fogadalmas testvér és tíz novícius az olasz Franco János házfőnök vezetésével november 20-án vonult be az ősi szepességi városkába. Beiktatásuk Conti Onofrius provinciálisnak, Hosszutóthy László szepesi prépostnak, a krakói püspökség és káptalan biztosainak s a város előkelőségeinek jelenlétében december 10-én ment végbe. Ugyanezen alkalommal Sapelius krakói kanonok megáldotta és elhelyezte az alapító herceg védőszentjének, Szent Szaniszló püspöknek és vértanúnak tiszteletére építendő templom alapkövét.

Magának az iskolának megnyitására csak félévvel később, 1643. június 18-án került a sor. Egyelőre két osztályt nyitottak, a *schola legendi-t* és a *schola grammaticae-t.* Mivel a tervezett új iskolaépület még nem készült el, ideiglenesen a vár udvarán hevenyészett két kis teremben vonták meg magukat a tanárok és tanulók. A megnyitás épúgy, mint a beiktatás, nagy ünnepség keretében ment végbe. A fényes zenei kísérettel bemutatott szentmise után az egész előkelő közönség átvonult az ideiglenes osztálytermekbe. Itt Lubowiecki István lublói kapitány sajátkezűleg osztotta ki a gyermekek közt hercegi ura ajándékát, a Canisius-féle káté egy-egy példányát. Ezzel mintegy jelképezni akarta, hogy az új kollégiumnak a tanítás mellett a katolikus hit terjesztése is sarkalatos feladata lesz.

A többi azután már magától ment. 1646. szeptemberében megnyílt a *syntaxis,* 1648. júliusában pedig a *poetica* osztálya is. Sőt ugyanezen évben a lengyel Pietraskiewic Kázmér vezetésével a két évre tervezett bölcseleti tanfolyam is megkezdte

működését. Közben Bocksberger bécsi építőmester vezetésével elkészült a templom, a nagyarányú új kollégium és kolostor is. A három közül a templom sikerült legjobban; hatalmas arányaival és ízléses barokk díszítésével ma is mutatós. A kolostor és kollégium ellenben alacsony boltíveivel és szűkre szabott celláival, illetve osztálytermeivel a nyomottság érzését kelti. De akkoriban másutt is így csinálták ezt. Az ifjúság 1648. július 12-én vette birtokába új birodalmát, és ettől kezdve a nemzedékek hosszú során át zavartalanul gyűjtögette falai közt a tudomány kincseit.

Podolin, mint ismeretes, azok közé a szepesi városok közé tartozott, melyeket Zsigmond király 1412-ben 88 ezer aranyforintért elzálogosított Jagelló Ulászló lengyel királynak. Mivel a zálogösszeget sem Zsigmond, sem pedig utódai nem fizették meg, a tizenhárom, illetve Podolin, Gnézda és Lubló hozzászámításával [k] tizenhat város minden várakozás ellenére századokon át lengyel kézen maradt. Még a XVII. század közepén is lengyel főhatóság alatt állottak. Emellett azonban továbbra is a magyar szent korona szerves tartozékainak érezték magukat. Így a podolini kollégiumalapítást joggal tekinthetjük a magyar piarista gyökérverés kezdetének. Mert igaz ugyan, hogy a kollégium első lakói közt mindössze két magyar honosságú volt; a többiek mind Olaszországból és az osztrák tartományokból szakadtak be. Idővel azonban egyre inkább javult a helyzet; az idegenek mellett mindig több és több felvidéki tót és szepességi német kérte a rendbe való felvételét; majd Berzeviczy Valeriánnal megjelent az első törzsökös magyar is. (1670.)

Tanítványok tekintetében eleitől kezdve jobb volt a helyzet; a túlnyomóan tót, lengyel és német anyanyelvűek mellett mindig tekintélyes számmal találunk magyarokat is. Így már az első évben beírt 189 tanuló közül kilenc vallotta magát magyarnak; közöttük Roskoványi Zsigmond, Sváby András és István, Teleki Péter és Terebessy György. Időnkint, pl. a Thököly-féle felkelés zavaros napjaiban feltűnően megduzzadt a magyar tanulók száma. A lengyel elem csak a magyarországi rendházak kiválása és a benső forrongások lecsendesedése után jutott túlsúlyra, sőt az ország felosztását megelőző két emberöltő alatt kizárólagosságra.

De a magyar piaristaság elindulásának kell tekintenünk a podolini letelepedést azért is, mivel a tulajdonképeni magyar földön alapított első piarista rendházak, nevezetesen a privigyei (1666), breznóbányai (1673) és pozsonyszentgyörgyi (1685) kollégiumok megalapítása és benépesítése éppen úgy a lengyel rendtartomány kebelén belül történt, mint magáé a podolinié. Azután azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a magyarországi rendházak a podolinival együtt egészen 1691-ig, a magyar viceprovincia kiszakításáig a lengyel rendtartomány szerves alkotó részei voltak.

A podolini fészekrakás óta teljes három század telt el. Érthető tehát, hogy a magyar piaristaság jubileumi szentévnek érzi az 1942. esztendőt és meleg áhítattal gondol idegennevű és idegennyelvű őseire, akik az úttörés verítékes munkáját végezték. Munkájuk nem volt könnyű s főleg nem volt gyors. Hiszen 1691-ben, a lengyelektől való különválás idején mindössze tizennyolc tagot számlált a kialakulni kezdő magyar provincia, s ezek közül csak heten voltak magyar honosak,

magyarul pedig csak hatan beszéltek; ellenben a valamilyen szláv nyelven beszélők száma tizennégyre rúgott. Tíz év alatt az összlétszám kétszeresére (37), a magyarul beszélők száma pedig két és félszeresére (15) emelkedett. Ez a rohamos emelkedés elsősorban a viceprovincia első kormányzójának, a mainzi születésű Mösch Lukácsnak érdeme volt, aki korán felismerte az összefüggő nagy magyar nyelvterületek felé való terjeszkedés életbevágó fontosságát. Ezért elődeinél nagyobb számmal vett fel magyar ifjakat s rajta volt, hogy az idegennyelvű növendékek is megtanuljanak magyarul.

A magyar vidékeken való begyökérzés folyamata azonban csak II. Rákóczi Ferenc felkelésének lezajlása után indulhatott meg. De ekkor azután annál gyorsabban ment. A veszprémi kollégium megnyitását (1711) hamarosan követte a kecskemétié (1714), vácié (1714), beszterceié (1717), pestié (1717), debrecenié (1719), korponaié (1720) és szegedié (1720). Ekkorra végleges rendezést nyert a rend jogi helyzete is. Ebben a tekintetben főleg két fontos mozzanatot kell kiemelnünk: a magyar honosság megszerzését (1715: 102. §) és az önálló magyar provincia megszervezését (1721). Most már semmi sem állotta útját a magyarországi piaristaság gyors elterjedésének és a nemzeti életben való elvegyülésének.

A meginduló folyamat első szemmellátható tünete a rend gyors megmagyarosodása volt. A hajdan «tót»-nak csúfolt szerzet egy-két emberöltő lefolyása alatt nyelvben és szellemben teljesen magyarrá lett. Törzsökös magyar, sőt előkelő és főúri családok (Bajtay, br. Jósika, br. Száraz, br. Révay, br. Cörver, gr. Königsacker, Zsidanics) gyermekei tömegesen vétették fel magukat tagjai közé. Idegenajkú tagjai is mihamar elmagyarosodtak, akárhányan nevüket is magyarra változtatták s legtöbben lelkes apostolai lettek a magyarságnak. Annak a csodálatos folyamatnak, mely XVIII. századi társadalmunk bábelét nyelvben és érzésben magyarrá formálta át, az idegenből átplántált és jóidéig idegenekből rekrutálódó piarista rend volt a leghatékonyabb munkása. Különösen az Alföldön és a Dunántúlon keletkezett intézetei játszottak e tekintetben nagy és fontos szerepet. A szegedi gimnázium ebben az időben kezdte meg nagyszerű kultúrmunkáját a Délvidék megmagyarosításában. De a többiek is derekasan kivették részüket a munkából és a «nemzetietlen kor» elnevezést meghazudtoló odaadással fáradoztak a nemzeti érzés és öntudat élesztésén.

Magyar szelleme mellett nem kevésbbé növelte a magyar piaristaság népszerűségét a haladó kor igényeihez való tudatos alkalmazkodása és gyakorlatiasságra való törekvése. Iskolai munkáját kezdettől fogva bizonyos józan eklekticizmus jellemezte; ha az élet úgy követelte, mindig hajlandó volt változtatni az elméleten. Innét van, hogy a humanisztikus tárgyak mellett egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a közhasznú ismeretek felé. A piarista iskolákban már Mária Terézia uralkodásának kezdő éveiben rendes tárgyként tanították a földrajzot és a nemzeti történelmet. Még nagyobb gondot fordítottak a reális tárgyak tanítására. Pl. az aritmetika osztályában általánosan tanították a könyvvitelt, sőt helyenkint a megyei számviteltant és az elemi jogi ismereteket is. A szempci gazdasági iskolában pedig

a számtan, természettan, gyakorlati mértan és gazdaságtan mellett a kamarai számvitelt s a politikai és kereskedelmi számtant is előadták.

A haladás irányában tett ezen első lépéseket nemsokára újabbak és még merészebbek követték. Báró Cörver Elek, a nagy Corsini Eduárd piarista generális méltó tanítványa Mária Terézia engedélyével 1743-ban bölcseleti tanfolyamot nyitott a pesti gimnáziumban s ezen magyar földön elsőnek juttatta szóhoz az újkori filozófiai gondolkodást. Példája azután hamaros követésre talált s a Newton, Wolf Keresztély és Leibnitz szellemében művelt eklektikus filozófia rövidesen közkincse lett a piarista iskoláknak és rendi stúdiumoknak. Báró Cörver János rendfőnök, Elek öccse, még tovább ment egy lépéssel: 1757-ben kibocsátott tantervében egyenesen illetlen, sőt gyalázatos dolognak minősítette a hazai nyelv elhanyagolását, s ezért elrendelte, hogy a magyar nyelvet a legalsóbb osztálytól a retorikáig bezárólag ugyanolyan szorgalommal és módszerrel tanítsák, mint a latint. És hogy szava nem volt a pusztában kiáltónak szava, mutatja utódjának, Tapolcsányi Gergelynek 1766-ban kelt nagy felterjesztése, melyből többek közt megtudjuk, hogy a «helyes és elegáns írásmód» magyar, latin és német nyelven minden osztályban kötelező volt. De ugyanúgy kötelező volt az aritmetika is; sőt egyes iskolákban még külön aritmetikai osztályt is tartottak fenn az idegen intézetekből jött tanulók részére. Ezenfelül mindenkinek tanulnia kellett a földrajzot, a hazai és ókori történelmet, a régiségtant s az egyháztörténelmet.

Erős nemzeti szelleme és korszerűségre való törekvése mellett harmadik oka volt a piarista iskolák népszerűségre jutásának az iskoladráma felkarolása. Mert bármennyire tilalmazta annakidején Kalazanci Szent József az iskolai színjátszást, a fejlődés már életében túlszárnyalta tilalmát. A kor a jó iskola szükségképeni velejárójának tekintette a színielőadást, és sürgetve követelte bevezetésüket. Így történt ez nálunk is. A jezsuita iskolák példájától elkényeztetett közönség szinte rákényszerítette a piarista atyákat a színjátszás meghonosítására.

Jellemző, hogy Privigyén 1670-ben nyílt meg a poétikai osztály és még ugyanabban az évben bemutatták az első magyarországi iskoladrámát. És a privigyei eset megismétlődött másutt is; az iskola, illetve a felsőbb osztályok megnyitását mindenütt nyomon követte a színielőadások rendszeresítése. Az iskoladráma hovatovább szerves alkotórésze lett az iskola nevelő munkájának. Mert Pállya István szerint «minden komédiának az az ő feltett céllya, hogy vagy valami gonoszságnak undokságát vagy valami jó erkölcsnek dícsíretes voltát terjessze szemeink elibe.»

A színpad azután hosszú időre elszakíthatatlan kötelékkel fűzte a közönséget az iskolához. Egy-egy előadás mindig eseményszámba ment, mely ellenállhatatlan erővel vonzotta a város és a környék népét, s melyet országos előkelőségek is szívesen tüntettek ki megjelenésükkel. Érthető tehát, hogy az előadandó darabokra mindig nagyobb és nagyobb gondot fordítottak. A drámaírás szinte tudománnyá lett, melynek fortélyaiba rendszeres előadásokkal vezették be a növendékeket. Ennek a fokozódó gondosságnak lehet tulajdonítanunk, hogy az előadott darabok nemcsak

számban, hanem irodalmi és művészi értékben is észrevehető emelkedést mutattak. Különösen attól az időtől fogva, hogy a latin helyett a magyar nyelvet kezdték használni. A hetvenes és nyolcvanas évek drámái már mintegy átmenetül szolgáltak az iskolai színpadról a világira, és bizonyára nem véletlen jelenség, hogy nekilendülő drámai irodalmunk első kiválóbb művelői csaknem kivétel nélkül az iskoladráma mesterei közül kerültek ki. (Simái Kristóf, Dugonics András, Endrődy János, Egerváry Ignác.)

Így Kalazanci Szent József magyar fiainak és a magyarságnak szíve egyre harmonikusabb ütemben dobbant össze. Az egykori «tót» szerzet száz év leforgása alatt ízig-vérig magyarrá és egyben a nemzeti törekvések öntudatos hordozójává alakult. Nem csoda tehát, hogy a magyarság korán szívébe zárta a jó atyákat, akik a korszerű tudáson túl a tüzes nemzeti érzést is jelentették számára. Így a piaristaság és a magyarság idővel egészen sajátos sorsközösségbe került egymással, melyet az egymást követő emberöltők közös élményei és megpróbáltatásai még szorosabbá és elszakíthatatlanabbá kovácsoltak össze. Elég e tekintetben a szabadságharc vagy az elnyomatás korára utalnunk, mikor a piaristaság története valóban az egyetemes magyarság sorsát tükrözte vissza.

A piaristaságnak és a magyarságnak ebből a benső együttéléséből következik, hogy a rend mostani ünnepe bizonyos fokig a magyarságnak is ünnepe. Mert rendünk az elmúlt háromszáz esztendő alatt bőven juttatott szellemi kincseiből nemzetünknek, s a magyar szellemi és társadalmi fejlődésnek egész fejezeteit írta tele maradandó alkotásokkal; ugyanakkor azonban a magyar géniusz is szinte kézzelfoghatóan közrehatott abban, hogy a magyar piaristaság az egyetemes piaristaság egészen önálló, minden más ágazatától jellegzetesen elkülönülő hajtásává fejlődött. Mert túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyar piaristaságot jóformán csak a közös ős emléke és a közös élethivatás tudata fűzi az egyetemes piaristasághoz; egyébként életformákban, részleges célkitűzésekben és módszerekben époly mélyreható különbségek választják el tőle, mint «elszakadott, testvértelen» nemzetét a körülölelő idegen világtól. Mind a kettő önmagában álló külön világ. Talán azért is érzik annyira kölcsönös egymásrautaltságukat.

A háromszázéves évforduló megünneplésének legméltóbb módja a piaristaság és a magyarság szempontjából minden bizonnyal rendi múltunk részletes feltárása volna. Hiszen ebből lehetne legjobban látni, hogy az idegen palánta a magyar ugaron és a magyar ég alatt miként alakult át jellegzetes magyar növénnyé; hogyan szívta magába a magyar anyaföld éltető nedveit és a magyar nap perzselő melegét, hogyan dolgozta fel azokat magában, s mint nemzetmentő és nemesítő erőket hogyan sugározta bele a magyar világba. A részletes és kimerítő rendtörténet kiadásának ideje azonban, sajnos, még mindig nem érkezett el. Nemcsak az előtanulmányok hiányossága, hanem az idő rövidsége és megnehezült járása miatt sem.

Így merült fel a gondolat, hogy, ha az egész rendtörténetet nem tudjuk adni, legalább egy részletét próbáljuk rögzíteni. Külső formául az összefüggő rendtörténeti előadás helyett a kiemelkedőbb rendtagok egyéniségének és működésének

felvázolását választottuk. Ebben főleg két szempont vezetett bennünket: 1. több munkatárs bevonása révén biztosabban és hamarosabban remélhettük a kitűzött cél elérését; 2. az életrajzi forma természeténél fogva alkalmasabb az olvasóközönség érdeklődésének felkeltésére. Igaz ugyan, hogy így kevésbbé alakul ki határozott és összefüggő kép, de viszont az összbenyomás, hogy a piaristák sokoldalú és maradandó értékű munkásságot fejtettek ki, jobban megmarad.

Feldolgozandó korul tudatosan a XIX. és XX. századot választottuk. Ügy gondoltuk ugyanis, hogy a XVIII. század kimagaslóbb piaristáinak (Bajtay, a két Körver, Dugonics, Benyák, Révay, Simái, Pállya) életkörülményeit és munkásságát már eléggé felderítették az eddigi kutatások, míg a közelmúlt vezető személyiségeiről legfeljebb általános benyomások élnek a köztudatban. Másrészt az a meggondolás is vezetett bennünket, hogy a XIX. század nagy piaristáinak megidézésével nagyobb szolgálatot teszünk a rendtörténet régóta vajúdó ügyének, mint a XVIII. század többé-kevésbbé ismert adatainak ismételgetésével. Hiszen egyikmásik kiválasztott hős életében egész rendtörténeti fejezetek lappanganak. (L. pl. Egerváry, Horváth, Purgstaller, Lévay, Fekete, Sebes stb. életrajzát.)

A kiválasztásnál az a szempont vezetett bennünket, hogy lehetőleg olyan rendtagok életét mutassuk be, akik az iskolán túl más téren is működtek, akik tehát szélesebb társadalmi körökre hatottak. Elsősorban tehát azokra gondoltunk, akik irodalmi, tudományos vagy társadalmi alkotásokkal járultak hozzá a magyar szellemi és társadalmi élet gazdagításához. Tisztán iskolai hatása alapján nem vettünk fel senkit. Ezért pl. a budapesti öregdiákok hiába keresik könyvünkben Bartos Józsefnek, a kecskemétiek Tóth Györgynek, a magyaróváriak Rappensberger Vilmosnak, a nagykárolyiak Palczer Ernőnek, a szegediek Magyar Gábornak, a temesváriak Számek Györgynek előttük olyan kedves emlékű és olyan elevenen élő profilját. Ez – szívesen elismerjük – fogyatkozása vállalkozásunknak, de valahol határt kellett szabnunk.

A kiválogatásnál iparkodtunk lehető körültekintéssel eljárni. De azért nem ámítjuk magunkat, hogy általános megelégedésre sikerült megoldanunk feladatunkat. Bizonyára lesznek, akik a kiválasztottak egyikének-másikának helyén szívesebben látnának mást. És ez természetes. Mert abszolút biztos mérték csak a legkiemelkedőbb egyéniségeknél van; a többiek kiválasztása legfeljebb a viszonylagos egymáshoz arányítás alapján történhetik. Úgy hisszük azonban, hogy a névsor mostani összeállításában is alkalmas a magyar piaristaság XIX. századi irodalmi és közéleti tevékenységének megérzékeltetésére.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a munkatársak valamennyien a rendtagok közül kerültek ki. Egyetlen kivétel Frideczky József ny. középiskolai tanár, aki itt közölt cikkével is kifejezést akart adni rajongva szeretett egykori tanára, a nagynevű Maywald József iránt érzett hálájának. A munka gyűjteményes természetéből következik, hogy az egyes cikkek közt meglehetősen nagy egyenetlenségek észlelhetők; egyikben inkább az adatszerűség,, a másikban viszont az irodalmi szempont áll előtérben; egyikben több a korrajz, a másikban mélyrehatóbb az egyéni

elemzés. Egy azonban bizonyos: mindegyik munkatárs iparkodott tehetsége szerint a legjobbat nyújtani. Az itt is, ott is esetleg észlelhető egyenetlenségek tehát nem a jóakarat hiányának, hanem a nézőpontok és az írói adottságok különbözőségének számlájára írandók. Meggyőződésünk szerint azonban a tartalom változatossága mellett ezek a nézőpont– és feldolgozásbeli különbségek is hozzátartoznak a könyv egyedi sajátosságaihoz.

Befejezésül még kötelességünknek érezzük, hogy hálásan megköszönjük munkatársaink áldozatkész közreműködését. Külön köszönet illeti Friedreich Endrét, aki az anyag összeállításában és Tomek Vincét, aki a képanyag összegyűjtésében és szakszerű kiválogatásában volt nagy segítségünkre.

Budapesten, 1942. június 21.

Balanyi György.

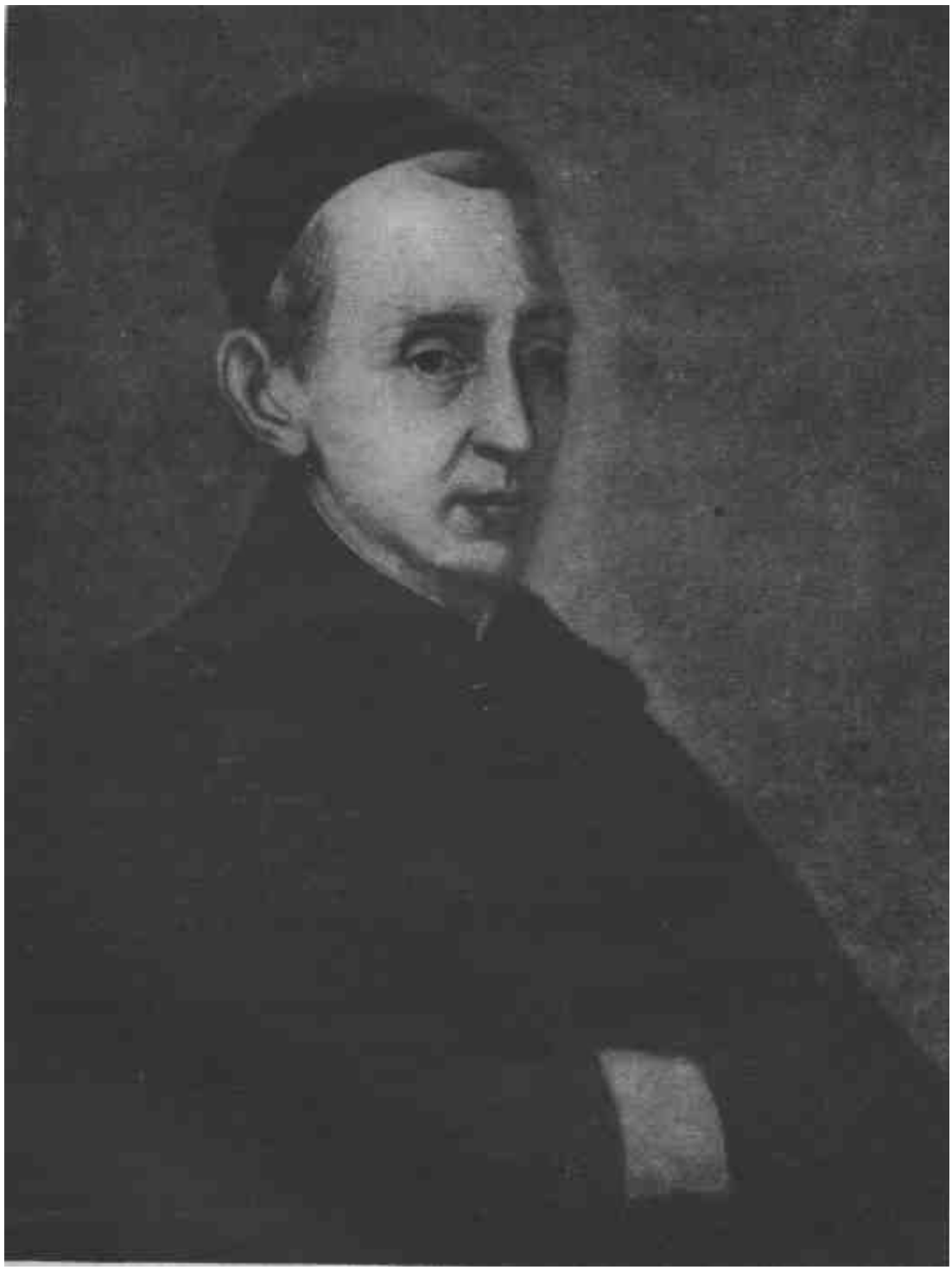

Szentiványi Béla:

EGERVÁRY IGNÁC

(1751-1809.)

Amikor 1809. április 26-án örök álomra hunyta le szemét, a rendi krónikaíró ezekkel a szavakkal emlékezik meg róla: «Senki sem akadt rendtársai közül, aki nern siratta volna benne a közös atyát és azt a férfiút, aki a kusztodiátus[1] megszerzésével a magyar piarista provincia második alapítója nevét érdemelte ki magának».[2]

Egerváry Ignác, az egyik legnagyobb magyar piarista rendfőnök, a zalamegyei Egerszegen született 1751. március 12-én. Családi körülményeiről nincsenek adataink. Nem tudjuk, kik voltak szülői, hol járta iskoláit, és milyen viszonyok között serdült ifjúvá. Érdekes volna tudni, milyen behatások érvényesültek nála, hogy piaristává lett. Természetesebb és magyarázhatóbb volna ugyanis, ha a dunántúli ifjú a nagymúltú bencések, ciszterciták vagy premontreiek felé tájolódik, akiknek ősi monostorai, növendékes házai és birtokai mind a Dunántúlon vannak. És Egerváryt a hivatás szava mégis a kecskeméti piarista novíciátusba vezérli, ahol 1767. október 11-én Petraskó Sándor házfőnök kezéből magára vette a piaristák egyszerű uniformisát.[3]

A novíciátus az aszkézis és a komoly lelki életre előkészülés két nehéz esztendeje volt. Bizonyára feltehető, hogy az ifjú Egerváry jövő életének kialakítására sorsdöntő befolyású volt. A novíciátus befejeztével 1769. október 11-én tette le fogadalmát, amellyel örökre elkötelezte magát rendjével szemben, amelynek minden baját-gondját oly áldozatos lélekkel hordozta magában, mint kevesek a kortársak vagy utódok közül.

A dolgok rendje az lett volna, ha Egerváry a novíciátus után azonnal folytathatta volna a rend valamelyik intézetében a középfokú tanulmányokat befejező filozófiát. Azonban ő is, mint azon idők legtöbb piaristája, átesett a tanári élet kezdő ízelítőjén, mielőtt filozófiai és teológiai tanulmányait elvégezhette volna. A piarista iskoláit rohamos terjedésével ugyanis a rendi tanárképzés nem tudott lépést tartani, s így a rend kénytelen volt már a novíciátusból kikerült fiatalokat katedrára küldeni.

Egerváry 1770-ben a rend szentannai (Arad vm.) iskolájában kezdte meg a tanítást.[4] Az első esztendőben az elemiben magister és a gimnázium alsó osztályaiban katekéta. 1771-ben ugyanott a szintakszist tanítja, az Oratorium[5] vezetője és hitoktató.

1772-ben Nagykárolyban találjuk, ahol a filozófia kétéves tanfolyamát végezi.

1774-ben egy évig Nyitrán a grammatika tanára. Majd 1775-ben fog bele ugyancsak Nyitrán a teológia hallgatásába a rend hittudományi főiskoláján. A teológia első esztendejének befejeztével 1775. július 24-én Gusztini János nyitrai püspök áldozópappá szentelte.

1777-ben kezdte meg rendes tanári működését Debrecenben, ahol a gramma-

tikai osztályban tanít, egyben tanulmányi szubregens. A következő évre Szegedre helyezik, ahol három éven át a humaniórák tanára. 1781-től kezdve két *évig* Kanizsán tanítja a humaniórákat, majd 1783-ben egy évig Nyitrán a filozófia tanára.

Az 1784.-Î esztendő fordulópont Egerváry életében. Elöljáróinak engedélyével nevelői megbízatást vállal a renden kívül. A piarista rend történetéből eléggé ismeretes, hogy a XVIII. században az arisztokrácia magyar szellemű családjai szinte egymással versenyezve fordultak a rendfőnökökhöz piarista nevelőkért.[6] A piarista nevelők annyira keresettek lettek, hogy báró Cörver János rendfőnök szükségét érezte, hogy megírja a főrangú ifjak piarista nevelését tárgyaló és akkoriban a külföldön is ismert munkáját.[7] A rend érthető okokból igyekszik a főúri családok kéréseinek eleget tenni, hiszen a magyar arisztokrácia elitje ostromolja leveleivel a rendet. Az Andrássy, Apor, Barkóczy, Batthyányi, Bánffy, Csáky, Eötvös, Erdődy, Esterházy, Győri, Gyulai, Illésházy, Károlyi, Orczi, Nyáry, Pállffy, Teleki stb. főúri és több nemes családnak a Rendi Levéltárban őrzött levelei tanúsítják, hogyan értékelte az arisztokrácia a piarista nevelést. Sőt maga Mária Terézia is magyar piaristára bízza elsőszülött fiának, a későbbi II. Józsefnek nevelését.[8]

Egerváry 33 éves korában kerül a gróf Nyáry-család fiaihoz nevelőnek. Bár a Rulla bejegyzése szerint rendbelépésekor csak a magyar nyelvet beszéli, egészen bizonyos, hogy tanulmányai végzése és tanárkodása közben annyira megtanult németül és franciául, hogy a nevelői megbízatást vállalni merte.[9] A kusztodiátus szerzése körül végzett kiterjedt levelezésében kifogástalan németséggel megírt levelek maradtak utána. Az első évben növendékei a budai Teréziánum tanulói. A következő esztendőket a családdal együtt Pozsonyban tölti.

Egerváry 1789-ig volt a Nyáry családnál. A kegyeletes életrajzok írója azt jegyzi fel róla, hogy kötelességét a család legteljesebb megelégedésére teljesítette.

A Nyáry-fiúk nevelésének be végeztével 1789-ben Tatán kisegítő tanár lett. 1790-ben azonban újból nevelő megbízást vállalt, és elfogadta a hontmegyei Blaskovics földbirtokos család meghívását. Nincs adatunk rá, magától hagyta-e el a családot, vagy rendje hívta vissza, de 1791-ben megválik Blaskovicséktól, hogy ezentúl minden tehetségével rendjének szolgáljon.

A nevelősködés évei mély benyomásokat tettek Egerváryra. Egy új világ tárult fel előtte nagy életigényekkel, ha nem is elmélyült, de színes és sok irányú kultúrájával. Bizonyos, hogy idegen nyelvtudását tökéletesebbé tette, előkelő fellépésre tett szert, és elsajátította a főúri házak finomabb modorát. Mindezt a szegényes piarista életviszonyok aligha tudták volna számára biztosítani. Pedig elkövetkezendő nagy művének, a kusztodiátus megszerzésének keresztülvitelében biztos, előkelő fellépésére, nyelvtudására nagy feladat várt. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a nevelői esztendők alatt szerzett személyes ismeretségei és barátságai is nagy hasznára váltak.

1791-ben, 40 éves korában lép újból szorosabb rendi szolgálatba. A férfikor legszebb kiteljesedésében, az alkotás és ambíciók értékes idejében indul el gyönyörűen ívelő pályája, amely Rendjének anyagi talpraállításában éri el csúcspontját. Szegeden nőtt naggyá. Szeged adta őt is rendjének, mint azóta is annyi más piarista kiválóságot. 1791-1797-ig a szegedi iskola igazgatója, utána 1802-ig a házfőnök és igazgató kettős tisztjét viseli. 1800-ban rendfőnöki tanácsos (asszisztens).

1803-ban már a pesti házfőnökség terhe nehezedik vállára. Szegedi és pesti

házfőnöksége alatt annyi jelét adta kormányzói bölcseségének és rátermettségének, hogy 1805-ben Dományi Márk lemondása után a rend egyhangú bizalma a rendfőnöki méltóságba helyezte Egerváryt.

* * *

A XIX. század a vér és vas jegyében köszöntött rá Európára. A francia forradalmak és a napóleoni háborúk nemcsak erkölcseiben viselték meg Európa népeit, hanem a kontinens anyagi erőit is annyira igénybe vették, hogy általános európai elszegényedés aggasztó tünetei jelentkeztek minden téren. A pénzromlás katasztrofálisan érintette a rend anyagi exisztenciáját. A rendnek ugyanis pénzben fekvő alapítványain kívül értékálló vagyona nem volt. A rend jövedelmei annyira megcsappantak, hogy a rendtagok legszerényebb megélhetését sem tudták biztosítani. Már *Pállya* István rendfőnök (1796.-1802.) is keserű aggodalommal írja: *«Egyetlen betegsége van ennek a rendnek, a végtelen szegénység . . . Az ellátás a legtöbb házban anniyra kevés, hogy nem elég az éhség csillapítására* . . . Még a betegeknek sem jut jobb falat. . . Továbbiakban arról kesereg, hogy a szegénység miatt nem lehet a könyvtárakat, szertárakat gyarapítani. Mégis a piarista puritánságot annyira jellemző szavakkal büszkén írja tovább: «Ámbár ilyen az életünk sora, jelentkezzék az, akinél valamikor segítségért könyörögtünk?».[10] *«Valóban» – írja ugyancsak Pállya – «Alapítónk szelleme van velünk s őrködik fölöttünk, hogy kétségbe ne essünk.»*[11] *Hannulik* János, a jeles piarista latin költő egy ódájában, amelyet az 1802. Pozsonyba összehívott Karoknak és Rendeknek írt, s amelyet *Révai* Miklós fordít magyarra, a rend «szorongató Ínségére», «vékony jövedelmére» hívja fel a honatyák figyelmét.[12] Oly nagy már a szegénység, hogy Dományi Márk nem akarja miatta vállalni a rendfőnökséget.[13]

Ezek a rendi állapotok, amikor Egerváry Ignác 1805-ben átveszi Dományi örökségét. A magyar piarista provincia történetében alig akad párja ennek az áldozatvállalásnak. A bajt tetézi még névtelen áskálódók vádaskodása is, hogy a piaristáknál laza a fegyelem, és a rend reformokra szorul. Egervárynak tehát két, szinte leküzdhetetlen fronton kell a harcot felvennie. Ne feledjük, hogy az Egyháznak annyi kárt és veszteséget okozó jozefinizmus még egészen új keletű. Ne feledjük azt sem, hogy a jozefinizmus az egész monarchia klérusát megfertőzi, a világi és szerzetes papságot egyformán. Ezért igazságtalan és személyes gyűlölködésből eredő e vádaskodás, amely csak a magyar piaristákat választja kialattomos támadások célpontjául. A feljelentések és vádaskodások okát inkább abban az irigységben kell keresnünk, amelyet a piarista iskolák jóhíre és közkedveltsége váltott ki a névtelen rágalmazókból. Minden rosszindulatnak ellenére a Hannulik-Révai által várt «szebb nap virradása» nem sokáig várat már magára. Első sugara az az államsegély – 32.000 forint, – amelyet 1804-ben kapott a rend.

Sajnos, a pénz értékének fokozatos romlása következtében az államsegéllyel kiegészült jövedelmek is hova-tovább elégtelenek a rendi kiadások fedezésére. Egerváry gyökeresebben óhajt a bajokon segíteni. A rend anyagi talpra állítását célzó törekvéseit a nádorhoz intézett (1806. október 12.) kérvényével kezdi meg. Kéri a nádor támogatását, mert a rend jövedelmei nem fedezik az intézmény kiadásait.[14]

A nádor a kérvényt a *királyi tanács* ítéletére bízta. A tanácsban mindenki méltányosnak tartja a rend megsegítését. Sőt voltak egyesek, akik a rendfőnök kalkulációját túlságosan szerénynek tartották. Egerváry ugyanis 400 rendtaggal

számol s fejenkint 200-200 forintot, összesen tehát 80.000 forintot kér. Minden jóakarat fennakad azonban azon a körülményen, hogy a vallás- és tanulmányi alapok annyira kimerültek, hogy azokon keresztül megsegítésre még gondolni sem lehetett.

A tanács egyik tagja, *Esterházy József gróf* azonban egy meglepő javaslattal állott elő. Felveti a gondolatot, hogy a nemrégiben – 1802-ben – visszaállított bencések, ciszterciták és premontreiek visszakerült birtokából kellene a piaristákat megsegíteni. Szerinte ezeknek a rendeknek olyan hatalmas birtokai vannak, hogy ezek jövedelme jóval fölözi a rendi kiadásokat.

A tanács a gróf javaslatát egyhangúan elfogadta, és ily irányú felterjesztéssel fordult a kir. kancelláriához. Az államtanácsban azonban ez a javaslat nem találkozott *Somogyi János államtanácsos* tetszésével. Somogyi buzgó munkája volt az említett rendek visszaállítása, s így nehezen tűrte volna el, hogy rövidülést szenvedjenek. Somogyi azonban ennek ellenére is a legnagyobb jóindulattal vette kezébe a piaristák ügyét, hiszen világos volt előtte, hogy a két év előtt biztosított 32.000 forintos államsegély elégtelen már, és ennek felemelésére gondolt.

Somogyi elgondolása Egerváry nak is tetszett, és a dunántúli piarista házak atyai látogatásának alkalmát felhasználta, hogy felmenjen Bécsbe, hogy személyesen tárgyalhasson az államtanácsossal. Somogyit azonban nem találta Bécsben, mert a királlyal együtt Laxenburgban volt.

Egerváry ide is utána sietett. Találkozásuk alkalmával Egerváry őszintén és férfiasan elmondta rendjének reménytelen anyagi helyzetét. Somogyi is nyíltan feltárta előtte, hogy a kir. kincstár üres, az alapok máris túlon-túl vannak terhelve, az államsegély felemelésére gondolni sem lehet. Somogyinak már 1804-ben is az volt a szándéka, hogy a piaristákat ingatlan juttatásával kell megsegíteni,[15] azért tetszett neki az eszme, amikor Egerváry ügyes fordulattal a volt jezsuita birtokokra tett célzást, amelyekből már magánosok is kaptak donációkat. Érvelése logikus. Mert ha piarista kézre kerülnének ezek a birtokrészek, ugyanazon cél szolgálatában állanának, mint a jezsuiták kezén, tudniillik a magyar ifjúság tanításügyét szolgálnák. Somogyi azonban erre kijelenti, hogy ezek a birtokok már részben eladományoztattak, részben Ígéreteket tett felőlük a király. Erre Egerváry előáll utolsó ütőkártyájával, s kijelenti, hogy a székesfehérvári kusztodiátusra aspirál. Annyival is inkább, mert üresedésben van, azután évtizedeken keresztül idegen kézen volt. Somogyi Egervárynak ezen kijelentésére meglepett csodálkozással kiált fel: *«Per Deum bonum, quid, inquit, cogitat. P. Provincialis! Bonum hoc ingens est et múltis milibus aestimatum, ac propterea uni Ordini Reliogoso superfluum, nee satis conveniens».*[16] Mindenesetre érdekes annak a Somogyinak a csodálkozása, aki nem enged hozzányúlni a bencések birtokához, amely még egyszer akkora, mint a kusztodiátus, s félannyi sem a rendtagok száma, mint a piaristáké! Egerváry azonban nem az az ember, aki zavarba jön. Hosszú és önérzetes érvelésbe fog rendje jogos kérelme mellett s az a végkonklúziója, hogy egy 400 tagból álló szerzetesrendet, amelynek tagjai már évek óta nyomorognak és nélkülöznek, holmi potomsággal nem lehet kielégíteni.

A hosszú, logikus és önérzetes érvelés Somogyira nem várt hatással volt. Már ő sem idegenkedik a gondolattól, hogy a kusztodiátus a piaristáknak adományoztassék, sőt ígéretet tesz, hogy jóindulattal fogja képviselni ezt a piarista érdeket. Most már csak a király elhatározásától függ, mert egyedül rajta fordul meg a kérdés.

Hogy Somogyi komolyan magáévá tette a piaristák dolgát, a következmények igazolják.

Ez a drámai erejű párbeszéd a kusztodiátusért folyó küzdelemnek ú. n. nagy jelenete.[17] Bizonyos, ha Egerváry kezéből kicsúszott volna a dolgok irányítása, a végsőkig menő nyomor talán örökre felbomlasztotta volna a magyar piarista provinciát.

Egervárynak a 80.000 forint államsegélyt kérő folyamodványát a bécsi államtanács ismételten letárgyalta. Azonban nem volt olyan alap, amely ezt az összeget évről-évre folyósítani tudta volna, így a piarista rend megsegítésének ügye 1806-ban semmiféle formában sem nyert elintézést.

I. Ferenc a következő esztendőben, 1807. április 5-re országgyűlést hívott össze Budára. Egerváry bizonyos kilátástalansággal nézett a budai országgyűlés elé, mert azon a véleményen volt, hogy fontosabb országos kérdések mellett aligha jut idő a rend mégiscsak magántermészetű ügyének elintézésére. A király kíséretében volt Somogyi és *Bendekovits* államtanácsos is. Egerváry jónak látta, hogy tiszteletadás céljából az államtanácsosokat felkeresse, de meg azért is, hogy rendjének ügyét állandóan programmon tartsa. Somogyi ez alkalommal kijelentette a rendfőnök előtt, hogy ők részletesen informálták a Felséget a rend nyomasztó anyagi helyzetéről és arról is, hogy a rend megsegítésére nagyobb összegű évi járadékra volna szükség. Fizetni tudó alap hiányában a király sem határozhatott.

Egerváryt a sikertelenségek sem tudták elkedvetleníteni, ha rendjének sorsa forgott kockán. Azért megjelent az országgyűlésen, hogy audienciát eszközöljön ki, mert most már személyesen akarta ügyét a király színe elé vinni. Ez alkalommal azonban az audienciából semmi sem lett. Aggasztó hírek érkeztek ugyanis Bécsből a királyné betegségéről, mire a király sietve visszatért Bécsbe.

A királynének április 17-én bekövetkezett halála után a bánatában megtört király egy hirtelen elhatározással gyermekeivel együtt visszatért Budára. Egerváry gondolni sem mert volna arra, hogy ilyen körülmények között ügyével a király elé kerülhet. Annál meglepőbb volt tehát Esterházy József grófnak május 3-án kelt értesítése, hogy másnap, tehát május 4-én reggel 8 órára jelenjen meg Egerváry Budán, mert audienciát eszközölt ki részére. Ez alkalommal volt Egerváry először a király előtt. A hosszú kihallgatáson a rendfőnök részletesen beszámolt rendjének nyomorúságos helyzetéről. Feltárta, hogy a bevételek oly csekélyek, hogy az egyes házakat már az adósságok fojtogatják, hogy a rendtagok nélkülöznek, s ezért már az elkeseredés lett úrrá lelkükön. Már-már arra gondol, hogy beszünteti a növendékfelvételt, mert a meglévő növendékek fenntartása is emberfeletti gond. Megfordult gondolatában az is, hogy a fogadalmat nem tett növendékeket is elbocsátja. Így azután hamarosan tanárhiány áll be, ami végül az iskolák feladásához vezet. Hódolattal kéri a Felséget, ha a rend fennmaradását hasznosnak és a köz számára szükségesnek látja, legyen kegyelmes, és siessen annak segítésére.

A király látható részvéttel hallgatta meg Egerváry panaszait és kijelentette, hogy ismeri a piaristák érdemeit, és ezért a rend fennmaradását szükségesnek tartja. Azonban a jelen pillanatban semmi alap sem áll rendelkezésére, amiből a rendet kisegíthetné bajából. Majd megkérdezte Egerváryt, hogy van-e magánál valami írásos kérvény is? Egerváry erre elővette, és a király engedélyével fel is olvasta előre elkészített kérvényét.

Egerváry vegyes érzelmekkel hagyta el az audiencia termét. Esterházy gróf

már várakozott reá. Mikor megtudta az audiencia lefolyását, így aposztrofálta a provinciálist: *«Gratulor Tibi Amice! Rem quasi iam habes obtentam, ego ipse dabo operám, ut Ordini quanto citius subsidium decernelur».*[18]

Az audiencia után a rendfőnök a nádorhoz sietett. Ismételten előadta a rendnek az anyagiak hiányában máris bekövetkezett és még nyomasztóbbá válható nehézségeit. A nádor azzal nyugtatta meg Egerváryt, hogy most már neki is megvan minden reménye, hogy a Felség megtalálja a megsegítés módját. Azután ígéretet tett, hogy a rend kérését támogatni fogja.

Egerváry jól tudta, ha kérésének elintézése komolyra fordul, elsősorban tanácsadói véleményét hallgatja meg a király. Azért a nádornál tett látogatása után Somogyi és Bendekovits államtanácsosokat is felkereste, és beszámolt a királyi kihallgatás lefolyásáról.

A fenti eseménytől számítva két hét múlt már el, és Egerváry semmit sem hallott kérvénye sorsáról. Aggódó nyugtalansággal jelenik meg az államtanácsosok előtt, hogy kérvénye felől érdeklődjék. Amikor ezektől csak nemleges híreket hall, szomorúan kezdi mérlegelni a kérdést, vájjon meghirdetheti-e a novíciusok felvételét, ha a várva-várt segítség nem érkezik meg. Még azon is töpreng, elinduljon-e szokásos tavaszi atyai látogatására. Somogyi biztatásokkal igyekezik a provinciálist megnyugtatni, hogy a normális számnál is több novíciust vegyen, és feltétlenül induljon el a rendházak meglátogatására. Biztosította a rendfőnököt, mihelyt alkalma lesz a királlyal a rend sorsáról tárgyalni, értesíteni fogja őt.

Somogyitól azonban semmiféle értesítés sem érkezett, s így még nagyobb nyugtalanság lett úrrá lelkén. Ilyen zaklatott lelki állapotban elutazása előtt két nappal még egyszer felkereste Esterházy grófot, akivel szintén közölte aggodalmait a novíciusok felvétele ügyében. Szerencséjére másnap fogadta a király a grófot, aki említést tett előtte a provinciális nyugtalanságáról, amelyet a növendékek felvételének kérdése okoz neki. Ferenc erre meghagyta Esterházynak, közölje Egerváry val abbeli óhaját, hogy hirdesse meg a felvételt. Ez már királyi biztatás volt, amelynek értékét fokozta még az is, hogy a király ez alkalommal adott határozott formában kifejezést annak, hogy a rendet meg fogja segíteni.

Erre már Egerváry is megnyugodva indult el 1807. május 25-én hosszú, fárasztó útjára. A dunántúli házak kivételével tervbe vette a provincia összes többi házainak meglátogatását. Július 20. volt, mikor már Kisszebenbe érkezett. Itt várt reá Dományi Márk exprovinciális levele, amelyben közli Egerváryval, hogy *a királyi kegy a kusztodiátust a rendnek ajándékozta.*[19]

Az örvendetes hírre Egerváry útirányt változtat, és Bécs felé tart, hogy megköszönje a király kegyességét. Trencsénben kézbesítik neki *Mayer* Ferenc győri kanonoknak Bécsben kelt levelét.[20] Mayer is örömmel közli a jó hírt. Közli azonban azt is, hogy az adományozásról szóló diploma a kusztodiátus birtoklását feltételhez köti, amelynek értelmében az adományozott birtok csak addig marad a rend élvezetében, amíg az teljesíti hivatását, a tanítást. Ellenkező esetben a birtok visszaszáll a koronára. Ez az értesítés igen kellemetlenül érinti Egerváryt, s most már azért is sietteti bécsi útját, hátha sikerül neki kieszközölni, hogy ez a záradék bele ne kerüljön a diplomába.

Augusztus 10-én érkezett Bécsbe. A királyt nem találja ott. Felkereste tehát Somogyi államtanácsost, hogy lerójja háláját. *Egerváry ugyanis nagyon jól tudta, hogy az eredmény elérésében a legfőbb érdem Somogyié.* Somogyi azután részletesen elmondta Egervárynak, hogyan történt javaslatára az adományozás, de hozzáfűzte azt is, hogy az adománylevélbe felvenni szándékolt és Egervárytól

kifogásolt klauzula törlésébe aligha fog belemenni a király, mert azt maga a Felség kötötte ki.

Bendekovits államtanácsosnál is tisztelgett, azután *Almássy* Ignácot látogatta meg. Almássy őszintén fájlalja, hogy ez a kitétel ürmöt csöppentett az öröm poharába, mert véleménye szerint rosszindulat könnyen beleköthet a záradékba. Azt tanácsolja Egerváry nak, hogy egy felségfolyamodvánnyal forduljon a királyhoz és kérje a klauzula törlését.

Egerváry, amint az eddigiekből is kitűnt, mindig óvatos és körültekintő volt. Ez alkalommal sem hamarkodja el a kényes kérdést. Felkereste tehát a Laxenburgban időző nádort is, hogy előtte is tolmácsolja rendjének hálaját. Bizalommal kéri ki a nádor véleményét is, hogy mitévő legyen, hogy a klauzula ne kerüljön bele a diplomába. A nádor szerint minden tiszteletlenség nélkül kérheti a Felségtől annak törlését, de hozzátette, maga sem hiszi, hogy a király a kérést teljesíti.

A provinciális ezek után bécsi szállására megy vissza, és két kérvény szerkesztésébe kezd. Az egyikben a királytól a klauzula törlését kéri, a másikban pedig azért esedezik, hogy a rend szűkös anyagi viszonyaira való tekintettel engedtessék el a birtokadományozásoknál szokásos illeték. Ez az illeték az adományozott birtok első évi jövedelmének egynegyed része, amit a királyi kincstárba kell befizetni.[21]

Ebben az időben a cseh piarista provinciális is Bécsben tartózkodott, és felkereste Egerváryt. Mivel a cseh provinciálisnak az udvari hivatalokkal igen jó összeköttetései voltak, azonnal kijárta, hogy Egerváryt a király másnap már fogadja. Egerváry elsősorban hódolatos hálaját fejezte ki előtte az adományozásért. Azután előadta alázatos kérését, amelynek egyike a klauzula törlésére, a másika pedig az említett illeték elengedésére vonatkozott. A király, ha nem is egészen mereven, de mégis határozottan elutasította Egerváryt első kérésével, ellenben a második teljesítésére hajlandó volt.[22]

A rendfőnök azután a trónörökösnél volt kihallgatáson. Ferdinánd trónörököshöz való gyors bebocsátását Egerváry egyik debreceni tanítványa, a trónörökös nevelője, *Görög* Demeter eszközölte ki.

Még kétnapi tartózkodását felhasználta arra is, hogy a kancelláriában sürgesse a diploma gyors kiadását. E célból járt a Badenben fürdőző Rosos Pálnál is, a későbbi veszprémi püspöknél. Augusztus 15-én indult el Bécsből, és augusztus 19-re Pestre érkezett.

Az adományozásról szóló diploma 1807. augusztus 29-én érkezett le Budára a kir. kamarához. Egerváry szeptember 3-án küldte el *Aigl* Glicér pesti házi másodfőnököt annak átvételére.[23]

A kusztodiátust ebben az időben szentgyörgyi *Horváth* Zsigmond bérelte 30.000 forint ellenében. A rendfőnök Somogyi János, Almássy Ignác és mások tanácsára Horváth Zsigmondot meghagyta a bérletben. A rend ugyanis nincs abban a helyzetben, hogy a birtokot házi kezelésbe vegye, a bérlőről pedig illetékesektől megnyugtató információkat kapott. A rendfőnök eljárását a rendkormány helyeslőleg vette tudomásul, mégis annak kikötésével, hogy a bérlet csak a bérlő haláláig tart.[24] Horváth Zsigmond ekkor 72 éves volt.

A bérlet megkötése után azonban nehézségek merültek fel. Kitűnt ugyanis, hogy *Gróf Edling Fülöp,* az utolsó kusztosz fivére és teljhatalmú megbízottja, még 1789. július 28-án Bécsben kelt terjedelmes nyilatkozatban Horváth Zsigmond bérlőnek a kusztodiátus egyes részei miatt folyó perek rendezése körül szerzett

érdemei elismerésének fejében a kusztodiátushoz tartozó két szőlőt, a hozzájuk tartozó összes földesúri jogok gyakorlásával együtt zálogba adta. Ez a két birtokrész a Csorsza nevű rét melletti ú. n. *Agyagliki szőlő* és a *homoki hegyen* lévő (Taszár mellett) szőlő.[25] Több allódtermészetű szőlő nem is volt a kusztodiátusban. Horváth Zsigmond ragaszkodott ezen zálogjog további fenntartásához, és kérte ennek a bérleti szerződésbe való bevételét. Meg is történt.

Egerváryt azonban több oldalról figyelmeztették, hogy ez a kikötés a rendre nézve káros következményekkel járhat. Abból a jogi vélelemből kiindulva ugyanis, hogy a rend quasi örökéletű, tűrni lesz kénytelen ennek a jogszerűen történt elzálogolásnak, amely a jelen esetben csak puszta «inscriptió» volt, a Horváth örökösökkel szemben is fennálló jogi következményeit. A rendfőnök erre *Csapody* Gábor volt piarista diák, somogyi alispánhoz fordul, aki a szerződést megírta. Csapody megnyugtatja Egerváryt, hogy a szóban forgó elzálogolás nem örökös természetű, és így a törvényes 32 esztendő elmúltával a jelenleg inscribált javak a tulajdonosra szállanak vissza. Az alispánnak ezt a jogi magyarázatát a bérlővel egyetértően a szerződésbe utólag bevették. A bérlőnek a következő évben bekövetkezett halála után a rend a váci káptalannál, mint hites helyen azonnal visszavonta a szerződésben az insciptio-ra adott engedményt (1808. augusztus 25).[26]

Egerváry ezek után Somogy vármegye alispánjához fordult, hogy α *birtokadomány ténye hirdettessék ki és a birtokbavezetés (introductio) történjék meg.* Somogy vármegye alispánja 1807. november 4-re folytatólagos gyűlésre hívta egybe a megyei Karokat és Rendeket Kaposvárra. A törékeny és immár beteges Egerváry vállalkozott a hidegre fordult időben is, hogy személyesen megy le a kihirdetésre és a birtokba való bevezetésre. Maga mellé vette *Bolla* Márton rendfőnöki tanácsost és váci házfőnököt, és negyedfél napos utazás után Kaposvárra érkezett. A folytatólagos gyűlés második napján, 1807. november 5-én került sor a donációs levél kihirdetésére. Mivel a Karok és Rendek részéről semmiféle ellenvetés nem történt, Egerváry szólásra emelkedett. Rövid beszédben üdvözölte a gyűlést, majd Ígéretet tett, hogy!a rend birtokaival igyekezni fog a megye javára közreműködni. A gyűlés azután *Záborszky* Mihály másodalispánt és *Bogyay* főszolgabírót küldte ki a mernyei introductio-ra. A gyűlés harmadik napján Egerváry, Bolla Márton, azonkívül Bolla Antal fiskális (B. Márton fivére és a kusztodiátus első teljhatalmú kormányzója) kíséretében Mernyére szállott ki, ahová már a kusztodiátus helységeiből összesereglettek a falusi bírák vezetésével az elöljáróságok tagjai. Az introductio november 7-én alábbi módon ment végbe. Reggel 7 órakor a kiküldött másodalispán és a főszolgabíró Egerváryt kézen fogva bevezette az urasági ház udvarára. *Ezzel a szimbolikus birtokbavezetéssel a rendfőnök a rend nevében az adományozott birtok tulajdonosa és a birtoklással járó összes jogok gyakorlója lett,* amit az alispán ünnepélyesen ki is hirdetett. Majd a jobbágyok felé fordulva, figyelmeztette őket az új földesuraság iránt tartozó hűségre, engedelmességre és szorgalomra. Végül a jobbágyságot Egerváry jóindulatába ajánlotta. Ezután Egerváry rövid beszédben köszöntötte a kiküldött bizottságot, majd a jobbágysághoz intézett atyai allokuciót. A beiktatásról szóló és a díszes formában kiállított diplomát a vármegye még ezen gyűlésről keltezve kiadta.[27]

Ezzel az aktussal befejezést nyert a kusztodiátus megszerzésének küzdelmes, idegölő trienniuma. Egerváry Ignác tudatos és következetes munkája példanélküli eredménnyel ajándékozta meg rendjét. A kifáradt és beteges rendfőnökre talán nyugodtabb idők köszönthettek volna rá, ha az életéből még

hátralévő másfél esztendőt nem keseríti meg a rosszindulat és gonoszság. Eddigi rendfőnöksége csak kálváriajárás volt, de úgy látszik, a keserűség poharát fenékig kellett kiürítenie.

Az 1715. évi 102. t.-c, amely a magyar provincia honosításáról szól, kimondja, hogy a rend csak zálogjog címén szerezhet ingatlant. Az idézett törvénnyel azonban szeges ellentétben van a kusztodiátus adományozási formája. Joggal tartott tehát attól a rendfőnök, hogy a rosszakarat a törvény csűrésével-csavarásával beleköthet a rend birtokszerzési képességébe. Hogy ennek elejét vegye, azon tépelődött, miként lehetne valami módon odahatni, hogy egy újonnan hozandó törvény semmisítse meg az 1715. évi 102. t.-c. fenti rendelkezését, és jelentse ki, hogy a rend minden törvényes címen képes birtokszerzésre.

Körültekintő óvatossága ez esetben is bölcs előrelátásnak bizonyult. Először benső bizalmasához, Esterházy József grófhoz fordul. Esterházy hamarosan átlát a veszedelmen, és azért azt tanácsolja, hogy az ügy kényesen kezelendő. Esterházy azonban a nádor előtt is elmondja Egerváry elgondolását. A nádor nem lát abban nehézséget, hogy törvényhozás útján reparáltassék az 1715-ös törvény rendelkezése, hiszen *a kusztodiátus adományozási formája máris teljesjogú birtokszerzési képességgel ruházta fel a rendet* A nádor azon a véleményen van, hogy Egervárynak egy ilyen kérése nem fogja bántani az uralkodónak érzékenységét, amitől a provinciális tartott. Esterházy értesíti Egervaryt a nádor véleményéről, s arra biztatja, hogy nyújtsa be kérését. A következmények Egervaryt igazolják, aki jobb lélekismerő, mint a nádor.

Egerváry erre két kérvényt szerkeszt. Az egyiket az országgyűlés elé szánja, amelyben rendje számára birtokszerzési képességet, továbbá a kusztodiátus adományozásának törvényes becikkelyezését kéri. A másikat a nádorhoz címezi, amelyben kérésének alátámasztásáért esedezik. Mindkettőt pedig személyesen a nádornak magának adja át. A nádor tanácsára az elsőt ki is nyomatta az országgyűlés tagjai között leendő szétosztás céljából, hogy azok már a tárgyalás előtt tudjanak a rend kívánságáról.[28]

Egervárynak félelme és óvatossága nem volt alaptalan. Szinte hihetetlen, hogy a kusztodiátusnak eladományozása mekkora feltűnést váltott ki, főleg egyházi körökben. Egyes főpapok vagy a saját, vagy káptalanjuk részére szerették volna megszerezni. *Kollonits* László kalocsai érsek, *Kőszöghy* László csanádi püspök káptalanjaiknak kérelmezték. *Milassin* Miklós fehérvári püspök a maga részére kérte. Egyesek szeminárium-fenntartás, mások papi nyugdíjalap címén tartottak rá igényt. Minél nagyobb volt a főpapok reménykedése, annál nagyobb lett a reménykedők elkeseredése, amikor nyilvánossá lett a kusztodiátus eladományozása.

Az áskálódás abból indult ki, amitől Egerváry oly előrelátóan tartott. Névtelen denunciálások egész áradata fordul a piaristák ellen. Hálátlanságról vádolják Egerváryt, aki a király nagylelkűségéért most azzal fizet vissza, hogy törvénnyel akarja az adományozást becikkelyeztetni, és ezzel a birtokot visszavonhatatlanná tenni. Pedig azért kapta a rend feltételhez kötve a kusztodiátust, hogy ez a kikötés a rendi disciplina megtartásának záloga legyen.

A vádaskodások nem tévesztettek célt a király előtt, aki Somogyi előtt nem minden méltatlankodás nélkül hányta fel a provinciális eljárását: *«Consideret, quam indigne mecum Provincialis Piaristarum agat. Ego precious ejus motus Ordini contuli Custodiatum pro meliori bono Instituti; ille verő diffidentia in me ductus apud Status quaerit rebus suis securitatem, sed lavabo ego eum, ubi Budam venero».*[29]

Somogyi mentegetni próbálja Egerváryt. A király azonban nem tudott a rossz-indulatú feljelentések hatása alól szabadulni és ezzel a véleménnyel jött le 1807. decemberében Budára.

A provinciális kezdetben egykedvűen fogadta ezeket a híreket, mert eljárását maga a nádor ajánlotta. Mikor azonban már Budán is hire járt, hogy a király haragszik a rendfőnökre, erre maga mellé vette *Alber* asszisztensét, és felment Budára (1807. december 14). Szerencséjére először Somogyival találkozott. Az államtanácsos elmondta neki a közte és a király között elhangzott párbeszédet. Megemlítette, hogy igyekezett a király haragját csillapítani, s talán egy kissé sikerült is neki, de azért a király még mindig neheztel reá. Egerváry nyugodtan válaszolta, hogy ő ilyen nagyfontosságú ügyben nem indult a maga feje után, hanem a nádor tanácsára járt el, mikor kérvényével az országgyűlés elé lépett. Hozzá tette még, hogy a nádor, a Karok kedvezően fogadták kérését. Erre már Somogyi is más megvilágításban látta a kérdést. Ügy látszik, amikor Alberrel együtt kihallgatása sorra került, a király már mindent tudott, mert kegyesen fogadta őket. Egerváry átadta neki Hannulik latin ódáját, majd Alber nyújtotta át a királynak Hermeneutikáját és Héber nyelvtanát. A becikkelyezésről azonban nem esett szó.

A folyó országgyűlés december 16-iki ülésére volt a kérvény benyújtva. Nem került rá a sor. Aktaaláírás közben a király élénk érdeklődéssel érdeklődött már a rend kérvénye után. Somogyi erre azt felelte, hogy több más üggyel együtt alkalmasabb tárgyalási időre tétetett félre. Hogy most már a király is szívesen vette volna, ha á kérvény a 16-iki ülésen letárgyaltatott volna, világosan igazolják Somogyihoz intézett szavai: *«Ergo Causa haec ad futuram Dietam remanebit et tunc in Articulos delatam sanctificabo».*[30] Ezt Somogyi mondta el Egervárynak.

A becikkelyezés és a rend birtokszerzési képességének tételes törvénnyel való biztosítása örökre elmaradt. Nem kétséges a föntiek szerint, hogy a királynak is, az országgyűlésnek is szándékában volt Egerváry kérésének teljesítése. Annyi bizonyos, hogy az azóta elmúlt *közel másfél évszáz alatt illetékes fórum nem vonta kétségbe a rendnek ezt a fogát.* A gyakorlatot pedig szentesítette a jogszokás. Az újabb törvényhozásnak az egyházi birtokra vonatkozó rendelkezései értelmében az egyházi birtok állaga nemcsak megőrzendő, hanem lehetőség szerint gyarapítandó. Szinte hajlandók vagyunk hinni, hogy ez az újabb keletű tételes törvény az 1715-ös törvénynek Egervárytól annyiszor inkriminált rendelkezését máris megsemmisítette.[31]

Egervárynak csak a szerzés tövises, rögös útjának megjárása jutott osztályrészül a kusztodiátusból. Egyetlen egyszer adatott meg neki, hogy egy részét láthatta. Mire küzdelmes munkájának gyümölcsét, a kusztodiátus fejlődését élvezhette volna, arra már odakerült a pesti belvárosi templom alatt pihenő testvérekhez, akikkel együtt annyit tűrt és szenvedett rendje iránt érzett szeretetből. Szíve vitte sírba! Halála, amely Pesten 1809. április 26-án következett be, csak a nagyokat megillető gyászt és részvétet váltotta ki. Emléke közel másfélszázad távolában is elevenen él rendünkben, hiszen, *hogy a rend megmaradhatott, Egervárynak soha el nem múló érdeme ...*

Rövid ideig tartó kormányzása alatt a kálvária járás mellett örömöket is juttatott neki a Gondviselés. A sok rágalom és denunciálás ellenére a piaristák híre-neve egyre terjed. Így 1805-ben I. Ferenc négy magyar piaristát kér a bécsi Teréziánumba.[32] Alber János, a kitűnő piarista hittudós, a pesti egyetem hittudományi

karán az ótestamentumi hermeneutika és a héber nyelv tanára lett (1806).[33] Ugyanezen évben a pozsonyi kir. főigazgató *Hemdner* Flórián piaristát hívja meg a pozsonyi főgimnázium hitszónokául.[34] *Báró Splényi* Gábor és *Gróf Esterházy* József piaristákat kérnek nevelőknek (1807).[35] *Fischer* István egri érsek piaristát kér az egri csillagvizsgáló vezetésére (1808).[36] 1807-ben felszólítást kap, nem vállalná-e a rend a zágrábi főgimnázium és konviktus vezetését.[37]

1808. szeptember 25-én ült össze Vácon a tartományi gyűlés. Egerváry megrendült egészségére való hivatkozással kéri a káptalani atyákat, hogy a rendfőnökség nehéz terhét helyezzék erősebb vállakra. Az egyhangúan megnyilvánult közóhaj elől azonban nem tudott kitérni, hogy még halálra váltan is viselje a rendfőnökség súlyos terhét.[38]

* * *

Nem volna teljes Egerváryról való megemlékezésünk, ha egy-két pillantást nem vetnénk irodalmi működésére is. Tollforgató kortársai e tekintetben szerencsésebbek voltak nála. Egerváry ugyanis már nagyon fiatalon kerül olyan állásokba, amelyek viselőjük minden percét lekötik. 33 éves korában nevelő. Ez alatt az idő alatt nyelveket tanul. 1791-től kezdve, amikor a nevelőségtől megválik, a nagy szegedi iskola igazgatója, majd szegedi, végül pesti házfőnök. Elképzelhetjük, mennyi gondot és időt követelt az ínség esztendeiben ennek a két nagy háznak adminisztrálása. Amikor pedig rendfőnök lett, országossá nőtt gondjai eleye elzárták előtte a Múzsák berkeit.

Egyetlen nyomtatásban megjelent munkája: *Artaxerxes* szomorújáték 3 felvonásban. Metastasio Péter után olaszból fordítva. Pest 1793. A *«Magyar Játékszín»* IV. kötete. Amolyan adaptált dráma, amelyekkel Dugonics oly kiadósan foglalkozik. Irodalmi értéke nincs, de van irodalomtörténeti jelentősége. Bizonyára ő is *Dugonics, Simái* és a többi piarista kortárs dicsőségére pályázik, akik a kezdő magyar színpadot akarják ellátni darabjaikkal. Korában mindenesetre érték volt, mert hiányokat pótolt.

Két rendi vonatkozású kézirata van a rend szegedi házában. Mindkettő beszéd. Az egyiket az egyik szegedi piarista fogadalomtételénél mondta el, a másikat a rendi konzisztoriumban 1799. Mindkettő latinul van írva.[39]

Szinnyei csak ennyit tud irodalmi munkásságáról. Nem említi azokat a klasszikus fogalmazású felségfolyamodványokat vagy a nádorhoz, az országgyűléshez beterjesztett írásokat, amelyeket a kusztodiátus megszerzésének idején annyi gonddal és körültekintéssel szerkesztett. Irodalomtörténeti szempontból lehetnek jelentéktelenek, de a magyar piaristaság történetének mindvégig beszédes értékei maradnak.

Emlékének kegyeletes megőrzése céljából az 1844-ben tartott káptalan elhatározta, hogy Egerváry Ignác lelke üdvösségeért minden piarista rendház egy-egy szentmisét mondasson.[40]

[1] *A kusztodiátus* a rend dunántúli birtokának neve. Központja a somogymegyei Mernye.

[2] *História Provinciáé Hungariae Scholarum Piarum ab anno* 1802. I. k. 302. Kézirat a budapesti Rendi Levéltárban.

[8] Egerváry életrajzi adatai részben a *«Rulla Scholarum Piarum Provinciáé Hungariaei»,* részben a *«Nomina et Vitae HistoriaeDefunctorum Nostrorum»* c. kéziratosokból való. Az elsőt 1757-től, a másodikat 1795-től vezetik. R. Lt.

[4] A szentannai házat dévai Bibics Jakab kir. tanácsos alapította 1750-ben. 1778 július 31-én kelt rendelettel Temesvárra helyeztetett át.

[6] Az *Oratorium* a piarista iskolák vallásos társulata. Olyanféle társulat, mint a jezsuita iskolák Mária-kongregációja.

[β] Takáts Sándor: *Benyák Bernát és a magyar közoktatásügy.* A bpesti piarista főgimn. 1890/91. Tudósítványában 156-163.

[7] Báró Görver J.: *Politique Chrétienne Aisée et Abrégée Méthodiquement a L'Usage des Jeunes Princes et de la Noblesse.* 1770.

[8] Takáts S. i. m. 157.

[9] Olaszul is megtanult, mert Metastasio után «olaszból» fordít.

[10] Manuscripta Stephani Pállya. Rendi Lt.

[11] Pállya levele Esterházy Károly grófhoz. U. o.

[18] Hist. Prov. I. 324.

[18] Takáts Sándor i. m. 49.

[14] A kusztódiátusért vívott küzdelem leírását 1. Hist. Prov. 349-397. Feldolgozta *Patonay* József: *Medgyesi Somogyi János általamtanácsos és a magyar kegyestanitórend. Tata.1935.*

[15] Patonay i. m. 61.

[18] Hist. Prov. I. 251.

[17] V. ö. Patonay i. m. 61.

[18] Hist. Prov. I. 256.

[18] Az adományozásról szóló királyi értesítés. R. Ltár Fasc. 59. No. 3. U. ott őrzik a díszes könyvalakban kiállított donációs levelet.

[20] Mayer Ferenc piarista volt. II. József idejében szekularizál és a győri egyházmegye tagja lesz. Lélekben azonban mindvégig hűséges piarista maradt s a rendnek nagy jóakarója. Bécsben udvari állása van. A kusztodiátussal kapcsolatos levelezését 1. R. Ltár Fasc. 59.

[21] Az eredeti fogalmazásokat 1. R. Ltár Fasc 59. No. 12.

[22] L. a bécsi udv. Kancelláriának 1808 jan. 30-án arról a 10 forintról kiállított nyugtáját, amelyet a taksa törlése címén fizetett be a rend. R. Ltár Fasc. 59. No. 12. Az elengedett taxa 7811-39 frt volt.

[23] Az udvari hivataloknak a kusztodiátus adományozásával kapcsolatos levelezése. R. Ltár Fasc. 59. No. 12.

[24] R. Ltár Fasc. 59. No. 4.

[26] U. o. Fasc. 59. No. 7.

[26] U. o. Fasc. 59. No. 4.

[27] R. Ltár Fasc. 59. No. 5.

[28] A kinyomatott kérvény a R. Ltár Fasc. 59. No. 2.

[29] Hist. Prov. I. 281.

[30] U. o. 285.

[31] A szövegben hivatkozott forrásokon kívül érdemes a megemlítésére *Hegedűs* Alajosnak, Egerváry titkárának *Memoria Custodiotus Albensis* Pesten 1841-ben befejezett igen hű kéziratos krónikája. R. Ltár Fasc. 51. No. 14.

[32] Hist. Prov. I. 229.

[33] U. o. 231.

[34] U. o. 237., 243.
[35] U. o. 244.
[37] U. o. 299.
[37] U. o. 298.
[38] U. o. 299.
[39] Szinnyei: Magyar írók II. 1219.
[40] R. Ltár: Capitula Provincialia ab anno 1697-1858.-517.

Dr. Papp László:

BOLLA MÁRTON

(1751-1831.)

A magyar közoktatásügy egyik szerény, csendben dolgozó és szívós kitartással küzdő alakját ismerjük meg benne. Azok közül a szerzetes-tanárok közül való ő is, akik II. József németesítő kora után izzó magyarsággal, forró hazaszeretettel dolgoztak egy magyarabb korszak eljövetelén.

Bolla Márton 1751. április 14-én született Sümegen. Dunántúli magyarok között nevelkedett. Atyja Bolla István, anyja Bödögei Eperjessy Zsuzsanna. Izzó hazaszeretetét, mely később annyira jellemezte őt, már a szülői háznál szívta magába. Gimnáziumi tanulmányait Pesten a piaristák iskolájában végezte. Itt lelkes tanáraitól kedvet kapott a szerzetesi életre. 1770-ben Orosz Zsigmond rendfőnök fölvette a rend kebelébe, és október 14-én a kecskeméti novíciátusban magára öltötte az egyszerű szerzetesi ruhát. Ez alkalommal előbbi Imre nevét Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról nevezett Mártonra változtatta. Mindössze hárman folytatták tanulmányaikat: Bolla, Révai Miklós és Horváth Vince. Mind a szerzetesi jellem kialakításában, mind a szükséges ismeretek elsajátításában oly nagy hévvel munkálkodtak, hogy elöljáróik feladata nem a nógatás, hanem inkább a mérséklés volt.[1]

Abban az időben a piarista novíciátus két évig tartott. Az első, szigorúbb esztendőben a szükséges hittani és szerzetesi ismereteket sajátították el. Itt kiki meggyőződhetett arról, jól választott-e; van-e hivatása. A második esztendőben főként a latin klasszikusokat tanulmányozták, történelmet, földrajzot, számtant, szépírást tanultak, és ekkor vezették be őket a nevelés és módszertan tudományába is.

Bolla társaival együtt könnyen megfelelt ezeknek a követelményeknek, sőt igen sok időt fordíthatott az önképzésre is. Figyelme már ekkor a komolyabb történetírók felé fordult, Cornelius Nepost, Sallustiust, de különösen Tacitust kedvelte, míg társa, Révai inkább a költészetre adta magát. «Mindhármukban - mondja Csaplár Benedek – a majdnem határtalan hazafias lelkesültség tüzelé leginkább a vetélykedő serénységet.» Jellemének kedvező alakulására nagy hatással volt az a körülmény, hogy mindjárt a próbaidő megkezdésekor teljes erejéből igyekezett megismerni hivatását. Rendje törvényeit, elöljárói parancsait, lelki vezetőinek tanácsait mindenben pontosan követte, élete zsinórmértékéül tekintette. Jóakaró, atyai támogatóra talált Orosz Zsigmond rendfőnökben, aki alapos ítéletű, sokoldalúan képzett ember volt, és legfontosabb föladatának azt tekintette, hogy rendtársait a változott korviszonyoknak megfelelően nevelje, és a koreszmékkel szemben helyesen tájékoztassa.

A tehetséges Bolla mint másodéves újonc a helybeli intézetnél a hitelemzésben kisegítő és az alsóbb osztályok tanítója volt. 1771-ben két társával együtt szerzetesi fogadalomra bocsátották. A kecskeméti ház misés papjai részéről megejtett titkos szavazás Bollát erkölcsi fegyelem szempontjából kifogástalannak és a három közül a legkomolyabb viseletűnek nyilvánította. Az **1771.**-72. tanévre Nagykanizsára

helyezték, és itt működött 1774-ig. 1775-76-ban Nyitrán teológiát tanult, közben azonban 1775. július24-én a nyitrai püspök pappá szentelte. Innen aztán hamarosan Kolozsvárra került tanárnak.

1773-ban ugyanis XIV. Kelemen pápa megszüntette a Jézustársaságot. Ennek következtében az egyetem, a líceumok és középiskolák legkiválóbb tanáraikat vesztették el. Helyükbe hozzájuk hasonló önfeláldozással dolgozó, vallásos és tudományos tanítókról kellett gondoskodni, hogy az ország közoktatásügye rövidséget ne szenvedjen. Így került a Báthoryak alapította virágzó kolozsvári líceum tágas gimnáziumával és a nemes ifjak konviktusával együtt a piarista rend kezére. Mária Terézia 1776-ban kelt alapítólevele szavai szerint azért bízza a hírneves főiskolát a piaristákra, mert «e rend Isten igéjének buzgó hirdetésével, valamint az ifjúságnak a tudományokban s jó erkölcsökben való sikeres oktatásával a közjónak nagy hasznára vagyon.»[2]

Az újonnan átvett intézet vezetésére a rendfőnök Pállya Istvánt szemelte ki, mivel őt találta legalkalmasabbnak e kényes állás tapintatos betöltésére. Melléje a legkiválóbb rendtagokat küldte, úgyhogy «a tartomány virága, színejava a hazától elszakítva Kolozsvárott gyülekezett». Erre azért volt szükség, mert az erdélyi nemesség és Kolozsvár városa nem szívesen vált meg a jezsuitáktól. A rendkormány tehát meg akarta őket győzni arról, hogy a mesterek «csak névleg, de nem tényleg változtak». E kiváló csapattal került tehát Bolla is Kolozsvárra, ahol aztán jó időt töltött életéből. A királynő sokszor kimutatta kegyét a renddel szemben, de az erdélyi státus és a jezsuiták hatalmas pártfogói nem nézték jó szemmel a piaristák letelepedését. Ahol csak tehették, elhalmozták őket nehezen elviselhető terhekkel és bosszúságokkal. Bolla Márton is panaszos levelet írt rendfőnökének: «. . . megtettem mindent, amit ember megtehet, még egészségemnek kárával is, de tovább már nem bírjuk a nehézségeket. A státus újabb és újabb terheket ró ránk, de alapítványt nem tesz, sőt még segélyben sem részesít bennünket. Óh, mily örömmel menekülnék innét társaimmal együtt!» Egy másik társa meg ezt írja: «Elhalmoznak munkával és kellemetlenségekkel, amelyek Bolla egészségét már aláásták.. .»[3]

Kolozsvár városa azonban lassan megváltoztatta véleményét, úgyhogy mikor 1782-ter Pállya lemondott a kolozsvári tisztségről, mind a státus, mind a város maradásra akarta bírni. Pállya és Bolla mellett meg kell említenünk Koppi Károlyt, a kiváló történészt, aki a líceumban a történelmet adta elő. Maga Bolla 1777-83-ig a költészetnek a tanára, és mint ilyen nemcsak a kiváló költői termékek bemutatására szorítkozott, hanem maga is írt ódákat, elégiákat és más költeményeket. Kiválóan tudott latinul, értett németül és franciául is, költeményeit azonban a kor szokása szerint latinul írta. Kisebb számban magyar versei is maradtak fenn, így «La ntos vers Révai Miklóshoz», elmélkedések a magányról, bölcs gondolatok tömör epigrammákban. Magyar versekben gúnyolja a Hóra és Kloska-féle lázadást. Az oláhokat általában nem szereti. «Az oláhokrúl játszó versiben gúnyolódó hangon írja le, mint kívánják vissza a régi arany időket, mikor

«Nem volt semmi dolog, nem volt bűn, nem vala kínzás.
Ezt az időt az oláh vissza kerítti talán.
Már bele is kezdett, ha lehet nem dolgozik épen,
És a vétkeknek nála rovása rövid.
Lop, ragad, ott nem hagy, ha mit egyszer az δ szeme meglát:
Törvénytül nem tart; tsalja, emészti urát.
A boldogságnak tsak utolsó része van hátra,
Hogy ne legyen kínzás, nyársra, kötélre kelés .. .»*

Egyéniségét leginkább latin versei tükröztetik vissza. Mesterei Horatius, Persius, Catullus és Juvenalis. «Költészete, ami a tárgykört illeti, szűkkörű – mondja egyik bírálója. Eszméi gyakori emelkedettség mellett olykor-olykor prózává laposulnak. De valamennyi verséből komoly férfiarc néz ránk...» Természetes, hogy az ő költői munkássága nem tart számot arra, hogy az irodalomtörténet behatóbban foglalkozzék vele, mindazonáltal kortörténeti szempontból értékes.

1784-ben Koppi Károly egyetemi tanár lett, és helyét Bolla foglalta el a kolozsvári líceum történelmi tanszékén. 1784-96-ig működött új állásában, nagy buzgalommal tanítva a világtörténelmet, a történelem segédtudományait és a filológiát. Szorgalmasan képezte magát, úgyhogy előadásait nemcsak a felnőtt ifjak, hanem előkelő állású és művelt emberek is szívesen hallgatták. Közben kora történeti eseményeit is élénk figyelemmel kísérte, és jegyzeteket készített róluk világtörténelméhez gyűjtögetve az anyagot.

1791-ben nyújtották be az oláhok II. Lipóthoz *«Repraesentatio et humillimae preces unwersae in Transylvania Valachicae nationis*. . .» című híres folyamodványukat, melyet általában *Supplex libellus Valachorum* néven emlegetünk. Ebben azt kérték, hogy fogadják be őket a három nemzet jogaiba, görögkeleti vallásuk pedig tétessék egyenlővé a négy bevett vallással. Főokul azt hozták föl, hogy ők a Trajanus által Dáciába hozott gyarmatosoktól származnak, így tehát Erdély nemzetei közt a legrégibbek, görögkeleti vallásuk is e területen időben a legelső. Ebből azt következtették, hogy az oláhok Erdély őslakói, akik a később jövő nemzeteket befogadták, idők folytán azonban kiestek jogaikból; méltán kívánják tehát azok visszaállítását.

Bolla, a kor tudományos színvonalán álló tüzes magyar ember sietett áttanulmányozni az oláhok folyamodványát. Kéziratban ránk maradt értekezésében *(Dissertatio de Valachis)* éles logikával, komoly kritikai érzékkel kimutatta, hogy 1. az oláhok eredetre nézve nem rómaiak, hanem bolgárok; 2. mégha római származásúak volnának is, ebből semmi jog sem hárulhat rájuk Erdélyt illetőleg, egyrészt azért, mert Aurelianus császár a rómaiakat teljesen kivonta Erdélyből, másrészt a magyarok az oláhokat – bármilyen eredetűek is – legyőzték, és semmiféle jogokkal nem ruházták fel. 3. Bármilyen eredetűek volnának is az oláhok, a magyar birodalom megalapítása óta semmi joguk sincs Erdélyre. 4. A görög nemegyesült vallás sohasem nyerte el azokat a jogokat, melyeket a többi bevett vallás élvezett. Ne kérjék tehát az oláhok régi jogaik visszaállítását, hanem a fejedelem kegyétől és az erdélyi karok és rendek méltányosságától várják új jogaik kieszközlését.

Kétségtelen, hogy Bolla értekezésében tévedések vannak. Az oláh nép ugyanis – mai tudásunk szerint – nem bolgár eredetű, hanem az Al-Duna, Dalmácia és Albánia háromszögében romanizált illír-trák pásztorok és szláv csoportok keveredéséből jött létre. Innen sodródott egy része Havasalföldre, majd pedig később Erdélybe. Másik tévedése onnan ered, hogy Anonymus előadását készpénznek véve elfogadja, hogy az oláhokat itt találták a magyarok. Műve azonban a kor tudományos színvonalán áll, az adatokat pontosan idézi, és okleveleket is használ.

Bolla kéziratának áttanulmányozását a Magyar Történelmi Társulat 1878-ban Hunfalvy Pálra bízta. E kiváló tudós még a múlt században is nagyon időszerűnek tartotta Bolla munkáját, hiszen Bukarestben még akkor is a ((patria Romana teljes felszabadításáról» szónokoltak, és Szentpétervár bíztatta őket, mert a «magyarországi rumunok még nagyobb rémuralom alatt nyögnek, mint az erdélyiek». Ennek hatása alatt Hunfalvy a következőkép nyilatkozott: «Meggyőződvén, hogy Bolla Márton műve a maga korában jeles vala, sajnálkozom, hogy ki nem adatott...

mert abból a magyar legújabb történetírók nem keveset tanulhattak volna, még az Anonymusba való hitük mellett is; – talán eloszlatott volna egynéhány téves fölfogást, mely sok bajnak volt szülője».[6]

1797-99-ig Bolla a kolozsvári rendház főnöke is volt. Nagy elfoglaltsága lehetett, mert a gimnázium, líceum és a nemesi konviktus élén is állott. Mégis ebben az időben írta meg nagyszabású világtörténelmi tankönyvét: *Primae lineae Historiaeuniversalis* címmel. 1798-99-ben jelent meg. Munkája nagyjelentőségű és úttörő, mert olyan tankönyv, mely az egész világtörténelmet felölelte volna, az ő korában még nem jelent meg Magyarországon. Bolla könyve a kolozsvári líceum bölcsészettan-hallgatóinak készült, tehát magasabb igényeket szolgált. Nagy lépéssel viszi előbbre a történelmi tankönyvírást. Beviszi a köztudatba azt az elvet, hogy a nemzetek élete nemcsak politikai eseményekből, háborúkból és békekötésekből áll, hanem beletartoznak a művelődéstörténeti tényezők is, vallás, művészet, tudomány, gazdasági élet, erkölcsök. Mindezek együtt alkotják a történelmet. Ez Bollának nagy érdeme. Fontos továbbá, hogy Magyarország és Erdély történetét is beleilleszti a világtörténelem keretébe, és megjelöli helyét a többi népek között. «Minden népnek, mely magasabb műveltségre törekszik, a hazai történetre különös gondot kell fordítania.» Munkájába beleviszi az oknyomozást is. Stílusa tömör, erősen Tacitust utánozza, kevés szóval sokat mond. Néha szűkszavú is. Ügy látszik ezt szándékosan teszi, hogy nélkülözhetetlen legyen a tanár magyarázata. A tankönyv csak emlékeztető; a száraz sorok közé a tanár munkája leheli életet.

Tankönyvének célja, hogy a hallgatókat alaposan bevezesse a történelembe, a tárgyat megszerettesse velük, és történeti érzéküket fejlessze. Legfőbb célja az erkölcsi oktatás. Vezérelve: a történelem kavargásában, az események forgatagában a mindenütt jelenlévő isteni Gondviselést észrevétetni, és az ember akaratát minden változással szemben jóelőre felvértezni.

Bolla könyve szinte páratlanul áll a történelmi tankönyvírás múltjában. Félszázadnál tovább használták, és a későbbi tankönyvekre is hatást gyakorolt. Hat kiadást ért meg, sőt Kecskeméthy Csapó Dániel és Somhegyi Ferenc magyar fordításában tovább élt. De hatása később sem szűnt meg. Bolla egyik rendtársa Somhegyi Ferenc rendfőnök maga is írt egy önálló világtörténelmet, melyen Bolla könyvének hatása világosan látható. A múlt század vége felé ebből a könyvből tanulta a magyar ifjúság jórésze a világtörténelmet. Somhegyi könyvét még nemkatolikus iskolák is használták. I. Ferenc király 1800-ban húsz arannyal tüntette ki Bollát világtörténelméért. Ez a nagy kitüntetés világosan mutatja, hogy Bolla könyvét már megjelenésekor is kellően értékelték. Az aranyakat Dományi Márk pesti házfőnök szép beszéd kíséretében adta át Bollának Vácon.[6]

Világtörténelme megjelenése után ugyanis nem sokáig maradt tudományos sikerei színhelyén. Kolozsvárról 1800-ban Vácra került, mint gimnáziumi igazgató és a történelem tanára. Itt rövid ideig maradt. 1802-ben már Kőszegen találjuk házfőnöki és igazgatói minőségben. A következő évben ismét Vácra helyezték, most már házfőnöknek, majd 1805-ben igazgató is lett. A rendben egyre inkább kezdték felismerni kiváló tehetségét. Ez a magyarázata annak, hogy 1806-ban rendfőnöki tanácsos (asszisztens) lett.

Bolla mint igazgató elsősorban saját példájával nevelte a rábízottakat: a tanárokat, a rendi növendékeket és az ifjúságot. Becsületességben, kötelességteljesítésben és a szerzetesi szabályok megtartásában maga volt az élő példa. A szerzeteseket a tudományra és az erényes életre nevelte. Gyakran összehívta őket tanácskozásra; itt figyelmeztette őket hibájukra, itt állapították meg azokat az

alapelveket, melyek az intézet egységes vezetéséhez szükségesek voltak. A tanuló ifjúsággal szemben a szeretet pedagógiáját alkalmazta. Szorgalmasan látogatta az órákat, és ilyenkor a diákság figyelmét a kötelességteljesítésre irányította. Azon volt, hogy a fiúk a tudományokat megszeressék, és ezért azoknak szépségét és hasznát tárta fel előttük.

Nagy tekintélye nemcsak a renden belül, hanem kifelé is éreztette hatását. 1808-ban a kegyes iskolák nevében ő üdvözölte József nádort, midőn ez unokaöccsét Károly Ambrus főherceget, az esztergomi érseket Esztergom vármegye főispáni székébe iktatta be. A beiktatás után pedig újabb beszéddel az új főispánt köszöntötte. Mindkét beszédje a kor szokásától eltérően egyszerű, rövid és velős.

Bolla mint asszisztens nagy tekintélynek örvendett a rendben és Egerváry Ignác rendfőnök gyakran vette igénybe bölcs tanácsait. Sokat tapasztalt, komoly férfiú volt Bolla, ki már a hatvanadik éve felé közeledett. Az életből már sokat látott, éles emberismeretre tett szert, higgadt bölcseséggel tudta nézni az élet zajlását. Az élesszemű Egerváry őt találta legalkalmasabbnak a rendfőnöki tisztségre, és ezért végórái elérkeztével őt jelölte utódjának. 1809-ben a rendi tanács tehát Bollát választotta helyettes rendfőnökké (vicarius provinciális), míg a rendi nagykáptalan megválasztja az új rendfőnököt. Bolla 1812-ig tehát mint helyettes rendfőnök vezette a rend ügyeit. Ekkor a nagykáptalan rendfőnökké választotta.

Mint rendfőnöknek az volt a legfőbb törekvése, hogy a piarista iskolák a hazára és az egyházra egyaránt áldásos tevékenységet fejtsenek ki. Ezért nagy gondot fordított a rendi növendékek alapos kiképzésére. Már a felvételnél alaposan megrostálta a jelentkezőket. Csak komoly, jellemes és tehetséges ifjakat engedett be a rendbe. Rendtársai segítségével összeállította a rendi tanárképzés alapelveit. Különösen nagy gondja volt azokra, akik a magasabb tudományok művelésére szánták magukat. Ezeket kiváló tudományú rendtagokra bízta, akik aztán alaposan bevezették őket a szaktárgyaikba. Gyakran felkereste a szerzetesházakat, különösen ahol növendékek voltak, ha pedig személyesen nem jutott el valahová, oda is eljutottak figyelmeztető és lelkesítő írásai, körlevelei.

Minthogy mindenben a vezérnek kell jó példával elöljárnia – mondja róla emlékbeszédében Spányik – ami bölcs és hasznos dolgot parancsolt, azt elsősorban maga tartotta meg. Magaviseletében, beszédében olyannak mutatta magát, hogy nemcsak kifogásolni valót nem találhattak benne, de igazán meglátszott rajta, hogy tökéletességre törekszik.

De nemcsak a rendi tanárképzésre fordított nagy gondot. Éppen így szívügye volt az Isten dicsőségének előmozdítása más területen is. Az egyes kollégiumok templomi felszerelését megújította, miseruhákat, kelyheket szerzett számukra. Hasonlóképen templomokat építtetett a kusztódiátusi birtokokon. Tudjuk, hogy 1807-ben I. Ferenc király a piaristáknak adományozta a régi székesfehérvári őrkanonokság javadalmát, hogy a rend siralmas anyagi helyzetén segítsen. A rendnek ma is ez a birtok a fő jövedelmi forrása. Bolla buzgólkodására épültek itt templomok Fonó és Akali községekben, Őszödön pedig kápolna. A régi templomokat, plébániákat, iskolákat és a tisztviselők lakásait rendbehozatta. Mindez azt mutatja, hogy rendfőnöki tisztjét lelkiismeretesen látta el.

A hitélet emelésén fáradozott kolozsvári működése óta szentbeszédeivel is. Hét éven át szép hírnevet szerzett mint hitszónok. Erdély főúri családjai közt is híre futott ékesszólásának. Kolozsvárott nagy buzgalommal vezette a Mária-társulatot és a Mária-tiszteletnek iparkodott új híveket toborozni a «Mária-társulatról» című munkájával is. Mint hitszónok később is nagy lelkiismeretességgel

működött. Beszédeit gondosan kidolgozta. Egyházi beszédeinek javarésze elkallódott; egy kötetnyi latin és magyar szentbeszédei azonban hatásos szónoknak mutatják; köztük egy igen szép, érett, nemesveretű beszéd a hazaszeretetről, a magyar föld, nép, magyarok és alkotmányunk szeretetéről ma is nagy sikert aratna. Ez a beszéd egyébként is érdekes, mert világot vet Bolla lelkületére. E dunántúli tüzes magyar lélek az izzó hazaszeretetet és a mélységes vallásosságot egyesíteni. tudja gyönyörű harmóniában.

Talán Orosz Zsigmond rendfőnök hatását ismerhetjük föl Bolla ama törekvésében, hogy mint rendfőnök rendtársait a koreszmékkel szemben helyes magatartásra nevelte, az új áramlatokra felhívta figyelmüket, és a túlzó rajongás vagy a merev elutasítás helyett az arany középutat ajánlotta.

«De *amore instituti»* című iratában a piarista nevelés értékére mutat rá, mikor megállapítja, hogy mi, akik a nemzet nevelői vagyunk, nem menekülhetünk az új eszmék elől, és nem vonhatjuk ki magunkat a társadalomból. «Korunknak nézetei nagy megfontolással fogadhatók el. Ha volt idő, midőn a rend törvényeit és szokásait a változás veszedelme fenyegette, akkor elsősorban az utolsó harminc évről lehet ezt elmondani. Ez azon időszak, mikor az új nézetek nagy sokasága széles e hazát annyira elárasztotta, hogy hatásuk alatt nemcsak a közfelfogás, hanem az életmód is nagy mértékben átalakult. Azokat, akik a vallásosság gyakorlása céljából az emberek társaságát kerülik, kevésbbé érdekli az, hogy mi történik a társadalomban; de mi, akik abban élve a tanítás és nevelés révén annak jelentékeny tényezője vagyunk, mi ugyanazon viszonyok alatt állunk, mint maga a társadalom.

Nekünk, akik a tudományokkal foglalkozunk, örülnünk kell, hogy ebben a korszakban élünk, midőn a tudományok minden ága oly előre haladt... De a tudományok művelésében, a szellem e munkájában, az általános örömet, ha nem is zavarja, de mindenesetre kisebbíti az a körülmény, hogy a tudományok e nagy haladásával párhuzamosan a ferde nézetek egész tömege jut fölszínre. Mi – folytatja tovább -, kik tanítással és neveléssel foglalkozunk, két lehetőség előtt állunk: vagy elragad bennünket az új áramlatok sodra, vagy pedig józan eszünkkel a hasznosakat kiválogatjuk belőlük, az ártalmasokat pedig elvetjük.»

Bolla már tudományos működésével is nagy tekintélyt szerzett magának. Természetes, hogy tekintélye a rendfőnöki méltóságban méginkább megnőtt. A piarista iskoláknak már a XVIII. században is nagy becsületük volt. A jezsuita rend eltörlése óta meg teljesen versenytárs nélkül maradtak a katolikus iskolaügy terén. Érthető tehát, hogy tanügyi kérdésekben a vezető körök gyakran fordultak a piaristákhoz tanácsért, véleményért. Így történt ez Bolla Márton rendfőnöksége idején is.

Ebben az időben az iskolai tanítás az 1806-ban kiadott második Ratio educationis szerint folyt. De már három évi próba után a tanárok annyi kifogást emeltek ellene, s az eredmény a tanításban oly silány volt, hogy az intéző körök jónak látták a bajok orvoslásához és a hiányok pótlásához fogni. Különösen szellemi és erkölcsi tekintetben volt nagy a hanyatlás, de ez nem annyira az új Ratio educationis hibája, mint inkább a korszellemből magyarázható.

A második Ratio educationis fegyelmi tekintetben oly szigorú törvényeket állított fel, hogy II. József korának túlságosan szabadszellemű és enyhe iskolai fegyelme után alig lehetett érvényre emelni azokat. E nagy szigorúság miatt sok iskolában a felsőbb osztályok tanulói felcsaptak katonának, és otthagyták a gyűlölt iskolát. Tudjuk, hogy az új törvény a diákokat jóformán mindentől eltiltotta, még

az olvasástól is. Évről-évre szigorú utasítások jöttek, hogy az igazgatók és a tanárok minden meg nem engedett könyvet kobozzanak el a diákoktól, s mind az iskolában, mind otthon váratlanul is kutassák át könyveiket és írásaikat. Tilos volt továbbá a színházba járás, vendéglők, kocsmák látogatása, dohányzás, estéli időben sétálás, lakásváltoztatás. Még a zsebpénz is ellenőrzés alá tartozott. Mindez a lazább szellemben nevelkedett nagyobb diákok számára elviselhetetlennek látszott.

De a tanítás terén is gyönge volt az eredmény. Az illetékes körök figyelme tehát a piaristák felé fordult. Először egyes intézeteket szólítottak föl, fejtsék ki az eredménytelenség okait, majd 1810. június 26-án Ürményi József országbíró magát Bollát kérte meg, nyilatkozzék a bajok orvoslásáról. Különösen arra nézve kérte a rend tanácsát, miként lehetne az ifjúság erkölcseit megjavítani.

Bolla szívesen teljesítette Ürményi kérését. Tapasztalt tanárok véleményét meghallgatva, már három hónap múlva felterjesztette terjedelmes jelentését Örményihez. Az eredménytelenség okait a következőkben látja.

Általános panasz, hogy az ifjak keveset tudnak, készületlenül jönnek az egyetemre és az akadémiákra, s hogy latinul sem írni, sem beszélni nem tudnak. Ennek oka részint az iskolákban, részint a közvéleményben rejlik.

Az iskolákban rendkívül nagy a tárgyak sokfélesége. És ezek a tárgyak egyenkint is oly nagy terjedelműek, hogy alig lehet elvégezni. Kitűnik ez a tankönyvek terjedelméből; mert például a történelemre Pray, a földrajzra Bél Mátyás könyve van előírva.

A tárgyak eme sokfélesége és terjedelme fölötte kifárasztja az emlékező tehetséget. Nagyon sokat kell a fiúknak beemlézniök, és így a tanulás gépiessé fajul. Ezt a gépiességet növeli a folytonos diktálás. Hiszen még alkalmas katekizmus sincsen; a többi tárgyat pedig minden iskolában diktálják, mert az előírt könyvek oly terjedelmesek, hogy a tanulóknak még átolvasásukra sincs idejük, annál kevésbbé a megtanulásukra. A legtöbbnek pénze sincs a drága könyvek megvételére, így még azok a tanárok is kénytelenek diktálni, akik különben belátják ennek helytelenségét. A tanulók aztán úgy megszokják a tollbamondást, hogy semmit sem akarnak olvasni.

Az is baj, hogy azon tárgyak tanításában, melyek több osztályra terjednek, mindegyik tanár más módszert követ, mást követel, és így nagy a zűrzavar.

Gyakorlatírás nem igen dívik az iskolákban, pedig a másoktól készített házi dolgozat nem pótolhatja az iskolai gyakorlatokat. Itt fejlődik az ítélőképesség.

A latin nyelv tanításában mutatkozó eredménytelenség egyik oka a latin beszélgetések teljes hiánya. A szabályokat megtanulják ugyan, de vajmi keveset értenek belőle. Nyelvet beszélgetés nélkül nem igen lehet megtanulni.

De az iskolán kívül is vannak hibák. Így elsősorban a társadalom silány vélekedése a latin nyelv felől. Ma senki sem akar latinul beszélni. A latin nyelv ismeretével már holmi nyomorult írnoki állást is alig lehet szerezni. Amire pedig nincs szükség, azt a tanulók nem nagy lelkesedéssel szokták tanulni!

Bolla jelentésének második része a javítás útját-módját tárja fel. Így mindenek előtt el kell távolítani mindent, ami a tanítás sikerét kockáztatja. A folytonos nyelvtanozás és a szabályok tömkelegének bemagoltatása elveszi az időt az igazi nyelvtanítástól. Apasztani kellene a tantárgyak számát is! Tévedés az, ho gy a tömérdek különféle tantárgy élesíti az elmét; ellenkezőleg, kifárasztja azt. A tantárgyak terjedelmét is csökkenteni kell. Csak a lényeget tanítsuk. Inkább keveset jól, mint sokat rosszul! Ne a kiváló, hanem a közepes tehetséghez mérjék a ter-

heket! A tanulókat nem szabad arra kényszeríteni, hogy még olyan tárgyat is, mint a történelem, szórul-szóra tanulják.

A tollbamondás hátrányait egyszerre meg lehet szüntetni jó tankönyvek kiadásával. A könyvek rövidek és olcsók legyenek. Világos és könnyű stílusban írják azokat, hogy a diák könnyen megérthesse. Jó lenne, ha az alsóbb osztályok számára egybekötve árulnák az összes könyveket. Minden héten egyszer dolgozatot írjanak a megtanult anyagból, mert ilyenkor a fiúk magukra hagyatva minden képességüket kénytelenek foglalkoztatni.

A tanulók erkölcsi romlottságára vonatkozóan azt jegyzi meg Bolla, hogy ennek oka a rossz házi nevelés és a korszellem. A serdülő ifjak a felnőttek közt sok rosszat látnak, hallanak. Minden ifjú a környezete gondolkozásmódját sajátítja el. A szabados élet temérdek példája rohanó patak módjára ragadja magával a gyönge gyermeket! Ezen csak a valláserkölcsi élet megszilárdításával és a vallástan célszerűbb tanításával lehet segíteni.

Bolla felterjesztése a tanárok iskolai tapasztalatain alapult. Megállapításai máig is érvényesek. Hogy az illetékes körök mennyire szívlelték meg, nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy a piaristák saját iskoláikban érvényre juttatták.

Bolla hivatalánál fogva a tanügyi körökkel élénk összeköttetésben állott. A velük váltott hivatalos iratok ügyes kormányzói hivatottságról és kiváló nevelői érzékéről tesznek tanúságot. Méginkább mutatják ezt azok a jegyzetei, amelyekkel a divatos pedagógiai szólamokat kíséri.

A racionalizmus szellemi áramlatában észreveszi a nagy hiányt, hogy csak az ész csiszolására törekszik, az akarat nevelését elhanyagolja. De igen ügyes megjegyzéseket fűz a túlzásba vitt és egyedül üdvözítőnek gondolt jelszókhoz is. Játszva tanuljon a gyermek? Akkor az egész életet játéknak nézi és komoly dolgokra alkalmatlan lesz. Komoly dolgokat komolyan kell tárgyalni, a fiút hozzáedzve a munkához. Csak dicsérettel serkentsük a munkára? így nagyon áhítoznak majd a dicséretekre, és ha ezek elmaradnak, lankad a munkakedv. A hibákat nevetség tárgyává téve neveljünk? Nem! Így a fiúk szemtelenekké válnak és végül mindent kinevetnek, ami nekik nem nagyon tetszik. Érdekes, hogy mennyire lándzsát tör a szemléltető oktatás mellett. Képek, térképek, természetrajzi és fizikai gyűjtemények használatára buzdít.[7]

Bolla mint rendfőnök huszonegy éven át szolgálta a rend érdekeit és a magyar tanügyet. Kiváló érdemeiért és tudományáért a fölállítandó tudományos akadémia «rendszerint való tagjául» szemelték ki. Magas kort ért meg, pedig több mint húsz éven át betegeskedett. Hősies lélekkel viselte a betegséget és nem engedte magát legyűrni. Mint 81 éves aggastyán halt meg 1831. november 7-én. Általános tiszteletnek örvendett mind Magyarországon, mind Erdélyben, a rendben és azon kívül is. II. József németesítő kora után megérte még a jobb kor hajnalhasadását, Széchenyi fellépését, a nemzeti reformkor elindulását.

[1] Vékony István: Bolla Márton mint történetíró. Bp. 1908. Az életrajzi adatok jórésze innét való.

[2] Takáts Sándor: Pállya István élete. Bp. 1894. 37. 1.

[3] U. o. 40-41. 1.

[4] Budapesti rendi levéltár. Manuscr. 0-3. No. 43.

[5] Századok 1879. évf. 512., 510. és 761. 1.

[6] Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. Bp. 1895. 324. 1.

[7] De amore instituti széljegyzetei. Rendi levéltár 0-3. No. 52.

Dr. Albert István:

ALBER NEP. JÁNOS

(1753-1830.)

Caprara bécsi nuncius jelentéséből, amit 1792-ben, közvetlenül távozása előtt küldött Rómába, sötét színekben bontakozik ki a korabeli osztrák-magyar egyházi állapotoknak, vallási életnek képe. A jozefinizmus terjedésének következményeképen Egyház és vallás iránt az egész birodalomban kiveszett a tisztelet. Az erkölcsök ennek megfelelően szintén szomorú, lehangoló képet mutattak. Nem csoda, hiszen a generális szemináriumokban nevelődött, jozefinista és szabadelvű eszméktől megfertőzött egyháziak nem álltak hivatásuk magaslatán. A plébániák vezetéséhez vagy nem értettek, vagy bűnös könnyelműséggel túltették magukat az Egyház parancsoló rendelkezésein, farkasok prédájára hagyva a rájuk bízott nyájat.

Sándor Lipót főherceg-nádor is igazolja a nunciusnak a papságról festett képét. Egyik jelentésében két csoportba osztja a magyar papságot. A kisebbik rész vakbuzgó és türelmetlen vallási felfogásában, a nagyobbik -rész pedig mit sem törődik vallási kötelességeinek teljesítésével, minek révén az egész egyházi rend megvetés tárgyává lett.

Különösen az egyetemeken volt aggasztó a helyzet. Tanáraik nemcsak jellemtelenségükkel és fogyatékos tudásukkal, hanem szinte a hitetlenség határát súroló előadásaikkal is botránkoztatták és rontották hallgatóikat.

A jozefinizmus állami mindenhatósága egy időre szinte teljesen maga alá gyűrte a vallási, szellemi életet, magának követelve a felügyeleti jogot az egész vonalon. Ez a felügyelet természetesen mindig az állami szempontokat tartotta irányadóknak. Hogy egyesek az államhatalom védelmének biztonságában egyházi tekintetben téves és veszedelmes tanokat hirdettek, még a hittudományi karon és a szemináriumokban is, azzal nem törődött, sőt amennyiben érdekeit előmozdították, még támogatta, dicsérte is őket. Ilyen módon vélte elérhetőnek célját, olyan papi generáció nevelését, amely ellenmondás nélkül, készséges eszköze lesz az államhatalomnak. Sajnos, célját, – legalább nagyrészben – siker koronázta, s a nunciusnak volt oka a panaszra. Még a XIX. század elején sem változott lényegesen a helyzet, mert még Severoli nuncius is (1806) panaszkodott az egyetemekre, mint a katolikusellenes tanok melegágyaira.

Az állami támogatással meggyökereztetett szellem kiirtása nem volt könnyű és sok időbe telt, míg az újszerű, csábító tanoktól elkápráztatott, a tekintéllyel tanító Egyháznak tartozó feltétlen engedelmességről, a vele való együttérzésről, együttmunkálkodásról megfeledkezett klérus vissza tudott térni azokhoz a kristálytiszta forrásokhoz, amelyekből egyedül fakadt számára élet, visszatalált arra az útra, amelyen újra méltó módon tudott megfelelni magasztos hivatásának. Addig még a tisztulás kemény harcát kellett végigküzdenie, amelyben a felszított szenvedélyek szívóssága keresztül akarta erőszakolni az újszerű tanoknak jogosult-

ságát, amely azonban végül mégiscsak az igazság győzelméhez vezetett. Érdekes, hogy ennek a megtisztító áramlatnak kiindulópontja éppen annak az egyetemnek hittudományi kara, amelynek olyan nagy szerepe volt a tévedés szellemének elterjesztésében, elindítója pedig és egyik főharcosa Alber Nep. János piarista, a pesti egyetem biblikus tanára, a magyar piaristaságnak és a magyar tudománynak egyik büszkesége.

1753. július 7-én született (Magyar) Óvárott, egyszerű, németajkú iparos családból. Szüleiről, testvéreiről, jóformán semmit sem tudunk. Kizárólag tudományos jellegű irodalmi hagyatékában – érthetően – sehol semmi utalás családi körülményeire, neveltetésére, de Alber egész egyénisége joggal enged következtetni arra, hogy otthon a legjobbat kapta, amit gyermekek szüleiktől egyáltalában kaphatnak. A szülői házban szívta magába azt a komoly, bensőséges vallásosságot, amely nemcsak irányt, hanem erőt is adott küzdelmekkel, megpróbáltatásokkal telt életének.

Tanulmányait szülővárosában, a piaristák ottani iskolájában kezdte. Itt fejlődött példás életű nevelőinek féltő gondozása mellett a szülői házból magával hozott szellem, és bontakozott ki piarista hivatásba. 1769. október 15-én, 16 éves korában öltötte fel a rend ruháját a privigyei novíciátusban. Ekkor vette fel József keresztneve helyébe a Szűz Mária mennybevételéről nevezett Nep. János szerzetesi nevet. Szerzetesi életének első útján mindjárt olyan férfiúval találkozott, akit eszményképül választhatott, Kátsor Keresztély újoncmesterrel, akinek lélekből szóló szava gyújtó tűz, mesterkéltségtől mentes férfias aszkézise sodróerő volt azok számára, akik az őszinte hivatás komolyságával készültek Kalazancius szőlőjébe.

A novíciátus két évig tartott, de már az első év megmutatta, hogy Alberben a rend olyan tagot nyert, akinek őszinte buzgósága, imponáló szerénysége, odaadó türelme és fáradhatatlan szeretete mindenkinek követendő példa lehet. Ezek a kiválóságok már a novíciátus második évében katedrára állították a privigyei iskolában. A rendben ugyanis a nagy keresettséggel lépést tartani akaró terjeszkedés miatt abban az időben nagyon érezhető volt a tanárhiány, amely a rend vezetőségét arra kényszerítette, hogy tagjainak munkabírását fokozott mértékben vegye igénybe.

A humanitás osztályának elvégzése után, általában 14-16 éves korukban, a rendbe lépő fiataloknak a novíciátus első évében elsősorban a szerzetesi fegyelemhez kellett hozzászokniok. E mellett azonban ismételték a humanitás osztályának anyagát, és rendszeresen foglalkoztak a tanítás módszertanával, amely a jövendő tanároknak volt hivatva megadni a szükséges alapot. A tulajdonképeni tanárképzés ezzel be is fejeződött, a mostoha körülmények, a pedagógia fejletlensége a továbbiakban szinte kizárólag önképzésre szorította a jövendő tanárt. A novíciátus második évében már rendszerint tanítottak a grammatikai osztályokban.

Ez a sors várt Alberra is. A második újoncév után letette az ünnepélyes szerzetesi fogadalmat, majd folytatta tanítói tevékenységét Nyitrán, Szegeden, azután Nagykárolyban. 1775-ben újra visszakerült az iskola padjába Nyitrára. Két évig filozófiát hallgat. Ennek elvégzése után a nyitrai püspök pappá szenteli, s már mint felszentelt pap végzi el a kétéves teológiai kurzust a rend nyitrai líceumában. Maga az a tény, hogy a teológia tanulására csak a felszentelés után került sor, mutatja, hogy a szükséges gyakorlati oktatást már előzőleg megkapták, amelyet azután az elmélet volt hivatva kiegészíteni és elmélyíteni.

Ez az elméleti oktatás komoly, alapos és az akkori idők igényeit minden tekintetben kielégítő volt. Hogy a XVIII. században, a minket közvetlenül érdeklő

időszak előtt, de azt követőleg is, több egyházmegyei szemináriumban piaristák tanították a teológiát, és hogy a nagyszombati egyetem átszervezési reformjaival kapcsolatban komoly szószólói voltak annak a tervnek, hogy a két tomista dogmatikai katedrát, sőt az erkölcstanit is piaristákra bízzák, nem magyarázható egyes kiemelkedő tehetségekkel és önképzés útján elsajátított teológiai műveltséggel, hanem feltétlenül azt bizonyítja, hogy a piarista teológiái oktatásnak tekintélye volt.

Alber különösen nagy odaadással vetette magát a teológia tanulására. Később is minden rendelkezésre álló idejét arra használta fel, hogy a hittudományokban, elsősorban a kezdettől fogva kedvelt szentírástudományokban és a héber nyelvben tökéletesítse magát. Ennek eredménye volt, hogy a teológia elvégzése után három évvel, – amely idő alatt Nyitrán, a váci Thereziánumban, majd Pesten tanított, - 1783-ban elöljárói Nyitrára rendelik a héber nyelv és a szentírástudományok tanítására. Mint teológiai tanár kezdi irodalmi munkásságát latin nyelven írt (minden munkáját latin nyelven írta) *Cogitaliones philosophicae de immediate corporum contacíu* című munkával, amelyben Josephus Rogerius Boschovicius elméletét cáfolja a testek összeütközéséről. Nem nagyjelentőségű munka, de mindenesetre mutatja, hogy szerzője bölcseleti kérdésekben is alapos képzettségű, világosan látó, biztos ítéletű férfiú. Ugyanebben az évben szerezte meg a budai egyetemen a hittudományi baccalaureatust, a következő évben pedig a doktorátust.

Teológiai tanársága mindössze egy esztendeig tartott. II. Józsefnek az a rendelkezése, amely az összes papnövendékeket a generális szemináriumokba rendelte, az egyházmegyei és szerzetesi teológiai líceumok bezárását is jelentette. Alber is elhagyja Nyitrát, és egy évig mint német hitszónok működik Pozsonyszentgyörgyön, majd Kőszegen tölt egy évet, 1786-90-ig pedig Pesten tanít. 1786-ban megpályázta a pesti egyetem dogmatikai tanszékét, amelyet azonban nem kapott meg.

1791-ben a visszaállított nyitrai líceumban Albert is ott találjuk, mint a héber nyelv és biblikum s egyúttal az egyháztörténelem tanárát. Hároméves működése alatt készült el első nagyobb jelentőségű munkájával: *Institutiones Historiae Ecclesiasticae a Nato Christo usque ad 1790.* Az egyháztörténelmet, mint az állampolgári nevelésnek legfontosabb eszközét az államhatalom is különös figyelemre méltatta. Nemcsak a teljes megkötöttségig menő utasításokat adott a történelem tanárainak, hanem azt is kívánta, hogy az egyetemen lehetőleg világi pap tanítsa, mert bennük készségesebb eszközt látott az államegyházi eszmék hirdetésére, mint a szerzetesekben.

Alber szerzetes volt, mégpedig abból a fajtából, amely szívvel-lélekkel az Egyházat szolgálja. Egészen természetes tehát, hogy miként előadásaiban, könyvében is az Egyház szempontjait tartotta szem előtt, és arra törekedett, hogy növendékeit – könyvét tankönyvnek szánta – a divatos támadásokkal szembenézni tudó, az Egyházhoz ragaszkodó, jól képzett, buzgó papokká nevelje. (Figyelemre méltó, hogy röviddel előbb az egyetemen még a protestáns Schröck Máté egyháztörténelmét tanították.) Ugyanilyen célzattal később is szívesen nyúlt az egyháztörténelem területére. Ilyen tárgyú munkái: *Dissertationes in Selecta Argumenta Historiae Ecclesiasticae* (1820), *Institutiones Historiae Eccl.* (1825) és *Epitomen Institutionum Historiae Eccl.* (1826).

Bár Alber nem volt a forrásokat kutató szaktörténész, egyháztörténeti munkáit is a komoly alaposság, az alakító szellem eredetisége, mindenekfölött azonban az Egyházhoz ragaszkodó fiúi kegyelet, alázatos tisztelet az apostoli szentszék iránt jellemzik. Éppen az egyháztörténelemmel való beható foglalkozás képesítette, hogy

kortársai legtöbbjénél hamarabb belássa az akkor divatos felfogások veszedelmes és átmeneti jellegét. Ezért nem ingott meg hite és hűsége akkor sem, amikor a korszellem annyi jobbsorsra érdemes lélekben is lerontotta a szentszék iránti tiszteletet.

1794-ben a piaristák melegszívű pártfogója, gr. Kollo nits László kalocsai érsek, meghívja Albert teológiai tanárnak. Mint a kalocsai gimnázium igazgatója és egyúttal az érseki szeminárium teológiai tanára működött 1800-ig. Ekkor a gimnázium igazgatásától felmentik, s ezentúl kizárólag teológiát tanít 1806-ig. Kalocsán jegyezte el magát véglegesen a Szentírással. Ezentúl minden tevékenysége oda irányult, hogy minél több értéket tudjon napvilágra hozni e kiapadhatatlan kincsesbányából. Tanította a szentírástudományokat, a héber és a görög nyelvet.

A magyar püspöki kar az 1790. budai országgyűlés alkalmával megbeszélést folytatott a szemináriumok tanrendjét illetőleg. Itt annak az óhajuknak adtak kifejezést, hogy a biblikum tanítása ne pusztán szabályok közléséből álljon, hanem a tanárok ismertessék meg minél jobban a felnövő papi generációt a Szentírással. Ne csak közöljék a szentírásmagyarázat szabályait, hanem gyakorlatilag is mutassák be azokat. Különösen a szentatyák nyomán haladó, azok szellemében történő szentírásmagyarázatot szorgalmazták. Alber szigorúan alkalmazkodott a püspöki kar óhajához, és annak szellemében dolgozta fel a Szentírást, készítette szentírásmagyarázatait.

1800-ban felhívást intézett az összes magyar egyházmegyék papságához, és bemutatta készülő művét. A magyar papság szükségén akar segíteni, neki ajánlja könyvét, az ő támogatását kéri.

A felhívás meglepő eredménnyel járt. Felülmúlta a legmerészebb számításokat is, mutatva, hogy mennyire szükségét érezte a magyar papság az ilyen könyvnek, és mennyire vágyódott utána. Bár a politikai viszonyok, a folytonos háborúk, a tudományos elmélyedéshez szükséges nyugodtság megölői, a papságra is ránehezedő hadviselés költségei, egyáltalában n^m tették időszerűvé ilyen nagyszabású munka megjelenését, mégis nagy örömmel fogadták, bőkezűen támogatták. Ez a kedvező fogadtatás tette lehetővé, hogy már a következő évben megjelenhetett az *Interpretationes Sacrae Scripturae* első kötete, s azután 1806-ig egymásután 16 kötet. Egyik kortársa, a komoly és tudományos körökben jónevű Molnár János a legnagyobb elragadtatással nyilatkozik erről a munkáról. Kiemeli nagy nyelvismeretét, hangsúlyozza, hogy szerzője biztosan jár a történelem, filozófia és teológia területein, kitűnően ismeri a szentatyákat, a nyugatiakat csakúgy, mint a keletieket, az egyházi írókat, régieket és újakat egyaránt. A gondos előtanulmányoknak - mondja – megfelel maga a bölcs és dicséretreméltó magyarázat is; mindenütt a szentatyák nyomán jár, és mindenütt cáfolja az eretnekek veszedelmes tévedéseit.

1805-ben I. Ferenc király visszaállította a 15 év óta szünetelő pesti egyetem hittudományi karát. A prímási szék üresedése miatt Kollonits kalocsai érsek tett előterjesztést a kinevezendő tanárokat illetőleg. Természetesnek találjuk, hogy Kollonits Albert is jelölte, akit azután a király ki is nevezett a héber nyelv és az ószövetségi szentírásmagyarázattan (hermeneutica) tanárává.

A királyi leirat értelmében «a rangra nézve ez alkalommal a hittudori fokozat elnyerésének, jövendőben a nevezésnek ideje irányadónak ismertetett el». Ezen elv alkalmazásával, miután a Rómában doktorrá avatott Nagy Gábor elsőbbségéről lemondott, a kar szeniori tisztsége Albert illette meg, mint legidősebb doktort. Úgy látszik azonban, hogy a kar tagjainak egyrésze nehezményezte, hogy az egyetlen szerzetes megelőzze őket, sőt az egykorú krónikás szerint Vrana János dogmatika tanár részéről anyagi indokok is közrejátszottak. A kar szeniorának ugyanis az 1000

frt évi fizetésen kívül még 200 frt jövedelme volt. Vrana tíz évvel később lett ugyan doktor, mint Alber, de ő azon a címen követelte magának a szeniorságot, hogy ő már előzőleg nyolc éven keresztül vizsgáztatott az egyetemen. A hittudományi kar megszüntetése után ugyanis minden évben a meghívott teológiai doktorok az egyetemen levizsgáztatták azokat, akik valamelyik püspöki, vagy szerzetesi teológiai líceumon tanári állást akartak elnyerni. Ilyen vizsgáztató volt Vrana nyolc éven keresztül. A hittudományi karban élénk eszmecsere fejlődött ki, amelynek hatása alatt Alber már le akart mondani a szeniorságról, de elöljárói bíztatták, hogy védje igazát, és ne engedje jogát. A kancellária végül is Alber javára döntött. Így tehát Alber, mint a hittudományi kar szeniora, 1806 elején megkezdte egyetemi tanári működését. Az 1809. évben a kar dékánja volt. Az aránylag jelentéktelen ügynek igen nagy befolyása volt a további eseményekre. Nagyban hozzájárult, hogy az Alberral, a szerzetessel szemben meglevő ellenszenv – erre következtethetünk egyes kitételekből – még inkább megerősödött. Vranaban pedig olyan ellenséget szerzett magának, aki később még sokat kellemetlenkedett neki.

Az egyetemi katedra elfoglalásával vette kezdetét Alber számára a küzdelmek korszaka. 1806. március 16-án levelet intézett a hittudományi kar igazgatójához, amelyben bejelentette azt a szándékát, hogy Hermeneutica-ját és Grammatica Linguae Hebreae-jét ki akarja adni. Mellékelte mindkettő vázlatát, és kérte az igazgatót, hogy amennyiben alkalmasaknak találja őket, ajánlja a helytartótanácsnál. A kar Tumpacher József, az újszövetségi szentírásmagyarázattan tanárának szakvéleménye alapján, azzal az indokolással, hogy rendszertelenek, anyagjuk nincs kellőképen megválogatva, és érveik nélkülözik a meggyőző erőt, Alber könyveit nyilvános előadásra alkalmatlanoknak nyilvánította.

Tumpacher Recensio-jával szemben Alber Demonstratio-t nyújtott be. Sorra cáfolja Tumpacher kifogásait, és mindenegyes esetben megvédi a maga álláspontját. Tiltakozik Tumpacher sértő, méltánytalan hangja ellen, és kétségbevonja tárgyilagosságát, mert a Recensio még készen sem volt, amikor már széles körökben tárgyalták Alber elítélését. Ügy látszik, Albernak igaza volt, amikor Tumpacher ellen az elfogultság vádját emelte, mert Tumpacher egyik levelében ezeket írja Alberről: Putat tantum apud Religiosos litteras et religionem esse, sacerdotes verő saeculares zizania tantum colligere ad comburendum.

Alber, munkája értékének tudatában Tumpacher elutasító véleménye ellenére is elkészítette könyveit. Erre ösztönözte őt Kollonits érsek, aki megígérte, hogy megjelenésük után azonnal bevezeti őket szemináriumában, sőt azt is kilátásba helyezte, hogy a budai országgyűlésen a többi püspököt is hasonló eljárásra fogja bírni.

Megjelenésük (1807) után Alber Kollonits érsek tanácsára elküldte őket a helytartótanácshoz, hogy amennyiben alkalmasaknak találják őket, engedélyezzék egyetemi tankönyvekül. A helytartótanács a hittudományi karnak küldte el véleményezésre, az pedig Tumpachernak adta ki bírálatra. Tumpacher ugyanazzal az indokolással, mint Recensio-jában, egyetemi előadásra teljesen alkalmatlanoknak minősítette őket. Alber nem csüggedt. Rendfőnöke útján felterjesztette védelmét a helytartótanácshoz, sőt egyes püspököknek is megküldte azt. A pozsonyi országgyűlésre összegyűlt főpapok tárgyalták is, miáltal az addig még nem nagy köröket mozgató ügy az érdeklődés előterébe került. Ebben a védelemben Alber hangsúlyozza, hogy Tumpacher bírálata elsősorban saját magára vet rossz fényt, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy sok tétele ellenkezik az Egyház tanításával, egy forrásból merít a protestánsokkal, és tagadja a sugalmazottságot. Kéri, hogy könyveit vessék új, akár püspöki, akár nyilvános bírálat alá.

A helytartótanács Alber könyveit Tumpacher véleményével és Alber védekezésével együtt elküldte a prímásnak, mint a teológiai tanítás legfőbb felügyelőjének. A prímás ítélete Alberre nézve kedvezőtlen volt, megegyezett a hittudományi karéval. Alber a prímás ítéletét egyik tanácsadójának, egykori egyetemi tanárnak tulajdonítja. (A fiatal prímást, Károly Ambrus főherceget, még mint váci adminisztrátort Zimányi Ignác, Alber egykori tanártársa az egyetemen, majd pozsonyi kanonok tanította a teológiára. Reá vonatkozik Alber célzása: telam in me texere continuavit, quam jam tum orsus est.) A helytartótanács még ezzel sem elégedett meg, hanem a kancelláriához küldte Alber könyveit legfelsőbb ítéletre. A kancelláriai végzés a vélemények alapján iskolai használatra alkalmatlanoknak mondja őket, de Albert munkájáért megdicséri.

Közben a kar tudomást szerezve Alber Pozsonyban terjesztett védelméről, Tumpacherral elleniratot szerkesztetett, amelyben azonosítja magát Tumpacher felfogásával. Így a vitában a személyi ellentétek fölött előtérbe nyomultak az elvi, a tanbeli véleménykülönbségek. Ez is mutatja, mennyire meg volt fertőzve az egyetem a jozefinista, racionalista eszméktől. Albernak erős küzdelmet és sok keserűséget jelentett ez a karon belül is. Szigorlatra kitűzött tételeit ismételten megváltoztatták, mégpedig racionalista szellemben. Alber többször is tiltakozott, míg végre az egyetemi tanács és a helytartótanács is igazat adott Albernek, és megtiltotta a hittudományi kar eljárását.

Mivel a kancellária ítélete Alber könyveit egyetemi előadásra alkalmatlanoknak minősítette és nem engedélyezte, a helytartótanács felszólította a hittudományi kart, hogy gondoskodjék megfelelő tankönyvek kiválasztásáról. A kar Jahn: Introductio in Libros Sacros Vet. Foed. c. könyvét jelölte ki Alber számára vezérfonalul. Annak könyvét, akinek eszméit hazai földön Tumpacher terjesztette, amelyek ellen minden erejével küzdött. Alber tiltakozott, és a kar ajánlásával szemben különvéleményt nyújtott be, amelyben kifejtette, miért nem taníthat Jahn szellemében.

A könyvek ügye a helytartótanács elé került. Közben pedig nagy szenvedélyességgel folyt a karon belül az elvi harc, sőt a külföld is tudomást szerzett róla. A hallei Allgemeine Literatur Zeitung 1811. július 6-i számában jelent meg névtelenül az ügy egyoldalú ismertetése, mely a Jahn igazáért küzdő Tumpachert a világosság, a vele szemben álló Albert a sötétség harcosának mondja. Ilyen körülmények között a helytartótanács jónak látta felhívni a magyar püspöki kart a vita elintézésére. A püspökökből álló bizottság alapos tanulmány tárgyává tette Jahn könyvét, Alber különvéleményét és Tumpachernak Jahn védelmére írt Animadversiones-ét. Mivel közben királyi rendelet (1815. április 11.) Jahn könyvét a magyar teológiai iskolákból kitiltotta, az 1816. május 6-án a helytartótanácshoz felterjesztett püspök-kari véleménynek tulajdonképen már csak a vita elvi részét illetőleg volt jelentősége. Alber tanítását teljesen kifogástalannak minősítette, Tumpacher tanításában azonban több tételt kifogásolt, amelyekben Tumpacher egyetért Jahn felfogásával, s amelyek a vallás veszélye nélkül sem előadásokban, sem könyvekben nem hozhatók nyilvánosságra.

Bár a püspöki kar döntésének az lett volna a célja, hogy tekintélyével véget vessen a vitának, a túlfűtött kedélyek nem akartak lecsillapodni. A helytartótanács álláspontja sem látszott egészen méltányosnak. Azt javasolta ugyanis, hogy a kancellária mindkét tanárt, Albert és Tumpachert is távolítsa el tanszékéről, egyrészt a püspökök lelkiismeretének megnyugtatására, akik a magyar klérus színejavát neveltetik a pesti egyetemen, amelyet óvni kell az egyházi szempontból

kifogásolható tanoktól, másrészt azért, mert a vitatkozás hevében mindketten átlépték a keresztény szeretet és mérséklet határait, s így a tanári állásra, amely a legnagyobb higgadtságot kívánja, méltatlanokká váltak. Tumpachernak úgyis fenn van tartva Győrben egy kanonoki stallum, Alber pedig előrehaladott kora és meggyengült hallása miatt már megérett a nyugalomra.

Amikor a piarista provinciális a helytartótanács indítványáról tudomást szerzett, minden befolyását latba vetette, hogy Albert megmentse. Indokolásában említi, hogy méltánytalan eljárás az ártatlant a bűnössel egyforma büntetéssel sújtani. Alber tanítását a püspöki kar kifogástalannak találta. Ha Alber is olyan büntetésben részesülne, mint Tumpacher, akkor a nagy nyilvánosság nem tudhatná meg, hogy mi az igazság, sőt maguk a hallgatók sem tudhatnák, hogy a két ellentétes felfogás közül melyiket kell elfogadniok.

A provinciális közbenjárásának, úgy látszik, megvolt a hatása. A kancellária egyszerűen úgy oldotta meg a kényes kérdést, hogy nem hozott ítéletet. A felterjesztés után négy évvel még mindkét tanár tanított. Az 1822-ben tartott pozsonyi nemzeti zsinatnak lett volna feladata a vitát végleg eldönteni, de Tumpacher akkor már nem élt, azért a zsinat nem is tárgyalta az ügyet.

Tumpacher 1820-ban megvált tanszékétől, és elfoglalta kanonoki stallumát Győrött. Élete végén rendezte sajtó alá egyetlen, megjelent munkáját *Vindiciae Joannis Jahn* címmel. Ez azonban csak halála után jelent meg, akkor is szerzőjének neve nélkül. Belőle, mely mesterének védelme akar lenni, megismerhetjük részleteiben is Tumpacher tanítását, a Jahntól inaugurált racionalizmust. A szép stílusban megírt könyvet sokan és nagy mohósággal olvasták, s mivel nyilvános cáfolat nem érkezett rá, sokan igazat is adtak neki. Alber ugyan elkészítette válaszát, de azután lemondott annak nyilvánosságra hozataláról, mivel Fejér György dogmatika tanár, a vita utolsó szakaszában Alber elv-barátja, kapott erre felhívást az intéző köröktől. Fejér vállalta a nehéz megbízatást, mert Tumpacher tanítását hitellenesnek ítélte. Fejér jellemzésében igen kedvezőtlenül áll előttünk a Vindiciae kétségtelenül nagy olvasottságról és dialektikai készségről tanúskodó szerzője. Mégha tompítjuk is Fejér színeit, akkor is heves, túlfűtött kedélyűnek kell tartanunk. Ezt egyébként írásainak hangja, az Alber ellen szórt sértő kifejezések is megerősítik, amelyek oly kemények, hogy nem csoda, ha Alberből kitör a méltatlankodás: «Cavillationum plena sunt omnia, ut non mirum, sed incredibile videri debeat, earn ab aliquo Professore in Universitate processisse, quem ego nunquam laesi, sed omni potius humanitate semper colui; puer cum puero ita insolenter, ne dicam petulenter agere non potuisset.»

Érdemes volt-e annyi időt és erőt fordítani látszólag csak a szakembereket érdeklő kérdések tisztázására? Érdemes volt-e Albernek szembefordulnia úgyszólván az egész hittudományi karral, sőt azon kívül is tudományos körökben elismert tekintélyekkel? Terünk nem engedi, hogy részletesen foglalkozzunk a vitát kiváltó tételekkel. A főbbek a következők voltak: a sugalmazás, a deuterokanonikus könyvek isteni tekintélye, a nyelvhasználat (usus loquendi) és a hit mértéke (analógia fidei) mint hermeneutikai elv, továbbá a misztikus értelem. Ezekből is látható, hogy nem egyszerű tudományos nézetekről volt szó, amelyekben súlyosabb következmények nélkül követheti kiki a maga felfogását, hanem az Egyház eleven életébe vágó komoly tantételekről.

A sugalmazottság Tumpacher szerint azonos az isteni tekintéllyel. Ezt a Szentírás könyveinek az utólagos isteni jóváhagyás (approbatio subsequens) és a Szentlélek tévedéstől óvó tevékenysége· adja meg. Alber nagyon jól észrevette,

hogy ez a tanítás a Szentírás isteni eredetét támadja, azért szállt síkra a sugalmazás olyan értelmezéséért, amely félre nem érthető módon vallja a Szentírás könyveire vonatkozólag a Szentlélek Úristen szerzőségét, mert csak így lesz az az Isten szava. Abban az időben még nem volt annyira határozottan és világosan megfogalmazva az Egyház felfogása a sugalmazás mibenlétére vonatkozólag, jóllehet magát a tényt az Egyház minden időben hitte és vallotta. A vatikáni zsinat és XIII. Leó híres enciklikája (Providentissimus Deus) határozták meg félre nem érthető módon a fogalom tartalmát. Addig sok neves teológus is megbotlott az inspiratio magyarázásában: Lessius, Holden, Haneberg stb. Annál nagyobb dicsősége Albernak, hogy a tévedések kháoszában is tisztán látta, és világosan megfogalmazta a sugalmazás mibenlétét. Évtizedekkel előbb, szinte ugyanazokkal a szavakkal, tanította a vatikáni zsinat határozatát. Ha igazat adhatunk Csősz Imrének, akkor Albernek, legalábbis közvetve, része volt a vatikáni zsinat határozatának megszületésében. «Lelkem emelkedik, valahányszor arra gondolok, amit 1871-ben, Rómában lévén magam tapasztaltam. Rendünk generálisánál tisztelegvén, egy éppen ott levő kardinális monda, hogy az a «celeberrimus et doctissimus Alber» a vatikáni zsinaton, mint előkelő tekintély, nagyon keresett volt, s fölötte becsültetett az igaz hitet tolmácsoló jeles munkáiért» – írja Csősz.

Az Alber-Tumpacher ellentétnek másik nagyjelentőségű tétele a deuterokanonikus könyvek kérdése volt. Tumpacher ezeket kisebb tekintélyűeknek tartotta a protokanonikusoknál. Alber a trienti zsinat tekintélyére hivatkozva, határozottan tanította és bizonyította, hogy ami Szentírás, az egyformán Isten szava, legyen az proto-, vagy deuterokanonikus könyv.

A Szentírás hiteles magyarázásából Tumpacher ki akarta zárni az Egyházat, amikor a Szentírás-magyarázás legfőbb elvévé a nyelvhasználatot tette meg, és azt tanította, hogy a Szentírást teljesen a profán könyvekre érvényes szabályok szerint kell magyarázni. Alber nem tagadta a nyelvhasználat nagy jelentőségét, de hangsúlyozta, hogy az nem elég. A Szentírás értelmezésénél nem szabad ugyan figyelmen kívül hagyni a hermeneutika szabályait, és nagy szerepe van az emberi értelemnek, ez azonban nem elég. Az ember, még a legmélyebben járó elme is tévedhet, a Szentírásnál pedig, mint hitünk forrásánál ki kell zárva lennie még a tévedés lehetőségének is. Azért olyan horgonyra van szükség, amelybe a Szentírás igaz értelmét kutató lélek biztosan belekapaszkodhassék, amely hitét nem engedi a tévedések zátonyára jutni. Ez a tévedhetetlen, éppen azért megfellebbezhetetlen tekintély, a katolikusok állandó hite és a trienti zsinat tanítása szerint az Egyház, a hit és erkölcs legfőbb őre és biztoskezű irányítója, amely a hagyományból tudja a Szentírás igaz értelmét. Ezért nem szabad a Szentírás hit- és erkölcs-vonatkozású helyeinek más értelmet adni, mint amit az Egyház adott kezdettől fogva.

Alber megvédi az analógia fidei helyes értelmét is Tumpacher tévedésével szemben, és azt tanítja, hogy sohasem szabad a Szentírás valamely helyének olyan értelmet adni, amely hittétellel ellenkezik. Nyomatékosan hangsúlyozza a típusok, előképek létezését, meghatározza azok helyes értelmét, és védi a tipikus (akkor misztikusnak nevezték) értelem bizonyító erejét.

1820-ban Alber egy másik tanárral szemben szállt síkra a megtámadott egyházias szellem védelmében. Brezanóczy Ádám civil egy házjog-tanár (a papnövendékek akkor a jogi karon hallgatták az egyházi jogot) jozefinista tanítását tette éles bírálat és súlyos kifogás tárgyává. Sajnos, férfias kiállása most sem járt azzal az eredménnyel, amelyet az Egyház és a felnövő papi nemzedék érdekei megkívántak

volna. Ekkor is a hittudományi kar egyik tagja (Vass László) részéről érte hátbatámadás, és Brezanóczy tisztázódott a vád alól.

Küzdeni egy életen át legszentebb meggyőződéséért, az Egyház megtámadott igazságáért, küzdeni jóformán teljesen magára hagyatva a gúny, a rosszakarat, az indulatok fegyverei ellen, ez volt Alber sorsa. Nem volt egetrengető lángész, aki szellemi fölénnyel messze kimagaslik kortársai fölé. Nem tartozott azok közé, akik új utakat jelölnek meg a tudományban, a szellemi haladásban. Könyveiben (a már említetteken kívül: *Institutiones Linguae Hebreae* 1807., 1826[2]; *Institutiones Hermeneuticae S. Scripturae Vet. Test* torn. III. 1807., 1817[2], 1827[3]; *Institutiones Hermeneuticae S. Script. noví Test.* torn. III. 1818., 1830[2]) sem arra törekedett, hogy újszerű tanításokkal csillogtassa tudományát, és a figyelmet magára vonja. Alber tanítani akart. A teológiai tanár mélységes felelősségtudatával a papságot akarta ellátni olyan szellemi táplálékkal, amelyre feltétlenül szüksége van, ha hivatását méltóan, az Egyház szellemében akarja teljesíteni. A szegényes és a kor tévedéseitől megfertőzött teológiai irodalomban elsősorban világos, megbízható vezérkönyvekre volt szükség, amelyekre nyugodtan rátámaszkodhassék, aki az Egyházzal akar dolgozni. Ezt adta Alber. Hogy alapos, gazdag, szinte szokatlanul sokoldalú és biztos tudásnak volt birtokában, arról könyvei bőségesen tanúskodnak. Hogy nem tartozott a középszerű tehetségek közé, azt megmutatta akkor, amikor tétovázás nélkül felismerte kora tévedéseit, a bennük rejlő veszélyeket, amelyekre kevesen figyeltek föl abban az időben. Az egyházias szellem tántoríthatatlan képviselésével gondviselésszerű hivatást töltött be, és szinte felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar egyházi életnek. Korában is, azóta is akadtak, akik elmarasztalták azért, mert megalkuvást nem tűrő határozottsággal, szinte makacsságnak látszó szívóssággal ragaszkodott felfogásához, és támadta azt, amit veszedelmesnek ismert meg. De nem így kellett-e tennie, éppen azért, mert a tévedések veszedelmes volta nem volt kézenfekvő, és a felszínes elméket könnyen behálózhatták?!

Munkásságában nem az emberek tetszésének hajhászása vezérelte. Nem címekért, nem emberi elismerésért dolgozott. Ha megkapta, örült neki azért, mert eszméi győzelmét láthatta benne.

Váratlanul érte 1816-ban gr. Fortunatus Zamponi prelátus levele, amelyben tudatta vele, hogy az Academia Romana Religionis Catholicae tagjai közé választotta. Ez az intézmény nem sokkal előbb alakult azzal a céllal, hogy körébe vonja azokat a katolikus tudósokat, akik az Egyházat támadó újítók ellen küzdenek. A piarista provinciális kérte a helytartótanácsot, hogy Alber elfogadhassa a tagságot, és használhassa a címet. A helytartótanács ezt meg is engedte, a kancellária azonban visszavonta az engedményt azzal az indokolással, hogy Albernek, mint egyetemi tanárnak és teológiai doktornak úgyis elsőrendű kötelessége a hit védelmezése, tehát nincs szüksége külön címekre. Alber szó nélkül alávetette magát a kancellária ítéletének.

Munkásságának híre tehát már túlszárnyalta az ország határait. Könyveit külföldön is sokfelé használták. Lengyel és litván püspökök a legnagyobb elismeréssel szóltak róluk. Loeffler jezsuita tartományfőnök Galíciában terjesztette őket. ő hívta fel azokra rendtársának, a svájci tartományfőnöknek figyelmét, aki viszont Franciaországgal ismertette meg őket.

Ostini bécsi internuncius ismételten is a legnagyobb dicséret hangján írt Alberről, és bizonyos ügyekben véleményt kért tőle.

VII. Pius pápa a maga és az Egyház sok-sok gondja és megpróbáltatása közepett igaz örömmel értesült Alber munkásságáról, és három ízben is talált alkal-

mat, hogy kifejezze atyai szívének szeretetét, az Egyház fejének köszönetét, hűséges fiának, az igazság tudós harcosának.

Addiego, a piarista rend generálisa 1826. márciusában közölte Alberrel XII. Leó pápának azt az óhaját, hogy költözzék Rómába, mert ott nagyon sokat várnak tőle, «cum omnia, quae jam a Te gesta sunt ad Religionem Catholicam defendendam et propagandám, ab omnibus summa cum administratione laudentur.» Bármennyire is megtisztelő volt azonban ez a meghívás, Alber meggyengült egészségi állapota miatt már nem tehetett neki eleget. Ekkor már 73 éves volt.

Az állandó megfeszített munka lassankint felőrölte életerejét. Erős lábfájása és erőinek gyengülése figyelmeztette a közelgő végre. 1829-ben nyugalmazását kérte, de annak megérkeztéig, 1830 február végéig rendesen megtartotta előadásait. Ettől kezdve mindinkább csak szobájára korlátozódott élete, de a munkát még most sem hagyta abba. Még halála előtt egy héttel is egy készülő egyházjogi munkáján dolgozott, amit még be szeretett volna fejezni, hogy segítsen a magyar klérus nagy szükségén. Sajnos, ezt már nem tudta megtenni, a hosszú küzdelemben kifáradt harcos 77 éves korában, 1830. június 21-én letette a kardot. Így is, szemlét tartva munkásságának eredménye, mintegy 30 kötetet kitevő irodalmi hagyatéka, küzdelmei, sikerei fölött, a jól felhasznált idő, a jól végzett munka nyugodt öntudatával hajthatta le fejét.

Elhunyta alkalmából a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung többek között a következőket írta róla: «Szigorú egyházias felfogását, tudományos meggyőződését tekintve P. Alber János azok közé a férfiak közé tartozott, akik ilyen dolgokban egyedül Isten, kötelességtudatuk és lelkiismeretük előtt érzik magukat számadásra kötelezve. Röviden szólva, feltétlenül megbízható jellem volt. Ez a nyitja képmutatást nem ismerő őszinte jámborságának és istenfélelmének, mintaszerű, példás életmódjának. Ez irányította messzeágazó tudományos működését, csodálatraméltó irodalmi tevékenységét, amellyel mint tanár 50 évnél tovább, mint író majdnem 50 évig szinte felbecsülhetetlen érdemeket szerzett, és leszámítva a munkásságából más területekre áradó sok-sok áldást, majdnem két nemzedéket nevelt». Ezekben a szép szavakban adta tömör jellemzését egy a hit sziklájára épített, a szeretet lelkétől éltetett, az igazságért, szent eszményekért elégett életnek, jelezve kortársaknak és utókornak, hogy a magyar föld nagy fia tért pihenőre.

Használt forrásmunkák.

A)

Pázmány Péter Tudományegyetemi Rectori, Pázmány Péter Tudományegyetemi Hittudománykari, Kegyesrendi Központi és a Budapesti Kegyesrendi Házi levéltárak.

***B)* Könyvek:**

Albert István: Alber Nep. János és biblikus vitája. Doktori értekezés. (Kézirat.) Ennek rövid kivonata ugyanilyen cím alatt a magyaróvári Kegyesrendi Reálgimnázium 1934/35. Értesítőjében és különlenyomatban is megjelent.

Allgemeine Literatur Zeitung. Halle. 1811.

Hermann Egyed és Artner Edgár: A hittudományi kar története. Bpest 1938.

Bolla M.: História Provinciáé Sehol. Piar. Hung. (Kézirat.)

Csaplár B.: Analecta quorumdam memorabilium HistoriaeOrd. Rel. Sehol. Piar. Pro. Hung. Ephemerides Calasanctianae. 1904-1906. Romae. (Néhány, a vitára vonatkozó aktát közöl, helyenkint megjegyzéseket fűz hozzá.)

Csősz I.: Alber János magyar piarista emlékezete. Kalazantinum V. évf. Kolozsvár.1900.

Fejér G.: História Academiae Scientiarum Pazmánianae Archi-Episcopalis. Budae. 1835.

Fejér: Tabulas V. ac N. Foederis rite interpretandi lex suprema. Pestini, 1816.

Hazai és Külföldi Tudósítások. 1830.

Horányi E.: Scriptores Piarum Scholarum. Pestini 1808/1809.

Jahn: Introd. in libros sacros V. Foed. in epitomen redacta. Viennae, 1805. 1814.'

Jahn: Archeológia Biblica Viennae, 1805. 1815.[2]

Jahn: Enchiridion hermeneuticae generalis tabularum V. et N. Foederis. Vienna, 1812.

Jahn: Einleitung in die göttliche Bücher des Alten Bundes. Wien. 1792, 1802.-

Meszlényi Antal dr.: A jozefinizmus kora Magyarországon 1780-1846. Bpest 1934.

Pauler T.: A bpesti M. Kir. Tud. Egyetem Története. Bpest, 1880.

Vereinigte Ofner-Pester Zeitung. 1830.

Vignas Th.: Index Bio-Bibliographicus GC. RR. PP. Matris Dei Sehol. Piar. tom. III. 1908-1912. Romae.

Vindiciae Joannis Jahn. Lipsiae, 1822.

Dr. Papp László:

SPÁNYIK GLICÉR

(1781-1850.)

Spányik Glicér 1781. október 20-án született a nyitramegyei Never községben. Iskoláit a nyitrai piaristáknál végezte. Derék, lelkes tanárai nagy hatással voltak a tehetséges ifjúra. Az ő diákkorában Nyitrán működött többek közt Zimányi Lajos, Keile Lipót, Kiss Márton, Váczy Glicér, Vass Glicér. E tanárok közül Zimányi igazgató az önfegyelemnek és a buzgó kötelességteljesítésnek példaképe volt, akinek rendkívül érdekes és ügyes előadásai valósággal megragadták diákjai lelkét. Kellét ékesszólása miatt gyakran meghívták a székesegyházba is ünnepi beszédek mondására. De megjegyzik róla, hogy nemcsak élőszóval, hanem példás életével is hatott a hallgatóira. Váczyban az izzólelkű, talpig magyar embert, a szerény papot és a diákok szerető, türelmes, megértő barátját tisztelték, aki a társadalomban is közkedvelt volt nyílt szíve, aranyos kedélye és szónoki képességei miatt. Tőlük kedvelte meg Spányik a piarista hivatást, és 1799. október 3-án Pállya István rendfőnöksége idején belépett a kegyesrendbe.[1]

Spányik a legjobbkor jött a rendbe. Pállya rendfőnöksége a rendi megújhodás ideje volt. ő előtte a rend igen siralmas helyzetben volt. A francia forradalom eszméi és a felvilágosodás tanai erősen terjedtek az országban. Az új eszméknek a piaristák közt is sok lelkes híve akadt. Egyeseket tudományszomjuk ragadott az új tanok felé. De a komoly tudósok mellett voltak olyanok is, akik úgy értelmezték a felvilágosodást, hogy őket most már semmi törvény nem köti, és egészen világias életet élhetnek. Ezek ásták alá a rend tekintélyét, és miattuk szenvedtek a jobbak is. Az engedelmességet megtagadták, a fegyelmet semmibe se véve, az egyes házak rendjét és nyugalmát felborították.

1795-ben már arról volt szó, hogy vizitátorokat küldenek Magyarországba a visszaélések megszüntetésére. Voltak olyanok is, akik – családi vagyonuk birtokában – teljesen az új divat szerint öltözködtek. 1795-ben szigorúan eltiltotta a rendkormány a rizsporral behintett hajfonatok, csatos cipők, háromszögletű és szalaggal díszített kalapok viselését.

Nagy csapás volt a rendre a II. Józseftől meghonosított rendszer, mely szerint az egyes házak elöljáróit a ház tagjai maguk választották. Így aztán a legtehetségesebb és legbuzgóbb emberek buktak ki az elöljáróságokból, és helyükbe olyanok léptek, akik a szabados élet hívei lévén, mindent elnéztek.

A szerzetesrendek eltörlése sem maradt hatás nélkül a piaristákra. II. József a szerzetesrendek működését megszüntette. Bár a piarista rendet meghagyta, sőt többféle kitüntetésben részesítette, sokan mégis attól féltek, hogy a többi rend sorsát követni fogják a piaristák is. Az eltöröltetés félelme Damokles-kardjaként függött a rend feje fölött és ezért sokan elhagyták a rendet. A csapást súlyosbította az a körülmény, hogy jó ideig senki se akart a rendbe lépni. A legtöbb baj oka azonban a nyomasztó szegénység volt. Az élelmezés szerfölött silány – írja a rend-

főnök – éppen csak az éhség csillapítására elegendő. A betegek sem kaphatnak jobb táplálékot, és munkájukat még betegen is kénytelenek végezni. A kényelemnek nyoma sincs sehol, szegény öregjeink nélkülözések között hunyják le szemöket.

Ilyen körülmények között vette át Pállya István a rend vezetését. Teljes erővel fogott hozzá a felismert bajok orvoslásához. A királyhoz fordult anyagi segítségért, magasztos elvei pedig a rendtagok gondolkozását alakították át. Feltárta előttük a bomlás okait; kérte őket, szívleljék meg intéseit. Személyesen végiglátogatta a rendházakat, és a csüggedőkbe reményt öntött. Célja a rend felemelése volt. «Óh, ha még életünkben megérhetnők, hogy oly ítélete lenne a kegyesrendről e hazában mindenkinek, miszerint egyetlen piarista nevének fölemlítésével is, az igaz, becsületes és fegyelmezett szerzetesnek, a hazai ifjúság lelkes és eszményi oktatójának képe tűnnék fel minden hallgató lelkében! Teljesül, bizonyára teljesül e hő vágyunk; a régi boldog idők újra feltűnnek; a szerzet újra él, virágzik és ünnepeltetik, ha a rendtagok teljes erejükkel igyekeznek szerzetünk s így hazánk dicsőségének és felvirágozásának előmozdítására!» Nagy gondot fordított a rendi fiatalság nevelésére. «Akit haszonlesés hozott a tanári pályára, azt ki kell lökni» - írja. Nem is vett föl ilyet. Rövid rendfőnökségét már kortársai is korszakalkotónak mondták. Ő emelte fel a rendet az erkölcsi és szellemi tespedésből, ő óvta meg a szabadosság korában a káros behatásoktól, ő plántálta vissza a rendbe a régi lelkesedést. Áldásos működésének hatásai hamar mutatkoztak. Az 1802. évi országgyűlés tanúsítja, hogy «mivel a kegyesrend hivatásának megfelelően az ifjúság nevelésével foglalkozva naponkint fényes példáit mutatja a jeles tanításnak és nevelésnek, méltó arra, hogy a karok és rendek Őfelsége kegyeibe melegen ajánlják.»[2]

Spányik tehát ebben a reformkorban jött a rendbe. Mint novícius két évet töltött Trencsénben. A megújhodás légköre vette körül a novíciátusban. Már itt teljes odaadással szentelte magát a rend céljainak. A szerzetben Szent Bertalan apostolról nevezte magát, de a Glicér keresztnevét használta ezután is. Egyszerű fogadalma letétele után mint növendékpap 1801-03-ig Podolinban tanított, a magyar piaristák legrégibb házában eleinte az elemi iskolában, majd a grammatikai osztályban. Utána egy évig Sátoraljaújhelyen működött, de már az 1804-05. tanévben Debrecenbe helyezték át. Közben szorgalmasan képezte magát. Az akkori jó piarista szokás szerint költészettel is foglalkozott. Alkalmi költeményeket írt, melyek közül több nyomtatásban is megjelent. Említésre méltó az az ódája, melyet József nádor tiszteletére írt, mikor a nádor Debrecenbe ment 1805-ben.

A bölcselet első két évfolyamát Vácon végezte cl olyan fényes eredménnyel, hogy utána a pesti egyetemen bölcseletdoktorrá avatták. Teológiai tanulmányait 1807-09-ben Nyitrán a rend hittudományi iskolájában fejezte be. Felszentelése után mint tanár a rend pesti gimnáziumához került; itt a syntaxist tanította egy évig. Közben tudományos hajlamokat árult el, nagy alapossággal tanulmányozta a történelmet. Ezért rendfőnöke a váci püspöki líceumhoz helyezte át, mivel ott éppen tanárhiány volt, és a püspök a rendtől kért történelemtanárt. Itt az egyetemes és az oknyomozó magyar történelmet adta elő oly sikerrel, hogy hamarosan a legkiválóbb történész hírében állt. Munkája volt elég. Az előadásokra nagy buzgalommal készült, úgyhogy írásra nem sok ideje maradt. Mégis páratlan munkabírással, nagy szorgalommal éjtszaka dolgozott, hogy előadásainak anyagát tankönyv alakjában nyilvánosságra hozza. Már 1816-ban megjelent Magyarország rövid története két kötetben, mely aztán rövid idő alatt hat kiadást ért meg. Követte ezt 1820-ban Magyarország oknyomozó története. Mindkét művét latinul írta. Minthogy munkája nem az asztalnál ülő szobatudós műve, hanem a katedrán

mozgó tanáré, aki a tanítás módszeres követelményeit szem előtt tartva írta könyvét, érthető rendkívüli sikere.

Közben nemcsak Vác városában, hanem a rendben is egyre nagyobb lett a tekintélye, úgyhogy hamarosan felfelé ívelt pályája. Bolla Márton rendfőnök felfedezi benne a kiváló elmét. Viszont őt is igen meleg szeretet fűzi Bollához. Kiváló szónoki tehetsége mellett valószínűleg ennek köszönhette, hogy Bolla halála után, 1832-ben őt kérték föl a váci rendi káptalanon az emlékbeszéd elmondására. A jó barát meleg szeretetével gyönyörű beszédben idézte vissza Bolla emlékét, és a «legjobb atyának, a bölcs vezetőnek» lelki nagyságát példaként állította a káptalani atyák elé.

Váci tanársága tizenkilenc *évig* tartott. Ekkor, 1829-ben Szegedre helyezték. Itt a gimnázium és a líceum igazgatója volt 1832-ig. Tevékeny részt vett a város szellemi életében, és a Felvidék fia hamar meghódította a nagy alföldi város társadalmát. A tudományos munkára nem sok ideje maradt, mégis sajtó alá rendezte, illetőleg magyar nyelven is megjelentette Vácon írt történelem-könyvét *Magyar ország rövid históriája* címmel 1832-ben. Ugyancsak szegedi működésének terméke egy latin nyelven írt költemény, melyet Török Antal csanádi püspök tiszteletére adott ki, továbbá két évnyitó beszéd a szegedi líceum bölcseleti hallgatóihoz. Szegeden, mint igazgató kiváló szervezőképességről és megingathatatlan erélyről tett tanúságot. Elöljárói talán éppen ezt értékelték benne, mikor 1832-ben felhelyezték Pestre, ahol pályája kezdetén már tanított egy évig.

Ekkor történt ugyanis, hogy a rend megkapta a budai gimnáziumot. A pesti piarista gimnázium jó híre és a tanári kar kiváló munkássága azt eredményezte, hogy a kormány és a szülők bizalma a rend felé fordult, és a budai egyetemi gimnáziumot a piaristák vezetésére bízták. Okot erre az a folytonos panasz szolgáltatott, mely a budai gimnázium tanári kara és igazgatója ellen fölmerült. A fegyelem hiánya a húszas években már annyira tűrhetetlen volt, hogy a budai szülők más intézetekbe adták fiaikat, és a felsőbb hatóságokhoz folyamodtak, hogy a gimnáziumot valamely szerzetes rend vezetésére bízzák.

1828-ban a gimnázium legfelsőbb osztályában, a második humanista osztályban zendülés támadt. Az igen népes osztályban 105 tanuló szorongott összezsúfolva. Ilyen nagy tömeg ifjúnak a fékentartása nem csekély gondot okozott az osztály vezetőtanárának. Történt, hogy a rendetlenkedők közül öt főbűnöst testi fenyítékre ítélt a tanári kar. A megfenyített tanulók izgatására aztán másnap az osztály tanulói betörték az iskola kapuját, majd felrohantak az osztályterembe s ott a bútorokat kezdték felforgatni, a vaskályhát, az üveges szekrényeket, az asztalt és a padokat darabokra törték, és a bezúzott ablakokon át kihajigálták. Mindez óriási lárma kíséretében történt. A lecsendesítésükre jövő igazgatót pedig kezénél megragadták, és kivezették az iskolából. Bár tizenegyet kicsaptak közülük, a duhajkodás tovább is tartott. E miatt a tehetetlen Korbély igazgatót nyugdíjazták, s helyébe ideiglenesen Nagy Péter piarista tanárt bízták meg az intézet vezetésével.[3]

A helytartótanács és a kancellária ezután a bajok orvoslásáról kezdett tanácskozni. Minthogy más orvosságot nem találtak, a studiorum commissio (tanulmányi bizottság) elhatározta, hogy a gimnáziumot a piaristákra kell bízni. Mikor már ide jutott a dolog, a rend felhívta Szegedről Spányik Glicért, és rábízta az igazgatóságot. Spányik 1832 február 3-án érkezett Pestre. Február 5-én tisztelgő látogatást tett József nádornál, s másnap átvette az intézet vezetését. Az ünnepélyes beiktatás azonban csak az 1832.-33. iskolai év elején történt meg.

A gimnáziummal összeköttetésben állt a budai elemi iskola is. A piarista rend

tehát ezt is átvette. Az iskola egy részét átalakították rendházzá, és itt helyezték el a tanítókat, tanárokat. Bár az anyagi helyzet, a tanárok ellátására szánt alapítvány nem volt valami kecsegtető, a rend mégis megkötötte a szerződést, úgyhogy 1832. október 18-án megtörtént az ünnepélyes beiktatás. Minthogy a gimnázium az egyetemnek szerves része, annak mintegy ötödik kara volt, az egyetem elnöke gróf Cziráky Antal országbíró felhívta a rektort, hogy két dékán kíséretében képviselje az egyetemet. 18-án reggel a megjelent előkelőségek és az ifjúság szentmisén vett részt a Nagyboldogasszony-templomban, majd a hely szűk volta miatt csak a válogatott ifjúság vonult át az iskola épületébe. Az egyetem nevében Frank Ignác rector magnificus rövid, de szépen kidolgozott latin beszédében meleg elismeréssel szólt a piaristák érdemeiről, akiket «maga Őfelsége méltóknak tartott királyi oltalmára». Vázolta hivatásukat az új intézetben. Feladatuk lesz az ifjak vallásos nevelése, jellemük kialakítása a szigorú fegyelem és tudományok segítségével.

A rektor beszédére Spányik, az új igazgató felelt. Terjedelmes latin beszédében az előkelő vendégek üdvözlése után jórészt a hazafias kötelességekről és a helyes nevelés kellékeiről szólt. A tanári kar nevében megígérte, hogy be fogják váltani a hozzájuk fűzött reményeket. «Tudjuk – mondta -, hogy ebben a gimnáziumban a kiváló nemes ifjak nagy száma nevelkedik. Ezeknek javát a ti fiaitok teszik ki nemes uraim, akik magánérdekeitekről megfeledkezve teljesen a király és a haza szolgálatára szentelitek élteteket. . . Látjuk, mily szöges gondra, virrasztásra van szükség, hogy a várakozásnak megfeleljünk. Ki tagadja, hogy nehéz dologra vállalkoztunk? Vájjon akad-e, aki csekélységnek és könnyűnek tartja a nevelő munkát? Gondolkozását, lelkét a gyermekekéhez szabni és szinte újra gyermekké válni? Ez az igazi munka; itt van szükség kipróbált mesterekre! A gyermeklelkek nagy sokféleségében az egyiket szigorral, a másikat szelídséggel megtartani a helyes úton; de közben arra is vigyázni, hogy a szigorúság ne legyen keserű, az enyheség ne legyen rendbontó; az egyikből ne keletkezzék gyűlölet, a másikból ne jöjjön megvetés . . . ! Bízzatok jó szülők, hű kezekbe adtátok szemetek fényét!» Végezetül lelkes szavakkal buzdította az ifjúságot a kötelességek pontos teljesítésére és a fegyelem megbecsülésére.

Másnap október 19-én, pénteken megkezdődött a tanítás. Spányik friss munkakedve, erélye és mindenre kiterjedő figyelme egészen új szellemet vitt az iskola életébe. A szakképzett és buzgó szerzetes tanárt, az erélyes igazgatót beköszöntő beszéde után nagy rokonszenvvel fogadta Buda társadalma. A gimnáziumot piarista szellemmel itatta át, a szigorúságot jósággal párosítva. Nehéz tisztjét bölcs mérséklettel és körültekintő figyelmességgel látta el. Az δ érdeme, hogy az átmenet sima és zökkenőmentes volt. Erdemeit rendtársai is méltányolták. Már 1832-ben a váci nagykáptalanon kormánytanácsossá, asszisztenssé választották, és rábízták a budai rendház főnöki tisztét is. Ezzel nemcsak érdemeit jutalmazták, hanem a tehetséges szerzetesnek a rend vezetésében is szerepet adtak.

A rend vezetői nagy gonddal ápolgatták az új piarista települést. A kápolnát és a lakószobákat tisztességesen berendezték, és az első kiadásokról nagylelkűen gondoskodtak. De a gimnázium nem sokáig maradt a rend kezén. A szabadságharc leveretése után, 1851-ben «ideiglenesen» visszavették. A bécsi kormánykörök ugyanis rossz néven vették, hogy a piaristák tevékeny részt vettek a szabadságharcban. Az elemi iskola azonban továbbra is a rend vezetése alatt maradt. Ez az intézet, melyben 1832-ig alig hallatszott magyar szó, hamarosan elmagyarosodott. A piaristák már az átvétel évében tiszta magyar értesítőt adtak ki, és címlapját magyar nemzeti címerrel díszítették. Ez első értesítő címe így hangzott: «A *budai*

királyi nemzeti főoskolának a második félesztendő utáni érdeme szerént való fel osztatott iffúsága 1833». A tanítás és a módszer olyan jó volt, hogy maga a város «minta elemi oskolának» nevezte el, és 1880-ig a rend kezén hagyta.

Spányik 1840-ig állott a budai rendház, gimnázium és a hozzája kötött elemi iskola élén. Igazán csak a munkának élt. Kevés szabad idejét tankönyvírásra fordította. A gimnázium felsőbb osztályai számára hittankönyvet írt *Doctrina religionis Christianae pro usu Scholarum Humaniorum* címmel, de nyomtatásban nem jelent meg. 1835-ben kiadta neveléstan! munkáját *(Doctrina educationis),* és ugyancsak igazgatósága idején sajtó alá rendezte a már említett történelem könyveinek újabb, bővített kiadásait. Spányik neve ekkor már nemcsak a rendben, hanem az országban is jócsengésü volt. Vác, Szeged, Pest és Buda lakossága közelről ismerte, de könyvei révén az ország művelt rétegei, vezetői is felfigyeltek rá. így történt, hogy igen magas kitüntetést tartogatott számára a királyi kegy. A helytartótanács ülnöke lett. A budai gimnázium igazgatóinak ugyanis 1777-től kezdve megvolt az a kiváltságos helyzetük, hogy a helytartótanács tanulmányi bizottságában az ülnöki (assessor), illetőleg a középiskolai ügyek előadói (referens) tisztségét töltötték be. Idők folyamán azonban a megürült helyeket nem töltötték be, csak ideiglenesen helyettesítették. Spányik igazgatósága idején több évig egyetlenegy kinevezett as[c]essora sem volt a tanulmányi bizottságnak. Éppen ezért nagyjelentőségű, hogy 1839. szeptember 23-án V. Ferdinánd a Studiorum Commissio elnökévé báró Mednyánszky Alajost, assessorává pedig Spányik Glicért nevezte ki 1500 forint fizetéssel. Spányik, mint assessor, a középiskolai ügyek előadója és szakértője volt a legfőbb tanulmányi bizottságban (kb. miniszteri tanácsos). Mivel e tisztsége révén a központi cenzúra-bizottság tagja is lett, és ez sok munkával járt, az 1839.—40. iskolai év végével lemondott az igazgatóságról és a házfőnöki tisztségről.[4]

Életének utolsó tíz esztendejét új munkakörében töltötte, mint a budai, majd a pesti rendház lakója. 1845-ben lemondott az asszisztensi tisztségről, de 1850-ben rendtársai bizalma újra felruházza őt e méltósággal. Életének utolsó évében I. Ferenc József császártól legmagasabb kitüntetésképp megkapta az arany érdemkeresztet is. De nem sokáig örülhetett neki. Gyakran betegeskedett. November 26-án annyira súlyos féloldali szélütés érte, hogy semmiféle orvosi beavatkozás, sem a többszöri érvágás nem segített rajta. Feladták neki az utolsó kenetet, és 1850. november 28-án éjjel rendtársai imádsága közben csendesen elhúnyt.

Spányik Glicér jelentős pályafutása méltán figyelmet érdemel. Nagyszabású alkotásokat ugyan nem hagyott maga után, de már maga az is nagy érdeme, hogy sok derék polgárt nevelt a hazának, — amint ő is kiemeli ezt Bolla érdemei között a róla mondott emlékbeszédében. De emellett a saját korában jelentős tényező volt mint jó szónok és nagyhírű történész is.

A tanítást és nevelést nemcsak gyakorlatban művelte, hanem elméletileg is foglalkozott vele. 1835-ben írt egy neveléstan! munkát is *Doctrina educationis* címmel, mely Budán az egyetemi nyomdában jelent meg. Mint a bevezetésben maga elmondja, rendfőnöke ösztönzésének engedve, üres óráiban, amikor más munkájától szabadulni tudott, írta ezt a könyvet. Nem a saját elméletét adja, hanem kiváló bölcseségű és nagytudományú mesterek műveiből szedte össze. Grosser János rendfőnök maga szeretett volna írni egy ilyen munkát, hogy a tanárok rövid összefoglalásban állandóan szem előtt tarthassák a nevelés és tanítás helyes alapelveit. Minthogy azonban neki nem volt erre elég ideje, Spányikra bízta a feladatot. «Ezt a bizalmat igyekeztem művemmel meghálálni — írja — annál is inkább, mert magamnak is az a leghőbb vágyam, hogy ami tehetségem csak van, azt mind

rendünk díszére és a haza javára fordíthassam.» Úgy érzi, hogy hasznos munkát végzett, mert «a tanárok egy boldogabb Magyarország alapjait rakják le» az ifjúság helyes nevelésével. «Józanul senki sem kételkedhetik, hogy ettől függ a hazának, társadalomnak és a polgároknak a jóléte, az erkölcsök tisztasága, a tudományok és művészetek gyarapodása, a törvények értéke, a köznyugalom és az egyének boldogsága.» Munkáját nemcsak a tanárok, hanem főként a piarista tanárjelöltek számára írta. Mert igaz ugyan, hogy «a kiváló tanárok élő példáját követve a még tapasztalatlan tanár is szép eredményt érhet el, mégis jó, ha állandóan szem előtt tartva a szabályokat, tudatosítjuk munkánkat».

Műve rendkívül világos elrendezésű, szép latinsággal megírt, könnyen érthető munka. Az első részben általános alapelveket tárgyal. Szól a jó tanár tulajdonságairól, majd sorra veszi az ember képességeit, amelyeket ki kell művelnünk. Külön szól a testnevelésről, az akarat, értelem és érzelem neveléséről a bölcsőtől kezdve. Nagyon elítéli azt a szülőt és nevelőt, aki gyermekéből idő előtt csodagyereket akar faragni. «A lelki képességeket ki kell ugyan művelni a gyermekben, de sem túlságosan korán, sem mértéktelenül. Mindkettő romlást és bajt szül. Nem idő előtt! Mert valamint a testi, úgy a lelki erők kifejlődésének is megvan a természettől megszabott ideje, amit büntetlenül nem lehet áthágni. A természet az első években a test erőinek gyarapításával van elfoglalva, ezért, aki ebben a korban a szellemi képességek kifejlesztését erőlteti, a testet tönkreteszi. De ne legyünk mértéktelenek sem I Mert amint a túlságos táplálkozás gyöngíti a testet, úgy a mértéktelen foglalkoztatás megbénítja az elmét. Testi és szellemi bágyadtság következik be.» Állandóan hangsúlyozza azt a figyelemre méltó gondolatot is, hogy a nevelő oktassa ki tanítványait az önnevelés fontosságára is. Tanítsa meg őket arra, hogyha elhagyják az iskolát, hogyan fejleszthetik testi és szellemi képességeiket, honnan meríthetik ehhez az eszközöket.

A második részben azt tárgyalja, hogy mit és hogyan kell tanítani. Itt inkább a túlzásoktól óvja a tanárt. Ne tanítson semmi olyat, ami haszontalan, veszélyes vagy káros a növendék szempontjából. Mellőzzön el mindent, ami a továbbhaladást akadályozza. Jusson a tanítványnak ideje arra, hogy az igazságokat megemésszе, és meggyőződéssel magáévá tegye. Az ismeretek halmazával ne tömje tele a diák fejét, mert az a végén már nem látja a fától az erdőt. Tegye inkább kedvessé a tárgyat, hogy a diák szívesen foglalkozzék vele.

Érdekes, hogy milyen határozottsággal elítéli az ú. n. emlékeztető szavak (mnemotechnikai jelek) használatát. Ezeket akkoriban nagyon kedvelték, és használatukat túlzásba is vitték, úgyhogy sokszor nehezebb volt megjegyezni az értelmetlen emlékeztető szót, mint magát az egész tárgyat. Elítéli, mert ez nem fejleszti a gondolkozást, a lelki kultúrát. Ehelyett inkább ajánlja azokat a segédeszközöket, amelyek a memórián kívül más képességünket is foglalkoztatják. Ilyenek: az értelmi összefüggés megragadása, szemléltetés képekkel, hasonlatokkal, példákkal, vagy a nehezebb gondolatok sajátkezű leírása.

Hangsúlyozza, hogy a növendéknek csak a valódi igazságot szabad tanítani, mert ha észreveszi, hogy szülei vagy tanítói gyermekkorában egy-két dologban félrevezették, nem fogja elhinni még a vallási igazságokat sem. «Miért is az okos nevelő, ha már a színtiszta igazságot meg nem mondhatja vagy megmondani nem akarja, inkább hallgasson az egész anyagról, vagy jelezze tanítványának, hogy most nem mondja meg, mert gyermekfejjel úgysem tudná felfogni még.» Ezen a téren egészen túlzásba viszi a dolgot. «Necsak a nevelő ne csöpögtessen tévedést a nővén-

dék leikébe, hanem gondoskodjék arról is, hogy dajkák, nevelőnők, cselédek mesékkel vagy költött elbeszélésekkel ne tömjék tele a gyermek fejét.»[5]

Müve igazán élvezetes olvasmány világos gondolatmenete és szép latinsága miatt. Az egészen valami józan piarista mértéktartás érezhető, mely a szélsőségektől óv. A történetíró is kibújik belőle. Sok szép példát hoz föl a nevelésre vonatkozólag a perzsák, görögök, rómaiak történetéből. Munkája azonban erősen elméleti alapon áll; kevés benne az életből vett teljesen gyakorlati rész. Pedig a tanárjelöltek számára a saját tapasztalatából leszűrt gyakorlati jó tanácsok inkább használtak volna.

De Spányik mint szónok is megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Látszik rajta, hogy tanulta a szónoki fogásokat. Ismerte a közmondást: poéta nascitur, orator fit, tehát ennek szellemében szónokká képezte magát. Talán már nyitrai tanárai is hatással voltak rá ebben az irányban. De ezidőtájt a rendben is nagy gondot fordítottak arra, hogy a tanárjelöltek a szónoklatban is megfelelő jártasságra tegyenek szert. Nem arról van itt most szó, hogy az irodalomtörténet a kiváló szónokok közt emlegesse Spányik nevét, de ma, amikor divattá kezd válni, hogy fiatal emberek is olvassák beszédeiket, méltó, hogy értékeljük az ő szónoki képességét is. Nyomtatásban megjelent alkalmi beszédeinek javát említettük. Legszebb a Bolla emlékezete és a budai gimnázium átvételénél mondott beszéd. Szónoklataira alaposan készült, és nagy műgonddal előre kidolgozta beszédeit. Latin nyelve választékos, ékes nyelv, hatásos fordulatokban gazdag. Látszik, hogy Cicero beszédeit alaposan ismerte. Cicero volt a mestere, annak irányát, nyelvét és eszméit igyekezett követni. Ö is a legnagyobb gonddal dolgozta ki beszédeit, az ékesszólás minden törvényét, minden utasítását figyelembe vette ; a hatás és a színezés titkait, az eszmék kidomborításának és a rábeszélésnek művészetét, a gondolatoknak megfelelő hangválasztást mind felhasználta, hogy hatást keltsen. De nemcsak a külső csillogás érezhető beszédein. A tartalom is szívből jön. Át hevíti az érzés, a diákságért, a rend ügyéért való buzgalom. Van mondanivalója. Minden mondatát finom ízlés és gondolatainak gazdagsága jellemzi. Szónoklatai terjedelem szempontjából is hatalmasak. (Bolla emlékezete pl. 25 lap.) Nyomtatásban megjelent beszédei mind latin nyelvűek.

Spányik a történetírás területén alkotott leginkább maradandót. Ez az ő igazi talaja. Méltóságai és címei közül szinte büszkeséggel csak ezt írja ki: «Kegyes oskolákbeli áldozópap, a közönséges és a magyar országi történet professora». Q Első történeti müve — mint már említettük — váci tanárságának elejéről való : *Compendium históriáé regni Hungáriáé* két kötetben. Az első kötet II. Lajos király haláláig, tehát a mohácsi vészig terjed, a másodikban a német-római császárokat és Habsburg-királyaink történetét tárgyalja egészen a saját koráig. 1816-tól 1840-ig hat kiadást ért meg, sőt az ötödik kiadás után a kor magyarosodása következményeként magyar nyelvre is lefordította, és így magyarul is három újabb kiadás jelent meg 1832.—43. között. Könyvének nagy népszerűségét jórészt annak köszönheti, hogy igen világos és aránylag rövid (a két kötet 260 lap) összefoglaló tankönyv. Rövid fejezetei áttekinthetők; a lényeget pontosan kifejező címek megkönnyítik a tanulást.

Ezen mint előtanulmányon épül nagyobb és fontosabb munkája : *História pragmatica regni Hungáriáé compendia proposita* (kb. 600 lap terjedelemben). 1820—44-ig ez is hat kiadást ért meg. 1845-ben megjelent a magyar nyelvű változata *Magyarország oknyomozó története* címmel.

Mindkét művét nem kézikönyvekből írta össze, hanem eredeti források alapján dolgozott. A História pragmatica elején rövid tudományos alapvetés mégis-

merteti az olvasóval, mi a történelem, mi a tárgya, haszna és célja, mik a történelem forrásai és segédtudományai. A történelem az élet tanítómestere — mondja —, előkészíti az embert a polgári életre, világosan szemünk elé tárja az isteni gondviselést, midőn megmutatja, hogy nem véletlen, hanem valami magasabb eszme irányítja sorsunkat. Külön fejezet szól a magyar oknyomozó történetről hasonló szempontok szerint. A magyar történelem elénk tárja őseink tetteit, jó és balsorsban viselt dolgait, és megtanít minket is, hogyan háríthatjuk el a bajokat, miként javíthatjuk sorsunkat. A régi intézményeket és törvényeket tanulmányozva megértjük, mi a kötelességünk velük és a hazával szemben. Megmutatja a háborúk és békék következményeit, a tudományok és művészetek haladását, megmutatja, mit érhetünk még el a jövőben. Idézi Cassiodorus mondását: «Éjjel-nappal tanulmányozd őseid tetteit, kutasd nemzeted bölcsőjét, véssed emlékezetedbe viselt dolgait és az évkönyvek feljegyzéseit, mert csúnya dolog saját hazádban idegenként élni!»

Pompás fejezetben ismerteti a magyar történelem forrásait. Itt nemcsak széleskörű forrásismeretről tesz tanúságot, hanem egy-két megjegyzéssel méltatja is értéküket. Külön felsorolja azokat, amelyekből ő is merített. Hatalmas anyag ez, érdemes legalább összefoglalóan felsorolni: 1. Külföldi és hazai krónikák, emlékiratok, önéletrajzok, 2. a hazai újabb irodalom, köztük Cornides, Pray és Katona hatalmas művei, 3. értékes csoport: oklevelek, törvények, békeszerződések, politikai utasítások és jelentések, országgyűlési tárgyalások jegyzőkönyvei, 4. vármegyei monográfiák, 5. Útleírások, naplók, 6. történeti és földrajzi lexikonok, 7. részletes egyháztörténeti munkák, 8. magyar irodalomtörténet, 9. földrajzi, genealógiai, oklevéltan!, címertani, statisztikai és jogtörténeti munkák nagy száma. Olyan tiszteletreméltó és alapos tanulmányozás ez, hogy valóban csodálnunk kell, honnét vette az időt hozzá. Hiszen csak maga Katona műve 42 kötetből áll! A saját korát a maga jegyzetei alapján írta meg. *Ö* is, mint kiváló történész barátja és rendfőnöke Bolla Márton, állandóan jegyezgette kora eseményeit.

Tárgyalásmódja alapos, tömör, világos és rövid. Nem adathalmaz az ő könyve, hanem a szó legszorosabb értelmében oknyomozás. Célja, hogy a történelemben világos látásra neveljen, ezért — mint a bevezetésben mondja — a történelem anyagát meg kell elmélkedni. «Állandóan föl kell tenni a kérdést: mik voltak az események valódi okai? Milyen szándék vezérelte cselekedetükben az embereket? Mi az igazi érdeme az emberi tetteknek, azaz mit csináltak bölcsen, bátran, igazságosan, emberiesen, és mit ostobán, embertelenül? Mi a hasonlóság a régi és a mai események között; mennyi hasznot meríthetünk azokból a mi korunkban? Ilymódon, amit az emlékezet összegyűjt, azt az elmélkedés hasznosítsa !»[6]

A világos tárgyalás megkönnyíti a tanulást és az események útvesztőiben az eligazodást. A királyokkal kapcsolatban például az évszám után közli azt is, hány évig uralkodott és hányadik az uralkodók sorában. Az események időtartamát is így jelzi: mitől meddig és hány évig tartott. Ilyen módon állandóan kényszeríti áz olvasót az összehasonlításokra. Mert egészen más szemmel fogja nézni a királyokat az a diák, aki ügyet vet arra is, hogy például Szent István 41, IV. Béla 35, Nagy Lajos 40 évig uralkodott, tehát volt idejük nagyot alkotni, míg I. Bélának, I. Gézának csak rövid három év jutott.

Az eseményeket a királyok uralkodása szerint követi, pedig sokszor jobb lenne az eseménysorokat összefüggően tárgyalni (pl. harcok a törökök ellen). A politikai történet után minden uralkodónál külön fejezetet szentel a törvényalkotás munkájának és általános művelődéstörténeti szempontoknak. Mindig megemlíti a kor nagy embereit is. Ez igen fontos és szép dolog, mert így a magyar történelem nem

válik a királyok történetévé, hanem a nemzet életét, a belőle kiemelkedett nagy fiait is megismerhetjük.

Spányik tekintélytisztelete, királyhüsége meglátszik előadásmódján is. A Habsburg uralkodók hibáiról óvatosan nyilatkozik, viszont magyar érzésének engedve a bécsi kormány bűneit, az idegen zsoldosok hitvány hadviselését és árulásait állandóan kiemeli.

Történetírói arcát nagyobb művéből, a História pragmaticából ismerjük legjobban. Erre azt kell mondanunk, hogy igen alapos tanulmányon felépült, eredeti alkotás és nagyszabású munka. Méltó, hogy nevét a komoly történetírók között emlegesse az utókor.

Előttünk áll tehát Spányik arcképe, a tudós piaristáé. Emberi vonásai közül emeljük ki még a rendért buzgó lelkületét. Testestől-lelkestől piarista volt. Pállya rendfőnök eszméit jól szívébe véste és állandóan követte : «Ha a szeretet és lelkesülés tartja megszállva lelkünket, az iga kellemes, az iskola terhe könnyű, a méltatlanságok elviselése nem nehéz I»[7] Rendfőnökeihez : Pállyához, Bollához és Grosserhez egyaránt meleg szálak fűzték. Közismert tekintélytisztelete, mely kora ifjúságától késő öregségéig elkísérte, nagy becsületet szerzett neki mind a rendben, mind azon kívül. Nemcsak elöljáróiról, de a rendtagokról, sőt a növendékekről is a legmélyebb Tisztelet hangján szól írásaiban.

Tiszteletreméltó vonása még feltűnő egyszerűsége és szerénysége. Volt házfőnök, igazgató, asszisztens, helytartósági tanácsos, de e címeket nem használta, könyveire csak annyit írt: kegyes oskolabeli áldozópap, a történelem tanára, vagy csak : Glycerius Spányik e Scholis Piis. E mellett azonban öntudatos tanár. Büszke a tanári munkára. Érzi, hogy nagy szolgálatot tesz a hazának, a szebb jövő alapjait rakja le. Művészi munkának tartja a tanárkodást, amelyhez talpig ember kell. Mint tanárt alaposság, erély és tudomány jellemzi. Szorgalma bámulatos. Tudományos műveinek száma nem sok ugyan, de széleskörű tanulmányon épülnek. Valóban a régi szerzetestudósok módjára éjt nappallá téve kellett dolgoznia, hogy sok más elfoglaltsága mellett a tudomány terén ekkora hírnévre tegyen szert. Igaz magyar piaristát ismerünk meg benne, aki szerénységben, lemondásban csak az iskolának és a tudománynak élt. 1829-ben egy híres öreg piarista ezt írta saját sírversébe : Dum vixi, patriae vixi, regique Deoque, Nunc uni et soli vivere pergő Deo ![8] Sok derék magyar piarista között Spányik is ezt Írathatta volna sírjára : amíg éltem, a hazának, királynak és Istennek éltem, most sietek, hogy egyedül Istennek élhessek ! Reposita est mihi corona iustitiae !

Spányikról életrajz nem jelent meg. Az adatok jórészt a rend budapesti levéltárában őrzött Suffragiumokból és Szinnyei: Magyar írók élete és munkája XII. kötetéből valók. Más forrásokra külön hivatkozunk.

[1] Csősz Imre : A kegyes-tanítórendiek Nyitrán. Nyitra 1879.

[2] Takáts Sándor. Pállya István élete. Bp. 1894. 60—79. 1.

[3] Takáts Sándor : A budapesti piarista kollégium története. Bp. 1895. 344—47. 1.

[4]Horváth Jenő: A 250 éves budapesti kir. egyetemi kát. gimnázium. Bp. 1937. 87—100. és 223—24. 1., továbbá Takáts előbb idézett helye nyomán.

[6] Az idézetek : Doctrina educ., bevezetés, 68—69., 101., 199—200. 1.

[8] Az idézetek : Hist, pragm. 5. kiad. 17. és 11. 1.

[7] Takáts : Pállya élete, 59. 1.

[8] Takáts Sándor : Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891. 241. 1.

Dr. *Diósi Géza:*

KATONA MIHÁLY DIENES

(1782-1874.)

Az utolsó piarista polihisztor emléke előtt kegyelettel állunk meg. Az a férfiú, az a tudós elme, a piarista rend elsői közül való sokoldalú szerzetes volt, ki a magyar szellemi élet hőskorának elején: a XIX. század hat évtizedén keresztül a legönzetlenebbül és törhetetlen buzgalommal dolgozott nemzeti műveltségünk érdekében.

Katona Mihály Dienes, ahogy ő írja nevét fennmaradt kéziratos naplójában,[1] abban az évben született, mikor hazánk belső élete nagy változásokon ment át. II. József uralkodásának második esztendeje új egyházi intézkedéseket hozott, és éppen ez a zavaros idő hozta rendünknek kiváló fiát, ki 1782. szeptember 24-én született Dercsikán (Pozsony vm.) Katona Gábor és Fekete Julianna «nemes szülőktől». Felbakán keresztelték meg a kis fiút, ki a keresztségben Mihály nevet kapott. Atyja, – mint maga írja – «philosophiát is végzett», s később «Boros-Jenőn, Arad megyében Bibics asszonyság uradalmában ispánkodott». Azután Dercsikán «derék gazdaságot alapított, nem annyira atyai örökségéből, mely öt fiú és három leány között oszlott el, mint saját keresményéből és Fekete Julianna hitvesének dúzs hozományából. Ezen házassága számos magzatjai közül Borbála, én és Athanázia maradtunk meg, egymás után két évvel következők.»

Szabadságszerető, virgonc gyerek volt a kis Mihály, kit atyja mindig magával vitt, bárhova ment – nagy gonddal ügyelvén egyetlen fiára. Ez a többszörös útrakelés nagy kedvet öntött belé az utazásra, melyet később szorgalmasan űzött. Nyolc esztendős volt, mikor II. József meghalt, és élénken emlékezett a császár halálát követő változásokra: «mint dörzsölték le a házakról a sorszámokat, mint hordotta Atyám a császári rendeletek és mérnöki irományok halmazát mérnök létére a helység tanácsa határozatából a falu végére, hogy tűzzel emésztessék meg, mely nagy rakás tiszta papír maradott abból nékem, ki éppen írni kezdettem, midőn megörülve ezt mondám: «míg ez elfogy, pap is lehetek». A kis gyermek lelke megérezte jövő élethivatását. Nagy kedvvel és szorgalommal tanulta a betűvetést édesapjától, ki örömmel látta kis fia előrehaladását. A falusi mesterekkel azonban nem elégedvén meg, édesapja 12 éves korában Pozsonyba vitte rendes tanulónak (1794). Itt egy éven belül megtanult németül írni és olvasni, de szülőjével németül beszélni is.

Pozsonyban járta a második «nemzeti tanodát» 1795-96-ban, majd a következő évben a «harmadik nemzeti osztály, vagy első latin grammatica tanítványa» volt. A második és harmadik latin osztály elvégzése után, 1799-ben atyja «Syntaxisra Magyar-Óvárra» vitte, «hol a kisgimnázium éppen akkor állott fel». «Ott T. Berczely Imre piarista bölcs vezérlete alatt a tudományokat megkedvelvén, annyira iparkodtam, hogy a jelesebb tanulók közé soroztattam» – írja naplójában. Édesapja hat évig bőkezűen költvén rá, 1800-01. iskolai évben, mivel az óvári gimnázium negyedik osztálya még nem nyílt meg, a Syntaxis megismétlésére

rendünk díszére és a haza javára fordíthassam.» Úgy érzi, hogy hasznos munkát végzett, mert «a tanárok egy boldogabb Magyarország alapjait rakják le» az ifjúság helyes nevelésével. «Józanul senki sem kételkedhetik, hogy ettől függ a hazának, társadalomnak és a polgároknak a jóléte, az erkölcsök tisztasága, a tudományok és művészetek gyarapodása, a törvények értéke, a köznyugalom és az egyének boldogsága.» Munkáját nemcsak a tanárok, hanem főként a piarista tanárjelöltek számára írta. Mert igaz ugyan, hogy «a kiváló tanárok élő példáját követve a még tapasztalatlan tanár is szép eredményt érhet el, mégis jó, ha állandóan szem előtt tartva a szabályokat, tudatosítjuk munkánkat».

Műve rendkívül világos elrendezésű, szép latinsággal megírt, könnyen érthető munka. Az első részben általános alapelveket tárgyal. Szól a jó tanár tulajdonságairól, majd sorra veszi az ember képességeit, amelyeket ki kell művelnünk. Külön szól a testnevelésről, az akarat, értelem és érzelem neveléséről a bölcsőtől kezdve. Nagyon elítéli azt a szülőt és nevelőt, aki gyermekéből idő előtt csodagyereket akar faragni. «A lelki képességeket ki kell ugyan művelni a gyermekben, de sem túlságosan korán, sem mértéktelenül. Mindkettő romlást és bajt szül. Nem idő előtt! Mert valamint a testi, úgy a lelki erők kifejlődésének is megvan a természettől megszabott ideje, amit büntetlenül nem lehet áthágni. A természet az első években a test erőinek gyarapításával van elfoglalva, ezért, aki ebben a korban a szellemi képességek kifejlesztését erőlteti, a testet tönkreteszi. De ne legyünk mértéktelenek sem! Mert amint a túlságos táplálkozás gyöngíti a testet, úgy a mértéktelen foglalkoztatás megbénítja az elmét. Testi és szellemi bágyadtság következik be.» Állandóan hangsúlyozza azt a figyelemre méltó gondolatot is, hogy a nevelő oktassa ki tanítványait az önnevelés fontosságára is. Tanítsa meg őket arra, hogyha elhagyják az iskolát, hogyan fejleszthetik testi és szellemi képességeiket, honnan meríthetik ehhez az eszközöket.

A második részben azt tárgyalja, hogy mit és hogyan kell tanítani. Itt inkább a túlzásoktól óvja a tanárt. Ne tanítson semmi olyat, ami haszontalan, veszélyes vagy káros a növendék szempontjából. Mellőzzön el mindent, ami a továbbhaladást akadályozza. Jusson a tanítványnak ideje arra, hogy az igazságokat megemésszе, és meggyőződéssel magáévá tegye. Az ismeretek halmazával ne tömje tele a diák fejét, mert az a végén már nem látja a fától az erdőt. Tegye inkább kedvessé a tárgyat, hogy a diák szívesen foglalkozzék vele.

Érdekes, hogy milyen határozottsággal elítéli az ú. n. emlékeztető szavak (mnemotechnikai jelek) használatát. Ezeket akkoriban nagyon kedvelték, és használatukat túlzásba is vitték, úgyhogy sokszor nehezebb volt megjegyezni az értelmetlen emlékeztető szót, mint magát az egész tárgyat. Elítéli, mert ez nem fejleszti a gondolkozást, a lelki kultúrát. Ehelyett inkább ajánlja azokat a segédeszközöket, amelyek a memórián kívül más képességünket is foglalkoztatják. Ilyenek: az értelmi összefüggés megragadása, szemléltetés képekkel, hasonlatokkal, példákkal, vagy a nehezebb gondolatok sajátkezű leírása.

Hangsúlyozza, hogy a növendéknek csak a valódi igazságot szabad tanítani, mert ha észreveszi, hogy szülei vagy tanítói gyermekkorában egy-két dologban félrevezették, nem fogja elhinni még a vallási igazságokat sem. «Miért is az okos nevelő, ha már a színtiszta igazságot meg nem mondhatja vagy megmondani nem akarja, inkább hallgasson az egész anyagról, vagy jelezze tanítványának, hogy most nem mondja meg, mert gyermekfejjel úgysem tudná felfogni még.» Ezen a téren egészen túlzásba viszi a dolgot. «Necsak a nevelő ne csöpögtessen tévedést a növen-

dék lelkébe, hanem gondoskodjék arról is, hogy dajkák, nevelőnők, cselédek mesékkel vagy költött elbeszélésekkel ne tömjék tele a gyermek fejét.»[5]

Műve igazán élvezetes olvasmány világos gondolatmenete és szép latinsága miatt. Az egészen valami józan piarista mértéktartás érezhető, mely a szélsőségektől óv. A történetíró is kibújik belőle. Sok szép példát hoz föl a nevelésre vonatkozólag a perzsák, görögök, rómaiak történetéből. Munkája azonban erősen elméleti alapon áll; kevés benne az életből vett teljesen gyakorlati rész. Pedig a tanárjelöltek számára a saját tapasztalatából leszűrt gyakorlati jó tanácsok inkább használtak volna.

De Spányik mint szónok is megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Látszik rajta, hogy tanulta a szónoki fogásokat. Ismerte a közmondást: poéta nascitur, orator fit, tehát ennek szellemében szónokká képezte magát. Talán már nyitrai tanárai is hatással voltak rá ebben az irányban. De ezidőtájt a rendben is nagy gondot fordítottak arra, hogy a tanárjelöltek a szónoklatban is megfelelő jártasságra tegyenek szert. Nem arról van itt most szó, hogy az irodalomtörténet a kiváló szónokok közt emlegesse Spányik nevét, de ma, amikor divattá kezd válni, hogy fiatal emberek is olvassák beszédeiket, méltó, hogy értékeljük az ő szónoki képességét is. Nyomtatásban megjelent alkalmi beszédeinek javát említettük. Legszebb a Bolla emlékezete és a budai gimnázium átvételénél mondott beszéd. Szónoklataira alaposan készült, és nagy műgonddal előre kidolgozta beszédeit. Latin nyelve választékos, ékes nyelv, hatásos fordulatokban gazdag. Látszik, hogy Cicero beszédeit alaposan ismerte. Cicero volt a mestere, annak irányát, nyelvét és eszméit igyekezett követni. Ő is a legnagyobb gonddal dolgozta ki beszédeit, az ékesszólás minden törvényét, minden utasítását figyelembe vette; a hatás és a színezés titkait, az eszmék kidomborításának és a rábeszélésnek művészetét, a gondolatoknak megfelelő hangválasztást mind felhasználta, hogy hatást keltsen. De nemcsak a külső csillogás érezhető beszédein. A tartalom is szívből jön. Át hevíti az érzés, a diákságért, a rend ügyéért való buzgalom. Van mondanivalója. Minden mondatát finom ízlés és gondolatainak gazdagsága jellemzi. Szónoklatai terjedelem szempontjából is hatalmasak. (Bolla emlékezete pl. 25 lap.) Nyomtatásban megjelent beszédei mind latin nyelvűek.

Spányik a történetírás területén alkotott leginkább maradandót. Ez az ő igazi talaja. Méltóságai és címei közül szinte büszkeséggel csak ezt írja ki: «Kegyes oskolákbeli áldozópap, a közönséges és a magyar országi történet professora».

Első történeti műve – mint már említettük – váci tanárságának elejéről való: *Compendium Historiae regni Hungariae* két kötetben. Az első kötet II. Lajos király haláláig, tehát a mohácsi vészig terjed, a másodikban a német-római császárokat és Habsburg-királyaink történetét tárgyalja egészen a saját koráig. 1816-tól 1840-ig hat kiadást ért meg, sőt az ötödik kiadás után a kor magyarosodása következményeként magyar nyelvre is lefordította, és így magyarul is három újabb kiadás jelent meg 1832.-43. között. Könyvének nagy népszerűségét jórészt annak köszönheti* hogy igen világos és aránylag rövid (a két kötet 260 lap) összefoglaló tankönyv. Rövid fejezetei áttekinthetők; a lényeget pontosan kifejező címek megkönnyítik a tanulást.

Ezen mint előtanulmányon épül nagyobb és fontosabb munkája: *História pragmatica regni Hungariae compendio proposita* (kb. 600 lap terjedelemben). 1820-44-ig ez is hat kiadást ért meg. 1845-ben megjelent a magyar nyelvű változata *Magyarország oknyomozó története* címmel.

Mindkét művét nem kézikönyvekből írta össze, hanem eredeti források alapján dolgozott. A História pragmatica elején rövid tudományos alapvetés mégis-

merteti az olvasóval, mi a történelem, mi a tárgya, haszna és célja, mik a történelem forrásai és segédtudományai. A történelem az élet tanítómestere – mondja -, előkészíti az embert a polgári életre, világosan szemünk elé tárja az isteni gondviselést, midőn megmutatja, hogy nem véletlen, hanem valami magasabb eszme irányítja sorsunkat. Külön fejezet szól a magyar oknyomozó történetről hasonló szempontok szerint. A magyar történelem elénk tárja őseink tetteit, jó és balsorsban viselt dolgait, és megtanít minket is, hogyan háríthatjuk el a bajokat, miként javíthatjuk sorsunkat. A régi intézményeket és törvényeket tanulmányozva megértjük, mi a kötelességünk velük és a hazával szemben. Megmutatja a háborúk és békék következményeit, a tudományok és művészetek haladását, megmutatja, mit érhetünk még el a jövőben. Idézi Cassiodorus mondását: «Éjjel-nappal tanulmányozd őseid tetteit, kutasd nemzeted bölcsőjét, véssed emlékezetedbe viselt dolgait és az évkönyvek feljegyzéseit, mert csúnya dolog saját hazádban idegenként élni!»

Pompás fejezetben ismerteti a magyar történelem forrásait. Itt nemcsak széleskörű forrásismeretről tesz tanúságot, hanem egy-két megjegyzéssel méltatja is értéküket. Külön felsorolja azokat, amelyekből ő is merített. Hatalmas anyag ez, érdemes legalább összefoglalóan felsorolni: 1. Külföldi és hazai krónikák, emlékiratok, önéletrajzok, 2. a hazai újabb irodalom, köztük Cornides, Pray és Katona hatalmas művei, 3. értékes csoport: oklevelek, törvények, békeszerződések, politikai utasítások és jelentések, országgyűlési tárgyalások jegyzőkönyvei, 4. vármegyei monográfiák, 5. Útleírások, naplók, 6. történeti és földrajzi lexikonok, 7. részletes egyháztörténeti munkák, 8. magyar irodalomtörténet, 9. földrajzi, genealógiai, oklevéltani, címertani, statisztikai és jogtörténeti munkák nagy száma. Olyan tiszteletreméltó és alapos tanulmányozás ez, hogy valóban csodálnunk kell, honnét vette az időt hozzá. Hiszen csak maga Katona műve 42 kötetből áll! A saját korát a maga jegyzetei alapján írta meg. *Ö* is, mint kiváló történész barátja és rendfőnöke Bolla Márton, állandóan jegyezgette kora eseményeit.

Tárgyalásmódja alapos, tömör, világos és rövid. Nem adathalmaz az ő könyve, hanem a szó legszorosabb értelmében oknyomozás. Célja, hogy a történelemben világos látásra neveljen, ezért – mint a bevezetésben mondja – a történelem anyagát meg kell elmélkedni. «Állandóan föl kell tenni a kérdést: mik voltak az események valódi okai? Milyen szándék vezérelte cselekedetükben az embereket? Mi az igazi érdeme az emberi tetteknek, azaz mit csináltak bölcsen, bátran, igazságosan, emberiesen, és mit ostobán, embertelenül? Mi a hasonlóság a régi és a mai események között; mennyi hasznot meríthetünk azokból a mi korunkban? Ilymódon, amit az emlékezet összegyűjt, azt az elmélkedés hasznosítsa!»[6]

A világos tárgyalás megkönnyíti a tanulást és az események útvesztőiben az eligazodást. A királyokkal kapcsolatban például az évszám után közli azt is, hány évig uralkodott és hányadik az uralkodók sorában. Az események időtartamát is így jelzi: mitől meddig és hány évig tartott. Ilyen módon állandóan kényszeríti àz olvasót az összehasonlításokra. Mert egészen más szemmel fogja nézni a királyokat az a diák, aki ügyet vet arra is, hogy például Szent István 41, IV. Béla 35, Nagy Lajos 40 évig uralkodott, tehát volt idejük nagyot alkotni, míg I. Bélának, I. Gézának csak rövid három év jutott.

Az eseményeket a királyok uralkodása szerint követi, pedig sokszor jobb lenne az eseménysorokat összefüggően tárgyalni (pl. harcok a törökök ellen). A politikai történet után minden uralkodónál külön fejezetet szentel a törvényalkotás munkájának és általános művelődéstörténeti szempontoknak. Mindig megemlíti a kor nagy embereit is. Ez igen fontos és szép dolog, mert így a magyar történelem nem

válik a királyok történetévé, hanem a nemzet életét, a belőle kiemelkedett nagy fiait is megismerhetjük.

Spányik tekintélytisztelete, királyhűsége meglátszik előadásmódján is. A Habsburg uralkodók hibáiról óvatosan nyilatkozik, viszont magyar érzésének engedve a bécsi kormány bűneit, az idegen zsoldosok hitvány hadviselését és árulásait állandóan kiemeli.

Történetírói arcát nagyobb művéből, a História pragmaticából ismerjük legjobban. Erre azt kell mondanunk, hogy igen alapos tanulmányon felépült, eredeti alkotás és nagyszabású munka. Méltó, hogy nevét a komoly történetírók között emlegesse az utókor.

Előttünk áll tehát Spányik arcképe, a tudós piaristáé. Emberi vonásai közül emeljük ki még a rendért buzgó lelkületét. Testestől-lelkestől piarista volt. Pállya rendfőnök eszméit jól szívébe véste és állandóan követte: «Ha a szeretet és lelkesülés tartja megszállva lelkünket, az iga kellemes, az iskola terhe könnyű, a méltatlanságok elviselése nem nehéz!»[7] Rendfőnökeihez: Pállyához, Bollához és Grosserhez egyaránt meleg szálak fűzték. Közismert tekintélytisztelete, mely kora ifjúságától késő öregségéig elkísérte, nagy becsületet szerzett neki mind a rendben, mind azon kívül. Nemcsak elöljáróiról, de a rendtagokról, sőt a növendékekről is a legmélyebb tisztelet hangján szól írásaiban.

Tiszteletreméltó vonása még feltűnő egyszerűsége és szerénysége. Volt házfőnök, igazgató, asszisztens, helytartósági tanácsos, de e címeket nem használta, könyveire csak annyit írt: kegyes oskolabeli áldozópap, a történelem tanára, vagy csak: Glycerius Spányik e Scholis Piis. E mellett azonban öntudatos tanár. Büszke a tanári munkára. Érzi, hogy nagy szolgálatot tesz a hazának, a szebb jövő alapjait rakja le. Művészi munkának tartja a tanárkodást, amelyhez talpig ember kell. Mint tanárt alaposság, erély és tudomány jellemzi. Szorgalma bámulatos. Tudományos műveinek száma nem sok ugyan, de széleskörű tanulmányon épülnek. Valóban a régi szerzetestudósok módjára éjt nappallá téve kellett dolgoznia, hogy sok más elfoglaltsága mellett a tudomány terén ekkora hírnévre tegyen szert. Igaz magyar piaristát ismerünk meg benne, aki szerénységben, lemondásban csak az iskolának és a tudománynak élt. 1829-ben egy híres öreg piarista ezt írta saját sírversébe: Dum vixi, patriae vixi, regique Deoque, Nunc uni et soli vivere pergo Deo![8] Sok derék magyar piarista között Spányik is ezt írathatta volna sírjára: amíg éltem, a hazának, királynak és Istennek éltem, most sietek, hogy egyedül Istennek élhessek! Reposita est mihi corona iustitiae!

Spányikról életrajz nem jelent meg. Az adatok jórészt a rend budapesti levéltárában őrzött Suffragiumokból és Szinnyei: Magyar írók élete és munkája XII. kötetéből valók. Más forrásokra külön hivatkozunk.

[1] Csősz Imre: A kegyes-tanítórendiek Nyitrán. Nyitra 1879.

[2] Takáts Sándor. Pállya István élete. Bp. 1894. 60-79. 1.

[3] Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. Bp. 1895. 344-47. 1.

[4] Horváth Jenő: A 250 éves budapesti kir. egyetemi kat. gimnázium. Bp. 1937. 87-100. és 223-24. 1., továbbá Takáts előbb idézett helye nyomán.

[6] Az idézetek: Doctrina educ. bevezetés, 68-69., 101., 199-200. 1.

[6] Az idézetek: Hist. pragm. 5. kiad. 17. és 11. 1.

[7] Takáts: Pállya élete, 59. 1.

[8] Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891. 241. 1.

Dr. ***Diósi Géza:***

KATONA MIHÁLY DIENES

(1782-1874.)

Az utolsó piarista polihisztor emléke előtt kegyelettel állunk meg. Az a férfiú, az a tudós elme, a piarista rend elsői közül való sokoldalú szerzetes volt, ki a magyar szellemi élet hőskorának elején: a XIX. század hat évtizedén keresztül a legönzetlenebbül és törhetetlen buzgalommal dolgozott nemzeti műveltségünk érdekében.

Katona Mihály Dienes, ahogy ő írja nevét fennmaradt kéziratos naplójában,[1] abban az évben született, mikor hazánk belső élete nagy változásokon ment át. II. József uralkodásának második esztendeje új egyházi intézkedéseket hozott, és éppen ez a zavaros idő hozta rendünknek kiváló fiát, ki 1782. szeptember 24-én született Dercsikán (Pozsony vm.) Katona Gábor és Fekete Julianna «nemes szülőktől». Felbakán keresztelték meg a kis fiút, ki a keresztségben Mihály nevet kapott. Atyja, – mint maga írja – «philosophiát is végzett», s később «Boros-Jenőn, Arad megyében Bibics asszonyság uradalmában ispánkodott». Azután Dercsikán «derék gazdaságot alapított, nem annyira atyai örökségéből, mely öt fiú és három leány között oszlott el, mint saját keresményéből és Fekete Julianna hitvesének dúzs hozományából. Ezen házassága számos magzatjai közül Borbála, én és Athanázia maradtunk meg, egymás után két évvel következők.»

Szabadságszerető, virgonc gyerek volt a kis Mihály, kit atyja mindig magával vitt, bárhova ment – nagy gonddal ügyelvén egyetlen fiára. Ez a többszörös útrakelés nagy kedvet öntött belé az utazásra, melyet később szorgalmasan űzött. Nyolc esztendős volt, mikor II. József meghalt, és élénken emlékezett a császár halálát követő változásokra: «mint dörzsölték le a házakról a sorszámokat, mint hordotta Atyám a császári rendeletek és mérnöki irományok halmazát mérnök létére a helység tanácsa határozatából a falu végére, hogy tűzzel emésztessék meg, mely nagy rakás tiszta papír maradott abból nékem, ki éppen írni kezdettem, midőn megörülve ezt mondám: «míg ez elfogy, pap is lehetek». A kis gyermek lelke megérezte jövő élethivatását. Nagy kedvvel és szorgalommal tanulta a betűvetést édesapjától, ki örömmel látta kis fia előrehaladását. A falusi mesterekkel azonban nem elégedvén meg, édesapja 12 éves korában Pozsonyba vitte rendes tanulónak (1794). Itt egy éven belül megtanult németül írni és olvasni, de szülőjével németül beszélni is.

Pozsonyban járta a második «nemzeti tanodát» 1795-96-ban, majd a következő évben a «harmadik nemzeti osztály, vagy első latin grammatica tanítványa» volt. A második és harmadik latin osztály elvégzése után, 1799-ben atyja «Syntaxisra Magyar-Óvárra» vitte, «hol a kisgimnázium éppen akkor állott fel». «Ott T. Berczely Imre piarista bölcs vezérlete alatt a tudományokat megkedvelvén, annyira iparkodtam, hogy a jelesebb tanulók közé soroztattam» – írja naplójában. Édesapja hat évig bőkezűen költvén rá, 1800-01. iskolai évben, mivel az óvári gimnázium negyedik osztálya még nem nyílt meg, a Syntaxis megismétlésére

szánta rá magát Katona, hogy «a Stylusban minél erősebb» lehessen, és mivel «T. Szalay János Al-Szolgabíró úr gyermekei melletti igen jutalmas Instructorsággal kínálta meg».

A következő évben fájdalmas szívvel kellett búcsút mondani Óvárnak, és iskolai tanulmányait a tatai piarista gimnáziumban folytatta. Ide az óvári születésű T. Gerschlager Calas. József piarista atya vitte magával, ki mint leendő tanára «nemzetes» Grebensperger József fiai mellé tette instructornak. A jó környezet, az úri bánásmód, a gyermekek jó viselete a 18 éves fiatalember lelkében mély nyomokat hagytak. Megkomolyodott, s érett ésszel készült jövő élethivatására. Mikor kollégái «séta-kalandra» keresték, ő sokszor zárkózva dolgozott különszobájában «gyakorlatain». Tanárának ugyanis az volt a szokása, hogy «a jobban kidolgozott irományokat szerzőik által felolvastatta». Az ő gyakorlata «mindég leghosszabb és Theatrum Politicum szagú volt». «El nem mulasztották vetélytársaim oda mondani, hogy könyvekből sokat szedek ki – írja önvallomásában -; de bölcs Tanárunk engem igazolva monda: «hát ti mért nem szedegettek ki ily szép dolgokat könyvekből? Hiszen a könyvek arra valók, hogy hasznokat vegyük». A forrásmunkával kapcsolatosan Katona megjegyzi, hogy mikor «áldott emlékezetű» édesapja Tatára vitte, a «Theatrum Politicum» című könyvet ezekkel a szavakkal adta kezébe: «Fiam! ez jó könyv, olvasd figyelmetesen, sokat találsz benne, mivel gyakorlataidat felékesítheted. Azt tanítóid szeretni fogják».

1801-02-ben a «Rhetorikát» járta a tatai gimnáziumban, ahol Katonát T. Ferenczy Calas. József megkülönböztetve szerette, «mint magyart, mint jó németet, jó instructort». Nagy önérzettel írja naplójában: «Első jeles lettem és esztendő végéig az maradtam». Nagy előhaladását, szép sikereit nagyrészt a Theatrum Politicum könyvnek tulajdonítja, melynek ebben az évben még nagyobb hasznát vette, s gyakorlatait maga a magyar tanár olvasta fel «utánzásra méltó példák gyanánt». Ennek a tanévnek végén tanárai felszólították, hogy lépjen a piarista rendbe, mert hajlamának, természetének megfelel a szerzetesi élet. «Tanátsokat elfogadtam, ámbár atyámnak felőlem más szándoka volt, de mivel mostoha anyámtól Pál és Jónás fiai is valának, engedett, és a Trencsini novítiatusba fel vitt.»

1802. október 11-én öltötte magára rendünk egyszerű öltönyét a húsz éves fiatalember Trencsénben, s mint legidősebb, a novíciusok seniorja lett. Franck «fő Mester» a «szerzetes erkölcsökre, oltári szolgálatra, a görög nyelvre, szépírásra», Manhoffer Flórián másik mester, exhortator «minden gymnasiumi tárgyakra igen derék mentorunk valának». Már itt kitűnt a fiatal novícius társai közül. Elöljárói megbízásából «magyar és német catechesist», latin beszédet készített «az erény dícsérésére, és «szóló székből» kellett elmondania. «Mikor ebédelni kezdettem - írja – már a többi elvégezte, de az áldott jó Bencsát Rector fáradságomat annyira megbecsülte, hogy megvárt, míg részleteimet én is felkapkodhattam.»

Az első próbaév alatt Katona felvette a *Dienes* nevet. «Csak egy évig levén Calasantius Újonca, Kalocsára küldettem a második (2-ik) Grammatica tanítására, hol Végh Imre Rector és Director novíciatusi képeztetésemet sok jó szóval folytatta.» A kollégium délszaki szárnya, mint Katona írja – ebben az évben alakult át «theatrumból imodává, mely nagy munkára a költséget T. Kiss István, öreg Vice-Rector úr kéregette öszve. Az orgonát ezen egyházba T. Alber Nepom. János csináltatta a Seminariumban Theologiát tanító piarista, ki számos munkáival nagy hírre jutott». Subányi György, szintén teológiai tanár «Kók angolnak földünk körüli utazását» francia nyelven írva adta Katona kezébe «francia-latin» szótárral, s ezzel kettős jót tett a fiatal tanárral, mert franciául is tanult, másrészt «geo-

graphiai és anthropológiai» ismeretei is bővültek. Az évi ifjúsági lelkigyakorlatokat «Katona István, az a híres história író tartotta ékes latin beszédekkel».

Egy esztendeig tanított Katona a kalocsai piarista gimnáziumban, mikor rendi elöljárósága az ügyes és buzgó tanárt a tatai kisgimnáziumba helyezte át. Ott ismét a «2-ik Grammaticát» tanította, és sok konviktornak volt vezetője. Kedvelt stúdiuma volt Horatius és Ovidius. Horatius minden ódáját, Ovidius jobb elégiáit megtanulta, ezeket «clericus tanárok» egymásnak felmondták, és maguk is verseket kezdtek «koholni». Ebben az évben (1805) Bezerédy Ignác konviktor fiaival nagyobb utat tett meg Tatáról kiindulva Steyerországon át Horvátországot érintve vissza Győrön át Tatára. Tatai tanársága első évének befejeztével ünnepélyes szerzetesi fogadalmat tett (1805. szeptember 8.).

A következő 1805-06. iskolai évben Tatán «3-ik Grammaticát» tanítván, Bezerédy Miklós konviktora Horatius minden munkájával «szép kötésben» és jegyzetekkel «in usum Delphini» ajándékozta meg. «Tavai Schweigerrel, most Serfőző Mihállyal, ki később Helmeczy név alatt híres magyar újítónk lett és Mojzerrel vetélkedtem a classicusok tanulásában, és verselésben. Komáromban két latin ódát nyomattam, egyiket *Ad ornatissimam Auditorum coronam,* félévi készletek alkalmára, másikat fő Direktorunk Paintner Mihály Ő nagysága tiszteletére.» Első irodalmi kísérletei voltak ezek a versek, melyek címét sem ismertük eddig, s Perényi József Katona Dénesről írt életrajzában még ezt az adalékot se tudta említeni.[2] De a két kinyomtatott óda mellett F. T. Egerváry Ignác provinciális tiszteletére a kor divatja szerint *Daphnis* c. latin eclogát készített, melyet a tanulók által elő is adatott.

Fordulást jelent Katona Dénes életében az 1806-07. tanév. Rendi elöljárósága elért sikereire felfigyelve, megnyitotta előtte a továbbművelődés lehetőségét, s az iskolai év elején a pesti Tudományegyetemre küldték. Tanárairól nagy szeretettel emlékezik meg. Két rendtársa működött akkoriban a pesti egyetemen. Az egyik *Szűcs István,* nagy numizmatikus, ki «tudományát világosan értelmezte», a másik a legnagyobb magyar piarista, *Dugonics András,* «nagy magyar literatorságával a két magyar hazában nagy hírre jutott».

Dugonics irodalmi sikerei, írói hírneve, a tudós egyetemes műveltsége és hazafias lelke nagy hatással voltak a fiatal Katona Dénesre is. Dugonicsnak mintegy tanársegédjeként dolgozott, s mestere őt tüntette ki az első hellyel: «az érdemsorozatban első helyre engem tett, mint többi tanáraim is». A tanítvány meleg szeretettel emlékezik tanárának tanítási módszeréről is: «Dugonics valahányszor valamit értelmezett, oly praecisióval, oly világosan adta elő, hogy minden figyelmező könnyen felfoghatta, és bízvást ki lehetett volna minden szavát nyomatni. Mikor a szegletek hasogatását tanította, a derék szegletről azt monda, hogy annak három egyenlő részre osztását ő találta fel, hogy dolgozott a hegyes szegletnek meghármazásán is, de vele nem boldogult: kesértsük meg tehát azt mi fiatalok. Talán valaki szerencsés lesz azt a nehéz vitatmányt megfejthetni, mely feltalálójának, az oxoniai angol egyetem 3000 font sterling, közel 30.000 p. forint jutalmat tett feL Ezt a kísérletet különösen nékem ajánlá, ki nagy tanárom bizalmát tisztelvén, a dolgot többszázféleképpen kutatgattam». Ennek eredménye lett, hogy a világszerte híres «Trisectio vitatmányát» 45 év múlva (1852) csakugyan megfejtette, és Pesten kinyomatta. (Életr. 10-11.)

A pesti egyetemen Katona fizikus volt a második esztendőben (önvallomása szerint), s ekkor Szűcs, Dugonics, Trenka és Tomcsányi tanárok tanították, de eljárt F. T. Mitterpacher Lajos gazdasági és technológiai előadásaira is. Ezen év

(1808) szeptemberében «a rigorosumokat minden tárgyakból egyszerre letévén, Philosophia Doctorsagára» koszorúzták. «Mire vezette az isteni Gondviselés azt a Pozsonyban oly sokat csavargott falusi gyermeket!» – jegyzi meg naplójában a megelégedés hangján.

Mint «koszorúzott» bölcseletdoktor Nyitrán és Szent-Györgyön teológiát tanult két évig (1809-1810). Kiváló erők vezetése mellett sajátította el Katona Dénes a hittudományokat, kiknek élén látjuk Hepner Ignác, Karácsonyi Ince, Kelle Lipót, Padolay Menyhért és Schreier Norbert nevét. A kitűnően végzett első év után Nyitrán, 1809. március 9-én az Úr katonái közé lépett, s mint a rend áldozópap tagja végezte el második teológiai évét.

Pozsonyszentgyörgyről kívánsága szerint Tatára került a fiatal, erőteljes és munka vággyal telt jeles tehetségű Katona Dénes, hol négy esztendőn keresztül tanított «Grammaticákat és Poësist, ezek mellett Exhortator és Convictorok különös gondnoka» volt. Pedagógiai képzettségének fényes bizonyságát mutatták a tatai évek, honnan 1814-ben «hív fáradozásai» jutalmául Bolla Márton, egyik legkiválóbb provinciálisunk, Szegedre helyezte a «históriák tanárának».

A szegedi líceumban Karácsonyi director és Sefcsik Aloisius rector elöljárói mellett Grosser János, Gubiczer Ferenc és Barkó vies István rendtársaival tanított, kikkel szép egyetértésben kezdett új pályáján haladni. Tanításra, feleltetés re sem könyvet, sem írást nem vitt magával soha, «mert hallgatóinak szorgalomra élő példát adni a tanár tartozik» – írja naplójában – (13. 1.).

Szegeden írta történelmi dolgozatainak nagyrészét s mint maga megjegyzi: «históriáimat mind latinul, mind magyarul írva osztottam ki hallgatóimnak» – s mindenkit felhatalmazott, hogy azokat magyarul tanulva, feleléskor magyarul adhassák elő. Előadásait ő maga törvény szerint csak latinul tartotta. «Az ifjúság szeretetre lobbant honi nyelve és nemzetisége iránt; azok közül, kik a históriát magyarul tanulták, hanyag nem találkozott.»

Katona történelmi dolgozatainak nagy része a magyar pragmatikus históriából és a világtörténelemből vett tételek, kis füzetekben kinyomtatva. Ezek fölött vitatkoztak a líceum első- és másodéves «bölcselkedői», kik lelkes tanáruk vezetése mellett nagy szorgalommal és tudással végezték vitaóráikat.

Szegeden tartózkodása idejére esik a nagyhírű intézet fennállásának századik éve (1820), s a rend beköltözésének ezt a százados ünnepét fényes külsőségek között is megülték. A különböző ünnepi számok között szerepelt Katona Dénes két ódája; egyik magyar nyelven: *A' kegyes oskolák százados ünnepe nemes szabad királyi Szeged városában 1820. esztendőnek 14 júliusán.* A másik latin nyelvű: *Saeculum a Scholis Piis in libera regiaque civitate Szegediensi anno M. DCCC. XX. die XIV. Julii exactum.*

Boldognak mondja Szeged városát, mert egy század

. . . repült már a Magyar égen el,
Hogy a kegyes Múzsák áldott Isteneit

befogadta. Szerencsések a város atyái, hogy megértették az ifjúság nevelésének szükségét, és kaput nyitottak «a tudományt és erkölcsöt hirdető férfiak előtt.

Hasonló gondolatok a latin óda igéi is.

Nagy elfoglaltsága mellett Katona Dénes megírta a középkor történetét: *História aevii medii* (1822), «neki még akkor szépen perdülő, de nem bálványozott latin nyelven». Ez időben fordította le Mittelbacher Lajos nagy latin munkáját

A természet históriája címen. Szegedről tudományos kirándulást tett Mehádiára és a Kárpátokba. Ezeken szerzett ismereteit, tapasztalatait két útleírásában adta át az utókornak.

Szegedről elöljáróság Kolozsvárra helyezte át a munkás, derék tanárt és nevelőt, hogy a «másik országban» tanítsa a fiatalságot a magyar történetre. Az ifjúság szeretetét új otthonában is csakhamar megszerezte, s történelmi vitatkozásait nagy élvezettel tárgyalták. Segédkönyvet szerkesztett, melyben a nyelvészetből, a történelem segédtudományairól, a chronologiáról s a világtörténelemről föllállított tételekkel találkozunk. Kolozsvári tartózkodásának utolsó évében tartotta Bolla Márton rendfőnök papi jubileumát, s erre az alkalomra «jól kidolgozott» ódát készített. A Székely-föld beutazása és tanulmányozása után betegeskedése miatt («fulladozásba» esett) ismét a lankás fekvésű Tatára került házi másodfőnöknek (1826-27), ez alkalommal a tanítás alól is felmentve. A következő évben azonban megint helyet kellett cserélnie, mert Ugróczy Ferenc lévai rektort és igazgatót a kusztodiátus igazgatójává nevezték ki, s így az ő hivatalát neki kellett betöltenie.

Mint házfőnök egyike volt kora legmunkásabb rendtagjainak. Alig foglalta el házfőnöki tisztségét, megjavíttatta a lévai rendi templom hajóját és tornyát, felszerelve új órával. Buzgósága és rendszeretete a gimnázium vezetésében is meglátszott. Erős kéz, kitartó munka, fegyelemtartás jellemzik kétévi működését, melyet Léván töltött, honnan rendi érdekből Vácra ment a líceális ifjúság oktatására, kedvelt stúdiumát, a történelmet tanítván ismét növendékeinek. Egészségi állapotában a régi betegség zavart okozott: «melle elgyengülése» miatt az évet nehezen fejezte be. Egyévi tanítás után búcsút vett Váctól, az iskolától, s ideiglenes nyugalomba Kalocsára rendelte elöljárósága házi másodfőnöki minőségben. Minden terhesebb szellemi munka alól felmentve, műhelymunkáit végezte kedve szerint, ez alkalommal a latin klasszikusok köréből. Magyarázatokat írt *Cicero* szónoki munkáihoz, Caesar históriájához a «Gallus háborúról». Három évi nyugalom után örömmel vette a rendfőnöki intézkedést, mellyel a nagykárolyi gimnázium igazgatására kapott megbízást. A szociális érzékű és jellemű lélek ebben a hivatásos munkájában itt a szegény állomáson mutatta meg leginkább nemes szívét a szegénysorsú diákokkal szemben. A segélyért, támogatásért folyamodók ügyét mindig a legnagyobb megértéssel és szeretettel intézte el, s a jócselekedetek tömege dicséri nemes gondolkodását.

Gazdag munkakörét azonban ismét meg kellett törnie, s még meg sem szokott Nagykárolyban, mikor rendfőnöke Szegedre küldte lelkésznek (házi lelkiatyának) s a rendes tanárkodás alól fel volt mentve. Másodszor tartózkodik ez alkalommal Szegeden Katona, s a pihenő évek során sokrétű munkásságából ad értékes termést kedvesnek mondott városában. Teljesen a tudománynak szentelhette napjait, s a felhalmozódó, lelkében elbújt gondolatait, tudását itt rendezhette. «Tapogattam a csüllengből az indigó gyártásnak mesterségét, ha hogy tökélyre vihetném. Gyorsan dolgoztam két nagy vitéz költeményemen, feszegettem a hegyesszeglet meghármazását, írtam Természet Históriát és Számvetést, de ki nem nyomathattam» – írja naplójában (21. I.).

Amikor szellemének útja ily széles körben és sok irányban vitte tudását - megelégedett otthonából Grosser János rendfőnöke az 1838. évre Kecskemétre nevezte ki a gimnázium igazgatójának, «hiszem, azon munkám jutalmára, melyet néki az oskolai nevelésről küldöttem». Érkezése ezen idejében sokat foglalkozott az indigogyártás mesterségével, «miképen lehetne legkönnyebben a csülleng fűből

indiaival vetélkedő indigót gyártani». *Honi indigo* címen kiadta erre vonatkozó nézeteit Pesten, Trattner betűivel 1838-ban.

Négy esztendei nehéz és fáradságos munkája után a nagytekintélyű szegedi líceumhoz került vissza ez alkalommal harmadszor, igazgatói minőségben. Bár szívesen maradt volna Kecskeméten, hol kevesebb irodai munkát kellett végeznie, elöljárója akarata elől nem térhetett ki, s vállalta újabb és nehezebb munkakörét, mint a «hazának hasznos embere». Ami szabad ideje maradt a vezetésen kívül, azt a «Trisectio bevégzésére és az indigogyártás tökélyre vitelére» fordította. Itt adta ki második munkáját az indigóról: *Honi indigó gyártás haladása.* (Kiadta feltalálója Katona Dénes. Szeged, 1841.) 1843-ban pedig a «Lyceum és Gymnasium teljes kincstára segédségével» kinyomatta a «Trisectio vitatmányát» magyar és latin nyelven: *A hegyes szeglet meghármazása. – Trisectio anguli acuti.* (Újabb kiadása Pesten jelent meg 1852-ben.) «Tudós urak jöttek. . . vallomásukat tenni hozzám, hogy a híres Trisectio valóban megvagyon fejtve, hogy együtt tusakodtak ellene, de meg nem cáfolhatták; de mivel a megfejtést nem elég világosnak találták, későbbi elmélkedéseim: mégis különb megfejtésre vetettem gondolatimat», – írja művével kapcsolatosan. A saját költségén kinyomatott munkáját elküldte Oxoniába, Bécsbe, Parisba és az «Egyetemek Rectorainak». A jutalomdíjat azonban, melyet az oxoniai angol egyetem tűzött ki, – nem adták ki a szerzőnek.

Katona Dénest a folytonos és állandó megfeszített munka megtörte. Panaszkodik, hogy «a sok nemcsak nappali, de éjjeli írástól is annyira meggyengültek» szemei, hogy a megvakulástól félhetett. Ezért el kellett válnia az iskolától, és fájó szívvel búcsúzott az ifjúságtól, melyet egész működése alatt melegen a szívébe zárt. A rendi elöljáróság a kellemes fekvésű, egészséges éghajlatú Sátoraljaújhelybe helyezte a 60 éven túl levő Katonát, kire a természeti szépségek, új társai, a ház összetétele olyan jótékonyan hatottak, hogy csakhamar visszanyerte lelki frisseségét, régi munkakedvét, s dolgozási köre megint szétterült a legkülönbözőbb irányú működési téren. Míg mások «ellenünk az idegen nyelvű elemeket felborzogatni kezdették» -, ő újhelyi csendjében munkái «sikározásával» foglalkozott, sőt újakat is írt, «mint Értekezéseket a Szelíd gesztenyefáról, Tokaji borok termesztéséről, Magyar Theáról, gyümölcsfák nemesítéséről, Dinnyészetről, Növényhonosításról» - «tökélyre» dolgozta az indigógyártást, feltalálta a «Trisectiónak tökélyes megfejtését és megvitatását». Ebben az időben írta prózában *Ormusd és Ármány* c. legnagyobb munkáját, mely vallomása szerint «erkölcsi és politikai» eszméit tartalmazza. 1843-ban mondja ezt munkájáról, és nem említi, hogy ez a mű hőskölteméný lett volna, mint Kovács ev. János följegyzései nyomán Perényi József közölte.[3]

Kovács ev. János említ még egy kéziratban fennmaradt eposz-kísérletet, melynek *Árpád, Magyarország szerzője* címet adott. Erről az írásról azonban Katona maga nem tesz említést naplójában. A két kéziratról nem tudunk semmit.

Újhelyi éveire esik a negyvenes évek sok történeti eseménye, a maga egyszerű életének hányódástól ment kellemesebb töltése. 1845-ben Pestre ment, «hogy a láncz hídnak építését Clarke angol által és egyéb Buda-Pesti nevezetességeket, mint gőzhajókat, gőzszekereket, műkiállítást, Magyar Múzeumot, magyar theatrumot, vashajó, czukor és több gyárakat» megszemlélhesse. Útjáról felfrissülve tért vissza rendházába, és meghittjei előtt nagy lelkesedéssel szólt tapasztalatairól. A negyvennyolcas eseményeket a szemtanú éles megfigyelésével követte, s a politikai élet közepette Kossuthnak, mint Zemplén megye nagy szülöttjének, az újhelyi gimnázium egykori növendékének lelkes híve lett. Róla naplójában is a legnagyobb szeretettel

és szinte túlzott előzékenységgel ír: ... «Az embernek nagy emlékezete és hatályos szónoklata megvarázsoltak sokakat, bálvány gyanánt imádták az embert, elveit elfogadták és ezzel a forradalmat megindították . . . Kossuth úgy szónokolt, mintha maga akart volna Királyunk lenni.» A márciusi napok eseményeit «nagy örömmel» ülte meg; az utána következő nagy politikai fordulatokról is beszámol, s a szabadságharc egyes mozzanatairól értesít bennünket. Ezek között legérdekesebbnek tűnik fel mai szemmel nézve az oroszok bejöveteléről írt följegyzése: Június 30-án «déltájban már Újhelybe is beérkezett 3600 gyalogos és néhány száz kozák orosz a Duklai szorosról, melynek védelmére a nagy Kossuth Kormányzó majd semmi rendelést sem tett, hiszem azért, mert azt hívé, mint monda is: az orosznak otthon van saját népével baja, a mi ügyünkbe avatkozni nem fog. Mintha 700.000 orosz fegyveresből Magyarország ellen nem juthatna elég elnyomó» -, jegyezte meg mély bölcseséggel a tapasztalt öreg szerzetes. «De meg az sem volt igaz – folytatja -, hogy Orosz országban zavarok voltak. Sokan azt állították, hogy az említett orosz sereg 10.000 emberből állott, de értelmesebbek csak 3600-ra tették annak számát. Ezen sereget Mikoläe és Pikóv tábornokok vezették. Hosszú, szürke köntösben volt valamennyi gyalog, a kozákok kék dolmányban jó lovakon . . . sokat felvásároltak, mindent ezüsttel fizettek. Húsz emberből álló sorokra valának osztva. . . Csak puskájukat vivék, pogyászaikat nagy szekereken vontatták utánuk. A sorok végein magasabb, erősebb legények valának, a középsők között sok volt a koros, sovány, alacsony ember. Ágyúik szépek, francia eredetűek voltak, még a szerencsétlen 1812. esztendőből, midőn a francia 600.000 fegyveresből álló tábor mindenestől az oroszok hatalmába esett, nagyobb részét a hideg ölte meg.»

A történetíró Katona Dénes éles megfigyelése ezek a mondatok s részletes elmondását: «az orosz katonaság fenyítékét» maga tartotta «említésre méltónak».

Még egy igen érdekes mozzanatra hívta fel a figyelmet történetírónk, amikor tapasztalata után beszámol az orosz hadsereg fegyelmetlenségéről. Mivel a tábort semmiképp sem hagyhatták el az orosz katonák, a visszaéléseket nagyon szigorúan büntették a feljebbvalók. Egy alkalommal jelentették, hogy az országút mellett táborozó katonák közül többen «kilopódzottak» a városba. Pikóv vezér erre «a katonákat csúnyául lehordja, pofozza, tenyere élével orrát egynek majd leszakasztotta, azután hátba öklözte és a táborba vissza kísérte. Már így ugyan katonájával sem magyar, sem osztrák, sem egyéb nyugati tábornok nem bánt soha, hanem a bűnösre huszonötöt, vagy többet is vonatott. Pikóv tábornok úrnak bánása tehát – jegyzi meg bölcsen Katona – *az orosz míveletlenséget tükrözte* nékünk, midőn a meglett ember mind azon piszkokat, és méltatlanságokat eltűri, melyeket a gyermek komor Orbiliusától».

A történelmi hűség kedvéért az utókornak átadta Katona azt a figyelemre méltó epizódot is, mely az orosz tisztek közül egynek a szőlővel történt kalandját meséli el. A táborból csak a tiszteknek volt szabad kijárásuk. Ezek közül egy «kérdezvén, micsoda zöld bokrok légyenek a hegyen sorba ültetve? – válaszul kapa, hogy azok szőlő bokrok, melyek gyümölcseiből bort csinálnak.

Ugyan bort? No még szőlőt sohasem láttam – válaszolt a tiszt.

Jó-e már gyümölcse?

Erre be megyén, szakaszt egy fürtöt, mohón leeszi minden szemét és mondja, hogy az igen jó! pedig 30-ik Júniusban még oly kemény volt, mint az érett borsó, és savanyú, mint az eczet. De az orosz mindent megeszik, mit megrághat, tököt, ugorkát, akár mely fagyümölcsöt, a mint leszakasztotta, tüstént falja, a nyers burgonyát, kukoriczát, a mint kapja, nyeli. Mint a cseléd a moslékot a disznó

váluba akarta önteni, az orosz katonák megállíták, és a korpás vegyeleket "néhányan a nagy dézsából mind ki kanalazták! Mely messze hátra vagyon még ily nép!»

A szabadságharc leveretéséről csak annyit ír Katona, hogy Görgey fegyverletételét az oroszok előtt «sokan hazaárulásnak tartották». Naplója többi részét vázlatosan, nagy vonásokban adja, és beszámol munkálkodásának eredményéről. A friss reggeleket legszívesebben az újhelyi rendház terjedelmes kertjében, annak egy kis magányos területén, az ú. n. «názáreti kertben» szerette eltölteni; mellette egy be nem fejezett épületrész, a kertészotthon volt az ő *Betlehem-e.* Néha az órákból egy fél délelőtt lett, hiszen ez a birodalom volt az ő édenkertje, termesztményei lerakata: az amerikai indigó, a kávéfa, az amerikai szőlő, a bátát gyümölcs, a brazíliai dinnye és a cukornád. Mellettük sok gondot fordított sárgadinnyéire, kiváló nagyságú őszibarackjaira, nagyszemű fürtös ribiszkéjére, melyet valóságos fává fejlesztett. A hófehérhajú, egyenes tartású öreg piarista atya kis kapájával vagy öntözőkannájával nap-nap után eldolgozgatott magányában, honnan sokszor csak a közös összejövetelt jelző csengő szólította el.

Gazdasági műveinek legnagyobb részét sátoraljaújhelyi tartózkodása idején írta. Itt készültek az indigóról, a kávé- és teafáról, a borok királyáról stb. önálló munkái, itt írta meg rövidebbre szabott közérdekű gazdasági cikkeit különféle folyóiratok számára. Külfölddel is levelezett, és leginkább *Xantus János* volt vele bizalmasabb levélváltásban, és útmutatásaival sokat segítette Katonát gazdasági tevékenykedésében. Xantus Amerikából ritka és hasznos növények magvait küldte Katonának, ki amerikai barátja segítségével felállította az «Amerikai növényhonosító Társaságot», melynek tagjait is felsorolja naplójában. «Ezek: M. Gróf Károlyi Ede Radványon, M. Gróf Stárayné Nagy Mihályban, M. Gróf Majláth Jósef Perbenikben, T. Nyomárkay Károly úr, T. Bernáth Simon úr, T. Kovács Miklós úr, T. Szerecsen Dienes úr, T. Bisiczky Antal úr, T. Bük László úr, Méltós. Adamovics János úr Eszéken, F. T. Seregély Sándor Esperes úr Nagy Bocskón Mármaros megyében, T. T. Nagy Miklós Reform. Lelkész úr.» Ezekkel az urakkal úgy egyezett meg Katona, hogy az Amerikából küldött hasznos növényeket, mint a gyapotot, kávéfát, amerikai szőlőt egymásközt arányosan szétosztják, és ezeket itthon is meghonosítják.

1862-ben történt, hogy Xantus János amerikai venyigéket küldött Katona Dénesnek levélbeli kérésére. A hosszú úton a címzés eltörlődött s csak a «Zemplén megye» felírás maradt meg olvashatónak. Az Országos Gazdasági Egyesület gondozásába vette a hozzákerült gazdátlan szállítmányt, s azt Mailáth József gr. perbenyiki kertésze, Pesten járván, – hogy tönkre ne menjen – magához vette, s urasága kertjében elültette. Közben megérkezett Xantus levele Amerikából, amelyben értesítette Katonát a küldeményről. Ő most kutatni kezdett a venyigék után s mikor hollétükről értesült, rögtön Perbenyikre utazott, s a már fakadó vesszőket a kertész minden kérése ellenére kiszedette, és názáreti kertjében elültette – nem akarván lemondani a honosító büszke címről.

* * *

Sátoraljaújhelyen fejezte be Katona Dénes 22 évi dolgozás után hatalmas eposzát: saját szava szerint *«Első Magyar Király és Árpád Magyar ország alapítója vitéz» költeményét.* Ennek megírására az Árpád alakjával foglalkozó írók, Ráday Gedeon, Csokonai, Pázmándi Horváth Endre, Vörösmarty, Czuczor Gergely munkái ihlették. De termékenyítő erőt adott terjedelmes műve megírásához szeretett hazájához erős vonzódása, a történetíró kegyelete nemzetével szemben: «Dicső nem-

zetem iránti kötelességem még mint történetek tanítóját arra bírt, hogy, annak érdemekkel tündöklő fejedelmeit Magyart és Árpádot, amazt mint nevünk és nemzetiségünk, ezt mint édes hazánk, európai Magyarország halhatatlan szerzőjét, vitézi versezetbe foglaljam, abban mi történetileg bizonyos, megtartsam, mit az írók többféleképen adnak, megegyeztessem, a hunokat és ezekből származott magyarokat természetileg és erkölcsileg megjellemezzem, és szinte életre ébresztvén bővebben megismertessem» – mondja hőskölteménye keletkezéséről.

Maga az eposz 24 énekből áll. Anyagát az ország szerzőjének győzelmei adják. Bevezetésében írja: «Iparkodtam azt a nagy embert nemzetem eleibe jelleme méltóságában feltüntetni, hogy hazánkat, mint az ő szerzeményét szeressük, becsüljük, föntartásáról gondoskodjunk».

A költemény csak a szerző halála után jelent meg nyomtatásban. Katona Dénes életének végén rendezte sajtó alá költeményét; ívenkint küldte a «Zemplén» nyomdának, s maga fizette a nyomtatási költségeket is. Műve teljes megjelenését nem érte meg. Halála után Kovács ev. János szegedi rendtársa javítgatta a hátramaradt részleteket, s ő írt a műhöz érdekes *Utószó-t,* melyben Katona Dénes életének és munkásságának főbb mozzanatait foglalja össze. A mű csak 200 példányban jelent meg. A könyvpiacra nem kerülhetett felsőbb intézkedés folytán «érdes és ötven évvel elkésett írása miatt», csak minden szerzetesház kapott egy-egy példányt belőle. A fennmaradt darabok jelenleg Sátoraljaújhelyen találhatók meg.

Hatást semmiképen sem ért volna el Katona eposza. Debreczeni Márton műve: *A kióvi csata* c. hőskölteménye is már az eposzok korán túl jelent meg, húsz évvel Katona munkája előtt. Debreczenit se vették észre, Katona eposza pedig 1874-ben mint egy régi korszak elkésett hajtása, annak a régen letűnt időnek utolsó visszhangja nem keltett érdeklődést még a szakkörök előtt sem. Szerkezetileg szétfolyó, elnyújtott leírásokat adó, eseményeiben következetlen, folytonos anakronizmusokba tévedő írásművei van dolgunk, melyben a jellemek valószínűtlensége még jobban kirí a felépítés gyengesége mellett. De Katona mentségére szól fogyatkozásaival szemben az ő meleg, érző szíve nemzete iránt, melynek dicsőségét akarta megörökíteni. Magyar népét a nemzetek «elsejévé» óhajtotta tenni a rajongó hazafi minden lelkesedésével, csak az eszközök megválogatásával nem törődött eléggé.

A nemesszívű öregúr utolsó tíz esztendeje is az állandó munkálkodás ideje volt. Tapintatos s célszerű beosztással idejét az íróasztal és a házikert között osztotta meg. Levelezését nem hagyta abba, s különösen amerikai leveleire volt büszke, melyeket hűségesen megőrzött. Ezek közül egy különösen kedves volt neki, melyet mint választ kapott 1865-ben «két év múlván» a washingtoni «Smithsomán híres Intézettől» – bizonyára a megküldött Berzsenyi költeményekért (ezt a naplóban nem említi) – és a «jónak ismert» Trisectio-ért. A levéllel együtt jött egy amerikai tudósnak geometriai munkája is, melyet a «Magyar Akadémiának ajándékozott a Trisectióval együtt».

1866-ban másodszor is kiadta «Európai Indigo Netovábbja» c. könyvét, «melynek példányait a lelkes hazafiak 10-12 példányonként» kérték. Ennek a munkának harmadik kiadása is megjelent a következő évben, és örömmel írja, hogy az indigó gyártására vállalkozott Társaság már közel 500 személyre szaporodott, és 1868-ban többen «készületeket» tettek egy nagy indigógyár felállítására. Ekkor jelent meg utolsó munkája nyomtatásban a *kávéfáról* 150 példányban, melyben megmutatta, hogy ezt a nagy hasznú fát honunkban bizonyos sikerrel termeszthetjük 6-14 fokos melegségű üvegházakban». Erre a tárgyra Xantus Jánostól, «tudós utazóktól» és több nagy szakkönyvből szerzett felvilágosítást.

Az indigógyár felállítására nem került sor sem Katona Dénes életében, ki még két évvel halála előtt is sürgette annak létesítését, – sem halála után, mikor az utódok a vállalatok sikertelensége miatt elcsüggedve és minden reményről lemondva – a kérdést kikapcsolták, és rája a feledés sötét fátylát tették.

Katona Dénes sokat és sokfélét alkotott háromirányú munkásságán belül. Mindenben öröme telt, mindenhez örömmel fogott, amiből látta, hogy hazájának s a magyar művelődésnek használhat. Talán kelleténél többet is nyújtott a különböző és egymással többször rokonságot sem mutató tárgykörökből. Ha egyirányban, de nagyobb elmélyedéssel dolgozik, ha belső ösztönét nem forgácsolja szét - neve bizonnyal ismertebb lenne nemcsak a szakkörökben és a rendi életben, hanem a nagyközönség előtt is. Kutató, kísérletező elme volt, kinek puszta hajlama utat talált a matematikai, költészeti és gazdasági térre, mindenből kiszedegetvén a neki megfelelő anyagot a feldolgozásra.

Azzal a lelki derűvel és megelégedéssel hunyta le szemét 1874. június 9-én a sátoraljaújhelyi rendházban, hogy jó harcot küzdött végig földi életében. Minden tevékenységében a legtisztább szándék vezette, és sohasem áhítozott elismerés, kitüntetés után. Amit tett, rendjéért, hazájáért, a magyar művelődésért tette.

Neve ott ragyog a sokat és önzetlenül dolgozó magyar úttörők, a munkásságukkal nagy példát adó piarista tudósok neve között.

A sírja fölött álló emlékmű klasszikus sorokban önmaga készítette sírfeliratát adja az utolsó piarista polihisztornak:

> Dercsika szült engem, Posony, Óvár és Tata képzett,
> Pest iparom díját juttatta babér koszorúval.
> Hőseit énekelém kettősen erős Magyaroknak.
> Bölcsességet, erényt, tudományt írtam, tanogattam.

Naplójának utolsó oldalára írt feljegyzése szerint «ezen verseket» kívánta sírja fölé íratni. A fölirat fölött az emlékkő még a következőket adja: «Katona Dénes kegyesrendi aranymisés áldozár. Sz. 1782 szept. 24-én, f 1874 jún. 9-én. Az örök világosság fényeskedjék neki, *ki egészsége dacára nem birta elérni Szent Alapítónk éveit».*

[1] *Katona Mihály Dienes élete.* Kézirat a piarista Rend levéltárából.

[2] Perényi József dr.: Katona Dénes élete és munkássága. Sátoraljaújhelyi Értesítő. 1895-96. 9. 1.

[3] Perényi i. m. 36. 1.

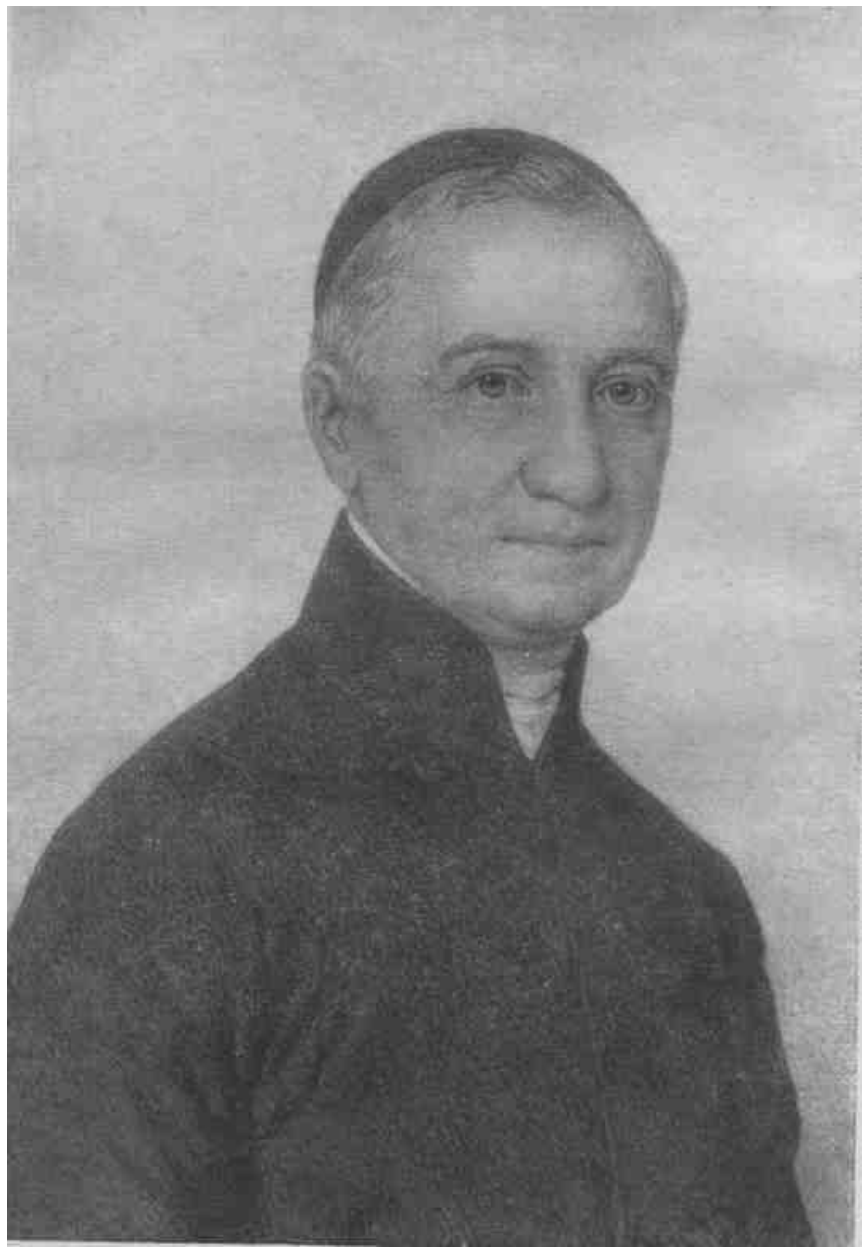

Dr. *Friedreich Endre:*

JALLOSICS ANDRÁS

(1791-1862.)

Rendi könyvtáraink apró nyomtatványai között száz meg száz latinnyelvű alkalmi költemény található, melyek a múlt században élt piarista szerzők alkotásai. A kilencszázesztendős latin kultúra utolsó időszaka tömegben nagy termelést mutat, de értékben és tartalomban megállapítható a nemzeti nyelv és irodalom fellendülése által okozott hanyatlás, majd elkövetkezik a latin költészet teljes elnémulása.

Petrik és Szinnyei könyvészeti munkái révén sok piarista szerző jutott be a magyar írók pantheonjába, többen olyanok is, kiktől csak egy-két alkalmi költemény látott napvilágot, de a nagy számhoz képest kevesen szerepelnek önálló kötettel: Benyák Bernáttól egy, Jallosics Andrástól kettő, Szepesi Imrétől és Kucserik Sándortól egy-egy gyűjtemény jelent meg. Benyák munkásságának javarésze a XVIII. századra esik, azért ezúttal az időrendben utána következő Jallosiccsal óhajtunk foglalkozni.

Jallosics 1791. november 30-án született Tatán. A keresztségben a János nevet nyerte és ezt rendbelépésekor változtatta Andrásra. Atyja, János, a magyar vargák tisztes mesterségét űzte, anyja, Harmath Julianna, az Esterházy-uradalom hajdúi zászlótartójának volt a leánya. Gimnáziumi tanulmányait 1801-ben kezdte meg a tatai piarista iskolában: a grammatika I. és II. osztályában Moyser László, a III.-ban Dienes Antal, jeles latin költő, a humaniórák I. osztályában Salamon József Bazil, a híres szónok, a II. osztályban Bálinth Ferenc volt a tanára. Az iskolában a latin tanítási nyelv volt előírva, a tankönyvek is latinok voltak, de azért erős magyar szellem uralkodott. Mikor a győri tankerületi királyi főigazgató afelől kérdezősködött, hogy külön tárgyként tanítják-e a magyar nyelvet, Ferenczy József igazgató 1806. december 2-án azt válaszolta, hogy a magyar nyelv külön tanítására nincsen szükség, mivel *a néhány jövevény tótocskán kívül (praeter aliquot advenientes slavunculos) tanítványaik valamennyien jól tudnak magyarul, a grammatikai osztályokban először mindent magyarul adnak elő és a magyar nyelvű feleletet a vizsgán is megkívánják.*[1]

1808. október 9-én a piaristarendbe lépett és két esztendőt töltött a kecskeméti novíciátusban Menyóczky András magiszter és Hulják Péter promagiszter vezetése alatt. Az első évet az aszketikus gyakorlatokra és tanulmányokra szánták, de a második esztendőben már hospitálással és próbatanítással készítették elő a novíciusokat a grammatikai osztályok tárgyainak tanítására. 1810-ben kezdte meg tanári pályáját Máramarosszigeten, ahol két évig a II. grammatikai osztályban tanított. Itt lépett először a nyilvánosság elé egyik rendtársának, Zelneky Gáspárnak első szentmiséjére írt szép elégiájával, mely 1811-ben jelent meg Debrecenben. 1812/13-ban Magyaróvárott tanít, 1813-15-ig Vácott hallgatja a bölcsészeti tanfolyamot. 1815. augusztus 26-án szentelik áldozópappá.

Ezután egy-egy évet tölt a rend nyitrai és pozsonyszentgyörgyi teológiai intézetében. 1817-20-ig Szegeden, 1820/21-ben Tatán, 1821-24-ig Selmecbányán tanít a grammatikai osztályokban. Kalocsai tanári működéséről, ahol 1824-30-ig a humaniórák osztályaiban tanított, a legnagyobb elismeréssel szólnak elöljárói: «Példás életű pap és szerzetes, igen szorgalmas tanár – írja róla 1826-ban az igazgató -, kitűnő előadó, tanítványai rajonganak érte, tanításában a legszebb eredményt éri el, minden szabadidejét irodalmi tanulmányaira és a költészetre fordítja, becsületet és dicsőséget szerez rendjének».[2]

Tanári pályájának fénykora volt az a tizenegy esztendő, amikor 1830-tól 1841-ig a pesti gimnázium legfelső, t. i. a humaniórák II. osztályát vezette. A legtüzesebb hazafias szellemben tanított. A hozzá intézett számos üdvözlő dal, alkalmi füzet mind magasztalólag szól *«magyar hazánk e bárdusának»* lelkes hazafiasságáról. 1841-44-ig a nagykanizsai ház főnöke és a gimnázium igazgatója, 1844-1848-ig rendfőnöki titkár, 1848/49-ben rendi konzultor, a pesti gimnázium és a kir. tanítóképzőintézet igazgatója. A gimnázium élén a legválságosabb időben állott, de azért hivatalát becsülettel töltötte be s híven megfelelt nehéz kötelességének. Mint tanár és igazgató szelíd, nyájas modorával oly kedveltsegre tett szert, hogy a főváros egyik legtiszteltebb alakja volt ittartózkodása alatt. «Vir hic – olvassuk nekrológjában – ob ingenuum animi candorem, morumque comitatem et affabilitatem cuivis domi forisque carissimus, celebratissimus.» 1849-ben a gimnázium igazgatásától felmentették, de a tanítóképző vezetését tovább is megtartotta. 1852-ben rendi asszisztenssé választják, majd 1858-ban a budai rendház főnökségével bízzák meg. Ezen tisztében érte 1862. június 19-én bekövetkezett halála.

A latin költészet kezdettől fogva otthonos volt az immár háromszázéves magyar piarista iskolákban. Podolinban már az első években is olvasunk verses declamatiókról, melyeket a tanulókkal szavaltattak, pártfogóikat latin versekben üdvözölték. 1670-ben Privigyén megkezdődik a latin nyelvű színjáték; 1672-ben Hauzenka Miklós *Conradinus* c. tragédiáját részben prózában, részben jambusokban, Moesch Lukács pedig *Scaevola-t* adatja elő jambikus versekben. Moesch, a nagyképzettségű matematikus olyannyira szükségesnek látta a poétikai kiképzést, hogy 1691-ben maga írt költészettant *Vita poetica* cím alatt és minthogy gyakorlati észjárású ember volt, azt mindjárt tele is tűzdelte kegyes pártfogójuknak, Széchenyi György esztergomi érseknek érdemeit dicsőítő versezetekkel.

A XVIII. században Szlavkovszky Benedek (1684-1748) a mesterkedő verselésben jutott nagy hírnévre. Gr. Csáky Imre váradi püspök 1716-ban genethliacont íratott vele Lipót főherceg születésének örömére s – a szerző megnevezése nélkül – felajánlotta III. Károlynak, aki azt kegyesen fogadta. A jó piaristák szentül hitték, hogy a király a következő évben azért szerezte meg Csákynak a bíbort,[8] mivel a költemény nagyon megtetszett neki, pedig a valóságban lojális politikai szolgálataival érdemelte ki a magas méltóságot. Ezen kor piarista költői közül Fiala Jakab az epikában, Péchy Domonkos és Koricsányi Márk a lírában jeleskedett, a termékeny és sokoldalú Halápy Konstantin (1698-1752) a nagyszámú alkalmi és lírai költeményen kívül külön kötetekben bocsátotta ki epigrammáit és apológusait.

A század második felében Zimányi Lajos (1748-1805) költészetén már a korabeli külföldi írók hatása is érezhető. Révai Miklóst is túlszárnyalja az újabb kor legkiválóbb latin költője, Hannulik János (1745-1816), «a XVIII. Század

Horatiusa»,[4] akit méltán állíthatunk egy sorba a német Baldeval és a lengyel SarbiewskiveL· Az utána következők, Szepesi és Budavári inkább csak az alkalmi költészetet művelték, közülük Budavári mutatkozik nagyobbnak, mert magasztaló verseiben is mindig van gondolata és szerencsés a kifejezésben. Jallosics inkább csak az elbeszélésben és leírásban bizonyul költőnek. Budavárinak egy magyar verse ismeretes, a másik kettő többet írt latinul, mint magyarul. Ugyanazt a kétnyelvűséget látjuk, mint a XVIII. század deákos költőinél (Baróti, Révai, Virág), akik az iskola padjain a verselést latinul kezdték el és még azután is, mikor már a nemzeti költészetben hírre emelkedtek, vissza-visszatértek a latin múzsához. A kétnyelvűség látható még a kisebb, alkalmi verselők nagy seregénél is: felváltva írnak mindkét nyelven. Néhányan németül is költöttek, piaristától származó tótnyelvű költeményt nem ismerek.

A piaristák száma, akik a múlt században latin és magyar alkalmi költeményeket írtak, a könyvészeti munkák adatai szerint megközelíti a százat, de a valóságban többen voltak, soknak munkái ismeretlenek vagy csak kéziratban maradtak fenn. A sok verselő közül kevés nevezhető költőnek. Ha egymást dalnoknak, vates-nek, a múzsák papjának nevezik is, azt nem kell komolyan venni, s hihetőleg valamennyien ők sem hitték magukat költőnek és gyakran csak a szokásnak s kényszernek hódolva nyúltak a lanthoz. Az igazgatók néha panaszkodnak a rendfőnöknek, hogy a fiatalabb tanárok nem akarnak verset szerkeszteni a főigazgató vagy a beiktatandó főispán, püspök tiszteletére, azért ők fanyalodtak rá a versköltésre. Minthogy a verselés ennyire általános szokás volt, talán nem felesleges megtudnunk, hogy miként szerezték meg az erre való készséget.

Az iskola az első *Ratio educationis* (1777) előtt a hittanon, valamint csekély számtani, történelmi és földrajzi ismereteken kívül a latin beszéd s írás elsajátítására, a stilisztika, retorika és poétika tanítására helyezte a fősúlyt.

Az első és második (1806) *Ratio* több új tárgyat iktatott be az iskolába, minthogy azonban a főiskolai tanítás változatlanul a latin maradt, a latin tanítása megőrizte régi rangját. Rendtársaink kézirati hagyatékát lapozgatva még a 40-es évekből is rengeteg latin szónoklati és költészeti gyakorlatot találhatunk. A 60-as, sőt a 70-es években is rendszeresen adtak fel verselési dolgozatot, de ekkor már magyar nyelven.

Moesch vázlatos poétikája még a XVIII. század elején kiszorult iskoláinkból és helyette jezsuita tankönyveket vezettek be. A múlt század első felében nagyobbára Grigely József budai tanárnak sok kiadást megért könyvét használták.[8] Grigely részletesen foglalkozik a verselés tanításának módszerével s hibáztatja azoknak a tanároknak eljárását, akik, miután a szótagok időmennyiségét, a verslábakat s versnemeket megtanították, egy-egy mondatot versbe akarnak szedetni, mielőtt a tanulók a költői nyelvet elsajátították. A szerencsétlen fiú kétségbeesve ül, körmét meg a tollat rágja, sóhajtozik, s a nagy vajúdásnak egy kis hitvány egérke lesz az eredménye. Nem szabad magárahagyni, aminthogy a járni kívánkozó kisdedet is vezetnünk kell. Hiszen megvan a módja annak, hogyan lehet elindítani a tanulót a verselés útján.

Leiratunk egy verset:

Omnia conando docilis solertia vincit.

Ezt áttesszük prózába:

Solertia docilis omnia vincit conando.

Azután a szórendet megtartva, rokonértelmű szókat helyettesítünk be:

Cuncta conando docilis industria superat.

Ilyen változtatások után a tanuló megpróbálhatja versbe gyúrni a mondatot. Legcélszerűbb az adonisi verssel kezdeni, mert ez a legkönnyebb, utána következhetik a hexameter és a distichon. Ajánlatos először a hexameter két utolsó lábát és a pentameter második félsorát megkomponálni. Eleinte nehezen boldogul, hogy tehát a verset kitöltse, keressen rokonértelmű szókat, a jelzőt határozóval, a határozót jelzővel pótolja, cserélgesse a kötőszókat, módjával az igeidőket is megváltoztathatja. Meg kell ismernie a prózától eltérő költői nyelvhasználatot, a mythologiát, a trópusokat, gyűjtögesse a díszítő jelzőket, tanulmányozza a verselők használatára írt szótárakat, melyekben a jelzők (epitheton) és rokonértelmű szavak vannak összegyűjtve. További munkájában megkísértheti egy hosszabb vers megrövidítését, avagy megnyújtását, az oratio rectát tegye át obliquába és viszont. A gyakorlásnak hasznos neme a metaphrasis: az utánzásra kiszemelt költeményt más versnembe tesszük át; később következhetik a paraphrasis: a verselő az utánzott költeményt szabadon dolgozza át. A paraphrasis és metaphrasis nemcsak a verselési gyakorlatokban szerepel, hanem a neves újlatin költők is szórakoztak vele, így Jallosics is átdolgozta Horatius három ódáját elégikus versmértékben, öt darabot pedig hexameterben.

A verselési készséget a folytonos memorizálás hathatósan fejlesztette. A verses olvasmányok javarészét betanították, a jobbak a vizsgákon hosszú elégiák, ódák vagy Cicero egy-egy beszédének elszavalásával versenyeztek. A sok között ügyes verselő is akadt: Dezsericzky Incének (1702-1763) voltak tizenhat éves tanítványai, akik olykor 200 sornál is hosszabb, hevenyészett versezettel kedveskedtek mesterüknek.[6] Tehetség nélkül senkit sem nevelhettek költővé, de azt megtanulták, hogy hova forduljanak, honnan merítsenek, ha versezetre van szükség. Kazinczy Ferenc sárospataki diákévei alatt történt, hogy gr. Pálffy Károly alkancellár főispáni beiktatása alkalmából a tanárok üdvözlő verseket írattak a diákokkal, s így vele és Dénes öccsével is a főispán és az őt beiktató királyi biztos, gr. Esterházy Károly egri püspök tiszteletére. «Dienesnek nem vala dolga a verselés – írja Kazinczy -, de őt a parancs el nem akasztá. Előszedé újabb deák poétáimat s ezeknek egyikében egy köszöntőt lele, melyet kevés változtatásokkal könnyű vala a Patak két vendégére alkalmazni.» Dénes nagy sikert aratott a plágiummal: a püspököt kísérő kanonok magához hivatta, «elhalmozá magasztalásival, s biz tata, hogy ha meg nem szűnik, örök fényt húz magára s a magyar nemzetre».[7]

Az alkalmi versek javarésze kompiláció. Ha egy osztály vagy szeminárium névtelenül köszönt valakit, valószínű, hogy közös munkával készült, avagy innenamonnan toldozták össze. 1822-ben br. Fischer István egri érsek halála után egy leoninus óda jelent meg, mely az egri főiskolai ifjúság fájdalmas kegyeletét tolmácsolja. Ezt az ódát Halápy Konstantin már 1726-ban, tehát 96 esztendővel azelőtt megírta Zajkányi Lénárd piarista rendfőnök halálára, az egriek pedig most némi változtatással újra kinyomatták.[8]

Az alkalmi költő az élet legkülönbözőbb viszonylataiban talált indítékot

a versszerzésre. *Genethliacon-hsai* ünnepelte az újszülött megérkezését és kívánt szerencsét a boldog szülőknek. Genethliaconnak hívták a születésnapi üdvözlést is. Ennél jóval gyakoribb az újévi s névnapi *(onomasticon)* köszöntő, sőt azt mondhatjuk, hogy az összes alkalmi verseknek egyharmada efféle. A diákok verses latin köszöntővel kedveskednek atyjuknak s tanáraiknak, a tanárok sem feledkeznek meg az igazgató és főigazgató névnapjáról, természetesen kijár a megtisztelés az iskola vagy a rendház jótevőinek, a püspöknek, főispánnak s más magas méltóságoknak is. A derék Kiparszky Tóbiás, a földi javakban ugyancsak szűkölködő rózsahegyi piarista ház főnöke (1800-1817) a világért sem feledkezett volna meg a likavai kincstári erdők igazgatójának névnapi és újévi köszöntéséről. Minthogy a megtisztelt igazgatók méltányolták költészetét, bőven s olcsón mérték a fát, utódai okulására ékes verseit gondosan bejegyezte a ház krónikájába. A kancellária, a kamara, a só- és harmincadhivatal gyakornokai s a királyi tábla jurátusai között is akad névnapi verselő, aki a tisztességtétel e nemével akarja megnyerni az ünnepelt jóindulatát. Aránylag ritkább a nászdal *(epithalamion)*. Fejedelmi személyek házassága szélesebb körökben veri fel a múzsák berkeit. József nádornak Alexandra Pawlowna orosz nagy hercegnővel (1800), majd Napóleonnak Mária Lujzával kötött házassága (1810) mindenfelé megszólaltatja a verselőket. Perecsényi Nagy László, Arad megye esküdtje, a XIX. század legtermékenyebb alkalmi verselője, Maury párisi érseknek latin nyelvű levél kíséretében küldte el «mennyegzői szerzeményét Bonaparte Napóleonnak felséges Ludovika főherczegnével lett összeházasodására», később pedig «hat (magyar, latin, német, franczia, rácz és oláh) nyelvű verseit Napoleon fia születésének ünneplésére».[9]

Az illendőség azt kívánta, hogy az iskola, a szerzet, a község vagy a hivatal személyzete az új főnököt, a főpapot hivatalba lépésekor versben köszöntse. Ha jelesebb alkalom adódott, a rend – mintegy hivatalos költőjét – Jallosicsot állította sorompóba. Egyébként se szeri, se száma a sok alkalmi ódának s «alagyának», melyben versszerzőink az öröm és tisztelet adóját akarják leróni. Köszöntik az új főispánt, nem feledkezvén meg a beiktató királyi biztosról sem. Az érkező méltóságokat üdvözlő verssel *(isiterion, epibaterion)* fogadják, a távozótól ugyancsak költeménnyel vesznek búcsút *(apobaterion, propempticon)*. Ilyen tisztességtétel illeti meg az átutazó királyt, a nádort, valamint a bérmálásra érkező vagy távozó főpapot is. A székfoglalásra az élelmes költők idejekorán szoktak jelentkezni azon reményben, hogy az ünnepelt kinyomatja a szerzeményt vagy utólag megtéríti a nyomdaköltséget, azonban nem egyszer keserű csalódás éri a múzsák szegény szolgáját: néhány üres köszönő szóval méltányolják a verejtékes munkával összerótt ódát! Szerencséjükre az emberi hiúságból mindig lehetett vámot szedni, s ha egyik helyen el is maradt a jutalom, másutt bőkezű mecénásra akadtak.

A Kopácsy József hercegprímás beiktatásakor (1839) elhangzott «szónoklások» és az ünnepeltnek felajánlott «örömversezetek» a «Díszünnepély» c. gyűjteményben jelentek meg. A 33 versezetből 20 magyar-, 11 latin-, 1-1 német– és tótnyelvű. A sort Guzmics Izidor nyitja meg az Egyházi Tár «intézete» nevében. Az ugyanazon év szeptember 1-én elhunyt érdemes író talán hattyúdalát zengte el a vers utolsó szakában:

... a hon és az egyház
Diadalmi zászlói lobognak;
Ipar s erőny (!) nyílt útjain
Fakadó reménnyel virulnak.

És a hon és az egyház gyermekeit
Egy vágy kötendi össze s egy szeretet:
S a honnak élnek és egeknek»
Csak Ferdinánd és Jósefek,
Ég s föld baráti fön vezessék!

Utána Jallosics hódol az Ájtatos Iskolák nevében

Győztünk!kiálták Szorgalom, és Erény I
KOPÁCSYt Érsek Dücsre magaslani
Látván, s Nevéhez s Érdeméhez
Herczegi fénysugarat szegetni.

Felsőbb valóknak karja vezet tehát,
Nem vándor érezek s lánglövelő kövek
A fenn ragyogló hír egébe
A becs örök kegyein vigadni!

A magasra irányzott szárnyalást a hosszú, 30 versszakos ódában nem bírja megtartani és helyenkint dagályossá s érthetetlenné válik:

... KOPÁCSYt zengedez a Haza
Már, és örömláng futja Megyéit el;
Törvénnyé a Hit, s a Karokkal
Hunnia hőskora szülte Főrend,

S véled szelíd Nyáj régi reményinek
Tapsolva hódol, telve óhajtatit
Örvendi, s lélek-szív együlten
Bennük öröm s buzogó kívánat

Forrása, Nálad, jámborodó korunk
Bölcsője, s láng érzelem öszvege,
ó Nálad Esztergám, s Te véled
Pontosul egy ragyogóbb tetőre.

A piaristák közül még Greschner János és Dobay Elek latin, Kucserik Sándor és Zimmermann Jakab magyar versezettel szerepelnek. Ott olvashatjuk Bálás Teofil esztergomi bencés tanár és Árvay Gergely szombathelyi premontrei igazgató ugyancsak latin költeményeit. A főegyházmegye iskolái és szemináriumai is állítanak költőket: a nagyszombati líceum és papnevelő intézet 208 soros magyar ódában mutatja be hódolatát 1 Feltűnően ügyes, helyenkint költői lendületű Rendek József lekéri káplán magyar ódája, a gyűjtemény egyetlen irodalmi értékű darabja. A világi költők sorából nem hiányozhatik Ponori Thewrewk József, aki ezután még három évtizeden át zengedezte a megértő mecénások dicséretét. A hosszú ódák egyhangú zakatolása közben felüdíti az olvasót Bujanovics Márk Aurélnak, a pesti piarista gimnázium 6. osztályú tanulójának, Jallosics tanítványának «Hódolat» c. verse, melyen Vörösmarty hatása érezhető:

Gyászba borult Egyház, – s vallásunk oszlopa ébredj
Éjkomor álmodbul-hajnallik büszke tetődön,
S áldás harmatival szállong szikládra derült ég;
Bérczrázó panaszid felidézték sírköveikből
Múltkori hőseidet, s szava lett a néma halálnak,
Nyughelyöket hagyván im sorba lebegnek az árnyak.

Ügyes-bajos emberek is próbálkoznak ilyenkor azon reményben, hogy talán lendítenek sorsukon. Mikor br. Barkóczy Lászlót 1837-ben beiktatják a székesfehérvári püspökségbe, Czichó József «hivatalt kereső, volt uradalmi tiszttartó» versezetet ajánl a főpapnak, hogy figyelmét magára irányítsa.

Verselőinket az örömön kívül a gyász is megszólaltatja. A rokon, a jóbarát, a közélet kitűnőségeinek elhunytára megpendült a húr: gyűjteményeinkben rengeteg gyászdalt olvashatunk *threnus, lessus, naenia* s *epicedion* cím alatt. Ezek ódák vagy elégiák, de inkább csak versalakban különböznek« Károly Ambrus főherceg, hercegprímás, Ferenc király, később József nádor halálakor nagyszámú gyászének jelenik meg. A költők általában szertelenül túlozzák a fájdalmat, úgy hogy olykor jónak látják meg is vigasztalni az olvasót, s *consolatiót* csatolnak a gyászénekhez, így például Jallosics is vigasztalást fűz Ferenc királyunk halálára írt gyászelégiájához: a nemzet bánatát enyhítheti az a tudat, hogy az elhunyt fejedelem a mennyben bizonyára elnyerte halhatatlan érdemei örök koronáját és V. Ferdinándban nagy őseihez méltó utódot nevelt. Máskor a nagy nemzetségek halottait (Esterházy, Batthyány, Károlyi) siratva különálló consolatio helyett vigasztalásul bele is szokták olvasztani a gyászdalokba a nagyreményű örökös dicsőítését, de még könnyebben áraszthatja a költő a vigasztalás balzsamát a megszomorodott egyházmegyére, ha a sírbaszállt főpapnak utódlásra jogosított segédpüspöke maradt, aki már eddig is kitűnt ragyogó papi erényeivel.

A főrangúakat rendesen csak hetek, hónapok múltán szokták eltemetni, hogy a rossz közlekedési viszonyok miatt az érdekeltek megjelenhessenek a végtisztességen, ezért a felkért vagy önként ajánlkozó költőnek volt ideje elkészülnie. Egyébként is oly nagy volt a gyakorlatuk, hogy az idő rövidsége nem ejtette őket zavarba, hiszen a legtöbb gyászének csak általánosságban mozgott. A gyászdalokat sokszor ki is nyomatták és a temetésen szétosztották vagy szétküldözték, olykor a gyászbeszédekkel együtt adták ki.

A gyász költészetéhez tartozott a ravatalra vagy a falakra függesztett rajzokkal (emblémák) díszített epigrammák, symbolumok *(«koporsó-írások»)* elkészítése is. Mikor az 1743. szeptember 8-án elhunyt gr. Károlyi Sándor temetésére készülődtek, Szlopnyay Elek piarista rendfőnök Szlavkovszky Benedeket, a mesterkedő költészet atyamesterét szólította fel, hogy készítse el a verses symbolumokat, mert ezek nélkül előkelő temetést nem is lehetett volna elképzelni. Mivel Szlavkovszky már beteges volt, Puhóczy Mártonnal is tudatták, hogy legyen készenlétben, ha az öreg funerátort valami érné. Szlavkovszky Károlyi életrajzának felhasználásával el is készítette a symbolumokat. Károlyi Ferenc gróf meghatva olvasta az atyja dicsőítésére költött verseket, de kinyomatásukról nem intézkedett.[10] A XIX. században a temetés barokk pompája is egyszerűbbbé vált és csak ritkábban írtak symbolumokat.

A verselgető tanulóifjúság körében a pásztorjáték volt a legnépszerűbb, az igazgató s a tanárok névnapját latin és magyar idylliumok, eklogák előadásával szokták megünnepelni, az iskolalátogató püspök vagy főigazgató tiszteletére is kijárt egy-egy pásztorjáték, ha pedig nem volt ideje meghallgatni, díszesen leírva, esetleg kinyomatva ajánlották fel. A kisebbekkel magyar, a nagyobbakkal latin idylliumokat szavaltattak el. Ezeket a tanárok vagy a gyakorlottabb tanulók készítették. Az iskolai színielőadások a XVIII. század végén megszűntek, de a pásztorjáték megmaradt, sőt egyre gyakoribbá vált és a népies elem nagyobb teret kapott bennük, ami abban is megnyilvánult, hogy a játékokat népies jelmezben szokták előadatni.

Zichy Antal, aki Mihály öccsével, a későbbi világhírű festőművésszel együtt a század 40-es évei elején a veszprémi piaristáknál tanult, érdekesen írja le egy ilyen játék előadását.[11] Az osztálytanár névnapját lázas készülődés előzte meg. A beköszöntő és záróbeszéd elszavalása rendesen az első és második eminenst illette meg. Régi kéziratokból összeállítottak egy, a viszonyokhoz képest újra átdolgozott pásztorjátékot rímes versekben vagy hexameterben írt közbeszőtt énekekkel s élőképekkel tarkítva. «Volt ezután nagy lótás-futás az egész városban a jelmezek után, melyek hosszú rojtos, borjúszájú ingekből és lábravalókból, pörge kalapokból, cifra szűrökből állottak.» A termet zöld lombbal s virággal díszítették. Mikor a függöny felgördült, a színpadon áldozati oltár volt látható, melynek tetején csészében a meggyújtott szesz lángolt, oldalt transzparensek tündöklöttek ékes feliratokkal. A görögtűz fényében megjelent egy angyal: neki kellett az alvó Tytirust felköltenie és elmagyaráznia, hogy milyen nagy nap virradt rájuk tanáruk névnapjának reggelén. A pásztor kitörölve szeméből az álmot, sorban felriasztja a bojtárokat, Meliboeust, Alexist, Manalcast. Ezek egyenkint előbújnak és elhatározzák, hogy szegénységüktől kitelhető módon ünneplik meg a napot. Itt aztán bőségesen volt módjuk az ünnepelt érdemeinek elősorolására, egyes áriák és karénekek közbeszövésére, ^végén ismét megjelent az angyal az oltárnál, melynek zsámolyához lerakják a hálás pásztorok hódolatuk szerény jeleit, állítólag sajtot, túrót, de valósággal finom cukorsüteményeket, melyek közt «egy vajból művészileg képezett fehér bárány, piros szalaggal nyakán, mindig díszes helyet foglalt el». Az előadást egy latin vagy magyar szövegű, szép és régi dallamú sapphói óda eléneklése fejezte be.

Az alkalmi verselés nem divatozott volna annyira, ha az érdekeltek nem fogadták volna jószívvel a legtúlzottabb magasztalást. Pedig nemcsak, hogy szívesen látták, hanem meg is kívánták. A konvertita Veresmarty Mihály 1644-ben 40 tallért ajándékozott a pannonhalmi kolostornak egyházi könyvek vásárlására. Őszintén megírta a főapátnak, hogy nagyon örülne, ha valami prózai avagy verses *memóriával* viszonoznák az adományt, «minthogy vannak arra való poéták köztük».[12] Mivel a múlt század elején a hírlapok szűk terjedelemben és ritkán jelentek meg, a nagy számban szétküldött alkalmi iratokból értesült a literátus világ sok olyasmiről (haláleset, jubileum, ünneplés, hivatalbalépés, kitüntetés, könyvek megjelenése), amiről ma az újság számol be, a versben elkövetett hálálkodás a hírlapi nyugtázást pótolta a vett jótéteményekért. A század elején az újságok fogyatékos hírszolgálatuk kiegészítésére rendszerint közöltek is ilyen iratokat.

A magyar, sőt a latin alkalmi költészet, bár a szerzők többsége igazi tehetség nélkül művelte, a nemzeti irodalom és kultúra anyagához tartozik és megérdemli a tanulmányozást, mert ebben is visszatükröződik a kor szelleme, ízlése és hangulata. Révaii802 -ben latin költeményben fejezi ki örömét a bencésrend visszaállítása, majd a Nemzeti Múzeum alapját képező Széchenyi-könyvtár megalapítása alkalmából. A nagy francia háborúk korában számtalan latin költemény jelenik meg, melyben a nemzetet a franciák ellen való harcra buzdítják, később megbékülnek Napóleonnal, végül bukása s halála is élénken foglalkoztatja verselőinket. A reformkorszak mozgalmaiból is merít ihletet a magyar alkalmi költő. Jól esik látni az örömöt, mely a sokszor együgyű versekből kisugárzik, mikor lelkendezve ünneplik a Magyar Tudós Társaság, a nemzeti játékszín megalapítását, a nemzeti nyelv diadalmas előretörését. Ezenkívül az alkalmi versezetek számtalan értékes adalékot szolgáltatnak a család- és helytörténethez, hasznavehető forrásai íróink s mecénásaik életviszonyainak s a hazai archontologiá-

nak, jelentéktelen ódák s elégiák után nem egyszer becses történeti jegyzeteket olvashatunk.

A 30-as évekig a katolikusok és protestánsok egyforma buzgósággal művelik a latin költészetet, de minél magyarabbá válik irodalmunk, annál inkább meggyérül a protestáns latin verselők sora. A század második felében már csak néhány katolikus író, nagyobbára papok, áldoz a latin múzsának, Szepesi Imre után Kucserik Sándor is elhallgat, ellenben Budavári József haláláig rendületlenül ontja ódáit. Az *Idők Tanúja* (1860-1870) s a folytatását képező *Magyar Állam* (1870-1908) mindvégig közli papi munkatársai latin ódáit, eleinte nem zárkózhatik el ez elől az *Alkotmány* (1896-1919) sem, míg végre századunk elején szerkesztői izenetben jelenti, hogy ezután latin költeményt nem ad ki.

Jallosics 72 ismert kiadványa közül 25 magyar nyelvű. 1827-ben Pyrker Jánost, a székfoglaló egri érseket és gr. Cziráky Jánost, Fehér megye új főispánját köszönti rendje nevében, 1828-ban pedig Majláth György hontmegyei főispánt és Klobusiczky Péter kalocsai érsek udvarlására pásztorjátékot adat elő tanítványaival, 1830-ban V. Ferdinánd koronázását ünnepli, 1831-ben Bolla Márton rend főnököt siratja el, majd Kisfaludy Károlytól vesz búcsút:

Kincs, hiú fény igen is mint álom enyésznek:
A jeles érdemnek fénye örökre ragyog.

Elhagytál Károly, de Hazánk véd-angyala Híred
És Neved őrzi: ditső Százakat élve maradsz.

Míg Magyar él, s még tudja Neved vetekedve betsülni,
Míg gyönyörűn pörgő nyelve divatra talál;

Míg Gellért talpát vize tsókolgatja Dunának,
A feledékenység Éje Nevedre nem ül.

1831-ben műfordítással is megpróbálkozik, Ovidius Heroidáiból átülteti Briseis levelét Achilleushoz. 1832-ben adja ki legterjedelmesebb magyar költeményét: *Nemzeti Ünnep.* Fölséges Első Ferenc kegyes uralkodása negyvenedik éve töltén, a Magyar Akadémia Nagy Lelkű Alapítóinak szentelve.

A Magyar Tudós Társaság alapítása és a tudományegyetem pesti működésének 50-ik éve nagy örömet keltett a tudós világban. A nemzeti szellem és irodalom aranykorát látták felvirradni s az alkalmi költők ezúttal csakugyan méltó tárgyat találtak az ünneplésre. Guzmics Izidor az Akadémia alapítóit magasztalja:[13]

A nemzeti szabad lélek
Kikelt a gyávaság porából,
S összecsatla négy Hazabajnokot,
Hogy állítnának a Hazának
Athéneont.
Meglőn. A hideg vérű világfi,
Az arany rabja, s a hiú fény
Alantmászó különcze,
Bámúlta az új áldozatot,
A jók örvendtek; a nagy Anya,
A szent Haza, folytatta hálás könyűjit.

Az egyetem ünnepére a teológiai kar két tanára, Vass László és Szalay Imre írt dicsőítő költeményt. Vass nem emelkedik magasra, de gyakorlott verselőnek látszik. Hosszú, 24 lapra terjedő versezetben mondja el az egyetem keletkezését és Budára való telepítését és megemlékezik jelesebb tanárairól:[14]

Ó! Dugonics, s ki valál méltó jobb sorsra születni,
Jámbor Révai. Ti mindég fáradni tudatlan
Hévvel nyelvünket, legszebb örökünket, előbbre
Vittétek, mellynek nagy részént mái virágja
A ti ditséretetek, s ez fen leszsz minden időben.

Szalay Imre hasonló tárgyú költeménye[15] gondolatainak előkelőségével, eleven és tiszta verselésével tűnik ki, úgyhogy a kor nagyobb költőinek sem vált volna szégyenére.

Ezek a költemények indíthatták Jallosicsot arra, hogy δ is hallassa szavát. Művének gondolatmenete a következő:

Áldott fény derül a szeretett hazára. Ugyan ki nem örvendezne, ki várhatná hideg lélekkel? Budavár őrlelke megszólal: századok jötték-múltak, láttam dicső napokat, mikor Hunnia testvéri érzéssel tíz ország népét ölelte magához s innét osztotta parancsát:

Kegy, hatalom, törvény igazin jár dalia, nyomában
Áldás szállá, fejét hit- s düts koszorúja kerité.

Ha ellenség támadt reánk, Buda hősei mint a sasok szálltak ki a haza védelmére. Az ország boldog békében élt, de

leszállt tündöklő napja egének,
Villamos ború nyúlt szanaszétt-el-rajta; az ádáz
Visszavonás miüdőn poklát el-hagyva, Magyarnál
Föl-fölütötte fejét.

A Haza sírva könyörög és szüntelenül békélteti fiait, de

A dühödött szándék nem lágyul szánakozásra.

A józanság szülte Tanács hiába inti a pártoskodókat:

Szünnjetek ó Árpád hős rajzati 1 szünnjetek áldott
Honnotok a vésznek tátott mélyére sodorni.
Egység önte erőt karotokba szerezni hazátok,
S a feledékeny időn Nevetek túl vívni vitézül,
ő teve boldoggá ekkédig, s tészen ezentúl,
Nagy tettekre tüzeli, javatok gyarapítja az egység.
Egy feje testünknek, s egy nap tündöklik az égen.

De nem hallgatják meg: reájuk zúdul Sajó és Mohács veszedelme s elpusztul az ország:

S a hajdan gyönyörű haza lőn nagy romja magának!

Múlt az idő és a kegyes ég elvégre megsokallta ostorait s mosolyogva tekintett le reánk. A «hajnal bájú Reménység» leszállt és jobb jövőt hirdetett:

Hunnia bűnhődtél: de elég a sorsok Urának,
ön veszedelmed okos Mester leve nálad, ezentúl
Jobbat várj. Ha feléd zúdulnak néha veszélyek,
Lessz ki kezet nyújtson, s búdnak ki le-tépje homályát.
Hajnalod újra pirul, hármas bérczedre virulmány
Üjra nevet, s méltósággal fényi újra kereszted.

Lipót király felszabadítja az országot a török uralom alól, Ausztria «véd-

angyal képpen Ferdinándokat, és bölts Károly okát támaszt, kik nagy kegyelemmel ölelve ápolják még vérző sebeinket». Felvirrad Mária Terézia dicső korszaka:

Már hírben ragyogál szép Hunnia, népeid áldák
A Mindentehető szent zsámolyit égve, körösleg
Nagy Fiakat látván rajkint szaporodni öledben.

Budavár őrlelke az öröm könnyeit ontva kérdi, hogy az édes haza fiai megbecsülik-e majd legdrágább kincsüket, a nemzeti nyelvet, de a Hála nemtője megvigasztalja:

Teljesül óhajtott órád ...
A rózsás kikelet lessz sorsunk képe: ki-állnak
A szent ügy mellett hős lánggal Révai, Rajnis,
Orczy, Baróti Szabó, Dugonics, Kis, Péczeli, Molnár,
Verseghyvel Kultsár, Mészáros, Dayka Virággal,
S több mások, kiket áld-, és méltán Pannon örökre.

Mint mikor a szikra belekap az avarba, és lángra gyúl az egész táj, úgy sok kebelben lobban fel a szent tűz:

... érted,
És neked élni siet, Haza! Tudós s hós lehet eggyes
Ember, nemzetté maga – nem más – nyelve teremti.

Íme szelíd fényben tűnik fel Himfi, Kazinczy csillaga és «Csokonait kellő ragyogással elönti». Sokan törnek a koszorúra:

Durva Tatárok
Hőse nagy; Ilka keserg; dől Stibor Beczkó tyránnja.
Zircz emléke föláll; kap hírre futása Zalánnak.
Kelnek hősi regék; fényt önt Aurora ditsően;
Zöldell Cserhalom és Eger áll, sasfészke Dobónak
Bosszút dörg, s vérszomjra tüzeli Gyűlése Aradnak.

Támad ezen közben, mint új nap párduczos Árpád,
A nagyot, és öröködve ditső Árpádot igéző
Hanggal el-éneklő.

Meg van törve a rögös út, íme már a törvény, a történet- s orvostudomány is a hazai nyelven szólal meg, elérkezett nemzeti nagyságunk régen várt napja:

Nagy nap ez, ez légyen nálunk a Nemzeti Ünnep.

Az országgyűlésen a magyar nyelv ügyét tárgyalják: a nagy Széchenyi Ferenc fia, István emelkedik szólásra:

Homloka fönn fénylik, méltóság vállait üli.
Nyelve arany, szíve láng, Haza áldott lelke...

Megteszi nagylelkű ajánlatát s hozzá csatlakoznak gr. Károlyi György, gr. Andrássy György és Vay Ábrahám. Az Akadémia megalakul gr. Teleki, József bölcs vezetése alatt. A költeményt Ferenc király és József nádor magasztalása zárja be.

Érdemes figyelmesen áttanulmányoznunk a helyenkint nehézkes menetű s egyenetlen verselésű költeményt, mert láthatjuk, hogy 110 évvel ezelőtt milyen rajongással szerette a nemzeti nyelvet s irodalmat az a tanár, aki a pesti piaristák akkor még latinnyelvű iskolájában a poézist tanította.

Későbbi magyar költeményei mind alkalmiak, melyeket leginkább rendje

megbízásából írt. Még az 50-es években is halljuk szavát, így a Szent Koronának 1853-ban történt hazaszállításakor. Több ódája jelent meg Ferenc József tiszteletére is. Mindezeket klasszikus méretekben írta, csupán Ferenc József látogatásakor, 1857-ben felajánlott ódája készült rímes jambusokban:

Fényárban ömlengő napra virradánk!
Gazdag remények hő érzetében,
Magas kegyek vidító ölében
Ringatva kéjeleg, tapsol szép hazánk.
E boldogító nap honnét mosoly g ránk?
Dicső tettekre lobbant tűzőkben
Szeretetet hozva jó szívökben
Atyánk, Anyánk karöltve jőnek hozzánk.

Ódái sohasem szűkölködnek nemes gondolatokban, de a legtöbb túlságosan el van nyújtva. A régi iskola nem hiába tanította oly nagy gonddal a körmondatok szerkesztését, a kacskaringós mondatoktól a verselésben sem tudtak szabadulni. Nála sem ritka a 10-12 versszakra kinyúló mondat. Költészetének egy másik fogyatkozása a latinos mondatszerkezet és szórend használata, ami a legszebb gondolatokat is kerékbe töri, elhomályosítja vagy érthetetlenné teszi. Csaknem mindenütt fordulnak elő nála önalkotta vagy mástól kölcsönzött új szavak, melyek nem estek át a nyelvújítás rostáján. Ilyenek: koránypír, istenlak, hálaszárny, összbúvárlat, iránykéz, nyugszak (nyugat), folyány (folyó), fénytető, dicstető, sajon (sajnálat), égrokonos dísz, főrésztvevőleg, kegykar, lángösztön, báj teli, sérv (sérelem helyett), dics-trón, kormányvilág, kegyvillanat, óhajtat stb.

Jallosics 1855-ben adta ki költeményeinek első kötetét (Poematum libri sex), 1862-ben, élete utolsó évében pedig a másodikat (Poematum liber Septimus). A két nagy 8-rétű kötet együttvéve 370 lapot tesz ki és így a magyar piarista latin költők müvei közt Halápy Konstantin kiadványai után következik. Szepesi Imre biztatására adta ki az elsőt. Ugyancsak Szepesi, a kitűnő latinista segédkezett a sajtó alá rendezésben költőnknek, kit nagyon bántott, hogy valami tolvajlás következtében verseinek egy része elveszett. Talán ennek tulajdoníthatjuk, hogy irataiból alig maradt fenn valami.

A Scitovszky János hercegprímásnak ajánlott kötetet 12 lapos *inscriptio* vezeti be s ebbe minden elképzelhető dicséretet belefoglal, úgyhogy később már nem is igen lehet mondanivalója a főpapról és az esztergomi bazilika felszenteléséről írt elégiájában ki is meríti a magasztalását. Ezután az uralkodóház dicsőítése következik. Ferenc király halála hosszabb elégia írására készteti: a fejedelem elhunyta megrendíti egész Európát. Magasztalja a győzelmes hadviselőt s békeszerzőt, a művészetek és tudományok nagylelkű pártfogóját, az erények példaképét, népei atyját. Utána *consolatio* következik. Az I. könyv 5-ik elégiájában örömét fejezi ki, hogy Ferenc József a Libényi-féle merénylet után (1852) életben maradt. A II. könyvben a főpapok dicséretét zengi. Magasztalásai nem egyéniek, hanem inkább általánosságban mozognak, a dicsőítésben nem ismer mértéket. A III. könyvben rendtársaihoz fordul, kedvesen szól az öreg Benyákról, aki aggkorában is megőrizte szellemi elevenségét, hálásan emlékezik meg Dienes Antalról, egykori tatai tanáráról. Laudes Tibisci c. elégiájában a magyar folyóról szól, mely hazai földön ered és múlik ki, leírja az 1828-ik évi kalocsai tűzvészt. Erkölcsi témákkal is foglalkozik: Nonnulla vitae socialis praecepta. – Animus ingenuis artibus excolendus. - Disticha moralia. – Vegyes tartalmú a Heroica könyve is. Memoria anni 1831. c. alatt belekezd a kolera leírásába, de elbeszélése félbeszakad, mielőtt a ragálynak hazánkba való beférkőzését elmondaná. Érdekes a *latin nyelv panasza.*

Büszkén emlegeti egykori dicsőségét, mélabúsan panaszolja, hogy már nálunk is elhanyagolják, csak azzal vigasztalódik, hogy ezer esztendőn át boldogította hazánkat.

A könyvet lírai darabjai zárják be. Latin ódái rövidebbek és kevésbbé terjengősek, mint a magyarok. Az alkalmi ódákon kívül többször erkölcsi tárgyakat is megénekel: Virtus. – De malis sociis fugiendis. – Iuvenis adsuesce labori. – Iniurias férendő vince. – In adolescentem desidem. – Ignavum corrumpunt otia corpus. – Ad sodales. – De eligendo vitae statu sollicitus. – Homo felix. - Zrínyi Miklósnak hősi önfeláldozását is megénekli.

Az elégiák IV. könyvének végén bukkanik fel először gyermekkori barátjának, Bajzáth Györgynek (1791-1869) neve, kinek költségén második verses kötete megjelent.

A tatai piaristaház krónikája többször megemlékezik György atyjáról, Jánosról, József veszprémi püspök (1777-1802) testvéröccséről. Tisztes polgári sorsban élt. A Bajzáthok nemesi vérből származtatták magukat, de nem voltak kétségtelen bizonyságaik. Bajzáth János 1797-ben jutott közelebbi összeköttetésbe a piaristákkal: 10 forintot ajándékozott templomuknak, majd egy selyemfátyolt a Boldogságos Szűz szobrára. A püspök 1799-ben 80.888 forintért magához váltotta a torontálmegyei pészaki kamarai uradalmat s arra úgy magának, mint János öccsének királyi adományt eszközölt ki és a pészaki előnevet is elnyerték. 1800 szeptember 4-én Bajzáthék fényes ebédre látják vendégül a tatai piaristákat, ahol Kossik Vazul igazgató magyar versben köszöntötte a megnemesedett családot. A püspök 1800-ban megvásárolja gr. Amadé Antaltól az iszkaszentgyörgyi uradalmat, kúriát is vesz öccsének Komáromban. János odaköltözik és György fiát a tatai piarista konviktusban helyezi el. Később Veszprémben és Győrben tanul, Pesten végez jogot és Iszkaszentgyörgyön telepszik meg. Nem éli a papi örökösök, a nipoték lomha életét, hanem atyja példáját követve, aki guttamási birtokán templomot épített jobbágyainak, templomot emel Szentgyörgyön, átépíti a kastélyt, szorgosan s szakértően gazdálkodik. Közben hivatalokat is visel, Fej érmegye szolgabírájává, majd második alispánná s országgyűlési követté választja. 1859-ben a királyi kegy bárói rangra emeli.[16] Műveltsége sokoldalú, zeneszerző, szakértő érem- és könyvgyűjtő, füvészkedik, parkot s erdőt ültet, több modern nyelvet tud, de műveli a latin költészetet is, latinul megírja Fabius Cuntator életét. Buzgó katolikus, eszményien szép életet él tíztagú családja körében. Gyermekkori barátságuk felújult és szorosabbra fonódott 1835-36-ban, mikor Jallosics fiát, Lászlót a pesti piarista gimnázium 6. osztályában tanította, de még közelebb hozta őket a latin költészet szeretete. A legőszintébb hálával viseltetett a piaristarend iránt, melynek kebelén nevelkedett. 1856-ban így köszönti annak tagjait:

Vos jubeo salvere, Patres, mihi quoque venerandi!
Aetatis comités, vos tenera que duces;
Vos, primi qui adytum penetrale mihi reserastis,
Pandistis legum vos tabulasque Dei.
Qui me Pegasidas primi duxistis ad undas,
Inque bonas artes, Palladis et thalamos.
Inter vos ego, – vix cunis quandoque solutus,
Nutritus, – fotus, – pars ego vestra fui.

Plena igitur Vobis referatur gratia, – laudes
Perpetuae Vobis ore meoque sonent.
Haud ego cessabo, Patres! benedicere Vobis,
Qui benedixistis me puerum toties.

Ugyanekkor *meleg* szavakkal fordul barátjához:

Dum natale solum dulcedine me quoque quadam
Vincit, et immemorem non sinit esse sui, -
En, Andrea I olim Te vicinis mihi fotum
Cunis amplector, Te foveoque sinu.
Idem sol primam fere nobis attulit auram,
Et nutrivit idem nos patriumque solum.

Incolumis vigeat vitae series Tua longae:
Nostra simul vigeat dulcis amicitia!

A humanista és latin költészetnek kedves tárgya volt egy-egy vendéglátó vidéki tartózkodás színes leírása (feriae, aestivales, autumnales): ilyenkor a költő szabadjára ereszthette természet– és tájfestő tehetségét. Jallosics is ilyen leírással kedveskedett Bajzáthnak az 1857-ik évi szeptember első öt napjáról, melyet Iszkaszentgyörgyön töltött. Festői képekben írja le a táj szépségeit, az örökké mozgásban lévő Duzzogó tavát, az erdőt, a sziklák közt rohanó patakokat, a Vaskaput, melyhez monda is fűződik. A Gaja-patak régen a Vaskapu sziklái által eltorlaszolva tavat alkotott. Toldi Miklós a tó körül vadászgatott, kis fia pedig, aki közelében halászott és madarászott, belezuhant a vízbe. Toldi nem bírta kimenteni fiát és holttestét sem találta meg, ezért kardjával kettévágta a sziklát és lecsapolta a tavat, kiemelte a kisfiút az iszapból és eltemette. De nemcsak a természeti leírások szépek, hanem művészi a kedves család képe is, mely boldog szeretetben él az iszkaszentgyörgyi kastélyban. Bajzáth meghatva fogadta a költő ajándékát és kinyomatta Jallosics második kötetét, melynek legértékesebb darabja a *Septembrales,* sívé Memoria dierum quinque in Iszka-Szent-György 1857. transactorum. A kötet 46 darabja közül 13 más személyekhez van intézve. Itt olvashatjuk egyetlen politikai vonatkozású ódáját is, melyet az októberi diploma (1860) kibocsátásakor írt: örvendezik, hogy az idegen tisztviselők kitakarodnak az országból és a magyar nyelv és alkotmány visszanyeri jogait.

Latin költeményeiben nincsenek nyelvi nehézségei, a legtisztább klasszikus nyelven ír, melyben a legszigorúbb Antibarbarus sem találhat gáncsot. Az elégia áradozása jobban illik egyéniségéhez, mint az ódái szárnyalás. A leíró részletekben valódi költőiség nyilvánul meg. Nem érte el az Akadémia és a Kisfaludy-társaság koszorúját, a római Tiberi-akadémia azonban tagjává avatta.

Jallosics nagy hatást gyakorolt tanítványaira, buzdítására sok diákja próbálkozott a verseléssel, ő pedig buzgón szította a szikrát. 1833-ban «Zsenge mutatványok» c. alatt 16 verset tartalmazó gyűjtemény jelent meg a pesti gimnázium 6-ik osztályú tanítványaitól. Szerzőik: Flaskay István, Marko vies László, Tóth Lajos, Beöthy Mihály, és Gorove István, a későbbi miniszter, aki négy költeménnyel szerepel. A mester művei feledésbe mentek, de lelkes magyar szelleme tovább élt érte rajongó tanítványaiban.

[1] A tatai kegyesrendi gimnázium levéltára.

[2]Informationes superiorum. Kegyesrendi központi levéltár.

[3] *Kácsor Keresztéig:* Viri doctrina illustres. Kézirat a kegyesrendi központi levéltárban.

[4] Hannulikról kitűnő monográfiát írt *Varga László:* Hannulik János, a XVIII. század Horatiusa. Debrecen, 1938.

[5] Institutiones poeticáé. Budae, 1807.

[6] Pro cultu literarum in Hungária vindicatio. Romae, 1743. 64-65. 1.

[7] Pályám emlékezete. Budapest, 1879. 40 1.
[8] *Friedreich Endre:* Halápy Konstantin emlékezete. Temesvár, 1903. 42. 1.
[9] *Márki Sándor:* Perecsényi Nagy László naplója. Egyet. Philol. Közlöny, 1889.
[10] *Friedreich Endre:* Kácsor Keresztély élete. Budapest, 1909. 28. 1.
[11] *Zichy Antal* elbeszélései. Budapest, 1877. 21 1.
[12] *Ipolyi Arnold:* Veresmarty Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. 682-85. 1.
[13] A magyar Athenéon, 1830.
[14] örömvers a kir. magyar főiskola budai beiktatása ötvenedik esztendejére. Pest, 1830.
[15]Az aranykor. Buda, 1830.
[15] *Stekl Alajos:* Gyászbeszéd néhai br. Bajzáth György hűlt tetemei fölött. Pest, 1869.

Biró Imre:

HORVÁTH CIRILL

(1804-1884.)

Rendünknek, a XIX. évszázadban, egyik legkimagaslóbb és legtiszteltebb egyénisége. Költő, tudós, nagynevű gimnáziumi igazgató és egyetemi tanár. A rend belső életében is hosszú időn keresztül vezető szerepet játszott.

Egyetemi tanártársa, Medveczky Frigyes a *Nemzet* c. lapban (1884. október 23), Horváth Cirill nyolcvanadik születésnapjára írt cikkében rámutat arra, hogy az egyetem veteránja példaadó egyéniség volt. Megállapítása szerint «példát ad ernyedetlen kötelességbuzgalomban, szigorúan következetes életrendben, tántorítlan hivatáshűségben, más hitfelekezetek úgy mint eltérő meggyőződések irányában tanúsított tökéletes toleranciában, nem egy tanítványának jó akaró támogatásában». A szerzetben, a középiskolában, az egyetemen «a lehető legnagyobb pontossággal igyekezett minden hivatalos kötelezettségének eleget tenni. A munkát az élet estéjén sem sokalta meg». Maga iránt szigorú, mások irányában elnéző jóindulatot tanúsít. «A kötelesség teljesítésének szentelt élet magában véve komoly erkölcsi tanítás az ifjabb nemzedék részére. Egyetemi veteránunk ez irányban is mint tanító működik.»

Horváth Cirill Kecskeméten született 1804. október 17-én. Szülei: Horváth József és Végh Erzsébet, sajátkezűleg írt *életrajzi adalékai* szerint, példás házasságban élő, vallásos, szorgalmas és takarékos emberek voltak. Apját az ipar, szőlőművelés és gyümölcsfa tenyésztés érdekelte. Anyja szerette a szépet, főleg a szentképeket kedvelte. «Hírre kapott azenfölül gazdálkodási buzgósága is.» Anyjának ő volt a szemefénye, «szakasztott mása volt», mint többször hallotta említeni.

Az elemi ismereteket egy volt apáca iskolájában sajátította el. Ez az idősebb nő rendjének eltörlése után nyitott iskolát. El-elvitte tanítványát a ferencesek templomába, és nagy hatást tett rá a képek és szobrok behatóbb magyarázgatásával. Az édesanyja szentképei által felkeltett vallásos érzését és a művészet iránti vonzalmát táplálták ezek a benyomások. A gimnázium első osztályát a kecskeméti piarista iskolában végezte. Feljegyzései szerint nagyon hatott rá az intézeti rend, a templomi zene és a szertartások. Ez az év vetette meg benne «az ismeret iránti szeretet tényleges alapját». A második és harmadik osztályt Budán járta. Ide német szóra küldték szülei. Buda és Pest házaival, templomaival, környékével, városi jellegével érdekelte. Szerette hallgatni a katonazenét, templomi éneket és zenét is. Gazdasszonya többször elvitte a budai és pesti színházba. Mint maga írja, a tragédiák és operák érdekelték, a vígjátékokat «fölületes léhaságuk miatt» nem kedvelte. Itt olvasott először német színművet. A színház tartós hatást gyakorolt rá, és részben erre vezethető vissza a drámai műfaj iránt tanúsított későbbi érdeklődése és ezirányú kitartó munkássága.

A gimnázium negyedik osztályát ismét Kecskeméten járta. Hálásan beszél Kováltsik Tamás nevű tanáráról. «Képekkel bővelkedő könyveket adott kezembe,

melyeket tanulmányozólag szoktam szemlélgetni. Ez évben láttam legelőször a kegyes tanítórendiek könyvtárát, mely észjárásomnak új és állandó irányt adott.» E tanárának valószínűleg hatása volt pályaválasztására is.

Az ötödik és hatodik osztályt Privigyén járta, ahová tót szóra adták. Természetkedvelő lelkületére nagy hatással volt a vidék tájképi szépsége.

1820. október 10-én belépett a rendbe. Beöltözése alkalmával vette fel József neve helyett a Cirill nevet. Trencsénben töltötte az első novíciátusi esztendőt, a másodikban, a kor szokása szerint, már tanított Podolinban. Az 1822/23. évre Vácra került és ott tanított. Itt végezte a következő két iskolai évben a filozófiai tanulmányokat és ezek befejezése után, 21 éves korában, a művészetek és tudományok doktorává avatták a pesti egyetemen. 1825/26-ban és a következő évben Nyitrán és Szentgyörgyön elvégezte a teológiát. Ez idő alatt, 1826 július 25-én, tett ünnepélyes fogadalmat. Az 1827/28. és 1828/29. tanévben ismét Vácon tanított. Itt szentelte pappá 1828. augusztus 6-án gróf Nádasdy Ferenc váci püspök.

Az 1829/30. tanévben a logika, metafizika és etika tanára lett a szegedi líceumban. Itt indul meg filozófiai munkássága és itt bontakozik ki szépirodalmi működése. 26. évében járt ekkor, és még nem volt vele egészen tisztában, hogy melyik irányba induljon. 1844-ben írt és töredékben maradt *Elmélkedési Naplójában* mondja, hogy a művészet és tudomány között kellett választania. A Pesten látott színmű «bennem határozott irányt fakasztott». «A később hallott tudományok nem kevesebb hatással voltak kedélyemre.» «Művészet és tudomány szüntelenül vívának egymással az elsőségért. A művészet bájai ritkán hagyák magukat feláldoztatni a tudomány hasznainak.»

Buzgón foglalkozott filozófiával, elsősorban a filozófia történetével, és ennek eredménye lett (1836. szeptember 10-én elnyert) akadémiai rendes tagságának székfoglalójára írt értekezése: «A *philosophiai rendszerek méltatása».*[1] Látva a rendszerek bonyolultságát és a fellépő akadályok között az eszmék lassú kibontakozását, elhatározta, hogy 40. éve előtt nem lép fel filozófiai munkával. «Addig, gondolám, valahogy az én fejem lágya is csak benő.» Szegedi évei alatt, székfoglalója után, két értekezése jelent meg: *Az Isten és világ közötti viszony*[2] és *Az isteneszme eredete**

Úgy látszik, mintha a művészet egy időre háttérbe szorította volna a tudományt. Erre az időre esik szinte egész költői munkássága. Sűrű egymásutánban jelennek meg drámái: *Tyrus* (1834), *Kuthen* (1838), *Jolánta* (1839), *Vetélytársak* (1850), *Kupa.* Töredék (1853). Valamennyi szomorújáték.

Tyrusa Vörösmarty jutalmazott Vérnásza mellett ívenkint 5 arany tiszteletdíjban részesült az Akadémia 1832/33. évi drámai pályázatán, és a bírálat alapján megjelent a Vérnásszal megindult Eredeti Játékszínben (1834). E műve alapján nyerte el az akadémiai levelező tagságot (1834. november 8). A bírálat szerint, megjelenve «kitűnő jelességű előadásával, gondos nyelv és teljes hangú verselésével, olvasónak s pályára készülőnek egyaránt kedves és hasznos jelenet lesz.»[4] Nyelv és verselés tekintetében e szerint példának és olvasmánynak, tehát könyvdrámának szánta a bírálat. Tárgyát Horváth Cirill Fénelon Télémaque-jából merítette, nem mindig előnyös változtatásokat tévén a mesén. Egy-két alakja és az egészet átható szellem a Bánk bán hatására vall. Lukinich Imre értelmezése szerint az elnyomott és szabadságtért küzdő Magyarországot allegorizálja.[5]

Kuthen-ről egykorú bírálat jelent meg a *Figyelmezőben.*[6] Ez megállapítja, hogy «a drámai cselekvény kevés, lassan mászó». A főhős nem tud érdeket kelteni «szenvedőleges állása, mit sem tevése és dagályos szóirányai miatt». A személyek «zúgnak, zajongnak, tanakodnak, panaszolnak és szándékoznak tenni, de a cselekvésre

mind végig nem jutnak». A karakterek nem tettekben mutatkoznak. A későbbi bírálók még ennél is szigorúbb ítéletet mondanak. Bayer József szerint «a magyar drámairodalom leggyöngébb és legzavartabb cselekményű szomorú játékai közé» sorolható. A Bánk bán hatása érezhető rajta.

A *Jolánta* Kisfaludy Károly Irénéjének hatására vall, cselekményben, jellemekben és külsőségekben. Bayer szerint meséje nem oly kuszált, de alig van drámai cselekménye, színszerűsége semmi. «Olvasva is unalmas, előadva már az I. felvonásban bizonyára megszökésre bírná hallgatóit.»[7]

Vetélytársak című drámájával Gyulai Pál foglalkozott megjelenésekor.[8] «Becsületünkre! átolvasásuk is szörnyű fáradságba került», mondja Horváth Cirill drámáiról. «Ma már senki sem ír, olvas és játszik ilyen darabokat. Kinevetik vele az embert, legyen bár még oly becsületes arca, kétszer oly tudós neve és háromszor oly tiszteletet igénylő ruhája.» Bírálat helyett azt tanácsolja Horváth Cirillnek, hogy kerülje a múzsákat, dolgozzék akadémiai szakmájában «s éltesebb létére ne alkalmatlankodjék nekünk, kiknek a fiatalokkal is elég bajunk van».

Az irodalomtörténet Horváth Cirillt Vörösmarty tanítványai közé sorozza. Vörösmarty hatása leginkább nyelvén látszik, különben inkább gyengéit utánozza, mint jeles tulajdonságait. Hatott rá Kisfaludy Károly és Katona József is. Külföldi írókat is tanulmányozott (Goethe, Hugo Viktor, Shakespeare). Kétségtelen, hogy a dráma technikája iránt alig volt érzéke, a színpadot nem ismerte, színszerűtlen darabjai előadásra nem alkalmasak. Hiányzik drámáiból a következetesen vezetett, gyorsan haladó és indokolt cselekmény, az áttekinthető és szilárd szerkezet, a drámai feszültség, a jellemek fejlesztésében a következetesség és lélektani valószerűség. A cselekményt sokszor megakasztják a hosszú monológok, melyek nem utánozzák nagy példáit abban, hogy a hős lelkiállapotának és vívódásainak feltárása, elhatározásának kiérlelése mellett fejlesztőleg lendítik tovább a cselekményt. Nyelvében tudatosan költőiségre törekszik, általában emelkedett, de sokszor inkább dagályos, mint költői, dikciója akárhányszor bőbeszédű szóáradat, szokatlan szavak és kifejezések is bőven fordulnak elő benne. Drámáit felhasználja gondolatai terjesztésére is, főleg hazafias érzése kifejezésére. Igaza van Perényi Józsefnek: «Drámái úgy is tekinthetők, mint nemzeti tettek, amelyekkel buzdítani, lelkesíteni és vigasztalni akart. Ha irodalmi értéküket tekintve, nem is sorozhatok irodalmunk értékesebb alkotásai közé, mint nemzeti tettek föltétlenül kiérdemlik elismerésünket. »[9]

Horváth Döme 1899-ben két kötetben kiadta Cirill testvére szépirodalmi munkáit. Az előszóban Kováts Antal piarista tanár a kegyelettel és irodalomtörténeti érdekkel okolja meg kiadásukat.

Irt Horváth Cirill kisebb költeményeket is. Ezek többnyire alkalmi versek és nem múlják felül az ilyen alkalmi költemények szokott színvonalát. Közülök több megjelent az Árvízkönyv II. kötetében (267-274. I.)[10]

Mutatványul itt közöljük Horváth Cirillnek egyik kéziratban maradt versét. Valószínűleg akkor írta, amikor a különböző bölcsészeti irányok között nem tudott még megállapodásra jutni.

A gyanakodó Idealista.

1836.

Én is óhajték rokonúlt kebelhez,
S messze tárt karral keresem az enyhet,
Mellyet őszintén hoz az ál szövénytől
Tiszta barátság.

Dúltan állt a föld. Nekem a nap éjét,
És az éj gyötrő napot adva, hervadt.
Nincs öröm. Bennem vete bús kelepczét
Szívnek az elme.

Tarka képtábor rezegett nyomomnál,
És varázs fátyolt feszegetve rontá
Életem mindig szaporább aszálytól
Bánatos útját.

Fusd az álombáj sok ölű világát,
Szívhiány küzd ott, s ha gyönyörre gerjedsz,
Büszke méltóság hidegít. Igazság
Hol fakad üdvöd?

Az 1843/44. tanévtől kezdve igazgatója volt a gimnáziumnak és líceumnak. Az 1847. szeptember havában Pesten tartott rendi gyűlés a rendfőnöki tanács tagjává, asszisztenssé választotta. 19 évi szegedi működése után az 1848/49. tanévre Pestre került mint asszisztens és rendi levéltárnok. Az 1848 szeptember havában tartott káptalan, mely a rend szervezetének «korszerű» átalakítását hajtotta végre, a levéltárnoknak, mint a kormánytanács titkárának tette kötelességévé a kormánytanácsi levelezés vitelét az egyházi és világi hatóságokkal. A gondos, pontos, megfontolt és lelkiismeretes Horváth Cirill a hivatalos levelek szerkesztésével nagy segítségére volt ebben a zavaros és változékony időben Purgstaller (Palotai) József rendfőnöknek.

1849. júliusában Haynau megszállta a fővárost. Szent-Iványi Vince kir. főbiztos 1849. augusztus 26-án kelt rendeletében tudatta a «forradalmi párt» által 1848-ban törvénytelenül megválasztott Purgstaller József rendfőnök letételét és Tamásy József kinevezését vicarius provinciálissá. A forradalmi káptalan választásainak és határozatainak érvénytelenítésével újra a rend régi szabályzata lépett életbe. A rendelet tanácsot (consistorium) is nevezett ki az új rendfőnök mellé. Egyik tagja Horváth Cirill lett. A rendelet kötelességévé tette a rendfőnöknek a budai és pesti rendtagok *epuratiolai* is, és ezzel megindult az eljárás a kompromittált rendtagok ellen.

így kezdődött az 1849/50. tanév, melyben Horváth Cirill lett a pesti gimnázium igazgatója. Igazgatói működése pályájának egyik legjelentősebb időszaka. E minőségben általános tisztelet és megbecsülés övezte. Az irattár, a saját kezűleg vezetett iktatókönyv és igazgatói Tiszti Napló bizonysága annak a gondosságnak, pontosságnak, rendszeretetnek és körültekintésnek, mely az iskolai közigazgatásban vezette, és általában minden ténykedését jellemezte.

Az irattár aktái alapján lépésről lépésre figyelemmel lehet kísérni ennek az egy intézetnek életében is a németesítés tervszerű végrehajtására irányuló törekvést. Először az «egyenjogúság elve» alapján a német tanítási nyelv bevezetését kívánja a magyar mellett a tanügyi főhatóság a német nyelvű tanulókra való tekintettel.[11] Az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich (Wien, 1849), melynek bevezetését báró Geringer Károly polgári biztos 1849. október 9-én elrendelte, 17. §-ában megengedi egy intézetben a két tanítási nyelvet. Az igazgató kötelező tantárgyul (nem tanítási nyelvül) bevezeti e német nyelvet az I-IV. osztályban. Azután sürgeti a tanügyi hatóság az Entwurfhoz való közeledést addig is, míg teljesen életbe lehet léptetni.[12] Ajánlja utasításainak figyelembe vételét egyes tárgyakra nézve. 1850-ben (június 25) megküldi az intézetnek az Entwurfot, és sürgősen véleményt kér az új tanrendszerről.[13] Az igazgató augusztus 23-án ter-

jesztette fel a tanári kar véleményét. A benyújtott vélemény fogalmazási módja és stílusa teljesen Horváth Cirill tollára vall. A tanrendszer bevezetése a hazai tanügyi viszonyok között csak fokozatosan lehetséges, előkészítetlen változtatásoktól nem lehet sikert várni. «Rögtönzött behozása tehát nem fog egyebet szülni bizodalmatlanító kedélyháborításnál.» Ellenzi a tandíj behozatalát, utal a tanárkérdés előálló nehézségeire, helyteleníti a községi gimn. bizottság (Deputation) bevezetését (Entwurf 117-121. §) és az igazgatói hatáskör szűkítését. A tannyelv megválasztását nem lehet sem éretlen tanulókra, sem ebben járatlan és «felekezeteskedőleg» elfogult szülőkre bízni. «E pontra nézve a hely körülményeit, a tanulók sajátságát és a tantárgyak eddigi kezelését legjobban ismerő tanodái személyzet bírhat elhatározó nyomatékkal.» Az intézet ifjúsága néha kisebb mértékben helybeli, nagyobb mértékben más nyelvű vidékről jön. «A város nyelve nem nyelve az iskolának is.» A németajkú pesti és budai szülők kívánják, hogy gyermekeik magyarul tanuljanak, németül otthon is megtanulnak. Nem lehet a szülőket kényszeríteni, hogy máshová küldjék gyermekeiket a magyar nyelv megtanulása végett. «E pontra nézve legbiztosabb és legigazságosabb mérték az ország közszelleme. Ennek tisztelése nélkül satnyulni fog minden nevelési gond.» «Mindenütt kötelezett és egész teljességében tárgyalandó legyen a magyar nyelv.» A magyar nyelv «nyelvtana, a nyelv egyszerű s igen felvilágosító természeténél fogva, legbiztosabb alapul szolgálhat a más nyelvek tanával foglalkozóknak». Tehát a magyar nyelvet kívánja tanítási nyelvnek. Bővebben kívánja taníttatni a magyar történelmet is. Helyteleníti az általánosan kötelező tankönyvek elrendelését. A tananyag kiszemelése nem felel meg az ország viszonyainak, «hiányzik belőle az oly tanulmányok besorozása, mely nélkül itt tanodákat képzelni sem lehet». A tanári kar az új tanrendszer behozatalának előkészítésére kész tantervet nyújt be hat osztályra.[14]

1850. szeptember 14. közölte a Magyar Hírlap a líceális (8 osztályú) főgimnáziumok névsorát. A köztük felsorolt 7 rendi intézet között van a pesti is 12 tanárral. A tanügyi hatóság október 7-én tudatta ezt azzal az értesítéssel, hogy «a tanítási nyelv a magyar leend». Elrendeli az Entwurfhoz való minél pontosabb közeledést. Mielőbb gondoskodni kell német tankönyvek magyarra fordításáról, a fordításra vállalkozók nevét be kell jelenteni. Különös figyelmet kell fordítani a német nyelv gyökeres megtanulására, és saját érdekükben figyelmeztetni kell erre magyar ifjainkat.[15]

A rendtagok elég szép számmal vállalkoztak tankönyvek készítésére. Trautwein János magyar olvasókönyvet, Szepesi Imre latin és görög nyelvtant, Koczányi Ferenc latin irályképző gyakorlatokat, 3 nyelvű zsebszótárt és régi földiratot, Sümeghy Pál latin nyelvtant és szókötési gyakorlatokat, Schirkhuber Móric természettant, Szabóky Adolf számtant és mértant, Purgstaller József bölcseleti előtant, Schröck Ferenc történelmet írt. Magyar irodalomtörténetet, Horváth Cirill biztatására, Toldy Ferenc írt.[16]

A tanügyi hatóság a tankönyvek jóváhagyása alkalmával újból magyar tankönyvek írására hívja fel a tanárokat és egyéb «ügyes» szaktudósokat. «Oly könyvek, melyek a legújabb lázadást érintik, semmiféle tanodában meg nem szenvedtetnek.»[17] Az Entwurfot be kell vezetni, addig is, míg ez megtörténhetik, hozzá alkal·mazkodva, meg kell közelíteni.[18]

Több rendeletében intézkedik úgy a tanügyi hatóság, hogy latin vagy német nyelven kell felterjeszteni azokat a jegyzőkönyveket, számadásokat és különféle kimutatásokat, melyeket a minisztériumhoz kell küldeni.[19] 1855-ben már azt rendeli el a minisztérium intézkedése alapján, hogy ezután minden hivatalos beadványt

latin vagy német nyelven kell felterjeszteni a tanügyi hatóságokhoz.[20] 1858. február 26, úgy rendelkezik, hogy október 1-től kezdve minden gimnázium német nyelven fogalmazza meg beadványait.[21] Ez már a hivatalos levelezés teljes elnémetesítését jelentette. Horváth Cirill latin nyelven írt, ha magyarul nem írhatott. Az iktatót is előbb magyar, később latin nyelven vezette. Utóda, Lutter Ferdinánd tért át a német nyelvű hivatalos levelezésre az 1858/59. tanévben.

Az iskolalátogatók különös gondot fordítanak a német nyelvi tanítás eredményének megfigyelésére. Haas Mihály főigazgató látogatásai alkalmával szívére kötötte a növendékeknek a német nyelv szorgalmas tanulását. A felsőbb tanügyi hatóság hivatalos irataiban is igen szívén viseli a német nyelv ügyét. Utasítja, miniszteri rendelet alapján, az igazgatót, hogy a tanárok a legszorgosabb buzgóságot fejtsék ki a német nyelv tanításában. Az érettségi vizsgálaton a magyar és német nyelv szóbeli és írásbeli használatában egyforma készséget kell a tanulóknak felmutatniok. Feltűnő, hogy egyik osztályban sem szerepel a német nyelv mint tanítási nyelv.[22] Az eredmény fokozása érdekében elrendeli, hogy a magyar tannyelvű gimnáziumokban a magyar nyelvre heti 2, a német nyelvre pedig heti 3 órát fordítsanak minden osztályban.[23] Módszertani utasításokat ád a latin és német nyelv tanítására.[24] Német történelmi tankönyv használatát ajánlja (Pütz). Ez megfelelne a minisztérium óhajának, sok szülő kívánságának és követelésének.[25]

Nagyobb erővel indul meg a németesítés a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1855. január 1-én kiadott rendelete alapján, mely a nyelvviszonyokat rendezi Magyarországon, Erdélyben, a szerb vajdaságban és a Bánátban.[26] E szerint a német nyelv kötelező tárgy minden osztályban és a nem német anyanyelvű tanulóknak is annyira kell vinniök, hogy a felső osztályokban egyes tárgyakat nehézség nélkül németül lehessen tanítani. E tárgyak számát fokozatosan szaporítani kell, úgyhogy a felső osztályokban, a nehéz tárgyakban is, a német legyen az uralkodó előadási nyelv. Ha a tanulók többségének nem a német az anyanyelve, a német mellett anyanyelvük és ennek irodalma is kötelező tárgy minden osztályban, és addig kell tanítási nyelvül használni, amíg az alapos megértés miatt szükséges; tovább is lehet használni, oly mértékben, mint a német tanítási nyelvre vonatkozó intézkedéssel összeegyeztethető. A német nyelvből és anyanyelvből megkívánt jártasság igazolása nélkül senki sem nyilvánítható érettnek. E rendelet intézkedéseinek megfelelő intézet lehet csak nyilvános jellegű, és adhat ki államérvényes bizonyítványokat. A jövőben egy tanár sem alkalmazható gimnáziumban, aki törvényes módon nem igazolta, hogy jártas az illető gimnáziumokban használt tanítási nyelvekben, és legalább egyik szaktárgyára nézve nem rendelkezik a német nyelv és irodalom megfelelő ismeretével.[27]

Bár a katonai és polgári kormányzó, Albrecht főherceg, a germanizálás legfőbb képviselője, 1855 január 31-én 402. sz. rendeletével szigorú utasítást adott ki a rendelet kötelességtudó és hathatós végrehajtására, a pesti igazgató nem hajtotta végre. A tanügyi hatóság az 1855/56. évi lecketervre adott válaszában felelősségére figyelmeztette a tanári kart, amiért nem hajtotta végre a január 1-én kiadott nyelvrendeletet, pedig ettől függ a nyilvánossági jog és a bizonyítványok érvényessége. Elrendelte a német órák számának emelését az I. és II. osztályban, továbbá a földrajz, honismeret és a statisztika német nyelven tanítását a felső osztályokban, majd a történelem németül tanítását.[28]

A minisztérium 1855-ben új rendeletet adott ki a nyelvviszonyok ügyében.[29] E szerint az anyanyelv tantárgy és előadási nyelv, ha nem bénítja, hanem előmozdítja az oktatást. A német nyelv is nemcsak tárgy, hanem tanítási nyelv is. A ta-

nulók mindkettőben egyformán jártasok legyenek szóban és írásban. Az alsó négy osztályban túlnyomólag a magyar, a felső négy osztályban túlnyomólag a német a tanítási nyelv minden tárgyra nézve, a hittan és magyar nyelv kivételével, ezeket magyarul kell tanítani. Az alsó osztályokban tekintettel kell lenni a német terminológiára (számtan, földrajz, történelem és természettudományok). Gyakorlás végett németül kell tanítani a történelmet és honismeretet a harmadik, de a negyedik osztályban mindenesetre. Lehetőleg németül kell tanítani a német nyelvet minden osztályban heti 3-4 órában.

Az Entwurf 116. §-a előírja, hogy az évvégi értesítőben (Programm) egy tudományos vagy pedagógiai értekezés jelenjék meg. 1855-ben elrendeli a tanügyi hatóság, hogy az értesítőben egy németnyelvű tudományos értekezésnek is kell lennie, de ezenkívül más nyelvű is lehet benne.[30] Egy másik rendelet értelmében az iskola elnevezését németül is ki kell nyomtatni az értesítő címlapján.[31] Ezeket a rendelkezéseket végrehajtotta Horváth Cirill, csak az 1854/55. évi értesítőben nem jelent még meg német értekezés. Egyik tanár sem vállalkozott a megírására. Kifogásolja is a tanügyi hatóság, hogy egy tanárnak sincs ideje német értekezés írására az értesítő számára. «Das Gymnasium zu Pest sollte allen übrigen Gymnasien Ungarns voranleuchten.»[32]

Horváth Cirill nagyon jól tudta, hogy a német nyelv szükséges. Maga is megtanulta, és tanulmányaiban nagy hasznát látta. Közben az iskolában maga is tanította, és sikeres tanítását méltányolta. Tiszti Naplójában egyik igazgatói látogatása után ezt a bejegyzést találjuk: «a német nyelvi előadás alatt az V-ik osztályban tapasztaltatott, hogy némelyek a célszerűleg kezelt német nyelvben igen szép előmenetelt tettek».[33] Ő néma német nyelv, hanem a német tanítási nyelv ellen, tehát a germanizálás ellen küzdött, szívósan, kitartással és igazgatósága idején sikerrel is, bár tulajdonképen ezért kellett az igazgatói székből távoznia.

Purgstaller József rendfőnök 185,8 augusztus 31-én Bécsbe ment, és ott nagyfontosságú megbeszélést folytatott gróf Thun Leó vallás- és közoktatásügyi miniszterrel. Tőle tudta meg, hogy Albrecht főherceg generális gubernátor rossz néven vette azt a buzgalmat, mellyel a piarista atyák egyes gimnáziumaikban, nevezetesen a pesti gimnáziumban a hazai nyelvet védik, és sötét színben festette le őket Őfelsége előtt. A miniszter felrótta a rendnek, hogy nem vezeti be a német tanítási nyelvet a pesti gimnáziumban, jóllehet a lakosság nagy része német nyelvű. A rendfőnök a szeptember 5-én tartott konzisztóriumban őszintén feltárta, hogyan vélekedik a kormány. Mivel a miniszter meghagyta, hogy a pesti gimnáziumban egyes tárgyakat németül adjanak elő mielőbb, azért több tanárt el kellett helyezni, és német nyelvben jártas új tanárokat kellett ide hozni.

Horváth Cirill asszisztens és igazgató úgy vélekedett, hogy amit a német nyelvi tanítás ügyében felhoztak, az ő számlájára írandó, azért azt kérte, hogy itteni állásából távozhassék, és Szegedre mehessen az iskola igazgatására. «Votis huj us viri, qui de Instituto nostro quam optime meritus est, Consistorium nonnisi aere detulit.»[34] Bizonyára a tanítványok és szüleik is nehezen váltak meg a köztiszteletben és szeretetben álló igazgatótól, és neki magának sem volt könnyű megválnia kedves iskolájától.

Horváth Cirill mint igazgató nemcsak kitűnő adminisztrátor volt, hanem kiváló pedagógus is. Az ifjúságot szerette, törődött vele, de apai kézzel rendet és fegyelmet is tartott közié. Az ifjúság gyülekezésekor mindenkor a «tornácon őrködik», írta róla öreg Nagy Péter rendfőnök egyik hivatalos jelentésben.[35] A szelídlelkű és jószívű igazgató, ha szükségét látta, főleg példaadásul, büntetett is. Bün-

tetésként szerepelt a feddés, dorgálás, föl- és kiállítás, térdeltetés, iskolában marasztás. Tiszti Naplójában találunk ilyen büntetésekre vonatkozó bejegyzéseket. «Rottenbiller Fülöp VI-ik osztálybeli 9 órai szentmise után 11 ½-ig iskolában marasztaltatott azon pajkos kergetés következtében, mely miatt Csergő Gyula ugyanezen osztálybeli lábát megsértette» (1853. június 29). Többször említ ez a Napló büntetést azért, mert valaki a «kávéházban találtatott». Ezt a kávéházba járást részint a kezdetleges szállásviszonyok okozták, részint az újság és hírhallás vágya vitte oda az «ifjakat». 1852-ből fennmaradt egyik felvigyázó tanulónak az a könyvecskéje, melybe bejegyezte a hiányzókat, rendetlenkedőket, későn jövőket. Ebben is találunk ilyen büntetéseket bejegyezve. «Scipiades József Szepesi Imre tanár úrtól csintalansága végett egy órára kitérdepeltetett» (Télutó 7-én). «A latinnyelvtanár úrtól a zugba állíttatott Bánhidi Adolf» (Tavaszutó hó 6). «Svachulay és Rusznyák az Igazgató úrtól főlállítattak és ugyanis az előbbi megjobbulásig és az utósó egy hétig» (Tavaszutó 12). «Csery és Kolossváry pajkosság végett bezárattak» (Tavaszutó 13). Az intézet fegyelmének, rendjének biztosítására és nevelő munkájának előmozdítása érdekében kiadta 1851. november 23. a Tanodái Törvényeket.

Mint igazgató a bölcseleti előtant és a nemzeti irodalmat szokta tanítani. Lelkes irodalomtanár, a nemzeti lélek tüzes ébresztője, inspiráló egyéniség volt. «Ez időbeli tanítványai ma is lelkesedéssel beszélnek arról a lángoló hazaszeretetről és buzdító enthusiasmusról, mellyel e lelkes férfiú nemzeti irodalmunk történelmének egyes nevezetesebb korszakainál, fejlődésünk vagy hanyatlásunk okait ecsetelte, s hogy necsak tanítson, de ébresszen, és honszeretetre lelkesítsen, a történelem megmásíthatatlan adataival bizonyította be, hogy nemzet, dicstelenül és örökre csak úgy enyészhetik el, ha önmaga mond le életéről és jogairól s tunya tespedéssel állja útját önerői kifejlődhetésének és megizmosodhatásának!», írja róla Pauer Imre 1885-ben.[36] Az igazgatónak ez a hazafias szelleme hatotta át és irányította a tanári kart, és nevelődött bele az ifjúságba. Az igazgató vezetésével vívja a tanári kar a harcot «az akkori felsőbb hatalomnak az összes hagyományoktól elütő irányzata ellen . . .» «Nem tudjuk mi azt soha megfizetni ennek a rendnek, amit a családról lemondó szerzetesek tettek velünk, kiket magukhoz öleltek, mint önnön fiaikat. Ez a kegyesrend psyché je, hogy alapítójuk szellemében szeretettel, mint fiaikat tanítják és nevelik tanítványaikat.

Tették pedig ezt akkor, mikor a hatalom idegen kézen volt. A hazafias reakció az iskolából indult ki. Tudott erről a rendőrség, mely akkor a családi szentélyig is elhatolt, de az érzésen nem tudott kifogni.»[37]

A hatóság állandóan éber figyelemmel kísérte az iskola életének minden mozzanatát. Nagyon érzékeny volt különösen minden nemzeti tüntetésnek magyarázható jelenség iránt. Egy-kettőnek ideiktatása megvilágítja a felsőbb hatalom gondolkodásmódját. Nem kerülte el pl. a tanodái hatóság figyelmét, hogy a tanulók *különcködnek* öltözetben, szalagok és saliangok viselésével. Máskor az ilyen föltűnő különcködéseket «pajkos divat kedélynek» lehetne minősíteni, de a jelen körülmények között megrovást érdemel «minden szembetűnő különcös divat» és «az ifjúságtól minden, mi gyanús, eltávolítandó». A tanároknak «minden pajkos és betyár jelek és öltözetek viselésétől» el kell vonniok, idegeníteniök és tiltaniok az ifjúságot, és jó példával maguknak kell elüljárniok.[38]1853-ban a széles karimájú ú. n. Kossuth-kalapok viselését tiltotta meg a gimnáziumi ifjúságnak Albrecht főherceg katonai és polgári kormányzó.[39] 1857-ben Szántófy Antal plébános magyar ruhás ifjakatkért az úrnapi körmenetre fáklya vivőknek. A felső osztályokból 24 jelentkezett. Mivel díszkardokkal akartak megjelenni, a plébános a kellemetlenségek elhárítása végett

kérdést intézett a rendőrséghez. A rendőrség nem engedélyezte a kardokat, sőt^oda nyilatkozott, hogy kénytelen lenne az ügyet a kormányzóságnak feljelenteni. Kérte tehát a plébános, hogy a 24 fáklyavivő díszkard nélkül jelenjék meg a körmeneten.[40]

Ez a rendőrszellem belenyúlik a tanításba és az iskola belső életébe is. A rendfőnök, Nagy Péter, átiratot kapott a tanodái hatóságtól. E szerint Schröck Ferenc tanár a 8. osztályban történettanítás közben állítólag gyalázó kifejezéseket használt az uralkodóház egyes tagjai és a jelenlegi kormányzat ellen, főként pedig a német nemzetiség ellen, melyet állandóan «svábok» névvel illetett; megengedte, sőt szívesen vette, hogy az ifjúság tetszéssel fogadta az előadást és megéljenezte. A másik vád a tanulókra vonatkozott. A 8. osztály tanulói az előadás megkezdése előtt olyan beszélgetést folytatnak, mely társaikra izgató hatással van. Tolnay, Szalay, Konkoly és Fiáth a szóvivők. Feltűnés nélkül alapos vizsgálatot és, a feljelentés beigazolódása esetében, azonnali intézkedést kér az átirat. A tanár felháborodva utasította el az oktalan vádat, a megvádolt «ifjak»: Tolnay Lajos, Konkoly József, Szalay Pál és Fiáth János készek voltak magukat vizsgálatnak alávetni és a vád bebizonyosodása esetére, a megérdemelt büntetést is elszenvedni. Az igazgató és a vigyázó nem vett észre semmit. A rendfőnök beérte ennyivel, és a vádat légből mentettnek, ferdítésnek és rosszakaratú értelmezésnek minősítette jelentésében.[41]

Horváth Cirill mint líceumi tanár már Szegeden is szívén viselte az ifjúság önképzésének ügyét, és ennek előmozdítására alakította meg 1840-ben a mai Horváth Cirill Önképzőkör elődjét, A Szegedi Bölcselkedők Olvasó Társaságát, melynek irányításában és munkájában tevékenyen részt vett.[42]

Pesten nem alakíthatott önképzőkört, tehát más módon nyújtott lehetőséget az ifjúságnak az önképzésre. Szerdán irodalmi óráit önképzőkörszerűen tartotta meg. Ezeken tartották meg a tanulók felolvasásaikat, és ő odaadással hallgatta és jóindulattal bírálta meg dolgozataikat. Szunnyadó írói hajlamuk ébresztgetésével írók nevelésére törekedett. A nemzeti érzés ápolása mellett eszméket adott, önbírálatra és tanulmányra szoktatta őket, mikor azt magyarázgatta nekik, hogy az írás mestersége szép, de nehéz. Sugalmazó hatással költőket nevelt. Ebből a körből indult el költői pályáján Dalmady Győző és Győry Vilmos. Tanítványai 1854-ben a *Részvét Hangjai* címen egy kis kötetet adtak ki Garay János árvái javára. Egy szépirodalmi és egy humoros lapot is szerkesztettek, persze elsősorban a saját körük számára. Tanítványai sikerültebb költeményeit vagy elbeszéléseit lapokban is segítette elhelyezni. Így Dalmady Győző Koszorú című versét a Császár Ferenc-féle *Szikszói Enyhlapokban,* Győry Vilmosnak A chán kegyencze című novellája pedig Jókai kedvező ajánlásával jelent meg a *Délibábban.*[43] Dalmady Győző, Horváth Cirill halálára 1884. november 7. írt, sajátkezű írásával fennmaradt versében tanítójának és eszmény világ apostolának mondja őt.

Költészetre te tanítottál,
Eszményekhez te szoktattál,
Hirdettél egy fensőbb világot,
Hol megleljük az igazságot,
S a fáradt szív vigaszt talál.[44]

Az igazgatás gondjai között megszakítás nélkül folytatta irodalmi működését is, de most már a tudományos munkásság teljesen háttérbe szorítja a költészetet. A tanévvégi «Tudósítvány»-ban jelenteti meg pedagógiai cikkeit: *Nevelési állás-pontok* (1851), *Mi a művelés?* (1852), *Mi a tanítás?* (1853), *A tanodái műbecslésről* (1855), *A lyrai művek tanodái fölfogásáról* (1856), *A tanrendszer gyakorlati becsének*

föltételről (1857), *Az írók tanodái jellemzéséről* (1858), *A felgymnasiumi Olvasókönyv álláspontjairól* (Szeged, 1859).

Ezekben a Tudósítványokban évről-évre számot ad bölcsészeti munkásságának termékeiről is: *A bölcsészet eszméje* (1851, 1852, 1854). *A positiv és negatív philosophiáról* (1855, 1856, 1857, 1858). Ezeket követték: *Schelling philosophiájával* foglalkozó értekezései (1862-1863), Cartesiussal foglalkozó három cikke *(Cartesius bölcsészeti főelve, ismerettana és dualizmusa,* 1865-1866), *A philosophiai módszerek jelen állpota* (1867), *A philosophiai módszerek akadályairól* (1868-1869), *Subjectivismus és objectivismus a philosophiában* (1867-1868), *Apáczai Csere János bölcsészeti dolgozatai* (1869). Utolsó műve *A philosophálás akadályai* (1881-1883). Irt még bírálatokat és ismertetéseket filozófiai művekről, többnyire az Akadémia számára. Beély Fidélről emlékbeszédet mondott (1864). Filozófiai munkáiról és egyetemi előadásairól igen sok kézirata található a rendi központi levéltárban.

Nagymunkásságú tagját az Akadémia 1865. december 10-én tartott nagygyűlésén tiszteleti tagnak választotta a filozófiai osztályba.

Egy évi szegedi igazgatói működése után (1858-59) újra Pesten találjuk. Asszisztens, levéltárnok és tanügyi biztos (commissarius in rebus scholasticis). Az 1860/61. tanévtől kezdve a bölcsészet helyettes tanára a pesti tudományegyetemen. 1862. július 6-án beadta pályázatát az üresedésben levő tanszékre és az 1863. június 18-án kelt 10.081. sz. udvari rendelet 1365 frt évi fizetéssel kinevezte a bölcsészet rendes tanárává. Esküt 1863. július 26. tett. Valamivel előbb, az 1862. augusztps 21. kelt 52.445. sz. helytartósági rendelet kinevezte az 1862 augusztus 5-én kelt 11.988. sz. udvari rendelettel felállított pesti tanárvizsgáló bizottmányban a bölcsészet vizsgálójává.

Rendes tanári kinevezése után működésének súlypontja áthelyeződik az egyetemre. Ettől kezdve ennek szánta szinte minden idejét és tehetségét, és még élete végén is a legnagyobb pontossággal felelt meg tanári kötelezettségének.

«A piaristák rendháza és az egyetem közti úton 1861 óta egy alak volt naponta látható délelőtt és délután ugyanazon időben, nem korábban és nem később még csak egy másodperccel sem. Lapos karimájú nyúlbőr kalap, bokáig érő fekete atilla, ezüstös fejű bot vagy esernyő és reverenda. Ebből állott öltözéke. Élénk szemét a földre szegezve, se jobbra se balra nem nézve, senkinek ki nem térve, az utca ugyanazon oldalán ment mindig, egyik kezét zsebébe sülyesztve Horváth Cirill.»[45]

«Pont négy órakor belépett az egyetemi épületbe s elfoglalta helyét a tanárszobában s pont egy negyedre rá belépett az előadási terembe, mely a harmidik emeleten volt. Éppen olyan pontosan, mintha csak kiszámította volna, fejezte be előadását az óra végén.»[46] Pontosságára jellemző, hogy Samassa József egri érsek, egyetemi tanár korában Horváth Cirill után igazította az óráját.[47] Másról is mondják, hogy így ellenőrizte az óráját.

«Állva, krétával kezében magyarázott s igen ritkán ült katedrához. Előadását halkan kezdte, de egy-két perc múlva magas, átható hangjával teljesen betöltötte a nagy előadási termet. Előadása gyors és bámulatosan folyékony volt s nem történt meg az eset, hogy a legnehezebb tételek fejtegetésénél is megakadt volna. Pedig sohasem magyarázott kéziratból. Előadása egyáltalán világos, érthető volt, de szépnek nem volt mondható. Érthetősége mellett egy kevéssé monoton, folyékonysága mellett sajátszerű volt nyelvezete. Valami régies jelleg húzódott végig nyelvezetén, mely iratain is észrevehető, de már kisebb mérvben. Előadásában sok volt a saját alkotta kifejezés . . . Előadását nagyon szerette érzékeltetni s a főfogalmakat rendesen a táblára írta, mely az óra végén úgy tele volt írva, hogy már bajos

volt rajta elmenni. . . Példái is a legegyszerűbbek voltak s legtöbbnyire ugyanazok voltak. A hársfa, bodzafa, rózsató, tulipán és fülemile voltak kedvenc példái, melyeken a lét nagy kérdéseit magyarázta.»[48] Előadás közben «plasztikusan könnyed kéz- s fej mozgással» beszélt, háromnegyedig elméletileg világítva meg a tárgyat. Ha háromnegyedet ütött az óra, példákat hozott fel és a kérdés gyakorlati oldalát világította meg. Ilyenkor tréfát is vegyített az előadásába. «Csengetéskor könnyed meghajlással rögtön távozott.»[49]

Az egyetemi tanárságot hivatásnak tekintette, legtöbb idejét ennek szentelte, és bámulatot érdemlő szellemi rugékonysággal és kitartással tartotta meg előadásait késő öregségében is. Amint nem vett részt a hazai filozófusok között folyó heves vitákban, úgy egyetemi előadásaiban is kerülte a vitatható, ki nem alakult nézetek tárgyalását. Arra törekedett, hogy hallgatói tiszta fogalmat nyerjenek a tárgyalt kérdésekről, és biztosan eligazodhassanak a különféle rendszerek útvesztőiben. Állandó munkásságának bizonyítéka az utána maradt sok jegyzet. Ezek részint a filozófia történetéből, részint egyes disciplináiból vett kollégiumainak kidolgozásai.

A szakemberek és más e tudomány iránt érdeklődők is egy új filozófiai rendszernek megalkotását várták tőle, és nagy csalódást okozott, főleg hívei körében, hogy ezt az élet eben ki nem dolgozott és inkább csak egyetemi előadásaiból ismert új rendszert irodalmi hagyatékában sem találták. Egyik tanítványa és bizalmas embere, Pauer Imre, ki sűrűn levelezett és érintkezett vele, mondja, hogy nem egyszer kért tőle felvilágosítást erről a rendszerről, de határozott választ nem kapott tőle. Már ekkor arra gondolt, hogy ez az emlegetett rendszer «még koránt sincs betetőzve, sőt talán még alapjában sem áll ingathatatlanul, részleteiben pedig még mestere elméjében sincs formulázva.»[50]

Ez a concretismus néven várt rendszer nem készült el életében, és nem került elő halála után sem. Maradt egy sajátkezűleg írt, két ívlapra terjedő feljegyzése, amelynek első fele a concretismus lényegét magyarázza, ilyen címmel: «Mi sajátképen a Concretismus?» A magyarázat így hangzik:

«§. Oly philosophiai rendszer, melynek lényege az ellentétek kiegyenlítésében áll. Mondatik synthetismusnak és speculatiónak is. Ezen utóbbitól azonban távol tartandó azon fölfogás, mely őt az üres elmefuttatással azonegynek veszi.

§. Mint philosophiai rendszer tartalomnak és formának egysége, melyek közül mindenik mozzanat föl tartozik tüntetni az ellentéteket és azok kiegyenlítését.

§. Tartalmát illetőleg az öszszerű, vagyis a közvetlen és közvetett igazság egysége.

§. Formájára nézve az öszszerű, vagyis a közvetlen és közvetett bizonyosság egysége.

§. Mint tudomány a tartalom és forma egységét az általa érvényesített ismeretek egészében tükrözi vissza. Oly tudomány tehát, mely öszszerű ismeretekből, vagyis a közvetlen és közvetett ismeretek, vagyis a híves és tudás egységéből áll.

§. Az ellentétek előhozását és kiegyenlítését a dialektikai módszer eszközli.

§. E módszer is oly egész, mely ellentétet foglal magában. Alkatrészei: az analytikai és synthetikai módszerek.

§. Mikből világosan láthatni, hogy e rendszer határain belül mindenik tárgy fejlesztése három elven nyugszik. Ezen elvek: az azonság, a különbség és azl okszerűség.»

A konkretizmus jelentősége voltaképen «a sok rosszat szülő egyoldalúság» kiküszöbölésében állott volna. Állandó hármasság jelentkezik. Pl. állító, tagadó és öszszerű; tárgyi, alanyi és öszszerű; ideale, reale és öszszerű (concret).

Egyik tanítványa, Nemes Imre úgy ünnepli Horváth Cirillt mint lángelmét, , ki annyit jelent a magyar bölcsészetben, mint Sokrates, Platon és Aristoteles a görög, vagy Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling és Hegel a német bölcsészet történelmében. Önálló gondolkodással és kutatással új rendszert teremtett a magyar bölcsészetben, méltán foglal helyet a nagy rendszeralapító bölcsészek, pl. Kant és Hegel mellett.[51] «S miben áll concretismusának lényege? Abban, hogy megdönthetetlen sarkelvek alapján kibékítette egymással az objectivizmust és subjectivizmust, az universalizmust és individualizmust, az empirizmust és intellectualizmust, a realizmust és idealizmust, a materializmust és spiritualizmust, a determinizmust és indeterminizmust, az optimizmust és pessimizmust, a formalizmust és substantializmust», mondotta ugyanő mestere temetésén.[52]

Ma Horváth Cirill ki nem fejtett és rendszerbe nem öntött kísérletét mint a hazai filozófiai mozgalmak egyik múló jelenségét tekintik. Dr. Lányi Ede véleménye szerint «ő is a kor bajában szenvedett: azt hitte, hogy minden filozófusnak új rendszert kell alkotnia».[53]

Nemes Imre szerint Horváth Cirill nemcsak új filozófiai rendszert, de új filozófiai «irályt és nyelvezetet» is teremtett a magyar filozófiában. Az irályba világosságot, tisztaságot, határozottságot, szabatosságot, egységet, méltóságot, rövidséget, változatosságot és folyékonyságot vitt be. Új szavakat is alkotott (öszszerűség, önmiség, önmagábaniság, egymásmelletiség, egymásutániság, észiség, személyiség, öntárgyiasítás, levény stb.). őt mondja filozófiánk, filozófiai irályunk és nyelvezetünk megalapítójának.[54]

«Az én műnyelvem» címmel maradt rövid föl jegyzésében maga Horváth Cirill is azt mondja: «Több szó van forgásban, melyek tőlem származnak.» Tanítványai használják műszavait. «Megismerik, hogy műszavaim, melyeket elfogadtak, legcélirányosabban használhatók arra nézve, hogy gondolataik azokkal kifejezhessék.» Toldy dicsérte műnyelve határozottságát, Eötvös «egykor ezekre fakadt: bámulom kegyed határozott és talpra-esett nyelvét. Császár Ferenc meg egyszer így nyilatkozott: íróink között barátom Uram ír legszebben. Voltak, kik tömött, határozott és könnyeden lebegő írásmódomat nem győzték eléggé magasztalni».

Hogy nyelvéről nem mindenkinek volt ilyen elismerő véleménye, mutatja a Figyelmezőnek 1873. július 6. száma, mely Meltzl határozott írmodorát dicséri «a Horváth Cyrill iskolájához tartozók határozatlan phrasisaival szemben». A dologban az az érdekes, hogy Meltzl Hugó kolozsvári egyetemi tanár német cikkét Horváth Cirill egyik hallgatója, Harrach József fordította magyarra, mint maga mondta tanárának, tehát a dicséret egy iskolájához tartozó tanítványát érte.[55]

Annyi kétségtelen, hogy Horváth Cirill stílusa egyéni színezetű, de különös és nehézkes, korához képest némileg ódon. A filozófiai műnyelv fejlődésére végelemzésben jelentősebb hatást nem gyakorolt.[56]

Egyetemi tanári és irodalmi működése mellett, mint a rendfőnöki tanácsnak tagja 35 éven át részt vett a rend szellemi ügyeinek központi irányításában is. Ezirányú munkáját szemmel láthatóan az a szándék vezette, hogy szellemi mozgalmasságot teremtsen, szakkérdések iránt fogékonyságot támasszon, irodalmi működésre serkentsen irodalmi, és tudományos téren, korszerű pedagógiai és szakműveltség fejlesztésével a rend színvonalának emelkedését elősegítse.

Az Entwurf a tanári alkalmazást tanári vizsgálathoz kötötte. Albrecht főherceg 1853. január 1-én kiadott rendeletével léptette életbe a gimnáziumi tanárok képesítésére vonatkozó ideiglenes törvényt. 1856-ban adta ki a minisztérium a végleges szabályzatot. A szakrendszer behozatala magával hozta intézetenkint a

tanári létszám jelentékeny emelését, ami nagy nehézségek elé állította az 1848 óta létszámban szinte végzetesen megfogyatkozott rendet.

A rendelkezések értelmében valamelyik osztrák tanárvizsgáló bizottság előtt kellett vizsgálatot tenni. E vizsgálatra nem kötelezték azokat a tanárokat, akik már 1849 előtt is tanítottak. 1862-ben alakult meg az első magyar tanárvizsgáló bizottság. Purgstaller József lett az elnöke. Ebből az évből való az első vizsgálati szabályzat is. Az 1862. évi 84.404. sz. helytartósági rendelettel közölt, 1862. november 29-én kelt 18.330. sz. udvari rendelet bizonyos könnyítéseket tartalmaz a szerzetes tanárokra nézve, így mentesítette őket a háromévi egyetemi hallgatástól, azokat a tanárokat pedig, akik már 1861 előtt is tanítottak, végképen felmentette a vizsgálat alól.

Horváth Cirill, mint a vizsgáló-bizottság tagja, állandóan buzdította a rendtagokat a vizsgálat letételére, tanáccsal és könyvekkel is segítségükre volt. 1867-ben tervet terjesztett a rendi gyűlés elé, s ebben részletesen kifejtve adta elő a rendi növendéknevelés feladatait. Tudományos képzettség tekintetében a jelesen kiállott tanári vizsgálat eredményét tekinti követelménynek. A teológiai tanfolyam elvégzése után felsőbb pedagógiai tanfolyam felállítását javasolja Pesten. Ez az elgondolás tekinthető a Kalazantinum első tervének. A javaslat szerint ennek a pedagógiai tanfolyamnak célja részint az elméleti és gyakorlati pedagógiának a tanulmányozása, részint egyéb tárgyakból való előkészülés. Felolvasások, szavalások, vitatkozások, egyes kitűzött feladványok kidolgozása is szerepelnek a tanfolyam munkakörében. tulajdonképen e tanfolyam alatt jön tisztába mindenki a tekintetben, hogy milyen tárgyak iránt viseltetik hajlammal. Választása alapján készül a tanfolyam után a tanári vizsgálatra. Kitűzött feladványokat ekkor is kell kidolgoznia, egyet a pedagógia, egyet választott tárgya köréből.

Az 1870. évben a növendékek és tanári vizsgálatra készülő rendtagok *szellemi művelődésére ügyelő bizottságnak* alakítására tesz javaslatot a rendi gyűlésben. Ennek tisztkörét a november 1-én kiadott rendfőnöki irat állapította meg. Elnöke Horváth Cirill lett. Ez a bizottság évenkint tételeket tűz ki kidolgozásra, a beérkezett dolgozatokat megbírálja, a hozzáfordulóknak tudományos kérdésekben felvilágosítást és útmutatást ad, a szükséges szakkönyvek beszerzésére javaslatot tesz, a rendi gyűlések előtt beszámol mindenről, ami a szellemi művelődés ügyére vonatkozik. Ezeket a nagy gonddal és szeretettel készült beszámolókat sok éven át Horváth Cirill terjesztette elő. A bizottságnak mindenik rendházban volt helyi képviselője is, az ú. n. «tanulmányi ügykezelő». A tételek megfogalmazása Horváth Cirill tollára vall. Ő részletes «előrajz»ot is szokott a tételekkel szétküldeni.

A pesti tanárok, Csaplár Benedek indítványára, 1870-ben kört alakítottak, melynek célja «a rend tagjai között a közszellemet ápolni és a tudományos önmunkásságra ébresztőleg hatni». Tudományos és pedagógiai cikkek közlésére folyóirat indítását is tervezték. A körnek az önképzésre irányuló működése elsősorban heti gyűlések tartásában nyilvánult. A kör megalakításának eszméjét Horváth Cirilltől kapta Csaplár Benedek, és az ő tanácsára nevezték el *«Horányi-kör*-nek.

A Horányi-kör munkássága akkor vett nagyobb lendületet, mikor 1876-ban Horváth Cirill elnöklete alatt egy bizottság átdolgozta szabályzatát, és szervesebben belevonta a vidéki rendházakat is. A vidéki körök az üléseikről felvett jegyzőkönyveket a központba küldték, viszont a központ évenkint összefoglaló jelentéseket küldött a vidéki köröknek. A kör központi elnöke és lelke Horváth Cirill volt. A köri élet munkássága nevelésügyi és tudományos kérdések megvitatásában, felolvasásokban, olvasmányok ismertetésében és eszmecserékben nyilvánult. Horváth Cirill látható szeretettel intézte ennek a szerinte nagyjelentőségű körnek ügyeit.

Idő teltével, mivel a tudományos önművelésre és irodalmi munkásságra más utak is nyíltak, ellanyhult a Horányi-kör munkássága, úgyhogy Horváth Cirill halálával rövidesen sírba is szállt.

Horváth Cirill hosszúra nyúlt tanári pályája, úgy látszik, egyeseknek már szemet szúrt. A «Hon» című lap 187J3-szeptember 17. esti kiadásában «A bölcsészet a budapesti egyetemen» című cikkében szóvá teszi «Conversatorium historico-criticum a szép, igaz és jó fölött» címmel hirdetett kollégiumának egyik előadását. Nyilvánvaló a cikkből, hogy az előadás színvonalát nem tartja kielégítőnek. A Pesti Naplónak 1880. április 13. esti kiadásában B. I. jelzéssel valaki «A közönség köréből» Horváth Cirillnek a korát hánytorgatja. Már 58 éves tanár, «de még viszi, folytatja. Igen, mert ha visszalépne, egész tanári fizetéssel kellene nyugdíjazni, így pedig ha működik, azon összeg meg van takarítva. Ez mindenesetre jó gazdálkodás anyagilag, de ínség és tönkre jutással jár szellemileg».

Horváth Cirillt ezek a kituszkoló jellegű cikkek nem hozták ki a sodrából, nagyobb dolgok sem hozták volna ki; tovább tanított, még négy esztendeig. Az 1884/85. tanévet még elkezdette, de október elején kénytelen volt, orvosi rendeletre, egyetemi előadásait félbeszakítani. Bár gyengélkedett, még részt vett 81. születésnapjának szerény házi megünneplésén. Ezután már nem hagyta el szobáját. Többnyire székben ülve töltötte idejét, közben még reménykedve, hogy erej e visszatér és tovább dolgozhat. Teljes szélhűdés következtében hunyt el 1884 november 5-én.

Az Akadémia november 8-án akarta megünnepelni taggá választásának 50. évfordulóját. Ő ki akart térni az ünneplés elől, bekövetkezett halála miatt ez az óhaja teljesült. A hírlapokban megjelent cikkek érdemeihez méltóan búcsúztatták el a szerény, fáradhatatlanul munkás, kizárólag hivatásának élő, külső fényt, ragyogást és érvényesülést soha sem kereső és hajszoló embert és tudóst.

Temetésén megjelent tanítványa, Sclauch Lőrinc püspök, Trefort Ágoston a közoktatásügyi és Pauler Tivadar igazságügyi miniszter, tanítványa, Pauler Gyula történetíró, az egyetemi bölcsészeti kar testületileg. A szertartást Bogisich Mihály végezte. Az egyetem részéről Lengyel Béla tanár, a volt tanítványok közül Nemes Imre nagyváradi jogakadémiai tanár, az ifjúság nevében Négyessy László búcsúztatta.

Nemcsak a gyászoló rendtagok, hanem barátai, tisztelői és az utókor nevében is elsiratta őt Budaváry József latin költeménye:

Quis iustis lacrimis sít modus? Occidit!
Quantis occidit heu! flebilis hic bonis 1
Nulli flebilior quam Patriae, Ordini
Et docto iuvenum choro!

[1] 1837 augusztus 31. Akad. Évkönyv. 1937 IV.
[2] Akad. Évkönyv. 1842 V.
[3] U. o. 1846 VII.
[4] U. o. 1835 II.
[5] Horváth Cirill Tirusa. Kalazantinum. IV. 6. sz. 1899. 57, 69 1.
[6] Figyelmező. 1839. 6. sz. 81-85. 1.
[7] Bayer József: A magyar drámairodalom története. 1897. I. 444-447. 1.
[8] Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. 1850-1863. 7-13. 1.
[8] Perényi József: Horváth Cirill drámái. Veszprémi gimn. értesítő. 1909-1910.
[10] Várfalvi (Weiszbarth) Károly: Horváth Cirill mint költő. Budapest, 1886.
[11] Kovács Pál ideigl. kerületi tanodái főfelügyelő rendelete 1849 december 3. (Érkezett hivatalos iratok jegyzőkönyve.) Gimn. irattár.

1850-ben a tanodái felügyelőségek kerületei egyenlő kitérjedésüek lettek a katonai kerületekkel. A pesti kerület a «Pest kerületi tanodái hatóság» elnevezést kapta. A tanodái felügyelőket a polgári ügyek vitelével megbízott miniszteri biztosok mellé osztották be.

A kerületek élén a főispánok álltak. A budapesti kerület főispánja Augusz Antal lett, aki később a budai cs. kir. helytartótanács alelnöke volt (1852-59). Ennek a tanügyi hatóságnak bennünket érdeklő tagjai voltak: Kovács Pál, Koller Ferenc min. biztos, Haas Mihály pré-post, Haider Konrád kir. tanácsos, Augusz Antal.

[12] 1850 április 17. 340 sz. Koller. Gimnáziumi irattár.
[13] 1850 július 14. 8052/346. sz. U. o.
[14] Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. 1895. 365-369. 1.
[15] 1850. október 7. 13.971/630. sz. Koller. Gimn. irattár.
[16] Toldy Ferenc: A magy. nemz. irod. tört. Az első kiadás e őszava. 1851 dec.
[17] 1851 október 10. 1097. sz. Augusz. Gimn. irattár.
[13] 1851 november 3. 1029. sz. U. o.
[19] 1850 december 27.19.212/963. sz. Augusz. 1851 január 13. 445/20. sz. és 1855 március 27. 6950. sz. U. o.
[20] 1855 március 27. 6950. sz. U. o.
[21] 1858 február 26. 2814. sz. U. o.
[22] 1853 november 26. 21.101. sz. U. o. Augusz.
[23] 1854 március 4. 4343. sz. Augusz. U. o.
[24] 1854 április 7. 7051. sz. Augusz. U. o.
[25] 1854 július 4. 15.874. sz. Augusz. U. o.
[26] Reichs-Gesetz-Blatt 1854 december 16. 28.810. sz. U. o.
[27] 1855 február 5. 2496. sz. Augusz. U. o.
[23] 1855 szeptember 15. 20.811. és szeptember 21. 22.602. sz. Augusz. U. o.
[29] 1855 november 14. 5846. sz. U. o.
[30] 1855 január 22. 393. sz. U. o. Augusz.
[31] 1856 január 29. 2669. sz. Augusz. U. o.
[32] 1855 április 2. 7003. sz. Augusz. U. o.
[83] 1852 november 24. A pesti nagy gymnasium igazgatójának Tiszti Naplója. U. o.
[34] História Provinciáé Hungariae Sehol. Piar. III. k. 95. 1.
[35] 1853 június 19. 373. sz. Rendfőnöki irattár.
[36] Emlékbeszéd Horváth Cyrill felett. 9-10. 1.
[37] Thallóczy Lajos: Pauler Gyula emlékezete. Századok. 1911. 277. 1.
[33] 1852 március 25. 444. sz. Augusz. Gimn. irattár.
[39] 1853 április 15. 895. sz. Augusz. U. o. (Április 9. 3564-895. korm. sz.)
[40] Szántófy Antal levele Horváth Cirillhez, 1857 június 11. U. o.
[41] 1853 június 19.1601. sz. U. o. Nagy Péter válasza június 19.373. sz. Rendfőnöki irattár.
[42] Diósi Géza: A Horváth Cyrill Önképzőkör története. 1840-1940. Szeged, 1940.
[43] Radnai Rezső: Győry Vilmos élete. Gy. V. költeményei. Budapest, 1886. 8-15. 1.
[44] Kegyesrendi központi levéltár. Horváth C. irodalmi hagyatékában. For. 0-7. No. 8.
[45] Diogenes reverendában. Horváth Cyrill. Budapesti Hirlap. 1884. november 7. 307. sz.
[48] Várady K.: Horváth Cyrill concretismusáról. Magy. Áll. 1885 jan. 31. 31-7619. sz.
[47] Budapesti Hirlap. Id. sz.
[48] Várady Károly: Id. cikk.
[49] Maczki Valér: Szántottam, vetettem... Budapest, 1911. Horváth Cyrill. 341. 1.
[60] Pauer Imre: Id. emlékbeszéd. 18. 1.
[61] Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete. Magy. Philos. Szemle. 1885. Öt közlemény.
[62] Magyar Állam. 1884. november 14. 314. sz.
[83] Katolikus Lexikon. II. 329. 1.
[54] Nemes Imre: Magy. Philos. Szemle. 1885. 462-463.
[56] Kegyesrendi központi levéltár. Horváth Cirill irodalmi hagyatékában. For. 0-7. No. 8.
[56] Kornis Gyula: A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése. Budapest, 1907. 37. 1.

Még használt művek:

Kornis Gyula: Középiskoláink németesítése az abszolutizmus korában. Egyet. Philol. Közlöny. 1933. 129-41. 1.

Madzsar Imre: A magyar közoktatás az abszolutizmus korában. Magy. Paed. 1922. 72-77. 1.

Az elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete (1883:-1900): Horváth Cirill (Fekete Endrétől.)

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. 874-876.

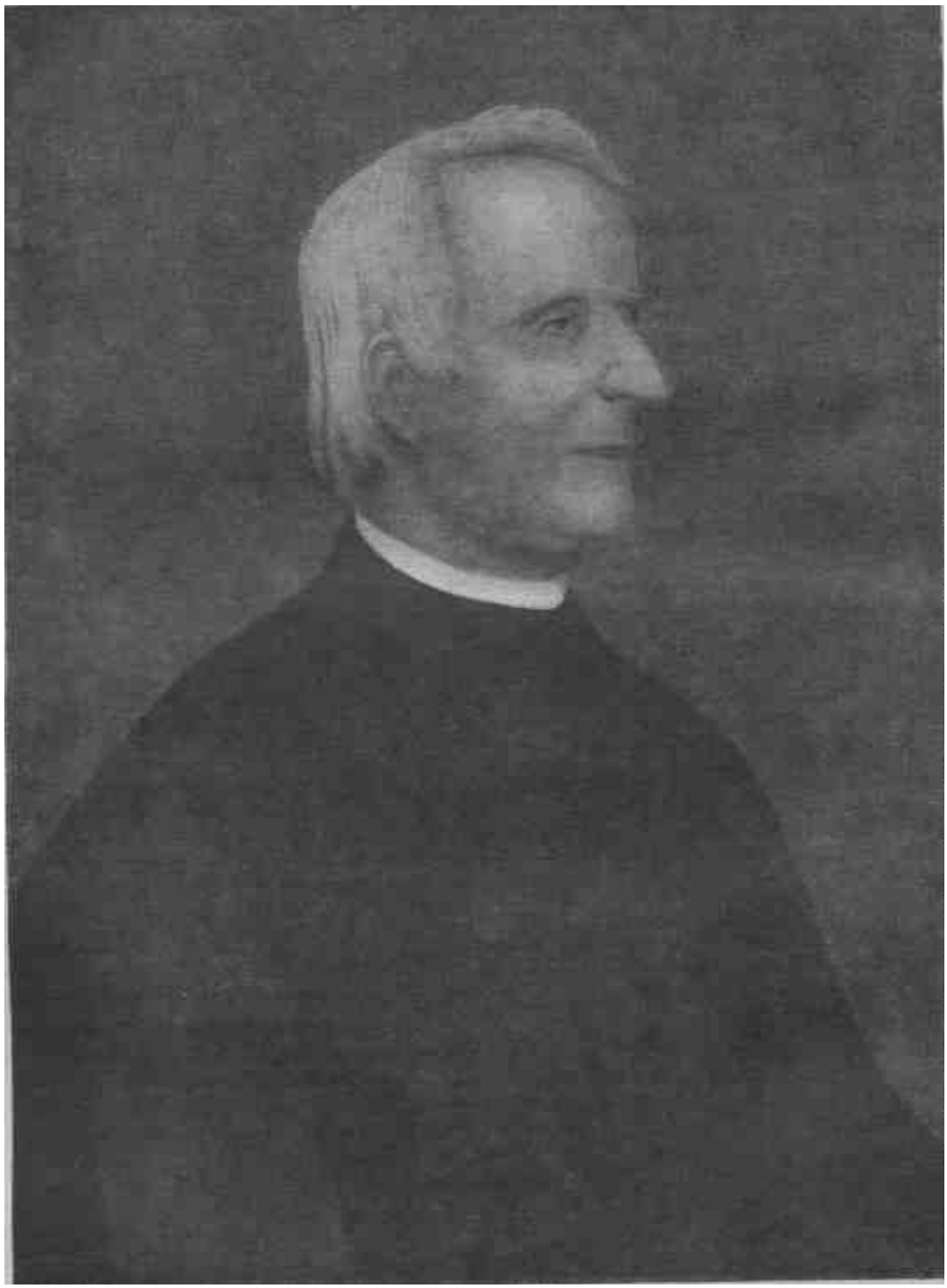

Dr. Diósi Géza:

TÓTH KER. JÁNOS

(1804-1887.)

«Harminchárom éven át ő járt ki a tanyára, a harmincnegyedikben a tanya jött be hozzá, a koporsójához. Nagyot mondok vele – írta róla Móra Ferenc -, de ne m tudom, István szent király óta gyászolt-e meg valakit a szegedi magyar olyan igazán, mint a «nagyságos direktor urat». És most még hihetetlenebbet mondok: »noha tanfelügyelő volt, minden tanító sírt a temetésén». (Móra: Emlékkönyv 100. 1.)

A jelen évre esik ennek a temetésnek ötvenötödik évfordulója. A 83 évet élt Tóth ker. János dr. kegyesrendi áldozópapot és kormánysegédet, a szegedi iskolák felügyelőjét Szeged népe, mint egyik legkiválóbb fiát, a tanügynek és nevelésnek lelkes apostolát ekkor kísérte utolsó útjára. A jeles pedagógus nyolcvanhárom évéből ötvennyolcat Szegednek ajándékozott s míg csak ereje egészen el nem hagyta, minden lépésével, minden gondolatával és tettével a város javát szolgálta.

Tóth János a Dunántúl szülötte volt. (Nyőgér, Vas vm., 1804 nov. 7.) Onnan, a szülői házból hozta magával egyszerű, nemes jellemét, minden szépért, jóért tenni, áldozni kész tiszta lelkületét: rendünkbe, hova 16 éves korában, a szombathelyi premontrei gimnázium hatodik osztályának elvégzése után kérte felvételét.

A trencséni novíciatust *Horváth Cirillel* töltötte, s első találkozásuk óta a közös tettvágy és nemesen versen ő törekvés irányította mindkettőjük pályafutását életük végéig. Hivatásérzése a novíciatusban csak erősödött, s mikor annak kitöltése után a kalocsai gimnáziumba került, mint próbaéves tanár, az ott töltött két esztendő nemcsak rendi elöljáróságát győzte meg a fiatal levita tanító, nevelőkészségéről, hanem maga is világosan látta, hogy Isten kegyelméből többre hivatott, hogy feladata lesz a lelkek mentésében, tanításában nagyobbat cselekedni, s az idő sodrába friss életritmusával belekapcsolódni.

Ezzel az életcéllal lelkében végezte el Vácon a kétéves filozófiai tanfolyamot. Ott megszerezte azokat az ismereteket, melyek nagynevű tanárai előadásából beléje szűrődtek. Különösen *Nagy Lipót,* a jeles fizikus hatott rá, s Tóth János az ő előadásaiból kedvelte meg a természettudományokat, főleg a természettant, mely élete végéig legkedvesebb tárgya maradt. Alig fejezte be a filozófiai tanfolyam második esztendejét, 1826 októberében a bölcseletből és történelemből, majd novemberben a. mennyiségtanból és a természettanból szigorlatozván, november 14-én a pesti tudományegyetemen «bölcsészettudorrá» avatták.

Mint bölcseletdoktcr, az Úr oltárának leendő szolgája, hallgatta Nyitrán és Pozsonyszentgyörgyön egy-egy évig a teológiai tudományokat s miután ezeket komoly törekvéssel elsajátította, 1828 október 11-én Vurum József nyitrai püspök áldozó pappá szentelte cl. Az Úr oltárához naponkinti járulással Tóth János buzgó, szerény, vallásos lelkületének legforróbb vágya teljesült: gyakorlatilag valósíthatta meg azokat a nemes szépségeket, melyek szívének tartalmat adtak. Ezt a

tartalmas ifjú éveinek szorgalmas munkájával és önképzésével állandóan gyarapította, s így felkészülve lépett szent hivatása terére, a nevelő-oktató tanár magasztos feladatára.

Felszentelése után egy esztendeig (1828-29) a rend váci gimnáziumában tanított, de rendi elöljárósága már a következő évben a «szegedi lyceumba» helyezte át. A híres intézetben egyszerre három fiatal tudós piarista tanár foglalt tanszéket az 1829-30. tanévben: Reisinger János a történelmi, Horváth Cyrill a bölcsészeti és Tóth ker. János a természettani, fiz. földrajzi és mezőgazdasági tanszéket. Reisinger János és Horváth Cirill később egyetemi tanárok lettek a pesti tudományegyetemen is ott folytatták sikeres, tudományos működésüket, a harmadik, Tóth János Szegedé maradt, teljes lelkével, szívével, elszakíthatatlanul Szegedé lett, honnan őt többé semmiféle rendi és állami kitüntetés el nem mozdíthatta.

A múlt század első felében a gimnáziumokban egészen kis terjedelemben, sőt a líceumokban is még szűk keretek között tanították a reális tudományokat; az iskolák egyetemes irányát nagyrészt a humaniórák elsajátítása szabta meg. A fiatal Tóth Jánosnak tehát először eléggé nehéz dolga volt az intézetben. Mint a természettan tanárának minden eszközt fel kellett használni, hogy a tantárgy iránt kedvet ébresszen tanítványaiban. De rátermettsége és tudása, képzettsége és szeretetteljes bánásmódja a kedvezőtlen viszonyok ellenére is megkedveltette diákjaival a természettudományokat, s rövid idő alatt oly tiszteletet és hírnevet szerzett a szegedi piarista iskolának, hogy nemcsak a környékről és a délvidékről, hanem az ország messzeeső helyeiről is sereglett a diákság. Egy-egy osztályban a hallgatók száma elérte a kétszázat, s ezt a nagy tömeget akarta és tudta Tóth János a gyakorlati, mindennapi élet viszonyaival megismertetni. Szeged városának mindenkor tapasztalt áldozatkészségéből beszerzett mindenfajta fizikai és vegytani kísérlethez szükséges eszközt, hogy necsak vonzóvá tegye előadását, hanem tanítványaiban felkeltse az érdeklődést a természeti tünemények okainak nyomozása által a kutatások, kísérletezések végzésére is.

Tóth János azonban a természettudományok megkedveltetésén kívül magasabb elvet is vitt tantárgyaiba: «ő természetbölcselő volt, kit nem egyedül a tudás vagy hasznossági elv vezetett a kutatásra, hanem a természet szeretete, melynek csodás összhangjával együtt dobog az emberi szív is ugyanazon örök törvények alapján.» így nemcsak tanított, hanem nevelt is az iskolában s az iskolán kívül is. Tóth János ugyanis a város közönsége körében is buzgólkodott, hogy szaktárgyai iránt a figyelmet felkeltse. Ennek eredménye lett, hogy az ünnepélyes vizsgákon, az úgynevezett «fizikai defensiókon» a város «értelmiségéből» is rendesen nagy számban jelentek meg. Tudta, hogy a szülők és a közönség érdeklődése mennyire buzdítólag, serkentőleg hat az ifjúságra, törekvéseire, munkásságára.

De nem maradt meg tudásával a város falain belül. Tóth János egész lelkével átérezte, mint dunántúli magyar, hogy a nagy magyar Alföld szívében mily felséges feladatot végezhet nemzete érdekében. Megérezte, hogy ő hivatott teljesíteni azt a szent feladatot, amelyet a szent alapító, Kalazanci Szent József végzett. Akikre senki sem gondolt, akik a nagy magyar éjben magukban botorkáltak, akiknek bontakozó lelke elsenyvedi, elszáradt a tanyák, a puszták homoktengerében -, a tanyai nép számára lett az élő vizek forrása, s a tanyai gyermekek közé vezette ki a városból a kultúra éltető vizét. Ő volt az első piarista hazánkban, de talán az első tudós tanár, aki *népművelési előadásokat tartott már a múlt század negyvenes, ötvenes éveiben* nemcsak Szegeden, hanem kiment a tanyákra is, *hogy* oktassa a

falusi népet «mutatványokkal egybekapcsolt népszerű előadásaival». (A természettudósok vándorgyűléseinek szervezésében tevékeny részt vett 1841-ben.) Mert Tóth János, a piarista, a pap, a tanár, a nevelő szerette a népet, nagyon megszerette az Alföld magárahagyott magyarját, és mert szerette, meg is találta szívéhez az utat.

* * *

Huszonhárom esztendeig tanított Tóth János a szegedi líceumban, illetve gimnáziumban, s ez alatt az idő alatt bőséges alkalom kínálkozott számára, hogy megismerje a város tanügyi viszonyait, a népnevelés, az iskolázás hiányosságát. 1852-ben egyszerre három helyen kapott igazgatói megbízatást: a városi és tanyai népiskolákban, a «tanítóképezdé»-ben és az «alreáltanodá»-ban. Mindhárom olyan tér Tóth János számára, ahol megtalálta törekvéseinek, vágyainak, munkájának igazi terét, hol alkotó erejét, nagy buzgalmát és rátermettségét a legüdvösebben érvényesíthette.

Az 1847-48. tanévben «nemzeti polgári iskola» néven megnyílt Szegeden egy gyakorlati értékű iskola; ennek azonban a szabadságharc miatt igen kevés diákja volt. Az 1849. évi ideiglenes tanügyi rendtartás alapján a reáliskolát újra szervezték, de még akkor is olyan céllal, hogy az iparospályákra készülőknek nyújtson magasabb kiképzést. 1851-52-ben nyílt meg a városi «alreáltanoda»; ennek lett első igazgatója Tóth János és ekkor kapott megbízatást az 1844-ben keletkezett tanítóképző igazgatására is.

A városi iskolák vezetése mellett Tóth János mindennél fontosabbnak tartotta a népnevelést, s ez volt törekvéseinek első pontja. De nem az írás, olvasás megtanításának szűk keretében látta célját elérhetőnek, hanem a lélek embere, a jóságos szívű szerzetes szólalt meg benne, mikor főgondjává tette, hogy a földhöz-ragadt szegény, munkáskezű nép szívét, érzésvilágát a hit, a vallás világánál nemesítse, családi, sokszor hideg tűzhelyét a jobb és szebb erkölcsök békés otthonává egyengesse, s anyagi jólétét a becsületes, kitartó és józan takarékosság által emelje.

Az volt a meggyőződése, hogy az egyoldalú értelmi képzés csak vágyakat ébreszt a szegény népben, melyek legtöbbször nem teljesülhetnek, törekvéseket, nagyra vágyásokat fakaszt, melyek elvonják a munkától, a sorsával, helyzetével való meg nem elégedés a meghasonlás veszélyébe döntik. Nem szárnyakat akart az egyszerű népnek, hogy helyzetéből ki- és felemelkedjék, hanem munkás két kezet, kitartást, erőt, hogy anyagi, szellemi és erkölcsi jólétét, boldogságát a maga erejéből alapítsa, teremtse meg. Tehát nem az egyes személyre, az egyénre, nem is a családfőre figyelt elsősorban; szerinte az egyén csak a családi szentélyen belül érheti el és valósíthatja meg emberi feladatát és boldogságát – sa családtagok, – a családok jóerkölcsein épül, növekszik a társadalom s a nemzet ereje és jóléte is. Igya családi tűzhely népnevelésének alapja s a nemzeti jólét gyarapodásának sarkpontja.

Tóth János csodálatos ösztönével mindenki szívét meg tudta nyerni magának. A föld egyszerű népe vakon bízott benne, s atyai jó szívéhez mindig a legnagyobb bizalommal fordultak. Ismerte valamennyiük ügyét-baját; felkereste őket szegényes hajlékukban, családi körükben vagy munka mellett, s kitartásra, türelemre buzdította őket bajaikban. Mint *apostol* jelent meg mindig a tanyavilágban, a nép között, az iskolákban. Az iskolát nem tekintette csupán tanintézetnek, hanem egyúttal Isten házának, hol nagy ünnepeken maga részesítette híveit a vallás vigaszaiban, ő mutatta be a szentmisét, és prédikált a messze tanyákról összegyűlteknek.

Apostoli buzgólkodása és közbenjárása folytán mind a Szeged-alsóvárosi,

mind a felsővárosi tanyákon évről-évre szaporodtak az iskolák. És Tóth János nemcsak arról gondoskodott, hogy ezek az iskolák kellő mennyiségű és megfelelő felszerelést kapjanak, és hogy a távolabb, néha több kilométerre lakó gyermekek is szorgalmasan és sikerrel látogassák intézetüket, hanem valamennyi iskolát a hozzátartozó vidéknek, elszórt tanyáknak mintegy *középpontjává* tette. Így amelyik tanyarészre a jó pásztor nem juthatott el, onnan az ő jövetelekor, megjelenése alkalmával a nép – kicsinyek, nagyok – összesereglett, hogy jóságos atyjuk szerető szavaiból új erőt, vigaszt, reményt, kitartást merítsenek.

Sohasem ment üres kézzel gyermekeihez, s a tanyák apraja-nagyja egyforma szeretettel és bizalommal vette körül. A tanyai magyar nemcsak gyermekét vitte hozzá a legnagyobb bizalommal, hanem adókönyvét is. Ilyenkor nem volt olyan gyermek, akit szép szóval meg ne cirógatott, simított és felnőtt, akihez egy barátságos szót ne szólt volna. Ha nagy feje volt a gyereknek – mint a krónikás beszéli-, akkor azzal tette büszkévé az anyát:

Nagy fej, nagy ész, lelköm. Ebből a gyerekből papot nevelünk.
Ha meg kicsire maradt a kobak, arra így szólt:
Az ilyen fej a jó fej, szülém, mert ebben nem szalad szét az ész.

S míg egy századdal előbb Kónya Kristóf piarista atya méltó aggodalommal lelkében töprengett a tanyák gyermekeinek hiányos nevelése miatt, késői utóda, Tóth János apostoli buzgólkodásának fényes eredményeképpen ötven-hatvan évvel ezelőtt mintegy 25 népiskola terjesztette megmérhetetlen áldását 4000 tanyai gyermek oktatásával és nevelésével. S ahol előbb a tanyai nép elszórtan, magára hagyottan, senkitől sem támogatva küzdött és vívott nehéz harcot földjével a puszták kietlen térségein, ott az ő apostoli tevékenysége folytán a szorgalmas munka gazdag gyümölcseit arathatta. Szeged városa és a tanyavilág valóban boldog és szerencsés lehetett, hogy a legnehezebb viszonyok között gyermekei nevelését, oktatását olyan apostoli szellemű férfi vezette és irányította, mint Tóth János volt. Nagyon találóan jegyezte meg Móra Ferenc, hogy az újabbkori Szegednek (1921) három nagy jótevője volt: «Kállay Albert, aki a várost építette, Kiss Ferenc, aki az erdőket nevelte és Tóth János, aki a tanyai iskolákat ültette». Azóta hozzávehet] ük a negyedik jótevőt, gr. Klebelsberg Kunót is, akinek iskolapolitikája teljesen megegyezett – természetesen a kor igényeinek megfelelően nagyobb arányokban – Tóth János törekvéseivel. Hatvan, hetven évvel ezelőtt, a 67-es kiegyezés után Tóth Jánost ugyanaz az elv vezette, mint gr. Klebelsberg Kunó kultuszminisztert a népi kultúra terjesztésében Trianon után. Mindkettőjük célja volt a minél számosabb népiskola, könnyen megközelíthető utakkal, és hogy az iskola igazi otthona legyen mind a tanulóknak, mind a tanítónak. És ha a nagynevű miniszter idejében Szeged és a tanyavilág iskolaügye aranykorát élte, ugyanezt lehet mondani Tóth János áldásos működésére a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben. Lelkes munkássága, hasznos tevékenysége feljebbvalói elismerését kapta jutalmul, s mikor 1883. októberében I. Ferenc József apostoli királyunk országlátogatóban időzött nálunk, az a kitüntetés érte, hogy az ő tanyai iskoláját kereste fel az uralkodó, kitől már 1861-ben megkapta a koronás arany érdemkeresztet, 1867-ben pedig a királyi tanácsosi címet.

* * *

Annak ellenére, hogy Tóth János igazgatói működése idején főfigyelmét a népiskolákra fordította, a tanítóképző és a reáliskola munkakörét is teljes lélekkel látta el, és elismerő megbecsülést szerzett magának ezeken a helyeken is. Nem a sok

hivatali állás adott neki tekintélyt, hanem tudásával, rengeteg tapasztalatával, gyakorlati és mindig helyes tanácsaival, útmutatásaival és példájával ő szerzett tekintélyt azoknak az állásoknak, melyeket viselt. A szegedi Baross Gábor reáliskola (most állami gimnázium) Tóth János igazgatása alatt kezdte meg működését 1852-ben 15 tanulóval, s mikor 1868-ban megvált az iskola vezetésétől, virágzó, népes és jóhírű főreáliskolát adott át utódjának.

Bármennyit fejlődött is iskolaügyünk a 67-es kiegyezés óta, messze elmaradt a mögött, ahová a békés évtizedek alatt jutnia kellett volna. Az 1868-iki népoktatási törvény a hazai népoktatás történetében új korszakot nyitott meg. Ez a törvény a szokásos népiskolai igazgatóság helyébe az iskolaszékek felállítását rendelte el, és Tóth Jánost a szegedi népiskolák felügyelőjévé választották. Ekkor rendelték el a polgári iskolák szervezését is, melyeket a népoktatási törvény a polgári középrend iskolájának szánt. Csengery Antal szerint a polgári iskola célja, hogy mindazoknak az elemeknek, melyek az elemi iskolai műveltségnél szélesebb körűt kívánnak szerezni, de magasabb tudományos pályára menni nem akarnak, megfelelő általános műveltséget adjon.

Tóth János is fájdalommal tapasztalta, hogy a polgári középosztály leánygyermekei csupán elemi iskolát végeznek, s nincs alkalmuk megszerezni azt a további képzettséget, melyre mint jövendő családanyákra szükségük lesz. Miután 1873. őszén Szegeden megnyílt az első m. kir. állami polgári fiúiskola (II. ker., Madách-utca), Tóth János egész lelkesedésével *a polgári leányiskola* létesítéséhez fogott, melynek felállítását a miniszteri rendelet is sürgette. Az ő indítványára a városi közgyűlés már 1873. novemberében elhatározta, hogy községi polgári leányiskolát létesít, mely egy esztendővel később, 1874. november 12-én nyílt meg 62 tanulóval. Igazgatója Tóth János lett, aki egyúttal a természettant is tanította. A jeles pedagógus gyakorlati érzéke a polgári leányiskola szervezése körül tűnt ki egész rendszerességében. Nevelési elve e téren a családi szentély, a szülői ház tisztasága, erkölcsössége. A család alapja a társadalomnak, s első és legfontosabb megvalósítója a nevelésnek is. Első benyomásait ott nyeri a gyermek fogékony lelke, s azok nyomait nehéz később kitörölni. A családi élet középpontja pedig a nő, az édesanya. A gyermek későbbi vallási élete nagyrészt azzal dől el, hogy milyen vallási nevelést kapott édesanyjától. Ezért Tóth János a magyar nőnevelést tartotta nemzeti feladatának, melyet a polgári iskolában kell már kezdeni, mert derék, vallásos leányból lesz jó családanya, ki aztán később rendes nevelést is tud adni gyermekének. Szomorú szívvel látta ugyanis, hogy «a gyermekek iskolai képzésének legfőbb akadálya és nehézsége éppen a házi nevelés gyarlóságában leli alapját».

Az 1875-76. évi «Értesítmény»-ben *A nyilvános nőnevelés* címen neveléstani értekezést közölt, melyben aggodalmának kifejezést adva, az előbb említett kérdésről így írt: «Bízvást elmondhatom, hogy e sajnos állapot nemcsak elmémet és szívemet foglalkoztatta évek során át, hanem a közügynek szentelt törekvéseimre is határozott befolyást gyakorolt. Mert ifjú éveim óta át vala hatva keblem azon meggyőződéstől, melynek oly hűen találó kifejezését adta Fáy András, a nemzetét gyakorlati bölcselkedésre ösztönző író, e mély jelentőségű szavaival: Nagynak óhajtom egykor hazámat, de boldognak előbb, boldognak most és jövőben; s épületünknek ez az alapja. És mivel vélhetném ezt a nagy célt biztosabban elérhetőnek, mint nevelés s legelőbb is a *nők és anyák nevelése* által, kik nemzedékeket hordoznak méheikben, ápolnak emlőiken s első hatásaikkal ezekre üdvöt vagy átkot árasztanak». (6. 1.)

Tóth Jánosnál ezek a gondolatok nem üres szavak voltak csupán, hanem

cselekvő lelkének messzeható kisugárzásai. A természettan, természetrajz, vegytan tanítása közben a leányifjúság önkénytelen érdeklődési iránya, fogékonysága, eszményei a gyakorlati tevékenykedés felé irányultak már fiatalkorukban, s ennek a tanulmánynak később vették nagy hasznát. Távolabbra nézett s messzebb látott ez a melegszívű szerzetes tanár az előírt tantervnél. A magyar faj érdekében lényegesnek tartotta, hogy a polgári leányiskolákban az egészségtant és a házi nevelést is tanítsák. A jövendő családanyáknak ugyanis, szerinte, gyermekeik nevelésében szem előtt kell tartaniok a tisztaságot, ruházatot, a lakást, a háztartást és egyéb egészségügyi kívánalmakat. Ezt a tervét a minisztérium el is fogadta, s e téren a kezdeményezés dicsősége a piarista Tóth Jánosé. És hogy a szegedi első polgári leányiskola gyakorlati irányú feladatát biztosabban megvalósíthassa, a saját nagy gonddal és szorgalommal szakszerűen berendezett fizikai múzeumát gazdag ásvány- és növénygyűjteményével együtt a polgári leányiskolának ajándékozta. Ez a múlt század hetvenes éveiben 4000 forintot érő múzeum a természettan és vegytan minden ágára kiterjedő anyaggal rendelkezett, s különösen kísérletei eszközei voltak értékesek. A múzeum tárgyainak gyarapítására 1876-ban 500 forint alapítványt tett. 1879-ben pedig saját költségén kiadta a *Szerves vegytan rövid vázlatban a polgári leányiskolák számára* című művet. Adakozó szívének utolsó megnyilvánulása volt az a nemes tette, mikor 1881-ben minden szaktárgyra kiterjedő és gondosan összeválogatott, 350 kötetből álló könyvtárát az intézetnek ajándékozta. Az élete vége felé járó egyszerű szerzetes tiszta lelki örömével tette mindezeket Tóth János, kit ekkor már mint a nemzeti kultúra egyik irányító és úttörő emberét kora legkiválóbb pedagógusai között emlegettek. Ez az örökifjú lélek kitartó fáradozásának, örökös, szünetet nem tartó életének egyik legszebb örömnapját ünnepelte 1882-ben, mikor a szegedi nagy árvíz (1879) után megnyilvánult világrészvét adományaiból Szeged városa új, és díszes ízléssel berendezett épületet emelt a polgári leányiskolának, s azt & nyithatta meg.

* * *

Ennek a zajtalanul dolgozó, egyetemes műveltségű szerzetesnek a nemzeti művelődés előmozdításában tevékeny része volt írásaival is. S munkái is azt a harmóniát hirdetik, melyet életében mindig keresett és megtalált: életének aranymérlegén a szív és az ész serpenyője egy szinten lebegett. *Ruskin* John, a nagy angol esztétikus írta egyik munkájában, és sóhajtva kérdezte éppen a hetvenes években: hol van ma az az élet, melyen a szépség és összhang uralkodik? Hol? Ha képzeletben elmegyünk a szegedi piarista rendház egyik szobájába, az első emeleten tiszta otthonában, könyvei, írásai közt találunk egy magas, szikártermetű, előkelő, finom lelkületű és érző, szerető szívű öreg piaristát: Tóth Jánost. Ha belépünk az ajtón, megérkeztünk a szépség és összhang otthonába. Történelmi, pedagógiai, neveléstani, természettani értekezései mind az ő nemes szívének és tudásának remek alkotásai. Az *Értesítőkben* és önállóan megjelent értekezései termékeny vetései korának. Különösen pedagógiai cikkeiből sugall felénk Tóth János lelke. Kölcsey Parainesisével oktat, vonzón, szerető szívvel; mint atya szól növendékeihez, s emlékcsokorba gyűjti «a nevelői pálya irányairól» gondolatait, intelmeit, szerető szavait, s ezekkel «legjobb és legdrágább kincse gyanánt óhajtá volt növendékeit megajándékozni».

Minden évben megjelent értekezései tanítványainak éltető tápláléka lettek és «nevelői tapasztalatai» sok komoly életelindulások. Előkelő szellemisége sok barátot szerzett neki, s tanítványai sokasága a tisztelet és szeretet minden jelével elhalmozta.

Szerzetesi életének 67 évéből 37 évet rendi munkakörben is töltött Tóth János. Már 1850-ben kormánytanácsos, s mint ilyen, higgadt, mérsékelt, tapintatos megítéléseivel rendtársai teljes bizalmát élvezte. A szabadságharcot követő nehéz idők, a rendet is ért súlyos csapások nem kedvetlenítették el, hanem bízott abban a láthatatlan kézben, mely biztosan és híven vezetett a feltámadáshoz. Szentatyánk szellemében szólalt fel mint kormánysegéd (asszisztens) a rendi nagy- és kisgyűléseken, s kitűnő szervező képességét a rend ügyeinek szolgálatába állította. Tevékenyen vett részt a rendi átalakulások munkájában, s ez a tette rendünk történetének legkiválóbb mozzanatai közé tartozik.

Egészséges realizmusával, mely azonban teljes lélekkel vallotta az ideálokat - a régi hagyományokon felépítve akarta az újat. Korának tudományos értékeit ismervén, mint alapos műveltségű ember a kor színvonalán álló nevelést és tanítást követelt a rendi életben a rendi konstitúció szellemének s a hagyományok hűséges megőrzésével. Rendi nevelésügyünk pedagógus apostola is lett az író- és tanya-apostol Tóth János. A szelíd tekintet -, amint képéről felénk sugárzik – és a nyugodt külső alatt a nyugodni, pihenni soha nem tudó, mindent megszépítő, jobbító szeretet munkált, csillogott szüntelen. Magas, szikár alakja a folytonos elfoglaltság és munka súlya alatt sem hajlott meg, és 80 éves korában is friss szellemi, nagy lelki erővel tevékenykedett széleskörű munkaterén. Nemes szívének gondjai ott virrasztottak állandóan rendjén, s éppen a piarista rend hivatása, munkaköre lelkesítette abban a nagy munkában, melyet Szegeden és Szegedért, a tanyákért s a népért végzett.

A csendben és zajtalanul dolgozó szerzetes már földi életében megkapta azokat a kitüntetéseket és elismeréseket, melyek legtöbb ember hiúságát töltik be, bár Tóth János sohasem kereste ezeket. Alkotásaiban, eredményes munkásságában, tisztelőinek szeretetében elnyerte jutalmát. A közszeretet és tisztelet vette körül, míg élt mind a város előkelősége, mind a szegény nép részéről. De, hogy ez a szeretet mily benső s mily általános volt, hogy mennyire szívünkhöz forrott az apostoli lelkű férfiúnak tisztes alakja: csak annak a fáj dalomnak nagysága mutatta igazán, melyet halálának hire keltett. «A részvét, mely az egyszerű szerzetest sírjába kísérte, a munka és polgári erények diadala volt» – olvassuk egykorú írásokból. A koszorúk, melyekkel sírját a tisztelet és hála díszítette, nem hervadnak el, mert szavai vissza fognak zengeni az unokák szívében is; és a könnyek, melyekkel a nép szeretete sírdombját öntözte, termékennyé fogják tenni a nyomokat, melyeken útja haladt.

A nemes lélek elköltözésének ötvenedik esztendeje 1937-ben volt. A nép könnye félszázaddal előbb termékennyé tette a nyomokat, melyeken Tóth János útja haladt, s ma az unokák százai hirdetik a szájáról elhangzott igéket. De eddig a magyar tanügy adósa maradt Tóth János nagyságának. A tanyavilágban nem volt emléke nemes működésének, neve az unokák ajkán feledésbe ment, az ő kedves tanyai népe előtt ismeretlen volt áldásos tevékenysége. A sok új tanyai iskola közül egyen se díszlett az ő áldott neve. Míg aztán ismételt sürgetésre a tanügyi főhatóság 1938-ban– a tanyavilág apostolának neve is felkerült a feketeszéli tanyai iskola falára, és kegyeletes ünnepség keretében történt meg a ház átadása. Ha későn is, de az elfeledés vigasztalanságától megmenekült Tóth János mindig áldott emléke. A feketeszéli *Tóth János állami népiskola* kegyelettel őrzi a nagynevű pedagógus emlékét.

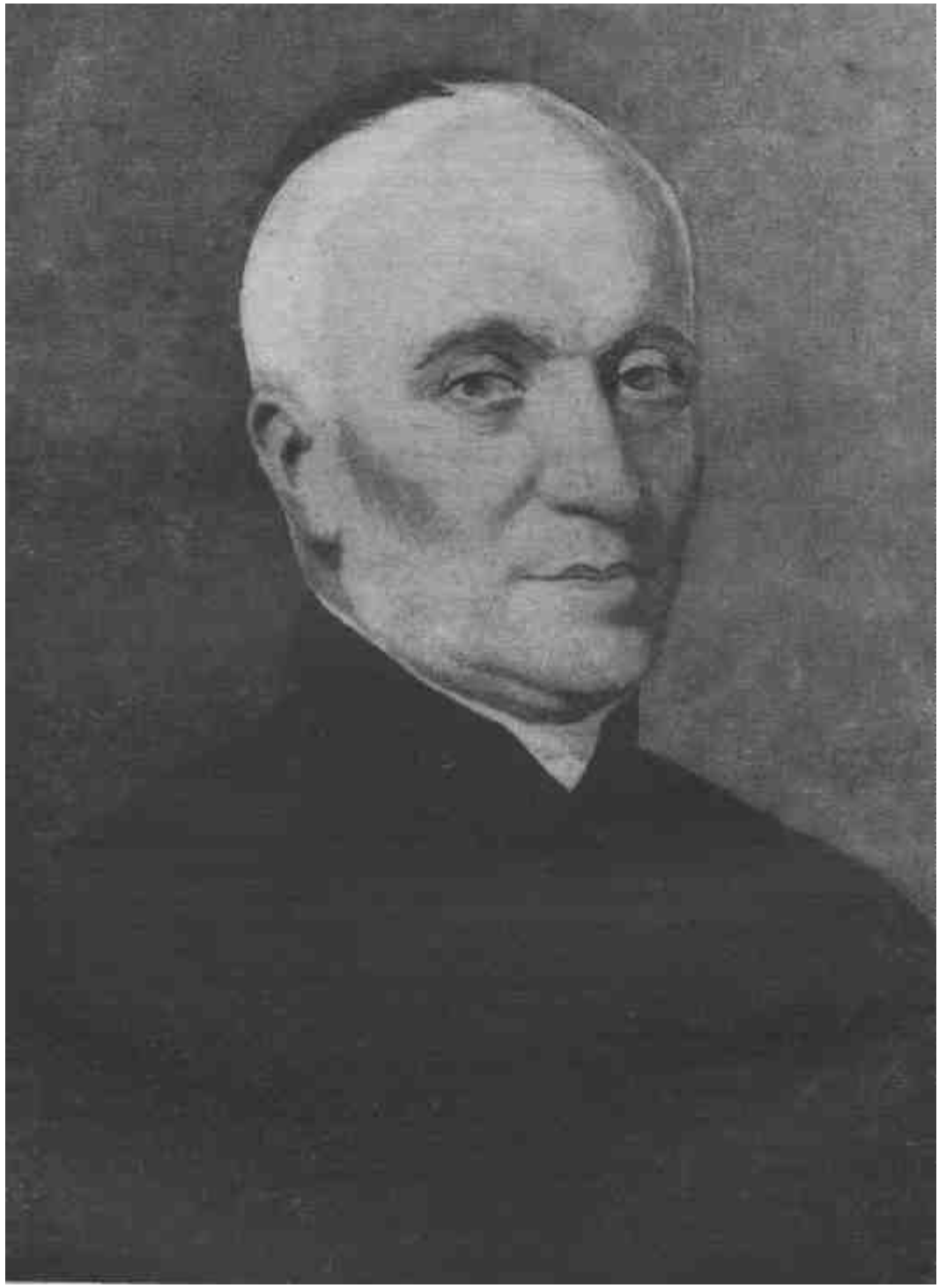

Bíró Imre:

PURGSTALLER JÓZSEF

(1806-1867.)

Orosz Zsigmond rendfőnöksége alatt, 1777-ben került a piaristák kezére a kőszegi, előttük jezsuita, utánuk szentbenedekrendi gimnázium. Az első rendi igazgató, Piller Celesztin vezetésével, az 1777-78. tanévvel kezdte meg működését a piarista gimnázium. A rend itteni munkálkodása aránylag rövid időre terjedt, mivel a m. kir. helytartótanácsnak 1815. évi május 23-án kelt 14 534. sz. rendeletében közölt legfelsőbb elhatározás következtében 1815. november 6-án a szentbenedekrendiek vették át az intézetet. Ebben a szentbenedekrendi gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait Purgstaller József.

Purgstaller József Kőszegen született 1806. június 26-án. Szülei: Purgstaller József szabómester és Regensperger Katalin. A hatodik osztály elvégzése után, 1822. október 8-án öltözött be a rendbe Privigyén. Pályaválasztására valószínűleg hatással volt az a még friss emlék, amely a hét évvel azelőtt eltávozott piaristák nyomában élt a városban. Az 1822/23. és a következő évet a novíciátusban töltötte Privigyén. A novíciátus második esztendejében nem tanított, pedig ebben az évben egyeseket már tanításra alkalmaztak. Az 1824/25. tanévben Temesvárott tanított, a következő két iskolai évben pedig a filozófiai tanfolyamot végezte el Kolozsvárott.

Tanulmányai végeztével 1827. szeptember 14-én a művészetek és tudományok doktorává avatták a pesti egyetemen. Az 1827/28. és a következő évben a teológiai tanfolyamot végezte Nyitrán és Szentgyörgyön. Ünnepélyes fogadalmat 1828. augusztus 27-én tett Nyitrán. A teológiai tudomány egyes részeiből szigorlatot tett mindkét tanév végén a pesti egyetemen. 1829 október 8-án szentelte pappá Vácon gr. Nádasdy Ferenc váci püspök. Az 1829/30. tanévben az elemi iskolában, a következő tanévben pedig a gimnáziumban tanított Pesten. Az 1831/32. tanévben mint «candidatus pro suprema Laurea SS. Theologiae» előadásokat hallgatott a pesti egyetemen a keleti nyelvekből. 1832. augusztus 11-én ezekből és a bibliai értelmezéstanból szigorlatot tett, és az augusztus 23-án tartott nyilvános vitatkozás után elnyerte a hittudományi doktori oklevelet. Az 1832/33. és a rákövetkező két tanévben az újonnan átvett budai gimnáziumban tanított. Az 1835/36. tanévben Vácon lett a logika, metafizika és etika tanára a filozófiai tanfolyamon. Itt tanított 12 évig, az 1846/47. tanév végéig, amikor házfőnök, gimnáziumi, kir. tanítóképezdei és elemi főtanodai igazgató lett Nagykanizsán. Váci tanárkodása alatt (1844. december 24.) választotta levelező tagjává a Tudományos Akadémia.

Az 1847/48. tanévet nem tölthette végig Nagykanizsán, mert életében igen jelentős fordulat állott be. Az első felelős minisztérium 1848. április 26-án a bölcsészet rendes tanárává nevezte ki a pesti egyetemre a Verney József nyugalmazásával megürült tanszékre.

Egyetemi tanárrá való kinevezését szorgalmas irodalmi munkálkodásának köszönhette. 1843-ban jelent meg *Bölcsészet elemei* c. munkája hat könyvben. E munka könyvei: I. Bevezetés és Lélektan. II. Gondolkodástan. III. Ismerettan. IV. Erkölcstan. V., Szépműtan. VI. A bölcsészet története. 1844-ben jelent meg A szépműtan vázlata. E munkái alapján választotta az Akadémia levelező taggá. Székfoglaló értekezése «A *nézetek egyoldalúságáról»* szólt.

A bölcsészet elemeinek egyes részei rövidesen újra és átdolgozva láttak napvilágot. *Lélektan* (1846), *Észtan* (1846), *Erkölcs- és vallástan* (1847), *A bölcsészet története* (1847). Ez utóbbi művét nagy jutalommal jutalmazta az Akadémia, egy kitűzött tétel tüzetes kidolgozását pedig 50 arany jutalomban részesítette. Rendes taggá 1848-ban választották meg.

A 40-es években több kisebb cikke jelent meg Frankenburg Adolf kedvelt folyóiratában, az Életképekben: *Szontagh Gusztáv Propyleumok a társasági philosophiához c. munkájának ismertetése* (1844), *A némajáték és „színtanéról* (1846), *Véleménykülönbség* (1846), *Egyoldalú nézetek* (1846), *Szépművészeti balnézetek* (1846).

A körülmények úgy alakultak, hogy tudományos érvényesülése mellett rövidesen a rend élére sodródott. Már jó másfél évtizede elégedetlenség és nyugtalanság bujkált a rendben; nem volt általános, de időjártával erőre kapott. Egyesek már 1844-ben agitációt kezdtek Grosser János rendfőnök ellen, kifogásolva a rendi vagyon kezelésében követett módszerét. Az agitáció célja nyilván fej– és rendszerváltozás és nagyobb ellenőrzés kivívása volt, a rendtagok nagyobb számú képviseletének biztosításával a káptalanon.

1847-ben valaki feljelentette a rendet gróf Apponyi György kancellárnál. Ő áttette az ügyet Kopácsy József hercegprímáshoz, ki június 11-én magához hivatta Budára Grosser János rendfőnököt, és a feljelentés alapján összeállított pontokat nyújtott át neki azzal az utasítással, hogy az egyes pontokra kimerítő és lelkiismeretes választ adjon. Magát a följelentést nem volt módja látnia a rendfőnöknek. A kérdésekbe felvett ügyek részint anyagi, részint fegyelmi természetűek voltak, és belőlük arra lehet következtetni, hogy a feljelentő nagyon ismerte a rendi viszonyokat, vagy legalább is igen avatott helyről származó értesülése volt.[1]

Grosser János 1847. július 4-én maga tudatta a rendtagokkal, hogy a rend ellen feljelentés történt. A feljelentés egyfelől a rendi jövedelmek kezelése körül forog, másfelől a rendi fegyelmet érinti, úgy tüntetve föl a dolgot, mintha ez teljesen összeomlott volna. Az első kérdésben jelentést tett a rendfőnöki tanács (consistorium) a hercegprímásnak, és a rendi gyűlés fogja megállapítani a jövedelmek kezelésének legmegfelelőbb módját. A fegyelem helyreállítására vonatkozólag is megtette javaslatait a consistorium. A rendtagoktól függ, hogy a fegyelem megtartásával és kifogástalan életmóddal cáfolják meg a rágalmakat. Nyugalomra inti őket a káptalan végéig, mely a bajokat orvosolja, és biztosítja a rend tisztességét és becsületét.[2]

Kopácsy József hercegprímás 1847. július 26-án a szóban forgó ügyek káptalani tárgyalására vonatkozólag határozott utasításokat adott.[3] A gyűlés körülményesen tárgyalta a vagyoni és fegyelmi ügyeket, és a jövőre vonatkozólag határozatokat hozott. A lelépő Grosser János helyébe Gruber Györgyöt választották rendfőnökké.

Az 1847. évi augusztus hóban tartott rendi gyűlés nem hozta meg a remélt megnyugvást. A váci ház tagjai 1848 tavaszán szervezkedést indítottak el, pontokba

foglalva a kívánalmakat és véleményt kérve a rendtagoktól. A húsvéti napokban tanácskozást tartottak a budai, pesti és váci ház tagjai, és egy ideiglenes választmányt alakítottak. E választmány 1848. április 29-én nyomtatott köriratban sürgette a váci pontokra vonatkozó vélemények megküldését, «hogy a véleményeknek a három ház általi összeszerkesztése után a cultus és közoktatási Ministernél komoly fellépést tehessünk». A három ház küldöttei nyárelő (június) 7-én tudatták, hogy a 150 piarista aláírásával ellátott váci pontokat előző napon átnyújtották a miniszternek, aki sorsuk javítására biztató ígéretet tett. Szükségesnek jelezte a szakrendszer behozatalát, kifejezte becsülését a rend iránt, és megígérte, hogy az új rendszer behozatalával az alkalmas piaristákat alkalmazni fogja az akadémiai és gimnáziumi tanszékeken. Nyilatkozott a behozandó tárgyakról, és kijelentette, hogy a készülő új rendszert kihirdetés előtt véleményadás végett közli a piaristákkal, «mert több szem többet lát».

A mozgalom vezetői «A *kegyes rendi tanárok kívánata»* címmel nyomtatásban foglalták össze a miniszter elé terjesztendő kérelmet. Kívánták, hogy a rend alapítványait és jószágait az álladalom kezelje. A befolyó jövedelmekből kapják a tanárok a fizetésüket (évi 600 frt) és a «nehéz pályán elaggott egyének» illő nyugdíjukat. Ha e jövedelmek nem elégségesek, a hiány «az összes tanulmányi javadalmak pénztárából pótoltassék». A szerzet független legyen a püspököktől. A papi hivataloskodáson kívül polgári ruhában legyen szabad járni. Ha a nemzet a tanítórend további fennmaradását óhajtja, akkor okvetlenül szükséges átalakítását bemutatja annak idejében a minisztériumnak, vagy az országgyűlésnek. Az átalakítás az ősi szabályokon alapuló képviseleti rendszerrel történik.

A kívánatok azon pontja, mely az állam kezébe juttatta volna a rendi vagyont, a későbbi tárgyalások folyamán, az átalakulás elkészítésekor, időszerűtlenné vált.

Az ideiglenes választmány (Lutter Ferdinánd, Heiszler József, Bammer Károly) a három ház tagjaival consistorium tartását és minden számadás és leltár átadását kívánta.[4] Mikor a rendfőnök ezt megtagadta, cikkek jelentek meg ellene a Reform című lapban névtelenül, a nyilvánosság elé teregetve, a sajtószabadság védelme alatt, a rendi belső ügyeket.[5]

Gruber György rendfőnök, a mozgalmak lecsillapítása végett, a consistorium 10 tagján kívül még 12 tagot – köztük tanárokat is – hívott meg a július 2-ára hirdetett tanácskozásra. A meghívottakon kívül nagy számmal jelentek meg hívatlanok is, úgyhogy a jelenvoltak száma közel 60 lett. Ezen a tanácskozáson elhatározták, hogy képviseleti káptalant tartanak. Megállapították a káptalan szerkezetét is, kik választók és választhatók, hány képviselőt küldhet minden ház (Buda 4, Pest 5) és a szavazás módját is. Egy 15 tagból álló központi választmányt is alakítottak. Ez a választmány osztályokra tagolódott, a tanügyi osztály elnöke Purgstaller József lett. Az 1848. július 2. nyomtatásban is megjelent határozatokat «nagyobb botrány kerülése végetti javaslatra» Gruber György is aláírta.[6]

A Purgstaller József elnöklete alatt működő osztály (Perlaky László, Koczányi Ferenc, Schirkhuber Móric és Sümeghy Pál) készítette el a választmány megbízásából «A *magyarhoni kegyes szerzet átalakulási tervéit,* mely 1848. augusztus 18-án kelt Vácon, és nyomtatásban is megjelent. Megküldötték minden háznak, hogy a házfőnökök és rendtagok jegyezzék föl a terv egyes pontjaira vonatkozó véleményüket, hogy a házfőnökök és a rendfőnöki tanács tagjai

személyesen, a többiek pedig választott képviselőik útján nyilatkozhassanak a jövő káptalanban.[7]

1848. évi szeptember hó 3-ára hívta össze Gruber György a káptalant a július 2-án elfogadott ideiglenes szabályrendelet szerint, képviseleti alapon. A káptalannak 94 tagja volt, ezek közül 59 volt a választott képviselő.

A káptalan összehívásának körülményei magukon viselik ugyan a rendfőnökre gyakorolt nyomás jeleit, de nem kis szerepet játszott benne a viszonyokkal járó bizonytalanság és a jövő biztosításának vágya is. A világi papság és más tanító szerzetek, bencések, ciszterciek, premontreiek körében is tapasztalhatók ilyen változtatásokra irányuló törekvések, jeléül annak, hogy az új idők felettük sem vonultak el nyomtalanul. A jövő fejlődésének ügye az egyházmegyéket is foglalkoztatta, mint a megtartott egyházmegyei zsinatok mutatják.[8]

A káptalan első ülésében felvetődött az a kérdés, hogy törvényes-e a káptalan, vagy nem. Ekkor bemutatta a rendfőnök az éppen Pesten konferenciára összegyűlt püspöki kar jegyzőjének, Fogarasy Mihály skutari püspöknek levelét, mely kiemeli, hogy a rendi szabályzattal is, az eddigi gyakorlattal is ellenkezik az az eljárás, hogy mindegyik ház minden öt fogadalmas tag után egy képviselőt választott, mivel a szabályzat házankint csak egy képviselőt ismer. A püspöki kar nem kifogásolja, hogy a rend a jelen viszonyok között ügyeiről tanácskozzék, de kijelenti, hogy nem ismeri el törvényesnek az olyan káptalant, amely nem felel meg az egyház fejétől jóváhagyott és jelenleg is érvényben lévő Constitutióknak, sem a benne hozott határozatokat és elüljáróválasztásokat nem ismeri el törvényszerűeknek. A gyűlés «méltánylással» fogadta a levelet, de folytatta üléseit, azzal az indokolással, hogy a rendi szabályzat «rendkívüli esetben káptalantartásra feljogosít». A vita a törvényesség kérdésében tovább folyt. Kimagaslott ebben a vitában Nagy Péter, budai házfőnök, későbbi rendfőnök beszéde, mely a rendi élet jelenlegi ferdeségeit fejtegetve, a törvényes reformok lehetőségét és jogosságát elismerve és egyetértésre buzdítva, arra a végső eredményre jut, hogy a káptalant nem ismerheti el törvényesnek. A többség törvényesnek ismerte el a káptalant.

Palotai József (Purgstaller időközben ezt a nevet kezdte használni) indítványára választmányt küldött a káptalan Eötvös József miniszterhez, hogy a következő pontokat nyújtsa át neki «hódoló üdvözlés közben»:

1. Van-e szándéka a minisztériumnak a kegyestanítórendet tovább fenntartani?

1. Akarja-e a szerzetet a felekezeti tanodákban és a tanszékek betöltési jogában meghagyni?

1. Miután a kusztodiátus az úrbér megszüntetése által tetemes kárt szenvedett, remélhet-e jelenleg kárpótlást?

1. Ha nem remélhet, szabad-e a szerzeti házak és egyének számát kisebbíteni?

1. Végre esedezik a kegyestanítórend, hogy a státusi tanodák által tanodái birtokából ki ne szoríttassék.

A választmány szónoka Palotai József, tagjai Tamásy József, Horváth Cirill, Barts Ferenc és Lutter Ferdinánd.

A miniszter, a nála «udvarló» választmány jelentése szerint, kedvesen fogadta a szerzet üdvözletét és hódolatát, és kijelentette, hogy a szerzetet mint egyházi

testületet és mint tanítórendet tekinti. Mint egyházi testületnek fennállása a szinodustól, mint tanítórendé a törvényhozó testülettől függ. A törvényhozás e tekintetben még nem jelentette ki szándékát. Míg a törvényhozás nem rendelkezik az alapítványok tekintetében, az alapítványok és tanodák nem vétetnek ki a tanítórend kezéből. Az úrbéri veszteségre nézve nem nyújthat reményt a kárpótlásra. Az egyetem számára nem rendelt kárpótlást a törvényhozás.

Gruber György rendfőnök, aki nem ismerte el törvényesnek a káptalant, és magát tekintette törvényes elnöknek, lemondott tisztéről, mikor külön elnök választására került sor. A többség Palotai József elnöksége mellett döntött.

Az elnök szükségesnek vélte, «hogy a szerzet alkotmánya korszerűleg rendezett vizsgálat és javítás alá vétessék», azért megindította a tanácskozást a nyomtatásban már megjelent terv alapján. A tervezet kiterjed a szerzet, a rendházak és javadalmak igazgatására, a gyűlések tartásának módjára, a szerzetesi fegyelemre és tanügyre. A javadalmak kormányzójának választását a káptalan hatáskörébe utalta, gazdasági tanácsot alakított, és az ellenőrzést is végső fokon a káptalanra bízta.

Az elfogadott átalakulási szerkezet, úgy látszik, a politikai átalakulást tartotta szem előtt. A szerzet kormánya élén a kormányzó áll mint kormányelnök. «Ő felelősségen kívül áll.» A kormány ügyeit öt felelős kormánysegéd (assistens) viszi. Ezek vád alá vétethetnek a közgyűlésben (káptalan). A kormányzó nevében kiadott rendeletek és hivatalos levelek csak akkor érvényesek, ha az illetékes kormánysegéd is aláírja, vagy mint ma mondanók, ellenjegyzi. Van tehát: elnök, felelős minisztérium, parlament és parlamenti felelősség. «Az igazgatási hatalomnak végalapja az összes szerzetesi testület, melynek akarata rendszerint a közgyűlésen (capitulum provincale) nyilatkozik.» Kimondotta általános észrevétel alakjában a káptalan, hogy «oly esetek, melyekről a jelen jegyzőkönyv nem rendelkezik, fegyelmi tekintetben a régi szerint, a tanügyre vonatkozók pedig a kiadandó rendszer nyomán intézendők».

Az 1848. évi káptalan jegyzőkönyve megjelent a Religio és Nevelés című katolikus egyházi folyóirat október havi számaiban.[9] A szerkesztő, Danielik János észrevételeket tesz a jegyzőkönyvre. Ügy találja, hogy a gyűlés figyelmen kívül hagyta a püspöki kar levelében tett nyilatkozatot, mely a káptalan összetétele, határozatai és választásai tekintetében tartalmazott óvást, nem általában megtartása ellen. A káptalani határozatokat egyházi megerősítés nélkül életbe léptették. Hibáztatja, hogy világi hatósághoz, a minisztériumhoz fordult a szerzet képviselete, hogy fenn kívánja-e tartani a rendet, és meg akarja-e tartani a felekezeti tanodákban. Ez a státus rendelkezését jelenti a felekezeti iskolák és magánalapítványok tekintetében.[10]

A felekezeti iskolák ügye méltán keltett aggodalmat. Eötvös miniszternek a népoktatásügy rendezése ügyében 1848. augusztus havában benyújtott és tárgyalt törvényjavaslata elsősorban községi jellegű népoktatást tervez, a községek mellett a felekezetek is állíthatnak fel és tarthatnak fenn népiskolákat. A törvényjavaslat alsóházi tárgyalásakor megkezdődött a támadás a felekezeti oktatás ellen. Már előbb, a július hóban tartott egyetemes tanügyi kongresszus az egész iskolaügy államosítását kívánja és a vallásoktatást magánügynek minősíti. A népoktatási törvényjavaslatot a felsőház a megindult szabadságharcra hivatkozva leveszi a napirendről, de az augusztus 24-én kiadott rendelet nem engedte az ügyet nyugvópontra jutni.[11]

Eötvös miniszter a középiskola reformját is tervbe vette, részint a tanrendszer,

részint a tanítói személyzet gyökeres átalakításával. Egyelőre csak 10 iskolát vett számításba, kettőt Budán és Pesten, nyolcat a vidéken, mivel hiányoztak az anyagi feltételek, másfelől nem volt elég tanár a tervezett szakrendszer bevezetésére. Purgstaller József, mint a tanügyi osztály elnöke, már július 10-én felhívta a rendtagokat annak bejelentésére, hogy milyen tárgyak előadására vállalkoznak. Mint szakértők Lutter Ferdinánd, Perlaky József és Vass József piaristák támogatták a minisztert a reformterv kidolgozásában.

Mivel abban az időben csak felekezeti iskolák voltak, a terv megvalósítása ennyi felekezeti iskolának államosítását jelentette. Az augusztus 24-én közölt rendelet 10 intézetet akart államosítani, mégpedig 10 katolikus intézetet, elsősorban szerzetesi iskolákat.[12] Az állások betöltésére pályázatot hirdettek, valláskülönbség nélkül. A rendelet szerint a vallástan nem szerepel a tantárgyak sorában.

Gruber György rendfőnök, a piarista intézeteket továbbra is biztosítani akarván a rend számára, 1848. szeptember 3-án kérelemmel fordult Eötvös miniszterhez a katolikus vallásos nevelés és tanítás biztosítására tett alapítványok alapján [v] keletkezett piarista iskolák érdekében. Kéri a rend meghagyását a rá bízott gimnáziumokban, «mi valamint mindenkor hű nemzeti érzelemmel, úgy az új rendszer kívánata szerint is ellátandjuk azokat, annyival, nagyobb igyekezettel, mennyivel sanyarúbb jövendőnek nézünk elejébe». Kéri a kiadott rendelet olyan módosítását, «hogy gimnáziumainkban csak piaristák alkalmaztassanak».[13]

Eötvös József miniszter 1848. szeptember 9-én lemondott és ettől kezdve Horváth Mihály új miniszter hivatalba lépéséig (1849. május 2) Szász Károly álladalmi titkár vezette a minisztériumot. Az államtitkár tudatta Palotai rendfőnökkel, hogy a «háborús idő viszontagságai miatt» halasztást szenved az új rendszer életbe léptetése, de szívesen venné a minisztérium, ha Gruber György emlékirata alapján a pesti és budai intézetben életbe léptetné a rend a tanszakrendszert 6 osztályban, hét tanárral, köztük egy igazgatóval; javaslatot is kért a tanárokra vonatkozólag.[14]

A rendfőnök jelentette, hogy a rend kész ebben a két intézetben bevezetni a szakoktatást, de nem teheti, hogy «a tanulmányok sorából a vallástan elhagyassék». A vallástani órákat beiktatták a leckerendbe, és mindkét intézethez vallástanárt is rendelt a rendfőnök. Javaslatot is tett az intézetek tanáraira nézve, és részükre tiszteletdíj biztosítását kérte.[15] Az államtitkár elfogadja az előterjesztett tanárokat. A budaiak részére fejenkint 300 frt fizetést állapít meg, a pestiek részére 100 frt-ot, mivel a rend látja el őket. A vallástant, mint «magántanulmány»-t ki kell hagyni a tárgyak sorából, tanára részére nem utal ki fizetést. A vallástanra felvett időt más tárgyakra kell fordítani. Az egész intézkedés csak az 1848/49. tanévre szól, de a tanárok «eljárásaikhoz képest» tekintetbe vétetnének a teljes rendezés alkalmával. A rendelet kiadása előtt a rendfőnök adjon határozott feleletet a leirat pontjai tárgyában.[16] A rendfőnök válaszában, a fizetésre vonatkozó kérelmei mellett, újra kifejezi, hogy «mindenkép óhajtatik, hogy a vallástan, az eddigi szokás szerint, a rendes tanulmányok közé soroltassék».[17]

Szász Károly államtitkár, a honvédelmi bizottmány hozzájárulása után, tudatja a rendfőnökkel, hogy az előterjesztett tanárok «megerősíttetnek». A vallásoktatásra nézve így intézkedik: «A vallás magántanulmány legyen, s a szülékre hagyassék, hogy gondjuk legyen arra, miszerint fiaik e vallásos oktatást illető lelkészeiktől vegyék. Ennek következtében a növendékek ünnep- és vasárnapokon kívül templomba járásra ne köteleztessenek».[18] A rendelet megjelent a Religio és Nevelésben is, de némileg eltérő szöveggel. Névleg felsorolja «a kegyesrendű szerzet

tagjaiból az igazgatóság ajánlatára» kinevezett tanárokat, megállapítva évi tiszteletdíjukat (évi 270 frt. «koszttal s egyéb házi kellékekkeli ellátásán kívül».[19] A rendfőnök november 5-én kelt felterjesztésében utal arra, hogy a rendhez érkezett minisztériumi irat a tanárok megerősítéséről beszél, a Közlöny 146. számában közölt szöveg pedig azok kinevezéséről; a rend eddigi gyakorlatának megfelelően, «reményli, hogy az általa eddig ellátott tanodákra nézve elhelyezési jogának birtokában csonkítatlanul meg fog hagyatni».[20]

Danielik János szerkesztő folyóiratában, a Religio és Nevelésben, éles támadást intéz nemcsak a vallásoktatást kiiktató rendelet, hanem a piarista rend ellen is; «a kérdéses rendelet foganatosításában a legfőbb dicsőség piarista kegyes rendünket illeti». Az országgyűlés előtt tiltakozni kell, a pestbudai gyermekek katolikus neveléséről gondoskodni kell, «a piarista uraknak minden esetre meg kell mutatni, hogy a katolikus egyházban ők külön egyházat képezni nem fognak». Azt mondja továbbá, hogy «a professor urak minden papi functiótól annak rende szerint eltiltandók, s ha engedni nem akarnának, egy végső atyai intés után, az egyházból is ünnepélyesen kizárandók». (437.1.) Mikor november 12-én Schirkhuber Móric a szerkesztőhöz írt levelében felvilágosította őt a rendnek a vallásoktatás biztosítása érdekében eddig tett intézkedéseiről (Pestre Barts Ferencet, Budára Vashegyi Alajost rendelte hittanárnak), kissé más színben látta az ügyet, és az igazolást az olvasó közönség ítéletére bízta.[21] Visszatért mégegyszer erre az ügyre tárgyilagosabb hangon.[22] Azt mondja, hogy a rendi vezetőség eljárása csak részben menthető. Óvást kellett volna tennie annak érdekében, hogy a tanári kinevezés joga a rend kezében maradjon, mert így megtörténhetik, hogy az állam másvallású tanárokat is helyez az intézetekbe. Ha óvása nem sikerül, igénybe kellett volna vennie az egyházi hatóság támogatását. A szerzetes tanárok nem függenek a világi hatóságoktól, velük saját rendi elüljáróságaik rendelkeznek. A budai és pesti intézet már nem tekinthető katolikusnak, a vallástan száműzetett belőle, és nincs biztosíték arra, hogy az egyháznak beleszólása lenne tanrendszere és tanítótestülete ügyében. A rend béküljön ki az egyházzal, vagyis bocsássa új szabályzatát az ő felülvizsgálása alá. Schirkhuber is írt erre még egy cikket.[23] A szerzet a vallásoktatás és kinevezés ügyében is óvást tett. Az egyházi hatóság, jóllehet a közleményekből tudta, miről van szó, három hónap leforgása alatt nem tett semmit a tervek elhárítására, most már az idő rövidsége miatt nem is tehetett. «Vagy talán azt kívánta, hogy nekünk jusson az üröm, neki az öröm? Vágy talán a Religio és Nevelés szerkesztője percutit muscam, ut sentiat leo?» A szerzetesek fegyelmi tekintetben függésben vannak a szerzet elüljáróságával szemben, de tanügyi szempontból nem vonhatók ki teljesen a világi hatóságok hatásköréből. Állami beavatkozás mellett is lehetnek katolikus iskolák; a szerzet hivatásánál fogva nem hagyhatja iskoláit katolikus hit- és erkölcstan előadása nélkül. Az egyházzal nem kell kibékülnie a szerzetnek, mert «nincs ott szükség kibékülésre, hol összekoccanás, vagy megbántás nem történt». Nincs új konstitúció, csak «átalakulási rendeletek» vannak; oly esetekben, melyekről a jegyzőkönyv nem intézkedik, fegyelmi tekintetben a régi intézkedések érvényesek, tanügyi tekintetben a kiadandó rendszer az irányadó.

A folyóirat lapjain még többen is beleszóltak a vitába (Pados János tábori lelkész, a rozsnyói alsó papság, egy névtelen «leghűbb barát», Kopich Ignác kecskeméti segédlelkész, a tatai rendtagok).

A folyóiratban megjelent támadás után azt határozta a rendfőnök tanácsa, hogy a rendfőnök tegyen az ügyről jelentést Hám János hercegprímásnak, és mu-

tassa be a rá vonatkozó levélváltást is. Hangsúlyozza a jelentés, hogy a szakrendszer bevezetésére azzal a föltétellel vállalkozott a rend, hogy a vallásoktatásról gondoskodhatik, és mind a két intézethez rendelt is vallástanárt.[24]

A november 11-én kelt felterjesztésre december 2-án érkezett meg a püspöki karnak november 20-án Pesten kelt válasza, mely a Religio és Nevelésben is megjelent.[25] A válasz hangsúlyozza a szerzet egyházi eredetét, és ebből folyó kötelességeit. Hibáztatja, hogy a rend magától (Gruber emlékiratára történik itt utalás) vállalkozott a «vallás nélküli iskolákban» tanításra, esnem lépett fel «egész komolysággal» a vallástan kimaradása ellen. A rend vállalkozásával előmozdította két katolikus intézetnek állami intézetté alakítását. A vallástannak mint magántudománynak tanítása nem teszi egészen jóvá eljárását, és nem egyenlítheti ki azt a károsítást, mely a katolikus iskolákon esett. Az ügyről majd a nemzeti zsinat mond ítéletet épúgy, mint a hírlapokból ismert, de a püspöki karnak föl nem jelentett reformlépésekről. Addig is igyekezzék a rendfőnök a rendet a fegyelem és az egyházias gondolkodás útjára visszavezetni. Sürgesse a vallástannak mint rendes tárgynak visszaállítását. A két intézet tanáraival együtt gondoskodjék az ifjúság rendszeres vallástani oktatásáról, mindennapi misehallgatásáról, vasár– és ünnepnapi célszerű oktatásáról, szentségekhez járulásáról, «az erkölcsi és iskolai fegy szoros megtartásával, és saját jó példájok elővilágításával». Elvárja az említett emlékirat és a reformlépésekre vonatkozó iratok felterjesztését.

A rend kormánya terjedelmes védőiratban válaszolt a püspöki kar iratára. Pontról-pontra haladva felel azokra a kifogásokra, melyeket a püspöki kar irata eljárására vonatkozólag tesz. Utal arra, hogy a püspöki karnak nézetei éppen nem, vagy csak későn jutottak nyilvánosságra, tehát «a viszonyok fölfogásában vagy a kötelességek összeütközésének megoldásában» zsinórmértékül nem szolgálhattak. Nevelő munkájának igazolására hivatkozik azokra a férfiakra, akik egyházi vagy világi pályán «a hazának valódi díszei». A szakrendszer, mint tanítási mód, magában véve nem egyházellenes. A vallástanításról gondoskodás történt. «Fájdalmasan esik az oly tárgy körüli intézkedés rosszalása, melynek irányában más részről kellett volna a lépteket biztosító vezérfáklyának mutatkoznia.» A márciusi forradalom után hangok hallatszottak a szerzetek eltörléséről. Á jövőért való aggódásnak tulajdonítható, hogy a szükséges készültséget érző rendtagok mint pályázók jelentkeztek a szakrendszer behozatalának hírére. A két ízben hirdetett pályázat kétessé tette a budai és pesti intézetben való megmaradásunkat. Ezért kérte Gruber György, hogy rendtagokkal töltessenek be a tanszékek. Így vélte a szerzet a katolikus alapítványok és katolikus irány fönntartását, annál is inkább, «minthogy a mélt. püspöki kar részéről semmi előleges rosszalás vagy ez ügybeni tiltakozás tudomására nem jutott». A kormány eddig nem tett határozott nyilatkozatot arról, hogy ezeket az intézeteket «már tettleg álladalmiakká változtatta».[26]

A rendfőnök intézkedést kért a minisztériumtól, hogy a vallásoktatás rendes tárgyként szerepeljen a rendes órák között, és az ifjúság az eddigi szabályrendeletek szerint vezettessék a szertartásokra.[27] A minisztérium a leckerendbe illesztett vallástani órák helybenhagyásával tett eleget ennek a kérésnek.[28] Kérdést intézett, hogy kötelező-e a vallás hitágazatai szerint a mindennapi templomba járás. Az adott válasz szerint a hitágazatok ezt nem kívánják, de a katolikus hit szerinti nevelés megkívánja. «Reményli a kegyes tanítórend kormánya, hogy a szaktanítás folytatása legkevésbbé sem fogja azon jogok gyakorolhatását kisebbíteni, melyek a katolikus szerzet törvény-szentesítette köréhez tartoznak».[29] A minisztérium kijelenti, hogy «a leckerendnek újabb szabályozása a vallástanítás okszerű igényei-

nek megfelelőleg fog történni».[80] Ezzel a kötelező vallástanítás kérdése a rend óhaja szerint kedvezően oldódott meg.

Közel 100 esztendő távlatából megítélve, a különben szükséges és hasznos szaktanításnak katolikus szerzetesi iskolák államosításának és laicizálásának tervével induló bevezetése ballépés volt akkor, amikor ez a veszedelem a más felekezetű intézeteket nem fenyegette. Ez méltán izgatta és nyugtalanította a katolikus közvéleményt. Az 1848: XX. t.-c. értelmében megszűnt ugyan a katolikus vallás államvallás lenni, de rá is vonatkozik az a rendelkezése, hogy iskolai ügyeiben az állam támogassa. A rend a szakrendszer vállalásával biztosította a budai és pesti intézet katolikus kézben maradását, és kitartó sürgetésével kivívta a kötelező vallástanítást.

Palotai József rendfőnök arra törekedett, hogy a korábbi «ingerültség» lecsillapodásával helyreálljon a béke és csend. 1848. november 14-én kiadott körlevelében utal arra, hogy amint az európai nemzetek a kor igényeihez alakították az állad almi szerkezetet, úgy a rendi közgyűlés is egy «ősi alkotmányunk szellemében alkotandó törvénykönyvnek alapját vetette meg. E könyvben láthatók a tiszta képviseleti rendszer alapvonalai, a közügyeket intéző kormánytagok felelőssége, az összes kormány pedig való kifolyása a közbizodalomnak.» «A legüdvösebb intézmények és törvények értéküket vesztik, ha foganatba nem vétetnek és meg nem tartatnak. Kik a rendet, melynek alapjai a törvények, tisztelik, kik szerzetünk szent hivatását, mely az álladalom és egyház javára céloz, szívükön hordják, kik ama dicső elismerést és méltánylást, melyet tanítórendünk két század óta e hazában kivívott, fönntartani iparkodnak, mindazok törekvéseket oda irányozandják, hogy kötelességek lelkiismeretes teljesítésével lefizessék a hazának és szerzetnek azon tartozást, melyre szent fogadással lekötelezek magokat. . . Buzgó imával esdeklem, hogy társulatunkban a szeretet, egyetértés, és megelégedés szelleme honosuljon.»[31]

A gyorsan rohanó országos események nem igen kedveztek a béke és csend óhajtott helyreállásának. 1849. január 4-én még figyelmeztette a rendtagokat, hogy «e zajos napokban és közveszélyben» hivatásuk körében maradva tartózkodjanak «minden beavatkozástól a politikai és hadi mozgalmakba.»[32] A magyarországi «lázadás» leverésével megbízott Windischgrätz herceg másnap 1849. január 5-én bevonult Budára és Pestre. Január 12-én parancsára ideiglenes országos polgári közigazgatás alakult Szögyény László volt alkancellár vezetése alatt. Ennek egyik osztálya főleg a forradalomban kompromittáltak ügyével foglalkozott. Szögyény Fogarasy Mihály tankerületi kir. főigazgatót utasította, hogy tartson vizsgálatot a budai és pesti tanárok ügyében. E vizsgálatok alapján 1849. március 3. úgy rendelkezett, hogy a budai tanárok közül egyeseket teljesen el kell mozdítani a tanári pályáról (Hanák János, Perlaky László), másokat átmenetileg el kell mozdítani a tanítástól (Lutter Nándor, Vass József, Ribiánszky Adolf), többet máshová kell helyezni (Vashegyi Alajos, Nachtigal Jakab, Csaplár Benedek). A pestiek közül a tanári pályáról el kell teljesen mozdítani Bammer Károlyt, átmenetileg el kell mozdítani a tanítástól Cserkuti Józsefet, Sárréti Ödönt, Sárváry Bélát és Kemény Jánost. A felhozott okok között szerepel, hogy «az újabb idők mozgalmai iránt több, kevesebb mértékben rokonszenvet s az ifjúságnak káros példát mutattak». Bammerről külön kiemeli, hogy a «szerzet mozgalmaiban» botrányos részt vett. Visszaállítják a grammatikai osztályokban az osztálytanítást, a két felsőbb osztályban egy nyelv- és egy reálszakos tanár tanít, a német nyelv rendes és a görög nyelv rendkívüli tárgy. Különös gondot kell fordítani

a vallástan tanítására és a vallási és erkölcsi nevelésre. A tanárok pontosan teljesítsék kötelességüket, a gyermekeket illedelemre, rendre és különösen engedelmességre szoktassák, jó példát mutassanak, a tanítási órákon papi ruhában jelenjenek meg.[33]

Egyes rendtagok világi ruhában jártak, bajuszt és szakállt növesztettek. A rendes papi ruha viselése, továbbá a bajusz és szakáll ügyében, általában a rendi fegyelem biztosítása érdekében Palotai József rendfőnök már korábban intézkedett, emlékeztetve a rendtagokat arra, hogy a bajusz és szakáll viselését, az egyformaság kedvéért, már az 1700. évi egyetemes káptalan eltörölte. «Mint hívei az egyháznak és szerzetnek tagjai nem lehetünk közönyösek a külső viselet iránt, jól tudván, hogy a világ az ember külsejéről belsejére szokott ítélni, s hogy az egyházi fegyelem elhanyatlását a nép a vallási szellem fogyatkozásának tulajdonítja», mondja köriratában.[34]

A budai zsenge ifjúság egyes tanárok (Perlaky és Lutter) biztatására, az egyetemi ifjúság példájára, kívánalmakat terjesztett a közoktatásügyi miniszter elé. A többi között azt is kérte, hogy a szerzetes tanárok világi ruhában járjanak be az iskolába.[35] Ez a viselet különben nem volt példátlan eset, mert a pesti papság körében is hallatszottak hangok a világi ruha és bajusz, meg szakáll érdekében.[36]

A prímás magához hívatta a rendfőnököt, és közölte vele a püspöki karnak a rendre vonatkozó nyilatkozatát. Ennek alapján a rendfőnöki tanács határozatából a rendfőnök, január 13-án, tudatta a püspöki kar határozatait: 1. a tisztelt rendtársak bajuszt, szakállt és pantalont ne viseljenek, 2. a budai és pesti középtanodai ifjúság hétköznapokon is a tanárok kíséretében szentmisére járjon, 3. Hanák, Perlaky és Lutter tanárok a budapesti tanodáktól elmozdíttassanak.[37] Az áthelyezések ügyében akkor történt intézkedés, mikor a rendfőnök és a levéltárnok, Horváth Cirill, személyesen tárgyalt Fogarassy főigazgatóval a két fővárosi tanoda ügyeiről.[38]

Az elsorolt intézkedések mutatják-, hogy az egyházi és világi hatóságok élénk figyelemmel kísérték a rendtagok magatartását. Maga Palotai rendfőnök is érezte, hogy vele szemben is bizonyos tartózkodást tanúsítanak, mintha nem tekintenék törvényes rendfőnöknek. A püspöki kar levele (1848 november. 20) «de facto» hivataloskodó kormányzónak nevezi. Így lehetett a világi hatóság is. Fennmaradt egy 1849. április 2-án kelt «Copia» jelzésű fogalmazványa, melyet Szögyény Lászlóhoz, a polgári közigazgatás elnökéhez intézett. Ebben bejelenti a rendfőnökségről való lemondását. Nem akarta a kormányzóságot elfogadni. Remélte, hogy a személyébe helyezett bizalom képessé teszi «a pártviszályt elhárítani, a kedélyeket lecsillapítani, a békét és rendet helyreállítani». Reméli, hogy nem akarata hiányának, «hanem az idő zajlásának fog felrovatni», ha szándéka nem mindenben ment teljesedésbe. Mivel választását a törvénytelenség vádjával terhelik, és a bitorlásnak a gyanúja is csökkenti a tekintélyt, és meghiúsítja a közjóra célzó törekvést, a nagyra vágyás szennyétől tiszta öntudattal, önként lelép a kormányzói tisztről, és benyújtja lemondását. Az aláírás: Palotai Kal. József a kegyes tanítórend tagja.[39]

Lemondását Szögyény László polgári közigazgatási elnök nem fogadta el, így megmaradt a rend élén. Május 24-én üdvözli az ország kormányzó elnökét és Horváth Mihály minisztert a függetlenségi nyilatkozat alkalmából, mint azt mások is tették.[40]

A Pestre visszatért vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére Palotai József részletes jelentést tett a két fővárosi intézetben január 1-től történt esemé-

nyékről, és a miniszter július l-re elrendelte a tanítás megkezdését,[41] de Haynau seregének júliusi bevonulása új fordulatot adott az eseményeknek.

Mikor az osztrák hadsereg bevonult, a rendfőnök már több hete a rendi birtokon időzött.[42] Szent-Iványi Vince kir. főbiztos augusztus 26-án tudatta Tamásy Józseffel, hogy a forradalmi párt által rendfőnökké választott és szökésben levő Palotai, máskép Purgstaller József hivataláról letettnek tekintendő. A forradalmi káptalan törvénytelen határozatai és választásai érvénytelenek, és újra a korábbi szabályzat érvényes. Mivel a jelen viszonyok között káptalant tartani nem lehet, ideiglenesen Tamásy József neveztetik ki vicarius provinciálisnak, mellé kineveztetik 6 asszisztens és 2 konzultor. Az így megalakított tanács (consistorium) első feladata a fegyelem helyreállítása és megfelelő elülj árok választása.[43] Tamásy Józsefet, rendelete értelmében, Koller Ferenc pesti polgármester iktatta be, Szent-Iványi képviseletében, a rendtagok jelenlétében hivatalába. E rendelet értelmében Tamásynak végre kell hajtania a két fővárosban a rendtagok epuratióját, jelentést kell tennie a súlyosan kompromittált rendtagokról és az ellenük foganatba teendő rendszabályokról. Sürgősen jelentést kell tennie Purgstaller tartózkodási helyéről.[44]

A kompromittáltak ellenőrzése ettől fogva jó ideig állandóan napirenden tartott ügy volt. Báró Geringer Károlynak, aki Haynau mellett polgári biztos, majd utána helytartó, állandó gondja van rájuk, külön fegyelmi bizottságot rendel ki Németh György c. püspök, esztergomi kanonok elnöklete alatt.[45]

«A pártütő kormány befolyásával kormányzónak választott» Purgstaller József maga jelentkezett Szent-Iványinál, aki Pest városát jelölte ki tartózkodási helyéül, és utasította Tamásy Józsefet, hogy vétkéhez mért és például szolgáló büntetést mérjen ki rá.[46] Tamásy szeptember 5-én jelenti a kimért büntetést, de már 6-án azt tudatja, hogy aznap elfogták. Kéri Szent-Iványi pártfogását, ha politikai okból fogták el, és ügye rendi elintézésének engedélyezését, ha elfogása a szerzetben történtek miatt történt.[47] Purgstallert az Oszvald-házba vitték, ahol a haditörvényszék működött, majd a József-kaszárnyában és az Újépületben tartották fogva. A forradalmi káptalanban vitt szerepe és e káptalan ilyen jellegű határozatai mellett rovására írták, hogy egy ideig tagja volt a Radikál-körnek. Terhére írják a hadbírósági iratok azt is, hogy 1849. októberében öt aranyat adott a sebesült honvédeknek. Viszont előnyére könyvelték el, hogy márciusban lemondott a rendfőnökségről, de ezt Szögyény László, a polgári közigazgatás elnöke nem fogadta el. Így javára írták azt is, hogy kezességet vállalt a rebellisek fogságába került Wennes Ferenc windeni ciszterci plébánosért, akit erre szabadon is bocsátottak. A rendi ügyekben, mikor az Újépületben töltött fogsága alatt a vizsgálat folyt ellene, hivatkozott a már említett három körlevélre, melyet a rendi fegyelem és politikai magatartás ügyében adott ki rendfőnöksége alatt. Ezeket a hadbíróság be is kérte Tamásy József rendfőnöktől 1849. október 14-én (1102. sz. a). Ezek döntő szerepet játszottak felmentésében.[48] November 15-én ártatlannak nyilvánították, és visszanyerte szabadságát. Kívánságára Magyaróvárra helyezték, ahová 20-án indult el.[49]

Geringer Sussich György előterjesztése alapján a rend teljes megszüntetését ajánlotta, Scitovszky János prímás csak epuratióját. Bach Sándor belügyminiszter részletes jelentést kívánt minden rendtag minősítéséről és viselkedéséről.[50] Súlyos csapást mért a rendre a minisztertanácsnak az a határozata, mely eltiltotta a novíciusok felvételét. Ezt a határozatot a belügyminiszter 1850. január 21-én közölte Geringerrel.[51] így lehetetlenné vált az 1848-ban nagy mértékben megfogyatkozott

létszám pótlása, ami évtizedeken keresztül nehéz gondokat okozott a rendfőnököknek. Növelte a szükségletet a szakrendszer behozatala 1850-ben és 7 gimnáziumnak főgimnáziummá alakítása 12-12 tanárral intézetenkint, a régi 7-tel szemben. Volt rá eset, hogy a nagy hiány miatt a hetedik osztályt végzett tanulókat is tanárokul kellett alkalmazni, de oly föltétel alatt, hogy az érettségi vizsgálatra készüljenek.[52]

Purgstaller József az 1849/50. évet Magyaróvárott töltötte mint spirituális. Az 1850/51. tanév elején Budán gimnáziumi igazgató, de jóformán meg sem kezdheti az esztendőt, máris távoznia kell az igazgatói székből. A tanügyi hatóság úgy rendelkezett, hogy az elemi iskolában is, a gimnáziumban is német nyelven kell kiadni a szokásos iskolai hirdetéseket és a tanításban is használni kell a német nyelvet («omnia studiorum argumenta Germanicae linguae subsidio proponantur»). Purgstaller ezt a közérdekű intézkedést újságban is közölte, ezért elmozdították állásából.[53] Ekkor Tatára rendelte Tamásy vikárius provinciális. Október 5-én érkezett oda a sorsüldözte («fatis diversis actus») Purgstaller, és átvéve a levéltárt, megkezdte igazgatói működését. November 14-én jött Pestről a rendelkezés, hogy hagyja el állását, és egyáltalán ne vegyen részt az ifjúság iskolai oktatásában. November 18-án reggel az országos hírű férfiú («miser vir in tota Hungária ab editis operibus notus») Székesfehérvárra ment, ahol Tamásy várta. Innét a rendi birtokra (kusztodiátus) utazott Mernyére.[54] Ebben és a következő tanévben a rendi javadalmak számvevője Mernyén. Az 1852/53. tanévben tanár, a következő két tanévben házfőnök és tanár Szegeden. Az 1855/56. és a következő két tanévben a rendfőnöki tanácsban konzultor, házfőnök és igazgató Temesvárott. Az 1858. év augusztus havában a Vácon megtartott káptalanban rendfőnökké választották. Így visszatért oda, ahonnan 1849-ben az önkényuralom eltávolította.

Alig foglalta el a rendfőnöki tisztet, augusztus 31-én Bécsbe utazott, hogy személyesen tárgyaljon gróf Thun Leo miniszterrel a rend ügyeiről. Itt tudta meg, «quae tempestas contra provinciám mota fuerit». Albrecht főherceg kormányzó nagyon neheztelt, hogy a pesti piaristák nem vezetik be a német tannyelvet, és Őfelsége előtt fekete színekkel festette le a rendet. Ezt a miniszter is felrótta a rendnek, épúgy azt is, hogy nem küld tanárjelölteket akadémiai tanulmányokra és tanári vizsgálatra. Elmondta kifogásait a rendtagok egyházi és politikai magatartása tekintetében is. A rendtagok folytonos apadása a rend kihalására vezet. Igyekezzék a rend a kormány rendelkezéseinek engedelmeskedve Őfelsége kegyét kiérdemelni, különben megtörténhetik, hogy elveszti birtokát, és újra megtiltják a novíciusok felvételét. A pesti gimnáziumban egyes tárgyakat németül kell tanítani, és németül tudó új tanárokat kell ide helyezni.[55] A rendfőnöknek egy Lutter Ferdinándhoz 1858. szeptember 12. sajátkezűleg írt leveléből kitűnik, hogy már ezen tárgyalás alkalmával helyeselte a miniszter, hogy Lutter legyen az igazgató.[56] Horváth Cirill önkéntes visszalépése után őt is nevezte ki a rendfőnök. A tanári karban is lényeges változások történtek.

Jóllehet az 1858/59. tanévben tanárhiány miatt alkalmazni kellett a teológusokat, és egy kivételével azokat is, akik érettségit végeztek és tanítási engedélyt kaptak, mégis küldött a rendfőnök tanárjelöltet a bécsi Studium Academicumra. Maga vitte el szeptember hóban, és a piaristáknál helyezte el.[57]

A létszám jövőbeli pótlása érdekében 1858-ban azt az újítást hozták be, hogy negyedik osztályból is vettek fel a novíciátusba tanulókat. Ezeknek tovább tanulása céljából létesítették, a kecskeméti intézet főgimnáziumosításával kapcso-

latban, 1859-ben a kecskeméti *stúdiumot.* A rendfőnök 1859. okt. 11-én maga nyitotta meg ünnepélyesen az ötödik osztályt.[58] Ebben az évben tanulmányi rendet és fegyelmi szabályzatot állapított meg a tanácsával a növendékek részére, és ezt megküldte a növendékes házaknak (1859 február) (Pest, Szeged, Nyitra, Kolozsvár, Kecskemét).[69]

A tanárhiány arra indította a rendfőnököt, hogy személyesen tárgyaljon Thun miniszterrel. Arra kérte, hogy a selmeci gimnáziumban alkalmazzon az államkincstár terhére világi tanárokat. A miniszter 1859. július 15. értesítette a rendfőnököt, hogy az 1859. évi július 11. kelt királyi elhatározás 5 évre felmenti a rendet a selmeci gimnáziumtól.[60] Az 1864. június 11. kelt udvari rendelet további 5 évre adott felmentést a rendnek.[61] A tanárhiány miatt lett a 3 felső osztálynak tanárral való ellátása Temesvárott (1862) és Nyitrán (1863) az egyházmegye kötelezettsége.

A király 1859. július 20-án kelt elhatározásával módosította a tanítási nyelv ügyében 1854. december 9. kiadott rendeletet. A vidék népének nyelvét tekintetbe véve az érdekelt iskolafenntartók állapíthatták meg a tanítási nyelvet. A consistorium határozatából magyar lett a tannyelv Sátoraljaújhelyen, Debrecenben Kalocsán, Kecskeméten, Máramarosszigeten, Nagykanizsán, Nagykárolyban, Léván, Pesten, Szegeden, Tatán, Vácon és Veszprémben, magyar és német Magyaróvárott, fokozatosan vezették be a magyar nyelvet Temesvárott, ahol kevés volt a benne jártas tanuló, továbbá Nyitrán és Trencsénben a cseh helyett.[62]

1861-ben nagy megtiszteltetés érte a rendfőnököt. A helytartótanács május 17. felkérte, hogy az iskolaügyben jártas szerzetesek bevonásával dolgozzon ki javaslatot a gimnáziumi oktatásügy átalakítására. A június 13-án megtartott tanácskozáson részt vettek a többi között Horváth Cirill, Schirkhuber Móric, Szepesi Imre, Schröck Ferenc, Lutter Ferdinánd és Trautwein János. A megvitatott javaslatot Lutter szövegezte meg. A javaslatot június 30. terjesztette fel a rendfőnök a helytartótanácsnak 528. sz. a. Ezt a javaslatot a Lonovics József érsek elnöklete alatt tárgyaló bizottság dolgozta ki véglegesen (augusztus 16-szeptember 9). Mint Lutter írja naplójában: «A terv az, melyet Pest adott.» A helytartótanács 1861. október 21. utasításokat adott ki a tananyag olyan beosztására, hogy meg legyen az átmenet erre az új tantervre.[63]

A helytartótanács 1862. augusztus 21. tudatta a tanárvizsgáló bizottság megalakulását, a rendfőnöknek a bizottság elnökévé történt kinevezését és a vizsgálati szabályzat kiadását. Az átirat értelmében a rend tagjainak is ezelőtt a bizottság előtt kell képesítést szerezniök. Purgstaller rendfőnök, a rendi növendéknevelés ismertetésével (1862. október 16.) kérte I. Ferenc király 1830. február 23-án 4481. sz. alatt kelt elhatározásának érvényben hagyását, mely felmenti a rendi tanárokat a tankerületi kir. főigazgató előtt teendő vizsgálat alól. Gondoskodni fog, hogy a líceális osztályok tanárai vizsgálatot tegyenek, csak a hároméves egyetemi tanfolyam alól való felmentésüket kéri. A helytartótanács december 10-én tudatta, hogy a november 29-én kelt udvari rendelet értelmében azok a rendtagok, akik az érettségi vizsgálatot jó eredménnyel tették le, felmentetnek a gimn. alsó osztályokra vonatkozó tanári vizsgálat alól. A felsőbb osztályokban alkalmazandó és ezért szabályszerű tanári vizsgálatra köteles tanárok felmentést kapnak a háromévi egyetemi bölcsészeti tanfolyam hallgatása alól. Azok a tanárok, akik az 1861. év előtt már működtek, a vizsgálat alól teljes felmentést kapnak. A vizsgáló bizottság piarista tagjai az elnökön kívül: Reisinger János és Horváth Cirill.[64] A helytartótanács elvárja, hogy a rendtagok kellő buzgóságot fejtenek ki

a képesítés megszerzésében. A rendfőnök, mint a vizsgáló bizottság elnöke, arra törekedett, hogy a rend megfeleljen a vizsgálati kötelezettséggel járó követelményeknek.

A tanári utánpótlás és képzés gondjai mellett sok munkát adott Purgstaller rendfőnöknek az 1850-ben megszüntetett intézetek újra megnyitásával járó sok levelezés és tárgyalás. Bizonyság erre az a nagyszámú levél, mely a rendfőnöksége alatt vezetett levelezési füzetekben található. A kecskeméti gimnázium főgimnáziummá fejlesztésén kívül az ő rendfőnöksége idejére esik a kisszebeni, podolini, rózsahegyi és szentgyörgyi algimnáziumok életre keltése. Iskolafejlesztő munkásságának legnevezetesebb alkotása a pesti háromemeletes gimnázium volt, melyet 1863. november 22-én fényes gimnáziumi ünnepéllyel avattak fel. Az épület költségei 60.436 frt 90 kr-ra rúgtak.

Időközben a felsőbb hatóság másodszor is igénybe vette közreműködését tantervi tárgyalás alkalmával.

A bécsi udvar 1864-ben érdekes tervvel foglalkozott. Olyan tantervet akart készíttetni, melynek alapján kölcsönösen könnyű legyen az átmenet a szoros kapcsolatban levő Magyarországban és Ausztriában az egymás gimnáziumaiba. A helytartótanács rendelete alapján tanácskozásra gyűltek össze a pesti egyetemen a meghívott tanférfiak. A rend részéről Purgstaller József, Horváth Cirill és Lutter Nándor vett részt a tanácskozáson. A sok érdek összeegyeztetésére kényszerült terv tanügyi különlegesség maradt.[65]

Purgstaller József egyéb gondjai között termékeny irodalmi munkásságot is fejtett ki. 1851-ben jelent meg *Philosophiai Propedeutica* című könyve, mely sokáig használt tankönyv volt. Valószínűleg szerepe volt abban, hogy az osztrák heiligenkreutzi ciszterci apát meghívta Purgstallert a szombathelyi lícealis gimnázium megürült filozófiai tanszékére 1852-ben. Az Akadémiai Értesítőben sűrűn jelentek meg tanulmányai; ezek többnyire felolvasott értekezései. *Az érdekek észszerű rendéről* (1850), *A bölcsészet és az emberi ész fejlődése közti egybefüggésről* (1853), *A bölcsészet függő kérdése az általánosról* (1855), *A Németországban jelentkezett új világnézetről a bölcsészet fogalmához mérve* (1858), *A léleknek a szerves test feletti hatalmáról* (1861), *Kant észbírálatának érvényességéről* (1862), *Hegel felekezetének legújabb meghasonlásáról* (1864), *A létezők eszmeiségéről* (1864), *Az anyag és erő közti viszony* (1865), *A természet és teremtő ész közti viszonyról* (1865), *A természeti célszerűség érvényességéről* (1863), *Az idealizmus érvényéről a tudás körében* (1866). *Bölcsészet a tanulók használatára* címen (1875) egy kötetbe fogva megjelentek időközben újra kiadott munkái (Lélektan, 1875. Logika, 1865. Metaphysika, 1864. Erkölcstan, 1866. A bölcsészet története, 1866).

Purgstaller József sok kiadásban megjelent tankönyvei hatékonyan fejlesztették az ifjúság bölcseleti ismereteit. Tudományos munkássága megszerezte számára a külföldi szakkörök elismerését is, bizonysága ennek, hogy a bécsi egyetem bölcsészeti kara 1865-ben tiszteleti taggá választotta. Már előbb, az 1864. évben I. Ferenc József király, a közoktatás terén szerzett érdemei elismeréséül, a Ferenc József-rend kiskeresztjével tüntette ki. A kitüntetést november 13-án nyújtotta át neki Hueber Zsigmond udvari tanácsos, a helytartótanács alelnöke a gimnázium vizsgálati termében a tanári kar, az ifjúság és előkelő vendégek jelenlétében, ünnepély keretében.

Tanügyi érdemeinek elismeréséül a budapesti tanári egylet 1866. évi március 24-én tiszteleti tagjává választotta.

Munkás életének befejezése szellemi elborulással kezdődött. 1866. június

30-án, a tanárvizsgáló bizottságban, elnöki működés közben, az elmeháborodás jelei mutatkoztak rajta. Július 4-én Schwarzer Ferenc budai gyógyintézetébe szállították. Itt halt meg 1867. április 11-én. Halála alkalmával a Hazánk és a Külföld című hetilapban (április 18) Vadnay Károly emlékezett meg róla. «Ő sokáig nagy díszére szolgált a szerzetnek, melyet okunk volt minden időben tisztelettel emlegetni.» Egy másik hetilap, a Magyarország és a Nagy Világ (április 27) arcképét is közölte. «Halálával kiesett a szerzet koszorújából egy kipróbált nemes kő; a tudomány elvesztette egyik leghűbb bajnokát, kinél a munkásság forrása és célja egy volt: – a haza fölvirágzása.»

Tudós elme, fáradhatatlan munkás. Forrongó és átalakuló korban, zivataros időben töltött be vezető szerepet, mikor sokszor nehéz az eligazodás és irányítás, könnyű a gáncs és megítélés. Pályájára visszatekintve tisztelettel és kegyelettel adózunk emlékének!

[1] História Domus Pestiensis. 1847. év. 93-95. 1.

[2] Egyházi és egyéb hatóságoktól érkezett iratok, rendfőnöki körlevelek, káptalani jegyzőkönyvek, stb. gyűjteménye. Domus Budensis. 1847.

[8] U. o. Domus Budensis. 1847.

[4] Káptalani jegyzőkönyvek gyűjteménye (1848-1891). Az 1848. évi káptalan előiratai. Rendfőnöki levéltár.

[5] Reform. 1848 május 4. és jún. 20.

[6] Jelentése a püspöki bizottsághoz. 1848 július. (Kegyesrendi központi levéltár. For. 0-20. Fase. 4.)

[7] Kegyesrendi központi levéltár. For. 000-6. 9. sz.

[8] Meszlényi Antal: A magyar katholikus egyház és az állam 1848/49-ben. 48-58. és 88-125. 1.

[9] Religio és Nevelés. 1848. 40., 41-42., 43-44., 45. és 46. sz.

[10] U. o. 358-59. 1.

[11] Közlöny. 1848. 77. sz.

[12] Meszlényi: Id. m. 133-135. 1.

[18] A magyarországi kegyes tanítórend kormánytanácsi üléseiből küldött hivatalos levelek s egyéb iratok jegyzőkönyve. Rövidítve: KLJ. 1848-1852. Rendfőnöki levéltár.

[14] A magyarországi kegyes tanítórend kormányához érkezett hivatalos levelek s egyéb iratok jegyzőkönyve. Rövidítve: ÉLJ. 1848-1852. 1848 október 22. 4821/2089. sz. U. o.

[15] KLJ. 1848 október 24.

[16] ÉLJ. 1848 október 27. 5665/2417. sz.

[17] KLJ. 1848 október 31.

[18] ÉLJ. 1848 november 1. 5803/2452. sz.

[19] Religio és Nevelés. 1848 november 7. 56. sz. 438. 1.

[20] KLJ. 1848 november 5.

[21] Religio és Nevelés. 1848. 59. sz. 460-462. 1.

[22] U. o. 60. sz. 467-469. 1.

[23] U. o. 63. sz. 499-502. 1.

[24] A magyarországi kegyes tanítórend kormány tanácsi üléseinek jegyzőkönyve. Rövidítve: KÜJ. 1848 november 10. Rendfőnöki levéltár.

[25] Religio és Nevelés. 1848 december 5. 68. sz.

[28] KLJ. 1848 december 18.

[27] KLJ. 1848 december 7.

[2Î] ÉLJ. 1848 december 8. 6433/2661. sz.

[29] KLJ. 1848 december 16.

[30] 1848 december 23. 6604/2729. sz.

[31] A 2. pontban jelzett gyűjteményben. Domus Pestiensis. 1848 november 14.

[32] A 2. pontban jelzett gyűjteményben. Domus Pestiensis. 1849 január 4.

[33] ÉLJ. 1849 március 3. 572/64., 831/90., 1987/490., 1960/491., 1988/492., 1989/493. és 1990/894. sz.

[84] A 2. pontban jelzett gyűjteményben. Domus Pestiensis. 1848 december 15.

[35] História Domus Budensis. 1848.

[36] Meszlényi: Id. m. 48. 1.

[37] KÜJ. 1849 január 11. Mint a 2. pontban jelzett gyűjteményben. Dom. Pest. 1849 január 13.

[39] KÜJ. 1849 április 2.

[39] Kegyesrendi központi levéltár. For. 0-20. Fase. 5. No. 4.

[40] L. Komis Gyula: A magyar művelődés eszményei. II. 622-623. 1. KLJ. 1849 május 24.

[41] ÉLJ. 1849 június 13. 415. sz. KLJ. 1849 június 24. ÉLJ. 1849 június 25. **1046.** sz.

[42] História Domus Pestiensis. 1849. 139. 1.

[43] ÉLJ. 1849 augusztus 26. 505. sz.

[44] ÉLJ. 1849 augusztus 26. 506. sz.

[45] ÉLJ. 1850 szeptember 8. 16.812. sz.

[4]« ÉLJ. 1849 szeptember 4. 771. sz.

[47] KLJ. 1849 szeptember 5. és 6.

[48] Dr. Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő 1932. 44. 1. és ÉLJ. 1849.

[49] História Domus Pestiensis. 1849. 139. 1.

[60] Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon. I. 154. 1. I-**II.** k.

[81] 1850 január 21. 8217. sz. Közölve az (ÉLJ.) 1850 március 9. 21. sz. rendeletben.

[52] Jelentés a helytartótanácshoz 1862 június 29. 658. sz.

[53] História Provinciáé Hungariae Sehol. Piar. **III.** k. 1850. 44. 1.

[64] História Domus Tatensis. 1850.

[55] História Provinciáé etc. III. k. 95. 1.

[5]« A levél Lutter János ny. jogakadémiai tanár gyűjteményében.

[67] História Provinciáé etc. III. k. 96-97. 1.

[53] U. o. III. k. 111. 1.

[59] U. o. III. k. 111. 1.

[60] História Provinciáé etc. HI. k. 103. 1. 10.742/617. sz. min. rendelet.

[61] U. o. III. k. 240. 1. 9754. sz. udvari rendelet.

[62] U. o. III. k. 110. és 131-132. 1.

[63] U. o. III. k. 136. és 145. 1. 31.969 sz. és 58.244. sz. helytartótanácsi rendelet. Lutter Nándor naplója Lutter János ny. jogakadémiai tanár gyűjteményében.

[64] História Provinciáé etc. III. k. 158., 161-63. és 168.1.1862 augusztus 21. 52.445. helyt, rendelet, november 29. 18.330. sz. udvari és december 10. 84.494. sz. helytartótanácsi rendelet.

[66] U. o. III. k. 203. 1. 1864 június 10. 10.331. sz. udvari és július 1. 51.311. sz. helyt, rendelet.

Használt művek (az említetteken kívül):

Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. 1927.
Mészáros Ferenc: A magyarországi kat. gymnasiumok története. 1865.
Szinnyei József: Magyar írók élete. X. 230-31. 1.
Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. 1895.
Az elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete (1857-1883): Purgstaller József.

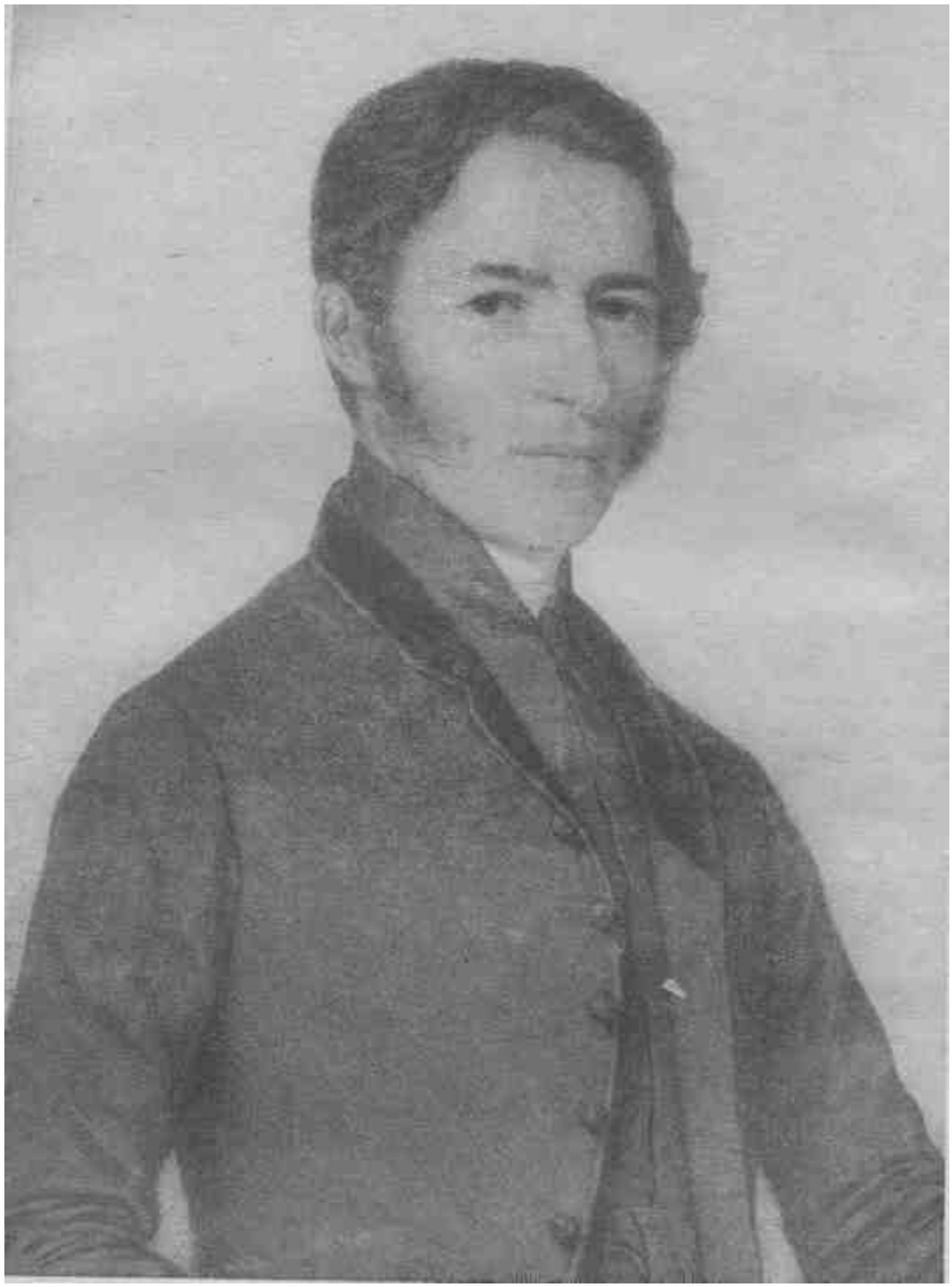

Dr. *Karl János:*

HANÁK KER. JÁNOS

(1812-1849.)

A reformkorban régenvárt erők bontottak szárnyat. A magyarság egyszerre hosszú évtizedek kényszerű mulasztását óhajtotta pótolni. Az addig eléggé «kopár» keblekben bámulatos érdeklődés támadt irodalmi, művészeti, tudományos, gazdasági s természetesen társadalmi és politikai kérdések iránt. Az új Magyarország nem egy jelentős kulturális és gazdasági fontosságú intézményre ebben a mozgalmas korban keletkezett. A honi művelődés terén olyan szép érdemeket szerzett Királyi Magyar Természettudományi Társulatot is ekkor hívják életre. Szükségét és korszerűségét mi sem bizonyította jobban, mint az a tény, hogy amikor a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1841. május 29-re hirdetett első vándorgyűlésére Pestre összejöttek az ország jónevű «physicusai», Bugát Pál lelkes felhívására rövid egy óra alatt 134-en sereglettek «részvénytársaságba» á természettudományokat mívelni, azok jótékonyságát a hazában terjeszteni s az alapszabályok értelmében becsülettel dolgozni. A lelkes jelentkezők között találjuk Hanák Ker. János piaristát is. Későbbi méltatói úgy emlékeznek meg róla, mint aki egyike volt azoknak, akiknek leginkább köszönhetjük a természettudományok hazánkban való örvendetes térfoglalását. Megérdemli tehát, hogy ebben a sorozatban az emlékét idézzük.

Színtiszta, ősi magyar családból származott. 1812. június 25-én született Kiskéren, Abauj-Torna vármegyében. Édesatyja falusi csizmadia mester, aki soványan jövedelmező ipara mellett kicsi földjének hozamából tartotta el szép számú övéit. A nyári hónapokban a család valamennyi tagja szorgalmasan tevékenykedett a mezőn és szőlőben. Minden valószínűség szerint a későbbi szenvedélyes természetkutató itt szerezte első maradandó benyomásait, s itt lobbant lángra a természet szépsége iránti fogékonysága. Szüleivel sokat járt búcsúkra és vásárokra, hol bőven volt alkalma, hogy ellesse az emberkezelés nem egy fortélyát. Ha minden jól ment, s kiürült a nagy csizmadialáda, nótaszóval fűszerezett áldomással záródott a kalendáriumban már jó előre jelzett nap. A kis segédkező sem maradt jutalom nélkül, A vásáron árult könyvek, a «ponyvák» között tetszése szerint válogathatott. Aprólékosnak látszó színek, talán jelentéktelennek tetsző mozaikok egy fejlődő, bontakozó fiú életében. A mind g jókedvű, élvezetesen társalkodó, ízes, zamatos magyarsággal beszélő, népdalokat is író s mindenkivel gyorsan és könnyen barátkozó, szenvedélyesen a maga igazát védő Hanák János azonban nélkülük holt bizonyosan sohasem lett volna olyanná, amilyennek kortársai ismerték.

A Hanák-család asztalánál napról-napra szép számmal ültek. Így azután alig lehetett szó arról, hogy az elemi ismeretek elsajátítása után tudománytszomjazó János fiúk gimnáziumi tanulmányokat folytasson, s azok végeztével teljesüljön az édesanya hő óhaja, a gyermekből pap legyen. A már-már lehetetlennek és kivihetetlennek látszó terv megvalósítására a rokonok siettek. Segítségükkel a kis Hanák Sátoraljaújhelyen mint magántanuló vizsgálatot tesz az első és második osztályról.

Jeles bizonyítvánnyal a kezében a kisszebeni piarista atyáknál kopogtat, ahol ministrálás és egyéb kolostori szolgálatok fejében felveszik házifiúnak. Így szerzi meg a következő négy osztályról a bizonyítványt. Közben megismerkedik a kegyes atyák életével, megszereti azok köntösét. Húsz éves korában, 1832. szeptember 25-én Privigyén magára ölti a rend ruháját.

A próbaév után elöljárói az akkori tanulmányi rendszernek megfelelően egyenesen katedrára küldik. Tanítói, nevelői készségét puhatolják. Ilyen céllal kerül Breznóbányára, ahol két éven át a második és harmadik grammatikai osztály növendékeit oktatja, feltűnő eredményt érve el a magyar nyelv tanításában. Iskolai elfoglaltsága mellett itt már van érkezése ahhoz is, hogy a vidéket járja. Megismerkedik Sterba János erdőmesterrel, a későbbi kakovai papirosgyár tulajdonosával. Társaságában nem egyszer fordul meg a Vepor ember aligjárta rengetegeiben. Egy alkalommal résztvesz egészséges idegeket kívánó medvevadászaton is, ami természetesen feledhetetlen élményt jelent számára. Nem is mulasztja el, hogy évek múltával vissza ne idézze a szép napokat. «Ilyen zajos medvevadászaton – írja Természetrajzában – 1834-ben, mint breznóbányai tanár a Vepor oldalán magam is jelen valék, hol a hajtók száma száznál többre ment, a nyolcvan fegyveres vadászt ugyanannyi baltás legény követé, s e nagy vadásztömeg egész napi fáradalmát csak egyetlen medve halála jutalmazá.» A jómódú erdőmesternek ritka szép könyvtára és gazdag gyűjteménye is volt. A fiatal szerzetes csakhamar otthonosan mozgott mindkettőben. Itt jutott először Kezébe Kitaibel Pál korszakalkotó munkája, a Descriptiones et Icônes Plantarum rariorum Hungariae. Segítségével, kalauzolásával mind beszédesebbé válik a zólyomi táj, s a kezdő tanár nehezen tudja elhatározni magát: a magyar hon virányának, vagy pedig bárányának (faunájának) legyen-e a kutatója? A legnagyobb magyar florista felülmúlhatatlan munkája hazánk növénytakarójának kimeríthetetlen szépségeit tárja fel előtte napról-napra érthetőbben, a lelkes, képzett erdőmester meg a honi fauna ezer meg ezer rejtélyére terelte figyelmét. Csodálkozhatunk-e, ha az élők világa iránti érdeklődése ettől kezdve végigkíséri mozgalmas pályáján? A breznóbányai két év ilyen körülmények között gyorsan elröppent, s mikor Hanák elindul Vácra, hogy felszentelése előtti tanulmányait tovább folytassa és befejezze, Sterbától már nem csupán mint jóbaráttól búcsúzik. Az erdőmester a fiatal szerzetes személyén át a piaristarendet is megkedvelte, s ennek kifejezéséül később szép és értékes zoológiai gyűjteményét váci iskolánknak adta. Gyűjteményéről maga Hanák is megemlékezik Természetrajzában. A hermelin ismertetésekor ugyanis megjegyzi, hogy «váci gyűjteményünkben Zólyom vármegyéből négy kitömött példány található, mellyek egymástól egészen különböznek».

Áldozópapságra előkészítő bölcseleti és teológiai tanulmányait Vácon, Nyitrán és Pozsonyszentgyörgyön végezte. Későbbi fejlődésére valamennyi befolyással volt. A dunamenti püspöki városban ugyanis alkalma adódott, hogy a nagyszünidőben Almásy Manó fiaival nagyobb utat tegyen Heves-, Borsod-, Bihar-, Békés-, Csongrád– és Pest vármegyében. Az ellentétes jellegű vidékek akkoron még számos ősi tájrészletükkel mondanunk sem kell, megfogták fogékony lelkét, s hatással voltak későbbi természetszemléletének kialakulására. Megfigyeléseit, feljegyzéseit fel is használja. Természetrajzában pl. ezen útjával kapcsolatban a fekete gólyáról ezt írja: «én 1839-ben a törökszentmiklósi pusztákon láttam egy csapatot». Nyitrai tartózkodása idején köt ismeretséget Láng Adolffal, az ottani gyógyszerésszel és jeles természetbúvárral, aki nevét az ősi vármegye madárvilágának tanulmányozásával örökítette meg. Ösztönzésére és útmutatásával maga is elkezdi gyűjteni az

élő és élettelen természet tárgyait. A növény-, állat- és ásványvilágból rövid egy évtized alatt akkora gyűjteményre tesz szert, hogy olyannal rendünkben sem előtte, sem utána nem rendelkezett senki. Egy évszázad alatt sok hányódáson, vetődésen ment át. Egyes részei teljesen elpusztultak, megmaradt roncsai: kagylók, csigák, szárított növények pesti iskolánknak még ma is díszei. Nyitrai tartózkodása különben még más szempontból is jelentős. Néhány, írói vénával rendelkező társával megalapítják a növendékek körében a Zobori Magyar Egyesületet, amelyben első zsengéit, köztük népdalait mutatja be. Pozsonyszentgyörgyön Bolla Jánossal, az ottani elemi iskola tanítójával; a virágtalan növények szorgalmas kutatójával hozza össze a sors. A vele kötött barátságot sírig ápolja. Hittudományi tanulmányait sikerrel elvégezve, 1840. július 26-án, 29 éves korában áldozópappá szentelik.

Ifjúkori vágyai tehát teljesültek. Most már minden erejét az ifjúság nevelésére és a tudományok művelésére fordíthatta. Kéziratban maradt Naplója a legbeszédesebb bizonyíték arra vonatkozólag, hogy mind a kettőt szerzetesi komolysággal értelmezte. Eddig is szívesen foglalkozott az ifjúsággal. Az érdeklődőket magánszorgalomból megtanította nemcsak a természeti elemek ismeretére, hanem az egyszerűbb gyűjtemények készítésére is. Ezt a dicséretre méltó tevékenységét ettől kezdve hatványozottabb mértékben gyakorolja. Máramarosi, váci, majd pesti tanárkodasi idején a könnyebb és kevésbbé fárasztó kirándulására mindég elkíséri néhány famulusa. A tudományos kutatások és gyűjtés terén is új fordulatot jelent áldozópappá szentelése. Több az ideje és szabadabban is mozog. Ennél azonban jóval fontosabb, hogy közben megszerezte az akkori magyar zoológusok vezetőjének, Frivaldszky Imrének barátságát. Tőle kapott egyre fokozódó ösztönzést a további kutatásra, másrészt meg útmutatást arra vonatkozólag, hogy milyen tudományos munkákat tanulmányozzon, és a gyűjtött anyagot miképen dolgozza fel. Ha honunkban akkoron valaki, úgy Frivaldszky volt erre alkalmas. A magyar föld hüllő és bogár faunájának legjobb ismerője volt. Fáradságos utazásain bejárta az ország legkülönbözőbb tájait és a Balkánt. Neve a külföldi szakkörökben jócsengésű volt. Hozzáértéssel és készségesen irányította a fiatalabbakat. Nem lepődhetünk meg tehát, ha személyéről és munkásságáról Hanák mindvégig dícsérőleg és hálával emlékezik meg.

Az ő szellemében folytatja további kutató munkáját. Amikor megérkezik a Felső-Tisza legnépesebb és élénk városába, Máramarosszigetre, Naplójának adatai szerint már 424 bogarat, 40 csigát és 222 szárított növényt tartalmazó gyűjteménynyel rendelkezett. Ez ettől kezdve rohamosan gyarapodott. Az ország határán fekvő, nehezen járható vármegye ugyanis a természetkutató számára valósággal kimeríthetetlen tárház volt. A magyar természetvizsgálók közül a megye rejtett kincsei közé bepillantott már ugyan 1796-ban és 1815-ben Kitaibel Pál. írásaiban a nagyhatárú megye növényeiről és ásványvizeiről igen értékes megfigyelések olvashatók. A megye tanulmányozói között ismeretes volt még Müller Bernát gyógyszerész, továbbá Schordann Zsigmond és Csausz Márton professzor. Az első 1835-ben, az utóbbi kettő pedig egy évvel rá tett nagyobb utat. A botanikus Sadler Józsefről is emlegetik, hogy járt Máramarosban. A közelebbi adatok azonban hiányzanak. Felfedezéseik mellett bátran mondhatjuk, hogy országunknak akkoron egyik legelhagyatottabb vármegyéje még rengeteg természeti titkot rejtegetett.

Ezek feltárását tűzte ki a szabadságharcot megelőző évek lelkesedésével egy kis társaság, amelynek tagjai Pólya József szerint György József megyei főorvos, Hanák János kegyesrendi tanár, Péterffy Gyula hadnagy, Vágner Lajos kamarai

tiszt, Világh Károly sebész és Gáspár György tanító voltak. Közülük a későbbi szakirodalom főleg Vágner Lajost és Hanák Jánost említi. És méltán. Az előbbi a Szilágyi István szerkesztésében megjelent Máramaros vármegye egyetemes leírása című munkájában a megye növényzetének ismeretét adja, s a Kerner-Fritsch-Wettstein-féle Flora exsiccata Austro-Hungarica számára több példányt gyűjtött. Hanák János első nekibuzdulásában a megye minden irányú természettudományi tanulmányozását tűzte ki célul. A hegyek csoportosulása, a vizek rendszere, ásványok, gyógy- és hévvizek, flóra és fauna egyaránt érdekelték. Az eléggé ismeretlen megye természettudományi monográfiáját akarta elkészíteni. Munkálatai azonban csak vázlatban maradtak ránk. Ellenben jobban ismeretes botanikai kutatása. Kátay Gábor a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Története (Pest, 1868 p. 255-56) című munkájában felsorolja azon máramarosi növények jegyzékét, amelyeket Hanák János az 1843. év őszén a társulatnak ajándékozott. Eléggé tekintélyes Herbáriumának még megmaradt részét pedig a jelen sorok írója ismertette a Botanikai Közlemények XX., 1922. évi évfolyamában. Ezen adatok szerint gyűjtőjük négyévi szigeti tartózkodása alatt bejárta a környék magasabb hegyeit: Pietrosz, Hoverla, Gutin, Kőhát, Cziblesz és nevezetesebb helyeit, Kobolyapojana, jelenleg Gyertyánliget, Szlatina, Ökörmező, Szuligula, Dragomér, Rónaszék, Raho stb. Gyűjteményében megtaláljuk, hogy csak néhány nevezetesebb növényt említsünk, a Ligularia (Cineraria) sibiricát és a Drosera rotundifoliát a Kőhátról, a Ranunculus crenatust, a Dryas octopetalát, a Tofieldia borealist, a Pinquicula alpinát, a Soldanella alpinát a Pietroszról, a Campanula carpathicát Trebusányról, a Dianthus compactust a Troj agáról, a Lathyrus (Orobus) laevigatust Máramarosszigetről, a Menyantus trifoliatát Gutin környékéről, a Taxus baccatát a Czibleszről stb. Minden természetjáró tudja, hogy ezek a magashegyi gyűjtő utak mekkora testi ügyességet, edzettséget és sokszor lemondást kívánnak. A Naplónak nem egy részlete is elárulja ezt. Természetrajzának számos helye szintén ezt vallja. A marmotáról, a havasi murméterről, vagy mormotáról írva például ezeket találjuk: «A legmagasabb havasok legelőin, havasi növényekkel éldegél, nálunk a Tátrán, Zólyom és Máramaros havasain tanyáz. Én Máramarosban a Hoverla oldalán, nem messze a fehér Tisza eredetétől láttam egyet, mely azonban elfüttyentvén magát, hirtelen üregébe menekült, honnan a szükséges eszközök hiánya miatt ki nem áshattam, mondják, hogy Mára maros többi havasain is találtatik». Tanulságos ebből a szempontból előbb említett könyvének a zergéről szóló következő része is. «Nálunk valamint a zergék, úgy a híres zergevadászok is ritkábbak, azonban van Mármarosban, Borsán, a Petróza tövénél két oláh testvér, kik egy kopóval s egyszerű puskával ellátva, 10-15 zergét lőnek évenként; 1842-ben természettudományi kirándulásom alkalmával nyárutó 8-án ezen két vadászt vevém kalauzul a Petrózára. Estefelé, mí£ én a sziklacsúcs alatti völgyben az örökös hótömeg közelében ritka havasi növényeket szedegetek, egyik kalauzom a csúcson leste a legelőre induló zergéket, azonban csak másnap sikerült neki egyet célba venni, melyet szerencsésen el is ejtett s délután a tanyára hozott. A zerge mintegy 60 fontot nyomott, fekete szarva 7 hüvelyknyire nyúlt, szemein keresztül fekete sujtás húzódott, lábai és farka vége feketék voltak, többi része vörösbarna, de télre is megfeketül, azért az oláhok fekete kecskének (capra nyiagra) nevezik. Húsa, melyből Borsabányán lakomát ütöttünk, igen ízletes volt. A következett évben nyárutó 10-én ismét a Petrózán búvárkodtam s kalauzom mintegy három hónapos zergegidát lőtt, mellynek színe egyidomúlag vörhenyes barna vala, finom gyönge húsát Dragomérfalván költöttük el.»

A természet sokoldalú és beható tanulmányozásának eredménye rövidesen másirányban is jelentkezett. Egyik látható gyümölcseként a középiskola rövidesen megkapja a Természetrajz elemeit. Ismeretes, hogy az I. és II. Ratio Educationis a história naturálisnak eléggé tág teret biztosított. Az így támadt igényeket néhány évtizeden át hiánytalanul kielégítette Molnár Ker. Jánosnak: Physiologicon complexum Historiae Naturalis régna tria, Buda 1780, Piller Mátyás: Elementa Historiae Naturalis in usum scholarum, Nagyszombat 1781, Mitterpacher Lajos: Primae lineae Historiae Naturalis in usum Gymnasiorum, Buda 1795.

A nemzeti megújhodás korában egyre sűrűbben hangzik az a követelés, hogy a természetrajzot magyarul tanítsák. A fonák helyzetnek találóan ad kifejezést Földi János a következőkben: «A' mi Ifjaink, a'kik idegen Nyelven hallgatják a' Természeti Históriát, Maszkarás Bálba járnak, melly tsak éjtszaka, és gyertya világnál tart; kimulatják, kifárasztják benne magokat, és midőn haza jőnek' s megvirrad, nem tudják kivel tánczoltak, az az miről hallottak olly szépeket! Nem egyéb az ő reájok nézve, hanem eggy Camera obscura, mellybe az idegen Nyelveknek szoros ablakain bétekintgetvén, sok szép Tüneményeket, – igazán Tüneményeket látnak; de a' mellyről szemeiket elvévén, azonnal minden látott szép Jelenségek eltűnnek!» Mintegy a korkívánság nyomása alatt azután egymásután jelennek meg magyarnyelvű tankönyveink. Közöttük legyen elegendő Sándor István, Természeti történet, Győrött, 1798, Raff György, Természethistória 1799, 1837, 1844, 1846, Soltész János orvosdoktor, a sárospataki ref. főiskolában a népszerű gyógytudomány és természethistória rendes professorának tollából a Természet Három országának általános megtekintése (Sárospatakon, 1839) és Peregriny Elek Természettörténet című munkájára hivatkoznunk. Valamennyi lélek nélküli száraz fordítás.

Ellenük indított harcot Hanák János, amikor Bajza Atheneumában Peregriny Természettörténetét veszi erős bírálat alá s ezen át az egész természetrajz tankönyvi irodalmat. Első kívánalomként jelöli meg, hogy azok nemzeti nyelvünkön írassanak. Ne hemzsegjenek az idegen szavaktól. A teremtmények ismeretéről vezessenek a teremtő ismeretére. Legyenek kedélynevelők, mert «gyönyörteljes vonzalommal vannak az ártatlan keblek a természet iránt.» Tükrözzék vissza ezenkívül a tudomány jelen állását. Ne legyen bennük helytelen rész, mert a «tévedés mindenütt hiba, de kettős hiba iskolai könyvben.» Rendtársunk gyakorlati példával mutatta meg, hogy milyennek gondolja a jó természetrajzkönyvet. S hogy elgondolása helyes volt, mutatta a tapasztalat. Az 1845. évben megjelent Természetrajz elemei a következő évben már «második, bővített és 114 fametszvénnyel» díszített kiadásban forgott az ifjúság között. Közel három évtizeden át egyik legelterjedtebb tankönyv volt a magyar középiskolában. A szabadságharc utáni nemzedék belőle tanulta meg a magyar föld szeretetét és szépséges természetvilágának első ismeretét. Kiválóságát később nem is egy természettudósunk elismerte. Így pl. id. Entz Géza emlékszik meg róla meleg elismeréssel. És méltán, mert Hanák János Természetrajz elemei című munkája az első igazi magyar természetrajzi tankönyv.

A nagyközönség körében nevét állattana, pontosabban Természetrajz, vagyis: Az állat-, növény- és ásványországnak természethű rajzokkal ellátott rendszeres leírása (Pesten, 1846, Hartleben Konrád Adolf tulajdona) tette szinte egy csapásra, máról-holnapra ismertté. Nem színes ábráinak köszönhette ezt, mert azok túlnyomó részét könyvkedvelő közönségünk már ismerte, részint az Állatország természettörténeti képterme, ugyancsak Hartleben kiadásában megjelent könyvből, amelyet Jardine Vilmos és Treitschke Fridrich után, Pólya József orvostanár, Pest város

physicusa s kórházi orvosa, a magyar tudós Társaságnak s a bécsi es. kir. Orvos-társaságnak levelező tagja fordított magyarra, részint Bertuch F.: Természet-história, négynyelvű, latin, francia, német, magyar képeskönyvéből (Buda, 1805-1809). Hangulatos, színes, megnyerő címlapja, amely motívumaiban és részleteiben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat első oklevelére emlékeztet, sem hathatott az újság ingerével, mert többek között Peregriny Elek természettörténete szintén ilyen köntössel igyekezett kedveltségét szerezni.

Az egész mű elgondolásában, felépítésében, szellemi kivitelében, tehát tartalmában és irályában volt valami, ami az addigi hasonló című könyvekből hiányzott és ami abban lenyűgöző, hódító újdonságként hatott. Ennek igazolására azonban tartsunk előbb szemlét az akkori idők három legünnepeltebb állattanán. Sorrendben az első Földi Jánosnak, a Ns. Szabad Hajdú Városok Kerülete rendes orvosának Természeti Históriája, Első Tsomó, az Állatok Országa, Pozsony, 1801. Linnének Systema Naturae-ja nyomán készült, amit különben a jónevű szerző maga is bevall, írván «Én tehát a' Nagy érdemű Linne által elkezdett, 's azólta is sokaktól örökített 's tökéletesített Tudománybeli Rendszer, avagy Systema szerint írtam: mert ez énnekem a tanításra rövidebb, de jobb és okosabb Módnak is látszik, mint a Systema nélkül való tévedezés; de erőssebb bizonyosságot is kíván, mint az, a' nélkül, némelly igen esmeretesekről való szabad, és könnyű bőv beszéd, s az esmeretlenebbeknek vagy elmellőzése, vagy nagyobb öszvezavarása». Mindenben híven követi mesterének, a nagy svéd tudósnak beosztását. Itt-ott ugyan szóhoz jut szerényen, szinte észrevétlenül a magyar föld is, így pl. mikor a gözüegérrel, vagy a földi kutyáról szól. Legnagyobb és maradandó érdeme, hogy az állattani műnyelvünkhöz lerakta a biztos alapokat. Tizennégy évre rá jelent meg «Bétsben, a Nemzeti Gazda Hivatal» kiadásában Kisszántói Pethe Ferentz Természet História és Mesterség-tudomány-a. Szerzője szerint «A Természethistória, akármi nyelven írják azt a' mai időben, ha tsak nem ujj toldalék,mint pl. a' Humbold' Amerikai utóbbi uttjának a' gyümöltse, egy sem eredeti Munka; idegen Nemzetek Munkáiból kell hát azt nekem is előszedegetnem: a' mesterség és dolog az, hogy hellyesen szabogassam össze » Nemzeti szempontból messze mögötte marad az előbbinek. A magyar puszták egyik büszkeségéről, a komondorról még csak tud valamit (289-90. lap), a két bocskorkörműek családjába tartozó vadkecskéről ellenben már így ír: «A Vad ketske' lakhellyének, rendszerént tsak a' legmagasabb havas kősziklákat mondják: de ez éppen nem igaz; mert pl. Szála-Vármegyében, a* Tátika körül, talán még ma is, igen tsekéj kősziklahegyeken, eleget lehet látni, még pedig seregestől; nem régiben még elég volt, a Szántai és Sümegi öregek élő tanuk», jeléül, hogy az alpesi tájak eme ritka lényét, nemcsak nem ismeri, hanem a magyar föld élettörvényeit sem sejti.

A francia zoológia nagy mesterének, Cuvier bárónak alapvető munkája Vajda Péter fordításában (Az Állat-Ország, Budán, A Magyar Királyi Egyetem Betűivel 1841) szintén eléggé el volt terjedve. Fordítója azzal a céllal ültette át nyelvünkre, hogy az új idők kedvelt zoológiai irányával «a bonctannal ismertessem meg a fejlődő állattudósokat». Elévülhetetlen érdeme az is, hogy segített megteremteni a magyar állattani irodalom műnyelvét. Ezt különben a szerző büszkén is vallja: «Kérdezitek: honnan vettem nevet e sok emlős és madár-nemnek és fajnak, midőn előttem olly kevés vala megnevezve és most mindnyájának kell magyar nevének lenni. Erre azt felelem: a minek népi közönséges neve nem volt tudva előttem s a minek Földi Jánosnál nem találtam nevét, annak minden vonakodás nélkül keresztapja lettem. Irtóztató sokba került volna ugyan – és részemrül végrehajtható nem

lett volna – ha minden fiú keresztelésénél csak garast kellett volna is fizetnem; de az a jó, hogy magam voltam minden egy személyben és így a díj zsebemben maradt sőt még toldatik is».

Szándékosan idéztük a fentieket, belőlük a XIX. század eleje állattanának irodalma szól. Emlékeztet deákos szépíróinkra. Túlnyomóan könyvtudákosság. Kevés bennük az élet és a magyar föld visszhangja, zamata. Milyen más mellettük Hanák János Állattana! Megfog, magával sodor. Hallgassuk csak előszavának következő részét: «A szöveg kidolgozásában azon iparkodtam, hogy előadásom népszerű, de mégis rendszeres legyen, mert a természetrajzot rendszer nélkül tanulni képtelenség. Az állatországban Cuvier rendszerét követem, egyes részleteiben az újabb változtatásokat is megemlítvén. Kútfőül hét évi búvárkodásom által szerzett saját tapasztalásomon kívül a legjelesebb írók munkáit használtam; sokban Bugát Pál, Frivaldszky Imre, Petényi Salamon, Pólya József, Schirkhuber Móric urak tanácsával éltem. A tárgyak megválasztásában a tudomány jelen állását s honi szükségeinket szem előtt tartván mind azon állatokat, melyek az ismeret terjesztésére, vagy a rendszer alapos felfogására részint különös természeti sajátságukat és életmódjukat, részint hasznos és káros voltukat tekintve szükségesnek látszanak, részletesebben előadtam. Hogy pedig munkámat hazánkra nézve érdekesebbé tegyem, mind azon állatokat, mellyek a két testvérhon terjedelmes határain tudtommal előfordulnak, bővebben leírtam, vagy ha csekélyebb érdekűek, legalább mint honiakat megemlítettem. De milly nehéz itt valamit bizonyos pontossággal meghatározni, csak az tudja, ki e tárggyal több évig foglalkozott, s ki előtt nyilvános, hogy eddigi természetrajzaink e részben igen keveset mutathatnak; hogy roppant pusztáink, s rengeteg erdeink nagy részt vizsgálatlanul állanak; s hogy mostan élő fáradhatlan buzgalmú természetbúváraink vizsgálódásaiknak eredményét mind eddig napfényre nem bocsájtották». Olyan ez a fentebb idézett munkák részleteihez viszonyítva, mint Bach János Sebestyén Karácsonyi oratóriuma, valamely vidéki kis város kántorának alkalmi «hallhatatlan» szerzeménye, vagy Petőfi, Arany egy-egy igaz szívből jövő és szívhez szóló sora, Baróti Szabó Dávid agyongondozott strófái mellett. Az olvasó akarva, nem akarva, kénytelen megérezni, hogy amikor szerzője tollat fogott, tényleg elmondható volt: lumen adest.

Kár, ezerszeresen kár, hogy a nagyméretűre tervezett alkotás, mint annyi kortársáé, csonkán maradt. Csupán az emlősöket és madarakat tárgyaló része készült el. Így is azonban a maga nemében egyedülálló. Minden túlzástól menten mondhatjuk: az első magyar korszerű állattan. Szerzője ismeri a legjelesebb külföldi kútfőket, a régi és újabb magyar szakmunkákat egyaránt. Ritka készséggel válogatja össze a magyar földre vonatkozó irodalmi adatot. Turóczi krónikájában, Oláh Miklós írásaiban, Miskolczy Gáspár Jeles Vadkertjében, Bél Mátyás Notitia Hungariae-jében, Marsili Alajos, Grossinger János, Benkő Ferenc latinnyelvű munkáiban található részleteket csakúgy felhasználja, mint kortársai: Földi János, Frivaldszky Imre, Petényi Salamon, Pethe Ferenc, Ocskay Ferenc báró, a botanikus Sadler József, Heuffel János és Rochel Antal újabb kutatásait és közléseit. Legtöbbet ad azonban sajátjából. És éppen ez kölcsönzi munkájának sajátságosan eredeti, utolérhetetlen színezetét. Mennyire közvetlenül hatnak pl. a következő részletek. A hiúzról a többek között ez olvasható: «Egy hitelt érdemlő barátom tudósítása szerint Mármarosban a mokrai és királymezei havasok alatt tanyáz, de én az említett hegyek között rövid ideig tartózkodván, nyomába nem jöhettem». Figyelemre méltók a nyuszt, illetőleg a vadkecske földrajzi elterjedését vázoló következő sorok. «A nyuszt nálunk nem ritka, én Szigeten kettőt vettem, mellyek

a rónaszéki erdőben fogattak; különben Mármaros bércei között, valamint a Meszes, Réz- és Bihar hegyek messze terjedő vadonjaiban is gyakori.» A vadkecskérôl ezt írja: «A máramarosi havasokról, azonban négyévi búvárkodásom alatt a vadkecskéről csak annyit födözhettem fel, hogy azt a kőszáli zergével zavarták össze, s vadászaink beszéde szerint a vadkecske alatt a kőszáli zergét kell érteni; melytől termete ugyan elüt, de életmódja egészen megegyez».

Kevés előtte élt zoológusunkról állítható, hogy az állatokat fogságban is tartotta, s úgy tette megfigyelés tárgyává életmódjukat. Erre vonatkozólag tanulságos a sündisznóról és a halászsasról szóló közlése: «nekem volt egy – t. i. sündisznó -, melly a rovarokat annyira szerette, hogy a gömböstűről a már négy, öt év előtt szárított bogarakat is felfalta.» A halászsasról, a csonttörő harácsról a következőket írja: «Európa északi részén, a tavak, és folyók melletti sűrű erdőkben tanyáz, honunkban nem ritka, én Mármaros-Szigeten 1842-ben tavaszkor a körtvélyesi erdőkből kaptam egy párt, mellyek még állani sem bírtak, egyideig aprított hússal étettem, később megerősödvén láncra tettem, s mind a kettőnek külön hajlékot állítottam, többnyire nyákokat összehúzva még esőben is a hajlék tetején ültek. Eleinte olly szelídek voltak, hogy tollaikat cirógatni engedték, később nagyon elvadultak, ha valaki közeledett hozzájuk, lármával fogadták, melly vékony csaholáshoz hasonlított, ha pedig kötődött velők, nyak- és melltollaikat felmeresztették, szárnyaikkal csapkodtak, karmaikkal kapdostak utána; mindenféle húst ettek, de a madarat és halat leginkább szerették, vizet nem ittak. Tollazatuk barnás volt, mindenik tollképen sötétbarna sávval, farkok feketés szürke foltokkal, csőrük egészen fekete, sonkjuk és lábaik sárgák, igen szép fekete karmokkal fegyverkezve. E színezete később megváltozik, csőrük megsárgul, farkuk megfehéredik, de én ezt nem várhattam, mert a következett télen mind a kettőt megöltem. Meg akarván ölni az egyiknek húsban mirenylabdacsokat adtam be este, azonban másnap reggel a húsdarabokat kihányva, s a madarat házikóján vidáman ülve találtam, később megfojtottam és kitömettem». A magyar föld jellegzetességét mindenütt kihangsúlyozta. A házisertés, szarvasmarha és ló honi fajtáit és változatait részletesen felsorolja. Az imént vázolt tulajdonságai alapján tehát Hanák János állattana a múlt század egyik legmegbízhatóbb kézikönyve, és éppen ezért a szakemberek még ma is hivatkoznak rá.

A gyűjtő, tankönyvíró és természettudományi irodalmunkat az első, valójában magyar állattannal megajándékozó Hanák Jánosról még egy vonatkozásban kell megemlékeznünk. Ritka tehetségű szervező volt. Ennek azután előnyös és káros oldalát egyaránt tapasztalhatta. Az előbbit annyiban, hogy kortársai közül talán nem volt egy természetkutató sem, akivel ne állott volna összeköttetésben. Váci és pesti tanárkodása idején a fővárosban tartózkodókkal és ügyes-bajos dolgaikat intézőkkel élőszóval tárgyal. A vidékiekkel élénk levelezést folytat. Összeköttetésben áll Zeyk Miklós nagyenyedi, Lugossy József kezdetben máramarosszigeti, majd debreceni, Rómay Ferenc pozsonyi, Soltész János, sárospataki tanárokkal. Valamennyit munkára, kutatásra buzdítja. Gyűjteményük jegyzékét kéri, és segítségükkel adatok után kutat, hogy nagymúltú iskoláik gyűjteményében és könyvtárában természetrajzi szempontból micsoda nevezetesség található. Részt vesz a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésein. A kassa-eperjesiről részletes leírást ad a Társalkodó-ban, a sopronink pedig, amelyen az elnöki tisztet Bonaparte Lucián caninói herceg és Ocskay Ferenc báró, a honi állattudósok nesztora látta el, a jegyzője. Eme szervező, minden tudományos megmozdulásban résztvevő tevékenységének eredménye két figyelemreméltó tanulmánya: Az

Állattan története és irodalma Magyarországban s Az Állattani Magyar Műnyelv ügyében 1848. január 24-én tartott akadémiai előadása. Az elsőt könyvalakban halála után jó barátja, Pólya József adta ki. A maga nemében ma is nélkülözhetetlen. Az utóbbiról részletes ismertetést közölt a Társalkodó 1848-iki évfolyama. Tanulmányozásuk közepette a figyelmes olvasó rögtön észreveszi a temérdek apró adatot, aminek birtokában csak olyan valaki juthat, aki sokak bizalmát és szeretetét élvezi.

Szervező tehetségének azonban nemcsak előnyét volt alkalma tapasztalni. A 48-as nagy napokban, amint az már a forradalmi jellegű és színezetű megmozdulásokban rendesen történni szokott, minden erjedt és kavargott. Ez alól a mámoros márciusi napokat követő hónapokban az egyházi intézmények sem voltak mentek. Az újításokat követelők élére a titokzatos sors a természetkutató Hanák Jánost sodorta. Szerencspataki János álnéven egy különben elég szelídhangú felhívást tesz közzé a Társalkodóban. Arra hivatkozva, hogy külföldön egyházi ruhát csupán az egyházi szertartások végzése közben viselnek a papok, indítványozza: «Egyházi foglalatosságainkon kívül, viseljünk világi ruhát és ez rendesen egyszerű fekete Zrínyi, vagy Atilla, hasonszínű nadrág és mellény legyen». Másik indítványában a túlfűtött magyar szólal meg: «Hagyjuk meg, mint magyarokról illik, természetadta bajuszunkat és szakállunkat». Mindkét indítványának nem lett sem különösebb visszhangja, sem eredménye. Mégis mikor a magyar csapatoknak el kellett hagyni az ország szívét, ő is menekülni kényszerült. Fájó szívvel hagyta el a fővárost, annyi sikerének színhelyét, ahol időközben az egyetemi könyvtárhoz, illetőleg a Budai Főtanoda természetrajzi tanszékéhez kapott kinevezést. A menekülő magyar sereggel tartott ő is. Sorsa egyre mostohábbá vált. Egészsége, a fáradalmakat hősiesen viselő szervezete összetört. Megroppant. 1849-ben Kricsován, Krassó-Szörény vármegyében epemirigygyulladás oltotta ki nemes életét.

Csupán 39 évet élt. Tagja volt, a Természettudományi Társulatról nem szólva, a Magyar Tudományos Akadémiának, a stettini Rovartani Egyletnek és Regensburgi Füvész Társaságnak. Tehetségét tekintve még szép jövő állott előtte. Felfelé ívelő pályája azonban hirtelen megszakadt. A nagy kérdőjelre, a miért-re, mint honi művelődéstörténetünk annyi esetében, itt is válasz nélkül maradunk. Ebbeli fájdalmunk találjon kielégülést maradandó alkotásainak fokozottabb tiszteletében.

Bíró Vencel:

VASS JÓZSEF

(1813-1873.)

A szabadságharc leverését követő szomorú időkben Vass is egyik vezető ember a nemzeti szellem ébrentartásának nemes munkájában. Élete legszebb napjait Kolozsvárott élte le. Gróf Mikó Imre és gróf Kemény József kortársa; e nagy férfiak vezetése alatt Kolozsvárt tömörülő tudományos társaság kedvelt tagja. Jelen van az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsőjénél, és megalakulásának lelkes támogatója. Tudományáról nagyszámú művei s a művek kedvező fogadtatása, megítélése tanúskodnak. Munkássága jutalmazásául a Magyar Tudományos Akadémia s utána az Erdélyi Múzeum-Egylet levelező-tagjává választotta.

Zalaegerszegen született 1813. március 19-én. Apja Vass László volt, anyja Kultsár Éva. Elemi tanulmányai elvégzése után apja, bár nem volt nemes ember, hanem egyszerű iparos, tovább akarta taníttatni fiát, s mivel az időben Zalaegerszegen gimnázium még nem volt, a közelebb eső helyek között válogatott. Így került Vass Szombathelyre a premontreiek intézetébe. Az alsóbb osztályokat itt végezte, s a jobb tanulók közé tartozott; sőt a negyedik osztályt már mint kitűnő tanuló fejezte be. Ezután a kegyesrendiek nagykanizsai gimnáziumában folytatta tanulmányait. Itt végezte az V. és VI. osztályt. De bár az 1831-32. tanévben a VI. osztályban kitűnő tanuló volt, a következő tanévben mint önkéntes ismétlőt megint a VI. osztályban találjuk Nagykanizsán. Itt jött a kedve a piarista-élethez, s minthogy jó tulajdonságait tanárai is felismerték, szívesen ajánlották a kegyesrend kormányának, mely őt az 1832-33. tanév végén fel is vette.

így került Vass 1833. szeptember 12-én Privigyére, a próbaévesek akkori helyére. Amennyiben a próbaidő feladata a szerzetesi életbe való bevezetés, a lelki élet fejlesztése, erkölcsi élet ápolása, Vass két éve olyan foglalkozások között telt el, melyek a cél elérését munkálják. Akkor a próbaévesek mestere Kernaszt Ede volt, vallásos érzülettől áthatott, alaposan képzett férfiú, ki a vallás tárgyain kívül a görög és német nyelvet tanította. Tudásukat Kernaszt nagyban előmozdította önszorgalomból készült dolgozataiknak külön-külön való megokolt javításával. Ragaszkodásukat megnyerte, lelküket finomította különösen a szórakozás, a szabadban való mozgás idején, mikor igazi kedélyességgel tárta fel előttük gazdag tapasztalatainak és bő ismereteinek emléktárát. Kernaszt mellett mint másodmester Paulatzky Lőrinc működött Privigyén. Paulatzky költői lélekkel írt verseivel tette ünnepeltté nevét. A mellett ritka ügyszeretetéről is ismeretes volt.

A Privigyén töltött két év után a rend főnöke, Grosser János, az akkori kor szokása szerint az 1835-36. tanévben próbaéves tanárnak küldte ki Vasst a még akkor piarista kézben levő kalocsai gimnáziumhoz. Szelíd bánásmódjával, világos, értelmes előadásával elárulta, hogy tanárnak való. Különösen jó hatással voltak rá a jóakaró útbaigazítások, melyeket igazgatójától, Dienes Antaltól kapott.

Próbaéves tanársága után a tanárból öt évig megint tanuló lett, a katedráról

leszállt a tanulók padjába, hogy két évig a bölcseleti tanfolyamot, három évig meg teológiát tanuljon. Az 1836-38. éveket Vácon töltötte mint bölcsészeti tanuló. E két év célja alapjában, hogy a még akkor nem létező VII. és VIII. osztályt pótolja; a piaristáknál ez volt a tulajdonképpeni tanárképző. Jónevű szakembereket válogattak össze, hogy a növendékeket alaposan bevezessék az egyes tantárgyakba. Amennyiben a növendékek kevesen voltak, a tanítás mélyebb, közvetlenebb volt, úgy, hogy ezután már nyugodtan léphettek katedrára. A lélektant, logikát, esztétikát, metafizikát és bölcseleti történelmet Purgstaller József, a matematikát s geometriát Lapónyi Alajos, a fizikát pedig Schirkhuber Móric adta elő. Kardhordó Ambrus a történelmet, Révay István a görög-latin nyelveket, Illyés Ágoston az építészetet, a rajzot és festészetet tanította.

Vass azután az 1839-41-i két évet Nyitrán, az 1841-42-it pedig Pozsonyszentgyörgyön töltötte, mint hittanhallgató. Nyitrán tanított a kortársaitól nagy tudományúnak tartott Malocsay Antal, ki a keleti nyelvet s a szentírást; Kertész János, ki az egyháztörténelmet s a jogot tanította. Pozsonyszentgyörgyön a finomlelkű Augusztini Antaltól a dogmatikát, a sokoldalú Greschner Jánostól pedig az erkölcstant, lelkipásztorkodástant, a neveléstant hallgatta.

Vass váci, nyitrai tanulása olyan korba esik, mikor országszerte nagy a pártolása annak, ami magyar, főleg a nemzeti nyelv fejlesztése igazi óhaja minden magyarnak. E törekvés behatolt az iskolák falai közé is. Vácon, Nyitrán is a növendékek társulatot alakítottak, melynek tagjai kötelezték magukat, hogy ami szabad idejük hivatalos teendőik elvégzése után fennmarad, arra használják, hogy kisded lapjokban írogassanak. Vass mindkét egyesületnek buzgó munkatársa volt. Teológiai tanulmányai végeztével, 1841. augusztus 5-én pappá szenteltetett, miután már 1837. július 26-án szerzetesi ünnepélyes fogadalmat tett.

Vass tanári pályája 1841. évvel kezdődik Máramarosszigeten. 1843. évben már Szegeden találjuk. Fejlődésére különös jó hatással volt szegedi igazgatója, Horváth Cirill. 1846-ban látott napvilágot első munkája, a Latin nyelv ékes szókötése, mely e nyelv tanulásához segédkönyvül szolgál. Használhatóságát mutatja, hogy rövid idő alatt három kiadást ért. Az 1846-48. éveket Vácon tölti. Tanártársai között találjuk Szaiff Jánost, Tata egyik jónevű íróját s Ribiánszky Adolfot, később Kolozsvár társadalmának egyik kedvelt emberét. Mikor 1848-ban az első független közoktatásügyi magyar miniszter a pesti és budai kegyesrendi gimnáziumokban a szakrendszert életbeléptette, a rend kormánya Vasst, az akkor piarista-kézen levő budai egyetemi gimnáziumhoz helyezte át a latin nyelv szaktanárául. A magyar szabadságharc szomorú vége a piaristákra is elnyomatást, üldözést hozott, mert a rend nem vonta ki magát a nemzeti mozgalmakból. Nem maradhatott büntetés nélkül a hazafias szellemű Vass sem. Mint a halála alkalmával kiadott Suffragium mondja: «az idegen erővel diadalmaskodott osztrák kormány őt sohasem palástolt nemzeti érzelmeinek jutalmául nemcsak a budai tanszéktől fosztá meg, hanem a tanárkodástól is elmozdítani parancsolá». Így az 1849-50. tanévet a pozsonyszentgyörgyi rendházban minden hivatalos foglalkozás nélkül, de azért «éppen nem hivalkodva tölte». Hivatalos megbízása a gazdasági dolgokban való kisegítés. Szeptember 23-án érkezett meg Pozsonyszentgyörgyre. Hazafias érzésére vall, hogy az elnyomatás szomorú napjaiban sok szentmiséjét a béke helyreállításáért s a haza üdvéért ajánlotta fel.

Az 1850. év őszén, mikor a magyar és erdélyi iskolákban a szakrendszer életbelépett, a rend kormánya Vasst Kolozsvárra helyezte. Szeptember hónapban érkezett meg, s itt kezdődik Vass pályájának legszebb korszaka.

Kolozsvár éppen Vass vágyának megfelelő város volt. Az elnyomatás kora alatt, midőn a hazafiak nemzeti érdekű intézmények alapítása, a nemzeti irodalom fejlesztése, a hazafias érzés ébrentartása és ápolása, magyar közszellem teremtése által akarták a magyart nemzeti jellegében megőrizni, Erdélyben e törekvésnek kiválóan kedveztek a körülmények. Olyan hazafiak, mint Mikó Imre és Kemény József állottak a mozgalom élén, kik összehozták mindazokat, kikben a nemzeti szellem ápolására írói készség, hazafias hév, tetterő van, vagy kik lelkesen gyűjtenek mindent, ami magyar. Ez a mozgalom növeli meg egy tudományos intézmény szükségességének eszméjét; és a nemes adakozók áldozatkészsége így hozta létre az Erdélyi Múzeum-Egyletet.

Ilyen időben jön Kolozsvárra, és e körben fejlődik íróvá Vass József. Nem tartozott a búsuló magyarok közé. Belátta, hogy nem az elkeseredett hallgatás, hanem csak tettek menthetik meg a hazát. A tettek egyelőre nem lehettek mások, mint buzdító írások, az elmúlt szebb idők feltárása, hogy ebből a jövőre erőt meríthessen a jelen embere. «Ha viszonyainkat vesszük számba, – mondja Vass, – úgy a kebel nyugalmának szelíd angyala az irodalom csendes pályájának körébe int, hol a lélek szellemi üdülést és megnyugvást talál. Ha valaha, úgy most bizonyosan orvos s gyógyszer a magyarnak a szellemi tér, hol az irodalom, mint gyógyító balzsam kínálkozik. A történelem, sőt a természet is számos példával szolgál arra, hogy az erőszakos megrázkódtatásokat, pusztító fergetegeket követő békés szünet gazdagabban viruló új életnek lett eszközlője. A vérengző hadjáratok a históriás énekeknek, tehát a történelmi költészetnek, a vihar szárnyain lecsapó zápor elevenebbnek zsendülő növényzetnek adnak léteit. Egy pillanat pezsgő irodalmi életünkre, meggyőz mindenkit, hogy e nemzet eszmél. Becsülettel megállja helyét, sőt lelkesülten halad a pályán szellemi feldicsőülésének azon legnemesebb, jelenben egyedüli célja felé, melyet a sors tűzött ki számára. Ki ne vágyna e téren megjelenni, ki magában lelket s tetterőt érez? Kiben ne gerjedne ösztön napszámosnak lenni, hol a nemzeti dicsőség fénylaka épül?»

A kolozsvári író emberek a két gróf vezetése mellett irodalmi kör-félét alkottak. Vasst mindkét gróf becsülte, s az egykorúak szerint Kemény József grófnál nem volt jelentősebb esemény, hogy Vass ott ne lett volna. Jó barátságban van Kriza Jánossal és Régeny Istvánnal. Az 1853-54. tanévtől a kolozsvári katolikus gimnáziumban tanít Finály Henrik is. A piaristák közül Vass tanárkodása idején itt tanítanak Slábi József igazgató, kit Vass szeretett földijének mond, a derék Horváth Pius, az akkoriban Kolozsvárt közismert szónok, Erdősy (Poleszny) Imre, a branyiszkói hős. Vass szívvel-lélekkel benne van a munkában. Csaplár Benedekhez intézett levelében, 1852-ben azt írja, hogy az addig Kolozsvárt töltött két évet tisztán a tudománynak s nemzeti irodalomnak szentelte. De van is, – mondja, - vagyis inkább lesz is ám haszna. Toldyval, kit sokszerű munkájával egészen megbűvölt, majdnem baráti lábon áll. Toldynak róla írt ítélete felemeli s kevéllyé teszi. Több levelet s fényes megbízásokat kapott tőle. «Egészen elememben vagyok, - mondja; a verőce (t. i. kerítés) nyitva, csak ügyesen be tudjak nyargalni s a sorompók között emberül megállni. Ha Isten segít, ész és akarat nem mulasztanak el semmit.» Toldyval való összeköttetése kitűnik sokhelyütt írásaiból is, hol mindig a legnagyobb tisztelettel ír Toldyról, viszont Toldy is 1853-ban megküldi neki ajándékul Irodalomtörténetét.

A nagy tiszteletet lelkes tevékenykedésével s irodalmi működésével érdemelte ki. Kolozsvárt múzeumot terveztek, hová Erdély régiségeit, régi könyveit, kéziratait elhelyezték. Vass is a régiséggyűjtők s az ügy felkarolására buzdítók sorába áll.

Lelkes felhívást intéz, hogy az erdélyi magyarság tömörüljön s gyűjtsön, amit a felállítandó múzeumban helyezzenek el. Tettre, tettre! hangoztatja ismételten. Vass népszerűségére vall, hogy a gyűjtők őt is felkeresik tanácsáért. Népszerűsége egyre nő, Szilágyi Sándor, a történetíró, Nagykőrösről nyílt levelet ír neki, melyben róla, mint szakavatott gyűjtőről emlékezik meg, s barátságával kínálja meg őt, reményét fejezvén ki, hogy Vass az ő baráti jobbját nem utasítja vissza. Tekintélye akkora, hogy a kisebb írókat tettre hívja fel.

Ez időben kifejtett irodalmi munkássága jelentékeny. Értekezést ír Magyar nyelv és nemzetiség címen, melyben a magyar nyelv életbelépésének fejlődését tünteti fel, kiemelve, hogy a Habsburg-uralkodók közül kik vették a nemzeti nyelvet védelmükbe. Különös jó reménységgel néz Ferenc József uralkodása elé. Béldi-kódex néven tartalmi és nyelvészeti szempontból egy kéziratgyűjteményt ismertet, magyaráz, melyet neki Béldi István nevű ember adott át. Latin-magyar szótárirodalmunk című nagyobb értekezésében a latin szótárirodalom áttekintését adva, az akkor készülő Finály-szótár keletkezését, jelentőségét, rendszerét ismertette, mely szótárban mint munkatárs ő maga is három betűt, a b, c, ρ betűket dolgozta ki. A c betűből mutatványképpen közöl is néhány feldolgozott szót. Ugyanez értekezésben mutatványul nyújt egy részletet Cornelius Nepos Életrajzaihoz készült szótárából, mely még mai napig is használatban van. Megírja a kolozsvári katolikus gimnázium történetét Az erdélyi római katholikusok főtanintézete Kolozsvárt címen. E munkát Jakab Elek sűrűen használja a jezsuiták kolozsvári szereplésére vonatkozólag, és Vasst tudósnak mondja. Utána *Gyalogi* János magyar jezsuita emlékezetét újítja fel.

Legjelesebb munkája e korból Nemzetünk műveltsége az Árpádok alatt című tanulmánya. E dolgozatot, melyben az Árpádkor anyagi és szellemi műveltségét behatóan tárgyalja, a «Vasárnapi Újság» pályadíjjal tüntette ki. E nagyobb munkáin kívül kisebb értekezések, közlések, útirajzok, ismertetések, bírálatok nagy számban jelentek meg tőle. Vass tevékeny munkássága felkeltette a tudományos körök érdeklődését is, úgy, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1858 december 15-én a nyelv és széptudományi osztályba levelező taggá választotta, és ezzel működésének méltánylását a legmagasabb tudományos testülettől is megkapta. De irodalmi munkásságán kívül más téren is nagy tevékenységet fejtett ki. A gimnáziumi évi Értesítők tanúsága szerint a dolgozatírásnál szerette a mélyen járó erkölcsi tartalmú feladatokat. Több tankönyvet bírált, némelyikét az újabb helyesírás, nyelvtani szabályok szerint át is dolgozta, mire többször Haynald Lajos erdélyi püspök bíztatta. Vass vallásos ténykedésekkel is örömmel foglalkozott. Jó Nap címen imakönyvet írt a római katolikus székely nép számára, mely 1857-ben már két kiadást ért. Szeretett szentbeszédeket mondani. A piarista és főtéri templomban többször szónokolt, 1854-ben a Kolozsvárt lelkigyakorlatok végett összesereglett erdélyi egyházmegyei papságnak vallásos szellemű beszédeket mondott, mely fáradságáért Haynald (április 9-én kelt levelében) elismerő köszönetet mondott neki. A költészettel is megpróbálkozott. Hátrahagyott irataiban volt egy levél, melyben a bécsi Mechitarista-társulat 1858. december 30-án köszönetet mond neki az alkalmi versezetért, melyet e társulat által «Viribus Unitis» címen I. Ferenc József tiszteletére kiadott album számára küldött. A magyar nyelven írt költemény ma is megvan a kegyesrendiek budapesti könyvtárában. Meglehetősen nehézkes óda, mely I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet énekli meg; de minden költői tehetség híjján. Ilyen kedvező körben s ily irodalmi tevékenység között teltek Vass napjai Kolozsvárt az 1858-59. tanév végéig, mikor őt a rendkormány Vácra helyezte,

valószínűleg saját kérésére, hogy így közelebbről az Akadémia érdekeit jobban szolgálhassa. Vác Vass irodalmi sikereinek fénypontja. Itt írta nagyszabású művelődéstörténelmi műveit s legnagyobb nyelvészeti munkáját, amely művek nevét leginkább megörökítik. Belekerül a Magyar Tudományos Akadémia nyelvészeti bizottságába, és szombatonkint szorgalmasan bejár az Akadémia üléseire. A tudományos férfiakkal való jó viszony jele, hogy többen őt Vácon is felkeresték. Így az 1863-64. tanévben Vas Gereben s a még fiatal Fraknói Vilmos látogatták meg, kik ez alkalommal a piaristák vendégei voltak. Az Akadémiának tagja Vass váci igazgatója is, Schirkhuber Móric, Vass egykori tanára; az 1863-64. tanévtől kezdve az igazgató Szaiff János, Vass egykori tanártársa; meg tanártársa a fiatal Váry Gellért, később a klasszika-filológia terén jó nevű író. Itt van Stech Alajos is, az ügyes növényfestő. Tanítási tárgyai a latin, magyar nyelv és történelem. Itt jutott tehát Vass először történelemtanításhoz, bár a történelemben való alapos jártasságának *elég* tanújelét adta eddig is. Vass az 1859-60. tanévtől az 1864-65. tanév végéig volt Vácon. Itt írta 1860-ban megjelent ma is nevezetes munkáját, a Dunántúli nyelvjárást, melyet az Akadémia pályadíjjal tüntetett ki.

Ugyancsak 1860-ban jelent meg Egy időszak a nemzet művelődéstörténetéből című műve. Ezt követte 1861-ben kiadott Anjouk és műveltségünk című dolgozata, melyet az egyetem jutalmazott. Utána 1862-ben jelent meg A hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt című munkája, mely a Magyar Tudományos Akadémia Gorove-díját nyerte el. Szalay László szerint a teljesség, az anyag helyes szerkesztése, a kútfők hű idézése, a gondos és csinos előadás által a szerző feladatának teljesen megfelelt. Az 1863. évben megjelent *Erdély a rómaiak alatt* című tanulmánya, melyet az Erdélyi Múzeum-Egylet a Haynald-díjjal jutalmazott. Annál is érdekesebb e mű, mert az EME azóta sem jutalmazott könyvet. Az 1864. évben jelent meg *Béla király névtelen jegyzőjének kora* című munkája, mely az előző évben az egyetemen Schwandtner-féle pályadíjat nyert.

Vasst az 1865-66. tanévtől kezdve megint Kolozsvárt találjuk, hol újabb irodalmi elismerés érte, mikor az Erdélyi Múzeum-Egylet őt a Múzeum ügyében kifejtett tevékenységéért levelező tagjává választotta. De már új embereket, új viszonyokat talált. Igazgatója egykori váci tanártársa, Ribiánszky Adolf, a tanárok között Salzbauer János szerzett magának ismertebb nevet. Vass latin és magyar nyelvet tanít, s az 1866-67. tanév óta újra a líceumi könyvtár őre. Bár korban már meglehetősen előrehaladt, tettereje nem fogyott. E korban írt fontosabb dolgozatai: A magyar középkori történelem egy fontos kérdése önállólag kidolgozva: *Magyarország s melléktartományai címereinek története;* de legfontosabb 1870-ben: *Erdély országgyűlései a vajdák alatt* (1002-1540). E munka akadémiai pályázatra készült. Két dolgozat közül csak Vassé jött figyelembe, de a díjat ez se kapta meg. A bírálók szerint nem fejtette meg a kívánt kérdést, kivált annak jogi oldalát, másfelől körébe szorosan nem tartozó dolgokkal többet foglalkozott. Erre Vass mintegy a közönséghez fellebbezve ügyét, kiadta művét.

Kiválóan fontos Vass másodszori kolozsvári tanársága a kolozsvári katolikus gimnázium önképzőkörének fejlődése szempontjából is. Az ifjúság a saját körében rendezte az előadásokat, de vezető tanára a körnek nem volt. Az ebből eredő sok viszály megszüntetésére az ifjúság a tanárok közül gyűlésére 1866. szeptember 29-én Vasst hívta meg először. Ettől fogva sokszor találkozunk nevével az önképzőkör jegyzőkönyvében. Irányította az ifjúságot, a túlságosan szigorú kritikusokat mérsékletre intette, s a körben mutatkozó viszályokat megszüntette. Az ifjúság hálás is volt fáradozásáért, így pl. az 1868. február 1-én tartott gyűlésen az elnök

Vassnak rövid, de meleg szavakban ïejezte ki köszönetét fáradságáért s jóindulatáért s a kör, – a jegyzőkönyv szavai szerint, – kitörő éljenzéssel iparkodott kifejezni, hogy az elnök szavai mindnyájuk érzelmeit tolmácsolják.

Vass 1868. márciusáig maradt Kolozsvárt. Ez időben, 1867-ben t. i., az 1851. óta már állami kezelésben levő budai egyetemi gimnáziumban a magyar nyelv és irodalmi tanszék megüresedett. Vass, főleg hogy az Akadémiának minél nagyobb szolgálatot tehessen, szintén beadta pályázatát, s kinevezése 1868. január havában ineg is történt, de ő csak márciusban foglalta el új állását.

Itt a szokott munkakedvvel végezte munkáját; nemcsak a tanítást, hanem az Akadémia megbízásait is. De 1872-ben egészségi állapota megrendült. Agyhártyagyulladás következtében testi ereje megtört, szellemi tevékenysége lankadt. Egészsége többé nem állott helyre, és 1873. január 13-án néhány napi súlyosabb betegség után meghalt tüdőszélhűdésben Budán.

Arany János, az Akadémia főtitkára, a január 27-i ülésen fájdalommal jelentette, hogy meghalt a «derék» Vass József. Folyóiratok, napilapok a legnagyobb sajnálattal emlékeznek meg róla, kiemelve kiváló érdemeit. A «Századok» nyelvészeti és történelmi működését emeli ki, a «Budapesti Közlöny» minden körben kedvelt és tisztelt férfiúnak mondja; a «Vasárnapi Újság» szerint munkáséletű, tudományos férfiú volt, mint tanár is sok érdemet szerzett és jó kedélye, mely oly kedvessé tette a derék öreget, utolsó pillanatáig megmaradt. A «Kolozsvári Közlöny» szerint a szerzet egyik jelese, a magyar tudományos irodalom egyik kiváló munkása volt!

Vass sok nyelv és szépirodalmi s történelmi, néprajzi hosszabb-rövidebb értekezést, tanulmányt írt. Olyan időben, mikor az írókat az elnyomással szemben a hazafias érzés, nemzeti szellem ébrentartása, fejlesztése foglalkoztatta, nem állhatott félre a hazafias érzelmű Vass sem. Népek és nemzetek sorsát a Gondviselésnek eseményekben nyilatkozó kezei intézik – mondja Vass. Úgy akará a kérlelhetetlen sors, – folytatja -, hogy fajunk még egyszer kiürítse a keserűség fanyar poharát. De a törhetetlen lélekkel tűrt szenvedésekben erkölcsi gyógyerő rejlik. Nemzetünk nagyszerű bukásának kínos érzetében s szívmetsző fájdalmainak közepette is bebizonyította derék jellemét és életrevalóságát. Bebizonyította pedig azzal, hogy a csapás súlya alatt megingott bár, de meg nem tört, s egy szebb jövő reményében a múlt dicsőségéből s a nemzeti nyelv felkarolásából merít erőt a szomorú jelenben. Vass felfogása szerint e kettő, a nyelv és őstörténelem legyen most a figyelem s búvárkodás tárgya, főleg mikor a nemzet legjobbjai meg vannak győződve, hogy a nemzet kijózanítására semmi sem szolgál annyira, mint a helyes nyelvtudomány s az oknyomozó őstörténelem, s hogy a nemzet most szükségessé vált tűrnitudását is csak ezen az úton teheti sajátjává, mert a múlt dicsőség jobb jövőt jósol, jobb sorssal kecsegtet. A múlt tanulmányozásában nemzeti lelkesültség ereje rejlik, mert annak a nemzetnek, mely múltján lelkesülni nem tud, s nagy ősi emlékei mellett érdektelenül halad el, mint szívtelen mozlemin Palmyra romjain, megszámlálvák napjai. Nyelv és történelem őrzik meg a nemzet jellegét. Amely nemzetnek nyelve nincs, nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája. Nem föld, nem folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv. A nyelvbe a népnek tulajdon gondolkozása, érzése és kívánságai nyomatnak be, ez fenntartója s hordozója a nép műveltségének, mely a nyelv közvetítésével nemzedékről-nemzedékre száll, mint egy bizonyos gondolat s érzés neme az anyától gyermekébe.

Vassnak a nyelvről és őstörténelemről, annak hivatásáról vallott nézete magyarázza meg, hogy írói működésének főiránya is kettős. Nyelvész és történetíró.

Úgy találja, hogy most általában e két irány felé, a nyelv és történelem felé fordul a figyelem. S bár a tudománynak roppant terjedelme, elágazásai, bonyodalmai, sokszor homályos alkatrészei azt eredményezik, hogy egyes tudományszakok nehezen fejlődnek, de e kettőben mégis haladást lát.

Az óklasszikus és a magyar nyelvet egyaránt műveli. A latin nyelv műveléséről tanúskodnak idetartozó munkái. Közelebb áll hozzánk Vassnak a magyar nyelvészet terén kifejtett működése. Örvendezve látja a magyar nyelv nagyobb érvényesülését. A latin nyelv idején, – mondotta – árva gyermek volt a nemzeti nyelv. De találkozott a nemzetnek egy osztálya, mely házának csendes körében ápolta azt. Fáradozott, küzdött, hogy csinos öltönnyel fedezze, nevelje, hogy hajlékonysággal bírjon előadása, hogy bájt leheljen érzelmeibe, erőt szónoklatába, hogy sima, de meleg, erős, de gyenge legyen. Virrasztott éjjeken át e nemzetosztály. S felnőtt az árva és a nemzet, mely nevelte, örömre gyúl. Az ifjú meg erejének érzetében nagylelkűleg feledi a megalázkodtatást. Az uralkodók között is voltak, kik a nemzeti nyelv fejlődését elősegítették. Ilyenek gyanánt említi II. Lipótot, I. Ferencet, V. Ferdinándot és különösen I. Ferenc Józsefet, kit az Entwurfban a magyar nyelvnek adott előnyökért kiválóan dicsér. Viszont az íróknak kötelességük az így jogaiba visszahelyezett nyelvet fejleszteni, tovább művelni. Nagy szerepet juttat a népnyelvnek, mert sok eredetiséget rejt magában, melyet ha célszerűen kiaknáznak, a nemzeti nyelvet színezetben és szólásmódokban tetemesen gazdagítja. Viszont szent kötelessége a nemzetnek a népnyelvet megóvni az elkorcsosulástól. Hogy mennyire a népnyelvet tekintette a nyelvfejlődés alapjául, mutatják a táj szavakról szóló nyelvészeti dolgozatai, különösen nagy nyelvészeti munkája a Dunántúli nyelvjárásokról.

Történeti műveit olvasva látjuk, hogy munkái nagyobb korokat ölelnek fel, nem kiskörű események leírását tartja a történetírás végcéljának, hanem hogy általános képét fesse az egész emberiség vagy egyes nagyobb korok fejlődésének. A történetírás lényeges feladata, – mondja – hogy az egész emberiség, hogy egyes nép szellemi s polgári életét összes fejleményeiben hű vázlatban feltüntesse. Kiindulási pontul annak a népnek a történelemben való első fellépése szolgál. Ezt követi a nemzetiesedés és a honfoglalás rajza és ezután közélete folytonos nyilatkozatainak egész sorozata. Állandóan hirdeti, hogy az őstörténelem legyen az érdeklődés tárgya. Büszkén vallja be, hogy van mivel dicsekedni, régiségeinkből megtudja az utókor, hogy már az őskorban is – győzni tanult fegyvereink elfoglaltságának dacára – őseink a béke alkotása iránt nem voltak érzéktelenek, sőt egyenlő lépést tartottak más művelt népekkel. Így nemzeti életünk nem egyedül pusztában töltött pásztoréletben vagy párolgó bográcsok mellett leélt heverészésben határozódik. Művei csakugyan régi korról szólnak.

Kolozsvári tanár korában főleg régiségek gyűjtésével foglalkozik. Felhozza, hogy míg más művelt népek saját múltjuk érdekességein is túlterjeszkednek, a klasszikus kor maradványait is búvárlatuk körébe vonják, és szakférfiakat államköltségen más világrészekbe is utaztatnak, mi addig ázsiai indolenciánk, vagy olasz «édes semmit-nemtevés» mákonyától elkábítva, veszni engedjük régi dicsőségünk porladozó gyémántköveit is. Azért emelt-e a nemzet nagyszerű múzeumot, hogy ürességével, belpusztaságával némán szóljon a kicsinylő külföldnek aluszékonyságunkról s haláldermedtségünkről? Gyűjtésre hív fel tehát mindenkit, mert kimeri mondani egy magáról büszke századnak, hogy a régiség a legtöbb szépséggel bír e világon. Vass szerint a régiségek közé tartoznak a régi írások, krónikák is. Derék őseink, – mondja, – a közélet nyilatkozásai iránt sose voltak érzéktelenek. Ennek

bizonyítékai azon becses kéziratok, melyek a letűnt magyar közélet századainak leltárául tekinthetők. A krónikák nemcsak történelmi, hanem képzőművészeti szempontból is értékesek. Erről azonban nem szól, – így mondja – most, mert mióta a tiszta vallásos szellem helyébe az anyagi érdekek erőszakolták magukat, hazánkban festőink kezéből lelketlenül fordul ki az ecset, mint a mulandóság angyalának jelképes fáklyája csendes sírok hideg hantjain. De ő élénken gondol vissza a zala-szentlászlói zárda folyosóin látható képekre, melyek Szent Lászlónak a krónikákból merített életeseményeit ábrázolják.

A történelemnek, – mondja -, hogy a való hű kifejezője lehessen, legbiztosabb alapja a kútfőben rejlik. A kútfők ellenőrzője a kritika. Kutatások közben sok kútfő iránt a bizalom megrendül, de azért eldobjuk, vagy tűzbe vessük-e őket? Vagy félretegyük-e, mert a faj ügyet nemes szívükön hordó nagy ősök Latium nyelvén szólnak hozzánk? Ha minden állításukat nem is lehet elfogadni, van benne sok értékes. De mivel a történelem fő célja az igazság, hová a kútfők óvatos használata nélkül eljutni nem lehet, azokat alapos megfigyelés tárgyává kell tennünk. Így tesz ő is. Csak olyan adatokat használ, amelyeknek hitelességét be lehet bizonyítani, szárnyát szegi a tárgyalás folyamán fenncsapongó képzelemnek, mely derültebb színeket ad ugyan, de nincs meg benne a történeti hűség; nála okoskodások helyett tények szerepelnek. Ilyen körülmények között mondhatja csak el az író, amit ő elmond, hogy művében a hűségért ünnepélyesen felelősséget vállal, s a források alapos áttanulmányozása után mondhatja csak el, hogy a meglevő egykori adatok közül egy sem maradt figyelmén kívül, így munkája e tekintetben hiányos nem lehet. Jellemző sajátsága, hogy nem szeret kicsiségekből nagy következtetéseket levonni, nem ítél első látásra elhamarkodva. Nem tartozik azok közé az írók közé, kik a hiányzó adatokat képzelőtehetségükből egészítik ki, a hiányokat egyéni érzelmeik részletezéseivel pótolják. Ilyen módszer mellett művei nem terjednek kötetekre, rövidebb, de szigorú forrástanulmányon alapuló jól átgondolt dolgozatok, melyeket bárki nyugodtan használhat. Annál is inkább, mert Vass forrásainak megfelelő helyén rendesen közli is.

A nagyobb történeti munkák mellett egyes jelesebb férfiak rövid életrajzát, működését is megírta folyóiratokba, napilapokba, s közben kiváló emberekről egy-egy gyászbeszédet is mondott. Nagy embereiben dicsőül meg a haza, nemesül meg a társadalom, mondja Vass. A szellemi tusában edzett bajnokok mély vonásokkal jelölnek meg egyes korszakokat, s ha jönnek is utánok küzdők magasabb eszmékkel, hatalmasabb elvekkel s diadalt biztosító erősebb fegyverzettel, csak mint újabb daliák jelennek meg ők az emberiség szellemvilágában, anélkül, hogy régi nagyságot homályba borítva a feledésnek adnának át, mert valódi nagyság az marad minden időkön. Igaz, hogy ilyenek így magukban is hirdetik nagyságukat, a nemes tett önmagában találja legszebb jutalmát, de az embernek mégis szüksége van ilyen emlékekre, hogy a serdülő nemzedék felfelé tekinteni, nemes ideálokért lelkesedni, értök fáradni, nekik áldozni tanuljon. Meg kell tehát e nagy emberekről emlékezni, mert megérdemlik. Nemes tiszte az utódoknak az atyák tetteit a jövő nemzedéknek átadni. S ha az életben sok kellő méltánylást nem is talál, a holt sírjáról az elismerés koszorúja el nem maradhat. A megemlékezésekkel a nagy emberek elérik megérdemelt jutalmukat: a halhatatlanságot. Életünk az örökkévalóság tengerébe szakadt, – mondja Vass -; az idő tükrén ingó árnyak vagyunk, az enyészet rálehell a tükörre, s a képek nyomtalanul eltűnnek. De ki az, aki az emberek emlékezetében helyet foglalni nem akar? Ezt csak úgy érhetjük el, ha boldogítva boldogulunk, a szent erényhez híven, egészen betöltjük a helyet, melyet számunkra a

Gondviselés kitűzött, ők ezt megtették, így méltók az utókor megemlékezésére. Különös dicsérettel szól Vass azokról, akik gazdagságban születve, lemondanak az élet kényelemről, s a tudomány szolgálatába szegődnek. Ha tetterő, elszánt akarat, örök munkásság, miknek karjain pórszülött magasra tör, írja – bámulatot idéz elő, mennyire fokozódik a bámulat ilyenkor. Innen benne a nagyemberek iránt érzett tisztelet.

Vass sokoldalúsága, nagy munkássága, alapos tudása, kiváló egyéni tulajdonságai magyarázzák meg, hogy a kortársak előtt olyan nagy tiszteletben állott. Mi már csak művei után ismerjük, de érdeklődésünk nem lehet kisebb a kortársakénál. Műveiben elhelyezett gondolatai világos eszű embernek mutatják, nagy munkássága elismerést támaszt. A magyar tudományos világ Vasst mindig nagyjai között fogja emlegetni.

Irodalom:

Bíró Vencel: Vass József. Erdélyi Múzeum 1913. évf. 65-91. 1.

Dr. Tomek Vince:

TRAUTWEIN NEP. JÁNOS

(1819-1893.)

1859. november 6-án, Scitovszky János bíboros hercegprímás esztergomi aranymiséje napján, a pesti angolkisasszonyok templomában óriási tömeg feszült érdeklődéssel várta a vasárnapi ½10 órai szentbeszédet. Mindenki tudta, hogy a magyar Sión ormán elhangzó Te Deummal egyidőben itt a főváros szívében egy jelentős Veni Sancte készül. A várt szónok szerényen ment föl a szószékre. Jellegzetesen kiálló, nagy, erősen rövidlátó kék szeme ragyogott az örömtől. Az Oltáregylet történetírójának szavaival élve «egyszerű apostoli megjelenése Hofbauer Kelemenre emlékeztetett».[1] A legünnepélyesebb csendben Istennek irántunk való szeretetéről szóló szentbeszéd kíséretében felolvasta a jubiláló prímás dekrétumát az Oltáregylet megalakulásáról.

Az igénytelen szónok Trautwein János volt, a pesti piarista kollégiumnak akkor mindössze negyvenéves tanára. Nincsen benne kétség, hogy ez a nap volt életének legnagyobb napja, s hogy elsősorban ezzel a szereplésével írta be nevét maradandó módon a magyar katolicizmus történetébe.

Trautwein János 1819. október 29-én született Pesten. A belvárosi főplébániatemplomban keresztelték Albert és Bernát névre. Az első nevet nyilván keresztanyjára (Immentz Albertina) való tekintettel kapta, a másik név pedig atyjának neve volt. A rendbe való lépéséig azonban hivatalosan mindig csak a Bernát névvel találkozunk.

A kis Bernát apja a würtenbergi királyság Bertingheim nevű községében született 1774-ben ág. ev. vallású családból. Kitanulta a pékmesterséget, majd vándorútra kelt, s 1800-ban Budán telepedett le. Magyarországra vonzotta valószínűleg az akkor már Ipolyságon jómódban élő és szintén würtenbergi származású Trautwein kelmefestő család, amely minden jel szerint a rokonsághoz tartozott. Egyideig Budán, később pedig Pesten mint péksegéd dolgozott. Közben katolikussá lett. A vándorút ja alkalmával látott katolikus templomok meleg, díszes,ékes mivolta és a színes változatosságban feltalálható egysége visszavezette az Egyházba. Talán ez a mozzanat is hozzájárult ahhoz, hogy fia később élethivatásul tűzte maga elé a szegény templomok fölszerelését. A péksegédi munkával 1807-ben fölhagyott, s házmesternek szegődött. Úgy látszik, ilyen módon jobban remélte önállósítását. Legalább is később az iparengedélyért benyújtott kérvényében nagy nyomatékkal hivatkozik arra, hogy házmesteri minőségében személyes adófizető volt. 1818. november 23-án a pesti belvárosi főplébániatemplomban örök hűséget esküdött Rampfer (másutt Romfsler) Anna harmincéves hajadonnak. A házasságból Bernáton kívül más gyermek nem született.[2]

A vallásos szülők fiúkat a piaristarend vezetése alatt álló elemi iskolába, az úgynevezett «pesti királyi nemzeti főiskolába adták. Innen került az 1828/29. iskolai évre gimnáziumunk I. grammatikai osztályába. A gimnázium létszáma akkor az 1823/24. évi 941-es maximális emelkedés után csökkenőben volt, de még úgy is elérte a 903-at. Bernát osztályában 217-en voltak. A szülők akkor tőlünk

nem messze, a mai Váci-utcában laktak. A következő évben a fiú nem járt iskolába. Ez az egyévi szünetelés alighanem összefüggésben állott a család önállósításának nehéz évével, melynek folyamán az apának nem kis utánjárással sikerült beiglisütéshez iparengedélyt szereznie. A törekvő szülők ezt a kis üzemet lassan fejlesztették, s később még bukta, fonottkalács és kenyérsütéssel is foglalkoztak. A fiú 1830/31-benfolytatta a II. osztályt nálunk. A III. osztályt azonban már Jászberényben végezte. Talán mint német anyanyelvű a magyar nyelv tökéletes elsajátítása végett ment oda. A következő három iskolai évben újra pesti iskolánkban volt, és elvégezte az utolsó grammatikai osztályt és a két humaniórát. Mindig jó tanuló volt. Az akkori osztályozás különböztetett a kitűnők (eminentes), az I. rendűek (classis príma), a II. rendűek (cl. secunda) és a III. rendűek (cl. tertia) között. Bernátunk az alsóbb osztályokban a I. rendűek között volt, míg a felső három osztályban az eminensek közé küzdötte föl magát. Az akkori legmagasabb osztályban, a II. humaniórában pl. 1834/35-ben osztálya 100 tanulója és 42 eminense közül ő volt a "29. eminens. Ez a felküzdés annál figyelemreméltóbb, mert az utolsó két évben a családi körülmények nehezebbekké váltak: a 60 éves apának hosszú időn át viaskodnia kellett a hatóságokkal iparengedélyének felfüggesztése miatt, édesanyja pedig állandóan betegeskedett. Egyébként utolsó évi iskolatársai közül (762 volt a létszám) legtöbbre vitte az a kis Petrovits fiú, aki az I. osztály 186 tanulója közt a 90. I. rendű volt, s akiből Petőfi Sándor lett.

Trautwein Bernát a legfelsőbb gimnáziumi osztályból ötödmagával a piaristarendbe való felvételét kérte. Akkor szinte kivétel nélkül a II. humaniórából toborzódott rendi fiatalságunk. Erre a lépésre már jó ideje készült. Apja is a városhoz beadott egyik régibb kérvényében említi, hogy fia nem fogja folytatni az ő mesterségét, mert papnak készül. Jallosics András osztálytanár Grosser János provinciálishoz írt információjában Bernátról többi között ezeket írta: «Termete megfelelő, egészségi állapota jó, kiejtése tiszta és kellemes; német anyanyelvén kívül jól beszél magyarul; magaviselet tekintetében: pius, gravis, sedulus (jámbor, komoly, szorgalmas); quoad vitám socialem: exemplaris, pacificus (mások iránt példaadó, békés)». A provinciális, aki pesti igazgató korából már ismerte az ifjút, helyt adott kérelmének. Ugyanakkor vették föl a rendbe két osztálytársát is, Domanek Jánost (később Alajos) és Dornay Istvánt.

A rendnek Magyarországon akkor Kecskeméten, Privigyén és Trencsénben volt novíciátusa. Bernátot két pesti osztálytársával együtt Trencsénbe küldték. Itt öltözött be kilencedmagával 1835. szeptember 12-én. Keresztnevét Nepomuki Jánosra változtatta. A névcsere akkor divatos volt, s trencseni novíciustársai közül is mindössze ketten nem változtattak nevet. Szerzetesi neve a Sancto Josepho Cal. (Kal. Szent Józsefről nevezett) lett. Társai közül csak egy volt nálánál fiatalabb. Elöljárói kiemelik buzgóságát és szorgalmát, s közepes tehetségűnek tartják. A két évi (1835/36. és 1836/37). novíciátus végén akkor nem volt fogadalomtétel. Az egyetemes egyházjog szerint lehetett ugyan a novíciátus végén ünnepélyes fogadalmat tenni (az akkori egyházjogban még ismeretlen volt az örök fogadalmat megelőző ideiglenes fogadalom), ha a novícius betöltötte 16. életévét, nálunk azonban a jozefinista királyi rendeletek értelmében a fogadalomtételhez a betöltött 24. életév, vagy a betöltött 21. életév és a szerzetben töltött 3 év volt szükséges.

Abban az időben az volt a gyakorlat, hogy a rend a végzett novíciusokat tanítani küldte – többnyire két esztendőre. Így került ki Trautwein is az 1837/38. iskolai évre Nagykárolyba, a következő évre pedig Kalocsára. Mint ilyen klerikustanár az első helyen az I., a másodikon pedig a II. grammatikai osztályt tanította.

Ezek után a gyakorló évek után Vácra küldték a piarista vezetés alatt álló püspöki lyceumba. Itt végezték a rendi növendékek a kétévi bölcseleti tanfolyamot immár négy évtized óta. Trautwein itt eminens tanuló volt, de a tanult tárgyak (matematika, fizika, egyetemes és oknyomozó magyar történet, latin irodalomtörténet stb.) közül különösen a bölcseletből ért el igen szép eredményt Purgstaller Kal. József tanárnál. E mellett szorgalmas munkatársa volt a növendékek közt a nyitrai teológia példájára alakult Zobori Magyar Egyesület házi lapjának. Másodéveskorában 1840. december 26-án Vácon tette le az ünnepélyes fogadalmat. Ebből az alkalomból esetleges örökségéről rokonai javára mondott le. A lemondó irat fogalmazása azt a benyomást teszi, hogy szülei akkor már nem éltek.

Hittudományi tanulmányait két évig (1841/42.-1842/43.) Nyitrán és egy évig (1843/44.) Szentgyörgyön végezte. Ha az ember elolvassa ennek a két teológiai intézetünknek akkori tananyagát, azt kell mondania, hogy teológiai képzésünk abban az időben határozottan színvonalon álló volt. Az azonban feltűnő, hogy Trautwein hittudományi hallgató korában leszorult az eminensek^közül a I. classisba, s hogy elöljárói sem értékelték eléggé, sőt, hogy fegyelmi vonatkozásokban kifogásokat (pontatlanság, zúgolódás) is tettek ellene. Mintha a Sturm und Drang - korát akkor élte volna át. Egyébként Szentgyörgyön a teológia mellett magánúton főleg a német nyelvben és irodalomban művelte magát.

A harmadik teológiai év befejezésével a tanári katedrára való előkészülete véget ért. 1844. nyarán Nyitrán Palugyai Imre püspök kezéből fölvette a papi rendeket. Áldozópappá való szentelése augusztus 2-án történt. Ezzel teljes jogú piaristává lett, s mint ilyennek első állomása Magyaróvár volt.

Magyaróvárott akkor a rend hatosztályú gimnáziumot és konviktust tartott fenn. Az iskola nem volt népes. Amikor Trautwein odakerült, 150 körül mozgott a létszám, s amikor öt év múlva elhelyezték onnan, már 120-ra csökkent. A fiatal tanár a grammatikai osztályokban tanított. Iskolai és konviktusi elfoglaltsága mellett bőven volt ideje az önképzésre és irodalmi munkálkodásra is.

Ez utóbbi vonatkozásban figyelemreméltó az a dr. Rittler Ferenc után magyarított és Pesten 1847-ben megjelent 104 1.-os könyvecske, melynek címe: *A tíz parancs, erkölcsi beszélyek által megfejtve. Ünnepi ajándék minden vallású jámbor fiúk és leányok számára.* A könyv teljesen katolikus szellemű írás, s fordítója «Hazám nagyreményű zsengéinek» ajánlja. A «magyarosító» előszava így kezdődik: «Neked szentelem, hazám remény-dús ifjú nemzedéke, ez általam magyarosított könyvecskét, neked, kin jövő boldogságod szívderítő reményében forró szeretettel csügg édes anyánk – a hon! Szánj e lapok olvasására néhány órát, s tanuld belőle Istenedet mindenek fölött, és felebarátodat úgy, mint tenmagadat szeretni».

Óvári működésével kapcsolatban volt egy igen kellemetlen esete. A forrongó 1848-as időben egy elfogult apa a nagytekintélyű Jaeger Ferenc asszisztens-igazgatót, a későbbi pesti házfőnököt és Trautweint az újonnan felállított vallás- és közoktatásügyi minisztériumban azzal vádolta meg, hogy kegyetlenül bántak két konviktor-fiával. Gruber György provinciális a miniszterhez 1848. július 30-án írt levelében tisztázta a két meghurcolt rendtárs szerepét. Ez a levél Trautweinről többi közt ezeket írta: «a panaszolt tanító még mióta tanít, panaszra okot nem adott, sőt nyájasságáról ismeretes, könyörgöm tehát, igazság és méltányosság érzete szerint méltóztassék a szende lelkületű tanítót pártolásával vigasztalni». A miniszter így is cselekedett.

Az 1849/50. évben már budai iskolánkban találjuk. Az I. grammatikai osztálynak volt tanára. A szakoktatás bevezetése után a következő évben ugyanott a vallástant és a magyar nyelvet tanította. Noha az 1851/52. év elején a rend búcsút

mondott a budai gimnáziumnak, Trautwein és Nikolini Alajos mint hittanárok még ott maradtak egy évre.

Irodalmi működés szempontjából hároméves budai tartózkodása termékeny volt. Két munkája született akkor. Az első: *Elme és szívképző olvasmányok füzére.* Buda, 1851., 44 1. A másik ennek kibővítése: *Magyar Olvasókönyv* I-III. oszt. számára (I. köt. Buda, 1851. 144 1., II. köt. Buda, 1851. 184 1., III. köt. Pest, 1852. 272 1.). Az Olvasókönyv hézagpótló mivolta és magas színvonala mellett legékesebben szól az a körülmény, hogy 18-19 év leforgása alatt az I. kötetből 8 (az utolsó 1869), a II. kötetből 6 (az utolsó 1870) és a III. kötetből (az utolsó 1870) 4 kiadás jelent meg. Szellemüket illetőleg hadd álljanak itt az I. kötet első kiadásának «télhó 1-én 1851 »írt előszavából a következő befejező sorok: «Midőn tehát az elsőosztály tantárgyait fölelevenítjük, s gyönge tanulóinkat magyar irodalmunkhoz lassanként édesgetjük: azokat a bölcseség örök kútfejéhez vezérlő szent vallásunk s édes hazánk iránt lángoló szeretetre nem buzdítani Isten s az emberiség elleni vétség volna».[3]

A budai tanárkodást a szegedi követte. Ez mindössze egy évig (1852/53) tartott. A hittant és a magyart tanította, s hitszónok volt. Ezzel be is fejeződött életének első szakasza. A második szakasz Pesten kezdődött és ott is fejeződött be. Az 1853/54. évvel t.i. a pesti kollégiumba került, sitt maradt élete végéig. Életének és jelentős alkotásainak ebben a felében 14 évig volt tanár (1866/67-ig), 20 évig gim-i náziumi igazgató (1867/68.-1886/87.) és 6 évig tartományfőnöki tanácsos.

Amikor Pestre került, a gimnáziumnak a nagynevű Horváth Cirill (1849/50.-1857/58.) volt az igazgatója. További igazgatói voltak Lutter Nándor (1858/59.-1859/60.), Szepesi Imre (1860/61,-1863/64.), Somhegyi Ferenc (1864/65.-1865/66.) és Baranyay Zsiga (1866/67). Tanártársai közül a három utóbbi igazgatón kívül kiemelkednek Kalmár Endre, Schirkhuber Móric, Jancsik (Iványi) Ede, Horváth Pius és Váry Gellért. Tanárkodása alatt egyébként a négy felső osztálynak volt hittanára és hitszónoka, a két-három legfelsőbb osztályban tanította a németet és két izben a bölcseletet, s volt három éven át osztályfőnök is.

Pesti tanárkodása alatt tovább művelte magát, s irodalmilag is dolgozott. Mindjárt az első iskolai év befejeztével 1854. nyarán provinciálisa Bécsbe küldte az Entwurf értelmében megtartott német irodalmi kurzusra. Ez nemcsak szakismereteit, hanem életismeretét is gyarapította s összeköttetésbe hozta a bécsi magyar katolikus körökkel. Amikor meg a gimnáziumi Tudósítványok német programértekezéseket is kötelesek voltak hozni, Horváth Cirill a pesti 1856/57. évi Tudósítványban (akkor először *Programm des Pester Obergymnasiums* felirattal is) közölte Trautweinnak *Peter Pázmány* című értekezését (19-31 1.). Ez a dolgozat a rendelkezésre álló irodalom eredményeit nagyon ügyesen foglalja össze s komoly katolikus felfogása és emelkedett hazafias szelleme miatt külön figyelmet érdemel. Az utána következő két iskolai év Tudósítványaiban újra találkozunk Traut wein értekezésével. *Ein Beweis für die Notwendigkeit einer Offenbarungsmoral* a címe (1856/57: 9-22 1., 1857/58: 13-18 1.). A szerző azt mutatja ki, hogy a kinyilatkoztatott erkölcsi elvekre azért volt szükség, mert a történelem tanúsága szerint az emberiség a «jó» fogalmának értelmezésében a lehető leglehetetlenebb utakra tévedt. Ez az utóbbi dolgozat komoly hittudományi, bölcseleti és történeti fölkészültségével Trautwein barátaiban és ismerőseiben alighanem azt a reményt táplálta, hogy ennek a buzgó, tanult és tetterős piaristának az irodalmi és tudományos munkásság a hivatása. Az Úristennek azonban más tervei voltak vele.

Ezzel elérkeztünk ahhoz az időponthoz, amikor szólhatunk élete legnagyobb művéről, az Oltáregylet alapításáról. A leghivatottabbat, őt magát szólaltatjuk itt

meg annak a cikknek alapján, melyet István Bácsi 1871. évi Naptárában irt az Oltáregyletről.[4] A cikknek az alapításra vonatkozó része (74. 1.) így hangzik:

«Ezen társulatot hazánkban meghonosítani már 1857-ben vala szándoka egy köztiszteletben álló, az egyház és haza körül egyiránt nagy érdemeket gyűjtött nemes grófnak. De az Úr, ki megvizsgálhatlan bölcseségével a legparányibb eszközöket választja nagy kivitelére, hogy az eszköz gyöngesége a működőnek hatalmát mutassa ki, és kényszerítse az embert fölkiáltani: «Egyedül Istennek minden tisztelet és dicsőség!» észrevétlenül más fordulatot adott a dolognak. Egy igénytelen szerzetes pap, ki a nemes grófnak szándokáról mit sem tudott, majdnem teljes két évig azon tűnődött, miképen lehessen e honban hasonnemű társulatot alapítani, a nélkül, hogy az ily egyletnek szervezetét ismerte volna.

Napról-napra mindinkább megkedvelé ezen tervet, melynek sikerülése felől oly erős remény támadt keblében, hogy már az 1859-i augusztus hó elején azt prédikációiban is nem kételkedett többször nyilvánítani. Ettől kezdve kedvenc tervét egyesekkel is közié, kiknél az visszhangra is talált. Nagy-Boldogasszony napja vala, midőn egyik jó barátja, kit a lelkipásztorkodásban segíteni ment, őt határozatában megerősíté, s néhány napra rá más buzgó áldozár, ki jelenleg már egyházmegyei főpásztor, a Belgiumban keletkezett s máris Bécsben átültetett társulat fővonalaival megismerteié. Erre a bécsi törzstársulat lelkes elnökasszonyával, gróf Apponyi Györgyné, született Sztáray Júlia grófnő ő nagyméltóságával jőve a Pesten alakítandó társulat ügyében levelezésbe, s elkészíté, mik a főpásztori jóváhagyás megnyeréséhez szükségeltettek; miközben mindig többen csatlakoztak a jó ügy barátaihoz, közöttük a pesti angolkisasszonyok t. ez. főnöknője egész intézetével, mely székhelyévé lőn az egyletnek, utóbb gróf Cziráky Jánosné, született Dezasse Ludovika grófnő ő nagyméltósága, ki a társulat elnökasszonya lőn; minek következtében szerencsés volt a nevezett szerzetes pap az akkori bíbornok- és herczeg-prímástól legalázatosabb kérelme folytán megnyerni, hogy az egyletet ugyanazon évi november hó 6-án, a hőn szeretett főpásztor aranymiséjének örök emlékére kánonszerüleg megnyithassa.»

Az idézett rész elején említett nemes gróf az Oltáregylet első elnökasszonyának férje: gróf Cziráky János aranygyapjas vitéz, a Szent István-Társulat alelnöke, majd elnöke. Trautwein jellemző szerénységgel a cikkben nem nevezi meg a szóban levő szerzetespapot, s csak a szerkesztő árulja el egy jegyzetben, hogy az a cikkíróval azonos. Minden körülmény a mellett szól, hogy Szabóky Adolf rendtársunk, a Pesti Katolikus Legényegylet alapítója (1856) és a tavaszban álló Oltáregylet egyik leglelkesebb támogatója, azok közé tartozott, akikkel Trautwein mindjárt a kezdet kezdetén «közié kedvenc tervét». Kár, hogy nem tudjuk, ki volt az a barátja, aki őt Nagyboldogasszony napján «határozatában megerősíté». «A buzgó áldozár», ki őt a belga és osztrák «társulat fővonalaival megismerteté», aligha lehet más, mint Zalka János, akkor egyetemi tanár és esztergomi kanonok, később pedig győri püspök. Az angolkisasszonyok főnöknője, akitől Trautwein két évtizeden keresztül szinte a legjelentősebb támogatást nyerte, kröszlingi Pogner M. Amália volt.

Trautwein azonban nemcsak megalapította az Oltáregyletet, hanem élete végéig, 34 éven át, ő volt az igazgatója, s azt tűzte ki maga elé célul, hogy művét megszervezi, lelki tartalommal telíti, anyagilag megalapozza, s működését egész országra kiterjeszti. Ennek a célnak megvalósítására a legteljesebb odaadással fogott hozzá, s mire szerzetesi élete új fordulójához, a pesti gimnáziumi igazgatósághoz ért, a Pesti Oltáregylet már azzal dicsekedhetett, hogy tagjainak száma meghaladja a 12.000-et, hogy évenkint 5-6000 forintot tud áldozni a szegény templomokra, s hogy a példájára szervezett néhány önálló vidéki Oltáregylet is legalább 4000 taggal rendelkezik.

Trautwein János a kiegyezés évének (1867) nyarán átvette a rend legelső s Pest városa valamikor egyetlen gimnáziumának pecsétjét ezzel a 150 éves hagyományokat jelképező, egyszerű felirattal: Sigillum Gymnasii Pestiensis (a Pesti Gimnázium pecsétje). Ez a pecsét az új igazgató meleg és erős kezében nemcsak ígéretet jelentett, hanem már szép múltat is. Elsősorban egy 48 éves kalazanciusi eszményekből élő szerzetespapi élet múltját, de a mellett külső tekintélyt is.

Hiszen irodalmi munkássága révén pedagógiai körökben annyira ismert volt a Trautwein-név, hogy az Organisations Entwurf átalakítására 1861. augusztusában összejött országos bizottságnak Purgstaller József, Szepesi Imre és Lutter Nándor mellett ő volt a negyedik piarista tagja. Mint az Oltáregylet alapító igazgatója továbbá nemcsak nagyszerű szervező, emberekkel bánni és anyagi ügyeket intézni tudó képességeiről tett tanúbizonyságot, hanem a legszélesebb és a legfelsőbb katolikus körökben a legméltóbb módon képviselte rendje színeit. Ugyanezt tette mint hitszónok. Bensőséges és nívós magyar és német szentbeszédeit szívesen hallgatták Pesten és Bécsben, de különösen kedvelt hitszónok volt az angolkisasszonyok templomában az 1860-as években a májusi ájtatosságok alkalmával. Sőt volt mondanivalója mélyen hazafias szellemben «a religio szükségességéről az állam boldogságára» Starhemberg herceg bécsi kápolnájában «az apostoli magyar királyhoz közel álló nagyméltóságok, tanácsosok és tisztviselők» számára oly időben, amikor a kiegyezést előkészítő országgyűlés előtt «a magyarra függesztvék Európa szemei», és «a magyaron csüggnek Ausztria népeinek reményei».[5]

Azután bizonyos az is, hogy a rendtársak egy jelentős része tisztelettel és bizalommal nézett reá, minek legkétségbevonhatatlanabb bizonysága, hogy nemcsak az 1848-i «rendi közgyűlésen» vehetett részt mint az óvári rendház egyik képviselője, hanem mint egyetlen kiküldöttet őt választotta meg a budai rendház az 1852-i, a pesti rendház pedig az 1858. és 1864. évi tartományi káptalanokra. Végül pesti tanárkodása világosan mutatta, hogy tud az ifjúság számára szigorú számonkérő, de egyúttal példaadó atya is lenni, s hogy hittanársága és hitszónoki mivolta miatt ő áll legközelebb az ifjúsághoz.

Trautwein 20 éves igazgatóságával annyi ideig állott pesti iskolánk élén, mint Jallosics Andrással (1847/48-1848/49) kezdődő hat elődje együttvéve. Ez a hosszú idő mindenesetre annak a jele, hogy megbízatását rendi elöljárói és más külső, belső tényezők megelégedésére töltötte be. Ezenkívül pedig ez a hosszabb állandóság a vezetésben alkalmas volt arra, hogy az országos tanügyi változások, – elsősorban az 1883. évi XXX. t.-c. és a vele kapcsolatos tanterv, – úgyszintén az intézet párhuzamosítása minden zökkenő nélkül valósuljanak meg.

E mellett ennek az igazgatóságnak egyik legjellemzőbb mozzanata volt, hogy az igazgató működésének egész ideje alatt megtartotta a hitszónoklást, és megmaradt hittanárnak is – 1883/84-ig a felső négy osztályban, azután két évig a VII-VIII. osztályban s utolsó évében a legfelsőbb osztályban. Sőt negyedik fogadalmának szeretetében annyira ment, hogy tíz éven át (1871/72-1880/81) arra is kerített időt, hogy a VIII. osztályban a németet tanítsa.

Végül kiemelkedőnek tartjuk az iskola akkori virágzását. Takáts Sándor erről így emlékezik meg: «A pesti gimnáziumnak e bölcs és tapintatos vezetője, ki kérlelhetetlen szigorúsága és pontossága dacára is egyaránt kedvelt volt a tanári kar és az ifjúság előtt, ... oly odaadó buzgósággal és tudással vezette az intézet ügyeit, hogy az virágzása egyik legszebb korát érte alatta».[6]

A virágzásnak megnyilatkozásai közt első helyen kell említenünk az iskolának kereszténykatolikus nevelő munkáját. A tanárnak és a diáknak egyaránt tudnia

kellett, hogy a tantárgyak tantárgya a vallástan, s hogy semmi olyan újítás nem honosodhatik meg az iskolában, amely a katolikus nevelés rovására menne. Akármilyen kis elkésés a vallásgyakorlatokról komoly mulasztás számba ment. Hétköznapi misék hallgatása vagy a korareggeli soros ministrálás alól lehetetlen volt a felmentés. Az évi öt közös szentgyónás és szentáldozás az intézetnek hosszú heteken át gondosan előkészített családi ünnepei voltak. A hittanvizsgák és a palliumba öltözött igazgatóval az élen az úrnapi körmenetre való kivonulás az iskola legünnepélyesebb napjai közé tartoztak. Egy-egy diák számára az ment legszebb és legemlékezetesebb kitüntetés számba, ha a Pünkösd előtti Oltáregyleti kiállítás alkalmával ott őrködhetett az iskolai díszteremben, ahol a szegény templomoknak szánt tárgyakat nézték a katolikus élet kiválóságai.

Ezek a mozzanatok mind természetesek egy szerzetesi iskolában különösen akkor, ha az igazgató egyúttal hittanár is. Ha azonban meggondoljuk, hogy éppen ebben az időben kapja a magyar katolicizmus a liberális közélettől a legérzékenyebb sebeket (az iskolaügy és a vegyesházasságok sérelmes rendezése, a királyi tetszvényjog felújítása a vatikáni zsinat határozatai ellen, a katolikus autonómia és a papság támadása stb.), hogy a liberalizmus lohasztja a katolikus buzgóságot, és sekélyesíti a katolikus nevelést is, akkor az említett dolog kiemelése nem fölösleges.

Nevezetes volt pesti iskolánk abban az időben komoly fegyelméről is. A kalazanciusi elv: severitatem cum benignitate (szigorúságot a kegyességgel) jellemzi a piarista iskolát általában, de akkor a nélkül, hogy az a benignitas rovására ment volna, mintha jobban hangsúlyozták volna a severitast a rend, a pontosság terén akár a tanárral, akár a szülővel, akár a diákkal szemben. Ennek a szinte katonás fegyelemnek nagy nevelő értéke kétségtelen.

A virágzásnak nem a legjelentéktelenebb megnyilatkozása volt az intézet magas szellemi színvonala, amelyet főleg a tanári karon át lehet látni. A népes tanári testületben (a párhuzamosításig az igazgatón kívül 12, azután 19 rendes tanár) élénk szellemi élet uralkodott. 1871-ben Horváth Cirill a pesti tanári karral indította meg az egész rendtartományban a Horányi-körök alakítására vonatkozó értékes mozgalmát. A tanárok a tankönyvírás és általában az irodalmi és tudományos működés tekintetében nemcsak rendi, hanem országos viszonylatban is a legelső sorokban álltak. Trautwein igazgatósága alatt működő piarista tanárok közül a következők a jelesebbek: Kalmár Endre, Lévay Imre, Arányi Béla, Bartos József, Budavári József, Drajkó Béla, Farkas József, Fekete Endre, Horváth Pius, Janky Károly, Kiss Sándor, Maywald József, Nagy Alajos, Pachinger Alajos, Pap János, Pfeiffer Antal, Pintér Kálmán, Schmidt Ágost, Szölgyémy János, Tóth György és Vajda Gyula. A rendkívüli tárgyak tanárai közül említést érdemelnek Fenyvessy Adolf és Markovits Iván, a Stoltze, illetve a Gabelsberg gyorsírási rendszerek átültetői, akik Trautwein igazgatóságának elején tanítottak nálunk.

Az iskola jó hírnevének egyik bizonysága az ifjúságnak állandóan növekvő száma is. Trautwein igazgatóságának első hat évében a rendes tanulók száma állandóan csökkent, nevezetesen az 1867/68. évi 688-as létszám lassan 1872/73-ban 418-ra süllyedt. A következő iskolai évben azonban fölfelé lendült (443 rendes tanuló) s 1881/82-ben elérte az 570-es létszámot. Ez a rohamos emelkedés szükségessé tette az I-V. osztályok párhuzamosítását, amely az 1882/83.-1885/86. években szerencsésen meg is történt, éspedig az első, második és negyedik évben az I., II. és V., a harmadik évben pedig a III. és IV. osztályra vonatkozólag. A párhuzamosítás a katolikus tanulmányi alap és a főváros segítségével vált lehetségessé. A tandíjszedő állam t. i. a tanulmányi alap terhére vállalta az új osztályok felszerelését és a tanár-

többlet eltartásának költségeit, a főváros viszont a rendnek ajándékozta a Kötő-utcai elemi iskola épületét «a rend által a múltban tett nagy szolgálatok meghálálásául». A párhuzamosítás még erősebben felszöktette a létszámot: Trautwein igazgatóságának utolsó évében 762 volt a rendes tanulók száma.

Távol legyen a gondolat, hogy ezt a virágzást mindenben Trautwein érdemének tekintsük. Viszont nincs kétségünk, hogy a virágzás az ő eredeti és gazdag egyénisége nélkül ebben a fokban nem következett volna be.

Trautwein egyénisége? Pesti tanártársa, az eredeti gondolkozású Váry Gellért egy kéziratban őt «a magyar forradalom előtt emberkorra jutott piaristák» közé sorozza, akikben «több a jellemzetesség, mint a későbbiekben» s legjellemzőbb vonásául *azt domborítja* ki, hogy *«mindig* és *határozottan katolikus érzelmű volt a tanszéken* úgy, mint egyebütt.» Csakugyan Trautwein élete minden szorgos elemzésnél jobban bizonyítja, hogy katolikus hittel nézett Istenre, katolikus kegyelettel az Egyházra és a hazára, katolikus hűséggel az uralkodóházra, katolikus józansággal a közéletre, katolikus felelősséggel az iskolára és katolikus szeretettel mindenkire. Katolikus meggyőződését nem rejtette véka alá, s azzal az igénnyel lépett föl, hogy a katolikus legyen egészen katolikus. Egyébként túlzások nélküli középúton járt. Egyenesen, nyíltan beszélt. Józan és logikus fő volt, akit azonban az elméletnél jobban érdekelt a gyakorlat. Elgondolásairól szívesen beszélt, s nem sajnálta az időt, hogy másokat meggyőzzön. Megjelenésben és lélekben egyaránt egyszerű, igénytelen, szerény volt. Pontosságra, fegyelemre és rendre nevelte magát, s ezeket megkívánta másoktói is. Ismereteit komoly munkával, bölcs tapasztalatait keserű csalódásokkal szerezte, s ezért másoktól is megkívánta a munkát, és az élet iskolájából nem óhajtotta kizárni a nehézségeket. Igen jó szívvel volt különösen a rászorulókkal szemben, s azt a tapasztalt visszaélések ellenére sem keményítette meg. Heves, lobbanékony és kissé gyanakvó természetét jól tudta fegyelmezni, s néhány pattogó szó után napirendre tudott térni a dolgok fölött. Testi^rövidlátását pótolta csodálatos emlékezőtehetsége és állandó ébersége. Ez az egyéniség érvényesült benne mint nevelőben is.

Mint hittanár pontosan megkívánta nemcsak az anyagot, hanem a könyv szövegét is. Minthogy a tankönyvek – kezdetben a Martin-Mester, később a Wappler-félék – sem pedagógiailag, sem a magyarosság szempontjából nem voltak a legtökéletesebbek, a «katholikus egély igazságai»-nak megtanulása elég nehéz feladat elé állította a diákokat. A legendaképződés azonban itt túloz Trautwein szigorúságát illetőleg. Az osztályozás a mellett szól, hogy ha komoly tantárgyként kezelte is a hittant, nem volt túlszigorú. Különösen a VIII. osztályú tanulókkal szeretett bajlódni sok szeretettel.

Szentbeszédeit logikus felépítés és egyszerű, gyakorlati, meleg előadás jellemezte. Itt is Kalazanciushoz igazodott: «Az egyházi beszédekben a mieink használják a közvetlen előadási módot s kerüljék a keresettséget». Beszédeire igen gondosan készült, s nagyon föl volt szerelve beszédgyűjteményekkel. Körülbelül 600 műből álló magánkönyvtárában 24 magyar- és 49 németnyelvű beszédgyűjtemény volt.

A német nyelv tanításában is erősen gyakorlati igyekezett lenni. Megkívánta a gondos fordítást, azonban rajta volt, hogy az óra lehetőleg németül folyjon le. A tanároktól igazgató korában szintén ugyanezt a módszert sürgette.

Igazgatói minőségében az említetteken kívül jellemezte még, hogy noha a legelőkelőbb körökkel tartotta az összeköttetést, s ezen a réven a legjobb családok gyermekei jártak hozzánk, soha nem feledkezett meg az ősi kalazanciusi vonásról, a szegény diákok támogatásáról. Nem véletlen, hogy igazgatósága alatt az ifjúsági egyesületekben a Segélyegyletnél tapasztalható a legnagyobb haladás: amíg t. i.

a 70-es években mindössze 400 forint körül mozgott a szegény diákoknak juttatott évi segély, igazgatóságának vége felé jóval meghaladta az 1000 P-t.

Egyéniségéből nem közönséges nevelői erő áradt. E mellett szól az a szinte babonás tisztelet, amellyel a fiúk az iskola padjaiban néztek föl «Trutyi» legendás alakjára s az a kegyelet és hála, amellyel gondoltak és gondolnak reá haló poraiban is volt tanítványai a közélet legmagasabb őrhelyein. 1875-ben Nep. Szent János napján (május 16) VIII. o. tanítványai a Segélyegyletnél 200 forintos alapítványt tettek, amelynek kamatával minden évben az igazgató neve napján meg kell jutalmazni egy szegény VIII. osztályú diákot. Rákosi Viktor műveiben ismételten megemlékezik róla. Nem véletlen az sem, hogy 1925-ben a Budapesti Piarista Diákszövetség első közgyűlésén a legelső emlékbeszéd Rottenbiller Fülöp államtitkár ajkáról Trautweinról szólott.

Legyen szabad Trautwein nevelői egyéniségének méltatását ez utóbbi beszéd egy jelenetével befejeznem. A szónok egyik élményét mondja el. Elkésik a szentmiséről, egy mellékajtón be akar jutni a kápolnába, s beleütközik az igazgatóba, aki irgalmatlanul haza kergeti. Másnap aztán, miután édesapját is heves szemrehányásokkal illette, maga elé idéztette a kis diákot. Az azzal mentegetődzött, hogy «először» történt életében a késés. Trautwein jellemző válasza ez volt: «Hát ha a III. emeletről leveted magad és kitöröd a nyakadat, tud-e rajtad segíteni az orvos, ha azzal mentegetődzöl, hogy először történt életedben».[7] Ebben az esetben benne varç Trautwein egész nevelő egyénisége!

Amikor 45 évi iskolai munka után kedves iskoláját átadta az utód Lévay Imrének, 1887. augusztus 23-i levelében elsősorban arra kérte a tanári kart, hogy továbbra is «állhatatos legyen a Calasanti erényekben.» Őmaga is állhatatos maradt: az oltáregyleti és rendi munkáját tovább folytatta élete utolsó pillanatáig.

Igazgatósága évei után szinte teljesen az Oltáregyletnek élhetett. Megelégedéssel tekintett vissza a végzett munkára, mellyel célkitűzéseit megvalósította. Ha nem is terjeszkedhetünk ki oltáregyleti munkája minden mozzanatára (hiszen akkor az Oltáregylet 34 évi történetét kellene megírnunk), mégis a kezünk közt lévő 6 füzetnek és 5 bevétel-kiadási naplónak alapján megemlékezünk egy-két dologról a szegény templomok fölsegítésével és az Oltáregylet anyagi ügyeivel kapcsolatban.

Az említett füzetek Trautwein írásával egyházmegyék szerint pontosan feltüntetik, hogy 1878-tól 1893-ig melyik plébánia, szerzetesi, kórházi stb. templom vagy kápolna milyen felszerelést kapott az Oltáregylettől. Óriási működési terület és nagyarányú jótékonyság bontakozik ki előttünk. Trautwein életének utolsó teljes évében (1892) pl. 69 esztergomi főegyházmegyei, 23 nyitrai, 4 váci, 12 győri, 17 veszprémi, 15 besztercebányai, 25 pécsi, 23 munkácsi, 9 fehérvári, 11 eperjesi, 27 szombathelyi, 2 kalocsai, 8 csanádi, 3 nagyváradi latin szert., 15 egri, 15 rozsnyói, 21 szatmári, 16 szepesi, 26 kassai, 11 lugosi, 12 nagyváradi görög szert., 7 szamosújvári és 3 zágrábi (muraközi), összesen 374 templom és kápolna részesült az Oltáregylet adományában. Erdély kivételével, amely az alapszabályok szerint nem tartozott működési körébe, benne van a régi Magyarország 23 egyházmegyéje! Ezek a füzetek nem jelentéktelen fejezetet tartalmaznak a magyar katolicizmus kultúrtörténetéből, s a mellett az Oltáregylet, de egyúttal Trautwein áldásos tevékenységének dicsőségét is zengik. Világuknál érezzük, mennyire igaz Makay (i. m. 21. 1.) megállapítása: Trautwein «vaskeze az Oltáregyesületet már kezdeteiben az egész magyarság kultúrintézményévé tette».

A naplók közül háromban Trautwein az általa kezelt misékről, kettőben pedig ezen misék stipendiumának (misepénz) kezeléséről vezetett pontos nyilvántartást

1876. november 25-től 1893. szeptember 26-ig. Jelentőségüket maga Trautwein mondja el István Bácsi naptárában közölt cikkében (75. 1.): A tagdíjakon, ajándékokon és az ingyen munkából eredő jövedelmen kívül «jelentékeny forrása az egyletnek a szentmiséknek ingyen elvállalása. Az intentiókkal túl nem terhelt főurakat az Űr Jézus nevében szeretettel kéri föl az egylet, hogy az egylet javára tetszésök szerint meghatározandó bizonyos számú szentmiséket vállaljanak. Ha nem volna az egyletnek ezen segélye, alig volna képes félannyit tenni, mennyit jelenleg ezen segélyezés mellett tesz.»

Ez a jövedelem tehát úgy állt elő, hogy a papság ingyen vállalt miséket, s az Oltáregylet javára lemondott azok stipendiumáról. Hogy aztán ez az ingyen való misemondás a természetfölötti indítékokon kívül természetesekkel is alá legyen támasztva, az ingyen misézők kaptak stipendiumos miséket is szép mennyiségben. Sőt az egész akció ennél tovább ment, s az akkori időknek «erga sacra» (misemondás ellenében való vásárlás) jegyében Trautwein katolikus lapoknak, – elsősorban a Magyar Államnak és a Herkó Páternek -, úgyszintén a katolikus papi íróknak nagy misemennyiségeket adott át, hogy elősegítse a papság részéről az előfizetéseket és a könyvrendeléseket, s hogy ugyanakkor előmozdítsa az Oltáregylet javára való ingyen misézést. Ezt a legutóbbi akciót Trautwein szinte élete végéig csinálhatta, mert hisz csak 1893. május 25-én kelt XIII. Leó pápának «Vigilanti» kezdetű dekrétuma, mely teljes határozottsággal helytelenítette a misepénzeknek összegyűjtését s a könyvkiadóknak és kereskedőknek való átadását abból a célból, hogy azok aztán misevégzés fejében misepénz helyett könyvet vagy mást adjanak.

Trautwein részint személyes utánjárással, részint levelezéssel óriási mennyiségben kapta a miséket elsősorban Ausztriából, Németországból és Svájcból, de a magyar püspököktől, azután Olasz- és Franciaországból is. 1881-ben a kapott és eliktatott misék száma pl. 83.000, 1886-ban 175.000 és 1889-ben 194.000. A miséknek a dolog természete által megkívánt precíz kezelése (eliktatás, kiosztás, az elmondás ellenőrzése stb.) s a dolog pénzügyi részének intézése (misepénzek bevétele és kiadása, a jövedelem az Egylet céljaira való fordítása és a gyümölcsöző elhelyezés) hihetetlen munkával járt, s ezt a munkát mindig Trautwein végezte. Meghatók ezek a gondos, szép gömbölyded betűkkel írt és közben-közben német beírásokkal tarkított bejegyzések I Hiszen olyan embertől valók, akinek sohasem volt könnyű dolog az írás-olvasás, mert e műveletek közben szinte orrával súrolta a könyvet vagy a papirost. Utolsó éveiben meg egyenesen kínnal írt, s írás közben a naplóra néhanéha észrevétlenül könny hullott, amely elmosta, de ugyanakkor értékesebbé tette a bejegyzést. Részben ezeknek az értékes naplóknak köszönhető, hogy jegyezgetőjük halála után Lévay Imre provinciálisunk (akit egyébként Trautwein néhány év előtt oltáregyleti utódjának szánt) az Oltáregylet vezetőségének, özv. gr. Cziráky Jánosnénak, Almásy Mária angolkisasszony-főnöknőnek és Kanter Károly új igazgatónak, ezek legnagyobb meglepetésére, az anyagban lévő értékeken (misekönyvek, breviáriumok, stólák stb.) kívül 97.119-12 forintot adatott át készpénzben és értékpapírban. Az Oltáregylet anyagi jövőjét megalapozó ezen összeg részint a misepénzek megtakarított jövedelméből, részint pedig Trautwein hagyatékának olyan tételeiből tevődött össze, melyeket ő a megmaradt feljegyzések szerint nem a rendnek, hanem szeretett Egyletének szánt.

Trautwein oltáregyleti működését halála után legszebben az ideglenes utód, Drajkó Béla rendtársunk örökébe lépő Kanter Károly jellemezte Lévay Imréhez intézett dísziratnak következő szavaival: «A megboldogult folyton a szentélynek élt, mint az oltár lámpája , . . szelíden, csendesen. A lámpa kialudt! Isten dicső-

ségéért égve felemésztette önmagát». Amikor pedig a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus alkalmával az Oltáregyesület tagjai által ajándékozott szentségtartóban a Dunán végigvonult a Legszentebb, nem kell csodálkoznunk, ha a piarista kegyelet arra gondolt, hogy a szentségtartó ajándékozóit Trautwein szelleme ihlette.[8]

Az oltáregyleti miseakcióval rokon, de tőle független volt az a rendi akciója, amely 1865-ben kezdődött. Néhány éven belül Trautwein elgondolása abban a formában öltött testet, hogy a provinciális minden iskolai év elején fölszólította a rendtársakat, hogy szegény templomaink fölsegélyezésére ingyen miséket vállaljanak, s fölhívta a házfőnököket, hogy a vállalt, majd a végzett misékről tegyenek neki jelentést. A jelentésekben foglalt kimutatásokat megkapta Trautwein, s a végzett misék után járó stipendium arányában segítette a felmerült szükségleteknek megfelelően templomainkat. A segítség vagy egyházi fölszerelésből, vagy pedig konkrét célokra adott pénzsegélyből állott. Ez utóbbi vonatkozásban elegendő arra utalnunk, hogy ilyen módon jutott Budapest és Nagybecskerek új orgonához, így készültek el a kecskeméti és a váci templom ablakai, így szerzett Szeged új oltárt, így állították helyre a magyaróvári kápolnát stb. Az 1877-1893 közötti 17 év pontos kimutatásai szerint a rendtársak erre a célra 63.144 misét mondtak, s Trautwein az ezért járó misepénz fejében 21.038 forint értékben segítette a régi rendtartomány 23 (csak Selmecbánya nem szerepel a segélyezettek közt) rendházi kápolnáját és templomát, s segélyben részesült a patronátusi mernyei és göllei templom és a székesfehérvári Szent Anna-kápolna is. A rendházak História Domusa-i mutatják, hogy az egyes házak milyen hálával vették ezt a segélyezést.

A Trautweinről szóló megemlékezések ismételten szólnak a pesti rendház javára adott «egyedülálló» és «nagyszerű» adományáról. Itt két összegről van szó. Az elsőt Trautwein 1887. július 16-án adta át Kalmár Endre tartományfőnöknek 100.000 forint névértékű értékpapírban, éspedig «a budapesti kegyesrendi társház, illetőleg főgimnasiumi épület leendő kibővítésére.» A másik összeg a hagyatékában talált és a följegyzések szerint rendjének szánt 54.867-10 P készpénz és értékpapír. Ez a két összeg lett az új rendház építési tőkéjének alapja.

Annak a ténynek magyarázatára, hogy rendtársunk jelentős összegek fölött rendelkezett, ismételten szóba került valami würtenbergi családi örökség. Erre vonatkozólag eddig semmi adat nincsen. Az egész helyzetet viszont maradék nélkül megmagyarázzák Trautwein körülményei és egyéni tulajdonságai. A szerzetesi fegyelem akkori tényleges fázisában rendünk más szerzetekhez hasonlóan nem támasztott igényt Trautweinnak sem tankönyvírással, sem misézéssel, sem mással ν kapcsolatos szerzeményére, személyi kiadásaira bőkezűen utalt ki «tiszteletdíjat^' s végül, ami a legjelentősebb, mint pesti tanárt és igazgatót igen szép «mellékjöve– -- deleméhez juttatta azzal, hogy a gimnázium bizonyos bevételei, különösen a nagyszámú (az évi átlag 70 körül mozgott!) magántanuló utáni vizsgadíjak a tanároké és az igazgatóé voltak. Ha hozzávesszük azt a körülményt, hogy életének legnagyobb részében nem voltak rászoruló hozzátartozói, s hogy őmaga igen igénytelen életű és a pénz kezeléséhez kitűnően értő ember volt, megoldódik a nagy összegek titka. Az viszont Trautwein nagyságának egyik jele, hogy egyrészt az Oltáregylet anyagi erejét fokozta, másrészt pedig hogy gyakorolta a Quidquid religiosus acquirit, religioni acquirit (amit a szerzetes szerez, szerzetének szerzi) ősi szerzetesi elvet oly időben, amikor az általában nem érvényesült.

Nem volna megközelítőleg sem hű a Trautweinről vázolt kép, ha nem szólnánk róla mint olyan piaristáról, akinek igen sokszor volt módja belekapcsolódni a rendpolitikai kérdésekbe.

Említettük már, hogy résztvett az 1848-i «rendi közgyűlésen», úgyszintén az 1852., 1858. és 1864. évi káptalanokon. Az 1870-i tartományi káptalanban Kalmár Endrével együtt képviselte a pesti házat. Amikor első ízben volt konzul tor (1870-1876), hivatalánál fogva tagja volt az 1876-i, reá nézve nevezetes káptalannak. Másodszori tartományfőnöki tanácsossága alatt (1885-1888 konzultor, utána asszisztens) hivatalánál fogva jelen volt az 1888. évi káptalanon. Részint hivatalánál, részint meghívás folytán résztvett az 1867 óta tartott minden «kiskáptalanon» (1867, 1873, 1879, 1885, 1891). Mint káptalani tag és mint tanácsos beleszólhatott a rendi ügyek irányításába. Ezt ő jó lélekkel meg is tette.

Ezek az adatok első pillanatra azt a látszatot keltik, hogy állandóan kísérte rendtársai bizalma, sőt hogy egyenesen nagyon népszerű rendtárs volt. Ez azonban csak részben van így. Közelebbről megvizsgálva a dolgot, kitűnik, hogy rendi megbízatásokra szóló megválasztásai legtöbbször igen nehezen (hosszú szavazással, -szavazatfelbontással) mentek. Az meg egyenesen szokatlan dolog volt, hogy az 1876-i káptalanban nem választották újra konzultornak, s hogy az 1882-i pesti helyi ^ káptalanban hosszú szavazási küzdelem után sem nyerte el sem az első, sem a második képviselői mandátumot. Az 1876-i eset az idősebbek, az 1882-i pedig a fiatalabbak állásfoglalása miatt következett be. E szerint tehát a rendtársak közül nagyon sokan tisztelték, de már kevesebben értettek egyet rendpolitikai felfogásával.

A nélkül, hogy részletekbe akarnánk belemenni, azt kell mondanunk, hogy rendpolitikai Crédója össze akarta kapcsolni és egyeztetni a múltat a jelennel. Nevezetesen, amikor a haladássürgette újítások mellett (növendéknevelés, iskola, anyagi ügyek stb.) komolyan óhajtotta azt az egyháziasabb szerzetesfegyelmi állapotot, amely azelőtt többi közt a rendi szabályokból is táplálkozott, ugyanakkor teljes jóhiszeműséggel támogatta alkotmányjogi fejlődésünknek azt az irányzatát, amely az 1848-as népképviseleti eszmék hatása alatt erősen eltávolodott az említett szabályoktól. Ennek a jó szándékú elgondolásnak megvolt az a veszedelme, hogy nem egyszer az idősebbek túlzásnak, a koreszmék hatása alatt álló fiatalok pedig elmaradottságnak gondolták, s csak kevesen és ritkán látták meg a maga valóságában.

Rendpolitikai szempontból Trautweinra nagyon emlékezetes és fájdalmas volt az 1876. évi káptalan. Már jóval a káptalan előtt egy nem éppen megfelelő eszközökkel dolgozó megmozdulás támadt Somhegyi Ferenc provinciális és rendpolitikája ellen. Magában a káptalanban pedig a rendházak képviselőinek egy csoportja Trautweintől várt komoly irányváltoztatást, és őt szerette volna megválasztani tartományfőnöknek. Híveinek ezt nem sikerült keresztülvinnie, ellenfelei ellenben hosszú szavazási küzdelemmel meghiúsították még konzjultorrá való választását is. ? Erre céloz a kegyeletes életrajz következő mondata: «Voltak idők, amikor erős szelek nagy hullámokat vertek rajta» (23. I.).[9]

«De – hogy a kegyeletes életrajzzal folytassuk – az idők változtak, a szelek megszűntek és a hullámok elsimúltak.» Akkorra már ott találjuk először Kalmár Endre, majd Lévay Imre provinciálisok mellett a provinciálisi tanácsban Ilyen minőségben 1885-től kezdve ő volt a rendi középiskolai hittanárokat képesítő bizottság elnöke s 1887-től fogva még a beesküvendő és felszentelendő rendi növendékek gondozója.

Trautwein jól benne volt már 74. életévében, amikor 1893. tavaszán testi ereje fogyni és eleven beszédessége szűnni kezdett. Társai különösen azért aggódtak miatta, mert néhány évvel azelőtt már két ízben érte kisebb agyvérzés, melyet erős szervezete szerencsésen kihevert. Nem tartozott azok közé, akiket rá lehetett volna

venni rendszeres orvosi kezelésre, őmaga azzal gyógyította magát, hogy gyakrabban járt ki az általa nagyon kedvelt Margitszigetre. Július 10-én még elmondotta az Oltáregylet második vasárnapi szentmiséjét a prédikációval úgy, amint ezt már az alapítás óta havonkint megszokta. Utána mindjárt Nyitrán járt a rendi hittanárokat képesítő vizsgálaton. Majd szorgalmasan résztvett a július 13-18-án tartott és különösen rendi növendéknevelésünk szempontjából nevezetes teljes konzisztorium ülésein. Augusztusban «villámcsapás gyanánt» érte őt a misékre vonatkozó szentszéki dekrétum, amelyről ő csak akkor értesült. Alázatos megadással rendezte ennek szellemében az oltáregyleti miséket. Szeptember 26-i bejegyzései a misenaplókba azonban már mutatják, hogy rosszul van. Szeptember 29-én hajnalban aztán újabb agyvérzés érte, elvesztette beszélőképességét, de nem eszméletét. Mindjárt föladták neki a nagybetegek szentségeit. Néhány napon belül visszanyerte beszélőképességét, betegsége azonban arcorbánccal bonyolódott. Ez utóbbinak nyomában magas láz lépett föl, amely 1893 október 5-én hajnalban kioltotta nemes életét.[10]

A rendházi kápolnában ravatalozták fel. Abban a kápolnában, amelynek gondozására hosszú évtizedeken keresztül minden iskolai év elején a házi tisztségeket kiosztó házfőnökei a szokásos formulával kérték föl: «Trautwein János rendtárs kéretik, hogy a házi kápolnánkra gondot viselni ne terheltessék». Ravatalához rengetegen zarándokoltak. Temetése, melyet Cselka Nándor fölszentelt püspök és érseki helytartó végzett, október 6-án igen nagy részvét mellett ment végbe. Kerepesi sírboltunkba temették.

Trautwein Nep. János a már idézett 1865. évi bécsi szentbeszédnek egyik helyén öntudatos határozottsággal mondotta magáról a szentpáli nyilatkozatot: Non erubesco evangélium. Csakugyan nemcsak soha nem szégyelte az evangéliumot, hanem egész életén át azért fáradott, hogy az evangéliumból táplálkozó katolikum diadalmaskodjék az életben, rendjében és az iskolában.[11]

[1] Makay Lajos dr.: A Budapesti Központi Oltáregyesület félszázados története. Budapest, 1910. 26. 1.

[2] A Trautwein-családra vonatkozó adatok a plébániai és rendi anyakönyvekből, Pest v.áfos levéltárának Relationes a. 1829. n. 3480. és a. 1834. n. 4900. irataiból, végül Trautwein Ottó alezredes úr szíves közléseiből valók.

[3] Trautwein irodalmi munkásságára s általában a vele foglalkozó irodalomra nézve Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1914. XIV. k. 529-530. 1.

[4] Az *Oltáregylet,* vagyis a legfelségesebb Oltáriszentség folytonos imádására és a *szegény femplomok* fölszentelésére Pesten létező anyatársulat. 72-77. 1.

[5] V. ö. 1865-ben Pesten megjelent 14 lapos ilyen című beszédét: Egyházi beszéd, melyet Magyar Szent Erzsébet ünnepén Bécsben, 1865 november 19-én mondott Trautwein Nep. János . . .

[6] A főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium története. Budapest, 1895. 426. 1.

[7] A Budapesti Piarista Diákszövetség első esztendeje. Budapest, 1925. 18. 1.

[8] L. Végh Árpád Trautweinről szóló megemlékezését a tatai piarista gimnázium 1937/38. évi Értesítőjében.

[9] Az Úrban elhunyt rendtagok *kegyeletes emlékezete* az 1892 novembertől 1893. év novemberig. Budapest, 1894. 18-23. 1. Ez a Lévay Imre rendfőnök által aláírt, de az akkori szokás szerint Vámos Károly dr. rendfőnöki titkártól írt életrajz volt eddig a Trautwein-megemlékezéseknek egyetlen forrása.

[10] Utolsó betegségére és halálára nézve 1. Frank Ferenc budapesti házfőnöknek 1893 november 10-én kelt nyomtatott körlevelét (szuffragium).

[11] A külön nem idézett adatok a budapesti gimnáziumi, rendházi és a rendi központi levéltárból valók.

Öveges József:

LUTTER NÁNDOR

(1820-1891.)

1845 kora tavaszának egyik délutánján kétlovas parasztkocsi haladt a váci országúton Pest felé. A vendégülésen zötyögő 24 éves fiatalember egyre élénkebb érdeklődéssel kísérte, mint bontakoznak ki a távol ködéből Buda jólismert körvonalai: a Nagyboldogasszony templomának karcsú tornya, a helytartósági épületek és a vár sötét tömbje. Ismerte őket, hiszen két évvel ezelőtt, mint a váci filozófiai tanfolyam hallgatója, már járt Pesten. A matematikai-fizikai, bölcsészeti doktori szigorlatot tette le. De most állandó lakónak jön Pestre Lutter Ferdinánd kegyesrendi tag, szépművészeti és bölcsészeti tudor. A zsebében főtisztelendő Nagy Péter igazgató levele, amelyben értesíti, hogy a fő elemi tanoda III-ik osztályának tanára lesz. Természetesen egyedüli tanára.

Mosolyogj amint megjelenik szemei előtt a százfőnyi kedves arcú gyermeksereg. Már látja magát közöttük, amint vidám utakon avatja be őket a vallástan, a magyar nyelv, a számolás tudományának, meg a latin olvasásnak magas művészetébe. Mert Ferdinandus nemcsak szerette a tudást, hanem kedve tellett annak olyan közlésében is, hogy gyönyörűséget leljen benne tanár, «tanonc» egyaránt. Most még kevesen ismerték ezt a jótulajdonságát. Csupán néhány társa, azután a lévai, podolini és váci iskolák tanulói. Ezekben a házakban fordult meg, mint rendi növendék. Tanult és közben tanított.

Hogyan sejthette volna most – miközben a szekér nagyokat zökkent - hogy nemsokára egy ország javára fejtegetheti és érvényesítheti a jó módszer értékeit, és onnan, a komoran sötétlő helytartósági épületek árnyékából lesz hatalma az ország tanügyeit erős befolyással irányítani.

A várhegynek a távolság kéklő ködével beárnyékolt oldalán nem láthatta még felragyogni azt a fényes palotát sem, amelyet az ő buzgólkodása teremt meg Buda legrégibb középtanodájának.

Dehogy is láthatta, hiszen szinte csodálatos út vezetett még odáig.

Nini, magas állványok fehérlenek ide a Duna felől. Az épülő Lánchíd. Mennyit fejlődhetett két év alatt? Magyar akarat, de idegen mérnökök tudása alkotta meg ezt a remekművet. Nem csoda ... A tantárgyak közül idáig a természettan és a természetrajz egészen ki voltak küszöbölve … A deák nyelv volt a főtárgy, úgy, hogy még a magyar nyelvet is deák nyelven kellett tanítani.

Igaz, egy évvel ezelőtt «Őfelsége méltóztatott kegyelmesen rendeléseket tenni aziránt, hogy az ország határain belüli iskolákban a közoktatás nyelve a magyar legyen.» Örültek is neki. .. Már az, akinek szüksége volt ilyen engedélyre, – gondolta magában Ferdinandus. Mert a kegyesrendiek, különösen Ferdinandus igazán sohasem kutatta azt, hogy van-e engedélye ahhoz, hogy magyar lehessen, és nem is fogja soha. Keze önkénytelenül összeszorult, az a kéz, amely nemsokára ágyút sütöget a magyarságért a harcmezőn.

Szemei most újra a Lánchíd állványainak távoli foltjaira tévedtek. Nem látta

magát, hogyan jön át rövidesen azon a hídon, mint földönfutó, tüzes, dacos szemmel előre nézve, iskolájából kitaszítva és rendjével is kissé meghasonulva.

Nem látta. Jószagú tavaszi ködök párázzák még láthatatlanná a jövőt. A szélben az új élet vidám indulójának muzsikáját hallja, és mintha ő énekelne a feketerigó dalában. Szinte kedve kerekedik a ládából előkeresni kedves fuvoláját. Mert a mennyiségtan, a német irodalom és Horatius mellett a fuvolázás a szenvedélye.

A Főtéren vagyunk már. Még egy forduló és a kocsi megáll a kétemeletes rendház előtt. A nógrádmegyei Bél község erdészének természetszerető fia megérkezett igazi versenypályájának induló helyére.

* * *

Aligha lehetett volna a történetet, a nevelés történetét is beleértve, mozgalmasabb és változtosabb korszakot választani, mint amelybe Lutter élete indult.

Mindenki torkig volt már a deákos rétori neveléssel. A nemzeti romantika ezen korszakában mindinkább kezdik felismerni – Széchényi szellemében -, hogy a reális tárgyaknak nagyobb teret kell biztosítani a tantervben. Reáltanodák felállítását sürgetik. Nem annyira a nevelés a fő a közszellem nagyobbik fele előtt, mint a gyakorlati tudás. Gyökeres javítás és haladás szükségét érzi mindenki.

Ezek a pedagógiai törekvések ott lebegtek abban a légkörben, amelyben a forrongó szabadságeszmék viharzottak: a jobbágyság felszabadítása, a közteherviselés, a politikai, gazdasági teljes függetlenség.

Ezek az évek mindenre inkább alkalmasak voltak, mint a nyugodt munkára. De Lutter tud dolgozni. Alig félévi pesti tanárkodása után megjelenik az elemisták számára írt *Számtan*-ának első része. A következő évben (1846) a második rész. írójuk ekkor már a főelemi tanoda V. osztályának tanára.

Lutter Nándornál tehát már pályájának indulásakor fellelhető jellemének egyik főtulajdonsága: a körülményektől nem befolyásolható következetes munkakészség és alkotásvágy.

Első kis könyvecskéi igénytelenek. De kitűnnek áttekinthető beosztásukkal. Lelkiismeretességét jellemzik a gyorsan egymásrakövetkező kiadásokban végrehajtott apró változtatások; ezek a használhatóságot nagyban emelik. (Pl. az egyes rövid alfejezeteket is címmel látja el.)

Tevékeny szellemére vall az is, hogy elemi iskolai oktató tevékenységéből íme azonnal elemi tankönyv születik Tankönyvírói munkásságát mindig a gyakorlat előzi meg. Erre önérzettel mutat rá olyan tankönyvírókkal szemben, akik soha nem tanítottak középiskolában és mégis középiskolai tankönyveket írnak, középiskolai tanügyi reformjavaslatokban működnek.

Lutter minden pedagógiai megnyilvánulása magán viseli a gyakorlatból a gyakorlatnak bélyegét. Ez egyre növeli pedagógiai tekintélyének súlyát,

* * *

Két és félévig működött nagy sikerrel a pesti főtanodában. 1847-ben a piaristák vezetése alatt álló budai gimnázium egyik alsó osztályát bízták rá. Képzelhető, hogy az akkori délelőtti, délutáni tanítás mennyire lekötötte a tanárt, főleg ha meggondoljuk, hogy az alsó osztályban egymaga tanított. És mégis megint volt ideje arra, hogy mint a fizika tanára, még ebben az évben megírja *A természettan alaprajza* című könyvét (134 o -f Vegytan 202 oldal). A könyv 56 idoma még külön lapokon áll a könyv végén. Húsz év múlva a könyvnek harmadik, szinte változatlan kiadása jelenik meg. Az ábrák már a szövegbe kerülnek.

A fizika tanításában egészen mai eszméket hirdet: «Szakadatlanul a nyilvános

oktatással lévén elfoglalva, meggyőződtem, miszerint az első oktatás a természettanban nem lehet eléggé népszerű. Nem tudományos természettan az, mire az oktatás ezen első stádiumában szükségünk van, hanem a tudományos kutatás eredményei azok, amelyeket a legegyszerűbb kísérletek által megállapítanunk kell».

Közben egyre forróbb lett a politikai légkör. Eljött az 1848 márciusa. Érlelődik a középiskolai reform is. Eötvös miniszter az előzetes megbeszélésekbe mint szakértőket bevonta Lutter.. Perlaky és Vass piarista tanárokat. Ez a 29 éves Lutter értékeinek elismerését jelentette.

A pedagógiai elfoglaltság nem akadályozza őt és még néhány rendtársát, hogy a fiatalság tüzes és legtöbbször kellően meg nem fontolt lendületével belevessék magukat a márciusi napok mozgalmaiba. Nem állottak meg a politikánál, hanem illetéktelenül a rendet is reformálni óhajtották a szabadosság irányában. Ez természetszerűen összeütközésbe hozta feletteseivel.

1848 novemberében életbe lép az új magyar oktatási szabályzat. De nem igen volt kit oktatni. 1849 januárjában az osztrákok vonulnak be Budára. Februárban betiltják a tanítást a budai gimnáziumban és Luttert társaival együtt kihallgatásra rendelik, hogy megállapíthassák bizonyos «botrányos iratok szerzésében kik tekintessenek indító csábítóknak?»

1848 márciusában Lutterrel együtt az összes tanároknak távozni kell az intézetből és Luttert a budai és minden egyéb tanszéktől elmozdítja a helytartótanács.

Szerencsére Lutter már az előző évben magánszorgalomból megtanulta az ágyú kezelését az Újépület és a Károly-kaszárnya udvarán. Így habozás nélkül tüzérnek áll be a magyar hadakhoz. Amikor rövid időre újra magyar Buda vára, ~ nem felejtkezik meg arról, hogy neki még 38 frt és 20 krajcár fizetéshátralék jár és sürgeti kifizetését a magyar minisztériumtól. Aztán végigharcolja a szőregi és a temesvári csatákat. A világosi fegyverletétel után egyideig a Délvidéken bujdosik. Majd újra visszatér Budára és elismerésre méltó optimizmussal tanítani akar. Természetesen nem engedik. A rendi és egyházi elöljáróságok előtt is akad felelni valójuk a forradalmároknak.

Ennyi viharzó és mennykövekkel teli viszontagság után a közönséges ember vagy megtörik, vagy letörik. De Lutter nem volt közönséges ember!

A 48-49-es évek regénybeillő élményei között megírja a gimnáziumok alsó osztályai számára a *Számtan elemei-t.* (Nyomatott Budán. Kapható Bagó Mártonnál I. 1849. – II. 1850.) A második kötethez az előszót 1850 január 20-án még Budán írja. Az ember nem tudja, hogy vakmerőségét, vagy nyugodt idegeit csodálja-e inkább. Több rendtársa már börtönben ül.

Inkább rendi, mint politikai szempontokból végre mégis a nyugodtabb és ami a fő, egészségesebb vidéki levegő mellett dönt és elfogadja a Szmrecsányi-család meghívását. Sárosba költözik a két Szmrecsányi-sarj nevelésére. Alig félév múlva (1850 november) már befejezett *Magyar nyelvtan*-nának előszavát fogalmazza Isztebnyén Dr. Lutter Ferdinánd kegyesrendi oktató.

Az új kiadásokat nem is számítva *öt év alatt ez a hatodik könyve.* Közülük négyet éppen a legidegtépőbb és legkalandosabb utolsó három évben írt meg. Ez a nyugalom és töretlen munkakedv méltán megérdemli bámulatunkat.

A magántanítóskodás éveiben egyre erősödött lelkében az a meggyőződés, hogy nem erre hivatott. Ki nem elégítő feladat két gyermeknek osztani el azokat a kincseket, amelyek ezrek gazdagítására elegendők. Három év múlva, 1853-ban visszatér tehát a rendbe.

A Selmecbányái német-tót nyelvű gimnáziumhoz nyert beosztást. Mennyiség-

tant, fizikát, görögöt és németet tanított. Kivitte, hogy az intézetben a magyar rendes tárgy legyen. Az értesítőben minden évben megjelent egy mennyiségtani értekezése. Ez ráterelte a tudományos világ figyelmét. Egy ideig a bányászakadémia legszorgalmasabb hallgatója.

1856-ban a helytartósági iskolafelügyelőségtől elismerő okiratot kap «feladatának helyes és lelkiismeretes felfogása, saját magának tudományos továbbképzése és az oktatásban elért kiváló eredmények miatt».

Hogy dolga nem volt könnyű, azt a leveléből kivett következő részlet bizonyítja: «az idén tanítom a Ill-ban a görögöt. Roppant munkámba kerül. A VIII-ban a differentiális kalkulust adom elő rövid kivonatban és applicatióval. Kíváncsi vagyok, mire mennek a jófejű fiúk. Férfiasan és jókedvvel tanulnak. Tanítom ezen felül ismét a franciát is. Sok munkámba kerül».

Közben hozzátartozói segítéséről is kell gondoskodnia. Még adósságot is csinál emiatt: «jövőm két évre odadobtam. De mi az én jövőm nélkületek, kedves öcsém? Semmi. Azért elhatározásom könnyű volt».

* * *

1858 őszén gőzkocsival érkezett Lutter másodszor Pestre. De más volt ez az elnyomás és erőszakos elnémetesítés őszies Pestje ahhoz az elsőhöz, a szabadságlázas tavaszi Pesthez képest. De más volt az is, aki akarata ellenére bár, megérkezett. Az akkori tüzes gyermekembert az élettapasztalatok megnyerő modorú, komoly, nyugodtan ítélni tudó, higgadt és józanul mérlegelő férfivá érlelték.

A mindent németül követelő helytartótanács és a németül tudni sehogyan sem akaró, német könyvet feltűnően egyetlen-egyet sem használó piaristák között hadiállapot állott fenn. Ennek megszüntetésére bölcseség kellett. Ezt a bölcseséget vélte a rendkormány megtalálni az egykori 48-as tüzérben. Kinevezte tehát igazgatónak.

Az érdemesült «forradalmár» másfél-évig ügyesen kormányozta a gimnázium törékeny sajkáját az abszolutizmus veszélyes örvényei között úgy, hogy az ifjúság legszentebb kincse, a magyar nyelv sem szenvedett kárt, és a helytartóság is kitűnően meg volt elégedve a hajdani tüzérrel, akit 1859. december 16-án a Tudományos Akadémia levelező tagjává választott. «Tekintse Kegyed e választást az Akadémia azon méltánylása nyilatkozatául, mellyel Kegyednek a math, tanügy körül szerzett érdemei iránt viseltetik.»

1860 novembere után egy szabadabb kor reményei kezdtek bimbózni a lelkekben: 12 évi önkényuralom után újra bevonulhatott a magyar nyelv és a magyar szellem az iskolákba.

1860 februárjában Luttert a budai gimnázium helyettes igazgatójává nevezték ki. Ezt a gimnáziumot 1851-ben vették el hazafiságuk miatt a piaristáktól. Most 14 tanárja közül 12 idegen volt. Lutterre várt a feladat, hogy újra magyarrá tegye.

Lutter 40 éves volt, amikor az intézet újjáalakítását rábízták. De újjáalakításra várt a magyar tanügy is. Lutter mind a két feladatnak derekasan megfelelt. Ettől az időponttól kezdve bontakozik ki egyre nagyobb arányokban tankönyvíró, közoktatás előkészítő, szervező és sokoldalú irányító munkássága, hogy országos jelentőséget nyerjen. Ez időtől írja nevét Nándornak.

A helytartótanács *1861.* elején meggyőződött arról, hogy a szabadságharc után bevezetett és a hazai viszonyokat tekintetbe nem vevő tanrendszer tovább fenn nem tartható.

Felszólította tehát a hercegprímást, a tanítórendek főnökeit és az úgynevezett államgimnáziumok testületeit, hogy a velük közölt vezéreszmék nyomán részrehajlatlanul és minden elfogultság nélkül szabadon nyilatkozzanak: «micsoda tan-

rendszer volna a jövőben a katolikus gimnáziumokban mind az ifjúság s jövendő hivatás, mind általában a hazai művelődés és tudomány érdekében és a hazának, üdve tekintetében követendő?»

A «tanácskozmányokon» az ország 17 legjelesebb tanférfia vett részt, közöttük 4 piarista. Az egyik Lutter volt, egyúttal a gyűlések jegyzője és a kiküldött szűkebb hetes bizottság tagja.

Hogy a közönség is tájékozódást szerezhessen a javaslatról, Lutter 1862-ben nyomtatásban ki is adta: *«Javaslat a katholikus középtanodák szervezése»* címen.

1862-64-ben aztán Lutter ezen könyvének tekintetbevételével kellett a pesti gimnáziumnak véleményt és tapasztalatokat felterjeszteni a fennálló tanrendszer kérdésében.

A reform ügye azonban igen meggondoltan és lassan érlelődött. Lutter Eötvössel annak már első minisztersége alatt megismerkedett. Ismeri mostani terveit és szándékait is; lehet, hogy éppen ő az egyik sugalmazójuk, amit misem bizonyít jobban, mint az, hogy Eötvös kedvenc tervének az egységes középiskolának védelmére *Középiskolai tanügyünk* címen egy füzetben foglalja össze reformgondolatait. Tervezetét a nagyrészt fáradozása révén megalakított tanáregyletben ismertette (1865). 0 volt az egyesület első elnöke is.

1867-ben a budai tankerület helyettes főigazgatójává nevezik ki Luttert; ugyanebben az évben hosszabb időt tölt Svájcban hivatalos kiküldetésben. A svájci iskolaügyet tanulmányozza.

Eötvös halála után még egy évtizedig húzódik a középiskolai törvény ügye. Minduntalan tanácskoztak; Lutter állandóan bizottsági tag. 1872-ben Trefort a törvényelőkészítő tanácsba nevezi ki. Az akkori (1870-1888) tanügyi lapok igen nagy részét töltik meg a különböző javaslatok, ellen javaslatok, tervbírálatok és ellenbírálatok. Lutter ezekből is kivette a részét. Álláspontja teljesen helyes és méltányos. A tervezett heti 27 mennyiségtani órához képest soknak találja az anyagot és vagy óraszámemelést, vagy tananyagcsökkentést kíván (1874).

A mennyiségtani oktatás célja szerinte nem az, hogy befejezett tudást adjon, hanem hogy szilárd alapot teremtsen a továbbhaladásra. Ezért inkább keveset, de azt jól.

1875-ben az újjászervezett Közoktatási Tanács állandó tagjává lett, 1876-ban pedig az Országos Statisztikai Tanácsba nevezték ki.

Közben egyre-másra jelennek meg a közoktatást szabályozó szükségrendeletek. Lutter mint főigazgató, bátran kifogásolja és bírálja őket a nyilvánosság előtt, így pl. lehetetlennek mondja azt az utasítást, hogy «a tanulás súlypqntja főleg az iskolára essék.» Szerinte – és minden mai pedagógus szerint is, kik tényleges iskolai munkát végeznek – «az iskolára *az előadottak teljes megértése és a gyakorlat megkezdése* eshetik csak. Ennél többet ritkán lehet az iskolától követelni (1877).

Ez a kis példa is mutatja, hogy mennyire a tisztán felismert realitások talajából nőtt ki Lutter egyénisége; ő, aki nem engedi a túlzott követelést a diákkal szemben, elutasítja azokat a tanárral szemben is, jöjjenek bár a legfelsőbb helyről.

Az igazságért és méltányosságért folytatott meg nem alkuvó harc mindig rokonszenves. Lutter ilyen harcos volt. Hivatásának nemcsak felülről eredő díszét viselte, hanem és elsősorban nem jogait érvényesítette *lefelé,* hanem nyája védelmének kötelességeit érezte alulról felfelé.

1878-ban az országos (immár utolsó és végleges) tanügyi javaslat elkészítésére küldött 6 tagú bizottságba kerül. Kész előzetes javaslatát nem fogadják el. Javaslatának és felszólalásainak vezérelve mindig a tanyanyag kevesbítése és célszerű

elosztása a fokozatos fejlődés elve szerint. Hiszen volt idő, amikor a *13 éves gyermek logaritmust tanult.*

Ezt írja bizottsági működéséről: «Tantervekről tanácskozó bizottságban sokszor, igen sokszor résztvettem. Mindig elleneztem az egyes osztályoknak mennyiségtani anyaggal való túlterhelését. Kimondom: sokat követelünk egy gimnáziumi tanulótól a mennyiségtanból. Ennyit nem kíván a sokat hangoztatott általános műveltség. Ezt az anyagot sikeresen bevégezni nem lehet. Tanügyünk ily nagymérvű veszélyeztetése alkalmával mindig felemeltem szavamat, de hasztalan, vota enim numerabantur! (A szavazatok száma döntött.!)

Én a módszerre, ha az helyes, sokat, igen sokat adok. De úgy vagyok meggyőződve, hogy a *módszert az egyszeregy mintájára bemagolni nem lehet. Csak öntudatos középtanodai működés hozhatja meg a középtanodában tárgyalt tananyag leghelyesebb módszerét.»*

Érdekes, hogy mostani legújabb tantervünkben Lutternek sok leszavazott javaslata megvalósult.

* * *

Hogy Lutter figyelme gimnáziumi igazgatói, főigazgatói, középiskolai reformátori, tankönyvírói stb. munkálkodása teljében miért fordult a népiskolák felé, azt ő maga mondja el:

«A gondviselés anyagi jóléttel ugyan nem kecsegtető, de szellemi élvezetekben és tapasztalatokban dús tanári pályára vezérelvén, a tanítást az elemi iskolákban kezdem meg, azután a polgári iskolában, majd a középtanodában működtem mint tanár. Politikai s társadalmi viszonyainknak az utolsó három évtized alatt történő változatos alakulásai szerint majd így, majd úgy felszínre tört különféle tanügyi mozzanatok, nézetek, törekvések közepette foglalkozván az ifjúság oktatásával, alkalmam volt hazám Összes tanügyének lényegével, valamint a tanmódszerek előnyeivel, hátrányaival sokoldalúlag megismerkedni, mialatt tanférfiak adatait saját tapasztalataimmal egybevetvén, arról győződtem meg, hogy *iskoláink a mennyiségtan előadásából mutatnak fel legcsekélyebb eredményt.* Meggyőződtem továbbá még arról is, hogy középtanodai ifjúságunk kevés dicséretes kivétellel, a tantárgy iránt nem a legnagyobb vonzódással viseltetik.

E sokféle szellemi és napjainkban már anyagi károkat is szülő bajnak oka a mennyiségtan elemi részének tanítási módjában keresendő.

Az anyanyelven kívül nincs tárgy, amely célszerűen kezelve a gyermek szellemi tevékenységét annyira fejlesztené s azt következetes gondolkodásra oly hathatósan vezérelné, mint a mennyiségtan. Nem kell azonban felednünk, hogy a mennyiségtan csak akkor fogja ezen üdvös eredményeket előidézni, ha tanítása nem gépies módon történik, ha szabályai nem lélekölő bemagolás után alkalmaztatnak a mindennapi élet különböző viszonyaira.

Ha tanirodalmunkat, mint a tanítási módszer tükrét figyelemmel vizsgáljuk, azon nem örvendetes tapasztalatra jutunk, hogy az elemi oktatásra szánt számtani tankönyveink egyike sem áll a szomszéd mívelt nemzetek hasonfajú irodalmának színvonalán.»

Ezért tehát Lutter három év alatt (1870-1873) elkészíti *Módszeres Vezérkönyv*-ét. A Vezérkönyv négy kötetben (összesen kb. 400 oldal) rendszeresen feldolgozza az egész népiskola mennyiségtani anyagát.

A vezérkönyvvel párhuzamosan adja ki mindegyik osztály számára külön könyvben a *Példatár*-t, hogy alkalmas, nevelőhatású feladatokról is gondoskodjék.

* * *

Lutter azalatt a másfél év alatt, amíg a pesti kegyesrendi magyar nagy gimnázium igazgatója volt, *Mennyiségtant* (1860,260 oldal) és *Mértant* (1861,400 oldal) írt a felső osztályok számára. Az új pénznem (pengő forint) behozásával szükségessé vált *A mennyiségtan elemeinek* (alsó osztályok számára) átdolgozása is (1860, I.) 1862, II. 300 oldal).

A négy tankönyvön kívül megírja akadémiai székfoglaló értekezését: *Mennyiségtani elvek* (1860. november 12).

Összeállította: *A természetes és háromszögtani számok arányszámait, a szegvények és érintők tábláit* 174 oldalon 5, illetve 7 jegyű kivitelben. (1860, nyomatott Bécsben.)

Majd egy évvel később (1861) pontosabb eredmények elérésére kiadja *A természetes számok tizenegy számjegyű arányszámait*

Ezek a táblázatok természetesen túlságosan bővek és költségesek voltak az if j úság számára, ezért két év múlva megjelennek *Az ötjegyű szorszámi és szögmértani táblák* abban az alakban, amelyben kb. 70 esztendőn át használta őket a magyar diákság.

Egyetemi használatra is írt tankönyvet. *A felsőbb mennyiségtan elemei-t* 1865-ben adja ki 300 oldalon. Tartalmazza a sorokat, a felsőbbfokú egyenleteket, a külzeléki és egészlési számolást és azok alkalmazásait.

1871. február 20-án fejezi be *Az egyszerű és kettős könyvvitel elemei a népiskolák számára* című könyvét. Az 1868. évi törvény rendelte el a könyvvitel tanítását!

Az 1874-es törvény alapján 1876. január 1-én a méterrendszer lépett életbe. Ezért át kellett dolgozni összes könyveit az új rendszerre. Ezenkívül 1874-ben kiadja *A métermérték ismertetése s az új mértékkel való számolási mód* című könyvét. Ugyanez 1875-ben németül is megjelenik.

Ha meggondoljuk, hogy ugyanebben az időben írja Vezérkönyveit a népiskolák számára, igazgat, főigazgat, szervez, tanácskozik és közben mellesleg még a budai gimnázium új épületének emelését is szorgalmazza, tervezgeti, amíg 1876. nyarán az épület elkészül, és átköltözhetik bele intézetével, akkor némi fogalmunk lehet páratlan energiájáról és munkabírásáról.

Összesen 24 különböző tankönyvet írt. Ezek közül legtöbb sok kiadásban jelent meg. Pl. közönséges számtana 1894-ben tizennegyedik kiadásban, logaritmuskönyve mintegy 20 kiadást ért meg.

Így *különböző kiadású tankönyveinek számát mintegy 100-ra becsülhetjük.* Hogy az új kiadásokkal kapcsolatos átdolgozások is derekas munkát jelentettek, az természetes.

Hogy a Lutter-féle tankönyvek értékekkel gyarapították a korabeli irodalmat, azt már eddigi munkássága alapján is várhatjuk. Tanításban szerzett tapasztalatai keltek éltre bennük. Mennyiségtanában ezt írja 1860-ban: «Hogy a magyar általánosan elismert szellemi jelességének és alapos egybevető tehetségének dacára sem áll ott a mennyiségtan terén, mint a tudományok többi ágában, azt környülállásainkat ismerő és méltányló csodálni nem fogja. Ugyanis hány felső tanodában tárgyal^ tátott e tan magyar nyelven? S honnan kerüljön ki a magyar mennyiségtanár, ha nem a magyar felsőbb tanodákból?

Imádkozni és számolni kiki anyanyelvén szeret leginkább.

Én az említett hézag betöltésére csekély tehetségem szerint nemit tenni hazafiúi kötelességem egyikének tartván, mennyiségtanomat azon elvek és meggyőződések szerint állítottam össze, amelyek szükségéről és az iskolákban kivihetőségéről az e téren tett hétévi tapasztalataim következtében meggyőződtem.»

Igen nagy figyelmet fordít az anyag összefüggésére: «kimondhatatlanul jól

esik lelkemnek e szempontból a halhatatlan *Dugonicsunkra* visszapillantani. Ritka ügyességgel járt ő el e tekintetben *Tudatosságának* szerkesztésében. Logikai rendet nem követő újabb mennyiségtan íróink Dugonicstól 76 év leforgása után is igen sokat tanulhatnának».

Mennyiségtanát a ritka jóltagoltság jellemzi. Könyvei ezért áttekinthetők, világosak. Először a feladatot tűzi ki a *kérdeményben. A megfejtésben* adja a megoldást és a nyert eljárást tüstént *példán* megmagyarázza.

Mindazt, amit Lutter Dugonicsra mond, elmondhatjuk Lutterre, ha a mai kor tankönyveit összehasonlítjuk Lutterével. Bizony tanulhatnánk 80 év leforgása után is tőle.

Mértana (1861) pedig «célszerű kiállítás tekintetében páratlan». Ennek érdemét Lutter a kiadóra ruházza, pedig köztudomású, hogy az ilyen könyvek kiállítása olyan, amilyenné azt a szerző fáradságos munkával, állandó nyomdai ellenőrzéssel alakítja.

Különben ez a kor, úgy látszik, a tankönyvírók paradicsoma volt. 1874-ben az ország középiskoláiban *22-féle fizikakönyv volt használatban.* Hat helyen pedig kéziratból tanítottak Î Lutterét 7 helyen használták (a 8. helyen állott).

Mennyiségtant 41 félét használtak, kéziratból tanítottak 6 intézet 32 osztályában. Lutter Számtanát 20 középtanoda alkalmazta 75 osztályban. (Az első helyen Mocnik számtana állott 74 intézettel 393 osztályban.)

Irodalmi működése nem merült ki a tankönyvek írásában. Köteteket lehetne összeállítani a *szakfolyóiratokban, értesítőkben megjelent cikkeiből* is. 1882-ben vezetése alatt alapult a *Közoktatás* című egyetemes pedagógiai hetilap. Már első évfolyamába 13 értekezést írt és pl. a hetedik évfolyamában nyolc helyen jelent meg tőle cikk. Pedig Lutter ekkor már 68 éves volt 1

* * *

Darányi Ignác (1849-1927), aki két ízben is földmívelési miniszter volt, a hatvanas években a budai főgimnázium tanulója. Iskolázásáról ezeket írja:

»Hogy mi mindent kellett az iskolában tanulnom, azt unalmas lenne elmondanom. A gimnáziumban a legnagyobb benyomást tette rám *Lutter Nándor hazafias magatartása és kitűnő módszere.* A matematikát úgy adta elő, hogy a legnehezebb dolgokat már az iskolában megtanultuk és csak egy kis recapitulatio maradt otthonra. Most a legtöbb helyen a gimnáziumi tanárok az egyetemi tanárok szerepét játsszák, s ez megmagyarázza a szellemi túlterhelést, melyet akárhogyan tagadnak, letagadni nem lehet.»

Tehát Lutter a könyveiben olyan fontosnak hirdetett jó módszert tanításában meg is valósította. Nemcsak szép igék maradtak ezek a szavai: «a számtan és a mértan mindenkinek olyan könnyűvé és világossá tétethetik, hogy általa minden nem éppen rest tanuló éber figyelemre és buzgó tevékenységre serkentetik.

A bajnak kútforrása sem a mennyiségtan természete, sem a tanulók szellemi képessége nem lehetvén, azt egyedül a helytelen tanmódszerben kell keresnünk.

Ha a tanár csupán előadja a megismerendő igazságokat, akkora tanulók értelmi ereje a legkisebb tevékenységgel sem járul azok létrehozásához. Emiatt a tanulók szunnyadó szellemi ereje nemcsak parlagon marad, hanem a nemsokára bekövetkező érthetetlenség a tanítványok érdeklődésének legutolsó szikráját is elfojtja. Ellenszenv és valóságos undor ébred az érdeklődés helyett, mert *valamely tárgy iránt hajlamot és örömöt a szunnyadó szellemi erők öntevékenység általi felébresztése szülhet csak.»*

Lehetetlen, hogy ezeknek igazságát minden tanár minden órán át ne érezze.

* * *

Lutter pesti igazgatóságáról már szóltunk. A budai gimnáziumnak 23 éven át volt igazgatója. Igazgatóságának kezdetén «az abszolutizmus idején elnémetesített, alig 200 növendéket számláló iskolát vett át a régi, roskadozó épületben. Távozásakor egy a virágzás magas fokára emelt, nemcsak nyelvében, de szellemében is izig-vérig magyarrá lett gyönyörű épülettel rendelkező modern iskolát – közel 500 növendékkel – adott át utódának.» (Szalay: Az egy. kath. gimn. története.)

A közoktatás terén szerzett érdemeinek elismeréséül Őfelsége 1882-ben királyi tanácsossá nevezte ki. 1884-ben pedig a vidéktől különválasztott Budapest székesfővárosi tankerület első rendes főigazgatójává lett. Ekkor megvált a budai gimnázium igazgatóságától és főigazgatói tisztét viselte és kötelességét teljesítette egészen haláláig.

Mint főigazgató is az az igaz barátja volt az ifjúságnak, aminek eddig megismertük. Ugyancsak további rendületlen védője és érdekelőmozdítója maradt a tanárságnak is és mindent elkövetett a tanítás módszeressé tételére.

Azok, kiknek érettségijén elnökölt, még ma is szeretettel emlegetik mindig vidám, mosolygó arcát, szívből jövő természetes jóságát és atyai segítő készségét, ha némi fennakadás mutatkozott a felelésben.

A leereszkedés látszata nélkül finoman udvarias tudott lenni mindig, még a legalantasabb közegeivel szemben is. *Ember volt, nélkülözhetetlen minden korban és példakép minden nemzedék számára, emellett feddhetetlen életű szerzetes.*

Hivatalos iskolalátogatást végzett, amikor 1891. decemberében meghűlt. Ekkor 71 éves volt. A hűlésből tüdőgyulladás lett. Pár nap múlva meghalt.

* * *

Halála után még évtizedekig használatban voltak tankönyvei. Azután ... elenyészik neve és még a hivatottak is alig tudják majd, hogy ki volt Lutter Ferdinánd kegyesrendi oktató, akiben, annyira elválaszthatatlanul forrott össze a hazafiság gyönyörű hivatásával.

Talán senki sem gondol majd arra, hogy volt egyszer egy ember ... aki viharzó szenvedélyek idején, tanításban, hivatali munkában kimerülve» bujdokolva, vagy a börtön árnyékában egyaránt nap-nap után írótáblájához tudott ülni és egy gyertya halvány világánál szent révületben írta könyveit a szeretett ifjúságának ... mert honfiúi kötelességének érezte, hogy a legjobbat kapják azok, kiknek nevelésére esküvel ajánlotta életét.

Volt egyszer egy melegszívű ember, aki annyit küzdött, vitatkozott, írt, hogy a tanulóifjúság túl ne terheltessék még az ő kedves számtanával se, aki annyit tett, hogy könnyebb legyen a tanulás útja.

Nemsokára csak a zárt könyvek holt betűi őrzik emlékét. Neve talán elenyészik, de valami tovább él belőle. Mint ahogyan a nyári nap lángoló sugara, vagy a simogató szellő (ugyan ki emlékeznék minden sugárra, minden fuvallatra?) tovább él az általuk érlelt szőlő borában, és annak, aki issza egykor, pár pillanatra fényesebb lesz az élete.

Így él Lutter életének ereje, szívének melege tovább közoktatásunk szellemében, módszerében, anyagában.

Amikor egy-egy jól alkalmazott nevelői fogás megkönnyíti a gyermek munkáját, amikor némi anyagrövidítés nyomán több napsugár cirógatja a gyermekarcot, tudod-e, hogy talán a rég elporladt szemek mosolyognak rád a régi vidámsággal, és talán az áldott, örökké munkás kezek simogatták meg arcodat.

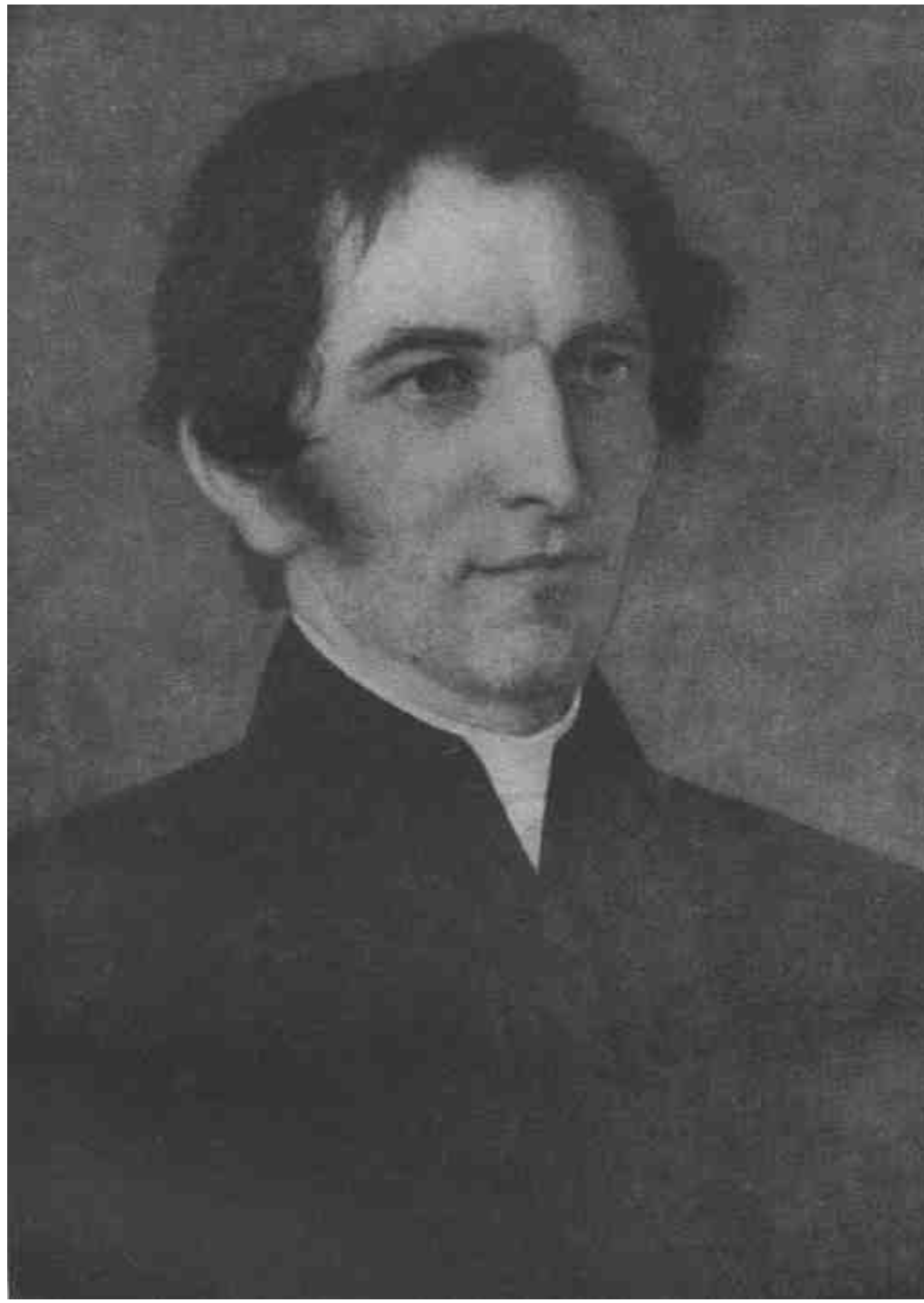

Dr. Nyers Lajos:

CSAPLÁR BENEDEK

(1821-1906.)

«Minden élet, melyet szépen, jól élt végig az ember, hosszú élet is.» Mereskovszkij szép mondását minden aggodalom nélkül írhatjuk Csaplár Benedek szellemi arcképe alá. Azon keveseknek sorába tartozott, kik Isten adósának érezték magukat, s gondosan sáfárkodtak az evangéliumi talentumokkal. Az élet futó perceiből egyre sokasodó éveket hagyott maga mögött, de ennek – az emberi gondolkodás araszával mért – hosszú életnek tartalmát és erkölcsi értékét Csaplár Benedek gazdag egyénisége adta meg. Két, majdnem három emberöltőt kitevő életében aprópénzre váltotta és dúsan gyümölcsöztette azokat a képességeket és tehetségeket, melyeket Isten útravalóul adott neki e földi életre.

«Nagy idők» nagy tanúja, kinek ma már csak a neve él, az is könyvekbe zárva. Első életrajzíróinak soraiban még ott lüktet a személyes ismeretség, barátság vagy a mestert és tanítványt egybehangoló érintkezés közvetlen élménye. Térben és időben közelebb álltak hozzája, mint e «röpke kornak ideges fiai», de ha kibontogatjuk életének szőttesét, felnyitjuk életének könyvét, s csokorba fonjuk gondolatait, melyeket a szavak fakó köntöse takar, a tér és idő távolsága kiesik tudatunkból, s szembenállunk Csaplár élő egyéniségével. Széchenyi esztendejében talán az ilyen «zajtalan munkálkodás is jubileumozhat, hozzá méltó csöndben és lakmározás nélkül ünnepelve . . .», – mint amilyen volt Csaplár élete és működése.

De nyissuk fel ezt a könyvet, lapozzuk végig. Hadd peregjen le előttünk «egy remete» élete, aki ugyan benn állt az idő sodrában, de a kor divatja nem tette görbévé útját, s nem vesztegette el értékeit a hiúságok tarka vásárán.

1821. január 3-án született Dunaszerdahelyen közbecsülésben álló, gyökeres magyar polgárcsaládból. Gyermekkorát a szülői ház egyszerű, de vallásos világának mélyreható élményei, s később is töretlen hatásai zsongják körül. A szülői gondoskodás és szeretet, az otthon «kenyérillatú csókja» kísérik el a kisdiákot, amikor kilencéves korában először búcsúzik el az otthontól, hogy a tömkelegbe lépjen, s a tudás gyümölcsével töltse meg a hamupogácsás tarisznyát. Gimnáziumi tanulmányait Érsekújváron, Pozsonyban és Nagyszombatban végezte. Az értelmes és fogékony lelkű ifjút nemcsak a jelen eleven és színes képei foglalkoztatták, hanem a változó tájak eléje táruló szépségei is elringatták. De nem hagyta őt érintetlenül az a történeti múlt sem, melyet Pozsony és Nagyszombat minden köve sugárzott feléje, s mind a kettő sok-sok színes élmény dús forrásává vált. Mindvégig hálás tanítványa maradt a szentbenedekrendi atyáknak, s buzgó oktatásuk jótéteményének emlékét «az ötven év folyama sem képes elmémből s szívemből kitörölni», vallja Csaplár egykori tanárához intézett levelében. Itt szívta magába a «lélekedző classicismus» szeretetét, mely útitársként végigkíséri életét; itt szö-

vögette a barátság első szálait Vagács Cézárral és Reguly Antallal, a magyar nyelvtudomány későbbi jeles kutatójával. De itt bontakozott ki lelkében a szerzetes-papi hivatás is, mely azután – Isten különös gondviseléséből – a piarista hivatásban ért el céljához. 1836. szeptember 14-én öltözött be Privigyén. A beöltözéskor cserélte fel Gáspár keresztnevét – emlékeztetőül volt nevelő-oktatóira - a Benedek névvel. Mi már csak ezen a néven ismertük őt.

A novíciátus első éve a hivatását követő ifjú számára a csöndes elmélyedés és elmélyülés éve volt. A szülői házban beléoltott vallásosság itt vált benne tudatossá, s gyökeresedett vihartálló tölggyé, mely mind mélyebbre bocsátotta le gyökereit s egyre erősebben fonta át az egész embert. De más tekintetben is gyümölcsöző volt ez az év. Az egyébként is csöndes visszavonulást és elmélést kedvelő Csaplár hivatott vezetők bölcs irányítása mellett folytatja tovább tanulmányait. A sok irányba érdeklődő növendéket okos mérséklettel irányították az önnevelés és önképzés útján. Nyelveket tanul és sokat olvas. A magyar, latin és német irodalmi műveken kívül sorra kerülnek a franciák is. Már ekkor kezdi őt foglalkoztatni Révai Miklós talányos egyénisége, kinek alakját ekkor még sok rejtély fonja körül.

A tanítást is korán kezdi meg mint másodéves novícius a privigyei elemi iskolában, majd folytatja a gimnáziumban, azután Podolinban és Besztercén tanít, hogy a tanítás gyakorlati módszereit elsajátítsa. Szívének hő vágya teljesült, amikor rendfőnöke 1841-ben Kolozsvárra helyezte a bölcsészeti tanulmányok végzésére. A «kincses» Kolozsvárott töltött két év alatt nemcsak a bölcseletben mélyedt el, hanem a klasszikus irodalomban is. Itt kapcsolódik be tanulmányaiba és gondolatvilágába Platon. Egyik tanárának buzdítására hozzáfog Platon műveinek lefordításához. Munkálkodásának eredménye, Platon munkáinak első kötete, 1845-ben nyomtatásban is megjelent. Bővíti nyelvismeretét is. Az angol nyelv tanulása révén kerül kapcsolatba Kriza Jánossal, a Vadrózsák gyűjtőjével.

De minden elfoglaltsága és munkája mellett is figyelemmel kíséri a magyar glóbus egyre mozgalmasabb életét. Olvassa Wesselényinek a Balítéletekről írt művét*, de eljutnak hozzá Széchenyi és Kossuth írásai is. Mindezeket nemcsak érdeklődéssel, hanem kritikával is olvasta. Tanulmányai és gondolkodása Széchenyihez vonzották, kit nemcsak csodált és értékelt, hanem tanítását, eszméit is a magáévá tette, és azoknak egész életén át magvetője lett. A kolozsvári tanulmányévek azonban gyorsan elmúltak és Csaplár sok kedves emlékkel köszönt el Erdély fővárosától 1843 nyarán. Innen hazafelé visz az útja. 1843-1846-ig Nyitrán és Szentgyörgyön a teológiát tanulja, és ezt is azzal az alapossággal, ami egyéniségének jellemző vonása.

A teológiai stúdium azonban nem vonja el az önképzéstől sem. Szabad idejében Platónt fordítgatja, másrészt teológus társaival együtt szűkebb körükben, a Dugonics-társaságban, a helyes és szép magyar nyelvet ápolják, hogy mint tanárok gondolataikat világosan és szabatosan, de egyben magyarosan is tudják kifejezni szóban és írásban. Csaplár ezen a téren is a legtevékenyebbek közé tartozott. Így állandó munkában töltött évek után elérkezett az «élet kapujához». 1846. július 26-án letette az ünnepélyes fogadalmat, augusztus 6-án pedig áldozópappá szentelték. Életének első szakasza lezárult, a másodikat, mely most kezdődött, az oltár és a katedra hűséges szolgálata szentelte meg.

Tanári működését Kolozsváron kezdi meg. Fiatalsága ellenére is már meg-

állapodott, kiforrott egyéniség, akinek «szilárdan kiépített világnézete van». Az elvek embere, kinek határozott «értékfelfogása» és eszményei vannak, melyeket át akar ültetni tanítványai lelkébe is. Komoly erkölcsi meggyőződését és szép tehetségét, mely állandó önképzés révén egyre gazdagabban bontakozott ki, állítja a kalazanciusi hivatás szolgálatába. Kolozsvárott 1846-1848-ig működik. Iskolai munkája mellett serényen folytatja görög tanulmányait, fordítgatja Platon «Államát». Behatóan foglalkozik neveléstani és oktatásügyi kérdésekkel. Szorgalmasan böngészi azokat a külföldi pedagógiai folyóiratokat, melyeket a Kolozsvári Nevelőkör járatott. Külsők ösztönzésére szánta rá magát arra, hogy az akadémiai templomban elmondott szentbeszédeit sajtó alá rendezze. Ezt a szándékát azonban már nem tudta megvalósítani, megakadályozták az 1848-i márciusi napok. Megmozdult egész Erdély, a fiatalság harci tűzben égett, s a közelgő vihar szele még «ily belső életet is feldúltak», milyen Csapláré volt.

A «zajos lelkesültség» napjaiban azonban balsejtelmek gyötörték. Hiába szólaltatta meg a józan hazafiság és a higgadtabb gondolkodás hangját a forradalom túlzásai ellen, pusztába kiáltó szó maradt, senki sem hallotta meg. 1848. május 30-án az utolsó erdélyi országgyűlés elfogadta az uniót. A lavina elindult. Széchenyi aggódva szemlélte borús tekintetével a magyarság egyre jobban sötétedő egét, jóslatainak végzetszerű teljesedését: «a nem-magyar népek felkelését, a népfajok véres harcát, melyben a magyar gyönge fazekát összetörendi a német és szláv vasfazék». Csaplár ekkor szülei kívánságára hazament. Lelkének nyugtalanságát enyhítette, ha nem is ültek el aggodalmai, a családi kör melege, az édesanya simogató keze. Itt kapta meg rendfőnöke rendelkezését, ki az 1848-49-i tanévre a budai gimnáziumhoz osztotta be, mint a német és görög nyelv tanárát már az új rendszer szerint.

A «szabadságharc lázában» az iskolák sem kerülhették el a korszerű reformot, de «közös nemzeti tanrendszer» nem jött létre. Az új tanterv, melyet az «egyetemes magyar tanügyi kongresszus» dolgozott ki, nagyon is mostohán bánt a klasszikus taulmányokkal, melyek annyira hozzánőttek Csaplár szívéhez. A háborús helyzet miatt az iskolákat is bezárják, a tanárok és tanítványok elszélednek, beállnak a honvédseregbe. Csaplár egyideig még össze-összegyűjti megmaradt tanítványait egy-egy magánházba s oktatgatja őket. Ezekre a közvetlen, baráti hangú órákra még később is szívesen emlékeznek vissza tanítványai. De ez sem tart sokáig. Távoznia kell Budáról. A háborús zűrzavarban könyvei és írásai ott maradtak, elkallódtak, ő pedig 1849. áprilisában Magyaróvárra megy tanítani és a rászakadó gondok közepette a görög világban keres enyhülést.

Nem egy rendtársát magával ragadja a szabadság igézetes szava, elszólítja a hazafias érzés, Csaplár – gyenge egészségi állapota miatt is – itthon marad, mint csöndes – mégis velük együttérző – szemlélője hősi küzdelmünknek. De ki tudja, hányszor szántott át lelkén a kivívott győzelmek lelkesítő reménye vagy a vereség kétségbe visszahulló aggodalma.

A nagy katasztrófa Csaplárt is megviselte lelkileg és testileg egyaránt. Ezért Temesvárra már nem is tud elmenni, hanem betegszabadságot kap és Szentgyörgyre megy pihenni. De még a pihenés évét is értékesíti áz önképzés szolgálatában. Gróf Festetics Samu óhajtására, ki őt nevelőül szerette volna megnyerni, több ízben megfordul Bécsben. Mindezeket az alkalmakat arra használja fel, hogy a bécsi tudományos intézeteket megismerje. Majd – mint egykor a gondtalan diák – bejárja Szentgyörgy határát, hogy növényvilágát tanulmányozza és növénytani

ismereteit gazdagítsa. Ha pedig a lelket-testet üdítő sétákról szobájába tért, tollat fog és írogat. Itt dolgozza ki a *Magyar irodalom és nyelv* c. kis tanulmányát, melyben az irodalmi élet tényezőit vizsgálva rámutat az irodalom nagy nemzetnevelő jelentőségére. Sok érdemleges és megszívlelnivalót mond Csaplár, az író és az irodalom hivatásáról, az író és a nagyközönség viszonyáról. Az irodalom «a nemzeti 'élet lüktető ereje». Az írónak művével együtt a magyar szellemiség talajában kell gyökereznie s meg kell találnia a kapcsolatot a magyar múlthoz, hogy az irodalom fejlődése szerves része legyen a magyar kultúrának. Másrészt az irodalmi alkotásokat el kell juttatni a társadalom minden osztályához, a nép széles rétegeihez, hogy ne csak a szalonokban olvassák, hanem a mestergerendás házikókban is. Ezért tartja szükségesnek egy «olcsó könyvtár» megindítását és az olvasóközönség szellemi nevelését.

A sorok között íratlanul is tükröződik Csaplár ideális felfogása az irodalomról és hivatásáról: a *szép, igaz* és *jó* hármas csillagzata szerint tájékozódó nemzeti irodalom, mely tanít, nevel és szórakoztat.

A nemzeti múlt szorosan összefügg a nép életével, ezért sürgeti a népköltészet emlékeinek, a meséknek és mondáknak, népszokásoknak, táj szavaknak és helyneveknek gyűjtését, sőt másokat is arra késztet, kapcsolódjanak be ebbe a munkába. Erre vonatkozó cikkei és búvárkodása azt bizonyítják, hogy felismerte a kettő szerves kapcsolatát és a néprajzi kutatás fontosságát. Ebben a felismerésben döntő szerepe volt Ipolyi Arnold zohorai plébánosnak, aki ekkor már javában dolgozott a *Magyar Mythologián.* 1851. elején ismerkedtek meg. Csaplár ettől kezdve gyakran átjárogatott a szomszédba tudományos eszmecserére, s az ismeretség rövidesen -barátsággá mélyült. Ipolyi jótékony hatással volt a fiatal tanárra, ő terelte Csaplár "figyelmét a néprajz felé és szavai jó talajra találtak. Csaplár egyike lett a magyar néprajz legserényebb munkásainak, maga is gyűjtögetője és közlője csallóközi népszokásoknak (az Új magyar Múzeum-ban). Ipolyi nagy munkáját, melyet Toldy Ferenc a magyar történettudomány jelentős alkotásának tartott, bő anyaggal gyarapította, mint névtelen katona. Ipolyi azonban nem feledkezett meg az álnév mögött szerényen meghúzódó munkatársról, hanem munkája előszavában kiemeli egyrészt az általa gyűjtött anyag gazdagságát, másrészt Csaplár adatainak megbízhatóságát. Az az érdeklődés, melyet Ipolyi munkája ébresztett benne, nem tűnt el nyomtalanul, mert Csaplár később is, amikor csak alkalma nyílik, folytatja a gyűjtést, különösen a népnyelv terén. Amikor if j. Szinnyei József belefog a Magyar tájszótár kidolgozásába (1885), Csaplár rendelkezésére bocsátja hosszú évek gyűjtésének gazdag eredményét.

Ipolyi nemcsak új célt mutatott Csaplár további tudományos munkásságának, de felkeltette munkakedvét is, kedélye és szelleme felfrissült. A szabadságharc bukását követő gyásznapok, az Újépület és az aradi vár vértanúi, a kivégzések és a várfogságra ítéltek szomorú sorsa megfélelmlítették_és letargiába süllyesztették a magyarságot. A bosszú mint véres Damokles-kard lebegett a nemzet feje fölött. Minden elveszett! Mintha az idők igazat adtak volna az öreg Bolyai Farkasnak, aki a lelkes márciusi ifjúságot így feddette: Tudják, hogy mit tettek? Eltemették fáklyafénynél a magyar nemzet szabadságát, melyből nem tudom, mikor lesz feltámadás. De a reménytelenség sötét éjtszakájában apró mécsek gyúltak ki, ezeket a magyar élni-akarás gyújtotta ki azokban, akik hittek Vörösmarty «Jóslat»-ában: «... neked virulnod kell, ó hon, mert Isten, ember virraszt pártodon». – Ezek közé tartozott Ipolyi és Csaplár is, mind a ketten megtalálták az utat Széchenyihez és eszméihez.

Csaplár nem sokáig marad már Szentgyörgyön, útjaik elválnak. Egészsége helyreáll, s tovább folyatja a félbeszakadt tanári munkát, 1851-52-ben Léván^ 1852-53-ban Nyitrán, de magával viszi azt a programmot, amely még Szentgyörgyön kialakult benne: a magyar múlt értékeinek feltárása és a magyar jövő munkálása a szomorú jelenben.

1853-ban Szegedre került. Az itt töltött tizennégy esztendő Csaplár életének) legmunkásabb korszaka. Munkássága meghaladja az iskola kereteit, s rövidesen bekapcsolódik Szeged város kulturális és társadalmi életének fejlesztésébe és irányításába. Szegedi_jskolánk nemcsak a szabad királyi város életében játszott nagy szerepet, hanem az egész Délvidéknek is egyik legjelentősebb művelődési középr pontja volt. Iskolájában éppen az ötvenes években olyan piarista tanárok működtek, akik nemcsak az iskolában váltak ki – mint Horváth Cyrill, Somhegyi Ferenc -, de a városban is nagy tekintélynek örvendtek. Csaplár fiatalember volt, mikor e gárdának tagja lett, de biztos tudásával, sokoldalú műveltségével és nemes törekvéseivel minden tekintetben megállotta helyét. Oktató és nevelő munkájának ékes bizonysága hálás tanítványainak nagy serege, kik nemcsak a tudás kincseit vették az ő kezéből, hanem az élet igéit is: nemcsak a pedagógust találták meg benne, hanem az atyát is, aki iskolai munkájában Kalazancius elgondolása szerint hangolta össze az ismeretközlést és a valláserkölcsi nevelést, és így egész életre szóló élményeket támaszt tanítványaiban, melyek hosszú évek múlva sem halványultak el.

«Az, akinek szilárdan kiépített^ világnézete van, értékfoglalását és eszményeit át akarja sugallani a környező társadalomba, ennek életét a maga eszményei értelmében szeretné átalakítani és berendezni, elsősorban a fiatalság lelkének az ő értékeszméi szerint való formálása útján. Így az elvek embere, a filozófus, önkénytelenül pedagógussá válik elméletben és gyakorlatban egyformán». Ezekkel a szavakkal jellemzi Kornis Gyula Kölcseyt, a nemzetnevelőt (A magyar politika hősei. 214. 1.).

Nincs szándékunkban valószínűtlenné nagyítani Csaplár alakját, mégis úgy érezzük, hogy e jellemzés javítgatás nélkül ráillik az ő nemes egyéniségére. Pedagógus volt ízig-vérig, aki «a legmagasztosabbnak a lélek kiművelését» tekintette és az iskola főfeladatát a *nemzetnevelésben* látta. A nevelés középpontjában a növendék áll, kinek «összes tehetségeit» célszerűen kell fejleszteni. Az *erkölcsi nevelés* a tanulót «öntudatra ébreszti és a jónak, igaznak gyakorlására bírja». Az *értelmi* nevelés ráeszmélteti «a mindenség csodálatraméltó rendére» s figyelmét ráirányítja «számtalan tárgyainak vizsgálatára». Az *esztétikai* fölkelti benne «az illőnek, szépnek és fönségesnek érzetét». A *vallási* «Isten iránti szeretetre, valódi tiszteletre s törvényei iránti hódolatra tanítja». A *társadalmi és nemzeti* nevelés pedig a «leendő polgárt és hazafit» alakítja ki s kifejleszti benne «a közügyek iránt buzgó érzelmeket, valódi hazafiúi lelkesülést és közremunkáló törekvést».

E sokcélú nevelés egyben a *magyar kultúrpolitika* szolgálatában áll, mert nekünk tekintetbe kell vennünk «helyzeti viszonyainkat, nemzeti állapotaink s különös rendeltetésünk igényeit» is. Nem kisebb dolog forog itt szóban, mint az: «Vájjon mily arányban foglalja el nemzetünk az országulás (most így mondanók: kultúra) közvetítését kelet felé. A hon kebelében pedig, hol a mennyiségi erő hézagait minőségivel kell pótolni, mily arány szerint gyarapíttassék a tényezőbb tehetségek száma, és mily elvek túlnyomósága eszközöltessék a nemzet feladataiig sikeresebb megoldására» – írja a pedagógiai reálizmus és humanizmus vitája-

nak kérdéséről. Saját tapasztalata alapján rámutat arra, hogy az érvényesülési (napjainkban: elhelyezkedési) lehetőség szerint növekedik vagy csökken egy iskolatípus keresettsége.

A különböző irányokat helyesen kell összeegyeztetni: *minden nevelés előbb emberré, aztán polgárrá, végül szakegyénné képez.* Egyébként «egybeszövődve» is végbemehet ez a folyamat «a vallás-erkölcsi elemnek természetesen kiváló érvényesítésével». A nemzeti haladásnak két pillére van: a *keresztény szellem* és a *nemzeti hagyomány,* ez a kettő szabja meg az «igazi magyar nevelés» alapszabályát: a *szeretet szigorát* Kitűnő megfigyelés, emberismeret és élettapasztalat sűrűsödik össze szavaiban, midőn a *magyar jellemet* bemutatja: «Az igazi magyar jellemnek nem sajátja sem a szemtelen tolakodás, sem az alamuszi ravaszság vagy álszemérem, hanem a szerény őszinteség, nemes nyíltság, de kellő korlátokat ismerő tisztesség. Abból a nemesebb értelmű arisztokrata természetből van jókora adag az ép magyar jellemben, mely féltékeny nemzedéki becsületére, mely, ha kell, tűr, szenved, de az elvetemedéstől óvakodik».

De ne gondoljuk, hogy ezzel már ki is merítettük a pedagógus Csaplár szellemi kincstárát, csak éppen ízelítőt nyújtottunk gondolataiból. Ha átültetnék szavait a mai közkeletű újságírói nyelvre, az a közvetlen benyomásunk támadna, hogy e megszívlelésre méltó gondolatok tegnap kerültek ki a rotációs gépből. S ha most is frissnek és életszerűnek érezzük elmélését, az csak azt bizonyítja, hogy Csaplár a maga korában «modern» volt és otthonosan mozgott a nevelés és közoktatásügy széles mezején.

De otthon volt Csaplár az iskolában is, ahol az elméletet gyakorlattá váltotta. «Minta-tanár» volt, mondanók ma, akiben szerencsésen egyesültek azok a tulajdonságok, melyekkel hatni tudott tanítványaira. Arcára kiült a lélek, a szigorúság vonásait enyhítette a szeméből sugárzó szeretet. Órái telve voltak élettel, élénk előadásával állandóan ébren tartotta növendékei hullámzó figyelmét s meg tudta velük kedveltetni tárgyait, még a nemet irodalomtörténetet is. Ezt is magyarul tanította (a magyar nyelvű tanítást csak kevés helyen engedélyezte a Bach-korszakban a tanügyi hatóság), de minden egyes alkalommal rámutatott arra, hogy hol vannak érintkező pontjai a magyar irodalommal. «Szép szavait, mindig érdekes* előadásait feszült figyelemmel hallgattuk», írja egyik volt jeles tanítványa. Először felhangolta érdeklődésüket a tárgy iránt, majd lendületes beszédével megteremtette azt a szellemi munkaközösséget, melyre a továbbhaladás céljából szüksége volt. Előadása annál is inkább megragadta diákjait, mert Csaplár gondolatait azon az ízes magyar nyelven közvetítette, melyet a Csallóköz magyar néptalaja formált ki, s ezt népnyelvi kutatásai és a szegedi ő-zés hatása még színesebbé tették. A tanítványaival való érintkezésben a szeretet szigora érvényesült, megértette az ifjúságot, tudott elnéző lenni gyöngeségeikkel szemben, de nem tudta elviselni a hazugságot és a képmutatást. Szép szóval, sőt finom iróniával is serkentette őket a munkára, de sohasem volt durva, szavai nem sértették és alázták meg a diák önérzetét. Korholó, feddő, sőt csipkelődő szavai mögött megérezték tanítványai az atyai szeretetet, mely a jót még jobbá akarja tenni.

Csaplár az iskolán kívül is sokoldalú tevékenységet fejt ki. Irodalmi munkásságának első terméke Platon némely műveinek fordítása volt. Ezt követte a magyar irodalomról és nyelvről írt cikksorozata a Pestig Naplóban, melynek legelső munkatársai közé tartozott. «Fiatalos lelkesedés, józan haladás és gyakorlati magyarság jellemzi ekkori munkásságát» (Ongrádi J.: A piaristák irodalomtörténeti munkás-

sága. 1935. 51. 1.). Ipolyi tudományos munkássága és célkitűzése egyre inkább a nemzeti múltra és emlékeinek feltárására ösztönözte Csaplárt. Szegeden is folytatja a néphagyományok gyűjtését és lemásolta a város levéltárában őrzött 12 boszorkányper (1728-1744) jegyzőkönyvét. A Vasárnapi Újság 1859. évfolyamában a nagyközönség előtt is ismertette Ipolyi munkásságát.

A nagyszünetekben is ellátogat tudós barátjához, együtt járják be hazánk felső vidékét, különösen pedig a Szepességet. Ezek a művészettörténelmi tanulmányutak még inkább fokozzák Csaplár egyébként is élénk történelmi érdeklődését és Bártfa, Igló, Lőcse, Szepesváralja, Görgő, Fries, Eperjes és Csütörtök műemlékeiről egy rövid «szétpillantásban» számol be a Szegedi Híradóban (1862).

1854. nyarán pedig néhány rendtársával együtt tanulmányútra ment Bécsbe és az ott töltött időt tudományos és tanügyi tapasztalatok szerzésére használta fel. De az önképzés útján szerzett gazdag ismereteit nem hevertette parlagon, hanem szellemi kohójában földolgozta s gondolatait irodalomról, nevelésről, közállapotainkról, időszerű kérdésekről «eszméltető» cikkekben ismét kisugározta. Csaplár sohasem kérkedett hazafiasságával, bárha szűkebb baráti körben meg is rótta azokat, akik megrekedtek a sírva vigadásban. Mint közíró a nemzeti önbizalom felébresztését munkálta s ebben Széchenyi eszméi és elvei irányították. Felismeri a sajtó nagy jelentőségét. A szabadságharc után újságokba dolgozik, elsősorban a Pesti Naplóba, mely az abszolutizmus korának legjelentősebb hírlapja volt és Deák politikáját képviselte.

Irodalmi vonatkozású cikkei a hatvanas évek felé egyre ritkábbak lesznek,-részben azért, mert vidéki, különösen pedig a szegedi hírlapokba és különféle folyóiratokba dolgozik, másrészt társadalmi kérdések kötik le érdeklődését. A nemzet nagy halottját kegyeletes lélekkel parental ja el és a «dicsőült» Széchenyi István «szellemének» ajánlja hódoló kegyelettel *A nemzeti művelődés alapja* című munkáját (1861). Címlapjára is Széchenyi szavát tűzi ki jelszóul: *«Saját magunkban van a föl-emelkedési erő; de csak lelki felsőbbség által érhetjük azt el. Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodnunk».* E művéről írt érdemes bírálatban Salamon Ferenc kiemeli a szerző őszinte hazafiasságát és tárgyilagos hangját, másrészt nagy olvasottságát és élettapasztalatát. «Vallásos közerkölcsiségről, mint a nemzeti művelődés alapkövéről, a nemzeti jellemről s annak fejlesztéséről, a nevelés fontos ügyéről, tudományunkról, irodalmunkról helyes és mérsékelt nézeteket találunk benne.» Különösen figyelemre méltónak mondja a köznevelésre vonatkozó részét és rámutat arra is, hogy a szerző nem akar mindenáron eredetieskedni, de látszik, hogy az újabb eszmék színvonalán áll és ezeket «szélesebb körben s mintegy ránk alkalmazva akarja megértetni.» Valóban, mert Csaplár a valláserkölcsi alapon nyugvó világnézetnek volt szószólója, és ezt képviselte a nevelésben és oktatásban is.

Határozott és férfias elvi állásfoglalása, melyet szelídségével és türelmével mások előtt is elfogadhatóvá tudott tenni; ragadta meg Lubrich Ágost képezdei tanárt, amikor a szegedi Tisza partján Csaplárral megismerkedett. Ez a találkozás döntő befolyással volt Lubrich gondolkodására és tudományos munkásságára is. A két pedagógus között sírigtartó barátság fejlődött ki. A *Neveléstudomány* előszavában maga Lubrich állít emléket atyai barátjának, Csaplárnak.

E nagyobb munkája mellett számtalan cikket ír, melyekben tollhegyre veszi a közélet időszerű kérdéseit és tevékeny részt vesz Szeged társadalmi életének átszervezésében. Feleleveníti Szeged nagy fiának, Dugonics Andrásnak emlékezetét,

és nefelejcs-koszorút helyez síremlékére. Lelkes szavakkal buzdítja a szegedieket, hogy «a hazafias érzület buzgó apostolának» méltó emléket állítsanak. Csaplár szellemi elődjének tartja az Etelka íróját s lankadatlanul fáradozik azon, hogy Dugonics alakját és munkásságát minél szélesebb körben megismerjék. A szegedi Dugonics-szobor az ő lelkes izgatásának eredménye és tanuja is. De fölemeli szavát a történeti tudat ápolása érdekében is. Már 1854-től kezdve hangoztatja, hogy Szeged múltjának és jelenének feltárását, történetének megírását csak munkaközösséggel lehet elérni. Felveti a szegedi «történelmi társulat» megalakításának tervét. Elgondolása szerint az egyes tagok más és más területen kezdenék megfáz adatgyűjtés munkáját. Csaplár az egyház és iskolázás történetére vonatkozó adatok búvárlását vállalta magára és 1864-ben a Magyar Sion-ban közölt is adatokat Szeged művelődéstörténetéhez. A város vezető férfiai 1861-ben gyűléseztek is, pályadíjat is tűztek ki, de Csaplár tervezett elgondolása nem valósulj; meg. Hozzászólt a szegedi színház, a Széchenyi-egylet, a kaszinó és a népHűvelés kérdéséhez. De a közművelődés ügyén kívül szívén viselte és sürgette Szegeden az árvaház megalapítását s önzetlenül száz, majd ötszáz forintot ajánlott fel e nemes célra.

1854 óta csendesen ajánlgatta az iparosj£gény-egylet megszervezését is, de csak 1860-ban alakult meg. Csaplár egyéves küzdelmes elnöksége alatt azon fáradozott, hogy a legényegyletet a valódi cél felé vezesse, de az ettőL eltérve nem az lett, aminek elgondolása szerint kellett volna lennie. Figyelme kiterjedt még az iparfejlesztésre, a gyümölcsfatenyésztésre, egészségügyre, nőegyesületre, a tiszai gátra és a város talajviszonyainak rendezésére is. Nem hanyagolta el szülővárosát sem, a dunaszerdahelyi községrendezés és társasélet, közművelődés és iskolázás érdekében is fölemelte szavát. Az 1862-ben emelt elemi iskola építéséhez «tetemes áldozatot» hozott. Nagy volt akkor az öröme, ha látta, hogy elhintett eszméi meghallgatásra találnak és megvalósulnak. És ha valaki részletesebben is megírja majd Szeged művelődéstörténetét a kiegyezés korában, nem mehet el szó nélkül Csaplár neve és a város érdekében kifejtett tevékenysége mellett.

1867-ben sok évi gazdag és eredményes munkásság után Somhegyi Ferencrendfőnök a tatai gimnázium élére állította. Ebben a minőségében részt vesz az 1867 szeptember hó 20-tól 22-én tartott tanügyi értekezleten, melyet báró Eötvös József miniszter hívott össze Budán, hogy azon a gimnáziumi és reáliskolai igazgatókkal a «reálgymnasium» felállítását és tantervét megbeszélje. Csaplár kiforrott pedagógiai felfogását és gazdag tapasztalatait eredmény nélkül yejtette latba. Hogy a rögtönzött változtatások ellen fölhozott ellenvetései nem voltak alaptalanok,- bizonyítják azok a reflexiók is, melyeket az Országos Tanáregyesület Közlönyében (1868-ban) mások is hozzáfűztek.

Mint igazgató lelkiismeretesen töltötte be új munkakörét és bizonyságot tett arról is, hogy tud vezetni és irányítani. Az új tanrendszer életbeléptetése után azon fáradozott, hogy annak korszerűbb igényeit a tatai gimnázium életében valóra váltsa. A miniszter ugyanis azt vette tervbe, hogy az algimnáziumokat hatosztályos reálgimnáziumokká fejleszti ki s bevezette a rajz és a testgyakorlás tanítását. Bár felsőbb helyről még nem történt intézkedés e két új tantárgy rendszeres tanítása iránt, mégis a tanárikar a «reál-gymn. rendszernek életbeléptetésén, amennyiben tőle telt, szívesen igyekezett», – mondja Csaplár az 1867-68. évi beszámolóban. A következő évben még bővebbek lettek az «adatok» a tatai katolikus reálgimnázium történetéhez. Az 1868-69. évben a két alsó osztályban már a miniszter által

kitűzött reálgimnázium eszméje szerint folyik a tanítás, a 3. és a 4. osztályban pedig szem előtt tartják az új tanterv kívánságait.

A tankerületi főigazgató kétízben látogatta meg az intézetet s mindkét alkalommal teljes elismerését nyilvánította a «tanügykezelés» iránt, mint amely az új tanrendszer igényeinek minden részben eleget tesz. Kellemes meglepetésnek mondja különösen a testgyakorlás fellendítését célzó módozatokat. Bár az iskola még nem rendelkezik rajz- és tornateremmel, és a felsőbb helyről várt intézkedések alkalmas helyiségre és a fölszerelésre nézve még nem valósultak meg, mégis a tanári testület ügyszeretete módot lelt arra, hogy a legszükségesebb dolgok minél előbb meglegyenek és a jó ügy ne szenvedjen kárt. Az iskolai évzáró ünnepély változatos műsorát «testgyakorlati mutatvány» zárta be. Az elért siker és eredmény nemcsak a tanári kar buzgóságát dicséri, melyet elismeréssel emel ki Csaplár, hanem az igazgatót is, aki a készségeket ébresztgette tanáraiban. Hároméves igazgatósága alatt a tatai intézet jóhírneve szemlátomást öregbedett.

1870. november havában a rendfőnök Pestre helyezte át, minden egyéb elfoglaltság alól fölmentette és megbízta a magyar piaristák történetének megírásával. Csapiárt személyisége és eddigi munkássága alkalmasnak mutatták ennek a nagy feladatnak megvalósítására. A hagyományos piarista krónikás szerepét új idők új kívánalmai szerint kellett betöltenie.

A XVIII. század közepén maga a generális sürgeti az egyes rendtartományok történetének megírását, hogy ezek alapján fel lehessen dolgozni a rend egyetemes történetét. Cörver és Bajtay rendfőnökök fölkarolták ezt a kezdeményezést, de Kácsor Keresztély és Horányi Elek érdemleges munkásságának nem akadtak folytatói. A reformkorszak harmincas és negyvenes éveinek egyre fokozódó érdeklődése is inkább a jelen, mint a múlt felé fordult. De a nagy nemzeti katasztrófa és a rákövetkező abszolutizmus eszmélkedésre késztette a világosabban látókat. Az 1853. évi ú. n. reformkáptalan meg egyenesen kötelezővé tette: rendtörténetírót kell kijelölni, aki részint a múlt, részint a jelen nevezetesebb eseményeit híven megörökíti. Az ismét elalvóban lévő ügyet 1864-ben a szegedi ház eleveníti fel, midőn azzal a kérelemmel fordul a káptalanhoz, hogy szorgalmazzák az egyes rendházak és a magyar rendtartomány történetének megírását. Az indítvány szerzőjét kétségkívül Somhegyi Ferenc jeles történettudósban kereshetjük, aki 1858-64-ig Szegeden működött. De bizonyosra vehetjük, hogy erre vonatkozó gondolatait megbeszélte Csaplárral is.

Purgstaller_József rendfőnök magáévá tette az eszmét s 1865-ben Somhegyire ruházta e megtisztelő megbízást. Somhegyi azonban 1866-ban egyetemi tanár lett és egyben a rendfőnök helyettesítésére is megbízást kapott. Kettős elfoglaltsága mellett rendtörténetírói kötelezettségének nem tudott eleget tenni. Az 1870. évi nagykáptalanon a tatai ház kér felvilágosítást arra vonatkozólag, mennyire haladtak az 1864-ben megbízott rendtagok a rendtörténet írásában. A válasz nemleges volt. De örömmel veszi a rend, – fűzték hozzá -, ha akad valaki, aki «az archívumok százados porától vissza nem rettenve, e sok időt, kutatást és erős kitartás igénylő munkát magára vállalja.» A rendfőnök választása az erre legilletékesebbre, Csapiárra esett. «Eddig folytatott beható klasszikus tanulmányai, széleskörű filozófiai, történelmi, pedagógiai olvasmányai kitűnő alapot nyújtottak a leendő történetírónak.» Kiforrott világnézete, széles látóköre, éles megfigyelő tehetsége és igazságszeretete kezeskedtek arról, hogy rendtörténetírásunk jó kezekre bízatott.

Csaplár a rendkormány kívánságára elkészítette a magyar- és erdélyországi

kegyestanítórend történetének tervrajzát, hogy annak alapján megkezdődhessék a kutatás, majd a feldolgozás munkája. Ez a részletekbe menő és sokoldalúan fölépített tervezet azt bizonyítja, hogy Csaplár minden vonatkozásban átgondolta a megoldandó feladatot. Az anyagot három nagy részben vélte földolgozni. Az első rész felöleli a rend belső életének .fejlődésének ágas-bogas történetét a letelepedéstől napjainkig, a magyar provincia viszonyát a generálishoz és a külföldi piaristákhoz és részletesen a rendi szervezet belső működését. A második részben kerül vizsgálat alá a rend viszonya az Egyházhoz és az államhoz: kapcsolataink a Szentszékkel, a magyar katolikus egyházzal és papsággal, illetve a nem-katolikusokkal is; továbbá helyzetünk a magyar szent korona országaiban: kapcsolataink az uralkodókkal, viszonyunk a világi hatóságokhoz, országnagyokhoz és előkelő családokhoz. A harmadik részben kapott helyet a piaristák köztevékenysége a lelkipásztorkodásban, a közoktatásban, a rendtagok tudományos, irodalmi, művészi, gazdasági és végül társadalmi téren kifejtett működése, érdemeik és kitüntetéseik.

E tervezetet valamennyi rendháznak megküldték azzal a felhívással, hogy minél több rendtag kapcsolódjék be az adatgyűjtés munkájába. Számosan és készségesen szolgáltattak anyagot a készülő műhöz, de a munka oroszlánrészét természetesen Csaplár végezte. Ezzel párhuzamosan tevékeny részt vesz a Magyar Történelmi Társulat munkájában is.

A magyar történetírás a Magyar Történelmi Társulat megalapításával (1867)-fordulóhoz érkezett. A kiegyezés körül megindult erőteljes nemzedékváltás a hetvenes évek közepére befejeződött és az új nemzedék az Akadémiát is meghódította. A Magyar Történelmi Társulatba tömörült történetírók felismerték és hangoztatták a részletkutatás és a monografikus feldolgozás jelentőségét és ezzel új irányt szabtak a magyar történeti kutatásnak és munkának. Csaplárt kezdettől fogva szoros szálak fűzik a Történelmi Társulathoz. Korábbi lelkes és buzgó munkássága elismeréséül az igazgató-választmány tagjai közé választják. 1871-ben benne van abban a bizottságban, amelynek az volt a feladata, hogy a történeti monográfiák tervrajzát kidolgozza. 1873-ban a nyitramegyei városi és plébániai levéltárakban kutat és Privigye múltjáról értékes adatokat közöl a Századokban. 1874-ben részt vesz a Társulat besztercebányai vándorgyűlésén és mint a körmöcbányai bizottság előadója, tartalmas előadásban számol be a kutatások eredményeiről.

Széleskörű kutató munkássága 1875-től kezdve szűkebb mederbe terelődik: megkezdi Révai Miklós életére és munkásságára vonatkozó anyag összeállítását. A Nyelvőr indította nyelvtörténeti kutatás állította előtérbe Révai alakját és munkásságának megismerését. Az Akadémia 1874-ben Gyulai Pál kezdeményezésére pályázatot írt ki Révai életének és munkáinak kritikai méltatására és feldolgozására Csaplár belefekszik a munkába. 1876-ban felvidéki útján becses anyagot gyűjt össze, de sokat merít a budapesti közgyűjtemények levéltáraiból is, e mellett sokat levelez hogy megbízható adatokhoz jusson. A kitűzött határidőre azonban csak az első kötettel készült el és ezt mint gyenge és befejezetlen alkotást a bírálóbizottság nem fogadta el. Annál nagyobb dicséretre méltatta Bánóczi munkáját.

A kritika azonban nem volt egy véleményen a bírálóbizottsággal. Csaplár is hozzászól és minden részrehajlás nélkül rámutat Bánóczi művének érdemeire és fogyatkozásaira: a könnyed és gördülékeny stílusban, sőt regényszerű változatossággal megírt életrajzban sok történeti szarvashiba leledzik és a Révairól nyújtott korkép nem élethű. Megkezdett munkáját tovább folytatta és Révai életrajza

négykötetes monográfiává nőtt ki. A befejező kötet, melyben Révai nyelvészeti munkásságát kellett volna mérlegre tenni, kiadatlan maradt, annál is inkább, mert ennek a feladatnak megoldása már szakembert kívánt volna. Ez a munka, mely joggal viselhetné Révai Miklós élete és kora címet, életének főműve. Csaplár további terveit, főként a rendtörténet megírását, nem tudta valóra váltani.

Csaplár művéről az irodalomtörténetírás már elmondotta véleményét. Kiemeli az életrajz nagy anyaggazdagságát, de hibáztatja a szétesző szerkezetet és a jjehézkes stílust, mely «élvezetessé sohasem vált». Az a részletesség, mellyel Révai életének egyes mozzanatait és a korképet ábrázolja, elaprózódáshoz vezetett. Másrészt, mivel nem emeli ki a lényeges anyagot a kevésbbé lényeges adatok halmazából, Révai alakját sem tudja olyan élesen beállítani, mint azt szeretnők. Az alapos és lelkiismeretes részletkutatásból nem nőtt ki szerves szintézis. De ebben a vonatkozásban – és itt helyesbítenünk kell az irodalomtörténész véleményét - nem marasztalhatjuk el mindenestül Csaplárt, mert ezek a vonások: a fantázia szerepének erős korlátozása, az adathajhászás, a «mikrofilológiai» pontosság és a nagyközönség érdeklődésével való nemtörődömség, közös jellemvonásai történetíróink azon népes csoportjának, kiket a magyar történetírásban «naturalista iskola» néven foglalunk össze, élükön Pauler Gyulával.

Révai mellett tervbe vette Konarszky Szaniszló, neves lengyel piarista életének megírását is. 1877-ben nyílt levelet intézett a lengyel irodalom és történelem művelőihez azzal a kéréssel, legyenek segítségére Konarszky életére vonatkozó adatok felkutatásában. Felhívása meghallgatásra talált, és meg is kezdte a feldolgozást. De mivel ebben is mélyre szántott, nem jutott el a kívánt véghez.

Rendtörténeti munkásságát Kalazanci Szent József életének és tevékenységének megírásával kívánta kezdeni. De más irányba indult munkássága miatt egy időre elhalasztotta, ha nem is ejtette el egészen ezt a gondolatot. Állandóan figyelemmel kísérte az olasz és spanyol piaristák irodalmi munkásságát és élénk összeköttetésben állott velük. *A kegyes iskolák negyedik száz éve küszöbén* (1897-ben) számot ad rendtörténetírásunk állásáról. Az elődök érdemeinek méltatása, illetve beszámolás a múltról egyben nemes kötelességként hárul az utódokra. Elismeri, hogy az évfordulókhoz kapcsolódó ünnepségeknek – alkalomszerűségeknek – van jogosultságuk, de senkise kívánja, hogy hevenyészett történelmi emlékművekkel járuljunk az ünnepléshez. Az ünnepélyes alkalmakra gyorsan hevenyészett művek «többnyire nélkülözik a históriai alaposságot és egyoldalúságuk által marakodást idéznek elő és a történeti feladatnak sem igen tesznek fontos szolgálatot». Rámutat azokra a körülményekre, melyek mentik mulasztásunkat, miért nincs megírva rendünk története. Sajnos, a korszellem sem kedvező ebben a tekintetben. Például éppen Kalazanciust hozza fel. Vájjon hogyan méltatja a pedagógiai irodalom Kalazancius jelentőségét? A negatívumok után bemutatja a Kalazanciusra vonatkozó irodalom főbb termékeit. Több lapon át foglalkozik a piaristák irodalmi munkásságával, magyar vonatkozásban is.

Őszinte és mély kegyelete rendje iránt, igaz tisztelet rendtársaival szemben vezette tollát a kegyeletes megemlékezésekben vagy rendünk egyes kiváló tagjairól írt életrajzokban. Szinnyei József a Magyar írók kötetei számára Csaplártól kapta a piarista írók életrajzi adatait. Mindezeken kívül egy latin nyelven írt tanulmányát közölte az Ephemerides Calasanctianae c. rendi folyóirat (1901-06).

Bár Csaplár nem ajándékozott meg bennünket a magyar rendtartomány történetének monográfiájával, ne feledjük, hogy Révai életrajza gazdag anyagot tartalmaz rendünk XVIII. századi történetére is. Sajnálattal nélkülözzük azonban, hogy az egyes köteteknek sem tartalomjegyzékük, sem név- és tárgymutatójuk nincsen. De talán ma sem lenne későn ezt a hiányt pótolni, viszont a kéziratban levő ötödik kötet kiadása nem változtatna műve eddigi értékelésén. Mindkettőjük iránti köteles tartozásunkat csak akkor fogjuk leróni, ha Révai Miklós életét és munkásságát – Csaplár-forrásmunkája nyomán – modern szempontok szerint feldolgozzuk és élvezhető előadásban adjuk az irodalomkedvelők kezébe. Munkája a föntebb említett hiányok miatt alig volt hatással az irodalmi közfelfogásra. Újabb történetíróink azonban értékesítették adatait: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon és Szekfű Gyula a Magyar Történetben Csaplár nyomán rajzolja meg a piaristák szerepét a felvilágosodás magyarországi terjedésében.

Csaplár otthonosan mozgott a XVIII. század történetében, s ezzel kapcsolatban számos probléma vetődött fel előtte. Az ő korában lekicsinylő vélemény uralkodott a «pihenés koráról», vitába szál Hunfaly Pállal azért a nézetért, mintha ez a század, a nemzeti «erőgyűjtés» kora, nem nyújtana elégséges anyagot a történelmi feldolgozás számára. Az ő munkássága fényes cáfolata ennek a véleménynek. Felvetette és különösen a Szent István-Társulatban Fraknóival együtt sürgette egy Egyháztörténelmi adattár (Katolikus Történettár) megindítását, hogy az előmunkálatok elvégzése után a magyar katolikus egyház történetét kellő módonmeg lehessen írni. Szükségesnek tartotta a domonkosok és pálosok tevékenységére, történetére vonatkozó anyag összegyűjtését is. 1893-ban, midőn részt vett az ezredéves történeti kiállítás előkészítésén dolgozó közoktatásügyi csoportbizottság alakuló ülésén, indítványozta: kívánatos lenne fölkutatni a középkori egyetemeinlt oktatására vonatkozó anyagot, elsősorban a vatikáni levéltárban. Ezt már korábban is szorgalmazta a Monumenta Vaticana szerkesztői bizottságában is, a Szent István-Társulatban is. Bántotta őt, hogy éppen illetékes részről nem karolják fel az ilynemű törekvéseket és kezdeményezéseket. Ez nála nem személyes kérdés volt. Életének utolsó szakában Padányi Bíró Márton veszprémi püspök személye foglalkoztatta érdeklődését.

Csaplár tudományos működését az Akadémia is jutalmazta, midőn 1886-ban levelező tagjai közé választotta. Székfoglalójában a magyar irodalom három előkelő mecénásáról emlékezett meg. Része volt a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának megszervezésében is. A Társulatnak mindenkor buzgó munkása volt. Székfoglaló tanulmányában a hellén keresztény archeológiai tevékenyei ség újabb eredményeit ismertette.

A hírlapi cikkírástól sem szakadt el teljesen, bár a hetvenes évek lendülete után kissé meglassúdik. Elfoglaltsága mellett is figyelemmel kíséri «az érdekek és eszmék harcát», észreveszi az «idők intéseit», a «divateszméket» és a «korszellem» változásait, az «elbódult tudományt», az «anyagias tudósságot» és mindennek hatását a közéletre, állami és társadalmi életünk fejleményeire. Barátaival és jó ismerőseivel sokat elbeszélget a magyar katolikus egyház szomorú helyzetéről, a liberalizmus elfajulásáról és azokról, kik mintegy megrészegülve a koreszméktől, tömjéneznek a liberalizmusnak, és meglátja – jó példa erre Jókai regényeinek díszkiadása -, a zsidóság térfoglalását a magyar szellemi életben. De mindezeket már csak Naplójegyzeteiben örökíti meg, nem szánja a nyilvánosságnak.

Nem volt szűkkeblű, ha mások érdemeinek elismeréséről volt szó, sőt éppen megbecsülésének kifejezést adott nemcsak más szerzetes rendekkel, hanem egyháziakkal és világiakkal, írókkal, költőkkel és tudósokkal szemben. Ünnepli Virág Benedeket, a «nemzeti lélek tüzes ébresztőjét», a «Fohász» szerzőjét, Berzsenyi Dánielt, kegyelettel búcsúztatja a «leghívebb magyart». Ismertette Ipolyi munkásságát és nagyon fájlalta, midőn egyesek Ipolyit halála után nem elfeledték, de ócsárolták. Leginkább szívéhez nőttek barátai: Ipolyi, Lubrich Ágost és Szabó István, a «magyar hellenista». Megírta Szabó István életrajzát az amsterdami «Hellas»-ban németül, s a műből befolyó összegből felállíttatta síremlékét. Hűséges barátjának, Lubrichnak is megörökítette emlékét a Kerepesi-temetőben. Csaplár fáradhatatlan és lelkes fáradozásával szobrot emeltetett Révainak Nagyszentmiklóson. Kiadta Ányos Pál egy szentbeszédét és elmélkedéseit. Ennek bevételét Ányos tervezett veszprémi szobrára szánta. Javasolta azt is, hogy Katona Istvánt, jeles történetírónkat is tiszteljük meg valamilyen emlékművel. Az irodalom és tudományosság bajnokainak emlékét híven ápolta, de a maga számára «nem kér emlékül oszlopot ércből».

Teltek, múltak az évek, Budapest azzá lett, aminek Széchenyi megálmodta, az ország fővárosa, anyagi és szellemi művelődésünk középpontja, de idegen szellemet dajkált keblén. A harmadik nemzedék illúziókba ringatta magát, csak kevesen látták meg, hogy a nemzeti színek alatt a kozmopolitizmus tenyészik s az «elidegenedés folyamata» mint dagadó folyó árja nőttön nő s elönti a magyar élettért. Ebben a légkörben Széchenyi eszméi elsikkadnak, ő maga a «legnagyobb magyar» varázsszóra «néma szobor»-rá merevedett s márványkoporsójából idegenkedve szemlélte a lábánál nyüzsgő életet.

Csaplár is, kit felfogása szerint a második nemzedékhez számíthatunk, idegenné és elmaradottá vált abban a világban, mely Széchenyi szavait a maga szája-íze szerint értelmezte. De Széchenyi eszményeinek igénytelen szószólója a döblingi remete mérlegére tette a divat- és koreszméket s látva az elkorcsosulást föl-feljajdul: «... Főbaja nemzetünknek a jóra való restség. A mulatságvágy *pusztuló fajtánknak* országszerte túlnyomó hajlama, az érzéki élvezet erősebb szenvedélye. Mintha a fölvett nagyságos címekkel a domíniumokat is oly könnyen nyerné.. . nagyzással öli magát és hazáját, melyet az oly igen rágalmazott konzervatív szellem annyi századon át fönntartott s most ez a nagyságossá . . . címerkedő demokrácia . .. többnyire idegenek kezére . .. játszott, kik már mint modern honfiak ... új tudományt s művészetet, új morált, mely részökre kedvezőbb, és új történelmet is gyártogatnak…» És a nép, «az istenadta nép» nem lelte honját e hazában, mert a harmadik nemzedék magyarsága mint «gondtalan vándor» haladt el a magyar néprétegek szociális problémái mellett.

Csaplár a nép fia és hosszú életét nagyrészben a népnek is szentelte. «A nép nyelvének és hagyományainak első, igen tudományos vizsgálója nálunk». De a tudós érdeklődésén túl a *népnevelés* sem kerülte el figyelmét. Munkatársa volt Szabóky Adolfnak, a legényegyesületek meghonosítójának. A társadalmi kérdést Csaplár azonban nemcsak a nemzetnevelő szemével látja meg, hanem a lelkipásztor, az irgalmas szamaritánus szeretetével nyúl a problémákhoz. Könyörgő énekeiben a népi vallásosságnak nyújt táplálékot, az alkalmi köszöntésekben ízlésre nevel. A *Magyar alföldi képes könyvtár* füzeteiben, melyet Szabó Mihállyal együtt indított meg, «szívképző» olvasmányt ad a nép kezébe. Szellemi és anyagi jólétük előmozdítására jó tanácsokkal szolgál. Buzgólkodik a közkönyvtárak és a népművelő előadások érdekében. A családi nevelésben a valláserkölcsi nevelést

tartja a legfontosabbnak. Felemeli szavát pusztulófajunk érdekében az erkölcsi feslettség, a prostitúció és az alkoholizmus ellen, hogy «a magyar fa lombjai» ne hulljanak le 4ombosan, virágosán» s a magyar föld ne legyen «halálszagú, bús magyar róna», a «lelkek temetője». Tagja volt a Szent László-Társulatnak is, mely a bukovinai székelységgel és a moldvai szórvány-magyarokkal is sokat törődött.

Csaplár mint egy remete élt szobájában. Ez volt a tudós szellemi műhelye, a múzsák hajléka, a szerzetes cellája, melyet megszentelt az imádság és a munka. Szellemi központ is, ahol fölkeresik őt nemcsak rendtársai, de sok más egyházi és világi férfiú is. Naplójegyzeteiben híven följegyzi látogatóit. Leggyakrabban testi-lelki jóbarátját, Lubrich Ágostot találjuk nála. Ritkább vendégei – de mily nagy örömet jelent ez neki – Szabó István kazári plébános és legkedvesebb szegedi tanítványa, Debreczeni János egri kanonok, ki készséggel vállalkozott arra, hogy egykori kedves tanárának irodalmi műveit saját költségén kiadja. De egész koszorút fonhatnánk azon tudósok, írók s művészek neveiből, akikkel érintkezésben volt, fölkeresték szobájában vagy elkísérték őt dunaparti sétáin. Gyakorta elbeszélgetett Gogos Gergely görögkeleti archimandritával részint külföldi tanulmányairól és tapasztalatairól, részint az ó– és újgörög filológia kérdéseiről.

Az évek növekvő száma lassan fehérre festette haját, de szemének csillogása a régi maradt. Az Idő rostáján egymás után hulltak ki rendtársai, jóbarátai, ismerősei. Isten kegyelméből testi és lelki erőinek teljes épségében érte meg 1906. augusztus 6-án gyémánt miséjét. Köztisztelettől és szeretettől övezve adott hálát az egek Urának. Nem látta, mi vár rá a közel jövőben, hogyan rombolja szét harmonikus életét egy elvadult munkásököl. Augusztus 13-án, midőn sétájáról hazatérőben volt, egy szociáldemokrata munkás durván arculütötte. Az esésből származó combtörés fájdalmait minden zokszó nélkül viselte, de a rövidesen föllépő komplikációk az életmentés minden reményét meghiúsították. 1906. augusztus 19-én mint papi hivatásának áldozata az Úrban csendesen elhunyt. Tragikus halála mély részvétet keltett mindazok körében, akik őt közelebbről ismerték. A magyar piaristák gyászában mély megilletődéssel osztoztak az olasz és spanyol piaristák is. «Eszmékért élt, eszmékért halt meg».

Az életben csak az építő munka számít. Nem a felhőkarcolók felépítése, hanem a jellemeknek és a lelkeknek a felépítése. Tisztelettel nézünk fel Csaplárra, mint «a messze múltnak egyik nemes alakjára, aki itt maradt köztünk, hogy tanúságot tegyen a nagy idők nagy embereiről. Ifjúkora abba az időbe esik, amikor a legnagyobb magyarok lerakták a modern Magyarország alapjait. Ott állt közöttük a fiatal piarista s lelkes, tanulékony lélekkel merült munkájuk csodálatába». De nem állt meg itt, hanem ő is beállt a nemzet napszámosai közé s útmutatásukat követve maga is gazdag építő munkát fejtett ki. A kortársak életrajzai is megláttatják velünk, hogy ennek a gazdagon kibontakozó élettevékenységnek a középpontja, Csaplár személyisége is sokrétű és színes szálakból fonódott össze. Tudományos képzettsége széleskörű, egyetemes jellegű volt. Otthonosan mozgott természettudományos téren is, de még inkább a szellemi tudományok körében. Sokirányú érdeklődése polihisztorra mutat, anélkül azonban, hogy akár az egyik, akár a másik területen a szaktudós jelleget igényelte volna a maga számára. Szellemi portréján mégis a pedagógus és nemzetnevelő, az agitáló és szervező, az éber közíró és a katolikus történetíró vonásai domborodnak ki élesebben.

Nagy befogadó készséggel rendelkezett. Tanulmányaiban jeles tehetségén és vasszorgalmán kívül nagy segítségére volt széles nyelvismerete. Anyanyelvén kívül jól beszélt németül, közepesen tótul. A modern nyelvek közül olaszul, franciául és angolul olvasott, a klasszikus nyelveknek, a latinnak és a görögnek, mestere volt: Latinul kitűnően fogalmazott és szépen beszélt. Erős emlékezőtehetsége még életének utolsó éveiben is páratlan frisseséggel állott rendelkezésére. Elméjének és lelkének ritka gazdagságát, mint páratlan szellemi tőkét, bőven kamatoztatta az iskolának is, az életnek is. Különösen feltűnik irodalmi ismereteinek szokatlanul nagy gazdagsága, akár a magyar, akár a klasszikus vagy éppen a német irodalomról van szó. De a történelmi évszámok, vagy a jelen és múlt eseményei, életének egyes élményei is pontosan, gyorsan és világosan állottak rendelkezésére. Mindamellett a folytonos szellemi munka nem tette őt könyvmollyá vagy zárkózott kedélyűvé. Akár őt keresték fel szobájában, akár ő látogatta meg valamelyik gyöngélkedő vagy beteg rendtársát – ebben legfeljebb csak betegség gátolta -, mindenkor szívesen ereszkedett beszélgetésbe, s ilyenkor tudásának gazdag skálájával és emlékezőtehetségének «bámulatos üdeségével» nem közönséges élvezetet nyújtott.

«A cella gondolkodója» élesen szemügyre vette a korszellem kígyózó menetét, s halk szóval, de határozottan sugalmazta a helyes utat, mit volna kívánatos tenni. Mint önálló gondolkodó tisztán szellemi érdekekért s a józanul felfogott közügy érdekében emelte fel szavát, sem dicsvágyból, sem magánérdekből nem sodródott a koráramlattal.

Éles megfigyelő tehetségével és tisztánlátásával nem állott egészen arányban alkotó ereje. Munkája közben (Révai élete, 3. köt. előszó) őszintén bevallja, hogy küzd a tárgyalandó anyaggal. írásaiban rábukkanunk a filozófián pallérozott elmére, elvont jellegű gondolkodására, csak a képzelet szárnylebbenését nem halljuk ki soraiból, pedig Révai életrajzának nem egy része sejteti, hogy az alkotó képzelet működik, de az objektivitás nem engedi meg a képzelet korlátlan és szubjektív érvényesülését. Nem alkotó művész, csöndes vérmérsékletű ember, hiányoznak belőle az impulzív elemek. Ezeket a vonásokat ismeri föl benne a kegyeletes életrajzírója is: «Általánosításra való hajlama, gondolatainak áradó bősége, kifejezésmódjának tömörsége és egyéni sajátossága» – elmélyedésre késztetik az olvasót. Művei nem tartoznak a könnyű olvasmányok közé, egyrészt gondolataik bősége, másrészt stílusuk miatt, mely – Salamon Ferenc ítélete szerint – «igazán élvezetessé sohasem vált. Sohasem tudott a nagyközönségnek írni, pedig éppen sok termékét ide szánta». De, aki belemélyed írásaiba, áthatol a nehézkes külsőn, azt kárpótolja a gondolatok és eszmék gazdagsága. Művei tanúságot tesznek írójuk «éles megfigyelőképességéről, tudásának szokatlan bőségéről, mindenekfelett pedig önzetlen jóakaratáról és mély hazafias érzéséről». Cikkeiben nem tetszelgett a szakíró szerepében, de nem nézte jó szemmel a zsurnaliszta szélhámosokat sem. Stílusa nem kavarja fel az érzelmeket, nem szónokias vagy lebilincselő, a csendes" elbeszélő hangja ez, melyet csak ritkán fűt a pátosz, de, ha megszoktuk, «jól esik olvasni, néha-néha fölmelegszünk, rokonszenvet érzünk, vonzódunk az íróhoz és tárgyához egyaránt».

Ez az elvont, kissé száraz stílus mégis mélyen érző kedélyt takar. Csaplár melegen érző szívének virágai a barátságban, a hála, tisztelet és kegyelet megnyilvánulásaiban nőttek ki. Emberbaráti jósága és szociális gondolkodása az evangéliumi gondolatok gyökérhajtása. A társadalom égető sebeinek enyhítésére kevésnek tartotta «a kereszténységtől idegenkedő philantropismus» jótékony-

kodását, mely «jótékonycélú vigalmak s pazarfényű mulatságok után» filléreket juttata nyomorba ejtett tömegnek. Az idők intésében már azt az új szociális hangot szólaltatja meg, melyet Dupanloup és Ketteler hirdettek, hogy a szociális kérdést csak a kereszténység nagy igazságai alapján lehet megoldani, ő maga a felebaráti szeretet erényét minden hivalkodás nélkül gyakorolta, mint ahogyan nem barátja a törtetésnek, a külső sikerekre való törekvésnek sem. *Piacere bonis si et paucissimis:* a legfőbb értéknek a belső gazdagságot, az erkölcsi tartalmat értékelte. Önzetlenségéről maga tesz bizonyságot: «Mit törődnek ők (t. i. azok, kik busásan díjaztatják cikkeiket) azzal, hogy más sokkal fáradságosabb munkáját évekig ingyen teszi, sőt anyagi áldozatokkal is folytatja» (Naplójegyzetek. 1889.). Nem alaptalanul mondotta róla egyik nagynevű tisztelője: «Ön az utolsó mohikán azon fajból, mely nálunk tiszta szellemi, érdek ért dolgozik». Nem kereste az elismerést s fölfelé dörgölődzést. Ipolyival annak haláláig megszakíttatlan összeköttetésben volt, szívesen meglátogatta zohorai magányában, de Ipolyi püspök vendégszerető meghívását már nem fogadta el. Kikristályosodott elvei voltak, s az elveket nem áldozta fel. Idézhetjük egyik leveléből erre nézve a következőket: «Hogyha a komoly elvekért akár a magán, akár a nyilvános életben félreismerés, vagy az ellenszenv bármily megnyilatkozása is éri a gondolkodóbb embert: leljen megnyugvást abban, hogy azon, aki igazán jót akar, még az átok sem foghat. Conscia mens recti famae mendacia ridet. Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa. Ez nagy biztosíték!. . . Csak mi haladjunk az igazság útján tántoríthatatlan lépésekkel, még ha a föld inogna is alattunk I»

A keresztény humanista és a tudós szerzetes ideálisan harmonikus ötvözetét csodálhatjuk meg Csaplár egyéniségében. Szilárdan kiépített világnézetét színezhette ugyan a klasszikus műveltség visszfénye, de el nem homályosította. Alapjában véve ez a világnézet az ő mély valláserkölcsi meggyőződésében és a nagy katolikus igazságokból táplálkozó szerzetes-papi lelkületében gyökerezett. Ezt a meggyőződését nem ingatta meg korának hitetlensége és materializmusa sem. Valláserkölcsi értékfelfogását és eszményeit minden türelmetlenség nélkül képviselte, szóban is, tetteiben is, papi életét is ezekhez szabta. Nem nagyítunk, ha azt valljuk, hogy Csaplár Benedek a századfordulót élő piaristaságnak egy nagyobbszabású, értékes és markáns egyénisége volt, akit tudásáért, jellemességéért, egész emberségéért értékelnünk és becsülnünk kell.

Irodalom.

Nagy Alajos: Csaplár Benedek. Figyelő. XI. 1881. Az Ürban elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete az 1905. év szeptember 1-től az 1906. év augusztus 31-ig. 1907.

Prónai Antal: Csaplár Benedek emlékezete. A Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 64 sz. Budapest 1907.

Ortvay Tivadar: Emlékbeszéd Csaplár Benedek lev. tag fölött. A M. Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIII. 10. Bp. 1908.

Ongrádi József: A piaristák irodalomtörténeti munkássága. Palaestra Calasanctiana. 8. sz. Budapest 1935.

Nyers Lajos: A piarista levéltárügy és rendtörténetírás. Szentpétery-Emlékkönyv. Budapest 1938.

Baráth Tibor: Comte pozitivizmusa és a magyar pozitivizmus. Szentpétery-Emlékkönyv. 14. 1.

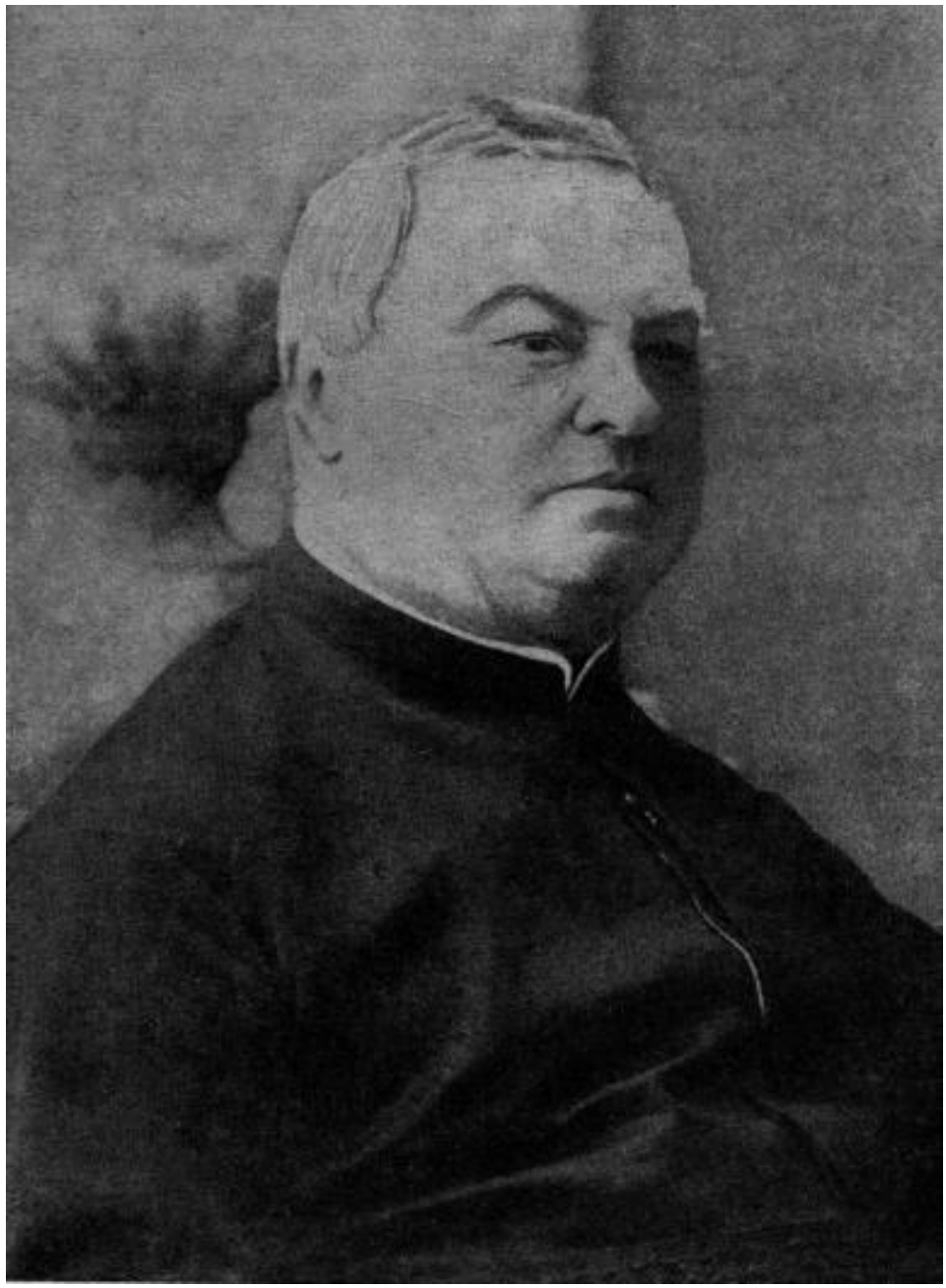

Szüts Ferenc:

IVÁNFI EDE

(1821-1900.)

A magyar mítoszok legendás Aranykertje ringatta bölcsőjét. Csallóköz szülöttje Iványi Ede. Somorján, Pozsony megyében látta meg a napvilágot 1821. április 21-én. A Csallóköznek egyik főhelye Somorja, régi népi nyelven Város-Samargya, földrajzilag fontos átkelőhely, összekötőpontja a Nagy- és kis Csallóköznek, az Ezer Sziget országának. A «sziget» itten nem csupán elszigetelődő hagyományőrzést jelent, de egyúttal a vizek árjából való kiemelődést, vigyázó őrhelyet. Itt, a Vízközben voltak utolsó őrhely gyűrűi a népvándorlási kor magyarrokon avarjainak s még a nép ma is szívesen regél az avar elődökről.

Történeti hagyományokkal terhes itt a levegő s a történeti hagyomány összevegyül a mítosszal. A monda, a magyar «saga», úgy tudja, hogy ez a fejedelmi Duna-, nak aranyszemcséket sodró árjaitól körülsövényzett és a középkorban dús gyümölcsösökkel kevélykedő kertszigetség hajdanában Tündér Ilona Aranykertje volt s az Arany kertben szóló szőlő, mosolygó alma és csengő barack kínálgatta magát a jó embereknek. A későbbi történeti monda arról is tud, hogy a Szent király gyakran járt erre és még Vajk herceg korában maga építette a vaj kai templomot. Ősi egyházashely volt Iványi szülőhelye Samarja is és nevében hordja templomcímét: Sancta Maria, Boldogasszony, a magyarok Nagyasszonya.

Ilyen táji és vallási hagyományok szentelte környezetben cserepedett fel a köpcös, kistermetű, mongolosszemű és arcú, elmélyedésre hajlamos, magát avarutódnak valló Jancsik Béla, akinek gyermekkori benyomásai rajzottak fel, amikor később legelső történeti dolgozataiban különös szeretettel foglalkozott az avar településsel.

Iványi nevével kapcsolatosan két érdekes mozzanat merül fel. Az első az, hogy buzgó, lelkes hazafiságában eredeti koraközépkori magyar nevét tautologikusan Ivánfira «magyarította» később. Jancsik betűről betűre ugyanennyit jelent, mert Jan, Ján a. m. János, Iván, a «esik» pedig Gombocz Z. szerint fiúnévképző. A másik figyelemreméltó mozzanat keresztnevével van. Szerzetesi névül a Hitvalló Eduárd nevet vette fel. Nomen est omen, tartotta a jó latinista Iványi s a Hitvalló név életprogrammá teljesedett benne. De gyermekkori nevét sem felejtette el. Az öregkor szeret ráhajolni a gyermekségre, visszaálmodni az édenkertet. Iványit hajlott férfikorában, ifjúi nevét felidézve Berti bácsinak becézték bizalmas körben.

Térjünk vissza Iványi ifjúi éveihez. A szülőföld, a honi talaj bizonyos mérték-; ben elhatározzák az emberjellemet. De sokkal inkább és döntőleg a családi légkör, főleg az édesanyai nevelés. Iványi korán elvesztette apját. Így nevelkedése döntő évei mindenestül az édesanyai óvó szemek előtt peregtek le. Úgyszólván minden szellemi örökét és gyarapodását édesanyja céltudatos irányításának köszönhette. A határozott jellemű özvegy édesanya egyetlen magasztos életcélja ez volt: a legnagyobb áldozatok árán is minél erősebb szellemi vértezettél ellátni Béla fiát **s**

azután, ha megszólalt az ifjú lelkében az isteni elhivatás szózata, bekoronázni minden hívő édesanya legszebb vágyát: hogy fiát az Úr katonájává nevelhesse. A hívő magyar anyát, aki papfiat tudott adni Istennek, valami jogos és égi büszkeség tölti el, és a többi anya megkülönböztetett tisztelettel tekint reá.

Ezzel a magas célkitűzéssel járatta Bélát édesanyja a pozsonyi gimnáziumba. Pozsony! Az árut és ellenséget gályákon befelé hömpölyögtető ős Duna partjai felett szirthomlokon trónoló kevély várhelyére nézeget mindenkor a Dunák és Vágok és Sárvizek lakója. Pozsony! Sűrű templomtornyaidnak misztikus keresztalakú árnyán, a koronázó dóm sejtelmes szent homályán, ünnepélyesen zsongó harangszavadon kereste hivatása felébredését a komolyarcú, csillogószemű, lázas szorgalommal tanuló, imádságosajkú kisdiák. És Te Pozsony, szívébe vésted: Isten!

Pozsony! Királyok, országgyűlések, Karok és Rendek, diéták, kardos jurátusok városa. A mi diákunk kipirult arccal, dobogó szívvel leste a nemzeti reformnagyok minden léptét, ami az országgyűlés terme küszöbén, vagy a pozsonyi híres ligetben dobbant, amidőn egy kivételes kor lángeszű országépítői a Széchenyi új Magyarországát rajzolgattuk ki. Ebben a forróan, türelmetlenül haladni, emelődni akaró légkörben diákunk szíve egy újabb stigmát kapott. Az Isten neve mellé odaéget ődött: a Hazáé.

Aki Pozsonyban, a könyvek, a nemzetpolitika s a templomok városában nevelődik, és fogékony lelke van, abból előbb-utóbb író, pap, nemzetét szolgáló prófétalélek válik. A mi Ede diákunk ilyenné vált. Isten hívó szavát követte és édesanyja legforróbb vágyát koronázta be, önként akkor, amikor 16 éves korában, az 1837. évben a kegyestanítórend privigyei novíciátusába felvétette magát.

Ebben a korszakban a kegyesrend életnyilvánulásai főként a Felföldre estek, még a XVIII. század hagyományaként, amikor a török hódoltság miatt a magyar élet nagyrészt a megcsonkított ország felső karélyára szorítkozott.

Privigye, a Felföld csendes mezővároskája, az a tájék, hol a XVII. és XVIII. századi piarista hitvallók, hitterjesztők és népnevelők hősi elszántságú alapozó munkájukat végezték, volt a tanúja Iványi két próbaévének. A csendes magányban fejledezett paptanári talentoma, itt vértezte fel magát arra a félszázados működésre, melyet a magyar tudomány, oltár és tanszék ernyedetlen apostolaként felfogadott.

A felkészülés további hat esztendeje is a felföldi piarista műveltségi gócpontokon folyt: Sátoraljaújhelyen gyakorló oktatónevelő, Vácott, Nyitrán és Pozsony-szentgyörgyön bölcselettanuló volt, illetve teológuskodott.

Két évvel a szabadságharc előtt, 1846. nyarán lett Iványi Edéből beesküdött szerzetes és áldozópap. Ugyanezen év őszén a Nagy-Alföld metropolisának, Debrecennek piarista gimnáziumi katedráján látjuk rendes tanárként Iványit. A Szentanna-utcai földszintes, szerény ájtatos-oskola a katolicizmus mécsesét táplálgatta a hit olajával a kálvinista cívisek városában. Debrecenben már kirajzolódik előttünk a fiatal szerzetestanár szakiránya.

Ebben az időben a piaristáknál az oktatónevelő és általában a tudósképzés bevált módszere túlnyomóan az önképzés volt, olymódon, hogy a jelölt néhány évig főiskola jellegű saját intézetekben, tapasztalt mesterektől megkapta az elindítást és a módszertani kiképzést. Az elmélyített önképzés munkája a gyakorlati oktatói évekre esett és bizony az egész emberéletre kiterjedő szakadatlan ismeretgyűjtést, búvárlást jelentette. Iványi Ede, mint a többi piarista nevelőoktató, hajlamainak megfelelően szabadon választhatta meg szakmairányát. Latin-történelem-földrajz

voltak kedves szaktárgyai, természetesen ezek mellett a mindig gyakorolt hittudomány. A latin szinte a második országnyelv volt még ekkor, és Edénk jártas volt benne kora ifjúságától, hisz a hittudományi tanulmányainak s a refektóriumi társalgásnak latin volt a segédnyelve. Később, behatóbb történelmi búvárlatai során főleg a magyarországi latinságba dolgozta bele magát. A már Pozsonyban megalapozott német nyelvi jártassága történelmi búvárlatainak volt segítője. A legeslegkedveltebb szaktárgyai mégis a történelem és a vele testvér földrajz voltak. Ezekben képezte magát vasszorgalommal, a középkori szerzetes aszkézisével, csendes cellája magányában a sárgult lapok fölé hajolva minden szabad idejében. Először a hozzáférhető irodalmat tanulmányozta ernyedetlen kitartással. A visszavonuló, szemlélődő munkára a körülmények is intették.

A fiatal szerzetestanárt az 1848-iki szabadságharc eseményei egy, a kavargó forrongástól inkább félreeső, hegyi városban érték, a kicsiny, de művelt Máramarosszigeten. Sajnos, nem bírjuk Iványi naplóját a szabadságharc hősi, epikus napjaiból, de könnyen elgondolhatjuk, hogy ő is, az erős történeti és faji ösztönnel felruházott hazafi, kis híján követte azokat a piaristákat, akik tábori papokként a szabadságát fegyveresen védő néppel megosztották a háború minden önfeláldozását. De ha nem is mehetett el velük, hő imádságával kísérte a legendás honvédeket. Hallotta hírét Branyiszkónak, ahol Erdősi Imre piarista páter lelkesített a győzelmes rohamra. És a hősi önvédelem elbukása után, a gyáva és vérszomjas önkényuralom éveiben Iványi a gyászoló magyarsággal együtt ette a bánat könnysós kenyerét.

Megértve az idők szavát, erős önképzéssel és zajtalan, de annál lélekformálóbb nevelőtanító munkával szolgálta a porbasújtottságából csakhamar felemelkedő hont.

Egy kétévtizedes időszakasz következik eztán, a férfiúvá érő Iványi Ede igen temékeny életszaka. A nemzeties nevelőtanító és a tudományművelő munkában egyaránt jellegzetes piarista típus volt Iványi.

A XIX. század második felének országépítő sürgésébe, szellemi emelkedésébe kellőleg belekapcsolódott a piarista rend. A döntő évtizedekben közel negyedszáz középiskolája révén a maga sajátos stílusában és módszerével, tőle telhetőleg kivette határészét a nemzet lelki csinosodásából.

A negyedszáz kegyesiskola megannyi kohója volt a cselekvő katolicizmusnak a tespedés éveiben is, amidőn a jozefinizmusnak közömbösséget melengető végső kihatásai, a szabadelvűség okozta vallási lanyhaság és gyávultság behálózta, bénította még a jobb katolikusokat is. A Pius Ordo, a Kegyesrend, a nevében és lényében foglalt kegyeletességet, jámborságot, a szellemi-lelki értékek kegyeletét-tisztelését hirdette és valósította: rendtagjainak bátran kiálló tevékenységén és a jó katolikusoknak kinevelt tanítványai ezrein keresztül. Tanítványai nem lettek meggyőződésük elárulói és zászlóelhagyók. Számszerűleg jelentős mértékben a kegyesiskolák küldték a magyar Egyház szőlőjébe az új meg új lelkes papokat: a sok-sok lelkipásztor és szerzetestanár a kegyesiskolák jámbor-jóembert nevelő légkörében kapta elindítását a hivatás felé. Csak a szentéletű nagy Prohászka püspöknek a piarista katolicitást méltató szavaira kell gondolnunk. A kegyesrendiek voltak többek közt előfutárjai a magyar szociális érzékű és cselekvő katolicizmusnak: piarista szerzetesek voltak megalapozói és fellendítői a katolikus legényegyleteknek, a katolikus köröknek és oltáregyesületeknek. A lanyha századvégnek ezek a cselekvő piaristái méltó és következetes eszmeutódai voltak a XVII. és XVIII. századbeli, népi rétegekben lelkipásztorkodó és rekatolizáló piaristáinak!

Ez az egyik oldala annak a magyar közművelődést, erkölcsösödést előbbrevivő tevékenységnek, amit a piaristák mint papok a XIX. század első és második felében egyaránt kifejtettek. A másik oldal nemzetnevelői és a hungarológia kezdeteit jelző munkásságuk. Villantsunk rá a piarista pedagógiának ekkor is megnyilvánuló sajátos magyar zamatára, a piarista szerzőjű korszerű tankönyvekre és arra, hogy a magyarságtudomány alapelveit piarista írók is kezdték sejdíteni. Hány piarista haladt a Rómer Flórisokkal, Ipolyi Arnoldokkal egyidőben a magyar vonatkozású ókortudomány és a magyar népmegismerés csapáin! és ha dolgozataik sokszor nem is pillanthatták meg a nyomdafestéket, anyagi eszközök hiánya vagy a túlzott piarista szerénység miatt, nagyszámú hátramaradt kéziratukat meghatottan lapozzuk: mennyi rajongó, önzetlen hév a magyar közművelődés ügyéért!

Ilyen piarista típus volt Iványi Ede is. Ami vallásos lelkialkatát illeti, befelé élte lelkiéletét, fitogtatás nélkül. A lobogó láng a tanítványainak szilárd erkölcsiséggel való irányításában és komoly papi életében izzott fel. Mint szaktudós, a két nemzeti tárgyba, a történettudományba és a földrajzba elméletileg beledolgozván magát, először Magyarország földének szentelt rögeit barangolta be, nyári szünidei pihenőidejét áldozva fel. Majd tudástszomjazóan a magyar emlékekkel teli Szerbiától kezdve Középeurópa művelődési központjait utazta be, de nem szórakozó kíváncsi időtöltés, hanem komoly célkitűzések jegyében. Velence, München, Prága a főbb állomásai e tanulmányutainak, amikre még hajlott aggastyán korában is rászánta magát. Egy Széchenyi István szemével tanult el mindent, hogy itthon gyümölcsöztesse. A külföldi dómok láttán eszébe jutottak honi templomaink, amiket a török és más külföldi csapatok garázda dühe csak csonkjaikban hagyott meg s igyekezett legalább ezeket feljegyezni, kifelé bizonyságul, befelé tanulságul. A külföldi múzeumokat szorgalmasan látogatta. Az első időkben az általános régészetben és az érmészetben specializálta magát. Szép érmészeti és történetelőtti leletgyűjteményre tett szert magánszorgalomból.

Fáradságosan megszerzett tudásának kincseit pazar kézzel szórta fogékony tanítványai elébe és a nagyközönség körében tartott vonzó előadásaival. De még pazarabbul forgatta a tollat: korának egyik legtermékenyebb piarista szakírója volt. Több mint húsz folyóiratban, köztük a legelőkelőbb szaklapokban (Századok, Győri Történeti és Régészeti Füzetek, Archeológiai Értesítő, stb.), jelentek meg történeti és közművelődési tárgyú cikkei és értekezései. Két önállóan megjelent történeti műve a magyar birodalom címereiről s színeiről, egyetemi, illetve akadémiai díjat nyert.

A paptanári kötelességeket, sőt időközben az 1872/73. iskolai évben a sátoraljaújhelyi gimnázium vezetését is, lélekkel ellátni és emellett ilyen termékeny irodalmi tevékenységet folytatni: erre csak az képes, aki hivatása aszkétájának érzi magát. Mint a jó vadász mindenfelé cserkel, Iványi mindenütt vizsga szemmel régiségeket és emlékeket kutatott fel, de azután mindjárt megőrzésükre és elhelyezésükre gondolt, közízlésnevelő célzattal. Erősen lelkesített-izgatott helyi múzeumok létrehívására. Nem törődött a kicsinylő, megnemértő közönnyel. Már Veszprémben 1871-ben és Sátoraljaújhelyen 1874-ben majd 1882-ben Magyaróvárott, szózatéi intézett az értelmiséghez múzeum alapítása ügyében. Magyaróvárott buzgólkodást visszhangra talált s a jóváhagyott alapszabályokkal 1885-ben meg is kezdte működését a Mosonymegyei Történelmi és Régészeti Egylet, melynek szellemi atyja Iványi Ede volt, mégis megelégedett az alelnöki állással s az ásatási munkákban való részvételével, főként Mosonmegye monográfiájának megírásával járult hozzá) a magyar történeti tudat élesztéséhez. Már 1877-ben, amikor Magyaróvárra került

felvillant előtte a nagy cél: a megye részrajzának elkészítése. A vármegyei közvélemény Ivánfitól várta e nagy munkát, mely érett férfikorának két évtizedébe került.

Aki csak futólag áttekinti a millenniumi év táján kiadásra került megyemonografiák nyomdai műgonddal kiállított vaskos köteteit, hamar rájön arra, hogy ez a munka egyetlen ember vállaira nehezedve, mit jelent. Különösen, ha megtoldva oklevélfüggelékkel vagy legalább regestákkal, amint ezt Iványi kitervelte *«Mosonvármegye múltja és jelene»* című háromkötetes, hét kiló súlyú kéz-? iratában.

Erről az elszánt, hangyaszorgalmú munkájáról ezt írja a magyaróvári házfőnök: «Húsz éven át gyűjtötte Iványi az adatokat. Beutazta a vármegye minden zugát, átkutatta a vármegyei és községi levéltárakat, felhalmozta a statisztikának összes értékesíthető adatait, kiböngészett tömérdek illusztrációt – és a három vaskos kötetre tervezett mű így nemcsak készen várja a nyomdafestéket, de kiállotta már az illetékes kritikát is.»

Pillantsunk bele élete főművének munkamódszerébe és próbáljuk ellesni írói műhelytitkait. A gondos kiállítás, a sűrű hivatkozások, a mellékelt apró cédulák sokat elárulnak a szerző akribiájáról. Néma divatos pozitivista irányzatnak hódolt, de lelkiismeretes igazságszeretetére hallgatva jegyzett fel sok-sok aprólékos adatot, mert nem lehet tudni, nincs-e döntő, vagy hézagpótló jelentősége a kis mozaiknak. Van egy-két olyan történetírói szempontja, mellyel fölébe emelkedik a többi, gyakran csak krónikás és a magasabb, szellemtörténeti szintézis iránt színvak monografusoknak.

Manap a településföldrajznak magától értetődő követelménye, hogy a dűlőnevek, a felszíni, domborzati elnevezések perdöntően szólnak bele a nemzeti, faji elsőbbség megállapításába. Iványi megsejtette ezt, és még az eltűnt telephelyeket is összeírta és ezzel hangsúlyozta a fajmagyar tájalakítás elsőbbségét, fölényét egy oly vármegyében, mint Mosonmegye, ahol vegyesfaji szimbiózis alakult ki.

Mostoha sorsa volt akkoriban az egyháztörténetnek, a vallási néprajzról nem is szólván. Kitette magát az ultramontán jelzőnek az, aki tudományos műben egyházi dolgokat tárgyalt. Iványi érezve azt, hogy a közműveltségnek, a haladásnak a vallási élmény elsőrangú tényezője, szerető gonddal jegyzett fel minden hozzáférhető vallástörténeti mozzanatot és a protestánsokét is ugyanoly részrehajlatlanul. A templomcímeknek vallási-nemzeti jelentőségét megérezte, az egyházkormányzati adatokat sem hanyagolta el és rámutatott az egyházi építkezések stílus- és művelődéstörténeti szerepére.

Emésztő munkája közepette Iványi Ede az 1890-91-iki tanévvel befejezte 47 évig tartó tanári működését. A hetvenéves aggastyán a közel félszázados erőfeszítésben kimerült. Nyugalmát Magyaróvárott, a magyar Rubiconnak, a Lajta-Sárvíz folyócskának partjain kezdte élvezni. Azon a tájon, mely oly hasonló arculatú és sorsú a nem messze fekvő szülőföldéhez. Mosonmegye tája második hazája lett s annál erősebben hozzánőtt, mert a kutatásai során rögönkint megismert honi tájékhoz a vérséginél is gyökeresebb kapcsok, a szellem kapcsai fűzték hozzá.

A nyugalom csak névleges volt, íróasztalától most sem tudott megválni.

Lássuk a tipegőléptű jóságos aggnak napirendjét. Reggel bemutatott szentáldozata és ájtatosságai után megöntözte, megsimogatta tekintetével kedves virágait az ifjúság kertésze. Kalazanci Szent József buzgó szőlőmunkása itt sem tagadta meg vérbeli nevelő voltát. Aztán a szellemi munka oltárán, íróasztalánál hozzá-

látott a már befejezett, de kiadást el nem ért monográfiája lapozgatásának. Szívéhez-nőtt szellemi gyermekének erezte e művet, becézgette, simítgatta, csinosítgatta az annyiszor elolvasott, erőteljes kézírású lapokat. Egyszer csak elködlő tekintettel leejtette tollát s nehezet sóhajtott:

– Nem kellünk nekik! Hát hiába fáradtam, görnyedeztem?

Majd fájdalmas, lemondó mosollyal legyintett. A beidegzett szellemi munka fegyelmezettségével ezután rakosgatni, újrarendezni kezdte, tudós játékszerként, apránkint összehordott érmészeti és leletgyűjteményét. Olvasgatta szaklapjait. És csak két-három órai komoly foglalatoskodás és zsoltározás után élvezett egy-egy órai üdítő sétát a takaros városkában, az akkor még integer Mosonvármegye székhelyén.

A járda gömbölyűre koptatott macskafejes kövein óvatos, megfontolt léptekkel kopog pálcájára támaszkodva. Régi-régi ösmerősöknek bókol oda: rámosolyognak a sárgafalú barokk házak. Szeme a múltak ködébe réved, tolla életre keltette a régi köveket és emberárnyakat. Az íves kapualjak ősnyugalommal nehézkednek a kétoldalt strázsáló kerékvetők kőkapuira. Zördül a remekbekovácsolt kopogtató, csikorogva tárulnak a kapuszárnyak s a dübörgő kapualjból délcegen hajtat elő egy libériás fogat. . . Tovább halad a jó öreg, végigmegy a városkát szigetekre tagoló, kanyaros Lajta hídjain, köszönti a hajdani várnak, most «ó-akadémiának» évszázados kőtömbjeit. Végül elérkezik a főhercegi liget lombernyői alá, megcsodálja újból a liget roppant magasba terpedő, támasztópilléres ős nyárfáit s a szálas, komorzöld fenyves ünnepi csendjében templomi áhítatot érez, lelke imádságosan a magasba röppen: in excelsis!

A magány után embertestvéreit kívánja látni. Délutánonkint, a tollat, könyvet otthon letéve, be-betér az ismerősök, jóbarátok táblabíróstílű otthonaiba, szíves arcok fogadják Berti bácsit, aki oly kedves humorral, vonzóan tud csevegni külföldi bolyongásairól, vagy a városka színes jövőjéről. . .

Az 1899. év végén ágynak dőlt. Életereje fellobogott még. Élénken eltársalgott látogatóival, sőt a holtig okulni akaró még vakációi útiterveket is szőtt. Pedig már életnapjai meg voltak számlálva s az égi út várt rá. De érezvén elcsigázott erejének rohamos csökkenését, belső megadással készült a lelkes utazó az utolsó nagy útra. A végső útravalónak, a haldoklók szentségeinek példás áhítatú vétele után visszaszállt nemes lelke Teremtőjéhez, Magyaróvárott, 1900. évi január 28-án, korának 79-ik, szerzetesi életének 63-ik évében. Megfáradt porhüvelye ott szendereg a feltámadásig a kegyesrendiek sírboltjában. A rendezett, virágos, lombos sírkertben, éppen a középen, végigcsobognak a Lajta egyik ágának sietős habjai. A sorsfolyó hálát mormol a közelben szendergőnek, aki hű regőse volt.

Iványi Ede nem érhette meg műve kiadását. Ezzel sok-sok magyar küzdőnek sorsában osztozik. életműve torzóban maradt a kiteljesedés, a végső diadal előtt. Tört remények: magyar sors l

A vármegye tett ugyan kísérleteket, az ezeréves nemzeti fennállás emlékére, 1896-ra szerette volna legalább megkezdeni a mű kiadását. Két jeles történész, Békefi Rémig dr. és Majláth Béla elismerő szavakkal ajánlották a kiadást. Mégsem lett belőle semmi. A vármegye csak 20-30 előfizetőt talált, de pénzt nem.

Mik lehettek a sikertelenség, vagy tán az elgáncsoltatás okai? Iványi a kéziratában többször tesz panaszos célzásokat az elébe vetett akadályokra és elzárkózásokra. Rossz nyelvek azt suttogták, hogy Iványinak egy vetélytársa, tudós féi$_r$ tékenységből gáncsolta volna el a kiadást. De ez tán csak mendemonda . .. Talán a túlméretezett, három kötetre osztott terjedelem kiadásának magas költségei

repertóriumszerű előadásmódját nem tartották eléggé vonzó olvasmánynak a nagyközönség számára? De hiszen az akkoriban megjelent monográfiák többé-kevébbé

riasztották vissza a megyét? Avagy tán Ivánfinak kissé száraz , krónikás sorrendű, repertóriumszerű előadásmódját nem tartották eléggé vonzó olvasmánynak a nagyközönség számára? De hiszen az akkoriban megjelent monográfiák többé-kevébbé hasonszőrűek voltak és még nem érvényesült az a később diadalmaskodott elv, hogy a tudományos könyvek stílusának nem szükségszerű velejáróik a csín nélküli mondathalmazok és a tudós unalom.

Akárhogy is áll a dolog, Ivánfi Ede maradandó értékűt alkotott; zajtalan, szívós közérdekű munkássága, szép, jézusi és magyar életműve sokáig melegítő, útmutató fáklyaként fog lobogni a magyar és piarista égbolton!

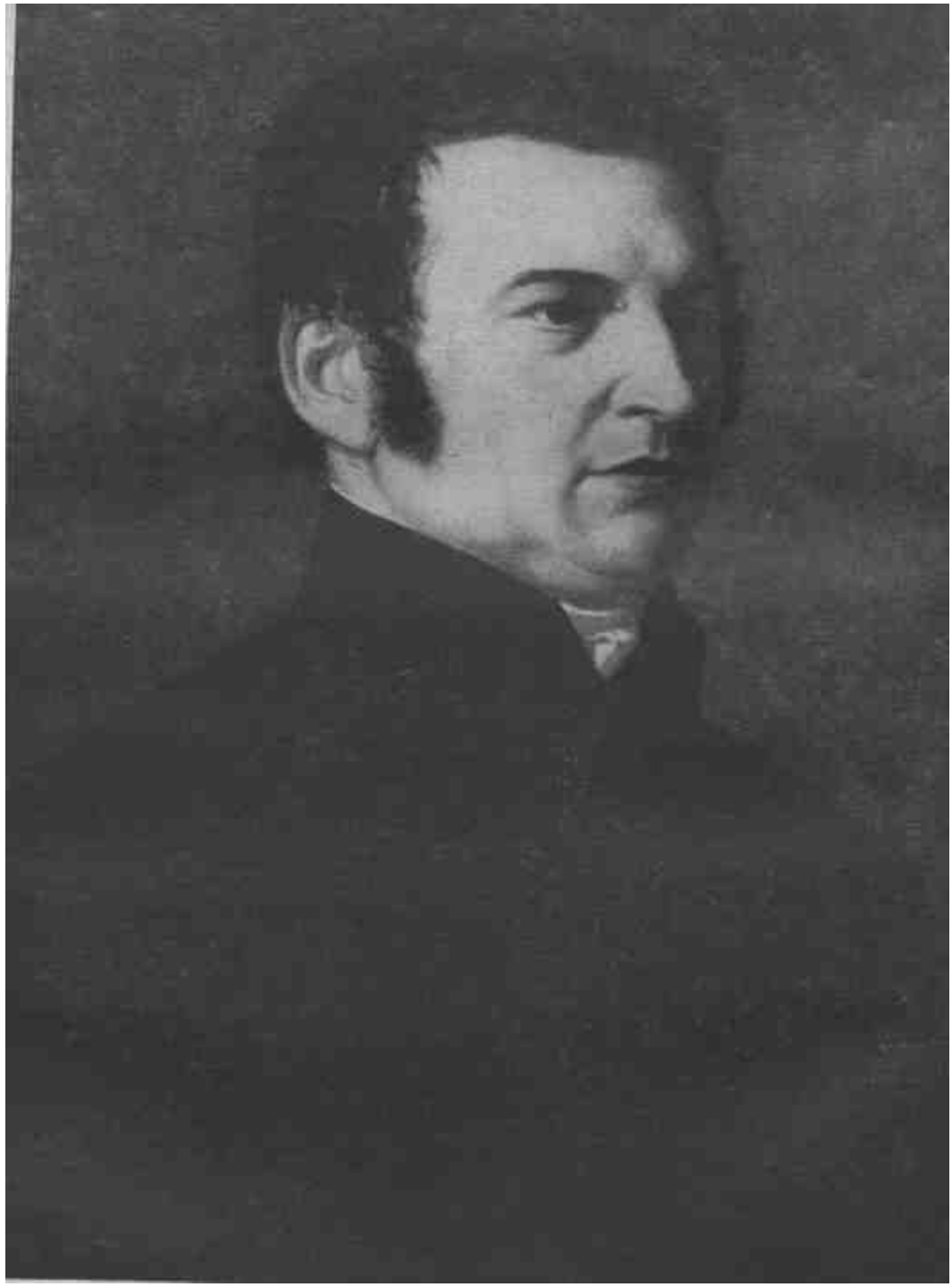

Dr. Kanszky Márton:

SZABÓKY ADOLF

(1821-1880.)

A magyar iparosság apostola volt. Mindössze 59 évet élt. Ennyi idő a maradó alkotások kimódolásához soknak éppen nem mondható, a nagy elgondolások megvalósításához meg szinte kevés. Dr. Szabóky Adolf élete mégis igen gazdag időtálló tettekben. Azóta, hogy az élők sorából elköltözött, már több mint félszázad múlt el. Ezalatt az idők múlása beigazolta azt, hogy halála tényleg csak testének elmúlása volt, mert vezérlő elve: «dilectio Dei et proximorum», nem múló szólam volt, hanem – az Isten és az embertársak szeretete – még ma is a legidőszerűbb életcél. Megvalósítására életét adta. A nemzet életének fejlődésében ugyanis a szociális összefogás gondolata ma még időszerűbb, mint volt az ő korában. Az idő tehát még azt is beigazolta, hogy dr. Szabóky Adolf alkotásai ma is élők, fejlődésre képesek és szükségesek. A lelke jó egy századdal látott előre. Már akkor észrevette a magyar élet szociális körülményeinek fejlődő nehézségeit. De jól látta meg ugyanakkor a szervezésben és a tömörülésben rejlő erők nagyságát is. Ennek következménye volt az, hogy dr. Szabóky Adolfnak egész élete minden tettével, a leghatározottabb elhivatottság jeleit mutatta. Miként nagy piarista kortársai közül Trautwein János az Eucharisztia tiszteletét az Oltáregyesület megalapításával akarta tovább fejleszteni; vagy amint Lévay Imre a vallással nem sokat törődő liberális korszaknak hitvalló katolikusait a mai Központi Katolikus Körbe gyűjtötte össze, úgy akarta dr. Szabóky Adolf is életének rátevésével, «ad maius pietatis in rementum» a hazai iparos ifjúságot és társadalmat egybegyűjteni és annak kultúráját, Kalazanti Szent"József szellemében felemelni és kiművelni. Dr. Szabóky Adolf életének ezirányú beállítottságát sa magyar nemzeti és szociális téren kifejtett munkálkodását a Katolikus Legényegylet megszervezése mutatja meg a leghívebben. Itt találjuk meg dr. Szabóky Adolf múltjának azon emlékköveit, amelyeket szívós és fáradhatatlan munkásságával önzetlenül tárt fel, mintegy a sziklák nyers anyagából őmaga fejtett ki és formált ma is élő, időszerű tényékké.

Schneider András szűcsmesternek és szelídlelkű nejének: Weidinger Erzsébetnek Adolf fia egyéni életét 1821 szeptember 9-én kezdte meg Budán, a Fazekas-tér 3. számú családi házban, a mai Szilágyi Dezső téren. Az egyszerű, de bensőséges családi környezet mélyen vallásos élete a fejlődő gyermek lelkületére igen nagy hatást gyakorolt. Schneider Adolf neveltetése tehát ennek megfelelően vallásos és szigorú volt. Atyjának Istenbevetett hite, anyjának gyengéd szeretete egész életére kiható legnagyobb példaadás volt. Atyját bár korán elvesztette, mégis nevelésében ifjúkoráig a tőle kapott, lemérhetetlenül is nagy fajsúlyú szellemi örökséget, mint minden jónak forrását, egész életén át érezte s vitte magával.

A piarista élettel a kegyes atyák kezén levő budai archigymnasiumban végzett tanulmányai folyamán ismerkedett meg. A német anyanyelvű kis diák ekkor

már jól beszélt magyarul is. A rend nagyjai közül nemcsak Dugonics András gyönyörű magyarságát ismerte, hanem Horányi Elek, Révai Miklós és mások érzésvilágát is. A XIX. század folyamán ugyanis a piaristák háza német Pest-Budán «a magyarság vára» volt. Az ifjú Schneider Adolf a két humaniórai osztály elvégzése után, 1837. szeptember 14-én lépett a kegyestanítórendbe. A kétéves próbaidőt Kecskeméten töltötte (1837-39). Egészen szokatlan, hogy a nevét «cum indultu regis» már ekkor «Szabóky»-ra változtathatja. Ezután két évig gyakorló tanítást végez Nagykanizsán (1839-41), majd Vácra kerül a bölcseleti tanfolyamra (1841-43), amely után Nyitrán a teológiai tanulmányait végzi el (1843-45) és 1845-ben megszerzi a budapesti tudományegyetemen a bölcsészdoktori diplomát is. A következő tanévet (1845-46) Pozsonyszentgyörgyön tölti, ahol papi és tanári előkészületének ideje is lezárul, mert 1846-ban az egyházirend szentségét is felveszi. Most már, mint teljesen kész piarista tanár kerül Szegedre, ahol 1846-48 folyamán tanít, és szívesen hallgatott szónok gyanánt mondja szentbeszédeit. Jószívűsége és szociális érzéssel eltelt lelke az árvízzel kapcsolatos mentés idején, az első izben mutatja meg azt, hogy mennyi abban az embertársakért cselekedni és áldozatot hozni tudó «dilectio proximorum» ... Segítő közreműködéseért királyi elismerésben részesült. Az Alföldről két év múlva Erdély fővárosába, Kolozsvárra került (1849-50), ahol mint templomi hitszónok, jártasságával csakhamar kitűnt. Mint tanár nagyszerű előadásaival keltett figyelmet. A kolozsvári rendházat látogató Tamásy József tartományfőnök figyelmét is magára vonta, aki Szabóky Adolfot a következő tanévre a pesti rendházba helyezte át. A pesti piaristák neve és szereplése ebben az időben már igen jól ismert volt a nagyközönség előtt. Erre vonatkozóan írta Horányihoz küldött levelében a protestáns Losonczy a következőket: «a pesti piaristák a XIX. század elején nemcsak az ifjúságnak magyarosításával vívtak ki maguknak kitűnő nevet és nemzeti elismerést, hanem életükkel is a legnagyobb humanizmust szolgálták.»[1] Az áthelyezés eme körülménye természetes, hogy dr. Szabóky Adolfra is ösztönzően hatott.

Hogy milyen komoly elhatározással választotta Szabóky Adolf *életpályáját,* és arra milyen nagy körültekintéssel készült, azt megmaradt naplótöredékének lapjai bizonyítják. Belőle azonban következtetéseket tehetünk családi otthonának körülményeire és gyermekkorára is. Miként diák korában, hasonlóan rendi növendék korában is gyakran «érez szeszélyt a verselésre». Töredékben fennmaradt költeményeiből a nemzeti felújulás szelleme árad. A felébredt nemzeti érzés hangja szólal meg történelmi tárgyú költeményeiben (Királyválasztás, IV. Béla és Frangepán, Hadítélet, Kanizsa). Több balladája, szonettje és néhány lírai költeménye maradt meg. Ezekben a vallásos lélek és az édes anyját szerető gyermek érzésvilága lát napvilágot (Keserv, Fájdalom, Isten keze). Ilyen a «Szent István» című legendácskában «Az anya imája» (1843), valamint egyéb, anyjához írt, de aligha elküldött költeményének hangja is (1843. november 24), vagy a «Fájdalom» szonettje is, amelyben anyjáért így könyörög: «Megáldva őt, vedd vissza jó anyámat a testi épség éltető karába!» Ifjú éveinek lírája többször kissé fájdalmas hangulatú. Ez úgy látszik egyrészt atyja korai halálával, másrészt pedig a szerzetesi lemondással, a szent kereszt és az elmúlás gondolatával társul. Bármennyire szívesen verselt is, költői készsége nem mondható különösnek.

A szülői ház ráhatásain és emlékein kívül Szabóky Adolf fejlődő ifjú lelke jelentős benyomásokat kapott a *piarista atyák* részéről is. Főképen Ma jer Károly jóindulatú pártfogását mondja felejthetetlennek. Elhalt atyjának óhaján kívül, úgy

látszik az ő ráhatása is elhatározó befolyással érvényesülhetett Szabóky Adolf lelkében az életpálya választásakor. «Benne a jótevőt, a határtalan szelídségű jóakarót tisztelem, – mondja róla naplójában. Ő igazítá lelkemet a világ szeszélyteljes útjain, δ ujjaimat a lant húrjain, ő szózatomat az ékesszólás irányain.» Valószínű, hogy Majer Károly közvetlen és egyetemes ráhatása acélozta meg Szabóky hazafias érzésvilágát is, és keltette fel lelkében a törhetetlen iparkodás és a komoly elhatározás erejét, amellyel, – miként azt naplója mondja -, «ő maga is nemzetiségünket és annak magasztos eszközeit, a nyelvet mívelni és terjeszteni akarta. Sugárövezte valóddal tünöngsz, mézédű szavakba burkolod tettre hívó intésed bühatályát! Meg lőn Î» (Napló, 1843. november 20.) A családi háznak és az iskolának ez a kettős környezethatása termelte ki tehát Szabóky Adolf ifjú éveinek érzésvilágát, és indította meg azt a szellemi fejlődési folyamatot, amelyből Szabóky Adolf lelke az elnyomatás idején megizmosodva, nagy átfogó erővel lép ki a nemzeti és szociális élet tevékenységének színterére.

Az ifjú Szabóky *egyéniségének* vallásos érzésvilága és Istenszemlélete is a szülőktől és az iskolától kapott alapon fejlődik tovább és szélesedik ki. Erre mutat lord Byron életéből vont tanulsága is: «e világoni bajokat állhatatos lélekkel tűrnünk illik, nehogy az életsorvasztó melancholia gyötrelmei őröljék meg erőinket; jie remegjük a halált iszonyú rémként, hanem tekintsük azt egyedül e világból más jobbrai átmenetnek» (Napló, 1843. októner28). A túlvilág és az elmúlás gondolatával egyébként is sokszor foglalkozik. Ezt mutatja 1843. november 1-i feljegyzése is. «Harangoznak imádságra; jerünk kérjük az Istent, hogy ez élet után kegyelmezzen nekünk, mert a deák költő szerint. . . moreris, Victima nil miserantis orci,. . . omnes eo cogimur!» Istenimádásáról beszédesen szóló feljegyzése a következő: «Az imahelyről jövök, s keblem ritka buzgalomtól hevittetve Istenéhez fohászkodott. Szeszélyt érzék a verselésre s a szent keresztről így dallék:

Hevül szívem e tárgy miatt
Lángoló érzelmivel,
Föl nem cserélném e világ
Bármilly dús kincsivei!

Föltekintek rád áhítattal.
Könnytörött szemem …
Imára nyílnak ajkaim,
S ihlettel megtellem:
Az Isten-embert látom ott,
A megtestesült Igét, -
Mint áldozá fel érettünk
Ártatlan életét.» (Napló, 1843. november 24.)

Ilyenféle volt az az előkészület, amely tartalmat adott Szabóky Adolf *piarista életének az első részéhez.* Ebből a lélektalajból sarjadt ki az istenszolgájának lelkülete. «Pap vagyok! Mióta? Meddig? Az elsőre felelem: Kedves emlékű édesatyám sírba szállta óta! Az ég tudná mivé leendek, ha a kegyes Ég, nemzőm életét még néhány hónappal tovább tartja föl! Szabad nevelés, szabadon engedé kifejlését lelkületemnek. «Istent imádj!» volt szigorú, de büntetéseiben is kegyes atyám nevelési elve. Sírba vivék őt. Porlatag testét fedő hantokon, özvegyi búba mélyedt anyám és az én, csak szívsajtolva sírni tudó szemeim emlékkönnyei csillogtanak. Nyugodj, drága atyám, árvult életem legkiesebb perczetenei azok, mik boldogult

valódat s evvel meglankaszthatatlan atyai szeretetedet elém varázsolják! Mi volt anyám, e fejére omlott búbajok közepette? Egy éden, mellynek boldogságát a zord sors dúlá fel. Ketten ülénk az ablak párkányzatán. A leáldozó nap bágyadozó fényi fösték, szabályos, de búszántotta arczát. Mi lesz belőled, édes Adolfom? Kérdé anyám, azon megfoghatatlan bájjal, melly az ember szívét szendesítőleg karolja át. Én, nem egészen 16 évü, mintegy atyám szelleme által meghatatva, anyámra emelem föl szemeimet, láttam a nap végsugarától telt könnyeket pörgeni búval körzött szemeiből és szám kimondá a sorshatározó választ. «Pap». . . Boldog vagyok-e? Válaszom erre Báró Eötvös József Carhausiának eme szavaiban rejlik: Csak a boldog mondhat le a világról, csak az, kinek szívét erős hit tölti el, lehet boldog kolostorban, vagy olvasd e rímeket:

«Igaz tehát: a zárda annak üdv,
Kit vonz hitének ösztöne:
De kit hiú vigalm' reménye vonz,
A zárda annak börtöne.»

(Napló, 1843. november 24.)

Kézirati hagyatéka szerint az *önművelést* igen korán kezdte. Érdeklődési világa eleinte sokfelé ágazó volt ugyan, de határozott és komoly. A szellemi értékek gyűjtögetésében nagy segítséget jelentett Szabókynak a magyar és a német nyelvnek tökéletes tudása, valamint a latin nyelvben való nagy jártassága is. Iratai között német nyelvű nem sok maradt. E kettős nyelvismerete révén tudott olyan sokat átültetni németből a hazai nyelvre. Ez a nyelvtudása a külföldi, főleg pedagógiai irodalom figyelésén kívül későbbi pályafutásán, előnyt jelentett Szabóky számára személyi kapcsolatok megteremtéséhez is. A komoly munkában is vele járt a humor. Szerette az ellentétek kiemelését is, a szelíd gúnyt és a finom szarkazmuszt is. Ezért írta a naplójában a következőket: «Kedvem csosszant újra verselleni. Vissza jön ismét ama boldog kor, mellyben poézis tévé édjét napjaimnak; adja Isten, hogy ájtatosság fűszere, hívség gyöngye tündököljék és gúny ostora rejljék verseimben!» Talányos és vidám versei között, kora nagy férfiairól összegyűjtött kuriózumokat is találunk.

Sok-sok szépen írt, apróbetűs feljegyzése kitartó szorgalmára és önnevelésének szívósságára vet fényt. Rajta keresztül érdeklődési körén kívül, bepillantást nyerhetünk törekvéseinek és célkitűzéseinek tárgyába is. Úgy látszik, hogy idejét állandóan és a legnagyobb tervszerűséggel igyekezett szellemének gyarapítására a lehető legjobban kihasználni. Ennek és csakis az ilyen szigorú munkálkodásnak és fáradhatatlan gyűtögetésnek lehetett olyan nagyszerű eredménye, mint amilyen volt Szabóky Adolf lelkének tartalma. Ezzel a lélekedzéssel Szabóky egyúttal ránevelte magát az önfegyelmezésre, az önmegtagadásra, valamint a pontos és kitartó munka szeretetére is. Erős elhatározására és szívósságára jellemző azon körülmény is, hogy a mássalhangzóval kezdődő szavak kimondásakor jelentkező nyelvtechnikai nehézségről is teljesen leszoktatta és kiváló szónokká feljesztette magát.

Az írása, -fiatal és öreg korában egyaránt, – gondos és szép. Fejlegyzéseit mindig acéltollheggyel írta. írásmódja korának szokásos betűvetése, igen apró betűvel írt kaligrafia. Egyenes sorai között állandó és egyforma sorközt tartott. Magyar és német betűi elnagyolást soha sem mutatnak. Szívesen használta a nagy kvart formát. Gondosan összevarrt füzeteinek lapjain átlag ötven sort írt. A sor-

közök sűrűsége és a betűk nagysága nem igen változott meg, még idősebb korában sem. Feljegyzéseinek javarésze könyvmásolat és teológiai jegyzet.

Sokat és sokfélét olvasott. Nagy figyelemmel szedte össze a mennyiségtani ismereteknek és a magyar nyelvnek anyagát, szókincsét. Erre vall a feljegyzései között talált közmondás szólásmód-gyűjtemény és magyarázat. Ezek szerint tehát a magyar nyelvet állandóan és öntudatosan művelte. Irodalmi olvasmányairól higgadt és józan megállapításai vannak. Megítélései tág világszemléletről és korához mérten érett felfogásról tanúskodnak. Szépirodalmi olvasmányai alkalmával, ha együtt él, szenved és örül is a regények jellemeivel, mégis mind g lélekelemzést végez. Szinte igazi karakterológus már az önnevelés és kiképzés kezdetén is. Szívesen olvassa Jósika Miklós regényeit. A Könnyelműekről ezt mondja: «jobban motivált és kivitt, jellemzett és jellemkövetkezetes darabot nem olvastam» (Napló, 1844. február 13). «Decibal, remek nyelven van megírva, sok a tény benne, de vajmi kevés a morál, legfeljebb az, hogy hódoljunk szenvedélyeinknek s szeressük hazánkat, mint az utolsó Dák.» Abafiról megállapítja: «Labor improbus omnia vincit». A csehek Magyarországon című regényével kapcsolatban is igen jellemzően nyilatkozik: «Mátyás jelleme, – örülök, mintegy vallomása a szívetragadó Jósikának, – ebben gyüjté meg tehetsége gyöngyeit. Éljen!» (Napló, 1843. november 1.)

Szabóky Adolfot mind a mennyiségtan, mind pedig a magyar nyelv és irodalom kiművelésében nagyban segítette a rendi kereteken belül működő és a teológiát végző tanárjelöltek számára alakított *«Dugonics-Társaság»* is Nyitrán. Ennek értékét főleg abban találjuk, hogy a túltengő klasszikus ismeretekkel szemben abban az időben a magyar nemzeti szellem ébrentartására igen előnyös kihatással volt. Abban a korban az itteni szereplők példája és a kölcsönös buzdítás ugyanis, igen szuggesztív és serkentő erőnek bizonyult a nemzeti öntudatra való ébredés tekintetében. Kitűnő előadói készségét Szabóky Adolf nagy részben itt szerezte meg szónoki jártasságával együtt.

Sok, szépen kidolgozott szentbeszédje mutatja, hogy milyen módszeresen épültek fel szónoklatai, és milyen gondos előkészület előzte meg a Nyitrával szomszédos Berencsen mondott beszédeit. A nyitrai Dugonics-Társaság Szabókyval együtt sok régi magyar piarista atyának lelkében gyújtotta fel a magyar nemzeti öntudat szikráját. A társaság életét Szabóky is, hogy milyen nagyra tartotta, azt mutatja önbizalma és meggyőződése. «Mint a Dugonics-Társaság tagja, ki állandó hasznot vágyok vonni belőle, többfélét dolgozgatok. Jót-e, rosszat-e, nem tudom: de bizonyos az, hogy mindenkor, valahányszor munka-anyagról gondolkodom, Kazinczynak e versei lebegnek szemeimnek előtte:

«Jót s jól! Ebben áll a nagy titok; ezt, ha nem érted
... Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.»

(Napló, 1843. dec. 27.)

Szabóky Adolf élete – főként pedig – a fiatal tanári évek, a magyar nemzet történelmi fejlődésének legváltozatosabb átalakulási idején peregtek le. Ekkor már a magyar értelmiség nagy részét a francia forradalom eszméi nemcsak megérintették, hanem át is hatották. Ennek következménye lett az, hogy a nemzeti érzés cselekvésre készen állt, a demokratikus felfogás pedig, az önös és kiváltságos rendi alkotmánnyal mindinkább szembe került. A vallásos ideálok hitét itt is felváltja a franciák által kitermelt: haladásban való hit, ez lesz a későbbiekben a nemzeti

fejlődés alapja. Az ifjú nemzedék ebben vakon hisz, mert nyílt szemével jól látta a rendiség hátrányain kívül az ország gazdasági és szociális elmaradottságának nemzeti veszedelmét. Mindebben való eltökéltség, ha rejtve is, de szívósan dolgozott az új magyarságért. A szabadelvűségnek és a nemzeti gondolatnak összefonódása, a magyar nyelvnek nemzetivé való tétele, a Pesti Hírlap hangja, főleg a modern magyar nemzet atyjának: Széchenyi István grófnak, hatalmas vonalú nemzeti programmja, minden mesterkedő elnyomás ellenére is, mint egetkérő eszmék, a megvalósulás terére jutottak.

A nemzeti átalakulás emez erjedő folyamata Szabóky Adolfnak lelkét sem hagyta érintetlenül, hanem már az első tanári évek alatt szociális munkára ösztönözte őt is. Életének első fele, – vagyis a szellemi kifejlődés ideje – és a vidéken eltöltött kezdő tanári évek a nemzeti reformeszmék felszívódásának idejével esnek egybe. Míg életének másik fele, -tulajdonképen férfi korának alkotó ideje, – a Pesten eltöltött 30 tanári év munkáját és társadalmi tevékenységét öleli fel. Ez a hosszabb és a tartalmasabb rész, mert ennek folyamán itt Pesten jut Szabóky Adolf egyénisége a cselekvési lehetőségek által a teljes kifejlődéshez. Fáradhatatlan munkálkodása részben az iskolában folyó nevelő, tanári tevékenység volt, részben pedig az iskolán kívül, az iparosságnak kiművelésére irányult, és a katolikus iparos ifjúságnak megszervezését és felkarolását célozta. Szívvel, lélekkel tanított, és szelíd türelemmel nevelt a középiskolában; lelke azonban elhivatottságában, – mint egykor a piarista rend nagy alapítója: Kalazanti Szent József is, – érezte, hallotta a szózatot: Tibi derelictus es pauper . . . orphano tu eris adiutor! . . . Igen, az ő öröksége volt a szegény magyar iparos ifjú. *Abban az időben hazánkban egyedülő volt az árva tanoncok gyámola és a gazdátlan mesterlegények pártfogója.*

Ha Szabóky Adolf tevékenységének nagyságát és hatalmas munkabírását szemléljük, akkor nagyon nehezen lehet azt különös isteni kegyelem és elhivatottság nélkül megérteni és magyarázni. Mért valami nagyszerű és megkapó azon ösztönös erő és készség, amely Szabóky Adolfot a gyakorlati élet embereinek mentésére és nevelésérc hívja, egy életen át ösztönzi és űzi! Közel száz éve annak, hogy Szabóky a kalazanciusi nevelést hazánkban a legmodernebbül megvalósította, midőn a katolikus legényegyletek által vallásosán nevelt, életrevaló, magyar Krisztoforoszokat küldött szét a gyakorlati élet számára. Szabóky Adolfnak ez a működése élő és valódi «dilectio Dei», valamint élő és valódi «dilectio proximi» is a gyakorlatban! Mindaz, ami Szabóky Adolfnak nagystílusú magyar lelkében élt, lobogott és abból a való életben tett lett, az a szent szeretet misztériuma volt Î Lelkét haláláig égette az *élő hit* lángja, hívta a magyar *nemzeti gondolat,* mindvégig űzte a férfi önzetlen *alkotási vágya.* Használni akart, jót akart tenni mindenkinek, főképen a magyar nemzeti közületnek. Erre hangolta őt a legnagyobb magyarnak, Széchenyinek szava. Erre a nagy életprogrammra készült oly nagy becsülettel a lélekelemző fiatal erő. Így hozza majd meg termését a családiház egyszerű és tiszta életének, az édes szülők szeretetének és mély vallásosságának magvetése.

Minden kényszerítő avagy előnytadó körülménytől mentesen, még a nagyképüspökő hiúságot is kizárva, Szabóky Adolf csak azért tudott erre a nagy munkára vállalkozni, mert mindig érezte és átélte azt, hogy súlytalanul is súlyos öröksége mire hívja; mindig átélte azt, hogy az első szent karácsonyon leszállott isteni gyermek, milyen szeretetet hozott e földre! . . . *A felebaráti szeretetnek e hatalmas átélésében van elrejtve Szabóky Adolf minden erkölcsi értékének nagysága és elhivatottságának nemessége!* Munkálkodását éppen abban az időben kezdi meg, amidőn a reakció és a szabadelvűség összetűzése a legmagasabbra hágott, és

Bach centralizáló rendszerének bukásával a helyzet a kiegyezésre megérett. Hitének és magyar embertársainak szeretetében található meg tehát Szabóky Adolf *papi, tanári* és *társadalmi* tevékenységének gyökere.

Papi hivatására kezdettől fogva nagy figyelemmel volt. Körültekintő gondossággal készült a sacerdotium fennséges állapotára. Legjellemzőbb erre az életpálya választásakor megnyilvánult erős elhatározása. Az édes atyjától kapott erős hit -vonzotta, az édesanyjától öröklött mély vallásosság serkentette fokozott érdeklődését a hittudományok komolyabb művelésére. Ez a lelkület fej ti ki hatását akkor is, amidőn rendfőnöki engedéllyel, mint hittanár a reáliskolában tanítja a katolikus hit igazságait. Lelkének ez a meggyőződése hat szuggesztív erejével akkor is, amidőn az iparoslegények lelki, testi enyhületéről gondoskodik, és társadalmi kilököttségük közepette lelkük sebeire az evangéliumi szeretetet csöppentgeti. Ekkor valóban Kalazanti Szent József szelleme testesült meg, amelyet a gyakorlatban kialakult piarista ésszerűség vezetett eredményre.

A pap Szabókyról Lengyel József, az akkori pesti házfőnök gyászjelentésében a következőket mondja: «Szabóky, mint kegyestanítórendi szerzetes alaposan ismerte rendeltetését s példaszerűen felelt meg hivatásának. Külső magaviselete csakúgy, mint érzése, eléggé bebizonyították, hogy szerzete volt eszményképe, melyben, mint gócpontban összpontosultak ágazatos törekvéseinek összes momentumai. Szerzetének ősi törvényeit csak éppen olyan tiszteletben tartotta, mint annak újabbkori intézményeit; nem forma szerint, hanem lényegben ragaszkodott azokhoz, mélyen érezte e classicus mondatnak jelentőségét: «vovere est libertatis, reddere necessitatis». Papi kötelmeit szépen tudta összeegyeztetni azon kötelességekkel, melyek egy másik téren vevék igénybe szakismereteit. Pap maradt ő akkor is, midőn mint vezérférfiú, magasra emelte és fényesen lobogtatta az iparos osztályok zászlaját. Házi körében s rendtársai között, nyájas, közlékeny, baráti érzelmekben gazdag, testvéri szeretettől lelkesített vala. Legszebb vonása: lelkének kitűnő műveltsége, mely őt kedveltté és szeretetté tette kor- és kartársai előtt».

Mint pap a lelki élet kimélyítését szolgálta még *irodalmi tevékenységével* is. Így sok, szépen szerkesztett szentbeszédje, a néptanodai használatra írt «Kis hittan» (1850), a katolikus tanuló ifjúság számára készült «Egyházi énekek gyűjteménye» (1867), «A szentély lámpája» (Wiesemann után 1860), «A legméltóságosabb Oltáriszentség imádása» (Segur után 1860) és «A trappista» címmel megjelent műve, valamint kéziratban maradt «Xav. Szent Ferenc»-ről, a «Vallás és honszeretet»-ről szóló értekezése, továbbá a «Judaizmus czáfolata» címen gyöngybetűkkel írt pályamunkája és «Vesani in Talmud» című fordítása. Valamennyi a hitélet elmélyítését szolgálta. Tárgyánál fogva itt említhető meg az érsekújvári kódex alapján készült «Régi szent beszédek» és «Szűz Szent Orsolya legendája» című tanulmánya is.

Mint munkatárs már 1845 óta serényen dolgozott Szaniszló Ferenc «Religio és Nevelés» című folyóiratába. Midőn a «Jó és olcsó könyvkiadó társulat 1848-ban megalakult, Fogarassy a legelismerőbb nyilatkozatok kíséretében kéri fel őt munkatársnak». Az elnyomatásnak e gyászos korszakában (1850) a szellemi és társadalmi élet elfojtva szorongott, Szabóky is azon kevesekhez csatlakozott egész lélekkel, -mondja róla rendi életrajzírója,-kik a hit fáklyájával kezükben, a romok között életet keresve és keltve, a lesújtott keblekben a remény vigaszát felébreszteni buzgólkodott. *Katolikus szempontból Szabókynak, mint papnak egyik legnagyobb érdeme az, hogy a katolikus hitélet táplálására és a katolikus összefogás irányítá-*

sara szükséges nyomda vállalat megszervezésében nagy és tevékeny része volt. Minden módon odahatott, hogy erre a célra az addig is üdvös tevékenységet kifejtő «Jó és olcsó könyvkiadó társulat», amelynek irányításában ő maga is részt vett, átalakuljon. Ez meg is történt és létrejött a katolikus nyomdaiparnak egyik ma is legnagyobb műintézete, a *Szent István-Társulat,* amelynek irányítását kezdetben, mint titkár, maga Szabóky Adolf vezette.

Szabóky Adolf *egyéniségének kifejlődése* a csúcspontját voltaképen akkor érte el, amidőn pesti tanárkodása kezdetén a férfi munka küzdőterére lépett, és kibontotta az ifjú években nagy szorgalommal gyűjtött szellemi értékeit, és kifejtette lelkének cselekvő energiáit. Elfogulatlanságtól mentesen érzi és helyesen tudja, hogy képességei s önfegyelmezése révén van *szellemi* értéke és erkölcsi súlya, amely tekintélyét biztosítja, csakhogy ennek kifejlődéséhez idő és aktív munka kell, A későbbiek folyamán a nagy élettapasztalat Szabóky Adolfot igen nagy emberismerettel gazdagította. Ezzel kapcsolatban fejlődött naggyá szervező ügyessége és kiváló bánásmódja. Érdekes jellemvonása, hogy sohasem az ékeszólás fegyverével igyekezett hatni, hanem mind g tényekkel bizonyította érveit.

«Jelleme sokkal tisztább, szándéka nyíltabb, törekvése erélyesebb, kitartása szívósabb, önbizalma szilárdabb, eljárása egyenesebb volt, semhogy akár elismerés, tisztelet, kitüntetés őt szerény egyszerűségében, akár a cselszövények, áskálódások, buzgó tevékenységében zavarhatták volna.»[10] Mindég és mindenütt a fáradhatatlan tettrekészség és lelkének hatalmas eleven ereje vitte őt. De erélyessége ugyanakkor nagy buzgalommal és higgadt, méltóságteljes önérzettel is párosult. Ehhez járult még a nagy társadalmi érintkezései által kifejlődött tapintata és mindenkivel szemben és minden tekintetben kifinomodott modora.

Mindez minden visszásságtól mentesen meglátszott Szabóky Adolf egész *alakján,* megjelenésén és magatartásán. A fejtartása kissé magasba tekintő volt, az öntudatos, de egyszersmint önzetlenül jót akaró és felfelé törekvő léleké. A tekintete nyílt és bátor, de egyúttal bizalomra hangoló és megnyerő is. A szeme fölényes tudást, biztonságot sugárzó, lélekbelátó, meleg tekintetű szem. Orcáin az elhivatottságnak és a belső rendezettségnek nyugalma ül. Rózsás arcszíne alatt a joviális, a szelíd ember kedélyének finom mosolya rejtőzik. A szája a határozott beszéd és a szervező erő forrása, szabályos, élesmetszésű. Magas homloka felett a hullámos hajzat, az alkotnivágyó tevékenység erejét sugárzó férfi fejének dísze. Mindez olyan előnyt jelentett Szabóky Adolf személye számára, hogy megjelenését mindenkor imponálóvá tették.

Csak általánosságban, de nem részleteiben állapítható meg az, hogy Szabóky Adolf lelkében a túláradó emberszeretet mennyi jóságnak volt a forrása. *Jószívűségére* csupán e néhány példa álljon itt. Midőn legjobb barátja: Szabó József, valami félreértés miatt kénytelen volt a noviciátust elhagyni, a többi között ezt jegyezte naplójába: «Legbensőbb érzelmem sugallata mondja: hogy nincs több barátom ezen egynél. Egy aranyat küldöttem néki, hogy segítsen magán. Ő segí ett magán s csak ezt válaszolta: «köszönöm». Kicsiny e szó, de higyjétek büszkélkedem benne, mert barátságomat eránta tettel is bebizonyíthatám (Napló, 1844. február 13). Jószívűségének egy másik tényét pesti tanár korában jegyezték fel. 1864. augusztus 4-én volt a pesti ház helyi káptalanja, ahol elfogadták azt a petíciót, amely szerint a nyugalomban levő rendtagok is olyan remunerációt kapjanak, mint az aktív rendtársak. Ezzel kapcsolatban felkérték a rendtársakat arra, hogy a meglevő, de csekély alap növeléséhez járuljanak hozzá valamivel. «Probat o hoc postulat o P. Adolphus Szabóky, ad augendum praedictum fundum, generosa 100 fl. Oblatione

se accessurum palam pollicitus est.» Végül jószívűségére vonatkozóan a halálakor kiadott házfőnöki jelentésben a következőket olvashatjuk: «Több jómódú iparos könnyező szemekkel bizonyította előttem, hogy kedvező helyzetét, egyedül Szabókynak, hőn szeretett útmutatójának és tanácsadójának köszönheti, ki még az ágrólszakadt szegényt is jó indulatával felkarolta, anyagi segéllyel támogatta, atyai szeretetének melegével ápolgatta; közbenjáró volt, ha közbenjárásával segíthetett, hő pártoló volt, ha pártfogása által valami üdvöst eszközölhetett. Innen a bizalom, a fiúi, határtalan bizalom, mely hazaszerte, hol iparosok léteznek, megnyerő személye irányában nyilvánult».

Szabóky, mint *az ifjúságnak tanítója és nevelő pedagógusa,* kerek harminc éven át volt a magyar nemzeti kultúra szolgálatában. Kezdetben, mint gimnáziumi, később, mint reáliskolai tanár, ahol főleg a hittant és a magyar nyelvet tanította. A múlt század közepén országunk kultúrájának gyors fejlődése, polgáriasodásunk és gazdasági életünk hirtelen való kialakulása egy egészen új iskolatípus megszervezését tette szükségessé. Nem érdektelen, hogy ezen gyakorlati ismereteket és gyakorlati kiképzést nyújtó iskola felállítását éppen gróf Széchenyi István sürgette. Ezen feladatok megoldása várt a reáliskolára. Nem érdektelen továbbá még az a körülmény sem, amely a reáliskolák kialakulásával kapcsolatban a piaristák nevéhez fűződik. Miként legújabban is a tanító szerzetes rendek közül ők vették elsőnek kezükbe ma a kereskedelmi iskolatípust, úgy annak idején a reáliskolák kialakításában is tekintélyes részük volt a piaristáknak.

«Tudjuk, hogy a reáliskola egy mélyen vallásos szekta (!) kebelében keletkezett, – mondja Kemény X. Ferenc a székesfővárosi IV. kerületi reáliskola történetével kapcsolatban – tudjuk, hogy Ausztriában a talajt a reáliskolák számára leginkább a kegyesrendiek készítették elő azáltal, hogy a reális tudományoknak s a hasznos ismereteknek tért nyitottak iskoláikban. Érdekes jelenség azért, midőn látjuk, hogy nálunk is leginkább egyházi férfiak voltak, kik a reáliskolák iránti balhit ellen síkra szálltak. Németországban a harmincas években azzal vádolták a reáliskolákat, hogy a vallástalanságnak, a materializmusnak, a politikai szakadárságnak s a forradalmi szellemnek fészkei.» «A pestvárosi negyedik kerületi községi reáliskola csirájának azt a két reálosztályt tekinthetjük, amelyeket a múlt század negyvenes évei vége felé, Pest város közönsége a Kötő-, – mai Piarista-utcában - fönnállott főelemi tanodával kapcsolt össze. A Kötő-utcai elemi iskola s vele együtt a két reálosztály az ájtatos rendűek vezetésére volt bízva, amely tanítószerzet a magyar oktatásügy körül különösen a XVIII. században érdemeket szerzett.»[2]

Ebben a reálparallel osztályban kezdte meg Szabóky Adolf nevelő munkásságát Pesten. Innen, az új iskolatípus kialakulásával átkerült a székesfőváros IV. kerületi reáliskolájához, amely a mai Reáltanoda-utcában levő Eötvös József gimnázium épületében volt. Ebben az intézetben midőn a hatosztályos német reáliskolát 1854-ben felállították, annak párhuzamos magyar tagozatát Szabóky Adolf vezetésével a piaristákra bízták. Majd 1860-tól kezdve az iskola teljesen magyar szelleművé fejlődött, és hat, illetve nyolcosztályúvá lett. Ezekben az osztályokban Szabóky Adolf eleinte hittant és magyar nyelvet tanít, mint a reáliskola rendes tanára, de a felekezet nélkülivé alakult reáliskolában is megmarad a hittan tanárának. Egyébként is Szabóky az iskola megalakulásától kezdve mindvégig a legnagyobb lelkesedéssel szolgálta a reáliskolák ügyét. A főváros iparos köreiben vitt szerepével a reáliskola tanári karának talán a legtekintélyesebb s a főváros lakosságánál bizonyára a legnépszerűbb tagja volt.»[4]

Szabóky Adolf *mint tanár* «a tantermekben calasanzi buzgósággal működött. A szó nemesebb értelmében atyja vala édes övéinek, úgy tekintette azokat, mint a szülék legdrágább kincsét, az egyház és hazának legértékesb zálogát; nem is mulasztott el semmit, hogy őket értelmesen oktatva oda vezesse, hol dicsőség a jutalma a lankadni nem tudó nemes munkálkodásnak. Feltűnni nem vágyott soha, csendben szőtte hálóit, s meglepően dús eredménnyel indította meg és végezte be halászatát. Istentől öröklött szép tehetségeit, mint Urának hű szolgája, szorgalmával megszorozva, mindenütt úgy tűnt fel, mint áldása a gondjaira bízott fiatalabb nemzedéknek».[5]

Mint tanárnak *a tudása* a kor színvonala felett magasan állott, mert amidőn a szaktanítás rendszerét 1850-ben behozták, a tanítás előmozdítására szükséges jó *könyvek megírásával* igen tevékenyen működött közre. Az elemi, a gimnázium és a reáliskolák számtani, mértani és rajzolástani ismereteinek elsajátítására mintegy 86 féle tankönyve jelent meg. Közülök több 7-10 kiadást ért meg. De volt használatban Szabókytól latin nyelvtan is. Földrajzi kézi atlaszát országszerte ismerték. Magyar ABC-jéről megállapította a szakbírálat: «másokat kitűnő mértékben felülmúló jelességet keres».

Szabóky tanári egyéniségének testi, lelki megnyilatkozása szerint «inkább volt nevelő, mint tanár; többre tette a vallásossággal párosult közepes műveltséget, a sokszor kétkedéssel és kriticizmussal járó magas tudományosságánál. Tanítványai iránt eléggé szelíd vala, de szükség esetén kérlelhetetlen szigort is tudott alkalmazni; az erkölcsös, csöndes magaviseletet becsülte a legtöbbre a növendékekben. Kitűnő bánásmódja volt a szülőkkel szemben, kikkel olyan meggyőzően tudott beszélni, hogy tanácsa ritkán téveszté el hatását. Tekintve Szabóky egész egyéniségét, ő egyik tiszteletre méltó s talán utolsó képviselője vala a régi pedagógiának, mely a modernnél kevésbbé alkalmazkodott a növendékek egyéniségéhez, és kevesebb súlyt helyezett az értelem fejlesztésére».[6]

A magyar nemzeti közület felvirágoztatására, általában pedig a magyar nemzeti gondolatért való áldozatkészség Szabókynál mindig tettrekészen állt. Szívesen munkálkodott közre a fiatal iparosok részére rendezett ingyenes esti előadásokon. Türelemmel oktatta őket a magyar szóra, írásra, mert «a magyarságnak őszinte és lelkes barátja volt; az idegen nyelvűek iránt nagy kíméletet és türelmet tanúsított, különösen midőn felnőtteket tanított a hazai nyelvre».[7]

A pedagógus Szabóky *lelkének vallási feszülését hirdeti* ma is a IV. kerületi Eötvös József gimnázium zászlaja is, amelynek gondolatát ő már a reáliskola német korszakának idején, – 1855. október 4-én – felvetette, noha az csak 1864. június 12-én valósult meg. Szabóky Adolf jelentős közreműködése révén, több mint félezer forint adományból készült zászlót Scitovszky hercegprímás nagy ünnepélyesség közepette szentelte meg az egyetemi templomban. Ez alkalommal a szentbeszédet Szabóky Adolf mondotta, dicsőítve a zászló szent kereszt jelét, mint a valódi tudomány éltető forrását.

Szabóky pedagógus lelkét ezenkívül a *magyar nemzeti gondolat* is teljesen áthatotta. Erre igen jellemző esetet tár elénk a reáliskola első szakcsoportjának 1873. november 19-én tartott értekezlete. Ezen «a magyar nyelv ügye először került szóba, különösen ennek tanítása az alsó osztályokban. Az elnök Szabóky hangsúlyozta az egyöntetűség szükségességét; ki kell terjednie az olvasókönyv használatára, a nyelvi oktatás kezelésére, sőt lehetőleg az írásbeli gyakorlatoknál követett eljárásra is. Az oktatásnak fejlesztőleg kell hatnia a gyermek szellemére; ennek alapot vetni már az első osztályban lehet, ha az alaki képzés

mellett a tartalmára is súlyt vetünk. Csorbát ejt a tanítás sikerén, s a haladásnak gátat vet, hogy a gyermekek egyenlőtlen készültséggel lépnek a reáltanoda első osztályába; az egyik tanuló eléggé jártas a nyelvtanban, a másik alig, hogy olvasni tud. E bajon – úgymond az elnök – a vizsgálat szigorúbbá tétele segíthet. Különben lendíthetnek még az ügyön: a tanár, a gyakori ismétlések, a gyakorlatok».[8]

E néhány sorban, ha rövidre fogottan is, de benne van a jártas tanár, a nyelvét szerető magyar, a széles horizontú, de jóságos embernek lelke, akarása és türelme, vagyis dióhéjban: Szabóky a piarista, a maga teljes egészében! «Szabóky, mint pedagógus, abban szolgálhat, – kortársainak megállapítása szerint, – követésre méltó példaképül az utána következőknek, hogy ritka mértékben birta és gyakorolta azon képességeket, mint lehet fiatal szíveket s különösen egyszerű emberek szívét, nemesebb érzelmeknek és szelídebb czélok iránt is fogékonnyá tenni.»[9]

Ez a majdnem félszázados megállapítás a legbeszédesebben hirdeti azt, hogy Szabóky az iskolában mennyire kalazanciusi volt és hogy a gyakorlati pedagógia nála, mennyire telítve volt a legtökéletesebb piarisztikummal!

Szabóky azonban nemcsak a gyakorlati pedagógiát művelte, hanem behatóan és *sokat foglalkozott pedagógia elmélettel* is, mert a kor színvonalán magasan felül álló széleslátószögű figyelő és tervező pedagógus és didakta volt. Korán foglalkozott a magyar pedagógia reformjával. Enemű munkáját a bécsi közoktatásügyi minisztérium 1850-ben adta ki Budán: «Tanrendszerterv a gimnáziumokat és reáliskolákat illetően» címmel. «Pedagógiai jegyzetbe 1847-től kezdve a határon túlról is tartalmaz feljegyzéseket az európai tanügy anyagából, statisztikájából és a megjelent értekezések címeiből. Legelső pedagógiai munkája: «Általános nézetek a történettan köréből» című pályamunka volt, amelyért három aranyat kapott (1844). Majd megjelent: «Néhány szabad szó az oktatásügy rendezéséhez Magyarországon» (1849) című értekezése, amelyet a «Tanrendszerterv» követett. Ezenkívül kézirati hagyatéka szerint foglalkozott még «a tanári lelkiismeretesség feltételei»-vel is. Mindezeken kívül a *legjellemzőbb vonása Szabóky pedagógiai felfogásának, hogy élete végéig mindenféle vonatkozásban nagy híve volt a gyakorlati életre előkészítő reáliskolai gondolatnak.*

Bár a piaristarend szelleme és a tanári foglalkozás a maga karakterjelző bélyegét az egyén munkájára ráüti, és annak működési területét körülhatárolja, mégis minden idők folyamán maradt lehetőség arra is, hogy ezenfelül a személyi értéktöbblet is kifejlődhessen. Ez kiváló módon történik meg Szabóky Adolf életében. Mivel szellemi erejét az iskolai munkakör teljesen nem emésztette fel, és mivel testi energiája is jól bírta a társadalmi munka többletét, azért történhetett meg az, hogy a magyar nemzet fejlődésében való hit és a nemzeti kultúráért való kitartó küzdés, Szabóky figyelmét *a magyar iparostársadalom felemelésére* és *kiművelésére* irányította. Ahogyan Szabóky ezt az önként vállalt munkát végezte, ahogyan erre idejét, erejét, szívét és lelkét áldozta, az annyira sajátos jelenség, hogy azon ma sem győzhetünk eléggé csodálkozni! Erre a nagystílű munkára azonban Szabóky Adolf, csakis az ipari és kereskedelmi élet sokoldalú és részletes áttekintésével, csakis Istentől kapott elhivatottsággal vállalkozhatott. Mert «fáradalmat nem ismert, kora reggeltől késő estig, az év minden szakában kivétel nélkül, a napnak minden óráját munkában töltötte. Bárhol és bármikor jöttek is össze az iparosok ügyeik tisztázására, rendezésére, vagy szervezése végett, Szabóky is köztük volt; bizalommal és lelkesedéssel fogták körül a szerzetes férfiút, s ő sem

elismerést, sem jutalmat nem keserve, fáradozott érdekökben segédkezve, közvetítve, közbenjárva. Az iskolában töltött órák napi foglalkozásának csak kis részét képezték. Az ifjak közül sietett a fővárosi társadalom nagy körébe; egyik egyletből a másikba, innen mindennemű bizottsági ülésekre, felolvasásokra stb. Esti óráit pedig vagy az iparostanoncok iskolájában, vagy a legényegyletben tanítással töltötte».[10]

A céhek rendszere a középkorban a kezdetleges iparágak fejlesztésére igen előnyösen hatott, és így megfelelőnek is bizonyult. Az idők folyamán azonban a céhek, mivel a hatalmukkal többször visszaéltek, főleg pedig mivel a haladó kor követelményeit: a megnövekedett igényeket ellátni nem tudták, azért megöregedtek és így feleslegessé váltak. A magyarországi céhrendszerek hatáskörének megszűkítése, majd jogainak megnyirbálása 1851. februárjában kiadott ideiglenes utasításokkal kezdődött meg. Ezt követte 1859. év decemberében kiadott, az iparszabadság elvi alapján álló «nyílt parancs», amely a céheknek iparos társulatokká való átalakulását tette kötelezővé. A céhek hétszáz éves fennállásának aztán 1872. márciusában megszavazott teljes iparszabadság vetett véget. Éppen ebben az időben kezdi meg az iparosság érdekében Szabóky Adolf is férfikora teljes tevékenységét. A céhrendszerek megszűnésének és az iparszabadság kifejlődésének a kisiparosok számára veszélyt jelentő átmeneti időben Szabóky a legnagyobb odaadással vezeti, irányítja és *sürgeti az iparosok kollektív egyesülését.* Nagyszerű tanácsaival, ismeretterjesztő előadásaival, a vitaestélyekkel és a bemutatásokkal igen-igen sokat tett az ipari érdeklődés felkeltésére és előmozdítására. Mindezeken kívül sikerült Szabókynak az iparegyleteken belül, jelentékeny anyagi segítség nyújtásával könnyíteni az iparosság nehéz helyzetén.

«A fővárosi társadalom folyton forrongó, zűrzavaros viszonyai, az egymással küzdő ellentétes áramlatok rohamai, a felekezeti, nemzetiségi, politikai, egyéni és osztályérdekek harcai által felzaklatott hullámok között is *rendületlenül állt ő a társadalom vallás-erkölcsi oszlopai között,* s egyszerű szerzetesi öltönyében a gyárak és műhelyek munkásainak apostoli buzgalommal hirdette a becsületes munka józan elveit, s lobogtatta a polgári erények zászlaját.» «Azok között fáradozott ő, kik feladatukul tűzték ki a magyar iparnak tért nyitni a külföldivel szemben, aztán pedig az egész országban nagyobb elterjedést biztosítva, önállóságra emelni s a hazai szükségletekre nézve a külföldi ipartól függetleníteni.» [11]

Szabóky Adolf lelkületére, szívének jóságára és Istenbe vetett bizalmára nézve méltó kortársa volt a német *iparos ifjak* megszervezőjének: Kolping Adolfnak. Az elberfeldi levita és a magyar iparosok apostola között eltérés csak hét év korkülönbség volt. Egyebekben, főleg az iparos ifjúságot illető felfogásban és kérdésekben, a legnagyobb, a legteljesebb egyetértés és ügy buzgóság kapcsolata állott fenn köztük. Szabóky Adolf lelkének magyar nemzeti és szociális érzése, valamint szervező ereje, legtágabb munkaterét ebben a körben és akkor lelte meg, amidőn Zalka János teológiai tanár, majd később győri püspök segítségével, az iparegyletekben tapasztalt bajok orvoslására, a magyar mesterlegények egylete érdekében megkezdte a szervezkedést. Megindult tehát a katolikus iparos ifjak körében is a fejlettebb szaki és szellemi ismeretekkel rendelkező, versenyképes, magyar iparos újnemzedék kifejlesztése. Kolping Adolf és osztrák részről Gruscha Antal, mint vendég jelenlétében megalakult 1856. szeptember 8-án a *Pesti Katolikus Legényegylet.* Ennek elnöke Haas Mihály prépost, alelnöke, majd három év múlva elnöke dr. Szabóky Adolf piarista tanár lett. Az egyletben a szaki és a szellemi önképzés kifejlesztésére előadásokat és felolvasásokat rendeznek bemutatásokkal. A társas

érintkezés előmozdítására és csiszolására pedig összejöveteleket és megbeszéléseket tartanak és arra törekszenek, hogy a vallási elmélyülést mindenkor fokozzák. Szabókyról «annyi igaz, hogy szívének egyik hő dobbanása a katolikus legényegyleté vala. Szeretetének kiváló tárgyaiul tekintette azokat, kik atyai gondviselése alatt növekedve, megengedték neki részesülni azon tiszta örömökben, melyeket élvez a gondosan működő kertész híven ápolt csemetéiből. Az intézetet szemfényeül tekintette. Nem ismert nehézséget, nem fáradalmat, mindent megkísértett, hogy annak szellemi és anyagi jólétet biztosítson. Közöttük járt, közöttük kelt, közöttük működött, amikor csak bokros teendői ezt neki megengedték. Főtörekvése vala: a valláserkölcsi érzelmeket fölgerjeszteni fogékony szíveikben, azon erős meggyőződésből indulva ki, hogy ezek azon biztos alap, melyre építhetik földi és földöntúli boldogságukat».[5]

Szabóky Adolfnak lelki energiája a Katolikus Legényegylet ügyével kapcsolatban párját ritkító. Érdekében a legbőségesebb, szinte kimeríthetetlen tevékenységet fejtett ki. Nem hiába mondták azt, hogy a legényegylet az ő családi köre. Itt időzött a legszívesebben. *Mint elnök 25 éven át innen irányította a katolikus mesterlegények magyar szellemű művelődését.* Nyelvi és személyi képességeivel át tudta hidalni a német és a magyar nyelvi ellentéteket, és ezáltal értékes összhangot teremtett. Az ifjak közül nem egy nevelőatyjaként tisztelte és szerette őt. Viszont Szabóky nem egynek volt pártfogója és gyámolítója. A legényegylet tagjai közül soknak szépen ívelő pályáját éppen a legényegyleten keresztül Szabóky indította meg. Így például az asztaloslegényből lett színműíró Csepreghy Ferencet is.

Szabóky azonban nemcsak szóval, nemcsak anyagiak megteremtésével, hanem tollával is szolgálta a legényegyleti gondolatot. Így a következő műveket írta a legényegylet számára: Szeretet adománya, Tanácsok a vándorlegényekhez, Legényegylet (színdarab), A divatos haladás és a munkásosztály korunkban (Ludvaj álnéven). Sajnos, e szűkre szabott keretek között nincs elég hely és mód arra, hogy Szabóky Adolfnak legényegyleti és az ipari élet terén kifejtett tevékenységét a nagyságához mérten részletezve mutathassuk be, és annak kultúrtörténeti értékét kifejthessük. *Csupán azon legkiemelkedőbb pontokra mutattunk reá, amelyek a leghívebben illusztrálják azt, hogy miként lett Szabóky Adolf Istenbe vetett hitével, szívének szeretetével, értelmének kiválóságával és egyéni rátermettségével: a budai szűcsmester fiából piarista tanár és a magyar iparosság apostola.*

Az ipar fejlesztése érdekében szóval, tettel és írásban is mindent elkövetett. Ezirányú irodalmi munkái: Kitüntetések a magyar mezőgazdaság, ipar, művészet és tudomány számára az 1873-iki bécsi kiállításon. Budapest 1874. – Emlék az 1873-iki bécsi kiállításon kitüntett budapesti kiállítóknak, 1875. május 17-én végbement érem– és okmány kiosztási ünnepélyre. Budapest 1875. – Budapest iparosai 1877-ben. – Magyarország ipartársulatai 1878-ban. – Emlék az 1879-iki országos székesfehérvári kiállításon kitüntetett budapesti kiállítóknak 1879. november 30-án végbement érem- és okmány kiosztási ünnepélyére. – Utolsó nagyobb műve, az Iparos címtár, halála miatt félbeszakadt.

Ez a nagyfokú és kiváló hozzáértéssel párosult, önzetlen, szervező és irányító munka dr. Szabóky Adolfnak nem csekély *tekintélyt és elismerést* szerzett, amelyet az ipari kultúránk fejlődése folyamán mind szélesebb körben vettek igénybe. Így nagy érdemei voltak az «Országos Iparegyesület» létrehozásában, tagja volt magyar részről a párisi és a londoni világkiállítás rendező bizottságának, a bécsi világtárlat bírálóbizottságának. Hatalmas sikert aratott a magyar ipar fejlődését feltüntető

statisztikája. Mint a székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja, az iparrendészeti ügyosztály vezetője volt. Kiváló érdeme Szabókynak még az is, hogy kitűnő gyakorlati érzéke, a tőke és a termelés egybekapcsolásával az ipari szövetkezetet megteremtette; a népbankokat, az ipari- és a kölcsönsegélyző egyleteket megszervezte, s így az iparügy hiteléletét nagyban előre lendítette. De nem kerülte el a figyelmét az iparosok özvegyi, betegsegélyző és temetkezési egyleteinek alakítása sem. Negyedszáz ilyen egyesületnek volt tagja, vagy tiszteletbeli elnöke. Nem érdektelen az sem, hogy ezek közül a Szent Annáról nevezett segélyegylet «Szabóky-alapítvány»-t létesített az elhunyt tagok árváinak gondozására.

A köz érdekében kifejtett határtalan munkálkodását mindenki, de főleg az iparososztály országszerte érezte és értékelte. *A hálás elismerés* megtisztelő kinyilvánításai számtalan esetben és szép formában jutottak kifejezésre. Erről tanúskodnak a bécsi, párisi, londoni, kecskeméti, szegedi, székesfehérvári kiállítások mesterileg kiállított elismerő bizonyságlevelei, mint díszokmányok. De erről tanúskodik az a tény is, hogy 1870-ben a *Ferenc József-rend lovagja* lett, majd 1873-ban pedig a *III. osztályú vaskoronarend keresztjét* nyerte. A szegedi országos ipar- és mezőgazdasági kiállítás létesítése körül kifejtett buzgalma a magyar kormány, a szegedi árvíz alkalmával szerzett érdeme: a király részéről nyert legfelső elismerő méltánylást.

Az éveken át tartó ilyen arányú hatalmas elfoglaltság és állandóan végzett munka, ha látszólag nem is, de valójában nem kímélte meg Szabóky Adolfnak szervezetét sem. 1879 telén meghűlt. Mivel önmagával nem igen gondolt, azért lappangó tüdőbaja elhatalmasodott, és nagystílusú, tevékeny életének 1880. július 22-én véget vetett.

így végezte be dr. Szabóky Adolf «az önkényt vállalt kötelességet, melynek a tiszta jellem hűségével és a becsület pontosságával tett eleget, egészen az önfeláldozásig». A Katolikus Legényegylet új székházának felavatásán személy szerint, sajnos már nem jelenhetett meg. A Mindenható kifürkészhetetlen akarata ugyanis dr. Szabóky Adolfot e földi élet küzdőteréről már előbb magához szólította. Jövőbetekintő karakteres fejé azonban bronzba öntve az előcsarnokba került.

Amíg élt, elvonult előtte a magyar iparos múlt, de elvonul előtte a magyar jövő iparos nemzedéke is mindaddig, amíg a magyarság lelkében az Úr Krisztus él! Országos részvét és ritka pompa kísérte utolsó útjára «a magyar iparosság apostolát».

A kerepesi temetőben, a kápolna mögötti díszsírhelyen a hálás kegyelet nagyszerű síremléket állított neki. Szülőházát a Katolikus Legényegylet márványtáblával jelölte meg. A Székesfőváros Közmunkák Tanácsa pedig a VIII. kerületben az Orczy-út és a Könyves Kálmán-körút között *Szabóky Adolfról utcát nevezett el* annak kifejezésére, hogy szelleme a magyar ipari kultúrában mindig megbecsültén fog élni!

Takáts Sándor: A főváros alapította budapesti piarista kollégium története. Budapesti Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1895. 1 = 340. oldal.

Kemény X. Ferenc: A budapesti IV. ker. közs. főreáliskola története 1854-1896. 2 = 6. és 43. oldal; 4-39. oldal; 6 = 203. oldal; 8 = 224. oldal; 9 = 203. oldal.

Kiss E. József: Emlékkönyv a Budapest székesfővárosi IV. ker. főreáliskola félszázados fennállásának évfordulójára 1905. 3 = 11. oldal; 7 = 67. oldal.

Lengyel József budapesti házfőnök gyászjelentése. 5.Fekete E.: Kegyeletes életrajzok: 1879-1880. Dr. Szabóky Adolf. 10=21., 22. oldal,11 =23. oldal.

Mátrai János: Dr. Szabóky Adolf a Katolikus Legényegylet alapítója 120 éves évfordulójára. 1941. Kiadja az Országos Katolikus Központi Katolikus Legényegylet 1941. 12= 4. oldal.

Dr. Törnek Vencel:

LÉVAY IMRE

(1842-1895.)

Nagy Szent Teréz rendkívüli sikereinek egyik titkát árulja el következő önvallomása: «Az is Istennek egy kegyelme, hogy mindenütt, ahol megfordultam, tetszettem, és ezért mindenütt nagyon szerettek».[1] Ez a ritka kegyelem jutott osztályrészül Lévay Imrének is: ahol csak megfordult, szellemi felsőbbsége, erkölcsi komolysága, egészséges kedélye és az ezekkel tökéletes összhangban álló méltóságteljes és megnyerő föllépése, délceg termete, de különösen kedves, pirospozsgás arca, szóval vonzó egyénisége egy-kettőre megnyerte az embereket, akik aztán szívesen lettek áldozatos támogatói vagy lelkes munkatársai.[2]

Ma is áll Makón a plébániatemplom közelében Szent Anna-utca 1. szám alatt az a nádfödeles sarokház, amelyben Lévay Imre 1842. november 10-én született. Családja tiszteletben álló régi makói iparoscsalád. Atyja Koják Imre.(1800-1850) volt; a szűcsipart tanulta ki s 1826-ban feleségül vette a derék Lévai Terézt (1809-1884), egy helybeli tízgyermekes család 8. sarját. Ezt a házasságot Isten három gyermekkel áldotta meg. Amikor a legfiatalabb, a mi Imrénk, megszületett, akkor két idősebb nővére közül Teréz (1828-1899) már 12, Klára pedig (1834-1902) 6 éves volt.[3]

Imre a négy elemit Makón végezte. A szülők anyagi helyzete nem engedte meg magasabb iskoláztatását. Az akkori makói esperes-plébános, a puritán jellemű Makra Imre (1798-1867) azonban felkarolta a derék és tehetséges fiút, s beajánlotta a temesvári szemináriumba felszolgáló fiúnak, kredenciáriusnak. Csajághy Sándor csanádi püspök (meghalt 1860) t. i. 1854 óta nagyobb számban vett föl ilyen fiúkat s ezekből akarta megalkotni a trienti zsinat gyermekszemináriumát. Amikor Kozák Imre az 1856/57. évre Temesvárra került, akkor már 17 fiú számára volt hely. A 14 éves Imrét a német nyelv elsajátítása végett a németnyelvű elemi III. osztályába adták. Tanítójának, Brunner Jánosnak, azonban mindjárt feltűnt értelmessége, s néhány hét múlva a IV. osztályba tette át. Minthogy egy év alatt a német nyelvet nem sajátíthatta el tökéletesen, s minthogy temesvári gimnáziumunk akkor teljesen németnyelvű volt, 1857 nyarát Újbesnyőn töltötte egy német családnál. Az 1857/58. évben megkezdte a gimnáziumot, s a III. és IV. osztályba (1859/60-1860/61) már mint a későbbi Emericanum elődjének, a Seminarium puerorumnak tagját találjuk.[4] Gimnáziumi bizonyítványaiban az «ausgezieichnet» (kitűnő) érdemjegyek közé csak egy-két «vorzüglich» (jeles) csúszott be, s így mind a négy évben elsőrendű kitüntetéssel végzett, és az I. osztályban a 2., a II-III. osztályban a 3., a IV. osztályban pedig újra a 2. helyzeti számot nyerte el.

Kozák Imre életének ebben a szakában különösen két kiváló papnak pártfogását élvezhette. Mihálovics József, akkor újbesnyői plébános, később zágrábi bíboros-érsek volt az egyik és Németh József püspöki szertartó, később felszentelt püspök a másik. Az előbbinek tanuló korában atyai támogatását, később pedig bizalmas

barátságát érdemelte ki, az utóbbinak pedig szeretett ministránsa volt s az 6 révén magának Csajághy püspöknek jóindulatú érdeklődését vonta magára. Lévay egész életén át a legnagyobb hála és a leggyermekibb kegyelet hangján emlegette ezeket a pártfogókat.

Amióta Kozák Imrének a temesvári szeminárium sok jótéteményében volt - része, világi papnak készült. Nincsenek közelebbi adataink, hogyan alakult át lelkében a világi papi hivatás piarista hivatássá. Az átalakulásban valószínűleg része volt a piarista iskolának, de része lehetett családi körülményeinek is. Édesapjának 1858 őszén történt halála után komolyan kellett gondolnia özvegyen maradt édesanyjára és nővéreire, akiknek az akkori rendi viszonyok közt már VIII.-os kora után segíthetett anyagilag, holott világi pap esetében erre csak később kerülhetett volna a sor. Elég az hozzá, hogy 1861-ben a IV. gimnáziumból piaristának folyamodott s Purgstaller Kal. József provinciális, aki I. osztályos gimnazista - korában igazgatója volt, fölvette őt a rendbe.

Kozák Imrét Vácon 18-ad magával 1861. szeptember 16-án öltöztette be Schirkhuber Móric asszisztens-házfőnök. Az új novíciusok közül 13-an jöttek a IV., 2-en az V., 2-en a VI., 1 pedig a VIII. osztályból. *Lévay* Imre – akkor cserélte föl t. i. családi nevét édesanyja nevével – 19 évével volt köztük a legidősebb (szenior). Szerzetesi védőszentjéül Kal. Szent Józsefet választotta. Társai közül említésre méltók Pivár Ignác, Panek Ödön, Arányi Béla, Budavári (Potkan) József, Fekete Endre és Müllner Pál. Mesterei Ruth Ev. János és Malik Vince voltak. Az 1861. év júliusában tartott vizitáció alkalmával Purgstaller Kal. József tartományi főnök ezeket a szavakat írta oda a névsorban Lévay neve után: ingeniosus, perspicax, assiduus (tehetséges, éleselméjü, szorgalmas).

A novíciátusi év után Lévay az 1862/63. évre a kecskeméti Stúdiumba került az V. osztály végzésére. Itt mind a két félévben 18 tanulótársa közt az osztály első kitűnője volt, pedig társai közt olyan jó előmenetelű tanulók voltak, mint pl. Fekete Endre, Pivár Ignác és Müllner Pál. A zenéhez és az énekhez azonban úgylátszik nem volt érzéke: az előbbiből jeles, az utóbbiból csak jó osztályzatot nyert. Igazgatója Suhajda Sándor volt, osztályfőnöke pedig és egyúttal a latin és magyar nyelv tanára Zimka János, a későbbi kisszebeni házfőnök-igazgató.

Elüljárói a VI. osztály végzésére a kecskeméti helyszűke miatt Szegedre küldték. Akkor ott mindössze 3-an voltak studensek: Budavári József Nyitráról került oda a VIII., Arányi Béla Kecskemétről a VII. és Lévay a VI. osztályba. Ez utóbbi új helyén is hű maradt régi önmagához s az osztály 55 tanulója közül ő volt az első kitűnő. Szegedi igazgatója Somhegyi Ferenc, a későbbi provinciális és egyetemi tanár volt, tanárai közül pedig különösen Csaplár Benedek (görög, német) és id. Budavári József (latin) voltak reá nagyobb hatással.

A következő évberi (1864/65) már Kolozsvárt találjuk. Purgstaller provinciális t. i., amint az Ribiánszky Adolf kolozsvári házfőnök-igazgatóhoz 1874. szeptember 26-án írt leveléből kitűnik, bízva Lévay Imre és Fekete Endre tehetségében és szorgalmában, nem különben az ottani atyák odaadó munkájában, a két studenst azért helyezte oda, «ut si fieri possrit uno anno et septimam et octavam gymnasii classem terminent» (hogy, ha lehetséges, egy év alatt végezzék el a gimn.-i VII. és VIII. osztályt). A két klerikus az elöljárói óhajnak eleget tett: az első félévben magánúton elvégezték a VII, azután pedig rendes tanulóként a VIII. osztályt. Lévay bizonyítványa ezúttal is mindkét osztályban tiszta kitűnő. 1865. június 28-án kelt érettségi bizonyítványában a kitűnők mellett mindössze a történelem-földrajzból volt dicséretese. Tanárai közül megemlítjük Salzbauer Jánost (földrajz,

történelem), Való Mihályt (görög), Matusik Nep. Jánost (magyar), Zimka Jánost (német) és Várady Móricot (latin). Kolozsvári évére esik egyszerű szerzetesi fogadalmának 1865. június 5-én történt letétele is.

Az érettségi megszerzése után Vácra került, ahol két évig maradt. Az 1865/66. évben az I., az utána következő évben a II. osztály tanára volt. Váci évei alatt egyébként magánúton elvégezte a teológiát, 1866. április 2-án (húsvét hétfő) letette az ünnepélyes fogadalmat és 1867 augusztus 17-én áldozópappá szentelték.

Feltűnő, hogy Lévay és azok a novíciusok, akik az 1861-1864. években fejezték be novíciátusi évüket, az egyszerű fogadalmat nem mindjárt a novíciátusi év végén tették, s hogy Lévaynál is és sok növendéktársánál az egyszerű és az ünnepélyes fogadalomtétel között nem volt meg az érvényességhez előírt három esztendő. Ennek a jogtörténeti szempontból igen érdekes kérdésnek tárgyalására nincs itt terünk s csak azért említjük meg, mert éppen Lévay ünnepélyes fogadalmával kapcsolatban került az egész ügykomplexum a rendi generálishoz, illetve a Szentszékhez rendezés végett.[5]

A fiatal paptanárt Vácról a rend első iskolájába, Pestre helyezték. Itt tanárkodott az 1867/68. évtől kezdve hét éven át. Lévay pesti működése akkor kezdődött, amikor a nagynevű Trautwein Nep. János vette át a gimnázium igazgatói tisztjét. Az 1870/71. év folyamán az 1867. évi miniszteri rendelet kedvezményének igénybevételével az egyetem látogatása nélkül megszerezte a tanári oklevelet, éspedig a magyar, német, latin és görög nyelvből és irodalomból. Egész jelentéktelen kivétellel (1873/74-ben t. i. a II. osztályban is tanított szépírást) csak a négy felső osztályban, sőt az első két év kivételével csak a VII. és VIII. osztályban tanította szaktárgyait s hozzá még az utolsó két évben a mennyiségtani földrajzot a VIII. osztályban. Két ízben volt a VII. és VIII. osztály főnöke. Ez a beosztása is mutatja, hogy elöljárói képzett és értékes tanárnak tartották.

Kortársai a tipikus tanári kiválóságokon kívül különösen két jellemző tulajdonságát emelik ki: a kalazanciusi pedagógiának két sarktételét, t. i. a szegények j> szeretetét és a gyengébb tanulókkal való foglalkozást. Vámos szerint «különös pártfogója volt a szegény gyermekeknek, kikben később is mindig önmagát látta, az atyját korán elvesztett árva fiút, kit a jó szív és az áldott gyámolító kéz emelt fel a földről.» Hénap[6] pedig hangsúlyozottan emeli ki, hogy «kiváló szeretettel foglalkozott a gyengébb tehetségű tanuló művelésével, mert mint mondani szokta, a jeles tehetségűvel nem nagy mesterség eredményt felmutatni.» Ez adott neki provinciális korában erkölcsi alapot ahhoz, hogy a piarista nevelés-tanításnak ezt a két elvét körleveleiben ismételten a rendtársak lelkére kösse.

Lévay Pesten kezdte meg irodalmi munkásságát azzal, hogy 1872-ben saját kiadásában megjelentette *«Kalobiotica* vagy a szép élettan vázlata – 10 felolvasásban. I. Általános rész» című 221 1. terjedelmű művét. Az itt közzé tett felolvasások eredetileg a pesti piarista gimnázium tanári karának 1871-ben létesült önművelő körében, az úgynevezett «Horányi-kiskor»-ben hangzottak el. A szerző szerint a Kalobiotica .. . nem más, mint összege azon tanoknak, amelyek arra tanítanak, mint kell az igaz, szép és jó eszméit mimagunkon – gondolkozásban és cselekvésben, szóval kül- és belviseletünkben megvalósítani» (10. 1.). Ezt a művet többen ismertették és elemezték (Závodszky, Fekete, Hénap, Vámos).[7] Véleményünk szerint azonban a munkával szemben csak akkor járunk el méltányosan, ha azt keressük benne, aminek szánva volt, tehát nem teológiailag és bölcseletileg teljesen megalapozott tudományos értekezést, hanem nyomtatásban megjelent felolvasásokat» éspedig egy széplelkű, gondolkozó, tapasztalt, a pedagógia, etika, esztétika

és szociológia terén olvasott tanárnak felolvasásait az embernek önmagához, másokhoz és a társadalomhoz való viszonyáról. A mű csak szűkebb körben tudott toborozni lelkes olvasókat és követőket, a szerző életét és működését azonban lehetetlen lenne megérteni nélküle. Azt írja benne (10. 1.) Lévay, hogy, aki a Kalobiotica szabályai szerint jár el, «méltán nevezhető művésznek, műve joggal mondható műremeknek». Nincsen kétség benne, hogy Lévay ilyen értelemben «művész» volt s hogy élete valóban «műremek». A Kalobioticának több kötetre tervezett folytatása Lévaynak másirányú elfoglaltsága miatt nem valósulhatott meg.

Az 1874/75. év elején a rendi vezetőség érdemesnek találta a 32 éves Lévayt arra, hogy volt kecskeméti tanárának, a nagykárolyi gimnázium élére helyezett dr. Magyarász Incének kezéből átvegye a veszprémi rendház főnökségét és a hatosztályú nagy gimnázium igazgatóságát. Ebben a minőségében töltött 13 esztendő volt elöljárói képességei kifejlődésének, s egyúttal sokoldalú társadalmi és közéleti tevékenységének jelentős kora is.

E ragyogó korszak jellemzésének elején hadd álljanak itt rendtársának és bizalmasának, Pintér Kálmánnak következő sorai: «Oda száll képzeletem és emlékezetem a veszprémi piaristaház virágos udvarára, kis bástyakertjébe, barátságos ebédlőjébe, hol együtt látom mint boldog családot, az egész tanári kart, a viruló egészségű és kedélyű 32 éves igazgatót, a tanári karnak komolyan vett legidősbjeit, akik 27 évesek, és magammal együtt a másik gyerek-tanárt 20-21 éveinkkel, majd komoly vitában, majd vidám élcelődés közt, melyen a rang– és korkülönbség mit sem változtatott. Az volt akkor az ország legfiatalabb tanártestülete, fiatal korban, erőben, egészségben, munkakedvben és szép reményekben s lelke mindennek a rokonszenves házfőnök, igazgató és szerető rendtárs».[8]

Lévay igazgatósága alatt kezdetben 8 piarista és 2 világi tanár tanított, a tanulók száma pedig 220 körül mozgott. A nagygimnáziumnak főgimnáziummá történt kifejlesztése óta (1884/85 és 1885/86) a tanári kar meggyarapodott 3 piaristával, a tanulók száma pedig meghaladta a 350-et. Az akkori veszprémi piaristák közül említésre méltók: Beck Alajos, Kiss Sándor, Ormándy Miklós, Pintér Kálmán, Sárffy Ignác, Hévizy János, Való Mihály, Czirbusz Géza, Körösi Albin, Takács József, Hénap Tamás, Szegess Mihály, Tölcséry Ferenc és Bolgár Mihály. Ezeknek java része Lévaynak mint újságszerkesztőnek munkatársa is volt.

Az igazgatói teendők nem jelentették Lévay számára a tanári munkából való kikapcsolódást. Az első négy évben németet és görögöt tanított, 1879/80-tól pedig – talán Trautwein János pesti igazgató hatása alatt – átvette a felsőbb, illetve legfelsőbb osztályok hittantanítását és a hitszónoklást. Az első veszprémi VIII. osztályban magának tartotta fenn a német nyelv tanítását.

Pedagógiai irányának megismerése szempontjából nem érdektelenek azok a rövid programértekezések, amelyeket igazgatósága alatt az évvégi Értesítőkben tett közzé. Ezek a következők: 1. *A szüléknek* (1876/77, 1-8 1.). A dolgozatban egész konkrét formában szól «a szállásadó gazdákról és azoknak a nevelendőkhezi viszonyáról». – 2. *Feladata-e a középiskolának a nevelés* (1882/83, 1-10 L). Lévay itt a legjogosabban száll szembe Tisza Kálmán miniszterelnöknek az 1883. évi középiskolai törvény (XXX. t.-c.) parlamenti vitája alkalmával elhangzott nyilatkozatával, «amely sem többet, sem kevesebbet nem mondott, mint azt, hogy a, középiskolának tulajdonképen nem feladata a nevelés». A szerző kimutatja, hogy nemcsak a középiskolának, hanem minden iskolának éppen a nevelés a főhivatása. - 3. *A veszprémi katholikus főgymnasium* (1883/84, 3-12 1.). Ez az értekezés arról számol be, hogyan készítette elő Ruttner Sándor, a katolikus főgimnáziumi bízott-

ság elnöke, hosszú évek gondos gazdálkodásával a hatosztályú gimnáziumnak nyolcosztályúvá való fejlesztését, hogyan vált lehetségessé a megyéspüspök, a káptalan, a papság, a város, a megye és a nagyközönség anyagi hozzájárulásával a renddel 1884. március 31-én kötött szerződés, amelynek alapján a minisztérium engedélyezhette 1884/85-re a VIL, a következő évre pedig a VIII. osztály megnyitását. Ez a történeti beszámoló nagy hálával minden érdekeltnek megörökíti nevét, csak arról a Lévayról hallgat, akinek kezdetben magánérintkezésben, majd 1880 tavaszától kezdve a Veszprém hetilap hasábjain végzett céltudatos és lelkes munkája volt ennek a nagy ügynek talán legnagyobb tényezője.[3] – 4. *Az időszaki értesítők* (1884/85, 3-13 1.). A gyakorlati nevelő világos okfejtésével kimutatja, hogy minden komoly szempont ellene szól az iskolai év három részre való osztásának. Csak az a kívánatos, hogy az iskolai évet két félévre osszák, s «az első félév végén adassék *egyszer* értesítő, a tanév végén pedig a szokásos rendes bizonyítvány». – 5. *Van-e szükség a latin és görög nyelvre?* (1885/86, 3-15 1.) Lévay, mint a klasszikus műveltségnek egész életén át leglelkesebb híve, arra az eredményre jut, hogy «a latin és görög nyelvnek tanulása gimnáziumainkban nemcsak nem felesleges, hanem szükséges, sőt . . . életkérdés … mi reánk, magyarokra». – 6. A *társadalom és a tanuló ifjúság* (1886/87, 3-12 1.). A kis dolgozat a testileg és lelkileg egészségesebb generáció érdekében sürgeti, hogy a szülők, azok helyettesei és a társadalom legyen az ifjúság épülésére és nem rontására. A nevelésről, a sajtóról, a tánciskoláról stb. leírt gondolatok mai nap is igen tanulságosak.

Nem jelentéktelen kultúrfeladatot oldott meg Lévay a «felnőttek oktatásának» 1880/8l-ben történt újjászervezésével. Ezzel az üggyel ismételten próbálkoztak Veszprémben, a sikeres megoldás azonban csak akkor következett be, amikor özv. Tallián Pálné (megh. 1875) erre a célra 1000 forintos alapítványt tett s Lévay vette kezébe az ügyet. Neki ezen a téren már megfelelő tapasztalat állott rendelkezésre, mert az ottani Iparos-körben és a Nőegyletben már ismételten tartott előadásokat, illetve felolvasásokat. Ilyen előadások és felolvasások szervezésével oldotta meg itt is a kérdést. A munkába a tanári kart állította be s maga járt elő jópéldával. 1880/81-ben 22-ből 7, 1881/82-ben 14-ből 4, 1882/83-ban 7-ből 2, 1883/84-ben 6-ból 4, 1884/85-ben szintén 6-ból 4, 1885/86-ban 4-ből 2 s végül 1886/87-ben 7-ből 2 előadás esett reá. Előadásai tárgyát főleg a csillagászat, az iparos osztály társadalmi kérdései, azután a sajtó s az egészségügy köréből vette, de szólott olyan kérdésekről is, aminő pl. a címkórság, a divat szeszélye stb.[10]

Igen jelentős fejezet Lévay életében újságírói, illetve újságszerkesztői működése.

Veszprémi tartózkodása harmadik évében, miután a tanári kar piarista tagjai szaktárgyuknak megfelelően munkatársakul álltak melléje, 1876. október 1-én átvette a II. évfolyamnál tartó *«.Veszprém))* című «megyei hivatalos közlöny» és a vele kapcsolatos *«Hivatalos Értesítő))* szerkesztését. A szerkesztés vállalása a hetilap tulajdonosának és kiadójának, Krausz Árminnak kérésére történt. Egy év múlva, vagyis 1877. október 1-től Lévay a szerkesztéshez a kiadást is vállalta, ellenben a laptulajdonos személyében nem történt változás. Három évnél hosszabb szerkesztői munka után 1880. november 21-én megvált a laptól egy közte és a laptulajdonos közt «felmerült és önérzetét mélyen sértő magánügy miatt». Igen sokan akkor úgy gondolták, hogy Lévay a zsidókérdésről néhány héttel előbb írt két cikke miatt kényszerült távozni, azonban részint a távozó szerkesztőnek a lapban közzé tett nyilatkozatából, részint pedig Pintér Kálmánhoz írt bizalmas leveleiből (1881. június 20 és 1882. december 28) nyilvánvaló, hogy a távozás nem ezért történt,

hanem azért, mert egyesek pártpolitikai célokra akarták felhasználni a lapot a tulajdonoson keresztül, aki ezzel kapcsolatban Lévayt megsértette.[11]

Miután azonban a laptulajdonos nyilvánosan megkövette Lévayt, az 1882. január 1-vel (VIII. évf.) újra átvette a «Veszprém» szerkesztését és kiadását. Ezúttal 1884 június végéig volt szerkesztő, amikor végre 6 évi és 8 hónapi szerkesztői múlt után véglegesen megvált a laptól. Az akkori távozás egyik oka, hogy a főgimnáziumra vonatkozó terve megvalósulásával nem volt már szüksége a lap kissé kényes érdekeltségére. Erre vonatkozólag írja 1884, január 9-én Pintér Kálmán rendtársának: «Rector kal directorságunk 10. évében megnyitjuk 1884 szeptemberben a 7-ik osztályt... Célomnál lévén most már vale-t mondhatok a «Veszprém» szerkesztőségének. Jó mozgató eszköz volt, felhasználtam». De volt egy mélyebb és pozitív oka is: katolikus lapalapítás szándéka.

Az egész «Veszprém»-en látni az élénk szellemű és sokoldalú szerkesztő kezenyomát, a vezércikkek azonban szinte kivétel nélkül tőle valók. Amilyen szép, nagyszerűen olvasható és pontos volt kézírása, olyan cicoma nélküli választékossággal, világossággal, szabatossággal és velős rövidséggel vannak megírva cikkei. Emellett széles látókör jellemzi őket. Lévay nemcsak az egyházi és a nemzeti ünnepek alkalmával tudja megütni a legszentebb érzelmek húrjait, hanem bölcsen szól hozzá az egyetemes magyar élet (pl. a magyar nyelv, a magyar ruha, a korrupció, a nemzeti közöny, a hanyatlás okai stb.), s főleg a megye és a város hétköznapi kérdéseihez. Ez utóbbiakhoz annál inkább hozzászólhatott, mert mint a város képviselőtestületének és a megye törvényhatóságának tagja, a városi és megyei életben is közszeretetben és köztiszteletben álló tényező volt.

Legközelebb érezte magához a művelődés területét és a társadalmi kérdéseket. Az előbbi vonatkozásban természetszerűleg az iskolaügy érdekelte legjobban, s itt is a veszprémi kisdedóvó és a főgimnázium voltak a legkedvesebb szívügyei. De volt komoly mondanivalója a népkönyvtárakat, a vidéki színészetet, a művészetet és a sajtót illetőleg is. Külön kiemelendő, hogy volt bátorsága ismételten felszólalni – a «revolver»-sajtó ellen. A társadalmi élet vonatkozásában nagyon sürgette az egyleti élet kiépítését, ismételten szólt a nő- és a cselédkérdésről (pl. sürgette a «cselédképzést»), megértő szívvel volt az árvák, a toloncok, a törvénytelen születésűek («a bűn gyermekei»), a munkások, a kisalkalmazottak, a kizsákmányolt gyermekmunkások ügyei iránt, küzdött a «potya», a pletyka, a párbaj, az öngyilkosságok ellen s szót emelt a vasárnapi munkaszünet és a helyes statisztikai felvételek érdekében. Nem voltak idegen területek tolla számára az egészségügy, a népjólét s általában a gazdasági élet. Így nem egyszer írt a nép elsatnyulása, azután az iszákosság, a munkaiszony, a kislutrik, az idegen majmolás, a luxus, az uzsora, az alkuszok és ügynökök ellen s bátran szállt síkra a váltóképesség korlátozása, a takarékosság, a biztosítás, a népkonyhák és az utcai tisztaság érdekében.

Kedves területei közé tartozott az önálló magyar ipar és kereskedelem, a bor-értékesítés ügye és a magyar fürdők. De komolyan tudott hozzászólni a háború, a halálbüntetés, az állatvédelem, a püspöki székek betöltése stb. kérdéseihez is. Készségesen állt rendelkezésre a gyűjtéseknek, s maga is nem egyet kezdeményezett. Ezen a téren legnevezetesebb volt az a kezdeményezése, amelynek a fővárosi sajtó bevonásával sikerült hazahozatni Vas Gereben hamvait. A piarista vonatkozású dolgokat mindig szívesen hozta. Egy dolog azonban mindig távol állott tőle: a napi politika.

A «Veszprém» hasábjain nem rejtette ugyan véka alá katolikus meggyőződését és papi mivoltát, sőt ez utóbbi egyenesen szálka is volt sokak szemében,[12] mégis itt

elsősorban magyarsága érvényesült. Ennek a magyarságnak jellemzésére mindössze három mozzanatot említünk.

Az első fajmagyarságára vonatkozik. Makói vérrokonai mind a magyar faj. szülöttei. Atyai nagyszülei Kozák András és Takáts Katalin, az anyai nagyszülők pedig Lévai Ferenc és Darótzi Erzsébet s a közelebbi és távolabbi rokonok közt ilyen nevekkel találkozunk: Csordás, Barótzi, Horváth, F. Kiss, Gazdag, Farkas, Vér stb. Lévay maga öntudatosan szerette magát «makói» vagy «alföldi magyar»-, riak nevezni. Többi közt ez a vérségi mozzanat is magyarázza, miért tudta annyira – megérteni a magyar fajnak nagy életkérdéseit.

Azután idézünk néhány sort abból a diákéveire való visszaemlékezésből, amelyet 1879. augusztus 5-i temesvári látogatása alkalmával írt.

«Német volt itt még a levegő is, melyet magamba szívtam és hogy sem érzés, sem gondolkozásmódomat nem befolyásozta, azt annak köszönöm, hogy még gyermek voltam, aki német iskolatársaim közt a magyarságot képviseltem és védtem. Felejthetetlenül véső dtek elmémbe és szívembe Csanád megye mostani püspökének, Bonnaz Sándor őexcellentiájának, akkor még főigazgatónak a német világ kellő közepén ezen buzdító szavai, melyeket hozzám mint tanulóhoz intézett: »Fiam, a magyaroknak becsületet szerezz! Ez volt és ma is ez a jelszó, mely alatt működöm.»[13]

Végül érdemes megmenteni a feledéstől gyakorlati hazafiságának azt a megkapó megnyilatkozását, hogy nemcsak cikkeket írt a magyar ipar pártolásáról, hanem Veszprémben gyártott daróc-szövetből csináltatta ruháit, amiben sokan követték. S amint az írásaiban annyiszor ismétlődő «magyarok Istene» kifejezés részéről nem egyszerű szóvirág, ugyanúgy a halina-ruha viselése sem volt nála valami póz, hanem az a meggyőződés, hogy alatta «jobban lüktet a magyar vér s szabadabban és mélyebben érez a szív».[14]

1884. július 6-án indult meg Lévay új lapja a «Veszprémi Közlöny». Ennek ő volt alapítója, szerkesztője és kiadótulajdonosa. A lap alcímében már messziről szembeötlik a két erősebb szedésű szó: «Katholikus hetilap». Belső munkatársak voltak dr. Rada István és Meszes Polikarp. Ez az állapot így tartott addig, amíg csak Lévayit az elöljárói akarat Budapestre nem szólította. Akkor (1887. augusztus 21) Rada István megvált a laptól, Lévay lett a lap szerkesztője Budapesten, míg a veszprémi társszerkesztők Meszes Polikarp és Tölcséry Ferenc lettek, akikhez 1888. január 29-től kezdve Scherer (Sincerus) István járult. Lévay budapesti szerkesztői évei alatt is szorgalmasan írogatta cikkeit, de legfőképen «fővárosi levél a szerkesztőtől» című budapesti kedves beszámolóit. Amikor provinciális lett, megakarta szüntetni a lapot, mert a kormányzás gondja minden idejét igénybevette. A helyzet mégis úgy alakult, hogy Lévay a lap 1891. szeptember 6-i számában lemondott a szerkesztőségről s az addigi társszerkesztők vállalkoztak a további szerkesztésre és kiadásra. A valóságban azonban Lévay továbbra is «az áldozatkész és névtelen fenntartó szerepét töltötte be», vagyis a lap az övé volt. 1892 december második felében egy hirtelen támadt válság miatt a szerkesztők a fenntartó rendelkezésére bocsátották a lapot, aki felhatalmazta őket, hogy a «Veszprémi Közlönyt» az 1892. december 25-i számmal megszűntnek jelentsék ki. Ez meg is történt s Lévaynak «lelkétől lelkedzett gyönyörű magzatja» nyolc és féléves fennállás után 1892 karácsonyán befejezte tagadhatatlanul szép küldetését.

Minthogy a régi és az új lap közt a legnagyobb különbség ez utóbbinak kifejezett katolikus jellege, azért érdemes meghallgatni a szerkesztőt, hogyan látja az akkori katolikus kérdéseket.

«Erős a meggyőződésem – írja mindjárt az első számban -, hogy a társa-

dalomnak ezerféle megoldatlannak látszó kérdését egyedül a keresztény vallás és morál szempontjából lehet helyesen és megnyugtatólag megoldani.»

Azután egymásután jelennek meg a katolikus közszellemről írt cikkei. Ezeknek alaptétele, hogy a magyar katolicizmus bajainak főoka a katolikus közszellem hiánya. «Szerintünk – mondja – a katolikus közszellem hiányának egyik oka a papság és a világi elem közt való ür, melyet kitölteni vagy áthidalni a katholicizmus érdekében elmulaszthatatlan kötelesség» (I. évf. 6. sz.). «Az ür kitöltésére, illő áthidalására első lépés a szeretetteljes leereszkedés a főpapság részéről az al-papsághoz, a fő- és al-papság részéről pedig a világi elemhez. Ebben látjuk mi a katholikus közszellem megteremtésének első és legfőbb garantiáját» (I. évf. 7.). «A katholikus közszellem megteremtésére elkerülhetetlenül szükséges a katholikus sajtó.» (I. évf. 8.) A katolikus közszellem megteremtéséhez hozzájárulhatnának az országgyűlés újjáalakulása alkalmával a papképviselők azzal, hogy először maguk tömörülnének, aiután pedig magukhoz vonnák a világi katolikus képviselőket. «Ha ezt megteszik, pedig vajmi könnyen megtehetik, rövid idő múlva testté válik a magyar *országgyűlési katholikus kör,* amely minden politikai párt katholikusait magában foglal·hatja» (I. évf. 14.). «A katholikus közszellem megteremtésére, a katholikus érdekek megvédésére kétségkívül csak a katholikusok egyesülését tartjuk a legcélszerűbb eszköznek, de ennek megvalósítására nekünk megvan magunk saját felfogása, mely talán egyedül áll minden egyesülési rendszer közt. Kifejtjük. Mi azt szeretnők, ha minden városban, minden faluban, ahol a katholikusok önálló hitközséget képeznek, *katholikus kör* alakulna, amely egy elnök-, egy titkár- és egy pénztárnokból állna, akik ugyanazon város vagy falu katholikus lakosainak anyagi és szellemi érdekeit volnának hivatva előmozdítani részint tanácsadás, részint útbaigazítás, figyelmeztetés, segély s. a. t. által. Ezen körhöz fordulna minden *bármily ügyben* szenvedő katholikus hívő, és itt minden díj nélkül kapna felvilágosítást, tanácsot, szóval ügyének mikénti elintézésére vonatkozó mindennemű útbaigazítást nemcsak szóval, de a körülményekhez mérten tett által is» (I. évf. 14., 1884 szeptember 28.).

Egy negyedév múlva (II. évf. 1.) még részletesebb katolikus programot adott. Sürgette 1. a katolikus köröket, 2. a katolikus pártot, 3. a katolikus tanítóképzők szaporítását, 4. az ingyenes vagy mérsékelt díjú katolikus táp- és nevelőintézetek felállítását, 5. a katolikus munkásosztály, a katolikus iparosok és kereskedők támogatását és végül 6. a katolikus egyetem felállítását Szegeden.

Ezeket az elgondolásokat igyekszik a továbbiakban is napirenden tartani és kiegészíteni. Ezt teszi különösen a katolikus körök eszméjével kapcsolatban (pl. II. évf. 36. és köv. sz.), mint amely elgondolásának élénk visszhangja támadt a fővárosi katolikus sajtóban, különösen pedig a Breznay Béla által szerkesztett Religióban (pl. I. évf. 18., II. 36. stb.). A katolikus sajtó ügye is állandóan foglalkoztatta. Kár lenne, ha ilyen vonatkozásban a feledésbe merülne a következő gondolata: «Mit használ addig a katholikus ügyek intézéséről beszélni, míg nem latunk-Budapesten egy tekintélyes katolikus sajtó központot!» (II. évf. 24. sz.) Nagyon kedvelt témája volt a katolikus kongresszus összehívásának sürgetése az 1885. évi kiállítás alkalmával (II. évf. 17., 22., 28., 36. és 45. sz.), nemkülönben a katolikus intelligencia kérdése (II. évf. 40. sz.) és a katolikus íróknak a Szent István-Társulatban való tömörülése (III. évf. 33. és 49., IV. évf. 2. és 29. sz.). A katolikus iskolaügy most is állandó szívügye, s ebben a vonatkozásban különösen a Veszprémben felállítandó katolikus tanítóképzőért lelkesedik (IV. évf. 35. és 36. sz.). Az elfelejtett Ányos Pál emlékének megörökítését Veszprémben igen nagy szeretettel karolta fel (I. évf. 12., 22., II. 50. sz.).

A «Veszprémében hirdetett eszmekör természetesen a «Közlöny»-ben sem maradiéi, csak a régi gondolatok jobban elmélyülve, kiérettebben jelennek meg. Elegendő itt Lévay néhány vezércikkének témájára utalnunk. Így síkra száll a váltóképesség korlátozása (I. 18.), a magyar iparcikkek vásárlása (II. 9.), a családok egészséges vére (III. 9.), a szövetkezeti eszme (III. 32.), a tűzkárosultak segítése (IV. 30. és köv.) érdekében s ír a leánykereskedelem (II. 34.), a magyar megbízhatatlanság (II. 48.), a botrányt okozó részegesek (II. 49.), az öngyilkosságok (III. 2., IV. 9. és köv.), a gyakori vasúti szerencsétlenségek (III. 5.), a szellemi proletárok (III. 27.), az uzsora (III. 51.), a zsidó gimnázium és egyetem (IV. 3. és 4.), a fehér rabszolgaság (V. 11.) ellen.

A veszprémi eseményekkel kapcsolatban okvetlenül meg kell emlékeznünk Lévay édesanyjának haláláról. Alighogy megjelent az a cikke, amelyből életének legnagyobb műve, a katolikus kör született meg, hírül kellett vennie, hogy édesanyja 1884. október 1-én Makón meghalt. A kegyeletes fiú fájdalmával megsiratta, eltemette azt, akit legjobban szeretett, akinek nevét hálából viselte, akit hosszú özvegysége alatt állandóan támogatott s évenkint legalább a nagyvakációban mindig meglátogatott. Semmi kétség nincsen benne, hogy Lévay nemes, lovagias és szociális gondolkozásának alakulásában jelentős szerepe volt ennek az egyszerű, jámbor és erőslelkű nőnek.

Lévay az 1887/88. évre 45 éves korában Budapestre került Trautwein János gimnáziumi igazgató utódjának.

Az első évben ugyanolyan volt a beosztása, mint elődjének az előtte való esztendőben: a hatalmas intézet vezetése mellett a VIII. osztályban tanította a hittant és a németet. A következő három év alatt ezekhez járult még a VII. osztályos hittan is.

Lévay új állomáshelyén meg akarta valósítani egyik régi tervét, nevezetesen az addig használatos nyelvi és módszertani szempontból elavult hittani könyvek helyett újakat akart írni. Ennek a szép tervnek egyik értékes előmunkálata volt «A hittanár hivatása középiskoláinkban» című programértekezése budapesti iskoláink 1887/88. évi Tanúsítványában (3-18 1.). Ilyennemű írásai közt ezt tartjuk legértékesebbnek. A tapasztalt nevelő bölcseségével és a gondolkozó fő világosságával négy kérdésre ad feleletet: «Milyen legyen a hittanár 1. magamagában, 2. saját tantárgyával, a hittannal való viszonyában, 3. a középiskolában előadott többi tantárggyal való viszonyában és 4. tanítványaival való viszonyában». Az értekezést ezekkel a szavakkal fejezi be: «A hittan helyes tanítása nemcsak az erkölcsi, de a szellemi központot is képezi az intézetben … Ne tekintse tehát senki csekélynek és mintegy függeléknek a hittant és legkevésbbé tekintse ezt maga a hittanár». Hogy a hittankönyvírást megkezdhette, következtetni lehet naplójának 1889 március 5-én kelt következő bejegyzéséből: «Voltam a Rendfőnök Ür ő nagyságánál megkérni, fogadja el kiadandó hittanom neki ajánlását. Elfogadta».[15] 1889 tavaszától kezdve azonban a katolikus kör annyira igénybe vette minden idejét, hogy a dicséretes tervből nem lett valóság.

Igazgató-tanársága mellett első budapesti éve alatt konzultor, utána pedig asszisztens volt a tartományfőnöki tanácsban. Ilyen minőségében a rendi fiatalok tanulmányi ügyvezetőjének tisztjét töltötte be.

Erre az időre esik a budapesti katolikus körnek alapítása is.

Minthogy a katolikus köröknek Lévay által még 1884. szeptember 28-án fölvetett eszméjét mások nem valósították meg, s minthogy elgondolása szerint az első ilyen körnek az ország fővárosában kellett megalakulnia, 1887 őszén a tettek

mezejére lépett. Vonzó egyénisége rövid időn belül elsősorban a piarista diákok szülei közül olyan tekintélyes csoportot tudott maga köré toborozni, hogy 1887. december 15-re gimnáziumunk dísztermébe elő értekezletre hívhatta össze híveit. Ez az előértekezlet megbízta őt tizedmagával a katolikus kör alapszabályainak elkészítésével. A bizottság Lévay lakásán való többszöri tárgyalás után 1888. április végére elkészült a reá bízott feladattal. Az alapszabályok szerint «A katolikus kör /célja elsősorban a főváros, azután a magyar korona területén lakó katolikusok szellemi, társadalmi és anyagi érdekeinek előmozdítása ... a politika teljes kizárásával». Célját a kaszinói jellegű társas összejövetelekkel, jótékonykodással és tanácsadással óhajtja megvalósítani.

1888. május 27-én (Szentháromság vasárnapja) meg lehetett tartani az alakuló közgyűlést. Ez is dísztermünkben folyt le kb. 8Q előkelő katolikus férfiú jelenlétében. Az alapszabályok egyhangú elfogadásával a kör megalakult, s az ügyek további intézésére Lévay elnöklete alatt egy 25 tagú szervezőbizottság kapott megbízást.

Az alapszabályok megerősítésejobban elhúzódott, mint ahogy ezt látni lehetett volna. A belügyminisztérium egy ideigpihentette azügyet, majd véleményezésre átküldte a prímáshoz, s csak ennek kedvező véleményére adta meg a megerősítést 1888. december 18-án.

Az alapszabályok megerősítése után megindult a szervezési munka, amelyben Lévay oldala mellett különösen Kanter Károly belvárosi káplán mint a szervezőbizottság jegyzője buzgólkodott nagy odaadással. Ez a munka igen szépen haladt előre, de az elnök személyét illetőleg nehézségek merültek fel. Úgylátszik – a kudarcba fulladt katolikus kaszinók miatt az előkelőbbek kezdetben nem akartak vállalkozni az elnökségre. Szapáry Géza, majd Dessewffy Aurél grófok a puhatolódzásra nem-mel feleltek. Minthogy pedig a választó közgyűlés megtartása már sürgőssé vált, Lévaynak bele kellett törődnie abban, hogy a szervezőbizottság őt jelölje az elnökségre.

A választó közgyűlést 1889. május 7-én nálunk tartották meg s az elnök Lévay lett. ő azonban ezt a megoldást csak ideiglenesnek tekintette addig az ideig, amíg a katolikus világ valamely előkelőségét nem sikerül megnyernie elnöknek. Ügy tervezte t. i., hogy amikor meglesz a keresett elnök, őmaga leköszön az elnökségről s ügyvezető alelnökké lesz. Erre való tekintettel nem is engedte betölteni az alelnöki széket. Ugyanakkor megválasztották a 60 tagú választmányt is. A rendes tagok száma akkor 260 volt, akikhez járult 95 pártoló és 5 alapító tag. Lévay lelke ujongott az örömtől, amikor ezekről az eredményekről beszámolhatott lapjának s alázatos lélekkel írta: «Non nobis, non nobis, sed nomini tuo da glóriám!»

A megnyitást előkészítő események egymást érték. Lévay a szerviták bér-. házában a városháza felé néző rész I. emeletén kibérelte a kör első helyiségeit, amelyek egy nagy olvasóteremből, egy játszóteremből, egy titkári irodából és egy szolgalakásból állottak. Az igazgató választmány megválasztotta Gyürky Ödön újságírót titkárnak, Gabler Lajost, a Szent Vince Egylet titkárát pedig pénztárosnak. Gondoskodás történt a köri helyiségek ízléses berendezéséről is. Miután pedig minden előkészület megtörtént, 1889. október 1-én a szerviták templomában tartott Veni Sancte után Lévay átadhatta a Budapesti Katholikus Kört rendeltetésének,

A megnyitás napja volt talán Lévay életének legnagyobb napja. Elnöki beszédének egyes részei a lehető legnagyobb hatást gyakorolták a jelenlevőkre. Különösen áll ez beszédének következő részeire: *«Magyarország addig volt hatalmas, amíg katholikus volt.* Történelmünk legszebb lapjai, múltunk legfényesebb pontjai és legbüszkébb emlékei mind ezt bizonyítják … Az állam törvényeinek nincsenek

lelkiismeretesebb követői, mint a katholikusok és mégis nekünk katholikusoknak kell vallásunk miatt pirulni, szégyenkezni és mindenütt mellőztetni. . . Elleneink főereje a mi gyengeségünkben, a mi szétszórtságunkban rejlett és rejlik még ma is».

Az ezután megindult igen élénk köri élet (1889. október 23-án volt az első társasvacsora 66 terítékkel, november 30-án az első felolvasó est az autonómiáról), úgyszintén Simor János hercegprímásnak, főpapjainknak (pl. Haynald, Schlauch, Császka, Schopper, Steiner stb.), káptalanjainknak és a katolikus vezető férfiaknak erkölcsi és anyagi támogatása, nem különben a körben tett látogatásaik a további taggyüjtés terén toborzó erőt jelentettek. A körnek éltető lelke Lévay volt. Minden szabad percét a körnek és azon keresztül a szervezkedő katolicizmusnak szentelte. A katolikus kör szélesebb és szélesebb körben hallatta szavát. Lévaynak az a törekvése,[17] hogy a szentkorona hazahozatalának 100 éves jubileumát 1890. február 20-án országos ünnepséggel üljék meg, az akkori áldatlan politikai viszonyok miatt nem járt sikerrel, azonban a kör megünnepelte a nevezetes évfordulót. A sikertelenség nem keserítette el, hanem annál inkább sarkallta, hogy a kört beállítsa a katolikus autonómiáért való küzdelembe és egy katolikus nagygyűlés előkészítő munkájába. A kör olyan virágzásnak indult, hogy már az első rendes közgyűlés kénytelen volt 1890. január 29-én a szervitáknál kiveendő nagyobb helyiségek mellett dönteni. Az átköltözés ugyanezen év-augusztusában megtörtént.

Lévay a kör alapításával kapcsolatos munkáját csak akkor tartotta befejezettnek, amikor a II. rendes közgyűlés (1891. március 8) után két napra (március 10) végre másfélévi ismételt kopogtatás után sikerült megnyernie gróf Esterházy Móricot az elnökség elfogadására. Az elnökség ügye ünnepélyes formában 1891. október 3-án nyert elintézést, amikor is az összehívott rendkívüli közgyűlés a hitvalló grófot elnöknek, Lévayt tiszteletbeli elnöknek, Pintér Kálmán rendtársunkat ügyvezető alelnöknek választotta. Az a régibb terv, hogy Lévay lesz az alelnök, utóbbinak tartományfőnökké történt választása miatt akkor már nem volt időszerű.

Az alapító provinciálisságának terhes évei alatt a Katolikus Körben keresett és talált felüdülést. Emellett boldog érzéssel láthatta, hogyan alakul a megindított szervezkedés országos mozgalommá. 1894-ben a Budapesti Katolikus Kör nyomán keletkezett vidéki körök meghaladták a 200-at.[18] Az 1884-ben elvetett mustármag terebélyes fává nőtt s a megnyitó beszéd szavai «Legyen ezen első katholikus kör anyaköre sok, nagyon sok vidéki körnek is» – az álom világából a nagy valóságok közé léptek.

Lévay életében nevezetes határkő volt 1891. július 23-a. Miután az aznap a rendi «kiskáptalan» által szinte egyhangúlag provinciálisnak újraválasztott Kalmár Endre kimerültségére való hivatkozással a választást nem fogadta el, a káptalani atyák az elrendelt új szavazásnál 21 szavazatból 14-gyel Lévayt választották meg három évre. Az 1894. évi tartományi káptalan újra megválasztotta őt tartományfőnökké, éspedig 60-ból 56 szavazattal.

Amikor Lévay a piaristarend magyar rendtartományának élére került, nálunk nem egészen egészséges jogfejlődés miatt teljesen testületi kormányzás uralkodott. A tartományi főnök elöljárói joghatóságának elhomályosulásával *primus inter pares* volt tanácsosai közt s szinte minden kormányzati ténykedésében alkalmazkodott a 7 asszisztensből («kormánysegéd») és 3 konzultorból («kormánytanácsos») álló «kormánytanács» (konzisztórium, «rendkormány») határozataihoz. Lévay alatt ez a rendszer még tovább fejlődött azzal, hogy a tartományfőnöki tanácsba belekerült a volt provinciális is, és hogy a minden hét szerdáján tartott konzisztoriumi ülésekkel az ilyenfajta tanácskozások a múlthoz viszonyítva megkétszereződtek.

Ebben a rendszerben egész természetes, hogy Lévaynak nem minden elgondolásából lehetett valóság, s hogy nem minden alatta történt alkotás az ő kezdeményezésére történt. Ezért provinciálisságának tárgyalásánál lehetőleg ki akarjuk emelni az ő alkotásait s nem hallgatjuk el valóra nem vált, de jellemző terveit.

Lévay provinciálisságának alkotásai közül azok a legnagyobb jelentőségűek, amelyek kispapnevelésünknek általa négy éven át vezetett előbbi ügykörével kapcsolatosak. Nevezetesen az 1893. július 13-18-án tartott teljes konzisztóriumban határozatba ment a váci novíciátus kibővítése és a rendbe való fölvételnek az 1859-66. évekhez hasonlóan a IV. és V. oszt. tanulókra való kiterjesztése, aztán a kecskeméti Stúdiumnak megnagyobbítása, illetve a gimnazista kispapok egy részének más rendházba való elhelyezése s végül a nyitrai teológiai intézetnek megszüntetése és helyébe a kolozsvári és budapesti Kalazantiumok felállítása.

A novíciátus kibővítésével már az 1894/95. évben 32 novícius fölvétele vált lehetségessé. A Stúdium nagyobbítása csak részben sikerült, s így 1895/96-tól az eredetileg tervezett Nyitra vagy Veszprém helyett Rózsahegyen meg kellett szervezni a második Stúdiumot. A kolozsvári Kalazantinum 1894/95-ben, a budapesti pedig 1895/96-ban nyílt meg. A Kalazantinumok jelentették a legnagyobb változást a múlttal szemben, amennyiben az addigi kétévi hittudomány és kétévi egyetem helyett bevezették négy éven át a kettőnek párhuzamos végzését.

Nem kétséges, hogy a Kalazantinumok felállításának eszméjét maga Lévay vette a ciszterciáktól, akiknél a párhuzamosság rendszere a főiskolai tanulmányokban már 1889 óta megvolt,[19] s hogy az előbb említett egész alkotássorozat, amely a rendnek óriási anyagi áldozatba került (pl. csak a kolozsvári Kalazantinum épületét 65.000 forintért vettük), aligha ment volna végbe az egyházias gondolkozású és vállalkozó szellemű Lévay nélkül. A részletes szervezési munkát aztán már volt kispaptársa és provinciálissága alatt legnagyobb segítője, Fekete Endre végezte.

Növendéknevelésünknek ez az új alapokra való fektetése Lévay egyik legjelentősebb tevékenységének, nevezetesen a rendből való távozások és a sajnálatos aposztáziák elleni küzdelmének leglényegesebb mozzanata. A rendtartománynak t. i. már évtizedes betegsége volt az a súlyos vérveszteség, amely sokaknak hűtlen zászlóelhagyásából állott elő, s az említett intézkedések meg akarták előzni a bajt a minőségileg jobb szerzetesnemzedék nevelésével és pótolni az emberhiányt a mennyiségileg nagyobb utánpótlással.

Lévay egyébként is férfias elszántsággal küzdött a baj ellen. Így körleveleiben ismételten szólt a kérdésről, különösen pedig az 1893. szeptember 1-én kelt körlevelében, s gyakori látogatásai különösen a növendékházakban, atyai gondoskodása a rendtagokról és törekvései a családiasabb rendházi élet megteremtésére – a kérdés megoldásának szolgálatában is állottak. Ebből a szempontból nem érdektelen az az egyébként egyházjogi és magánjogi nehézségekkel eléggé nem számoló, de jellemző indítványa, amelyet a növendéknevelés reformját elhatározó konzisztóriumban tett s amely szerint «felhatalmazást kér a rendi kormánytanácstól arra, hogy a rendet hűtlenül elhagyók ellen nevelési költségek visszatérítése ügyében pert indíthasson s indítványozza, határozza el a kormánytanács, hogy a jövőben az ünnepélyes fogadalmat tevők közjegyző előtt kötelezzék magukat írásban a neveltetési költségek visszatérítésére az esetben, ha a rendet elhagynák». Erre az volt a válasz, hogy «az indítványt akkorra kell halasztani, amikor a katholikus autonómia létre jön».

Lévay a rend római Generálisához, a nagynevű Ricci Mórhoz való viszonyában teljesen elődje és elődjei nyomdokain járt. Mindössze az az egy új dolog tör-

tént, hogy az 1892. évi egyetemes káptalan óhajának megfelelően 1893 elején felújította az elhunyt külföldi rendtagokért való misézésnek az idők mostohasága miatt közben feledésbe merült gyakorlatát. Ez a végrehajtás azonban félreértésekre adott alkalmat s úgylátszik emiatt kérte a nagykárolyi rendház az 1894-es káptalanon, hogy «bizonyos központosítási irányzatokkal szemben» mondja ki a káptalan «az addigi állapot érintetlen fenntartásának szükségességét». A káptalan ezt meg is tette s Lévay, aki elődeihez hasonlóan addig «tartományi rendfőnök»-nek írta magát, az 1894. október 6-i konzisztóriumban bejelentette, «hogy hivatalos aláírásában használt *tartományi* jelzőt, mint amely magyar nemzeti szempontból félremagyarázásra adott es adhat a jövőben is okot, ezentúl aláírásában kihagyja s a rendházakhoz intézendő hivatalos leveleiben tisztán a *rendfőnök,* a renden kívül folytatandó hivatalos levelezéseiben pedig: *a magyar kegyestanítórend főnöke* aláírást fogja használni».

A múlthoz viszonyítva a kormányzat terén óriási haladást jelentett az a körülmény, hogy Lévay provinciálisságának első három éve alatt az előírásoknak megfelelően hivatalosan meglátogatta a rendtartománynak mind a 24 rendházát, közülük a vidéki növendékes házak mindegyikét (Vác, Kecskemét, Nyitra, Kolozsvár) a három év alatt négyszer és a Kusztodiátust minden év őszén. Ezekről az igen gondos vizitációkról szóló beszámolói a konzisztóriumi jegyzőkönyvekben mindenkor értékes adatokat fognak szolgáltatni az egyes rendházak történetéhez.

Napjainkig úgy él Lévay a rendtartomány emlékében, mint az atyai gondoskodás mintaképe. Ez érthető is a következő néhány adatból. Az 1892. január 30-i konzisztóriumban határozatba ment, hogy a novíciusoknak ezentúl a nehéz és rongyolódó posztó helyett szövetet adnak reverendaanyagul. Az 1892. október 8-i konzisztórium elhatározta, hogy 1892. november 1-től a rendi fiatalok reggelire az addigi péksütemény («buci») helyett meleg tejeskávét és kiflit kapnak. Ez a két intézkedés és a kispapokkal kapcsolatban több hasonló – Lévay kezdeményezése volt. Az ismételten említett 1893. júliusi teljes konzisztórium bevezette a lustrum, az elöljárói díj és a helyi pótlék intézményeit, amire Lévay nélkül aligha került volna sor. Ezek közül a rendtársak különösen a lustrumért voltak hálásak, vagyis az öt évenkint emelkedő korpótlékért, amely az idősebbek anyagi helyzetén segített, a fiatalokat pedig ösztönözte a tanári oklevél megszerzésére, mert a lustrum csak a tanári oklevéllel kezdődött. Azután ebben az időben nagyon érezhetően felszöktek a rendtársaknak kiutalt fürdő és gyógykezelési, úgyszintén a tanulmányi segélyek. Ez utóbbi vonatkozásban pl. 1893. nyarán 4 rendtag járt Görögőrszágban, í894-ben pedig ketten Olaszországban.

Lévay tartományfőnöksége alatt legalább is iskoláink felénél említésre méltó dolgok történtek. Nevezetesen: a rózsahegyi algimnázium és a sátoraljaújhelyi nagygimnázium esetében 1891/92-ben megindult a főgimnáziummá való fejlesztés, a debreceni algimnáziummal kapcsolatban megkezdődtek az ilyen irányú tárgyalások, a budapesti és a temesvári nagy építkezések előkészítése tovább jutott, Kolozsvárt illetőleg új szerződést kötöttünk a Státussal, Nyitrán a konviktust átengedtük a gimnáziumnak, Kecskemét, Nagykároly, Sátoraljaújhely, Tata, Vác és Veszprém új épületet, illetve épületrészt kaptak. Ha ezek az ügyek nem is voltak Lévay kezdeményezései, neki mégis elég sok gondot okoztak és örömet szereztek. A veszprémi építkezést külön figyelemmel kísérte és támogatta. Ugyancsak az iskolaügyekhez tartozik, hogy az ő idejében Nagy-Szent-Miklós, Félegyháza és Szabadka hívott bennünket gimnáziuma vezetésére, de emberhiány miatt a meghívásnak nem tehettünk eleget. Legkomolyabb volt a szabadkai meghívás.

Az 1891. április 18-i és 20-i konzisztóriumi jegyzőkönyvek tanúsága szerint már akkor hívott bennünket Szabadka városának küldöttsége gimnáziuma átvételére. Kalmár Endre azonban sajnálattal volt kénytelen kijelenteni a konzisztóriumi határozatot, mely szerint emberhiányunk miatt sem akkor, sem a közelebbi években az átvételre nem vállalkozhatunk. Lévay alatt 1894 tavaszán ez az ügy újra időszerűvé vált. A meghívásra adandó választ az 1894. május 5-i konzisztóriumban a káptalan utáni időre halasztották. Lévay buzgólkodására az 1894. július 24-26-i teljes konzisztórium elvileg beleegyezett az átvételbe s ez utóbbit a szerződéses megállapodástól tette függővé. Amikor pedig 1894. október 26-án a szabadkai küldöttség határnapot kért a tárgyalásokra, a november 3-i konzisztórium azt az álláspontot foglalta el, hogy a határnap kitűzésére csak akkor kerülhet sor, ha megérkezik a minisztérium válasza az átadást kimondó, de megfelebbezett közgyűlési határozatra. Közben meghalt Lévay, akinek a szabadkai letelepedés annyira szívügye volt, s az 1895. július 15-18-i teljes konzisztórium újra az 1891. áprilisi álláspontjára helyezkedett. Valószínűnek látszik, hogy ha Lévay élt volna, az *ő)* lelkesedése győzött volna a konzisztórium túlzott józanságán.[20]

Törekvéseinek jellemzésére sok-sok terve közül (pl. rendi illemtan kiadása, rendi takarékpénztár létesítése stb.) csak azt az egyet említjük, amely legközelebb állott szívéhez. Az 1893. júliusi teljes konzisztóriumban javasolta, «hogy indítson meg a rend egy tan- és nevelésügyi hetilapot». A tanácsnak az volt a véleménye, hogy «habár helyesli az eszmét», de «a napirenden levő vallási kérdések által felizgatott szenvedélyekre való tekintettel nem tartja megindíthatónak a lapot». Lévay ezzel a tervvel már az 1876-i káptalanon, a veszprémi rendházon keresztül próbálkozott, de az eszméből akkor nem lett valóság, noha a káptalan azt «a leendő rendkormány figyelmébe ajánlotta». Az előbbi konzisztóriumi nemleges válasz után az 1894-es káptalan elé terjesztette az eszmét azzal az indokolással, «hogy a katolikus szellemű nevelés és tanítás is megvédje a maga álláspontját az uralkodó áramlatokkal szemben». Az indítványt a káptalan 32 szavazattal 27 ellenében elejtette, de Lévayt ez nem bírta rá visszavonulásra, mert mindjárt bejelentette, hogy három év múlva a «kiskáptalanon» újra elő fogja hozni. Halála miatt ezt már nem tehette meg, s a konzisztórium ellenkező felfogása miatt nem is került napirendre, noha ő ezt halála előtt kérte.

Életének utolsó évében az 1894. évi káptalan óhajának megfelelően nagyon sokat fáradozott, hogy a milleniumra megírassa rendtartományunk történetének legalább egy részét. Már 1894 augusztaban megbízta Takáts Sándort a magyar rendtörténet megírásával azzal a kikötéssel, hogy a millenium alkalmával legalább egy kötet jelenjen meg. Ugyanakkor megígérte az akkori hivatalos rendtörténetírónak, Csaplár Benedeknek is, hogy az ő latin rendtörténetét, amelyre két évvel előtte a kegyes iskolák 300 éves jubileumára (1897) való tekintettel kapott rendi megbízást, szintén hajlandó kiadatni, ha a milleniumra elkészül. Sok fáradozásának meglett az az eredménye, hogy Takáts elkészült a milleniumra a Pesti kollégium történetével s hogy Csaplár értekezése sem tolódott ki ad Graecas Kalendas.[21]

Az anyagiak terén meg kell emlékeznünk arról, hogy az ő idejében vettük 1893. június 18-án kelt szerződéssel 300.000 forintért az orczi birtokot (1160 kat. hold). Ez egy régibb keletű tervnek volt valóra váltása. Bár Lévay sokat fáradt azért, hogy elnyerjük a királyi engedélyt a kusztodiátusi törzsvagyonnak ebbe a vételbe való fektetéséhez, a király ezt csak 1896. szeptember 30-án Szinajában kelt legmagasabb elhatározásával engedélyezte.

Ugyanilyen vonatkozásban említésre méltó még, hogy Lévay az 1894. évi

káptalanra elkészíttette a Kusztodiátus gazdasági és egyéb viszonyainak ismertetését az 1887/88.-1893/94. gazdasági évekről. Ilyen részletes ismertetés addig nem szerepelt a káptalanokon, s utána is hosszú évek teltek el, míg hasonló ismertetés készült birtokunkról. Ezt az intézkedést a következőkép indokolta: «Most, midőn édes magyar hazánk … a milleniumra készül, elengedhetetlen kötelességemnek tartottam cusztodiatusunkról oly kimerítő jelentést tenni, hogy ... az egész szerzet tisztán .. . lássa, mink .. . van s azt hogyan kezeljük».

1895 tavaszán már ki voltak jelölve azok a rendházak, amelyekben Húsvét után vizitálni fog, amikor április elején hirtelen láz támadta meg. Április 3-án még elnökölt a konzisztóriumban, április 9-én azonban már ezt írta be naplójába: «Egy hét óta betegeskedem; a fűtést korán hagytam el». Nagycsütörtökön (április 11) még megáldozott a közös szentmisén, Nagypénteken azonban már ágynak dőlt. A rendtársak nem tudták elgondolni, hogy ez az edzett ember kidőljön soraikból, s az orvosok mindent megtettek talpraállítása érdekében.[22] Őmaga azonban nem bízott fölépülésében. Így született meg május 1-én a következő levele:

«Főtisztelendő Rendkormány! Ha az imádandó Isten, aki az élet és halál fölött rendelkezik, bűnös lelkemet magához szólítja, keresztény katholikus hívőhöz illő alázattal és megadással fogadom. – Legyen meg az ő szent akarata! – szerzetesnek, ha rendfőnök is, nem lehet végakarata. De azért halálos ágyon kifejezheti kívánságát. A Főt. Rendkormány bölcseségétől függ, mit és mennyit valósítson meg abból. - Ilyen értelemben teszem meg én is utolsó kívánságomat. – 1. Temetésem után teljes consistoriumban válasszák meg a Vicarius Provinciálist. Szívem mélyéből ajánlom Fekete Endre kormánysegéd urat. – 2. A jövő kiskáptalanon hozzák fel újra a rend által kiadandó tan– és nevelés-ügyi lapot. – Szerkesztőnek Pintér Kálmán tanár urat ajánlom, aki ez esetben a Katholikus Kör alelnökségéről köszönjön le». – A3, pontban kéri, hogy hozassák fel temetésére Klára nővérét, férjezett Csordás Mihálynét és annak vejét, Barótzi Jánost. Ez utóbbi felesége és említett nővérének leánya, Piroska maradjon a temetés alatt otthon az öreg Treszka nővére mellett. – A4, pont apró adósságairól szól (pl. a budapest kisdedóvó egyesület alapítótagsági díjának hátraléka). – Az 5. és 7. pontban kéri, hogy holmijából emléktárgyakat kaphassanak rokonai. – A 6. pont így hangzik: «Ha a Főt. Rendkormány vagy a rend tagjai közül valaha valakit tudva vagy nem tudva megbántottam, kérem, bocsásson meg, valamint én is mindenkinek szívem mélyéből megbocsátok». – A 8. pont így fejezi be ezt a Lévayhoz méltó írást: «Végül Isten szent áldása legyen a Főt. Rendkormányon és az egész általam odaadással szeretett Renden».

Ennek a levélnek megírása után kb. két hétre jobbulás állott be. Ez azonban csak látszatjavulás volt, mert május 20-án hajnalban állapota újra rosszabbra fordult s aznap este 9-kor szép lelkét visszaadta Teremtőjének korának 53., szerzetesi életének 34. évében.

Igénytelenségére jellemző, hogy hagyatékában mindössze 6-52 forintot találtak bélyegben és készpénzben.

Búcsúlevele szerint május 23-án történt temetése után mindjárt a teljes konzisztórium tagjai Frank Ferenc asszisztens-házfőnököt választották meg utódjának, miután Fekete Endre kitért a megtisztelő megbízatás elől.

Kevés elöljárót sirattak meg a magyar rendtartomány tagjai olyan őszinte részvéttel, mint Lévayt. De gyászba borultak mindazok az intézmények, amelyeknek buzgó tagja volt (pl. a IV. kerületi iskolaszék, a Szent István-Társulat tud. és irod, szakosztálya és magának a Társulatnak választmánya, az Oltáregylet stb.)»

különösen pedig Veszprém városa és a Budapesti Katholikus Kör. Ez az utóbbi 1895. május 25-én megható gyászünnepséggel búcsúzott a «katolikus körök atyjától». Az 1894-i káptalanban Lévay Imre provinciálisi programját így fogalmazta meg: «A szerzetet külsőleg, belsőleg oly józan reformokra előkészíteni, melyeknek segélyével, bármint végződjenek is a társadalmi válságok, a tanítás és keresztény nevelés magasztos elvei rendünkben és rendünk által megvalósulhassanak». Ezt a célt nem érte el. Az azonban megadatott neki, hogy egy ifjúkori igére tét egész életén át híven megtartsa. A csanádi egyházmegye gyermekszemináriumából való távozásakor Németh József későbbi felszentelt püspöktől ezekkel a szavakkal búcsúzott: «Ne vegyék hálátlanságnak, hogy piaristának megyek, de én Egyházamnak mindig hű szolgája fogok maradni». Valóban nemcsak szerzetének nagy fia, hanem az Egyháznak hű és – tegyük hozzá – okos szolgája volt.

[1] Schütz A. és társai: Szentek élete. Budapest 1933. IV. k. 64. 1.

[2] Lévay eddigi életrajzai a következők: *a)* Az Úrban elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete. Bp. 1896. 24-31. 1. Ez az életrajz a legterjedelmesebb, s azért is értékes, mert Lévay titkárának és bizalmasának, Vámos Károlynak tollából való. *b)* Lévay Imre emlékezete a Budapesti Katolikus Körben. Bp. 1895. Ebben a 31 1. terjedelmű és az 1895. május 29-i gyászünnep alkalmával kiadott füzetben található Pintér Kálmánnak Lévay életéről szóló felolvasása (5-16.1.), Körösi Albinnak Lévay halálára írt költeménye (17-19.1.) és Gyürky Ödön felolvasása Lévaynak a kat. egyleti élethez való viszonyáról (21-31. 1.). *c)* Pintér Kálmán: Lévay Imre emlékezete. Megjelent budapesti gimnáziumunk 1894/95. évi Értesítőjében, 449-453. 1. *d)* Szinnyei József: Magyar írók. VII. k. Bp. 1900.1142. 1. *e)* Illés József: Lévay Imre emlékezete. Emlékbeszéd a Budapesti Piarista Diákszövetség 1930. március 23-i közgyűlésén. (A Diákszövetség hatodik esztendeje. Bp. 1930. 9-13. 1.). – A* jelen dolgozat a felsorolt életrajzok adatait kiegészít ette^lsősorban a rendi központi irattár gazdag anyagával.

[3] A Makóval kapcsolatos adatokat dr. Csepregi Imre helybeli prelátus-plébános szíves közlésének köszönjük.

[4] Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története, Temesvár 1908. 528-530. 1.

[5] A kérdésre nézve 1.: *a)* Purgstaller József provinciálisnak 1866. március 11-i levelét **a** váci házfőnökhöz; *b)* Szaiff Ev. János váci házfőnöknek 1866. március 14-i válaszát; *c)* Purgstallernek 1866. március 17-én a Generálishoz írt részletes felterjesztését és *d)* a Generálisnak az 1866. május 3-i konzisztóriumi jegyzőkönyvben található válaszát.

[6] Hénap Tamás: Lévay I. emlékezete (a veszprémi gimnázium 1895/96. évi Értesítőjében. 17-37. 1.). 16. 1. Ez az értekezés elsősorban Lévay eszméivel foglalkozik.

[7] Vámos i. m. 26. 1. Hénap i. ni. 20-25.1. Závodszky Károly ismertetése a Figyelő II. (1872) évf. 557-559.1. Fekete Endre ismertetése a Reform 1872. évf.-ban. Takáts S.: Budapesti piarista kollégium története. Budapest 1895. 433. 1.

[8] Pintér K. idézett felolvasásában. 13. 1.

[9] Lévay első írása a főgimnázium ügyéről a «Veszprém»-ben 1880. május 2-án (VI. évf. 18. sz.) jelent meg. Azóta az ügy állandóan napirenden volt. Ilyen irányú cikkei közül említésreméltók: VI. évf. 21-22., VIII. évf. (1882) 19., X. évf. (1884) 15. sz.

[10] L. a Veszprém V. évf. (1879) 39. és 51. sz. és a veszprémi gimnáziumi Értesítőket 1879/80-tól kezdve.

[11] L. Lévaynak a zsidókérdésről a VI. évf. (1880) 40. és 41. sz.-ban írt érdekes vezércikkeit és Hochmuth Ábrahám veszprémi rabbinak válaszát a VI. évf. 42. sz.-ban. Lévaynak ilyen irányú előbbi cikkei még: a IV. évf. (1878) 26. és 30. sz.-ban.

[12] Hénap i. m. 28. 1.

[13] Veszprém VI. évf. 33. sz.

[14] Vámos 27. 1., Hénap 31. 1., Veszprémi Közlöny IV. évf. 39. 1.

[15] Ebben a naplóban az 1889-1895. évekről vannak egészen rövid, de értékes följegyzések.

[16] A Budapesti Kat. Körnek története nincs megírva. Az itteni adatok részint a Veszprémi

Közlöny «Fővárosi levél a szerkesztőtől· c. rovatából, részint Lévay naplójából valók. Sajnálatos, hogy a Katolikus Lexikonnak Kat. Körök c. cikke a kezdeményezést illetőleg teljesen tájékozatlan.

[17] L. Lévay cikkét a Veszprémi Közlöny VI. évf. 22. sz.-ban.

[18] Gyürky i. m. 26. 1.

[19] Mihály fi Ákos: A papnevelés története és elmélete. Bp. 1896. II. k. 506 és köv. 1.

[20] L. a szabadkai községi főgimn. 1894-95. évi Értesítőjében az intézet azévi történetét a 125-137 l.-on.

[21] L. az 1894-i káptalani jegyzőkönyvön kívül az 1892. november 12., 1894. augusztus 18., 25., december 1., 7. és 1895. január 25. napjain tartott konzisztóriumok jegyzőkönyveit. Csaplár Analecta quorumdam memorabilium HistoriaeOrdinis Religiosi Sehol. Piar. Provinciáé Hungariae c. értekezése az Eph. Cal. 1904-1906. évfolyamában jelent meg.

[22] Lévay betegségét és halálát illetőleg 1. Frank Ferenc 1895. június 5-én irt körlevelét (szuffragium).

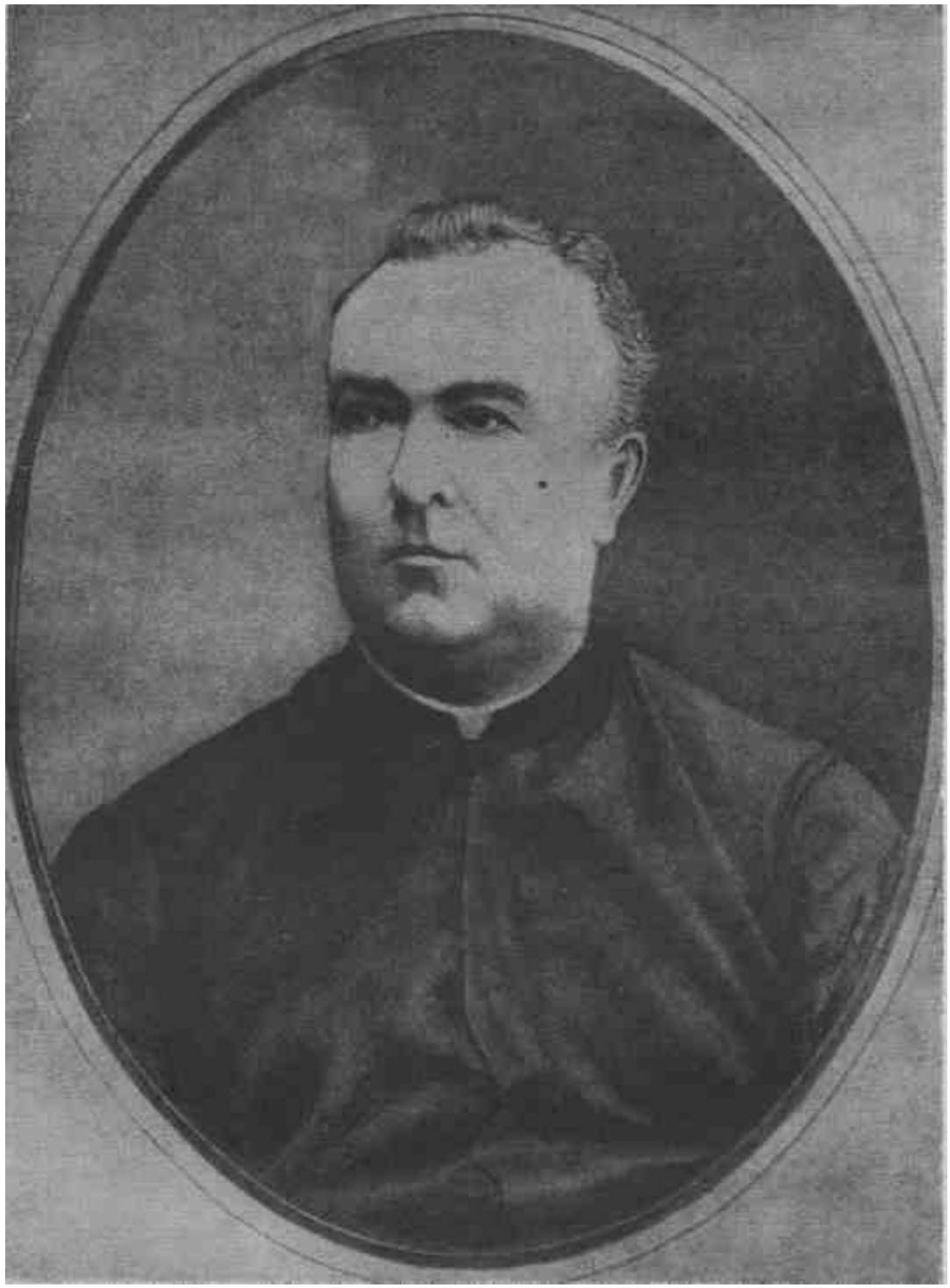

Dr. *Tihanyi Tibor:*

P IVAR IGNÁC

(1843-1905.)

Ennek az igazán Kalazanciuslelkű piaristának az alakja a századforduló egyik legnagyobb gyógypedagógusaként jelenik meg előttünk. A «Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor» szózatát kevesen érezték át és váltották valóra olyan meghatóan és egyéni módon, mint ő, bár tagadhatatlan, hogy szép küldetésére az isteni gondviselés is előkészítette, alakította és ellátta adományokkal.

A napvilágot egy szegény csobánkai szőlőműves egyszerű hajlékában látta meg. Istenfélő, melegszívű, népes család vette körül a kis jövevényt. Édesapja valamikor tanító szeretett volna lenni, de nem volt hozzá módja. Szellemének sokoldalúságát, minden iránt való készséges érdeklődését és frisseségét azonban egyszerű foglalkozása ellenére is megőrizte. Szinte meglepődünk, mikor Ignácfiának későbbi feljegyzéseiben olvassuk, hogy több nyelven beszélt, meglehetősen értett a zenéhez, írásait jó nyelvezet és az elemi ismeretekben való szokatlan jártasság jellemezte. Egyéniségét a kitartó szorgalom és férfias keménység tette értékessé.

Ignác édesanyját mély vallásossága, törhetetlen bizalma és derűs kedélye mellett tűzről pattant tettrekészsége, soha zavarba nem jövő találékonysága, jövőbe tekintő gondossága avatta a népes családi otthon igazi lelkévé. A derék házaspár szegényes ruhája tehát kincseket érő lelki gazdaságot takart. S ha a kis Ignácnak bizony nem egyszer kellett is tapasztalnia, hogy alig kerül tejbeaprítani való, az Úristen különös kegyelméből szép szellemi és lelki örökséget hozott magával.

A megélhetés gondjai miatt csakhamar városra húzódnak. Az iskolás sorba került, sápadtas kisfiút ilyenformán a váci elemibe íratják. Elméje szépen nyiladozik, és jól megállja helyét kis társai között. A kérlelhetetlen szükség azonban közbeszól. Szőlejük termését a rossz időjárás csaknem teljesen elpusztítja. A derék, de nem eléggé élelmes édesapa keresete megcsappan. A gyerekek is sok ruhát és csizmácskát koptatnak. A kis Ignácnak bizony nem jut irkára, könyvre és egyéb szükségesekre. Szegény Pivárék kénytelenek egyelőre otthon fogni értelmes kisfiúkat, s hogy szem előtt legyen, ott ügyetlenkedik édesanyja körül a szőlőtőkék között. Segített gyomlálni, kötözni. De akárhogyan iparkodnak is, nem sikerül annyit összekaparniuk, hogy a kis Ignác megkezdhetné a második oskolát. Pedig már egy éve is elmúlt, hogy kimaradt.

Pivárné valami megoldás után néz. Megpróbálja valamelyik jóravaló mesterhez elszerezni Ignácot inasnak. Majdcsak hozzácseperedik Isten segítségével, és legalább ragad rá valami, aminek később majd hasznát veheti. De nincs vele szerencséje. Végigjárja az összes szóbajöhető tisztességes műhelyt, de majsztram-uramék csak mosolyognak és legyintenek a vézna, kis inasjelölt láttára. Nem való ez még iparra.

Így hát megint otthon marad. Törik a fejüket szülők és rokonok, mit kellene kezdeni a kis mihasznával. Nincs itt más mód, így, vagy úgy, de mégiscsak iskolába kell adni szegénykét. Oda való még ez a többi gyermek közé.

Rónay tanító úr nagyon szívesen fogadja gondjaiba a villogószemű kis Pivár Ignácot. Mindenből megfaggatja egy kicsit, hogy lássa, emlékszik-e még valamire az iskolás dolgokból. A feleletekkel nagyon meg lehetett elégedve, mert nem küldte vissza az első osztályba az utolsó padba. Fölvette inkább nem a második, nem is a harmadik, hanem egyenesen a negyedik osztályba a maga tanítványai közé. Eleinte ugyan nem volt könnyű dolga Ignácnak, de azért győzte a tanulást. Az esze megvolt hozzá, noszogatni pedig nem igen kellett. A tanító úr is örült, hogy nem csalódott benne. A gyermek otthoni helyzetét eléggé ismerte. Váltig hajtogatta, hogy érdemes volna kezdeni valamit ezzel a jóvérű «kölyökkel». De mit? Addig erőltette azt a nagy, jó szívét, s járatta az eszét a lehetőségeken, míg végre mégis lelt alkalmas megoldást.

Egyszer csak eszébe jutottak Crouy grófék. A kis grófi csemeték mellett milyen szépen ellehetne ez a fiú. Tanítgatná őket, játszana velük, vigyázna rájuk. Biztosan tudja, hogy nem vallana vele szégyent. Be is kopogtatott egy szép napon a fiatal grófékhoz. Másnap újra, de akkor már Ignáccal, meg a szeppent kis legény apró motyójával.

A szegényember gyermeke körül megváltozott a világ. Úgy érezte magát, mint az, aki a régi világban apródsorba került. Jellemző azonban rá, hogy hamarosan teljesen beleilleszkedik az új környezetbe, s tanulékony lelke csakúgy szívja magába a sok új benyomást. Gyorsan húznak el feje fölött az évek s közben a fejlődő fiú lelke új színekkel, bontakozó készségekkel gazdagodik. Idekívánkozik néhány később írt visszatekintő mondata a századvég jellegzetes nyelvezetével írt pnéletrajzából. «Eltekintve igazán nemes és magas műveltségű tagjainak szívjóságától, e grófi család buzdító jóakarata fokozta bennem a nemes iránti céltudatos törekvést. Mély vallásossága megerősíte otthon belém csepegtetett hitemben; hazaszeretete és a törvény iránti föltétlen tisztelete megtaníta szeretni hazámat s annak apostoli fejedelmét, és tisztelni a fejedelem bizalmának örvendő törvényes elöljáróságot. Itt kezdettem tanulni a francia nyelvet, és e nagyúri kör nemcsak jövő életpályámra szolgált jótékonyan ható előkészületül, hanem annak kiművelt ízlése a zene és rajz iránti égő vágyamat is fokozta, az azokban észlelt ügyességemet serkentőleg fejlesztette. És a hozzá fűző boldogító emlékek még jóval később is emelőleg és lelkesítőleg hatottak rám, fokozván célom elérésében kitartásomat, melyre későbbi küzdelmes éveimben oly igen nagy szükségem volt.»

Legfőbb öröme azonban mégis csak az, hogy pártfogóinak támogatásával zökkenő nélkül végezheti tanulmányait a váci piarista gimnáziumban. A kegyes atyákkal való találkozása kipattantja lelkéből a szerzetespapi hivatás szikráját. Mihelyt megszerzi a negyedik osztályról szóló bizonyítványt, nagy lelkesedéssel magára ölti Kalazancius rendjének ruháját.

A növendékévek serény munkája, sok szép sikere és ígéretes teljesítménye bizonyította, hogy a 18 éves, tehát társainál idősebb és komolyabb Pivár Ignác alaposan számot vetett adottságaival, és mikor piaristaságra szánta magát, neki való hivatást választott. A novíciátus lélekformáló és átalakító esztendeje után előbb kecskeméti, majd kolozsvári gimnazista-kispap, stúdens lesz. A gimnázium felső osztályait kitűnő érettségi bizonyítvánnyal fejezi be.

Rögtön érettségi után, 23 éves korában, leteszi az ünnepélyes szerzetesi fogadalmat, s ezzel véglegesen a kalazanciusi munkára kötelezi magát. A rendi vezetőség mindjárt ott is hagyja Kolozsvárott kisegítő tanárnak, mert sok a munka, s az ember kevés. Az így eltöltött lelkes első évet 2 teológiai esztendő követi Nyitrán és Szentgyörgyön, majd 26 éves korában megkapja az áldozópapságot. Most 1 évig Kecske-

méten tanárkodik, majd Budapestre kerül, hogy az egyetemen természetrajzot és vegytant hallgasson. Szívesen elmerülne szaktárgyaiban, de már a következő évben ismét a közös munkába kell állnia. 1871-72-től kezdve előbb Vácott, majd Kolozsvárt tanít 3, illetőleg 5 éven keresztül.

Veleszületett sokoldalúsága miatt igen hasznavehető embernek bizonyul. Nemcsak szaktárgyait tanítja nagy lelkesedéssel, hanem, mint ének- és zenekarvezető, német, latin és francia tanár is éveken át működik. Az ő idejében a kolozsvári énekkar szereplései esemény számba mentek. Istenadta rajzoló és festő tehetségét már kecskeméti kispap korában megcsodálják a gimnázium nyilvános rajzkiállításain. Most a piarista tanító-nevelő munkában ennek az adottságának is nagy hasznát tudja venni. Állami kinevezés alapján sokáig működik rajztanárként.

Tanári munkásságát folytonos tettrekészség, lankadatlan buzgalom és mintaszerű kötelességtudás jellemzi. Ahol megfordul, mindenki megszereti a lelkes piarista atyát. Papi egyéniségéből is nemes erő áradt. Halála után 37 esztendővel is úgy tudta legjobban jellemezni egy régi munkatársa: pap volt a szónak legszebb értelmében, kinek reverendájához szeplőnyi folt sem tapadt, pedig igen nehéz időkben kellett harcolnia nagyon sok rosszakaratú és irigy emberrel.

1879 őszén a novíciusok másodmesterévé nevezik ki. Erre a szép és rendkívül fontos munkára is a szokott lelkesedéssel vállalkozik. Új beosztásában mintha még fokozódott volna hatalmas munkakedve. Mozgékonysága, buzgalma, rendszeretete, komolysága, fegyelmezettsége és nem mindennapi tanító-művészete jótékonyan érezteti hatását a rendbe lépő, fogékonylelkű fiatalok fejlődésében. De régi tanítványaitól sem szakad el teljesen. A novíciátusi teendőkön kívül szívesen segít latin és német-tanítással a gimnáziumi oktatásban is.

Az 1883. esztendő tavasza határkőnek számít Pivár Ignác életében. Ekkor kerül hitoktatói minőségben a siketnémákhoz. Minthogy előbbi munkakörét is hiánytalanul megtartotta, elgondolható, mennyi munkatöbbletet jelentett most ez az új, sok türelmet és vesződséget kívánó vállalkozás. De Pivár Ignác ebből mit sem érzett. A siketnéma oktatás nagyon megragadta nevelői érdeklődését. Melegen érző szíve megesett ezeken az érzékenyen sújtott számkivetetteken. Szánta gyámoltalanságukat. A természet árváinak érezte és nevezgette őket. Valami titkos érzés azt sugallta neki, hogy küldetése van ezekhez a szerencsétlenekhez.

Lelkes hitoktatói munkálkodásán kívül elmerül a siketnéma oktatás szakirodalmában is. Az eddig elért általános eredménnyel sehogyan sincs megelégedve. Mikor sem a hazai, sem a német és francia szakmunkákban nem talál óhajtása szerint való eredményt hozó módszert, maga lát hozzá, hogy új utakat törjön. Valóban kalazanciusi türelemmel és szeretettel bajlódik és kísérletezget, s ha egy-egy némileg is újnak tekinthető eredményre bukkan, azonnal tollat ragad, megírja és megvitatja folyóiratokban és önálló tanulmányokban.

Pivár Ignácnak leghőbb vágya az volt, hogy ráakadjon a siketnéma oktatásnak arra a módjára, mellyel legalább a nyelv bilincseit leoldozhatná ezekről a szegény, többnyire ártatlanul sínylődő emberekről, ha a süketségüket nem is lehet többé orvosolni. Vizsgálódásai és kísérletei során egyre szilárdabbá válik meggyőződése, hogy a tagolt, érthető beszédig s az elviselhető hangadásig a legtöbb siketnémát el lehet juttatni. Nagy türelemmel ki lehet bontakoztatni a gátlások miatt előbb nem foglalkoztatott s éppen ezért zsugorodott, csirájában rekedt beszélőképességet annyira, hogy a siketnéma is bele tudjon illeszkedni az emberi társadalom rendjébe, és gondolatait közölni tudja embertársaival.

A szakemberek eleinte bizalmatlankodva fogadták megállapításait. Kímélet-

len kritizálói is akadtak szép számmal. De Pivárnak nem tudták kedvét szegni ezek a nehézségek. Lassan-lassan egyre nagyobb becsülete lett előttük, s egyszercsak elérkezett az idő, mikor általános elismeréssel tekintettek munkájára. Tekintélye néhány év alatt annyira megnövekedett az illetékesek szemében, hogy 1892 nyarán - a kultuszminiszter Pivár Ignácot nevezte ki a váci siketnéma intézet igazgatójává. A piarista rend nem gördített akadályt a megbecsülést és bizalmat jelentő kinevezés elfogadása elé, s bár ezzel Pivár a belső rendi munka számára megszűnt tényező lenni, de annál nagyobb mértékben árasztotta a kalazanciusi szellem áldásait a szegény siketnémák és később a vakok életére.

Pivár Ignác igazgatósága új légkört teremtett az ősi intézetben. Eddig csupán áldozatoslelkü segítője volt az itt folyó nagy munkának, most azonban szíve és lelke lett az intézetnek. Saját elgondolásaiból fakadó s egyelőre csak a maga tanításában használt egyéni rendszerének eredményeit eddig csak írásban adta közre, most azonban bőséges alkalma adódott arra, hogy széles alapokon, sok munkatárs részvételével teljesen átültesse a gyakorlatba.

Meggyőződése szerint egyetlen célravezető módszer: a siketnémát folytonosan beszédre késztetve öntevékenységre szoktatni s a beszédkészséget a lehetőség határain belül kifejleszteni. Ha azonban jól meggondoljuk, ez a természetesnek és könnyűnek látszó alapelv óriási terheket rak a legodaadóbb gyógypedagógus vállára is. Fogyhatatlan türelmet és rengeteg időt követel. Mikor az új igazgató előadta erre vonatkozó kívánságait, a tanári kar nem fogadta valami nagy lelkesedéssel. Ez ugyanis annyit jelentett, hogy reggeltől-estig, tehát órán kívül is, a legkülönfélébb életmegnyilvánulások között is, állandóan foglalkozni kell a növendékekkel. Pivár Ignác váci igazgatóságára még ma is úgy emlékeznek vissza egykori munkatársai, hogy nagyon megdolgoztatta embereit, bár meghatóan igaz, hogy maga járt elől jópéldával. Ha itt-ott mégis előfordult egy-egy nézeteltérés, az csak abból eredt, hogy lángoló lelkesedésében időnkint másoktól is azt a munkaütemet kívánta, amire csak az ő ereje és kivételes buzgalma volt képes.

A szó szoros értelmében minden percét siketnémáira áldozta. Oktatta és látogatta őket a tanítási órák alatt, fölkereste a kertben, játszótéren és a műhelyben. Velük étkezett és a nagy, közös hálóterem sarkában apostoli igénytelenséggel húzódott meg a paptanár-igazgató ágya. Étkezés közben is állandóan beszélgetett a körülötte ülő siketnémákkal, azok pedig iparkodtak minél értelmesebben válaszolni kérdéseire, mert ha meg volt velük elégedve az igazgató úr, jutalmul egy-egy ízesebb falatot csúsztatott tányérjukra a magáéból. Ebből a célból a saját pénzén külön ételt is készíttetett az étlapon szereplő közös fogásokon kívül, de mint a szemtanúk ma is meghatottan beszélik, az mind az ügyeskedő siketnémák martaléka lett.

Szerették is, mint az édesapjukat. Hamarosan úgy tudta formálni a lelküket, ahogyan akarta. Mintha valamennyi lágy viaszból lett volna. A lelkes igazgató pedig a léleknemesítésre és a vallás-erkölcsi nevelésre igen nagy gondot fordított. Egyik kartársának megemlékezésében olvashatjuk: «Lélekemelő látvány volt, midőn a 120-150 siketnéma gyermek a feszület előtt igazgatója ajkáról olvasta az imádságot, midőn a némaságra kárhoztatott ajkak egy szívvel-lélekkel dicsőítették az Urat.-..» Művész ecsetjére méltó jelenet.

A lánglelkű igazgató példája elemi erővel hatott az intézetben működő tanárokra. Fokról-fokra nagyobb lendülettel kapcsolódtak be a munkába. A nagyobb iparkodásnak azután szép eredmény is járt a nyomában. Az intézet jóhíre egyre több látogatót vonzott Vácra. Magyar és külföldi szakemberek egyformán megille-

tődve hallgatták, amint Pivár igazgató szemük láttára és fülük hallatára elbeszélgetett az értelmesebb siketnéma növendékekkel, boldogan bizonyítva, hogy pedagógiai sejtelme nem volt agyrém, s hogy a tengernyi vesződség nem veszett kárba.

Pivár az életre nevelt. Hozzászoktatta növendékeit a munkához és az igénytelenséghez. A leányokat házimunkára, a fiúkat pedig pontos, év-, hónap– és nap szerint való beosztással, mindenféle hasznos teendőre kötelezte, hogy az életben se tengődjenek majd kegyelem-kenyéren. S az a néhány intézeti tanár, aki húzódozott az «újításokétól, hamarosan kénytelen volt látni, milyen csodálatos átalakulást idézett elő a dolografogás a siketnémák belső világában, egyéniségén, emberségén. A siketnéma ugyanis két látó szemén át állandóan észlelte, hogy a többi ember tud dolgozni, kenyeret keresni, tudja hasznosítani magát, míg őt fogyatékosságai megakadályozzák a szükséges ismeretek megszerzésében, s így nem ért ehhez sem, ahhoz sem. Ez elégedetlenséget, az önbecsülés csökkenését, a fogyatékos ember zsugorodott, ösztönös világában nyersen érvényesülő irigységet, sőt embergyíílöletet ébresztett a siketnémában.

Most azonban Pivár igazgató megtanította őket eleinte egyszerűbb, később már körülményesebb teendőkre. Beosztotta őket bizonyos munkakörbe, ahol embernyi emberként kellett helytállniuk. Ez új színeket, új élményeket, a munka örömét, önbecsülést és lelki egyensúlyt varázsolt beléjük. Megnyíltak, kezesekké lettek, a munka fegyelmében csiszolódtak, ügyesedtek és nemesedtek. Az intézet rideg és bizarr, némileg az elmebajosok környezetére emlékeztető kellemetlen légköre egészen megváltozott, s a külső világhoz képest csak a zengzetes, csengő hang és a nótaszó hiányzott belőle. Az arcokon a merev vonások kisimúltak, a szemek egy kissé ugyan bágyadtabban, mint máshol, de életörömöt sugároztak.

Pivár Ignác tevékeny szelleme lassankint átfogta az egész országot. A nyomtatott betű elvitte gondolatait és tapasztalatait a legeldugottabb siketnéma-otthonba is. Utat tört magának a társadalom jószívéhez, és csakhamar 16.000 Korona gyűlt össze a szegény siketnémák céljaira. Ez módot adott az intézet rendezésére és bővítésére. Pivár igazgatósága mindössze 3 évig tartott, mégis elég volt arra, hogy a siketnéma-intézet épületéhez egy tekintélyes új szárny csatlakozzék, s a növendékek száma megkétszereződjék. Az országos hírű szakember méretei pedig hovatovább túlnőttek a vidéki város szerény keretein, s 1895 nyarán a közoktatásügyi miniszter Pivárt a budapesti országos vakintézet igazgatói székére emelte.

A siketnémákat nagyon nehezére esett otthagynia. A küldetésfölismerés első eri ékei, a sokéves és sok gyümölcsöt termett lelkes munka ezer szállal húzták visszafelé. De mégis úgy érezte, hogy mennie kell. A siketnémák ügyét hároméves igazgatósága alatt sínre rakta és elindította. Ez most már Isten segítségével meglesz az ő közvetlen tevékenykedése nélkül is. Ellenben a vakok helyzete, ahogy azt az eléje táruló kép rögtön elárulta, igazán sok tennivalót ígért Pivár Ignác jószívének és apostoli munkakészségének.

Az intézet még a múlt század húszas éveiben kapott szervezeti szabályzatot a kitűnő pedagógus és tudós Schädius Lajos kezéből. Ennek az ú. n. Planum-nak a szellemében a korviszonyokhoz képest több évtizeden keresztül rendszeresen, és lehet mondani, eredményesen folyt a vakok nevelése és oktatása. Pivár különben " nem első piarista az intézet élén. Előtte 1848-68. Halványi Ev. János atya sorrendben a harmadik igazgatója volt a vakok országos intézetének, s az oktatás keretein belül különösen a magyar nyelv jogaiért szállt síkra. Pivár Ignác közvetlen elődje Halványi unokaöccse, dr. Mihályik Szidor volt. Ennek igazgatósága idején

az intézet színvonala, miért, miért nem, de nagyon alászállott. Egykorú följegyzések igen elszomorító színekkel ecsetelik a tanulmányi és fegyelmi állapotok teljes rendszertelenségét és ziláltságát. Ezen a sok esztendeje mocsarasodó talajon kellett Pivárnak először is rendet teremtenie, azután pedig új világot építenie. Nagy és nehéz munka várt rá. De Pivár egy percre sem riadt vissza. Csüggedést nem ismert. A folytonos rendező és fegyelmező munka azonban nagyon megviselte, s végül rövid, tízesztendős küzdelem után végleg felőrölte.

Első dolgának érezte, hogy rendét és fegyelmet varázsoljon az intézet falai közé. Megrögződött rossz szokásokkal, sok rosszatakaró irigységgel, kényelmességgel és gyanakvással kell küzdenie. Szóban és írásban ádázkodnak ellene. De Pivár nem törődik a lidércfényekkel és a visszajáró szellemek vészkiáltásaival.

Megszerkeszti az intézet fegyelmi- és munka-szabályzatát. Ez pontosan körvonalazza az igazgató, a tanárok s a növendékek jogait és kötelességeit. Időszerű, rendszeres tanterv híján a nyolcéves vak-képzés csupán azzal telt el, hogy néhány nélkülözhetetlen elemi tudnivalóra és valamelyes zenei ismeretre juttatták el a növendékeket.

Pivár életérzéke és éles szeme azonnal észrevette az e mögött a gyakorlat mögött leselkedő veszedelmeket. Rögtön átlátta, hogy ez az utcasarki, vagy legföljebb korcsmába, illetőleg harmadrendű éjszakai mulatóba való koldus-muzsikai nem tud kenyeret adni a szegény világtalan ember kezébe. Arra viszont igen alkalmas, hogy a nyomorúsággal és az emberi gyarlóságokkal karöltve a biztos züllésbe - süllyessze. Éppen ezért azonnal kiadja a jelszót, hogy a vak-nevelésben a főgondot az ipari oktatásra kell fordítani. A zenei képzés színvonalát pedig a klasszikus zene szintjére kell emelni, hogy az intézetből kikerülő növendék akár mint zenetanár, akár mint hivatásos művész, biztos megélhetéshez jusson.

Hogy tervét valóra váltsa, először egy tanév anyagáról írásos kimutatást készíttet. Ez, bizonyos célszerűnek látszó módosításokkal, vezérfonalként szerepel a tanárok számára mindaddig, amíg a szervesebb előkészítést igénylő, végleges és hivatalosan jóváhagyott tanterv el nem készül. Sok tárgyalás és kilincselés után összehozza a Vakokat Gyámolító Országos Egyesületet. Ez az intézetet elhagyó vakoknak tovább is gondjukat viseli, és kenyérkeresethez segíti őket. Az ipari végzettségűek számára jól fölszerelt és gondos ellenőrzés alá vetett műhelyeket tart fönn, készítményeiket pedig központosan irányított üzletekben árusítja. Ezzel a képzésben részesült világtalan becsületesen dolgozó, hasznos tagjává lett a társadalomnak, és jövője emberileg biztos alapra került.

Pivár Ignác gondosan utánanézett az intézeti alapítványoknak is. Eddig az intézet 80 alapítványt tartott számon, ami annyit jelentett, hogy legföljebb 80 volt a növendékek száma is. Pivár buzgó kutatásai során azonban még 40 alapítványra derült fény, s ilymódon sok szegénysorsú, elkallódásra ítélt világtalan örök háláját érdemelve ki, az alapítványi helyek számát 120-ra szaporította.

A kezdés nehézségein túljutva néhány fontos részletkérdésnek is szentelhet figyelmet. A vakok szellemi művelődésének fokozása mindig élénken foglalkoztatta. Erre legalkalmasabb eszköznek az olvasás lehetővé tétele és megkönnyítése látszott. Nagy buzgalommal merül el tehát a Braille-féle pontrendszerű domború írás tanulmányozásába. Több munkatársát is belevonja. Végül is a 3 egymás fölé sorakozó pontpár segítségével olyan vak-abc-t szerkeszt, mely a betűk alaki és fonetikai természetéhez egyformán igazodik s a mellett logikus, világos és könnyű. Néhány akadékoskodó megint el szeretné gáncsolni, de Pivár kitartása diadalmaskodik rajtuk, s a tanügyi főhatóság a munkatársak észrevételein és kísérletein ki-

finomodott, Pivár-féle magyar Braille-abc-t fogadja el. Ezzel Pivár igazgató maradandó és igen értékes művelődési alapot vetett a vakok számára. A hazai és a külföldi irodalmi remekműveket fokozatosan átírják domború pontírással, s mintegy 30 esztendő múltán 8-10.000 kötetes könyvtár áll a magyar vakok rendelkezésére.

Pivár nekifogott egy rövidített Braille-rendszer kidolgozásának is, hogy ezzel a vak-könyvek előállítási költségeit lecsökkentse. Sokat dolgozott rajta, de befejezni már nem tudta.

A vakok énekkarának színvonalát vallásos tárgyú művek előadásával országosan elismert fokra emeli. Megszervezi a vakok zenekarát is. Mikor pedig a próbák megtartására már nem akad elég nagy helyiség, a maga lakásából enged át egy tágas szobát. Mind az ének-, mind a zenekart szakszerű vezetőkre bízza, s ezzel fejlődésüket biztosítja.

Pivár Ignác gyógypedagógiai munkálkodását egy hatalmas, európai viszonylatban is versenyképes, egészséges és széptagoltságú új intézet építésével koronázza meg. A pesti Városliget egyik legszebb pontján választ hozzá helyet. Rengeteget kérvényez, könyörög és jár-kel a szükséges anyagi eszközökért. Végül mindent kikerít. Az építkezést személyesen ellenőrzi és szinte irányítja. Mindenütt ott van. Mindenre kiterjed a gondja. A szép, új, modern vak-intézet fölépül, Pivár Ignác, pedig összeroppan.

De betegágyán sincs nyugta. Míg telik erejéből, ágyban fekve is a Braille-írással kísérletezget. Mikor ezt is abba kell hagynia, akkor meg nyomtatásra szánt írásait mondja tollba. Egyik mondatára azután a halál tesz pontot. 1905 május 3-án kevesen tudták, hogy milyen nagy ember halt meg a budai Irgalmas kórház -- egyik fehér ágyán, szép és példás halállal.

Pivár Ignác szobrot érdemelne. Életében itthon csak egy ekismerő írást, külföldről egy nagy díjat kapott a párisi világkiállításon. Mást nem. Halála óta mindössze egy szerény emléktáblát helyeztek csobánkai szülőházának falára. Élete és alkotásai alapján azonban szerény rejtettségében is a pedagógus és a piarista paptanár örök mintaképe marad.

Fontosabb írásai.

A már beszélni tudó siketnémák tanításának általános módszere. Néptanítók Lapja.1886.

Bibliai történet siketnéma növendékek számára. Vácz, 1886.

A beszélő siketnémák nyelvtanítása. Módszeri tanulmány. Vácz, 1887.

Czáfolat Tariczkay Ferencz és Seherer István uraknak A siketnémák nyelvoktatása czlmű Válaszára. Vácz, 1887.

A siketnémák élőszó által való beszéd s nyelvtanításának módja. Népnevelő, 1888.

Kis hangtan (fonetika), vezérfonálul a siketnémák tanítóinak számára és magánhasználatára. Vácz, 1895.

Heidsiek: A siketnémák jajkiáltása. Fordítás.

A vakok ügyének fejlődése és mostani állása Magyarországon. Előadás magyarul és németül. Breslau, 1901.

Mell A .: Enzyklopädisches Handbuch des Blindenwesens. Fordítás. Befejezetlen. Kézirat.

Források:

rulla provinciae Hungaricae Scholarum Piarum. A rend központi irattárában.

Kegyeletes életrajzok.

Herodek K.: Emlékkönyv a Vakok József Nádor Kir. Országos Intézete 100 éves fennállásának ünnepe alkalmából. Budapest 1926.

Mátrai János: Pivár Ignác emléktáblájánál. (1913.) Mester és tanítvány. Magyaróvár, 1930. 143-45. 1.

Ezenkívül sokat merítettünk egykori munkatársainak szóbeli közléseiből.

Dr. *Bíró Vencel:*

VAJDA GYULA

(1843-1909.)

Száz éve, néhány hónap híján, hogy született. Gyermekkorát a nemzeti erőket lefogó időszak sok töprengése és tervezgetése, férfikorát az érvényesüléshez jutott nemzeti szellem alkotniakarása és lelkesültsége hevítette. Az előbbrejutás munkásai közé állott, hogy öröklött vallási érzésében és nemzeti fellángolásában a legnagyobbat hozza ki magából, amire erői képesítik. Így vált az Egyház alázatos szolgájává és a tudomány érdemes munkásává, akinek életében méltánylás, az utókor előtt tisztelet jár.

Városi polgár-családból született 1843. május 14-én Kaposvárt. E társadalmi osztálynak a városi szerzetesrendek hatása révén különleges hivatottsága, hogy a szerzeteknek tagokat adjon. A Vajda-család feltűnő esete, hogy benne három testvér állott Isten szolgálatába, hogy különböző szerzetekben sajátos feladatok megoldására vállalkozzanak. A kézműves atya, Vajda Imre beleegyezése mellett ez Istenszolgálatra ajánlás a jó anyának, Komlenesz Annának műve, aki György fiát (a Gyula nevet a szerzetbe lépéskor vette fel) maga biztatta az egyházi rendbe való belépésre.

György alsófokú tanulmányait szülővárosában végezte. A középiskola negyedik osztályának befejezése után innét Székesfehérvárra költözött, hogy ott az érdemes Cisztercita-rend gimnáziumában tanuljon tovább. E helyet azért választotta, mert testvére, Ödön (utóbb zirci apát) ez intézetben tanított, és Öccse további nevelését átvette. Ödön öccsét, mint annak minden osztályban történelem tanára, a hatodik osztályban osztályfőnöke, egy-két osztályban magyar s görög tanára, nemcsak tanította, hanem mint testvérnek lelki fejlődésére külön is felügyelt, ~ a nélkül azonban, hogy annak szabad alakulását korlátozta volna. Innét a jóviszpny, amely a testvérek között mindvégig oly példaadóan fennállott.

Az új diák az ötödik osztályba az 1859-60. tanév elején iratkozott be. A Bach-korszak ideje ez, amelyre vonatkozólag Schneller István, a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetem dékánja mondotta: «Együtt éltük át Vajdával gyermekkorunkban e szomorú korszakot, amidőn nem üzlet volt a hazafiság, hanem vétek, amidőn a hazaszeretet szava és dala száműzve, csak a szív rejtekében honolt; amidőn itt e szó izzóvá, égővé vált, úgyhogy még a gyermek lelkét is felfelé tekintve csak a gyűlölet, sőt a conspiratio szelleme járta át, s csak lefelé tekintve a drága anyaföldre vált amaz éltető s lelkesítő erővé, amely önfeláldozó, sajátosan építő munkában kívánja szeretettel hazáját szolgálni».

Az intézet Évkönyve e tanévtől hozza a tanulók névsorát is azok osztályzatával együtt. Előmenetel szempontjából voltak kitüntetéssel elsőrendűek, továbbá elsőrendűek, másod- és hármadrendűek. Vajda György (Gyula) az osztály tanulói között az elsőrendűek között a harmadik, az osztályrangsorban a nyolcadik volt, így az erős jórendűek közé tartozott. E helyzetét végig megtartotta. Az 1863.

augusztus 2-án tett érettségi vizsgálaton volt öt eminense, hat praecellense. Nevénél a különböző években ilyen bejegyzések szerepelnek: felfogása tiszta, alapos, előadása értelmes, nagyon szorgalmas. A nyolcadik osztályban ösztöndíjat is kapott.

A diákot az intézet sokoldalú kiképzésben részesítette. Az akkori tanulmányi rendszer szerint a latin és német nyelv tanulása az első osztályban kezdődött, a görög nyelvé a harmadikban. A történelem, földrajz, valamint a természettudományok minden osztályban előjöttek. Vajda a francia nyelvet is tanulta mint rendkívüli tantárgyat, ugyanúgy az éneket és testgyakorlást is.

A nemzeti gondolat ébrentartását és fejlesztését a magyar nyelv, továbbá az egyetemes történelem keretébe vont magyar történelem tették lehetővé. A derék tanárok leleményessége és bátorsága gondolatokat ébresztett a lefojtott érzelmek miatt izguló és a múlt szép példáin lelkesülő ifjúságban. Az intézeti ünnepségek szokásos többnyelvű szavalatai során pl. az 1859-60. tanévben Wekerle Sándor, első osztályos, kitüntetéssel elsőrendű tanuló, Tompa: A madár fiaihoz versét szavalta, az ötödik osztályban meg a magyar nyelvű dolgozatok között ilyen feladatok szerepeltek: Szigetvár, Kenyérmezei csata.

Közben a családi házból hozott érzés az ifjúban erősbödött. A gimnázium hetedik és nyolcadik osztályát már mint a székesfehérvári püspöki szeminárium növendéke végezte, középiskolai tanulmányai után a teológia első évét is kitöltötte. Sikeres vizsgálatai mellett a papi alsórendeket is felvette.

Azonban inkább a szerzetes-paptanári életre érzett hivatást. Történelemszeretete abban minél erősebb elmélyedésre biztatta, kapcsolódva azzal a vággyal, hogy szerzett ismereteit majdan az ifjúság körében terjessze. Így a lelkét éltető papi hivatást a tanítás gondolatával kapcsolta össze, és ez életcélja megvalósítására a piarista rendet szemelte ki. Szülőhelye megyéjéből a rendet különben is ismerte, és most abba vágyott belépni. Születési adottságai is e rendet ajánlották. Őt ugyanis jószívűség és emberszeretet jellemezte, amelyek gyakorlására e rendben különös alkalmat remélt. «S nem volt véletlen, hogy éppen a kegyes tanítórendbe lépett, - mondotta róla a protestáns Schneller István. Alapítója, Cal. Szent József nem uralkodni, hanem szolgálni, nem hódítani, hanem építeni vágyott. Igaz szeretet honolt lelkében, aki az elhagyott gyermekeket maga mellé gyűjtötte, s az építő munkát demokratikus szervezetű rendjével századokra biztosította. Ez felelt meg Vajdának, itt bontakozott ki szelleme.»

Igaz lelki megnyugvására 1864. augusztus 31-én öltözött be Vácott. Szülei is éltek még, három szerzetes fiúk hivatásán érzett örömükben.

A szerzetes eszményképet a próbaévben, amelyet Vajda Vácott töltött el, jeles nevelők módszeres eljárásukkal egyre színesebbé tették, és a rend múltjának szem elé állításával mindjobban tartalmasították. Rutli_Janos újoncmester, egyébként német műveltségű férfiú, és Malik Vince promester a lelkihatások mellett a hazaszeretet nemes érzésében erősítette őt, a tudomány megbecsülésében meg kortársakra hivatkozhattak. A rendházban élt ugyanis Szaiff János házfőnök, jónevű író, Vass József, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Budapest meg a tudományos eszményképek egész tömegét sorakoztatta fel. Itt Purgstaller József rendfőnök, Somhegyi Ferenc egyetemi tanár, rendfőnöki tanácsos, Horváth Cirill egyetemi tanár, Schirkhuber Móric rendfőnöki tanácsos, akadémiai tag stb. állottak követendő például az ifjú szerzetes előtt.

A próbaév letelte után, az akkori kor szokása szerint, Vajda egyenesen katedrára került. Az 1865-66, tanévben Kecskeméten találjuk őt. Ezután két

évet töltött Nyitrán, kettőt Kisszebenben, egyet-egyet Veszprémben s Kecskeméten, majd kettőt újból Veszprémben. Ez idő alatt még Nyitrán magánúton elvégezte a teológiát, 1868-ban áldozópappá szentelték, s a következő évben szerzetesi ünnepélyes fogadalmát is letette. Kisszebeni tanárkodásának érdekessége, hogy a város polgármestere őt mint képzett tornászt ajánlotta mindenkinek, akik ez ügyben hozzáfordulnak, a sikeres tanítás alapján, ahogyan e tárgyat a gimnáziumban tanította.

A tantárgyak közül a történelmet állandóan tanította, mellette főleg a földrajz tűnik ki. Szerzett ismereteinek következménye, hogy a kecskeméti intézet 1872-73. tanévi Tudósítványában vezető cikket ír e címmel: A történelem és földrajz gymnáziumainkban különösen mint az érettségi vizsgálatnak tárgyai (3-12. 1.). Részletes és jól felépített tanulmányában e tudományok jelentőségének fejtegetése után az érettségi vizsgálat hasznossága mellett tör pálcát.

Ez értekezése megjelenésével egyidejűleg a történelemből és a földrajzból sikeres tanári vizsgát állott ki. Amennyiben mint tanítószerzet tagja, az egyetemi tanfolyam látogatása alól fel volt mentve, magánúton készült el a vizsgálatra. Toldy Ferenc, a tanárvizsgálóbizottság elnöke 1871. július 28-án küldötte meg neki a házi dolgozatra kitűzött három feladat címét, azok kidolgozására három hónapot engedvén. Egy «nevelészeti», egy világtörténelmi és egy magyar történelmi tétel kidolgozását adta feladatul. Vajda vizsgálata azonban csak 1873. július 26-án ért véget, mivel a kitűzött tételeket oly széles alapon dolgozta ki, hogy azok megírására hosszabb időre volt szüksége.

A kiállított tanári oklevél valóságos jegyzőkönyv. A vizsgázó életrajzi adatain kívül ugyanis a feladott házidolgozatok címét, azok részletes bírálatát, a zárt - helyi dolgozatok címét és bírálatát, valamint a szóbeli kérdéseket az elért eredményekkel együtt tartalmazza.

A házi dolgozatok a tudomány szempontjából is jelentőséggel bírnak, amennyiben azokból nyomtatásban is jelentek meg részletek a «Katholikus Hetilap» tárcájában. A világtörténelmi tétel: Lengyelország bukása és a következmények, melyek akkor Európára háramlottak. A bírálat szerint a vizsgázó a kérdést úgy kimerítette, hogy nemcsak arról írt, amit tőle kívántak, hanem dolgozatából a lengyel nemzetnek a legújabb időkig terjedő viszontagságait is meg lehet ismerni. A másik tétel: A Magyarországban, Erdélyben és a kapcsolt részekben támadt pórlázadások okainak és következményeinek párhuzamos fejtegetése és méltatása. A 160 ívrétnyi hasáblapra terjedő dolgozat a bírálat szerint a feladatot legnagyobb részben jelesen oldotta meg. A dagálytól ment írásmód, a tárgyalt anyagon való uralkodás, a szerkesztési ügyesség a bírálatokban erős kiemelést nyert.

Vajdának tudását, szorgalmát a rend vezetősége azzal jutalmazta, hogy őt az 1874-75. tanévtől a budapesti intézethez osztotta be tanárnak. Itt tehát megfelelő munkahelyhez jutott, ahol előnyösen kibontakozhatott. A változás jó következményei csakhamar mutatkoztak. Az intézet 1877-78. tanévi Tudósítványában ugyanis dolgozata jelent meg: Városaink befolyása a közműveltségre. 1000-1301 címen (4-65.1., könyvalakban 103 1.). E tanulmány alapján 1878. december 23-án kitüntetéssel doktori oklevelet szerzett Magyarország történelméből mint főtárgyból, egyetemes történelemből és földrajzból, mint melléktárgyból. A munka városaink keletkezését, azok igazságszolgáltatását, jogaikat, közterheiket, közgazdasági és vagyoni viszonyaikat, szellemi és erkölcsi műveltségüket, a közműveltségre gyakorolt befolyásuk előnyeit és hátrányait ismerteti. Rendszeresen, pontosan, használt forrásaihoz mért színvonalon.

További lépés Vajda pályájában egyetemi magántanárságra való emelkedése 1879. május 31-én. Magyarország Árpádkori kultúrtörténetének előadására nyert képesítést. Munkája, amelynek alapján e címet kérte: A váradi regestrum (1209-1235). A kútfő ismertetését és bírálatát tűzte ki céljául, az elért eredmény szerint sikeresen. A tanulmány (56 1.) a regestrum kútfői tulajdonságaival, annak kultúrtörténeti becsével és három kiadásának feltűnő olvasási különbözeteivel foglalkozik, így «jó szolgálatot tett azoknak, akik a regestrummal személyes ismeretségben nem állanak», «úgy szólva vegytani elemeire szedte szét, mintegy rámutatott, mi minden van benne» (Századok, 1880. 246.1.). Mint Vajdának minden munkáját, e művét is feltűnő gondosság jellemzi.

Tudománykedvelésének tulajdonítható, hogy Vajda budapesti tanárkodásának utolsó két évében rendi könyvtárosi címet is kapott. A könyvtárban búvárkodásának eredménye az intézet 1881-82. tanévi Tudósítványában napvilágot látott értekezése: A kegyestanítórend megtelepülése Pesten (56-88. 1.). Részlet a gimnázium tervezett történeti rajzából. Érdekessége a tanulmánynak, hogy egyedüli elbeszélő munkája Vajdának, a többi nyomtatott történeti műve ugyanis vagy művelődéstörténeti, vagy kritikai fejtegetés. A folyamatos előadás, színesebb rajz, e munkát különösen ajánlja.

Egyetemi előadásait három éven keresztül állandóan megtartotta, dr. Kondor Gusztáv dékán 1882. szeptember 21-én kelt bizonyítványa szerint «sikerdús magántanári működése általános elismerést keltett». Az eredményt a tudáson kívül kiváló előadói készségével is biztosította. Pesti gimnáziumi igazgatójának, Trautwein Jánosnak 1879. október 11-én kiállított irata szerint ugyanis szaktárgyában lankadatlanul búvárkodik, melyet «meglepő ügyességgel kezel és meglepő sikerrel tanít». Természetes törekvése tehát, hogy amikor a közoktatásügyi miniszter 1879-ben az ó-, közép- s újkor részére külön-külön tanszéket akart felállítani, Vajda is beadta folyamodványát. Kérésében eddig ismertetett tanulmányai mellett: A kereszténység befolyása a népek kultúrájára című kéziratban maradt értekezésére is hivatkozott. E tanulmányából is részletek jelentek meg a «Katolikus Hetilap» tárcájában. A kiküldött szakbizottság e munka alapján a középkor tanítására, másokkal együtt, Vajdát is javaslatba hozta. Az egyetemi bölcsészeti kar azonban Heinrich Gusztáv tanár indítványára szótöbbséggel úgy döntött, hogy e tanszéket egyelőre megbízott előadó lássa el. Ezzel ellentétben az egyetemi tanács a szakértőbizottság kívánságát pártolta, és Vajdát első helyen jelölte. De a miniszter közben a tanszékek betöltése ügyében más véleményre tért át, mire Vajda is visszakapta folyamodványát.

Nyolc évi pesti tanárkodás közben bizonyított szervező ereje és nevelési hozzáértése megmutatta, hogy Vajda nagyobb tömeget összefogó nevelésre és irányítására is alkalmas. Azért a rend vezetősége a mellett, hogy az 1882-83. tanévvel kezdődőleg őt a kolozsvári rendház főnökségével megbízta, az ottani gimnázium igazgatóságát ráruházta. Vajda ekkor elhagyta Budapestet. De Kolozsvárott is megfelelő tudományos légkörbe került. A Ferenc József-tudományegyetem ugyanis 1883. május havában őt magántanárai közé fogadta, és előadási tárgykörét Magyarország művelődéstörténetének tanítására szélesítette.

Buzdítólag hatott rá az is, hogy magában a rendházban is több tudománykedvelő rendtag élt. Ezek közé tartozott dr. Salzbauer János, az egyetemen az egyházjog magán-, utóbb nyilvános rendkívüli tanára. Egyetemi előadásait éppen ez évben kezdte meg: Az erdélyi püspökség, egyház- és alkotmányjogi tekintetben című tárgykörből. Salzbauer több jeles tanulmánynak volt a szerzője (A püspökség

általában, különösen az erdélyi püspökség, egyház- és alkotmányjogi tekintetben. Magyarország prímásának közjogi állása egyház- és alkotmányjogi szempontból, különös tekintettel a történeti fejlődésre. A kolozsvári kegyestanítórendi-társház és római katholikus főiskola évszázados történeti vázlata). Ugyanő volt a rendi Horányi-kör helyi elnöke. A kolozsvári rendház kéziratos története szerint ez «olyan társalgási kör, hol az öntökéletesítés útján öntudatosan haladó szellem a tudományos tárgyakkal való foglalkozásokban lelheti valódi örömét». A helyi kör az önművelés terén valóban tevékenykedett is. A rendház tagja volt továbbá Pachinger Alajos, utóbb egyetemi magántanár, Sárffy Ignác szépíró, csakhamar Kis Sándor, a Terentius fordító.

A kolozsvári házfőnökség a gimnáziumi igazgatóság nélkül is körülményes állás volt, egybekötve meg a teendők seregét sorakoztatta fel. A házfőnökséggel ugyanis együtt járt a *gimnazista* fiúk Mária Terézia-otthonának, ú. n. fiúnevelőintézetének igazgatósága, valamint az egyetemmel összeépített templom gondnoksága. Hozzájárult, hogy a gimnáziumban akkor többen is parancsoltak, ami erős alkalmazkodást kívánt. Az erdélyi katolikus tanulmányalapnak fizetett díj fejében a gimnázium második emeletén ugyanis az egyetemi jogi kar tartott előadásokat, az épület földszintjén meg az orvosi boncoló intézet helyezkedett el. Az ügykezelést és a pedagógiai vezetést még körülményesebbé tette, hogy ez iskola, mint az önkormányzattal rendelkező erdélyi püspöki egyházmegye tulajdona, az egyházi főhatóságtól is függött, nemcsak az állami tankerületi főigazgató irányította azt.

Az egyéni kiválóságot elsősorban a saját teendői végzésében mutatott arravalóság és szorgalom mutatja meg. Első feladatának Vajda is a megbízatásával járó munkát tekintette, és azt irodalmi sikerek eléréséért nem hanyagolta el. Ez, eljárás eredményezte, hogy az iskolát nemcsak színvonalon tartotta, hanem annak tekintélyét emelte, és azt sok tekintetben fejlesztette. Éberen ügyelt arra, hogy a többféle célra szolgáló épületben hatásköri sértések ne forduljanak elő. Azon volt azonban, hogy az épületet felszabadítsa, és azt a középiskolások számára biztosítsa. E törekvése idővel sikerre is vezetett. Felterjesztésére az 1886-87. tanévben, az egyházmegyei Igazgatótanács a dísztermet igen csinosan kijavíttatta és felszereltette. Vajda már igazgatóságának első évében megalakította az ifjúsági Segítő Egyesületet, annak vezetését magának tartván fenn. Az egyesület gondolatát Budapestről hozta magával. Az egyesület élénk tevékenységet fejtett ki, vagyonát tetemesen növelte, és a diákoknak évről-évre jelentékeny segélyösszeget juttatott. Vajdának kiváló intézkedése, hogy az 1886-87. tanévben az önképzőköri könyvtárt ketté osztotta, annak egy részéből külön ifjúsági könyvtárt szervezett, és azt nagy mértékben fejlesztette. Az ifjúsági önképzőkör 1888-ban érte el fennállásának 25. évét. A körvezető Kis Sándor tanár az ez alkalommal rendezett ünnepségen a nyilvánosság előtt fejezte ki köszönetét Vajda igazgatónak: «ki egy helyeslő tekintetével új munkakedv, új lelkesedés tüzét lobbantja fel az ifjú keblekben».

Valóban adottsága volt ahhoz, hogy az ifjúság szükségleteit észrevegye, és azok akadályait eltávolítsa. Nem az irodának volt a rabja, a nevelésre hasonló lelkiismeretességgel ügyelt. Így nagy figyelmet fordított a daliskolára, ahol ezidőben tűnt fel Szöllősi Attila tanuló, mint zeneszerző. Báthory István fejedelem halálának 300 éves fordulójakor az önképzőkör Vajda ajándékából pályatételt tűzött ki. Feltűnő visszásságot szüntetett meg, amikor a tanulók viseleti elbírálásában új rendet teremtett. Addig ugyanis a viseletből a legjobb jegyet alig nyerte el egy-egy tanuló. Egy-egy osztályban 2-3, közben egy sem. E rendszer az 1886-87. tan-

évtől kezdődőleg megváltozott, amit a most behozott négy jeggyel való osztályozás is elősegített.

Az ifjúság érdekében tett jótékony intézkedései meleg emberszeretetéből és segíteniakarásából származtak, bár külsőleg e tulajdonságait nem mindig mutatta. Ellenkezőleg, fegyelmet teremtő tekintete nem egyszer haragos természetűnek tüntette őt fel. Szemüvege felett kivillanó, éles szürke szemének pillantása megmegdöbbentette a félénkebb kisdiákokat. De, aki közelebbről megismerte őt, méltán kérdezhette, amit egy hálával telt diákja visszaemlékezései során felvetett: «hogy az a rémszigorú arc hogyan került oda a világ legjobb emberének nyakára jelzőtáblául?» (Rass Károly írása az «Öreg diák visszanéz» intézeti emlékkönyvben.)

Közben Vajda az egyetemen előrehaladt és irodalmi sikerei is gyarapodtak. Ezzel teendői szaporodtak, bár az 1887-88. tanév végétől a házfőnöki tisztet már nem ő-töltötte be. Mikor 1886-ban a kolozsvári egyetemen az egyetemestörténelmi tanszék megürült, arra Vajda is beadta pályázatát. A rendfőnökség kívánságára azonban, nyilván emberhiány miatt, pályázatát visszavonta, bár a kari dékán írásos bizonyítványa szerint a jelölő bizottság ajánlotta őt. 1889. április 18-án címzetes rendkívüli tanárrá lépett elő. 1890-91. tanévtől a művelődéstörténelem mellett Magyarország újabb korszakainak előadására is megbízást kapott, reá maradván az üres magyar történelmi tanszék helyettesítése. 1892 nyarán a magyar művelődéstörténelmi nyilvános rendkívüli tanszékre rendkívüli tanárrá nyert kinevezést. Rendes viszonyok között a gimnázium éléről most távoznia kellett volna, azonban miniszteri s rendi engedéllyel tovább is állásában maradt, helyettes igazgatói címmel. 1896-ban végül is nyilvános rendes egyetemi tanárrá lett, közben, az 1893-94. tanév végén, a középiskolától már megvált. Volt kari dékán, majd prodékán, 1906-ban meg az a megtisztelés érte, hogy az ugyanezen az egyetemen működő országos tanárvizsgáló bizottság elnökévé lett.

Ez állásaiban is szervező erejéről tett tanúbizonyságot. Fáradt abban, hogy a magyar művelődéstörténet rendes tanszéket kapjon az egyetemen, törekvését végül is siker koronázta. Mint tanárvizsgáló bizottsági elnök ez intézmény részére külön helyiséget szerzett, azt jól berendezte. Az ifjúság iránti szeretete ösztönözte őt a vizsgálati szabályzat megváltoztatására, a művelődéstörténeti szeminárium könyvtárának gyarapítására tetemes átalányt vívott ki. Hasonló jóakarattal fáradt az ifjúság anyagi megsegítésében. Nemcsak a diákjóléti intézmények felkarolása által, hanem saját vagyonának szétosztásával is. Több nagy nevet szerzett tudós az ő erkölcsi és anyagi támogatásának köszöni a pályáján történt sikeres elindulást. Csak dr. Roska Márton egyetemi tanárt említjük meg, aki hálásan gondol vissza Vajda Gyulának emberszerető segítségére.

Ez időszakból származó irodalmi termékei jórészt kéziratban maradtak, nyomtatásban egy jelent meg. Kéziratai: G. Friedr. Kolb: Culturgeschichte der Menscheit című munkája középkori részének magyarra fordítása; A vandálok története; A XV. század végén és a XVI. század elején vívott francia-olasz háborúk okai és következményei. Nyomtatott műve: Erdély viszonya a portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891. Ez utóbbi egyben legterjedelmesebb munkája (219 1.). Benne Erdély önálló/· ságát bizonyítja. A rendelkezésre álló források kimerítésével dolgozott, különös tekintettel a fejedelmi jog gyakorlására. Inkább a török portához való viszonyt fejtegette.

Pályája felfelé ívelésével arányban állottak egyéb tereken történt emelkedései is. A kegyesrendi nagygyűlés őt ugyanis 1894-ben rendfőnöki tanácsossá választotta,

majd a rend vezetősége a rendi hittanárokat képesítő kolozsvári bizottság elnökévé, ugyanott a rendi teológiai intézet főfelügyelőjévé, a rendi tanárképző igazgatójává tette. Az Erdélyi Római Katolikus Státus közgyűlése őt igazgató-tanácsosává választotta. Elnöke volt a polgári fiúiskola felügyelőbizottságának, tagja a város és egyházközség képviselőtestületének, több tudományos társulatnak. Nagy elfoglaltsága a sokoldalú, a gyakorlati, a sokkal törődő ember benyomását kelti.

Éppen ezek miatt tudományos és közéleti munkálkodásának hatását megállapítani, egyben az ő értékelését adni, nem könnyű feladat. Azok közé tartozott, akik kifelé nem sokat ragyogtak, de akik a rájuk bízott intézményekben derekasan dolgoztak.

A csendes nevelő munka egyhangúsága mint halk szó vegyül el a világ zajában. A kimondott szó és tett azonban tovább él, évtizedek ifjainak lelkét hevíti, és ezeken keresztül nemzedékekre árasztja sugarát. Vajda tanári és igazgatói munkája, nevelő ereje és oktató módszere is sok ifjúban keltett gondolatokat, érlelt elhatározásokat, és sokaknak nyújtott követendő példát. Nagyfokú érdeklődése, igazságszeretete, jószívűsége és segítségnyújtása a jó embert mutatták, komoly előadása, rendszeretete és pontossága meg a munkás embert szemléltették.

E jellemvonásait átvitte beszédébe, tanításába. Innét azok nevelő értéke és az ő személyiségének jelentősége. Nem a különlegességeivel feltűnő lángésznek, inkább a foglalkozását megbecsülő, azt emberül ellátó,a hivatásának odaadással élő, a szorgalmával előbbre jutó tehetséges embernek követendő példája.

Tudományos működése a nemzeti történelem terére esik, annak főleg a műve– \ lődéstörténeti s kritikai ágára. Hevítette őt annak a tudata, hogy tevékenykedésével hasznos munkát végez az előny révén, amely a történelemben rejlik. A történelem ugyanis a jövőben hasonló tévedésektől óv meg, az igaznak, szépnek s a jónak eszméje meg, amely e tárgyban kibontakozik, az emberi értelem fejlődése következtében új eszméket szül. A történelemből bármely foglalkozású ember merít, e mellett az embert kiragadja a köznapi élet köréből.

A történelemben, – hangoztatta, – a munkák olvasói véres csaták helyett inkább a népek, a nemzetek, az egész emberiség művelődési állapotát keresik. Minden nemzet életében ugyanis legérdekesebbek, legtanulságosabbak azok a mozzanatok, amelyekben az emberiség haladása jelentkezik. A történelemnek, – hirdette, – a kútfő pontos kritikáján kell alapulnia, azért a történeti kútfőket a kor haladásának megfelelő világításba kell helyezni. Három fő műve: Városaink befolyása a közműveltségre, A váradi regestrum, Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában, e felfogásának megfelelően készültek. Tanulságos bevezető fejezetei sok gondolatot vetnek fel, földrajzi jártassága is sok világosságot nyújt. Korának kiadott forrásait és történetirodalmát jól ismerte. Új forrásanyagot nem tárt fel, de a meglévőt ügyes meglátásaival, gondos csoportosításaival, a legapróbb részletekig menő elemzéseivel, erkölcsi emelkedettségével, összefogó erejével, kifejező s határozott mondataival elevenné, tartalmassá, tanulságossá tette. Kimagasló nagyjaink egyikét látjuk benne. 1909. március 26-án halt meg Kolozsvárott.[1]

[1] A székesfehérvári ciszterci ta, a kecskeméti és a budapesti rendi, a kolozsvári róm. kat. gimnáziumok megfelelő Évkönyvei. Dr. Lakatos Dénes ciszterci ta tanár tudósítása Vajda fehérvári tanuló éveiről. A budapesti rendi központban róla bejegyzett adatok, valamint ott csomóba kötött folyamodványai, okiratai. A kolozsvári Domus História adatai, a Kalazantinum 1909. április havi száma, ebben dr. Schneller István egyetemi dékán gyászbeszéde. A rendi Kegyeletes Emlékezet 1910. évi füzete. Művei.

Bíró Imre:

FEKETE ENDRE

(1844-1923.)

Rendünknek, a XIX. század utolsó és a XX. század első negyedében, egyik legjellegzetesebb egyénisége. Neve elválhatatlanul összeforrott a rendi iskolaügy korszerű fejlődésével és a tanárképzés megszervezésével. Működése, élete nagyobb felében, a rendi belső arcvonalon folyt le, a nyilvánosság nem igen szerzett róla tudomást. Ez a szinte rejtekben folyt, nagy jelentőségű munka ismert volt rendtársai előtt és tiszteletet, elismerést szerzett nevének.

Fekete Endre Esztergomban született 1844. november 20-án. Apja Fekete Ferenc szűcsmester volt. Anyja Skrabala Erzsébet. Szegények és igen vallásosak voltak és szép családi életet éltek, A család igen népes. Fekete Endréék négyen voltak testvérek. Valamennyien példás testvéri szeretettel viseltettek egymás iránt. Szüleik idővel jobb módba jutottak, házat és szőlőt is szereztek présházzal; apja alkalmazottakkal dolgozott. Fekete Endre a család iránt mindig megőrizte rokoni ragaszkodását, unokatestvéreit tanulmányaikban és érvényesülésükben is segítette. Rokonai között szívesen időzött és kedélyes volt, a gyermekeket szerette, a család az ő látogatásait mindig ünnepnapnak tekintette.[1]

Az elemi iskolát és a gimnázium négy alsó osztályát Esztergomban, a bencéseknél végezte. Igazgatója, a korában jónevű, tudós Ferenczy Jakab volt. A negyedik osztály elvégzése után fölvételét kérte a piarista rendbe. A régi időkre emlékezve, maga mondta el fiatalabb rokonainak, hogy édesapjával gyalog jött Esztergomból Pestre jelentkezni.[2] 1861. szeptember 16-án Öltözött be a rendbe Vácon.- novíciustársa volt Lévay Imre, a későbbi rendfőnök is. Életrajzi vázlata szerint fölvétele óta «céltudatosan» készült a tanári pályára.

A novíciátusi év eltelte után Kecskeméten elvégezte az 5. és 6., majd Kolozsvárott a 7. és 8. osztályt az érettségi vizsgálattal. Miután 1865. június 5-én egyszerű fogadalmat tett, az 1865/66. tanévre Kisszebenbe került tanárnak. Ebben az időben az érettségi vizsgálatot tett rendtagok tanári vizsgálat nélkül is taníthattak az alsó osztályokban.[3] A felső osztályok tanárainak vizsgálatot kellett ugyan tenniök, de az egyetemi előadások hallgatása alól fel voltak mentve. Kisszebenben tett ünnepélyes fogadalmat 1866. március 28-án. Kisszebeni tanítványaink közé tartozott abban az időben a többi között Berzeviczy Albert, a későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter is, aki konviktor volt a rendházban. Az 1866/67. tanévben teológus Nyitrán, a következő tanévben Szentgyörgyön tanít és magánúton folytatja a teológiai tanulmányokat is. 1868. augusztus 24-én pappá szentelték. Az 1868/69. évtől kezdve négy tanéven át a pesti gimnáziumban tanít. Iskolai elfoglaltsága mellett, jóllehet egyetemi előadások hallgatására nem volt kötelezve, mint rendkívüli bölcsészethallgató, a tudományegyetemen magyar nyelvészeti, irodalmi és bölcsészeti előadásokat hallgatott három féléven át. 1870-ben tanári vizsgálatot tett és november 12-én 374. sz. alatt kelt oklevele szerint képesítése a bölcsészeiből.

a magyar nyelvészetből és irodalomból az egész gimnáziumra szólt, a latin filológiából pedig az alsó gimnáziumra. Az 1862. évi első magyar tanárvizsgálati szabályzat u. i., a Thun Leó-féle osztrák szabályzat (1856) mintájára, különbséget tett algimnáziumi és főgimnáziumi képesítés között. A vizsgálatnak négy része volt: házi dolgozat, zárthelyi dolgozat, szóbeli vizsgálat és próbatanítás. Fekete Endrét az igazgatói bizonyítvány alapján, mint gyakorlott előadót felmentették a próbatanítás alól. A bizottság tagjai voltak: Toldy Ferenc elnök* Horváth Cirill és Szepesi Imre.

Pesti tanár korában indul meg Fekete Endre irodalmi munkássága is. Az 1871/72. évi gimnáziumi Tudósítványban jelent meg *«A társadalmi élet befolyása a nevelésügyre és az iskolára»* című értekezése. A nemzetek életét, fejlődését és fennmaradását társadalmi szerkezetük életrevalósága biztosítja. A társadalom tagjait, a nemzet polgárait az iskola oktatja és neveli, a társadalom pedig szellemet, erőt és irányt ad a nevelésnek. E kettő között oly szoros a viszony, hogy életük és fejlődésük, satnyulásuk és hanyatlásuk együtt jár. Iskolánk megmutatja társadalmunk szellemét, erejét és irányát, társadalmunk viszonyaiból pedig megismerjük nevelés-oktatási ügyünk jelen helyzetét és állapotát. Az iskola nem végezheti el a humánus nevelés nagy művét egyedül, ha nem működik vele együtt a társadalmi élet iránya és szelleme, ha ez az iskola buzgalmát és törekvését nem gyámolítja. Két támogatója van az iskolai oktató-nevelő munkának: az egyik a legkisebb társadalmi egységnek, a családnak jószelleme és légköre, a másik az egészséges, irányító erővel fellépő erkölcsi közvélemény. «E nélkül építhetünk fényes, nagy számú s bármily jól berendezett iskolákat, áldozhatunk a nevelés-oktatás felvirágzására bármennyit, satnya és élettelen lesz az, mert a gépies forma megöli a szellemet.»

Pesti tanár korában írta *Philosophiai Propaedeutika* című tankönyvét. Ennek első része, a *Tapasztalati lélektan,* Horváth Cirillnek ajánlva, 1872-ben jelent meg. *Tiszta gondolkodásion* címmel 1873-ban követte a második része. Célja az volt, hogy «világosan és könnyen érthető modorban» dolgozza fel az anyagot, másfelől pedig az, hogy «a gondolkodás önállóságára ébresztőleg és fejlesztőleg hasson és a bölcsészet iránt kedvet keltsen az ifjaknál.»

Fekete Endre tankönyvei a maguk korában kétségkívül színvonalon álló könyvek voltak, a szakirodalom figyelembevételével Íródtak, bennük a tárgyi követelmények mellett pedagógiai szempontok is érvényesültek. Előnyük az áttekinthető tagolás, kerek szerkezet. Az író stílusa valóban egyszerű, könnyen érthető. Magyarázataiban kerüli az elvontságot, rövid és szabatos fogalmi meghatározásokra törekszik. Bár kerüli a tudós szakszerűséget, mégis kellőképen és érdekkeltően kifejti a tárgy lényegére vonatkozó tudnivalókat. Műnyelv tekintetében nagy haladást jelentenek könyvei mesterének, Horváth Cirillnek írásaival összehasonlítva. Könyveit ma is haszonnal lehet tanulmányozni és okulást lehet belőlük meríteni. Két alapelvét minden tankönyvíró megszívlelheti, azt t. i., hogy a tárgyat megértesse és iránta «kedvet» keltsen.

Talán a bölcsészettel való behatóbb foglalkozása indította arra, hogy 1872. június 20-án, Somhegyi Ferenc rendfőnök írásban adott engedélyével, kérelmet nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz «a pesti tudományegyetem bölcsészeti kara mellett fennálló gymnasiumi tanárképezde paedagogiai szakosztályával összekapcsolt gyakorló iskolában a paedagógiai-bölcsészeti tanszék elnyerhetéséért.»[4] A következő évben pedig (1873. április 14) azért folyamodott, rendfőnöki engedéllyel, a minisztériumhoz, hogy őt nevezze ki a budai kir. egyetemi gimnáziumhoz a Vass József piarista tanár halálával megürült magyar irodalmi

tanszékre. Somhegyi Ferenc rendfőnök engedélyében a minisztérium figyelmébe és kegyeibe ajánlta őt.[6] Nem nevezték ki, de «netaláni» újabb pályázat esetére előnyben részesítését helyezték kilátásba.

Az 1872. évi szünetben külföldi utazást tett. útjának egyes állomásai: Bécs, Salzburg, Berchtesgaden (Königsee), Innsbruck, Bozen, Verona, Velence, Udine, Triest, Grác. Fennmaradt töredékes úti jegyzetei szerint főleg Bécs, Salzburg és Innsbruck látnivalóit nézte meg alaposan. Akik közelebbről ismerték, azok is aligha tudták róla, hogy zenéhez is értett. Innsbruckban megismerkedett egy kaposvári embernek ott lakó családjával. Említi, hogy a kedvükért el kellett zongorán játszania egy magyar lassút és egy csárdást.

Útjának bécsi emlékei és két sikertelen pályázata is közrejátszhatott abban, hogy elfogadta gróf Hunyady Kálmán főszertartásmesternek meghívását és elment az 1873/74. évre a családhoz nevelőnek Bécsbe. Talán befolyt ezen elhatározására az a körülmény is, hogy Bécsben működött akkor egy másik rendtag, Bolgár Mihály is, aki gróf Andrássy Gyula külügyminiszter fiainak volt a nevelője.

Bécsben mindössze egy évet töltött, az 1874/75. tanévben már Nagykanizsán tanított. Kétévi nagykanizsai működése után az 1876/77. tanévre újra Pestre került, ahol három tanéven tanított a gimnáziumban. Tanítványai hálás ragaszkodással viseltettek iránta és később is fel-felkeresték. Ez a ragaszkodás és szeretet igen boldoggá tette. Tanítványai közé tartoztak a többi között gr. Pejacsevich Tivadar, br. Ghillányi Imre, Popovics Sándor későbbi miniszterek, Tóth Béla és Rákosi Viktor írók, Gerlóczy Zsigmond, Lenhossék Mihály későbbi egyetemi tanárok, Kazy József később államtitkár.

Az 1879-ben megtartott rendi gyűlés Kalmár Endrét választotta rendfőnökké és ő Fekete Endrét választotta maga mellé titkárnak, aki 12 évig töltötte be, 1888-tól mint asszisztens, ezt a tisztet Kalmár Endre rendfőnöknek 1891-ben történt nyugalomba vonulásáig. Sírig tartó meghitt barátság fűzte őket egymáshoz. Naponkint együtt tették meg kocsizással egybekötött sétájukat, míg Kalmár Endre élt.

Fekete Endre titkárságának idejére esett a középiskolai törvény megalkotása. Míg azonban az 1883. évi XXX. t.-c. tető alá jutott, sok kísérlet előzte meg. Eötvös József első miniszterségе idején foglalkozott a középiskola reformjával is, de a szakrendszer bevezetésével tervezett átalakítás, a háborús viszonyok miatt, egyelőre csak a budai és pesti piarista gimnáziumban kezdődhetett meg. A hatosztályú gimnázium mellett megmaradt volna a külön filozófiai tanfolyam mint előkészítő tanulmány az egyetem többi karára.

Az Entwurf erőszakosan vezette be a középiskola átalakítását gimnáziumi és reáliskolai tagozattal. A második felelős minisztérium közoktatásügyi minisztere, Eötvös József három tagozatra akarta kiterjeszteni a gimnáziumi oktatást: négyéves kisgimnáziumra (I-IV.), kétéves nagy gimnáziumra (V-VI.) és hároméves líceumi tanfolyamra, három külön szakkal (VII-IX). A kis- és nagygimnáziumra vonatkozó tantervet 1868-ban életbe is léptette, de a líceumi kurzusról szóló törvényjavaslat nem készült el. Utóda, Pauler Tivadar 1871-ben módosított alakban visszaállította az Entwurf tantervét.

Több kísérlet után Trefort Ágost 1879-ben kiadta a Kármán Mór alkotta új gimnáziumi tantervet, 1880 március 19-én pedig törvényjavaslatot nyújtott be a képviselőházban a gimnáziumi és reáliskolai oktatásról.[6] A törvényjavaslat 25. §-a így szólt: «A szerzetes rendek, az általuk fenntartott intézetekben maguk alkalmazzák a tanerőket, de az alább (27. §) felállított követelményeket szintén kötelesek teljesíteni». A 27. § a tanárok képesítése és alkalmazhatása tárgyában intéz-

kedett, tanárvizsgáló bizottság létesítésével. A képviselőház közoktatásügyi bizottsága április 28-án Molnár Aladár képviselő javaslatára így módosította a 24. §-hoz csatolt eredeti 25. §-t: «A szerzetes rendek, az általuk fenntartott intézetekben maguk alkalmazzák az igazgatót és tanerőket, de az alább (26. §) felállított követelményeket szintén kötelesek teljesíteni, valamint az igazgatónak és tanerőknek alkalmazása és változtatása csak a miniszter jóváhagyásával történhetik».

– A Pesti Napló 1880. évi április 29. esti kiadásában (106. sz.) X. jelzéssel, «A *gymnásiumi javaslat»* címmel egy levél jelent meg a szerkesztőhöz intézve. Fekete Endre feljegyzéseiből tudjuk, hogy ennek a levélnek ő a szerzője. Cikke szerint «e módosítás által az eredetileg tiszta szöveg teljesen érthetetlenné vált.» A tanszemélyzetről évenkint kimutatást terjesztettek fel a helytartótanácshoz, a szerzetes tanári karokban történt változásokról minden iskolai év elején ma is jelentést terjesztenek be a közoktatásügyi minisztériumnak, de utólagosan. A «jóváhagyás» szó azt a látszatot keltheti, mintha ennek a régi gyakorlatnak a fenntartásáról lenne szó, de a módosítás szövegéből nyilvánvaló, hogy előzetes felterjesztést kíván. A cél nyilván a szigorúbb állami ellenőrzés lehetőségének a biztosítása. A módosítás a szerzetesrendek belső kormányzatával lényegileg összefüggő tanári áthelyezéseket miniszteri előzetes jóváhagyástól teszi függővé. Beavatkozást jelent tehát a szerzetesrendek hatáskörébe és belső ügyeibe. Gyakorlatilag lehetetlen, mivel lassítja a tanári karok összeállítását és a miniszter jóváhagyására bíz olyan intézkedéseket, melyeknek indítóokait nem ismerheti, mivel nem tud a rendek belső ügyeiről, szükségleteiről, kívánalmairól, szolgálati és fegyelmi érdekeiről. Világosan meg kell a módosításban a «jóváhagyás» jellegét állapítani, hogy az illetékesek, törvénybe jutása előtt, megtehessék a szükséges lépéseket.

A tanítórendek főnökei, mivel a bizottság további működése is nyilván mutatta az állami befolyás növelésére irányuló törekvést, 1880. május elején többnapi tanácskozást tartottak a pesti piarista rendházban. Kalmár Endre rendfőnök megbízta Fekete Endrét, hogy a kettejük között folyt beszélgetések alapján készítsen egy tervezetet, amely határozott alapot adhat a tanácskozásnak, összefoglalván a legfőbb sérelmeket. A rendfőnökök némi módosítással elfogadták a Fekete Endre készítette tervezetet és azt 500 példányban kinyomatva megküldték a képviselőház háznagyának kiosztás végett. Címe: *«Szíves megfigyelésül* az állami törvényhozó testület mélyen tisztelt tagjainak a gymnasiumok és reáliskolák szervezetéről szóló 377. számú törvényjavaslat tárgyában». A beadvány 1880 május 8-án kelt és aláírta dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Kaczvinszky Viktor jászóvári prépost, Supka Jeromos zirci apát és Kalmár Endre piarista rendfőnök. Megjelent a Pesti Naplóban «Szerzetes rendek kérvénye» címmel.[7] Elismeri a beadvány, hogy a miniszter a javaslat eredeti szövegében meghagyta az igazgatók és tanerők alkalmazása tekintetében a szerzetek jogát, de a módosítás úgy kezeli a szerzetes iskolákat, mintha azok nem is felekezeti iskolák volnának, hanem államiak. Ez a módosítás jogilag sérelmes, mert csorbítja a szerzetek jogait, egyfelől azért, mert alapítványi kötelezettségeik teljesítését gátolja, másfelől azért, mert a szerzetek belszervezetébe beleavatkozva, megfosztja a rendfőnököket a rendtagok fölötti rendelkezéstől. A módosítás törvénynek nem elég őszinte. Nem mondja ki, hogy a szerzetesi iskolák államiak, de kerülő úton, egy betoldással eddigi jellegüktől akarja őket megfosztani. Végül gyakorlatilag kivihetetlen, mert nagyon bonyolulttá teszi az adminisztrációt és olyan ügyeket bíz a miniszter döntésére, melyeknek előzményeire és körülményeire nézve teljesen tájékozatlan. Kérik tehát a rendek főnökei a sérelmes módosítás mellőzését és a javaslat eredeti szövegének meghagyását.

Molnár Aladár ugyancsak a Pesti Naplóban foglalkozik a szerzetesrendek kérvényével és azt állítja, hogy a módosítás nem tartalmazza a szerzetek részéről felhozott sérelmeket; «nem egyéb, mint igen enyhe és mondhatnám majdnem csak részben való fenntartása azon jognak, melyet az államhatalom irántuk mindig birt s a korábbi királyi szabályzatok részletesebben megállapítottak.»[8] Állításainak igazolására hivatkozik az első (1777) Ratio Educationisra (61. §) és a második (1806) Ratio Educationisra (175. és 178. §). Belőlük vett latin idézetekkel bizonyítja, hogy a helytartótanács az igazgató, a főigazgató pedig a tanárok alkalmazásába folyt be helybenhagyással, illetve megerősítéssel. Tiltva voltak az évközi változtatások rendkívüli esetek kivételével.

Fekete Endre május 20-án a szerkesztőhöz írt levél alakjában válaszolt Molnár Aladár megjegyzéseire.[9] Kimutatja, hogy az első Ratio Educationisból vett idézet a líceumokra vonatkozik. A második Ratio Educationis az igazgató kinevezésének jogát határozottan a rendfőnökre ruházza. A rendfőnök a kinevezett igazgatót felterjeszti a főigazgatónak, aki a helytartótanácsnak jelenti. A rendfőnök alkalmaz megfelelő tanárt, a főigazgató tudomásul veszi, ha kifogásra nincsen alapos oka. Az volt az állandó gyakorlat, éppen a Ratio Educationis alapján, hogy a szerzetesrendek maguk nevezték ki az igazgatót és a tanárokat. A kinevezéseket és áthelyezéseket a főigazgatóság útján fölterjesztették a helytartótanácsnak, később a minisztériumnak, mely az előterjesztést tudomásul vette, vagy intézkedést kért, ha személyi vagy tárgyi okból szükségét látta. A rend szempontjából szükséges változtatások a tanév végén elintézhetők. A fölterjesztések az alkalmazás és áthelyezés ügyében tehát nem olyan értelemben történtek, mint ahogy a bizottsági módosítás azt kívánná.

Beleszólt a vitába Vaszary Kolos is, aki akkor győri szentbenedekrendi gimnáziumi igazgató volt.[10] Ő is arra az eredményre jut a két Ratio Educationis és a gyakorlat alapján, mint Fekete Endre, hogy az igazgatók és tanárok alkalmazásáról és a változtatásokról a szerzet gondoskodik. A felsőbb tanügyi hatóságok tudomásul veszik a róluk szóló felterjesztéseket. Egyébként a kifogásolt módosítás helyett új szöveget is ajánl: «A szerzetesrendek saját intézeteikben maguk alkalmazzák az igazgatókat és tanerőket, azonban ezek alkalmazása vagy változtatása a rendfőnökök által a kir. főigazgatónak s ezáltal a kormánynak tudomásvétel végett bejelentendő».

Molnár Aladár a Pesti Naplóban felelt Vaszary igazgatónak.[11] Szerinte két baj van a szerzetes iskolákban. Az egyik, hogy sok képzetlen, legalább az illető tanításra nem képzett egyént alkalmaztak. A másik a sok változás évközben is. A jezsuiták História Domusaira hivatkozva, azt mondja, hogy náluk ez «bizonyos elvszerűséggel rendszeresen történt.» Rendünkről ezt írja: «Azonban megjegyzem, hogy a kegyesrendiek e tekintetben is előnyösen különböztek a jezsuitáktól». Szükség van tehát az állami ellenőrzésre az alkalmazás és változtatás tekintetében, nem elég csak a tudomásulvétel. «Bár azt is szívesen óhajtom, hogy a szerzetesrendek is lehetőleg biztosíttassanak a kormány önkényes beavatkozásai ellen.» A jól megállapított állami ellenőrzés nem zavarja a szükséges fegyelmet. A korlátlan és gyakori változtatások károsak nemcsak az oktatásra, hanem az egyénekre és az ügyekre nézve is: «a 24. § megnyugtatóbb szövegezéséről azon törvényjavaslat tárgyalásáig még beszélhetünk».

A javaslat ellen megmozdultak a protestánsok is. A Pesti Naplóban olvasható pl. az a kérvény, melyet az evangélikus egyház főgondnokai és szuperintendensei 1880. április 16-án intéztek a képviselőházhoz, hol gr. Lónyay Menyhért nyújtotta

be a kérelmet.[12] Elismerik az állami felügyelet jogosságát a színvonal megőrzése szempontjából, de óvást emelnek minden olyan intézkedés ellen, amely megkötné «az oktatás szellemét, irányát, szabadságát és szabad fejlődését», szóval beleavatkoznék az iskola belső életébe. Sérelmesnek tartják, hogy csak állami bizottság előtt vizsgázott tanárok taníthatnak, mivel így az ő miniszteri ellenőrzés mellett képesített tanáraik csak a vizsgálat ismétlésével alkalmazhatók. Sérelmes, hogy a miniszter «arbitrárius» intézkedésének van fenntartva a tantárgyak és tananyag megállapítása, ami önkényes eljárásra nyújt módot. Mint látható, az óvás itt sokkal tüzetesebb, mint a rendfőnökök kérelmében.

A protestánsok mozgalmára való tekintettel Helfy Ignác a javaslat tárgyalásának elhalasztását kéri az országgyűlés május 8-i ülésében.[18] Molnár Aladárnak ezt ellenző arra a nyilatkozatára, hogy «Isten óvja meg a magyar protestáns egyházat attól, hogy egy nagy nemzeti érdek kielégítésének útjában álljon», Mocsáry Lajos kijelenti, «hogyha van, amitől Istennek óvnia kell a protestantizmust, óvja meg oly férfiaktól, kik bizonyos rögeszméknek hódolva képesek feláldozni saját hitfelekezetük leglényegesebb jogait.»

Fekete Endre jegyzetei szerint a rendfőnökök az országgyűléshez benyújtott emlékiraton kívül Kruesz főapát fogalmazásában kérelmet terjesztettek a püspöki kar elé is és támogatását kérték a katolikus tanügy érdekében, jelezve a közbelépés szükségességének sürgősségét. A püspöki kar közbelépésére nem került sor, mert a törvényjavaslatot levették a napirendről.

Trefort Ágost miniszter 1881-ben újra benyújtotta a módosított törvényjavaslatot. A rendfőnökök megint a pesti piarista rendházban ültek össze. Kruesz főapát tervezetet hozott magával és többnapi tanácskozás után az ő tervezete alapján foglalták össze észrevételeiket és óhajaikat a törvényjavaslat azon szakaszaira vonatkozólag, amelyek a tanítórendeket közelebbről érdekelték. Az emlékiratot 1881 december 17-én írta alá Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Kaczvinszky Viktor jászóvári prépost, Simon Vince csornai prépost, Supka Jeromos zirci apát és Kalmár Endre piarista rendfőnök. Az emlékirat nyomtatásban is megjelent (1882).

Az emlékirat örömmel állapítja meg, hogy az előző évi törvényjavaslatnak legsérelmesebb pontja (24. §) kimaradt az új javaslatból. A rendfőnökök szükségesnek látják a törvényjavaslat címének módosítását annak feltüntetése végett, hogy a középiskolának a nevelés az oktatással egyenrangú feladata. Ezt a címet ajánlják: «Törvényjavaslat a gymnasiumi és reáliskolai oktatás- és nevelésről». Szükségesnek tartják annak kiemelését, hogy a szerzetesrendek által ellátott iskolák «katholikus jellegük fenntartásával» állanak a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen vezetése alatt. Erre azért van szükség, mivel a katolikus alapok jellege elhomályosult, közalapítványoknak tekintik őket. Szükségesnek tartják annak kimondását, hogy a hittanítás iránt az illetékes egyházi hatóság intézkedik. Természetesnek látják, hogy a rendes tárgyul felvett rajznak a tanára is rendes tanárul fogadtassék el, ha megfelel a rendes tanárok számára fölállított feltételeknek. Nem hívei a céllövő és fegyvergyakorlatoknak. A párhuzamosításra vonatkozólag kérik annak kimondását, hogy «erről gondoskodni azoknak kötelessége, kiket az alapítólevelek vagy szerződések kötelezenek.» A tanárképesítő vizsgálattól nem irtóznak, tagjaik eddig is igyekeztek a képesítő vizsgálatot kiállni. A képzésre vonatkozólag a törvényjavaslat egyetemet, műegyetemet, vagy saját szabályai szerint szervezett tanárképezdét említ. Méltánytalan és fölösleges a négy évig tartó egyetemi tanfolyam olyan szerzetesekre nézve, akik teológiai tanfolyam mellett saját szakmájukban is

készültek. Ez megnyújtja az előkészületi időt, és késlelteti a rendtagok alkalmazását. Nem szándékuk az egyetemek látogatását mellőzni, növendékeket is küldenek az egyetemre, de kérik otthoni tanulmányaik beszámítását. Azt is kérik, hogy a növendékek zöme otthon készülhessen szakavatott vezetés mellett. Végül kérik az elsajátítandó vizsgálati anyag kijelölését a tanárjelöltek részére. Rendünk akkor már küldött, a nyitrai teológiai tanfolyam után, növendékeket a pesti (1878/79 óta) és kolozsvári egyetemre (1880/81 óta).

A közoktatásügyi bizottság albizottságot küldött ki a javaslattal kapcsolatban beérkezett felekezeti felszólalások tárgyalására. A katolikus püspöki kar emlékiratát Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek nyújtotta be. «Haynald – mint Fekete Endre írja – e memorandumát a közoktatásügyi albizottság ülésein egy főpaphoz illő méltósággal és ügyesen védelmezte.» A szerzetesrendeket ebben a bizottságban Kalmár Endre rendfőnök képviselte. Szász Károly államtitkár, a későbbi ref. püspök, az egyik ülésen azt a kijelentést tette, hogy a katolikusoknak mint ilyeneknek, nincsenek is iskoláik. Ez a nyilatkozat élénk hírlapi hozzászólást eredményezett. A vitában kiváló fontosságú volt Schlauch Lőrinc szatmári püspök három cikke a Pester Lloydban Der katholische Standpunkt in der Mittelschulfrage címen,[14] mely a Magyar Állam című lapban magyarul is megjelent[15] és külön füzetben is kiadódott.[16] Schlauch hangoztatja, hogy a katolikusoknak épannyi joguk van védeni iskoláikat az állami befolyás ellen, mint a protestánsoknak, mert igenis vannak saját gimnáziumaik. Ezt bizonyítja a katolikus autonómia, a főkegyúri jog és a tanulmányi célra tett katolikus alapítványok mibenlétének és szerepének kifejtésével.

Az albizottság munkálkodásának eredménye a közoktatásügyi bizottság elé került, de ott ismét fennakadt. «A szerzetesrendek, mondja Fekete Endre, így időt nyertek ügyök védelmezésére és kifejtésére, amit azonban alig tulajdoníthatnak egészen a püspöki kar és az ő saját föllépésüknek, hanem legfőbb részben a protestáns és más felekezetek felzúdulásának, kik az állami felügyeletet tanodáikra elfogadni nem akarják autonómiájuk miatt.»[17]

1882-ben két ízben tartottak közös tanácskozást a rendfőnökök. Az első tanácskozás Jászóvárott volt július hóban. Kalmár Endre rendfőnök nem vehetett részt ezen a tanácskozáson a rendi káptalan miatt. A tanácskozmány eredményét memorandum alakjában foglalta össze Kruesz Krizosztom főapát. A Zircen tartott tanácskozás (szeptember 25) alkalmával a főapát felolvasta ezt a memorandumot, a többi rendfőnök csak az egyes pontoknál fejtette ki részletesebben a saját rendje körülményeit. Az elfogadott memorandumot szeptember 27-én írták alá a rendfőnökök: Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Kaczvinszky Viktor j aszói prépost, Simon Vince csornai prépost, Supka Jeromos zirci apát és Kalmár Endre piarista rendfőnök, kit erre az útjára Fekete Endre titkár is elkísért.

A tanácskozást befejező ebéden minden rendfőnök felszólalt és ünnepelte a szerzetesrendek együttműködését. A memorandum válaszképen készült Trefort miniszternek Kruesz főapát előtt tett arra a nyilatkozatára, hogy ő nem tudja a szerzetek kívánatait.

A hosszú ideig vajúdó középiskolai törvényjavaslat végre az 1883 május 23-án szentesített 1883: XXX. törvénycikkel törvényerőre emelkedett. 33. §-a így szól: «A szerzetes rendek által ellátott intézetekben a rendes tanárok és igazgatók és a felekezet által fenntartott intézetekben az igazgatók alkalmazására az eddigi gyakorlat fennmarad». Érvényesült tehát az az álláspont, amelyet Fekete Endre már az 1880. évi javaslat benyújtásakor képviselt és védett.

1891-ben, Kalmár Endre távozása után, Fekete Endre mint asszisztens a rend tanügyi biztosa és a rendi fiatalok tanulmányi ügyeinek vezetője lett. Ebben a minőségében, Lévay Imre rendfőnök megbízásából, újjá szervezte a rendi tanárképzést a kolozsvári és budapesti Kalazantinum megalkotásával.

Az 1806. évi Ratio Educationis óta a hatodik osztály elvégzése után léptek be a tanulók a rendbe. novíciátus Kecskeméten, Privigyén és Trencsénben volt. A novíciátus két esztendőre terjedt, de a másodévesek közül, ha a szükség úgy kívánta, egyeseket már tanításra is alkalmaztak. Volt rá eset, hogy már első éves novícius is tanított. A novíciátusi két esztendő után rendesen tanítás, esetleg több évre terjedő tanítás következett. Ezt a tanítási gyakorlatot követte a kétéves filozófiai tanfolyam, rendesen Vácon, de időnkint voltak filozófusok Kolozsvárott és Szegeden is. Akiket magasabb tanulmányok (teológia és filozófia) tanítására szemeltek ki, azokat részben a pesti egyetemre küldték. Sok rendtag a filozófiai doktorátus letételével szerezte meg ezt a képesítést. A filozófiai tanfolyam elvégzése után következett a rendesen kétéves teológiai tanfolyam Nyitrán, 1807 óta Szentgyörgyön is. Itt 1837 óta harmadévesek vannak. Teológusok voltak még (1810-1819) a kalocsai szemináriumban is, ahol rendtagok tanítottak. A század elején, de főleg a 30-as és 40-es években találunk teológusokat a pesti egyetem teológiai karán is.

A tanulmányokon kívül gondot fordítanak a tanárképzésre. Az 1796. évi káptalan előírja, hogy a rendi fiatalokat a novíciátusban is, a stúdiumban is (stúdium philosophicum és theologicum volt) a lelki ügyeken kívül gyakorolják mind a két stílusban, latin és anyanyelvi beszédek elmondásában, de főleg a tanítás módszerében («rectaque inprimis docendi methodo exerceantur sub directione viri periti»). Az 1808. évi váci káptalan a fiatalok részére klasszikus auktorok olvasását, a kötött és kötetlen stílus gyakorlását és tételek kidolgozását írja elő. Ezekről az elülj ároknak jelentéseikben is meg kellett emlékezniök. Ilyen tételek kidolgozása, a tanári pályára készülők és működő tanárok részéről is, ezután is hosszú ideig fennmaradt a rendi gyakorlatban.

Bolla Márton rendfőnök 1827. június 11-én szabályzatot adott ki a novíciusok tanítására és nevelésére.[18] Az elsőéves novíciusok részére előadja a promagiszter a grammatikai osztályok tanítási módszerének általános szabályait, azután ezeknek a szabályoknak alkalmazását egyes tárgyak tanításában, ezenkívül az elemi iskolai tanítás és a hitelemzés módszerét. Tanulják még röviden à földrajzot és számtant és a görög nyelv elemeit. A másodéves novíciusoknak előadják a retorikai és poétikai (humanitás) osztály tanításának módszerét. Folytatják a számtan, földrajz és görög nyelv tanulását, gyakorolják magukat latin ifjúsági beszédek készítésében és a népnek mondandó anyanyelvi beszédek írásában és elmondásában. Ezekből a tanulmányokból vizsgálatot kellett a novícusoknak tenniök. Az avatott vezetés mellett tanító másodéves novíciusok a merőben iskolai ügyek tekintetében a helyi igazgatótól függnek.

Grosser János rendfőnök 1838/39. évi körlevelében részletes utasításokat ad a tanárok részére tanítás, fegyelmezés és rendtartás tekintetében.

Ez a tanulmányi rend fennmaradt 1850-ig, az Entwurffal életbeléptetett szaktanításig. Volt tehát kisebb mértékű elméleti képzés is, alaposabb és rendesen többévi gyakorlati kiképzés is. A tankerületi kir. főigazgatók előtt teendő vizsgálat alól, Bolla Márton rendfőnöknek írásbeli és Badenben (1828. július 8-án) előterjesztett szóbeli kérésére, I. Ferenc király felmentette a rend tagjait a rendfőnök alapos érvelése alapján («validis argumentis»).[19]

A szakrendszer bevezetésével a es. kir. közoktatásügyi minisztérium kiadta az ideiglenes tanárvizsgálati szabályzatot (5880-1849. sz.) és ennek alapján az Entwurf kimondotta (91. §), hogy csak a felállított bizottság előtt képesített tanár taníthat középiskolában. A vizsgálati kötelezettséget azonban nem terjesztették ki azokra a tanárokra, akik 1849 előtt már tanítottak.

Az intézetek tanári létszámát jelentékenyen növelő szakrendszer nagy gondot jelentett a rendre nézve egyrészt azért, mert létszáma 1848-ban nagyon megfogyatkozott, másrészt azért, mert a belügyminisztérium megtiltotta novíciusok fölvételét[20] és Scitovszky János hercegprímás közbenjárására, csak az 1852/53. évre vehetett fel megint novíciusokat. Nagy Péter rendfőnök azt jelentette a generálisnak, hogy 1848/49-ben 100 fiatal tagot veszített a rend.[21] Teológiai intézet hiányában a rendtagok közül egyesek a pesti egyetemen, mások püspöki szemináriumokban (Kalocsa, Vác, Veszprém), vagy magánúton végezték a teológiát.

Az 1856. évi 6124. sz. alatt kiadott végleges szabályzat értelmében csak az tehetett vizsgálatot, aki 3 évig egyetemi filozófiai fakultást hallgatott. A vizsgálat írásbeli és szóbeli részből és próbatanításból állott.

A minisztérium és a tankerületi kir. főigazgatók állandóan sürgették, a választott szaknak megfelelően, a bécsi filológiai-történelmi szeminárium vagy fizikai intézet látogatását és a tanári vizsgálatokat. Nagy Péter rendfőnök megtett annyit, amennyit tehetett. Ismételten küldött rendtagokat Bécsbe szünidei továbbképző tanfolyamra. 1854. július 16-án jelentette a minisztériumnak, hogy Polák Ede, Rohrer Antal, Bammer Károly és Lutter Nándor fizikai, Trautwein János és Ernyősy László német irodalmi, Csaplár Benedek görög irodalmi tanulmányokra mennek.[22]1855. április 25-én jelenti az érdekelt főigazgatóknak, hogy Ruth Jánost német nyelvi és Suhajda Sándort görög nyelvi tanfolyamra küldi.[23] Július 23-án harmadiknak még elküldi Kapronczay Edét.[24]1856. július 2-án jelenti a főigazgatóknak, hogy Zimka János és Kulhanek Antal megy tanfolyamra.[25] 1858. július 16-án írja Homoky Imrének, a bécsi Teréziánumban működő rendtagnak, hogy német szóra szeretne a bécsi piaristákhoz 6. osztályt végzett novíciusokat küldeni («quia adhuc germani non venerunt, cogimur existentes hungaros germanisare»), mivel németek nem jelentkeztek. Tudja meg, vállalnák-e őket egyik főgimnáziummal kapcsolatos házukban egy évre, megfelelő díjazás mellett («erga competens pretium»).[26]

Nagy Péternek különben is állandó gondja van a növendékek előhaladására. Intézkedik, hogy a novíciusoknak, mint leendő tanároknak adjanak alkalmat arra, hogy hallgatóság előtt gyakorolhassák magukat az előadásban.[27] Utasításokat ad a tanuló és tanító klerikusok gondozására.[28] Intézkedik, hogy a novíciusok időnkint résztvehessenek az előadási órákon,[29] majd elrendeli, a novícátusi tanrend megállapításával, hogy több gondot fordítsanak az értelem fejlesztésére, mint az emlézésre, «catechetico docendi modo asvefiant.» A tárgyak között szerepel a pedagógia, didaktika, metodika és neveléstörténet.[30] A neveléstan mint tárgy csak 1903-ban tűnt el a novíciátus tanrendjéből.

A helytartótanács 1862-ben (53.822. sz.) kiadta az első magyar tanárvizsgálati szabályzatot. Az érettségi vizsgálattal biró és csak alsóbb osztályokban tanító szerzetes tanároknak nem kellett vizsgálatot tenniök. Azoknak, akiket felsőbb osztályokban alkalmaztak, vizsgálatot kellett ugyan tenniök, de fel voltak mentve a háromévi filozófiai tanfolyam hallgatásától. Teljesen felmentették a vizsgálattól azokat a szerzetestanárokat, akik már 1861 előtt is tanítottak.

A tanári vizsgálat kérdése ettől kezdve állandóan napirenden volt. Somhegyi

Ferenc rendfőnök megküldötte a tanári vizsgálatra kötelezett rendtagok használatára a tanári vizsgálatra, a tárgyak körére és követelményeire vonatkozó tudnivalókat.[31] Többször nyilatkozott úgy, hogy a kiállott vizsgálatok száma nem kielégítő. Viszont a rendtagok részéről mindinkább megnyilatkozott az az óhaj, hogy a rend az egyetem látogathatásával tegye lehetővé a vizsgálatra való előkészülést. Az 1876. évi káptalant «kitörő helyeslésre ragadta» a rendfőnöknek az az indítványa, hogy a nyitrai teológiai kurzus befejezése után egyetemi tanfolyamra kerüljenek a rendtagok és ennek befejezése után tegyenek tanári vizsgálatot. Az egyetem látogatása Pesten 1878/79-ben, Kolozsvárott pedig 1880/81-ben meg is kezdődött. Ettől kezdve jobban meg is indult a vizsgálatok sorozata.

Az 1875-ben (26.017. sz.) kibocsátott szabályzat szerint vizsgálatra bocsátható volt az is, aki egyetemet nem végzett, de okmányokkal vagy önálló irodalmi munkássággal kimutatta, hogy magánúton pótolta az egyetemi tanulmányok hiányát (2. § 4.). Ez a pont alkalmazható volt a szerzetesekre is. Ezt a §-t enyhítette, az 1881. évi 11.166. sz. rendelet, mely szerint a szerzetestanároknak ilyen, az egyetemi tanulmányok pótlásának igazolására bemutatott önálló dolgozatát, kedvező bírálat esetében, házi dolgozatul is elfogadták. A már működő tanárokat így, külön miniszteri engedély és egyetemi tanulmányok kimutatása nélkül is alap- és szakvizsgálatra bocsátották. Ezt a kedvezményt fenntartotta az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kiadott új tanárvizsgálati szabályzat is, mely – a 17.396/1880. sz. miniszteri rendelet alapján – ötéves előkészületet írt elő és három vizsgálatot állapított meg. Az 1883: XXX. t.-c, nagy megszorítással, ritka kivétellé tette ezt a kedvezményt.

E törvény 29. §-a szerint: «Akik az eddig fennállott gyakorlat vagy szabályok szerint sem bírnak képesítő oklevéllel, azonban a jelen törvény hatályba lépte előtt valamely nyilvános középiskolában három évig szolgáltak mint rendes tanárok, a képesítő vizsgálat alól fölmentvék. A többiek két év alatt tartoznak vizsgálatot tenni». E kedvezmény alapján sok rendtagot ismertek el rendes tanárul. Igénybe vették a kedvezményt olyanok is, akik már megkezdték a vizsgálatot. 25 év alatt, vagyis 1866. júniustól 1891. június végéig, 150-en tettek képesítő vizsgálatot.

A rend szempontjából fontos esemény volt, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1888-ban a szerzetesrendek teológiai és előkészítő tanfolyamait a tanári vizsgálatra bocsáttatás tekintetében két egyetemi évül számította be.[32] Ezek a tanárjelöltek, ha igazolták, hogy a teológiai tanfolyamot befejezték, áldozópapokká szenteltettek és ünnepélyes fogadalmat tettek, további miniszteri engedély nélkül jelentkezhettek és egyetemi első évük után alap-, második évük végeztével pedig szakvizsgálatra bocsáthatták őket.

A tanárképzés mint láttuk, lényegében már a noviciátusban megkezdődött, mivel rendes tárgyai között 1903-ig a neveléstan is szerepelt. A nyitrai teológiai intézetben is rendes tárgy volt a nevelés- és tanítástan elmélete és története. Ezenkívül a bölcselet köréből a noëtika, metafizika és a bölcselettörténet főbb részei.; Itt azonban a teológia mellett szaktárgyaikkal is foglalkoztak a növendékek. Az innen egyetemre került tanárjelöltek tehát már bizonyos előképzettséget vihettek magukkal. Az egyetemen kizárólag szaktárgyaikra és a vizsgálati előkészületre szentelhették egész erejüket és tevékenységüket. Az elméleti és gyakorlati tanárképzés ügyét szolgálta még a rendelkezésükre álló szakkönyvtár is. Mindjobban" érezhetővé vált azonban annak szüksége, hogy a rend minden kívánalmat kielégítő módon szervezze meg a tanárképzés ügyét. Ezt a célt szolgálta Nyitrán, Budapesten és Kolozsvárott a gyakorlati tanárképzés bevezetése az 1892/93. tanévben. Itt

kezdődik Fekete Endre fontos szerepe és fáradhatatlan munkája a rendi tanárképzés korszerű kialakításában. *«Tájékoztató a gyakorlati tanárszervezés ügyében»* címen adta ki Lévay Imre rendfőnök 1892. szeptember 7-én azt a tervezetet, amelyet Fekete Endre készített. Célja az, hogy a rendi tanárképzést az állami képzés színvonalára emelje és a rendszeres, természetes fejlődést minden irányban biztosítsa. Az a feladat, hogy növendékeink a tanári munka megkezdése előtt beavatást nyerjenek a nevelés és oktatás gyakorlati módszerébe és ebben a munkában némi jártasságot is szerezzenek. Jelentősége abban áll ennek a gyakorlati képzőnek, hogy a növendékekkel megismertetik a tanárok a szaktárgyaik előadásában követett módszerüket, nevelői és fegyelmező eljárásukat, a szükséges segédeszközök, szertárak használati és kezelési módját, általában a nevelés és oktatás gyakorlati módjait és eszközeit, mintegy mesterfogásait.

A tapasztalat úgy mutatta, hogy az egyetemre fordított két év a tanárvizsgálat szempontjából nem hozza meg a remélt eredményt, a gyakorlati előképzés ilyen körülmények között, rendszeres alakban szintén nem szervezhető meg, a rendi papnevelés és tanárképzés ügyének tehát a kor viszonyaihoz mért szélesebb alapot és eredményesebb fejlődési lehetőséget kell adni.

A megoldás nem késett sokáig.

Ennek az intézménynek a tervét is Fekete Endre készítette el. Az 1883. évi XXX. t.-c. egyetem vagy más főiskola négyévi hallgatásától tette függővé a mindenkire kötelező képesítő vizsgálatot. A római Szentszék 1892. évi rendelkezése legalább háromévi előkészületet kívánt minden szerzetestől fölszentelés előtt. E két körülmény arra indította a rendet, hogy összekapcsolja a teológiai és egyetemi képzést és a két egyetem székhelyén, Budapesten és Kolozsvárott hittudományi főiskolát és tanárképzőintézetet létesítsen. Így négy év alatt párhuzamosan végezhették el a kettős hivatásukhoz szükséges felsőbb tanulmányokat. 1894. június 25-én adta ki Lévay Imre rendfőnök *«A Calasantinum vázlatos tervezete»* címen a rendünk Alapítójáról elnevezett új intézménynek Fekete Endre által készített elgondolását. A hittudományi intézet feladata a papnevelés, a teológiai és hittanári képzés. A tanárképző intézet célja a tudományos szakképzettség megszerzése és a gyakorlati tanárképzés. Az egyetemi előadások mellett az I. és II. évben, kettős hivatásuk érdekében, filozófiai és főleg pedagógiai képzésben is részesülnek. A gyakorlati képzés céljából a III. évesek hospitálnak (vallástan, szaktárgyak, exhortációk) és az 1892. évben kiadott *Tájékoztató* szellemében pályájukra előkészítő útmutatásokban részesülnek. A IV. évesek szaktárgyaikból a vezető tanárral közösen végzett előkészület alapján próbaelőadásokat tartanak. Az előírt törvényes képesítés megszerzése céljából a második egyetemi év végén alap- és a negyedik év végén szakvizsgálatot kell tenniök. A befejező pedagógiai vizsgálatot az első tanári évben teszik le. Mivel a kettős előkészület sok időt vett igénybe, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 7325/1897. sz. rendeletével megengedte, hogy III. és IV. éves növendékeink a két egyetemen a teljes beszámításra való jogosultsággal csak heti 15 óra hallgatására legyenek kötelezve. További kedvezményül 1900 július 10-én (41.903. sz.) megengedte a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, hogy egyetemre járó tanárjelölteink háromévi rendes egyetemi hallgatás után a harmadik év végén szakvizsgálatot tehessenek, ha második év végén jó eredménnyel letették az alapvizsgálatot és elvégezték a teológiai tanulmányokat.

Tekintettel a gyakorlati tanárképzés fontosságára, 1896. november 20-án kiegészítő részt adott ki Frank Ferenc rendfőnök a III. éves rendi tanárjelöltek részére «A *kegyesrendi gyakorlati tanárképző tervezete»* címen, mely részletesen kifejti

a Kalazantinum tervezetében adott vázlatot. Szól a hospitálásról, a nevelés-oktatás segédeszközeinek és a gimnázium szervezetének megismertetéséről és a tanárképző szervezetéről. Fekete Endrének ezt a tervezetét 1905-ben egy másik összefoglaló munkálata követte «A *kegyesrendi gyakorlati tanárképzés alapvonalai»* címmel. (Kiadta Magyar Gábor rendfőnök május 12.) A gyakorlati tanárképző feladatának, munkakörének és szervezetének ismertetése mellett szól a tudományos és szakképzettség megszerzéséről (ars discendi), a tudományok közléséről, vagyis a tanítás módjáról (ars docendi), amelyet hospitálások és próbaelőadások útján sajátítanak el, végül a didaktikai érzék (donum didacticum) kifejtéséről. Ez a munkája teljesen áttekinthető képet ad a rendi gyakorlati tanárképző szervezetéről és azokról a szempontokról, amelyek őt elgondolásában és ennek kivitelében vezették. A gyakorlati tanárképzéssel foglalkozó írásai és káptalani jelentései bizonyságot tesznek arról a szeretetről, jövőre irányuló gondoskodásról, állandó fejlődést szolgáló buzgalomról, mellyel az új rendi tanárnemzedék nevelésének ügyét ápolta és tökéletesíteni igyekezett. Ugyanezt a szándékát szolgálta «A *Kalazantinum szabályzata»* és «A *Calazantinum házirendje»* című fogalmazványa is.

Egyik kedves alkotása az *Akadémia Calazantiana,* melynek az a feladata, hogy alkalmat adjon a papi és tanári pályára készülő növendékeknek írásbeli dolgozatok bemutatásával, szabadelőadással, szavalással, vitatkozással és rögtönzéssel az előadóképesség rendszeres és állandó fejlesztésére.

1892-ben rendszeresítette a *prefektusi konferenciákat.* Célja ezekkel az volt, hogy a rendi növendékek közvetlen elüljárói kölcsönösen megismerhessék a fokozatosan egymásra következő intézmények belületét, megbeszélhessék az egyöntetű eljárás céljából szükséges irányelveket és a szükségesnek mutatkozó új intézkedésekre javaslatokat terjesszenek elő. Így akarta biztosítani fiatalaink nevelésének és képzésének céltudatos, tervszerű és hasznos fejlődését. Ezt a feladatot 1903.évi káptalani beszámolójában, szinte állandó érvénnyel, így fogalmazta meg: «rendi stúdiumainknak egyik alapfeladata fiatalaink egész lelki világát a szerzetes-papi és nevelő-tanári hivatásnak megfelelôleg kifejleszteni s nekik az ily magasztos hivatáshoz szükséges egyéni erkölcsi készséget és lelki műveltséget megadni; másik alapfeladata pedig őket egyéni tehetségeik s törekvéseik irányzásával és önművelések rendszeres vezetésével a piarista hivatás feladataihoz szükséges tudományos, pedagógiai és didaktikai képzettség mennél teljesebb megszerzéséhez juttatni».

Ez volt az ő sajátlagos területe. Legjobban a Kalazantinum nőtt a szívéhez. Itt és a két stúdiumban sűrűn végzett látogatásai előtt gondosan tanulmányozta, mint jegyzetei mutatják, a beérkezett jelentéseket, a helyszínen minden iránt tájékozódott, aprólékosan érdeklődött a vallási, fegyelmi, tanulmányi ügyek iránt, megnézte a szobákat, íróasztalokat, könyveket, szekrényeket, jegyzeteket, kivonatokat, érdeklődött a növendékek különös hajlamai iránt. Értekezett az elülj árokkal, egyénenkint is foglalkozott a növendékekkel, irányítást gyakorolt a tárgyválasztásban, összegyűjtve őket szívesen beszélt nekik hivatásukról és feladataikról.

Az 1883. évi XXX. t.-c. 47. §-a módot nyújtott arra, hogy az iskolafenntartó testületek, így a felekezetek és rendek is államsegélyt vehessenek igénybe. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a rend működését és helyzetét méltányolva, támogatást nyújtott neki gimnáziumai megújítására, kifejlesztésére és anyagi ügyeinek rendezésére. A segélynyújtás szerződés alakjában történt, a biztosított jogok és vállalt kötelezettségek megállapításával. Minthogy ezen szerződések kötésekor, az anyagi ügyek rendezése és a jogviszonyok tisztázása érdekében, sokszor nagy után-

járásra és tanulmányozásra volt szükség, azért 1910-ben a rendi iskolai ügyek gondozására külön ügykört létesítettek. Ezt az ügykört elsőnek Fekete Endrére bízta Magyar Gábor rendfőnök. Az 1912. évi káptalanon már arról számolt be, hogy 7 kisgimnázium egészül kis főgimnáziummá államsegéllyel, tehát 24 főgimnáziuma lesz a rendnek. A fenntartás kérdését államsegélyszerződés fogja biztosítani, 7 intézetre már meg is kötötte a rend ezt a szerződést. A kifejlesztést és berendezést beruházási és építési államsegély teszi majd lehetővé. Új iskola épül így államsegéllyel Máramarosszigeten, Selmecbányán, Tatán, részben Trencsénben, épült már korábban Debrecenben és Temesvárott, részben Sátoraljaújhelyen. Az 1915. évi káptalanon újabb fenntartási államsegélyszerződések megkötéséről és folyamatbatételéről számol be. E szerződések, a fontos jogi és anyagi viszonyok rendezésével, a további fejlődés lehetőségét biztosítják. Az 1918. évi jelentés fénypontja a budapesti új gimnáziumról szóló kimerítő beszámoló. A tényeknek e puszta felsorolása is elegendő fogalmat ad arról a nagyarányú hivatalos levelezésről, amelyet ennek az ügykörnek betöltése kívánt és arról a munkáról, amelyet Fekete Endre mint a rendi iskolai ügyek gondozója egy évtizeden át végzett. Az iskolaügyről szóló káptalani jelentései fontos adalékokat szolgáltatnak a rendi közoktatás történetéhez.

Működésének erre az idejére esik egy érdemes rendi kezdeményezés, a *Piarista Iskolai Rendtartás*. Nem az ő munkája, de irányító szellemét magán viseli. Tőle származik a célkitűzés, melynek e Rendtartásban majd érvényesülnie kell. E tekintetben a rend Alapítójára utal. A tudományokra és a keresztény jámborságra egyaránt nevelni kell az ifjúságot. Minden rendtag minden figyelmét és fáradozását elsősorban tanítványai javára szentelje. A testület egységes, egyöntetű működést fejtsen ki a nevelés és oktatás terén.

Mint az iskolai ügyek vezetőjének a rend alkalmazásában álló világi tanárokra is gondja volt. Mikor az 1914. évi XXXVI. t.-c. alapján ugyanazon évi szeptember 1-től, e tanárokra való tekintettel, intézeteinket is fölvették a nem állami tanárok nyugdíjintézetének kötelékébe, aprólékos gondossággal rendezte nyugdíjügyüket.

Működésének ismertetése nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg a rendi reform ügyében vitt szerepéről.

II. József császár 1781. április 30-án kelt 2010. sz. rendelete megszüntette a magyar piarista provinciának a római generálissal való mindennemű összeköttetését és annak kormányzását a magyar provinciálisra bízta. A felügyeletet az érsekekre és püspökökre, politikai tekintetben pedig a helytartótanácsra ruházta. Ennek a rendeletnek érvényét 1790. évi július 24-én kelt 19.549. sz. rendeletével II. Lipót király is fenntartotta. Az elszakítás után a magyar provinciában, független állapotának megfelelően, önálló belkormányzati szervezet létesült.

X. Pius pápa, 1904. június 29-én kelt Motu proprio kezdetű dekrétumával, 125 évi különállás után, helyreállította a hierarchiai uniót a római generálissal. A magyar provincia hódolattal fogadta ezt az intézkedést, de az egyesítés tudomásulvétele mellett, vele kapcsolatban, szükségesnek látta egyes olyan ügyeknek rendezését és tisztázását, amelyek 125 éves különállása következtében álltak elő. Ezek a kérdések nem annyira a szerzetesi életre és fegyelemre vonatkoztak, mint inkább tanügyi és vagyonügyi természetűek voltak, és a rendezést azokkal a tényezőkkel látta szükségesnek, amelyeknek hatáskörébe tartoznak jogilag ezek az ügyek (főkegyúr, közoktatásügyi kormány). Ezeknek az ügyeknek tárgyalása (1904-1910) hosszú időt vett igénybe és nagyarányú iratváltást tett szükségessé. A függő kérdések elintézésében vezérszerepet vitt Fekete Endre és a többi között ő szer-

késztette a tárgyalások folyamán a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz beadott kimerítő, a történeti fejlődést megvilágító két memorandumot.[33]

A római Szentszék 1910. június 25-én kelt 1669/10. sz. iratában, a római generális előterjesztésére, a magyar rendtartomány kérelmét figyelembe véve, megerősítette a 125 éves különállás alatt kifejlődött gyakorlatot, vagy mint a rendben mondani szoktuk, a rendi autonómiát.[34]

Fekete Endre 56 évi működés után 1921-ben pihenőre tért, de a rend ügyei iránt azután is állandóan érdeklődött. Eleven lexikon volt, akihez mindig bizalommal lehetett fordulni, mert nála hosszú idő bő tapasztalatai, értékes emlékei voltak elraktározva és az események gazdag tárházára talált az ember. Az 1922. évben ereje hanyatlani kezdett és egyre fogyott. 1923. április 12-én fejezte be életét, mely rendje érdekében kifejtett, külső fényt és elismerést nem kereső, hasznos és értékes munkában telt el. Ezt a nagyszabású munkát méltányolta Lévay Imre rendfőnök, érdeme szerint, azzal, hogy 1895. május 20-án bekövetkezett halála előtt megírt és végóhaját tartalmazó levelében az ő megválasztását ajánlotta vicarius provinciálissá. Fekete Endre gyengébb egészségére való hivatkozással kitért e tiszt elfoglalása elől.[85] Ebben az elhatározásában kétségkívül döntő szerepet játszott mindig tanúsított szerénysége is.

Életének utolsó egy-két évében közelebbről is megismerhettem. Láttam még a tanácsban nyugalmát, megfontoltságát, a körülményeket gondosan mérlegelő tárgyalási módját, a gyengeségeken felülemelkedő bölcseségét, a magánérintkezésben pedig korábban nem is sejtett kedélyét, közvetlenségét és enyhe humorát. Nagy örömömre szolgál, hogy kegyeletes kézzel mécset gyújthattam emlékének.

[1] Fekete János ny. m. kir. postafelügyelő és Fekete Endre székesfővárosi tisztviselő közlései.

[2] Fekete Endre székesfővárosi tisztviselő közlése.

[3] A 18.330/1862. sz. udvari és 84.404. sz. helytartó tanácsi rendelet alapján.

[4] 1872. június 17. 779. sz. Kegyesrendi központi levéltár. For. 5. 35. sz.

[5] 1873. április 12. 342. sz. U. o.

[6] Megjelent a Pesti Napló 1880. évi március 27-i 76. számában.

[7] Pesti Napló 1880 május 12. esti kiadás. 119. sz.

[8] U. o. május 15. 122. sz.

[8] U. o. május 20. 127. sz.

[10] U. o. május 30., június 3. és 4., 135., 139. és 140. sz.

[11] U. o. június 13. 149. sz.

[12] U. o. április 22. 99. sz.

[13] U. o. május 8. 115. sz.

[14] Pester Lloyd 1882. február 20-23. sz.

[15] A kat. álláspont a középtanodák kérdésében. Február 24-26. sz.

[16] Dr. Schlauch Lőrinc: A katolikus álláspont a középtanodák kérdésében. Budapest 1882.

[17] Kegyesrendi központi levéltár. Fekete Endre hátramaradt jegyzetei rendfőnöki titkár korából. U. o. egyéb jegyzetei korábbi és későbbi időkből. For. 5. 35. sz.

[18] Norma generalis educandorum et docendorum novítiorum. 1827.

[19] 1830. február 23. 4481. helytartótanácsi sz. História Provinciae Sehol. Piar. II. k. 90. 1.

[20] 1850. január 21. 8217. sz. rendeletében.

[21] 1856. október 7. 6. sz. a. Rendfőnöki levéltár.

[22] 1854. július 16. 323. sz. U. o.

[23] 1855. április 25. 239. sz. U. o.

[24] 1855. július 23. 294. sz. U. o.

[25] 1856. július 2. 254. sz. U. o.

[26]· 1858. július 16. 285. sz. U. o.
[27] 1854. április 8. 241. sz. U. o.
[28] 1854. október 7. 3. és 4. sz. U. o.
[29] 1855. október 3. 7. sz. U. o.
[30] 1856. szeptember 22. 359. sz. U. o.
[31] 1869. február 7. 109. sz. U. o.
[32] 1888. június 20. 21. 557. sz.
[33] A magyar piarista rendtartomány reformjára vonatkozó fontosabb okmányok. I. 1904-1906. 50-^66. 1. és II. 1906-1909. 6-44. 1.
[34] U. o. III. 1910. 14-16. 1.
[35] A rendi kormánytanács 1875, május 23.-án tartott ülésének jegyzőkönyve.

Még használt munkák.

Az elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete (1921-1923): Fekete Endre (Friedreich.) Endrétől).
Szinnyei József: Magyar írók élete. III. k. 288-289. 1.
Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. 1895. 426-427. 1.
Káptalani jegyzőkönyvek. 1893-1918. (Fekete Endre jelentései).

Dr. *Tomek Vince:*

NAGY ALAJOS

(1845-1889.)

Haynald Lajos kalocsai bíborosérsek 1882. július 10-én kelt levelében rendünktől a szabadkai gimnázium megüresedett igazgatói állására sürgősen piarista jelöltet kért. Kalmár Endre tartományi főnök erre július 15-i levelében a rend jelöltjét a következő módon mutatta be:

«Fölszólítottam egyik, körünkben időző rendtársunkat, kit ismert tulajdonainál fogva a szóban forgó állomás betöltésére valamennyien alkalmasnak tartottunk, hogy a nemes cél, a szent ügy érdekében vállalkozzék; ki is miután az ügy állásáról tőlem kellőképen értesítve lőn, Szent Kalazancz fiához illő resignatioval beleegyezését adta.

Engedje meg Főmagasságod, hogy tájékoztatásul a kiszemelt férfiúnak tulajdonait, szellemi és erkölcsi tartalmát futólag körvonalazhassam.

Ő a szó szoros értelmében jó pap és jó szerzetes. Tiszta, feddhetetlen életű, szilárd jellemű, mély és tántoríthatatlan katholikus érzéssel. Nagy czélok iránt lelkesedni és erős tevékenységet kifejteni tudó; nemcsak tudományosan képzett, hanem irodalmilag is művelt egyén. Erejének javát eddig szaktanulmányain kívül leginkább nevelészeti, bölcsészeti, vallás-erkölcsi, egyházi és társadalmi tanulmányoknak szentelé; az irodalom terén részint önálló, részint többrendbeli feltűnést okozott értekezésekkel lépett fel. Eddigi tanári pályáján nem szűkölködött soha sikerben; ügybuzgó szeretete össze tudta egyeztetni a profán tudományt a vallás-erkölccsel. Szabadjon fiúi bizalommal remélnem, hogy e szellemi és phisikai erejének teljében levő férfiú Főmagasságod helybenhagyásával is találkozni fog. Neve: Nagy Alajos, jelenleg kolozsvári főgymn. tanár és a róm. kath. lyceumi könyvtár őre.»

Nagy Alajos családja Gyöngyösön élt. Atyját Jánosnak hívták. Ez a derék csizmadia iparos 1837. elején, 27 éves korában feleségül vette a 18 éves Gazsó Zsuzsanna hajadont. Az 1860-as években felhagyott a mesterséggel s a városi kórház portása, illetve gondnoka lett. A szülőknek Alajoson kívül még két gyermekük született: Erzsébet és Sándor. Erzsébet volt a legidősebb; a házasság első évében született, a családi házban maradt s mint hajadon 1873-ban halt meg. Az utána következő gyermek, Alajos, 1845. június 16-án született. A legfiatalabb volt Sándor (1850-1898). Ez utóbbi a szabómesterséget tanulta ki s megházasodott. A tisztelettreméltó család, amely rendünknek Alajost adta, az ő ágán folytatódik: 9 gyér-, meke közül 5-en ma is élnek. Alajos édesanyja 1874-ben, apja pedig 1876-ban halt meg. Mindketten Erzsébet leányukkal együtt a piarista fiúktól emelt síremlék alatt pihennek a gyöngyösi temetőben.

A gondos szülők az elemi iskolának elvégzése után a gyöngyösi szentferenc-rendi algimnáziumba adták fiúkat. Alajos az itteni négy év alatt (1855/56-1858/59) igen jól tanult: az I. osztályban 4., a II-IV. osztályokban pedig első eminens volt.

E mellett a gimnáziumi följegyzések ilyeneket mondanak róla: «alázatos és jó magaviseletű», «szeretetreméltó», «szelíd», «szép tehetségű és jámbor ifjú».[1]

Gyöngyös után az egri cisztercita gimnázium következett. Alajos ebben a kiváló intézetben végezte az V. és VI. osztályt 1859/60 és 1860/61-ben. Itt is a kitűnő tanulók közé tartozott: az első évben az osztály 64 tanulója közül a 7., a másodikban pedig 66 közül a 14. helyzeti számot érte el. Tanárai közül országos hírűek voltak magyar tanára, Szvorényi József és hittanára, Zsaskovszky József.

A VI. osztály sikeres elvégzése után az egri érseki papnevelőbe lépett s a VII. és VIII. osztályokat az akkori szokásnak megfelelően a szemináriummal szorosan együttműködő egri érseki lyceumban végezte. Több kispap társával együtt 1863. júliusában az egri cisztercitáknál érettségi vizsgálatot tett. Ez utóbbinak «egyszerű» eredménye (magyar és mennyiségtan jeles, latin, német, történelem, földrajz jó, vallástan, görög és fizika elégséges) az eddigi jeles tanulónál valószínűleg onnan ered, hogy nem ugyanazok vizsgáztatták, akik az utolsó két évben tanították.

Az 1863/64. évvel megkezdte hittudományi tanulmányait az egri érseki hittudományi főiskolán. Tanulmányi eredményeit vizsgálva, látnivaló, hogy ha nem is állt az élen, kötelességeit pontosan végezte. Az első két évben az eminensek közt foglalt helyet, míg az utolsó két esztendőben alig volt egy-két tárgyból eminense. Tanárai közül Porubszky József neves egyházjogász érdemel említést.

Szemináriumi évei alatt igen szépen haladt az önképzésben. Nem hagyagolta el a magyar és latin klasszikusokat s a német nyelven kívül tanult franciául is. Az Egri Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Társulatnak közel 6 évig volt «részvényes», majd rendes tagja s a jegyzőkönyvek tanúbizonysága szerint abban igen élénk tevékenységet fejtett ki. Ismételten szerepelt bírálattal, értekezéssel, németből való fordítással és indítvánnyal s a tisztikarban is benne volt, és pedig az utolsó évben mint könyvtáros. Amikor 1867. március 25-én meleghangú beszéd kíséretében elbúcsúzott a Társulattól, az elnök biztosította őt, «hogy emléke mint a Társulat legtevékenyebb, legmunkásabb s így legszebb reményekre méltón jogosító tagjának nem fog kihalni egyhamar.»[2]

1867. tavaszán kilépett a szemináriumból. Nem tudni, hogyan került a sor erre a nem kis lépésre. Az ok kereséséhez kizárólagosan csak a kegyeletes életrajzra[3] vagyunk utalva, amely közelebbi megjelölés nélkül «egy, különben teljesen ártatlan félreértés»-ről tesz említést. Hogy nem meghasonlásról, hanem csak ilyesféléről lehetett szó, kitűnik abból is, hogy a teológia utolsó félévét mint világi elvégezte, De ezt tanúsítják távozása körülményei is. Az az előbb említett és «élete talán íegmeghatóbb percében» mondott búcsúbeszéd csupa hála és kegyelet s a beszéd alatthogy a jegyzőkönyv szavait idézzük – «látni lehetett a könyüket, mik nem egy Tagtárs szemében tündöklenek mint biztos zálogai a testvéri szeretetnek.» A beszéd maga a távozás okául «a körülmény kényszerítő hatalmát» említi ismételten.

Az egri szemináriumi életnek nem egy szempontból megvolt a maga nagy jelentősége élete későbbi folyására. Legelőször is a családi házból hozott vallásosság itt szilárd alapot nyert, azután az Egyházirodalmi Társulat az ő szavai szerint «csirákat ültetett beléje a tudományra» s végül az átélt szemináriumi élet nagy segítségére volt, amikor a kecskeméti Stúdiumnak szemináriumi keretet kellett adnia.

Kilépése után rendünkben kért és nyert fölvételt. Beöltözése 1867. szeptember 8-án történt a váci novíciátusban. Rajta kívül ugyanakkor 20-an vették föl a rendi ruhát. Beöltözött társai közt 3-an az egri hittudományi főiskola hallgatói voltak

előzőleg, 1 volt I. éves bölcsész, 3-an VIII., 5-en VII. és 8-an VI. oszt. tanulók. Rektora Szaiff Ev. János, magisztere Ruth Ev. János, promagisztere pedig Malik Vince volt. Társai közül említésreméltók Farkas Ignác, Takács József, Janny László és Rappensberger Vilmos. / * /

A novíciátusi év elvégzése és az egyszerű szerzetesi fogadalom letétele után Vácon hagyták klerikus-tanárnak. Itt a gimnázium I. osztályát tanította szinte minden tárgyra és a III. osztályt a német nyelvre.

Annak ellenére, hogy nem volt még ünnepélyes fogadalmas, 1869. augusztus 12-én Peitler Antal József püspök váci templomunkban áldozópappá szentelte. Első szentmiséjét abban a templomban tartotta, amelyben keresztelték s amelyben később is szívesen prédikált és misézett: a gyöngyösi Szent Bertalan plébánia-templomban.

A váci rövid egyévi tanárkodás után Pestre került s itt 7 éven át (1869/70-1875/76) járta a piarista negyedik szerzetesi fogadalmából folyó és «a fiúk nevelésére irányuló kiváló gond»-nak *(peculiaris cura circa puerorum eruditionem)* áldozatos útját. Volt hitelemző és minden évben osztályfőnök, tanított hittant, magyart, latint, görögöt, németet és bölcseletet. Az első három évben csak az alsó három osztályban, az utána következőben vegyesen s az utolsó három esztendőben csak a felsőbb osztályokban volt elfoglaltsága. Az iskolai munkához járultak 1869/70-től a konviktussal kapcsolatos terhes teendők. Ebben a minőségben 6-10 «tápközös» volt állandó gondjaira bízva.

Pesti tartózkodása alatt 1871. szeptember 10-én letette ünnepélyes fogadalmát s nemsokára rá, 1872. március 22-én megszerezte a tanári oklevelet. Abban az időben a szerzetestanárok az 1867. évi kedvezmény szerint az egyetem látogatása nélkül is házi dolgozatok és zárthelyi írásbeli, illetve szóbeli vizsgálat alapján is letehették a tanári vizsgát. Nagy Alajos képesítése a főgimnáziumokban a bölcsészetre és a latin nyelvre, az algimnáziumokban pedig még a görög nyelvre is szólott.

A pesti működés abból a szempontból is jelentős volt reá nézve, mert neves rendtársak (Szepesi Imre, Trautwein János stb.) hatása alá került s megismerkedett a katolikus szellemi vezetőkkel, elsősorban a Magyar Állam szerkesztőségével. Ennek volt köszönhető, hogy megkezdte irodalmi működését s hogy a tollat azután nem tette le többé.

Pest után Kecskeméten töltött 4 évet (1876/77-1879/80) mint a gimnáziumba járó papnövendékeink «tanfelügyelője». Az első évben nem tanított, az utána következő években azonban saját kérésére kapott gimnáziumi beosztást is, nevezetesen az 1877/78. évben tanította a VII-VIII. osztályban a magyart, a VIII-ban a latint, az utána következő két évben pedig a VII-ben a magyart, a VIII-ban pedig a latint és a bölcseletet.

Nagy Alajos kecskeméti prefektusi működése rendi szempontból korszakalkotó volt: a gimnazista kispapok Stúdiumát ő alakította át szerzetespapnevelő intézetté s ezzel mintát állított az ugyanakkor új életre támasztott nyitrai és a későbbi növendéknevelő intézeteink számára.

A Stúdium ugyan már 1859 /60-ban, vagyis az algimnáziumnak főgimnáziummá történt fejlesztése első évében, elfoglalta a régi novíciátus helyét s ezzel a gimnazista kispapjaink legnépesebb, de nem mindjárt kizárólagos nevelési helye lett. Ez utóbbivá csak Nagy Alajos prefektusságának második évében vált. Megnyitásáig a szabadságharc utáni első novíciátusi év óta (1852/53) gimnazista kispapjaink Selmecbányán, Pesten és Szegeden, megnyitása után még Pesten, Nyitrán, Szegeden és Kolozsvárt, 1866/67. óta kívüle még Kolozsvárt is tanultak.

Ez a szétszóródás is okozta, hogy rendi növendékeink nevelése sokáig kezdetleges volt, nevezetesen, hogy nem állt az élükön rendszeres és külön elüljáró, aki szerzetespapi és tanulmányi szempontból vezette volna őket. Haladást jelentett ezen a téren az 1870/71-i év, amikor minden rendház kapott egy úgynevezett «tanulmányi ügykezelőt», akinek a fiatalabb rendtársakat s így a gimnazista kispapokat is irányítania kellett a tanulmányok terén. Kecskeméten és Kolozsvárt ezek még a «növendékek felügyelője» címet is kapták. De ez akkor mindössze csak arinyit jelentett, hogy az illető ellenőrizte a rendi növendékek olvasmányait, sétára vitte s hetenkint néhányszor meglátogatta őket szobáikban. Nagy Alajos idejéig tehát, ha a közös misehallgatást és a sétát leszámítjuk, csak a gimnáziumi diákokra és a rendtársakra (akik között sok volt a klerikustanár) vonatkozó fegyelmi keret volt a kötelező. Ez a helyzet óriási károkat jelentett nemcsak szerzetespapi fejlődésük, hanem a tanulmányi eredmény szempontjából is.

Amikor Nagy Alajos a növendéknevelés terén gyökeres reformokat sürgető 1876. évi tartományi káptalan következtében Kecskemétre került, világosan látta a helyzetet és a célt, s rendelkezésére állottak egri kispapsága és pesti konviktor-prefektussága révén jól kitapasztalt eszközök.

A tényállást és a célkitűzést illetőleg elegendő legyen idéznünk Somhegyi Ferenc provinciálishoz írt és rendi megújhodásunk történetére igen jellemző leveleiből a következő két részletet: «Igyekszem lehetőleg a regenerationak édes mindnyájunk által annyira óhajtott müvét legalább egy-két alapkő letevésével mennél gondosabban szilárd talajra állítani» (1876. november 3). «Főtisztelendőséged és nagyérdemű kormánytanácsa nemcsak tudja, hanem fájdalmasan érzi is, hogy főbajunk: miszerint növendékeink jórésze a gymnásiumi tanulmányaik elvégezte után itt hagyta szerzetünket; másik része pedig nem egy tekintetben kelti fel bennünk azon óhajtást: vajha erősebb lábon állna bennük az erkölcsi szerzetesi jellem». (1879. március 26.)

Az új prefektusnak egyik legelső újítása volt, hogy az ellenőrzés megkönnyítése végett az eddigi gyakorlattól eltérőleg külön nappali és külön hálószobákat rendeztetett be, az előbbieket a földszinten, az utóbbiakat pedig az emeleten sajátcellája két oldalán. A novíciátusi és a stúdiumi élet eddigi nagy zökkenőjét azzal küszöbölte ki, hogy pontos napirendet vezetett be, amelyben nemcsak a fölkelésnek,- a közös misehallgatásnak és a sétának, hanem a közös elmélkedésnek, a közös imádságnak, a tanulásnak és a lefekvésnek meg volt a maga ideje. Hogy az iskolai munka komolyságát biztosítsa, nem riadt vissza attól a «cirkulusok»-nak nevezett rendszabálytól sem, amelynek értelmében a növendékek kijelölt társaiknak kötelesek voltak fölmondani a másnapi leckéket.

Az új erkölcsfegyelmi állapotnak meggyökereztetése nem volt könnyű feladat. A 29 stúdens (14 VIII. és 15 VII. osztályos) közül különösen «a veterán növendékek» nehezen szoktak hozzá. Voltak kesergések, tüntetések, szabályáthágások, Erdősi Imre rektorhoz való küldöttségmenesztések, Nagy Alajos azonban következetesen az «insta opportune, importune» elve alapján maradt és győzött. Nagy áldás volt részére, hogy házfőnöke branyiszkói hőshöz illő módon kitartott a mellett, amit 1876. október 9-én írt a provinciálisnak: «Itt az előírt szabályoktól eltérnünk és engedékenyeknek lennünk nem szabad, ha célt elérni akarunk».

A rendházi «Horányi-körök»-nek ebben a korában egész természetes volt, hogy Nagy Alajos, ennek az ideális megmozdulásnak egyik leglelkesebb munkása, megalakította a stúdiumi Horányi-kört. Addig is jelentős önképzés és föllépésre való szoktatás folyt a Stúdiumban a csütörtökönkint tartatni szokott «értekezletek»

alakjában, azonban az üj kör megalakítása az 1877/78. évtől kezdve pezsgő szellemi életet teremtett a növendékek között. E mellett ez a munka piaristább is lett. Ennek egyik legszebb és a jövőbe messze kiható eredménye volt az 1879. március 24 és 25-én megtartott első és nagyszabású «Kalazanti-ünnepely», amelyen Nagy Alajos mint köri elnök felolvasta «A modern nevelés és a kereszténység» című értekezését. A két ülésre terjedő ünnepélyen szereplő kispapok közt ilyen érdemes nevek vannak, mint Vámos Károly, Körösi Albin, Ruszel Károly, Hénap Tamás, Csajthay Ferenc.

Nagy Alajosnak egyik legbensőségesebb kecskeméti tette azonban a rendházi, illetve stúdiumi kápolna megújítása volt. Az idők mostohasága miatt t. i. a régi házi kápolna jó idő óta más célokat szolgált. Nagy Alajos 1879. tavaszán kezébe vette az ügyet. Többekkel összefogott, terveket és költségvetéseket készíttetett s emlékiratban a legvilágosabban kimutatta, hogy a növendéknevelés szempontjából a kápolna nélkülözhetetlen. A memorandumot Illésházy János házfőnök a tartományi főnökhöz terjesztette föl, aki a dolgot teljes megértéssel kezelte s a kért segélyt kiutalta. Minthogy e mellett Nagy Alajossal az élen a kecskeméti és más rendházbeli rendtársak főleg miseintenciók vállalásával támogatták az ügyet, s főleg minthogy Trautwein Nep. János a legnagyobb készséggel állott rendelkezésükre, a kápolna teljes helyreállítása megtörtént. A megáldást 1879. szeptember 14-én végezte a házfőnök, a szentbeszédet pedig a buzgó kezdeményező mondotta.

Ha most mindezekhez hozzávesszük, hogy a Kucserik Sándor 50 éves tanári jubileumát ő rendezte meg s hogy a házi Horányi-körben való munkásságával a gimnáziumi tanárok közt a kovász szerepét töltötte be, határozottan az a benyomásunk támad, hogy a kecskemétinél megfelelőbb működési kört nem találhattak volna neki. Az 1880/81. iskolai évre azonban mégsem hagyták őt Kecskeméten, hanem elvitték Kolozsvárra. Miért került erre a sor? A felet nem könnyű.

Az 1879-i «kiskáptalan»-on, amelyre Nagy Alajos is hivatalos volt, az elhunyt Somhegyi Ferenc provinciális helyettese, Horváth Cirill ismételten nagy elismeréssel szólt a kecskeméti prefektusról. Amikor pl. megemlékezett arról a reményről, melyet a kecskeméti kispapok beküldött dolgozatai «a rendkormány tagjaiban előzsendítettek», bizalommal tekintett «azon lelkesült rendtag személyére és buzgalmára, ki a munkálkodókat oly tiszteletet gerjesztő odaadással és tapintatos belátással vezérlé.» Később lelkesedéssel emlékezik meg a kecskeméti növendékeknek «újabban észlelhető buzgalmáról» s itt újra «kiváló érdemet tulajdonít» Nagy Alajosnak. Mint ennek az életrajznak az elején láttuk, Kalmár Endre az 1879-i kiskáptalanon megválasztott új provinciális, szintén nagyon jó véleménnyel volt rendtársunkról. Miért kellett mégis kivonni őt a növendéknevelésből?

Nagy Alajos 1887. tavaszán már az irgalmasok budai tébolydájából Kalmár Endréhez intézett egyik levelében többi közt ezeket írja: «Kecskemétről is azzal bocsátottak el, hogy túlbuzgó voltam». A kegyeletes életrajzban pedig, amely Kalmár Endre titkárának, Fekete Endrének tollával készült s amely az akkori rendi vezetőség felfogását tükrözi, ezt olvassuk: «Neki is az volt a sorsa, mint a < túlbuzgó embereknek általában; amily fáradhatatlanok a magasabb eszmék hirdetésében s terjesztésében, legtöbbször époly kevéssé szerencsések azok megvalósításában». (12-13 1.) Nem kételkedünk azonban, hogy rendtartásunknak a növendéknevelés terén a minőségi szempontokat annyira hangsúlyozó tiszteletreméltó törekvései még akkor is nehezen illeszkedtek volna bele akkori vezetőségünk mennyiségi szempontokkal is számolni és sima elintézésekkel dolgozni kényszerült kormányzati rendszerébe, ha buzgósága elszánt, szinte merev határozottsága, nyíltsága és hevessége miatt túlbuzgósággá nem változott volna.

Ezek szerint tehát Nagy Alajos az 1880/81. évre Kolozsvárra került gimnáziumi tanárnak és a lyceumi könyvtár őrének. Itteni beosztása szerint tanította a bölcseletet a VII-VIII. osztályban, a magyart a legfelsőbb, a latint általában a felsőbb osztályokban; közben voltak német és görög órái is s három éven át osztályfőnökösködött. Kolozsvári 6 éve alatt a gimnáziumi épületben a lyceumi könyvtár mellett volt a szobája.

A kolozsvári csendes munkában rendtársunkat 1882 nyarán egy váratlan esemény zavarta meg: a szabadkai gimnázium igazgatóságára való jelölése. Ennek az ïgész ügynek rövid története a következő:

A szabadkai községi, illetve katolikus főgimnázium igazgatójának, Jámbor Pál (költői néven Hiador) volt katolikus papnak 1882. nyarán történt végleges nyugalomba vonulását a katolikus vezetők a volt paptanárokban bővelkedő iskola »rekatolizálására» akarták fölhasználni. Minthogy Szabadka városa előtte már három ízben (1772, 1793 és 1866/67) hívta rendünket a gimnázium vezetésére, az illetékesek természetszerűleg elsősorban a piaristákra gondoltak szándékaik keresztülvitelére. Az volt a tervük, hogy kapnának egyelőre piarista igazgatót, aki az iskolában katolikus és tanulmányi szempontból egészségesebb állapotot teremtene és előkészítené a talajt az intézetnek piarista kézre való juttatására. Ebben az ügyben először Antunovits Mátyás, a szabadkai kormánypárt elnöke tájékoztatta Kalmár Endre provinciálist 1882. július 10-én érkezett kimerítő levelével. A kormánypárt akkor Szabadkán katolikus pártnak számított a «szélbal, hatósági, illetve a Mukits-párttal» szemben.

Azután megérkezett Haynald bíboros levele július 10-i kelettel. Az erre adott rendi választ már ismerjük. A bíboros újabb levele (július 22) megköszöni Nagy Alajos javaslatba hozatalát s jelzi, hogy Trefort miniszter «az ügynek meleg pártolását megígérte.» Antunovitsék egyébként a legteljesebben meg voltak győződve, hogy jelöltjük akkor is elnyeri a főigazgató és a miniszter segítségével az igazgatóságot, ha a választásnál netalántán kisebbségben maradna. Nagy Alajos eszerint megpályázta az igazgatóságot. Az 1882. augusztus 30-i választást a helyi sajtóban és azon kívül elkeseredett választási harc előzte meg. Az eredményről Antunovíts a következőket táviratozta Kalmár Endrének: «Hatósági, felekezeti és szélbal pressio ellenére is 81 szavazatunk volt. Tizenhéttel buktunk. Ministeri megerősítés dönthet». A szabadkai katolikusok megfelebbezték ugyan a választást, a miniszter azonban nem döntött jelöltjük javára. A jelölt pedig, amilyen «resignatio»-val vette a jelölést, olyan nyugalommal folytatta az iskolában és íróasztalánál a régi munkát.[4]

Talán itt az ideje, hogy részletesebben és összefüggően szóljunk a pipafüstös szerzetesi cella íróasztalának emberéről, a könyveket szerető és a tollforgató, a magát állandóan művelő s gondolatait írás útján hirdető, szóval a szép szellemi életet élő Nagy Alajosról.

Ízig-vérig katolikus pap volt sziklaszilárd hittel és szeplőtelen élettel. Róma neki «az isteni szeretet kohójában megacélozott lelkek mágnese, a szent vágyak hullámaitól nyugtalanított keresztény szívek kincsesháza» volt, a nap pedig, amelyen földjére lépett, «kitörölhetetlen emlékezetű nap.»[5] Gyermeki bizalommal zarándokolt Lourdesba s határtalan reménnyel távozott onnan. Hazaszeretete Széchenyi hűséges és tanulékony olvasásából táplálkozott, s ezt a hazaszeretetet hirdette írásaiban. Ebben a vonatkozásban őróla ugyanazt lehet mondani, amit ő Csaplár Benedekről írt: «A Széchenyi-elvek-féle meggyőződés szerint sokkal mélyebb és valódibb alapját vizsgálta a nemzeti haladásnak».[6]

Vizsgálódásai nyomán hivatásának ismerte fel, hogy szóval és írásban küzdjön

az Egyház és a haza legnagyobb ellensége, a liberalizmus ellen. Ebben a hősi küzdelemben ama bátor szerzetesek táborába Tartozott, akiket érvényesülési ambíciók nem feszélyeznek az igazság teljes képviseletében. Öntudatos magyar piaristasága mellett a legnagyobb szertettel gondol a külföldi piaristákra, kikkel őt «az egyenlő hivatás ugyanazon szerzetescsalád körén belül a távolság dacára is a fensőbb testvériség kötelékével fűzte egybe.»[7] Nem véletlen, hogy amikor Casanovas Kal. József generálisunk 1877. július 2-án 8 napi pesti tartózkodás után távozott, rendi vezetőségünk Csaplár Benedeket és Nagy Alajost bízta meg, hogy a generálisnak Esztergomig «comitivát adjanak.»

Tanár volt a szó legnemesebb értelmében, aki élt-halt az ifjúságért s ennek megfelelő nevelésében látta a katolikus és a magyar szebb jövő zálogát. Irodalomszerető, tudományszomjas, *idegen* nyelveken (latin, görög, német, francia, *olasz)* olvasó tudóstípus volt s mellette kicsit született író is. Mint élénk szellemű megfigyelő és gondolkozó legszívesebben a bölcselettel foglalkozott, s ez a foglalkozás nem tette őt kevéllyé, hanem legföljebb csak kissé magabiztossá és némileg merevvé. Ha mindezekhez hozzávesszük tüzes, harcias, meggyőződéséért mindenkivel és mindenkor vitatkozni kész természetét, kissé sötéten látó és tépelődő hajlamát s végül magával és másokkal szemben alkalmazott magas erkölcsi mértékét, nagyjából előttünk áll lelki képe.

Nem lesz érdektelen beletekinteni azokba a könyvekbe, amelyeket legtöbbször használt. Értjük itt a kézi könyvtárát. A halála után készült leltár szerint volt benne 220 magyar mű 447 kötettel, 99 német (146 kötet), 43 francia (63 kötet), 35 latin (54 kötet) és 11 olasz (12 kötet) munka, összesen tehát 408 mű 722 kötettel. Ehhez járult még 18-féle olyan magyar és külföldi folyóirat, amelyekből sok évfolyam volt együtt. Ez a szellemi arzenál akkori rendi viszonyaink közt jelentősnek mondható. Érdeklődési köre elsősorban a bölcseleti, pedagógiai és hitvédelmi munkákra, azután a magyar irodalomra és annak történetére, a külföldi világirodalmi jelentőségű költőkre (Dante, Calderon, Goethe stb.) s végül az aszketikus írókra irányult.

Rendtársunk írói működését[8] mindjárt pesti tanárkodása elején kezdte meg a katolikus «Magyar Állam» napilap hasábjain. Nincsen arra terünk, hogy a neve, a 4 4-6 jelzés, a Veridicus vagy más álnév alatt 1869-től 1886-ig elég sűrűn megjelent és többnyire valamely időszerű kérdésre vonatkozó cikkeinek felsorolását adjuk. Irányára nézve jellemzőbbek a következők: *Napoleon és a zsinat, Polemikum a «Szabad Egyház» ellen a budapesti iskolaügyben, Egy röpirat és a katholikus Autonómia, A modern polgárosodás, A keresztény hazafiság, Nyújtanak-e elég kezességet és biztosítékot a szerzetes tanárok?, Az első életjel az új közoktatási tanácsban, Egy pár szó a megindított nemzetiségi izgatásokhoz, A magyar nemzet jövője és a liberalizmus, A thomistika vagyis keresztény bölcselet és a modern természettudomány* stb., stb.

Ennek a közírói működésnek keretébe tartozik a *Veridicus Severus* álnéven és a «Veritas etiamsi iucunda non est, mihi tamen grata est» cicerói jelszóval írt *Futó Pillantások társadalmi és irodalmi viszonyaink fölött* című füzete (Budapest, 1875. 75 I.). Ebben a dolgozatban a katolikus hazafi komoly aggodalmával és ritka bátorságával teszi szóvá a liberális sajtó rombolásait. Megállapításai akkor talán rémlátásoknak tűntek fel, ma pedig – a liberalizmus okozta károk józan szemlélete idején – a tisztánlátásnak tiszteletet parancsoló bizonyságai.

Pedagógiai irányú értekezései közül a következőket említjük: 1. *A gymnasium feladata jellemképzés dolgában.* (Tudósítvány a kegyestanítórendiek budapesti főgimnáziumáról 1872/73. tanévben, 3-15.1.) – 2. *Hogyan kell a gyermekeket haza-*

szeretetre nevelnünk? Eger, 1875. 34 1. – 3. *Ifjúságunk elszilajulása.* Eger, 1877. 68 1. – 4. *Nevelésünk betegsége és orvossága.* (A kecskeméti kegyesrendi főgimnázium 1877/78. évi Tudósítványa, 3-281.) – 5. *Az iskola és az élet* Eger, 1881. – 6. Λ *modern paedagogia és a tudomány* (Katolikus Hetilap, 1880. évf.). Ezt az értekezést egyébként a szerző a kecskeméti Stúdium 1880. évi Kalazancius-ünnepélyén olvasta fel. – 7. *A tekintély elve művelődésünkben, kiváló tekintettel családi életünkre.* Kolozsvár, 1881. 55 1. – 8. A *modern paedagogia és feliemképzés.* Eger, 1882. 641. Ez a dolgozat rendtársunknak a kolozsvári Horányi-körben tartott egyik felolvasása. - 9. *A túlterhelésről.* (4 -f– 6 jel alatt a Közoktatás 1883. évf. 5-14. számaiban.) - Megemlítjük, hogy az Egerben megjelent munkák közül a 2. és 3. a «Népiskolá»-ból, az 5. és 8. pedig a «Népiskolai Tanügy»-ből készült különlenyomatok.

Rendi vonatkozású írásai: 1. *Emléklapok Kutserik Sándornak . . . ötvenéves tanári jubileuma alkalmából. . .*, Budapest, 1878. 145 1. Ennek a kedves kiadványnak Nagy Alajos volt az elgondolója, szerkesztője és a kiadási költségek előteremtője. A könyvben két dolgozata jelent meg: a) *Gondolatok egy magyar piarista tanárkodásának ötvenedik évfordulójakor* (15-21.1.) és b) *Kutserik Sándor életrajza* (88-124. 1.) – 2. *Egyházi beszéd ...,* α *kegyesrendi ház megújított kápolnájának megoldásakor Kecskeméten 1879. szeptember lé-én,* 11. 1. – 3. *Csaplár Benedek életrajza* (Figyelő, 1881. évf. 52-69. 1.). – 4. *Emlékezés Chelini Domonkosról,* Budapest, 1881. 48 1. Ebben a kiadványban a piarista rendi egyetemesség jegyében a legmelegebb szeretettel állít emléket a piarista Chelininek (megh. 1878), aki hosszú éveken át volt a bolognai és a római pápai egyetemnek neves matematikus tanára. Ez a megemlékezés a kolozsvári Horányi-kör egyik felolvasását foglalja magában.

Ismételten történt már utalás a Horányi-körre s ezért is szükségesnek látszik megemlékezni Nagy Alajosnak a viszonyáról ehhez a határozottan ideális célzatú körhöz.

A rendtársak önművelését elősegíteni és a rendi közszellemet ápolni óhajtó Horányi-körök mozgalma 1871. elején indult ki a pesti tanári karból. E megmozdulás nyomán csak a pesti «kiskörben» fejlődött ki élénkebb szellemi élet, míg a vidéki rendházakbanmég nem kerülhetett a sor komolyabb munkára. Minden jel amellett szól, hogy Nagy Alajos már pesti tanárkodása alatt belekapcsolódott a mozgalomba, töredékes feljegyzéseink miatt azonban nem látni világosan szerepét. Annál többet tudunk kecskeméti és kolozsvári ilyen irányú működéséről.

A mozgalom t. i., amelynek kezdet óta Horváth Cirill volt a lelke, csak az 1876-i tartományi káptalan után tudott dolgozó vidéki köröket alakítani. Ezekben a Horányi-körökben aztán különösen az 1877-1882. években igen lelkes munka folyt. A vidéki rendtársak közül talán a leglelkesebb munkatárs Nagy Alajos volt.

Kecskeméten a kör 1877. május 1-én alakult meg. Elnöke Polák Ede igazgató, jegyzője, illetve ügyvezetője Nagy Alajos lett. Éppen az ő munkássága és buzgólkodása révén a kecskeméti kör mindjárt az 1877/78. évben 6 ülésével a második, a következő két évben pedig 7, illetve 6 ülésével az első helyen állt a rendtartományban. Az itt felolvasott dolgozatai a következők: 1. *Újabb adalék ifjúságunk elszilajutásához,* 2. *Horányi Elek emlékezete* (2 ülésben), 3. *Szépirodalmunk és a -kereszténység kiváló tekintettel Petőfire (4* ülésben), 4. *Cornoldi Jézustársasági atyának beszéde, melyet Rómában a XIII. Leó Őszentsége hódolatára 1880. március 7-ére egybegyűlt katolikus tudósokhoz és bölcsészekhez tartott.* Olaszból készült fordítás. – Kecskemétről való távozásával az ottani kör elvesztette az első helyet.

A kolozsvári Horányi-körben még élénkebb munkásságot fejtett ki. Kolozsvár a gyűlések számát tekintve 1879/80-ban 5 ülésével a 3. helyen állott, míg az utána

következő két évben Nagy Alajos munkássága révén 9, illetve 5 ülésével a legelső helyre került. Az 1882/83. évben a kolozsvári körben a legtöbb vidéki körhöz hasonlóan megszűnt a munka. Az említett két évben rendtársunk a következő értekezésekkel szerepelt: 1. *Chelini Domonkos*. Említettük már, hogy ez a megemlékezés nyomtatásban is megjelent. – 2. *Néhány töredékes keresztény gondolat Hesiodos theogoniújához*. Megjelent utána a Magyar Államban (1881. évf.). – 3. *Aquinói Szent Tamás és műveltségünk* (2 ülésben). – 4. *Az igazság — a tévedés*. – 5. *Ferronays grófnő Récit d'une soeur című regényének ismertetése*. Megjelent az Új Magyar Sión 1882. évf.-ban 303-315. és 385-390. 1. – 6. *Modern paedagogia és jellemképzés*. Mint említettük, megjelent 1882-ben az egri Népiskolai Tanügyben és különlenyomatban.

Külön figyelemmel kell lennünk Nagy Alajosnak a bölcselettel való foglalkozására. Hajlamánál fogva bölcselő volt s egész fiatalon látta, hogy a kor bajainak jórésze a helytelen bölcseleti rendszerektől megfertőzött gondolkozásra vezethető vissza. Lelke egész odaadásával fordult tehát a keresztény bölcselethez s XIII. Leó pápának Aeterni Patris kezdetű encyklikája (1879. augusztus 4) csak megerősítette őt a Szent Tamás-féle bölcseletben, amely egyébként rendjének is hivatalos irányzata volt. Mindent elkövetett, hogy az Angyali Doktor minél szélesebb körökben hódítson a magyar földön.

Már 1875-ben látott napvilágot a Jelenkorban (16. sz.) Lubrichnak «Herbart bölcseleti rendszerének alaptévedéseit kimutató szemelvények» című művéről szóló ismertetése. A Katholikus Hetilap 1882. évf.-ban pedig ilyen címen írt cikket: *Jogosult-e az Aquinas-féle keresztény bölcselet a modern philosophiával szemben?* Még ugyanabban az évben nagyobb munkával lepte meg a magyar katolikus bölcselők és bölcseletkedvelők kisded táborát. Nevezetesen megjelentette Roulet de la Bouillerie Ferenctől írt Aquinói Szent Tamás-féle antropológia 3. kiadásának fordítását ilyen címen: *Az ember, annak természete, lelke, tehetségei és végcélja*. A mű maga 248 1. s azt megelőzi a fordító Nagy Alajosnak 781. terjedelmű Előszava. Ez utóbbiban rendtársunk Hettinger útmutatása szerint nagy hozzáértéssel és önálló gondolkozással ismerteti Szent Tamás egész rendszerét. A munka átültetésével az volt a célja, hogy minálunk, ahol «a thomistikai mozgalom ébredésének jelei is alig mutatkoznak», «a mindinkább ingadozásnak indult keresztény tudomány és műveltség megerősítéséhez legalább egy szemerkével» járuljon hozzá. Említésreméltó bölcseleti dolgozatai meg: *Danielik János scholastika philosophiai röpirataink méltatása* (Kath. Theol. folyóirat 1884. évf., 105-132. 1.) és *Kleutgen és Jungmann* című értekezése (Bölcs, folyói. 1886. évf. 426-434. 1.).

Csak éppen megemlítjük, hogy a különböző folyóiratok hasábjain számos kisebb könyvismertetése és időszerű kérdésekre vonatkozó olaszból készült fordítása jelent meg. Ilyen pl. *Luzzatti Az erény és tudomány az erkölcsi társadalomban* című cikke, amelyet Buckle Anglia művelődéstörténetének magyar kiadása alkalmával fordított le. (Új Magyar Sión, 1883. évf. 43-52. és 101-112. 1.)

Hattyúdala volt: *«A keresztény ifjú kalauza. Gondolatok és tanácsok – kiszemelve Salézi Szent Ferenc műveiből és életének történetéből.* Franciából magyarítá ... Budapest, 1884». A fordított rész 3071. Ezt megelőzi a 44 l.-ra terjedő (III-XLVI.) Előszó és 308-396. lapon a Függelék «elvszabályokkal» és imádságokkal. Ez az elmélkedést a jellemnevelés szolgálatába állító könyv méltán tekinthető a Prónai Antal-féle Piarista diák kiskalauza és a Sík-Schütz-féle Imádságoskönyv előfutárának. Külön figyelmet érdemel az Előszó. Érezni, hogy írója milyen lesújtottan nézi a hazai vallási és politikai helyzetet. Ügy látja, hogy az 1883. évi középiskolai

törvény «halálos csapást mért a keresztény nevelésre» (IV. L), «a gymnasiumi nevelés célját, a vallás-erkölcsi irány kizárásával, a rugalmas *általános műveltség*-ben állapítván meg.» (XXL). Erre való tekintettel foglalja össze a keresztény nevelés szükségességéről szóló elveket.

Nem akarnók túlbecsülni Nagy Alajos irodalmi munkásságának értékét. Bizonyos azonban, hogy abban a katolikus tudományosságra kedvezőtlen korban rengeteget dolgozott az Isten országáért, sokakat döbbentett rá a liberalizmus káros térfoglalására s még többeket erősített meg abban a meggyőződésben, hogy a katolikus gondolkozás alapja és a keresztény nevelés elvei örökérvényűek.

Azok közül a rendtársak közül, akik Nagy Alajost közelebbről ismerték, már csak Guba Pál van életben; az 1883/84.-1885/86. években járt a kolozsvári egyetemre s földije lévén, sűrűn érintkezett Nagy Alajossal. Tőle valók az alábbi jellemző adatok.

Nagy Alajos nagyon rövidlátó ember volt, rendszeresen azonban nem viselt szemüveget. Visszavonult életet élt s akkoriban a rendtársak közül senkivel sem volt bensőbb barátságban. Társai szerették a «Lojzi Urat» s az ebédlőben mindenféle filozófiai tréfákkal ugratták, amit ő nem vett rossz néven. Minden délután látni lehetett középtermetű, csizmás alakját, amint szinte behunyt szemmel végezte rövid sétáját, s nem nézve sem jobbra, sem balra, jobbkezét hátratéve, óvatosan lépkedett az utcán. Szeretetreméltó volt, de sem az ebédlőben, sem a nála történt látogatásokkor beszélgetést nem igen kezdeményezett. Hallgatagságát azonban mindjárt tüzes beszéd váltotta fel, ha valaki komolyan szólt az igazság ellen. Beszéd közben kissé «pöszélt» s szerette ismételni a szavakat ilyesféleképen: ‚Palikám, Palikám, itt van néhány forint, ha haza mégy, nézd meg és hozd rendbe szüleim sírját, szüleim sírját'. A közállapotokon állandóan tépelődött, szelíd arca azonban semmit sem árult el lelke nagy vívódásaiból. Miközben érdekes szokása szerint két keze ujjaival játszott és azokat nézte, sokszor emlegette nagy aggodalommal: ‚Jaj, öcsém, jaj öcsém, mi lesz velünk!?'

A túlhajtott és nem egyszer éjszakákon át végzett szellemi munka tönkretette idegrendszerét, s 1886 nyarán hallucinációk és idegrohamok jelentkeztek nála. Orvosi tanácsra és elüljárói óhajra Budapesten hideggyógyintézeti kezelésben részesült. A fővárosi orvosok föltétlen pihenést és jólevegőjű helyre való küldést ajánlottak, így került az 1886/87. évre Rózsahegyre másodfőnöknek iskolai beosztás nélkül.

A rózsahegyi pihenés mellett állapota annyira javult, hogy legnagyobb örömére 1887. január 7-én újra beállhatott az iskolai munkába. Egy hónap múlva azonban a régi baj tünetei még fokozottabban léptek föl, s feltűnően aggresszív lett otthon is meg a varosban. A dolgok odafejlődtek, hogy maga a városi hatóság volt kénytelen őrizetbe való vételét kérni. Hazafiúi eszményképének, Széchenyinek sorsára jutott: be kellett szállítani a budai irgalmasok tébolydájába. Ez 1887. március 25-én történt, az általa annyira kedveit rendi ünnepen és egri szemináriumi búcsúzásának húszéves évfordulóján. A felveté alapjául szolgáló orvosi bizonyítvány szerint «vallási és politikai rajongásban» szenvedett.

Az irgalmasoknál kezdetben még voltak tiszta pillanatai, sőt napjai is. Akkor csendes és vidám volt s hálásan vette a rendtársak látogatását. Azt hitte egyébként, hogy Rózsahegyet a miatt a «túlbuzgósága» miatt kellett elhagynia, amellyel diákjai ^között osztogatta a «Kalauzát. Május elején azonban a hűdéses elmezavar teljesen kibontakozott a legsúlyosabb idegrohamok és teljes elborulás alakjában. Megváltás volt reá az 1889. március 27-én, 44 éves korában bekövetkezett halál. Temetése március 29-én délután történt a Németvölgyi temetőben.[9]

Nagy Alajos az ismételten említett egri búcsúbeszédét ezekkel a szavakkal fejezte be: «Ne feledjék, hogy az, ki önök közül távozik, hol az Isten, Egyház és haza ügye melletti harcok vitáznak, bárha mint szerény napszámos is, ott leend». Amit az ifjú lelkesen igért, azt a férfiú hűségesen megtartotta. Hisszük, hogy ha az Úristen tovább éltette volna, ez a «szerény napszámos» szellemi életünk jelentős vezérévé érett volna.

[1] A Gyöngyössel kapcsolatos adatok gyűjtésénél nagy segítségünkre volt Guba Pál rendtársunk, aki a családra vonatkozó adatokat elsősorban Nagy Lajostól, Nagy Alajos Sándor öccsének fiától kapta.

[2] Az egri adatokat illetőleg hálásak vagyunk azért a segítségért, melyet Faragó Lajos irgalmasrendi perjel volt szíves nyújtani.

[3] Az Urban elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete, Budapest 1890. 9-14. 1. Ez «** rendtársunknak eddig megjelent egyetlen életrajza.

[4] Rendünknek a szabadkai gimnáziummal való kapcsolatait illetőleg az idézett irattári adatokon kívül 1. Iványi Istvánnak A szabadkai községi főgymnasium története c. értekezését az intézet 1894/95. évi Értesítőjében a 8., 22., 59-61., 67. és 70. l.-on, úgyszintén ebben az Értesítőben különösen a 127-128. 1.-t.

[5] Chelini Domonkos. 3. 1.

[6] Figyelő, 1881. 61. 1.

[7] Chelini 5. 1.

[8] L.: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1903. IX. köt. 527-528. 1.

[9] A külön nem idézett adatokat a rend központi irattárának anyagából vettük.

Dr. Karl János:

PACHINGER ALAJOS

(1846-1913.)

A XIX. század második fele az «élők világa» kutatásában jelentős sikereket könyvelhet el. A növényi és állati szervezetek leírását és a külső-belső tulajdonságok összehasonlításán alapuló rendszerezését egyre erősebb ütemben egészítette ki a fejlődésre, a finomabb felépítés kinyomozására és a szervek egymással való kapcsolatára, nemkülönben azok működésének megismerésére irányuló szemlélet. Tökéletesebbé vált kutató eljárások és segédeszközök nagyban megkönnyítették az örökké kíváncsi és nyughatatlan elméknek a munkát. Gondolunk itt elsősorban a sejtek és szövetek rögzített állapotban való megtartására, különböző részeiknek festéssel történő láthatóvá tételére és nem utolsó soron az összetett nagyítóra, amely eddig sohasem álmodott világról lebbentette fel a fátyolt a hozzáértők előtt. Tartozunk az igazságnak még azzal is, hogy eme belső, tárgyi tényezők mellett meglássuk a külsőket is. A kutatók sorában a műkedvelők száma fokozatosan gyérül. Helyüket a hivatásosak foglalják el, akik állami vagy közületi szolgálatban kimondottan tudományos, egészségügyi s nem egyszer gazdasági vonatkozású kérdések megoldásán fáradoznak. Az eddigi, túlnyomóan öncélú biológiai tudomány ezáltal mind szorosabb kapcsolatba jut a gyakorlati élettel.

Egész természetes, hogy ez a mélyreható átalakulás rövidesen érezteti hatását. Földrészünknek nemcsak egészségügye s az ezen alapuló lakosságszám emelkedése, hanem mezőgazdasági termelése is az előzőkhöz képest ugrásszerű fejlődést mutat. Ezzel párhuzamosan erős eltolódások történnek a korszak világnézetében s valamennyi tényező összegezéseként művelődésében. Az iskola, mint a társadalmi intézmények és szervek egyik tagja ebben a mélyreható átalakulásban és értékátcsoportosításban magától értetődőleg nem maradhatott merev és mozdulatlan.

A művelődési kérdések iránt érdeklődő előtt tanulságos képsorozat pereg le, ha az imént vázolt mozzanatok és szempontok világánál tart szemlét földrészünk egy-egy politikai-, gazdasági-, esetleg nyelvi egysége felett. A közös vonások mellett megleli mindegyikben az egyénit, a különlegest, ami egyúttal -széppé és érdekessé is teszi. Jóleső tudattal tölthet el az a tény, hogy ezen a szinte drámai feszültséggel teli átalakuláson az élők világának tanulmányozása hazánkban is átesett, s ebben a nemes küzdelemben rendünknek szintén jutott szerep. Hivatásunknak megfelelően természetesen jóval többen voltak a névtelen téglahordók, mint az élharcosok. Az utóbbiak közül a pálma kétségtelenül Pachinger Alajost illeti. Életpályájában és munkásságában tanulságosan rajzolódik elénk a múlt század utolsó negyedének természetrajzot tanító szerzetes tanára.

Selmecbányán, pontosabban Stefultón, a nagymúltú bányavárossal később közigazgatásilag összekapcsolt kis faluban látta meg a napvilágot 1846. június 2-án. A kolozsvári gimnázium anyakönyveinek bejegyzésé szerint «polgári» családból származott. A szülői házat sajátságos légkör jellemezte, ami akkoriban a Felvidék

nem egy városában eléggé általános volt. A múlt erős hatásaként a magán- és hivatalos érintkezésben uralkodó a német nyelv volt. Minden valamirevaló «nadrágos» ember azonban még két nyelven beszélt. Az apró szlovák falvak lakói hetipiacok és vásárok alkalmával valósággal ellepték a városokat. Könnyebben ment velük az érintkezés, ha ügyes-bajos dolgaik elintézése anyanyelvükön történt. A szárnyait egyre öntudatosabban bontogató magyar irodalom, színészet, ipar és kereskedelem nyomán pedig a germán ízlést sugárzó falak között mindgyakrabban hangzott a magyar szó. A mai ember mindezek hallatára alig hajlandó elhinni, hogy a több nyelvet beszélő városi polgárok patrióta érzelmüket illetően mégis csodálatosan egyek voltak. Lelkivilágukmélyén tudatosan és hatékonyan élt mindaz, amit hosszú századokon át a szülőföld, a közös múlt és a még erősen élő hagyományok fejlesztenek ki az egyénekben és közösségben. Ez mint valami tiszteletreméltó, bűvös talizmán egynevezőre hozott mindenkit, valahányszor a közös érdeket bárhonnan jövő támadás érte.

Eme szerencsés tájadottságok mellett nem szabad megfeledkeznünk a mainál jóval egyszerűbb, de annál bensőségesebb családi életről, amelyben az ünnep még igazán ünnep, és a munka nem robot, hanem isteni rendelésként értelmezett küldetés. Aki Pachinger Alajos későbbi pályáját egészében vagy részleteiben meg akarja érteni, az imént érintett mozzanatok között kell keresnie nem is egy rejtély kulcsát. Mint német anyanyelvű, egész életén át a magyarság szellemi kincsének és művelődésének szolgálatában tevékenykedett. Herder felfogását követve, a munkát a test balzsamának és az erény forrásának értelmezte. Nem volt olyan nemes tartalmú közügy, amely benne legnagyobb elfoglaltsága közepette is apostolra ne talált volna.

Curriculum vitae-jének adatai szerint az elemi iskolát és a gimnázium hat osztályát szülővárosában végezte. Selmecbánya akkortájt még a régi fénykorát élte. Gazdag tellérei bőven ontották a nemes érceket. Nagymúltú főiskoláján a bányászt és erdészt érdeklő szakismereteket európai nevű tanárok ajkáról hallhatta az ország legkülönbözőbb részéről összesereglett ifjúság. Regénybe illő bajtársi életük soha meg nem unt új színt jelentett a bányászok különben egyhangú robotmunkájában. A város körül koszorúként sorakozó vulkáni kúpokat akkoriban még sűrű lombos és fenyves burkolta. Keretét és tartalmát tekintve, tehát a bányaváros a magyar föld valóságos gyöngye. Ebben a természeti és szellemi környezetben bontakozik ki és öntudatosul Pachinger Alajos gyermekkora. Amikor 1863-ban felvételre jelentkezik rendünkbe, világosan áll előtte már a kettős cél: a természettudományok oktatója és kutatója lesz. A próbaévet Vácott tölti. Ezt követőleg a gimnázium hetedik osztályát Kecskeméten, a nyolcadikat meg Kolozsvárott végzi. Az utóbbi helyen szerzi meg az érettségit kitüntetéses eredménnyel. Az akkori rendszernek megfelelően ezután három évre próbatanításra osztják be, aminek végeztével Pozsonyszentgyörgyön befejezi hittudományi főiskolai tanulmányait. 1870-ben áldozópappá szentelik.

A természettudományokba, főleg a biológiai stúdiumokba való elmélyedése most kezdődik igazán. Közben magánszorgalomból annyira elsajátította az angol és francia nyelvet, hogy a nagy nyugati nemzetek kutatóinak szakmunkáit eredetiben olvashatta és tanulmányozhatta. Gyakorlati érzékével felismerte a gyorsírás jelentőségét és az elsajátításában akkora jártasságra tett szert, hogy rövidesen megszerezte a gyorsírástanítói oklevelet is, ami azidőtájt tanáraink között meglehetősen ritka volt. A külföldi szakirodalom éber tanulmányozása csakhamar megláttatta vele az új problémákat. Az összetett nagyító tökéletesítésével ugyanis csodálatos műszer jutott a természetbúvárok kezébe. A megfigyelés határai soha

nem remélt arányokban kitolódtak. Azokon túl pedig az új felfedezésektől megittasult elme a képzelet szárnyain régen nem szállott olyan szabadon, mint akkoron.

Új könyvek és folyóiratok hosszú sorozata hirdette az új kutatások eredményét, és követelte, hogy azokat mint a korkívánta műveltség részeit, fontos elemeit az iskolában is tanítsák. Háromnegyedszázados múltból visszatekintve, ma már élesen látjuk az akkori törekvések irányvonalait. Ezek ismeretével pedig annál inkább kell méltányolnunk rendtársunk állásfoglalását és tevékenységét. Az a négy-négy év, amit felszentelése után a nagybecskereki kis- és a váci nagygimnáziumban tölt el, már az új idők szellemének megfelelő tanításban telik el.

Mindkét helyen főleg természetrajzot tanít. Az akkori tanterv szerint az első osztály tananyaga állattan. A másodiké a téli félévben ásványtan, a tavaszi évszakban meg növénytan. Az élők világának áttekintése a Linne-féle rendszer alapján történt. A harmadik és negyedik osztályban a fizika elemeivel ismerkedtek meg a tanulók. A felső tagozaton az ötödik osztályban ismét az ásványtan és növénytan került tárgyalásra, a hatodikban pedig heti két órában újra az állattan. Az utóbbi két osztályban az alak- és rendszertanon volt a hangsúly. A növényi és állati test finomabb szerkezetéről, fejlődéséről, a szervek egymásközti kapcsolatáról és az élőlények életéről vajmi keveset hallottak.

A kor pedagógiai felfogásában a természetrajz még mindig csak a régi leíró jellegű, ismereteit gyűjtéssel, észleléssel és összehasonlítással gyarapító tudomány, amelynek formális képzőereje a matematikához és klasszikus nyelvekhez viszonyítva csekély. Sokan nem látták és nem vették észre, hogy módszerét és gyakorlati fontosságát tekintve már egészen más tartalmú természetrajz kopogtat az skolák kapuján. Először is sokoldalúbb. Az indukció és dedukció mellett alkalmazza az összehasonlítást. Kísérleteket végez. Nemcsak teóriákkal és hipotézisekkel, feltevésekkel él, hanem megállapításait már törvénybe is foglalja. Szemlélete pedig nem materialisztikus, amint azt ellenfelei felületesen állítják, hanem realisztikus. Éppen ezért kiválóan alkalmas az emberi értelem pallérozására. Pontos, éles, tervszerűen megejtett megfigyeléseit ítéletekbe rögzíti, miáltal az anyanyelv helyes és szabatos használatára nevel. Mindenütt okokat kutatva, nyomozva, szellemüket közvetlen összeköttetésbe hozza a tényekkel. Az értelem fejlesztésével párhuzamosan gondoskodik az érzelmek elmélyítéséről is. Lépten-nyomon kínálkozik ugyanis alkalom, hogy a természet szépségeiben megérezzük és megéreztessük a Gondviselő kezét. Ily módon a természetrajzzal való foglalkozás az egész embert neveli. Ha ehhez hozzáveszük még hogy ízig-vérig gyakorlati vonatkozású tudomány is. amelynek tartalmára a földmívesnek, iparosnak, kereskedőnek, orvosnak, bányásznak és mérnöknek egyaránt szüksége van, mindent el kell követünk, hogy nemzeti művelődésünket alakító iskolákban a jelenleginél nagyobb mérvben szóhoz jusson.

Ezek a gondolatok Pachinger Alajos *A természetrajz tanításának méltatása* címmel a kegyesrendiek váci nagygimnáziumának 1877/78. tanévi értesítőjében megjelent értekezéséből valók. Szakszerűségét tekintve – értve ezalatt természetrajzi és általános didaktikai vonatkozásait – hozzáfogható tárgyunk enciklopédista elvek alapján tanított idejéből csupán kettő említhető: Vangel Jenő, az egykori budai Pedagógium tanárának, a jeles zoológusnak írása és Wagner Jánosnak, a jónevű aradi tanítóképzőintézet természetrajz tanárának, az országosan ismert botanikusnak hasonló tárgyú tanulmánya.

Pachinger Alajos említett fejtegetései éppen idejében jelentek meg, mert a természettudományok nevelő értékét a hivatalos tényezők is kezdették jobban méltányolni. Az 1880. évben megjelent *Utasítások a gymnásiumi tanítás tervéhez*

című sokat forgatott kiadványban is nyoma van ennek. A reáliákkal kapcsolatosan ugyanis ez olvasható: «tagadhatatlan ezen tanulmányok nevelő hatása, amennyiben különösen pontos megfigyelésre, óvatos fogalomalkotásra és ítéletre és szigorú következtetésre szoktatnak, de nem csekély mértékben táplálják, főleg helyes módszeres kezeléssel, még a képzeletnek az erejét és elevenségét.»

Távolról sem állítjuk, hogy a természettudományok eme új értékelésére rendtársunk fentebb idézett tanulmánya is hatással lett volna. Annyit azonban minden szerénytelenség nélkül leszögezhetünk, hogy az új eszméknek teljes felkészültséggel, a kortársak nyelvén, mint rendünk múltjában már annyiszor, most is sikerült kifejezést adni. És éppen ezért a XIX-ik század utolsó negyedében Pachinger Alajost tartjuk az egyik legképzettebb, bölcseletileg legjobban felvértezett didaktikusnak a természetrajz terén.

Pusztán elméleti készültségével azonban a didaktikusok között torzó maradt volna. Minden elmélet ugyanis sürgeti, hogy a gyakorlati síkon kipróbáltassék. És rendtársunk itt is megállotta helyét. Iskoláink akkori kezdetleges felszerelése közepette szinte el sem hihetőt mívelt. Kezdette azzal, hogy szerény tiszteletdíjával a természetrajzi szertárak állományát gyarapította. Lehetetlen meghatódottság nélkül tudomásul vennünk az egykorú nyomtatott értesítők erre vonatkozó adatait. Jellemzésül néhányat ide iktatunk. Az 1873-74. nagybecskereki beszámoló szerint «sem a vegytani szertár, sem pedig a gymnasiumi könyvtár vétel útján nem szaporíthattatott, sőt az előbbinek a kísérletekhez szükséges kiadásait a vegytan tanára sajátjából födözte, miután a városi polgárnagy és tanács részéről semmi kiadás nem engedélyeztetett.»

A már akkor is patinás múltú kolozsvári gimnáziumunk Értesítői sem mulasztják el, hogy fel ne jegyezzenek hasonlókat. Az 1882-83. tanévben például a beszerzések között szerepel Wenzel ismert Anatomischer Atlasának II. kötete. Az elsőt rendtársunk adta az intézetnek. Ugyanezen évben még 363 darabból álló csiga- és kagylógyűjteményével szerepel a szertár gyarapítói között. A nagy szünidőben rendszeres tanulmányutakat tesz. Felkeresi a kutató zoológusok Mekkáját, Nápolyt. Megfordult Ajkán, majd más alkalommal az erdélyi bányavidék vadregényes helyein: Verespatakon, Alsóvidrán, Vajdahunyadon, Gyaláron, Ruskicán, Bojcán, Petrozsényben és a szurdoki szorosban. Földközi-tengeri útjáról 46 tengeri állatot hoz borszeszben rögzítve. Ajkán gyűjtött kövületei még ma is szerepelnek a szertár tárgyai között, hasonlóan az erdélyi bányavidékről származó ásványai és kőzetei. Az utóbbi helyeken ezenkívül még lepkéket és bogarakat is gyűjtött. Amikor működésének kedves helyéről, Kolozsvárról a podolini igazgatói tisztségbe távozik, különleges, tudományos beccsel bíró mikroszkópi preparátum-gyűjteményét ajándékozza az intézetnek. Értékét a Leltár 247 forintban jegyzi fel.

Az évi költségvetés keretében a szertár gyarapítására juttatott, bizony nem egyszer sovány összeget «közadakozás»-ból megsokszorozza. Így válik azután lehetségessé olyan művek és segédeszközök beszerzése, amelyekkel már főiskolai kívánalmakat is ki lehet elégíteni. Hány középiskolában volt pl. megtalálható az 1883-as években Carus & d'Alton nagy anatómiai atlasza? A kolozsvári természetrajzi szertár még ma is büszkeséggel mutogatja Zippek-Bollmann: Representanten einheimischer Pflanzenfamilien és a Leuckart-Nitsche, majd Schreibel-féle színes falitáblák gyűjteményét.

Azt azonban már kevesen tudják, hogy ennek az értékes sorozatnak birtokába az intézet olcsón jutott, mert a képek vászonra húzását, lécezését a szaktanár vezetésével már a tanulók végezték házilag. Mikor még a ma már annyira divatos

középiskolai természetraj gyakorlatokról szó sem volt, rendtársunk irányításával az ügyesebbek és hivatottabbak nem egy kellemes délutáni órát töltöttek a szertárban és az előkészítőben. Hivatalos feljegyzések szerint üveglapokból és kartonból kristálymintákat készítettek. Egyik-másikban feltüntették a tengelyeket és szimmetria síkokat. Az ügyesebbek még a kombinációkat is megmintázták. Akadtak, akik rajzoló tehetségüket ajánlották fel. Vaszary János kolozsvári tanulóról pl. azt találjuk a feljegyzések között, hogy 103 tábla anatómiai rajz készítésével tette érthetőbbé az előadott tananyagot.

A segédkező, a tárgy iránt érdeklődő tanulókat jutalmazta. Az 1875-76. tanévről szóló váci értesítőben erre vonatkozólag például a következő tanulságos adatokat találjuk: N. t. Pachinger Alajos tanár úr részint a gyorsírászatban, részint a természetrajzban tanúsított buzgóságért a következő tanulókat jutalmazta meg díszkötésű könyvekkel: Steiner Sándor VI. o. t. Anleitung zu mikroszkopischen Beobachtungen von Jäger és hat górcsövi preperátum a Taenia solium nevű galandóz kifejlődéséhez. – Rownyan János VI. o. t. Tesnopiscesky, szláv gyorsírászattan – Weiszbart Gyula V. o. t. Bau und Leben der Pflanzen v. Dr. Thome és egy botanizálásra alkalmas bádogdobozt -Szeitl Ferenc V. o. t. Das Naturschöne von Berthold – Szilaj Miklós III. o. t. A füvészét alapvonalai Soltésztől».

Tanári működésének delelőjén az 1880-as években életbeléptetett Tanterv értelmében a természetrajz tanítása enciklopédikus elvek szerint történt, azaz a növénytan és állattan teljes anyagáról igyekeztek áttekintést adni. A tankönyvek is természetesen ebben a szellemben készültek. A szakember már az első átlapozásra észrevette bennök valamelyik ismertebb egyetemi vezérkönyv kivonatát. E felett azonban senki sem fejezte ki rosszalását. A kor fiai ugyanis az intellektualizmus bűvös csillagzata alatt állottak, és a nagyszámú részletismeret fölötti uralmat a jótehetség ismérveként értelmezték.

Rendtársunk az irányzat nem szerencsés oldalát idejében meglátta. Ezért évről-évre az előírt tananyagnak csupán egy részét adta elő részletesebben, a többiről pedig rövid áttekintő összefoglalást igyekezett nyújtani. E sorok írója még élénken emlékezik vissza, miként tárgyalták szinte főiskolai kollégiumba illő módon a rendszertan keretében az egysejtűeket, a protozoákat, hogy azután a többi törzseket madártávlatból tekintsék át. A részletesen tárgyalt fejezetek átdolgozása magától érthetődőleg alapos munkát kívánt. ízelítőül szolgáljanak erre vonatkozólag az 1883-84. évi kolozsvári Értesítő adatai: «a tanítás alapjául szolgált Papp János növénytana. Heti két órában tárgyaltattak csak a phanerogámok, a kiváló családok nevezetesebb képviselőinek leírása és összehasonlítása különös tekintettel a morphologiai fogalmak levezetésére. A tárgyalt fajok a tanulók által lehetőleg friss állapotban szereztettek be az órákra. Minden ilyen reprezentánsnak nevezetesebb ismejegyeit a tanulók minden óra végén az ezen célra külön és otthon készített cédulák rovataiba jegyezték. Az így kitöltött rovatú cédulák a tanulóktól ellenőrzés végett elszedettek.» Azt hiszem megjegyeznünk is felesleges, hogy a tanításnak ezen módja a tanár és tanulók részéről egyaránt kemény munkát kívánt. És ennek ellenére sokan voltak, és őszülő fővel még ma is vannak, akik mint orvosok, botanikusok, zoológusok, vegyészek és természetrajztanárok rendtársunknak köszönhették és köszönik az első beindítást. A múlt század 90-es éveiben Pachinger Alajos ilymódon nemcsak a legképzettebb természetrajz didaktikusunk, hanem a munkáltató típustanítást követelő biológiai oktatásnak gyakorlati úttörője is.

Ennyi már egymagában is elegendő lenne, hogy nevét odajegyezzük a XIX-ik század kiváló piaristái közé. ő azonban szép tehetségének még más irányú meg-

nyilvánulását is adta, és így erről is illik megemlékeznünk. Gondolunk itt tudományos kutatásaira, amelyek alapján az 1885-86. tanévben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem természettudományi karán megszerezte a zooparazitologiából a magántanári képesítést. Hosszú és kemény munka után jutott ehhez. Kérdés: miért foglalkozott éppen ezzel a tárgykörrel, amely az első pillanatban szerzetestanári szemléletétől és foglalkozásától olyan távolesőnek tűnhetik? Tehetségén, nyelvtudásán és kitartó szorgalmán kívül, amelyek nélkül ezen a téren eredményt elérni alig lehet, két tényező volt rá hatással. Az első nagybecskereki tanársága idején érte. Ismeretes, hogy a kiegyezést követő időben hazánk gabonatermelése erősen fellendült. A kettős Monarchiának mi voltunk az éléstára, ősi, szűz földeken, ekét soha nem látott legelő területeken évről-évre több kalászos hullámzott. Térfoglalásukkal természetesen együttjárt a növényi betegségek nagy obbmérvű jelentkezése. Ilyen szomorú esetről emlékeznek meg ismételten a 80-as évek kezdetén Bácskának immár sárguló annáleszei. A gazdasági kihatásában éppen nem közömbös tény rendtársunk figyelmét a természettudományok *gyakorlati* oldala felé irányítja. Elmélyed a szakkönyvekbe és megírja mintaszerű ismertetését *Claviceps purpurea, az anyarozsgomba* címmel a nagybecskereki kisgimnázium 1873-74. tanévi Értesítvényében. Tanulságos, mintegy vallomás számbamenő a bevezető következő része: «Midőn a száraz és csupán csak üres tudákosságot fitogtató értekezés helyett az anyarozs oka és keletkezésének leírását, valamint az ezt magyarázó elméletek történeti kifejlődését gymnásiumunk értesítvényébe szántam, csakis azon cél lebegett szemeim előtt, hogy itt is népszerűsítsem és terjesszem ama jót és hasznost, mit hosszú és fáradságos búvárkodások eredményeztek». A bevezető indokolás után ábrákkal díszítve ismerteti tíz nagy, negyedrét oldalon a veszedelmes kárttevő szerkezetét, fejlődését és az ellene való küzdelmet. Értekezése elismerést váltott ki és még ugyanazon évben *Die Rostkrankenheiten des Getreides* címmel a müncheni Frauendorf er Blätter-ben is megjelent. Ettől kezdve egyre sűrűbben találkozunk kisebb írásaiban azzal a gondolattal, hogy a természettudományok nem művelhetők csak önmagukért. Különösen kis nemzetek nem engedhetik meg maguknak az ilyesfajta fényűzést. Kutatásaikkal a közjót kell szolgálniok.

Későbbi, önálló búvárlataihoz a másik döntő indítékot a budapesti egyetemen szerzi. Tízéves tanárkodás után végre abba a szerencsés helyzetbe jut, hogy kedvelt szaktárgyait: a természetrajzot és vegytant a budapesti egyetemen is hallgathatta, mint ottani iskolánk tanára. Az egyetemen főleg Jurányi Lajos és Margó Tivadar előadásai voltak rá hattal. Vezetésükkel és irányításukkal nemcsak az akkor divatos biológiai eszmékkel és kutató módszerekkel ismerkedett meg, hanem mintegy elkötelezte magát iskolájuk szellemében való további munkálkodásra. Elválhatatlan barátja lett ettől kezdve az összetett nagyítónak, a mikroszkópnak. Iránta való vonzalma csak erősbödik, amikor két év múlva kolozsvári iskolánkhoz kerül. Erdély kincses fővárosában akkor az alig egy évtizedes Ferenc József Tudományegyetemen az állattant Entz Géza, a magyar protistológia megteremtője adta elő. Rövidesen az «iskolájába» kerül. Az egyetemen kívül is bőven van alkalma, hogy szakemberekkel érintkezzék.

A hatvanas évek végén ugyanis művelődésért lelkesedő férfiak, élükön a halhatatlan emlékű Mikó Imrével megalapítják az Erdélyi Múzeum Egyesületet. Kebelében csakhamar megszületik a természettudományi szakosztály, amely kezdetben céljául a királyhágóntúli tájak természeti kincseinek muzeális összegyűjtését tűzi ki. Itt kezdte meg tüneményes pályafutását a magyar föld madarainak,

halainak, pókfaunájának s pásztorvilágának költőilelkű, eredeti utakon járó nagy kutatója, Herman Ottó. Mellette a kiváló polihisztor, Brassai Sámuel és az édesvizek apró szervezeteinek később világhírű kutatója Daday Jenő előadásai szerepelnek legtöbbször a műsoron. Az egyetem megnyitása után az univerzitás professzorai életrehívják 1876-ban a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulatot. A két egyesület kezdetben versenytársként nézi egymást. Rövidesen azonban létrejön közöttük az egyesség. A továbbiakban azután a régebbi Múzeum Egyesület adja a minden tudományos munkához szükséges anyagiakat, az egyetem tudományos személyzete pedig biztosítja a megfelelő szellemi tartalmat és színvonalat. Rendtársunknak Kolozsvárra való helyezése idején éppen élénk, pezsgő, tudományos élet jellemezte a megújult szakosztályt. Szakelőadásain újra alkalma nyílott a legkorszerűbb biológiai gondolatokkal megismerkedni.

Ilyen eszmeindító előzmények és környezeti hatások alatt jegyezte el magát az állattan egyik ágával, a parazitologiával. Annak idején még alig néhány évtizedes, gyermekcipőben lépdelő tudomány. Művelői főleg németek. Az aprólékosságra vadászó germán szellem ezen a téren igazi otthonra talált. Van Veneden, Siebold és Schneider az első művelői. Dolgozataik Köllikernek 1848-ban megindult s sok vitás kérdést tisztázott folyóiratában, a Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie-ban jelentek meg. Az első úttörőket rövidesen követte Sommer, az Opalina ranarum című klasszikusan szép munka szerzője s végül a helminthologusok atyja, Leuckart. Alapvető munkája: Parasiten des Menschen 1863-ban került a szakemberek kezébe, s attól kezdve jó néhány évtizeden át kiinduló és forrásmunkája volt mindazoknak, akik az élősködő állati lényekkel, akár bonc- és szövettanilag, akár pedig élettanilag óhajtottak foglalkozni. Rendtársunk a munkát alaposan áttanulmányozta, s csakhamar észrevette hézagait, új kutatásra serkentő szempontjait. Legalább is erre vallanak 1883-ban megjelent tudori értekezésének, *Distoma cygnoíges bonctana,* harminchat ábrával három kőnyomatú lapon következő szavai: «A Distoma cygnoides nevű trematod, mely sokfelé vett kószálása után véglegesen a béka húgyhólyagjában megállapodik s a családi élet gondjait itt veszi vállaira, tudtommal eddig bizonyosan a nagy tömeghalmaz miatt, egészen kikerülte a vizsgálók figyelmét. Ezen érdekes féregről még a legjelesebb állattani kézikönyvben is csak néhány szót találni. Wagener és a fiatal Van Beneden Distoma cygnoides álcájáról egyedül tesznek egy-két megjegyzést. A szóban forgó féreg pedig számtalan rokonától sok tekintetben eltér, nevezetes tünemények tanulmányozhatók rajta, melyek az utóbbi időben felmerült új nézetek tisztázására és a rokonsági kötelék szorosabbá való fűzésére igen alkalmasak».

Az apró, alig 3-8 mm hosszú s csak ritkán másfél mm szélességű élősködőn Pachinger Alajos mesteri kutatásokat végzett. Négyszáz darab 1-2 éves gyepi ^békában vette vizsgálat alá, s első megállapítását abban foglalta össze, hogy a gazdaállat megfigyelései szerint infekcióra többször is alkalmas. A következőkben az akkor divatos friss és fagyasztott, majd a Müller-féle folyadékban és pikrinsavban keményített eljárások és jód, illetve ammoniákos karminfestéssel végzett vizsgálatait adja elő, a kültakaróra, az alapállományra, az izomzatra, idegrendszerre, az emésztő és kiválasztó, majd az ivarkészülékre vonatkozólag. Mesteri műgonddal, aprólékosságig részletező mindannyi. A szabatos, világos leírásokat a mellékelt tiszta, szép rajzok teszik még szemléletesebbé és érthetővé. A 47 oldalas kis munkán a szigorú tárgyilagosság mellett bizonyos bölcselkedői, ha úgy tetszik emelkedett szemlélet vonul végig, mint általában rendtársunk minden írásán.

Tudori értekezésének megjelenésekor már harminchat éves. Mögötte sokat

tanult évek, előtte pedig megoldásra váró kérdések. Alkotó erejének teljében nem is késlekedik. Egymást követik most gyorsütemben a parazitologia körébe vágó dolgozatai. Közöttük legértékesebb az *Echinorinchus haeruca. Eredeti adatok az Acanthocephalák természetrajzához.* Kolozsvár, 1884 című. A zoológus Pachinger ebből ismerhető meg igazán. A buzogányfejű élősködő férgen nemcsupán alak– és igen finom szövettani vizsgálódásokat végez, hanem az egyes szervek biológiai működését is igyekszik értelmezni. Az utóbbiak között legsikerültebb a féreg nyaki tájékán lévő két tömlő alakú szervnek, az ú. n. lemniscusnak a magyarázata. Egy másik, szintén becses tanulmánya: *Negyedik Közlemény békáink parazitáihoz és újaié adatok a Trematodák bonc- és élettanához* címűben a Distomum clavigerum és Distomum cylindraceum mintaszerű anatómiai ismertetését adja. Eredményeit a külföld számára Neue *Beiträge zur Anatomie und Physiologie der Trematoden* címmel tette közzé.

Nem lett volna azonban vérbeli parazitológus, ha figyelmét elkerülik az élősködő egysejtűek. A XIX. század második felében, tehát munkálkodásának idején kezdik felfedezni a legkülönbözőbb egyedekben az olykor veszedelmes betegségeket okozó véglényeket. Így M. Flesch a Zoologischer Anzeiger 1883-i évfolyamában említést tesz arról, hogy a ló bélcsatornájában sajátságos, körülbelül 80 mikron átmérőjű egysejtűt talált, amelyet Leuckart tiszteletére Globidium Leuckarti néven írt le. Rendtársunk a tanulmány hatása alatt a ló veséjének kóros elváltozását tette vizsgálat tárgyává, s úgy találta, hogy azt az Eimeria falciformis idézi elő. Tanulmányozta ezenkívül még a kutya és macska belső élősdieit is. Közöttük újat is talált, s azt, mint új nemet és fajt szeretett mesterének hódolva Molybdis Entzii néven írta le. Eme vizsgálódásait *Néhány adat a Sporozoák természetrajzához* című dolgozata tartalmazza, amely *Mittheilungen über Sporozoen* címmel a Zoologischer Anzeiger IX. évfolyamában is megjelent. Folytathatnók még kutatásainak ismertetését. Az eddigiek is azonban elegendők annak a megértéséhez, miért tartjuk magyar földön Pachinger Alajost a múlt század kilencvenes évei vezető parazitologusának. Mellette a szakemberek közül ezen a téren talán csak Roboz Zoltán, őrley László és Parádi Kálmán említhető.

A részletekbe menő, aprólékos vizsgálódások természetesen nemcsak nagy és kitartó türelmet, hanem egészséges, jó szemet is kívánnak. Nem lepődhetünk meg, ha az akkori világítóeszközök közepette rendtársunknak meg kellett éreznie, hogy ezen a téren az eddigi iramot tovább már nem állja. Szeme rohamosan gyengült. Az összetett nagyítónak tehát búcsút kellett mondania. Ez azonban nem jelentette még kutató munkájának befejezését. Vérbeli búvár erre nem vállalkozhat. S ezzel kezdetét vette kutató pályájának második szakasza.

Ha szép hazánkban alkalmas erre valamely táj, úgy elsősorban Kolozsvár vidéke az. A kincsesnek mondott város mentén találkozik a Keletmagyarországi Szigethegység s az Erdélyi Mezőség két ellentétes jellegű része. A Szamos és Nádas patak völgye a suvadásos Belással, a lankás Házsongárd, a Feleki-tető bükkös takarójával, a regényes Törökvágás és Hója, a város északi oldalán emelkedő Szentgyörgy és Csillaghegy s nem utolsó sorban az európai nevezetességű Szénafüvek, egy-egy erősen jellemezhető életközösség létrejöttére és kialakulására alkalmasak. Mindegyiknek más és más a növény és állatvilága. Rendtársunk tanítványaival elkezdi szorgalmas kutatásukat és tanulmányozásukat. Az eredmény rövid hat év alatt három alapos tanulmány: *Kulcs a Kolozsvár vidékén előforduló virágos növények genuszainak meghatározására, Kolozsvár vidékén előforduló lepkék. Kolozsvári bogárgyűjtő.* Az első, jóllehet sem egyetlen fajt s lelőhelyet sem említ, mégis

annyiban méltó az említésre, mert ezáltal szerzője belép azon előkelő erdélyi botanikusok közé, akik a múlt század második felében a flórakutatás terén örökítették meg nevüket: Landoz, Brassai, Czetz, Wolff, Janka, Kovács Gyula, Walz és Kanitz. Lepke enumerációjában 130 faj jegyzékét közli, míg bogárgyűjteményében 26 család keretében 197 nemet, illetőleg 415 fajt sorol fel, biológiai jegyzetek kíséretében. Az utóbbi két munkája alapján az erdélyi entomológusok között fogják mindenkor emlegetni.

Irodalmi munkásságának ha nem is teljességéhez, a jellemzéséhez azonban mindenesetre hozzátartozik még – a népszerűsítő cikkekről ezen a helyen nem emlékezünk meg -, hogy ne feledkezzünk meg petrográfiai és pedagógiai tárgyú dolgozatairól. Szülővárosának varázsa úgy látszik végig kísérte egész életén. Legalább ezzel tudjuk magyarázni a kőzettan újabb kutatásai iránti állandó érdeklődését. Váci tanár, illetőleg podolini igazgató korában (1894-ben Podolinba, majd a következő évben Nagykanizsára kerül hat évre igazgatónak) írja meg *A nevezetesebb szilkátcsoportok,* illetve *A magyar és erdélyországi irachitképlet* című értekezését, amelyben a vitás és nehezen osztályozható kőzetcsoport ismertetését adja. Különösen érdekelte a kőzettannak újabb, strukturális, vegyi és származástani s a földtannak nagy összegezést, szintézist tárgyaló munkái. Az utolsó könyvek egyike, amit közvetlenül halála előtt még egyszer áttanulmányozott és jegyzetekkel látott el, Uhlig: Bau und Bild der Karpaten-je volt. Erdélyi útjáról tért vissza vakáció végén, s úgy látszik az ott szerzett élményeit és benyomásait akarta a nagy bécsi geológus munkája révén elmélyíteni.

Pedagógiai írásai között forrás tanulmányokon alapul a nagykanizsai gimnázium történetét ismertető, amelyet a millénium alkalmával tett közzé. *Ifjúságunk házi és iskolai nevelése,* majd *Egészségügyi szabályok a tanuló ifjúság számára* címűekben nagy olvasottságának, ritka tapasztalatának, mélyen és melegen érző szívének, nemkülönben az ifjúság iránti szeretetének adja nem mindennapi, szokványos bizonyságát, s olyan oldalról mutatkozik be, ami az egyoldalúan képzett szakemberek lelkirajzát ritkán jellemzi. Éppen ez utóbbi vonása késztet azonban arra, hogy személyében a kiválóan képzett zoológus mellett meglássuk egyrészt a természetrajz többi ágában is alaposan jártas, másfelől meg az elméleti pedagógiában az átlagon messzefelül emelkedő szerzetestanárt.

Élte utolsó szakában (Vácott hét, Selmecbányán két évig tanárkodott, nyugalmi éveit Veszprémben és Temesvárott töltötte) rengeteget olvasott. Főleg csillagászati, földtani és természetbölcseleti munkákat forgatott, s bíráló figyelemmel kísérte az ezen a téren jelentkező szintetikus jellegű szellemi erőfeszítéseket. Örömmel s nem lankadó érdeklődéssel szemlélte azonban a magyar természettudomány újabb haladását is, amelynek izmossá fejlődésében jelentős része volt.

Frideczky József:

MAYWALD JÓZSEF

(1849-1911.)

Nagy örömmel vállalkoztam arra, hogy egykori kedves tanáromnak arcképét megrajzoljam. Az a hála késztetett erre, amelyet érzek a piarista gimnázium és volt tanáraim iránt, akik között Maywald József hatott rám legmélyebben. És most mégis, mikor az írógép előtt ülök, zsibbadást érzek ujjaimban. Félek, hogy nem tudok hozzá méltó jellemrajzot adni, mert annyi személyes emlék fűz hozzá, olyan sokáig dédelgetett emlékek, hogy félek, hogy a sok szubjektív benyomás között elvesz az igazi Maywald József. Mégis bármily gyarló is ez a rajz, megpróbálom erőmhöz képest megközelítőleg eltalálni az igazi vonásokat, és remélem, hogy ha sok egyéni világítást vetítek is az arcra, nem fog teljesen kivetkőzni valóságából. Leírom őt, ahogy szinte félszázad ködéből elébem lép, ahogy emlékszem rá, járására, beszédére, tanítására. Azután ezekből a vonásokból megpróbálom kihámozni a lelket, a jellemet, megpróbálok objektív kritikát adni Maywald Józsefről, a nevelőről, a tanárról.

őszbe csavarodott fejjel látom magamat kis diáknak, amint reggel háromnegyed nyolc előtt végigmegyek a régi Városház-tér árusai közt. Elbámészkodtam az aszaltszilvából összeragasztott, fényes papírláncú Mikulások és krampuszok közt. Egy kicsit össze is fagyott a lábam. A Városház órája a toronyból a görög istenszobrok közül veri a háromnegyedet, és figyelmeztet, hogy jó lesz sietni befelé a piarista iskolába. Jó lesz egy kicsit átnézni a leckét, mert az első óra Maywald órája, és nála nem lehet számítani. Meglátja, ki készült, ki nem az órájára.

Az osztály képe teljesen más, mint egyéb órák előtt. Az egyik diák nagy igyekezettel magyarázgatja gyöngébb társának Livius egy-egy nehezebb helyét. Az kínos arckifejezéssel próbálja megérteni a mélységeket, pedig máskor ilyenkor még a folyosón kergetőzik, vagy a szomszédját bosszantja. Mi lesz, ha nem tudja a leckét? Maywaldnál nem lehet csalni.

Megszólal a csöngő, és egyszerre síri csönd lesz az osztályban. Kinn a folyosón, az osztályterem előtt már ott áll Maywald. Egyik keze a cingulusába dugva, a másikkal melléhez szorítja a kinyitott Liviust, ujjai közt könyvéhez szorítva a bőrtokot az aranyórával. Most fejezi be a készülést az előadásra. Ő magától is pontos készültséget kíván épúgy, mint a leggyöngébb tanulótól. A könyvet és jegyzeteit nézi, de közben szemüvege fölött be-betekint az osztályba, pedig nincs egy pisszenés sem.

Most összecsukja a könyvet, ujjaival ráfésüli pár szál hosszú ősz haját feje kopaszságára. Gyors léptekkel, fejét kissé oldalt hajtva megy föl a dobogóra. Imádság után kézlegyintéssel ültet le bennünket. Mialatt az osztálykönyvbe készül beírni a hiányzókat, az egyik diák, akinek a nevét éppen most diktáljuk be, kifulladva, piros arccal jön be, és félszegen, keserű mosolygással áll meg a küszöbön. Maywald szintén mosolygós arcai tekint feléje, és kezével is üdvözli. «Jó reggelt kis

fiú. Jól aludtunk? Jól esett a reggeli? Milyen kár, hogy iskolába kell jönni. Persze mindig az óra a hibás. Ugye, az járt rosszul? Vagy a villamos nem jött? Szegény kis fiú, igazán nem tehet róla.» Minden szem odanéz, mosolyognak zavarán. Biztos, hogy soha többet nem késik el.

Maywald előveszi noteszét, az elejéről kihív három-négy fiút, csupa B-vel, meg D-vel kezdődő nevek. Jaj, miért is van az F az elején! Negyediknek engem hív föl. Nagyot dobban a szívem, kezembe veszem a könyvet és a szótárfüzetet, és szorongva várom, hogy rám kerül a sor, és elmondjam a feladott rész rövid tartalmát a kellő tárgyi magyarázatokkal. Majd a tartalom alapján rövid mondatokat oszt ki a felelőknek, hogy magyarról latinra fordítsák. Félelemmel telve várakozok, mert nem készültem lelkiismeretesen. A szótáram ugyan tele kiszedett szavakkal, de mivel untam a keresgélést a szótárban, csupa ismerős szót írtam ki. Pedig mennyi az ismeretlen! Nem szól semmit. Ha nem lesz sok ismeretlen szó a feladott mondatban, talán megúszom. Szerencsém van, könnyű mondatot kapok, szavait tudom, legalább azt hiszem, hogy tudom: «Sok igavonó állat leesett». Mikor rám kerül a sor, nagy diadallal mondom ki a vélt igazságot: «multi iumenti lapserunt». Maywald figyelő arccal tekint maga elé, a kezét ernyőnek a füléhez teszi, hogy egy hangot se veszítsen el a bölcseségből, s közben biztatólag bólogat a fejével, hogy csak folytassam. Csak mikor befejeztem, ejti a könyvet az asztalra, és kedves mosolygással kérdi: «De egyéb baja nincsen? Nem baj, fő az egészség!» Én hebegve kapkodok, és próbálok javítani, de már ekkor kérlelhetetlenül veszi ceruzáját és a noteszt. «Nem, kérem, ezt bejegyzem, ezt megörökítem. Hogy mondta a kis fiú? Mul-ti iu-men-ti la-pse-runt.» Általános derültség, és én megszégyenülve, megsemmisülve megyek helyre. Búcsúzóul még egy-két komoly szót intéz hozzám: «Fiú, fiú, így nem kapod meg a kettesedet». Ez a szégyen az osztály előtt! Hatvanöt fiú közt egynek volt jelese, és velem együtt hatnak kettese. Én pedig elbíztam magamat. De most megjártam. Miért is nem készültem lelkiismeretesen? Belelátott gyarló csel vetésembe. A három elégséges tanuló még mindig kétségbeesetten evickél, hogy megmentse elégségesét. Az osztályban mindenki feszülten figyel, mert ha a kihívottak valamit nem tudnak, a padokból kérdez valakit. Ott jár a padok közt, és nézegeti, kit kérdezzen. Kézzel-lábbal igyekszem jelentkezni, de egy szempillantásra se méltat. Meglátja, hogy az egyik fiú a pad alatt játszik valamivel. Nem hallotta Maywald kérdését az egyik felelőhöz, hogy hányféle lehet az óhajtás. «No majd megmondja nekünk B.» Mint végítéleti trombita hangzik az elszórakozott fiú előtt a felszólítás. Nem tudja hamarjában, hol van. Maywald mosolyog. «Szegény kis B., nem tudja hányféle lehet a kívánság. Szegényke, ugyan mit kívánjon a tanár bácsitól? No mondja csak bátran kis fiú. Lehet kívánni babát, puskát... na meg aztán csörgőt.» A mosoly végigfut az osztályon, és egyszerre tíz-húsz kéz nyúlik a magasba. Jelentkeznek, hogy ők tudják. Így egy órán belül az egész osztály folytonosan foglalkozik, és élénk részt vesz a munkában.

Következik a szöveg magyarra fordítása. Itt nyelvtani kérdésekkel ellenőrzi, hogy tényleg alaposan érti-e a fiú a szöveget, vagy pedig csak sejti az értelmét. Megköveteli végül a szöveg magyaros, jó stílusú fordítását is. Alaposabban ezt a szöveget átdolgozni nem lehet.

Az óra vége felé odamegy a katedra asztalához, féloldalt megnézi óráját. Majd a jobb tanulók közül hív föl egyet, aki a következő napi anyagot olvassa, és próbál fordítani belőle, amennyire a tudása terjed. A nehezebb kifejezéseket Maywald megmagyarázza, de nem téveszti szem elől a tárgyi magyarázatokat sem. Magunk előtt látjuk Hannibal seregét, amint a nagy hóban az Alpok sziklái közt bukdácsol,

az egész átkelés az Alpokon megelevenedik előttünk, ahogy az a régi római gyerekek előtt állhatott, akik saját anyanyelvükön olvasták azt. Figyelmeztet a stílus szépségeire, a leírás elevenségére. Együtt élünk az auctorral. A csengetés nem zavarja Maywaldot. Amíg be nem fejezi a magyarázatot, amely nem lépi túl sokkal az órát, nem mehetünk ki és nem mozgolódhatunk.

A mindennapi óramenet egyforma rajza nem meríti ki Maywald módszereit, nevelői módszerét csak halványan érzékelteti. Módszere az ész tökéletes művelése, mert el tudja érni, hogy a diákok érdeklődjenek a tárgy iránt, hogy folyton készüljenek, ésszel és megértéssel dolgozzanak, és ne értelmetlen szavakat magoljanak. De bármily értékes az ész művelése, a nevelői munka mellett másodrendű értékű. A szív, az akarat képzése époly fontos módszerében, mint az észé. Ezt bizonyítja mindjárt az osztály hierarchiája.

A piarista intézetbe az én időmben igen sokféle fiú járt. Voltak ott arisztokrata fiúk, gazdag gyárosok fiai, voltak pesti polgári családok, kereskedők fiai és voltak, mint én voltam, szegény fiúk, kisiparosok, munkások és parasztok fiai. Ezt a konglomerátumot egy családdá olvasztani nem lehetett könnyű feladat. Maywaldnál az osztálykülönbségek teljesen eltűntek. Ő csak jó és rossz tanulót ismert szigorúan igazságos mérlegen mérve. Senkinek származására, összeköttetéseire tekintettel nem volt. Semmi hízelgéssel, kedveskedéssel vagy pláne más eszközökkel lekenyerezni nem lehetett. A mi osztályunkban az első tanuló, Maywald kedves tanítványa, egy arisztokrata fiú volt. De arról kétségbevonhatatlanul mindenki elismerte, hogy tényleg a legtöbbet tud közülünk.

Nagyon vigyázott a diákok elültetésére is a padokban. Nekem, szegény fiúnak a jobboldali szomszédom az osztály legjobb tanulója, arisztokrata fiú volt, ma püspöki teológiai intézeti igazgató. Előttem szintén arisztokrata fiú ült, ma egy felvidéki megyénk alispánja. Mellettem egy időben egy közepes tehetségű horvát arisztokrata fiú, később egy szintén szegény fiú ült, az osztály legjobb szavalója, később tanácsos. Hátam mögött ült Maywald egyik legkedvesebb tanítványa, egy kávéháztulajdonos fia, ma latin ifjúsági lapunk szerkesztője, kitűnő gyorsíró és zenész. Ily környezetben rám is ragadhatott valami. Hátul nagyrészt a kissé lassúbbak ültek, akiket nem kellett állandóan szemmel tartani, hogy ne zavarják az előadást, noha csendes nyugalmukat óra közben ő maga gyakran zavarta.

A különböző fiúkkal eljárásmódja is különböző volt. A félénkeket bátorította, úgyhogy a gyöngébbeknek is érdemes volt igyekezniök. A tehetségeseket és igyekvőket, mint atya gyermekeit szerette, és még hatodikban is tegezte. A magázás eleinte kissé gúnyosan hangzott az ő szájából. Azokat viszont, akik beszélőkészségükkel akarták pótolni a tudás hiányát, gúnnyal üldözte. Az osztály nevetése a leghetykébb fiút is megrémítette. Megakadt a szavuk, mert az osztály, mely a tanárral szemben össze szokott tartani, itt a tanárnak adott igazat. A belátóknak igazságérzetére hivatkozott. Egy-egy sikertelen felelet után megkérdezte: «Fiú, fiú, tedd a kezed a szívedre, és mondd meg őszintén, mit érdemelsz? Mást nem adhatok, mint amit érdemelsz.» Nem tűrte, hogy sugdosással tegyék hamissá ítéletét a fiú tudása felől. Egy alkalommal nekem súgott kéretlenül egyik osztálytársam. Maywald mosolyogva szúrt oda felém: «Non est ex horto flosculus ille tuo». A fülem tövéig vörös lettem az elintézésre. Máskor észrevette, hogy én sugdosok egy gyengébb tehetségű, de igyekvő fiúnak. Egy darabig meg-megállt a kérdésekben, és erősen fújta a levegőt orrlyukaiból elégedetlensége jeléül. Én nagy merészen – nem tudom, honnan vettem a bátorságot – újra súgtam. Ekkor odajött elém és odaszólt, hogy belém fagyott a vér: «Óra után feljössz a szobámba». Akkor még

nem tudtam, hogy védőszentjének, a piarista rend szent alapítójának kedves módszerét követi ezzel. Rémes szorongással néztem ki a Kötő-utcára (ma Piarista-utca) a ma is meglévő régi házra. Óra után a folyosókon át mentem a rendházba a második emeletre, Maywald szobája elé. Nemsokára félrefordított fejjel, kissé előrehajolva jött Maywald. A kulcs megfordult a zárban, és én bent voltam a szobában. A nap a fényes Dunakorzó felől vakította szemeimet. Ott álltam egyedül előtte, akitől még a tömegben elvegyülve is féltem. Letette könyveit, noteszét,, óratokját az asztalra, aztán halk lépésekkel jött elém. Kis pocakja szinte a mellemet érintette, aranyszegélyű csíptetőjét hirtelen leejtette, és rövidlátó, de mégis mélyennéző szemeivel nézett a szemem közé. «Fiú, fiú, te ma nem tudod, mit csináltál... Nézd csak, ennek a szegény P.-nek az apja panaszkodott, hogy a fia nehezen tanul, pedig mindent elkövet, hogy előremenjen. És te szívedre veszed, hogy ez a szerencsétlen fiú miattad ne tanuljon semmit? Fiú, fiú, ha így viselkedel, elveszted előttem a renomée-dat.» Homályba borult szemmel támolyogtam ki Maywald szobájából, és ha nem is értettem egészen, mit árthat a fiúnak az én súgásom, többet nem súgtam neki.

A képzelőtehetséget is fejlesztette Maywald módszere. Rég letűnt római, görög időket úgy megelevenített, hogy bennük éltünk. Most is előttem áll magyarázatai szerint a Laokoon-csoport az Aeneisből vagy Achilleus pajzsa az Iliasból, amint Lessing nyomán magyarázta. Horatius római ódáit, szatíráit vagy Sokratest Xenophon vagy Platon alapján még mindig az ő magyarázatában értem. Hasonlíthatatlan tökéletességű, kristályvilágosságú nyelvtana még most is ott van könyveim közt – az a példány, amelyből nála tanultam -– és ma is annak alapján tudom a görögöt.

Látom aztán őt a körmeneteken, amint vezeti az osztályt, látom a régi kápolna kórusán, amint orgonál, látom az oltár előtt, amint misézik. Magas alakja sudáran emelkedik az oltár lépcsőjén Kalazanci Szent József képe előtt, és ősz hajára rásüt a reggeli nap. Hallom még most is intelmeit a gyóntatószékben.

* * *

Könnyebb feladatomat elvégeztem. Próbáltam megérzékíteni Maywald Józsefet, amint az osztályban uralkodik az elemek felett. Csupa egyéni benyomás és nem adhatja az egész Maywaldot, de hiszem, hogy akik nála tanultak, reáismernek az arcképére. Most igyekszem objektíven tekinteni egykori kedves tanáromra, megbírálni tanító és nevelő módszereit. A korba állítva próbálom megérteni.

A XIX. század utolsó évtizede, amelyben Maywald ereje teljében állott, és amikor nekem volt szerencsém tőle tanulni, a Bourget-től fin de siècle-nek nevezett időszak. E kor pontos rajzát két nagy írónknál találjuk meg: analitikus, a kor elemeit kutató rajzát Szekfű Három Nemzedékében, szintetikus, megelevenítő rajzát Herczeg Ferenc regényeiben és színdarabjaiban. Ami a kor bírálatát illeti, bizonyos fokig elfogultan ítéljük meg talán a közelmúltat. De ha teljesen objektíve nem is ítélhetünk, vannak elemei a bírálatnak, amelyek nem lehetnek kétségesek. Ha a fin de siécle-t, a század végét, a ferencjózsefi kor csúcsát az anyagi jólét szempontjából tekintjük, senki sem tagadhatja, hogy ez a kor messze fölötte állott a mi szűkölködő korunknak. Ha a XX. század eleje a háború előtt szellemi műveltségben és ízlésben magasabban állott is a század végénél, bizonyos, hogy a fin de siècle a mai kor műveltségét maga mögött hagyta. Erkölcsi szempontból tekintve viszont a század végét, nem lehet oly lelkes laudator temporis acti, akinek ne kellene elismernie, hogy a század vége sok hamis fényt hordott magában, erkölcsileg

pedig lanyhulást, akaratlanságot, züllést és a világháborúban bekövetkezett bukás csiráit. Amennyire visszasírjuk a régi jó békebeli állapotokat, annyira szégyenkezve gondolunk vissza mindnyájan erre az erkölcsi süllyedésre a felbomlás előtt.

Az erkölcsi romlásnak, a léhaságnak gyökere a vallásos gondolkodás hanyatlásában, a vallási közönyösségben vált nyilvánvalóvá e korban. A századvégi ember liberálisan gondolkodott, nem szeretett semmiféle korlátot. A legtehetségtelenebb ifjonc is meg nem értett mély egyéniséget és életundort affektált. Hivalkodott továbbá azzal, hogy a gazdasági tekinteteket, a pénzt megveti. A könnyelmű, vagyonokat egy éjtszakán át elverő gondolkodás, melyet a feltörekvő zsidóság termelt ki előbb a gentryben, majd a városi polgári osztályban is, magára a zsidóságra is átterjedt. A közéletbe bedobott «úri modor» jelige lezüllesztette a földbirtokos osztályt, megmételyezte a polgári osztályt. De maga a zsidóság is sokszor áldozatává lett az úri modor majmolásának, és előkészítette ezzel az ugyancsak a zsidóság által terjesztett kommunizmust.

A századvégi gondolkodás meglátszott a piarista iskola tanulóanyagának viselkedésén is. Az ifjúság elbizakodottan tekintett mindenre, ami papoktól jöhet. A polgári fiú azért jött ide, mert előkelő, úri dolog volt a piarista iskolába járni, ahol arisztokratákkal tegeződhetett. Önmagában a legtöbb diák egyéniségnek képzelte magát, aki vezető szerepre van hivatva, és akinek a jó szerzetesek nem sok újat mondhatnak. Hiszen az iskola meséit az élet gyors menete, újszerű eszméi úgyis avultakká tették. A tanárt ezek a diákok szüleikkel együtt kellemetlen közegnek tekintették, akinek szeszélyeit kitanulva a diák átbukdácsolhat jól-rosszul az unalmas, haszontalan anyagon, hogy hatalmas újító eszméit majd ott kinn az életben érvényesíthesse.

Állítsuk be ebbe a milieube Maywaldot. Mindjárt eleve megmondhatjuk, hogy Maywald kérlelhetetlen üldözője volt a századvégi felületes korszellemnek. Gondoljuk csak el, hogy a beképzelt ifiúr – tegyük hozzá, hogy a polgári származásúak voltak jobban beképzelve -, akinek atyja nemrég gyűjtötte vagyonát és aki apján is túltevő hódításokról álmodott, hetyke öntudattal állott meg Maywald előtt, és rajta is megpróbálta eleinte, mennyire fölényes tud ő lenni a tanárral szemben. Maywaldnak első dolga volt a fiúban ezt a beképzelt öntudatot letörni. Nála nem lehetett féltudással, biztos fellépéssel hatni. A handabandázót gúnyos modorával kérlelhetetlenül a földig alázta az egész osztály előtt. Az osztály, a diákok összessége, mint köztudomású, általában kölcsönös biztosítási szövetkezet a gyengébb tanárokkal szemben. Maywald ép ezt az osztályszolidaritást tudta megtörni. Nevetni mindenki szívesen nevet, még a társa rovására is. És az osztály nevetése ölt, a hencegő, fölényes modorú elhallgatott, megjuhászodott. A szülői házban és az ismerősök körében bevált módszerei nem hatottak, teljesen elveszettnek érezte magát. Ha volt benne belátás és bizonyos alkalmazkodó képesség, nekifogott a tanulásnak, és szorgalmával igyekezett pótolni azt, amit fölényeskedéssel elérni nem tudott. Bizonyos fokig betört vagy teljesen elveszett, mert a bírálatnál Maywald kérlelhetetlenül igazságos mérlegelőre talált, akinél semmi külső befolyás nem használt. Mire van szüksége egy szerzetesnek, mit adhat neki a külvilág, amiért „érdemes volna eltérni az igazságtól?

De üldözte Maywald a korszellemet nyílt támadással is. A fin de siècle művészi érdekeltségei a kor ízléstelen ízlését, a szecessziót mint a jövő nagy művészi gondolatát trombitálták be. Maywald szerint a szecesszió név önmagát magyarázza, mert félrevonulást jelent latinul, annyira rosszul lesz tőle az ember. A kor fiai biztosan nagy elszörnyűködéssel hallották a megsemmisítő kritikát az új divatról.

gedig az élet Maywaldnak adott igazat. Ki tartja ma a szecesszió alkotásait művészetnek? a mai nemzedék azt se tudja, mi az.

Vagy rámutatott gúnyos lenézéssel a kor felületességére is. Homerosban például előfordult az *εντεσίεργος* kifejezés. Kikerestette a szót az iskolában használt homerosi szótárban. «Edényben dolgozó», találtuk meg a jelentést. Csak az volt a baj, hogy így teljes képtelenség jött ki a szövegből: «edényben dolgozó lovak». Maywald megmagyarázta. A szótáríró a szerkesztésnél egyszerűen lefordította német szótárforrásának kifejezését, «im Geschirre arbeitend», anélkül, hogy a fáradtságot vette volna a jelentést a szövegből ellenőrizni. Így lett a «hámban dalgozó»-ból «edényben dolgozó.»

Ezek alapján bátran kimondhatjuk, hogy Maywald korától elmaradt tanár volt, amint a kortól, a kor bogaraitól az egész piarista iskola is elmaradt ebben a korban. Általában, ha a piarista iskola fejlődését tekintjük, azt mondhatjuk, hogy a piarista iskola mindig kész volt okkal-móddal átvenni az újat, de főelőnye a világi iskolák felett mégis mindig az volt, hogy a divatnak sohasem hódolt be teljesen és Így mentes volt a világi iskolák baklövéseitől. A piaristák közt mindig vannak lelkes *és* tehetséges fiatal tanárok, akik szívvel-lélekkel kerçsik a haladást, a jót az újban, de az intézet szelleme megakadályozza azt, hogy a napi divat hóbortjának beugorjanak.

A korától elmaradottság volt az oka, hogy Maywaldot igen sok diák gyűlölte. Bármily szeretettel emlékszem is én magam vissza kedves tanáromra, igyekszem megérteni ennek a gyűlöletnek okait, mert hiszen vannak tanítványai közt, akik máig sem tudják elfelejteni, hogy gúnyos modorával sokszor megszégyenítette őket a «pedáns tanár». Mint láttuk, Maywald ép azokat sújtotta gúnyos szavaival, akik bizonyos aggresszivitással léptek föl, és az akarat erejével, ügyeskedésekkel próbálták pótolni tudásuk hiányait. Ezekkel szemben Maywald mindig védelmébe vette és kiemelte azokat, akik tudtak, de félénkek és ügyetlenek voltak. Ismét személyes esetemmel illusztrálom a tételt. Egyetemi hallgató koromban magához hivatott, hogy kondíciót akar adni, amint akkor hívták a leckeadást. Tudta, hogy szegény fiú létemre rászorulok. Egy gazdag nagyiparos fiát, nagyon szorgalmas, jó, de kissé nehéz felfogású fiút kellett a pótvizsgára előkészíteni hetedik osztályból. Megmondta, hogy az igék perfectumait és supinumait nem tudja, s ezt kell vele gyakorolni. Majd megkérdezte, mit fogok kérni. Élhetetlen fiú létemre félve mondtam: «Tíz-tizenöt koronát egy hónapra». Maywald csak ennyit mondott erre: «Bízza rám, majd én elintézem». Július végén elhűlve láttam, hogy majdnem kétszer annyit, huszonöt koronát kapok. Igaz, hogy napi egy óra helyett 2-3 órát is adtam, és a vizsga sikerült.

Már most kérdés, hogy helyes-e az élhetetlennek ez a segítése az életrevalóval szemben tisztán a tudás jutalmazására? Volt idő Sturm und Drang korszakomban, amikor én magam is elítéltem ezt a módszert. Istentelen koromban, úgynevezett «felvilágosodásomban» bizonyos haragos gyűlölettel tekintettem vissza a piarista iskolára. Azzal vádoltam, hogy ez az iskola letöri az akaratot, és helyette a tudást emeli a polcra. Azt láttam, hogy az életben érvényesüléshez a tudás nem elég, oda bizonyos aggresszivitás, akaraterő is szükséges, és vádoltam a piarista iskolát, amely az akaraterőt a tudásnál kevesebbre becsüli. Vádoltam, hogy nem készít elő az igazi életre, az élet küzdelmeire.

Ma másképen látom a dolgot. Az igaz, hogy az élhetetlennek nincs joga panaszkodni, hogy az élelmes, aki nála kevesebbet tud, többre viszi. A világot elsősorban nem a nagy tudósok viszik előre, ha fontos eszközei is a haladásnak, hanem azok, akiknek elég a bátorságuk, az akaraterejük, hogy a haladás eszméit megvalósítsák.

Nem az az igazi jótevőnk, aki először jött rá arra, hogy a kenyérmagvak tápláló ereje nagyobb a gyökereknél, hanem az, aki az emberi lustaságot és csökönyösségét megmozgatta, hogy a földet megműveljék. Nem a távíró vagy a gépek feltalálója az igazi jótevő, hanem, aki e találmányokat a gyakorlati életben megvalósította. Nélküle a gépek érdekes kísérleti tárgyak maradtak volna.

És mégsem lehet elítélni Maywaldnak, a piarista iskolának a módszerét. Akaraterőt sem adni, sem végleg letörni nem lehet, csak bizonyos esetekre háttérbe szorítani. Maywald módszere, bármily gyűlöletes lehet is az aggresszív akaratnak előtt, apró bosszúságokon kívül nekik semmi bajt nem okozott. Sőt akaraterejük a nyomás alatt csak megerősödött. Viszont amennyiben engedtek, kénytelenek voltak tudásuk hiányait pótolni. Már pedig senki sem tagadhatja, hogy akaraterős férfinál sem árt a tudás, a pontos, biztos tudás. Igaz, hogy az országok jólétét nem a bölcselők valósítják meg, mint Platon szeretné, hanem azok, akik a bölcsek gondolatait keresztül tudják erőszakolni, és korukat akaraterejükkel vezetni tudják. De az is bizonyos, hogy a társadalomnak mérhetetlen károkat okoz az, ha a vezetők nagy akaraterejűek kellő ítélőképesség nélkül. Korunknak sokszor ez a hibája.

Az élhetetleneknek pedig egyenest áldás volt Maywald módszere. Míg más iskolák az élhetetlent egyszerűen félredobják mint a társadalom haszontalan tagját, akivel «nem érdemes vesződni», Maywaldnál a félelmes konkurrenciától megszabadulva bátran érvényesíthették észbeli tehetségeiket, és megtanulták, hogy szorgalmas, komoly munkával igen sokszor lehet pótolni a támadó akaraterőnek, az aggresszivitásnak a hiányait is.

Maga Maywald is másképen járt el a gyorsírási órákon. Ott nemcsak a tudást, hanem az érvényesülési képességet is tekintetbe vette. Tanítványait állandóan vitte a gyorsíró versenyekre, és ott a küzdőtéren szoktatta őket á küzdelemhez. Itt kérlelhetetlenül kiselejtezte az élhetetlenséget. Így például engemet is eltanácsolt, mert rövidlátó szemeimmel a tábláról nem tudtam elolvasni a felírt szöveget.

Összefoglalva most már Maywald nevelői egyéniségét, kimondhatjuk, hogy csalhatatlan tudással, kérlelhetetlen igazságérzettel bírálta meg a fiú tudását. Éles szemmel meglátta mindenkiben a csirákat, amelyekből a tudást kifejleszthetti, bátorító szavakkal buzdított a szorgalomra a tudás érdekében, és kegyetlenül letört minden törekvést, mely a pontos munka helyett felületes munkát akart érvényesíteni. Ha az akaraterőt nem is bocsátotta szabadjára részint a fegyelem érdekében, részint magának a fiúnak javára, hogy tudása annál tökéletesebb legyen, az eszközöket mindenkinek megadta, hogy kiki egyéni ereje szerint felhasználhassa azokat. Erkölcsileg irtott minden szertelent, minden divatszerűt, ami az általános értékű rovására megy.

A szigorú tanárban, a félelmes nevelőben mégis érző emberi szív rejtőzködött, aki az élet igazságtalanságait, szenvedéseit fájdalommal, magát az életet bizonyos derűs humorral tekinti. Humorára, igénytelenségére jellemző az eset, mikor egyik világi kollégáját, szintén filológus gyorsírót, meglátogatta szakadó esőben, s ezzel állított be: «Azért jöttem most kolléga úrhoz, mert tudom, hogy ilyen időben minden tisztességes ember otthon marad». Jó szívéről, amellyel szűkölködő embereket titokban is megsegített, még ma is sok történet kering.

A piarista iskola sokoldalú, igen különböző egyéniségű tanárokat ad az ifjúságnak. Ezek közül az egyéniségek közül Maywald egyike a legérdekesebbeknek, akinek módszere reprezentatív és jellemző a piarista módszerekre általában. Alapos, komoly munkát, vallásosságot tanulnak ott a diákok elfogultság és maradiság nélkül. Ma is hálás vagyok, hogy ennek az iskolának a növendéke lehettem.

Karl János:

CZIRBUSZ GÉZA

(1853-1920.)

Az első világháború vége Európa történetében éles határvonal. Ma már világosan látjuk, hogy a húszas évektől kezdve milyen mélyrehatóan alakul át földrészünk valamennyi népének szellemi, erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai élete. A nagy mérkőzés egy minden ízében eredeti kornak a záróköve. Ha nem is vállalkozunk a *laudator-temporis acti* szerepére, annyit mégis el kell ismernünk, hogy sötét felhőkkel teli napjai mellett voltak derült égboltú, izzó napsugárban fürdő szakai is. És éppen ez utóbbiakra volt szükség, hogy azok kedvező légkörében naggyá fejlődhessen és megizmosodhasson művelődésünk számos tényezője. Közülük csak áhítattal gondolhatunk a tudománynak terebélyes fává bontakozására. A valamikor egységes, közös törzsnek szaktudományokra való különülése ez időtáj t~ vesz gyorsabb ütemet. Úgyszólván minden egyes szaktudomány kihangsúlyozza múltjának imént érintett szakaszát. A földrajz sem kivétel. Nálunk és külföldön eredeti, ritka elmék állanak szolgálatába. Fáradozásuk eredménye az újkori földrajz szép szellempalotája. Magyar földön ennek a megteremtésében jelentős szerep jutott rendünk egyik tagjának, Czirbusz Gézának.

A földrajz jelenlegi művelői, kutatói és oktatói között még szép számmal élnek, akik személyével valamiféle közvetlen kapcsolatban voltak. Rájuk gyakorolt hatása sokkal mélyebb volt, hogysem működését «történeti távlatból» ítélhessük meg. Éppen ezért egyéniségéről és tudományos érdemeiről eléggé ellentétes felfogások hangzanak el, s mindenkinek, aki hozzá közeledik azzal a céllal, hogy szellemi képét megrajzolja, ezekkel számolnia kell. Annyi azonban bizonyos, hogy nélküle a századforduló magyar földrajzáról szerkesztett kép nem teljes.

Tanári működésének 30 éves fordulóján életrajzát saját maga írta meg a sátoraljaújhelyi gimnázium 1904-5. tanévi Értesítőjében. Szokatlan és őszinte vallomás, amilyet csak rendkívüli személyiségek engedhetnek meg maguknak, s csak tőlük nem veszi nagyobb kritika nélkül a közönség. A nem mindennapos írásból tudhatjuk meg a gyermek- és ifjúkorára vonatkozó adatokat. Ezek szerint Kassán született, a szabadságharc utáni szomorú időkben, 1853. szeptember 17-én. Különösen dícsérőleg szól édesanyjáról, aki az iparoscsaládnak valóságos lelke volt. A háztartás irányításán kívül még ahhoz is volt érkezése, hogy fiait a német irodalom nehezebb, fejlettebb ízlést kívánó íróival megismertesse. Ugyancsak a szülői házban szokta meg, hogy mintegy lelki szükségletévé vált a finomabb muzsika. Ezt a nemes szenvedélyét késő öreg koráig megőrizte. Különösen szerette a nagy lelkiösszeszedettséget kívánó, nehéz Wagner-i zenét. Középiskolai tanulmányait a premontrei-ek jónevű kassai intézetében végezte, majd a pesti egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be, ahol földrajzi és történelmi előadásokon kívül a német nyelv keretébe tartozó kollégiumokat is látogatta.

Két évig volt már az egyetem hallgatója, amikor tetté érlelődött régi gondo-

lata: szerzetes tanár lesz. Rendünket Somhegyi Ferenc, Horváth Cirill és Szepesi Imre személyén át ismerte meg, akik azidőtájt az ország még egyetlen egyetemének voltak tanárai. 1875. október 7-én, 19 éves korában kezdette meg a próbaévet. Hittudományi tanulmányait magánúton végezte, mint kecskeméti tanár. Rendi életének kezdetéből tehát hiányzottak az ú. n. «növendéki évek», amelyek szellemtermékenyítő és lélekformáló hatása elvitathatatlan a közösségi élet szempontjából. Öröklött vonásán kívül talán ezzel is magyarázható zárkózottsága és túlságosan magának élése. A közösségbe felmelegedni igazán sohasem tudott. Külső megjelenése már messziről elárulta, hogy jobban érzi magát könyvei között, mint a társaságban. Visszavonultságot kedvelő típus volt. A goethei elvet élte: Ich bin frei, wenn ich bei mir bin.

Igénytelen, sokszor már a félszegség határát súroló külseje alatt azonban ritka s értékes lelket hordott. Sehogysem tudott megalkudni az élet durvaságával. Az eszményi humanitásért, szabadságért és szépért hevülő szívét nem egyszer Sebezte meg korának a hasznosra irányult őrült hajszája és a századfordulónak az a durva kíméletlensége, amellyel az emberiség örök erkölcsi és etikai kincseit igyekezett devalválni. Képzeletgazdag, színesen rajzoló és gyöngéden érző lelke sehogysem tudott ebbe megnyugodni. Mint valami «született ellenzéki», állandó küzdelemben állott korának nem egy irányzatával. A harcot azonban sohasem kereste. Életeleme volt. Szerette mint vitéz a fegyverét és nomád a paripáját. Eme lelki beállítottsága nélkül sem tudományos kötetei, sem más természetű írásai meg nem érthetők.

Harcias természetéhez meg volt a kellő szellemi felkészültsége és kifejező készsége. Polihisztor és vérbeli író. Rengeteget tanult, könnyen és gyorsan olvasott. Emlékezőtehetsége az adatok tömkelegének mozgósításában bámulatos hűséggel működött. Tolla alól pedig folyt a szó, mint a szövőgép orsóján a színes fonál. Szaktárgyában: a történelem, földrajz és német irodalom keretében minden valamirevaló alkotást ismert. Elmélyedéssel és ismételten elolvasta Puskin Anyeginjét, Longfellow Arany Legendáját, Wieland Agathon-ját és Oberonját, Byron Manfredjét és Don Juan-ját, Lenau Faust-ját, Hamerling gúnyos eposzát a Homunculust és a költők fejedelmének csúcsteljesítményét a Faustot. A magyarok közül Madách gondolatainál időzött a legszívesebben.

Sokat utazott. Harmincnégy évig volt a rend 11 gimnáziumának tanára. Az ország legellentétesebb tájú vidékein működött. Kecskemét, Kisszeben, Nagykanizsa, Temesvár, Kolozsvár, Léva, Sátoraljaújhely, Szeged, Veszprém, Nagykároly és Nagybecskerek, mind egy-egy jellemző vidék központja. Nemcsak ezek közvetlen környékét járta keresztül-kasul ottani tanárkodása idején, hanem távolabbi részüket is. Így ismerte meg tapasztalati úton Kisszebenből a Magas-Tátrát, Sátoraljaújhelyről a Hegyalját, Temesvárról Délmagyarország fürdőtelepeit és magas hegyvidékeit, Veszprémből a Bakonyt és Balaton környékét, Kolozsvárról Erdély jellemző részeit: a Gyalu-i és Rodna-i havasokat, az Érceshegységet, a hepehupás Mezőséget és a szászok kedvelt kirándulóhelyeit a Bucsecst és Csukást. Nagykárolyból az Ecsedi-lápot és a Mármarosi hegyvidék nehezen megközelíthető részeit járta, mint a Hoverlát és a Pruth zugóját.

Utazásai közepette megszokottságokkal és előírásokkal nem sokat törődött. Városi civil ruhájában, elmaradhatatlan kemény kalap jávai és fakószínű havelokjával bizony nem egyszer ecsetre kívánkozó volt. A hegyvidékeket mokány lovon járta 2-3 bizalmatlan külsejű móc, rumuny, esetleg hucul társaságában. Közben minden természeti tünemény és néprajzi jelenség egyformán érdekelte. Szorgal-

masan jegyezte az aprólékos adatokat. Közlésükkel nem sokáig várt. Egy és ugyanazon tárgyat, megfigyelést, problémameglátást több helyen és több alkalommal feldolgozott, a szerint, hogy milyen volt az olvasóközönsége. Ha a helyzet úgy kívánta, tudott szakszerűen akadémikusán írni. Inkább szerette azonban a könnyebb, szellemes és szórakoztató közlést. Semmitől sem irtózott úgy, mint az unalmasságtól.

Az itt mondottak igazolásául idézzük a «Délmagyarország Ormain» című tömör, adatokkal teli turista leírásából a következő három részt: «A Hidegpatak völgye a Luneli pojana mellett két ágra válik; egyik tovább északkelet felé tart, a másik a Baranyel patakot követi kelet felé. A kettő között jókora emelkedéssel a Baranyel háta domborul, melyen végig kell lovagolnunk, illetve lovaglással felváltva, kapaszkodnunk, hogy a Kraku Tucsila előtti jezerhez (tó) juthassunk. Választhattuk volna a déli Osztresul hátat is s a Kurerest (1772 m), Izvor (1916 m) alatt elértük volna ugyanoda, de ez hosszabb út s az eleje rendkívül fárasztó. E hegyeket különben lehet meglátni a Bárányul tisztázásairól, ahol sok szép orchidea, Epilobium, erdei és havasi viola élénkítik a friss pázsitot. Meglepő különösen a Tirs nevű tisztásról a kilátás, hol a Dragomirt (1770 m), Czarkut és a Tatárhavast (1580) pillantjuk meg egyszerre. Utunk a Baranyelen harmadfél óráig tartott, a sok kidőlt és széldöntötte fa, a folytonos emelkedés és az irgalmatlanul hideg szél igen megnehezítették előhaladásunkat. Amint a Krak erdőségéből a Baranu gyepes és árnyas magaslatára jutottunk, 1700 m magasban még kiállhatatlanabbul süvöltött az északnyugati szél, csupán a 100 méterrel lejjebb fekvő lefolyástalan kakás ingoványnál enyhült némileg, de amint kiértünk a lápmedencéből, azonnal újból megkezdte ostromát».

«Azután néztük a fejést, miként eregették egyenként a juhokat a dézsához, – mennyi pilula potyogott be a juhtejbe, milyen piszkos üstökbe gyűjtik a tejet s miként préselik belőle a túrót kellemetlen szagú bőrzacskókba. A pakurárok megkínáltak a friss tejjel, de én csak egy kanállal tudtam belőle legyűrni, mert láttam mennyi fekete gömböcske maradt meg a dézsa fenekén, midőn a tejet átszűrték a vászonrongyon keresztül. Nekünk ezalatt lópokrócokat terítettek a sztina földjére, tüzet gyújtottak a pakurárok, melynél megfőzték rántott krumplijokat. A sztina csakhamar megtelt füsttel, ha pedig elhúzták a pokrócot a sztina nyilasáról, hideg szél süvített be a földkunyhóba s megdermesztette tagjainkat, mert akkor fagyott künn a pojánákon. Aludni sem lehetett, mert a pakurárok folyton be- és kijártak a sztinából, a lenyúzott birkabőrök, mosdatlan tejes csöbrök és túrószacskók meg olyan penetrális szagot terjesztettek, hogy Müller egész parfume-boltja se tudta volna ellensúlyozni e rohadó, poshadt bűzt. A sztina gazdája egész éjjel ébren volt, vigyázott birkáira és lovainkra, nehogy kullogó farkasok tegyenek bennök kárt, vagy romániai pakurárok ellopják, mert bizony megesik, hogy e havasi pásztorokat megtámadják a romániai pakurárok s elhajtják birkáikat, elveszik túrójukat, ráadásul még be is fakasztják fejüket.»

«Most pedig Turgenyev egyik szép költeményének travesztálásával zárom be útirajzomat, csakhogy a Jungfrau és Finsteraarhorn helyébe az egymással szembe» néző Gugus és Czarkut veszem.

– Mit látsz barátom a világból, te nagyobb vagy? – kérdezte a Czarku a Guguhegyet, évezredek előtt.

– Semmit. Köd és felhő gomolyog alattunk, aludjunk tovább – felelte a Gugu. És elmúltak évezredek, mint röpke percek, az idő végtelenségében. A Czarku megint megszólalt:

– Hat most mit látsz szomszéd?

– Tengert látok jobb és balfelől, mi pedig egy délről észak felé nyúló félszigeten ülünk. Különben puszta és néptelen minden.

Megint letűnt néhány évezred *az* idők forgandóságában s újfent felriadt a Czarku.

– Atyámfia fázom – így panaszkodik vala – mi történt velünk évezredes álmunk alatt? Mit látsz körülötted?

– A tengerek eltűntek – mondta a Gugu – két síkság lett belőlük. Mi meg jég és hótakarót kaptunk. Aludjunk tovább.

1904 július végén ismét felébredt a Czarku és megest meginterpellálta társát.

– Hát most mit látsz?

– Nagyon lefogytunk barátom; a leolvadt jég és hóvizek nagy darabokat szedtek le rólunk. Már csak keskeny gorccal vagyunk a Balkánhoz kötve s a két alföldöt nagy folyó köti össze. Valami turista mászkál rajtam.

Fújd le barátom magadról – unszolta a Czarku a Gugut, – ez a turista háromszor kaparászott a hátamon, még kompromittálni fog bennünket valami felolvasásával.

És a Gugu tetején olyan szél kerekedett, hogy sietve igyekeztem le róla a Reuseszt völgyébe. De a Czarku jóslata teljesült. Alaposan kompromittáltam szegényeket mai felolvasásommal.» (Turisták Lapja XVIII. évf. 11-12. sz.)

Ilyen, nem közönséges írói készséggel megáldva, egyenesen mulasztást követett volna el, ha azt parlagon hagyja. Fiatal korában azonban már őszinte hitvallássá érlelődött benne: a toll ma époly tanítási eszköz, akár a katedra, vagy színpad. És ezen meggyőződés adta kezébe a tollat, amelyet ha kellett, mint zsúrnaliszta forgatott mesterien, ha pedig lelkének szerkezete úgy kívánta, tudott olyan' sorokat is rónni, amelyek elismeréseként a világháború előtti feszültségekkel teli időben megszerezték számára az egyetemi tanárságot.

Hírlapi cikkeinek száma több száz. Fővárosi és vidéki lapoknak volt négyévtizeden át a munkatársa. Az utóbbiak közül a dunántúli, főleg veszprémi és a délmagyarországi, elsősorban a temesvári magyar és német sajtó közölték írásait.* Ez utóbbiakban jelentek meg a szépirodalom körébe sorozható tárcái, amelyek tartalmukkal és hangúkkal már nem egyszer a komikum határán mozognak. Pl. Tücsök a gőzfürdőben, víg tárca, Five a clook, családi kép a svihákok életéből, Gőzfürdő Kurtegebén, Cirok Muki jelölése, korteskomikum stb. Határozott tehetség volt a fonákságok meglátásához s azoknak torzító tükörszerű kivetítéséhez. Említettük fentebb, hogy szerette a muzsikát. Szenvedélyes színházlátogató is volt, s így az eddigiek után nem lepődhetünk meg, ha ismerősei egy szép napon nevét a színpadi szerzők között olvasták. Bűvös Erdőben című opera librettóját Genzinger nyomán írta, zenéjét pedig a temesvári 29. ezred katonai karmestere, Heller szerzetté. Kétszer került színre a Délvidék szellem és gazdasági metropolisában.

Szépirodalmi vonatkozású írásain kívül a vidéki lapokat túlnyomólag nevelés-tudományi és társadalmi dolgozataival kereste fel. Mindkettővel érdeklődést és mozgalmat akart kelteni a szerinte álmos és közömbös kortársaiban. Nem riadt vissza attól sem, hogy írói álnéven önmagával szálljon vitába. Nem nyugodott, míg ébresztő, ösztökélő sorainak nem látta a hatását. Veszprémben ő szerezte az első hívőket a Veszprémmegyei Múzeumnak, ugyancsak ő hangoztatta először a Dunántúli Kultúregyesület szükségességét. Az előbbi testet is öltött, és ma az ország egyik legértékesebb gyűjteménye. Nagykárolyban egy lápi múzeum felállításán fáradozik. Felveti az eszmét: a környék tollforgató! tömörüljenek a Kölcsey-

egyesületbe. Tanári működésének legkedveltebb helyén, Temesvárott, a Délmagyarországi Néprajzi Múzeum, az Arany János-Társaság és Délvidéki Kárpát Egyesület forrott össze a nevével. Az utóbbinak főtitkára is volt.

Szívesen foglalkozott politikai és közgazdasági kérdésekkel. Ezekre vonatkozó nézeteit azonban törekedett már messze hathatósabb fórumokon közzétenni. Legszívesebben dolgozott a századforduló tekintélyes, katolikus világnézetű egyetemes napilapjába, a Magyar Államba, az egykori Idők Tanúja szellemi és jogutódjába. Istenadta tehetséggel érezte meg, hogy a folytonosan hullámzó események közepette a nagy nyilvánosságot mi érdekli. Igyekezett is azt kiszolgálni, a nélkül, hogy csak egy pillanatra a közvélemény rabszolgájává vált volna. Szellemi függetlenségét mindennél többre becsülte. Megvoltak kristályszerűen kijegecesedett elvei, és azokat nem rejtette senki kedvéért a véka alá. Római rétorokat megszégyenítő fölénnyel védte a kereszténységet akkor, mikor a hitetlenség mármár diadalát ülte. Szűnni nem akaró pörölycsapásokkal illette a liberalizmust. Látnoki szemével a jövőbe nézett, s féltette tőle a történelmi Hungáriát. Az első világháború előtti idők legnagyobb szellemi betegségét, az anyagelvűséget pedig minden kísérő következményével együtt nem szűnt meg soha ostorozni. Bárhol és bármilyen vonatkozásban bukkant rá, végvári vitézekhez illő lendülettel támadott neki. Ilyenkor természetesen nem válogatott a kifejezésekben, s hogy az úgynevezett gyengéd, «szép lelkek» becsukták előtte az ajtót, magától értetődik. Mivel kortörténeti szempontból is tanulságos, az elmondottakat igazolják a következő szemelvények.

A század küszöbén című cikkében (Magyar Állam 1901. 1. sz.) ezeket írja: «Bármit mondjanak, a kaukázusi faj szellemi felsőbbségét, akarati energiáját elsősorban Jézus erkölcstanának köszöni, európai művelődés egyértelmű a keresztény műveltség fogalmával, keresztény világnézeten alapszik. A lélek halhatatlanságából folyik a személyes akaraterő, erkölcsi felelősség, személyi individualitás, talentumtisztelet, a lélek fennmaradásának tudatából következik a lélek ideális törekvésének, a szépnek, jónak, igaznak, vagyis a lélek érzelmi, akarati és megismerési alaptulajdonságának kultusza, az esztétikának, etikának, tudománynak helyes, mert természetes alapon való művelése és fejlesztése». Parlamenti jelszavak című cikkében az ország legnépesebb pártjáról, a liberális pártról a következő kemény jellemzést adja (1901. 240. sz.): «Liberalizmus III Ez a bolond jelszó 110 esztendeje bolondítja Európát. A megszeppent hierarchia, „a háttérbe szorított főnemesség és a buta mob Vállain felemelkedett spekulánsok és moneymakerek közkereseti társasága, mely kommerciális materializmusával a tudományt és sajtót, gyáripari vandalizmusával a szegény népet és a munkásokat tartja féken. Ez ipari és merkantilis vandálok mindenütt szerepelnek, hol külső ragyogás vagy zsebhaszon van kilátásban, övék az Andrássy-út, állami birtok, állami bérlet, vicinálisok, szállítás és a nagy hasznot ígérő üzleti társaságok $^{7}/_{2}$-ed része»..

Bizonyára akkor is elgondolkodtató volt, ma meg egyenesen tanulságos «Anglia romlása» című cikkének befejező része. (Magyar Állam 42. évf. 267. sz.) «A pénzszerzés valóságos őrültségként tombol Albion erkölcsi érzelmeiben. A gépekbe fogott milliók néhány ezer családnak és spekulánsnak zsebeit duzzaszt ják, ezekért a Nietsche-féle felsőbb emberekért fáradnak a mezei, forgalmi és gyári munkások milliói. Ha az ember kérdi: mi a célja e féktelen industrializmusnak?, azt felelik: a népesség szaporodása. Hát ennek mi a haszna? Az, hogy Anglia még többet termel, még több pounds-ot vág zsebre ;– hangzik a válasz. Vagyis a kisebb hangyabolyból nagyobb hangyabolyt csinálnak, de mennyi

fáradalom, könny, koplalás, erkölcsi bukás és lelki eldurvulás árán. Mert végtében is nem a pénzben rejlik a földi boldogság, hanem erkölcsi és lelki értékek felhalmozásában meg abban,hogy minden osztály s minden foglalkozáskör emberileg éljen. Az ember nem zoon ppliticon, hanem ember, kinek fizikai életén kívül bármily sorsú, bármily állásban legyen, szív és lelki életének is kell lennie, ha híjával van az utóbbinak, épúgy elsatnyul, mint a napfénytől megfosztott szobai virág. A nemzetek pusztulnak, ha csupán a materiális állam materiális céljainak élnek egyedül. Anglia múlt század természettudományú materializmusának politikai és szociológiai karikatúrája. Fékevesztett indusztrializmusával és szerzésvágyával nem Shakespeare nemzete többé, mely lélekben és transcendentális világban hiszen, hanem a földhöz tapadó Darwin, Herbert Spencer-féle evolucionista iskolának veszni indult martaléka. Ahol a civilizáció egyértelmű a társadalmi konvencionalizmussal, a vallás a hipokrízissel, ahol az élet célja profit csinálása és pounds-nak harácsolásában csúcsosodik, csakhamar összeomlik a civilizációnak és politikai hatalomnak minden vívmánya. Pedig Britannia oda jutott már.»

Számos, szebbnél-szebb, ma is időszerű részletet idézhetnénk még Czirbusz Géza hírlapi írásaiból. Az elmondottak és közöltek azonban megsejtetik már, hogy miért tartjuk őt a millenniumi boldog idők legképzettebb piarista hírlapírójának.

Hírlapírói tevékenysége aránylag lassan bontakozott ki, s így nevét az olvasóközönség csak fokozatosan ismerte meg. Idő kellett hozzá. Más volt a sorsa a földrajzzal foglalkozók körében. Itt úgyszólván mindjárt az első szereplésével a «beérkezettek» közé tartozott. Igaz, hogy ebben rátermettségén és szellemi felkészültségén kívül jelentős szerepet játszottak az akkori körülmények is. A magyar földrajz mint megszervezett tudomány akkor tette első lépéseit. Intézményei és szervei alig néhány évesek voltak. Amikor rendtársunkat az egyetem beiktatta polgárai közé, az ország egyetlen földrajzi tanszéke az 5-ik szemeszter működését kezdette meg. Országos nevű tanárát, Hunfalvy János ugyanis az 1870-71. évben nevezték ki az akkor rendszeresített «egyetemes és összehasonlító» földrajzi katedrára. A ma már külföldön is márkás nevű Magyar Földrajzi Társaság alig volt még féléves. Alapítása idején Ausztrália csak a partvidéken volt lakott. Belső pusztasága még teljesen ismeretlen volt. Ugyanilyen volt a helyzet a «sötét világrészben». Lázas munka folyt a Nílus forrásainak felkutatása és a belső területek meghódítása körül. Ázsiában az orosz kolosszus évről-évre továbbtolta határát dél és délkelet felé. Napilapok és izgató útleírások: Liwingstone, Nachtigall, Emin Pasa, Stanley, Burton, Speke mindezekről, mint izgató új dolgokról számoltak be és nagyban közreműködtek a földrajzi érdeklődés megteremtésében. A fiatal társaság dicséretreméltó módon igyekezett is ezt kiszolgálni. A főposta díszes tanácstermében, amelyhez a bejárás a Zsibárus és Gránátos-utca sarkáról történt, időnként előadásokat rendezett. Folyóiratában bőven ismertette az újabb felfedezéseket. A Földrajzi Közleményeket annakidején az ex piarista Berecz Antal szerkesztette. Ugyancsak ő volt a kiadója és szerkesztője a szép kiállítású és előkelő színvonalú Természetnek is.

Az Akadémia hivatalos kiadványain kívül más tudományos és népszerűsítő folyóirat alig állott a földrajzírók rendelkezésére. Aki magát geográfusnak tartolta, az előbb említett két lapban keresett érvényesülést. Itt jelentek meg Goldzieher Ignác, Vámbéry Ármin török és ozmán vonatkozású cikkei, Erődi Bélának szellemes Balkánt ismertető írásai, Zichy Ágoston és Zichy Edmundus grófok leírásai, tudósításai külföldi utazásaikról, Hunfalvy János beszámolói a földrajz tudomány haladásáról s Requini Géza, nagyváradi tanárnak jó készültségéről

tanúskodó, a fizikai földrajz körébe sorolható cikkei. Mellettük időről-időre megjelent egy inkább műkedvelőszámba menő tanulmány is.

Czirbusz Géza, mint vidéki kecskeméti, majd kisszebeni tanár jelentkezik két földrajzi tanulmányával a Természetben. Címük: A faj halálról, ill. A talaj emelkedésének és süllyedésének jelentősége. Ezeket követi rövidesen ugyanott még három: A víz és műveltségünk iránya, A szárazulatok növekedése, és A nép és nemzet képződéséről. Hozzájuk sorolható Az óceáni medencék, mint földrajzi egyedek tanulmány az összehasonlított földrajz köréből című, mely a temesvári iskolánk 1880-as évi Értesítőjében jelent meg. Mindegyik a maga nemében tökéletes, klasszikus írás. Ha honunkban akad majd lelkes vállalkozó: szerkesztő és kiadó, aki célul tűzi ki, hogy a magyar földrajzi irodalom fejlődését szemelvényekben mutassa be, az említettek közül valamelyiket feltétlenül be kell sorozni. Szerzőjük ugyanis mint kiforrott geográfus mutatkozik be.

Meg vannak már az elvei, nézetei. Világosan felismerhetők a későbbiekben megépítésre kerülő szellemi palotájának alappillérei és az azokat összekapcsoló ívek. Műveinek tanulmányozói meglepetve tapasztalják, hogy négy évtized után megjelent írásai sem árulnak el más irányt vagy szellemi állásfoglalást. Nála tehát «földrajzi fejlődésről» alig beszélhetünk. Ő nem indult el, mint annyi kortársa a földrajz egyik partjáról, hogy mint természettudós kikössön az embernél, vagy szellemtörténeti szemléletét kiegészítse a természettudományok szigorúan exakt és csak tényeket elfogadó módszerével. Geográfus kezdettől fogva a szó igaz értelmében. Beszéljenek azonban erre vonatkozólag ismét saját szavai: «Az ember a föld gyermeke, vagy találóbban, miként Ritter classicus földleírásában mondja, az ember és föld között oly viszony forog fenn, mint a lélek és test között». (Természet, VIII. évf. 328. lap.) «Aesthetikusok állítják, hogy a művész avatott szeme ott is felfedezi a részek harmóniáját, a mű alak- s tartalmiegységében rejlő szépet, hol a laikus mitsem vesz észre. A földgolyót borító víz oly sokféleképen szaggatja a belőle kiemelő földrészek körvonalait, hogy csupán a geographus képes e látszólagos rendezetlenségben az összhangot, az elrejtett gon-v dolatot, eszmét fölismerni. Nem akarunk ugyan praedestinatióról szólni oly értelemben, mintha a jelen műveltség kifejtésére rég elő lett volna készítve a földfelület relifje, tartózkodunk a mindenütt csak célszerűséget hajhászok elméletének érveket szerezni; mindazáltal el nem vitathatjuk, hogy a geographiai alakulatok nem össze-vissza dobált halmozódások; sőt állítjuk,hogy bizonyos törvényszerűségnek hódol a víz elosztásában, s miután a nedvesség létföltéte az életnek, az emberi kultúra is fejlődésében ama törvényszerűségnek alá volt rendelve, s útmutatásait tudva, nem tudva követte.» (Természet, IX. évf. 150. lap.) «A tudomány sohasem vindikálta magának a csalatkozhatatlanságot, tudományos non plus ultrákat nem lehet állítani, mert ezzel eleje volna véve a haladásnak. Komoly kutatók sohasem vitatták elméleteik feltétlen igazságát, ha az epigonok serege a legutolsó következményeket is vonta belőlük, ők azért nem hibásak.» (Természet, VIII. évf. 230. lap.)

Ezek szerint, az első világháború előtti idők elterjedt kifejezését használva, a földrajzi dualizmus híve. Meggyőződésből meg értelmi belátásból ellenzi a múlt, század második felében egyre jobban elharapódzó |rçpnjzmust nemcsak a geográfiában, hanem a történelemben, társadalomtudományban, általában az emberrel kapcsolatos tudományok egçsz birodalmában. Ennek később ismételten is kifejezést adott, így különösen Az embergeográfia tanítása című tanulságos értekezésében és még nyomatékosabban A nemzeti művelődés geográfiája és a geográfiai fatalisták című sok port felvert vitairatában. Állandóan hangoztatta:

Mindent körültekintéssel, megfelelő kritikával kell fogadni. Ha valamikor szükség volt erre, akkor az ő induló és kezdő korában igazán. A múlt század emberét Valahogy megbűvölték a természettudományok. Ez részben érthető, hiszen csodálatos technikai civilizációja nélkülük nem jött volna létre.

Az azonban már teljesen elhibázott volt, amikor mindent mérni akart és az eredményeket számokban és törvényekben óhajtotta kifejezni. Az ilyenféle törekvése különösen veszélyes volt az emberrel foglalkozó stúdiumok körében. Ehhez járult még, hogy abban az időben kelleténél gyorsabban születtek az elméletek. A teoretikusok pedig elméleteik támogatására a kellőleg még nem tanulmányozott anyagot készek voltak rögvest felhasználni. Tylor Anfänge der Cultur, Hellwald Culturgeschichte, Peschel Völkerkunde, Bastian Völkerpsychologie, Waitz Antropologie című munkája csak úgy hemzseg a kellőleg meg nem alapozót általánosításoktól. Pl.: kezdetleges műveltségű népeket az életuntság jellemzi a töredék nép elveszti jellegét és az uralkodó typushoz simul; a nemzeti jellem a történeti és fizikai befolyások végső terméke stb. Czirbusz Géza veleszületett kritikai érzékével és vitatkozó hajlamával észrevette sebezhető pontjaikat, s történelmi, földrajzi és néprajzi olvasottsága alapján rávilágított azok könnyű faj súlyára.

Helyes földrajzi szemléletének s egészséges kritikai állásfoglalásának eredménye, azután dolgozatainak hosszú sora. Közülük szép számmal akadnak a néprajz körébe tartozók. Ilyen doktori értekezés is: A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza (Temesvár, 1882), amelynek egyes részeit később ismételten átdolgozta, és az egészet német nyelven is közzétette. Földrajzi tárgyú értekezései módszerüket tekintve eléggé változatosak. Olykor egyedi tények és jelenségek egyszerű leírásai. Ilyenek pl. a Földrajzi Közleményekben megjelentek közül: A Czarku hegység, Buziási szökőkút, Hoverla tetején, Láplökés az ecsedi lápon stb. Mások összehasonlító módszerrel készült összefoglalások, pl. Alföldünk állóvizei, Félszigetek, Népek átváltozása, Horpadt tavak. Szép számmal találhatók olyanok, amelyek összetartozó, egységes formacsoportok rajzait adják, vagy mint ő nevezi, útirajzolatok, pl. Somló tetején, Végig a Balatonon, a Székelykő tetején. Festőién beszédesek tájleírásai, pl. Éjjel a Ruszka-pojánán, A toroczkósit hegyekben.

Mindezek jó előgyakorlatul szolgáltak két nagy munkájához: az Egyetemes Földrajzához és Magyarország a XX. évszáz elején című műhöz. Az előbbit közönségünk Balbi-Czirbusz néven ismeri. Balbi Adorján, aki a XVIII. század végén született Olaszországban, párisi időzése idején írta meg háromkötetes Abrege de Geografié-ét. Kiválóságát a minden értéket felszívó német irodalom csakhamar észrevette. Nemcsak egyre tökéletesebb kiállításban, hanem bővített kiadásokban is dobta a könyvpiacra. A VI. (1878) kiadást Arendt dolgozta át, s az még csak kétkötetes, a VII. Chavanne-féle már háromra bővült, a VIII. pedig, amely Heiderich munkája, még terjedelmesebb. Különösen szépek az illusztrációi.

Czirbusz az utóbbi kiadást vette mintául. Felhasználta gazdag képanyagát, átvette főbb beosztását. A többire vonatkozólag azután már maga nyilatkozik az Előszóban: «A magyar nyelvű Balbi német társától függetlenül magyar felfogásában és abban különbözik, hogy én meghagytam a könyvnek régebbi beosztását, csupán a tartalmát dolgoztam át teljesen újonnan a haladó geographia modern követelményei szerint. A csillagászati részben még úgy-ahogy nyomon követtem a szerzőt, de a többi szakasz egészen új; sőt új fejezeteket is kénytelen voltam betoldani, mint p. o. az oceanographiáról, az antropogeographiáról, a forgalmi és a gazdasági földrajzról szólókat, melyeket manapság, mint aktuális földrajzi szakaszokat, lehetetlen figyelmen kívül hagyni. Célom volt, jó szolgálatot

tenni velők az alapvizsgálatra készülő tanárjelölteknek és egyáltalán minden érdeklődőnek, aki egyetemes áttekintést óhajt nyerni a geographia egész köréről és napirenden levő kérdéseiről. A könyvnek tehát csak a keretje régi, a a szövegnek $^{7}/_{8}$ része azonban tollamból került ki. Engem érjen miatta a kritika. A tárgyalás folyamán lehetőleg honi példákra hivatkoztam. Hivatásomnál fogva alkalmam volt édes hazám minden nevezetesebb hegyét-völgyét, városát és vidékét bejárnom, több éven keresztül laktam annak különböző részeiben – így tehát édes hazám geographiai, ethnographiai tényeit, a magyar társadalom s a vidéki társadalmak különböző rétegeit és módosulatait nem csupán könyvekből, hanem közvetlen megfigyeléseimből ismerem. Akaratlanul tolultak minden szakasz tárgyalásánál a honi példák. Ez lehet bűnöm, lehet erényem is! Azonképen igyekeztem a stílusban lehetőleg elkerülni a neologia szörnyetegjeit s at echnicus terminusokat, a természetrajziak kivételével, a népnél használatos vagy valamikor használt kifejezésekkel (tengerjárás, homoklánc, burvány, hőség, rekesztes tó stb.) pótoltam».

Ilyen célkitűzések közepette nem csodálkozhatunk, ha a magyar Balbi vaskos hat kötetre duzzadt. A derék és áldott emlékű Szabó Ferenc nagyeleméri plébános kiadásában megjelent Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtárnak leg-, értékesebb sorozata. Voltak olyan kötetei, amelyek ekkora terjedelemben egy-egy földrészt, pl. Amerikát, honi nyelvünkön először ismertették. Mennél előbbre haladt a nagy munka, annál kevesebb volt benne a fordítás és átdolgozás. Az utolsó kötet, csekély kivételtől eltekintve, már mindenütt eredeti írás. A sorozat elkészítése 10 évet igényelt (1893-1903).

Ötödik kötetének hazánkra vonatkozó fejezeteiből nőtt ki és alapos átdolgozással duzzadt vaskos munkává a Magyarország a XX. évszáz elején. Czirbusz Géza legjellegzetesebb könyve. Megjelenésekor a szak- és napisajtó pártállásának megfelelően a lehető legellentétesebben fogadta. Egyben azonban valamennyien megegyeztek: agyonhallgatni nem tudták. A munka vidéken jelent meg, Temesvárott 1902-ben. Szegényes köntöse is elárulta már, hogy a főváros nyomdaipara mekkora magasan állott már akkor is a vidéki felett. Megjelenése óta négy évtized pergett le. Egyes fejezetei azóta elavultak, a haladó, fejlődő tudomány rostáján kihullottak. Mások, amelyek annak idején jóslásszámba mentek, szomorú valósággá válva, keserű jelenünknek még mindig égető kérdései. Mindezektől eltekintve, a nagy műnek, úgy, ahogy az szerzőjének lelkéből megszületett, a szakember munkaasztalán még mindig helyet kell foglalnia. Illethetik a legkülönfélébb jelzőkkel, mint pl. turista, polihistorikus, enciklopedista földrajz, futurista festmény Magyarországról stb. Mindez csak mellébeszélés és részletmegvilágítás. A rideg tény az, hogy Hunfalvy Jánosnak a múlt század 70-es, illetőleg 90-es éveiben megjelent Magyarország Természeti Viszonyainak Leírása, és Egyetemes Földrajzának második köteteként szereplő Magyarországa után, az első földrajzi munka hazánkról, amelyet azután csak évtizedes távolságban követ Princz és Cholnoky hasonló tartalmú írása. Előtte és vele egyidőben jelentek meg ugyan gyűjteményes munkák, így a terjedelmes és közismert Osztrák Magyar Monarchia írásban és Képben, s a György Aladár szerkesztette Föld és Népei Magyarország című kötete. Ezek azonban magukon viselik a gyűjteményes munkák velükszületett betegségét. Mindegyik szerző a magyar földet a maga szemüvegén át látja. Egymásután szereplő művészek csupán egy színházi hangversenyen, de nem a darab szereplői és alakítói, akiknek minden szava és mozdulata ugyanazt a főgondolatot szolgálja.

Rend társunk munkájára a magyar tudományosságnak és közéletnek egyaránt szüksége volt. Hunfalvynak ugyanis a maga idejében klasszikus alkotása akkor

már elöregedett. Megváltozott közben magának a földrajznak szemlélete és módszere, is s azután nagy átalakuláson ment át a magyar föld. A földrajz nem tekinthette már többé céljának a térképeken rajzoltakat, közölteket újra és más módon, azaz terjengős írásban előadni. Olyat kellett nyújtania, amit a térkép közvetlenül nem akar, vagy nem tud ábrázolni. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy hazánk a századfordulón mekkora átalakuláson ment át. Óriási területet nyertek „a kalászosok, vidéki városainkat meg Összekapcsolta a vasúthálózat, és a vérkeringéshez hasonlóan vitt beléjük anyagi és szellemi síkon egyaránt új erőforrást és szellemet. Végül, ha valakinek, a milleniumi nemzedéknek volt szüksége igazán nemzeti önismeretre.

Kérdés most már, hogy ezeket az igényeket miképen szolgálta a szóbanforgó munka? Háromnegyed részben pompásan. Nagy előnye, hogy nem csupán könyvtárszobában készült. Minden lapjáról szinte sugárzott s hangosan beszélt, hogy szerzője, amit leír, azt látta is, tapasztalta és átélte. Kortársainak úgyszólván valamennyi jelentős kutatásait ismeri és fel is használja. A háttere Penck: Morphologie der Erdoberfläche-je és Suess Edének, az angolok szerint a földtan «Great poet»-jének Antlitz der Erde-je. Ebbe a keretbe azután beledolgozza, amit a földtan, néprajz, statisztika, társadalomtudomány, gazdaságtan, turisztika és művelődés a geográfusnak szolgáltatni tud. A forrásmunkák között a Földtani Intézet Évkönyvei, Földtani Közlöny, Földrajzi Közlemények, Ethnographia, Statisztikai Közlemények épúgy szerepelnek, mint a Magyar Kárpát Egyesület, a szász Siebenbürgischer Karpatenverein, vagy a Kiss József szerkesztette Mecsek Egyesület évkönyvei, nem is szólva Turisták Lapjáról és Erdélyi Kárpátegyesület folyóiratáról, az Erdélyről, vagy a délmagyarországi Természettudományi Füzetekről. A geológusok közül felhasználja a többek között Böck János, Gsell Sándor, Inkei Béla, Halavács Gyula, Posevitz Tivadar, Primics György, Roth Soma, Szádeczky Gyula kutatásainak eredményeit. A geográfusok közül Hunfalvyn kívül gyakran hivatkozik Lóczy Lajosra, Cholnoky Jenőre és Hanusz Istvánra. A turisták közül Déry József, Petrik Lajos, Téry Ödön és Thirring Gusztáv, a szászok közül pedig Bielz, Filtsch és Römer írásait idézi gyakran. A hazai botanikusok közül legtöbbször Borbás adataira hivatkozik. A külföldiek sorából Schneider-Zagorsky Flora der Zentralkarpaten, Pax Pflanzenleben der Karpaten, és az alföldi pontusi flóra ihletett ecsetelőj ének, Kernernek Pflanzenleben der Donauländer c. munkáira történik utalás. Az előkelő névsorból természetesen nem hiányozhatnak a nemzetgazdasággal, statisztikával és néprajzzal foglalkozók sem. Közülük Bedő, Bekcsics, Jekelfalusy és Matlekovics megállapításai szerepelnek a legtöbbször, az antropológusok közül az idősebb Lenhossékre, Török Aurélre, a néprajzosok közül Jankó Jánosra, Hermann Antalra és Seemayer Willibaldra történik utalás.

Ezek után egész természetes, hogy a nagy munkában hazánk sokoldalú bemutatásban részesül. Hegyeinek csoportosítása és vízhálózatának ecsetelése közepette szinte megelevenednek a szebb tájak. Beszélni kezd a különféle nemzetiségektől lakott ezeréves magyar föld. Elmondja gazdasági és szellemi életnyilvánulásait. Közben feltárja fájó. sebeit is: a földbirtok egyenetlen és aránytalan megoszlását, a nagybirtok túltengését, társadalmunk nem szerencsés rétegződését, a kapitalizmus mohó térfoglalását, a magyarságot pusztító egykét, a színmagyar elemeknek ijesztő mértékben növekvő kivándorlását stb. Valamennyi összhatásaként a szerző sötét képet rajzol az olvasó elé, s megállapítja, hogy «új szellemre, a nemzeti és erkölcsi élet megújulására, a politikai geográfiai tények hideg elbírálására s érdekeink okos beillesztésére van szükségünk». Aki Czirbusz Géza egyéni-

ségét s hírlapírói tevékenységét figyelemmel kísérte s csak kissé is ismerte, természetesnek találja, hogy amikor a magyar földet ilyen sokoldalúan mutatta be, tollát nem mártotta mindig illatos tintába. Mondanivalói néha mérgezett nyílként hatnak, és bizony sebeket ütnek még az erős nemzeti érzelműek táborában is. Ezek azonban, mielőtt a szerzőt a vádlottak padjára ültetnék, tegyenek eleget egy kérésünknek; olvassák el a Nyugat folyóirat Ady köré csoportosult íróinak hasonló lélekből fakadt s nem egyszer ugyancsak kemény kiszólásait és írásait.

* * *

Századunk tizes éveinek végén a budapesti egyetem földrajzi tanszékén személyi változás történt. Lóczy Lajost meghívták a Földtani Intézet élére. Kutató és tudományos gárdát nevelő érdemeiről a magyar földrajztudomány mindig dícsérőleg fog emlékezni. A távozása körüli részleteket a szakemberek eléggé ismerik, a nagyközönségnek pedig legyen elegendő, amit a Magyar Földrajzi Társaság 1911. évi elnöki megnyitója közöl. A sors Lóczy Lajos utódjául Czirbusz Gézát ültette a budapesti egyetem földrajzi tanszékébe. Rendtársunk ekkor közel járt már a hatvanhoz. Erői már nem a régiek. Jótulajdonságai az évek szaporodtával fogytak, gyengéi meg megsokasodtak. A fővárosban, az ország szívében akkoriban a demokratikus, szabadkőműves, vallásellenes elemek és irányzatok utolsó rohamra készültek a szerintük még rendi világban élő Magyarország ellen. Ebben a légkörben izzott és feszült minden intézmény.

Mindenki minden új onnan jöttre bizalmatlanul tekintett. Ellenséget szimatolt benne. Ilyen körülmények között és ilyen légkörben hangzott el az előbb említett elnöki megnyitó, amelynek egyes részeit a földrajz új professzora magára nézve sértőnek talált. A vitát mind g kedvelő Czirbusz Géza ettől kezdve katedrán és könyveiben kíméletlen harcot kezdett irányok és személyek ellen. Hallgatói és könyveinek: A nemzeti művelődés geográfiája és a geográfiai fatalisták (1912), Antropogeografia (1-III. kötet 1915-18) olvasói, amint az ilyenkor már történni szokott, megakadtak a külsőségeknél, és nem vették észre a lényeget. Szemüket elkápráztatta az izzó parázs és a rőt láng, és attól nem látták meg az értékes csillogó ércet, a földrajz új és igazán időszerű gondolatait. ítéletük ennek következtében meglehetősen egyoldalú volt. Közel két évtized távlatából azonban annyit elfogulatlanul már megállapíthatunk: egyetemi előadásai és könyvei lehettek volna jobbak, elsősorban rendszeresebbek, a részletekben átgondoltabbak, azonban távolról sem olyan rosszak, hogy okulni még ma is ne lehetne belőlük. Bizonyos: a magyar földrajz hosszú ideig hivatkozni fog rájuk, mint az új szárnyat bontó emberföldrajz első rendszeres összefoglalóira. Hogy később mások ilyen irányú munkái tökéletesebbek voltak, az természetes, hisz a haladás alapkövetelménye: a rossznak a jó, a jónak a jobb legyen a felváltója.

* * *

Humboldt Sándor állítja örökszép Kosmosában egy helyütt: minden ember saját lakóhelyének egyenruháját viseli. Mai földrajzi szemléletünk alapján ezt még kiegészíthetjük azzal, hogy az egyenruha az illető egyén korának divatja szerint készül. Ezen megállapítás átvitt értelemben Czirbusz Géza szellemi alkotásaira is áll. Létrejöttükhöz a századforduló Nagy-Magyarországa volt szükséges, de csak ami a külsőt illeti, mert a belsőre, a lényegre igazán vonatkoznak Horatius szép szavai, hogy ha valakinek, úgy neki:

«dedit ingenium, dedit ore rotundo
Musa loqui».

Dr. Ongrádi József:

PINTÉR KÁLMÁN

(1854-1902.)

A XIX. század katolikus köreiben a társadalmi összefogás és a megszervezett munka elhanyagolt terület volt. A béke boldog éveiben nem sokat törődtek ezzel a gondolattal. Ugyanakkor azonban a nemzetközi szabadkőműves világ veszedelmes törekvései egyre jobban behálózták a magyar társadalmat. A katolikus vallás örök igazságait divatjukat és idejüket múlt maradványként kezelték az új tanok prófétái. Az idegen eszmékkel átitatott és az újonnan jött elemekkel alaposan felhígított magyar társadalomban mélypontra süllyedt a vallási, erkölcsi és nemzeti eszmék értékelése. De nemcsak magukat az eszméket irtogatták tervszerű kitartással a tömegek lelkéből, hanem szándékosan elhallgattatták azok régi és új hirdetőit is, akár írók voltak ezek, akár mások. Az erkölcs kemény talaján álló klasszikus írók műveinek egyre szűkebb lett á hatóköre a nemzeti múltról keveset sejtő és pusztán az újat habzsoló gyökértelen olvasóközönség szemében. Csak kevesen voltak a választottak, akik sejtették a bekövetkezendő válságot, és féltek a jövőtől, ami a félrevezetett és szervezetlen magyarságra várt. Habár népszerűtlenséget jelentett a régi bevált igazságok védőjeként a munka küzdő porondjára lépni, és habár állandó gáncsoskodással kellett számolnia annak, aki szavát föl merte emelni az igazság védelmében, mégis akadtak néhányan, akik vállalkoztak erre az eszménymentő munkára. A küzdők első sorában találjuk a szerény és kevesektől ismert egyszerű piaristát: Pintér Kálmánt.

* * *

A történelmi emlékektől megszentelt földön, Tiszavárkonyban született 1854-ben. Édesatyja, Pintér Ferenc a község jegyzője volt, édesanyja pedig Képes Juliánna. A kedves és boldog családi otthonba igen korán beköszöntött a szomorúság. Az édesanya fiatalon, 26 éves korában meghalt, és négy kiskorú gyermeket hagyott maga után árván, köztük Kálmánt is. A gyermekek nevelése a betegeskedő és nehéz sorsa miatt sokat szomorkodó édesatyára hárult. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, s ezután a kecskeméti piarista gimnáziumba íratták be. Szorgalmas és tehetséges diák volt, de különösen gyönyörű írással megírt tartalmas magyar dolgozataival keltett feltűnést. A hatodik osztály befejezése után, 1871-ben belépett a piarista rendbe. A Vácott töltött próbaév leteltével újra Kecskemétre került, és itt fejezte be középiskolai tanulmányait. A kecskeméti gimnáziumban minden évben feltűnően nagy számban szereplő iskolai pályatételek Pintért is többször munkára sarkalták, és a pályadíjnyertesek között az ő nevével is találkozunk.

Miután megszerezte az érettségit, a rend vezetősége a korabeli szokás szerint azonnali iskolai munkába állította. Első állomáshelye Veszprém volt. Itt kezdte meg a még alig húszéves fiatalember négy évig tartó próbaéves tanárkodását. A városban csakhamar otthon érezte magát. A barátságos összejövetelek, jótékonycélú előadások és kedélyes estélyek növelték először kedélyének veleszületett gaz-

dagságát, és tágították látókörét. Sokoldalú elfoglaltságában szilárdan kitartott hivatása mellett, és 1878 júniusában letette az ünnepélyes fogadalmat, s ezzel örökre hűséget esküdött rendjének. Az iskolai munka és a társadalmi szerepelgetés mellett saját szaktárgyaival is foglalkoznia kellett. Teológiai vizsgálatait magántanulással tette le, hasonlóképen szaktárgyaiból, a magyar és latin nyelvből az alapvizsgát. Veszprémban virradt rá életének legszebb napja, amikor 1878 június 28-án Kovács Zsigmond veszprémi püspök áldozópappá szentelte. A négyéves próbatanárkodás leteltével búcsút kellett mondania megkedvelt városának, Veszprémnek, és a budapesti rendházba költözködött át. A rend budapesti gimnáziumában ez alkalommal két évig tanított, s közben mint rendes egyetemi hallgató folytatta tanulmányait, és 1881 decemberében tette le a tanári vizsgát. Rövid budapesti tartózkodása után az 1882/83-i tanév elején már Kecskeméten találjuk. A «hírös» városba mint második otthonába tért vissza. Alig néhány éves megszakítással újra viszontláthatta diákkori barátjait és emlékeit. A Veszprémben megkezdett széleskörű társadalmi tevékenykedését itt tovább folytatta. Minden közművelődési és művészeti megmozdulás élén ott szerepel, akár a város zenei életének felkarolásáról, akár pedig a városban szereplő színtársulat ügyének pártfogolásáról van szó. A zenekörnek és az úgynevezett felolvasó társaságnak tevékeny tagja. A város előkelőbbjeiből toborzott műkedvelő társasággal több alkalommal művészestélyeket rendeztek, ahol tréfás színdarabokat, költeményeket, zenedarabokat adtak elő a város népének szórakoztatására. Az összejövetelekről készült verses jegyzőkönyvei és bírálatai sok kellemes percet szereztek a társaság tagjainak. Az iskolában is pompásan megtette kötelességét. Hogy közelebb férkőzhessek tanítványaihoz, és hogy minél jobban kezébe vehesse szellemi irányításukat, ezért megszervezte a kecskeméti piarista gimnázium önképzőkörét.

A sokoldalú és eredményes társadalmi munkájára, továbbá a jó tanárra figyelmes lett a rend vezetősége, és az 1888/89-i iskolaév kezdetén immár másodízben Budapestre helyezte. Tizenkét évet töltött itt a nevelés és tanítás hűséges szolgálatában. Tanári egyénisége itt bontakozott ki a maga teljességében. Munkakörének ellátásához megvolt a kitűnő rátermettsége, tehetsége, és nem hiányzott belőle a lelkiismeretesség és az ügybuzgalom sem. Szaktárgyait, különösen a magyar irodalmat nemcsak tanította, hanem tudományosan is foglalkozott vele. A tanítás alkalmával közölt gazdag ismeretanyagba lelket lehelt előadóképességének varázsával. Tanítványai közül mondotta az egyik, hogy az okulással együtt gyönyört és nemes élvezetet is merítettek Pintér Kálmán előadásaiból. Miként Kecskeméten, hasonlóképen itt is szívügye volt az önképzőkör, vagy ahogy korában nevezték, a gyakorló iskola. Az itt végzett tizenkétéves munkájáról írta a kör vezetésében utódjának, Prónai Antalnak: «Örömmel emlékszem vissza, hogy minden év kedvező eredménnyel végződött és az ifjak nagy része buzgalommal működött.». Budapesti tanárkodása idején többször megfordult külföldön. Tanulmányútjai közül a millennium évében a Magyar Mérnök- és Építész Egyesület vezetésével rendezett hosszabb spanyolországi és portugáliai útját le is írta.

Pintér Kálmán huszonhat évig dolgozott az iskolában. Életének utolsó két évében iskolánkívüli beosztást kapott. Többször kifejezett élénk vágya volt ugyanis, hogy mint rendfőnöki titkár tehessen szolgálatot rendjének. A rend főnöke méltányolta sok irányban kifejtett érdemeit, és az 1900. év nyarán ki is nevezte titkárjává. Ezt a kitüntető megbízatást azonban nem sokáig tölthette be, mert törékeny szervezetét megtörte az évekig tartó kemény munka. Üdülés céljából pályafutásának kezdőhelyére, Veszprémbe küldték nyugalomba. Itt ifjúkori

emlékei és régi jóbarátai között élt még benne a remény, hogy még egyszer munkába állhat. A Gondviselés azonban másképen intézkedett: 1902. november 8-án, férfikora derekán, 49 éves korában elhunyt.

* * *

Jelentékeny mozzanat volt Pintér Kálmán életében, hogy pályakezdő éveit éppen Veszprémben tölthette. Máshol is talált volna olyan rendtársakat, akik készségesen irányították és támogatták volna a kezdő tanár bátortalan lépéseit, de olyan mestert, mint amilyen Lévay Imre volt, a veszprémi gimnázium akkori igazgatója, csak itt találhatott. A lelkes és talpig ember igazgató mély és tartós nyomot hagyott Pintér Kálmán fejlődő egyéniségében. Elöljárója nemes jelleme, mindenkit megnyerő modora, komoly érdeklődése a város közügyei iránt, szívből átérzett és ,őszintén vallott törekvése az igaz, szép és jó felemelő eszméinek gyakorlati megvalósításáról, mélyen belevésődtek a fiatal tanár lelkébe. A mesternek a tanítványhoz írt leveleit olvasva azt látjuk, hogy Lévay szándékosan és céltudatosan igyekezett megnyerni fiatal tanárát életfelfogásának. Más tekintetben is döntően hatott életére. Lévay ugyanis 1876 őszén átvette a *Veszprém* című társadalmi és szépirodalmi hetilap szerkesztését. Ebből az alkalomból az újság egyes rovatainak vezetésére a veszprémi rendház tagjait kérte meg. A munkára sorakozók között ott találjuk Pintér Kálmánt is, kinek verses és szépprózai tárcái szívesen olvasott közleményei voltak a lapnak. Ez az újságírói működés irányította érdeklődését a társadalmi kérdések felé, és ébredező írói hajlamainak kibontakozására is jótékonyan hatott. Amikor pedig mestere a megnemértő áskálódások miatt otthagyta a Veszprém szerkesztését, és teljesen kereszténységű új lapot indított, a *Veszprémi Közlönyt,* Pintér ismét a munkatársak között foglalt helyet. Á Veszprémben töltött éveiről és atyai jóbarátjáról a legmelegebb hála hangján emlékezett meg Lévay Imréről a Budapesti Katolikus Körben 1895-ben mondott emlékbeszédében.

A veszprémi évek után később Budapesten találkozott újra mesterével, ahol Lévay 1887-ben vette át a piarista gimnázium igazgatását. Lévay társadalmi tevékenysége itt a fővárosban még élénkebb lett. Lelkéhez nőtt kedves gondolata volt, hogy a szunnyadó katolikus öntudatot életre rázza a társadalmi életbe való komolyabb bekapcsolódással. Ebből a célból alapította meg a Budapesti Katolikus Kört. A katolikus erők összefogására és az egységes közszellem kialakítására irányuló munkájában Lévaynak ismét lelkes tanítványa, Pintér Kálmán lett a legközvetlenebb munkatársa. És amikor Lévayt 1891-ben a piarista rend tartományfőnökévé választották, akkor a Katolikus Kör irányításában betöltött vezető szerepét nem bízhatta másra, mint Pintér Kálmánra, akit sajátmaga nevelt eszméi továbbvitelére utódjául, és akivel lélekben és gondolkodásban szinte egybeforrott. Pintér Kálmán el is vállalta mint alelnök a Kör vezetését, és tíz évig derekasan megállta a helyét.

A kizárólag katolikus tevékenység a múlt század utolsó évtizedeiben nem tartozott a népszerű és könnyű feladatok közé. A szabadkőműves és szociáldemokrata eszmékkel átitatott társadalom nagy része és ugyanezt a szellemet képviselő sajtó maró kritikával és gúnyolódással igyekezett elfojtani minden katolikus kezdeményezést. Mindezekből bőven jutott Pintérnek is, de a lekicsinylés és kritika nem szegte munkakedvét. A Katolikus Kör az ő vezetése alatt sok értékes és egészséges kezdeményezésnek lett a kiindulópontja. Az egyik körlevélben a katolikus írók és az olvasóközönség összefogására hívta fel a vidéki városokban is már szép számmal működő katolikus körök vezetőinek figyelmét. A Budapesti Körben gyakran felolvasó üléseket rendeztek, és erre buzdította a vidéki köröket is. A körök vezetőit

évenkint közös értekezletre hívta össze, és ezeken az értekezleteken beszélték meg a katolikus irodalommal összefüggő kérdéseket. A Budapesti Katolikus Kör igen szerény helyiségben kezdte meg működését, de Pintér Kálmán alelnöksége idején felépült molnárutcai szép háza, s ezzel az összes katolikus körök központi székházat kaptak.

De nemcsak a Kör belső és külső ügyeinek intézése, a különböző összejövetelek megrendezése hárult az ügyvezető alelnökre, hanem e mellett irodalmi előadásaival és a közgyűléseken elmondott beszédeivel is példát mutatott az önzetlen munkára. Biztatásainak és bátorításainak a katolikus öntudat lassú ébredése lett az eredménye. Ez az ébredés szülte aztán a szövetkezeti ügyet, s ebből az anyagiak terén lett nagy haszna a csatlakozók tekintélyes táborának. A szövetkezeti gondolat nagyban elősegítette az alelnök elképzeléseinek részbeni teljesülését, a körök munkájának összefogását. Ezt minden lehető módon igyekeztek megvalósítani, és hogy ez sikerült, az Pintér Kálmán érdeme.

Mint alelnök tíz évig irányította a Budapesti Katolikus Kör ügyeit. Amikor 1901-ben lemondott tisztségéről, a Kör akkori elnökének, gr. Zichy Jánosnak ajánlatára a távozó Pintér Kálmánt a Kör örökös tiszteletbeli elnökévé választották.

A központi és vidéki katolikus körök érintkezése révén Pintér Kálmán nagy ismeretségre tett szert, amit szintén önzetlen és nemes cél érdekében gyümölcsöztetett. Legkedvesebb költőjének, Vörösmartynak felállítandó szobor érdekében országos mozgalmat indított. A nemzet lassan a nagy költő születésének százéves évfordulójához közeledett, és az ország fővárosában még mindig nem volt szobra./ Erre a célra Pintér Kálmán a Budapesti Katolikus Kör segítségével egymaga 14 ezer koronát gyűjtött össze, s ezt az összeget aztán később a szobor felállítása céljából alakult országos bizottságnak adta át, melynek egyik alelnökévé is lett. Minthogy katolikus intézményből indult útjára a gondolat, e miatt is sok vádaskodást kellett eltűrnie, és csakhamar készen volt a gyanúsítás: «Vörösmartyt a katolikusok akarják maguknak kisajátítani». Itt azonban nem maradt adós a válasszal, hanem az aggályoskodóknak megüzente: «Vörösmarty egyáltalán nem volt vallásos költő, annyira sem mint Tompa, ki pap is volt, … felekezeti irányt vagy szellemet még messzelátóval sem fedezhet fel benne a legszemesebb kritikus». (Magyar Szemle, 1898. 14. 1.) A véletlenül katolikus körből útjára indult mozgalom nem a felekezeti, hanem az egyetemes magyarság költőjét akarja megtisztelni a szobor felállításával. A szobor csak 1908-ban lett készen, s így nem teljesülhetett fáradozásáért kívánt egyetlen óhaja, hogy kalapot emelhessen «a Szózat költőjének szobra előtt.» A szobor felállításáról készült beszámolóban és a történetéről írt munkákban Pintér kezdeményező lépését sehol sem méltányolták, sőt meg sem említik.

Vörösmarty Mihály egyébként a legkedvesebb költője volt Pintér Kálmánnak. Gyulai Pál klasszikus Vörösmarty életrajza megjelenése óta ő volt az első, kinek új mondanivalója akadt a nagy lírikus alkotásairól. Addig nem hallott és kellőképen nem méltányolt művészi és erkölcsi,.értékek feltárásával terelte rá az irodalmi közvélemény figyelmét a magyar líra és költői nyelv legnagyobb mesterére. Erre az ébresztgetésre éppen a kilencvenes években volt szükség, amikor az olvasók feledésre ítélték halhatatlan alkotásait, és félő volt, hogy Vörösmartyt is csak az irodalomtörténetekben számontartott többi nagy halott közé sorozzák be. Ez annál jobban fájt Pintér Kálmánnak, a «költő király» lelkes csodálójának, mert akkor mondották ki költészetére a végzetes ítéletet, amikor az alig másfél évtizede meghalt Arany Jánosnak szobra körül már ott álltak az állványok a Nemzeti Múzeum palotája előtt, és amikor szégyenszemre a millennium alkalmával a honfoglalás legművészibb dalosáról sehol meg sem emlékeztek.

Vörösmarty költészetéről vallott felfogását a költőről és műveiről írt dolgozataiban fejtette ki. E tanulmányai közül öt *Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról* című művében összegyűjtve is megjelent (Széchenyi és Vörösmarty, A bölcselő elem Vörösmarty lyrai költeményeiben, Vörösmarty nőalakjai, Vörösmarty realizmusa, A vén cigány).

Széchenyi és Vörösmarty című tanulmányának megírására a legnagyobb magyar születésének százéves évfordulója serkentette. A nagy gróf tetteinek és gondolatainak Vörösmarty költészetében való művészi kikristályosodását mutatta be, és megrajzolta életük sorsának párhuzamosságát. Ez utóbbival kapcsolatban érdekes vonásokra hívta fel a figyelmet. Így többek között arra, hogy mindkettőjüket két legyőzhetetlen érzelem, a szerelem és hazaszeretet vonta varázskörébe, és e két érzelemtől hevítve éltek és dolgoztak. A szerelem egyformán boldoggá tette őket, a hazaszeretet pedig összetörte szívüket. A két rokonlelket a magyar nyelv szeretete is szorosan egymáshoz fűzte. Amit Széchenyi az Akadémia megalapításával elérni szándékozott, azt gyakorlatilag megtette Vörösmarty a pompázó költői nyelv megteremtésével. Egy gondolat azonban ólomsúlyként nehezedett Pintér lelkére: «Széchenyi születésének százados évfordulóján régóta áll már a szobor, mely nagy emlékét őrzi; Vörösmarty születésének is megülhetjük néhány év múlva százados évfordulóját. Neki is van szobra szülővárosában, de mily szép dolog lenne, ha a százados évfordulóig legalább csak megizmosodhatnék az az eszme, hogy megújhodott fővárosunkban megilletné egy hozzá méltó szobor a Szózat költőjét», (irod. dolg. Vörösmartyról. 17. 1.)

Pintér Kálmán egyéniségében megvoltak mindazok az előfeltételek, melyek nélkülözhetetlenek a művészi alkotások teljes megértéséhez. Különösebb előszeretettel foglalkozott a filozófiával és esztétikával. Kitűnő ismerője és írója volt a magyar nyelvnek, és mint költőben benne volt a minden műélvezet alapfeltétele: a beleélési hajlam. Ezekről a tudományos erényeiről tesz tanúságot *A bölcselő elem Vörösmarty lyrai költeményeiben* című tanulmánya. Nem mint valami bölcseleti rendszer szócsövét boncolgatta Vörösmarty líráját, esnem is pusztán értelmi szempontból tette vizsgálat tárgyává költeményeit, hanem sokrétű érzelemhullámzását és színpompás képzelőerejét szemlélve ereszkedett le világnézeti, erkölcsi és metafizikai gondolatainak mélységébe. A másfélszáz lapra terjedő kötetkében ez a legalaposabb tanulmány, és Pintér irodalomtörténeti írásainak a legjavából való.

A nagy magyar klasszikusok műveiben, így Vörösmartyében is az erkölcsi értékek megbecsülését és tiszteletét sokra értékelte. Ebből a szempontból többször nyilatkozott a legújabb regényirodalomról, melynek írói gyakran a naturalizmus túlzásaival, az érzéki vonások részletes rajzával szerették csiklandozni olvasóközönségük idegeit. Ezzel szemben Vörösmarty a legnagyobb tisztelettel írt mindig a magyar nőről, alakjai a nő igazi eszményképei. A nemes gondolkozású «deli Hajnáknak és nyájas Enikőknek» a sorát vonultatta fel a századvég magyar hölgyei előtt *Vörösmarty nőalakjairól* írt tanulmányában, és azoknak a figyelmét akarta ráterelni a magyar nő legművészibb ábrázolójának költészetére, kiktől oly sokat remélt a legnagyobb magyarral együtt.

Arany és Petőfi realizmusából fakadó korízlés szemmeltartásával megvizsgálta, vájjon a millennium korabeli olvasóközönségnek nyújt-e valami olyant-Vörösmarty költészete, amit annyira értékeltek a legnagyobb magyar epikus és lírikus műveiben. Van-e Vörösmarty költészetében reális elem, hol és miben jelentkezik, és hogy egyeztethető ez össze a legnagyobb romantikusunk eszményi világfelfogásával? Arany és Petőfi nemes realizmusának nyomait kutatgatta Vörösmarty költői alkotásaiban, és nem eredmény nélkül. Költészetük reális vonásainak

közös forrását ugyanabban, a nemzeti élethez való szoros viszonyukban találta meg. Vörösmarty költői alkotásainak tárgyaiból jónéhány, alakjainak jellemzése, nyelve, de legjobban költői hitvallása kétségtelen bizonyítéka reális világszemléletének. Vörösmarty realizmusáról szóló fejtegetésével nem szándékozta a költő műveit kisajátítani a realizmus számára, hanem csak az eszményi és való elem megfelelő arányát mutatta meg, s így a realista ízlésűek szemével vizsgálva költészetét is, vallhatjuk róla: «Az igazi emberit kifejező nagy költő s mindenek fölött magyar». És ha már annyi szépet, okosat, korszerűt és művészit rejt magában a nagy író minden alkotása, akkor «magyar szívű közönség, tiszteld meg emlékét annak a vén cigánynak, aki a honfoglaló Árpádról legszebben hegedült neked, aki a sokat emlegetett erényeidről, a hazaszeretetről, szívetrázó dalokat játszott neked. Magyar férfiak, magyar nők, senki sem volt jobban a tietek, mint ő ... És te magyar nő, kinek eszményképét ez a vén cigány alkotta meg legszebben, érzed-e te, mivel tartozol a szerelem, a női dísz és kellem, a honleányi erények, a női méltóság legékesebb szavú dalnokának? .. . Rólatok ő nem tudott mást, csak jót és szépet szólani» – írta Pintér A vén cigányról a költő saját szavaival és gondolataival festett jellemképben. Pintérnek mindez a «cigánykodása» csak egy célt szóigált: Vörösmarty költészetének megbecsülését és másokkal való megbecsültetését.

A kötetben megjelent tanulmányok két értékes vonását érdemes még kiemelnünk. Az egyik a széleslátókörű tudományos alapvetés, a másik pedig elméleti állításainak világos igazolása. Ez utóbbiból fakad írásainak elemző jellege. Gondolatai korában és ma is sok szempontból hézagpótlók, és a korabeli kritikus szavai szerint Gyulai Pál Vörösmartyról írt életrajzának nem érdemetlen kiegészítői. A kötetbe foglalt tanulmányokon kívül még egyéb dolgozatai is vannak a költőről. Az Irodalomtörténeti Közlemények 1891-es évfolyamában a költő 1849-i bujdosásának okát ismertette, a Magyar Szemlében pedig 1896-ban a költőnek állítandó szobor érdekében írt, majd két évre rá ugyancsak itt mint a legegyetemesebb magyar költőről mondott el róla egyet-mást.

Szent László király szenttéavatásának hétszázéves évfordulójára jelent meg *Szent László a magyar költészetben* című összefoglaló műve. A legrégibb időtől a saját koráig végigvizsgálta a szent király személyével foglalkozó nép- és műköltészeti termékeket. Századokon át kedvelt alakja volt a nagy király a költészet sok ágának, és ezeket az egyházi énekekben, lírikumokban, epikai és drámai alkotásokban rögzített emlékeket szinte csokorba kötve nyújtotta az ünneplő keresztény magyarságnak. Tárgytörténeti szempontból is érdekes tanulmány ez. Hogy ugyanazon történeti személy szerepeltetésével mire képes a magasban szárnyaló költő, és mire a középszerű tehetség, mire hangolhatja a művészt Szent Lászlóról írván meggyőződéses kereszténysége, és hová rántja le panteista világszemlélete, a különböző írók alkotásainak ismertetésével kapcsolatban erről is tanulságos felvilágosítást nyújtott.

Pintér Kálmán irodalmi ízlése a XIX. századi klasszikus íróink művein és a költészetről vallott felfogásukon csiszolódott. Tanulmányai arról tesznek tanúságot, hogy különösen Kemény Zsigmond, Gyulai Pál és Erdélyi János irodalmi tanításából merített bővebben. Mestereinek tudományos és szépirodalmi műveiből leszűrt irodalmi szemlélet mértékével ítélt kortársai műveiről. Szinte a harcos Gyulai Pálra emlékeztető hangon merészelt véleményt-nyilvánítani kora regény- és novellairodalmáról a Katholikus Szemlében 1897-ben közzétett *Újabb elbeszélő irodalmunkról* írt vázlatos áttekintésében. Szempontjai kemények és bátrak voltak, s elsősorban az erkölcsi és esztétikai értékek tiszteletbentartását fürkészte az írók alkotásaiban. Ámde ezekből elég keveset talált éppen a legnépszerűbb művekben, s e miatt

volt lesújtó a véleménye a kilencvenes évek szépprózájáról. Az irodalmi gaz felburjánzásának lehetőségét a komoly kritika hiányában látta. Kevesen voltak, akik e miatt föl merték volna emelni a szavukat, és felelősségre merészkedtek volna vonni az olvasóközönség irányítására hivatott tekintélyeket. Akik erre mégis felbátorodtak, azok elsősorban Beöthy Zsolt mellének szegezték neki a vádakat, és számonkérték tőle, vájjon miért burkolódzik az «éles ítéletű» tekintély a ködös általánosságokba, és miért nem mond határozott véleményt egyes írók műveiről? Amilyen biztos állásfoglalást szeretett volna látni Pintér is a hivatalos tekintélyek műveiben, olyan világosan és nyíltan közölte gondolatait néhány népszerű regény- és novellaíróról. Különösen Mikszáth Kálmán, a kibontakozni kezdő Herczeg Ferenc és Bródy Sándor írásait elemezte részletesebben. Az írók népszerűsége nem befolyásolta ítéleteit. Bőven akadt elismerő szava Mikszáthról, Herczegről és másokról, de kivétel nélkül ostorozta az erkölcsi fogyatékosságokat, a feltűnő számban felbukkanó magyartalanságokat és a nyelvi pongyolaságot. A naturalizmus léhaságairól különösen Bródy műveinek ismertetésénél akad néhány elítélő megjegyzése. Mennyire igazak voltak a millennium éveiben a következőhöz hasonló kijelentései: «Tán a Bródyak előtt nemzeti történetünk is csak annyi, mint egy ocsmány eset, melyből novellát faragnak?»

Pintér Kálmán korában az iskolai év végén megjelent évkönyvek sok értékes irodalomtörténeti és egyébtárgyú tanulmányt hoztak napvilágra országszerte. Vörösmartyról írt jeles dolgozatai közül is a bölcselő elemről szóló a piaristák budapesti gimnáziumának 1889. évi értesítőjében jelent meg először. Csaknem egy évtizeddel előtte a kecskeméti piarista gimnázium évkönyvében Arany János eposzának, a Toldi szerelme nyelvi kiválóságaira mutatott rá, más alkalommal pedig Kisfaludy Károly híres Aurórájának lírikusait ismertette hosszabb tanulmányban. Valószínűleg a filozófiának mint tannak költészetünkbe való bevonulása késztette *A költői pesszimizmussal* való foglalkozásra. A Veszprémi Közlöny 1887-i évfolyamában számolt be vizsgálatainak eredményeiről. A magyar irodalmi termékekben aránylag kevés sötétenlátó komor hangot talált. Ami van, az inkább sírvavígadás mint igazi borúlátás. Egy másik tanulmányában *A bűnbánat költészetével* foglalkozott. A bűnbánat gondolatának idegen és magyar írókra gyakorolt hatását és e gondolat művészi kiaknázásának módját vizsgálta meg.

Irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányain kívül néhány kritikát is írt Pintér Kálmán. *Irodalmi forgácsok* és a *Látszat az irodalomban* (Magyar Szemle, 1893-94) című írásaiban kora reklám- és pártirodalmának veszedelmes kinövéseit ostorozta, a Katolikus Szemlében (1895, 1898-99) pedig Bayer József: A magyar drámairodalom története című művéről és Pázmány Péter műveinek kiadásáról írt terjedelmesebb bírálatot. Kisebb kritikái nagyobbára fiatal katolikus írók műveiről szólnak. Legtöbbször kedélyesen célozgat a kezdő fiatalok műveinek gyarlóságaira, máskor meg bátorítja és buzdítja a megkezdett munka folytatására.

* * *

Nevelés ügyét nemcsak mint tanár, hanem mint tankönyvíró is szolgálta Pintér Kálmán. A magyar irodalomtörténettanítás megfelelő előkészítése céljából a középiskolák számára stilisztikai, retorikai és poétikai tankönyveket szerkesztett. Ez utóbbi megírásánál Erdélyi Károly rendtársa volt a munkatársa. A középiskolák számára szánt irodalomtörténetét is megírta, de kiadására már nem került sor. Tankönyvei megírásánál a katolikus nevelés szempontjait tartotta szemelőtt, és ennek megfelelően válogatta össze az olvasmányi anyagot. Nagy terjedelmük és túlságosan tudományos nyelvük miatt nem lettek népszerűekké. Aránylag rövid

ideig használták a középiskolákban. A középiskolás ifjúságnak szánta a millennium évében megjelent *Irodalmunk a millenniumig* című rövid irodalomtörténeti összefoglalását. A könnyed, mesélő modorban megírt könyvecske egységes képben vázolta kis olvasója szeme elé a magyar irodalom fejlődéstörténetét. Hogy jobban megnyerje olvasói tetszését, ezért a nagyobb írók arcképét is közölte az írókról szóló résznél. Mondanivalóját nem terhelte meg évszámokkal, hanem csak a legfontosabbak említésével afféle szellemtörténeti összefoglalást nyújtott. Büszke önérzettel írt a félezeréves magyar irodalomról, és ezt az önérzetet olvasói lelkében is ébresztgetni igyekezett. Szintén a diákoknak szánta a *Magyar drámai mesék* című müvét. Egyszerű novellisztikus stílusban huszonnégy legkiválóbb magyar drámának meséjét foglalta össze, és meg akarta könnyíteni az irodalomtörténettel foglalkozó tanulók munkáját. Hasonló célt szolgált Vörösmarty Cserhalomjának és Torquato Tasso: A megszabadított Jeruzsálem című művének szemelvényes és jegyzetekkel ellátott kiadása. E kiadások bevezető lapjain részletesen tájékoztatja az olvasót a kiadott művek megértéséhez és értékeléséhez szükséges tudnivalókról.

* * *

A költők nagy barátja maga is költő volt. Élete végén szerteszét megjelent költeményeiből mintegy hetvenet összeválogatott, és elkészítette a kiadásra. Ez a vágya sem teljesülhetett, és zsengéi kéziratban maradtak a mai napig. Legtöbbjüket fiatal korában vetette papírra, amint meg is írja egyik helyen:

«Megesett hát én velem is
AZ a dolog, ami mással:
Hogy ifjonta barátságot
Szövögettem a múzsával.»

Nemesen érző és gondolkodó lelkének egyszerű és közvetlen megnyilatkozásai ezek a költemények. «Verejtékes munka közben, csüggedt, fáradt lett a lelkem, fényűzés volt verset írnom, hogyha néha ünnepeltem», – hangzik a másik önvallomása a költemények bevezetőjéül szánt Előhangban. Költői önérzetét nem fűtötte dicsőség utáni becsvágy, csak jólesett lelkének, ha búban-gondban, néha napján játszi kedvben, szent érzésben áhítatban hevesebben dobbant a szíve, és ezt kimondhatta dalban. A nagy piacra sem vágyott, hanem önmagának és néhány rokonlelkű barátjának szánta versben kifejezett érzéseit:

Lantomon az ének kis patak folyása,
Messze nem hallatszik méla csobogása,
Hajlongó fűszállal beszélget a habja,
S csevegését csak a völgy virága hallja.
Völgy az én magányom, kis patakja szívem,
Amit itten érez, eldalolja híven.
De rokonlelkekhez száll csupán az ének,
Virágai ezek csendes életemnek. *Költészetem.*

Költői lelkületét elsősorban szülőföldje ihlette dalra. Bejárta Várkony mezejét, és a dicső múltnak emlékei, Endre és Béla története rajzottak el szemei előtt. A régi nagy idők eseményei nyomtalanul eltűntek, és semmi jel sem figyelmezteti rájuk e történeti földön járó-kelőt.

Nincsen emlék, hallgatag most Várkony,
Elmerengve nézi a Tiszát. . .
«Itt születtem én ezen a tájon»,
Gyermekéveim itten éltem át. *Szülőföldemen.*

Életének különböző mozzanatait is versekben örökítette meg. Korán el kellett hagynia a jegyzői házat, a zöldkalászú rónát, mert «más irányba csalta a mosolygó tündér», és most írószobájában emlékei vissza-visszaszállnak. Hol örömmel, hol pedig mélabúval gondol azokra, akiket elhagyott, vagy akik még korábban elköltöztek mellőle. Édesanyját még mint gyermek vesztette el, és a gyermeket bús hangulatba ringatta a pótolhatatlan veszteség, amikor a karácsonyfa mellől hiányzott az édesanya. A fájó emlékek szomorú öröksége megmaradt a meglett férfi számára is. Életében sokat betegeskedő és boldognak soha nem látott édesatyja és korán elhunyt kis húgának emléke is többször megjelent lelki szemei előtt. Kedves hozzátartozói elvesztésén érzett fájdalmát az *Apám emléke* és *Húgom emlékének* című költeményeiben juttatta kifejezésre, és ezzel akart enyhíteni fájó érzésein.

Az elmúlás gondolata is sokat foglalkoztatta. E kérdés köré fűződő érzései azonban nem ragadták a kétségbeesésbe, hanem a szellem örök életébe és a feltámadásba vetett hite reményt élesztettek lelkében. Egyébként költeményei nagyobb részének a borongás az alaphangulata. Bútól, bajtól fáradt lelke a szabad természet ölén, a mező fái és virágai között találta meg az igazi enyhülést. A kedélyes baráti társaság is derűsebb hangokat csalt költői lantjára. Lelkének ezt a verőfényesebb felét juttatja szóhoz *A művészetek* című verse, melyben a festészet, szobrászat, zene és költészet között az elsőbbségért folytatott vitát írta le művészi módon.

A költészet iránt fogékony lelke nem tudta megérteni az olvasóközönség közönyét a nagy költők műveivel szemben. Ennek a közönynek a megtörésén sokat fáradozott. Minden alkalmat megragadott, hogy a közfigyelmet ráterelje a halhatatlanok egyéniségére és műveikre. Nevezetesebb évfordulók alkalmával folyóiratokban megemlékezéseket, lelkesítőhangú cikkeket írt. Költeményei között is akad a nagyok emlékének szentelt néhány óda. Így többek között Ányos Pál, nagynevű rendtársa, Révai Miklós és Katona József emlékének áldozott egy-egy óda megírásával. Amikor e nagyok emlékét idézte, akkor mindig a hazáért küzdő költő nemes példáját jelenítette meg, és szenvedő emberi szívüket juttatta szóhoz.

Miért élt? hogy szenvedve, tűrve ő is –
Mint annyi más – dicsőségünk legyen;
Miért küzdött? hogy a művelt magyar nyelv
Zenéje hangozzék rónán, hegyen.
Költői lantját ez hangolta dalra,
Nagy lelkében ezért gyúladt láng;
S nyomát hagyá minden művében annak,
Mint kell szeretni téged, szép hazánk!

Révai Miklós.

Az ódái érzés heve Katona József kecskeméti szülőházán 1883-ban elhelyezett emléktábla leleplezése alkalmából írt ódájában a legtüzesebb. Ezt az ódáját ugyanabban a versformában írta, mint Arany János Széchenyi emlékezetét, és néhány szakaszának fenséges hangja is erre emlékeztet. Megrázó erővel jellemzi Bánk bánt, Petur alakját és a szegény Tiborcot.

Tiborc – te sírokból kikelt vézna szellem,
Hová merül esdő tekinteted?
Közelg-e a jobb kor elnyomóid ellen -
Lelked jogát mikor remélheted?

Katona József.

Katona művét a Himnusz, a Szózat és a Hitel mellé állítja. Ezekhez az örök magyarságot lehelő művekhez kell állandóan visszatérnünk, valahányszor bajba sodródik a magyar.

Volt – s lesz idő, midőn a kishitűség
S hiú vágy ver tanyát a szíveken;
Ősi jellegünkhöz meglazul a hűség -
Sorsunk írá, hogy néha úgy legyen . . .
De fénylenek lángoszlopink az éjben,
Tőlük nyer új irányt az elhaló,
És pezsdül a vér újra szívben, érben:
Műved – dicső – azok közül való.

Katona József.

Költeményei között néhány egyéb alkalmi verset is találunk. Ünneplő rendtársai tiszteletére, ismerősei névnapjára, esküvőkre vagy baráti összejövetelekre szeretett kedveskedni az alkalomnak megfelelő költemény megírásával. Ezekben azonban az előbbiekhez viszonyítva túlteng a prózai hangnem. Epikai próbálkozásainak is ez a jellemző vonása.

Pintér Kálmán drámaírással is megpróbálkozott. Három egyfelvonásos darabot írt. Mind a három alkalmi dráma. *A színész* című művét még kecskeméti tanár korában a városi színházban játszó társaság egyik tagjának ünneplése alkalmából adták elő, a *Múlt és jövő* című drámája előadásával a budapesti piarista gimnázium ifjúsága a magyar nemzet fennállásának ezredéves fordulóját ünnepelte meg. A piarista iskolák alapításának háromszázéves évfordulójára jelent meg *Calazanczi szelleme* című drámai képe. A három darab közül ez utóbbi még a legsikerültebb. A drámai jambusokban írt művekben szegényes a cselekmény, s helyette lendületes párbeszédek lendítik tovább a dráma menetét. A Múlt és jövő című darabjában a megszemélyesített nemzeti Géniusz, az Erő, a Balsors és a Költő számol be a nemzet múltjában játszott szerepéről, és a Balsors minden akadékoskodása ellenére a másik három biztató és szebb jövőt ígér az ünneplő nemzetnek. A Calazanczi szelleméről írt művében pedig a gondolataiban gyötrődő István piarista és a világot mozgató nagy valóságok, a Hírnév, a Rang, a Vagyon és a Korszellem között pereg le a párbeszéd. A párbeszédek kissé borongós hangulatába mindkét drámai képben a jobb jövő reménysége, a fiatalság képviseletében megjelent ifjak, továbbá a nemzeti Géniusz erőtadó hangja és Kalazancius szellemének felemelő biztatása öntenek derűsebb hangulatot.

Szép prózai írásai közül legtöbb újságokban került az olvasók kezébe. A veszprémi és kecskeméti lapok szerkesztői mindig örömmel fogadták kedélyeshangú tárcáit. Amikor elhagyta Kecskemétet, a Kecskeméti Lapok szerkesztője még Budapesten is többször fölkereste verset vagy tárcát kérő leveleivel. Újságcikkei nagyobb része Calamus aláírással került a nyilvánosság elé. Cikkei nagyobbára szellemes eszmefuttatások a városban lejátszódó eseményekről. A kecskeméti zenekedvelők, az úgynevezett úri banda szereplése, a felolvasó társaság ülései, a békebeli farsang bohóságai, majd utána hamvazószerda stb. hangolták lelkét az írásra. Falusi megfigyeléseit is leírta. Kézirati hagyatékában gondosan lemásolt költeményei mellett ott vannak hasonló gondossággal elrendezett novellái is. A falu egyszerű népének szánta a *Falusi krónikák* című kiadásra szánt tíz elbeszélését. Utazási emlékeit sem hagyta nyom nélkül elkallódni. A már említett spanyolországi és portugáliai útját *Vázlatok spanyolországi és portugáliai utamról* című könyvében örökítette meg. A személyes élmények alapján készült útleírás a század legvégén jelent meg, és arról tesz tanúságot, hogy a szép iránt fogékony lelke és éles szeme bőven talált lejegy-

zésre méltót nemcsak a művészi alkotásokról, városokról, hanem magukról az emberekről is. Bármilyen művészi alkotás szemléletébe merült el azonban, és bárhová vetette is a sors utazásai közben, állandóan az maradt a meggyőződése: «A mi kis országunk nagyon szép ország ... Budapestnél pedig szebb város nem sok van a vén Európában». Ennek az útleírásnak a kibocsátása volt utolsó irodalmi terméke. Megroppant egészsége miatt rohamosan közeledett a vég, és 1902-ben örökre kihullott kezéből az írótoll.

Pintér Kálmán élete nemes eszmények szolgálatában pergett le. Mint költői lelkületű ember rajongója volt a szépnek. Ezt szomjazó lelke elsősorban a költői alkotások szépségével telítődött. A legnagyobb magyar klasszikusok, Vörösmarty, Petőfi és Arany alkotásaiban lelte meg a szép örökértékű kifejezését, s ezért kelt különösen Vörösmarty művei védelmére. Amit szívében-lelkében átélt, azt nem rejtette véka alá, hanem tanítványai és a nagyközönség lelkében is hasonló érzések hangolására törekedett. Lelkes és kitűnő tanár volt az iskolában. Szívéhez legközelebb álló tanítványa írta róla: «Tanári katedrája volt az, melyhez 26 éven át, gyermekkorától egészen összeroppanásáig fanatikus szeretettel ragaszkodott; ahol szíve egész melegét kitárta s ahol nem szerzett mást, csak rajongó barátokat. Jó tanár volt, aki szerette és becsülte tanítványait, lelkes tudós és nagykészültségű pedagógus, aki mindig tanult s mindig egész lelkét adta előadásaiban. És minő magyar, minő fanatikusan, meggyőzően magyar, akinek a magyarságában volt valami különösen színes, egészen más árnyalat, mint ennek a kornak sovén magyarságában». (Erdősi Károly: Pintér Kálmán emlékezete. A budapesti piarista diákszövetség negyedik esztendeje. 1928.)

Izzó magyarságát meggyőződéses katolikus hite járta át. Ezt a két eszményt eggyé forrasztva nyújtotta tanítványainak, és ez volt mint tanárnak legnagyobb értéke. Tanítói mivoltát mint író sem tudta levetni. Amikor valamilyen tárggyal foglalkozott, akkor kerülte az általános szószaporítást, hanem e helyett kézzelfogható és szemléletes részletezéssel nyerte meg olvasója értelmét és szívét. Művészi előadó készsége és előkelő modora az iskolában és a társadalomban is elősegítette törekvései sikerét. A társadalmi életben az igazságot és a jóságot hintette szét az emberek között. Hogy ezt minél tágabb körben tehesse meg, ezért volt szüksége szervezett egyesületi életre, és ezt a Katolikus Körben önmaga számára is megteremtette. Ennek a katolikus mozgalomnak lelkes és önzetlen harcosa volt. Ma, amikor a katolikus egyesületi élet jóformán minden szükségletéré van megfelelő szervezetünk, alig tudjuk kellőképen megbecsülni Szabóky Adolf legényegyleteiben, Lévay Imre és Pintér Kálmán katolikus köreiben megindult szervező munkát.

Fáradhatatlan tevékenységét nem jutalmazták kitüntetésekkel, hanem sokszor hideg közöny és a sajtó fagyos lekicsinylése kísérte kezdeményezéseit. Mindezek bántották önérzetét, de eszményi életfelfogása diadalmaskodott borús lelkihangulatán. Mesterének, Lévay Imrének, a «klasszikus szerzetesnek» életpéldája és *Kalobiotika* című műve segítette Pintér Kálmán kiegyensúlyozott egyéniségének kialakulását. Az egyszerűség és a derű jellemezte a mestert és a tanítványt egyaránt. Ebben a szellemben dolgozott minden feltűnési viszketeg nélkül csaknem három évtizedig a közjóért egyszerűen azért, mert jólesett neki a hite, hazája és a közügy érdekében kifejtett munka. Fáradozása nem volt hiábavaló, mert eszméi életrekeltek, és ez küzdelmeinek legméltóbb jutalma.

Faladi Béla:

ERDÉLYI KÁROLY

(1853-1908.)

Azok között a jelesebb piaristák között, akik a millenniumi években mintegy a magyar idők teljét érezték maguk fölött és nagyobb nyelvtudásuk révén nemzeti létünket európai szempontból tudták nézni, külön megbecsülést érdemelnek azok, akik a századforduló táján egyre sötétebben tornyosuló világnézeti veszedelmeket nem vették látatlanba, hanem akár tudatosan, akár öntudatlanul, Prohászka szellemében munkát vállaltak a keresztényebb Magyarország szolgálatában. Ezek sorában az egyik jellegzetes arcél Erdélyi Károlyé, akiről kézikönyvekben azt találjuk, hogy sokoldalú filológus és kitűnő pedagógus volt. Kortársai mindenesetre rendkívüli embernek ismerték. Minden okunk megvan tehát, hogy könyvünkben figyelmet szenteljünk az ő alakjának is.

Erdélyi (Ehling) Károly 1859. október 19-én született Torontál megyében, a legmagyarabb folyótól nem messze fekvő színnémet Perjámoson. Földműves szülei meghoztak minden áldozatot, hogy számos gyermekük közül legalább kettő, Károly és János középiskolát végezhessen. Szegény szegedi mesteremberekhez adták őket kosztba és Kisteleken gazdálkodó legidősebb bátyjuk viselte gondjukat. A fiúk a szegedi piarista iskolában nem láthattak egyenesen a tudás alapjainak megszerzéséhez: előbb az alapok alapját, a magyar nyelvet kellett megtanulniuk. Ezt sehol másutt olyan biztosan nem kapták meg, mint Szegeden. Erről Bolgár Mihály, majd Magyar Gábor direktorsága alatt oly kiváló tanárok kezeskedtek, mint Martin Péter, Horváth Sándor, Való Mihály és mások. Sok víznek kellett lefolynia a Tiszán, mire a zömök, pirosbarna Ehling Karcsi a magyarból a negyedik osztályban megszerezte az egyest. De nem hiába: a sváb fiúból magyar-német szakos tanár lett. S a környéken, de még a családban sem ő volt az egyetlen, akinek Szegeden ilyen életreszóló élménye lett a magyar nyelvvel való találkozás. A hagyatékában található levelek között nem is egyben arról számolnak be német rokonai és ismerősei, hogy a gyermekük – micsoda dicsőség! – a szegedi gimnáziumban a legjobb szavalók közé tartozik.

Abban sincs semmi meglepő, hogy a végig elsőrendű diák álmainak eszményét azokban a tudós tanárokban találta meg, akik oly sodró erővel ragadták magukkal a vegyes nemzetiségű vidék ifjúságát a magyarság és műveltség mélységei felé, hiszen többen közülük híres tudós társaságoknak voltak tagjai. Jó anyja talán már gyermekkorától fogva papi hivatásra szánta. És mikor ez a hivatás Isten kegyelméből valóban megjött, máris rajta voltak a tudós szerzetes eszménye felé való tájékozódás jelei. Már diákkorában hamar megmutatkozott benne az önművelés későbbi hőse: tagja volt az énekkarnak, majd gyorsírást tanult és főleg a nyelvekben egyre jobb eredményre törekedett. A hatodik osztály után elérte életének első és szinte végleges célját: felvehette tanítómestereinek fekete reverendáját. Egyelőre novíciusa, majd az évek haladtával kiváló

fia lett annak a Kalazanciusnak, akitől a szent komolyságot, az idő felhasználását, az ifjúság szeretetét oly kiváló mértékben sikerült eltanulnia.

A novíciátusi év elteltével a gimnázium VII. és VIII. osztályát a kecskeméti stúdiumban végezte. Itt Nagy Alajos volt a magyar tanára, aki Vörösmarty, Sophokles és Molière mellett a házi dolgozatokban azon fontos kérdésen is meggondolkoztatta növendékeit, hogy «mikor jár az olvasás haszonnal?» Az utolsó kecskeméti évének értesítőjében pedig ott találta osztályfőnökének, Kövessy Kálmánnak nagyszabású tanulmányát a «rómaiak nagysága és hanyatlásának okairól» Montesquieu, Bossuet, Goldsmith művei alapján, az eredetiből vett idézetekkel ékesen, gyümölcsös példájaként a jó olvasásnak és az okos nyelvtanulásnak. 1879 őszén mint *eximio modo maturus* kispap került a nyitrai piarista teológiára. Vizsgáit itt is és a pesti egyetemi évek után is, a tőle megszokott fényes eredménynyel tette le. A teológia mellett Lamartine és Chateaubriand olvasására, az egyetemi nyelvészkedés mellett az olasz és a svéd nyelv elsajátítására is talált időt. A tanári alapvizsga után Tatára került tanárnak. Itt szaktárgyai mellett latint, földrajzot, gyorsírást, franciát tanított s ezek hegyébe ellátta a jegyzői teendőket. Ha valamiben segítségre, tanácsra volt szüksége, bízvást elmehetett az öreg Vanke Józsefhez, aki éppen akkoriban vált meg a tanítástól. Erdélyi élete végéig hálával emlegette ezt az ideális lelkületű pedagógust. Ilyen férfiaktól később sem röstellt tanácsot kérni és ennyiben már akkor is törekvő és öntudatos nevelőnek mutatkozott. Az 1883. májusában, illetve decemberében letett tanári és pedagógiai vizsgája is csak külső bizonysága volt annak, hogy Erdélyiben a piarista nevelés hagyománya és gyakorlata életrevaló folytatásra talált. Közben július végén Vácon pappá szentelték. Első szentmiséjét diákjai és első munkatársai között, Tatán mutatta be 1883. július 26-án.

Csak a rendtársai a megmondhatói annak, hogy mennyit dolgozott Erdélyi fiatal korában, milyen erélyesen nevelte magát az idő felhasználására, mennyi verejtékes édes öröm biztatta őt egyre tovább a méhecskével vetélkedő serénységre. Már akkor is ahhoz tartotta magát, amit később így fogalmazott: «minden ember annyit ér, amennyi hasznos munkát tud felmutatni». Amit a régi törvénykönyv megkövetel a német királyoktól, azt szerinte el lehet várni a közembertől is: *wt sit homo probus et utilis».* S ezt nemcsupán a délvidéki sváb veleszületett szorgalma mondatta vele. Ez az erkölcsi magatartás később is ott vibrál minden sorában, minden szavában. A felvilágosodott munka ilyen értékelését Vörösmarty így fogalmazta meg az ő százada számára: «Legszentebb vallás a haza s emberiség», és Prohászkáig ezt vették szívre a haza legjobbjai. Erdélyi is ebben a szellemben küzdött erői szerint a legnemesebekért. Már egyetemi hallgató korában megjelent az *Olcsó Könyvtárban.* Simái Kristóf *Igazhazi-]àhoz* írt bevezetése, melyben kimutatja a darab német mintáit. Hasonlóképen ebben a sorozatban jelent meg Silvio Pellico: *Le mie prigioni – Börtöneim* – fordítása. Manzonival is ekkor foglalkozott sokat, írásaiban később is sok helyen idézi, emlegeti. Mindenekelőtt kísérjük végig figyelemmel életének külső folyamatát és azt a munkásságot, amelyet mint tanár a magyar föld öt városában kifejtett. Látni fogjuk, hogy Erdélyi mindenütt azt nyújtotta, amit az idő és a körülmények elvártak tőle.

A tatai két év után egy évre Nagykanizsára került. Itt főleg nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott, bizonyára azzal a szándékkal, hogy akár a magyar nyelvészet köréből, akár a német gyönge igéről írt dolgozataival a doktori értekezés elé dolgozzék. Az 1885. és 1890. közötti éveket Kecskeméten töltötte. Visszaadta a stúdiumnak a növendék korában kapott jó példát. Itt kezdett belemélyedni az

elbeszélő költészet régi és újabb kérdéseinek tanulmányozásába. Ezirányú olvasottságát az Egyetemes Philologiai Közlöny hasábjain számos kisebb-nagyobb jelentőségű cikke bizonyítja. S jellemző, hogy az egyetemi magántanárságra pályázván, elsősorban ilyen tárgyú tanulmányaira hívta fel a kar figyelmét. Jelesebbek köztük «A francia eposz eredetéről»; «Az állateposz Nyugaton és a szláv népeknél» és «A leíró költészetről» címűek. A francia eposszal foglalkozván, megtanult dánul, hogy Kristoffer Nyrop idevágó jeles műveit is felhasználhassa. Az 1887-ben «cum laude» letett doktori szigorlatán is a német nyelv és irodalom mellett a franciát választotta mellék-tárgyul. Egyébként az iskolában ettől kezdve majdnem mindig tanította a bölcseletet, a görögpótló tárgyakat, néha meg a görögöt magát. Kecskeméten kezdje meg a tanáregyesület, a felolvasó kör és egyéb körök gyűlésein való sűrű szereplést is. Ilyen felolvasások gyümölcse lett a terjedelmes Runeberg tanulmány, «A *népek énekesei»* c. eszmefuttatás. Itteni éveiben is már sokat foglalkoztatta őt a latin nyelv ügye, sőt a földrajzé is, melyet érettségi tantárgyként szeretett volna látni.

1890-től a millennium évéig Temesváron, szűkebb hazája közelében folytatta egyre tevékenyebb pályáját. Az itt töltött éveket Erdélyi számára egy-egy nagy piarista és magyar ünnep tette emlékezetessé. Ezeket viszont mind az ő tolla és ékesszólása emelte az ifjúságnak és a város közönségének szívébe és szeretetébe, így az első évében az iskola Szent Annáról Temesvárra való áthozatalának százados évfordulója alkalmából és Pirrotti Pompilius boldoggáavatásának örömére az ifjúság között való kiosztásra megírta a rend új boldogjának életét. Majd, látván, hogy ilyen írásokra milyen szomjas a magyar föld, két évvel később megírta Calazanczi Szent József életét is. Ezek után a temesvári Miasszonyunkról nevezett iskolanővérek sem nyugodtak addig, míg Fourier Szent Péternek életrajzát is meg nem írta. Ezt a kérésüket Erdélyi később ugyan, kolozsvári direktor korában, de már csak azért is szívesen teljesítette, mert hiszen e rend tanárképzőjében éveken át rendszeresen előadott és a képesítő bizottságnak is állandó tagja volt.

1893-ban görög tanulmányúton vett részt. Erről szóló cikkeit, felolvasásait a Philologiai Közlöny és a városi lapok egyaránt szívesen fogadták. S ha felemlítjük, hogy mint a Délvidéki Kárpátegyesület főtitkára németül megszerkeszti a Wegweiser durch Südungarn-t és 1896-ban a Délvidéki Turista címmel magyar lapot indít, meg fogjuk érteni, hogy mért esett a város közönségének választása Erdélyi személyére, amikor millenniumi szónokot kerestek. Ettől a fiatal paptól, kinek apologetikus írásait (Zola; Egy vatikáni látogatás után; Az idealizmus újjáéledése; Calderon; A Szent Gellért-legenda; Darwinista erkölcstan; Anarchia) annyi érdeklődéssel olvasták, nyilván azt várták, hogy a régi és a kezdődő évezred között a jelennek olyan mélységeit tudja megnyitni, amelyekbe lelkük beleámulhat és megrendülhet.

A következő évben a saját kérelmére Kolozsvárra helyezte őt a rendkormány. Ekkor derült ki, hogy ez a név, amelyet kezdő tanár korában választott magának és már annyi éve viselt, omen is volt. Az itt töltött 12 évet elsősorban a régi középkori katolikus világnak és a katolikus Erdély múltjának felragyogtatására szentelte. Már a második évben ugyanennek az intézetnek igazgatója lett. Tevékenysége minden téren itt érte el a legszebb eredményeket: felvirágoztatta és az egész Erdélyben a legjobbak közé emelte intézetét, mint pap bizalmasa és munkatársa lett Majláth püspöknek, mint tudós és író itt írta meg a Skandináv irodalmak történetét és – a nomen ilyen értelemben is omen lett: itt halt meg, hogy haló poraiban is példáját nyújtsa a magyar föld csodálatos vonzásának, átalakító erejének. Mivel itt megjelent írásairól később még szó lesz, s negyedszázados írói tevékenységének minden tényét pedig még címekben is sok volna felsorolni, vessük fel most a kér-

dést, hogy ennyi román, germán, sőt szláv nyelv (szerbül tudott, oroszból fordított) megtanulása, annyi tanári és igazgatói feladat elvégzése mellett maradhatott-e Erdélyinek annyi ideje és volt-e benne annyi szívós eredetiség, hogy gondolkodása, világnézete végelemzésben mégis inkább a sajátja volt és nem a könyveié? Egyszóval írásai helyett, amelyeket maga sem becsült sokra, nézzük az embert.

Erdélyi nevének említésére, ahány tanítványával csak találkozik az ember, mind az ő rendkívüli műveltségéről, olvasottságáról, szellemességéről kezd beszélni. Mondani sem kell, hogy ez a nagyarányú jártasság a szellem birodalmában nem ingyen ajándék volt, hanem annak a szenvedélyes önművelésnek és főleg nyelvtanulásnak a gyümölcse, amelyben a *«homo bonus semper tiro».* Elsősorban a szaktárgyait művelte az átlagosnál jóval mélyebben, odaadóbban. Ebben az az elv vezette, hogy mindent maga lásson, mindent eredetiben olvasson az ember. Necsak a javát: Aranyt, Vörösmartyt, hanem a Nyelvemléktárt, kéziratokat, kútfőket, mindent, ami a szellemi haladásra fényt vethet. Aranymosó az ember, mondogatta, sok víznek kell a keze alatt lefolynia, amíg egy pár szemernyi aranyhoz jut. De ez a pár szem aztán kincs egy egész életre. Műveltsége után rengeteg írását csak másodsorban emlegetik. Cikkeit, ismertetéseit, fordításait már belepte az idők pora, hiszen a Philologiai Közlöny és a Heinrich Gusztáv szerkesztette Egyetemes Irodalomtörténeten kívül megörökítőbb nyilvánosságot kevés cikke ért el. Ezeken kívül az Irodalmi dolgozatok (Kolozsvár, 1901) és az egyes gimnáziumi évkönyvekben megjelent írásai és beszédei maradtak máig is többé-kevésbbé hozzáférhetők.

Az írás, jegyzetkészítés, úgylátszik, lelki szükséglete volt. Rendkívüli gonddal írta már egyetemi jegyzeteit is. Meglátszik rajtuk a tudományos pontosság és a részletekig menő igazság igénye és tisztelete. Cellája magányában, amelyet egyik német versében a szellem menedékének és boldogító révnek magasztal, végelemzésben nem volt egyedül: vele voltak Európának úgyszólván összes nagy költői, írói, gondolkodói, régiek és újak egyaránt. Mások is voltak és lesznek abban a helyzetben, hogy a nap néhány órájára leülhetnek olvasni, mégis kevesen olvasnak igazán. Általában kevés szerzőt olvasunk és azt a keveset sem úgy, ahogy kellene. Messze vagyunk attól is, hogy Pázmány, Széchenyi, Arany, Ady olvasását oly komolyan vegyük, mint Erdélyi sürgette. Aki az írói hiúságtól megőrzi magát, azt egyéb szenvedélyei terelik el és teszik közömbössé mások gondolatai iránt. Bizony kevesen vannak abban a helyzetben, hogy tiszta szívvel tökéletes művek olvasására adhassák magukat. Erdélyi minden alkalommal bizonyságot ad arról, hogy van benne felfogás és meglátás, hogy van ízlése és ítélete a jót jónak, a jobbat jobbnak találni.

Nála az olvasás nem puszta időtöltés, nem a kényelmes párnásszék unalmának enyhítése, hanem tevékenység volt. Ceruzával a kezében olvas, gondolatait, hangulatait megjegyzés nélkül elröppenni nem hagyja. Az idegen szöveg sorai közé fürgén bejegyzi azt a magyar kifejezést, fordulatot, amely műfordítói elméjében akár a pillanat kegyéből, akár valamelyes fejtörés után megfogant, vagy jelzi azt a világirodalmi összefüggést, hasonlóságot vagy meglepő eltérést, ami a mű arculatáról olvasás közben a szemébe ötlik. Így aztán a tanulmányírás vagy műfordítás alig jelentett neki újabb fáradságot. A szellem világának elsőrendű napszámosai közé állt: felgyűjti, számbaveszi, megőrzi és továbbadás végett átveszi az igazán alkotó emberek minden jelentősebb teljesítményét. Derék fordító, szorgalmas népszerűsítő, de olyan, akinek részéről már a tárgy megválasztása is szemnyitogató ötlet és hálára kötelező teljesítmény. A jól bevált régiből és a jónak ígérkező újból kibányász mindent, nem a saját hiúságának, hanem az ő kisebb-nagyobb körének, iskolájának, városának gyönyörűségére.

Ilyen módon mások is sokra vitték már, sót egyesek annyira, hogy végül is erejük és kincseik forrása ellen fordultak, akár csak a jó tejtől megerősödött gyermek, aki nem férvén már a bőrében, dadáját kezdi verni. Erdélyi sokkal nyugodtabb, mértéktartóbb szellem. Nem akar másnak tűnni, mint aminek indult, nem megy túl kiszabott körén, beéri azzal a mélységgel, melyet látása biztosan bejár. Műveltsége azonban nagyszerűbb valami, semminthogy szabad volna őt csupán egy ritka gazdagságú magánkönyvtár eleven tartalmi kivonatának nevezni. Volt benne annyi szellemi életerő, hogy ezt a tengernyi tudásanyagot összefogja, feldolgozza, a megfelelő helyre illessze, és egy szervesen fejlődő egyéniségnek építő anyagává tegye. S közben az ő egyéni gondolkozása akárcsak a hatalmasan hömpölgyő orgona játékban a basszus, mindig hordozója marad a hegyibe tornyosuló új anyagnak.

Cikkeinek bőséges lapaljai jegyzeteiben, gazdag bibliográfiájában mindig kiderül, hogy mennyi útvesztője van az éppen tárgyalt kérdésnek és hogy hányszor eltévedhettünk volna, ha kevésbbé olvasott vezetővel, ismertetővel kellene a tárgyalt területet bejárni. A felsorolt sok névvel és címmel persze nem megerősíteni akarja csupán azt, amire maga nagy forrástanulmányok után másoktól függetlenül rájött; nem: belőlük indult ki; de sokféleségből ezt az összhangzó egészet a saját kritikájával és verejtékével illesztette össze. És ennél többet az ő korában a legtöbb egyetemi tanár sem tett. Leülni és olvasni, olvasni és kivonatolni könnyű, de olvasás nélkül és olvasás helyett gondolkodni, az más. Hogy Erdélyi erre is képes volt, arra nézve elég elolvasni a Philologiai Közlönyben megjelent egy-két nagyobb cikkét. Itt derül ki, hogy az ő szellemi kincse nem csupa idegen pénz, akár csak egy kis látszatállam forgalmában. És jól esik látni, hogy ehhez a sajátjához sem ragaszkodik körömszakadtáig, csak azért, mert a sajátja. Így például a keresztény klasszikusok ügyében írt cikke végén elcsodálkozhatunk azon, hogy Erdélyi az olvasó előtt is szinte már világosnak látszó esetben sem siette el a gyakorlati állásfoglalást.

A következőkben műveltségét és tanári egyéniségét próbáljuk megrajzolni azokból a vonásokból, amelyek írásaiban tárgyilagos előadásmódja mellett is kirajzolódnak.

Nem is lett volna igazi piarista, ha szegedi kisdiák kora óta nem lett volna végig első és legnagyobb szerelme a zengzetes magyar nyelv. Ugyanaz az Erdélyig akinek oly nehezen sikerült megszerezni a magyarból az egyest, aki szüleivel és testvéreivel végesvégig németül levelezett, aki legegyénibb élményeit német nyelven öntötte naplójában költői formába, aki szülőföldjének, Temesvárnak és környékének minden íróemberét számontartotta és részben felfedezte, ugyanaz az Erdélyi nagykanizsai tanársága óta úgyszólván minden munkára a magyar haza szeretetének jegyében vállalkozott. Akárcsak Hájos István és Horváth Benedek, akik mint Révay Miklós munkásságának szerény folytatói magyar kéziratokat, nyomtatványokat kutattak és kerestettek, és a nép nyelvének hagyományos sajátságait tanulmányozták, úgy ő is a vázlatok a magyar nyelvészet köréből» címmel kezdte meg irodalmi munkásságát. E vázlatokban a magyar nyelv eredetével, az összehasonlító nyelvészet akkori állásával foglalkozik Budenzig és Hunfalvy Pálig. Vallotta ugyan, hogy az olasz nyelv a legszebb zene: egy-egy kifejezésén, szép szaván el tudott gyönyörködni és fájt neki, ha fordítás közben nem talált hozzá egyenlő értékű magyart. Mégis a román nyelvnek neki «szárított növények, a magyar szó pedig élő virág: egy dúsgazdag néplélek hasonlíthatatlan terméke; sehol máshol annyi világosság, értelem, szabatosság simulékonyság, a szív minden

rándulásához és annyi színezés». Temesvári milléniumi beszédjében a magyar államalkotó géniusz és a magyar nemzeti irodalom mellett éppenn ezt a páratlan nyelvet ünnepli a legrajongóbb szavakkal. Ez a beszéd Erdélyi keresztény és magyar törekvéseinek hű tükre és egyúttal az ő dúsaratású temesvári lustrumának magafonta koszorúja. Vele nemcsak temesvári szónoki sikereit tetézte meg, hanem híres erdélyi rögtönzéseit is beharangozta. íme így zendített reá: «Szemeinkben megcsillan a szent öröm. Szeretnénk felujjongani, büszke lelkesedéssel világgá hirdetni: nincsen öröm a miénkhez hasonló széles e földön, nincsen láng, mely tisztábban lobog, mint a mi hazaszeretetünk lángja, sehol a kerek ég alatt s ameddig a nap sugarát veti, nincsen a jelen nagy napokban boldogabb, öntudatosabb nép a magyarnál. . . Érzi és tudja mindegyikünk, hogy népünk emelkedőben van, hogy a szenvedések kohójában megtisztult a lelke, megifjúhodott életereje s megtanult tenni nagy tetteket, alkotni el nem enyésző műveket. Látjuk, megindult szívvel szemléljük, hogy Európa szeme csodálattal fordul a szép Magyarország felé, ámulattal nézik benne a fiatal óriást, ki titkon és észrevétlenül nőtt és erősödött a hallgató századok alatt, s szellemi és fizikai erejével beláthatatlan ragyogó jövőnek vetette meg alapját».

Majd miután a magyar múlt és jelen nagy neveit sorra idézte, így fordult a vegyes nemzetiségű temesvári közönséghez: «Bölcsőtöknél talán nem magyar altatódal hangzott; az mit sem tesz: egy hazának vagytok édes gyermekei. Az erős karú Vencellin, a bátor Opos, az ékesszóló Pázmány, Hunyady János, a kereszténység pajzsa, Zrínyi Miklós ereiben a ti véretek folyt. S voltak-e valaha dicsőbb, lelkesebb magyarok, mint ők? . . . Boldog egyetértésben, szent hévvel, együttesen kérjük a Gondviselést, hogy tartsa meg az idők végezetéig a föld legszebb gyöngyét, a szép Magyarországot». A magyar jövő zálogát tehát Erdélyi sem a diadalmas Ügek vérében látja, hanem nagyjaink keresztény magyarságában, ha ezt nem is fejezi ki oly világosan, mint ahogy Prohászka tette már 1896-ban.

Iskolai beszédeinek is ez a vissza-visszatérő alaphangja. Hazánk becsülete a mi becsületünk és aki nem tud lelkesült büszkeséggel segíteni hazájának, annak lelke híjával marad a férfilélek legnagyobb érzéseinek. S amint Skandináv irodalomtörténetében az északi népek irodalmát sorraveszi, a legelső dolog, amit keres, legelső, amit «lelkesülten» (ez kedves szava) ünnepel, a hazafiúi érzés. Ha kis és nagy népek legjobbjai azon fáradoznak, hogy állami, irodalmi, művészeti életüknek becsületet szerezzenek, akkor ebben a törekvésükben nyilván az a tudat serkenti őket, hogy ezzel oly erkölcsi kötelességet teljesítenek, amely alól egy nép sincs felmentve. Ez egyik alapgondolata. A hazafias «közérzés sziklavárát, melyen a zsarnok hatalma is megtörik», legirigyeltebb formában a finneknél találja meg. De meglátja a legismeretlenebb hősök, az apácák életében is, akik bizony «csak a világ örömeiről mondanak le, de nem annak terheiről és fáradalmairól, sem á vallásos és hazafias kötelességekről, amelyeket nagyobb mértékben senki sem vesz vállaira, mint egy szegény apáca».

Egy iskolai ünnepélyen (1903.) hivalkodás nélkül tanúbizonyságot tett az ifjúság előtt arról, hogy a tanárkarban az a szellem él még, amelyet Kossuth, az egykori sátoraljaújhelyi piarista diák, oly szívesen ünnepelt a kegyes atyákban, a türelmes vallásosság és igaz hazaszeretet ez eleven példáiban. Ugyanez a munkás hazaszeretet ragadtatta őt egyszer arra az intézkedésre, hogy október 6-án nem adott szünetet, de ezúttal a diákok maguk is kénytelenek voltak elismerni, hogy akik nem tudják az aradi 13 nevét felsorolni, azoknak nincs joguk őket ünnepelni.

A nemzeti szellemű nevelés egyik leghálásabb területére, az önképzőköri

tevékenységre, a nyári falukutatásra már temesvári éveiben sikerrel biztatta különféle nemzetiségű diákjait. Egyesek figyelemmel kísérték a magyar írók érvényesülését a nemzetiségi és külföldi irodalmakban, mások magyar, német stb. népszokásokat, népdalokat, regéket, betlehemeseket ismertettek. Mondani sem kell, hogy Temesváron ez magyar szempontból annyival is több haszonnal járt, hogy az idegenajkúak a gyakorlóiskolában (így neveztek akkoriban az önképzőkört) még jobban megismerhették a magyar nyelvet. De aztán az első kolozsvári évében megjelent «A spanyol auto sacramental» című nagy tanulmányában egy csíkszéki betlehemesnek oly részletes ismertetését találjuk, amely a lövétei betlehemes ismerői számára meglepő és tanulságos. «E darab egyike legérdekesebb misztériumainknak, tele van naiv törekvéssel a jellemzetes iránt és lehet mondani, hogy legceremóniásabb, legcifrább misztériumunk». Saját szemével győződött meg róla, hogy «a nép nem vesztette el érzékét a karácsonyi játékok iránt, hanem csak buzgalma lankad, alkalmas vezérek hiányában». Nos, ilyenek ösztönzésére, ébresztgetésére Erdélyi gyakorlóiskolája nagyon jó volt.

Mikor egyszer megtudta, hogy az ifjúság az ő ünneplésére készül, kifejezte kívánságát, hogy Arany Jánosnak «Fiamhoz» című versét szavalja el valaki, az énekesek pedig adjanak elő kuruc dalokat. Ki ne ismerné el, hogy ekkorra az az Erdélyi, aki kapásból németre tud fordítani magyar verseket, akinek a fiókjában ott hever a Bánk-bán és az Ember tragédiája németül, akit Goethétől a plattdeutsch Fritz Reuterig minden német író érdekel, szívével, lelkével nagykorúságra jutott a magyarságban. A «népek énekeseiről» írván, a hegedősök élősdi utódjainak, silány vásári holmi árusainak mondja a búcsúkon itt-ott felbukkanó idegeneket, akik fülkiábrándító kiejtéssel nótás lapokat kínálnak. Szinte halljuk, amint ő is, akárcsak «a távolabb álló öreg magyar, fejcsóválva, félig bosszúsan, félig csudálkozva dörmögi magában: adta németje! megél a magyar nótázásból!» A magyar nótának ez a féltő barátja a nagy Madáchnak a külföld felé legfürgébb hírnöke. Minden Madách-fordítást ismer, és amely országban még nincs, ott előkészíti. Egy spanyol rendtársával átkefélteti cikkét, hogy abból az ibér félsziget is tudomást szerezzen a világraszóló nagy műről.

1907-ben a következő felterjesztést írta Majláth püspökhöz: «April.?L II. Rákóczi Ferenc és Széchenyi István halálának évfordulója. Mindketten hűséges katolikusok, és a legnagyobb magyarok közé tartoznak. Évek óta megemlékezünk róluk, szentmisénkben, kérve az Istent, hogy termékenyítse meg a vész pillanataiban vagy súlyos megpróbáltatások korában a magyar népet, hogy olyan vezérei támadjanak, aminők ők voltak, nemzetük irányítói és megmentői. Azért esedezem, hogy Excellentiád kegyeskedjék e napnak állandó jelentőséget adni, mondassék ki, hogy e napon ajánlja föl az intézet tanárkara és ifjúsága rendes szentmiséjét ama két nagy halottért s legyen ez az intézetnek hazafias fogadalmi szentmiséje». Ezzel aztán Erdélyi hazafias vallásosságát befejezésül aktaszerűen is dokumentáltuk.

Cselekvő vallásosságáról, bátor egyháziasságáról, öntudatos piarista voltáról különös hangsúllyal kell szólnunk. Nemcsak azért, mert a 80-as, 90-es évek nem voltak éppen a hitvallás és keményelvűség legtermékenyebb évei, hanem azért is, mert beszédei, szociális állásfoglalása és nevelő szentekről írt életrajzai figyelemreméltók. Miközben mindenfelé a katolikusok közönye szürkéllett, és vallásosságunk nyomába se lép a régiekének, a magyar Sión hegyéről már ujjongva lendül neki gigászi útjának Prohászka, hogy az alvókat felrázza, a késedelmeseket felserkentse. Ugyanekkor az isteni igének egy-egy magvát Erdélyi is elvetette a maga szűkebb

körében. A maga módján részt vesz a restauráció művében mindenütt, ahol valami jó és derék dolog volt készülőben; ahol egy nyalábnyi fényre várt a homály, ahol embertársai számára anyagi, szellemi, erkölcsi, vallási gyarapodás ígérkezett. A szellem árfolyamának ilyen alacsony járása idején a szigorúan vett nevelő munkán kívül egyebet is vállalt a katolikus program szolgálatában. S Erdélyi, akinek érdeklődésében, mint valami soköblű tó tükrében állandóan a legkülönfélébb témák tükröztek, megmutatta, hogy a nagyot és szépet nemcsak az irodalom területén, hanem az erkölcsi világban is meg tudja becsülni.

Cikkeinek címeiben új nevek tűnnek fel, sokszor hírhedt, veszett nevek is. Ezek az írások, ha távol esnek is Prohászka diadalmas világnézetének fölényes harcmodorától, mégis egy tágabb szemhatárú embernek helyzetjelentései. Egy-egy lapos oldalvágással a darwinizmus, a szociáldemokrácia felé sohsem marad adós, ha a téma alkalmat ad reá. Bajkeverőt leplez le Zolában, Nietzschében, a szabadkőművességben, az anarchizmusban és a sémita pesti irodalomban stb. Akik Erdélyit csak mint tetőtől talpig filológust ismerték, bizonyára elcsodálkozhattak azon, hogyan is jutott neki eszébe nyelvszakos létére ilyen teológustémákkal foglalkozni. Hogy lelkesülhetett ő, akit cikkeinek állandó és mindig szigorú kritikusa, Bódis Jusztin, ae Egyetemes Philologiai Közlöny hasábjain hidegszívű embernek sejtett, a társadalom, az egyház nagy ügyeiért, különösen mikor ez akkor az egyháziak között sem volt túlságosan gyakori. Úgy sejtjük, Erdélyi valahogy úgy járt, mint az a Wallin, svéd érsek, akiről a Skandináv irodalmak történetében elmondja, hogy «eleinte a felvilágosodás korának szellemében akart írni zsoltárokat; de munka közben mind mélyebb és mélyebb vallásosság foglalta el lelkét». Erdélyi esetében a szentek életrajzaival való foglalkozás indított el egy hasonló folyamatot. 1891-ben, Pirotti Pompilius boldoggá avatása évében Temesvárott főleg Carlos Lasalde spanyol piarista munkája és az ugyancsak tőle levelezés útján megszerzett további adatai alapján megírta a rend ez új boldogjának életét.[1] Két évvel később e sikeren nekibátorodva az ő szokott üde stílusában megírta a rendalapító életét is, főleg olasz és francia (David Timon) művek alapján. Ezek a temesvári értesítőkben is megjelentek és nagy hatást értek el. Évtizedeken keresztül egyetlen életrajzai voltak rendi szentjeinknek.

A temesvári ház százéves jubileuma alkalmával ismételten ír németnyelvű cikkeket is a piaristák alapításairól és múltjáról a Neue Temesvárer Zeitungban.

Ezirányú munkásságának egyenes folytatása az az öt Kolozsváron írt tanulmánya, melyekben a gondjaira bízott intézetnek múltját és hajdani nagy alakjait (Csete István jezsuita, Bolla Márton, Csaplár Benedek, Horváth Sándor Pius) mutatta be. A nagyrabecsülésnek őszinte hangja lengi végig Csete Istvánról, a híres magyar Ciceróról szóló tanulmányát. Hősként ünnepli azok sorában, akik az erdélyi rendházakban és missziókban kénytelenségből sokszor álnéven és álruhában hirdették a katolikus hitigazságokat és megalkották egyebek közt a görögkatolikus uniót. «Győző Oroszlyán volt az, kinek oldala mellett könnyű a báránynak is vonni» idézi Gyalog Jánosnak, Csete (eredetileg Vizkeleti) magyar prédikációihoz írt előszavából és néhány szemelvénnyel győzi meg az olvasót arról, hogy Csete Istvánnak a magyar irodalomtörténet még adósa: « ... hajdan a kardok az olvasókkal különben villámlottak; a hartzon, kit most adtával kezdünk és teremtettével végzünk, e két ige (Mária, Nagyasszony) szívet, tanátsot, bátorságot szerzett, patakkal hajtotta az áldásokat, ellenség üstökét magyarnak kézibe adta, a mint most a miénk mások kezében vagyon». Aki így ír, panaszolja fel Erdélyi, ilyen velős, földszagú magyarsággal, égő hittel és lángoló hazafisággal, az még életrajzíróra vár. Fájlalja,

hogy a legjelesebb magyar egyházi szónokok egyike még Beöthy nagy irodalomtörténetében sem szerepel.

A Horváth Sándor Piusról írt megemlékezés különös melegségét magyarázza az a körülmény, hogy tanítvány írta kedves öreg mesteréről. Kiemeli róla, hogy 1845-ben megírta az első magyarnyelvű földrajztankönyvet a magyar nyelvnek a holt latin fölött aratott győzelme örömére és hogy 1848-ban a Dráva felé vonuló veszprémi nemzetőrség felkérte tábori lelkészének. Továbbá, hogy mint kolozsvári tanár vezetője volt annak az aktaharcnak, amelyben a német tanítási nyelvnek behozatala ellen a tanári kar bátor állásfoglalásával és okos dialektikájával, de az ellenfél iránt való teljes tisztelettel is, végül győztes maradt a bécsi minisztérium ellen. Az abszolutizmus gyászos napjaiban akárhányszor három szentbeszédet is mondott egy napon a hívek vigasztalására. Végül kiemeli róla, és ez Erdélyire is jellemző, hogy Horváth betiltotta egy diáklapnak működését, mert nemzetiségi szempontból szertelenségekbe tévedt. A többieket, főleg a kolozsvári intézet terjedelmes történetét, melyet a rend fennállásának 300 éves jubileuma alkalmával írt meg és amelyben sok jezsuita és piarista nagyságra ünnepi fényt derít, itt éppen csak megemlítjük.

S ha most áttérünk Erdélyi nemzetnevelő sikereinek felsorolására, ezt éppen ama beszédeinek tükrében kezdhetjük meg legelőnyösebben, amelyekben mint szónok fordul intézetének ifjúságához és szülői társadalmához. Erdélyi, akit puszta megjelenése is már kiemelt társai sorából, kinek határozott tekintete kész biztatás volt, kinek arcán ott ragyogott a megvilágosodás, amelyet a cella magányában nagy szellemekkel birkózva vívott ki magának, kit jó emlékezőtehetsége, gyors kapcsolnitudása, bámulatos szorgalommal gazdagított szókészlete az élő beszéd síkján sem hagyott cserben, hamarosan elismert szónok lett egész Erdélyben. Beszédei formásak, szellemesek és lelkesek voltak. Tudása, történelmi ébersége és lélekjelenléte társadalmi eseménnyé emelték a rögtönzéseit is. Pedig az ékesszólás egyike azoknak a dolgoknak, amelyekben a szürke középszerűség nem kelthet ekkora visszhangot és elismerést. Ha millenniumi beszédje azt mutatja, hogy azok közé a kevesek közé tartozik, akik fenséges szárnyalásra, ódái emelkedettségre képesek, akkor ezek az iskolai ünnepélyeken elhangzott beszédek arról győznek meg, hogy az ifjúsághoz is le tudott szállni, a közvetlenség hangját is el tudta találni. Egy Erzsébet-gyászünnepélyen mondott beszédjében a porig alázott ártatlanság balsorsáról és a teljes lelkiismeretlenség diadaláról elmélkedvén, egyszer csak a következő szavakkal fordul az ifjúsághoz: «Kedves fiaim! ti magyarok vagytok és a haza és a trón szeretetében növekedtek fel. Halljátok a történet tanárától, hogy a nemzet és a király sokszor nem értettek egyet s el volt hintve a viszálkodás magva szerteszét a magyar hazában … De mondjátok meg, édes fiaim, tudtok-e olyan esetet, amikor a magyar önszántából, oktalanul rabolt, gyilkolt, s a királyra emelte kezét? olyat nem tudtok. Ott volt Péter, II. Endre, Róbert Károly kora: ami bűn akkor fogant és ami szörnyűséget akkor elkövettek, azt mind idegen idézte elő ...» Majd a történelem fonalán egyszeriben ott terem a legújabb kor utolsó két évtizedénél s felolvassa az anarchisták világhírű kiáltványát. «Mi anarchisták, azaz felsőbbséget el nem ismerő férfiak, harcolunk mindazok ellen stb.» Majd felsorolja indítékaikat és merényleteiket olyan nyelven, amelyet a kis elsős is megígért: «Az a gaz lélek, aki megölte Erzsébet királynét, nem kérdezte az ő megbomlott lelkében: mire való a király? mire való a királyné? Nem mérlegelte azt, hogy kicsoda? ártatlan-e? nagy-e? kiváló-e? bírja-e a népek szeretetét? Mindezt nem kérdezte. Csak azt kérdezte: Királynő-e? Ha az, akkor megölöm; és megölte . . .»

Ugyané tanév végén, június 13-án az ifjúság a remekbe készült új intézeti zászlóval vonult át a templomba. Erdélyi a szent cselekmények végeztével, Majláth püspök áldásával a szószékre ment és szárnyaló beszédben méltatta a nap jelentőségét. «Ünnepet ülünk, és, egy század hanyatlik le, mielőtt utódaink hasonló napra virradnának... Az új zászló alá sorakozva az Úr templomába sietünk, ujjongó örömben és háládatos áhítatban égve, hogy azé legyen első szavunk, aki mindeneket fenntart és igazgat, aki a végtelen szeretet és bölcseség ...» És így lobog ez a beszéd tovább, maga is mint egy zengő zászló, megszólaltatva a rajta megfestett Boldogasszonyt, Szent Imre herceg és Calazanczius társaságában, hogy végül a legtisztább költészet, az imádság hangján érje el az Ámen: «Atyám, nagy Isten, hallgasd meg könyörgésünket! Tarts meg bennünket a nagyok útján, mert ez az út Hozzád vezet. Adj szeretetet szívünkbe, világosságot az agyunkba, hogy szent harcot harcolhassunk és a haza és az egyház nagyramehetésén (!) munkálkodhassunk. És lásd Atyám, sok másféle oltáron is lobog Néked áldozati tűz. Fogadd kegyesen mindnyájunk áldozatát, a Te végtelen bölcseséged és a mi szívünk gerjedezésének tisztasága szerint. Vezess a te útjaidon! Mert te vagy az út, az élet és a világosság. És engedd nagyranevelni az ifjú magyar nemzedékeket. Legyen belőlük valamennyiből jóravaló ember .. . Így lészen messzezengő és az egész földet betöltő a te neved dicsőségére zengett énekünk, és így boldog a mi édes hazánk a szép Magyarország, Mária országa».

Ezidőtájt foglalkozott Erdélyi regensburgi Berthold testvérrel is, aki Rogerius Baco szerint több hasznot tett nagyszerű prédikálásával, mint két rendnek összes tagjai. Terjedelmes tanulmánya, mely a szentéletű Ferences testvér életének magyar vonatkozásaiból indul ki, azokban a fejezetekben sikerül legéletteljesebb képet adnia, amelyben szociális reformokat sürget és valósággal egy keresztény társadalompolitika körvonalait rajzolja meg, mert úgy találja, hogy ebben Bertholdot figyelemmel kísérni végtelenül vonzó és tanulságos foglalkozás. Mai keresztény szocializmusunk számos tanítása – úgymond – tisztán megtalálható az ő fejtegetéseiben. Összeveti egy modern szociálpolitikussal (Riehl) és kifejti, hogy egészséges társadalmi szempontok fenntartása végett nem elegendő, hogy a nép dolgozzék és a nemzeti jólétet emelje: azon fordul meg a dolog, hogy mit és miért dolgozik. S ezek kifejtése közben néhány oldalon remek munkásprogram áll elénk főbb vonásaiban. Hasonlóképen átmelegszik az érdeklődése és hangja ott, ahol valóságos kis neveléstant állít össze a szentéletű barátnak prédikációiból.

Szociális érzékéről, egyháziasságáról, törekvő szerzetes voltáról sokat lehetne még beszélni. Ismételten háborog azon, hogy «míg hatodrangú iskolamestereknek a művelődéstörténetében egész lapok vannak szentelve, addig Calazanczi Szent Józsefnek meg kell elégednie harminc sorral, a jó Fourier Szent Péter pedig meg sem említtetik. Akárhányszor szándékos mellőzést és agyonhallgatást kell tapasztalnunk katolikus érdemekkel szemben. És botrányos közömbösség uralkodik nálunk katolikusoknál is: innen van, hogy néha legkiválóbb embereinket sem ismerjük. A Pallas-lexikomba katolikus emberek írták a katolikus vonatkozású cikkeket és a fennen dicsért lexikon nem tud Fourier Szent Péterről, aki pedig a keresztény eszmék hódító erejének olyan példája, hogy szinte Szent Benedekhez fogható».

Erdélyi mint pedagógus sem maradt adósa önmagának és fogadalmának. Egy egyszerű leckén is komolyan el tudott elmélkedni. A gyermeki lelket elemezni az ifjú elmék nyiladozását megkapni, irányítani kedves foglalkozása lett. Amit lankadatlan szorgalommal olvasott és gyűjtött s pihenést nem ismerő elméjével saját

tanári egyéniségének gazdagítására feldolgozott és cikkeiben, tankönyveiben meg is írt, abból a legjavát a magyar órán, az önképzőkörben, úri társaságban, gyűléseken csillogtatta meg. És ebben fia volt egy nekilendülő törekvőbb kornak, amelyben minden valamire való papi ember szóban és írásban a tudomány legnemesebb értelemben vett népszerűsítésére fordította szabadidejét. Erdélyi valóban egész egyéniségét, egész életét, a katedrának, a nemzetnevelésnek áldozta. Azt tartotta, hogy semmiféle stúdium nem lehet olyan fontos, hogy miatta szabad volna az embernek hivatalos teendőjét elmulasztania. Könyörögthetett neki akár Gyulai Pál is valami tanulmányért, tárcáért: ha nem győzte idővel, kitért a megtisztelő felkérés elől. Tanári működését jóakarat és igazságszeretet jellemezték. Tanítványai főleg igazgató korában mégis féltek tőle, tudták, hogy sokat vár tőlük. Nem csüggedett soha a leggyűlöltebb tárgy, a német nyelv tanítása közben sem. Mindenkitől megkívánta a tőle telhetőt, de ugyanakkor befelé sok sikertelen fáradságáért megvigasztalta őt néhány kiváló tanítvány szép haladása. Akár magyart tanított az alsó osztályokban, akár bölcseletet a felsőkben, tanítás közben legédesebb gondja volt a gyermekek magyar stílusának fejlesztése, a formás beszéd, a hatásos szavalás kialakulásának megfigyelése és elősegítése. (A kolozsvári gimnázium «Erdélyi Károly»-szavalóköre máig is fennáll.) Ezen a téren magasra tűzte fel az eszményt, de meg is segítette növendékeit abban, hogy elérjék. S itt különösen a szerb és román növendékek önképzőköri szerepeltetésével vesződött sokat: hadd édesedjenek a magyarokhoz; ne érezzék a magyar műveltség fölényét magukra nézve megalázónak.

Mint igazgató pontos és lelkiismeretes hivatalnok és szerető társ volt, aki mindenkiben igyekezett valami jót nagyranevelni. De éppen ezért, és mert a középiskola tanítási anyaga fölött biztos áttekintése volt, kollégái is inkább féltek tőle, mint szerették. A kolozsvári gimnázium sokat fejlődött alatta, szellemének hatása máig is megérezhető rajta. Egy olyan igazgatótól, aki tíz éven át az akkor elképzelhető legszélesebb programmal dolgozott, a Széchenyi-kultuszt, Pázmány olvasását sürgette, a szülői konferenciákat, a diákok vakációi falukutatását szorgalmazta és otthon és künn a haladásnak akadályt nem ismerő harcosa volt, nem is lehetett várni mást.

Ha meggondoljuk, hogy szülői fogadóórák intézménye nem is olyan régi keletű, meg fogjuk érteni, milyen kellemes feltűnést keltett, amikor Erdélyi az 1902-es évkönyv elején így fordul a szülőkhöz: «Ha a gyermek beteg, akkor a szülők orvosért küldenek, aki szükség szerint egyszer vagy többször meglátogatja a szenvedőt és orvosságot rendel számára. Ha a gyermekifjú mint tanuló nem felel meg kötelességének, ha rossz a viselete és gyönge az előmenetele, akkor a tanártestület intő vagy rovó cédulát küld a szülőknek, vagy időszaki értesítőt megfelelő osztályzatokkal. S miként az ápolás a testi betegségnél nem az orvos, hanem a szülő gondja, kötelessége, akként a szellemi és erkölcsi hanyatlást meggátolni, a haladást előmozdítani elsősorban azokra hárul, akiknek körében és őrködő gondja alatt a tanuló a legtöbb ideig tartózkodik. Az iskola a szülői ház első tanácsadója a nevelés kérdéseiben. A szülőknek és tanároknak együtt kell munkálkodniuk, hogy a gyermeki lélekben kifejlődjenek és megszilárduljanak azon sarkalatos erények, amelyeken a férfi jellemessége és hasznavehetősége nyugszik ... őszinte tisztelettel és szeretettel kérjük a szülőket, hogy mentől sűrűbben érintkezzenek és tanácskozzanak gyermekeik jóvoltáért az igazgatóval és a tanárokkal...»

A szülők hamarosan belátták, hogy benne mindig igaz tanácsadóra találnak. Felettesei és munkatársai szívesen vették igénybe a tanításban irányítását, gyűlé-

seken elnöklését, felolvasó körökben szereplését, nagyobb vállalkozásokban ötleteit. Mint az erdélyi római katolikus Státus tanárai kongresszusának elnöke, 1898 április 12-én Kolozsvárott ő kezdeményezte a katolikus egyházatyák behozatalát a latin és görög tanítás anyagába. Akkor ugyan még nem volt érett a dolog a megoldásra, de ami az egyházatyák műveiből egy évtized óta apránként és egy nagyobbszabású chrestomathia formájában éppen napjainkban az ifjúság kezébe került, azzal éppen Erdélyi indítványa óta éreztük magunkat adósnak a keresztény ókor irányában.

Egy másik indítványa ugyanezen a helyen az volt, hogy minden évben olvastassék fel egy kiváló erdélyi római katolikus pedagógus életrajza, különös tekintettel a jezsuitákra, kiknek erdélyi története csaknem megíratlan, ő hozta szőnyegre egy középiskolai műtörténeti kánon megbeszélését iskolai gyűjtemények számára, ugyancsak ő sürgetett elsőnek egy katolikus költői antológiát. Érdemes legalább mellékesen megjegyezni, hogy az ilyen kongresszusok tárgyalási anyagát is ő adta ki hazánkban először. Mindehhez még hozzávehetjük, hogy az ő indítványára kezdett a Szent István-Társulat a század elején tankönyveket kiadni (ez a társulat igazgatósági jelentéséből is kitűnik). És íme előttünk áll egy férfiú, aki a művelődés ügyét a szívén viseli, semmi fáradság elől nem tér ki, az irodalmi és társadalmi élet kérdései iránt élénken érdeklődik és akinek gondolatai mindenütt megállják az élet próbáját.

Erdélyi sokoldalú és eredményes munkásságát első életrajzírója Kroll Rudolf szerint csak a tehetség és a rendes életmód és örökös foglalkozás magyarázza meg. E mozzanatok közül különösen ki kell emelnünk a nyelvtehetséget, amely minden nagyobb európai nyelvnek tudását és ezáltal annyi kiváló gondolkodó müveit nyitotta meg számára. A nagyon rendes életmód, amelyről szerzetestársa szintén említést tesz, beszédesen rajta ragyog a kézírásán, füzetein, mindenen, ami a keze alól kikerült. A legjelentéktelenebb írását is megkeltezte és minden javítgatás nélkül rögtön tisztába fogalmazta. A keltezések mutatják, hogy ha egyszer hozzálátott, tüneményes gyorsasággal tudott dolgozni. Hogy erről az oldaláról jól ismerték, azt misem bizonyítja jobban, mint Heinrich Gusztávnak levele, amelyben közvetlenül a nyári vakáció előtt a skandináv irodalmaknak tízévnyi történetét kéri tőle azon év őszére. És ez a munka idejében készen lett. Pedig Erdélyi egyetlen olyan költőről sem vo$_4$lt hajlandó írni, akinek legalább jellemző műveit nem olvasta. Ennek ékes próbája, hogy akár a Frithjof-monda és Tegnér, akár Andersen, Runeberg, Ibsen és a többi, ma már közismert északi nagy költőről, akár a tudományos irodalom művelőiről szól, írása mindig a szemtanú bizonyságának erejével hat. A magyar irodalom megfelelő jelenségeit, alakjait, a világirodalmi hatásokat oly szemléletesen tudja itt kimutatni, hogy egyáltalában nem esünk túlzásba, ha jóreszben sok apró, korábbi skandináv tárgyú írásának és ennek az utolsó nagy tanulmányának tulajdonítjuk az északi írók, kórus- és dalköltőknek azt a népszerűségét, amely úgyszólván napjainkig tart hazánkban.

És ha most azt kérdezzük, hogy mikor talált bokros teendőinek pontos elvégzése mellett még időt ennyi olvasásra és írásra, akkor rá kell mutatnunk egy körülményre, amely Erdélyi tudós hírének és sokszor emlegetett hidegszívűségének egyformán magyarázatát adja s ez az, hogy neki ellenszenves dolog volt confabulari, tereferélni, amitől a szent Rendalapító is óvta fiait: religiosus otiosus laetitia est daemonis. Világos, hogy Erdélyi nem azért kelt fel korán, hogy ebéd után legyen ideje félórák hosszat elbeszélgetni. Mire más felkelt, addigra ő papi és tanári teendőinek egy részét már elvégezte. Az egész tanítási időt az ifjúság között, az iskolában töltötte, a délutáni séta után pedig egészen a könyveié volt. ő, aki mindig szín-

vonalon igyekezett maradni, a legújabb könyveket mind ismerni és a régieket bizonyos turnusokban újra átolvasni, nem is tehetett másként. Még így is sokat panaszkodik, hogy mennyit kellene még olvasnia.

De vájjon nem vált-e lelke, kedélye annyi könyv és olvasás között papírtömegek közé préselt virággá, ő maga könyvmollyá, világtól elrugaszkodott professzorrá, aki a szigorúság ráncaival a homlokán jár-kel, a játszó-nevető gyerekek között is ünnepélyes komolysággal haladva tova. Mondani sem kell, hogy nem. Órákhosszat le tudta kötni a figyelmet, ha társaságban volt, felnőttekét és kis gyermekekét egyaránt. Nem csupán a tudásával, hanem szellemességével. Tudós kapcsolatokat csak tudósokkal tartott fenn és ezek a kapcsolatok szívügyei voltak. Gyulai Pállal és Heinrich Gusztávval váltott leveleinek gondos fogalmazványai erre engednek következtetni. Abból, hogy kevés, de kiváló embernek bizalma, barátsága volt fontos neki és tudásával, tartalmas egyéniségével nem sietett útonútfélen mindenkit elkápráztatni, nyilván hamar kitűnhetett, hogy ezzel a szorgalmas önműveléssel magasabbra vivő tervei voltak. Csakhogy mire pályája az egyetem magasára lendült volna, egészsége meglehetős hirtelenséggel cserben hagyta.

Már 1901-ben beadta kérvényét a kolozsvári egyetem bölcsészeti karához a német filológiából magántanárrá való képesítése iránt. Hat évvel később pedig, egyenesen rendes tanárrá való képesítését kérte. Erdélyit ekkor, 1907-ben ünnepelték tízéves igazgatói és huszonötéves tanári jubileuma alkalmából. Egész Erdély tanügyi férfiai tisztelettel fordultak feléje és a sok kitüntető figyelem közepette a közvélemény csak egy munkás élet méltó jutalmát látta volna abban, ha ez a kérelme, melyet Heinrich Gusztáv biztató barátsága nélkül bizonyára be sem adott volna, meghallgatásra talál. Mikor az 1907-es kolozsvári évkönyv számára Kroll Rudolf annyi nagyrabecsüléssel megírta jubiláló igazgatójának élet- és munkásságát, talán maga sem sejtette, hogy ezt a szép írást már a «temetésére cselekedte». Miközben Erdélyi második kérvényének elintézése éppen súlyosnak mutatkozó vesebajára való tekintettel a pályázó számára egyre érthetlenebbül késett, annál gyorsabb léptekkel közelgett feléje a halál. Kétévi betegeskedés után letette a tollat, a könyvet és példaadó szorgalmának éppen az aratása elől 1908 májusában, 49 éves korában a sírba hanyatlott. Páratlan gazdagságú könyvtárát Kolozsváron, szellemének sok-sok hatását a magyar tanügyben, számos élő tanítványa lelkében és azok fiai lelkében mély, őszinte kegyelet ápolja.

Források.

Szegedi, kecskeméti, tatai, nagykanizsai, temesvári, kolozsvári gimnáziumi értesítők 1870 és 1908 között,

Kroll Rudolf: Erdélyi Károly. (Ünnepi írás az 1907-es kolozsvári értesítőben). Erdélyi gimnáziumi bizonyítványai, egyetemi indexe, diplomái.

Kérvénye a Ferenc József-egyetem bölcsészeti karához.

Levelek testvéreitől, Gyulai Páltól, Heinrich Gusztávtól, Adolf Bartels és J. C, Poestion német, Pio Rajna olasz egyetemi tanároktól, Carlos Lasalda spanyol piaristától.

Kéziratok, kifejezésgyűjtemények, naplójegyzetek, versek, műfordítások magyarra és németre. Visegrádi Lajos szíves közlései.

Megyer József:

KÖRÖSI ALBIN

(1860-1936.)

A magyar piaristarend történetének egyetlen korszaka sincs híjával úttörő munkásoknak. Dugonicsnak és Révainak utódaik is vannak, akik életművükkel alapot teremtenek, és lökést adnak egy-egy tudomány hazai fejlődésének. Ezeknek a kezdeményezőknek sorába tartozik Körösi Albin is, a hazai hispanológia megalapítója. Szeme korán megakadt a magyar művelődés egy elhanyagolt területén, a fejletlen magyar hispanológián, ezt szívügyévé tette, és negyvenöt éven át páratlan odaadással, áldozatkészséggel és tekintéllyel képviselte.

Ez a választás már eleve kiutalta őt az iskola kereteiből, s így élete nemcsak a megszokott csendes tanári munkában telik el. Gazdag levelezése, irodalmi és tudományos működése, hazai és külföldi összeköttetései szokatlanul mozgalmas világot tárnak elénk, melyhez semmi köze sincs a földrajz-természetrajz szakos tanárnak. Szaktárgyai nem is adtak volna alkalmat, hogy külön választott és dédelgetett stúdiumát az iskolában értékesíthesse. Pedig nagy bőségben hátrahagyott feljegyzéseiből rögtön világos, hogy a hispanológiában éli ki igazi énjét, s csak azért választotta ezt a két «szelíd» szakot, hogy zavartalanul élhessen élete igazi céljának.

Az úttörők természetrajza szerint mindennel egyforma lelkesedéssel foglalkozott, ami spanyol volt, és buzgóságában a színes kavicsot néha többre értékelte, mint a drágakövet. Fontosnak tartott mindent, ami a szent célt szolgálta: irodalmi műveket épúgy, mint személyes kapcsolatokat, és ha szükség volt rá, latba vetette nemcsak tárgyi tudását, hanem szerény anyagi képességeit és vonzó személyes tulajdonságait is. Kis sikernek is örült, kemény bírálat sem szegte kedvét. Sőt a spanyol irodalom és műveltség odaadó szolgálatában odáig ment, hogy magatartásában egy kissé maga is spanyolnak érezte magát. Volt benne valami a spanyol grandok szertartásosságából; mikor kedves spanyoljairól beszélt, mintha a spanyol századok nagysága ihlette volna meg: szeme eleven lett, arcán minden vonás beszédessé vált, egyszerre otthon érezte magát, s nem csodálkoztunk volna, ha ilyenkor így kezdi: mi spanyolok . . .

Nem is érdektelen az a pálya, melyet a Selmecbányái szabómester fia, a Spanyol Királyi Akadémia tagja, diplomáciai körök és arisztokrata társaságok szívesen látott vendége megfutott. Művei, levelei, feljegyzései, naplója gazdagon és színesen állítják elénk egyéniségét és a spanyol irodalom szolgálatában eltöltött életét.

Körösi Albin 1860-ban született Selmecbányán. Családi neve akkor még Kulhanek volt. Odahaza tótul és németül beszéltek, de az iskolában és játszópajtásai között hamar megtanulta a magyar nyelvét is. A soknyelvű környezet az egyébként is érdeklődő és élénk szellemű gyermek veleszületett nyelvérzékét gyorsan kifejlesztette. A kis Kulhanek Albin fel is tűnt az iskolát gyakran látogató Boltizár

József prépost-plébánosnak. Az ő tanácsára adták szülei a piaristák vezetése alatt álló királyi katolikus gimnáziumba. De a szépen induló diákpályának két esztendő múlva csaknem vége szakadt. Anyja 1872-ben meghalt, és a család anyagi helyzete is rosszabbra fordult. Iskoláztatásra nem igen tellett a szerény keresetű szabómesternek, s a tizenkétéves fiú szívesen beállt volna akár kereskedőinasnak is, csakhogy atyja terhein enyhítsen. De a jószívű Boltizár József nem engedte pártfogoltját elkallódni. Most már anyagiakban is támogatja a kis diákot, és ellátja a szükséges könyvekkel. A kis Albin folytatja tanulmányait, de odahaza is segít atyjának. Nem is tud teljesen nekifeküdni az iskolai munkának, és ez bizony meglátszik bizonyítványain. Pedig tanárai szeretik, és ő is hálásan emlékezik szigorú nevelőire, különösen Bertalan Alajosra, aki a természetrajz iránt keltett benne érdeklődést.

A könyvet és az irodalmat hamar és szinte ösztönösen szerette meg. Első nagy irodalmi élménye Petőfi volt. Gyermekkoráról szóló feljegyzései között ezt a találkozást tartja a legfontosabbnak. A harmadik osztály elvégzése után kerül a kezébe Petőfi. Nemcsak böngészik a könyvben, hanem elejétől végig ismételten elolvassa: nem tud betelni vele. Aztán tanulni kezdi. Könnyen megy és sokat megtanul belőle. Egy-két év múlva pedig már németre fordítgatja a kedvelt költő verseit. Aztán Vörösmarty és Arany munkái következnek. Különösen Vörösmartyt szerette: muzsikált a nyelve, zeneibb, líraibb, emelkedettebb volt, mint a valósághoz jobban hozzátapadó Arany. Osztálytársai regényeket olvasnak, némelyiknek még a «kötelező» is sok, és a próza is nehéz; neki az olvasmány elsősorban vers. (A magyar írók közül később is csak a költők érdekelték.) Még fel sem merült a hatodikos diák tudatában, hogy valaha is a spanyol nyelvvel és irodalommal fog foglalkozni, de máris megtörtént leendő munkásságához az alapozás, mintha csak tudta volna, hogy a versek szeretete és a költői nyelv mindenek fölé helyezése nélkül a spanyol irodalomban mozdulni sem lehet, és akinek füle süket a versre, az ott értékelni sem tud.

1876-ban felvételét kéri a piarista rendbe, s augusztusban búcsút mond szülővárosának. Vakációkban még vissza-visszatér Selmecbányára, de a rokoni kötelékek lassankint megszűnnek, s a meg-megismétlődő búcsúkból végleges elszakadás lesz. Nemcsak Selmectől szakad el, hanem ú Felvidéktől is. Mint tanár sem kerül a rend felvidéki iskoláiba sohasem, és még anyanyelvét is részben elfelejti. Tizenhétéves koráig jól beszél és ír tótul, a nyelvet később is megérti ugyan, de tót szóra már nem nyílik szája. Mikor néha a Felvidékre megy, már nem *haza* tér oda, hanem csak pihenést kereső vendég, aki a Tátra nyaralóhelyeit vagy a Vágvölgye kedves városait látogatja. De öreg korában mégegyszer megelevenednek gyermekkori emlékei. 1924-ben előadást tart a Szent Gellért Egyesületben a selmeci Kálváriahegy történetéről. Az öreg ember nem minden megindultság nélkül szemléli a múltból felmerülő képeket, amint képzeletben újra ott jár-kel szülőföldjén. A régi ház, amelynek udvarán az első magyar szavakat tanulta pajtásaitól, a hegynek futó utcák, a templom, hová anyjával eljárogatott, a gimnázium, hová a bevándorolt cseh apa és a luteránus tót anya fia tízéves korában magyarnak íratja be magát, a dombok, hol első botanizálásait végezte és a Kálváriahegy, melyet annyiszor fölkeresett, hóna alatt kedves magyar költőivel, íme mind el nem múló valóságok, melyek láthatatlanul is vele voltak, és végig kísérték egész életén!

A novíciátusban új könyvek és új hatások várnak rá. Itt talál igazán önmagára. Különösen Váry Gellért promagiszter, a «soknyelvű piarista» van rá nagy hatással. Váry született magyar létére nemcsak latinul beszélt szépen, ami akkor

még nem ment ritkaságszámba, hanem folyékonyan olvasta a görögöt, kitűnően megtanult németül, franciául, olaszul, oroszul is, sőt beszélte az újgörögöt is. Körösi tőle kap francia és olasz nyelvtant. A tanulni vágyó novícius szinte mohón esik neki a két nyelvnek; játszva tanul, csak úgy ragad rá az idegen szó. Közben arra is ráér, hogy a klasszikus nyelvekben is alaposabbá tegye tudását, és pótolja a selmeci hiányokat. A kecskeméti stúdiumban már kitűnő tanuló, latinból és görögből első az osztályban. A nyelvtanulást is folytatja: angolul kezd tanulni, s három-négy hét alatt annyira jut, hogy könnyen tájékozódik az új nyelvben. A buzgó tanulást megkönnyíti neki növendéktársa, Erdélyi Károly, aki szintén játszva tanulja a nyelveket. Körösit elsősorban a román nyelvek érdeklik, Erdélyi az északi germán nyelvekben mozog otthonosan. A jelesen letett érettségi vizsgálat után együtt kerülnek a nyitrai teológiára, majd két év múlva a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karára. Kulhanek Albin ekkor változtatja nevét Kőrösi-re.

Körösitől mindenki azt várta, hogy szaktárgyait a filológia köréből fogja választani. Ő is gondolt erre, de mégis máskép határozott: a természetrajzot és a földrajzot választotta. Nemcsak a sok dolgozatjavításhoz nem volt kedve, mint később bevallotta, hanem egyéniségét sem tartotta mindenben alkalmasnak a nyelvek tanítására. «Úgy éreztem, hogy lényemből hiányzik a szigorúság, mely a nyelvek tanításához okvetlenül szükséges. Szerettem a nyelveket, talán sikeresen is tanítottam volna, és kedvet ébresztettem volna tanítványaimban is, de a következetes számonkéréshez kevés hajlandóság volt bennem. A természetet szerettem, diákkoromban sokat kóboroltam erdőn-mezőn, hegyen-völgyön, sokat botanizáltam, ásványokat gyűjtöttem, ezért lett belőlem természetrajz-tanár.»

A nyelvekkel azonban tovább is foglalkozik, főleg a román nyelvekkel. A franciát és az olaszt már jól megtanulta gimnazista korában, a spanyolra pedig a nyitrai teológián került a sor. Budapesten folytatja a megkezdett tanulást, és mivel az egyetemen spanyol nyelvet nem tanítanak, egy konzulátusi tisztviselőtől sajátítja el a helyes kiejtést. Az egyetemen szaktárgyain kívül rendszeresen hallgatja az olasz kollégiumokat, és mintha az olasz is szaktárgya lenne, félévenkint lelkiismeretesen kollokvál. Diákkori próbálgatásaiból most már rendszeres gyakorlat válik: olasz költőket fordítgat magyarra.

1883-ban kezdi meg tanári pályafutását Veszprémben. Itt ismét kedvező környezetbe kerül. Megismeri Jánosi Gusztávot, Tasso, Milton, Tennyson fordítóját, aki szívesen támogatja az idegen írókkal foglalkozó fiatal tanárt. Lévay Imre, a gimnázium akkori igazgatója, Veszprémi Közlöny cím alatt hetilapot szerkeszt. Itt jelennek meg Körösi első fordításai: olasz, spanyol, angol költők versei. De ez a munka egyelőre csak kedvtelés és erőpróba, most még egyformán vonzónak talál minden megtanult nyelvet, nem állapodott meg egyik mellett sem. A fiatal tanárt elsősorban szaktárgyai érdeklik. Veszprémi és temesvári tanárkodása alatt természetrajzi és földrajzi értekezéseket ír az értesítőkbe és a helyi lapokba. A nyelvek nála azt a szerepet töltik be, amit másnál a zene: nemes szórakozást keres bennük.

1891-től Budapesten tanít és egymásután megírja tankönyveit. Három részből álló földrajza az első képes magyar középiskolai földrajz. Könyvének nemcsak a képek váltak javára, volt egyéb érdeme is. Körösi földrajzát szívesen tanultuk, mert nem volt száraz, rendszerező és tudományoskodó. Igazán *föld-rajz* volt: a táj és a természet szeretete beszélt a diákhoz minden lapjáról. Csak ismereteket akart közölni, de amit írt, azt szívvel is írta. A gyermek kedélyét is érdekelte, amit mond: nevelve tanított. (Belőle tudtuk meg, hogy az Alföld homokja a világ legjobb

homokja!) Körösi földrajzai a megsóhajtott könyvek közé tartoznak, melyekből már alig maradt egypár hírmondónak a magyar iskolákban.

Tankönyvei megírásával el is végezte azt, amivel szaktárgyainak tartozott. Főstúdiumának már a hispanológia művelését tekinti. Résztvesz ugyan még egy iskolai atlasz szerkesztésében, de ezután e nemű tevékenysége is spanyol munkásságával függ össze. Így a Magyar Földrajzi Társaság kiadványain felülvizsgálja a Spanyolországra vonatkozó adatokat, a Spanyol Földrajzi Társaság pedig megküldi neki kiadványait a magyar vonatkozások ellenőrzésére és helyesbítésére.

Iskolai működésén alig lehet észrevenni, hogy miféle ismeretkör áll a tanár szívéhez közel, csak ritkán szentel egy-egy órát a spanyoloknak. Pedig a diákok tudnak tanáruk tudományos működéséről és szívesen vennék, ha minél több felelés elmaradna a spanyoltárgyú kitérések miatt. Körösi azonban nem siet kielégíteni a diákok «érdeklődését». Ez a tartózkodása tekintélyét növeli, pedig a jószívű tanár igen enyhén kezeli a tárgyat. Igényeit mérsékli, és ha baj van, akkor is csak fenyeget, de sohasem fenyít, vagy büntet. Diákokkal szemben nem volt közlékeny természetű, de érettségi után sem felejtett el senkit tanítványai közül, és semmiképp sem maradt volna el az érettségi találkozókról. A budapesti találkozóknak negyedfél évtizeden keresztül ő volt legtöbbször látott alakja.

Műfordításai veszprémi tanársága óta gyűlnek fiókjában, s egyre több lesz közöttük a spanyolból készült átültetés. A kilencvenes évek elején levelezni is kezd spanyol piaristákkal (Vinas Tamás, Carlos Lasalde), és érdeklődése egyre jobban a spanyol irodalom felé fordul. Itt szűz terület vár rá. Hispanológusunk nincs. Egyetemeinken a spanyol nyelvet nem tanítják. A magyar közönség nagyon keveset tud a spanyol irodalomról. Győry Vilmoson kívül nincs számottevő munkása a műfordításnak sem. Kedvét az is fokozza, hogy a spanyol piaristákban kitűnő és önzetlen segítőtársakra talál. Kezdi tehát behatóbban tanulmányozni a spanyol irodalmat. Elsősorban az újabb írók érdeklik, főként a költők.

Ennek az érdeklődésnek eredményeként egy sor írói arcképet ad ki. *A XIX. század spanyol költői* című tanulmány-kötetében (1893) Quintana, Espronceda, Zorrilla, Campoamor, Núnez de Arcé, Ventura Ruiz Aguilera és Belmonte Müller költészetét mutatja be a magyar közönségnek. Csupa nálunk ismeretlen név és a maga egészében új világ, amit ebben a könyvben az olvasó talál. Más írósorsok, más látásmód és mondanivaló, más irodalmi éghajlat, mint nálunk. Ami a magyar szerzőt illeti, nem Péterfy-féle esszéíró. Tanulmányai inkább az akkor divatos «X. Y. élete és művei» jellegű egyszerűbb ismertetések receptjét követik, de.bemutatkozásnak és tájékoztatónak ez az «arcképcsarnok» megfelelt. Két év múlva jelenik meg nagyobbszabású antológiája, *A spanyol költészet gyöngyei* (1895). Ez a versgyűjtemény ad elsőízben ízelítőt a magyar olvasónak a spanyol költészet jellegzetes tárgyairól,, tartalmáról és belső világáról. A versek nagyobbrészt lírai jellegűek. Ezt a kötetet kiegészítette az elbeszélő költemények gyűjteménye, a *Spanyol téli esték* (1902). Külön kötetben adja ki még a nálunk is ismert spanyol Heine-követő Gustavo A. Becquer dalait és meséit (1902). A spanyol regényirodalmat fordításai között José Maria Pereda *Az apja fia* című regénye képviseli (1907).

Ez a műfordító korszak körülbelül tíz évig tartott, és Körösi nevét itthon is, meg Spanyolországban is ismertté tette. Nálunk egyelőre még csak a *műfordítót* látják benne. Az akkori nagy fordítási lázban is, mely elsősorban a klasszikus francia, angol, német és orosz művekkel látta el a magyar olvasóközönséget, feltűntek Körösi spanyol fordításai: az új hang és az új világ méltánylásra talál. A közölt

szövegeken azonban érezhető, hogy a fordító nem vérbeli költő, és átültetései nem versenyezhetnek a tüneményes verselésű spanyol eredetiekkel; ízlése sem mind g biztos a fordításra szánt darabok kiválogatásában. A köteten bizonyos egyhangúság is terjeng; bajos is annyiféle verset egyforma ihlettel és beleérzéssel fordítani. Ezért aztán könnyen elsikkad a spanyol szerzők egyénisége, és a versek közül sok Körösi-arculatot ölt magára. A fordítót nyelvérzéke is cserben hagyja néha: Bajza-féle szóösszetételek ötlenek fel a sorok közt, vagy olyan szócsonkítások és összevonások, melyeket magyar író a XIX. század végén már nem használhat. De néha váratlanul úgy nekiered a vers, és oly simán folynak a könnyen perdülő rövid spanyolos sorok, hogy a Csongor és Tündére gondolunk. Így csak az fordíthat, akinek elmúlhatatlanul fülében csengenek Vörösmarty zenélő sorai I

Van azonban ezeknek a fordításoknak olyan jelentőségük is, melyhez szó nem fér. Ebben a kétszáz versben mutatkozik be nálunk először, mint valami nagy mozaikképben, a spanyol világ a maga gazdagságában, úgy amint az idők folyamán kialakult. Ezek a szemelvények hatalmasan kiegészítik azt a képet, amelyet addig Cervantes és Calderón néhány darabja alapján a spanyolokról magunknak alkottunk. Felvonulnak előttünk a spanyol hősök és a harcias mórok, szentek és könnyelmű úrfiak, compostelai zarándoklatok és a tereken táncoló *gitanák;* látjuk a patinás városokat, a kolostorok és az alkazárok életét, az ősi tornyok, a városkapuk és kőcímerek nagy múltú népét. És hányféle változatban jelenik meg, mintha önálló szereplő lenne, maga a spanyol táj is a viharos baszk tengertől a déli pálmás partokig, a kasztiliai síkságtól a *sienák* vad sziklájáig! S micsoda hangulat árad ezekből a versekből még fordításban is I Mikor a grandokról olvasunk, Velasquez ragyogó színeit érezzük a képen, a sokszor megénekelt Toledo látomássá lesz, és fölötte Greco zöldesen fénylő ege világít, a nép meg Goya vaskos realizmusával áll elénk.

Tehát idehaza az új területen dolgozó műfordító tűnik fel Körösi személyében, akinek fordításaiban egy ismeretlen irodalom új színei jelennek meg. Spanyolországban többet jelent a neve. Az új *hispanofilt,* a spanyol kultúra új önzetlen munkását üdvözlik benne. Körösi ekkor már a spanyol piaristák révén több íróval és tudóssal is levelez, akik érthető örömmel és érdeklődéssel vesznek tudomást működéséről. Nem utolsó sorban nyeri meg tetszésüket a sok kifogástalan spanyolsággal írt levél és a levélíró vonzó egyénisége. Az írók sorra megküldik neki munkáikat, és szívesen szolgálnak adatokkal és anyaggal további munkásságához. Sőt be is számolnak a «hispanofilo hungaro» működéséről lapokban, folyóiratokban és irodalmi társaságok gyűlésein.

Nem marad el a hivatalos elismerés sem. Körösi 1899-ben a Spanyol Királyi Akadémia levelező tagja lesz, 1902-ben pedig XIII. Alfonz király a madridi Spanyol írók és Művészek Társaságának ajánlására a XII. Alfonz-rend tiszti nagykeresztjét adományozza neki. Idehaza is ekkor kezdenek rá jobban felfigyelni. Leveleket kap az ország különböző részeiből; spanyol irodalommal foglalkozó emberek kérnek tőle tanácsot, eligazítást, szakvéleményt. Érkeznek levelek külföldről is: Németországból, Svájcból, Franciaországból kap műfordításokat elbírálásra, vélemény nyilvánításra.

De *irodalmi levelezésének* zöme Spanyolország felé irányul. A legsűrűbben *Caspar Núnez de Arcé* spanyol akadémikus levelei érkeznek. Núnez de Arcé Körösi első méltányolója Spanyolországban, és a magyar hispanológus kitüntetését is ő szorgalmazza legjobban. Körösi a századvég e divatos költőjének több művét fordítja magyarra, és amikor 1903-ban a készséges barát meghal, koszorút helyeztet

ravatalára. Az óriási pálmakoszorút, melyért 350 pezétát fizetett, külön kocsi viszi a temetési menetben.

Számos levelet vált *Diego W. de Lecuna* gazdag santanderi bibliofillel is, aki érdekes irodalomtörténeti adatokat, kódexeket és spanyol könyvritkaságokat tartogat számára, és ismételten meghívja vendégszerető házába. Lecuna nemcsak szülőföldjét, Cantabriát akarta volna Körösinek megmutatni, hanem felajánlotta kitűnő összeköttetéseit is. Rokonságban volt Xavéri Szent Ferenc és Loyolai Szent Ignác családjával, barátai közt sok író és arisztokrata is volt.

Évekig levelez *Benêt R. Barrios* barcelonai orvossal katalán irodalmi kérdésekről. *Juan Luiz Estelrich* cadizi tanár pedig maga keresi fel levelével a már ismert nevű hispanológust. Ennek a levelezésnek értékes eredménye lesz az első spanyol Petőfi-fordítás.

Körösihez spanyolországi barátai: akadémikusok, írók, politikusok, közéleti emberek többszáz levelet intéznek, és gyakran hívják Spanyolországba. Számos meghívást kap Madridba, Barcelonába, Santanderbe, a Baleárokra, Cubába. De Körösi nehezen mozdul ki hazájából. Legtöbb barátját sohasem látja, csak Barriosszal találkozik, aki 1909-ben eljön hozzánk a budapesti orvoskongresszusra. Körösi több estét tölt együtt a spanyol orvosokkal, és maga mutatja meg nekik fővárosunk szépségeit.

Egyéb külföldi levelezésében még két fontosabb csoport van: Fastenrath János és De la Salle de Rochemaure herceg levelei.

Fastenrath János kölni hispanológus volt, aki az ősi provencei és katalán költői versenyek (juegos florales, jochs florals) mintájára meghonosította a német virágjátékokat (Blumenspiele). Ezeket a kölni virágjátékokat Körösi is támogatta spanyol és német nyelvű verseivel, melyek a kölni virágjátékok évkönyveiben meg is jelentek, de ő maga sohasem utazott el ezekre a költői versenyekre, hiába hívta baráti leveleiben évről-évre Fastenrath. Körösi a kedves meghívásokat egyszer aztán egy láda dörgicsei borral viszonozta. Fastenrath buzdítására 1907-ben Pozsonyban is kísérletet tettek a virágjátékok meghonosítására. Ennek a vállalkozásnak mecénása Komlóssy Ferenc pozsonyi nagyprépost volt. A pozsonyi költői verseny nem sikerült, mert nem volt gyökere, úgy mint a barcelonainak és provenceinek, vagy a kölninek, mely a Minnesangot akarta felújítani. Körösi feljegyzése szerint a pozsonyi kísérlet «csinálmány» volt, melyen csak műkedvelő költők és egy-két pesti újságíró vett részt.

Körösi a pozsonyi virágjátékon ismerkedik meg *De la Salle* herceggel, aki szintén spanyolbarát íróember volt. A herceg később kétszer is ellátogat Budapestre, és 1909-ben előadást tart a Szent István-Társulatban II. Szilveszter pápáról. Budapesti látogatásai alkalmával Körösi volt a herceg kalauza. Ettől kezdve sűrűn leveleznek, s Körösi több meghívást kap a hercegtől Franciaországba, hogy a provanszál nyelvet a helyszínen tanulmányozhassa. De Körösi a meghívások elől most is mindig kitér.

1910 körül már több spanyol lap munkatársa, de hazai újságokban és folyóiratokban is szívesen foglalkozik spanyolországi eseményekkel, irodalmi kérdésekkel. Tanulmányait kiterjeszti a portugál, katalán, baszk és a provanszál nyelvre is. Ritka nyelvismeretét gyakran igénybe veszik a különböző minisztériumok. Nem csoda hát, hogy mikor jórészt az ő működése nyomán felmerül egy spanyol tanszék felállításának kérdése, elsősorban őrá gondolnak. 1912-ben kap megbízást a budapesti tudományegyetemen a spanyol nyelv tanítására. Gondolkodik, hogy elfogadja-e a lektori meghívást. Mert nincs doktorátusa, az örökös lektorság pedig nem

nagy kitüntetés a spanyol akadémia tagjának. Meg nem is nagyon bízik abban, hogy nálunk egyhamar sor kerül rendes tanári tanszék felállítására. Mégis vállalja a megbízást, de a doktori oklevél megszerzésére is gondol.

1914-re elkészíti doktori értekezésnek szánt dolgozatát *(Egy magyar királyleány története).* Ebben az «Istoria de la fila del rey Dungria» címen fennmaradt katalán-provencei legenda eredetét igyekszik kideríteni, elemzi a legenda nyelvét és magyar fordítását adja. A szigorlat mégis elmarad, mert vitás, hogy ki fogadja el a dolgozatot: spanyol tanára nincs az egyetemnek, a francia filológia körébe pedig nem tartozik a dolgozat. A közben kitört világháború aztán végleg meghiúsította Körösi terveit. Többet nem is foglalkozik a dologgal. De lektori működése mellett tovább is kitartott, és ebben a minőségben oly tekintélyre tett szert, hogy némelyik egyetemi tanárnak is becsületére vált volna. Sőt vállalja munkaköre kibővítését is; 1922-töl a közgazdasági egyetemen is tanítja a spanyol nyelvet. Tanítványa természetesen nem sok akad, de a félévenkint összeverődő 10-12 hallgatóját a spanyol irodalom lelkes barátaivá tudja nevelni, mert nemcsak nyelvmesterként működik, hanem irodalmi kérdésekre is kitér.

Tudományos foglalkozásának legszebb eredményét éppen akkor éri el, mikor a világháború miatt minden spanyol összeköttetése megszakadt. Érdeklődését ebben az időben Cervantes köti le, és az 1918-ban megjelent *Cervantes élete és művei* című tanulmányában egy megtalált eredeti arckép alapján azt igyekszik igazolni, hogy a kalandos életű regényíró Don Quijote arcvonásaiban önmagát ábrázolja, és a *búsképű lovag* jellemzésében is saját egyéniségének mását adja. Felfedezését a háború után Spanyolországban is ismerteti, és felfogását spanyol és portugál irodalomtörténészek is elfogadják *(Il Figueiredo,* El Debate 1928. január 28). A madridi Plaza de Espanán felállított Cervantes-emlék Don Quijote alakja is igazolja a «Kőrösi-tétel» elismerését.

Milyen sokra értékelte ezt a «felfedezését!» Egész munkássága koronáját látta benne, és szinte gyermekes örömmel élvezte a dicsőséget. Mi ennél fontosabbnak tartjuk, hogy néhány tucat embert megtanított spanyolul olvasni vagy beszélni.

1920-ban a magyar kormány szervei több idegen államban mozgalmat indítanak a háborúokozta nyomor enyhítésére. Körösi a spanyolországi akcióba kapcsolódik bele, és a kormány megbízza a Madridban működő bizottság vezetésével. Szívesen vállalkozik rá: végre szeretett spanyoljai közé mehet I 1921 januárjában indul Parison és Barcelonán át Madridba és öt hónapot tölt spanyol földön, nagyobbrészt a fővárosban. Kissé idegen világban érzi magát: régi barátai már nem élnek, az új írókat alig ismeri. De a Spanyol Királyi Akadémia tagjának még sok ajtó megnyílik. Fogadja őt a király, az anyakirályné és több számottevő ember. Körösi a magyar ügy támogatását kéri mindenütt. Hogy az akcióval kapcsolatos képkiállítás és vásár keveset jövedelmezett, az nem Körösi hibája, az erkölcsi siker azonban személyes érdeme. Énnek a sikernek megkoronázása volt a Cervantesről tartott előadás a madridi Ateneóban 1921. április 12-én. A termet zsúfolásig megtöltötte a közönség, több jeles író és akadémikus is eljött. Körösi boldog volt, hogy a gyűlés elnöke be sem mutatja a megjelenteknek: hiszen öt itt mindenki ismeri! A másnapi apók bőven ismertetik az előadást, és Körösit «el primer hispanófilo de la Europa orientáltnak nevezik, adatokat közölnek hispanológiai munkásságáról, es szólnak a spanyolországi *Pro Hungária* mozgalomról, melynek Körösi az elnöke.

Körösi spanyolországi tartózkodása idején a magyar ügynek még más szol-

gálatot is tett. Ez az év a Petőfi-centenárium esztendeje, és Körösi ismét sokat tehet, hogy kedves költőjét a spanyolokkal megismertesse. Erre az első kísérlet még; 1907-ben történt. Ekkor értesül Juan Luiz Estelrich tanár leveléből, hogy Petőfiről a puszta néven kívül szinte semmit sem tudnak Spanyolországban. Sebtiben egy kisebb tanulmányra elegendő anyagot gyűjt össze és hét verset is lefordít prózában. A tanulmány vázlatát és a prózai fordítást elküldi Estelrichnek, rábízva a verses átköltés munkáját. Így jelenik meg a *Revista Contemporanea* 1907. júniusi számában az első spanyol Petőfi-ismertetés és a hét vers fordítása. Ugyancsak Körösi ösztönzésére jelennek meg még ebben az esztendőben az első katalán Petőfi-fordítások is; mindössze két vers Angel Guimerától. 1921-ben Enrique Diez Canedo költő és irodalomtörténetíró már egész antológia kiadására vállalkozhat. Gyűjteménye 38 költeményt tartalmaz hét fordítótól. A kötethez Körösi írt előszót. Ugyanakkor még egy Petőfi-fordító kéri Körösi segítségét: P. José Olea madridi piarista, aki magyar rendtársa prózai tolmácsolása alapján vagy 40 darabot foglalt versbe 1922-ben, 1923-ban pedig a madridi piarista diákszövetségben ünnepélyt rendezett Petőfi emlékére. Körösi később idehaza a Petőfi-Társaságban számol be a magyar költő spanyolországi kultuszáról.

Körösi csaknem félévi távollét után tér vissza hazájába, hogy a nagy benyomások hatása alatt frissült erővel folytassa újra kedvelt stúdiumát. A gimnáziumban 1920 óta csak néhány órában tanít, s így minden ideje a spanyol ügyé és irodalomé. Rövid időre a műfordításhoz is visszatér. Valamikor Endrődy Sándor hívta fel figyelmét a spanyol drámára; le is fordított két Calderón-darabot *(A csodatevő mágus, Hangos titok)* és egy darabot Lope de Vegától *(Esti csillag).* Most előveszi és átdolgozza régi munkáit, de a darabok előadására nem kerül sor.

Levelezését is folytatja, de már lassúbb ütemben, mint a háború előtt; kortársai megfogyatkoztak, az újabb nemzedékkel pedig nem tudja magát megértetni.

Körösinek ebben az időben nem is a műfordítás és a levelezés elsőrendű gondja, hanem a spanyol irodalomtörténet. Többévtizedes munkálkodásának eredményeit most ezen a területen akarja gyümölcsöztetni. Már annakidején munkatársa volt a Révai-lexikonnak, most pedig a Dézsi-féle Világirodalmi lexikon számára dolgozza fel a spanyol, portugál és katalán címszavakat. Közben több hosszabb-rövidebb tanulmányt is ír, és előadásokat tart irodalmi társaságokban meg a rádióban.

De ezek az előadások és tanulmányok csak egy nagyobbszabású munkának morzsái és részleteredményei: előkészítő munkálatai a *Spanyol irodalomtörténet*-nek, melyet élete főművének szán. Hatvanhét éves, mikor a könyv megírására vállalkozik, de még mindig olyan könnyen és annyi kedvvel dolgozik, hogy két év alatt elkészül vele (1930). Ez a 450 lap az első magyar nyelven megjelent spanyol irodalomtörténet. S ha magán viseli is az első kísérlet nyomait, Körösit elismerés illeti, hogy megírta: tartozott ezzel a magyar tudománynak. Mert nemcsak elvégezte az úttörés munkáját, hanem azzal is megkönnyítette a nyomába lépők feladatát, hogy művéből kiderülnek a spanyol irodalomtörténet számunkra való megírásának problémái.

A spanyol irodalom külön világ, sőt *különös* világ, melynek megértéséhez eddig nem szoktatott hozzá bennünket senki; nem is lehet megérteni a nálunk úgy ahogy ismert német vagy a francia és angol irodalom szempontjai szerint: a spanyol irodalom nem.tűr meg semmiféle idegen kaptát. Műfordítások is alig segítenek hozzá közelebb, csak maga az eredeti nyelv. De még az sem elegendő: népismeret, történelem, tájismeret is kell a teljes megértéshez. E szükséges «háttér» nélkül csak

sejtéseink lehetnek róla, de nem érezzük nagynak, pedig a spanyol irodalom az nagy és erős. Azok közé tartozik, melyek sokkal kevesebbet kértek másoktól, mint amennyit adtak a világnak. Tehát ugyancsak egyéni arculata van. Aki a spanyol irodalom történetének megírására vállalkozik, annak ezekre a jellegzetességekre és néha különcségekre folyton rá kell mutatnia, és gyökerét a spanyol lélekben meg kell keresnie. Körösi könyvének egyik szembeötlő érdeme, hogy ezt a *más* világot lépten-nyomon sejteti velünk. íme könyvéből néhány «spanyolosság» mutatóba:

A spanyol irodalom zöme vers. A vers náluk a XIX. századig kelendőbb, mint a próza. (Lope de Vega húszmillió verssort írt!) Ezért oly utolérhetetlenül tökéletes a spanyol verselés, és kényes és igényes a spanyol fül. Heine követőinek dalait *sóhajocskáknak és tyúkszárnyalásoknak* nevezte a bravúros verseléshez szokott spanyol kritika. Nálunk csak egy mű van, mely a legnagyobb spanyol versekkel rokon: a Csongor és Tünde. Sejthetjük, hogy micsoda nyelvtudást és verselést kíván a spanyol a költőitől! És ezt a kettőt még előbb, mint a legragyogóbb gondolatokat!

De a *gondolatot* és a *szellemességet* sem veti meg a spanyol irodalom. Ez a nép filozófus, pedig nincsenek filozófusai: maga a nép filozofál közmondásaiban, kópéregényeiben, drámáiban, meséiben. Ennek a bölcseségnek édes testvére a humor. Az igazi spanyol művet nem is jellemzi tragikus világszemlélet vagy könnyelmű életfelfogás, hanem a *bölcs humor.* S ez már a címekben is megnyilvánul. (Peseda egyik elbeszélésében az agglegény-állapot ellen harcol; a novella címe: El buey suelto – A Tiiagányos ökör.) Nemcsak Cid a spanyol nemzeti hős, hanem Don Quijote is! Nagy nemzet az, mely a *búsképű lovag*-ban mer magára ismerni.

A spanyol irodalom hagyományos tárgyai a mi irodalmunkban sem ismeretlenek (becsület, hűség, lovagiasság, nagylelkűség, igazságosság, vallásos érzés), de itt minden a *szertelenségig* van felfokozva, mintha ez az ország az erények megszállottjaival volna tele; s éppen ez a felfokozottság teszi irodalmukat oly erősert nemzetivé. Mertek maguknak írni és nem a nagyvilágnak. Ez az erős nemzeti vonás tette lehetővé, hogy oly keveset engedtek maguk közé idegenből: a klasszikusokon, arab szólásgyűjteményeken, Dantén kívül alig valakit.

És még valami jellemzi a spanyol irodalmat: nagyjai akár papok, akár nem, egyben teológusok is, akik a katolikumot a művészi alakítás igen fontos elvének tartják. A spanyol dráma végén nem fogynak el a szereplők, mint Shakespeare tragédiáiban, s végső szavuk nem a «nincs a teremtésben vesztes, csak én», mert a spanyol dráma inkább a megigazuló, mint az összeroppanó emberek története. Ez a *katolikus világérzés* éppen a spanyol irodalom virágzását jellemzi, de még a XIX. században is akad író, Balmes, aki a *Summát* betéve tudja. És ha a forradalmaktól megkótyagosodott újabb korok és írók engednek is ebből a szellemből, egyből még mindig nem engedhetnek: frivol, ledér, szemérmetlen nem lehet a spanyol író, mert az olvasó elutasítja. A spanyol monda Don Jüanja nem az a lelke mélyéig érzéki és felelőtlen világfi, akinek mi nem spanyol felfogás szerint képzeljük!

Íme néhány tanulság, amit az olvasó feltétlenül hálásan vesz tudomásul Körösi könyvéből. Sajnos, az egykorú kritika ezt az *egész művön* végigvonuló és következetesen érvényesülő szempontot nem vette észre, vagy legalábbis nem méltányolta. Az egész helyett a könyvrészleteit vizsgálta, és írói fogyatkozásaiba kötött bele. Bizonyára annak az újabb és egyre jobban terjedő kritikai «módszernek» alapján, mely a tudományos könyveket nem olvassa végig, hanem csak «stichpróbákat» végez, és ennek alapján ítél. Pedig nem lehet az rossz könyv, amely ennyit is meg

tud sejtetni a spanyol irodalom rengetegéből és ugyancsak önálló elvű világából. Igaz, a könyv egyenetlenül van megírva. Néha épen a nagyokról írt lapok nem elégítenek ki: kevés és nem a legfontosabb, amit róluk mond; máskor meg jelentéktelenebb kedvenceknél is hosszasan időz. A megformálás sem a legművészibb: hiányoznak a belevilágító mondatok. Viszont ugyancsak megtalálja a szavakat, ha valakit sommásan kell elintézni. (Ilyen helyeken mintha tanári gyakorlata is érvényesülne!) Legjobban azt sajnáljuk, hogy Körösi nem volt sem filológus, sem igazi író: csak a spanyol nyelvet tudta, de a szavak zamatát nem érezte; és semmiképp sem volt filozófus elme, ezért nem tud pl. mit kezdeni Cervantes-kutató létére Unamuno pompás Don Quijote-könyvével. De irodalomtörténetét azért sem írhatta meg jobban, mert nem élt eleget Spanyolországban: nem ismerte eléggé a spanyol népet és a spanyol földet, a teljes spanyol életet. Ezért érezhetjük könyve elolvasása után, hogy a spanyol irodalom mélyeit amúgy igazában nem jártuk meg vele. De ez talán nem is lehetett célja az első *nekünk* írt spanyol irodalomtörténetnek.

A könyv egyik magyarul is tudó spanyol bírálója nemzetközi viszonylatban is jelentősnek mondja Körösi irodalomtörténetét. Ez a megállapítás csak az udvariaskodó idegen ember túlzása, de számúnkra bizonyára becses az az első útikönyv, mellyel a spanyol irodalom rengetegének nekivághatunk. Őserdőben ugyan nem sokra megyünk az útikönyvvel, de mégis meghallgathatjuk annak a szavát, aki már előttünk járt ott, és színes elbeszéléseivel bennünk is lœdvet ébreszt a próbára, és legalább vázlatosan ismerteti azokat a csapásokllf amelyeken táj ékozódhatunk.

Irodalomtörténete záróköve volt Körösi tudományos munkásságának. Nagyobb vállalkozásba már nem kezd, csak egy spanyol nyelvű történeti tanulmányát fejezi be. A középkori ellenállási jog történetével foglalkozik az Arany rulla és a Magna Charta alapján, belevonva vizsgálódásai körébe az aragóniai és a mallorcai rendek kiváltságait is. *(La Magna Carta, La Bula Aurea, los Privilegios de Aragon y Mallorca y el jus resistendi en edad media.* Palma de Mallorca, 1932.) Még tanulmányán dolgozik, de figyelmét már a spanyolországi politikai események kötik le. Az 1931-es kormányváltozás szinte önérzetében sérti, de bízik benne, hogy a sokféle válságon átment ország most is önmagára talál. És mikor egész Európában felháborodást kelt a spanyolországi egyházüldözés, eljár a Magyar írók Pázmány Egyesületénél a tiltakozó gyűlés megszervezése ügyében. Az El Debate beszámol a gyűlésről, és Körösi ismeretlen emberektől kap köszönő leveleket.

Komoly pihenésre még nem gondol, sőt érdeklődése új terület felé fordul: Spanyol-Amerika íróival kezd foglalkozni. Ruben Dario nicaraguai költő verseit fordítja, s tanulmány keretében székfoglaló előadásnak olvassa fel a Petőfi-Társaságban. 1933-ban pedig kibővítve elküldi ugyancsak székfoglalóul a Mexikói Irodalmi Társaságnak. Nevét most már nemcsak a tengeren túli latin államokban ismerik, hanem tudnak róla Észak-Amerika hispanológusai is, így kap meghívást az Egyesült Államokba előadások tartására.

Utazásra most már még kevésbbé gondol, mint valaha. A hetvenötéves ember naplóját írja, levelezését, kéziratait rendezgeti. Ekkor készült feljegyzéseiből pontosan értesülünk, hogy hány magyar, hány spanyol nyelvű cikke jelent meg, és megtudjuk azt is, hogy több mint húsz cikket közöltek róla a spanyol lapok és folyóiratok. Főleg a spanyol lapok közleményeit tartja számon. Minden reggel az elmaradhatatlan El Debate lepedői hevernék előtte és a frissen érkezett spanyol levelek. Látogatóival is Spanyolországról beszélget legszívesebben. Aztán meg-

mutogatja spanyolországi emlékeit, kitüntetéseit és a spanyol irodalmi társaságok kül nleges jelvényeit. Nem érdektelenek a tagsági oklevelek sem; öreg korára egész gyűjteményre tett szert belőlük. Tagja volt majdnem minden számottevőbb spanyol irodalmi társaságnak, több latin-amerikainak is. A Sevillai Akadémia tudtán kívül választja tagjai közé 1901-ben. Körösi csak három évtized múlva vesz róla tudomást a sevillai tudós társaság 1901-es évkönyvéből.

A külföld utolsó kitüntető elismerése ugyanattól a Spanyol Királyi Akadémiától várt rá, amely először ismerte el érdemeit. Mikor 19 5-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázéves fordulóját ünnepelte, a Spanyol Akadémiát a budapesti spanyol követ és Körösi Albin képviselte az ünnepségeken. Életének legboldogabb napja volt talán, mikor a hazai és külföldi egyetemek és akadémiák képviselőinek színes menetében ő is ott haladhatott feldíszítve kitüntetéseivel és a spanyol akadémiák nálunk ismeretlen jelvényeivel. Szép bearanyozása volt ez a nap alkonyuló életének!

Hetvenhatéves, de még mindig szívesen áll rendelkezésre, ha spanyol ügyről van szó. Élete utolsó esztendejében egy magyar-argentin társaság szervezésén fáradozik, s utolsó levelezése egy beadvány támogatása volt a székesfőváros polgármesterénél. Azt kérte, hogy a négyszázéves fennállását ünneplő Buenos-Airesről utcát vagy teret nevezzenek el Budapesten. 1936. március 28-án értesíti az argentínai főkonzult a Közmunkatanács biztató ígéretéről, de az ügy végleges eldőltét nem volt ideje megvárni, mert április 8-án rövid betegeskedés után meghalt. Ravatalán ott volt a spanyol követség koszorúja is.

Halálának híre eljut a forrongó Spanyolországba is. A lapok forradalmi hangulatú cikkek és aggasztó hírek szomszédságában búcsúznak Spanyolország melegszívű barátjától.

* * *

Körösit már tíz évvel halála előtt, 1926-ban *Spanyolország kultúrkövetének* nevezte az El Debate egyik cikke. Méltán adhatták neki ezt a címet, mert egy egész spanyol követség sem lett volna képes annyit elérni és olyan tekintéllyel képviselni hazája kultúráját, mint Körösi tette. Megtanulta nyelvüket, és nemcsak másokat is megtanított rá, hanem fél évszázadon keresztül legfőbb törekvése az volt, hogy hirdesse a spanyol kultúra értékét és felsőbbrendűségét. Ennek a munkának elismerése volt a sok kitüntetés és megtisztelés. Megértjük a spanyolokat. Mi is ünnepeinők és megbecsülnők azt az idegent, aki irodalmunk tanulmányozásába elmélyedve újat tudna mondani Toldiról és Zrínyi vitézeiről.

Mi benne az *első magyar hispanológust* látjuk. Pályája kezdetén műfordító volt. Ez a munkássága már a múlté: fordításai még olvashatók, de menthetetlenül elavultak. Hiszen még a legjobb fordítás is csak egy-két nemzedéknek készül: ha nyelve megfakul, a múlté lesz és csak újabb átültetés találja meg az utat az olvasóhoz. (Lásd a német Dante-fordítások hosszú sorát!) Csak Pázmányok, Vörösmartyk, Aranyok és Babitsok fordításai állnak ellen az időnek. De ez kivétel. Mert a legnagyobbak műveit legtöbbször középszerű tehetségek szokták tolmácsolni, a fordítások nem remekek, csak déréit művek szoktak lenni. Körösi ezt a fokot a *Spanyol költészet gyöngyei* és a *Spanyol téli esték* néhány darabjában éri el.

Körösinek nagyobb érdeme az, hogy életművével egyszersmindenkorra *felhívta a figyelmet a spanyol irodalom értékére.* Az olvasókét is és az írókét is. S kár, hogy inkább csak az irodalomra és nem külön nyomatékkal még a nyelvre is. Mert elmaradtunk mind a kettőben mi olvasók is, de íróink is.

Don Quijotét gyermekkorunk kivonatos kiadásából ismerjük, de nevét sem tudjuk helyesen kimondani, csak franciás olvasással. (Manapság sok gyermek idáig sem jut el: a Don Quijote, a Robinzon és a Gulliver már nem «kötelező» gyermekolvasmányok.) Calderón nevét diákjaink egy nálánál sokkal jobban ismert hazai látszerész cég hasonló hangzású nevével cserélik össze. Lope de Vegáról azt tanultuk, hogy vagy kétezer darabot írt; nem értettük ezt a megdöbbentő termékenységet Shakespeare harminc-egynéhány darabja mellett, és látatlan is kétségbevontuk értéküket. Mit ismertünk még meg a spanyol irodalomból? Echegaray nevét és néhány drámájának címét. Ez az egyetlen név és néhány cím képviselte a modern spanyol irodalmat. Az utóbbi évek dobták közénk Ortega y Gasset nevét. Akik olvasták is nálunk ismert könyvét *(Tömegek lázadása),* azokat is zavarba ejti a két név közti ipszilon. Körülbelül ennyit tudunk a spanyol irodalomból. S ha néha egy-egy lelkesebb tanárunk behatóbban foglalkozott az ((ismeretlen» spanyol irodalommal, melyet egyébként kurtábban szoktak elintézni, mint a hindu eposzokat, az volt első és utolsó leckénk ebből a stúdiumból.

De írástudóink sem álltak sokkal jobban. A romantikusok sejtették, hogy a spanyol szellem alkotásai aranybányával érnek föl (Bajza a «calderoni elme lobogásá»-ról beszél), de utánuk hosszú szünet következik, sőt tulajdonképen nincs is tovább. A Nemzeti Színház néha műsorára tűz egy-egy spanyol drámát, de ezek a színházi napok nyom nélkül elmúlnak. Még Babits is bevallja az *Európai irodalom történetében,* hogy a spanyol írókhoz nem tud kellőképen hozzászólni, mert nem ismeri a nyelvet. Ő, a legműveltebb modern írónk is a latin, a görög, a német és az angol után megállt a franciánál és az olasznál sa szavak e nagy ínyesmestere öregkorára csak homályosan sejti, hogy mennyit vesztett a spanyolban. Költőink között szinte magányos spanyolunk Harsányi Kálmán. A mi íróink Itáliára néztek és oda jártak, pedig ezt nem az olasz irodalom kedvéért tették: közel volt, vonzotta őket az antik és a keresztény Róma, a reneszánsz Rómája és a művészetek meg a hangulatok Itáliája. Olasz írótól igazán csak egytől tanulhattak volna: Dantétól. De vajjon hány magyar író jutott az ő közelébe Aranyon és Babitson kívül?

A németek a XVII. századtól kezdve csodálói a spanyol szellemnek és irodalomnak. És a csodálók élén Goethe halad. És hogy mennyire van szemük a spanyol világ értékeinek felfedezésére, arról meggyőzhet minket *A. Stolz* útirajza *(Spanisches für die gebildete Welt).* A kalandozó magyarság annakidején megállt a Pireneusok lábánál; azóta is ritka az odavágyódó magyar. Pedig ha másként történik, talán eddig még ismeretlen színek is villódznak, és mélyebb tüzek is lobognak a magyar költők remekeiben.

Valamennyien hispanofilek nem lehetünk, de műveltjeink számára Spanyolország nem maradhat *terra incognita.* A spanyol irodalom és szellemiség többet ér, mint amennyi helyet betölt a világirodalomban s különösen nálunk. Hiszen aki csak egy kissé is foglalkozik vele, azt varázslat ejti rabul és egyszerre magához tartozónak érzi az egész spanyol világot: honvágy fogja el, és az olvasott szövegeken keresztül az egész spanyol föld szólítását, hívását hallja. Ennek a földnek szentjei, hősei, művészei, egész népe közeledik hozzánk, egyszerre érdekelni kezdenek nagy múlttal összeforrott városai, csodás dómjai, hangulatot lehel ő, szinte egyéniséget öltő tájai. Hisszük, hogy ebben a környezetben ízesebbek a szavak, és nagyon emberi a mondanivaló.

A piarista iskolák tájékán nagyobb és különös érdeklődéssel fordulhatnak a spanyol irodalom felé, hiszen ezen a nyelven beszélt, írt és gondolkodott a kegyes iskolák atyja, Calasanzi Szent József, éppen abban az időben, mikor a spanyol

géniusz világraszóló remekeit alkotta Cervantes, Lope de Vega és Calderon műveiben.

Magyarországon egy piarista volt az első, aki érdemesnek tartotta, hogy egész életét a spanyol irodalom tanulmányozásának szentelje. Utána mások fognak következni, a felfedező és kincstaláló lelkesedését nagyobb tudással, elmélyedéssel, szakszerűséggel és művészettel fogják felcserélni, de a magyar hispanológiai kutatók sora mindig Körösi Albin nevével fog kezdődni: a megtalálás és útmutatás dicsősége mindig az övé.

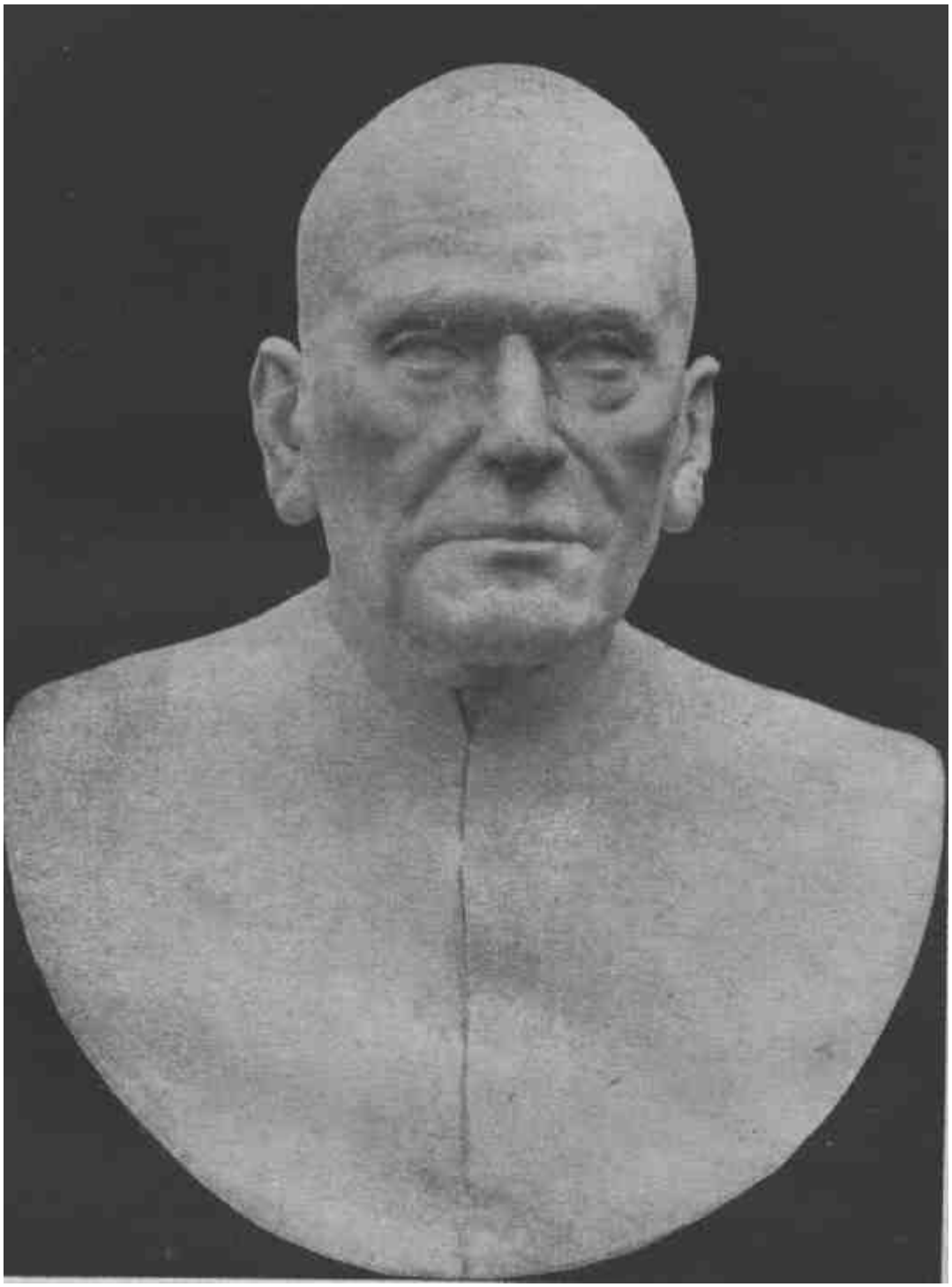

Dr. *Kanszky Márton:*

LACZKÓ DEZSŐ

(1860-1932.)

A múlt nagytekintélyű magyar piaristái közül Laczkó Dezső költözött el az élők közül utoljára. Ő is egyszerű piarista volt, mint a többi; ő is szívvel-lélekkel tanította az ifjúságot, mint a többi; egyet azonban másképen, sokkal jobban tudott, mint a többi. A magyar piaristák közül eddig ő tudta a Teremtő évmilliós bibliáját legkitűnőbben olvasni! A magyar múlt azon piaristái közé tartozott ő, akik tudományos és elmélyülő érdeklődéssel tanulmányozták a természet világát. Míg azonban az első magyar állattan szerzőjét: Hanák Jánost, főleg az állatok világa érdekelte; míg az egykori bányászfiút: dr. Pachinger Alajost, a paraziták világa vonzotta leginkább; és míg dr. Ormándy Miklósnak «a virágok meséi» szerezték a legnagyobb gyönyörűséget, addig Lackó Dezsőnek, az ősi anyaföld ismerete, – főleg a geológia és a paleontológia világának szédítő aránya, – adta meg az ösztönzést ahhoz, hogy az Úr évmilliós könyvének lapjait forgassa, és a rétegei közé zárult lenyomatokat és maradványokat a mostani világ számára feltárja és megmagyarázza.

Mátyusföldjén, a rohanó Vág folyása mentén szemlélte először Laczkó Dezső a természet világának szépségeit. Itt az atmoszféra felhőtlen kékjébe szökkenő lithoszféra mészkőszirtjeinek fehérsége, sasbérceinek merészsége ragadta meg és ihlette meg egy életre lelkét. A természet minden szférájának szépsége közül azóta szerette legjobban a lithoszféráét, az ősi anyaföldét. Ugyan miért? Azért talán, mert belőle fakad tavasszal a virág, és érik nyaranta a mindennapi kenyér? Avagy, mert kemény változatából a hiúságnak szobrot faraghat az ember, és bábeltornyot építhet? Nem! A lithoszférát, – az ősanyaföldet – Laczkó Dezső csak azért szerette, mert annak maradványaiban szeme egy egészen más, egy óriásnagy, letűnt világot szemlélt, amelynek misztikumába az itt-ott fellebbentett függönyök között bepillanthatott. Ilyenkor itt érezhette meg a legjobban az Úristen véghetetlen erejét és két kezével tényleg megtapinthatta az Alkotó mérhetetlenségét.

Laczkó Dezső 1860. július 22-én született Trencsénben. Középiskoláit is itt végezte (1869-1877). Ezen idő alatt ismerte meg a piarista rendház ódon falai között a kegyes atyák életét és a tanári hivatás munkáját is. Elvégezve a gimnáziumot, a kegyestanítórendbe lépett. A próbaév elteltével Nyitrára került teológiára. A pályaválasztás után, valamint az előkészület ideje alatt is, a természet jelenségei iránt való ösztönös érdeklődése, mint adottság lendítette Laczkó Dezső ihletett lelkét, a természetrajz és a földrajz tudományának művelésében. Az egyetemi tanulmányokat Budapesten végezte. Itt szentelték fel 1885-ben áldozópappá, és itt szerezte meg 1886-ban tanári oklevelét is.

A tanulmányi évek után, szülőföldjének szép határaihoz közel: Privigyén

kezdi meg, mint gyakorló-tanár, közel félszázados oktatói és nevelői pályafutását. A lelke itt most újból a Felvidék fenyvesekkel rakott, hegyes-völgyes tájainak hatása alá került, s ez fenséges varázsával ismét megkísérti őt. A könnyű hegyi levegő fenyőillatos csendje, mint valami néma; allegro viszi magával Laczkó Dezső szellemét a zúgó patakok infernójából fel a napsütötte csúcsok örök vasárnapjának larg jába. Itt lélekben is és a valóságban is közel van az Istenhez! Puskával kezében, cserkészve járja a bükkös erdő zörgő avarját és a sötét fenyvesek némaságát. Így fürkészgeti az erdők titkait: a gallyakon kergetőző mókusok játékától kezdve a pintyek szaváig s a nagykalapú gombák mese-világától egészen a vadrózsa mosolyáig. Ezekből az élményekből lesznek majd a tanóráin telemarékkal szórt igazgyöngypercek. Az iskolai évek örökké emlékezetes pillanatai í

De rövidesen az Alföld tengersík vidékére kerül, Debrecenbe (1884-1886). Itt meg a Hortobágy végtelenjét járva, a délibáb játékát messzire űzi, északra ... nyugatra . . . egészen szülőotthonáig … A valóságban pedig megismeri a legeltető pásztorok életformáit, népi szokásait. A 1 posokon, az iszapszagú nádasok szélén - míg a nádiveréb fecsegését hallgatja, – azalatt a vízi szárnyasok százezreinek nyüzsgő életét tapasztalja meg. Itt sem maradhat sokáig, mert Kecskemét lesz újabb állomáshelye (1886-88), ahol Bugac és a Kiskunság száz kövér gulyája, meg a turjánok gazdag madárvilága jó alkalom neki, a már látottakkal való össze-hasonlításra.

Laczkó Dezső számára Privigye, Debrecen és Kecskemét csak rövid ideig tartó megállás volt. A Felvidék és az Alföld ellentéte után, a Dunántúl köztes területére: Veszprémbe jut (1888). Ez a város és ez a vidék azután igazán munkaterülete, hírnevének forrása és végleges otthona lesz. Újabb, más munkaterületre, – Budapestre– hiába hívta őt a rendi vezetőség, Laczkó Dezső mindenkor csak Veszprémet kéri. Itt lelt kifejlődésre alkalmat és teret a 28 éves tanár szelleme. Fiatalon, ambícióval telve érkezett ide, és rengeteg megfigyeléssel, nagyszerű élettapasztalattal gazdagodva távozott el innen örökre, 44 év kiválóan végzett munkája után.

Valamit azonban itthagyott I Igen, itt maradtak az anyaföld ősi kincsei, Laczkó Dezső geológiai feltárásai: a Teremtóisten végtelenségének bizonyítékai! Laczkó Dezsőben a veszprémiek eme közel félszázados fáradhatatlan munkálkodás közben jól megismerhették a melegszívű papot, az igazságos nevelő-tanárt, a széleshorizontú tudóst, és szívből megszerethették a mélyenérző embert, a «Dezső-bácsit», akit pór és úr egyaránt ismert, s az egész környéken egyaránt tisztelt és szeretett. Ezen idő alatt «Veszprém az ő személyével és ő Veszprém városával szinte egybeforrott. Amint a veszprémi várat dolomitsziklái és a rajtuk ülő gimnáziuma s a várost múzeuma nélkül el sem tudjuk képzelni, szinte úgy hozzátartozott a gimnázium jellegéhez Laczkó tanár, majd igazgató (1912-1918), főigazgató úr s a város és a környék életéhez a geológus és archeológus múzeumi igazgató.»[1]

Az írótól! és a vadászfegyver mellé Veszprémben új szerszám kerül Laczkó Dezső kezébe. Hosszúnyelű kalapácsa ezentúl szinte elmaradhatatlan kísérője, társa, és a «földkóstolás» tudományában a legfőbb eszköze lesz! Midőn 1894-ben dr. Lóczy Lajostól megbízást nyert arra, hogy a Balaton tudományos tanulmányozásához Veszprém városának területéről adatokat gyűjtsön, Laczkó Dezső akkor már kitűnően ismerte Veszprémben nemcsak a *Várhegy* sasbércének brachiopodás kőzeteit s az erózió koptatta *Séd folyó völgyét,* hanem a *Szent Benedek-hegy*

réteges és tömeges anyagának sztratigrafiai viszonyait is, valamint a *Cserhát* és a *Temetőhegy* rétegtani viszonyait is jól tudta. Nem kevéssé ismerte ekkor már a város közelebbi és távolabbi környékét is. Így felkutatta a *veszprémi* fennsík denudált és ábra dalt mezozoos tömegét, a kiskúti Séd mentén az egyenesre és laposra gyalult kőzetek feltornyosulását. Bejárta az önálló ortográfiai egységet alkotó *Hajmáskér* hepehupás, «kübörcös» vidékét. Áttanulmányozta Balaton környékének legmagasabbra emelkedő dolomit-platóját, a *Szentgál* melletti hegyvidéket, hasonlóképen felkutatta a *Séd és a Literi patak* mentén a veszprémi fennsík függőleges hasadású dolomit-szikláit is.

Mindezt Laczkó Dezső azért ismerte részletesen, mert nemcsak érdekelte a vidék, hanem változatosságával lekötötte figyelmét a város és környéke, melyet éppen ezért meg is szeretett. Ki tudná megmondani, hányszor gyönyörködött a szeme *Várberek* varázslatosan szép, hatalmas arányú panorámájában. «Körülöttünk árnyas erdő, – mondja e tájról szemlélődve – alattunk szélesre terpeszkedő foltokban apró cserjés, azontúl 3-4 km szélességben fehéres-szürkés, teljesen kopár kőmező, a karszt elvitázhatatlan vonásaival b ró, úgynevezett Kopaszhallgató, amely a Séd partján hirtelen fennsíkká emelkedik. Ez a fennsík is szürke és felszínének egyhangúságát alig egy-két, eléggé le nem koptatott dolomitrög zavarja. Körvonalát a háttérben felcsillámló Balaton keskeny sávja elé helyezkedő, alacsonyra s kerekre koptatott halmok sorozata csipkézi. Az egész képnek a somogyi partok lapos szegélye szab határt, amely a lehető láttávol kékes páráiba vész.»[2]

Erre a vidékre akkor szélesedik ki Laczkó Dezső munkaterülete, amidőn Véghely Dezső alispán, a vármegyei monográfia számára is kéri munkásságát. E vidéken való kutatásaiban nagy előnyére volt Laczkó Dezsőnek az a körülmény, hogy a Győr-Veszprém-Dombóvár, továbbá a Veszprém-Jutás közötti vasút építésekor, valamint a városi vízvezeték földmunkálatai alkalmával, a talaj részletes szerkezetébe is betekintést nyerhetett. A tapasztalt geológus, idők folyamán naggyá fejlett tudásával és kiváló jártasságával működött közre a Gánt-Eplény környékén előforduló bauxittelepek feltárásában, valamint források felkutatásában is. Az utóbbi években Dörgicsének szirtes mészköves területén márvány előfordulás feltárásával is megpróbálkozott.

Laczkó Dezső külsejére nézve magastermetű, szálas ember volt. A magatartása higgadt és nyugodt volt. Fekete szemével kutatóan nézett az ember szemébe, s a vesékig látott. Orcája, bár rajta határozott tekintet ült, még sem volt kemény arckifejezésű, mert arról a szívélyes lélek derűje is kiáradt. Ajka, ha megszólalt, a szeretettel teljes szívnek volt a harangja. Hangjának melegségével mindenkiben bizalmat keltett, mindenkit megnyert!

Ilyenféle testi konstitúció hordozta azt a *papi megnyilatkozást,* amely személyét tekintve olyan igénytelen volt, mint az apostoloké; ilyesféle testi struktúra volt annak a *szerzetesi egyéniségnek* is az otthona, amely olyan közvetlen és olyan szerény volt, mint az adventváró pásztoroknak a lelke. Laczkó Dezsőnek, a papnak a lelke, a legszentebb cselekmény végzésekor nem is lehetett más, csakis a legnagyobb devócióval eltelt és csakis a legnagyobb mértékben áhítatos! Hiszen a legfenségesebb Teremtőnek és legmagasztosabb Alkotójának, teljes lélekből csak ő tudhatott hódolni, aki a kőzetek feküjét és fedüjét kezével átfogva, egy-egy kődarabon az Isten kezének évmilliós nyomait számlálta meg... Ha valaki, hát

Laczkó Dezső érthette meg valóban a hexaemeron azon idejét: «midőn az Úr lelke lebegett a vizek felett»...

Laczkó Dezső, mint pap és mint szerzetes, állandóan szeme előtt tartotta és mindenkor igen nagyra becsülte a *piaristaságot.* A rendtársakkal szemben készséges, és jólelkű; a megértő türelemmel eltelt kalazanciusi szellem, lelkében mindenkor a legteljesebben élt. Az evangéliumi szeretetet nemcsak emlegette, hanem szívében hordozta, élte és gyakorolta. Laczkó Dezsőnek ezt a nagyátfogású egyéniségét, melegen érző szívének dobbanását, minden hozzá közeledőnek, – legyen az egyházi méltóság, avagy rendtárs; rangos felnőtt, avagy kicsiny diák, – akarva-nemakarva észre kellett vennie, meg kellett éreznie. Érezték is ezt a ráhatást sokan! A város és a vármegye úgy, mint az iskolában a tanítványok. Tanítványai közül ezt különösebben főleg a lelki gyermekei erezték, akik még az iskolai évek múltával is sokszor felkeresték lelki vigaszért.

Szellemi gazdagságát Laczkó az iskolában *mint tanár* váltotta fel aprópénzre. Diákjai nemcsak tanítványai voltak, hanem munkatársai és barátai. Nemcsak az előírt ismereteket hirdette nekik, hanem azontúl is sokat. Rengeteget nyújtott a tanulóknak a természettudományos megfigyelésre való nevelés terén és a természet szépségeinek megismerésében. Kalazanciusi alakja, mint pedagógus és mint tanítványainak gondos nevelőatyja, híven mintázta le a rendalapító szellemét is. Sok-sok tanítványának fejlődését figyelte a pedagógus érdeklődő, atyai várakozásával, és követte éltük alakulását a gimnáziumi tanulmányok befejezése után is. Nem egynek volt segítségére anyagilag is, ha arra rászorultak; nem egynek mozdította elő összeköttetéseivel a kenyér megszerzését. A sok közül beszédes példája ennek Csikasz Imre szobrászművész élete. Nem csoda tehát, ha Laczkó Dezső jóságát tanítványai annyira asszimilálták, hogy idővel annyi Hálás tanítvány szíve sugározta vissza reá a kapott értékeket!

Egyik vezetőállásba jutott pedagógus tanítványa Laczkó Dezsőről, a pedagógusról a következőképen emlékezett meg levelében: «Igen nagy tudású és szigorú tanár volt. Nagyon következetesnek ismertük. Amit egyszer megmondott, arról tudtuk, hogy annak meg is kell lennie. A tanulók megítélésében teljesen pártatlannak ismertük. Igen nagy tekintélye volt előttünk. Fegyelmezni nagyszerűen tudott. Volt benne igen sok jószívűség, melegség. Ha most 35 év távlatából visszagondolok reá, azt mondhatom, féltünk tőle, de szerettük is, mert szigorúsága és keménysége mellett sohasem volt rideg. Annyi bizonyos, hogy tanítványait a komoly munkára ránevelte, ezt velük megszerettette. Röviden szólva olyan tanár volt, akinek tanítványaira jótékony és maradó hatása volt.»[3] Szeretet, hála és kegyelet lett annak a magvetésnek a gyümölcse, amelyet negyvennégy éven át minden ősztől kezdve végzett. Ebben rejlik Laczkó Dezsőnek, az apostoli lelkületű papnak, Kalazancius hűséges fiának és az apákat helyettesítő nevelő-tanárnak ritkaszép értéke, el nem múló nagysága.

Már az eddigiekből is kiviláglott Laczkó Dezső egyéniségének alapja. De lelkületének megnyilatkozásait tekintve, annak sokrétűsége és finomsága a mindennapi élet forgatagában volt igazán tapasztalható. Belőle *az ember* udvariassága, előzékenysége, tapintata és figyelmessége ugyanis mindenek felett és állandóan csak itt áradt szét a legtermészetesebb következetességgel. Mert mindez, miként a jót tenni akarása is, szeretettel telített egyénisége

számára életszükséglet volt. Mint rokon nélküli egyedül levőnek, jól esett Laczkónak is mások társasága, ragaszkodása. «Ama természetek közé tartozott – dr. Lóczy Lajos szerint -, amelyek nem egykönnyen engedtek fel, de ha valakit barátságukba fogadtak, ez a barátság őszinte, áldozatkész és sírig tartó.»[4]

Ilyen körben melegen érző baráti lelke, sokrétűségét teljesen kibontva, derült kedélyét is egészen feltárta. Ilyenkor Móra Ferencre emlékeztető ízes szellemességgel tálalta fel néprajzi gyűjtései alkalmával szerzett tapasztalatait és élményeit. Napsugaras lelke az elűzött bú és ború helyébe üdítő emlékeket osztogatott. Rendkívül szerette a magyar psziché úri és népi megnyilatkozásait és szokásait. Módfelett vonzotta mindaz, ami színmagyar volt! Gyűjtögette is nagy szorgalommal múzeuma számára a magyar néprajz tárgyi és szellemi anyagát. A magyar vonatkozásoknak ez a határtalan szeretete megnyilvánult mindenütt. Kiérzett ez minden szavából és tettéből, az életben is és az iskolában is. Különösen szerette a magyar nótát. Átéléseit dinamikus előadási módja fejezte ki a legjobban. «Akik jó alkalmakkor szerencsések lehettek őt hallani, azok sohase fogják elfe'ejteni azt sem, hogyan tudott ő behízelgő szép férfias, csengő hangján, tele szívből régi magyar nótákat dalolni.»[5] Ezeken át valósággal egész népköltési gyűjtemény interpretált!

Talán senki sincs Veszprémben, aki Laczkó Dezsőnek szíves érdeklődését, atyai jóságát, részvétben együttérző és vigasztaló szavát, mások sikere felett érzett örömét ne tapasztalta volna, és ezért őt ne emlegetné, áldaná. «Neki sem irigye, sem haragosa, de még ellenfele sem volt! Arany volt a szíve, puritán a jelleme», mondja róla ifjabb dr. Lóczy Lajos. Ezen tulajdonságok után Laczkó Dezsőről megállapítani azt, hogy nagyon népszerű volt, hogy nagyon szeretetreméltó volt, színtelen megállapítás volna. Egyéniségének értékét szavakba foglalni nem könnyű, mert mindenkié volt. A hozzá való általános ragaszkodásnak jele és a veszprémi társadalom nagyra értékelő szeretetének legkifejezőbb megnyilatkozása volt a közismerten használt: «Dezsőbácsi» megszólítás.

Kerek, egész és *befejezett jellem* volt. Egyenesség, igazság és jogosság voltak vezérlő elvei. Egyéni véleménye mind g átgondolt és határozott volt. Ezt és az igazságot is nyíltan és egyenesen mindenkor, de minden bántó él nélkül kimondotta mindenkinek. Ebből a határozott jellemből, ebből a sokrétű egyéniségből és túláradóan gazdag szívjóságból tevődött össze azon alap, amellyel nagynevű barátaihoz: idősb dr. Lóczy Lajos, dr. Cholnoky Jenő és dr. Papp Károly egyetemi tanárokhoz kapcsolódott. Ez a barátság azért is érdekes volt, mert ez adta azt az impulzív erőt, amely Laczkó Dezső aktivitását a sokszor megcsodált magas tevékenységig fokozta. Talán túlzás nélkül azt is lehetne mondani, hogy ez a barátság volt Laczkó Dezső életének és tudományos szemléletének világító Napja.

Laczkó Dezső *tudományos és irodalmi működését* fiatal tanár korában kezdte. Bár enemű tevékenysége hatalmas tudásával és tapasztalatával összehasonlítva nincs megfelelő arányban. Eleinte a tudományok művelési ága még nem egészen határolódott el lelkében. Járja az erdőt, mint vadász, és figyeli a természetet, de vonzódik a földrajzi tárgykörhöz is. Ebből az időből származik: *Tengermedencék viszonya a kontinensekhez* című értekezése, amely a privigyei gimnázium Értesítőjében jelent meg (1884), valamint: *A gerinces állatok csontrendszerének fejlődése* címen közölt értekezése a debreceni gimnázium Értesítőjében (1885). Kecs-

keméten és eleinte még Veszprémben is földrajzi tárgyú írásai jelentek meg a helyi kapókban. Később, midőn mint mesterének: idősb dr. Lóczy Lajosnak munkatársa részt vesz a Bakony és a Balatonfelvidék részletes feltárásában, akkor fog Laczkó Dezső teljes érdeklődésével és kitartó munkásságával a vidék geológiai és paleontológiái feltárásához. Ebben az irányban fejtette ki szellemi erejét a legteljesebben. A tudományos kutatásnak ebbe a sokágú labirintusába mélyedt bele a széleslátású tudás kifejlesztéséhez szükséges összes képességekkel.

Tudományos kutatásainak eredményeit a Balaton Tudományos Tanulmányozásának Monográfia sorozatában: *Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása* címen tette a köz számára is hozzáférhetővé. Ezt a nagyszabású művét a Magyar Tudományos Akadémia harmadik osztályán is bemutatták. Laczkó Dezső életének legfőbb munkásságát tartalmazza ez a könyv. Összes írásai között a legtekintélyesebb. Mivel Veszprém vidékének a legteljesebb geológiai morfológiája, azért a magyar földtani irodalomnak is igen kiváló értéke. Laczkó Dezső ebben a művében a város és a környék harmadkori kialakulásán kívül a tektonikai és morfológiai viszonyokat is tárgyalja. Gyűjtései és megfigyelései alapján részletesen foglalkozik ennek a területnek rétegtani és kőzettani viszonyaival is. Ez alkotja művének a legértékesebb részét. «Tanulmányai folyamán Laczkó Dezső arra az eredményre jutott, hogy a rendkívül gyors és gyakori fáciesváltozások dacára is, a veszprémvidéki triaszkorú lerakodások a kagylómésztől kezdve, fel egészen a fődolomitig, magukon viselik a fejlődésbeli egységesség színezetét, amely a fauna fellépésében és a további fejlődésben is kifejeződik.»[6] Erre a területre vonatkozó munkásságának jelzője még: *A veszprémi Szent Benedekhegy története* (1908), *A Bakony* (Lasz S.: Földrajzi olvasókönyv I. 1912), *A veszprémi múzeum és könyvtár története* (1925) és 1905 óta a *Veszprémmegyei Múzeum évi jelentései.*

Fáradhatatlan buzgalmában szinte fanatikusan gyűjtötte és tanítványaival is gyűjtette Veszprém, Bakony és a Balatonfelvidék kövületeit. Az összegyűjtött anyag mennyiségre nézve rengeteg, minőségre való tekintettel pedig, főképen a tudomány számára igen nagy értéket jelent. Az anyag legnagyobb része harmadkori kövület, amelyet a triaszkort legjobban ismerő külföldi paleontológusok közül Arthaber, Bittner, Frech és Diener dolgoztak fel. Laczkó Dezső által összegyűjtött brachiopodák alapján a *megyehegyi* dolomit rétegtani viszonyaiban, valamint a *Tóhegyen* és *Hajmáskéren* is igen fontos geológiai megállapításokat eszközölhettek. Hasonlóképen az ő gyűjteménye alapján határozták meg a *balatonfüredi,* a *lovasi* és a *hidegkúti* mészkőelőfordulások triászkorát is. A hegyszerkezet tekintetében legfontosabb megállapítása: a *Hajmáskér-Veszprém-Nagyvázsony* között levő vetődés felismerése.[7] Laczkó Dezsőnek, mint *paleontológusnak,* párját ritkító lelete, a veszprémi *Jeruzsálemhegy* felső harmadkorú márgájában talált *világhírű östeknős* és néhány őshalból álló kövülete. Ezt a leletet Jaekel Ottó, a nagynevű professzor, állította össze Berlinben. Az őshalak egyikét az ő indítványára Hybodus Laczkói, a másikát pedig Nenacanthus Lóczyi néven könyvelte el a tudományos világ. Igen jellemző tény Laczkó Dezső nagy értékű munkásságára még az is, hogy a *Bakony* és a *Balaton jelvidék* harmadkori geológiai anyagát a paleontológusok számára, tulajdonképen ő hordta össze. Érdekes tény továbbá még az is, hogy annak idején az ősteknősért Berlinben ötezer pengőt ajánlottak, de Laczkó ezt az ajánlatot nem fogadta el, hanem a nagyhírű leletet a Magyar Földtani Intézet múzeumának ajándékozta. Mindezeken kívül Laczkó Dezső nagyszerű tudományos munkásságának hirdetője még az a sok kihalt állatfaj is, amelyet vele kapcsolatban nevezett el a

tudományos világ, így: Anolcites Laczkói, Avicula Laczkói, Dinarites Laczkói, Hybodus Laczkói, Kokenella Laczkói, Megalodus Laczkói, Trachyceras Laczkói és Pect en (Chlamys) Desiderii.

Déchy Mórnak 1902-ben vezetett kaukázusi expedíciója nagy átalakító hatással volt Laczkó Dezsőre. Ide Lóczy Lajos ajánlatára, mint geológust és paleontológust hívták meg. Ez az utazás nemcsak tudományos szemléletére volt nagy hatással, hanem a lelkére is. Amennyiben Laczkó Dezső tudományos tevékenységét arányaiban még jobban, szinte a végsőkig fokozta fel és érdeklődését a geológián kívül az archeológia iránt is felébresztette. A Kaukázusban gyűjtött kövületeket *Geológiai-jegyzetek a Kaukázusból* címen dolgozta fel. Ez ı a munkáj .;, Déchy Mór: Kaukázus címmel megjelent művének harmadik kötete tartalmazza. Mint *archeológusnak* is kezére járt a szerencse, mert *Ságváron* megnyitott feltárásával Laczkó Dezső kimutatta a felső diluviális löszben, az ősembernek és az ősiónak előfordulását, amelynek lehetőségét addig a tudós világ kétségbe vonta. A ságvári előfordulás világhírű tudományos eseményénél nem kisebb értékű a nyílt vidéki diluviumra vonatkozóan, a *vöröstói prehistorikus* telepek pontos geológiai feltárása sem. Mind a két esetben Laczkó Dezső igen fontos és nagyon biztos megállapításokat végzett. Ezen világjelentőségű tényekről: *Őstörténeti adatok a Balaton környékéről* címen számolt be a Szent István Akadémián 1927-ben tartott székfoglalójában. Hazánk leghíresebb római épületmaradványának feltárása is Laczkó Dezső geológiai feltárásához kapcsolódik. Az ásatást vezető Rhé Gyulától *Baláca* cím alatt jelent meg a római kastélyrom leírása, de hozzá csatoltan jelent meg Laczkó Dezső: *Római utak és talajnyomok Veszprémmegye déli felében, Balácán* (1912) című értekezés is. E két alkalommal Laczkó Dezső, mint *archeológus* is kiválóan mutatkozott be a tudományos világ előtt.

Laczkó Dezső, mint a *Veszprémmegyei Múzeum és Könyvtár igazgatója* is elévülhetetlen érdemeket szerzett, amennyiben annak első igazgatójául a vármegye őt választotta meg (1903. március 10). Noha a vármegyei múzeum gondolata már a hetvenes évek folyamán felvetődött, az mégis csak a századforduló alkalmával valósult meg, még pedig Laczkó Dezső igazgatóságának első évében. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy a muzeális anyagot Laczkó már évekkel azelőtt gyűjtögette nagy körültekintéssel. «Szinte csodával határos – mondja ifjabb Lóczy Lajos -, hogy mit tett és mennyit dolgozott Laczkó az utolsó három évtizedben múzeumáért!» Midőn pedig a rengeteg anyag a megyeházában már nem fért el, akkor Laczkó Dezső kitűnő ügyességgel, Medgyasszay műépítész terve szerint, új múzeumot építtetett. Az épület bár a legnehezebb gazdasági viszonyok között készült el, nemcsak befejezték, hanem Veszprém iparos társadalmának áldozatos közreműködésével nagyszerűen be is rendezték. Az új múzeum épületét 1925-ben, fényes ünnepségek közepette, a kormányzó jelenlétében nyitották meg a nagyközönség számára.

Ez az ünnepség nemcsak épületavatás volt, hanem tulajdonképen *Veszprém városának és a vármegyének hálás elismerése,* mondhatjuk ragaszkodó szeretetének kifejezése volt a tudományos világ képviselőin keresztül, az ország vezetősége előtt azon ember iránt, akinél ((igénytelenebb és szerényebb tudós nem dolgozott talán sehol!» Mert Laczkó Dezső mindig szerény volt. Úgyis, mint piarista tanár, úgyis mint tudós múzeumigazgató. Szerénynek ismerték őt fiatalságában és öregségében, de szerénynek tudták őt a rangosok társaságában és az egyszerű emberek között is.

Talán a legszerényebb volt a múzeumavatóünnepségen, amidőn az ország színe-java előtt, ragyogó közönség közepette, egyszerű szerzetesi ruhájában a meghatottságtól úgy sápadozott, mint a tavasz fényözönébe került hóvirág! A királyi főigazgatói cím pózolástól mentes egyszerűségét teljesen váratlanul érintette. De el kellett fogadnia, mert úgy már nem tehetett, mint ahogyan világhírű geológiai és archeológiai felfedezései után tette, amidőn díszdoktorátusa érdekében megindított intézkedéseket a leghatározottabban megakadályozta. Kitűnő kulturális munkálkodásáért elismerésül már régtől fogva, különböző tudományos társaságnak volt a tagja. Nevezetesen: a Bécsi Földtani Intézetnek, a Magyar Földrajzi Társaságnak, a Veszprémvármegyei Történelmi-, Régészeti- és Néprajzi Társulatnak, a Balatoni Szövetségnek és a Veszprémi Piarista Diákszövetségnek tiszteleti, az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsának s a Műemlékek Országos Bizottságának kinevezett, a Magyarhoni Földtani Társulatnak alapító, a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak választmányi tagja s a Magyar Turista egyesület bakonyi osztályának örökös díszelnöke volt.

Laczkó Dezső midőn már úgy érezte, hogy az életben nagyon sokat dolgozott és fáradt, mikor már azt tapasztalta, hogy a szerkezet elkopott, és annak rugója lassan lejár; amidőn már úgy látta, hogy az a múzeum, amelynek megteremtését és vezetését annak idején lelke teljes erejével és ambíciójával vállalta, már becsületesen be van rendezve, akkor a maga dolgainak végső rendezését is megejtette. Mindenre elkészült! Mindent előre elrendezett és elintézett . . . «Halála méltó volt rendkívül komoly egyéniségéhez. Nem félt a haláltól, hanem vallásos, hívő, férfias lélekkel készült el reá. Minden ügyét, dolgát elrendezte, minden tudnivalóról feljegyzést készített, sőt még a temetéséről is intézkedett. Élte utolsó napján több barátját és jóismerősét felkereste a városban, hogy megköszönje érdeklődésüket és elbúcsúzzon tőlük. Betegsége, halála hasonló volt nagy barátjáéhoz; idősb dr. Lóczy Lajost is az ő szobájában, ugyanazon a helyen mint őt, érte utói a szívbaja.»[8]

Midőn Szolnokon a tiszaparti mélyfúrást vele együtt néztem meg, akkor a legkevésbbé sem gondoltam arra, hogy Laczkó Dezső bársonyos hangjának és kedélyes megnyilatkozásának utoljára vagyok részese. . . Azóta a veszprémi Erzsébet-liget lombjai alatt, mint fehér felkiáltójel ott áll már Medgyesi szobrászművész mesteri alkotásában Laczkó Dezső szobra. Alakja, kővémeredten is felhívja magára a figyelmet. Formája így is impozáns. Rajta minden a régi. A keze most is a hosszúnyelű kalapácsot fogja . . . Most is múzeumának gyűjt, mint a múltban! Minden a régi rajta, mert alakja mintegy megállt a múltban! Minden a régi rajta, csak mozdulatlan … és a talárja fehér, mint az üdvözülteké . .. Emlékszobráról az élő Laczkó Dezső egyénisége, a lélek meleg varázsa, a «Dezső-bácsi» szelleme hiányzik csupán 1… De ez nem is lehet ott, mert ezt csak ő tudta egyedül belemintázni barátainak, tanítványainak és ismerőseinek szívébe! Őrzik is ők ezt azzal a nagy kegyelettel és nagyra értékelő szeretettel, amilyennel országunk határain túl is nagyra ért ékelt tudást, itthon pedig fogalommá vált jólelkűséget, az igazi magyar, úri és szerény piarista példaképül szolgáló karakterét a szív szerint őrizni lehet és becsülni illik.

Dr. Szűcs Imre: Laczkó Dezső emlékezete. Különlenyomat a veszprémi kegyestanító-rendi gimnázium 1932-33-i értesítőjéből. 1 = 2. oldal; 5 = 7. oldal; 8 = 7. oldal.

Laczkó Dezső: Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása. Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei. III. kötet. 2 = 33. oldal.

Dr. Neuhauser Frigyes gimnáziumi igazgató leveléből. 3.

Dr. Lóczy Lajos: Emlékbeszéd Laczkó Dezső rendes tag felett. A Szent István Akadémia Emlékbeszédei. III. kötet. 2. szám. 4 == 10. oldal; 6 = 6. oldal; 7 = 5. oldal.

Dr. *Papp László:*

TAKÁTS SÁNDOR

(1860-1932.)

A piarista történetírók között Takáts Sándor volt a legszorgalmasabb kutató, a levéltárak valóságos rajongója és a legtermékenyebb író. 1860, december 7-én született Komáromban, régi és gazdag családból. Atyja jómódú fakereskedő volt, fiát gondosan neveltette. Hatéves korában beíratta a helybeli katolikus elemi «főtanodába». Hat elemi osztály elvégzése után a komáromi bencés algimnáziumban járta a négy alsó osztályt. Csendes, magábavonuló, otthonülő, szinte félénk gyermek volt. Iskolatársaival nehezen kötött barátságot, de annál szívesebben játszadozott kedves galambjaival. Ezek jól ismerték őt, és mikor hazament az iskolából, eléje röpültek; így fogadták kis gazdájukat. Komáromban még közepes diák volt. Öregkorában szívesen emlegette nagybátyja szavait: «Fiam, semmi sem lesz belőled 1»

1876-ban a pozsonyi kir. kat. főgimnáziumba került, és itt járta a négy felső osztályt. Távol a szülői háztól az akkori idők kisvárosainak kedves diákéletét élte, gyakran résztvett társai diákos csínytevéseiben is. Szabad idejében ügyes lombfűrészmunkákat készített, és az iskolában kiállított tárgyakért többször jutalmat kapott. Sőt egy szép állványért János Salvator főherceg tíz aranyat fizetett. Rajongott a szabad természetért. Sokat időzött a Dunaparton. Kiváló úszó volt, és egy alkalommal megmentette egy fuldokló kisdiák életét. A pozsonykörnyéki kirándulóhelyeket gyakran fölkereste. Kedvelt szülővárosa után még leginkább Pozsony hagyott mélyebb nyomokat lelkében. Elete végén is szívesen gondol vissza az itt töltött szép időkre. «A régi Magyarország legszebb parkja volt ez a pozsonyi liget. Ügy félszázaddal ezelőtt, mint gimnáziumi tanulók sok vidám órát töltöttünk a pompás pozsonyi ligetben. Itt, a Dunántúl e legszebb parkjában ismerkedtünk meg a ritka virágok és fák nevével. lit, a Duna partján, csodáltuk azokat az óriási nyárfákat, melyeknek törzsét nyolcan is alig bírtuk átfogni.»[1]

Kedvelt tárgya a természetrajz volt. A természet és a virágok iránt való rajongása egész életén végigkísérte, de a kristályok tana elvette a kedvét ettől a szaktól. Így történt, hogy mikor 1880-ban leérettségizett, a budapesti egyetemen a magyar, latin és történelem szakra iratkozott be. Első nevelőit sohasem felejtette el. Hálás szívvel emlegette szüleit, komáromi és pozsonyi tanárait. Kegyeletes lelkét szépen jellemzik saját szavai: «Aki gyermekének nevelést adott, az mindent adott. A gazdagság, a pénz egy pillanat alatt megsemmisülhet, de amit szívünkbe, elménkbe vésték, csak a halál ragadhatja el tőlünk».[2]

AZT egyetemen különösen két tanára volt rá nagy hatással: Salamon Ferenc és Gyulai Pál. Ezek korán felismerték tehetségét, és szeretettel egyengették számára a tudomány útját. Salamon Ferenc 1885-ben elolvasta Takáts első tanulmányát *(Komárom IV. Béla alatt)* és felismerve benne a nagyrahivatott történet-

írót, így szólt hozzá: «Öcsém, szép dolog a történetírás, de kanonoki stallum nélkül fabatkát sem ér!» Gyulai Pál pedig az Akadémia előtt is megdicsérte Takáts egyik dolgozatát.

Ebben az időben Takáts Sándor már mint piarista kispap látogatta az egyetemet. Elsőéves egyetemi hallgató korában ugyanis a piarista egyetemi hallgatók révén megismerkedett a kegyesrenddel, és 1881. augusztus 27-én felvette a szerzetesi ruhát. 1882. augusztus 28-án egyszerű fogadalmat tett. Szerzetesi és hittudományi tanulmányait Nyitrán elvégezve, 1884-ben visszatért a budapesti egyetemre, és még két évet hallgatott itt. Tanulmányait nagy sikerrel végezte. 1885. október 22-én letette az ünnepélyes fogadalmat, majd 1886. július 13-án áldozó– -pappá szentelték, és a rend nyitrai gimnáziumában megkezdte tanári pályáját.

Nyitrai tanár korában behatóan foglalkozott neveléstani kérdésekkel is. Kiváló értekezése, *A pedagógiai büntetések philosophiája* szinte egyedülálló munka a magyar irodalomban. Komárom városa megbízta őt a város múltjának megírásával. Rengeteg adatot gyűjtött hozzá, de az összefoglaló munka megírásával adós maradt. Ellenben nyitrai tanár korában kiadta Komárom érdemes fiának, Péczeli Józsefnek *Meséit* ügyes életrajzzal. E művéért – mint később maga emlegette – a sárospataki református főiskola meghívta tanárának a fiatal tudóst.

Nyitráról 1889-hen a budapesti főgimnáziumba helyezték tanárnak. Itt «a nagy emberek iskolájában» (egyik napilapunk szavai!) kilenc évig tanított. Belépett ő is «e szépmúltú, zajtalanul működő magyar iskolának» serény munkásai közé, ahol «az oktatás és a nevelés ügyével foglalkozott, tehát – mint mondja – azzal a tudománnyal, melynek alapja a szeretet, mely lépten-nyomon a szeretetet hirdeti, de amellyel nálunk mégis a legkevesebb szeretettel foglalkoznak. A neveléstudomány munkásai, bár működésük legtöbb áldást hoz a hazára és a haza gyermekeire, nálunk ritkán számíthatnak munkásságuk kellő méltatására, maradandó emlékezetre még kevésbbé.»[3] Tanítványai szerették őt egyszerű, közvetlen modoráért, jó humoráért, becsülték nagy tudásáért. Ő pedig iparkodott jó magot vetni, mert tudta, hogy a «tanító eszméi, melyeket növendékeibe oltott, befolyással vannak azok későbbi fejlődésére».[4]

De nemcsak diákjai lelkébe hintette az Isten-, ember– és hazaszeretet magvait. Közben maradt ideje arra is, hogy tudományos érdeklődéssel forduljon a piarista iskolaügy múltja felé. Pesti tanársága idején írta meg három neves piaristának, a komáromi születésű Benyák Bernátnak, Lutter Nándornak és Pállya Istvánnak életrajzát. Különösen nagyszabású a *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy* (Bp. 1891.) című műve, mely a XVIII. század közoktatásának alapos rajza. E munkája közben számos adatot talált másirányú cikkeihez, valamint a budapesti gimnázium történetéhez. Ezeket az adatokat további új kutatásaival kiegészítve hihetetlen gyorsasággal – négy hét alatt – megírta *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története* (Bp. 1895.) című, közel ötödfélszáz lapra terjedő munkáját, mely egyben a magyar piarista rend nemzetnevelő, magyarosító tevékenységének hatalmas vonásokkal megrajzolt képe.

E munkája közben kutatott a bécsi levéltárakban is, és ettől kezdve nemcsak a nyári vakációt, hanem minden hosszabb szabadidejét Bécsben töltötte. 1894-98 között kilenc ízben végzett alapos kutatást a kimeríthetetlen bécsi levéltári anyagban. Ekkor ismerkedett meg a bécsi házi, udvari és állami levéltár aligazgatójával, Károlyi Árpáddal, és ettől kezdve élete végéig szoros barátságot tartott vele. A hatalmas tudású Károlyi vezette be őt a magyar szempontból rendkívül gazdag bécsi levéltárba, és ezzel Takáts tudós munkájának új irányt

szabott. Felhagyott az eddigi oktatástörténeti munkásságával, és inkább a török hódoltság nemzeti küzdelmekben gazdag világa felé terelte érdeklődését. Elsősorban gazdaságtörténeti vonatkozások kötötték le figyelmét, de kijegyzett magának mindent, amit érdekesnek talált. Eddig is serény munkása volt a magyar múltnak, most azonban a bécsi magyar tudósok közt újabb lendületet kapott. «Láttam az ő ideális céljukat, átéreztem hivatásukat és követőjük lettem, mert a munkában ilyen férfiakat követni dicsőség! És reákeltem én is a dologra .. .»

Az 1898. év fordulópont életében. A tanári katedráról véglegesen a tudós kutatóasztalához ült. A magyar és az osztrák kormány ugyanis megegyezett az udvari kamarai levéltár felosztásában. A magyar anyag kiválasztásához megfelelő magyar szakemberre volt szükség. Az Országos Levéltár főlevéltárosa, Pauler Gyula, br. Bánffy Dezső miniszterelnöknek Takáts Sándort ajánlotta, aki pesti tanársága éveiben jó nevet szerzett magának a levéltári körökben. A magyar miniszterelnök megbízásából rendfőnöke engedélyével tehát Bécsbe került. Itt öt éven át (1898-1903) nagy buzgalommal kiválogatta, jegyzékbe foglalta a a magyar anyagot, de a mellett magának is rengeteg jegyzetet készített.

Ebből az időből elsősorban gazdaságtörténeti cikkei figyelemreméltóak, amelyek a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében jelentek meg. A lapnak szinte főmunkatársa volt. Mikor Tagányi Károly lemondott a szerkesztőségről, Takáts azt remélte, hogy ő kerül a helyébe, de Thallóczy Lajos meghiúsította e reményét. Arra hivatkozott, hogy Bécsből nem lehet ellátni egy lap szerkesztőségét. Ugyancsak ő akadályozta meg azt is, hogy a bécsi Teréziánum magyar tanszékét Takátsnak adják. Thallóczynak ezt a szerepét sohsem tudta elfelejteni.

Bécsi megbízatásának ötödik éve után tudós pályája újabb fordulóhoz ért. 1903. március el éjén a képviselőház szolgálatába szegődött, mint annak első levéltárosa. (Később főlevéltárosa.) Az ügy előzményeként tudnunk kell, hogy még 1893. január 21-én Ugrón Gábor javaslatot nyújtott be a Házhoz, melyben a «régi magyar törvényhozások forrásmunkáinak eredetiben vagy másolatban a képviselőház részére való» beszerzését kérte. Pár nap múlva a képviselőház könyvtári bizottsága felhatalmazást kért az 1848 előtti országgyűlések anyagának össze gyűjtésére. Hivatkozott arra, hogy mind az angol, mind a francia parlament már kiadta múltjának emlékeit. A magyar anyag kiadását az Akadémia megkezdte ugyan, de a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozata belátható időn belül nem jut el az 1847-48. évi országgyűlésig. Szükség van tehát itt az országgyűlés külön munkájára is. Erre a Ház elrendelte az 1790-1861 között tartott országa gyűlések anyagának összegyűjtését. A munka azonban igen lassan folyt. Takáts Sándor levéltárosi kinevezésével tehát a képviselőháznak tízéves óhaja valósult meg.

A levéltárosi munka mellett szívesen tanított volna a gimnáziumban is. Rendfőnökétől azt kérte, hogy csak 12 órát adjanak neki, az iskolai órarendet pedig úgy állítsák össze, hogy mindennap 8-10-ig legyen órája. Kérésének ez utóbbi része nehezen volt teljesíthető, és így Magyar Gábor rendfőnök eléggé rövid választ adott: «Nincs szükségünk féltanárokra!» Ez a visszautasítás annyira bántotta, hogy kiköltözött a rendházból, és a budai Dunaparton, a Fiume-szállóban bérelt két szobát. Itt lakott 1918-ig, amikor aztán visszatért az új rendház épületébe.

1903-tól kezdve tehát hangyaszorgalommal gyűjtögette az 1790-1861-ig tartott országgyűlésekre vonatkozó adatokat. Magyarország minden nagyobb köz- és magánlevéltárát felkutatta, sőt a fontosabb külföldi levéltárakat is átbön-

gészte, így a bécsi, brünni, gráci, laibachi, augsburgi, müncheni, nürnbergi, passaui levéltárakat. Természetes, hogy az anyag jórészét a bécsi levéltárakban találta, így tehát 1918-ig csaknem állandóan Bécsben lakott. Egyedül a kutatásnak élt. A külföldi és a magyarországi városokat nem annyira természeti szépségeikért vagy egyéb látványosságukért, mint inkább levéltáraikért kereste fel. Járt Debrecenben, Kecskeméten, de a Balatont sohsem látta. Keleten legmesszebbi útja az ecsedi láp környéke volt, ott is egyik cikkéhez gyűjtötte az anyagot. Thallóczy Lajos vezetésével tudósok társaságában hosszabb utat tett Boszniába. Nyugaton London volt a legtávolabbi hely, ahová egy nyáron minden angol nyelvtudás nélkül elvetődött. Óriási munkájához szívesen igény bevette mások segítségét is. Bécsben gyakran foglalkoztatott másolókat, magyar egyetemi hallgatókat, fiatal tudósokat. Így aztán hivatalos munkája mellett kedvére gyűjtögethette az anyagot saját cikkeihez is.

Kutatásai eredményéről minden évben beszámolt a képviselőház könyvtári bizottsága előtt, melynek tagjai nagy élvezettel hallgatták e pompás jelentéseket. Az 1790-1848 közé eső országgyűlések összegyűjtött anyaga közel 45.000 lapra terjed. Ennek sajtó alá rendezése és kiadása azonban elmaradt, mégpedig nem Takáts hibájából. Az összegyűjtött anyagnak ugyanis tekintélyes része a bécsi Polizeihof stelle titkos kém jelentéseit tartalmazza, ezek pedig nem valók a nagyközönség elé, sőt a történetírók is csak a legnagyobb óvatossággal használhatják. Tudjuk, hogy a bécsi rendőrminisztérium fizetett besúgói jórészt hírhedt magyargyűlölők voltak. Ezek úgy keresték megbízóik kegyét, hogy a legsötétebb színben mutattak be mindent, ami magyar. Közéleti nagyjainkról, azok magánéletéről is temérdek pletykát, másod-, harmadkézből kapott valótlanságot terjesztettek fel Bécsbe célzatos formában. Minthogy ezeken a jelentéseken a nagyközönség megbotránkoznék, és nagyjainkról ferde képet alkothatna magának, ezért a hatalmas anyag kiadása elmaradt, és így Takátsnak több ideje maradt írói tevékenységére.

1904-től kezdve felhagyott gazdaságtörténeti munkásságával, és inkább hadi és művelődéstörténeti anyagát kezdte feldolgozni, persze itt is a törökvilágban mozgott. Ezidétt jórészt a Századokba irogatott, és itt erős bírálói tevékenységet fejtett ki. Egyik-másik bírálata szinte egész tanulmánnyá szélesedik, melyben a saját kutatása eredményeivel egészíti ki a szerző megállapításait. Midőn azonban legterjedelmesebb hadtörténelmi művét *(A magyar gyalogság megalakulása),* tízévi szorgos kutatásainak gyümölcsét egyik fiatal történetírónk a sárga földig lerántotta, annyira zokonvette, hogy otthagyta a Századokat, sőt a Történelmi Társulatból is kilépett. Pedig épp ebben az évben volt szó arról, hogy Takátsot kérik meg a szerkesztés vállalására.

1906-ban jó barátjának Károlyi Árpádnak ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia levelez§ tagjává választotta Takátsot, «az eleven tollú és alapos tudóst», aki müveiben «addig teljesen ismeretlen és fölhasználatlan, pedig legelsőrangú levéltári kútfők nemes ércét dolgozta föl», s aki «óriási gyűjteményének* feldolgozásával «a Mohácsot követő századok hazai művelődéstörténetéről teljesen új képet fog nyújtani». (Az ajánlás szavai.) Több, mint húszévi munkássága után méltán terelődött rá az Akadémia figyelme. Székfoglalóját – szinte kitüntetésképpen – az Akadémia 1908. május 3-i ünnepi közgyűlésén tartotta meg *Hajdú, haramia és martalóc* címmel.

1916-ban IV. Károly király koronázása alkalmából a képviselőház alelnöke megbízta őt, hogy dolgozza ki a magyar királykoronázások történetét. Két évig

kutatott erre nézve Bécsben és Pozsonyban, sőt az idevágó irodalmat is átnézte, ami nála ritkaságszámba ment. Feladatával azonban nem készült el, mert mire az anyagot összegyűjtötte, és készen állott a gazdag képanyag is, megtörtént a nagy összeomlás 1918-ban, és az egész munkának, kéziratnak, képeknek valahogy nyoma veszett. Sajnálhatjuk, hogy a hatalmas és díszesnek tervezett mű nem jelent meg, mindössze két kisebb cikk lett belőle. *(A mi szent koronánk, Régi koronázási hangversenyek.)*

Angyal Dávid ajánlatára a Kisfaludy-Társaság 1917-ben rendes tagjai közé választotta. A költő Vargha Gyula titkári jelentésében azt emelte ki a törökvilág nagy tudósáról, hogy «hazánk történetének e viszontagságos századaiból nemcsak az ismeretlen adatok egész tömegét hozta napfényre, hanem művészi tollával életrekeltette azt az egész kort, művelődéstörténetünknek fényes, új alapjait rajzolva meg».

Az 1918. év nemcsak a nemzetre, de az ő szerény, tudós személyére nézve is mozgalmas esztendő volt. Ekkor volt utoljára Bécsben, az összeomlás előtt álló, éhező császárvárosban. A városszerte szállingózó nyugtalanító hírek hatása alatt jött haza, és többet nem is tette ki a lábát Magyarországból. Másfél évtizedes munkával gyűjtötte ott az 1848-ig terjedő anyagot. Még néhány évre lett volna szüksége, hogy a vállalt feladatot teljesítse és befejezze a későbbi, 1861-ig terjedő országgyűlési anyag gyűjtését. Maga később állandóan szorgalmazta kiküldését, de hiába. Éppen ezért fájó szívvel értesült 1927-ben a bécsi kommunista zavargásokról és arról a szomorú hírről, hogy a Justizpalastot felgyújtották a zendülők, és a hajdani bécsi rendőrminisztériumnak ott őrzött levéltára is a lángok martaléka lett. E fontos levéltár magyar anyagából csak annyi maradt meg az utókor számára, amit Takáts már előzőleg lemásoltatott. Ez némi kis vigasztalás volt számára.

1918. október 31-én meggyilkolták Tisza István grófot, aki állandóan figyelemmel és érdeklődéssel kísérte Takáts kutatásait. Ez a gálád tett mély megdöbbenést váltott ki belőle. Az események ezután gyorsan követték egymást, és az emberek nem nagyon értek rá elmélkedni a dolgokról, egyik meglepetésből a másikba estek. Így bizonyos jóízű humorral fogta föl azt a furcsa helyzetet is, hogy a képviselőházi könyvtár tisztjeivel együtt, minden előzetes szemle nélkül, őt is besorozták a vörös hadseregbe a XV. munkásezred 3. zászlóaljába, és 1919. július 31-én éjjeli őrségre is berendelték. Nem jelent meg, de baja nem lett belőle, mert augusztus 1-én megbukott a proletárdiktatúra. Ha nagyritkán megemlékezett életének erről az epizódjáról, mindig mosolyogva fűzte hozzá: «Kún Béla azért bukott meg, mert azon az éjjelen nem vigyáztam rá eléggé».

A vörös hadseregben való «szereplését» nem is vette komolyan, ellenben annál inkább megrázta őt forrón szeretett hazájának szomorú sorsa. A trianoni béke leszakította az δ drága gyöngyét, édes szülővárosát, Komáromot, az annyira szívéhez nőtt Erzsébet-szigetet, ahol az ő híres rózsáskertje és gyümölcsöse volt. Pénzt, fáradságot nem kímélt ettől a kis «földi paradicsomtól.» Nyári vakációit legszívesebben itt töltötte, itt ápolgatta kedves gyümölcsfáit, rózsáit. A megszállás alatt egyszer-kétszer erős elhatározással hazament, hogy ott tölti a nyarat, de az ő izzó magyar szíve néhány napnál tovább nem bírta az «új gazdagok» pöffeszkedését,- Hazajött és ettől kezdve nem távozott el a fővárosból. A komáromi Erzsébet-sziget helyett a budapesti Szent Margit-szigetet választotta kárpótlásul. Szívesen sétálgatott itt a sziget rózsái között. Egyébként teljesen a munkára vetette magát. Még mindig a török hódoltság kora a kedves tárgyköre, és csak mikor ez már kimerült, dolgozta föl újabbkori anyagát.

1920-ban fölevéltárossá nevezték ki, hatvanéves korában. 1925-ben Károlyi Árpád, Csánki Dezső, Angyal Dávid, Hodinka Antal és Hóman Bálint ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai közé választotta, miután már 1906 óta levelező tagja volt. Székfoglaló értekezésül *Széchenyi István gróf reumája és az Akadémia alapítása* című tanulmányát szánta, de rendes tagsági székét nem 'foglalta el soha.

Egy évvel ezután az országgyűlés tisztviselői meleg ünneplésben részesítették, és írói pályája negyvenéves fordulója alkalmából aranytollal ajándékozták meg őt. Zsitvay Tibor házelnök Takáts kitüntetését is kérte Horthy Miklós kormányzótól, mert – úgymond – «negyven évre terjedő közszolgálatáról bízvást megállapítható, hogy magasan kiemelkedik az egyszerű hivatali kötelességteljesítés kereteiből.» 1927-ben meg is kapta a II. osztályú érdemkeresztet, és ezt Zsitvay házelnök ünnepélyes keretek közt nyújtotta át. ő azonban szerényen elhárította az ünneplést: «Nem érdem az én munkám, mert a magam gyönyörűségére végeztem; époly kevéssé érdem ez, mintha valaki rózsafát ültet azért, mert szereti a szép virágot». E pár szóval őszintén jellemezte önmagát. Igazán csak a munkának élt, és ez neki gyönyörűség volt; nem törekedett a kitüntetésekre, de nem is becsülte sokra azokat. Egy újságírónak mondta egyszer e szavakat: «A nyakamba csak a nyakkendőmet szoktam akasztani». A barátság és a szeretet sugallta figyelem jobban esett neki a hivatalos kitüntetéseknél. Így őszintén meghatotta a csonkaországi Komárom városának elismerése, hogy őt s ülőt tjének tekintette, és díszpolgárává választotta. Erre az egy kitüntetésére komolyan büszke volt.

Az országgyűlési anyag gyűjtését egyébként tovább folytatta. Mivel Bécsbe nem mehetett, az Országos Levéltár acta diaetaliáit másoltatta. Makkegészsége a hatvanadik éven túl is lehetővé tette a további kutatást mindaddig, míg 1928. május 5-én hivatali szobájában el nem szédült. Az érelmeszesedés jelentkezése volt ez. Egyórai rosszullét után annyira összeszedte erejét, hogy kísérő nélkül hazamehetett. Éttől kezdve – bár szenvedélyes dohányos volt – önként csökkentette napi szivaradagját, és kedvelt regalia médiáit utóbb már csak ünnepeken szívta. Étkezésben sohasem volt nagyigényű, rosszulléte után azonban még igénytelenebb lett. Bort nem ivott. A rendház ebédlőjében is inkább csak a könnyebb ételekhez nyúlt, sokszor magafőzte kelvirágon és gyümölcsön élt. Közel járván a 70. évhez, középtermetű, szikár alakja az állandó íróasztali munka hatására kissé meggörnyedt, de egyébként fiatalos munkakedvéből és rugalmasságából nem engedett. Délután vagy a Margit-szigeten gyönyörködött a pompás rózsaligetben, vagy a budai Dunaparton sétálgatott, és sokszor gyönyörködve hallgatta a katonazenét, amelynek mindig nagy barátja volt.

1932. december 1-én ment be utoljára hivatalába. Az országgyűlési könyvtár déli toronyszobájában berendezett hivatali helyiségét ekkor látta utoljára. Munkásságának e színhelye, ahol három évtizeden át hangyaszorgalommal gyűjtögetett szellemi kincsek vannak felhalmozva, hiába várta őt. Az íróasztalhoz, mely fölött annyit görnyedt, többé nem ülhetett le. Munka közben elfáradt tekintetét többé nem pihentethette meg a Dunának Komárom felől futó habjain . . . December 1-én gépkocsin jött haza. Kiszálláskor a ház előtt összeesett, úgy vitték be szobájába, ahonnan néhány nap múlva már csak utolsó útjára indult a Kerepesi-úti temetőbe. Betegsége eleinte nem látszott aggasztónak, de mikor egy hét múlva a vesezsugorodással járó fájdalmak erősödtek, orvosai kijelentették, hogy nincs orvosság számára. Nem akart klinikára menni, sőt erősnek mutatta magát. Látogatóit – amíg bírta – karosszékében ülve fogadta. December 17-én aztán végleg ágyban maradt.

Rohamosan közeledett az elmúlás felé. Rendtársai és jóbarátai, valamint fővárosi rokonai állandóan virrasztottak mellette. Így adta vissza lelkét Teremtőjének 1932. december 21-én, 83. évében. 23-án helyezték örök nyugalomra a rendi sírboltba. Tisztelői nagy számban jelentek meg temetésén. A Magyar Tudományos Akadémia részéről Eckhart Ferenc egyetemi tanár, a Kisfaludy-Társaság nevében Négyesi László, az országgyűlés tisztviselői nevében Nagy Miklós búcsúztatta.

«Akik sokakat oktatnak az igazságra, fényleni fognak, mint a csillagok mindörökké!» Ezt a gyakran hangoztatott szép idézetet elmondhatjuk Takáts Sándorról is. Mint ember az igazságnak fáradhatatlan kutatója volt. De e kincsekre nem ült rá, mint a zsugori a pénzeszsákjára, hanem tudományát mások számára gyümölcsöztette. A kikutatott igazságot könyveiben, cikkeiben átadta olvasóinak, sőt hatalmas gyűjteményéből szívesen juttatott érdekes adatokat tudósoknak, íróknak. Csak azt nem szerette, hogyha azokat mint sajátjukat a forrás megnevezése nélkül közölték.[5] Ilyenkor lelke mélyéig felháborodva lerázta magáról a tanácsért hozzáfordulókat.

Jóságos, megnyerő modorú úriember volt. Kék szeme szelídséget és jóságot árult el. Csontos, magyaros orra, rajta az elmaradhatatlan csíptetővel, magas, rendkívüli értelmet sugárzó homloka igazi tudós külsőt kölcsönzött szikár alakjának. Keskeny ajka, szája szélétől lefelé húzódó mély barázdával bizonyos keserű jelleget adott tekintetének. Olyan embereknek állandó vonása ez, akik nagy emberismeréttel rendelkeznek, és az életet mintegy magaslatról szemlélik.

Rendkívül egyszerű ember volt. Egész élete ezt mutatja. Egyszerű két szobája volt mind Bécsben, mind a pesti rendházban. Finom ízlését csupán szép szőnyegei mutatták és tudós voltát rengeteg könyve és iromány a.

Korán reggel kelt. A bécsi levéltárban ő volt az első vendég és az utolsó eltávozó. Mindig pontosan jelent meg a munkahelyén. Napi munkájában csupán csak az ebéd és a séta szakította meg. Mint a természet rajongója szívesen felkereste Bécs kiránduló helyeit, majd öreg korában kedves Margit-szigetét. Napirendjében egyedül az alvásnak nem volt kötött ideje. Igen rossz alvó volt. Talán a túlzott szellemi munkának a következménye volt ez nála. Lefekvés előtt kedvelt regényíróiból, Mikszáth vagy Jókai műveiből olvasgatott, hogy a napi munkából kiszakadjon, és álom jöjjön a szemére.

Nagyon szerette a társaságot, ami – tudós külseje és vonzalma után ítélve - szinte különösnek hangzik. Nem volt mogorva szobatudós. Bécsben Thallóczy Lajos társaságában, Pesten a Nemzeti Társaskör és még néhány meghitt barátja környezetében üdült föl. Barátaival állandó levelezésben állott. Különösen gyakran kereste fel soraival Károlyi Árpádot, akivel néha latin nyelven is levelezett. Sajátkezűleg írta minden sorát jól olvasható betűivel. Gondolatait gyorsan vetette papírra, és amit egyszer leírt, abban ritkán javított. Látogatóinak mindig örült. Nagy előzékenységgel és tisztelettel fogadta őket még betegsége idején is.

Igazi magyar úr volt. A legkisebb szívességet is bőkezűen viszonozta. Fiatal tudósok szívesen másolgattak számára okiratokat, mert gazdagon megjutalmaztafáradságukat. Ha baráti vacsorára hívták, virággal, cukorkával vagy más efféle kedvességgel jelent meg. Társaságban mindenki szívesen hallgatta jóízű beszédjét, kellemes humorát, melyről ő maga is azt tartotta, hogy az a magyar embernek vele-, született jótulajdonsága. «A csendes és a jóízű humor a magyar népiélektől elválaszthatatlan. Vele születik ez s vele marad jó és balsorsában. A paraszti szegénységben csakúgy megtaláljuk, mint az úri renden. Nemzeti kincsünk ez, melyből minden magyar nyelven szóló ember örökölt valamit, ki többet, ki kevesebbet.»

Nyíltszívű és egyenes beszédű ember volt, így aztán könnyen megesett, hogy legjobb barátaira is hamar megharagudott. Különben is lobbanékony természet volt, gyorsan indulatba jött. Ilyenkor megtörtént, hogy előkelő urak leveleit felbontatlanul küldte vissza. Mikor azonban haragja – mint a nyári zivatar – elvonult, maga kereste az utat a barátság helyreállítására. Egyenrangúak közt hamar sértődött és hamar sértett. Alattvalóival szemben azonban mindig finom úri lélek volt, szolgálataikat bőkezűen jutalmazta.

Hiányos volna e kép, ha mégegyszer ki nem emelnők Takáts izzó magyarságát. Mindenkit csak ebből a szemszögből nézett, mit tett hazájának. Ezért haragudott a Habsburgokra, és ezért meg tudott bocsátani mindenkinek, aki szerette a magyart. Hazaszeretetében külön helyet foglalt el kedves szülővárosa, Komárom. Itt szívta magába a magyar levegőt, itt ismerte meg a magyarság jelenét, múltját; rajta keresztül ölelte magához forró szeretetben a Hazát! Saját szavait, – amelyekkel egyik hősét jellemezte – találóan alkalmazhatjuk rá is: «Talpig magyar ember volt, s magyarságából soha semmit sem engedett. . . Amit szívében érzett, azt ki is mondta. A kétszínű, csavargó beszédet nem ismerte, s amit megtehetett hazája érdekében, azt meg is tette».[7]

* * *

Takáts Sándor történetírói munkássága az újkori magyar történelemnek csaknem minden korszakát felöleli. E művei előkelő helyet biztosítanak neki legnagyobb történetíróink között.

Fiatal tanár korában – mint láttuk – a pedagógia történetével foglalkozott. Ilyen irányú munkásságának köszönhet a piarista rend néhány jó életrajzot és oktatástörténeti művet. Bécsi kutatásai óta azonban egyre inkább a gazdaságtörténetre vetette magát, amely addig mostohagyermeke volt a történetírásnak. Történetíróink figyelmét inkább a politikai történelem kötötte le. Takáts munkássága nyomán egyre nagyobb mértékben terelődött a figyelem a gazdaságtörténetre. A kutatók élén ő halad, és az utána járók nem múlták felül. Gazdaságtörténetünket összefoglalóan megírni nélküle lehetetlen.

Első értekezése e tárgykörből *A komáromi vizahalászat a XVI. században,* 1897-ben jelent meg. Levéltári források alapján és a még élő komáromi halászhagyományok, eszközök és a dunai halfajták ismeretével remek képet rajzol a látványosság számba menő vizahalászatról. A következő évben a magyar dohánytermelés és a dohányzás meghonosodásáról, később pedig a dohánymonopóliumról és csempészetről írt jeles tanulmányt. Hozzánk Németországból jött be a dohányzás szokása, míg Erdélyben már korábban a törökök terjesztették el. Károlyi Sándor Szatmárban dohánygyárat akart létesíteni, mert észrevette a dohánytermelés jövedelmezőségét.

Alig van a gazdaságtörténetnek olyan részlete, amiről valamit ne írt volna, mégis legszívesebben a külkereskedelem múltjával foglalkozott. *A külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt* (1899-ben jelent meg) a kamarai tisztviselők sikkasztásait, az örökös pénzhiányt és közgazdaságunk fellendítésére szőtt terveket ismerteti. Terjedelmes munkában írta meg *a dunai hajózás történetét a XVI-XVII. században.* A Dunán szállították az élelmet, hadianyagot. A gazdasági élet főútvonala volt a Duna. *Két világkereskedelmi cikkünk a XVIII. században:* a higany és a réz volt. *A bécsi halkereskedők magyarországi kiváltságairól* írva az udvar magyarellenes gazdaságpolitikáját fejtegeti (1902).

Kedvelt tárgya volt a magyar marhakereskedelem. Amit erről tudunk, azt

jórészt neki köszönhetjük. Hogy a kereskedelem nem idegen a magyar természettől, bizonyítja a magyar tőzsérek virágzó marhakereskedelme. Az Akadémia 1907-ben pályázatot hirdetett a magyar szarvasmarhakereskedés története a XV. század végétől a XVIII. század közepéig címmel. Takáts mutatóba két fejezetet dolgozott ki. *(A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása* és *Nürnberg marhakereskedése.)* Az Akadémia nagy lelkesedéssel Takátsra bízta a mű megírását. Ebből «apróra meg fogjuk ismerni azt a sohasem szűnő elkeseredett küzdelmet, melyet az osztrák önkénnyel szemben gazdasági létünkért vívni kényszerültünk.» Takáts szerint Mátyás nyitott utat a magyar marhának nyugat felé. A XVI. században aztán egyik legfontosabb külkereskedelmi cikkünk lett. Volt olyan év, amikor 200.000 marhát hajtottak Németország felé. Tőzséreink – vérbeli magyarok – a hajtók ezreit magyarosítják el. Kedvükért Bécsben magyarul tanulnak a mészárosok. Főuraink sem húzódoztak ekkor a marhakereskedelemtől. Súlyos kára volt az országnak, mikor idegenek kezére bízta a bécsi kormány a magyar marhakereskedelmet. Színmagyar tőzséreink kipusztultak. 1721-ben már egy sincs! De a német városok húsellátása terén is zavarok keletkeztek. (Ilyen irányú cikkei: *A városok húsellátása régente. Augsburg és Magyarország. Az auspitzi magyar marhavásárok régi kiváltságlevelei. Komáromi harmincadosok dolga a XVI-XVII. században.)*

Hihetetlen nagy anyagot hordott össze a gazdasági élet minden területéről: *Hajóépítők telepítése Magyarországba, A rézpénz mint országos csapás 1703-banr Régi sóvágóinkról* stb. Teljesen ismeretlen levéltári anyag alapján hívta fel a figyelmet régi kertkultúránkra. Hazánk a XVI-XVII. században messze híres volt gyümölcseiről, virágjairól. Nádasdy Tamás nádor kertje volt a leghíresebb. «Nemcsak az örökös tartományok, hanem más országok főemberei is nálunk szerzik az oltóágakat, s tőlünk viszik a nemes csemetéket. II. Lajos királyunk özvegye (Mária) még Brüsszelbe is tőlünk viteti a nemes fajok oltóágait, valamint a téli gyümölcsöt is. Nálunk lévő külföldi fejedelmek nem átallották kimondani, hogy nincs ország, melynek gyümölcse a magyarországival versenyezhetne.»[8] *(Egy kertgazdánk a XVI. században, Kertjeink a XVII. század első jelében.)*

Gazdaságtörténeti munkássága után a hadtörténet felé fordult. A végvári vitézek sorsáról már eddigi műveiben is gyakran megemlékezett, utóbb azonban egységes képet alkotott róluk. A magyar gyalogság, huszárok, hajdúk szervezetéről, fizetéséről, felszereléséről és általában egész életéről tájékoztat. Elítéli a bécsi szerencsétlen politikát, mely a törökkel szemben járatlan, gyáván megfutó, fosztogató és drága pénzen fizetett idegen zsoldosokat dédelgetett, míg a magyar vitézek sorsa kevés fizetés, mellőzés, néha szinte éhenhalás, és ha nem volt rájuk szükség, szélnek eresztették. Ha pedig a szegénylegények rabolni kezdtek, kiirtásukat határozták el. *(Kísérletek a magyar haderő feloszlására, A magyar gyalogság megalakulása, Komáromi daliák a XVI. században.)* Később, 1922-ben megjelent *Régi magyar kapitányok és generálisok* c. könyvében a magyar tiszteknek állított gyönyörű emléket. Ostromok, lesvetések, portyák során mutatták meg vezéri rátermettségüket, helytálltak ott, ahol «dandárral járt a halál», és a vezéri pálcát mégis idegenek kapták meg. «A kötet megérdemelné – mondja egy ismertetője -, hogy katonai nevelőintézeteinkben legalább A nagy Thúry György c. fejezet részletesen tárgyaltassék.»

Sokkal nagyobb jelentőségű Takáts társadalomtörténeti munkássága. Erre utalta őt sokoldalú érdeklődése, valamint az a tulajdonsága, hogy a nagy összefoglalások helyett jobb szerette az élet apró jelenségeinek a felderítését. Ezen a téren első nagyobb műve *Szálai Barkóczy Krisztina,* Károlyi Sándor kuruc-

generális feleségének közel 3,00 lapra terjedő életrajza (1910). Itt fejti ki felfogását a társadalomtörténetről: «A magyar művelődéstörténet igazán mostoha sorsban részesült. Alig van kor, melynek belső életét igazán ismernők . . . Ha a magyar nép igazi múltját ismerni akarjuk, akkor könyveinket politikával és háborúk leírásával ne tömjük meg. Necsak a pusztításnak, de az építésnek adjunk helyet. Aki a magyar asszonyok, különösen a kiváló nagyasszonyok életének a földerítésével foglalkozik, igazában a magyar műveltségtörténet érdekeit szolgálja. Az ő életük ugyanis tükör, mely híven mutatja az egykori családi, a nemzeti erkölcsöt és a hazai szokásokat.» *Régi magyar asszonyok* (1914) és *Magyar nagyasszonyok* (1925) c. könyveiben a magyar családi életről olyan eleven képet rajzol, hogy -egyik méltatója szerint – leányközépiskoláinkban kötelező olvasmánnyá kellene tenni.

Garmadával lehetne összeszedni apró művelődéstörténeti cikkeit, melyek jórészét később összegyűjtötte, és vaskos kötetei egy-egy fejezeteként kiadta. Az élet minden jelenségére kitér. Társadalmi szokások, viselet, társasélet, ipar, foglalkozáságak, üvegesek, malom, patika, rabtartás, bilincsek, tánc, muzsika, országgyűlési tüntetések, párbajok, konyhaművészet, lakodalom stb. művészi tolla nyomán mind megelevenednek előttünk. Jóformán ő az első történetírónk, aki az országgyűlési gyorsírók munkáját is tollára veszi. Nem megy el figyelmetlenül a legkisebb adat mellett sem. Széleskörű érdeklődésével az utána járó történészek figyelmét sok jó szempontra felhívta. E téren fontosabb művei: *A régi Magyarország jókedve (1921), Régi idők, régi emberek* (1922), *A magyar múlt tarlójáról* (1923), *Szegény magyarok* (1927), *Emlékezzünk eleinkről* (1928), *Magyar küzdelmek* (1929), *Hangok a múltból* (1930), *Kémvilág Magyarországon* (I-II. kötet, 1931);

Bár Takáts Sándor a magyar történelem minden területéről értékes adatokat hozott napvilágra, mégis legszívesebben a XVI-XVII. századdal foglalr kozott. Szerinte ez volt a «legnemzetibb korunk». Gazdaságtörténeti, hadtörténeti és társadalomtörténeti munkái javarészét a török hódoltság korából meríti. Nincs még egy történészünk, aki olyan mélyen hatolt volna e korba, mint ő. Lelke mélyéig átélte a törökvilág szellemét, és teljesen új megvilágításba helyezte e kor történetét. Így lett ő «a török időkkel foglalkozó legnagyobb történetírónkká».

A török és magyar harcnak élet-halálharc jellege az utóbbi egy-két nemzedék tudatából kiveszett, állapítja meg Szekfű Gyula. «A nemzet, mintha elfelejtette volna legdicsőbb és leghôsiesebb korszakát életének.»[9] Ezt az elfelejtett kort Takáts Sándor ásta ki a levéltárak porából.

A török időkről szóló tanulmányainak lényege, hogy a török «a legnagyobb hódító, a legfanatikusabb hívő» nemcsak pusztított nálunk, hanem «üdvös dolgokat is teremtett». Lovagias ellenfélnek bizonyult, aki a magyar vitézséget méltányolta, nem úgy, mint a bécsi kormány! «A fanatikus mohamedán nálunk türelmes hívőnek mutatta magát, aki senki vallását nem háborgatta. A hatalmas hódító csak a földet tette magáévá, de az ősi intézményeinket érintetlenül hagyta. Semmi újat, semmi idegent nem teremtett nálunk. A legtöbb helyen azt is elnézte, hogy alattvalói a magyar adót is fizessék. Még nyelvét sem erőszakolta népünkre, hanem ő sajátította el a magyart. Ki látott valaha ilyen hódítót? Tudott dolog, hogy a törökök állandóan keresték a mieink barátságát.» A török alatt a magyar nép gazdaságilag sokszor általában tűrhető helyzetben élt. A föld népe nem is fogadta elzárkózással az átvonuló török katonaságot. «A magyar nép kenyeret s más eleséget nagy mennyiségben hozott a török táborba eladás céljából. Gabelmann, mint szemtanú írta le a tizenötéves háborúban ugyanezt,

azzal a hozzáadással, hogy a törökök mindent készpénzzel fizettek, a császári katonaság pedig mindent erőszakkal vett el. Ugyanő azt is megírta, hogy harmincezer török nem eszik annyit, mint tízezer német.»[10]

A török pusztításai nem is hasonlíthatók a felszabadító császári zsoldosokéhoz. «Akaratlanul is eszünkbe jut itt – mondja -, hogy a nagy Szolimán császár megfordulván Székesfehérvárott, a szerencsétlen II. Lajos király koporsóját drága selyemtakarókkal födette be, s őröket állított oda. A királysírok meg is maradtak volna, ha a bécsi király zsoldosai két ízben föl nem dúlják s ki nem fosztják. Ki tudná megmondani, hány nagy emberünk koporsója jutott ugyané sorsra?»[11]

Bécs telepítési politikája veszedelmesebb volt hazánkra, mint a török. A hódító török ugyanis nálunk megmagyarosodott. Minden magyar ügynek egyetlen támasza volt sokáig. Az üldözöttek nála találtak menedéket. «A végbeli vitézek mind g magyarul leveleztek. Már a XVI. században megesett, a XVII. században még többször, hogy a magyar és török kapitányok összegyűltek tanácskozni oly ügyekről, melyek mind a két félt érdekelték. És a tanácskozás mind g magyarul folyt... A Dunántúl a XVII. század derekán a törökök már nemcsak magyarul beszéltek, de magyar vezetéknevet vettek fel.» A török «Pesten nemcsak megtűrte a kat. plébánost, hanem érintkezett is vele . . . Jobbágyai tanítására prédikátort hozatott». «Tudott dolog, hogy a törökök nemzeti felkeléseinket támogatni szokták. Mondják, hogy ebben politika volt. De ez ránknézve mellékes jelenség; a fő az, hogy a törökkők; ezzel nekünk használtak, és segítettek könnyí-; teni a már elviselhetetlen ausztriai igán.»

Takáts megállapítása szerint még a rabokkal is emberségesebben bántak a törökök, mint a keresztény császáriak. Szinán basa megírta: «kiki rabját jól tartsa», mert rabot csak rabért lehet kiváltani. «íme így írt a pogány a keresztény királyi hercegnek!» «A hatvani palánkot vitézül védő bég is fogságba esvén, török szokás szerint leborult a fővezér előtt. S Miksa főherceg úgy rúgta őt arcon, hogy a száján és orrán ömlött a vér.»[12]

Ami ezekből az idézetekből első pillantásra is föltűnik, az Takáts Sándor törökbarát szemlélete. A korabeli iskoláskönyvekben a török pusztításai és kegyetlenségei kellő mértékben ecsetelve voltak; ő inkább azokat a részeket emeli ki, amelyek vonzóvá teszik a törököt. Itt is érdekes fejlődésen ment át. Kezdetben higgadt és tárgyilagos, később, mikor látta, hogy Bécsben mennyire nem méltányolták a magyar virtust, lelkesedése egyre inkább a török barátság felé hajtja. Nem érdektelen dolog tehát megvizsgálni, hogyan alakult ki benne ez a törökbarát szemlélet.

A török hódoltság korának tanulmányozása közben azt látta, hogy a XVII. században a török már nem tűnt fel olyan veszedelmes hódítónak, mint előbb. A magyarságban is eltűnt tehát a korábbi gyűlölség vele szemben. *Kísérletek a magyar haderő feloszlatására* című tanulmányában fejti ki e nézetét. «A XVII. század utolsó évtizedeiben a magyar hadinép politikai tekintetben is teljesen megváltozott helyzettel állott szemben. A végbeli élet egykori virágkorában a magyar vitézeket az a ki nem alvó remény lelkesítette, hogy a törökön sikerül erőt venniök, s Magyarország csillaga még felragyog Buda fölött. Tehát minden erejüket, lelkük egész gyűlölséget a török ellen irányították. Az egykori remény s vele együtt a lelkesedés is kialvófélben volt; a gyűlölet is elszállt. Nemzetiségi szempontból most a német sokkal veszedelmesebbnek látszott a töröknél».[13]

Beszélgetés közben többször hivatkozott Takáts az erdélyi fejedelemségre és a kis balkáni népek példájára. Szomorúan emlegette, hogy a magyar tulajdon-

képpen saját maga változtatta állandó csatatérré az országot, mert ha a törököt átengedi, akkor nyugaton folyt volna le ez az élet-halálharc. Így a nyugati népek nyugodtan fejlődtek, míg mi elvéreztünk. A balkáni kis népek lehajoltak a török vihar előtt, fajilag erősödtek, szaporodtak, és a XIX. században lerázták a török igát. A magyar nem vérzett volna el, és a nemzetiségi kérdés sem volna ma ilyen súlyos probléma, ha nem mi állítjuk meg a törököt. Nem egy gondolkodó magyarban vetődött már fel ez a gondolatsor, de csak mint lehetőség. A valóságban más történt, ezen már nem lehet változtatni! De Takáts gondolatvilágát könnyebben megérthetjük, ha tudjuk, hogy a magyarságnak ezt az elvérzését Nyugat egyáltalán nem méltányolta. Mikor Takáts látta a magyar hősök csodás küzdelmét, a török lovagiasságot, a bécsi király zsoldosainak rablását és ráadásul azok kitüntetését, a magyar hősök mellőzését, – engesztelhetetlen gyűlölet fogta el a némettel szemben. Így érthető az ő törökbarát szemlélete. Ettől kezdve szívesen emeli ki a Habsburg-kormányzat tehetetlenségét, magyarellenes működését, a német zsoldosok silányságát, a magyar katona kiválóságát, a hazai törökség barátságos magatartását. És amint nőtt a magyarságban az elkeseredés a Habsburg-kormányzat ellen, úgy növekedett Takáts Sándorban is a németgyűlölet és a törökbarátság.

Néhány idézet alapján világosabban megismerhetjük Takáts gondolatvilágát.

«Nem is magyar, hanem német írja, hogy a németség szemetjét hozták Magyarországba, s a német zsoldosok harca a török ellen abban áll, hogy amit Magyarországban megenni és meginni nem bírtak, azt fölégetik, megsemmisítik.»[14]

«Miksa császár, aki Zrínyit veszni hagyta . . . temetés helyett a vizahalászatot nézegette.» «Fájó és szomorú dolgok ezek, de jámbor eleink megszokták már, hogy akikkel egy szomszédságban éltek, azoktól kellett legtöbbet szemvedniök.»[15]

«Már a tizenötéves háborúban kimondták Bécsben, hogy a töröktől visszafoglalt városokba magyart nem engednek letelepedni. Budán csak négy magyar főúrnak adtak házhelyet... A török kiűzése után beállt Magyarországra a legszomorúbb időszak . .. Maguk a bécsi kormányszékek bevallották, hogy minden magyarban veleszületett és engesztelhetetlen gyűlölet él a németség ellen. Ez természetesen az ausztriai németekre vonatkozott. Vájjon elmondhatták-e a bécsi kormányszékek, hogy a magyarokban a törökök iránt is ugyanily égő gyűlölet él?»[16]

Ezzel szemben örömmel jegyzi föl azokat az eseteket, amelyek a török nemeslelkűségéről, lovagiasságáról, a magyarság iránt tanúsított megbecsüléséről szólnak. A török időkről szóló főművében *(Rajzok a török világból 1-IV. kötet Bp., 1915-27)* egyenesen megrója azokat a történetírókat, akik a törökről csak rosszat írnak: «Régi történetíróink a hazai török népben a pusztító és romboló pogánynál egyebet nem láttak. Kimutattam, hogy a hazai törökség nálunk üdvös dolgokat is teremtett, és sokat tett a kölcsönös megértés dolgában».[17]

Szinán basáról többször is kiemeli, hogy «ő tette az első lépést arra, hogy a magyar nyelv diplomáciai nyelvvé legyen. Az 1587. évben ugyanis ünnepélyesen kijelentette, hogy a bécsi királytól és az ő udvarától csakis magyar nyelven írt leveleket fogad el. Semmiféle másnyelvű írást el nem olvas, s Konstantinápolyba sem továbbít.. . Amit Magyarország kieszközölni sohasem tudott, azt a budai basa egyetlen levelével kivívta . ..»

«Történeti könyveink alapján a nyájas olvasó a budai basákat vérszomjas zsarnokoknak képzeli, akik a pusztításokon, öldökléseken és a fosztogatáson kívül egyebet sem míveltek. Ali basa példája mutatja, hogy emberséges emberek is akadtak köztük.»

Takáts azonban nem általánosítja ezeket a szép tulajdonságokat, nem ter-

jeszti ki az egész török népre, hanem csak a hazai törökségre, akik a végvárak mentén kapcsolatban álltak a magyar vitézekkel és birtokosokkal. Többször hangoztatja, hogy nagyon elvetik a súlykot azok, akik «minden törököt egy kalap alá vonnak». «Mindaz, amit itt elmondtunk, csak a hazai törökökre vonatkozik. Valamennyi magyar írott emlékünk hangoztatja, hogy ezek, vagyis a hazai törökök, a törökségnek színe-java volt … A mi viszonyainkkal hamar megbarátkoztak, a mi népünkkel hamar egybeszelídültek.»

Törökbarátsága azonban nem teszi elvakulttá. Észreveszi a mézes-mázos török levelekben a politikát, a ravaszságot. «Természetesen nem szabad készpénznek vennünk, ami szépet e levelek mondanak.» «Szokoli Méhemet nagyvezér is a békesség híve volt, s mégis azt hirdette, hogy a végbeli magyarságot ki kell pusztítani, mert míg ezek vannak a végházakban, nem lesz békesség.» «Musztafa basa egész sereg levélben sorolja föl a magyar végbeliek fosztogatását. . . Azonban egy hanggal sem említi a végbeli törökök kalandozásait. Pedig hát ezek sem ültek veszteg.»

Érdekes azonban megfigyelni, hogy Takáts a törökök túlkapásait, kegyetlenségeit egészen tetszetős színekkel rajzolja, mint amelyek hozzátartoznak a jó katonához. A töröknél ez amolyan virtus-féle, míg a német zsoldosoknál merő rablásvágy, fegyelmetlenség. A végén még fájlalja is, hogy kiűztük a törököt hazánkból, mert «ezzel nem kisebbedett rajtunk az iga, csak nagyobbodott». «A győzelmes császári hadak kiverték a törököt, s mi segítettük őket kiűzni. A győzőket ünnepeltük s ünnepeljük, hogy sivárrá tették a hódoltságot, s hogy a velünk barátságos népet kiverték. Pedig a török kiverése után ránk került a sor... De ott lent a török földön a barátságot nem feledték el. Akik nálunk hazájukat vesztették, azok török földön ezentúl is új hazát találtak.»[18]

Ha így érthető is Takáts barátságos felfogása a törökökről, mégsem helyeselhető mindenben tanítása. Törökbarát szemléletébe ugyanis már a kiindulópontnál hiba csúszott be, mert az első nagy csapást, mely minden más nemzeti tragédiának forrása lett, Mohácsot a török mérte ránk. Tévedései nem az adatok téves voltából erednek, hanem azok megítélésénél, a belőlük vont következtetéseknél tévútra vezeti erős rokonszenve. Szekfű megállapítása szerint így csak a művelődéstörténész nyilatkozhatik, aki nem az államot tekinti, csak a népet; aki nem törődik azzal, hogy a magyar állam kereteit szétrobbantották a törökök, hanem csak azt figyeli, hogy a nép állami keret nélkül is tovább élt.

Vegyük sorra néhány jellemző hibáját, tévedését. «A budai basák majdnem kivétel nélkül ravasz, körmönfont, keleti szabású emberek voltak, akiknek a szavát készpénznek vennünk nem igen szabad .. ., az ilyen szép szó az ő szájukban csak mézes madzag volt…» Mégis, mikor a kegyetlenségekről van szó, a basák panaszát legtöbbször jogosnak veszi, és örömmel állapítja meg, hogy a császáriak – nemcsak a zsoldosok, hanem tisztek, főhercegek is – kegyetlenebbek voltak a töröknél. A török kegyetlenségeit a neki szolgáló tatárokra és rácokra hárítja. Nekünk azonban egészen mindegy, hogy maga a török, vagy pedig csak tatár és rác segédcsapatai pusztítottak. Tény, hogy pusztítottak! Az igaz, hogy a végeken barátságosabbak voltak a törökök, de igen kegyetlenek is tudtak lenni.

Többször említi, és «mesebeszédnek» tartja azt, hogy «a törökök, főleg nagyobb háborúk alkalmával, tízezrével hurcolták magyar földről a rabokat Törökországba».[19] Konstantinápolyi követeink mindössze tíz-húsz-harminc magyar rabot említenek, akik a török fővárosba érkeztek. Más forrásaink azonban a foglyok tízezreiről beszélnek. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az említett esetben ezek nem mind

«érkeztek meg» Konstantinápolyba. Viszont Takáts is elismeri, hogy a török a «gyermeklopást a XVI. és XVII. században rendszeresen űzte» és «a tatárok a magyarokat seregesen hurcolták el».

Szerinte «a törököt ellenünk nem a gyűlölet, hanem a hódítási és a terjeszkedési vágy vezette, ... a Jézus hitén levők ellenben gyűlölték a törököt, mint pogányt, mint a kereszténység legnagyobb ellenségét s mint betolakodott hódítót».[20] Valljuk meg: nem nagy vigasztalás számunkra, hogy gyűlöletből vagy csak hódításvágyból tett tönkre minket. Másrészt azonban természetes, hogy Magyarország, mely nemrég még nagyhatalom volt, és «a kereszténység védőpajzsa» címet viselte, nem dobhatta oda magát a hódítónak. Itt nemcsak vallási ellentétek voltak, hanem világnézetek, életformák ütköztek össze: a magasabbrangú keresztény kultúra az alacsonyabban álló törökkel.

A török basák «a béke hívei voltak» – mondja -, mert ők sem kívánták a tatár hordák megjelenését. Valóban «hirdették» a békét, de míg állandóan a magyarok betöréseit panaszolták, addig maguk újabb és újabb területeket hódoltattak. Itt aztán az elpusztult lakosság helyét elfoglalta a rác és oláh, akik Bécs hódoló szolgái lettek később.

Igaz, hogy a diplomácia nyelvévé a Béccsel való érintkezésben a magyart tették, hogy hasznos iparágakat honosítottak meg, védték a kereskedőket; hogy az «osztrák elnyomás ellen való küzdelmünkben a törökön kívül más segítőnk nem akadt», igaz, hogy a «különféle népek söpredékéből» kikerült császári zsoldosok szemében a magyar majdnem olyan ellenség volt, mint a török. Mindez igaz, de viszont a zsoldosokra is a török miatt volt szükség. Ha a török veszedelem nincs, Magyarország ipara, kereskedelme még fejlettebb lett volna. A nagy pusztulásnak mégis csak a török az oka. Éppen ezért furcsán hat Takátsnak az az állítása, hogy kár volt a törököt az országból kiirtani. «Balítélet alá senki se vegye, de mi jól meggondolván ügyünknek mind elejét, mind utolját, csapásnak tartjuk a végbeli törökség kiirtását.»[21]

Mindenesetre sajnálatos, hogy nem a törököt telepítették le, hanem a felszabadító háborúk irtózatos pusztítása után különféle nemzetiségek foglalták el helyüket, melyből kifolyólag eljutottunk Trianonig. Természetesen a törökség mint hódító tömeg túlságosan nagyszámú volt ahhoz, hogy egyszerűen letelepítsék. Az üres országot elözönlották a nemzetiségek. De hogy az ország üressé lett, annak oka megint csak a török volt.

Törökbarátsága mellett is Takáts Sándornak éppen a török világ megítélésében igen jelentős szerepe van. Adatok halmazát hozta napvilágra, és a két nép közt a mindennapos érintkezésben kialakult eleven életet varázsolta elénk. A «törökvilág történetírója» kétségtelenül nagy érdemeket szerzett magának a végvári élet eleven rajzával, mely az ő munkásságáig jóformán teljesen ismeretlen volt. «A magyar ősöknek a végvonalon a kereszténység és nemzetiség védelmében véghezvitt hőstetteit a kései utókor csak színtelen krónikás előadásokból ismerte – állapítja meg Szekfű Gyula. A végvári élet kiesett a magyarság emlékezetéből. . ., s Takáts Sándornak levéltárakból kellett újra kiásnia, mintha csak évezredes asszír vagy babiloni elfelejtett történet emlékeiről lett volna szó.» A török kor legkiválóbb ismerője, Salamon Ferenc előtt is ismeretlen maradt a végvári élet lényege. Az új, eleven képet Takáts rajzolta meg.[22] Ezzel átalakította a közfelfogást, és új színeket hozott a XVI-XVII. század magyar történetébe. Takáts nélkül a magyar történet ezen századai «siralmas torzónak maradtak volna». Az életet a maga elevenségében, húsból és vérből való embereivel Takáts Sándor hozta vissza. Ez elévül-

hetetlen érdeme, és ha mást nem is írt volna, mégis megérdemelné, hogy legkiválóbb történetíróink között emlegessük.

A *Rajzok a török világból* Takáts főművének tekinthető. Még egy hosszabb lélegzetű munkája a *Török-magyar bajviadalok* (1913). Ezenkívül azonban csaknem minden könyvében található egy-két fejezet a török világból.

Takáts Sándor munkássága valóban a régi nagy szerzetestudósokéhoz hasonlítható. Mint szerzetes, egyedül csak a tudománynak élhetett, különösen mióta nem tanított. Tudományos tevékenységének legkiemelkedőbb vonása termékenysége. Csak úgy ontotta magából felhalmozott szellemi kincseit. Összes munkássága – a folyóiratok cikkeit is összegyűjtve – kb. 40 kötetre rúgna. Müvei nem egységes, összefüggő korrajzok, hanem inkább hangok a múltból, a magyar múlt tarlójáról összeszedett fejezetek.

Feltűnő tárgyválasztásának sokoldalúsága. Nincs az életnek olyan jelensége, amiről ő ne írt volna. A konyha főztjeitől a lakodalomig, táncmulatságtól a temetésig az élet legapróbb mozzanatait is feldolgozta. Csak a szorosan vett politika nem érdekelte. Úttörő tanulmányaival a művelődéstörténetnek legsokoldalúbb munkása lett.

Kutató szorgalma határt nem ismert. Elmondhatjuk róla, hogy Európából a levéltárakon kívül alig látott valamit, de azokat aztán alaposan ismerte. Kortársai közül csak Károlyi Árpád és Fraknói fogható hozzá szorgalom dolgában. Mint a méh virágról-virágra szállva gyűjti a mézet, úgy ment ő is levéltárról-levéltárra, és mindenütt azt kereste, amiről addig senki sem tudott. Nemcsak a közlevéltárakban böngészett, hanem a fontosabb magán- (családi) levéltárakat is átvizsgálta, és gazdag anyagukra felhívta a tudósok figyelmét.

Kegyeletes lélekkel nyúlt mindenhez, ami a magyar múlt tarlójáról ered. Felháborodással rótta meg azokat, akik a múltról becsmérlően szóltak. «A ledőlt fát a gyermek is kopácsolja. Újabb időben erősen divatra kapott a mi régi intézményeinknek korholása és gúnyolása. Mindenki tépheti, mindenki rugdoshatja. Csak a modernséget kell pajzsul vennie, mondhat bármit. Az intézmények böcsületes megismerése egyáltalán nem szükséges. Ez különben is sok kutatással és nagy fáradsággal jár . . .»[23]

A történetírásról nemes elvei voltak. Szerinte a múltat megírni kötelességünk, mert «bíztató szót, biztató jeleket csak múltunk nyújthat nekünk. Ez a mi legnagyobb kincsünk a jelenben is! Szép és nagy feladat kiemelni a nagyokat az enyészet porából. . . Nemcsak a hála és a hazafiság kötelez erre, hanem a nagynak, a szépnek és a jónak a megbecsülése is».[24] A múltból azonban a politikai vonatkozásokat úgyszólván teljesen mellőzi. Talán azért, mert arról már éppen eleget írtak. Már 1891-ben, fiatal tanár korában kifogásolja, hogy «történelmünk legnagyobb részben ma is csak a politikai eseményeknek, véres harcoknak, a jó és rossz uralkodóknak ismertetésével foglalkozik . . .»[25]

Huszonöt éves korában írott kis művében kifejti történetírói nézetét: «Általánosan elismert követelménye a históriának, hogy a történetíró eredeti kútfőket használjon a kutatásoknál, és semmit se állítson, amit hitelt érdemlő kútfők alapr ján nem igazolhat». A holt betűk között az életet kutatta vizsga szemekkel. Neki minden adat eleven életről beszélt: «Csak mélyreható szemmel kell vizsgálnunk, hogy megtaláljuk bennök azt a csodálatos erőt, mely elődeink lelki életét és gondolkozását mozgatta».[26]

Munka közben, adatainak feldolgozásában ragaszkodott ezekhez az elvekhez. ő magát «egyszerű történeti kutatódnak nevezi, pedig sokkal több annál. Nem egyszerű adatgyűjteményt közölt – ami az ő pályája kezdetén még szerte divatos

volt -, hanem az anyag színes feldolgozását. Megérezte a kor lelkét a legegyszerűbb jelenségben is. Nem volt szüksége ehhez kimagasló, történelmet alakító egyéniségekre. Kollektív történetszemléletéből következik, hogy szívesen emelte ki a múltból a hétköznapok névtelen hőseit, és ezeken keresztül éreztette meg a kor lelkét. Korfestése színeinek üdeségével, előadásának varázsával bámulatba ragadja az olvasót.

Takáts sohasem szerette a hosszabb lélegzetű, nagy összefoglaló munkát. Egy nagyobb műve, A magyar gyalogság megalakulása, kíméletlen támadásban részesült. Ezért is nem írta meg Komárom történetét, vagy a magyar szarvasmarhakereskedelem összefoglaló történetét. A szerkezetnek különben sem volt valami nagy mestere; nagyobb tanulmányaiban sok az ismétlés, pongyolaság, szétfolyó szerkezet. Ellenben igazi művésze az apró részletrajzoknak. Ezeket talán éppoly szeretettel írta, cizellálta, mint diákkorában csipkeszerű faragványait készítette lombfűrészével.

Ennél is nagyobb hibája, hogy műveiben megelégszik a levéltári, ott is inkább a kiadatlan levéltári anyaggal. Az irodalmat, előtte leszűrt eredményeket, kiadott forrásokat legtöbbször figyelemre sem méltatta. De saját levéltári anyagát sem élte át szerves egységgé, így megesik, hogy ellentmondásokba is keveredik. Nagy kár továbbá, hogy a történelmi összefüggéseket, a reánk ható európai tényezőket nem vette figyelembe. Nála a magyaron kívül csak a Habsburg és a török jön számításba.

A gyors munkának a következménye nála, hogy nem szereti az aprólékos hivatkozást a forrásokra. Sokszor megelégszik azzal, hogy nagy általánosságban megmondja: «az itt felhasznált akták mind Augsburg város levéltárában találhatók».· Vagy: az iratok a volt közös pénzügyi levéltár Hungarica c. gyűjteményében vannak stb. Sokszor az egyházi ünnep szerint való keltezést sem oldja fel a mai dátum szerint.[27] Mindez a gyors munka rovására írandó. Kára abban van, hogy az utána kutatóknak megnehezíti a helyzetét.

Előadása sem szigorúan tudományos. Néhol elmélkedések tarkítják, amelyek az ő saját lelki világát tükrözik. Sokszor annyira regényes, hogy a történetíróra csak a lap alján a levéltári adatokra való sűrű hivatkozás emlékeztet. De éppen ez tette őt annyira népszerűvé.

Külön kell szólnunk nyelvezetéről, amely zamatos, élvezetes és egészen korhű. Illik a tárgyhoz. Érdekes, hogy fiatalkori műveiben szép magyaros ugyan a nyelve, de későbbi írásainak zamatát nem találjuk meg bennük. Lassan, amint állandóan a török világ jóízű magyar leveleit olvasgatta, stílusa is átalakult. Szebbnél-szebb régies szólásmondások, ódon kifejezések azt az érzést keltik az olvasóban, mintha valóban a XVI. század embere szólna hozzá. Könnyű és élvezetes az olvasása. «Remekbe kovácsolt férfias magyar nyelven, ízzel, bájjal s mindig valami megejtő mélabúval regélt dicsőséges és könnyes, véres és mosolygó múltakról.»

Nyelvének és érdekes tárgy választásának köszönhette, hogy olyan sokan olvasták. A mellett, hogy szaktudós volt, mégis csodás művészettel tudta közkinccsé tenni kutatásai eredményét, és így a történelmet széles rétegekben népszerűsítette. A nagyközönség körében nem volt olvasottabb történetíró nála. Egyes művei két-három kiadásban is elfogytak, kiadói örömére. Takáts munkáit kiadni jó üzleti vállalkozás volt, annál inkább, mivel ő maga írói tiszteletdíj címén sokszor megelégedett 100-100 példánnyal, amiket aztán barátai és ismerősei között szétosztott.

De nemcsak a nagyközönségre volt hatással, hanem a magyar szépírókra is. Tudjuk, hogy meleg barátságban volt Jókaival. Regényeit nagyra becsülte.

Jókai – akinek regényei hiteles történeti adatokon épülnek fel – Komárom múltjából annyi érdekességet tudott, hogy maga Takáts is álmélkodva hallgatta. Viszont mikor Jókai Bécsben, a közös pénzügyi levéltárban felkereste Takátsot, a 76 éves költő két órán át feszült figyelemmel hallgatta Takáts érdekes előadását Komárom múltjáról. Utána sajnálkozva mondta: «Öcsémuram, mért nem mondta előbb ezeket, mily szép dolgokat írhattam volna belőlük!» Mikszáth Kálmánnal is sokat beszélgetett olyan dolgokról, «melyek a magyar regényíró lelkébe hatnak». Mikszáth nagyon kedvelte Takáts tárcáit. Az volt a véleménye, hogy ezek «új műfajt jelentenek, mely a szépirodalom és a történetírás közt középhelyet foglal el.» Regényíróink szívesen merítettek Takáts műveiből hangulatot, korhű rajzokat, zamatos, régi kifejezéseket. Takáts nyomán írta meg Mikszáth a Fekete város c. regényét, a Csász. kir. bor és az Aranyos csikó c. novelláit. Herczeg Ferenc tárgyat és részleteket merített a Fogyó hold c. regényéhez. Egyik hőse Takácsdeák Sándor néven szerepel Takátsra való emlékezésül. Belőle merítettek, hozzá fordultak tárgyért Komáromi János, P. Gulácsy Irén és mások. Hibái és történetírói fogyatékosságai mellett is azt kell mondanunk, hogy Takáts Sándor nagy nyeresége a magyar történetírásnak. Eredményei, sok értékes adata mind átmentek a köztudatba, és beilleszkedtek a magyar történelem rendszerébe. Mint a török világ nagy kutatója, sokáig fog élni a későbbi korok emlékezetében.

Irodalom.

Nagy Miklós: Takáts Sándor emlékezete. Bp. 1937. U. a. Takáts S. emlékének. Bp. (A Thallóczy Lajos-Társ. kiadványai. 4. sz.). U. a. Takáts S. élete és munkássága, különös tekintettel gyorsírástörténeti kutatásaira. (Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára. 139. sz. Friedreich Endre: Takáts Sándor. (A budapesti kegyesrendi gimn. értesítője az 1932-33. évről.)

[1] Takáts: Magyar küzdelmek. Bp. 1929. 451. 1.
[2] Benyák Bernát élete. Bp. 1891. 12. I.
[3] Pállya István élete. Bp. 1894. 4. 1.
[4] A budapesti piarista kollégium története. Bp. 1895. 11. 1.
[5] Pl. Magyar nagyasszonyok. 159. 1. jegyzete 1
[6]A régi Magyarország jókedve. Bp. 1921. 7. 1.
[7] A magyar múlt tarlójáról. Bp. 1923. 181. 1.
[8] Emlékezzünk eleinkról. Bp. 1928. 35-38. 1.
[9] Hóman-Szekfű: Magyar történet. II. kiad. **III.** kötet 584. 1.
[10]Rajzok a török világból. IV. kötet 7., 32. 1.
[11] Emlékezzünk eleinkről. 51. 1.
[12] Rajzok... IV. 25., 114., 25., 195., 495. 1.
[13] Magyar küzdelmek. Bp. 1929 . 185. 1.
[14] Rajzok ... IV. 504. 1.
[15] Emlékezzünk eleinkről. 56., 70. 1.
[16]Rajzok. IV. 35-36. 1.
[17] Rajzok. I. VIII. 1.
[18]Rajzok... IV. 193., 528, 36. és 215., 53., 107., 108., 55. és 493. 1.
[19] Rajzok ... I. 168. 1.
[20] Rajzok. I. 325 és 295., 160-1. 1.
[21]Rajzok. . . III. 322. 1.
[22] Magyar tört. III. 593. 1.
[23] A magyar múlt tarlójáról. 139. 1. V. ö. Benyák élete. 36. 1.
[24] Magyar nagyasszonyok. 54. 1.
[25] Benyák élete. 36. 1.
[26] A magyar múlt tarlójáról. 139. 1.
[26] Emlékezzünk eleinkről. 334., 70., 28. 1.

Dr. Balanyi György:

ACSAY ANTAL

(1861-1918.)

A budapesti belváros idősebb polgárai közül bizonyára sokan emlékeznek még arra a zömöktermetű, sűrű, busa szemöldökű és cigányosan barnaképű piarista tanárra, aki délutánonkint lassú méltósággal rótta az utcákat, sűrűn megállott és nyájasan elbeszélgetett töméntelen ismerősei egyikével vagy másikával. Alakja az első világháborút megelőző két évtizedben annyira hozzátartozott a belváros jellegzetességéhez, hogy nélküle szinte nem is lehetett volna elképzelni. Ez a jellegzetes megjelenésű piarista dr. Acsay Antal teológiai tanár, a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karának magántanára, hittudományi karának megbízott előadója s nevelés– és művelődéstörténeti irodalmunk érdemes művelője volt, aki mindezen felül az akkoriban fénykorát élő Saskör révén a városi politikában is számottevő szerepet játszott.

Acsay Antal a Nagyalföld szülötte volt. Ott született a szőke Tisza mentén, a kecskeméti határhoz tartozó Felső Alpár pusztán. Szülei: id. Acsay Antal (1835-1917) és Farkas Rozália (1837-1922) mintaképei voltak annak a becsületes, dolgos és istenfélő alföldi magyar népnek, mely a Duna és Tisza közének elvadult, sivány futó homokját évtizedek és emberöltők verítékes munkájával ismét termő talajjá szelídítette vissza.*Mind a ketten szerelmesei voltak az áldott magyar földnek; kizárólag annak és abból éltek.

Id. Acsay Antal és Farkas Rozália házasságát összesen tíz gyermekkel áldotta meg az ég. Ezek közül azonban csak öt: négy fiú és egy leány ért meg emberkort. A fiúk közül három: Vilmos ny. vérségi községi főjegyző, József kecskeméti szőlő- és földbirtokos és Ferenc ny. székesfővárosi leányr gimnáziumi igazgató még most is él. A gazdag gyermekáldás sorát Antal nyitotta meg 1861. október 28-án. Születésekor nagyon gyenge és törékeny szervezettel jött a világra, és a testi gyengeség azontúl is hű kísérője maradt egész gyermek– és ifjúkorán át. Csak piarista kispap korában erősödött meg annyira-mennyire; jellegzetes tömzsi alakját azonban csak nyitrai, illetve budapesti tanár korában nyerte.

Elsősorban gyenge testi állapotával lehet magyaráznunk, hogy Acsay Antal gyermekkorában nagyon csendes és visszavonult életet élt. Szívesen elgyönyörködött testvérei és pajtásai játékában és zajos hancúrozásában, de δ maga csak kivételesen vett részt benne. Ezért azután ügyesség, életrevalóság és vállalkozó kedv dolgában messze elmaradt mögöttük. Még diákkorában is bizonyos esetlenség és ügyetlenség jellemezte. Legalább abból a tényből, hogy a szépírással, rajzzal és testgyakorlással még jeles tanuló korában is küszködnie kellett, erre lehet következtetnünk.

Az elsőszülöttség és a gyenge egészségi állapot kitűnő jogcím volt a csupaszív anyának arra, hogy Antal fiát valamennyi gyermekénél nagyobb szeretettel fonja

körül. Úgy vigyázott rája, mint tulajdon két szemére. Kimondhatatlan szeretettel és önfeláldozással becézte és ápolta. Hogy Acsay Antal szerencsésen átvészelte a gyermek- és ifjúkor megpróbáltatásait, és idővel a magyar szellemi élet egyik értéke lett, az nem utolsó sorban gondos és áldozatos édesanyja érdeme volt.

Acsay Antal azonban a gondos testi ápoláson kívül lelkiekben is értékes örökséget nyert szüleitől. Mert id. Acsay Antal és Farkas Rozália egyaránt buzgó és öntudatos hitéletet élő katolikusok voltak. A templomba, hacsak tehették, hétköznap is szívesen betértek. Ennek megfelelően gyermekeik vallásos nevelésére is nagy gondot fordítottak. Különösen példájukkal, gazdag imádságos életükkel és az Egyház parancsolatainak hűséges teljesítésével igyekeztek rájuk hatni. Valóban elmondhatjuk róluk, hogy egész életükkel az áhítat és az istenfélelem szellemét lehelitek. Természetes tehát, hogy ilyen légkörben hamar bimbózásnak indult a komoly és magábavonult Antal gyerek vallásos géniusza. Lelkében korán felmerült az egyházi pálya választásának gondolata. Szülei nagy örömmel kaptak a gondolaton. Különösen jámbor édesanyja lelkesedett érte. Mindjárt határozatba is ment, hogy a nagy ráhivatott fiút áldozatok árán is iskoláztatni fogják.

Így került Acsay Antal 1873. őszén a kecskeméti piarista gimnázium növendékei sorába. A tanulás jól indult. A kis pusztai gyerek mindjárt az első évben egészen elfogadható bizonyítványt szerzett; nagyobb nehézségei csak a német nyelvvel, szépírással és testgyakorlással voltak. A második osztályban azonban· mintha némi visszaesés következett volna be nála; több jeles jegye kettesre fordult, s a szépírás és testgyakorlás csúf elégségese továbbra is megmaradt. Gyökeres javulás csak a harmadik osztályban állott be. Ettől fogva ugyanis akkori minősítés szerint állandóan kitűnő osztályzatot nyert, bár hébe-hóba ezentúl is becsúszott egy-két kettes, sőt rajzból és testgyakorlásból hármas is.

A váltakozó eredményben minden bizonnyal része volt az osztályfőnökök és tanárok folytonos hullámzásának is. Acsay Antalnak ugyanis hat év alatt nem kevesebb, mint hat osztályfőnöke volt: Lád Károly, Baligó János, Tóth Pál, Balázsi József, Végh Kal. József és Feld Vilmos. Még nagyobb változatosságot látunk tanáraiban. Tanárai közt, hogy csak a kiválóbbakat említsük, ott találjuk: Haynald bíboros egykori tanítóját, a latin tudásáról híresnevezetes Kucserik Sándort, a nagytudású, de szeszélyes. Czirbusz Gézát, a legendás szigorúságú Lauch Jánost, a képzett Cserei Józsefet és Kövessy Kálmánt. A gyakori változás arra mindenesetre jó volt, hogy alkalmat adott sokféle egyéniség és módszer megismerésére, de káros volt abból a szempontból, hogy nem nyújtott lehetőséget a tanulók egyéniségének és tudásának tüzetesebb megismerésére.

Acsay Antal, mivel a gimnáziumi tanulmányok elvégzése nem öncél volt nála, hanem csupán eszköz magasabb célok elérésére, a hatodik osztály elvégzése után beváltotta régi kedves tervét: felvételért folyamodott a piarista rendbe. Somhegyi Ferenc rendfőnök igazgatójának, a nagytekintélyű Polák Edének ajánlására szívesen teljesítette kérését. Így az akkor tizennyolcéves ifjú az 1879-80. iskolai évre a váci novíciátusba került. Itt az élénk szellemű és bámulatosan sokoldalú Vary, Gellért magiszter vezetése alatt ismerkedett meg a rend szellemével, és sajátította el a szerzetespapi hivatás méltó betöltéséhez szükséges alapkellékeket. A novíciusi év leteltével ismét Kecskemétre került vissza a hetedik és nyolcadik osztály elvég-

zésére. Most már kifogástalan jeles tanuló volt; sőt iskolai kötelességeinek hiánytalan teljesítésén túl az önképzésre is tudott időt szakítani. Nyolcadikos korában két terjedelmes pályaművel is babért aratott. Egyiket a kizárólag kecskeméti születésű ifjak számára fenntartott Széchenyi-díjra készítette *Mátyás király uralkodásának fény- és árnyoldalai,* a másikat pedig a Zsiga Alajos piarista tanárról elnevezett Zsiga-díjra *Az élet fáradalmai megtanítanak bennünket az élet javait becsülni* címmel. Az előbbivel első, az utóbbival pedig második díjat nyert. A leendő teológiai és művelődéstörténeti író első bemutatkozása tehát nem volt dicstelen.

A jeles eredménnyel letett érettségi vizsgálat után rendi elüljárói a nyitrai teológiai intézetbe rendelték a tehetséges ifjút. De már egy évvel rá megengedték neki, hogy a budapesti tudományegyetem hittudományi karán folytassa tanulmányait. Ezzel újabb lépést tett a rend a szakteológusok képzése terén. Két évvel előbb (1881) Russel Károlynak, két évvel utóbb pedig (1885) Hám Antalnak adta meg ugyanezt az engedélyt. Az elgondolás minden esetben az volt, hogy a majdan kikerülő teológusok mint teológiai tanárok és mint a rendi növendéknevelés irányítói nagyobb szellemi felkészültséggel és mélyebb erkölcsi megalapozottsággal képviseljék a rendi benső megújhodás szellemét.

így került Acsay Antal az 1883-84. iskolai évre Budapestre és lett a hittudományi kar hallgatója. Az igazság nevében azonban meg kell állapítanunk, hogy sohasem lett belőle vérbeli teológus. A hittudomány sem egészében, sem pedig egyes ágaiban nem gyakorolt rája olyan erős hatást, hogy egész életére magához tudta volna láncolni, s nevezetesen huzamosabb időre le tudta volna kötni tudományos érdeklődését. Ennek egyik oka lehetett, hogy a hittudományi kar akkoriban meglehetősen mély ponton állott, és sem kifelé, sem befelé nem képviselte azt a nagy tekintélyt, mely fényes múltja után joggal megillette volna. Tanárai közt nem volt egyetlen kiemelkedőbb egyéniség sem, aki akár tudományával, akár színes és magával sodró előadásmódjával erősebben meg tudta volna fogni hallgatóinak lelkét.

De Acsay esetében más okra is gondolhatunk. Tudjuk ugyanis, hogy Budapestre kerülése után hamarosan Lubrich Ágostnak, a bölcsészeti kar első pedagógiai tanárának neveléselméleti és történeti előadásaira terelődött a figyelme. Ez a körülmény azután döntő kihatással volt egész további életére; hatása alatt maga is pedagógussá szegődött. Pedig Lubrich inkább autodidakta, mint céhbeli tudós volt. Az egyetemi végzettség hiánya mindvégig megérzett rajta. Bár rengeteget tanult és olvasott, a mélyebb filozófiai alapvetés és a kellő módszertani jártasság hiányát nem tudta pótolni. Mindvégig jóakaratú műkedvelő maradt a tudományban. Művei inkább terjedelmükkel, mint tartalmukkal keltettek feltűnést. Főmunkájáról, az akadémiai nagydíjjal koszorúzott *Neveléstudományáról* a legilletékesebb bíráló, Finászy Ernő állapította meg, hogy «tisztára eklektikus munka minden önállóság nélkül.»[1]

Ezzel a negatívummal szemben azonban voltak Lubrich egyéniségének olyan vonásai is, melyek erős vonzó hatást gyakoroltak tanítványaira vagy legalább azoknak egy részére. Ilyen volt mindenekelőtt erős, szinte hitvalló katolikus meggyőződése, mellyel rendületlenül állotta a liberális sajtó sűrűn megismétlődő otromba támadásait és tanártársainak nem egyszer sértő lekicsinylését és csipkelődését; azután eleven, aktuális vonatkozásokkal átszőtt előadásmódja, szuggesztív egyénisége és nem utolsó sorban tettekben is megnyilatkozó meleg szeretete az

ifjúság iránt. Nem csoda tehát, hogy hosszú tanári pályáján mindig tudott rajongó híveket nevelni magának. És Acsay Antal ezek közt is az elsők sorába tartozott. Egész egyetemi tanulása alatt szorgalmasan látogatta a mester előadásait, és idővel egészen magába szívta annak rajongó lelkesedését a neveléstudomány iránt.[2] Később ugyan azzal szeretett dicsekedni tanítványai előtt, hogy ifjú korában két menyasszonnyal jegyezte el magát: a teológiával és a pedagógiával, de a kettő közül csak az egyiket, a pedagógia iránt viseltetett sírig tartó hűséggel.

Ilyen előzmények után természetesnek kell találnunk, hogy párhuzamosan haladó tanulmányai közül elsőnek a pedagógiára tette rá a koronát: már 1888-ban doktorátust szerzett belőle. Doktori értekezésül első önállóan megjelent munkáját nyújtotta be *A magyarországi kegyestanítórend befolyása XVIII. századi tanügyünk fejlődésére 1750-1800.* (Vác, 188?) címmel. A dolgozat inkább általános tájékozottságával, mint a kérdés konkrét megfogásával tűnik ki; többet bíbelődik az általános európai viszonyok vázolásával, mint a magyar fejlődés feltárásával. Ennek az aránytalanságnak okát elsősorban hiányos anyaggyűjtésében kell keresnünk; magyar viszonylatban jóformán csak azokra az adatokra támaszkodik, melyeket Csaplár Benedek kimeríthetetlen bőségű Révai-monografiájában készen talált.

A bölcseletdoktori cím megszerzésekor Acsay Antal már régen túl volt az első iskolai szárnypróbálgatásokon. Első állomása a nagybecskereki gimnázium volt. A munkából mindjárt az elindulásnál bőven kijutott neki: az öt felső osztály (IV-VIII.) hittanján és a hitszónokláson felül vállalnia kellett az V. osztály főnökségét és ugyanott a latin nyelv tanítását is. De kész örömmel vállalta. A fiatalság lobogó lelkesedésével látott munkához, és szinte égett a vágytól, hogy minél előbb gyakorlatilag is kipróbálja azokat a szép elveket és bölcs útmutatásokat, melyeket szeretett mestere előadásaiból az egyetemen megismert.

Elülj árói azonban nem azért végeztették el Acsay val az egyetemi hittudományi tanfolyamot, hogy egy vidéki gimnázium hittanáraként élje le életét. A gyertya nem arra való, hogy véka alá rejtsék, hanem hogy tartóra téve világoskodjék a szobában levőknek. Ezért a rend vezetősége már a következő évben oda rendelte a nagyratörő ifjú tudóst, ahová eredetileg is szánta: a nyitrai hittudományi intézetbe. A Nyitrán töltött hat esztendő (1888/89-1893/94) a tanulás és elmélyülés idejét jelentette Acsay Antalra nézve. A *docendo discimus* elvének megfelelően teljes odaadással tanította a különböző teológiai tárgyakat: a szentírástant, egyházjogot, egyháztörténelmet, erkölcstant s főleg a neveléstant és neveléstörténetet, s ugyanakkor szorgalmasan tanult és gyűjtögette az anyagot későbbi irodalmi munkásságához. Eleinte csak mint egyszerű teológiai tanár működött, az utolsó két esztendőben azonban mint tanulmányi felügyelő, már az intézet vezetéséből is kivette a részét. Sőt az 1891-92. iskolai évre, nyilván tanárhiány miatt a gimnáziumba is beosztották; mint a VI. osztály főnöke tanította a hittant, magyart és latint. Ez a tarka beosztás mindenesetre beszédes bizonyítéka a fiatal tanár sokoldalúságának és hasznavehetőségének. Pedig erre az időre esik utolsó teológiai szigorlatainak letétele is: 1893-ban a magiszteri, 1895. október 16-án pedig a doktori fokot szerezte meg.

Az 1894. év nagy változást idézett elő nemcsak Acsay Antal életében, hanem a rendi növendéknevelés történetében is. Eddig ugyanis rendünkben külön folyt a teológiai oktatás és külön a tanárképzés; az előbbi a nyitrai hittudományi intézet-

ben, az utóbbi pedig a budapesti és kolozsvári egyetemen. Idővel azonban tarthatatlanná vált ez a rendszer; éspedig főleg a szabadságharc bukása óta állandóan kísértő tanárhiány miatt. Mivel ugyanis a gyakorlati élet halaszthatatlan követelései a fiataloknak minél előbbi munkábaállítását sürgették, ezeknek sem egyik, sem másik irányban nem maradt elegendő idejük az előírt tanulmányok lelkiismeretes elvégzésére. Végelemzésben tehát papi és tanári kiképzésük egyaránt megsínylette a kettősséget. Ilyen körülmények közt korán fel kellett merülnie a párhuzamosítás gondolatának. A tanítórendek közül – a külön rendi főiskolával rendelkező bencéseket nem számítva – a ciszterciták ismerték fel legkorábban a teológiai és profán tanulmányok együttes végzésének kézzelfogható előnyeit, és ezért már 1889-ben megnyitották *Bernardinum* néven csakhamar közismertté lett hittudományi és tanárképző főiskolájukat.[3]

Nálunk az általános emberhiány és az anyagi eszközök korlátoltsága miatt valamivel később vetődött felszínre és érlelődött meg a gondolat. Felvetésében és tettreváltásában Lévay Imre rendfőnöknek (1891-95) és kitűnő tanügyi asszisztensének, Fekete Endrének volt főrésze. Különösen az utóbbi fáradt sokat érdekében. Az ő elgondolása és részletes tervezete alapján nyílt meg végre 1894. őszén a kolozsvári *Kalazantinum,* mint az első piarista hittudományi és tanárképző intézet. A Kalazantinum megnyitásával természetszerűleg együtt járt a feleslegessé vált nyitrai teológiai tanfolyam megszüntetése; növendékeit Kolozsvárra vitték át. Mivel azonban már akkor tervbe vették a budapesti Kalazantinum megszervezését is, mintegy előkészítésként négy elsőéves növendéket Acsay Antal prefektussága alatt Budapestre rendeltek.

így került a teljes kibontakozásban levő fiatal tudós munkabírásának delelő pontján Budapestre. Élete ettől fogva a legbensőbben összeforrott a budapesti hittudományi és tanárképző tanfolyam, illetve 1895 óta Kalazantinum történetével; az első öt esztendőben (1894/95-1898/99) mint prefektus, azontúl mint teológiai tanár, az 1912-13. iskolai évtől kezdve pedig egyúttal mint a rendi fiatalok nevelési és tanulmányi ügyeinek vezetője, állandóan rajta tartotta kezét a rendi nevelés szent ügyén. A különböző teológiai tárgyak közül leghuzamosabban az erkölcstant, egyháztörténelmet és egyházjogot tanította; 1907-08 óta azonban már csak a lelkipásztorkodástant adta elő rendszeresen. Annál jobban ragaszkodott a bölcselet és neveléstanhoz. Ennek a két, szívéhez annyira hozzánőtt tárgynak tanítását még kormánytanácsos, illetve kormánysegéd korában is fenntartotta magának. Az első években a gimnáziumban is vitt bizonyos számú órát. Az 1894-95. iskolai évben pl. a IV. A. osztály főnöke és hitelemző volt, s tanította a hittant a IV. A., B. és VI., a magyart az V. A., a latint a IV. A. s végül a bölcseleti előtant a VIII. osztályban. Az 1899/900. és 1900/01. években pedig négy-négy osztályban tanította a vallástant.

Acsay Antal kitűnő tanárnak indult; az egyetemről széleskörű tudást, alapos pedagógiai felkészültséget és lobogó ambíciót vitt a katedrára. Előadásai, bár csak kis mértékben rendelkezett az érdekkeltés külső eszközeivel, határozottan gazdagtartalmúak és lebilincselők voltak; sokat lehetett belőlük tanulni És a fiatal tanár rajta is volt, hogy tanítványai sokat, másoknál többet tudjanak. Pl. a kis másodikos gimnazistáktól olyan részletesen követelte az ószövetségi szent sátor és a salamoni templom berendezésének ismeretét, mintha mindegyik legalább szakbiblikusnak készült volna.

Később azonban, főleg a budapesti évek második felében, már sokat enge-

dett eredeti szigorúságából. Nem abban az értelemben, mintha a mértéket lényegesen lej ebb szállította volna; a baj inkább az volt, hogy idővel elveszítette szemmértékét a tárgyak ökonómiája és érzékét módszeres feldolgozásuk iránt. Idővel elkényelmesedett, s mindjobban neki terebélyesedő külső elfoglaltsága miatt kezdte unni a tanítást. Ezért a módszeresség helyébe egyre inkább az ötletesség lépett nála; egyes fejezeteket túlságosan széles ecsetkezeléssel vázolt fel, másoknál ellenben megelégedett az elnagyolt körvonalak odavetésével. E miatt előadásai egyenetlenekké lettek; részletekben ezentúl is sokat lehetett belőlük tanulni, de az egész anyag fölött való áttekintés egyre nehezebbé vált. Kedves bölcseleti és neveléstani előadásai azonban itt is kivételek voltak; ezek tanításában mindvégig szigorúan tartotta magát gondosan kidolgozott jegyzeteihez.

De bármilyen változásokon ment át Acsay Antal tanítás dolgában, egyben: tanítványai iránt való szeretetében mind g hű és következetes maradt magához. Különösen budapesti működése alatt fejlődött ki meleg és közvetlen kapcsolat közötte és kispap tanítványai közt. Nem mint egyszerű diákokat, hanem mint leendő munkatársait tekintette és becsülte őket. Szívét és ajtaját mindig nyitva tartotta számukra; ha alkalma nyílt rá – és nagyon sokszor nyílt – barátságosan elbeszélgetett velük, érdeklődött személyi viszonyaik, főleg egyetemi tanulmányaik iránt. De nem maradt meg a puszta érdeklődésnél; ha kellett, szívesen segített is. Különösen a vizsgaügyek elrendezésében és a vizsgáztató bizottságok kieszközlésében járt készségesen kezére a hozzája fordulóknak. Ebben a tekintetben valóságos Mentora volt tanítványainak. Állandóan figyelemmel kísérte haladásukat, biztatta, bátorította őket, s egy-egy szépsikerű vizsgának jobban tudott örülni, mint talán maguk a vizsgázók. De volt is becsülete a növendékek előtt. A «nagyságos úr» – ahogyan magántanársága óta mindenki nevezte - valóságos fogalom lett: foglalatja és kifejezése annak a ragaszkodó szeretetnek és bizalomnak, mellyel a Kalazantinum egymást felváltó nemzedékei alakját övezték, s mellyel ma is emlegetik nevét. Ha egyik-másik fiatal hébe-hóba vissza is élt jóságával és emberileg könnyen megbocsátható hiúságával, ez egy pillanatra sem zavarta meg a harmóniát.

A tanárral együtt bontakozott ki Acsay Antalban a tudós és az író is. Tudós pályájának első kiemelkedő sikere az egyetemi magántanárság megszerzése volt. Még 1897. tavaszán képesítette őt szeretett mestere, Lubrich Ágost *a nevelés– és tanításion története* c. tárgykörből.[4] A fiatal tudós okkal igen nagyra tartotta a megtisztelést, s ettől fogva úgyszólván minden egyetemi félévben meghirdette a maga kollégiumát. Előadásainak tárgyát legszívesebben a reneszánsz és a felvilágosodás korából választotta, de alkalomadtán rátért a XIX. századra is (Pestalozzi). Előadásait, különösen az első években, nagyon gondosan kidolgozta. Ezt mutatja, hogy hosszabb lélekzetű tanulmányainak javarésze egyetemi előadásaiból nőtt ki.

Tíz esztendővel később még szorosabb kapcsolatba került Acsay az egyetemmel: gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1907. március 2-án megbízta őt, hogy a hittudományi kar harmad- és negyedéves hallgatóinak rendszeresen adja elő a neveléstant. Megbízása azonban távolról sem találkozott akkora tetszéssel, mint várni lehetett volna. Nem mintha a karnak csak legkisebb kifogása is lett volna személye ellen – hiszen csak pár évvel előbb (1903-4) iktatta őt bekebelezett doktorai közé, és Lubrich halála óta ismételten utasította növendékeit magántanári előadásainak hallgatására -, hanem mert Demkó

György dékán és társai egészen másként képzelték a pedagógiai előadások régóta függőben levő kérdésének megoldását. Felfogásuk szerint ugyanis a hittan-hallgatóknak az 1813. évi királyi rendelet, illetve szokásjog alapján a bölcseleti karon kellett volna pedagógiát hallgatniok. Ezért a katolikus, világnézeti szempontból kifogástalan Lubrich Ágost halála óta újból és újból sürgették egy külön keresztény pedagógiai tanszék felállítását és betöltését. Érthető tehát, hogy Acsay váratlan megbízása nagyon kínosan érintette őket. Hiszen a megbízás nemcsak megkérdezésük nélkül, hanem egyenesen akaratuk ellenére adatott meg, s a mellett, hogy a bölcseleti karról végleg száműzte a keresztény pedagógiát, súlyosan sértette a kar autonómiáját is. A tiltakozásnak azonban nem lett foganatja, s mivel a hullámok hamarosan elsimúltak, Acsay az 1907-8. iskolai évvel a hittudományi karon is megkezdte előadásait és pedig külön a harmad- és külön a negyedévesek számára heti két-két órában.[5]

Tudós pályájával párhuzamosan haladt Acsay írói tevékenységének kifejtőzése. Itt is ugyanazt a kettősséget észlelhetjük nála, melyet egyetemi működésében láttunk: egyforma szeretettel mélyedt el az elmélet és a történelem kérdéseiben. A történetíró mégis valamivel korábban jelentkezett benne. Eleitől kezdve különös érdeklődéssel fordult a XV. és XVI. század problematikus lelkű, átmeneti világa, a hit és a kételkedés elszánt csatázásának kora felé. Első, e körből vett dolgozata teológiai doktori értekezése volt *A humanisták és scholasziikusok küzdelme a XVI. század elején* címmel. Az értékes munka először 1895-ben jelent meg, és már három évvel rá, 1898-ban ismét napvilágot látott; bizonyára nem kelendősége, hanem a szövegében eszközölt lényeges javítások és bővítések miatt.

A Reuchlin János körül fellángolt irodalmi harc azután a legtermészetesebb eszmetársítással a német humanizmus gyökereinek kutatására terelte a fiatal tudós figyelmét. Ebből a gondolatkörből sarjadtak ki *A XIV. és XV. század iskolái, A közös élet testvérei* és *Erasmus Dezső és Reuchlin János* c. terjedelmes tanulmányai; az előbbi kettő a Magyar Paedagogia 1897. és 1898., az utóbbi pedig a Magyar Szemle 1899. évfolyamában látott napvilágot. Valamivel később a keresztény szellemű humanizmus három kiváló német képviselőjének: Wimpheling Jakabnak, Agricola Rudolfnak és Dalberg Jánosnak állított méltó emléket *Keresztény humanisták* c. szép tanulmányában. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1899.)

Ha nem is a gondolati, legalább a területi összefüggés alapján ide kell sorolnunk a híres humanista pápa, II. Pius pedagógiai tevékenységének feltárását is. Ismeretes, hogy a kitűnő főpap, akkor már sienai püspök, V. (Utószülött) László magyar király nevelőjének, Wendel Gáspárnak kérésére külön könyvet írt a királyfi nevelésében követendő elvekről *(Tradatus de liberorum educatione).* Acsay előbb bő kivonatban ismertette ezen, szerzője személyénél fogva különleges értéket jelentő művecskét *(Aeneas Sylvius paedagogiája,* Kat. Szemle, 1896), később pedig az egészet lefordította és jegyzetekkel kísérve kiadta. *(A gyermeknevelés.* Írta Aeneas Sylvius. Fordította és jegyzetekkel kísérte. Budapest, 1898.) Kár, hogy a fordításnál még csak a régi romlott szövegű és sajtóhibáktól hemzsegő bázeli kiadás állott rendelkezésére. Németországon túl a messzebbi Nyugat szellemi életére vetett kipillantást *Morus Tamás és Bacon Ferenc* (Athenaeum, 1901), *Montaigne Mihály és Locke János* (u. o. 1902) és *Montaigne Mihály* (Népművelés, 1908) c. hosszabb tanulmányaiban.

E részlettanulmányok közzétételekor azonban Acsay már egy nagyobb-

szabású összefoglaló munka tervét hordozta lelkében, melyet egész irodalmi tevékenysége koronájának szánt. Az olasz reneszánsz történetét szándékozott megírni, és pedig elsősorban világnézeti és pedagógiai szempontból. A gondolat, úgy látszik, mindjárt Budapestre kerülése után felmerült lelkében, és hamarosan hozzá is látott valóraváltásához. Német humanista tanulmányaival párhuzamosan szorgalmasan búvárolta a reneszánsz történetének forrásait. Sőt nem elégedett meg az itthoni könyvtárak szegényes anyagával; 1899. tavaszán hosszabb időre Rómába ment kézirati és könyvtári kutatások céljából. Még a századforduló előtt megkezdte gazdag anyagának formába öntését is. *Dante, Macchiavelli, Savonarola* (Magyar Szemle, 1897) és *Savonarola Jeromos* (u. o. 1898) címen megjelent tanulmányai már mintegy előfutárai és beharangozol voltak a készülő nagy műnek. Az előszó szerint 1900. júliusában már készen állott az egész kézirat. Mivel azonban egyelőre nem nyílt alkalom kiadására, Acsay beérte egyes fejezeteinek közzétételével. Így jelentek meg *Renaissance-tanulmányai* a Budapesti Szemle 1900. s *Guarino János és Rambaldoni Viktor* c. értekezése a Kat. Paedagogia 1901. évfolyamában.

A kísérlet jól bevált: a közölt szemelvények felkeltették az olasz reneszánsz leglelkesebb magyar kutatójának, Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek (1903. november 3.-1905. június 18) figyelmét. A többi azután már magától ment. A miniszter a kézirat figyelmes áttanulmányozása után szívesen vállalkozott a kiadási költségek egy részének fedezésére. Így jelent meg 1904. végén a *Renaissance Itáliában* nagy nyolcadrét alakban összesen 174 oldalon. A munka kétségkívül legérettebb és legmaradandóbb alkotása Acsay Antalnak. Ennek ellenére még sem gyakorolt akkora hatást, mint terjedelme és tartalma után várni lehetett volna. A szakkörök bizonyos tartózkodással fogadták; érdemleges bírálat alig jelent meg róla (Kat. Szemle, 1905: 822, Religio, 1907:304).

E feltűnő visszhangtalanság magyarázatát részben külső, részben benső okokban kell keresnünk. A külső okok közt legfontosabb a bizományi kiadás volt; elsősorban ennek tulajdoníthatjuk, hogy a könyv távolról sem terjedt el olyan mértékben, mint megérdemelte volna. A benső okok viszont a szerző hibás ökonómiájában keresendők: rengeteg adatot halmoz fel, de mivel nem rendelkezik a világos és könnyen áttekinthető szerkesztés adományával, előadása nyomán nem alakul ki határozott és maradandó kép; miként mondani szokták, a sok fától nem látjuk az erdőt. Baj az is, hogy előadása nélkülözi azt a könnyedséget és színességét, melyet hasonló tárgyú munkától várni szoktunk. E miatt a könyv olvasása minden, csak nem könnyű vagy éppen csalogató feladat. Ha azonban valaki túlteszi magát ezeken az inkább alaki, mint lényegbeli hibákon, kétségkívül sok okulást meríthet a láthatóan nagy tárgyszeretettel készült munkából.

Mint említettük, történeti tárgyak mellett eleitől fogva szívesen foglalkozott Acsay elméleti kérdésekkel is. Idevágó dolgozatainak száma szintén elég jelentékeny, de tudományos érték tekintetében jóval alatta maradnak történeti tanulmányainak. Fontosabbakként a következőket emelhetjük ki: *Irodalmi műveltség* (Magyar Szemle, 1898), *Szakműveltség* (u. o. 1899) *A keresztény tanítás nevelő értéke* (Hittud. Folyóirat, 1908), A *középiskolai tanárképzés* Magyar Középiskola, 1908), *A középiskolai tanárok paedagogiai képzése* (u. o. 1909), *Az egyéni és a néplélek figyelembevétele a tantervek megalkotásában* (u. o. 1910), *Az élet- és lélektan fontossága a vallástan tanításában* (Kat. Nevelés, 1909).[6]

De ha tudós babérból nem is, a társadalmi elismerésből annál bővebben kijutott Acsay Antalnak. A különböző tudományos egyesületek siettek őt tagjaik közé választani. Így a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya már 1898. március 2-án tagjai közé választotta; a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület mindjárt megalakulásakor (1908) választmányi tagsággal tüntette ki; hasonlóan a Szent István Akadémia is nyomban megalakulása után (1916) rendes tagjául választotta. Ezenkívül választmányi tagja volt a Magyar Filozófiai Társaságnak, a Magyar Pedagógiai Társaságnak, az Országos Pázmány Egyesületnek és a Szent István-Társulatnak, választott és rendes tagja az Aquinói Szent Tamás Társaságnak.

Ez a felsorolás azonban megközelítőleg sem teljes, és különben is csupán a tudományos és irodalmi jellegű egyesületekre terjeszkedik ki. Mellettük azonban se szeri, se száma azoknak a társadalmi egyesületeknek, melyek valamilyen címen belejátszottak Acsay Antal életébe. Mert Acsay sohasem tartozott azoknak a tudósoknak sorába, akik a tudomány elefántcsonttornyába zárkózva egyedül a betűnek élnek. Ellenkezőleg eleven és közlékeny szellemével mindig kereste a gyakorlati élettel való kapcsolódást. Már nyitrai tanár korában szenvedélyes újságolvasó és politizálásra mindig kapható ember volt. Mint alföldi magyar kora fiatalságától az ellenzéki, negyvennyolcas zászló alá szegődött.

A fővárosi környezet természetesen még több alkalmat nyújtott a fiatal tanár társas és politikai hajlamainak kifejlődésére. Az évek múlásával mindig több és több jelentős emberrel jutott összeköttetésbe, s ennek megfelelően tekintélye és egyéni súlya is állandóan növekedett. Ebből a szempontból különösen jelentős mozzanat volt a belvárosi ellenzéki polgárság klubjával, a Saskörrel és nagyhírű vezérével, Polónyi Gézával való benső kapcsolatba jutása. Tekintélyére jellemző, hogy nemsokára titkára, majd alelnöke lett az akkor virágzása tetőfokán álló körnek. Polgártársai szeretettel és tisztelettel övezték személyét, lelkes felszólalásait mindig riadó örömmel fogadták. Érdemeinek újabb megbecsülését jelentette, hogy 1907-ben a IV. kerületi iskolaszék alelnökének, majd kevéssel rá a fővárosi törvényhatóság tagjává választották. Mint «városatya» igen széleskörű tevékenységet fejtett ki. Egyike volt a közgyűlések legszorgalmasabb szónokainak; különösen nevelés-tanításügyi kérdésekhez szólt hozzá nagy szakértelemmel. E mellett mindig szívesen vállalta polgártársai ügyes-bajos dolgainak eligazítását. Nem csoda tehát, hogy az évek múlásával nemcsak címei, hanem tekintélye és befolyása is növekedtek; idővel tagja lett a törvényhatóság árvaházi, közoktatásügyi, múzeumi, könyvtári, közjótékonysági, képzőművészeti és közrendészeti bizottságának s ügyvezető alelnöke a belvárosi közjótékonysági és gyermekvédelmi egyesületnek.

És ha már mások, köztük merőben idegenek ügyes-bajos dolgaiban szívesen járt el a befolyásos városatya, természetes, hogy még nagyobb odaadással képviselte tulajdon rendjének érdekeit. Ebben a tekintetben legmaradandóbb érdeme az új piarista telek régóta vajúdó ügyének végleges dülőresegítése volt. Ismeretes,) hogy az új piarista gimnázium napról-napra sürgetőbbé váló megépítésével^kapcsolatban a legkülönbözőbb megoldási módok merültek fel, melyek a város legellentétesebb pontjaira akartak kitelepíteni bennünket. Heuffel Adolf mérnök, a fővárosi középítési hivatal igazgatója ugyan már 1903. március 5-én megpendítette a gondolatot, hogy az új piarista rendházat és gimnáziumot a Kötő-utca,

Váczi-utca, Eskü-út és a meghosszabbítandó Galamb-utca közt elterülő telektömbön, vagyis a régi városháza telkén és a régi Városháztéren kellene megépíteni, de a főváros csak az 1908. október 7-i közgyűlésen foglalkozott először érdemlegesen a tervvel. Bár a határozat kedvező volt, utána megint hosszabb szünet következett, melyet a hívatlan tervkovácsolók ismét fantasztikusnál fantasztikusabb elgondolások felvetésére használtai fel. Már-már attól lehetett tartani, hogy egészen elposványosodik az ügy, mikor a belvárosi polgárság erélyes megmozdulása végre a rend javára billentette a mérleget. Az 1911. június 14-én kelt közgyűlési határozat lényegesen enyhébb feltételek mellett, mint három évvel előbb, hozzájárult a kívánt csereegyezmény megkötéséhez. Ezzel elhárult az építkezés legnagyobb akadálya. Egy évvel később, 1912. június 8-án már ki lehetett írni az építési pályázatot.

A hosszú és idegölő harc diadalmas befejezése nem kis mértékben Acsay Antal érdeme volt. Hiszen ő sorakoztatta fel a belvárosi polgárságot a rend mögött s így ő adta meg a döntő lökést, mely végre dűlőre juttatta a régóta vajúdó kérdést. Rendtársai azzal fejezték ki iránta hálájukat és elismerésüket, hogy az 1912. évi nagykáptalanon kormánytanácsossá, az 1915-i kis káptalanon pedig kormánysegéddé, asszisztenssé választották. Ugyanezt tették 1918-ban is.

Az utóbbi választás idején azonban Acsay már halálos beteg volt. Az elmúlás tünetei nagyon korán jelentkeztek nála. Még 1906-ban súlyos vesevérzés támadta meg; azóta a gyenge veseműködés következményeként egyre inkább elköszvényesedett. Különösen az utolsó négy esztendőben szenvedett nagyon sokat a köszvénytől. Keze és lába annyira megdagadtak, hogy jóformán alig tudott járni s ,úgy kellett öltöztetni. Vesebajához idővel szívbaj is járult. 1917. elején pedig agyvérzés lepte meg. Életét ugyan sikerült megmenteni, de erőállapota attól fogva még rohamosabban hanyatlott. A szigorú diéta époly kevéssé segített rajta, mint az ezerféle orvosság és a gyakori házi gyógyfürdő. Szervezete az utolsó két hétben teljesen elvesztette ellenálló és gyógyuló erejét. 1918. szeptember 2-án ágynak esett, miután példaadó buzgósággal felkészült a halálra, 9-én este öntudatlan álomba merült, s 10-én reggel minden látható haláltusa nélkül átszenderült az örökkévalóságba. Haláloságyánál ott állott nyolcvanegyéves megtört édesanyja is. Temetése másnap ment végbe nagy és előkelő gyászoló közönség jelenlétében. Felejthetetlen munkatársai, a Saskör tagjai nevében Gaár Vilmos kúriai bíró búcsúztatta megható beszédben.

Acsay Antal a tudományban talán nem hagyott maga után *monumentum aere perennius-t,* de emberi jóságának emléke elevenen él mindazoknak lelkében, akiknek megadatott érintkezésbe jutni vele.

Az életrajz összeállításánál elsősorban a hivatalos rendi források: rullák, névtárak suffragiumok, kegyeletes életrajzok, káptalani jegyzőkönyvek (1903, 1909, 1912, 1915, 1918) és iskolai értesítők adatai»» támaszkodtunk; míg a megboldogult gyermek- és ifjúkorára vonatkozó adatokat öccse, dr. Acsay Ferenc ny. székesfővárosi leánygimnáziumi igazgató volt szíves rendelkezésünkre bocsátani. Az írott és nyomtatott forrásokon kívül azonban merítettünk a kortársak élőszóbeli előadásából és személyes tapasztalatainkból is.

[1] Neveléselméletek a XIX. században. Budapest 1934. 111. 1.

[2] Később két nagyobbszabású megemlékezéssel is hódolt mestere szellemének. 1. Lubrich Ágost. Kl. a Kat. Paedagogia 1897. évfolyamából. 2. Lubrich Ágost emlékezete. (A Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből. 51. sz.) Budapest 1905.

[3] A Bernardinum Emlékkönyve. Az intézet fennállásának ötvenedik esztendejére. Szerkesztette dr. Horváth Konstantin. Budapest 1939.

[4] Megerősítést nyert 1897. május 4-én 579-1897. sz. a.

[5] Hermann E.-Artner E.: A hittudományi kar története. 1635-1935. 479. 1.

[6] Acsay irodalmi munkásságának (nem teljes) felsorolását 1. Gulyás P. Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. I. k. Budapest, 1939. 80. s kk. 11.

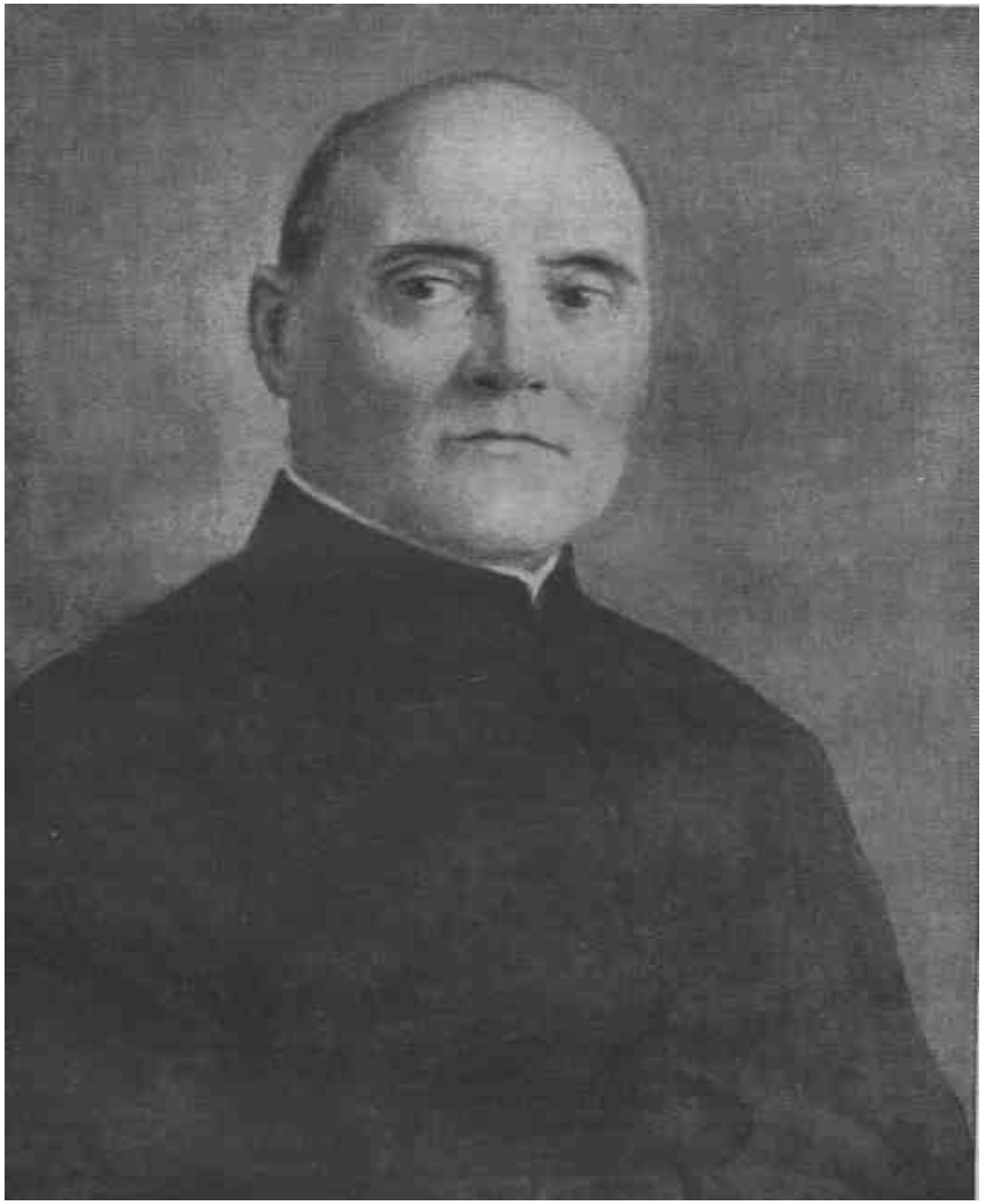

Dr. Hántó Gyula:

HÁM ANTAL

(1865-1927.)

Hám Antal «arcélét» megrajzolni aránylag könnyű és hálás feladat. Könnyű, mert néhány éles, igen jellemző vonással domborodik ki egyénisége; nincs benne semmi törés vagy bonyolultság. Pályája is egyenesvonalú: a gimnáziumi katedrától a teológiai tanárságig és onnan a rendi kormányzás csúcspontjáig, a rendfőnökségig. De hálás feladat is, mert nincs rajta semmi szépíteni vagy elrajzolni való; személye önmagában tiszteletreméltó. Élete, papi, nevelői, írói tevékenysége nyitott könyvként áll a rend nagy része, tanítványai előtt, akik őszinte nagyrabecsüléssel és hálával gondolnak vissza reá, és szelíd derűvel emlegetik jellemző mondásait. Mert minden átlátszó egyszerűsége mellett is érdekes egyéniség: egészen szokatlan módon egyesítette magában a merevségig menő elvszerűséget, kifogástalan jellemességet a lebilincselő szeretetreméltósággal és vidám kedéllyel. Nemes, úri lelkületével, mintaszerű papi életével, tudományos és nevelői munkájával és viselt tisztségével kitörülhetetlenül beleírta nevét rendünk történetébe, mely méltán számítja nagy fiai közé.

* * *

Hám Antal a csongrádmegyei Mindszenten született 1865. július 10-én. Atyja Hám János, Mindszentnek kiváló és köztiszteletben álló tanítója, édesanyja Szolcsányi Magdolna. Családjukban hagyományos a vallásosság: a szentéletű Hám János szatmári püspök rokonuk volt. A két fiú, Sándor és Antal édesatyjuktól nyerhették a tanári-nevelői hivatásra az első indítást.

Az elemi iskola elvégzése után Antal 1876-ban Szegedre kerül a piarista gimnáziumba. Tehetségét és nagy szorgalmát mutatja, hogy már az első osztályban jelesrendűnek küzdötte föl magát, ami az I. A. osztály 110 tanulója közül csak háromnak sikerült. Jeles bizonyítványát a felsőbb osztályokban is megtartotta a IV. osztály kivételével, amikor két tárgyból volt jója.

A II-IV. osztályokat temesvári iskolánkban végezte, mint V. és VI. osztályú gimnazistát azonban újra szegedi intézetünkben találjuk, ahol Arányi Ágost tanította hittanra, Cserép Sándor magyarra, Firtinger Jakab németre és Bódogh János gyorsírásra. Tanárai szerették a nagyon csendes, jómodorú és igen szorgalmas tanulót, és VI. osztályos korában ő volt egyike az intézet három tanulójának, aki jó magaviselete és tanulása miatt jutalomban részesült.

Családjának vallásos és pedagógiai hagyománya, a könyvek iránti szeretete és két évvel idősebb igen tehetséges Sándor bátyjának példája, aki szintén a VI. osztályból lépett rendünkbe, fölkeltette benne a vágyat, hogy annak a tanítórendnek legyen tagja, melyet Temesvárt és Szegeden tisztelni és szeretni megtanult.

1882. augusztus 27-én öltözött be Vácott. A rendkívül fegyelmezett és lelkiismeretes ifjú Váry Gellért és Pivár Ignác magiszterektől tanulta meg a szerzetesi élet alapelveit, melyeket egész életén át híven követett.

Az egyszerű fogadalom letétele után a VII. és VIII. osztály végzésére Kecskemétre kerül, ahol a szentéletű Janny László tanította hittanra, a kiváló irodalomtanár Pintér Kálmán pedig magyarra. Szorgalmával itt is kitűnik. Gyakorolja a gyorsírást, tanul zenét, pályázatokat készít. Hetedikes korában a vallási tétellel nyer jutalmat: «A legkiválóbb emberek szorulnak leginkább vallásosságra», nyolcadikos korában pedig a léghajózásról írt fizikai pályázatával és németből való műfordítással viszi el az első díjat.

Sokoldalú érdeklődése mellett azonban hajlamai elsősorban a hittudományok felé vonzzák, s ezért a rendi elöljáróság az érettségi után Budapestre küldi a teológiai karra tanulni. Ezidőben a rend hittudományi intézete még Nyitrán volt, és csak 1894-ben alakult meg a kolozsvári, majd egy évre reá a budapesti Kalazantinum. De már 1878-tól kezdve küldtek néhány fiatalt a budapesti házba, hogy a filozófiai, illetőleg a teológiai karon végezze tanulmányait. A szakteológusok képeztetésével a rendi vezetőségnek elsősorban az volt a célja, hogy megfelelő teológiai tanárokat és ηövendékelöljárókat kapjon, akik a növendéknevelésbe vitt szellemmel elősegítik az egész rend belső megújulását. Így kerül a budapesti házba mint a hittudományi kar hallgatója 1881-ben Rüssel Károly, 1883-ban Acsay Antal, 1885-ben Hám Antal és 1880-ban Titz Antal: az úttörők. Bár nem volt szabályozott intézeti életük (IV. éves korában csak hárman voltak egyetemi hallgatók), Hám Antal minden idejét teológiai tanulmányok végzésére és önművelésre fordította. Ekkor tanult meg jól franciául is, amit később maga is tanított veszprémi gimnáziumunkban és a Kalazantinumban, és eredményesen fölhasznált tudományos és lelkipásztori munkájában. A III. év végén (1888. július 3-án) ünnepélyes fogadalmat tesz, a IV. év végén (1889. július 3-án) pedig áldozópappá szentelik. Az akkori egyetemi szabályok szerint legkorábban csak a IV. év végén lehetett letenni az első szigorlatot. Hám Antal idejében kész volt ezzel, majd tanár korában átlag két évi időközben letette a többi hármat is, s minthogy közben «A Prédikátor könyve» címmel elkészítette doktori értekezését, a negyedik szigorlat napján, 1896. június 13-án, a hittudományok doktorává avatták.

Tanári működését Veszprémben kezdte, ahol 1889-95, tehát hat éven át tanított. Hittanár, hitszónok, osztályfőnök, a latin és magyar nyelv helyettes tanára és az utolsó évben a francia nyelv rendkívüli tanára volt. Egykori tanítványa, majd bizalmasa és kezelőorvosa, dr. Gergő Imre a Veszprémi Diákszövetség 1927-i közgyűlésén így jellemzi boldogult tanárát (Hám Antal emlékezete. Veszprém.): «Előttem áll a gyenge fizikumú, hallgatag szerzetes, aki elsősorban mély vallásosságával, feddhetetlen jellemével és puritán életével adott példát, kinek vasárnapi prédikációi felejthetetlen nagy élmények voltak számunkra .. . Előadásain csodáltuk lelkiismeretes gondosságát, mellyel azokra készült, logikus következtetéseit és az elvont anyag ügyes csoportosítását, még nehezebb kérdésekben is... Soha hangosnak nem láttuk, ideges, kemény, vagy indulatos szót tőle nem hallottunk. Amilyen csöndben dolgozott, olyan hallgatag volt egyébként velünk szemben előadásokon kívül és mégis szerettük, nagyon szerettük, mert ismertük komoly természetét, tartózkodó voltát, de éreztük minden tényében jóságát».

Ez a zárkózottság azonban nem jelentett kényelemszeretetet, vagy a diákoktól való húzódozást. Ezt mutatják a megemlékezés további sorai: «Mint ezen rendház konviktorának, a boldogult két éven át prefektusom is volt. Saját példáival is pontosságra, rendre nevelt; pedáns lelkiismeretességgel ellenőrizte tanulmányainkat, naponta többször is ismételtette velünk feladatainkat; buzdított, lelkesített a kitartásra, és idejét nem kímélve nemcsak napi sétáinkra kísért e

város olyan romantikus környékére, hanem amennyiben tanulmányi időnk csak engedte, gondja volt ifjú lelkünk nemes szórakoztatására is. Soha egy feddésére nem emlékszem; elegendő volt egy barátságos figyelmeztetés és célt ért».

Veszprémben a heti húsz órán fölüli tanítás, a hitszónoklás, amelyre igen lelkiismeretesen készült, az osztályfőnökség, a házi diákok prefektussága eléggé elfoglalta a kezdő tanárt, s ami ideje ezen felül maradt, szigorlataira való készülésre és doktori értekezésének megírására fordította.

Közben 1894-ben a rend megnyitotta a kolozsvári Kalazantinumot, hogy a növendékek a teológiai tárgyakkal egyidőben egyetemi tanulmányokat is végezhessenek. Egy évre rá Hám Antal is ide került Veszprémből teológiai tanári és prefektusi minőségben. A lelkiismeretes szerzetespap és a könyveket szerető, tudománynak élő tanár itt találta meg az egyéniségének legmegfelelőbb munkakört, amelyet 25 éven keresztül töltött be.

A kalazantinumi tanulmányi rendszernek volt következménye, hogy többféle tárgyat is kellett tanítania. Így bölcselet- és neveléstörténetet, egyháztörténelmet, egyházjogot, erkölcstant, lelkipásztorkodástant és gyakorlati szertartástant. Főtárgya azonban a lelkipásztorkodástan, liturgika és az erkölcstan volt.

Teológiai tanárságának első évére esett a hittudományi doktorátus megszerzése. Kinyomtatott doktori értekezése csak kezdete volt annak a gazdag irodalmi működésnek, amelynek élete legjavát szentelte. (Erről külön számolunk be életrajza végén.) Ugyanekkor tanári és prefektusi munkakörét is példás pontossággal töltötte be. Gondosan készült minden órájára. Vagy maga írt jegyzetet, könyvet, vagy a használt tankönyvet látta el olvasmányai alapján rendszeresen vezetett jegyzetekkel. Módszeresen kidolgozott előadásait szobájában gyakran hangosan elpróbálta. Magyarázata így mindig jól tagolt, világos volt és gyorsan pergett le. Tanítványai szívesen hallgatták a már megjelenésével is tiszteletet parancsoló tanárt, de örültek, ha példáival vagy kedves megjegyzéseivel nevetésre szabadította föl őket, ami egyébként, tekintve jóindulatát és kedélyességét, elég gyakran megtörtént. A magyar beszédben nemcsak az órákon, hanem a magántársalgásban is gyakran nem találta a szavakat, a latin nyelv azonban egész folyékonyan ömlött ajkáról. A föladott anyag számonkérésében pontos, de jóságos volt. Soha keményebb vagy sértő szót nem használt. S ha a fölszólított «Révérende Domine» esetleg nagyon egyéni véleményt kockáztatott meg, gyakran maga oldotta föl a kínos helyzetet egy széles mosolyú «Na, ezt ugyan eltalálta», vagy hasonló mondással.

Mint prefektus pontosságával, kifogástalan papi életével, megalkuvás nélküli egyházias felfogásával és úri bánásmódjával tekintélyt és tiszteletet biztosított magának. A szeretetreméltó Rüssel Károly igazgatóval együtt, akihez őszinte barátság fűzte, mindent megtett, ami rajta állt, hogy a Kalazantinum szellemét elmélyítse, és ha fáradozását nem kísérte éppen olyan eredmény, amely arányban lett volna mintaszerű életével és buzgóságával, a korszellemen kívül részben abban leli magyarázatát, hogy egyénisége zárkózott és merev volt ahhoz, hogy elevenebb kapcsolatba lépjen az élettel, és nem adatott meg neki az egészen kiváltságos nevelők karizmája, hogy magával ragadja a lelkeket. Ezért nem egyszer kénytelen volt megelégedni azzal, hogy következetesen hangoztatta és sürgette az előírások megtartását: «Ja kérem, a szabály szabály».

Ez jellemzi spirituálisi működését is. Az ünnepélyes fogadalmak átvételénél mondott hét latin beszédén kívül több mint száz kidolgozott szentbeszéde maradt Teánk kéziratban, majdnem mind kalazantinumi lelkiigazgató korából.

Jórészük a növendékeknek tartott lelkigyakorlatok. Ezeket olvasva megjelenik előttünk az eszményt megalkuvás nélkül képviselő pap és szerzetes, aki azonban mondanivalóját elsősorban a klasszikus lelkiirodalom és francia írók műveiből meríti. Megérezzük rajtuk a meggyőződést és egyéni átélést, mindazáltal megállapításai nagyon általánosságban maradnak, hiányzik belőlük a fantázia, a kedély melegsége, az élet közvetlensége, a megnyerő erő.

A rendi vezetőség 1908-ban a mély lelkiéletet élő Janny Lászlót küldte a kolozsvári Kalazantinumba spirituálisnak, és Hám Antal ekkor a teológiai tanárság megtartása mellett a főgimnáziumban lett hit tanár és hitszónok. 1913-ban azonban újra spirituális, amihez az 1915/16. évben az igazgatói tisztség is járult.

Az 1916. év jelentős változást hozott a rendi növendéknevelésbe. Elkészült a budapesti új rendház, és a kolozsvári Kalazantinum elöljáróival, növendékeivel és fölszerelésével együtt ide költözött. Az új intézet igazgatója az akkor már betegeskedő Acsay Antal asszisztens, helyettes igazgatója Hám Antal, prefektusa az eddigi budapesti prefektus Zimányi Gyula, spirituálisa a volt kolozsvári prefektus Sebes Ferenc lett. Hám Antal az átmenet nehézségei között és utóbb is a legszebb bizonyságát adta lelki nemességének, fegyelmezettségének, önzetlenségének, kartársi érzésének. Fölismerte és értékelte azt a szellemet, amely az eddigi budapesti nevelést áthatotta, és készséggel engedte, hogy ez érvényesüljön az egyesített Kalazantinum életében. A féltékenységnek, gáncsoskodásnak soha a legcsekélyebb jelét sem mutatta; készséggel illeszkedett be az új rendbe, és őszintén örült minden elért eredménynek. Sohasem éreztette, hogy idősebb, vagy hogy gazdag irodalmi tevékenységre tekinthet vissza. Mint idősebb, természetszerűleg kortársai között kereste elsősorban társaságát, de tanártársaival szemben is mindig nagyon előzékeny, kedves és szeretetreméltó volt.

A budapesti Kalazantinumban aránylag nem sokáig működött. 1918-ban ugyan a Kalazantinum igazgatója lett, de 1920-ban már megvált ettől a tisztségétől és a teológiai tanárságtól is, liogy csak a rendi fiatalok nevelési és tanulmányi ügyeinek felügyeletét lássa el.

Ekkor fordul figyelme erősebben a rendi politika felé. Az 1919-i egyetemes káptalan a Congregatio Religiosorum rendelkezése nyomán elhatározta, hogy Konstitucióinkat az új egyházjogi kódexhez alkalmazzuk, Vinas Tamás generális pedig megküldte az új Konstitució-tervezetet, fölszólítva provinciánkat, hogy terjessze elő észrevételeit és kívánságait. A magyar tartományi főnök e munka elvégzésére bizottságot nevezett ki, melynek elnöke Hám Antal lett. Ő a nála megszokott alapossággal fogott munkájához. A magyar rendtartományra nézve az egyik legfontosabb kérdés volt, megtarthatja-e a provinciálisválasztásnak több mint száz éves módját, amely szerint teljesen szabadon választja főnökét. Ezért ezt a kérdést külön tanulmány tárgyává tette, és a káptalani jegyzőkönyvek alapján összeállította a magyar tartományfőnökök választásának történetét 1918-ig. Megállapítása az volt, hogy «Midőn az új Konstitúciók a káptalan régi választási módját akarja ismét érvényre emelni, miként ez a többi rendtartományokban érvényben van, nem esik rajtunk jogsérelem, mivel egyházjogi szempontból törvénytelen állami beavatkozáson alapult». (1922-i Káptalani Jegyzőkönyv.)

Az 1922-i kiskáptalanon ő volt a Konstitució-tervezetre adandó válasz előadója. Szereplésén meglátszik, hogy állásfoglalását nehéz, forrongó kérdésekben is kizárólag jogászi gondolkodása határozta meg. Ez számára sokszor nagyon leegyszerűsítette a problémákat, míg ugyanakkor azzal a veszéllyel járt, hogy elveszti az élettel való kapcsolatot. A kiskáptalan, bár sokban nem tudott az ő

javaslatai alapjára helyezkedni, tisztelettel vette körül személyét és asszisztensnek választotta meg.

De csak egy évig viselte az asszisztensi tisztséget. Vinas Tamás generális ugyanis 1923. május 1-én konzisztóriumával együtt lemondott és az újonnan megalakult generálisi tanácsba a középeurópai rendtartományok képviselőjéül Szinger Kornél tartományfőnökünket hívták be. Helyét Szölgyémy Jánosnak, a legidősebb tartományi asszisztensnek kellett volna elfoglalnia, de mivel ő előrehaladt korára való tekintettel mellőzését kérte, a tartományi konzisztórium 1923. szeptember 1-én egyhangúlag Hám Antalt választotta meg a káptalanig hátralévő két évre vicarius provinciálisnak. A választást már 10 nap múlva követte Róma megerősítése. Az 1925-i káptalanon azután rendfőnök lett és így összesen négy évig állt a magyar rendtartomány élén, 1927. június 20-án bekövetkezett haláláig.

Mint minden munkakörét, a rendfőnökséget is teljes odaadással töltötte be. Az emberkezelés nem jelentett számára újdonságot, hisz mint kalazantinumi előljáró negyedszázadon át gyakorolta, a rendtagok jó részét pedig, volt növendékeit, közelről ismerte. Mindazáltal egyik fő kötelességének tekintette, hogy személyesen tájékozódjék a vezetésére bízottak helyzetéről. Meglátogatta a rendházakat, mindenkit tárgyilagosan meghallgatott, s ha kellett, azonnal intézkedett. Emberkezelési módja rendfőnök korában nem sokat változott. Nem is tudott volna más lenni. Mindenkivel szemben udvarias volt, de viszont korra és állásra való tekintet nélkül mindenkivel szemben következetesen képviselte az elveket. És amint ő megbecsült másokat, úgy megkívánta, hogy mások is adják meg a személyének és állásának járó tiszteletet. A magánérintkezésben és a fehér asztalnál azonban nagyon barátságos, közvetlen volt. Rendfőnökségének első napjától kezdve magánjegyzetein kívül hivatalos naplót is vezetett, amelybe följegyezte a konzisztóriumon kívül hozott elvi jelentőségű intézkedéseit. A rendtagok abban a nyugodt tudatban éltek, hogy erős kezek tartják a rend kormányát, az egyházi hatóságok pedig teljes bizalommal tekintettek személyére.

Különös gondja volt iskoláinkra. Atyai látogatásai alkalmával az elméleti és gyakorlati pedagógus érdeklődésével és hozzáértésével hallgatta végig az órákat, és szívből örült a tapasztalt eredménynek. Nagy megelégedésére szolgált, ha a rendtagok komoly lelkipásztori, társadalmi és irodalmi működéséről hallott. Szívesen vett részt iskolai ünnepélyeken, hogy lássa a nevelőmunka eredményét. Diákjaink öntudatának fejlesztésére gondoskodott a Piarista Diák Kis Kalauzának új kiadásáról. De különösen örült annak, hogy a piarista szellem és iskoláinkhoz való ragaszkodás tovább élt volt diákjaink lelkében. Fölismerte ennek nagy társadalmi és nemzetnevelő értékét, iskoláink jövőjére szóló jelentőségét, és ezért a legnagyobb készséggel karolta föl a Piarista Diákszövetség eszméjét. Rendfőnöksége alatt, 1924. június 15-én alakult meg a Budapesti Diákszövetség és szorgalmazására megindult a vidéki szervezőmunka is.

Különös eréllyel fogott a gimnáziumok és rendházak anyagi ügyeinek rendezéséhez. E téren sok tennivaló akadt, mert a háborús nehézségek miatt az iskolafenntartásban részes tényezők sok helyen fogyatékosan teljesítették kötelezettségeiket. Rendezésre szorult több felvidéki és a temesvári ház ügye, és megkezdte a tárgyalásokat az új kecskeméti gimnázium fölépítésére vonatkozólag is. Tárgyalásokat folytatott Szentendre községgel a piaristák ottani letelepedéséről. Őszödön rendi kezelésben nagyarányú fürdőtelepet akart létesíteni, és ilyen irányú tárgyalásai és tervei már eléggé előrehaladtak. Egyik legfőbb törekvése volt, hogy a rend anyagi ellátását biztosítva előmozdítsa a rendtagok nyugodt munkáját.

Nagyon szerette a rendi birtokot. Az eddig jobbára csak könyvei között élő szaktudós számára egész külön élmény volt a magyar földdel való találkozás olyan formában, amelyet ez a jól vezetett gazdaság nyújtott a rendfőnöknek. Évenként legalább kétszer lement a birtokra és 3-4 hetet töltött ott. Egyszer tavasszal, amikor minden virágjában állott, azután ősszel, amidőn különösen a szőlő állása érdekelte. Figyelme azonban mindenre kiterjedt. Hogy elméletileg is tájékozódjék a gazdasági kérdésekről, szakkönyveket olvasott, és a kormányzóhelyettes gazdasági főiskolai jegyzeteiből kb. 100 oldalas gondos kivonatot készített. A gazdaság vezetésébe azonban – bár voltak egyes részlettervei – nem avatkozott be. Engedte, hogy az illetékesek és felelősek dolgozzanak, s magának csak a jóakaró érdeklődő szerepét tartotta fönn. Nagy gondja volt a kegyúri kötelezettségek teljesítésére. Pótolta a háború idején elvitt harangokat, és szorgalmazta a gazdasági cselédek lelki gondozását (szentévi lelkigyakorlatok, húsvéti áldozás stb.). Mély szociális érzés hatotta át. Rendezte a tisztikar fizetését, és tervbevette a nyugdíjintézmény időszerű átalakítását. Szociális érzékét és úri gondolkozásmódját jellemzi az a kis eset, hogy ő, aki egyébként egészen visszahúzódott a társadalmi élettől, s még női pasztorációval sem foglalkozott soha, uzsonnára hívta össze a kormányzósági épületbe a gazdatiszteket feleségükkel együtt, hogy így közelebb kerüljenek egymáshoz, és érezzék a kenyéradó rend megbecsülését és gondoskodását.

Gyarapította a saját és rendjének tekintélyét. Szülővárosa, Mindszent nagyközség, melyhez meghatóan ragaszkodott, és ahol szünidejét tölteni szokta, díszpolgárává választotta, Magyarország kormányzója pedig a közoktatás terén szerzett érdemei elismeréséül 1926-ban a m. kir. kormányfőtanácsosi címmel tüntette ki. Rendfőnöksége alatt történt, hogy a magyar törvényhozás elismerve a rend működésének országos jelentőségét, az 1926. évi XXII. törvénycikkel fölvette a mindenkori magyar piarista rendfőnököt az újjáalakított felsőház tagjai közé. 1927 januárjában kapta meg a behívó értesítést, és azóta szorgalmasan résztvett a felsőház és a bizottságok munkájában.

De nem sokáig képviselhette rendünket az ország házában. Ez a nagy munkabírású, tekintélyes megjelenésű és rendkívül fegyelmezett életet élő férfi gyönge szervezettel rendelkezett. Mint korán elhunyt Sándor bátyja, ő is gyomorbajos volt. Az állandó ülő foglalkozás káros hatást gyakorolt az emésztőszervekre, s ezt még fokozta a kommunizmus alatti rossz táplálkozás. Ezidőben három hónapig súlyos gyomorvérzésben szenvedett. A szigorú étrend rendbehozta ugyan, de utána is állandóan nagyon kellett ügyelnie étkezésére. 1926 telén mernyei látogatása alatt meghűlt, és tüszős mandulagyulladásból származó vesemedencegyulladást kapott, amelyből csak hosszadalmas kezelés után gyógyult föl. 1927 júniusában semmi különösebb baj sem mutatkozott, annál váratlanabbul érte tehát ismerőseit és az egész rendet 20-án reggel bekövetkezett hirtelen halála. Előző nap még résztvett a budapesti gimnázium évzáró ünnepélyén, és lelkesen tapsolt a szereplőknek. Másnap a rendtagok áthelyezését tárgyaló konzisztóriumon kellett volna elnökölnie. E helyett azonban teljesen felöltözve, holtan találták szobája padlóján: szívszélhűdés oltotta ki életét.

* * *

Irodalmi működése.

Hám Antal idejének és erejének legjavát az irodalmi tevékenység foglalta le. A könyvek voltak legmeghittebb és csaknem egyedüli társasága, legnagyobb öröme pedig, ha zavartalanul elmerülhetett a maga elé tűzött tétel kidolgozásában. Az írás lelki szükséglet volt számára; a tudományos irodalmi tevékenységet elsősorban

önmagáért végezte. Ez a nyitja sok témaválasztásának, és hogy nem egyszer csak az asztalfiókja számára dolgozott.

Írói hajlandósága már gimnazista korában megnyilvánult, doktori értekezésének megírása után pedig szünet nélkül dolgozott, mígcsak egészségi állapota mérsékletre nem intette, és rendfőnöki teendői más munkatérre nem szólították. Irodalmi működésének első tíz évében elsősorban szentírási részlettanulmányokat készített, utóbb inkább lelkipásztorkodástani és liturgikus műveket irt. Közben egy-két jogi és aszketikus cikke jelent meg.

Doktori értekezését «A Prédikátor könyvé»-t a szakkritika nagy elismeréssel fogadta. Székely István, aki 1897-ben még nagyváradi teológiai tanár volt, kiemeli a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát és azt az alaposságot, amellyel a könyv igazcíműségét vagyis salamoni eredetét kétségbevonó racionalista kritika minden valamirevaló érvét megcáfolja. Ez azonban ma már túlhaladott álláspont: a katolikus tudósok is a babyloni fogság utáni időre helyezik a könyv keletkezését. Székely István nagyon buzdította a szerzőt további szentírástudományi részletkérdések földolgozására.

Hám Antal meg is felelt a várakozásnak. Abban az időben a teológiai irodalmat nagyon föllendítette a Religio és a Hittudományi Folyóirat. Teret nyújtottak az íróknak, és ilyeneket neveltek. Hám Antal most egy évtizedig a Hittudományi Folyóiratnak lesz állandó és megbecsült munkatársa.

A következő évben 1898-ban már megjelent itt Jefte című tanulmánya, amelyből különlenyomat is készült. Ebben nagy fölkészültséggel védi a hagyományos fölfogást, hogy Jefte valódi égőáldozatot fogadott, és leányát fogadalmához híven föl is áldozta. Megállapítása most is helytálló.

Az 1899-900. évfolyamban az érseki pallium történeti fejlődését írta meg 107 oldalon az idevágó irodalom gondos fölhasználásával. Ez időben (1901) fordította le Braun József egyik munkáját is: «A főpapi ruhák története» címmel.

Az 1901-i évf.-ban Jónás próféta könyvéről értekezik (megjelent különlenyomatban is). Munkáját Huber Lipót a Katolikus Szemle 1902. évfolyamában a legnagyobb lelkendezéssel üdvözölte, mert a szakirodalomban való meglepő jártassággal és erős logikával készült. Hám itt nemcsak a könyv történeti jellegét védi, hanem azt is kétségtelennek tartja, hogy a szerző maga Jónás próféta. Ezt ma már alig védi valaki, s a Szentírás sem mondja sehol, hogy Jónás volna a könyv írója.

Az 1903. évf.-ban két kisebb cikket közöl: «Megtért-e a bölcs Salamon király» (26 oldal terjedelemmel) és «A goel és a vérbosszú az ószövetségben» **(10** oldal), az 1905-6. évf.-ban pedig Malakiás próféta könyvéről ír 125 oldal terjedelemben. Szentírás tudományi munkáiról általában elmondhatjuk, hogy állásfoglalását előre meghatározta konzervatív fölfogása, melyet nagy szorgalommal és vitatkozó ügyességgel iparkodott érvényesíteni.

Szentírási tanulmányaival egyidőben mint kalazantinumi elöljárónak egyházjogi kérdésekkel is kellett foglalkoznia. Ennek eredményeként jelent meg két értekezése: «Az elbocsátó levél (litterae dimissoriae)», különlenyomat a Havi Közlöny 1902. évf.-ból (32 oldal), mely a fölszentelendő papnövendékek számára kiállítandó jogosítványról szól és «A szerzetesrendből való elbocsátás és kizárás», különlenyomat a Hittudományi Folyóirat 1904. évf.-ból (51 oldal).

Hám Antal 1903 óta a kolozsvári Kalazantinumban lelkipásztorkodástant is tanított, s minthogy nem volt megfelelő tankönyv, a lelkiismeretes tanár irodalmi tevékenysége most erre a területre csapott át. 1905-ben jelent meg Budapesten «A középiskolai vallásoktatás módszere, tekintettel a magyar püspöki kartól 1900-

ban kiadott tanítási tervre.» Munkája úttörő volt hazánkban, mert ezideig csak általános tanítási elvekkel foglalkozó művek jelentek meg magyar nyelven. Gondosan fölhasználta itt is a szakirodalmat, főképen a francia neveléstani munkákat. A Hittanárok Egyesületében nagy elismeréssel szóltak művéről, és melegen ajánlották minden hit tanárnak.

Az elért siker és a teljességre való törekvés arra bírták, hogy megírja az elemi iskolák tanítási módszerét is. Így jelent meg Kolozsvárott 1907-ben a «Hitelemzéstan szemináriumok, tanító- és tanítónőképző intézetek számára és magánhasználatra», amely 1910-ben második kiadást ért meg. Mihályfi Ákos könyveinek megjelenése előtt sok helyütt ezt használták tankönyvnek. Mihályfi a Katholikus Szemlében közölt bírálatában dicséri a szerző teológiai tudását, pedagógiai ismereteit, és kiemeli, hogy sokkal világosabban, tömörebben ír, mint Sipos Antal Félix a röviddel ezelőtt megjelent Katholikus Hitoktatástanában. Nagy előnye az is, hogy az általános szabályokat példákkal és mintaelőadásokkal világítja meg. De ugyanakkor megállapítja, hogy a közölt mintahitelemzések példák, hidegek, nincs bennük közvetlenség, és érzik, hogy a szerző keveset, vagy talán sohasem foglalkozott elemi iskolásokkal.

Az ifjúság vallási nevelését közvetlenül is akarta szolgálni «Az ifjú szentek élete» megírásával. 1909-ben jelent meg az első, 1926-ban pedig a kissé bővített második kiadás a Szent István-Társulat szép kiadásában. Munkája hézagpótló volt, különösebb visszhangot azonban nem váltott ki: nem e ég eleven és meleg ahhoz, hogy lekösse az ifjak képzeletvilágát, és megragadja kedélyét.

Teológiai tanári működéséből nőtt ki nagyarányú Szertartástana, mely csak részben jelent meg nyomtatásban vagy litografálva, legnagyobbrészt kéziratban maradt hátra. Az Általános rész-ben foglalkozik a szertartás fogalmával, a liturgikus törvényhozással, majd áttér a liturgikus szó (formulák, ének, hangszerek), az elemi liturgikus cselekmények, a-liturgia tárgyai (Isten– és a szentek tisztelete, ereklyék), a szent helyek és azok fölszerelésének tárgyalására. Egészen a gyakorlat számára írta a részben azonos tárgyról szóló «Szertartások könyvét» (Liber caeremoniarum) és a kőnyomatos «Vademecum liturgicum»-ot. A Részletes Szertartástan I. része «A szentmise» megjelent nyomtatásban Kolozsvárt 1914-ben, míg a szentségekről szóló II. rész kéziratban maradt fönn. Ennek első könyve a szentségekkel foglalkozik általában, a második könyv pedig sorba veszi az egyes szentségeket és a szentelményeket. Mindezeket a műveit a rubrikák és az egyházi rendelkezések leggondosabb figyelembevétele jellemzi. Ezenkívül kisebb vezérfonalakat is írt: «A breviárium elmondásának szabályai» (Kolozsvár, 1909) és Fogadalomtan az újoncnövendékek számára.

Kéziratban maradt, de teljesen sajtókészen áll utolsó nagyobbszabású munkája: «A gyászmise története», mely nyomtatásban kitenne 180 nyolcadrét oldalt. Alapos forrástanulmányok (a Sacramentáriumok összehasonlítása) nyomán igen gazdag irodalom fölhasználásával készült. Bemutatta a Szent István Akadémia 1920. március 20-i ülésén mint székfoglaló értekezést.

* * *

Hám Antal messze kiemelkedett az átlagemberek közül. Egyéniség volt, a maga útját járta. Magyar ember, az Alföld szülötte, kemény vágású mi gyár. Egyenes, nyílt jellem, sőt maga a jellemesség. Az elvek embere, aki minden mellékte kintet nélkül az igazságot szolgálja. Az első pillanatban tisztában volt vele az ember: legyen a ti szavatok igen, igen, nem, nem. S ez a kemény derekú magyar

mégis mennyire hajlékony, tanulékony, amikor a krisztusi életeszmény befogadásáról, európai műveltségről, lelki előkelőségről, úri modorról, őszinte jóakaratról van szó!

És egész lélekkel piarista. Szerény, szinte teljesen visszavonuló. Sohasem beszél magáról, nem keresi az érvényesülést. Tudós ember, aki teljesen otthon akar lenni, és otthon is van a maga tárgyában, a nélkül, hogy a fölényeskedésnek, elbizakodottságnak a legkisebb jelét is adná. Nincs más ambíciója, mint a katedra és íróasztala. De amikor magasabb állásba kerül, ott is egész emberként állja meg a helyét. Mintaszerű pap és szerzetes. Egy iótát sem akar elvenni a törvényből, de azt elsősorban önmagára alkalmazza teljes következetességgel.

Bár zárkózottsága megakadályozta, hogy közvetlenebbül kapcsolódjon az életbe, egyénisége és működése mégsem maradhatott hatás nélkül. Rendkívüli fegyelmezettsége, pontossága, kötelességtudása, egyháziassága mindenkiben tiszteletet ébresztettek, a példa erejével alakították a közvéleményt, és sok indítást adtak a fogékonyabb lelkeknek. Külön is meg kell említenünk azt a nagy nevelő hatást, amelyet rendünkben a liturgikus előírásoknak pontos megtartásával és tanításával értei. Akik tőle tanultak breviáriumozni, de főkép misézni, nemcsak az Egyház rendelkezéseinek megbecsülésére nevelődtek, hanem növekedtek bensőségben, és másoknak is épülésére szolgáltak.

Négy évi rendfőnöksége kevés volt ahhoz, hogy nagyobb alkotásokat hozzon létre, munkakedvének pedig egészségi állapota is korlátot szabott. Mindazáltal nagy kötelességtudásával, mindenre kiterjedő érdeklődésével és rendjének önfeláldozó szeretetével e rövid idő alatt is olyan eredményeket ért el, hogy a rendfőnökök sorában is jelentős helyet biztosított magának.

Dr. Ongrádi József:

PRÓNAI ANTAL

(1871-1914.)

A múlt század végén egyre jobban terebélyesedő és erősbödő katolikus öntudat nemcsak a közélet hangosabb berkeiben vert gyökeret, hanem behatolt a nemzet reménységét és jövőjét gondozó iskolák falai közé is. Égető szükség volt erre ebben a korban, amikor a katolikus világnézet meggyökereztetésére és erősítésére hivatott nevelők és intézmények közül is sokban megingott a vallás-erkölcsös nevelés jelentősségének tudata. Hitvalló és a gyűlölettel átitatott «klerikális» jelzőtől meg nem ijedő férfiak kellettek, akik vállalni merték a kereszt tanításának bevitelét a középiskolai tanárok körébe és a középiskolai ifjúság szívébe. Hála Istennek, sokan akadtak, akik vállalták a feladatot és az ezzel járó gyakori népszerűtlenséget. Ezeknek a hithű katolikus nevelőknek volt egyik vezéregyénisége Prónai Antal.

A hegyes-völgyes Hont vármegyének Lissó nevű falujában született 1871. december 29-én. Édesatyja, Czeczkó Antal, gazdálkodással foglalkozott. Édesanyja a gondos és szelídlelkű Weinhammer Terézia volt. Az egyszerű, de értelmes és mélyen vallásos szülők nagy gonddal nevelték népes családjukat. A legértékesebb kincs, amit a gyermek a szülői házból magával vihet az életbe: az őszinte vallásosság, embertársaink megbecsülése és a munka szeretete. A kis Tóni, ahogy hozzátartozói becézgették, mindezeket bőven magába szívta a szülői ház tiszta és erkölcsös környezetében. Később mint meglett férfi szívesen gondolt vissza a gyermekévekre. «Gyermekkorom feledhetetlen napjai, lelkem be sokszor tér hozzátok üdülésre ... Pedig nem ragyogó verőfény melengetett: korán, nagyon korán elszakadtam a szülői háztól; idegenek közé kerültem – és az édesanyát, a szülői ház éltető szeretetét nem pótolja többé semmi a világon.»[1]

Az elemi iskoláit szülőfalujában és Ipolyságon végezte. A falusi iskolában csak hiányos ismeretekre tehetett szert. E miatt fogta el a szorongás, amikor édesatyja az 1882. év szeptemberében Selmecbányára vitte, hogy itt beírassa a kir. kat. gimnázium első osztályába. A falusi fiúcska félénkségét egyéb körülmények is fokozták. «Az a sok könyv, amelyet a könyvesboltban vásároltunk, s amelyek közül alig biztatott egy is nagyobb örömökkel, nem olvasnivaló volt, hanem tantárgy valamennyi… A sok tanár, akik nem ismertek s akik előtt úgy állottam, ha véletlenül felszólítottak, mint vádlott a bírája előtt.. . Sok új dolog, amelyeket mind olyan alapra építettek, amely az én ismereteimből egészen hiányzott.»[2]

A félénk kis diáknak ez a szorongó érzése azonban csakhamar fölengedett. Szerencséjére olyan osztályfőnököt kapott, akire a legmelegebb hála és szeretet hangján tud csak visszaemlékezni, és mint istenáldotta embert emlegette később tanár korában. «Több, mint huszonöt év múlt el azóta s én még elevenen érzem ma is az ő hatását s szívének melege máig benne maradt szívemben.»[3] Scham-

bach – később Zsámboki – Gyula volt ez a derék osztályfőnöke. Két évig tanította, de ez az aránylag rövid idő jelentős hatással volt a kis diák fogékony lelkére.

Az egyik magyar órán meséket mondtak el a kis tanulók. A lecke meséin kívül más meséket is el lehetett mondani, ki mit tudott. «Én is meséltem – de valami eredetiség lehetett abban, amit mondtam, valószínűleg a kukoricafosztáskor szerzett mese-stílus szólamai, vagy talán az én rajongó szeretetem a mese iránt tükröződtek előadásomban – elég az hozzá, hogy nagyon megdicsért és azóta rajtam volt a szeme … Ez az eset fölkeltette ambíciómat, a magyar órákon a megbeszélések alkalmával élénken kezdtem szerepelni.»[4] Osztályfőnökükkel a kis diákok sokszor kijártak a szabadba, ahol többek között végigjátszottak Attila harcait. Egyik alkalommal a kis Czeczkó Aetius szerepét kapta. Ennek a feladatának kitűnően meg is felelt, mert megcáfolva a történelmet, tönkreverte Attila hadait. Kedvesen emlegeti volt tanárai között a komoly, kimért modorú, de azért derűs hittan tanárát, ellenben földrajz tanáráról azt írja, hogy ilyennek képzelte el kis esgével az oroszok hajdani uralkodóját, Rettenetes Iványt. Számtan tanárának kedvelt pedagógiai segédeszköze a nyakleves volt. «Nagyon fogyatékos számtani ismeretekkel kerültem az elsőbe, az első hetekben semmit sem értettem a számtani órák anyagából s így nem lehetett csodálni, hogy a számtan tanár élénk keze képzeletemben félelmes Damokles-kardként lebegett állandóan felettem».[5]

Mint diák sokat tanult, szabad óráiban pedig olvasott. Diákkori első olvasmányát, Defoe Robinsonját egy nagyétű barátjától úgy tudta megszerezni, hogy egyhavi kenyerét adta oda neki a legnagyobb örömmel. A háziasszony el is árulta a dolgot édesatyjának: «Sokat forgatja a könyveket, de nem azokat, amelyekből a leckét szokták föladni». Erre az árulkodásra kedvelt Robinsonját elzárták, és néhány hónapig még a színét sem látta. «Százszor nehezebben viseltem el ezt a keserűséget, mint az egyhónapi koplalást» – panaszolta később. Mint ötödikes diák öt tanulótársával Apolló-kör néven társaságot alapított kidolgozott szabályokkal. A társaság tagjai hetenként tartották gyűléseiket, a gyűlések lefolyásáról jegyzőkönyvet írtak, a megbírált verseket és egyéb dolgozatokat *Rózsabimbók* című kőnyomatos füzetben ki is adták. Értelmes és helyesen gondolkodó diákfőre vall az 1886/87. iskolai évben napvilágot látott Rózsabimbók c. gyűjteménynek a kis Czeczkótól származó előszava: «Van-e szebb, nemesebb gondolat, mint az, hogy hazánk zengő, minden kifejezésre alkalmas nyelvét műveljük? Van-e szebb eszme annál, hogy azon a nyelven akarunk beszélni, mellyel Petőfi, Kölcsey, Arany, Eötvös ragadták el nemzetünket? Majd később, a férfikor napjaiban lesz alkalom, lesz idő, midőn hálánkat nemcsak így, de nagyobb tettek véghezvitelével is megmutathatjuk». A nyomtatott betű varázsa már 1885-ben megfogta fiatal lelkét, amikor a Hasznos Mulattatóban megjelent az első verse. Az ötödikes diák *Az ifjú búcsúja* c. költeményét a *Selmecz és Vidéke* című újság szerkesztősége tartotta érdemesnek a lapban való közlésre. A következő évben ugyancsak Selmecen *Nefelejtsek* címen kerültek nyilvánosságra az Apolló-kör tagjainak irodalmi kísérletei. A hatodik osztály végén megszakadt a kör tagjait összekötő eszményi kapocs, mert a kör lelke, Prónai a lévai piarista gimnáziumba került, és itt végezte el a hetedik osztályt. Itteni magárahagyatottságának emlékét az Árvácskák c. költeményfüzére őrzi. Egyébként a nagy diák verseire már több helyről fölfigyeltek, s az *Októberben* és *Salamon halála* címűeket a főgimnázium önképzőkörének érdemkönyvébe való beírásra tartották érdemesnek. A lévai gimnázium önképző-

körének ünnepelt szavalója. A március 15-ére írt és nagy sikerrel elszavalt költeményét Bars vármegye hivatalos közlönye, a Léván megjelenő *Bars* c. újság is leközölte." Nem közönséges rímgyártóról, hanem lelkes és szépen bontakozó íróról tesznek tanúságot a költemény versszakai:

Meg tudunk mi lenni
Magunk erejéből,
Támadt elég nagyunk
Népünk kebeléből!
Nem rettent el minket
Veszély vagy baj . . . semmi!
Mert tudunk érezni,
Tudunk lelkesedni 1
Tudunk lelkesedni,
De tenni is fogunk;
**A* hazáért tenni!»
Ez leszen jelszavunk.
És ezen jelszóval
Győzünk bármily tusán,
Mert ez ott született
Márczius idusán.

A népiesség szellemét tükröző irodalom művelését már az Apolló-kör tagjai is célul tűzték ki maguk elé, és erről az elhatározásról Prónai sohasem feledkezett meg. A nép lelkivilágához legközelebb álló műfajok, a mese és legenda iránti vonzalmát minden szépirodalmi művében megtaláljuk. Már a kis diákban föl-fedezett mesélő kedv jelenik meg ismételten a nagy diák tollából kikerült néhány nagyobb elbeszélő költeményében, így a népmonda alapján készült *Agatha lelke* c. versében,[7] a három részből álló *Lucza kútja* c. népmondában,[8] a fordulatos és leleményes *Nagyapó* c. elbeszélésében.[9]

A Léván eltöltött egy év jelentős változást hozott Prónai életében. A szép és nemes iránt mindig fogékony lelkében felébredt jövő hivatásának gondolata. Egész egyéniségét az Isten, haza és a tudomány jelszava és ezek szolgálata járta át. A régebben már közzétett Nefelejtsek előszavában is ennek a hármas eszménynek szolgálatába szegődött, és most, amikor közelebbről megismerhette a piarista rendet, úgy látta, hogy ennek tagjaként szolgálhatja leghívebben magas eszményeit. Szíve sugallatának engedve a rendbe való fölvételre jelentkezett a rend vezetőségénél, és kérése meghallgatásra talált. Öröm és büszkeség töltötte el lelkét, amikor rágondolt jövő hivatására, és még a beöltözés előtt dalra nyíltak ajkai:

Most a jövőbe tekintek,
S megértem, mi vár rám:
Vallást hirdetni s tanítni
Mint szeressék szép hazám.[10]

Vallásos lelkének minden vágya teljesült, amikor 1889 augusztusában magára ölthette Kalazanci Szent József rendjének egyszerű öltönyét.

A szerzetesi próbaévet Vácott töltötte a rend novíciátusában. A szerzetesi önművelés és a szinte napi szükségletévé lett írogatás közt folytak le a próbaév napjai. Hivatása nem valami fiatalos fölbuzdulás volt, hanem komoly elhatározás, és ebben az elhatározásában a próbaév alatt lényegesen megerősödött. Hivatásához és rendjéhez való ragaszkodó szeretete tartalmas és értékes életének legszebb vonásává lett, s egyúttal gazdag forrásává későbbi irodalmi tevékenységének. Szabadabb perceiben papírra vetette élményeit, máskor latin klasszikusokból fordítgatott, vagy a rend alapítójának aranymondásait gyűjtögette és öltöztette zengő magyar sorokba. Kiváló képzettségű és tiszteletreméltó első szerzetes mesterei példája nyomán az egyetemes rend és a magyar piarista rendtartomány múltja is foglalkoztatta, és ennek az érdeklődésnek is meglett később az értékes irodalmi eredménye.

A próbaév leteltével Kecskemétre került. Itt fejezte be középiskolai tanulmányait. A próbaév alatt és Kecskeméten írt versikéit *Ibolyák* címen gyűjtögette össze, és a Rózsabimbókkal megindult sorozat negyedik köteteként tartotta számon. A béke, a sorsával való megelégedettség, az Isten- és hazaszeretet sugallták költeményeit. Néha-néha újraélte a kedves családi múltat, és ez is dalra serkentette. A «hírős város» nagy fiának, Katona Józsefnek emléke is megihlette, és *Katona József sírjánál* c. alkalmi versét szavalták el november 2-án a nagy költő sírjánál.[11]

Középiskolai tanulmányainak befejezése után Nyitrára került, ahol 1891-93-ban teológiai tanulmányokat végzett. Ezek alatt az évek alatt sem pihentette tollút. Vidéki újságokban és a fővárosi ifjúsági lapokban gyakran találkozunk Prónai nevével. (Kecskemét, Veszprémi Közlöny, Az Én Újságom, Magyar Gyermekvilág, Szépirodalmi Kert stb.) Nyitrai tartózkodása idején munkatársa volt a Nyitramegyei Szemlének is. A különböző helyeken megjelent alkotásai között akad néhány figyelemreméltó termék. Különösen *Júdás ihlete* c. legendája jólsikerült.[12] *A két czinkos* c. négy részből álló verses elbeszélése a Szent István-Társulat kiadásában megjelenő Népiratkák című sorozatban került az egyszerű nép kezébe. A szórakoztatás mellett nevelő célja is volt e munkának. A részeges ember szomorú sorsát és a javulás örvendetes következményeit tárta falusi olvasói elé. Az elbeszélés egyszerű nyelve egy-két helyen Arany Toldijának nyelvét juttatja az olvasó eszébe.

Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte el. Szaktárgyaiul a magyar és latin nyelvet választotta. Különösen a magyar irodalom múltja kötötte le érdeklődését. Nem csoda, hisz nagy mesterek, Beöthy Zsolt és Gyulai Pál előadásait hallgathatta. Mestereinek varázsa hozzákötötte a magyar irodalom múltjához, és a későbbi években sajátmaga is szorgalmas kutatójává és írójává lett irodalmunk történetének. Egyetemi hallgató korában, 1893. december 8-án tette le az ünnepélyes fogadalmat, s ezzel végleg Kalazanci Szent József munkásai közé szegődött. Egy évre rá, 1895. január 23-án Veszprémben áldozópappá szentelték. Egyetemi évei alatt szorgalmasan dolgozott, és vizsgáit a megfelelő időben szép sikerrel tette le. Mint szakvizsgás tanár kezdette meg a tanítást a budapesti piarista gimnáziumban, és tizenhat esztendeig volt itt a fővárosi ifjúságnak szelídlelkű, közkedvelt nevelője, és idővel a tanári testület legtekintélyesebb tagja. Tanársága első évében megszerezte a doktori címet és tanári oklevelét, s ezzel minden tanulmányi gondtól mentesen az iskolának és a tudomány művelésének szentelhette idejét. A fiatal tanár lelkületére *A kis Jézus* címen megjelent tizenkét vallásos költeménye derít némi fényt. Minden szépirodalmi művét valami gyermekded lelkület hatja át, és ez különös melegséggel árad az 1895. év karácsonyára megjelent költeményekből. Kisgyermekeknek karácsonyi ajándékul szánta a díszesen kiállított képeskönyvet. Újszerű volt korában e gyermekversek tárgya és felfogása. A gyermek Jézust mutatta be a Szent Család körében, ártatlan játékai, pajtásai, munkája és örömei közt. A versek szép nyelvükkel, finoman és természetesen csilingelő rímeikkel jól hozzá tudtak férkőzni a gyermekek lelkivilágához. Az ügyes tárgy választás is elősegítette ezt. Pósa Lajos gyermekversei mellett méltán figyelmet keltettek Prónai gyermekversei.

A keresetlen egyszerűség és a gyöngéd szeretet hangja csendül ki az 1899-ben megjelent *Kis barátaimnak* c. művéből. A kis kötetben hét verset és ugyanennyi prózában írt darabot találunk. A gyermek Jézusról, Krisztusról, király kisasszonyokról mesélő kedves elbeszélések és egyéb érdekes történetecskék mindmegannyi

jelei, mennyire együtt tudott érezni az író a zsengekorú gyermekekkel, kiknek művét ajándékozta. A mesék jobbára ismeretesek voltak Prónai műve megjelenése előtt is, de az ő kezében teljesen átalakultak. A rémisztő vonatkozások és az ártó hatalmak nem ijesztgetik a gyermeket Prónai meséiben. A kis olvasók nem akadtak vasorrú boszorkányokra, akik kemencében sütik meg a kicsikéket, sem más hátborzongató tettekre. Ezekben a mesékben mindig a jó, nemes és a szép győzedelmeskedik. Mindegyik elbeszélése valamire oktat. A koldus gólyák c. mese például megható módon példázza a jóban-rosszban való összetartást, vagy a Tapsi meg a Buksi nyúlfiak humoros története mosolyra derít, de közben az engedelmesség megbecsülésére tanít. Választékos magyar nyelven szólnak a kis történetek az apró olvasókhoz, és a mindig fölemelő tartalom mellett a szép magyar nyelv is belopódzik az olvasó gyermekek emlékezetébe.

Az alkalmi évfordulók gyakran megihlették Prónai költői lelkét. Amikor 1904-ben a Szeplőtelen fogantatás dogmája kihirdetésének ötvenéves évfordulóját ünnepelte a katolikus Egyház, a budapesti piarista gimnázium is ünnepélyt rendezett az örömünnep alkalmából. Az ünnepélynek legkimagaslóbb pontja Prónai *Nagyaszonyunk* c. melodrámája volt. A verses szöveg az ezeréves magyar Mária-tisztelet kimagasló jeleneteit örökítette meg, kezdve azon a jeleneten, amikor Szent István Szűz Máriának felajánlotta a magyar koronát. A szövegben elmondott eseményeket a gimnázium tanulói élőképsorozatban jelenítették meg. A bujdosó fejedelem, Rákóczi Ferenc hamvai leendő hazatérésének ünnepi hangulatában írta *Rákóczi zászlaja* c. melodráma szövegét, a zenei rész Szent-Gály Gyulától való. Műfordításai közül Assisi Szent Ferenc Naphimnuszának olaszból való fordítása érdemel említést.

A túlnyomóan leíró költemények mellett nagy kedvvel foglalkozott drámaírással. Az *Egri leány gyűrűje* c. történeti drámáját 1904-ben a Magyar Színházban elő is adták. Dugonics óta ő volt az első piarista, kinek színműve nyilvános színházban előadásra került. A három felvonásból álló dráma Eger várának 1552-i ostromáról szól. A történeti események közé szövődik Eger legszebb leányának, Kispéteri Annának és a derék vitéz hadnagynak, Pető Gáspárnak szerelme. A dráma lelke Anna, kinek gyűrűje az egyik játék alkalmával Gáspárhoz került zálogba. A leányt, mielőtt gyűrűjét kiváltaná, a törökök elrabolták. A harcias egri leányzó nem siránkozott a fogságban, hanem bátorságával és szépségével meghódolásra kényszerítette a kemény török vitézeket. Gáspár hadnagynak a szíve is sajgott Anna után, és egy alkalommal Pityke cigány segítségével meg is próbálkozott a kiszabadításával, vállalkozása azonban sikertelen maradt. Amikor azonban a vándor lantos, Tinódi hírül hozta a várbelieknek, hogy a török sereg általános csüggedése miatt az ellenség már csak egy rohamot indít a vár ellen, akkor magyar részről is megindult a támadás, és ennek az egriek győzelme lett az eredménye. Gáspár hadnagy kiszabadította kedvesét, majd elnyerte kezét.

Prónai az ifjúság számára rendezett színházi előadásra készítette ezt a drámáját. Az önfeláldozó hazaszeretet, a tiszta szerelem és a mély vallásosság egybefonódásának bemutatása volt a célja. Eddig Budapesten ilyen színmű nyilvános színházban nem került bemutatásra. Az úttörés nem is ízlett a baloldali sajtónak, és eléggé gúnyos hangon emlékezett meg az előadásról. A lapok komolyabbik része ellenben elismeréssel adózott a szerzőnek, és nemcsak a nevelői célzatot méltányolták, hanem a darab költői értékeit is. A szerencsésen megválasztott történeti események közé fonódó romantikus szerelmi történet és

Szent-Gály Gyulának ízlésesen összeállított zenéje sokban hozzájárult a dráma előadásának szép sikeréhez.

Kéziratban még három, teljesen kész drámáját olvashatjuk. Az *Arany legenda* című művében a középkor mélyen megrendítő legendáját, a szegény Henrikről szóló legendát dolgozta föl drámává Hartmann von Aue, de különösen az amerikai író, Longfellow ugyanilyen című műve nyomán. Az Arany legendánál jóval értékesebb drámája a szintén kéziratban maradt *Arany virág* c. négyfelvonásos mesedrámája. A mesejátékot 1905-ben írta, és Kun László szerezte hozzá a zenét. A drámát annakidején átadták Beöthy László színigazgatónak, aki előadásra el is fogadta, de eddig ismeretlen okok miatt elmaradt az előadása. A költői szépségekben bővelkedő mesedráma Fehér király leányának, Aranyvirágnak és Marci nevű kondás fiúból Márton királyfivá lett bátor vitéznek csodálatos történetét és a királyleánnyal való egybekelését meséli el. A szépséges királyleány kezét három királyfi is meg szerette volna szerezni, de mivel csak Marci tudott helyesen megfelelni a király kérdésére, a leány az ő felesége lett. A fiatal pár azonban nem sokáig lehetett boldog, mert a fiatal feleséget a tündérek elrabolták. A bánkódó férj felesége keresésére indult. Bolyongásai közben megfordult a Fekete király országában is, majd minden akadályt legyőzve Miska nevű vitéz szolgájával bejutott Tündérországba. A tündérek királynéja Tünde Ilona magának akarta megszerezni a fiatalság forrásában megszépült Márton királyfit, de minden törekvése hiábavaló volt. Márton királyfi bánatába belehalt. Később azonban új életre keltették, és az elvarázsolt Aranyvirágot is visszavarázsolták. A két fiatal lélek ismét egymásé lett, és hattyúktól vont kocsin hagyták el a tündérek bűvös országát.

A mesedrámát prózában írta meg, de szépszámmal található benne verses rész is. Ezek a lírai részletek Vörösmarty Csongor és Tünde c. mesedrámájának pompázó nyelvére emlékeztetnek. A magyar népmese kincses világából is bőven merített, és jól felhasználta a dráma megírásában. A dráma prózai szövegébe ékelt versek egy részét énekszövegként illesztette a cselekmény folyamába.

A mese világából a magyar faluba visz el a *Böske nótája* c. háromfelvonásos népszínműve. Hont megye egy falujában pereg le az eseménysorozat. Szereplői a magyar falu jólismert alakjai: Kelemen István, a jómódú falusi gazda, aki Rózsika lányát Pesten kisasszonynak neveltette. Az egyszerű szereplők között találjuk a koldusasszony árváját, Basket és mostohaanyját, Patakinét, majd jelentős szerephez jut Kelemen gazda aratója, Mihály bácsi és a marokszedő lányok.

A falusi nép köréből vett szereplők mellett az úri osztályt a falu gyengeerkölcsű jegyzője, Bihari Zsiga képviseli. A romlott jegyző meg akarta szöktetni a tapaszt alatlan Rózsikát. Erről azonban tudomást szerzett Böske, és tőle tudták meg a falusi lányok, akik az esetet nótába foglalták, és mint Böske nótáját dalolták el Rózsikáék ablaka alatt. Miután a nótát a jegy ő is meghallotta, kirohant a mezőre, és a Patakiné libáit legeltető Böskét kegyetlenül megverte, több kedves libáját pedig agyonverte. A szerencsétlen leányt Kelemen gazda szabadította ki veszedelmes helyzetéből. A jegyző azonban csakhamar alaposan megjárta. Sikkasztásért és zsarolásért csendőrkézre került. Böske egy derék szolgalegénynek lett a felesége, Rózsika pedig végleg megszabadult romlottéi kölcsű udvarlójától.

A dráma alakjai életszerűek. Kelemen István személyében a jómódú, de még

többre vágyó szorgalmas ember típusát rajzolta meg. Nincs megelégedve sorsával, hanem följebb szeretne jutni, s ezért leányát kiszakítva környezetéből Pesten neveltette, de ezzel egyúttal boldogtalanná is tette. A megtestesült gonoszságnak festette le a falu jegyzőjét. «Pénz, élvezet, mulatság, ez a fő, a többi mellékes» – adta ajkára egyik helyen. Egyébként a jegyző önmaga is belátta hibáit, de nem is gondolt arra, hogy jobb életet kezdjen. A falu egyszerű leányai egészségesek, jókedvűek. Ezek ajkán terem a magyar nóta, s így szemtanúi vagyunk a Böske nótája megszületésének. Egyébként Böske agyonsanyargatott és kiéheztetett árva. Mostoha körülményei között is állandóan dalol, valóságos nótafája a falunak. Patakiné kétszínű, sokat beszélő, szívtelen mostoha. Az arató Mihály bácsi jóképű magyar ember, aki nem jön zavarba, amikor gazdájukat az aratás befejezésekor üdvözölnie kell, hanem szép kerek beszéddel megadja módját a tisztességnek.

A színes és rikító magyarkodás hiányzik Prónai munkájából. Sokkal jobban ismerte a falu népét, semhogy beleesett volna a népszínműírók általános hibájába, akik csak «az irígylésreméltó falusi jólétet és a pompázó ruha viseletet» mutatták be szórakozni vágyó városi közönségünknek.

Irodalmi hagyatékában lapozgatva több drámához találunk még tervezetet, így többek között két történeti vígjáték megírását tervezte. Az egyiknek tárgyát Mátyás király korából vette, és *Bolond a trónúton* címen egyes részeket meg is írt belőle, a másik pedig az 1848-as szabadságharc idejében játszódott volna le. Igen nagy kár, hogy Prónai drámái közül csak egy került a nyilvánosság elé, mert a többi is, de különösen az Aranyvirág című mesedrámája és a Böske nótája című népszínműve a színpadon jól megállta volna a helyét.

* * *

Prónai ízig-vérig piarista lelkét nagyon érdekelte az egyetemes piarista rend múltja. Elsősorban arra a kevesektől vizsgált kérdésre akart feleletet kapni, vájjon milyen hely illeti meg Kalazanci Szent Józsefet a nevelés történetében, és mik voltak azok az eredeti és korát messze megelőző eszmék, amelyek a rend alapítóját a legnagyobb nevelők sorába állították. A kérdéssel való foglalkozás időszerűségét a piarista iskolanyitás háromszázéves évfordulója szolgáltatta (1897). Ebben az évben Rómában áttanulmányozta a rend alapítójának mintegy háromezer levelét és egyéb kézirati hagyatékát. A római anyaházon kívül más rendházakban is talált kisebbszámú levelet, és ezeket is átvizsgálta. Az olaszországi tanulmányút eredményeit *A piarista iskolák kezdete* c. művében tette közzé. Prónainak ez a műve a magyar pedagógiai irodalomban jelentős alkotás volt. Minthogy a rend alapítója semmiféle nevelési munkát nem írt, ezért a nevelés történetének magyar írói jóformán semmit sem tudtak nevelési gondolatairól. A keveseknek hozzáférhető levelek azonban szent emberre és nagy nevelőre vetítenek fényt. Ezek alapján állapította meg, hogy Kalazancius intézményei korában egyedülállóak voltak. Az életre való gyakorlatibb nevelésnek a rend alapítója volt az első kezdeményezője és az újkori népnevelésnek Pestalozzit és követőit jóval megelőző alakja.

A szent rendalapító lelkületéből minél többet igyekezett magáévá tenni. Ezt a lelkületet azonban nemcsak önmagában melengette, hanem tanítványai lelkébe is iparkodott átültetni. Ahol csak lehetett, mindenütt önérzetesen kidomborította a piarista nevelés jellegét. Ennek a célnak a szolgálatára szánta *A piarista deák kis kalauza* címen összeállított művét. A kis kalauz egy egész életre szándé-

kozott útmutatást adni a piarista iskolák padjaiban nevelkedő tanulóknak. A fenkölt szellemű bevezető után megismertette a diákokkal a rendalapító életét és a piaristák magyarországi múltját. E mellett bemutatta a jeles magyar piaristákat és a híresebb piarista tanítványokat. Prónainak életrevaló és egészen a mai napig fennmaradt kezdeményezését méltán köszönte meg az egyik levélíró a következő szavakkal: «Többet ér ez a kis füzet sok vaskos kötetnél s nevelő hatása is nagyobb és áldásosabb akárhány ifjúsági könyvtárnál».

* * *

Jelentős szerepet játszott Prónai a saját korában mint irodalomtörténetíró. Irodalomtörténetiről tevékenységének legtekintélyesebb része a piarista rend múltjával kapcsolatos. Nagyobbára a XVIII. század második felének ama területe volt kutatásainak tárgya, amelyhez mások csak nehezen férhettek volna hozzá. A piarista iskoladrámákról és a drámák művelődéstörténeti szerepéről sok érdekes adalékot kutatott föl a rendi levéltárakban. Úgy látszik, egyetemi mesterei hívták föl erre a figyelmét, mert doktori értekezése is már ebből a tárgykörből való. Ez az értekezése Simái Kristóf: Váratlan vendég és Mesterséges ravaszság c. drámái közötti kapcsolatot vizsgálta meg. Fölkutatta ezenkívül a két dráma forrását, és szemléletesen mutatta be a már világi színpad számára dolgozó Simái drámaírói műhelyét.

Színháztörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt figyelemreméltó tanulmánya *A piaristák színjátéka Pesten* c. műve. Erre vonatkozólag már Prónai előtt is sok dolgot felkutattak, de ő még jónéhány ismeretlen adatot talált, és ezek alapján írta meg a pesti piarista iskolával kapcsolatos 18. századi színjátszás múltját. Ez a múlt szinte egyidős a pesti rendház megalapításával. Felfedezése alapján tudjuk, hogy ez az iskolai színpad volt Pest városának első színpadja. Kutatásaival szemléletes képet nyújtott a kezdetleges színpad berendezéséről, életszerűen mutatta be a tanulók játékát, de megismertetett a drámaírók munkájával is. A munka függelékeként közölte a pesti piarista gimnáziumban előadott iskoladrámák és egyéb előadások jegyzékét és színlapjait, továbbá Benyák Bernát: *Megszégyenült irigység* c. iskoladrámáját.

Az iskoladrámák előadása nemcsak a tanulókat érdekelte, hanem valóságos társadalmi eseményszámba ment. A tanulók szülei mellett mások is szívesen végignézték egy-egy dráma előadását. E miatt ezeknek az előadásoknak jelentős volt a művelődéstörténeti szerepük. Ezt a kérdést helyezte egészen új megvilágításba a Békefi-Emlékkönyvben megjelent *Az iskolai színjáték a XVIII. század társadalmának életében* c. dolgozatában. A magyar színügy történeti fejlődéséről és rendjének jelentős művelődéstörténeti küldetéséről sok új szempontot tárt fel. A magyar színügy történetére vonatkozóan mint érdekes adalékot érdemes megemlíteni *Pest legrégibb színháza* c. az Életben megjelent írását.

A piarista iskoladrámákkal kapcsolatban Prónainak szép tervei voltak. Németh" Károly rendtársának hatékony közreműködésével összeállította A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670-1778-ig előadott drámák jegyzékét. Ezt a jegyzéket Prónai halála után Császár Elemér tette közzé az Irodalomtörténeti Közlemények 1915-i évfolyamában. A különböző rendházak házi könyvtáraiban kéziratban található iskoladrámák kiadására készült. A drámákat és rendtársainak egyéb irodalmi hagyatékát *Piarista Könyvtár* címen szándékozta egybegyűjteni. E szép tervek valóraváltását azonban korai halála megakadályozta.

Az előbbieknél nagyobb jelentőségű műve *Dugonics András életrajza* c. 1903-ban megjelent munkája. Az életrajz megírására a szegedi Dugonics Társaság pályatétele nyújtott alkalmat. A munka a Társaság és a szakkritika részéről egyformán szíves fogadtatásban részesült. A nemzeti felújulás legnépszerűbb írójának első komoly életíróját és elfogulatlan értékelőjét üdvözölte Prónai művében a kritika. A munka megírásához aránylag kevés feldolgozott anyaggal rendelkezett. Prónai előtt Karácsonyi Krizosztom írta meg röviden Dugonics életrajzát a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* c. kiadványa bevezető részében, drámaírói munkásságára pedig Heinrich Gusztáv és Bayer József kutatásai szolgáltattak kész anyagot. Hogy azonban teljes képet nyújthasson az íróról, ahhoz sok részletkutatásra volt szükség. Szorgalmas és kitartó munkával elvégezte ezt. Az adatok pontossága minden művének jellemző vonása, s ez az egyik tudományos erénye a Dugonicsról írt életrajznak is.

Prónai munkája elsősorban a még kevésbbé ismert részletek kidomborítására törekedett. Így többek között híres regényéről, az Etelkáról és regényeinek a történelemhez való viszonyáról rajzolt egészen újszerű képet. Dugonicscsal kapcsolatban a korrajz tágabb keretű megrajzolására és a magyaros iskola eléggé nem méltányolt érdemeinek kiemelésére is módot talált. «Az életrajz pontos, megbízható, elfogulatlan. Jól is van megírva. Egyszerűen, világosan, magyarul» – írta róla Császár Elemér.[13] A jól sikerült munka íróját a Dugonics Társaság 1200 K-val jutalmazta meg.

Az újabb történeti kutatás sok új adatot és szempontot hozott napfényre Dugonicscsal kapcsolatban. Regényeit összefüggésbe hozták a barokk regénnyel és az új humanizmussal, mások pedig a népiesség szempontjából helyezték eddig ismeretlen megvilágításba. Ezek a legfrissebb kutatási eredmények természetesen vagy teljesen hiányzanak Prónai művéből, vagy csak érintve vannak, és ennyiben az életrajz ma már több helyen kiegészítésre szorul. Hiánynak azonban csak ma érezzük ezeket, korában mindezekről senki sem tudott. Történeti szemmel mérlegelve az értékét, azt mondhatjuk: az íróinkról készült életrajzok sorában Prónai művét előkelő hely illeti meg.

Prónai érdeklődését azonban nemcsupán rendje múltjával összefüggő irodalomtörténeti kérdések kötötték le, hanem egyéb dolgokról is szívesen írogatott. *Futó csillagok* c. írói arcképsorozatában irodalmunk tíz, fiatalon elhunyt írójának jellemképét mutatta be az ifjúságnak (Ányos, Dayka, Szentjóbi Szabó, Kármán, Csokonai, Czakó, Petőfi, Kerényi, Tóth Ede és Reviczky). A kis jellemképek először egyenkint jelentek meg, mégpedig a Petőfiről szóló az Életben, a többi pedig a Magyar Szemlében, és csak később gyűjtötte össze egy kötetbe. «E lapokon korán elhunyt költőink kiválóbbjairól óhajtunk szólni; nem a krónikás hangján, hanem inkább szeretettel, mint ahogyan a kandalló mögé gyűlt család szokta emlegetni korán elhunytjait» – olvashatjuk a munka bevezető részében. A kedves és hangulatos stílusban megírt kis tanulmányok jól megfeleltek céljuknak.

Korában sokat vitatott kérdéshez szólt hozzá, amikor az Irodalomtörténet 1912-i évfolyamában kifejtette a Zrínyiász főgondolatáról vallott fölfogását. Az eposz alapeszméjének kettősségét először Prónai hangoztatta kellőképen, és észrevételei nyomán ment át ez a gondolat a köztudatba. Az Egyetemes Philologiai Közlönyben Széchy Mária és Wesselényi Ferenc közismert történetének egy latinnyelvű feldolgozását ismertette a *Murány ostroma latinul* c. írásában, a Századokban pedig *Mikes Kelemen mint aktor* c. cikkében a tizenhétéves Mikes egy

Kolozsvárott előadott iskola drámához fűződő színjátszásáról írt. A Rudolf-Emlékalbumban A szenvedő Jézus népmondáinkban való szereplését állította össze. Lévay József nyolcvanadik születésnapjára az Életben írt az agg költő egyéniségéről és költészetéről közvetlenhangú méltatást.

Irodalomtörténeti és rendtörténeti kérdésekben egyaránt támogatója és jóbarátja volt Prónainak rendtársa, Csaplár Benedek. Az iránta érzett háláját és kegyeletét rótta le, amikor a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi osztályában emlékbeszédet mondott róla. A nyomtatásban is nyilvánosságra került emlékbeszéd sok közvetlen vonást őrzött meg mesteréről. E mellett összeállította szerteágazó irodalmi munkásságát, és társadalmi téren szerzett érdemeit is helyesen méltányolta.

A régi mellett a napi irodalom is érdekelte. Elsősorban ifjúsági könyvekről írt. ismertetései és kritikái a Magyar Középiskola első évfolyamaiban jelentek meg, de egyéb lapokban is helyet kaptak ilyenfajta írásai. Mint jólismert irodalomtörténetíró került ismeretségbe Pintér Jenővel, aki akkor még mint vidéki tanár nagyobb könyvtáraktól távol valóságos száműzetésben írta első irodalomtörténetét. A munkát megjelenése után Prónai ismertette alapos körültekintéssel szintén a Magyar Középiskolában. Néhány ránkmaradt leveléből azt látjuk, hogy Prónai biztatása és buzdítása serkentette a mellőzés gondolatában gyötrődő és néha-néha e miatt munkakedvét vesztő Pintért a további munkára.

* * *

Prónai Antal működésének igazi élettere az iskola volt. Fiatal tanár korától állandóan foglalkoztatta a nevelés és tanítás fontosságának gondolata. Bátran szembefordult korának közfelfogásával, mely a minél több ismeret átadásában látta az iskola egyedüli célját, a nevelést ellenben figyelembe sem vette, vagy egyenesen szembehelyezkedett vele7 A korabeli középiskolai tanterv az általános műveltség elsajátítását tűzte ki mint eszményi célt az iskola elé, és a kor anyagias gondolkodásának megfelelően az iskolának ezt kellett szolgálnia minden eszközével. Az általános műveltség fogalmát senki sem határozta meg pontosan, és senkinek sem jutott eszébe, hogy megjelölje azokat a határpontokat, ahol ez a műveltség kezdődik és végződik. Sok mindent belemagyaráztak ebbe a tetszés szerint tágítható és szűkíthető általános meghatározásba, de csak kevesen gondoltak arra a ma már közkeletű tényre, hogy az általános műveltség fogalmából nem hiányozna tik a vallás-erkölcsös meggyőződésből fakadó világnézet sem. Prónai az 1902. évi Katolikus Nagygyűlés alkalmával Tankönyveink szelleméről[14] tartott előadásában kijelentette: «A mai középiskola csak tanít, de nem nevel, pedig az iskolának, ha hivatását igazán akarja teljesíteni, elsősorban derék embereket kell nevelnie, mert mindenekelőtt ezekre van szükségünk. A tapasztalat azt mutatja, hogy lehet valaki tudós vagy művész, akinek dicsőségét félvilág hirdeti, lehet lángész, a hódítás nagy sikereivel megkoszorúzva, s mégis lehet bűnökbe merült gyarló ember, a társadalomnak, az emberiségnek sokszor inkább romlására és a maga vesztére. Bukásában sem a tudomány, sem a lángész, sem a művészet nem tudja fenntartani, mert ettől csak egy óvja meg az embert: őszinte erkölcs és vallásos szív». Az iskola sok mindennel megtömte korában a tanulók fejét, de üresen hagyta a szívüket, és gyenge erkölcsi útravalóval bocsátotta az életbe. Ezt az égető hiányt látta meg igen jól Prónai, és megszüntetését a «vallás-erkölcsös nevelés és a keresztény morál» alapján nyugvó tanítástól várta.

Tisztán állott szemei előtt az iskolai munka minőségét alakító három tényező: a tanár lelkülete, a tanterv és a tankönyv szelleme. Az első kettőn egyelőre nem állt módjában változtatni, a tankönyvírás terén azonban rálépett az új útra. Azt tapasztalta, hogy a tankönyvek nagy részének nem célja a gondos nevelés, a gyermek jellemének és lelkivilágának fejlesztése, hanem legtöbbje közömbös a vallással szemben, valósággal felekezetnélküli: «Szól ez különösen a történelmi és magyar irodalmi tankönyveinkre, melyeknél legtöbb követelni valónk volna. Itt azt sem lehet mondani általában, hogy a közöny jellemzi őket, ezt felváltja igen jelentékeny részüknél a protestáns felfogás vagy a protestantizmusnak való feltétlen kedvezés. Némely történelmi tankönyv sokkal melegebben ír a protestantizmusról, mint a Megváltó születéséről s az első keresztényekről. A protestánsok merészen hirdetik tanaikat minden tárgyon keresztül, mi pedig alig merünk megszólalni igazunk védelmében. A reformáció történeti ismertetésénél általában csak a protestantizmus dicséretét zengik «az elernyedt, megromlott» katolicizmus rovására. Vájjon ki meri a protestantizmusnak hátrányaira is felhívni a figyelmet, ki meri hirdetni azokat a károkat, amelyeket a protestantizmusból eredő pártoskodás, gyűlölködés okozott az emberiségnek? Sokszor még katolikus iskoláinkban is csak előnyeit, dicsőségét ragyogtatják a protestantizmusnak. Ha ők fel tudják használni saját előnyükre a tankönyvek irányítását, mért ne tehetnők meg azt mi is?» Az említetteken kívül voltak még egyéb kifogásolható részletek és orvosolni való hiányok a korabeli történelmi tankönyvekben. Így többek között nem fordítottak kellő gondot az erkölcsi világrend uralmának bemutatására, és az írók nem ügyeltek eléggé a vallás tanainak, szertartásainak és az egyházi személyeknek tiszteletben tartására. Sokat hangoztatták a hazafiságot, de ritkán az erkölcsöt és az erényt, pedig ezek nélkül a hazafiság is csak üres szólam.

Teljesen kész és világos elgondolás élt a lelkében, amikor arra határozta magát, hogy jó és katolikus gondolkodásnak megfelelő tankönyveket nyújt a katolikus középiskolák ifjúságának. Elsősorban tankönyvei tették ismertté nevét országszerte. Nemcsak a gimnázium minden osztálya számára írt magyar tankönyvet, hanem a tanító-, tanítónőképző intézetek és a polgári iskolák számára is. A tankönyvek megírásánál elsősorban a nevelési célnak jól megfelelő olvasmányi anyag kiválasztására fordított nagy gondot. A tudós szárazságot és a fölöslegesen nehéz stílust kerülni igyekezett. Minden írásművét jellemző világosság, a gyermeki lélek fejlettségének megfelelő és könnyen tanulható nyelvi kifejezés tankönyveiben is benne van. Ezek az előnyök biztosították mintegy két évtizedre tankönyveinek életrevalóságát. Legtöbb tankönyvét egymaga írta, stilisztikai, poétikai és retorikai művét ellenben Bartha Józseffel együtt szerkesztette.

Prónai legtöbb tankönyve helyébe az általa hirdetett elvek még fokozottabb érvényesítésével készült új könyvek léptek, de az 1910-11-ben megjelent A magyar irodalom története című műve Sík Sándor, Alszeghy Zsolt és Brisits Frigyes átdolgozásában és kiegészítésben még ma is él. Prónai műve megjelenéséig a középiskolák nagy részében a protestáns Beöthy Zsolt irodalomtörténetét használták. Hogy ez a sok tekintetben kiváló munka nem mindenben felelt meg a katolikus középiskolák szellemének, azt az érdekeltek jól látták, de a helyzeten segíteni nem tudtak. Prónai előtt rendtársai közül is többen próbálkoztak a katolikus középiskoláknak megfelelő irodalomtörténet megírásával, de kevés eredménnyel. Végre neki sikerült olyan tankönyvet alkotnia, melyet bátran szembe lehetett állítani Beöthy tankönyvével, és bevezetésével nemcsak tudományos, hanem nevelési szem-

pontból is sokat nyertek a katolikus iskolák. A hivatalos körök nagy elismeréssel fogadták Prónai művét. Az egyik szempont, amit értékeltek a munkában, az volt, hogy alaposan megrostálta a tankönyvbe való írók számát. Csak a valóban nagyok kerültek a munkába, de azokat aztán alaposabban bemutatta. Az írók műveit világnézeti és erkölcsi szempontból is mérlegre tette. Ez volt a másik jelentős újítása. Tankönyvében nem zárkózott el a legújabb irodalom elől sem, hanem bátran és komoly tárgyilagossággal először igyekezett azt rendszerbe foglalni. Újszerűek voltak a könyvnek az írókról nyújtott jellemzései és esztétikai méltatásai. Különösen Gyulai Pál és Riedl Frigyes klasszikus meghatározásaiból került át sok a munkába és rajta keresztül a köztudatba. Habár Prónai műve elsősorban katolikus iskolák számára készült, mégis hiányzik belőle minden egyoldalúság. Hivatalos bírálója, Katona Lajos «meleg bensőséggel és eleven színezéssel is kitűnő» nyelve mellett a politikai és felekezeti kérdésekben páratlan és minden egyoldalúságtól óvakodó állásfoglalását emelte ki.

Külön figyelemreméltó az irodalomtörténet mellé szerkesztett olvasókönyve. A legfontosabb irodalmi munkákat háziolvasmánynak szánta, különösen a hosszabb műveket. De hogy szempontokat nyújtson a tanulónak az olvasáshoz, azért ezekről a munkákról könnyebb fejtegetéseket vett föl az olvasókönyvébe. Az otthoni olvasásra nem szánt alkotásokat igen jól összeválogatott szemelvények alapján igyekszik megismertetni a tanulóval. A lírai alkotások közül a legfontosabbak mind benne vannak az olvasókönyvben, és így a tanulónak és tanárnak bármikor rendelkezésére állnak.

Az irodalomtörténetben Prónai képeket is akart közölni, mégpedig az elméleti részben a nagyobb írók arcképét, az olvasókönyvben a nevezetesebb könyvek első kiadásának címlapját. A képek nagy mértékben emelték volna a könyv értékét, érdekességét és tetszetősségét. Úgylátszik, kiadói nehézségek miatt nem sikerült kedvelt gondolatát megvalósítania..

Az idő mutatta meg legjobban Prónai művének értékét. A katolikus középiskolák ifjúságának legnagyobb része immár három évtizede az ő művéből ismeri meg irodalmunk nagy alakjait, és örökértékű alkotásaikban rejlő erkölcsi, hazafias és művészi szellemet is Prónai Antal irodalomtörténete közvetítésével szívja magába. Nevelés szempontjából ez a tankönyv már eddig is derék hivatást teljesített.

Tankönyveivel kapcsolatban meg kell még emlékeznünk a középiskolai tanulók részére kiadott segédkönyveiről. A Bán Aladár gondozásában megjelenő *Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához* című sorozatban jól megírt bevezetés kíséretével bocsátotta közzé Dugonics András: *Etelka Karjelben* című drámáját. A Bartha József és Prónai Antal szerkesztésében megjelenő *Irodalomtörténeti olvasmányok* című vállalkozásban az előbbihez hasonló módon és célzattal Dugonics Etelkájából adott ki válogatott szemelvényeket. Az Új *szavalókönyv* című gyűjteményével elsősorban a tanuló ifjúságnak óhajtott szavalásra alkalmas költeményeket nyújtani, de kezére kívánt járni az iskolai ünnepélyek rendezőinek és az önképzőkörök vezetőinek is.

* * *

Szilárd katolikus meggyőződését és a katolikus vallás erkölcsi pillérein nyugvó pedagógiába vetett hitét nemcsak tankönyveiben, az iskola falai között hirdette, hanem a tanári közélet nyilvánossága előtt is. Az egyház- és vallásellenes áramlatok, a romboló nemzetközi szellem ebben a korban bomlasztóan hatott a tanárság köz-

szellemére és ezzel az iskolára. A keresztény hitükhöz hű és erkölcsi meggyőződésükben tántoríthatatlan nevelők közül Prónaival együtt sokan átérezték ezt, és a bajokon segíteni igyekeztek. A vallási és nemzeti érzést egyaránt pusztító erők ellensúlyozására alakították meg a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületet. Amikor ez az egyesület megalakult, alapítói jól tudták, hogy céljukat öntudatosan szerkesztett folyóirat nélkül elérni nem tudják. Olyan férfiakra volt tehát szükség, akik lelkük mélyén átérezték az ilyen lap szükségét és fontosságát, s készek voltak belevinni tartalmába tiszta meggyőződésüket és egész tudásukat. Életet kellett lehellni az egyesület működésébe, és lelkes gárdát toborozni a lap íróiból. Ennek az ügynek leglelkesebb mozgatója Prónai Antal volt. Jóbarátjával, Andor Józseffel karöltve indította meg 1908-ban a *Magyar Középiskola* című pedagógiai lapot tervszerű elgondolással és világos munkatervvel. Egy év múlva a szerkesztés gondja egymagára Prónaira hárult, és egészen az 1912. év végéig látta el ezt a feladatot. Ebben az évben rendtársai bizalma és elismerése rendi kormánytanácsossá választotta, a rend főnöke pedig titkárjává nevezte ki. Ekkor, mivel munkaerejét nem oszthatta meg a rendi ügyek és a lapszerkesztés gondjainak intézésével, nagynehezen megvált szerkesztői hivatásáról, és Friml Aladár barátjának adta azt át. Közreműködését azonban nem vonta meg a laptól, hanem még egy évig résztvett szellemi irányításában. Csak akkor kellett végleg otthagynia a szerkesztőséget, amikor a Katolikus Tanáregyesület másodelnökévé választották. Ezt a díszes helyet egyre gyengülő egészségi állapota miatt azonban már nem tudta elfoglalni.

A Magyar Középiskola és a katolikus pedagógia sokat köszönhet Prónainak. A folyóirat első számában közzétett beköszöntésben kitűzte az egyesületbe tömörült katolikus középiskolai tanárok elé a célt, amely felé törekedniök kell. Az eszmény pedig a következő volt: a középiskolának magyar nemzeti szelleműnek kell lennie, amely valláserkölcsi alapon álló művelt embereket nevel. Korában az általános közfelfogáson felülemelkedve a nevelést jelölte meg a jövő középiskola munkájának középpontjául. Szerkesztő utódja vallomása szerint nem törődve azzal, hogy az egyesületbe tartozó hívők között is akadt hitetlen, sőt akadt ellenség is, az elvhűség legkisebb sérelme nélkül kitartott a célkitűzés mellett: «Hitet akarunk tehát vinni az iskolába, mely hevít, mely az ifjú lelkeket oltóág gyanánt megnemesíti, hitet nemzetünk jövőjében s hitet a vallásnak semmivel sem pótolható igazságaiban . . . Ideálunk a testben, lélekben edzett ifjúság, a hazának igazi reménye: szemében az értelem sugarai, szívében a frisseség és akaraterő. De ezt az ifjúságot is jobban magunkhoz kell fűznünk: meg kell nyernünk, szívéhez férkőznünk; ha mi nem tesszük, alig kerül ki a kezeink közül, zsákmányul esik ellenségeinknek, akik hamarosan szívébe oltják azon elvek gyűlöletét, amelyek szeretetére mi nem oktattuk kellő erővel.»

A Magyar Középiskola Prónai elgondolásában mindenekelőtt a gyakorlati életet szolgálta. Mindaz, ami a magyar középiskolát, a tanárt és tanítványt érdekelte, helyet kapott lapjában. A középiskola ügyét szolgáló minden hozzászólást szívesen fogadott, de a torzsalkodást kizárta.

A lap gondos szerkesztésével sokat törődött. A szerkesztésben utódja, Friml Aladár szerint munkatársai mindenkor kellemes emlékeik közé fogják sorozni azokat az órákat, amikor meghívta őket szerzetesi otthonába, hogy tanulságos eszmecserében megvitassa velük a lap szellemi részét, és kiossza a szerepeket. «Ilyenkor láthattuk, mennyire szívéhez nőtt ez a folyóirat, figyelme mindenre kiterjedt, részletes kritika tárgyává tett minden közleményt.»[16] A gondos szerkesztés mellett a

higgadt komolyság jellemezte Prónai szerkesztői munkáját. A szelíd komolyság egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása volt, és ez visszatükröződött a Magyar Középiskola hangján. Szerénysége mögött azonban komoly tudás és alkotó munkakedv feszült, s amelynek nyomait a lap tartalmában szemlélhetjük. Ennek köszönhette, hogy nemcsak a katolikus, hanem az egyetemes magyar tanárság előtt is elismerést szerzett lapjának.

A szerkesztés gondjai mellett maga is írogatott a folyóiratba. Nem az elméleti, hanem a gyakorlati nevelésnek volt a híve. Folyóiratának is ilyen volt az iránya, és erről tanúskodnak a lapban megjelent cikkei. Nyitott szemmel járt az iskolában, és a kis tanulókkal való bíbelődés közben akadt az a gondolata, hogy elsős diákjairól az elsőéves tanár jellemrajzokat írjon, magatartásukból jövőjükre próbáljon következtetni. Amikor tanítványai már hosszabb ideje kint voltak az életben, újra elővette a megsárgult lapokat, és megvizsgálta, vájjon mennyire váltak be a jóslatok, és teljesültek-e a remények? Az iskolai megfigyelések számára lapjában külön rovatot nyitott, s ennek *Mi lesz tanítványainkból* című írása volt az első közleménye. Máskor *Egy ütés történetét* mondotta el drámai hangon. Emlékei gyakran visszavisszaszálltak gyermekkorába, és az elsősök nevelője a saját elsős diákkoráról mesélt el néhány érdekes élményt meleg és közvetlen hangon *Amikor én elsős voltam* című visszaemlékezésében. Az életszerű és novellisztikus modorban megírt cikkek a tanári önnevelést szándékozták szolgálni, és erre igen alkalmasak és időszerűek ma is.

Prónai írásaiban számos olyan gondolat és kezdeményezés található, melyek mint értékes újítások csak a legújabb korban mentek át a köztudatba. Ezek közé tartozik a magyar dolgozatokról vallott felfogása is. A száraz reprodukcióval megelégedő tételek szerinte nem felelnek meg a gyermek lelkivilágának, elnyomják alkotókedvét, és háttérbe szorítják egyénisége kibontakozását. Ezzel szemben az élményi dolgozatok jelentőségét hangsúlyozta. Hogy nagyobb nyomatékot adjon addig egészen szokatlan felfogásának, tanítványai élményi dolgozataiból tizenhatot bemutatott *A magyar gyakorlatok tételei* című cikkében.[16] Gondolatai azóta a hivatalos kiadványokban, többek között a gimnáziumok számára kiadott Részletes Utasításokban is helyet kaptak, és éppen ez mutatja legjobban korában egyedülálló sürgetéseinek helyességét.

A Magyar Középiskola megindulása idején a hivatalos tényezők is egyre jobban kezdték átérezni a valláserkölcsi nevelés nélkülözhetetlenségét. Többször szó esett erről a képviselőházban is, és az itt elhangzott véleménynyilvánításokban a Magyar Középiskolában hirdetett elveknek igazolását látta. De nemcsak ezt a jóleső elismerést fejtegette a *Középiskolai kérdések a képviselőházban* című közleményében, hanem megrajzolta néhány tömör sorban annak a nevelőnek az alakját, akinek a vallásos meggyőződést és a komoly hazafias elveket az iskolában éltetnie kell. «Már elmúlt az az idő – írja – amikor a tanár a katedrájáról pusztán tantárgyakat taníthat, a mai helyzet embert kíván, aki megérti korát, nem burkolódzik a terméketlen elméletek ködébe, hanem nyílt elmével és nyílt szívvel szent hivatást gyakorol; a mai tanárnak apostolnak kell lennie, hogy vezesse az ifjúságot a hasznos tudás felé, rá tudja nyomni az ifjú lélekre az elvek szentségét s meg tudja őrizni a rábízott ifjúságot a szeplőtelenség számára. Ez a jövő tanárgenerációjának föladata.»[17] Amikor szóbakerült a katolikus tanárképző felállításának gondolata, Prónai Antal tette le az első adományt az új intézmény otthonának felépítésére. Az intézmény ma Szent Gellért-kollégium néven ismeretes, és más nemes célt szolgál.

A Magyar Középiskola mellett a *Iuventus* című latinnyelvű ifjúsági folyóirat megindításának gondolata is Prónai agyában született meg. A századfordulón sokat vitatkoztak a latinnyelvi tanítás fokozatos hanyatlása miatt, és az okok után kutattak. Egyesek a rossz tankönyvekben találták meg a hibát, mások a módszert ostorozták, a tanulókról azonban egyformán megfeledkeztek. Prónai a tanulókra terelte a figyelmet, és a már régen megszokott dolgok helyett valami újat akart adni a tanulók kezébe. A klasszikus szövegek mellé a mindennapi eseményekről szóló kisebb latin olvasmányok, tréfák, megemlékezések stb. közlésével szándékozta a latin nyelvet közelebb hozni a diákok elhidegült értelméhez. Az érdekes tervet 1909-ben vetette föl[18] és ugyanezen év decemberében megjelent az első szám. A lap iránt csakhamar nemcsak az országban, hanem sok külföldi államban is élénk volt az érdeklődés. Jóformán minden európai államban olvasták a magyar diákok részére tervezett latinnyelvű lapot: a luventust. A lap megindítása óta már több mint három évtized telt el, és a folyóirat kiállotta e tekintélyes idő próbáját, mert még ma is él. Az első világháború alatt néhány évig szünetelt a megjelenése, de a békésebb idők beálltával újra fölelevenítették, és a jelen tanév elején lépett át a huszonhatodik évfolyamába. Nemcsak mint nevelési eszköz lett a Iuventus ismertté sokhelyütt, hanem művelődéstörténetünk is bővült egy érdekes adalékkal, a szerény diákújsággal, aminőt más nép eddig nem tudott fölmutatni.

A sokoldalú és minden téren hasznos és eredményekben gazdag munkája közben az 1913. év novemberében súlyos agybántalom támadta meg. Betegsége műtéti beavatkozást tett szükségessé. Szinte mozdulatlan tehetetlenségben és fájdalmas kínok közt eltelt hosszú hetek után Lajos öccse családi körében – ahová maga vágyódott – újra visszatért öntudata. A mindig tervező és szüntelenül dolgozó agy ismét szellemi táplálék után vágyott. A ház erkélyén fáradt teste gyönyörködött a tavaszi napsugárban, s közben folyóiratokat olvasgatott, sőt irodalmi kérdések is foglalkoztatták. Kedves lapja, a Magyar Középiskola után is érdeklődött, de olykor-olykor bús lemondás volt szavaiban, mert érezte, hogy ettől és más alkotásaitól is rövidesen meg kell válnia. Az első műtét csak átmenetileg segített súlyos baján, és agydaganata megújult. Régi fájdalmai újra visszatértek, sőt fokozódtak. Május elejétől teljes érzéketlenségben eszméletlenül feküdt. Súlyos állapotán a második műtét sem változtatott, hanem egészségi helyzete napról-napra rosszabbodott, és 1914. május 29-én 43 éves korában meghalt.

Prónai Antalban a magyar keresztény kultúra és a piarista rend korának egyik igen értékes munkását veszítette el férfikora derekán. A lankadatlan szorgalom és munkaszeretet, az eszményekért hevülő lelkület, a bensőséges és összhangzó lélek mindenki előtt vonzóvá varázsolta egyéniségét. Zsenge éveitől kezdve tudatosan készült tartalmas életművének megvalósítására. Munkásságának mozgató eszméje a valláserkölcsös nevelés szolgálata volt. E cél érdekében dolgozott egy évtizednél tovább magyar tankönyvein, nevelési irányú tanulmányai és lapszerkesztői tevékenysége is erre irányult. Egyéniségében szerencsés módon egyesült a *donum didadicum* és a *donum paedagogicum* isteni adománya. Ezt a csirát a hivatástudat felébredésétől rendje nagyjainak szellemében alakította és ápolta önmagában. A piarista szellemben gyökerező önnevelés sarkalta Kalazanci Szent József életének és nevelési rendszerének tanulmányozására. A rend alapítójának nemesveretű egyéniségéből sok vonást átmásolt önmagába. De nemcsak a rendi élet ősforrásából merített erő hangolta egyéniségét eszményi piaristává, hanem a rend magyarországi múltjának és a magyar művelődés terén szerzett érdemeinek alapos ismerete is öntudattal telítette minden ízében piarista lelkét. A magyar piaristák

múltjából merített irodalomtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányai mások előtt is közismertté akarták tenni rendjének történeti értékeit, és ezzel a céllal készült a magyar piarista rendtartomány történetének megírására.

Irodalmi tevékenységével Prónai nem távolodott el az iskolától és a tanári hivatástól, hanem még jobban fokozta tanári értékét. írásaiban lefektetett rendszerét az iskolában váltotta valóvá. A szelídlelkű és lelke mélyéig nyílt szerzetes a nevelésnek igazi művésze volt. A gimnázium első osztályában volt főnökéről, az «istenáldotta tanárról» írva, saját magát is megjellemezte. «Tanító és nevelő volt ő a szó legnemesebb értelmében, akinek az iskola volt a levegője, ahol szeretett lenni, dolgozni, vesződni, akinek öröme telt a gyerekben, le tudott hozzá ereszkedni, hogy magához emelje, aki elnéző volt gyengeség nélkül és szigorú, – de szeretettel.»[18] Schütz Antal mint tanártársa írta róla: «Nevelői tevékenysége előkelő fejezet a pesti piarista gimnázium történetében.[20]

A magyar pedagógiai irodalom terén kifejtett működését becsülte meg a Magyar Paedagogiai Társaság, amikor 1912-ben meghívta rendes tagjai közé. Szellemi kiválóságát korának katolikus vezéregyéniségei is számontartották. Prohászka Ottokár mint a Katolikus Kör elnöke Prónai közreműködésével és tanácsaival akart lelket verni a Körben rendezendő felolvasásokba. A Magyar Kultúra megindulása előtt Bangha Béla is munkatársnak hívta meg. A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtár-bizottsága a nagyszabásúnak tervezett vállalkozáshoz szintén közreműködését kérte. A Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya már 1900-ban tagjai közé választotta.

Nemes emberi és papi lelkületét rendtársai is megbecsülték. Mint rendtárs csendes és barátságos, szolgálatkész és nemeslelkű volt, kinek nem voltak ellenségei, csak barátai és tisztelői. «Csak rá kellett tekintened szép magas alakjára, szelíd arcára, mély értelmet tükröző homlokára, jóságos, méla szemeire, melyekből a hűség és barátság melege fénylett és rögtön megértetted, hogy olyan egyéniséggel állasz szemben, kiből rajongás árad a jó Isten, kötelességei és tanítványai iránt, rendje, társai és szűkebb családja iránt pedig a szeretet.» Ezekkel a szép szavakkal jellemezte őt halála után házfőnöke. Rendjében szép jövő várt volna rá, ha korán nem kellett volna elköltöznie az örökkévalóságba. A piarista rend nagy szerzetes elődei, Horányi Elek, Simái Kristóf, Dugonics András és Csaplár Benedek szellemének örökösét és hagyományaiknak folytatóját tiszteli benne.

Prónai családi neve Czeczkó volt, és csak később változtatta nevét Prónaira. A régi nemesi eredetű család Prónáról került Hont megyébe. Több Írásánál Antal Benedek és Bors álnevet használta. Kisebb cikkei P. A., p. a. és ab. aláírással jelentek meg.

[1] Apró megfigyelések az iskolában. Magyar Középiskola. 1908. 368. 1.
[2] U. o. 368-69. 11.
[3] U. o. 369. 1.
[4] U. o. 368-69. 11.
[5] U. o. 371. 1.
[6] Bars 1889. március 17.
[7] Ifjúsá'g Lapja 1889. május 2.
[8] U. o. 1889. június 3.
[9] U. o. 1889. június 25.
[10] Bars 1889. október 20. Beteljesült remények. Lissó, 1889. július *5.*

[11] Kecskemét 1890. november 16.
[12] Veszprémi Közlöny 1892. április 17.
[13] Egyetemes Phil. Közlöny 1904. 54. 1.
[14] Magyar Állam 1902. október 25-26.
[15] Magyar Középiskola 1914. 322 l.
[16] U. o. 1908. 419. 1.
[17] U. o. 340. 1.
[18] U. o. 1909. 527. és 590. II.
[19] U. o. 1908. 369. 1.
[20]Alkotmány 1914. máj. 30.

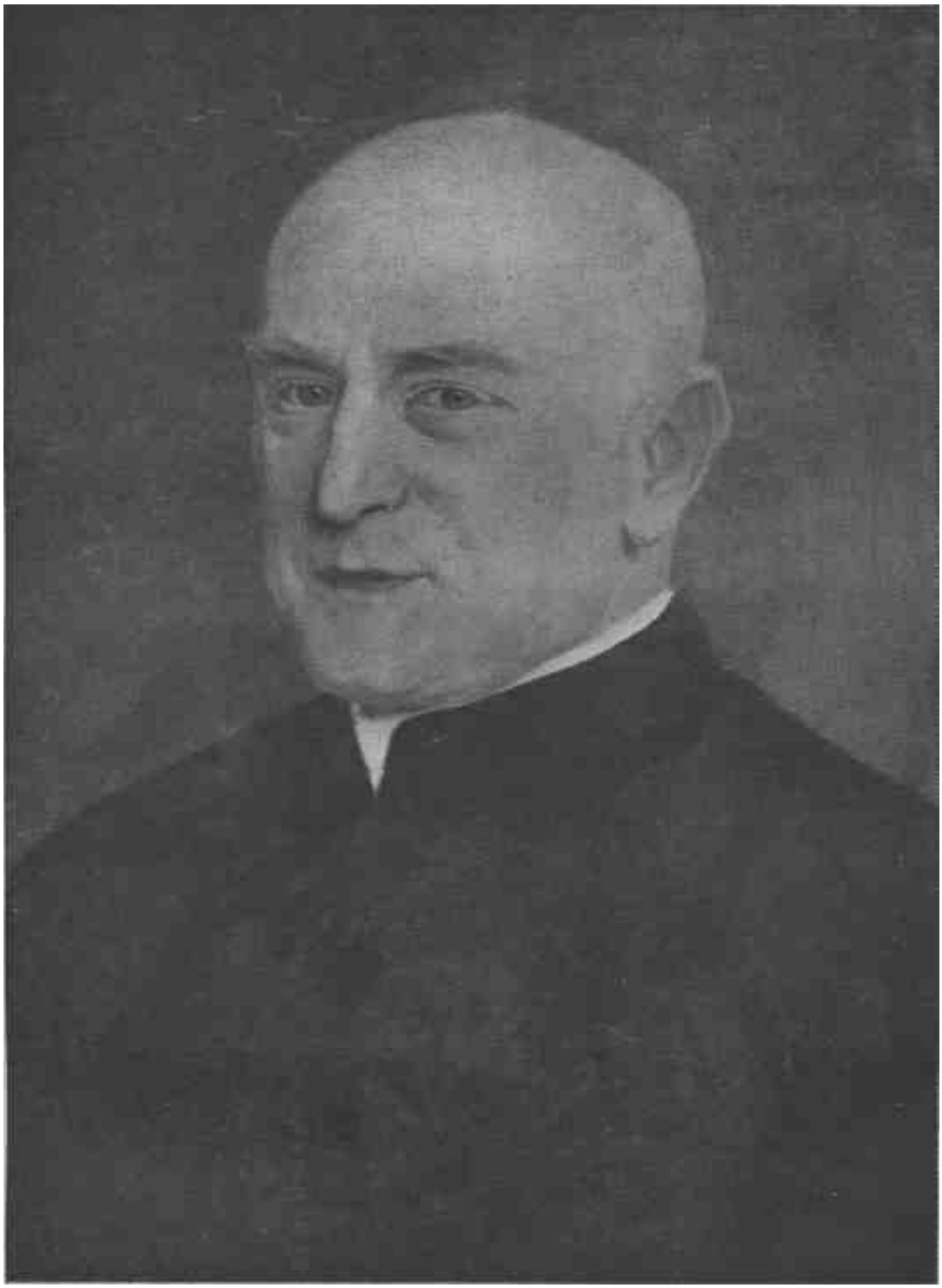

Agárdi László:

PERÉNYIJÓZSEF

(1875-1938.)

1.

A magyar irodalomtörténetírás egyik szerény, szorgalmas, sokoldalú és termékeny művelője volt. Folytatója annak a szerzetesi szellemnek, amely életét a szorosan vett kötelességteljesítés és a szórakozásszámba menő tudományos foglalkozás között osztotta meg. Idejének javarészét a hivatásul választott iskolai munka foglalta le, e mellett azonban mindig talált módot és alkalmat magasabb és szélesebb látókört jelentő foglalkozások, sőt baráti társaság számára is. Lelke követelésének engedett, mikor egyrészt a múltba fordult, és az ott található és a közönség előtt kevéssé ismert írói alkotásokat tett kora olvasói számára hozzáférhetőkké, vagy már-már elfeledett írókat magyarázott és méltatott, vagy pedig ismert vidéki írók és költők emlékezetének megőrzését célozta. Fiatal korától gyűjtött adatokat, tervezett összefoglaló nagy munkákat, sajnos, ezeknek inkább csak részleteit sikerült elkészítenie. Sok alkotása között több ilyen munkája így is nagy szellemi haszonnal olvasható.

Ki gondolta volna, hogy ez a gazdag írói termés attól az eleveneszű és mozgású fiútól származik majd, aki 1875. augusztus 25-én született Budapesten? A csehországi Kuttenbergből származó édesapa és a felsőmagyarországi eredetű édesanya bizonyára legkevésbbe. A hatvan éves korában házasodó özvegyember három év múlva meghalt, és két fiúgyermeke az édesanya gondozására maradt. Az idősebbik, József, a csintalanabb, kalandkedvelő, pajtáskodó. Az Alsódunasor-utcában levő családi ház nem egyszer volt tanúja a komoly intelmeknek, amelyek apró verekedéseit, az elhagyott háztelkeken folytatott kóborlásait és ablakbetörésekkel járó csínjait iparkodtak megfékezni. Mentséget mindig talált, és elemi iskolai tanítóit kielégítette szorgalma és tehetsége.

Komolyabbá akkor vált, amikor a piaristák gimnáziumába került. Itt könnyen győzte le német anyanyelvének hátrányait, alkalmazkodó lett, és a hatodik osztály elvégzése után felvételét kérte a piarista rendbe. Mint növendék Kecskeméten szerzett érettségit, Nyitrán folytatott két évig teológiai tanulmányokat, és Kolozsvárt hallgatta az egyetemet. Itt szerzett doktori fokozatot és tanári oklevelet. Nyitrán kezdett különösebben érdeklődni az irodalom iránt, és ez egész életén át végigkísérte.

Az irodalom kedvelésével függött össze könyvgyűjtő buzgósága. Élete végére annyi könyve volt, hogy szobájának három oldala a mennyezetig megtelt könyvekkel, de az asztalokra és a székekre is jutott belőlük. Nemcsak régi és új írók szerepeltek a szerzők között, hanem kéziratok és folyóiratokból, újságokból megőrzött cikkek is. Élete vége felé főleg színműveket gyűjtött, és az újabb magyar drámairodalomban igen nagy jártasságra tett szert. A könyvek mellett nagy kedvelője volt a zenének. Fiatal korában több hangszeren tanult meg játszani; pompásan orgonált, de inkább írogatással foglalkozott, mint zenével. Ezt elméletileg és történeti fejlődésében is iparkodott megismerni úgy, hogy ezen a téren való

jártassága vetekedett irodalmi ismereteivel. Szeretett olvasni, akart és tudott írni, s ezek mellett gyönyörködött a zene szépségében. Mint tanár magyar és német szaktárgyai mellett szívesen tanított éneket, zenét és más tárgyakat is. Sokoldalú ember volt az iskolában, akárcsak az irodalomtörténetírás terén. Vidéken újságszerkesztéssel bízták meg, és mindenütt szívesen látták őt cikkeivel mint munkatársat.

Nemcsak a szellemi foglalkozásokat kedvelte, hanem a barátkozást is. Nehéz megfejteni, mikor olvasott és dolgozott, mert mindenütt és mindig szívesen kereste a társaságot, s ennek körében gyakran időzött. Mint embernek a jóbarátok tömege volt az igazi eleme; itt volt közvetlen és jókedvű, szelleme itt sziporkázott legelragadóbban, tréfái itt érvényesültek valójában. Az elevenség és közlékenység, amelyet tanulmányai lefojtottak, társaságban elemi kitörés módjára keresett alkalmat a megnyilatkozásra és az emberek jókedvű szórakoztatására. Szellemes megjegyzések, tréfák, mulattató történetek feltálalásában páratlan könnyedséggel tudta szolgálni a szórakoztatást és mulattatást. Egy szó, egy mozdulat, rövid történet mint a villám azonnal fellobbantotta értelmét, és a találó visszavágás, párhuzam, anekdota csaknem felülmúlhatatlan éllel, természetességgel és elevenséggel előadva számára mindig biztosította a sikert. Emlékezete csaknem kimeríthetetlen volt; nemcsak a hallottakat tudta megőrizni, hanem maga teljes becsvággyal iparkodott újat, szellemeset, meglepőt és ellenállhatatlan hatásút alkotni. Ezen a téren páratlannak mutatkozott, és olykor valósággal félelmetes hatást keltett. Szórakoztatási törekvése ugyanis néha szatirikus fulánkkal egyesült.

Több helyen működött mint tanár, s mindenütt dolgozott az iskolában, az irodalom terén, és szórakozott embertársai között. Talán ez magyarázza, hogy régebben élt rendtársai műveinek ismertetése mellett legtöbbször helyi témák érdekelték, és annak a városnak íróját, költőjét, irodalmi emlékét dolgozta fel vagy adta ki, ahol éppen tartózkodott. E tekintetben fölötte érdekes a hely és írói működése között mutatkozó kapcsolat. Mintha csak társasága irányította volna figyelmét témáira; ezeket a közvetlen közelből szerezte. Mikor tehát írt, elsősorban helyi igényeket iparkodott szolgálni, de e mellett természetesen az irodalom általános követelményeit is törekedett kielégíteni. Ez a jellegzetesség legtöbb alkotásán megvan. Sátoraljaújhely (1895/6 és 1902/3-1906/7), Nagykanizsa (1896/7-1901/2), Veszprém (1907/8-1914/5), Kolozsvár (1915/6-1920/1) Budapest (1921/2-1938) azok a városok, ahol működött, és ezekhez fűződő irodalmi alkotások jelzik írói munkálkodását. Ez meglehetősen sokoldalú. Vannak kiadványai; tudományos munkái; piaristák és világi írók és költők ismertetései és életrajzai s egyéb művei. Mindenütt készségesen állott a hozzáközeledők rendelkezésére, és ha valamibe belekezdett, azt fáradhatatlan levelezéssel, kutatással, adatszerzéssel iparkodott tökéletesen megalkotni. Több műve e miatt végleges irodalmi értékelés.

2.

Perényi József érdeklődése az irodalom termékei és írói alkotások létesítése iránt korán jelentkezett. Bátor kézzel nyúlt régebbi és újabb, értékes és kevésbbé jelentékeny, tudományos és szépirodalmi művek után. Kiadásukkal egyrészt megmentette őket az elkallódástól, másrészt a maga korának irodalmi alkotások iránt érdeklődő embereit többé-kevésbbé ritkaságszámba menő munkákkal vagy emlékekkel örvendeztette meg. Nem annyira tudatos eljárás irányította ebben a tevékenységében, mint inkább a tartózkodási helyén folytatott régi írások után való kutatásai vagy a törekvés, hogy a másoktól felajánlott és megújítást érdemlő műveket megmentse.

Sokféle tárgykörbe tartoznak ezek a kiadványok. Többször inkább a fiata-

los lelkesedés vezette 6t e tevékenységében, mint a mű értéke. Éppen ezért változatos tartalmuk mellett olykor csekély jelentőségűek a tőle kiadott művek, így előszóval látta el Höllrigl Ferenc Tompa Mihály: Szécsi Máriájának német fordítását; életrajzi bevezetéssel adta ki Hám Sándor rendtársa költeményeit. Mind a két kiadás ifjú buzgóságát mutatja. Sátoraljaújhelyt jutott Szemere Miklós költő irodalmi hagyatékához. Ennek alapján nemcsak életrajzát írta meg, hanem nagy műgonddal végigtanulmányozta a főleg irodalmi vonatkozású levelezést, és két kiadványban tette közzé a költőnek Tompa Mihállyal folytatott levélváltását és azokat a leveleket, amelyeket hat író, költő vagy politikus kortársa intézett hozzá. Jegyzetekkel adta közre Benyák Bernát piarista 1768-ból származó leíró versét Veszprém városának nyájas leírása címen a kegyesrend középponti levéltárában található kéziratkötetből. Kegyeletes gondosság vezette Dugonics András Tudákosságának és Trinummusának sajtó alá való rendezésében. Élete végén is vállalkozott ilyen munkára, így jelent meg tőle részletes bevezetéssel a Magyar Irodalmi Ritkaságok egyik számaként Benyák Bernát: Joas című piarista iskoladrámája 1770-ből. Majd a Tragor Ignác szerkesztette Váci Könyvek sorozatában adott ki Két népies bohózatot a XVIII. századból. 1922-ben is írt ezekről, mint Hagymási Imre piarista alkotásairól. Ezek a kiadások, a hozzájuk írt bevezetések és magyarázatok az irodalom iránt való lelkesedésről, minden írói alkotás megbecsüléséről és közzétételükkel a magyar irodalom ügyének való használniakarásról tanúskodnak. Szinte Kazinczyféle lelkesedés hatotta át a kiadót, pedig nem egy a feledésből való kiemelést vagy elkallódástól való megmentést jelent csupán. Kezdetben írói lendület, később a magyar irodalmi termékek megbecsülése vezette ilyenirányú tevékenységében. Ebből a szemszögből tekintve szolgálatot tett velük az irodalomnak mint anyaggyüjtö és megtartó. A magyar lélek ezért mindig hálás lehet iránta.

3.

Aki nagy szeretettel és lelkesedéssel foglalkozott írói alkotások közzétételével, az tudományos téren is rajta volt, hogy mint tanár tudásának bőségéből mennél többet juttasson tanítványainak. A maga korának pedagógiai gyakorlata szerint tudományos műveiben inkább adatokat iparkodott szolgáltatni, mint művészi feldolgozással a kedélyt is foglalkoztatni. Ebbe a csoportba tartozó munkái kora tudományos szellemének tükröztetői. Ilyenek különösen tankönyvei és a magyar irodalomtörténet megismerését elősegítő összefoglalásai. Rendszeres iskolai könyvet a német nyelv elsajátítása céljából készített, míg a magyar irodalom megismerését irodalomtörténeti vázlattal, repertóriummal és kronológiával szolgálta. Valójában mind a három munkája ú. n. segédeszköz. Megjelenésük idején az efféle könyvek széltében használatban voltak; az a tanuló vehette hasznukat, aki az irodalmi alkotásokat vagy legalább az olvasókönyvet is ismerte.

Az igazi tudományos irodalom művelését már korán megkezdte. 1901-ben adta ki Irodalomtörténetírásunk első munkásai. (Adatgyűjtők.) című értekezését. Ez a mű az első irodalmi rendszerezők ismertetése, akik irodalomtörténetünk alapját vetették meg. Széles alapon kezdett és ugyanígy folytatott munka, amely a XIX. század elejéig viszi témáját. Mindenki említést nyer benne kritikai megjegyzésekkel kísérve, aki az irodalomtörténeti anyaggyűjtés terén egyáltalán számbajöhet. A kéziratos és latin s német nyelvű műveket is felemlíti. Nem rendszeres és tudományos feldolgozásnak ezek a művek, inkább csak anyaggyüj temények. Közöttük méltó helyet juttat a vezérszerepet vivő piarista Horányi Eleknek.

A később keletkezett összefoglaló munkák nagy hasznát vették és kiaknázták ez adatgyűjtőket, de nem kevés az érdeme az őket méltató Perényinek sem.

Van tudományos munkája, amely magas színvonalon ismerteti egy erdélyi irodalmi társaság keletkezését, működését és az ezzel összefüggő adatokat *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága* címen. Ez a munka 1918-ban jelent meg, és mindazt felöleli, amit lelkes erdélyiek terveztek, tettek és alkottak a magyar nyelv művelése érdekében az 1790-es években. Nem ő dolgozta fel elsőnek ennek az erdélyi akadémiának történetét, nemes lelkek törekvését, az alapítás és működés akadályait, a szellemi és anyagi eszközök hiányát, de ez adja nagy részletességgel mindazt, ami a társaság alapításától kezdve megszűnéséig az irodalommal kapcsolatban van. E munka a M. T. Akadémia első osztályának határozatából jelent meg. Ez a tény is bizonyítja, hogy kívánatos volt a részletmunkák összefoglalása, és ez főleg a történeti részben sikerült is a szerzőnek. Az eredeti kéziratok alapján készült mű a téma teljes és kimerítő feldolgozása.

Ebbe a csoportba tartozik az az értekezés, amely *A Boldogasszony Anyánk kora és szerzője* címet viseli. Az itt jelzett két adatra keresett és adott feleletet. A magyar vallásos líra terén való nagy jártassággal vizsgálatba vett minden régi imakönyvet és énekgyűjteményt, amely e kérdés eldöntésénél számbajöhet. Széleskörű történeti és filológiai megalapozás után Szentmihályi Mihály egri kanonok 1797-ben megjelent Egyházi énekeskönyvében talált rá a szép vallásos és hazafias ének egy változatára. Azonban az értekezés megírása óta előkerült egy régi egyházi énekgyűjtemény: a Szoszna Demeter-féle kéziratos könyv a pannonhalmi könyvtárból. Ebből új adatként megállapítható, hogy ebben fordul elő ennek az egyházi éneknek első ismert kézirata, s az 1714-15. évek körül keletkezett. Szerzője ismeretlen. Ez a korábbi évszám azonban nem csökkenti a tudományos készültséggel írt kutató és oknyomozó, bár tévedéseket is tartalmazó értekezés becsét.

4.

Bárhol folytatta tevékenységét, az irodalommal foglalkozó szerzetestanárnak mindenütt hallania kellett a XVIII. század végén és a XIX. század első felében élő és irodalmi működést magyar nyelven folytató elődeiről. A sokkal nagyobb számban latinul író tudományos és költő-alkotókról sohasem vett tudomást. Rendtársai közül főleg azok keltették fel figyelmét, akik költeményeket írtak s még inkább, akik a magyar nyelvű színműirodalmat megindították. Nagy szerzeteselődje, Dugonics András, különösen érdekelte s mellette az iskoladrámák egyik-másik művelője, majd szónokias drámák szerzője foglalkoztatta írói becsvágyát. Tudta, hogy ezek a rendtársai mint költők nem jelentékenyek; mint színműírók vagy kiadók sikereket értek el, és éppen ezért tette tanulmány tárgyává műveiket. Nagy irodalmi készültséggel vette sorra Katona Dénest, az époszírót; Endrődy Jánost, a költőt, bölcselőt, iskolai dráma szerzőjét; Dugonics Andrást, mint színművek alkotóját; s végül Horváth Cyrillt, több színdarab íróját.

Hozzáértéssel és hideg értelemmel foglalkozott a költőkkel. Elsőnek Katona Dénes életét és munkásságát választotta tárgyul (1782-1874), aki Sátoraljaújhelyt fejezte be életét. Halála évében került ki a nyomdából terjedelmes eposza, de az agg piarista nem érte meg műve megjelenését. Egyébként alkalmi költő is volt, s magyar és latin nyelven csak úgy ontotta a klasszikus formájú költeményeket. Ezek között különböző értékűek vannak, s életírója többet közöl belőlük szemelvényekben. A klasszikus irodalom minden jellemző vonása csaknem túlzó mértékben mutatkozik e versekben, sajnos, magyar vonatkozások nélkül. Virág és

Berzsenyi fellépésével az ilyen költemények jogosultsága megszűnt. Így vagyunk epikai alkotásával is, de ennek már eredendő hibái vannak. Címe: *Első magyar király Ázsiában. Igaz történetekre alapított hősi költemény.* 24 ének. Ismertetője teljes irodalmi készültséggel mutat rá az époszköltészet fejlődésére, részletesen adja a mű tartalmát, és állapítja meg értékét. Ennek lényege, hogy Katona Dénes inkább alkalmi költő, mint époszíró. Epikus alkotása teljesen nélkülözi azokat a lelki elemeket, amelyek a költő jellemzői. Feltünteti tevékenységét az indigó termesztés terén is, de ez kudarccal járt. Működése nem jelent értékgyarapodást a magyar irodalomban, de kegyeletes vállalkozás volt emlékének feltámasztása és megőrzése.

Két munkát írt Endrődy János piarista rendtársáról (1756-1824). Az egyikben a maga korában neves tanárnak, nevelőnek, tábori papnak, költőnek, bölcseletírónak és színműkiadónak életrajzát adta. Sokoldalú működésének Perényi József szorgalmas kutatással és tárgyilagos méltatással állított emléket. Róla csak irodalomtörténeti monográfiák emlékeznek meg, pedig lelkes hazaszeretete miatt megérdemli neve szélesebb körben való fenntartását. Őt is, mint annyi kortársát fajának megbecsülése, hazája iránt való önzetlen szolgálatkészsége tette íróvá. Költeményei 1798-ban jelentek meg s általában tanító irányú, feddő versek. Aranyperecek címen írt egy színdarabot, de ez jelentéktelen. Annál kiválóbb mint kiadó. *A magyar játékszín* négy kötetében 14 színdarabot jelentetett meg, és ezzel valóban korszükségletet elégített ki 1792-3-ban. E mellett jelentős mint bölcseletíró.!Perényi másik munkája: *Endrődy János eudaemonistikus bölcselete* címen ismerteti alapos tájékozottsággal és részletességgel. Az emberek boldogsága című háromkötetes művében Endrődy a boldogság lényegével foglalkozik. «Az igazi boldogság a magával és a sorsával való megelégedés és az ebből származó öröm.» Műve az első rendszeres erkölcsbölcseleti munka magyar nyelven; benne önállóan és színvonalon szólal meg egy sok tapasztalattal rendelkező gondolkodó.

Minden kegyelet mellett nagy elfogulatlansággal ismerjük meg *Dugonics András színműveit* az ugyanilyen címet viselő munkában (1740-1818). Perényi tárgyilagosságára ez a tanulmány különösen jellemző. Kellő alapvetés, történeti tájékoztatás, a kor társadalmi és irodalmi, továbbá politikai viszonyainak alapján foglalkozik Dugonics színműírói tevékenységével, és így vonja le a régebben még nem érvényesülő esztétikai ítéleteket. Ügyesen állapítja meg, hogy Dugonics regényeinek és színműveinek hatása a történeti tárgyakban és kora nemzeti érzésében rejlik. Ezek miatt művei ma csak irodalomtörténeti jelentőségűek. Ebben a korban a drámaírást az iskolai drámák tették lehetővé, és Dugonics színművei átmenetet alkotnak ezektől az igazi, művészi színdarabokhoz. Hat színművet írt, s közülük egy sem eredeti tárgyú. Az irodalmi kutatás most már ismeri forrásaikat, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a maga korának közönsége lelkesen fogadta darabjait, különösen Bátori Máriát. E színdarabok méltatása csakis hazafias nézőpontból történhetik. Az esztétika mértékét nem ütik meg, de kiválóan szolgálták a nemzeti érzést. Reményt nyújtottak s lelkesítettek, és ezzel nemzetnevelő feladatot teljesítettek. Perényi ezt kellően kiemeli, és e miatt megértő és méltánylást érdemlő munkát végzett.

Nehéz feladatot vállalt, mikor másik rendtársa: *Horváth Cyrill drámái* című műve írásába kezdett (1804-1884). Ismerte e drámákkal kapcsolatban Bayer József véleményét, hogy ezek a művek türelmet próbáratevő olvasmányok, mégis vállalta à bíráló és a méltató elfogulatlanságot követelő szerepét. A tudományos téren is jó névvel rendelkező Horváth Cyrill Vörösmarty hatása alatt és vele egy időben kezdve négy színdarabot írt, és ezek elsejével a költőfejedelem vetélytársa

volt. Fejlődésében azonban megakadt. A hazafias célzatot nem tudta méltón szolgálni sem költői egyéniségével, sem pedig drámaírói tehetségével. Az 1834-ben ismeretessé vált Tyrus című darab épp oly vontatott cselekvényű, szaggatott jelenetezésű, valóságos történés nélkül való dráma, mint az 1850-ben írt Vetélytársak. Minden darabjában sok a beszéd, sálig történik valami a színpadon. E mellett első darabja kivételével nyelve dagályos és egyáltalán nem költői. Csupán hazafias célzatuk értékes: az igaztalanul üldözött végre is diadalmaskodik. Teljes tárgyilagosság nyilvánul meg a drámák ismertetésében és méltatásában. A szerzőt tudása, ízlése és szépérzéke nem engedte, hogy letérjen a helyesen felfogott ítélkezés útjáról. Perényinek ez itt felsorolt művei olyan írókról vagy irodalmi alkotásokról készültek, akiket a rendtársak is és az irodalomtörténet is nagyobbára elfeledett. A rendi feljegyzések és az itt-ott felcsillanó irodalomtörténeti adatok alapján készült eme művei tehát két szempontból is érdekesek. Embereket és adatokat mentett meg a teljes elf éledéstől, másrészt a mi fejlettebb korunk irodalmi és esztétikai ítélete alapján vehetünk tudomást működésük és műveik jelentőségéről. Az ismertetett írók művei tartalom, szerkezet, jellemzés és előadás tekintetében általában gyöngék, de van hazafiságra nevelő, érdeklődést keltő, továbbá művelődés-és irodalomtörténeti jelentőségük. Ezek a feleleventett írók és munkáik buzdításul és ismeretterjesztőül szolgáltak a kortársak előtt, és őket nemcsak kielégítették, hanem egykorú nyilatkozatok szerint valósággal elragadták. Ez minden időben nemes célja lehet bármely írónak vagy bármily művészi elv követőjének és megvalósítójának.

5.

Nagyon sikerült és értékes művekként kerültek ki Perényi tolla alól azok az írói és költői életrajzok, írói arcképek és színműírói bemutatások, amelyek irodalommal való foglalkozásának gerincét alkotják. A témául választott írók életrajzainak megírására leginkább tartózkodási helyétől kapott ösztönzést. Élénk érdeklődése az irodalmat művelők iránt állandóan kísérte, és a helyi, gyakran kevésbbé ismert vagy még méltatásra nem került író az ő előadásában nemcsak életre kelt, hanem irodalmi értékmegállapításban is részesült. Ezen a téren szerencsés volt, mert adatokat legközvetlenebbül kapott; ezeket már maga egészítette ki irodalmi vonatkozású kapcsolatokkal, a feldolgozásban pedig mintegy a közvetlen érintkezés ihlete is segítette. Mindenütt érdeklődéssel fordult az irodalmat művelők felé, és mindig nagy szorgalommal hordott össze minden adatot, amelyekből hőse életét, munkáik odását, írótársaival való viszonyát s főleg irodalmi értékelését ilyen megalapozás után megtudta állapítani. Az életrajzokban megnyerő tapintat és jóindulat, a méltatásokban pedig kellő pártatlanság és tárgyilagos ítélkezés jellemzi e műveit.

Kolozsvárott való tartózkodásának termékei *Rosnyai Dávid* és *Szász Béla élete és költészete* című művei. Sátoraljaújhelyt nyert módot Szemere Miklós és Boruth Elemér életadatainak, levelezésének, költői és társadalmi működésének megismerésére. Veszprémben való tartózkodása idején személyesen volt alkalma ismernie Kemenes Ferenc és Jánosi Gusztáv költőket, és itt, szülővárosában szerzett ihletett Szigeti Józseffel való foglalkozásra. Ettől kezdve a színműirodalom állandóan érdekelte, drámairodalmi monográfia írását tervezte, és ebből egyes részleteket Budapesten valóban el is készített. Ide tartozó munkája *Pécsi Mária elbeszélő művei* címet viselő irodalomtörténeti méltatása, amelyet 1933-ban önállóan adott ki. Ez alkotásai között vannak tanulmányok és terjedelmes életrajzok. Mindegyik magán viseli a szerző kutatásainak újat is nyújtó nyomát, továbbá bizonysága annak a tehetségnek, amely őt ilyen témák kidolgozására alkalmassá tette.

E műveinek nem mindegyikében ő az első feldolgozó, de ez nem is alkotta becsvágyát. Éppen e miatt mindig hivatkozik témájával kapcsolatban a korábban megjelent művekre, ahol pedig eredetit ad, ott repertóriumot csatol művéhez. Ez az eljárás irodalmi munkásságának megbízhatóságát nagyon emeli. A már ismert adatokat mindig iparkodik is és tudja is újabb értesülésekkel, kapcsolatokkal, megvilágításokkal kiegészíteni és tökéletesebbé tenni. Rosnyaival kapcsolatban csaknem minden homályos kérdést megszűntet, és helyét elfogadhatóan állapítja meg, mikor műveinek esztétikai érdemét leszállítja, viszont elismeri, hogy nyelvtörténeti nézőpontból vannak értékei. *Szemere Miklós* és *Boruth Elemér életét és költészetét* is feldolgozták már mások, de Perényi új, gazdag, közvetlen adatokkal teljesebbé tudta tenni, és értékmegállapítása e miatt megalapozottabb és elfogadhatóbb. Teljesen önállót és eredetit a veszprémi pap-költők életrajzában adott és a regényírónő méltatásában. Anyaggyűjtés, feldolgozás és módszer tekintetében aránylag mindig egy úton haladt, de ez azután biztosan és egyenesen vitte őt célja felé. Ez pedig az írónak mint embernek és művésznek lehető teljes bemutatása.

Legsikerültebb két munkája *Kemenes Ferencről* és *Jánosi Gusztávról* készült. Ez utóbbi összes művei között a legterjedelmesebb is. Mindkettőben bizonyos együttérzés nyilatkozik meg a költőkkel, akik főleg a vallásos lírát művelték, s Jánosi mint műfordító is el nem múló nevet szerzett irodalmunkban. Életük ismertetése közvetlen és teljes; fejlődésük bemutatása emberies és figyelmes; költői alkotásaik jellemzése sokoldalú és részletes; a kritikai boncolás eleven és elismerést érdemlő; az értékmegállapítás pedig mindezek egybevetése után higgadt, komoly és elfogadást javasló. Sok oldalról közelítette meg e költőket; a korviszonyokat épp úgy feltüntette, mint a családi és egyéni adottságokat, az irodalmi állapotokat és összeköttetéseket és általában minden jellemző vonást. Ezek a költők nem elszigetelten és háttér nélkül állanak, mint nem egy életrajzának hőse, hanem emberek és viszonyok közé állítva és e miatt jellemzésük is és méltatásuk is általában tökéletes. Ez a megelevenítő előadásmód közvetlenné teszi költői alkotásaik személyényes bemutatását is, bár az ilyen idézés mindig hiányos marad. Amilyen szoborszerűen szerepelnek ez életrajzokban az emberek és papok, olyan kielégítő az íróművészek és költők műveinek bemutatása, jellemzése és értékelése.

Részletes és teljes Pécsi Mária, Szigeti József, Csepreghy Ferenc és Somló Sándor regény- s színműírók írói és Szentgyörgyi István színművészi arcképe is. Perényi már teljesen kialakult irodalomtörténeti módszerének kiváló alkotásai a róluk készült bemutatások. Az ismeretesek új megvilágítást és teljes irodalmi színezést nyernek tőle az apró részletekre való olyan utalásokkal, amelyeket csak gyakorlott szem vesz észre, és témáját kedvelő író fejez ki elfogulatlanul és bátran. A külsőség ritkán engedi tollát megcsúszni a nem igazi értékek elismerésére, de az is való, hogy a méltánylás szavaival sem fukarkodik. Az erkölcsi értékek tiszteletbentartására különösen a színműírókkal kapcsolatban mindig tekintettel van, és méltatásukban ezt a szempontot is érvényesíti.

Ezek az életrajzok és írói arcképek nemcsak hozzáértést árulnak el, hanem érzéket is az irodalmi kérdések iránt. A tehetséges ember érdeklődését olyasmi után, ami veszendőbe menő érték volna, ha nem akadnának Perényihez hasonló lelkes emberek. Ez írók és költők közül több inkább szűkös hazájában volt ismeretes, bár közülük nem egy az ország első szépirodalmi társaságának tagságát elnyerte. A kisebb terjedelmű irodalomtörténetekbe legfeljebb egy-kettőnek a neve kerül közülük, pedig egyéniségük is és írói működésük is megérdemli a feledéstől való megmentést. Ezt tette Perényi, mikor készségesen, hozzáértően és sikeresen fog-

lalta írásba mindazt, amit róluk sikerült megtudnia, és szükséges volt megállapítania. Bemutatása alapján sem lesznek mások, mint amit az elfogulatlan kritika nagyjában már életükben megállapított, de így az érdeklődő minden feltehető kérdésről megbízható és eligazító útmutatást nyer velük kapcsolatban. írásba foglalásuk, arcképük olyan, hogy teljesen és mélységesen megismerhetjük őket. Ábrázolásuk inkább külső vonások alapján történik, de ezek sokszor a léleknek eligazító vetületei.

6.

Perényi irodalmi munkásságának ismertetése nem volna teljes kisebb, többnyire értekező és írókat tárgyaló cikkeinek méltatása nélkül. Ezek vidéki lapokban és tudományos folyóiratokban jelentek meg, és egésszé teszik irodalmi működésének bemutatását. Tárgy, tartalom és terjedelem tekintetében nagy változatosságot mutatnak, és megérdemlik a számbavételt. Körülbelül ugyanazok a vonások jellemzik e műveit is, mint nagyobb terjedelmű alkotásait; gyakran azoknak egy-egy külön tanulmányt érdemlő részét dolgozta fel ezekben az írásművekben. Reá, mint íróra nézve ezek is jellemzők.

Különösen fiatal korában szívesen foglalkozott a zenével. Nemcsak buzgón orgonált egyes templomokban, hanem felolvasásokban iparkodott a régi magyar zene ismertetését és művelőinek emlékét szolgálni. Hat ilyen cikkét *Magyar zene* címen foglalta könyvbe, és ez a műve tárgyában való jártasságról, lelkességről és magyar érzésről tesz tanúságot. Más műve Aranka György Erdélyi Nyelvművelő Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratait ismerteti. Ezzel függ össze Gr. Bethlen Imre színművének fejtegetése; megállapítja erről, hogy gyönge kísérlet. Röviden bemutatja Bolyai Farkas tudós társaság alakításának tervét, amely csak az maradt. Cikket ír *A szinesztezis Ady költeményeiben* címen. Szemléletesen ismerteti *Az erdélyi magyar irodalom 1923-ban* című értekezésében, hogy mennyiség és minőség tekintetében tekintélyes a szellemi termelés főleg a líra, a regény és az elbeszélés terén. Az újabb dráma tervezett feldolgozását nem tudta elvégezni, de hét drámaírónak olyan ismertetését és jellemzését adta ki az *Irodalomtörténet* című folyóiratban, hogy hasonló módszerrel elkészült műve nyeresége lett volna irodalmunknak. Új részleteket feltáróan emlékezik meg Pintér Jenőről nagy irodalomtörténeti műve megjelenése alkalmából. Ez a jellemzése is hozzáértésről és fegyelmezettségről tanúskodik.

Ezek a kisebb művek sokoldalú érdeklődésről, fáradhatatlan munkásságról és használniakarásról tesznek bizonyságot. Az irodalom termékeit mindig figyelemmel kísérő és sok kínálkozó témát buzgó hozzáértéssel feldolgozó szerző állandó és komoly foglalkozást talált az ilyen irodalmi működésben. Nem a nagy írók, a mindenkitől ismert és önként kínálkozó témák után kapott, hanem azokról írt szívesen, és olyan adatokat tárt fel, akik s amelyek tőlük távolélőket csak kevéssé érdekeltek. S ezzel nem kis szolgálatot tett irodalmunknak. A nagy összefoglalók számára az ilyen munkák teszik lehetővé egy-egy korszak teljesebb és tökéletesebb írásbafoglalását. Érdeme főleg ezen a téren nagy.

7.

Az irodalommal való és itt ismertetett foglalkozás épp úgy jellemezte Perényi Józsefet, mint az iskolai munka végzése és a baráti társaság felkeresése. Élete Budapestre való költözése után is ezek között oszlott meg. Ez egyébként semmiféle változatosságot nem mutat. El-eljárogatott a közművelődési, irodalmi és pedagógiai társaságok felolvasásaira, és maga is szerepelt felolvasó gyanánt. Már előbb

a Szent István Akadémia rendes tagul választotta, majd az Erdélyi Irodalmi Társaság; Kolozsvárt a hatalomváltozás után a ref. tanárképzőben tanár volt. Budapesten való tartózkodása alatt a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ellenőre és a Balatoni Társaság tiszteletbeli tagja lett. A tanítást nagy kitartással folytatta, majd midőn 43 évi működés után nyugalomba vonult, elvállalta a rendi levéltár kezelését. Szívesen és gyakran kereste fel a régi iratokat őrző helyiséget, búvárkodott ott, s ritkaságszámba menő felfedezéseit figyelmet keltve adta környezete tudomására. Alkotóvágya és az irodalom iránt érzett érdeklődése élete végéig nem csökkent.

Munkásságának mérlegét nem nehéz megállapítani. Perényi alig kivétellel olyan írókról és költőkről írt, akiknek inkább korukban volt jelentősége, vagy helyi mozzanatok indokolták emlékük megörökítését. Ezek közül többen irodalomi vagy országos elismerésre tettek szert, de időt álló értékük a kitüntetést nem mindegyiknél indokolja. Tudományos művei is ilyen természetűek. Valami különös vonzalom vitte őt az irodalom kisebb jelentőségű alkotói és alkotásai felé. íróinak, költőinek tárgyköre többnyire szűk; érzelmeik vagy cselekvényalkotó képességük minőség és mennyiség tekintetében az átlagot elérő vagy azon éppen csak felülemelkedő. Az ilyenek inkább a maguk szűkebb környezetében érnek el sikereket, és méltatásuk is ilyen színvonalon történhetik elfogulatlanul. Perényi írói működésének leglényegesebb vonása, hogy általában egyszerűbb tehetségek méltatására vállalkozott, és többnyire kisebb keretekben foglalkozott velük életrajzaiban és tanulmányaiban. Ezek nagyobbrészt a helyi gimnáziumi értesítőkben jelentek meg. Ez a szerénység az alkotóra és a méltatóra is jellemző.

Egyébként szorgalmas kutató, adatait ügyesen felhasználó irodalomtörténetíró és ízléstől vezetett méltató. Mindenütt valóságra alapozta mondanivalóját és sohasem tévedt általánosságba. Bárkit ismertetett vagy bármiről értekezett, mindig tényeket vizsgált, mérlegelt, bírált, fogadott vagy utasított el. Bemutatásában tetőtől talpig meg lehet ismerni az embert is és az alkotót is. Józan gondolkodása, szoros keretek közé fogott mondanivalói, közvetlen, természetes, világos előadása kiművelt érzékre és arányos szerkesztői tehetségre mutatnak. A valóságot szolgálta írásaiban, mint az irodalomtörténetíróhoz illik, és távol állt tőle a feltevésekkel és általánosságokkal való játék. Módszere a tények megállapítása és ezek alapján való szilárd állásfoglalás. E miatt sok műve bevezetés és általános tájékoztatás után tartalmakat ad, és ezekre következik az értékelés és méltatás. A kidolgozásnak ez a módja több helyen a tudós és a műkedvelő keverékének hatását teszi, vagy talán a tanulók értelmi színvonalának szem előtt tartása hozza magával ezt az előadást. Műveiben mondanivalói mint tisztavízű patakok folynak, és a szavaiban mutatkozó némi régiesség leszámításával nemcsak kellő tájékoztatást adnak, hanem az egyszerű értekező előadás szabatosságát is érzékeltetik.

Írásaiban nyoma sincs annak a sziporkázó szellemességnek, amely őt mint előadót vagy a társaság középpontját jellemezte. Amint élete végéig írogatott, jó kedélye, eleven esze, tréfálkozó modora élete utolsó napjaiig elkísérte. Mivel egész életében mértékletes volt, teste karcsúságát végig megőrizte, és ennek az életmódnak tulajdonította szellemi frisseségét is. Élete tragédiája, hogy ilyen önuralomra valló mértéktartás mellett az utolsó időben nem tudott táplálkozni. Emberi és lelki nagysága, páratlan bölcsesége ekkor nyilvánult meg tökéletes mivoltában. Az orvosi kés beavatkozását és minden orvosságot azzal a megjegyzéssel utasított el, hogy a halált úgy sem lehet elkerülni. Míg ereje engedte, tréfálkozott látogatóival, s azután csendesen elaludt (1938. február 15.). Vele egy buzgó, lelkes, kitartó szellemi munkás és az élőszónak káprázatos művésze szállt a sírba.

Dr. Balanyi György:

MISKOLGZY ISTVÁN

(1881-1937)

Akik az utolsó húsz esztendőben figyelemmel kísérték történetírásunk fejlődését, örömmel állapíthatták meg, hogy a magyar Anjouk korának új Pór Antalja támadt. Igaz, az új Pór Antal múzsája távolról sem volt olyan termékeny és nyájas, mint az elsőé; inkább csak afféle *musa pedestris* volt: tudatosan került minden külső díszt és csillogást, de annál elszakíthatatlanabb barátságot tartott az igazsággal. Amit egyszer igaznak ismert fel, azt minden melléktekintet nélkül kimondotta.

Az új Pór Antal Miskolczy István rendtársunk volt, aki munkás férfikorának úgyszólván minden szabad pillanatát a magyar Anjouk külföldi vonatkozásainak felderítésére áldozta s aki értékes, mindig eredeti kutatásokra alapozott tanulmányaival a maga személyén túl rendjének is megbecsülést szerzett. Bár az irigy halál megakadályozta élete nagy művének befejezésében, munkássága így csonkán is beszédes emléke egy nagyratörő férfiélet nemes becsvágyának.

Miskolczy István a legismertebb és legnépszerűbb magyar piarista, Dugonics András városában, Szegeden született 1881. szeptember 1-én. Apai és anyai részről egyaránt törzsökös magyar, sőt szóbeli hagyomány szerint nemesi családból származott. Atyja, id. Miskolczy István (1846-1898) hányatott életű és sokat próbált ember volt, aki csak nehéz küzdelmek árán tudta kiharcolni a nyugodtabb élethez való jogát. Minthogy már gyermekkorában félárvaságra jutott, egyideig apjának kenyéradó gazdái, a horgosi Kárászok segítették. Felserdülése után azonban egészen magára maradt, mivel keményszívű anyja minden támogatást megvont tőle. Így a megélhetés gondja korán rászakadt és elmaradhatatlan kenyeres pajtása maradt azontúl is, hogy 1875-ben Nagy Rozáliával kötötte össze élete sorját. Rendkívüli csapások, mint pl. az 1879. évi nagy árvíz és rossz emberek álnoksága időről-időre még inkább megnehezítették amúgy sem könnyű életét. E tekintetben lényeges javulás csak akkor állott be nála, mikor sokféle kísérletezés után végre sikerült a szegedi javadalmi hivatalban állandó elhelyezkedést találnia. A kapott állás szerény volt ugyan, de legalább elvette a kis család fejéről a mindennapi kenyérért való aggódás gondját.

Mikor ugyanis id. Miskolczy István a javadalmi hivatal magtárfelügyelője lett, már népes család zsibongott körülötte. Nagy Rozáliával kötött házasságát összesen öt gyermekkel: három fiúval és két leánnyal áldotta meg Isten. István az idősebb leány, Mária (fl937) után másodiknak s a fiúk közül (Géza, 1887-1936, Gyula, sz. 1892) elsőnek született. A meghitt családi kört meleg szeretet és zavartalan harmónia hatotta át. A szülőket a kölcsönös megbecsülés érzése fűzte egymáshoz. Kettejük közül az apa volt a színesebb, az anya az erősebb egyéniség. Id. Miskolczy István szelídlelkű, lágy, kissé melancholiára hajló ember volt. Bár magasabb **tanulmányokat nem végzett, élénk** érzékkel viseltetett a szellemi igé-

nyék iránt s alkalomadtán szívesen művelte magát. Különösen a zenében talált nagy élvezetet. Mivel alapjában véve derűlátó természet volt, feltétlen bizalommal és jóhiszeműséggel viseltetett embertársai iránt. Ezért a jótulajdonságáért azonban nem egyszer nagy tandíjat kellett fizetnie. Mert mindig akadtak rosszlelkű emberek, akik csúful visszaéltek bizalmával és anyagilag súlyos károkat okoztak neki.

A csupaszív apával szemben a férfias erélyű, határozott és kissé prózai kedélyű anya képviselte a családban a reális elemet. Nagy Rozália jóformán minden tekintetben ellentéte volt férjének. Ha férje derűlátó volt, ő borúlátó szemmel látta a világot; ha férje vakon megbízott az emberekben, ő kételkedéssel és bizalmatlansággal tekintett rájuk; ha férje maga volt a megtestesült szívjóság és a mindenkin segíteni akaró szíves készség, ő mint a józan mértéktartás és a szigorú kritika őrszelleme állott mellette. De éppen mert ennyire különböző természetek voltak, az ellentétek törvényénél fogva kölcsönösen vonzódtak egymáshoz és mintegy kiegészítették egymást. A megpróbáltatások és csalódások szomorú napjaiban Róza asszonyra várt a nehéz szerep, hogy könnyen csüggedő férjében tartsa a lelket. Mikor pedig férjét egy végzetes agyvérzés már ötvenkétéves korában elragadta, ismét neki kellett az elárvult család összetartásáról és felneveléséről gondoskodnia. Igazi *mulier fortis* volt, aki mint családfenntartó és mint nevelő egyaránt példaszerűen megfelelt feladatának.

Ezek az ellentétes apai és anyai vonások sajátságos módon szövődtek bele Miskolczy István egyéniségébe. A melankólikára való hajlamot és a tudományért égő lelkesedést egész bizonyosan atyjától örökölte. Még fokozottabb mértékben áll ez szenvedélyes zenekedvelésére. Mert bár rendszeres zenei kiképzésben nem részesült, egy-egy hangverseny vagy operai előadás végighallgatása mindig felejthetetlen élményt jelentett számára. Későbbi éveiben pedig az volt legkedvesebb szórakozása, hogy a látogatására gyakran megjelent Gyula öccsének kellemes baritonhangú énekét harmóniumon kísérte.

Az apainál, ha talán nem is jelentékenyebb, mindenesetre jóval szembetűnőbb volt boldogult rendtársunk esetében az anyai örökség. Mert kétségtelen, hogy egyéniségének legjellegzetesebb vonásai, mint a zárkózottságra és bizalmatlanságra való hajlam, nehéz felmelegedés új emberekkel szemben, a benső érzésvilágnak, főleg a szeretetnek és ellágyulásnak gondos rejtegetése idegen tekintetek elől mind anyjától öröklődtek át rája. Hasonlóan anyai örökséget kell látnunk szigorú igazságszeretetében, mellyel a maga és mások tetteit elbírálta s mellyel kíméletlenül üldözött minden képmutatást és haszonlesést. Bizonyos, hogy ezek a vonások bizonyos fokig idegenszerűvé és tüskéssé tették Miskolczy István egyéniségét, de csak a be nem avatott profán világ számára. Mert akiknek megadatott közelebb férkőzni lelkéhez, azok tudták, hogy a ridegnek látszó külső burok alatt nagy emberi értékek rejlenek. Innét van, hogy boldogult rendtársunk korán tudott barátokat szerezni magának, akik meleg szeretettel csüggtek rajta s akikhez ő is hűséggel ragaszkodott.

Az öröklött jellemvonásokat azután később sok tekintetben módosította és színezte a gondos családi nevelés. Elsősorban ennek lehet tulajdonítanunk, hogy a nyílteszű gyermek lelkében korán gyökeret vert a bensőséges hit. Mert a Miskolczy-család életét mélységesen vallásos szellem hatotta át. A szülők mind a ketten hívő katolikusok voltak. Főleg az édesanyáról tudjuk ezt. A jó Róza asszony, ha csak tehette, mindennap betért a közeli minorita templomba és ott szívesen elimádkozgatott. Különösen a Boldogságos Szűzanyának és Szent Józsefnek volt nagy tisztelője. Nagyobb ünnepekre rendszerint szentgyónással és áldozással készült. De

más tekintetben is igyekezett eleget tenni az Egyház parancsainak. A böjtöket szigorúan megtartotta és gyermekeivel is megtartatta és szűkös anyagi viszonyai ellenére nem feledkezett meg az alamizsnálkodásról sem.

Ilyen nevelés mellett természetes volt, hogy a jámbor szülők az elemi osztályok elvégzése után papi iskolába óhajtották beíratni tehetséges fiúkat. Választásuk a piaristák vezetése alatt álló szegedi városi gimnáziumra esett. Jobb iskolát keresve sem találhattak volna. Mert a szegedi gimnázium a legendáshírű Magyar Gábor igazgatósága alatt akkor virágzása tetőfokán állott. Tanárai a rend legkitűnőbb tagjaiból kerültek ki, s megannyian kipróbált mesterei voltak a tanítás és nevelés nemes tudományának. Tanítványa is akadt bőven; mert a városon és egész tartománnyal felérő határán kívül az áldott Bánát és Bácska tucatszámra küldötte falai közé tehetséges fiait tudományt tanulni és magyar szóra kapni.

A kis Miskolczy Pista 1891. szeptemberében került a nagyhírű iskola növendékei közé. Az 1. C-ben kezdte s a 2. A-ban és a 3. B-ben folytatta. Osztályfőnöke az első két esztendőben Nagy Ferenc, a harmadikban Madarász Pál, a negyedikben Hadady Géza, az ötödikben és hatodikban pedig Zvér Endre volt. De ezeken kívül az akkori szegedi tanári karnak úgyszólván minden említésreméltó tagja tanította; így Cserép Sándor, Finda Antal, Kovács János, Nováky Bertalan, Orafcsik (Bontó) József, Pap nep. János és József, Sáfrán Károly, Szinger Kornél, Való Mihály, Varjú János, Váradi Károly: megannyi jellegzetes alakja a visszavonhatatlanul tovatűnt régi patriarchális szegedi világnak és a külön szegedi piarista szigetnek.

A tízéves fiúcska komoly igyekezettel látott neki a magasabb tudományok elsajátításának. Mivel azonban az elemi iskola és a gimnázium között akkor is meglehetősen nagy ür tátongott, első osztályos bizonyítványa megközelítőleg sem sikerült olyan jól, mint szülei szerették volna: a jók közé két csúnya elégséges is becsúszott; az^gyik számtanból, a másik mértanból. A második osztálytól kezdve azonban állandóan emelkedő irányzat figyelhető meg: az elégségesek száma egyre csökkent – másodikban számtanból, harmadikban pedig németből – a jeleseké ellenben örvendetesen megnövekedett. Nagyobb visszaesés csak az ötödik osztályban következett be, mikor az elégségesek száma – talán a tanári garnitúra teljes kicserélése következtében ismét kettőre – latinból és számtanból – szökött fel. A hatodik osztályban azonban ismét helyreállott az egyensúly.

Tanulmányi tekintetben tehát Miskolczy István jóközepes tanulónak volt mondható. Viseletből azonban mindig kifogástalanul egyes volt. Negyedikes korában jó magaviseletéért és előmeneteléért jutalomban is részesült: Debreceni János egri kanonoknak, az iskola egykori kiváló növendékének adományából egy aranyat nyert. De más tekintetben is nagyot fejlődött Miskolczy a gimnáziumi évek alatt: vallásos élete mélyült s egyénisége határozottabb körvonalakat nyert. Vallásos géniuszának izmosodását mutatta többek közt a ministrálásban kifejtett szorgalma. Még élnek emberek, akik jól emlékeznek arra a rövidnadrágos, szendearcú fiúcskára, aki reggelenkint teljes összeszedettséggel serénykedett az Úr oltára körül.

Ez a lelki beállítottság, mely teljesen megfelelt a családi otthon meleg vallásos légkörének, könnyen érthetővé teszi, hogy az immár nagydiákká serdült fiú hatodikos korában maga is kedvet kapott szeretett tanárai példájának követésére. 1897. tavaszán felvételét kérte tehát a rendbe. A felvételt megkapta, s mivel szülei is áldásukat adták elhatározására, 1897. augusztus 27-én valóban magára öltötte Kalazanci Szent József fiainak egyszerű öltönyét.

A novíciátust egy szomorú esemény, atyjának váratlanul bekövetkezett halála

tette számára emlékezetessé. A mélyen lesújtott kis novícius legalább ravatalán szerette volna forrón szeretett atyjának megadni a végső tisztességet; de az intézet szabályai nem adtak neki módot a temetésen való megjelenésre. A próba kemény volt, de az erősakaratú ifjú kiállotta. «Apám akarta, – írta bölcs belenyugvással -, hogy a rendbe lépjek, az ő szelleme nem kívánja, hogy elhagyjam érte a rendet». A haláleset nyomán támadt fájó seb azonban sokáig égette lelkét és még komolyabbra hangolta amúgy is komoly kedélyét. Úgy érezte, hogy az apa halála után mint legidősebb fiúra, őrája hárult a családfenntartás gondja és felelőssége. Ezért egyfelől nem szűnt meg vigasztalni és bátorítani édesanyját, másfelől pedig kötelességének érezte, hogy átvegye két öccse tanulmányainak ellenőrzését. Így fiatal kora ellenére ő lett az elárvult család szellemi irányítója és erkölcsi támasza. Feladatát nagy komolysággal és nagy szeretettel oldotta meg úgy, hogy testvérei, ha érezték is fennsőbbségét, lépten-nyomon tapasztalták finom tapintatát és értük való aggódását.

A próbaesztendő letelte után a kecskeméti stúdiumba került a csapások tüzében megpróbált kispap a gimnázium hetedik és nyolcadik osztályának elvégzésére. Az előbbit az 1898/99., az utóbbit pedig az 1899/900. iskolai évben végezte el. Középiskolai tanulmányaira 1900. június 12-én tette rá a koronát azzal, hogy a Pasteiner Gyula egyetemi tanár elnöklete alatt álló érettségi bizottság előtt jeles eredménnyel érettségi vizsgálatot tett.

A szépsikerű érettségi vizsgálat letétele után elüljárói a budapesti Kalazantinumba helyezték át a tehetséges ifjút hittudományi és egyetemi tanulmányainak elvégzése céljából. Az egyetemen a történelem-latin-szakra iratkozott be. Ideje java részét azonban kezdettől fogva a történelem tanulmányozására fordította. Különösen Marczali Henrik magyar történeti előadásait hallgatta nagy érdeklődéssel; Lánczy Gyula középkori és Ballagi Aladár újkori kollégiumai kevésbbé vonzották. Az utolsó időben Békefi Rémig művelődéstörténeti előadásai kötötték le nagyobb mértékben figyelmét. A latin filológiából Hegedűs István és Ponori Thewrewk Emil óráit látogatta, de csak olyan mértékben, hogy történeti tanulmányai ne szenvedjenek miattuk rövidséget.

Az alapvizsga letétele (1902. április 30.) és a harmadik egyetemi év lehallgatása után a rend vezetősége a még mindig érezhető tanárhiányra való tekintettel egyelőre helyettes tanár minőségben a váci gimnáziumhoz osztotta be az akkor még csak huszonkétéves Miskolczy Istvánt. Mivel korhiány miatt sem ekkor, sem a következő évben nem lehetett felszentelni, az első két esztendőt mint «szárazkáplán» húzta át. Felszentelésére csak 1905. július 3-án került sor. Akkor azonban már jóideje okleveles rendes tanár volt. Mert bár Vácott az első naptól kezdve teljes óraszámmal foglalkoztatták, okos időbeosztással mégis módját tudta ejteni, hogy tanulmányi kötelességeinek is idejében eleget tudjon tenni: a szakvizsgát 1904. május 21-én, a pedagógiait pedig 1905. március 21-én tette le. Sőt két évvel rá, 1907-ben a doktori címet is megszerezte. A szigorlatot azonban már nem addigi vizsgáztató tanáránál, Marczali Henriknél, hanem Békefi Remignél tette le. Ennek megfelelően értekezése tárgyául művelődéstörténeti és egyben rendtörténeti kérdést választott *A kegyestanító rendiek privigyei kollégiumának története* címmel. (Művelődéstörténeti Értekezések. 26. sz. Vác, 1907)

A négy évig (1903/04-1906/07) tartó váci tartózkodás jelentőségét tehát elsősorban a kész tanárrá és kész tudóssá érés adta meg Miskolczy életében. És ez nemcsak azt jelenti, hogy ezalatt mintaszerű pontossággal megfelelt tanári mivoltából folyó összes kötelességeinek, hanem azt is, hogy ebben az időben szerezte

meg a tudomány önálló művelésének távolabbi feltételeit is. Nevezetesen váci tanárkodása alatt sajátította el az okvetlenül szükséges nyelvi ismereteket. A francia nyelvbe idővel annyira beledolgozta magát, hogy néhány párisi út után rendkívüli tárgyként való tanítására is vállalkozhatott. Az 1912-13. iskolai évtől kezdve hosszú időn át ő volt a budapesti gimnázium francia tanára. Ugyancsak Vácott kezdett behatóbban foglalkozni az olasz nyelvvel és irodalommal is és rövid pár esztendő alatt annyira vitte bennük, hogy a tanulmányaihoz szükséges olasz nyelvű munkákat nagyobb fennakadás nélkül tudta olvasni. Később, de már budapesti tartózkodása alatt az angol nyelvvel is megpróbálkozott és legalább olvasni megtanult.

Magyar Gábor akkori rendfőnök és tanácsa azzal jutalmazta a nagyratörő fiatal tanár fáradhatatlan munkakedvét, hogy az 1907/08. iskolai évre a budapesti gimnáziumhoz helyezte át. Akkor bizonyára még nem gondolta, hogy Budapest lesz szerzetesi életének utolsó állomása. Pedig úgy lett. A munkakedvtől duzzadó fiatal piarista, aki 1907. kora őszén Kováts Antal igazgatósága idején vonult be a régi iskola ütött-kopott falai közé, tíz év múlva megérte a palotaszerű új épületbe való átköltözést, és annak katedrájáról még teljes húsz esztendőn át oktatta az ajkán csüggő ifjúságot.

A budapesti környezet, miként előre látható volt, sokféle ösztönzésével még fokozottabb munkaütemre késztette az ambiciózus fiatal tanárt. Nem érte be többé iskolai kötelességeinek mintaszerű teljesítésével, hanem azon túl is dolgozni és alkotni akart. Csak az volt a baj, hogy a követendő úttal sokáig nem tudott tisztába jönni. Doktori értekezésével kapcsolatban végzett kutatásai természetszerűleg a rendtörténet felé hajlították, egyre határozottabb alakot öltő speciális érdeklődése viszont a középkori egyetemes történelem felé vonzotta. A két irányzat évekig viaskodott benne, és ő egyelőre úgy oldotta meg a maga számára a kérdést, hogy egyforma hűséggel iparkodott szolgálni a rendtörténet és az egyetemes történelem érdekeit. Első nagyobb tanulmánya, *Itália a XIII. században* a középkori olasz történelem körébe vágott. A derék dolgozat, mely eredetileg a budapesti piarista gimnázium 1907-08. évi Értesítőjében jelent meg, néhány jól megválasztott helyzetképpel találóan világít bele a XIII. század forrongó világába és szemléletesen érzékelteti meg a szemben álló titáni erők küzdelmét. Érdeme nem annyira eredetiségében, – erről már csak korlátolt terjedelménél fogva sem lehet szó – mint inkább anyagának ügyes összeválogatásában és világos elrendezésében keresendő.

Ha az első bemutatkozás az egyetemes történelemnek szólt, a másodiknak természetszerűleg a rendtörténetet kellett illetnie. Miskolczynak már privigyei kutatásai során megragadta figyelmét a XVIII. századi magyar piaristaság egyik legkiemelkedőbb képviselőjének, Bajtay Antalnak alakja. Korán feltette magában, hogy a kiváló kultúrpolitikus és főpap emlékét megfelelő monográfiában örökíti meg. Elhatározását hamaros kivitel követte. Mihelyt tehette, azonnal hozzálátott az anyaggyűjtéshez. Ezirányú műhelymunkájának eredménye három terjedelmes tanulmány: *A piaristák 1753. évi tanügyi reformtervezete* (Magyar Középiskola, 1910. 87 s kk. 11.), *Az erdélyi felekezeti viszonyok Bajtay püspöksége alatt* (Békefi-Emlékkönyv, Budapest, 1912. 328 s kk. 11.) és *Bajtay Antal szerepe Erdély közéletében* (Századok, 1913. 656 s kk. 11., 736 s kk. 11.). Az utóbbi kettő már teljesen kidolgozott fejezet volt a befejezéshez közelítő munkából. Maga a teljes mű 1914-ben jelent meg 134 nagy nyolcadrét oldal terjedelemben. A könyv kiterjedt, bár teljesnek megközelítőleg sem mondható forrástanulmány alapján rajzolja meg a kiváló piarista rendfőnök és püspök alakját. A szakkritika általában elismeréssel

fogadta és sietett kiemelni abbeli érdemét, hogy első modern összefoglalását nyújtja Bajtay életének.[1]

A rendtörténeti kutatással párhuzamosan szorgalmasan folytak a középkori tanulmányok is. Boldogult rendtársunk már ebben az időben rábukkant későbbi kutatásainak főtárgyára, a nápolyi Anjouházra. Különösen a dinasztia megalapítójának, I. Károlynak zordon alakja ragadta meg figyelmét. Tanulmányozni kezdte tehát a rája vonatkozó gazdag forrásanyagot és nyomtatott irodalmat s két terjedelmes szemelvény: *Az Anjou-uralom megalapítása Alsó-Itáliában* (A kegyestanítórendiek budapesti főgimnáziumának Értesítője az 1912-13. iskolaévről) és *Anjou Károly politikája a tagliacozzoi csata után* (Történeti Szemle, 1913. 367 s kk. 11.) közzététele után még 1913-ban megjelentette *Anjou Károly* című terjedelmes monográfiáját. Munkája, bár a kritika nem mulasztott el rámutatni fogyatkozásaira, így főleg egyes alapvető tanulmányok és feldolgozások figyelmen kívül hagyására, általában elismeréssel és méltánylással találkozott a szakkörök részéről.[2]

Ezzel le is zárult Miskolczy István irodalmi működésének első szakasza. A világháború, mint annyi más emberét, az ő életét is kizökkentette a megszokott kerékvágásból és hosszú évekre elvette kedvét a tudományos tevékenységtől. Elkedvetlenedése okát elsősorban lélektani rugókban kell keresnünk. A háború napról-napra fokozódó borzalmai rendkívüli mértékben igénybevették és megviselték amúgy sem erős idegzetét. Az idők megnehezült járása és az életviszonyok egyre bizonytalanabbá válása állandó nyomásként nehezedett kedélyére. Családi bajai, különösen Gyula öccsének harctéri szolgálata, majd később édesanyjának elbetegedése és halála szintén erősen közrehatottak munkakedvének lelohasztásában. Így történt, hogy hat-hét esztendő teljes meddőségben telt el fölötte. Olvasgatni és anyagot gyűjteni ez alatt az idő alatt sem szűnt meg ugyan, de írásra nem tudta rászánni magát.

Ez a borongós hangulat csak a húszas évek elején szakadt fel, mikor a háború borzalmai kezdtek fájó emlékekké szelídülni és a családi bajok is elsimultak. A bús csüggetegséget ismét lüktető munkakedv váltotta fel. Bizonyos, hogy ebben a tekintetben a trianonutáni magyarság idegeit végigbizsergető lázas tenni és alkotni vágyás is serkentőleg hatott rendtársunkra. De része volt magáraeszmélésében annak a fokozott munkaütemnek is, melyet legszűkebb környezetében, budapesti rendtársai egy részénél figyelhetett meg.

A munkát ott kezdte, ahol annakidején abbahagyta. De mégis két lényeges különbséggel; 1. végleg szakított a korábbi kettősséggel:;most már minden idejét és erejét egy célra, a magyar Anjou-korszak külföldi vonatkozásainak nyomozására fordította. E részben csak egy kivétellel találkozunk nála: 1925-ben a Szent István-Könyvek szerkesztőségének kérésére megírta a középkori kereskedelem történetét (Szent István-Könyvek 37. sz. Budapest, 1926). Bár vállakózása jól sikerült, és a kritika részéről is elismerésben részesült,[3] mégis érezte, hogy tárgyválasztásával idegen területre tért, és semmiképpen sem volt rábírható a mű magától kínálkozó második felének az újkori kereskedelem történetének megírására.

2. Nem kevésbbé lényeges ismertető jegye volt Miskolczy új erőre kapott tudós munkájának a részletekbe való elmélyedés. Míg annakelőtte nagy összefoglaló munkák írásában találta örömét s emiatt nem tudott elég időt és teret szentelni a homályba vesző részletek felderítésére, most megfordította a teendők sorrendjét: előbb a részletekkel akart tisztába jönni és csak azután gondolt összefoglalásra. Újirányú munkásságának mintegy beharangozása volt a magyar történelemből is jól ismert Nápolyi Lászlóról írt derék monográfiája volt, melyet a Századok 1921-22

évfolyamában adott közre (330. s kk. 11.). Ezt követte a magyar Anjouk koráról nyújtott ügyes összefoglalása *(Magyarország az Anjouk korában.* Szent István-Könyvek, 9. Budapest, 1923), melyben Pór Antal óta elsőnek próbálta meg az Anjoukorszakot beilleszteni a magyar fejlődés egyetemébe. A kis munkának, melyről többek közt Hóman Bálint is nagy elismeréssel szól,[4] főértékét az adja meg, hogy először kísérelte meg, bár még nem az új történetírás módszereivel, a maga valóságában eleveníteni meg a Károly Róbert és Nagy Lajoskorabeli magyarság életét.

Munkakedvével ambíciója is ébredezni kezdett Miskolczy Istvánnak. Úgy érezte, hogy a középiskolán túl az egyetem számára is van mondanivalója. E tekintetben kapóra jött neki, hogy a menekült kolozsvári egyetemet 1922-ben szülővárosába, Szegedre helyezték át. Az egyetem nagytekintélyű történelemtanára, a kitűnő Márki Sándor készségesen kezére járt neki s 1923-ban magántanárrá képesítette őt *Olaszország története az Anjouk nápolyi uralma idején* című tárgykörből.[5]

Boldogult rendtársunk igen nagyra vette a megtisztelést és próbaelőadásul egész nagy értekezést mutatott be Anjou Károly balkáni politikájáról.[6] Utána egyideig rendszeresen lejárt szülővárosába magántanári előadásainak megtartására; nemcsak kötelességérzetből, hanem azért is, mert éltette a titkos remény, hogy magántanárságából előbb-utóbb rendes tanárság kerekedik ki. Képesítése óta ugyanis vágyainak netovábbja az egyetemi katedra volt, s erre akkoriban Szegeden kínálkozott legtöbb remény. Nagy csalódás volt tehát számára, mikor az egyetem a nagyérdemű Márki Sándor halála után (1925. június 30) pályázat mellőzésével nem őt, hanem az azóta szintén elhunyt Fógel Józsefet[7] hívta meg az elárvult közép– és újkori tanszékre. A csalódás keserve, bár nem igen beszélt róla, évekig égette Miskolczy érzékeny lelkét. Ettől fogva nem látta célját a szegedi kapcsolatok ápolásának. A látszat megóvásáért egyideig még élt ugyan magántanári jogaival, de azután végleg elmaradt. A szegedi helyett mindinkább a budapesti egyetem felé fordult érdeklődésével; annál inkább, mivel gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1930. június 2-án kinevezte a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság tagjának. A többi azután már magától ment: 1931-ben jóbarátja, Áldásy Antal segítségével könnyűszerrel keresztülvitte budapesti képesítését. Ez alkalommal tárgykörét is megváltoztatta: nem korlátozta többé magát az Anjoukorra, hanem az egész késői középkor előadását tervbe vette.[8] Újabb megtisztelést jelentett számára, hogy mint a budapesti angolkisasszonyok polgáriskolai tanárképzőjének történelemtanárát 1932. május 1-én kinevezték az Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjának.[9] Ezt követte később az egyetemi nyilvános rendkívüli tanári cím megadása.

Elismerésben és címben tehát nem volt hiány, de az áhított egyetemi katedra egyre késett. Miskolczy szegedi csalódása után a pécsi egyetem felé fordult reménykedésével. De itt is csalódás érte: a Hodinka Antal nyugalombavonulásával megüresedett világtörténelmi tanszéket ismét nem vele, hanem mással töltötték be. A fájó mellőztetésért azonban bizonyos mértékig kárpótolta a budapesti egyetem bölcsészeti karának megtisztelő bizalma, mellyel a boldogult Áldásy Antal halálával (1932. július 14) elárvult középkori tanszék helyettesítésére őt kérte fel. Miskolczy az őt jellemző lelkiismeretességgel most is nagyon komolyan vette a megbízást: előadásaira és szemináriumi gyakorlataira mindig gondosan elkészült s általában minden tőle telhetőt megtett, hogy hallgatóit minél alaposabban bevezesse a középkori történet ismeretébe. Lelkiismeretességére jellemző, hogy még halálos ágyán is egyre azon aggódott, hogy mulasztása miatt hallgatói elmaradnak tanulmányaikban.

A pécsi katedrára minden más szemponttól eltekintve már csak azon a címen is jogosultnak érezte magát a megboldogult, mivel akkor már gazdag és eredményes kutatói múlt állott mögötte. Minél jobban belemerült ugyanis az Anjoukorszak függő kérdéseinek tanulmányozásába, annál jobban meggyőződött róla, hogy előbbrevitelüket vagy éppen megfejtésüket csak akkor remélheti, ha a közkézen forgó forrásanyagot lényegesen új és addig még nem használt adatokkal tudja gyarapítani. Korán felmerült tehát lelkében az olaszországi levéltárak átbúvárolásának vágya. A gondolatnak annál inkább fel kellett nála vetődnie, mivel elődje, Pór Antal a nagy külföldi kiadványokban hozzáférhető anyagon kívül lényegében csak a hazai kútfők előadására támaszkodott s emiatt éppen Miskolczy kutatásainak sajátos területén, a magyar és nápolyi érintkezések történetében számos alapvető kérdést homályban hagyott.

A tervbevett olaszországi tanulmányi út előkészítése sokkal könnyebben ment, mint eredetileg gondolni lehetett. A rend vezetősége a szóban levő nagy tudományos érdekekre való tekintettel minden nehézség nélkül hozzájárult a kért egyévi szabadság engedélyezéséhez. Az ösztöndíj odaítélésére hivatott akadémiai szerv, a Római Magyar Történeti Intézet bizottsága élén Berzeviczy Albert elnökkel szintén a legmesszebbmenő jóakarattal kezelte az ügyet. Így Miskolczynak az 1925-26. iskolai évre valóban sikerült kijutnia álmai földjére, Olaszországba. Kint töltött ideje nagy részét a római közgyűjtemények átbúvárolásának szentelte; de sokat kutatott Firenzében és egyebütt is. Csak az Anjou-uralom középpontját, Nápolyt nem sikerült sorra kerítenie. Nem nyugodott tehát addig, míg az 1929-30. évre újabb, immár állami ösztöndíjat nem tudott szerezni. Az új tanulmányi év jó részét most már Nápolyban töltötte s ezen idő alatt nemcsak gazdag anyagot gyűjtött, hanem értékes összeköttetéseket is szerzett. Ebből a szempontból különösen termékenynek bizonyult Cutolo Sándor professzorral kötött barátsága.

A két olasz út valósággal felvillanyozta Miskolczy Istvánt; látókörét kitágította, munkakedvét felfokozta. A következő években tolla alól egymás után kerültek ki az értékesnél értékesebb tanulmányok, melyek a magyar és nápolyi kapcsolatok kialakulására és természetére iparkodtak fényt deríteni. (L. *A Magyar Anjouk trónigényei Nápolyra.* Történeti Szemle, 1928. 18. s kk. 11.; ugyanennek egy része olasz nyelven is megjelent *Le pretese di Lodouico il Grande sul trono di Sicilia* címen a Samnium 1929. évfolyamában s külön is, Benevento, 1929.) Különösen a szerencsétlen András herceg tragikus sorsa ragadta meg figyelmét. Hosszú éveken át nem fáradt bele, hogy teljes világosságot derítsen az aversai bűntény minden mozzanatára, előzményeire és következményeire. Egész tanulmányciklust szentelt a szomorú epizódnak. A ciklus kiemelkedőbb darabjai: *András herceg tragédiája és a nápolyi udvar* (Századok, 1927-28. 766. s kk. 11., 869. s kk. 11.; u. e. mint a Szent István Akadémiában 1927 november 18-án bemutatott székfoglaló értekezés külön is megjelent); *Nápolyi Johanna* (Budapesti Szemle, 1934. 232. k. 45. s kk. 11.); *Nagy Lajos nápolyi hadjáratai* (Hadtört. Közlemények, 1933. 46. s kk. 11., 129. s kk. 11.); *A második aversai tragédia* (Szent István Akadémia, 1930); *Az 1348-iki nagy pestis és az egykorú orvostudomány* (Budapesti Szemle, 1936. 243. k. 212. s kk. 11.); *Nagy Lajos második nápolyi hadjárata* (Hadtörténelmi Közlemények, 1934. 31. s kk. 11.); *Mária hercegnő, Nagy Lajos jegyese* (Történeti Szemle, 1929. 73. s kk. 11.). Mindeme tanulmányok a legilletékesebb szakember, Hóman Bálint megállapítása szerint a nápolyi magyar kapcsolatok diplomáciai hátterének és az események közvetlen indító okainak feltárásával helyes megvilágításba állították s a források

és a külföldi irodalom helyes mérlegelésével szinte teljes tisztázásra juttatták a szóban forgó kérdéseket.[10]

Még fontosabb feladatra vállalkozott Miskolczy, mikor a konkrét események fölé emelkedve Anjou-királyaink reformjainak gyökereit próbálta kinyomozni a nápolyi királyság rokon intézményeiben. *(Anjou-királyaink reformjai.* Századok, 1932. 306. s kk. 11., 393. s kk. 11.; *A Drugetek ősei.* Turul, 1936. 1. s kk. 11.) És becsületére legyen mondva, nem esett a tárgyukba szerelmes szakkutatók egyoldalúságának hibájába; nem tartotta magát megfellebbezhetetlen fórumnak és egy pillanatra sem jutott eszébe azt állítani, hogy a magyar talajba átültetett nápolyi palánták a magyar ég alatt is ugyanolyan törvények szerint fejlődtek tovább, mint a déli verőfény alatt. *(Válasz Erdélyi László «Észrevételeire».* Századok, 1933. 480. 1.)

Boldogult rendtársunk addig-addig bajlódott az Anjou-kor részletkérdéseinek kibogozásával, míg benne is feltámadt a szétszórt részletek csokorbafűzésének természetes vágya. Az analízis munkás évei után nála is elérkezett az alkotó szintézis ideje. Mivel hanyatló egészségi állapota nem engedett időt a habozásra, hamarosan hozzálátott megjelent tanulmányainak rendszerezéséhez. Összefoglaló munkáját *Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában* címen jelentette meg. (Budapest, 1937. 340 1.) Könyve azonban korántsem egyszerű utánnyomása korábbi tanulmányainak, hanem rendszeres és sok tekintetben kimerítő feldolgozása az egész tárgykörnek. Ennek megfelelően a kész részek is bizonyosátfésüléssel és kiegészítésekkel simulnak bele a mű egészébe, az itt-ott mutatkozó hézagokat pedig egészen új fejezetek töltik ki. Így a könyv tarlózás helyett minden ízében eredeti és újszerű feldolgozás benyomását kelti.

A magyar-olasz összeköttetések története kétségkívül legmaradandóbb alkotása Miskolczy Istvánnak. Ez mutatja egyúttal legszemléletesebben történetírói sajátosságait is: egyfelől akribiáig menő lelkiismeretességét az adatok felhasználásában, másfelől szinte túlzott puritánságát az előadásban. Elbeszélését mindig szigorú gonddal megrostált adatokra alapozta és soha semmi olyant nem állított, amit adatokkal bizonyítani nem tudott; másrészt adataiból sohasem olvasott ki többet, mint amennyi bennük volt. A betűkön túlmenő következtetések vagy éppen merész konjektúrák teljesen távol állottak történetírói módszerétől. A képzelet megelevenítő tevékenységét tudatosan kirekesztette munkájából. Ugyanígy előadásában is gondosan került minden színesebb fordulatot; ebben a tekintetben is szigorú tárgyszerűségre és egyszerűségre törekedett. Mintha a történész mellett az íróság babéra egyáltalában nem izgatta volna. Emiatt munkája túlságosan nehéz olvasmánynak sikerült. A szakemberek mindig érdeklődéssel és tanulsággal fogják olvasni, de laikus olvasóközönségre nem számíthat; ahhoz túlságosan szakszerű, száraz és minden külső dísz nélkül való.

Összefoglaló művének kiadásával Miskolczy még korántsem látta befejezettnek tudományos pályáját. Agyában még az új témák hosszú sora zsongott s bizakodóbb napjaiban azzal a reménnyel áltatta magát, hogy talán sikerül még egy újabb kötetre való anyagot összegyűjtenie. De a Gondviselés másként határozott felőle és időnap előtt elszólította körünkből. Halála azonban csak a külső világ számára volt meglepetés; akik közelebb állottak hozzája, azok tudták, hogy életerejét az egymást követő súlyos betegségek már jóval halála előtt megrendítették.

Azon kell kezdenünk, hogy a boldogult nem tartozott a «jól születettek» *(bene nati)* közé. Családi örökségként gyenge idegzetet és mindenféle betegség

iránt fogékony szervezetet kapott. Ezért már fiatal tanár korában sok baja volt, főleg a gyomrával. Óvatos életmóddal azonban mindig föléje tudott kerülni a bajoknak, úgyhogy iskolai munkáját nagyobb megszakítások nélkül tudta végezni. Később maláriás lázak léptek fel nála, melyek első olaszországi útja után még nagyobb erővel jelentkeztek. Általában az olaszországi utak nem tettek jót egészségének. Különösen a nápolyi tartózkodás viselte meg nagymértékben. A kezdetleges elszállásolás s a gyenge és hiányos étkezés nagyon igénybevette amúgy is erős kíméletre szoruló szervezetét. Utána egymást érték nála a legkülönfélébb nyavalyák: két hosszantartó sárgaság, vesevérzés, vesemedencegyulladás, ismételt mandulagyulladások, melyek végül is operatív beavatkozást tettek szükségessé, paratífusz és bélfekély, majd vakbélgyulladás, mely 1932. nyarán újabb operációt vont maga után.

A gyakori betegeskedések azonban, bár egyik-másik sokáig elhúzódott, lényegesen nem zavarták Miskolczy életrendjét. Baráti körben sokat panaszkodott ugyan megrendült egészségi állapotára, szívesen és részletesen beszámolt a betegségek különböző tüneteiről, de azután megint csak összeszedte magát és folytatta megszokott munkáját. Komolyabb intő jel volt, hogy az 1934. és 1936. években megejtett alapos szívvizsgálat rendellenességet állapított meg a szív működésében. A vizsgálatot végző professzorok huzamosabb pihenőt ajánlottak boldogult rendtársunknak. Ő azonban mindössze iskolai elfoglaltságát vonta szűkebb korlátok közé, de egyébként egyetemi előadásait rendszeresen megtartotta és tudós munkáját is változatlanul folytatta.

így múltak a hetek és hónapok változó egészségi állapotban és hullámzó hangulatban. 1937. június 6-án tíz évvel előbb végzett tanulóinak érettségi találkozóján vett részt a megboldogult. Nagyon jól érezte magát az összejövetelen, és sokáig elgyönyörködött fiainak ragaszkodó szeretetében. Kedvükért még a találkozói ebéden is megjelent. Mindjárt utána azonban nagy gyengeség, majd egy-két nap múlva magas láz lepte meg. A hamarosan megejtett orvosi vizsgálat influenzát állapított meg nála. Szerencsére a tünetek nem mutattak komolyabb komplikációra. Június végére annyira megjavult a beteg állapota, hogy pihenésre húgának és sógorának alsóörsi nyaralójába távozhatott. A javulás azonban csak átmenetinek bizonyult. A lázak már néhány nap múlva visszatértek s mivel csökkenés helyett állandóan emelkedtek, július közepén gyökeresebb orvosi vizsgálat igénybevételére kényszerítették rendtársukat. A Herzog-klinikán megejtett igen gondos vizsgálat azonban az influenza következményeként mindössze enyhe tüdőcsúcshurutot állapított meg s ellene magaslati tartózkodást javallott.

A klinikai vizsgálat után újabb megenyhülés következett. A szünidő hátralevő része aránylag kellemesen telt el az alsóörsi családi villában. A lázak annyira lecsökkentek, hogy a javallott magaslati tartózkodás is feleslegesnek látszott. Az iskolai év kezdetével azonban megint visszatértek a lázak és már két nap múlva arra kényszerítették a szegény beteget, hogy egyszersmindenkorra búcsút mondjon a tanításnak. Az újból megejtett igen beható klinikai vizsgálat végre megállapította, hogy streptococcus-infekcióról, általános vérmérgezésről van szó, mely az orvostudomány jelen állása szerint gyógyíthatatlan.

A szegény beteg, mintha maga is megérezte volna helyzetének reménytelenségét, egyre jobban elszótlanodott. Míg korábban megértő barátai előtt szerette elpanaszolni bajait, most mindinkább magábavonult. A hárshegyi idegszanatóriumban töltött néhány hetes pihenés szintén nem hozta meg a kívánt jobbulást. Mikor november 18-án hazatért, állapota rosszabb volt, mint előbb bármikor.

Láza már néhány nap múlva 40 fok fölé szökött. Most már maga is látta, hogy nincs menekvés. Ezért töredelmes életgyónással felkészült a halálra. November 25-én meglevő bajaihoz súlyos mellhártya- és tüdőgyulladás is járult. Újra be kellett szállítani a Herzog-klinikára. De itt sem tudtak segíteni rajta. A gondos orvosi kezelése már csak arra szorítkozott, hogy enyhítse a beteg fájdalmait, ő mindvégig hősként viselkedett és egy percre sem veszítette el lelki nyugalmát. Hozzátartozóit – ekkor húgán és sógorán kívül már Bécsből hazahívott egyetemi tanár öccse is mellette volt – azzal vigasztalta, hogy ő elvégre szép kort ért, holott vannak, akik egészen fiatalon halnak el, míg neki ötvenhat esztendőt engedett megérni a jó Isten kegyelme. Az utolsó napokban öntudata mindgyakrabban elhomályosult; végre december 1-én a jótevő halál megszabadította szenvedéseitől.,

Temetésén nagy számmal jelentek meg barátai, tanítványai és tisztelői. Ravatalánál az elvesztése fölött érzett őszinte mély fájdalomnak az egyetem bölcsészeti kara és a Történelmi Társulat nevében Lukinich Imre egyetemi tanár, a Szent István Akadémia és a piarista gimnázium részéről Balanyi György ginv náziumi igazgató s végül az angolkisasszonyok polgáriskolai tanárképző intézete képviseletében Schlett Erzsébet főiskolai hallgatónő adott kifejezést. A beszédek s még inkább a nagy számmal érkezett részvétnyilatkozatok beszédes bizonyságai voltak annak a nagyrabecsülésnek, mellyel a társadalom széles rétegei a megboldogult szerénységének, komolyságának és alapos tudományos felkészültségének adóztak.

Miskolczy halálával a magyar történetírás egyik legalaposabb és leglelkiismeretesebb munkását veszítette el. Pór Antal öröksége, a magyar lovagkor legfényesebb szaka ismét árvaságra jutott, s ki tudja, meddig kell várnia, hogy ismét hasonló lelkes művelőt nyerjen?

Az életrajz összeállításánál elsősorban a hivatalos rendi kútfőkre: rullákra, névtárakra, suffragiumokra és iskolai értesítőkre támaszkodtunk. Főleg gyermek- és ifjúkorára igen becses adatokat köszönhetünk a megboldogult húgának, dr. Raj Ferencné, Miskolczy Gizella úrnőnek, aki vázlatában művészi képét adta a boldogult családi környezetének és egyéniségének. Jóságáért fogadja ezúton is hálás köszönetünket. De az írott és nyomtatott forrásokon kívül sokat merítettünk közvetlen tapsztalásból is, amire több mint húszéves barátságunk bő alkalmat nyújtott.

[1] Századok, 1916. 655. s kk. 11. (-ch-e.)
[2] Századok, 1914. 628. s kk. 11. (Patek Ferenc.)
[3] Katolikus Szemle, 1926.
[4] Magyar történet. II.» Budapest, 1936. 615. 1.
[5] 1923 május 31. 69. 566/1923.
[6] Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio.) Kiadja a m. kir. Ferenc József Tud. Egyetem barátainak egyesülete. Szeged, 1925.
[7] 1941 október 19.
[8] 1931 július 15.
[9] 1932 május 1. 12.895/1932. IV.
[10] Magyar történet. II.[3] Budapest, 1936. 625. 1.

Dr. Balanyi György:

SEBES FERENC

(1883-1941.)

Az 1928. évi káptalan atyái július 18-án rendfőnökválasztásra gyűltek össze. A választásból mindjárt első fordulóra Sebes Ferenc neve került ki győztesen. A szavazás eredménye meglehetősen nagy feltűnést keltett bent a rendben és kint a világban egyaránt; nemcsak azért, mert a választók bizalma egy viszonylag fiatal, mindössze 45 éves ember felé irányult, hanem azért is, mert az új rendfőnök addig kizárólag lelki és szellemi ügyekkel foglalkozott. Mindenki érdeklődéssel várta tehát, hogyan éli majd bele magát a rendfőnökség ezerágú-bogú hatáskörébe.

És Sebes Ferenc habozás nélkül rálépett az ösvényre, melyre rendtársainak bizalma állította; tüneményes gyorsasággal beletalálta magát új hivatásába, s olyan tetterővel és mindenre kiterjedő atyai gondossággal látott neki a rendfőnökség vitelének, amilyent megválasztása pillanatában bizonyára senki sem várt tőle. Összesen tizenkét évig állott a rend élén, és ezen idő alatt a maradandó alkotások hosszú sorával írta be nevét a magyar piaristaság történetébe. Az addig merőben elméleti és lelki ember különb vezetőnek és termékenyebb alkotónak bizonyult, mint akárhány kikiáltott gyakorlati szellem. Ennek nyilván áz a magyarázata, hogy Sebes Ferenc az érér csendes éveiben annyi értéket, annyi és olyan sokrétű szellemi kincset halmozott fel magában, hogy a lelki és szellemi igények mellett az élet reális követeléseinek kielégítésére is bőven jutott belőle. Magasba ívelő pályájának kulcsát tehát végelemzésben ifjúkori fejlődésében kell keresnünk.

Sebes Ferenc 1883. április 8-án született Vácon. Néhány emberöltővel előbb bevándorolt német iparos családból származott. Atyja, Streiter József is iparos, mézeskalácsos volt; szorgalmát és mesterségbeli jártasságát mindennél jobban bizonyítja, hogy idővel házat, nagy telket és szőlőt tudott magának ragasztani. A jóléttel azután megjött a tekintély is. Ez azonban nem annyira az ügyesen forgolódó mesterembernek, mint inkább a szenvedélyes politikusnak szólt. Mert «Streiter bácsi», ahogyan hajlott korában ismerősei általában nevezték, jó magyar szokás szerint nagyon szeretett politizálni. Idegen származása és neve ellenére tüzes negyvennyolcas politikus volt s az országos és helyi politika minden kérdését szigorúan ellenzéki szempontból ítélte meg. Mivel - győzte szóval s mivel politikai kérdésekben nem tett lakatot a szájára, idővel egész tekintéllyé nőtte ki magát pályatársai s közelebbi és távolabbi szomszédsága előtt.

Egészen más egyéniség volt ebben a tekintetben az édesanya. Skvór Franciska mintaképe volt a csendes, visszahúzódó és kizárólag családjának élő háziasszonynak. Keze egyformán könnyen lendült munkára, és kulcsolódott imádságra. Mert a mélységes hit és az imádságos jámborság éppen úgy eredeti

vonása volt jellemének, mint a csendes visszahúzódás. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Ferenc fia lelki alkatában az anyai örökség túlsúlyát ismerjük fel.

Streiter József és Skvór Franciska példás, mély hittel és meleg szeretettel áthatott házasságát négy gyermekkel: két fiúval és két leánnyal áldotta meg Isten. Ferenc az idősebb leány, Amália után másodiknak született. Kicsiny korában nagyon sokat betegeskedett. Hatéves korában súlyos agyhártyagyulladás lépett fel nála, mely szinte a halál küszöbéig sodorta. Heteken át eszméletlenül vergődött ágyacskájában, úgyhogy már övéi is lemondottak életéről. Csak szerető édesanyja nem szűnt meg tovább bízni és imádkozni; szorongásában fogadást tett magában, hogy felgyógyulása esetén papnak neveli fiát. És íme, az anyai hit csodát művelt; a kis beteg egyszer csak visszanyerte eszméletét, lassankint erőre kapott, s a szörnyű betegség minden következmény néíküi elvonult felőle. Hatása később csak abban nyilvánult meg, hogy szervezete mindig gyenge maradt, s ezért mindennemű munka végzése az átlagosnál jóval nagyobb erőkifejtést kívánt tőle.

Talán gyengébb szervezete okozta, hogy a kis Streiter-fiú korán megszokta a befelé tekintő életet. Lényéből zsenge fiatalságától komolyság és korát meghaladó érettség sugárzott. Túlzás nélkül alkalmazhatjuk rája a Szentírásnak Tóbiásról adott jellemzését: «Semmit gyermekül nem cselekedett az ő dolgában». Nem mintha időnap előtt megöregedett vagy elsavanyodott volna; ellenkezőleg, mind g derű és kedvesség ömlött el arcán. De teljességgel hiányoztak *belőle* a gyermekkor *szokásos* hibái: a hazugság, irigység, árulkodás és vásott pajkosság. Szívesen kivette részét testvérei és pajtásai ártatlan szórakozásaiból, de közönségessé egy pillanatra sem vált. Nem csoda tehát, hogy már puszta megjelenésével a többrehivatottság ösztönszerű sejtelmét ébresztette környezetében.

A gimnáziumi évek természetesen még mélyebbre ágyazták a nagyrahivatott ifjú egyéniségének természeti és kegyelmi adottságait. Streiter Feri, mint diák, eleitől kezdve jóval az átlag fölött álló diákok sorába tartozott. Bár a színjeles bizonyítványt csak hatodikos korában érdemelte ki, előbb sem volt neki kettőnél, háromnál több kettese. Az alatt a hét esztendő alatt, melyet a váci piarista gimnáziumban töltött (1893/94-1899/900), osztályfőnökei és tanárai gyakran változtak. Hét év alatt nem kevesebb, mint öt osztályfőnöke volt (Both Ferenc, Labancz Mihály, Récsei Ede, Sáfrány Károly, Szabó József). Még sűrűbben változtak tanárai. De ennek a gyakori személycserének is megvolt a maga haszna: embereket és módszereket ismert meg a nyíltszemű ifjú, s általában sok olyan gyakorlati életismeretet szerzett, melynek később, rendfőnök korában jó hasznát vette. Tanárai közt ott látjuk a jószívű Feld Vilmost, a szigorúságáról és ezermesteri ügyességéről egyformán híres Szabó Józsefet, a szelíd Arányi Bélát, a polihisztor Csősz, Imrét, a komoly filozófus Martin Pétert, a tömérdek nyelvet beszélő Sáfrány Károlyt, a jó magyar kedélyű Zsigmond Jánost és Salánky Istvánt, a politikai babérokat aratott Hévizy Jánost, a hajthatatlanul szigorú Récsei Edét, a később rendfőnökké lett Both Ferencetx és másokat. Ezek legtöbbje érdekes és színes egyéniség volt, s egyike-másika bizonyára hatással volt *a* nagyreményű ifjú hivatástudatának felébredésére és kialakulására.

Ezeknél a külső hatásoknál azonban sokkal nagyobb szerepet játszottak Streiter Ferenc egyéniségének kiformálásában a belülről fakadó erők. Mert szel-

lemének tömörsége, erkölcsi felfogásának megkapó komolysága és korát messze meghaladó érettsége a szülői házból és az elemi iskolából a gimnáziumba is elkísérték, és társainak megbecsülésében rövidesen a *princeps iuventutis* díszes méltóságát szerezték meg számára. Néhány esztendő elegendő volt hozzá, hogy megfellebbezhetetlen tekintéllyé nőj je ki magát diáktársai előtt. Egyetlen szava elegendő volt diáksúrlódások elsimítására, egyetlen rosszaló tekintete vaskosabbaknak induló diáktréfák megelőzésére. De szükség esetén áldozatot is tudott hozni a közösségért. Ha egyik-másik társa hibájából kellemetlen helyzetbe került, türelmesen és mentegetődzés nélkül viselte mások könnyelműségének következményeit. És tudott nagylelkű lenni; tudott megbocsátani a nélkül, hogy szívében a megbántottság legkisebb fullánkja maradt volna. Érthető tehát, hogy barátai ösztönszerűen a több és jobb embernek kijáró tisztelettel tekintettek fel rája és Keresztelő Szent János kortársainak álmélkodó szavaival kérdezték maguktól: «Vajh, mi lesz ebből a gyermekből?»

Ilyen előzmények után mindenki természetesnek találta, hogy a korán érett és befelé élő ifjú nem kint a világban, hanem a szerzetesi lemondásban kereste élethivatását: a hetedik osztály elvégzése után piarista novícius lett. így az anya titkos vágya és a fiú pályaválasztása a legtökéletesebb harmóniába csengett össze. És egész további élete a bizonyság rá, hogy Sebes Ferencet – a Streiter-nevet a novíciátusban váltotta fel a magyar Sebes-névvel – élethivatásának megválasztásában nem karrierhajhászás, hanem igazi benső lelki szükséglet vezette. Attól a pillanattól kezdve, hogy átlépte a novíciátus küszöbét, nem ismert hőbb vágyat, mint hogy Isten szíve szerinti pap és a kalazanciusi eszmény méltó hordozója lehessen.

Sebes Ferenc a novíciátusban kitűnő mesterre talált. Randveg Mihály magiszter eszményképe volt a jó nevelőnek, s nagyszerűen értett hozzá, hogy növendékeit rákapassa a magasabb igényű szellemi és lelki életre. Úgyszólván minden idejét nekik szentelte: célokat tűzött eléjük, buzdította, lelkesítette, ha oka volt rá, dicsérte, ha szükségét látta, korholta őket. Finom pedagógiai tapintatával a leghétköznapibb dolgokból is kiérezte a nevelői mozzanatokat, és sietett azokat értékesíteni. Pedáns volt kicsinyesség és szőrszálhasogatás nélkül, s ugyanakkor tudott nagyvonalú is lenni fellengzés nélkül. Mint szaktárgyaiban, a görög és latin filológiában hiánytalanul meg tudta éreztetni a hajszálfinom árnyalatokat, azonképpen rendi tárgyú előadásain is lépten-nyomon át tudta csillogtatni a harmonikus szerzetesi szellemet és a hamisítatlan piarista életeszményt.

Sebes Ferenc ilyen kitűnő mester vezetése alatt könnyen és simán beletalálta magát a novíciátus szellemébe. Hiszen csak tovább kellett építenie azon a biztos alapon, melyet a szülői házból vitt magával. A novíciátus szigorú életrendjét és aszkézisét éppen olyan természetes és magától értődő dolognak találta, mint fokozottabb áhítatgyakorlatait. Teljes tudatossággal vállalta mind a kettőt, mert kitűnő eszközöket látott bennük áhított célja elérésére, szerzetesi hivatásának minél mélyebbre ágyazására.

Az újoncév leteltével a kecskeméti stúdiumba került a lelkes ifjú novícius. Itt ismét új légkör fogadta. Míg ugyanis a novíciátusban a hivatásos szerzetesi élethez okvetlenül megkívántató szellemi és erkölcsi feltételek megszerzésén volt a hangsúly, addig a stúdiumban inkább a tanári pályán nélkülözhetetlen elméleti ismeretek megalapozása és lehető gyarapítása nyomult előtérbe. Sebes Ferencnek ez sem okozott nehézséget. Hiszen a hatodik osztály óta színjeles tanuló volt;

nem kellett tehát jobb bizonyítvány után törnie magát; elég volt a már elért színvonalat tartania. És hogy ez teljes mértékben sikerült neki, arra döntő bizonyíték, hogy az érettségi vizsgálatot a szigorúságáról híres Finánczy Ernő előtt kitűnő eredménnyel tette le. (1902. június 19.)

Az érettségi vizsgálatot a legtöbb szerzetes tanárjelölt életében a szaktárgyválasztás fontos kérdése szokta követni. Sebes Ferenc akkor már túl volt ezen. Azzal ugyanis, hogy a szerzetespapi hivatás választásában a hangsúlyt mind:g és következetesen inkább a papságra, mint a tanárságra helyezte, bizonyos fokig elkötelezte magát a hittudományoknak. Elüljárói természetesen szívesen hozzájárultak választásához. Így történt, hogy a tehetséges és szorgalmas ifjú az 1902. év őszén valóban a hittudományi kar elsőéves hallgatójaként iratkozott be. Az egyetemi élet azonban némi csalódást keltett benne. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a hittudományi karon abban az időben csaknem kizárólag olyan tanárok tanítottak, akik 25-30 vagy még több esztendeje ültek már az egyetemi katedrán; tehát fáradt öreg emberek, akik legjobb akarattal sem tudták kielégíteni ambiciózusabb tanítványaik igényeit. Ebben a tekintetben csak a nagytudomány ú Székely István és az élénkszellemű Kiss János voltak kivételek; ők, mint a kar legfiatalabb tagjai, nemcsak korban, hanem pedagógiai készségben is sokkal közelebb állottak hallgatóikhoz.

Szerencsére azonban már néhány év múlva megindult a kar megifjítását és felfrissítését célzó munka. 1904. március 4-én a magyar szellemi élet két kiválósága nyert teológiai tanári kinevezést: Prohászka Ottokár és Karácsonyi János; az előbbi a dogmatika, az utóbbi pedig az egyháztörténelem tanszékére. Mivel pedig ezen kinevezéseket hamarosan mások is követték, „ néhány év alatt egészen újjászületett a kar és szellemi színvonalában is nagyot emelkedett.

Sebes Ferenc az első kedvezőtlen benyomások ellenére nagy igyekezettel látott neki a tanulásnak. A hittudományok minden ága iránt érdeklődést tanúsított, de legközelebb talán mégis a dogmatika állott szívéhez. Ezért egész életén át a Gondviselés különös kegyelmének érezte, hogy megadatott neki, ha csak rövid időre is, a lánglelkű Prohászka Ottokár dogmatikai előadásait hallgatnia. Szorgalmát mutatja, hogy egyik évben a kar őt terjesztette fel a Schopper-féle szorgalmi díjra. Mihelyt lehetett, megkezdte szigorlatai letevését is. Az első szigorlatot harmadéves hallgató korában, 1905. március 27-én, a másodikat elsőéves tanár korában, 1907. február 27-én, a harmadikat kecskeméti prefektus korában, 1909. május 28-án s végül a negyediket kecskeméti nagy elfoglaltsága miatt csak 1912. május 31-én tette le.

A budapesti Kalazantinumban töltött évek azonban más tekintetben is javára váltak az ifjú teológusnak. Nevezetesen ezekben az években érett ki ritka bölcsesége és lélekismerete, melynek később mint lelki vezető annyi hasznát vette, úgyszintén finom tapintata és nyugodt higgadtsága, melynek viszont mint rendfőnök és mint közéleti ember látta nagy hasznát. Így mire végére ért tanulmányainak, már egészen kiforrott egyéniség volt; egész lényén, minden szaván és minden mozdulatán meglátszott a belülről élő lelki ember szigorú fegyelmezettsége és a mások életének megszentelésére hivatott szerzetespap túláradó jósága és mindenkin segíteni akarása.

Ezeknek a nagy emberi és keresztény erényeknek birtokában lépett Sebes Ferenc a tanári pályára. Első állomása a nagy alföldi metropolis, Szeged volt (1906-7). Itt mindjárt az elinduláskor alkalma nyílott a tanári munka egész

területének megismerésére. Mert mint az I. C) osztály főnökének az osztályvezetés ezernyi apró gondján felül vállalnia kellett a magyar és latin nyelv tanítását is. Ha ehhez még hozzászámítjuk öt osztály (I. C), III. A), V. A), B), VII. osztály) hittanját és a kicsinyek hitelemzését, elhihetjük, hogy a gyengeszervezetü fiatal tanárnak valóban nagy munkájába került ennyi különféle tiszt ellátása. De szívesen és lélekkel dolgozott. Nemcsak azért, mert fűtötte a pályakezdés szent hevülete, hanem azért is, mert a tanításban a lélekszolgálat és -nemesítés, tehát az általános papi hivatás egyik leghatékonyabb eszközét ismerte fel.

Szegedről már a következő esztendőben Kecskemétre került a lelkes ifjú tanár, hogy mint az ottani stúdium prefektusa cselekvőleg belekapcsolódjék a rendi fiatalok nevelésébe. Új állásában összesen négy esztendőt töltött (1907-11). Egészben véve a lelki elmélyülésnek és az emberismeretben való gazdagodásnak évei voltak ezek. A szerzett tapasztalatok és az emberekről kapott benyomások talán nem voltak mindig kellemesek – hiszen a felsőosztályos növendékek állandóan forrongó, nehezen kiszámítható és még nehezebben irányítható világok -, de a csalódások és szenvedések épúgy beletartoznak Isten lélekformáló terveibe, mint a sikerek és az örömök.

Kecskemétről mintegy pihenésképpen előbb Kolozsvárra, majd egy évvel később ismét Szegedre helyezték elüljárói a sokat ígérő fiatal tanárt. Második szegedi tartózkodása három évig (1912-1915) tartott, s talán nem járunk messze az igazságtól, ha ezt a három esztendőt a megboldogult életének legszebb és legharmonikusabb szakaszához számítjuk. Szerető jóbarátok meleg és meghitt körében maga is felmelegedett, s a mellett a városban is sikerült több olyan értékes barátságot kötnie, melynek meghitt melegsége és fénye élete végéig elkísérte. Iskolai kötelességeit most is híven és odaadással teljesítette. Mint alsóosztályos osztályfőnök – 1912-13-ban az I. B), 1913-14-ben az I. C), 1914-15-ben pedig a II. C) osztálynak volt a főnöke – éppen olyan otthonosan forgolódott a *páter parvulorum* tisztében, mint a felső osztályokban a nagy diákok lelki vezetőjének kényes és nagy körültekintést igénylő feladatkörében. Távolabbi hivatását azonban még nem látta világosan. Futólag felmerült lelkében a tudós pálya alakításának gondolata is. Mióta az egyetem hittudományi kara doktori értekezését *(A marcionizmus*. Budapest, 1913. 85 1.) külön dicséretre érdemesítette, szemmellátható kedvet kapott az írásra. A Katolikus Nevelésben, Katolikus Szemlében és a Magyar Középiskolában egymásután jelentek meg értekezései s mind'g tartalmas és formás könyvismertetései. Egyideig csakugyan úgy látszott, mintha a tudós babéraira vágynék.

Rendi vezetősége azonban másként határozott. Azzal ugyanis, hogy a nyugalmas szegedi évek után az 1915-16. iskolai évre a kolozsvári, az 1916-17. esztendőre pedig a kolozsvárival egyesített budapesti Kalazantinumba rendelte lelki vezetőnek, véglegesen a rendi nevelés számára foglalta le. Egészen ugyan ezután sem szakított a tudománnyal. 1924-ben a Szent István-Társulat felkérésére sajtó alá rendezte Prohászka Ottokár *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* c. művének rövidített kiadását, és a Katolikus Szemlében továbbra is szívesen vállalkozott a katolikus tudomány egy-egy kiemelkedőbb termékének (pl. Schütz A.: Dogmatika, Kat. Lexikon) ismertetésére. Ezek az ismertetések azonban már nem annyira a tudomány benső ihletéből, mint inkább az illető munka, illetve szerzője megtisztelésének vágyából fakadtak. Ennek megfelelően a bekebelezett doktori cím is, mellyel az egyetem hittudományi kara az 1925-i jubi-

leumi szentév alkalmából kitüntette, már inkább a közéleti embernek, mint az ígéretes tudósnak szólt.

A fiatal spirituális Isten ujját látta elüljárói rendelkezésében, habozás nélkül belenyugodott s iparkodott minél gyorsabban és minél teljesebben beleélni magát új hivatáskörébe. Feladata nem volt könnyű. Hiszen sok tekintetben úttörő munkát kellett végeznie. Eddig ugyanis a piarista stúdiumokban és Kalazantinumokban nem volt külön spirituális; a lelki vezetés gondja és terhe épúgy a prefektus vállára nehezedett, mint az igazgatásé és a tanulmányi ellenőrzésé. E miatt nem alakulhattak ki hagyományok, melyek eligazításul szolgálhattak volna a régiek nyomába lépő új nemzedékeknek.

Sebes Ferenc azonban nem ijedt meg az eléje tornyosuló nehézségektől. Hiszen nem üres kézzel indult neki a spirituálisságnak: az érés éveiben gyűjtött gazdag lelki kincsei most százszoros termést hoztak. Az a körülmény, hogy mindjárt az elinduláskor sikerült rátalálnia önmagára, még jobban megkönnyítette feladatát. Így néhány rövid esztendő nemcsak arra volt neki elegendő, hogy kialakítsa a piarista lélekvezetés sajátos stílusát, hanem arra is, ^{n}°gy ^{e}gy g^{az}dag szellemi örökség alapjait rakja le, melynek később spirituális utódai kitűnő hasznát látták. Tehát sikerült megoldania a legnehezebb feladatok egyikét: sikerült úgyszólván minden előzmény nélkül időálló hagyományokat teremtenie.

Hogy milyen gyorsan beletalálta magát az új spirituális hivatásába, arra legjobb bizonyíték, hogy meglepően rövid idő múltán a rendi növendékek szűk körén túl már a világiaknak is pazar kézzel tudott juttatni gazdag lelki kincseiből. Mert Sebes Ferenc mindjárt budapesti tartózkodása elején megkezdette azt a széleskörű lelkipásztori tevékenységét, mely az évek múlásával az intelligens körök egyik legkeresettebb lelki vezetőjévé avatta. Lelkipásztori munkáját ugyanazok a vonások jellemezték, melyek egyéniségének olyan ellenállhatatlan varázst kölcsönöztek: finomság, tapintat, bölcseség és szelídség. Nem volt barátja a sok beszédnek és a nagy szavaknak, de amit mondott, az mindig magvas, biztató és reménységre hangoló volt. Ha hasonlattal akarnánk élni, azt kellene mondanunk, hogy sokkal több volt benne Fénelon szelídségéből, mint Bossuet fellengzős ékesszólásából.

Később a körülmények alakulása még jobban kitágította az immár gazdag tapasztalattal rendelkező spirituális munkakörét. Mikor ugyanis a proletárdiktatúra nálunk is megtiltotta a vallástannak rendes iskolai tárgyként való tanítását, ő is belekapcsolódott a kápolnánkban meginduló önkéntes hitoktatásba. Ettől az időtől kezdve öt éven át (1919-1924) mint iskolánk egyik hittanára működött, s ezen a címen egyik megalapozója lett annak a belterjes lélekgondozó munkának, mely ifjúsági kápolnánknak ma is egyik fő vonzóereje a katolikus társadalom szemében. Bőven kivette részét az ifjúsági gyóntatásokból, úgyszintén a kápolnai szentbeszédekből. Beszédeit általában gazdag tartalom, világos tagolás és meggyőző okfejtés jellemezte; látszott rajtuk, hogy gondos előkészület és sok elmélkedés eredményeként születtek. E mellett sohasem hiányzott belőlük a szó nemes értelmében vett kenetesség. Hiszen a szentbeszédben igazában nem az ember, hanem Isten szava szól a lélekhez; ezért legbensőbb lényegéhez tartozik a bensőség és kenetesség. Sebes Ferenc beszédeinek hatását még fokozta kellemes hangja és nyugodt, minden álpátoszt gondosan kerülő előadása. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy hittanári működésének öt esztendeje alatt ifjúsági kápolnánk legszívesebben hallgatott szónokai közé tartozott.

Az 1923. év ismét újabb bővülést idézett elő Sebes Ferenc munkakörében. A változás a rend vezetésében beállott mélyreható személycserékkel állott összefüggésben. A S. Congregatio religiosorum ugyanis 1923. július 19-én kelt határozatával új generálist állított a rend élére, s az egyidejűleg újjászervezett generálisi tanácsba a középeurópai provinciák képviseletében Szinger Kornél rendfőnököt nevezte ki asszisztens generálissá. Az ily módon megüresedett rendfőnöki méltóságba azután Hám Antal eddigi tanulmányi asszisztenst emelte Róma bizalma. Mivel azonban így a rendi fiatalok nevelési és tanulmányi ügyeinek nagy felelősséggel járó irányítása gazdátlan maradt, az új rendfőnöknek és tanácsának egyik legsürgősebb feladata volt, hogy megfelelő embert keressenek a kényes ügykör ellátására. Bizalmuk a kitűnően bevált spirituális felé fordult, így került Sebes Ferenc referensi címmel és minőségben a rendi nevelés élére. Egyelőre azonban a spirituálisságot, sőt egy esztendeig a gimnáziumi hittanárságot is megtartotta.

A referensi megbízás már *gradus ad Parnassum* volt. Sebes Ferenc pályája ettől az időtől kezdve töretlen vonalban ívelt felfelé. 1925-ben asszisztenssé, 1928-ban pedig rendfőnökké választották. A választás nem érte készületlenül. Mert visszahúzódó szerénysége nem zárta ki a szó nemes értelmében vett férfiúi nagyratörést. Kiváló szellemi és erkölcsi képességeinek birtokában joggal hihette, hogy rá még szerep vár a rend vezetésében. Ezért húzódozás nélkül meghajolt rendtársai bizalma előtt, és a Gondviselésbe vetett bízó hittel haladéktalanul átvette a rend kormányzását. Megválasztása eredetileg csak három évre szólt; mivel azonban rendtársai utána még három ízben (1931. július 16., 1934. június 27., 1937. július 2-án) megajándékozták bizalmukkal, a három esztendő tizenkettőre duzzadt. Így Sebes Ferenc Szlonyay Elek, Orosz Zsigmond, Bolla Márton, Grosser János, Somhegyi Ferenc, Kalmár Endre és Magyar Gábor kivételével valamennyi elődjénél hosszabb ideig állott a magyar provincia élén.

Talán nem szükséges mondanunk, hogy a rendfőnöki választás egészen új korszakot nyitott Sebes Ferenc életében. Hiszen annak az embernek, aki addig a tanításon s a saját és mások lelki ügyeinek irányításán kívül jóformán semmi mással nem foglalkozott, most egyszerre a forrongó, pillanatról-pillanatra változó élet kellős közepébe kellett lendülnie; a csendes szemlélődés és visszahúzódás emberének szinte egyik napról a másikra századok és századok szemének, fülének, kezének és lábának kellett lennie. És ő habozás nélkül vállalta a lényétől annyira idegennek látszó munkakört. Azzal a szolgálatkészséggel, mely egész életén át jellemezte, beállott a meginduló hajszába, mely tizenkét esztendő alatt egészen felőrölte életerejét. Mert ő nem tudott és nem akart félember lenni; a félmunkát sem magában, sem másokban nem tűrte. Amint egyszer magára vette a rendfőnökség terhét, úgy akarta viselni, mint legnagyobb elődei viselték. És ez teljes mértékben sikerült is neki: mint rendfőnök, olyan sokoldalú és nagyszabású tevékenységet fejtett ki, amilyent megválasztása pillanatában bizonyára senki sem várt tőle.

A rendfőnökség gazdag tartalmából mindenekelőtt a *paternitast* érezte ki. Valóban szerető atyja akart lenni valamennyi rendtagnak, nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt. Az atyai látogatásokat bizonyára kevés rendfőnök vette nálánál komolyabban, és még kevesebb gyakorolta lelkiismeretesebben. Minden három évben rendszeresen végig látogatott minden rendházat, felkérdezett, megnyugtatott, bátorított, ha kellett, jóra ösztönzött minden rendtagot. És mindezt a legodaadóbb atyai szeretettel. A kis novíciusok és studensek panaszait és problémáit

ugyanolyan komolysággal és megértéssel hallgatta végig, mint a korban és érdemben vezető atyák fejtegetéseit, illetve felvilágosítást kérő kérdéseit. De ajtaja és szíve egyébként is mindig nyitva állott rendtársai előtt. Nem csoda tehát, hogy nemcsak személy szerint, hanem lélek szerint is ismerte valamennyiöket; ismerte jótulajdonságaikat, de ismerte gyengeségeiket és emberi gyarlóságaikat is. Az előbbieket igyekezett gyarapítani, az utóbbiakat pedig nyesegetni. Mint a rend erkölcsi érdekeinek legfőbb őre, kész volt azonnal megadni a vészjelet, ha valahol visszaélést vagy erkölcsi lazaságot észlelt. Intő, figyelmeztető és feddő levelei és négyszemközt elhangzott szemrehányásai mind megannyi beszédes bizonyságai az apostoli szó megrendítő igazságának: «Ki szenved, hogy én ne szenvednék? ki botránkozik meg, hogy én ne égnék?» Érzékeny, finom hangolású kedélye még fogékonyabbá tette a kellemetlen benyomások utórezgéseinek szenvedő átérzése iránt. Látogatásairól készített részletes feljegyzései meggyőzően mutatják, menynyire szívvel-lélekkel, sokszor milyen mélyre leható lélekrezdülésekkel végezte hivatásának e fontos ügykörét.

A *paternitas* fogalmának ebből a mélységes felfogásából következett, hogy Sebes Ferenc rendfőnöksége egész ideje alatt kiváló gondot fordított rendje erkölcsi színvonalának emelésére és minél gazdagabb szerzetesi tartalommal való telítésére. Az ú. n. reform kérdése mindvégig központi problémája maradt rendfőnökségének. A kérdés felvetődését nem annyira benső, mint inkább külső okok idézték elő. Az új egyházjogi törvénykönyv, a *codex iuris canonici* kihirdetése és életbeléptetése (1917. május 27) ugyanis elodázhatatlanul szükségessé tette az egyes szerzetesrendek szabályzatának, konstitúciójának gondos átvizsgálását és az új törvénykönyvhöz való idomítását. A munka mindjárt a világháború lezajlása után megindult. Az egyes rendek legkülönb erőiket bízták meg a kényes és roppant felelősséggel járó feladat lebonyolításával. Ugyanakkor azonban az illetékes egyházi hatóságoknak arra is volt gondjuk, hogy az elméletet összehangolják a való élettel. Ezért országonkint külön vizitátorokat küldöttek ki azzal a megbízással, hogy gondoskodjanak az átvizsgált és megfrissített konstitucióknak hiánytalan életbeléptetéséről. A magyarországi férfiszerzetekre nézve Hanszen Hubert, az Isteni Ige Társaságának (Societas Verbi Divini) magyar provinciálisa kapta ezt a kényes megbízást (1927. június 28).

Hanszen küldetése természetesen a magyar piarista rendtartományra is szólt. Nálunk azonban még nagyobb nehézségekbe ütközött az eredeti konstituciókhoz való visszaterelés, mint más rendekben. Ennek oka a magyar piaristaság sajátos történelmi fejlődésében keresendő. Mióta ugyanis II. József 1781-ben eltiltotta a rendet római egyetemes főnökével, generálisával való érintkezéstől, a magyar provincia egészen az önálló fejlődés útjára tért. Az egyházi és világi főhatóságok gyakoroltak ugyan felette némi ellenőrzést, de ez csak ritkán lépte túl az anyagi ügyekben való gyámkodás határát. Így érthető, hogy a liberális korszellem nem egy pontban kikezdte a szerzetesi fegyelmet.

Róma már a múlt században felfigyelt a jelentkező bajokra, s orvoslás sukra megkísérelte a magyar piaristaságnak az egyetemes piaristaságba való beillesztését. Komolyabb fordulatot azonban csak 1904. tavaszán Mistrangelo Alfonz firenzei érsek, megbízott generális látogatásával (május 10-18) vett a dolog. Ettől fogva éveken át folytak a tárgyalások, melyek végül az 1910. június 25-én kiadott római rescriptumra vezettek. A rescriptum értelmében a magyar rendtartomány jogot nyert arra, hogy elüljáróit továbbra is az addigi gyakorlatnak megfelelően vagyis a generális kinevező jogának mellőzésével vá-

lassza, másrészt azonban vissza kellett helyezkednie a generális joghatósága alá, és a generálisi tanácsba a többi provinciákhoz hasonlóan képviselőt kellett küldenie. (Hierarchiai unió.)

Ilyen előzmények után érthető, hogy a magyar piaristák nagy része idegenkedéssel fogadta Hanszen küldetését, mert egyrészt keservesen kivívott autonómiáját, másrészt megszokott életkereteit féltette tőle. Az a körülmény, hogy Hanszenéval párhuzamosan más vizitáció, Pasetto Hermenegild püspöknek az egész rendre kiterjedő vizitációja is folyt, csak fokozta az általános feszültséget. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy sokáig senki sem tudott semmi biztosat. Hanszen néhány, inkább szervezeti, mint fegyelmi intézkedés foganatosítása után azt ajánlotta az illetékes egyházi köröknek, hogy egyetemes rendelkezés helyett inkább rendenkint, külön-külön delegátusok kiküldésével gondoskodjanak a szűk-, séges újítások életbeléptetéséről. Így az ügy sokkal tovább elhúzódott, mint eredet tileg gondolták.

A bizonytalanság erősen ráfeküdt a lelkekre. Sokan azért húzódoztak a készülő reformoktól, mert féltették tőlük a magyar piaristaság nemesveretű hagyományait. Mások viszont a rend kettéválásától tartottak. De voltak olyanok is, akik a *sint ut sunt, aut non sint* kényelmes álláspontjára helyezkedtek. Jóidéig maga a rendfőnök sem látott tisztán a dologban. Csak a vállára nehezedő felelősség nyomasztó súlyát érezte. Hiszen a reform kérdésében a provincia jövője forgott szóban. Egy elhamarkodott lépés éppen olyan könnyen végzetessé válhatott, mint egy szükséges lépés idejében való megtételének elmulasztása. Lelki vergődésébe jól bevilágít 1930. január 9-én kelt bejegyzése: «Ma jött meg a generális körlevele, melyet a vizitációt megszüntető s a reformokat elrendelő dekrétumokkal kapcsolatban küldött. Igen súlyos dolog! Alkalmas arra, hogy az egész provinciát szétugrassza! Kimondhatatlanul súlyos feladatok elé állít I Csak Isten különös segítségével birkózhatom meg velük! *Deus in adiutorium meum intende!»* De azért egy pillanatra sem csüggedt el. Sőt új erőt merített a helyzet feszültségéből. Még 1930. tavaszán személyesen ellátogatott Rómába, és az ott töltött két hét alatt (április 30-május 12) a generálissal és tanácsával ismételten és tüzetesen megbeszélte a dolgot. Május 9-én pedig Őszentsége, XI. Pius pápa előtt jelent meg külön kihallgatáson. Tárgyalásaiból azt a tanulságot szűrte le, hogy Róma nem hajlandó kivételt tenni a magyar provincia kedvéért, de viszont nem barátja az elsietésnek és erőszakolásnak sem. Elve ebben is, mint minden alapvető kérdésben: *sensim sine sensu* – lassan, szinte észrevétlenül.

A római látogatás nem hárított el minden akadályt, de megtörte a jeget. Az idő is megtette érlelő hatását. A fejlődés megindult, bár megközelítőleg sem olyan terjedelemben és ütemben, mint felülről várták. Zökkenések és félresiklások ezentúl is fordultak elő. De ezen nincs mit csodálkoznunk. Hiszen olyan változtatásokról, olyan árnyalatok közbeiktatásáról volt szó, melyek mélyen belevágtak egyesek és a közösség megszokott életrendjébe, s ezért szükségképpen sokak léleknyugalmának felzaklatásával fenyegettek. Itt valóban nagy körültekintésre, finom tapintatra és mély lélekismeretre volt szükség. És Sebes Ferenc kiváló mértékben rendelkezett ezekkel a tulajdonságokkal. Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy minden esetben eltalálta a cselekvés idejét és helyes mértékét. Bizonyos, hogy hibákat ő is követett el. Hiszen az elérendő célok és a használandó eszközök előtte is csak fokozatosan világosodtak meg. Nem csoda tehát, hogy magatartása nem mutatta mind g azt az elvszerű következetességet, melyet a szőnyegen forgó kérdések életbevágó fontossága megkívánt volna.

De egészben véve mégis jól megállotta helyét. Legjobb bizonyíték erre, hogy mindvégig meg tudta tartani fölöttes hatóságainak és rendtársainak bizalmát. De talán még többet mond a végső eredmény: Sebes Ferencnek bölcs mértéktartásával, önmagához mindig hú és mégis szelíd elvszerűségével sikerült diadalmaskodnia az akadályokon, és sikerült olyan megoldást találnia, mely felfelé és lefelé egyaránt kielégítette az igényeket. Szentírási képpel szólva sikerült új bort öntenie a régi tömlőbe, azaz sikerült a magyar piaristaság nemes hagyományait hiánytalanul átmentenie a fegyelmezettebb jelenbe és jövőbe.

Hasonló nagyvonalúságot tanúsított Sebes Ferenc az iskolapolitikában. Pedig ezen a téren is súlyos és felelősségteljes feladatok vártak rája. Nem szabad ugyanis felejtenünk, hogy az ő rendfőnöksége idejére esik a két utolsó középiskolai törvénynek az 1924: XI. és az 1934: XIV. t.-c.-nek végrehajtása, a katolikus iskolai autonómia kiépítése és az iskolai igazgatás gyökeres átszervezése (1935: VI. t.-c.); csupa olyan dolgok, melyek egészen közelről érintették a szerzetes iskolák életét is.

Sebes Ferenc azonnal felismerte a tervezett újítások mélyreható jelentőségét és szívesen állott megvalósításuk szolgálatába. Ezen a téren legkiemelkedőbb tette a felsőház 1934. május 3-i ülésében mondott nagy beszéde volt, melyben az új középiskolai törvényjavaslat előzményeit és elvi szempontjait ismertette. Gondosan felépített és irodalmi szempontból is jól kidolgozott beszédére széles körökben felfigyeltek. Őmaga is megvolt elégedve az eredménnyel. «A felsőházban – olvassuk feljegyzéseiben – fényes sikerrel mondtam el előadói beszédemet az új középiskolai törvényjavaslatról. Az egész ház gratulált. Eseményszámba ment. József főherceg és egy más valaki azt mondta, hogy ilyen szép beszédet még nem hallott a felsőházban.»

Nem kevésbbé fontos szerepet játszott Sebes Ferenc a katolikus iskolai autonómia kialakításában és gyakorlati keresztülvitelében. Az 1934. március 20-i püspöki konferencia óta, mely a tanítórendek főnökeinek bevonásával először körvonalazta az autonómia terjedelmét, részt vett a Katolikus Középiskolai Főhatóság (KKF) minden ülésén, s bölcs hozzászólásaival és kiérett tapasztalataival nem kis mértékben közrehatott abban, hogy a nehezen induló szervezet idővel az iskolai autonómia legfontosabb szervvé nőtte ki magát. Ugyanígy számottevő része volt az újjászervezett Katolikus Tanügyi Tanács munkájának megindításában is.

A külső keretek erősítése mellett nem kisebb figyelmet fordított Sebes Ferenc az iskola belső életének felfrissítésére. Ezen a téren is bölcsnek és megértőnek mutatta magát, és híven alkalmazkodott a piarista iskola többszázados elvéhez: semmit el nem vetni csak azért, mert régi, és viszont semmit el nem fogadni csak azért, mert új. A múlt és jelen érdekeit igyekezett ezen a téren is harmonikusan összehangolni egymással. Ezért amíg egyfelől változatlanul megőrizte, sőt erősítette a piarista iskola nemes humanista hagyományait, addig másfelől a modern .nyelvi tanítás érdekeinek messzemenő felkarolásával példaszerűen kielégítette a korszerűség követeléseit. Ezen a téren első lépése volt, hogy az 1924: XI. t.-c. végrehajtásával kapcsolatban a rend tíz gimnáziumából ötöt: a debrecenit, magyaróvárit, nagykanizsait, sátoraljaújhelyit és tatait reálgimnáziumokká minősítette át, és az 1928-29. iskolai évtől kezdődőleg valamennyiben megindította a francia, illetve Tatán az angol nyelv tanítását. Újabb engedmény volt a korszerűség javára, hogy az 1931-32. iskolai évtől kezdve fokozatosan a humanisztikusnak megmaradt budapesti, kecskeméti, szegedi, váci és veszprémi gimnáziumokban is elrendelte a

francia nyelvnek fakultatív tanítását, rendfőnöksége utolsó idejében pedig előkészítette az olasz nyelvnek, mint második modern nyelvnek fakultatív bevezetését a budapesti, debreceni és szegedi gimnáziumokban.

Sőt annyira ment a modern idők követeléseinek megértésében, hogy alkalomadtán még a hagyományos, szinte megcsontosodott iskolai keretek megbontásától sem riadt vissza, s a gimnázium mellett kész volt más, időszerűbb iskolatípusokkal is kísérletezni. Kitűnő példa erre a debreceni kereskedelmi iskola, mely immár negyedik éve hirdeti *urbi et orbi* a magyar piarista pedagógia rugalmasságát és alkalmazkodóképességét. Hogy az első fecskét egyelőre nem követte több, s hogy nevezetesen a kecskeméti kereskedelmi és a magyaróvári mezőgazdasági középiskola felállítása csak tervezgetés maradt, annak oka nem a jóakarat és a vállalkozási kedv hiányában, hanem inkább az idők szokatlanul megnehezedett járásában keresendő.

A benső szellem mellett az anyagi alapok erősítésére is kiváló gondot fordított Sebes Ferenc. Különösen a fenntartói jogviszonyok egységes rendezésével tett megbecsülhetetlen szolgálatot rendi iskoláinknak. Ismeretes, hogy ezen a téren előtte valóságos anarchia uralkodott. Volt iskola, amelyiknek három-négy fenntartója is volt, s mivel ezek mindegyike lehetőleg kivonta magát a teher alól, az intézetek anyagi szükségleteinek kielégítésére édes-kevés, korszerű fejlesztésére pedig jóformán semmi sem történt. Az összeomlást követő évek gazdasági leromlása természetesen még érezhetőbbé tette a helyzet tarthatatlanságát. Még a tanulmányi alap is annyira elszegényedett, hogy az 1932-33. iskolai évben márcsak részben tudott eleget tenni iskoláinkkal szemben fennálló kötelezettségeinek. Ilyen körülmények közt egyik-másik iskolánkra egyenesen életkérdés lett a fenntartói jogviszonyok sürgős rendezése.

Sebes Ferenc itt is a legbölcsebb és a mellett a legegyszerűbb megoldást választotta: régi stílusú, meddő és kilátástalan tárgyalások továbbfolytatása helyett egyszerűen rendi kezelésbe vette a rendezetlen jogviszonyú iskolákat. A több közület által fenntartott, illetve segélyezett váci és veszprémi, majd valamivel később az egyházközségi jellegű debreceni és kecskeméti gimnáziumokra nézve hosszabb-rövidebb tárgyalás után létre is jött a megegyezés. Jóval nehezebbnek bizonyult a tanulmányi alaptól támogatott iskolák ügye. De Serédi Jusztinián hercegprímás és Mészáros Károly kultuszminiszteriumi államtitkár jóakaratú és megértő támogatásával itt is sikerült leküzdenie az akadályokat. Az 1933. július elseji hatállyal életbelépett megegyezés szerint a rend vállalta a budapesti, magyaróvári, sátoraljaújhelyi és tatai gimnáziumok összes személyi és dologi terheit, de viszont megkapta az összes iskolai díjakat és a különböző forrásokból eredő fenntartói hozzájárulásokat; ezenfelül a tanulmányi alap kötelezte magát, hogy tizenegy rajz- és testnevelési tanárt és hat altisztet bocsát a nevezett iskolák rendelkezésére.

A fenntartói kérdésnek ilyen egyszerű, szinte Kolumbusz tojására emlékeztető megoldásával mind a két érdekelt fél nyert; nyertek a régi fenntartók, mert általa megszabadultak egy csomó, nekik idegen gondtól és felelősségtől, s nyert a rend, mert végre-valahára úr lehetett a maga portáján. De ezen túlmenőleg is nagy haladást jelentett a fenntartói jogviszonyok egyöntetű rendezése, mert egyrészt a tandíjszedés jogának megadásával bővebben csörgedező forrást nyitott a személyi és anyagi szükségletek fedezésére, másrészt az eddiginél nagyobb mértékben biztosította a rendi iskolák életének kívánatos harmóniáját. Mert ettől fogva a két városi jellegű gimnázium, a nagykanizsai és szegedi

kivételével valamennyi piarista kollégiumban teljesen azonos elvek szerint folyt a munka.

Ez a rendezés egyúttal rámutat Sebes Ferenc egyéniségének egyik legszembetűnőbb oldalára: erős gazdasági érzékére. Aki tanár, növendékelöljáró és asszisztens korában soha mással, mint tisztán szellemi munkával, tanítással és belterjes lélekgondozással nem foglalkozott, az mint rendfőnök egyszerre a gazdasági kérdések kiváló ismerőjének és szakértőjének bizonyította magát. Úgyszólván rendfőnöksége első napjától kezdve tevékenyen belekapcsolódott a rendi birtok kezelésébe és a hozzáértő ellenőrzésen túl az irányításból is kivette a részét. Hogy a kusztódiátus rendfőnöksége alatt az ország egyik legjobban felszerelt és megmunkált egyházi nagybirtoka lett, az nem kis részben az ő érdeme.

De a rendi birtokok hozadékának fokozásán kívül más módon is tudta növelni Sebes Ferenc a rend jövedelmeit. Így pl. az öszödi birtoktest balatoni dűlőjének s a budapesti rendház agrárcélokra többé nem használható kőbányai és zuglói birtokának parcellázásával kitűnően jövedelmező forrást nyitott. Az ily-, módon előállott jövedelemtöbbletet azután a húszas évek birtokreformja nyomán leadott 709-5 kat. hold pótlására igyekezett felhasználni, és ügyes vásárlásaival hamarosan sikerült is elérnie, hogy a kusztódiátus megközelítőleg visszanyerte eredeti kiterjedését. Szerencsés vásárlásai közül különösen kettőt kell kiemelnünk: 1931-ben a somogyszili Hunyady-birtokból 296, 1933-ban pedig őrgróf Pallavicini György Siva nevű pusztájából 233-5 kat. holdat szerzett meg a viszonyokhoz képest igen kedvező áron. Az előbbi szerzeményt a birtokreform nyomán erősen megcsonkított várongi, az utóbbit pedig a szentiváni gazdaság kiegészítésére használta fel.

Ugyanerre az időre esik a budapesti rendház mádi gazdaságának megalapozása is. A dolog azzal kezdődött, hogy alkaposvári Somogymegyei Takarékpénztár a rossz gazdasági viszonyok miatt válságba jutott. Mivel a bukásban 204.000 P betét erejéig a rend is érdekelve volt, Sebes Ferenc nem nyugodott addig, míg rengeteg utánjárással keresztül nem vitte, hogy a takarék a veszendőbe ment tőke fejében és 15.000 P készpénz lefizetése ellenében átengedte 53 holdas jól felszerelt mádi szőlőbirtokát (1933). Mivel azonban a szőlő fenntartása megfelelő birtok nélkül nagyon költségesnek ígérkezett, sürgősen gondoskodni kellett kiegészítéséről. A következő években több részletben eszközölt erdő- és szántóföldvásárlással sikerült is több mint ezer holdra kikerekíteni a szép és immár gazdaságosnak ígérkező birtokot. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy e nagyszabású birtokszerzésekkel párhuzamosan egyes rendházak (Debrecen, Kecskemét, Magyaróvár, Nagykanizsa, Szeged, Vác) birtokállományában is számottevő gyarapodás történt, nagy vonalakban előttünk áll a kitűnő gazdának és a céltudatos birtokszerzőnek képe.

A jó gazda mellett külön ki kell emelnünk Sebes Ferencben a nagy alkotót és tervezőt. Így pl. a kecskeméti gimnázium monumentális építkezésének befejezését egyes-egyedül az ő fáradhatatlan utánjárása tette lehetővé. Ugyancsak az ő érdeme, hogy jelentékeny áldozatok vállalásával tulajdonjogilag is biztosította a gyönyörű iskolapalotát a rend számára. Hasonlóan az ő leleményességét és szervezőképességét hirdeti a kecskeméti internátus létesítése és a régi gimnáziumból alakított új rendház lakályos és ízléses berendezése, a tatai új internátusi szárny megépítése és a régi pálos kolostorból lett sátoraljaújhelyi rendház költséges restaurálása. De legnagyobb szeretettel talán mégis szeretett szülővárosa,

Vác ősi kollégiumának megújításán csüggött. Éveken át gyűjtögette rá a pénzt, nagy utánjárással tetemes államsegélyt eszközölt ki, és mihelyt tehette, a nehéz háborús viszonyok ellenére is megindította az építkezést. Mivel azonban a munka sokkal tovább elhúzódott, mint eredetileg tervezték, a nagy alkotó már nem érte meg hőn óhajtott befejezését.

Természetes, hogy ilyen gazdag és sokirányú tevékenység nem maradhatott rejtve a világ előtt. Tisztelőinek folyvást népesedő tábora szinte napról-napra nagyobb megbecsüléssel tekintett fel Sebes Ferencre. Kiváló emberi tulajdonságai: megbízhatósága, nyájas és megnyerő modora, kitűnő emberkezelése csak fokozták az iránta érzett általános tiszteletet. Idővel a legmagasabb körök is megértéssel és jóakarattal figyeltek fel működésére. Erre mutat, hogy Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter ismételten őt kérte fel középiskolai törvényjavaslatainak felsőházi előadójául; a Kormányzó Úr Őfőméltósága pedig rendfőnöksége tízéves évfordulója alkalmából a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntette ki.

De hiába, Sebes Ferencen is betelt a sokat dolgozó emberek szomorú végzete: a kifáradt test nem győzte követni a lélek állandó szárnyalását. A megállást nem ismerő munka és a velejáró szüntelen idegizgalom időnap előtt kikezdte ~ szervezetét. Ezen annál kevésbbé csodálkozhatunk, mivel teherbírása, mint láttuk, amúgy is korlátolt volt. Egy súlyos, csaknem végzetes gyomorvérzés (1917. április 3) csak rontott a helyzeten. Mert bármennyire óvatosan, szinte aszkéta módon élt a megboldogult, a hiányzó erőforrásokat pótolni nem tudta. Viszont az élet haladt tovább a maga útján; a nagy hajrában nem volt megállás. Így állott elő az a tragikus helyzet, melyet őmaga úgy jellemzett, hogy mindig többet - kellett dolgoznia, mint amennyit szervezete megbírt. Nem csoda tehát, hogy az örökös vártánállás, a mások, százak bújának-bajának megosztása és főleg a rája nehezedő roppant felelősség súlya hovatovább felemésztette erejét Gyakran visszatérő fejfájása, utóbb már szinte krónikussá vált fáradságérzése és a budapesti eucharisztikus kongresszus idején (1938) fellépett újabb súlyos gyomorvérzése mindmegannyi beszédes tünete volt elnyűtt szervezete fokozatos kimerülésének.

Sebes Ferenc azonban nem akarta tudomásulvenni az intő jeleket. Rendfőnöki teendőit, ha talán valamivel lassúbb ütemben is, rendesen végezte; sőt újabb terveket szőtt a közelebbi és távolabbi jövőre. Annyira benne élt a munka lázában, hogy mikor az 1940. évi káptalan új rendfőnököt választott helyébe, önként vállalkozott a budapesti házfőnökség tömérdek gondjának és terhének viselésére. E mellett tagja maradt a rendfőnöki tanácsnak is. Ebben a minőségben főleg a váci építkezésen tartotta rajta a szemét. De bőven kivette részét a Kelet-magyarországgal visszatért máramarosszigeti és nagykárolyi gimnáziumok új életrekeltéséből is. Világos látásával és nagyszerű gyakorlati érzékével itt is mindjárt rátalált a helyes ösvényre.

Mindez azonban márcsak utolsó fellobbanása volt a kihunyni készülő életerőnek. A túlfeszített akciót még nagyobb reakció követte. Az elnyűtt szervezet lassankint kezdte felmondani a szolgálatot. A gyomorvérzések egyre jobban gyorsuló ütemben ismétlődtek. De még nagyobb baj volt, hogy a gondos orvosi vizsgálat már december elején előrehaladott szív- és vesebajt állapított meg a szegény betegnél. Az 1941. év jobbulás helyett még inkább rosszabbodást hozott. Heteken-hónapokon át követték egymást a súlyos szívrohamok. Valamivel kedvezőbbre csak a tavasz beköszöntésével fordult a helyzet. Április és május hava

meglepően jól telt el. Betegünk hálás is volt érte a jó istennek. Sokat imádkozott, elmélkedett, és amikor csak tehette, elvégezte napi szentmiséjét. Szabadidejében különösen nagy kedvvel merült bele Kalazanci Szent József kedvelt fiatal novíciusának, Glicerio Landriáninak életrajzaiba, és egy magyar életírás összeállítására gondolt. Szívesen foglalkozott a nagy német misztikus, Eckehart mester müveinek tanulmányozásával is.

Állapota javulásával munkakedve is újraéledt. Újból rendszeresen foglalkozott a váci építkezés bonyolításával, szorgalmasan készítette a rend főnöksége három utolsó esztendejéről szóló jelentést, s memorandumot készített a máramarossziget i és nagykárolyi gimnáziumok jogviszonyainak rendezésére. Sőt még arra is volt kedve és bátorsága, hogy az új iskola megtekintésére és édesanyja meglátogatására kimenjen Vácra.

Mivel jó közérzése változatlanul tartott, május 29-én orvosi tanácsra kiment a rendház svábhegyi nyaralójába, a Cassiciacumba. Itt néhány napig kifogás-; talanul is érezte magát, de már június 5-én váratlanul látási zavarok léptek fel nála. A zavarok, mint az orvosi vizsgálat hamarosan megállapította, az elégtelen - veseműködéssel állottak összefüggésben. Mindazonáltal néhány napig még kint maradt; csak június 10-én szánta rá magát a hazajövetelre. De alighogy hazaért, vesevérzése támadt. A súlyos tünetből ösztönszerűen megérezte, hogy napjai meg vannak számlálva. Ezért még 10-én töredelmesen meggyónt, 13-án pedig bevitette magát a belgyógyászati klinikára. Itt első dolga volt komolyan felkészülni a halálra: 15-én Tomek Vince asszisztens kezéből példaszerű áhítattal felvette a nagy betegek szentségét. «Egy életre való élmény volt – olvassuk-^ Tomek feljegyzéseiben – a vele való akkori beszélgetésünk, az ő áhítata, tőlünk való búcsúzása és üdvözlésküldése a provincia minden tagja részére.»

Az utána következő hét viszonylagos nyugalomban telt el. A beteg rendszeresen fogadta sűrűn hozzálátogató rendtársait, rokonait és tisztelőit. Testileg ugyan szenvedett, de szellemileg friss volt, és állandóan érdeklődött a szőnyegenforgó rendi ügyek után. Június 23-tól kezdve azonban kínzó urémiás görcsök léptek fel nála. Az orvosok erős injekciókkal igyekeztek fájdalmait enyhíteni. Ezért utolsó napjai bódult, félig öntudatlan állapotban teltek el. Mindazáltal 25-én délelőtt még felismerte és köszöntötte ágyánál megjelent öreg édesanyját. 26-án reggel ismét öntudatánál volt, és visszautasította a felkínált injekciót, mert, mint mondotta, tiszta öntudattal akart átlépni az örökkévalóságba, és el akarta viselni a kínt, amit az Úristen rendelt számára. Később azonban olyan gyötrő görcsök léptek fel nála, hogy az orvosok mégis kénytelenek voltak injekciót adni neki. Déltájban rövid időre még eszméletre tért, de csak azért, hogy egy bensőséges fohász után visszaadja lelkét Teremtőjének.

Halálának híre széles körökben nagy megdöbbenést és őszinte részvétet keltett. Mutatta ezt temetése, mely 28-án ment végbe igen nagyszámú és előkelő közönség jelenlétében. A temetésen a Budapesti Piarista Diákszövetség nevében dr. Degré Miklós, a váci részéről pedig dr. Jakabffy Kálmán búcsúzott el a nagy halottól.

Sebes Ferenc tehát eltávozott körünkből. De kezdeményezései és alkotásai a nagy alkotó rendfőnökök közé írták nevét. Azután a köveken és falakon túl itt maradt felejthetetlenül kedves egyéniségének varázsa; ittmaradt és bizonyára sokáig él nemcsak barátainak, rokonainak, tisztelőinek, hanem mindazoknak lelkében, akiknek megadatott személyes érintkezésbe jutni vele. Őrá valóban alkalmazhatjuk földi értelemben is a horatiusi igét: *Non omnis moriar.*

Az általános rendtörténeti forrásokon: rullákon, iskolai értesítőkön, névtárakon, káptalani jegyzőkönyveken (1928, 1931, 1934, 1937) és suffragiumokon kívül igen jó hasznát, vettem Sebes Gyula gimn. igazgató, tanügyi főtanácsos úr értékes jegyzeteinek. Legfőbb forrásom azonban a közvetlen tapasztalás volt, mivel a Gondviselés kegyelméből közel har-^ mine esztendőt volt alkalmam a megboldogult oldalán tölteni, mindig a legteljesebb baráti egyetértésben és munkatársi viszonyban.

Megyer József:

KISPARTI JÁNOS

(1885-1940.)

I.

Rendtörténetünk a magyar piaristaság jeles pedagógusai között tartja őt számon. Nem pedagógiai író, hanem gyakorlati nevelő. Nálunk ez kalazanciusi hagyomány. Kalazanti Szent József konstitucióiban és leveleiben ad ugyan pedagógiai utasításokat, de nevelői örökségképen elsősorban saját személyes példáját hagyta rendjére. Ugyanilyen szellemben jártak el és írták gyakorlati irányú utasításaikat a magyar piarista iskolák tanítási módszerének első megalapozói, Mösch Lukács, Bajtay Antal és Cörver János rendfőnökök. Talán ez is egyik oka, hogy a háromszázéves magyar piaristaság egyetlen pedagógiai elmélkedőt sem tud felmutatni, de azt mindig tudták a magyar piaristák, hogy mit kell az iskolában csinálni korszerűen és mégsem múló divatnak hódolva.

Ezt a hagyományos ösvényt járta Kisparti János is. S minél öregebb lett, annál inkább az ősök nyomába lépett. Pályájának elején írásművekkel indul, de amit később ír, már csak a gyakorlat vázlatos összefoglalása; nem is hat írásműnek, csak rögzített szó: tanács, utasítás, rendelkezés, tapasztalat, elgondolás, de sohasem szokványos pedagógiai mű. És ha az ő egyéniségét akarjuk bemutatni, nem is ezek a rövid írások a fontosak, hanem ő maga, Kisparti János, a pedagógus.

Már elüljáróba el kell mondani, hogy egész pályáján a nevelésügy áll érdeklődése középpontjában. Maradék nélkül az iskolának, éspedig a piarista jellegű iskolának él, s hivatásbeli odaadásában szinte a nagyok egyoldalúsága jellemzi. Iskola nélkül nem tudta elképzelni a világot, és saját életével sem tudott volna mit kezdeni nevelői tevékenység nélkül. Fogadalmat tett a nevelésre és csakugyan megtartotta: a *peculiaris cura* éjjel-nappal foglalkoztatta: mindene volt az iskola. Még az életbe is az iskola ablakából nézett, s idegenben járva jobban érdekelték a tanintézetek, mint a műemlékek és a múzeumok. Szűkebb baráti körét tanárokból, könyvtárát pedagógiai művekből válogatta össze. A háború utáni két évtized átalakulásában is ' az érdekelte legállandóbban, hogy milyen lesz az új világ új iskolája.

Inkább a tevékenység, mint az elmélkedés embere volt, és inkább jellemezte a villámgyors felismerés, lényeglátás és gyors feldolgozás, mint türelem, szívósság és hűség az alkotáshoz. A kezdeményezés, indítás, állandó cselekvés annyira eleme, hogy nem marad ideje az elmélyedésre. Ő a magvetés és első melengetés munkáját vállalta, az érlelés és az aratás munkáját másokra bízta. Egész pályája a mozgalmasság jegyében áll: az elgépiesedés, a ráúntság, a tehetetlenség és a tanári pálya más veszedelmei száműzve vannak köréből. Ha valahol megjelenik, úgy nekiindul körülötte az élet, mint mikor a csukát a halastóba bocsátják. Munkára serkentő egyénisége külön atmoszférát teremt, melyben könnyen fogannak a gondolatok és gyorsan megérik gyümölcsük.

Pedagógiai érdeklődése hamar jelentkezik, és már egyetemi éveiben döntő szerephez jut: inkább pedagógusnak, mint tanárnak készül. 1905-ben iratkozik

be a budapesti tudományegyetemre. A magyar és a latin szakot választja, de Riedl Frigyes és Ponori Thewrewk Emil nem hatnak rá annyira, mint Finánczy Ernő, a pedagógia tanára. Riedl finom szellemét értékeli, de a tárgytól el-elkalandozó költői egyénisége és előadásának meleg lírája nem tudja annyira lekötni a hidegebb természetű növendéket, mint a minden tekintetben mintatanárnak mutatkozó Finánczy Ernő. Finánczy nyugodt, fegyelmezett, rendszeresen gondolkodó tanári egyéniség. Módszeres egységekben halad, minden óra anyaga zárt egész; a didaktikai elveket önmagán is szigorúan alkalmazza. Megjelenése, előadása, mozdulatai mind katedrára valók. Kisparti még huszonöt év múlva is emlegeti a Tanáregyesületi Közlöny Finánczy-számában, hogy sohasem javította önmagát, soha mondatot újra nem kezdett, vagy befejezetlenül nom hagyott. Előadásai a szabatos beszéd mintái voltak, mert a világos ismeret mindig megtalálta a kellő formát. Kisparti megszereti a pedagógiát, és ez lesz főstúdiuma: még szaktárgyait is ezen keresztül látja és dolgozza fel. Bár irodalmi tárgyakat tanít, szempontjai inkább pedagógiaiak, mint irodalmiak: kezében a magyar és a latin elsősorban a nevelés eszköze és csak másodsorban közlésre szánt ismeretanyag. Ezért tudja annyira a nevelés szolgálatába állítani a latin klasszikusokat és a magyar költőket, különösen Vörösmartyt. Ahol viszont nevelő szempontok az író megközelítésére kevesebb fogódzót nyújtanak, tartózkodóvá válik és egyszerűsít, röviden végez.

Az egyetemen a pedagógia és a filozófia volt a legnagyobb élménye, s így jóval gazdagabb «tanári» műveltséggel távozott onnan, mint akkoriban szokás volt. Magával vitte a tudományosság tiszteletét és a szellemi értékek szeretetét. Érdeklődése később sem lankad a pedagógiai és bölcseleti művek iránt: a könyv az ő számára továbbra is elsősorban pedagógiai vagy bölcseleti mű marad.

Első állomáshelye Vác, a szülővárosa (1909-1917). Hazakerült olyan környezetbe, hol gyorsan kibontakozhatott. A városnak van múltja, és ez a múlt nemcsak történeti adatokban él, hanem meglátszik a város képén is. Kopott ugyan, mint abban az időben a legtöbb vidéki kisvárosunk, de a szép templomok és hangulatos zugok egykori mecénásokról és ízlésről beszélnek. És van a városban szellemi élet. A múlt nem halott kincs, különösen azóta, hogy Tragor Ignác, a váci Fáy András a Múzeum Egyesületbe gyűjti a helyi tehetségeket, és megindítja a Váci Könyvek sorozatát. Működése élénk városkultuszt teremt, mely nemcsak helyi jelentőségű. És a múlt feltárása szerencsésen inspirálja a jelent is. Hiszen a váciak nem magukba zárkózó emberek, akik nem akarnak tovább jutni városuk határán. Van bennük feltörekvés és érvényesülési vágy; tudnak szívósan küzdeni, és hallatnak magukról. Számos országos állást töltenek be, de idegenbe szakadva sem felejtik el szülővárosukat: mindig tudatosan váciak maradnak. Van bennük összetartó bajtársias érzés, sőt a másfelől közéjük vetődő idegent nem «jött-ment»-nek tekintik, mint az alföldiek, hanem gyorsan a magukénak vallják: vácivá teszik. Így történt a csongrádi Váry Gellérttel és több hozzájuk került piaristával. Nem véletlen, hogy a Váci Iskolatársak Egyesületéből alakul meg az első Piarista Diákszövetség: Vácon alapszabályok és szervezettség nélkül is régen kialakult a diákszövetségi élethez szükséges légkör.

Kisparti János gyorsan beleilleszkedik ezekbe a keretekbe. Vállal szerepet a város kulturális életében, tevékenykedik a Múzeum Egyesületben, de főgondja az iskola. Rögtön jelentkezik benne a pedagógus: nemcsak tanítja, hanem irányítja is az ifjúságot. A gimnáziumi értesítőben két tanulmánya jelenik meg *(Szociális levelek,* 1910 és *A nevelés eszménye,* 1911). A fiatal ember azzal kezdi, amit öregektől várhatnánk: parainesist ír, életbölcseségre tanít. És írása valóban inkább a *Pa-*

rainesis-re emlékeztet, mint az akkor már nálunk is ismert Foerster műveire. Foerster 1909-ben magyar pedagógusok meghívására nálunk is járt, és több előadást tartott nevelési kérdésekről. Pedagógiájának erősebb hatása pedig attól kezdve volt érezhető, hogy Schütz Antal a jeles svájci pedagógus egyik kitűnő könyvét magyarra fordította (Lebensführung – Élet és jellem, 1913). A parainesis hangja ünnepi szózat a foersteri mü meghittebb atyai-baráti közelségéhez képest. Kisparti nem tudja kibontakoztatni kedélyvilágából ezt a foersteri nevelőstílust; nevelő szándékú munkát többé nem is ír. Ebben a két tanulmányában is inkább a kedvenc stúdium adja kezébe a tollat, mint a nevelői ihlet, és bennük nem a tapasztalat, hanem az erudíció, a kitűnően letett pedagógiai vizsga erőfölöslege csapódik le-
Doktori értekezése tárgyát a pedagógia történetéből választja *(Az erkölcsi nevelés elvei a filantropinistáknál,* 1913). Később még kétszer tér vissza a pedagógia történetéhez *(A váci Theresianum története,* 1922; *A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén,* Magyar Pedagógia, 1925). Ezzel a három dolgozattal pedagógiai történeti munkái is megszakadnak: nincs türelme a kutatáshoz.

Szokatlanul korán jelentkezik latin tankönyvével is *(Latin nyelvtan és olvasókönyv.* Vas Bertalan közreműködésével, 1912-1913). Nyelvtana ijesztően vázlatszerű. Mintha csupán azért írta volna, hogy hadat üzenjen az önmagáért való grammatizálásnak és hirdesse a korszerűbb latin tanítás elvét: magának a latin szövegnek fontosságát.

Váci tanítósága idején még egy különleges megbízást is elvállal: a világháború alatt egyideig az élelmiszer jegyek elosztását irányítja. Ezt a hivatalát is tanáros egyszerűséggel látja el. Nem törődve érzékenykedéssel, olyan könyörtelen igazságossággal mér mindenkinek, mintha osztályában a katedrán ülne.

Vezetésre termett egyénisége Budapesten talál igazán önmagára. *Budapesti tanársága* idején éppen egy osztályt van alkalma érettségire vinni (1917-1925). Erős kézzel irányítja a rábízottakat, és féltétlen úr az osztályában. Érzelmeinek szűk a skálája: harag nincs a szívében, de atyáskodó szeretet sem. Óráin nincs másról szó, csak ami az anyaghoz tartozik: csak a tárgyszerű munkának van előtte becsülete. Kissé hűvös a légkör körülötte, de fagyossá nem válik. Kurták az elismerések, de nincs nagy szókincse a dorgáláshoz sem. Nincs is rá szükség, mert a diákok kevésből is értenek, és tudják, hogy tanáruk nemcsak megszokásból dicsér vagy korhol: nyoma marad, vagy következménye lesz mindegyiknek. Hiszen az osztályfőnök minden diákját alaposan ismeri, és nemcsak fegyelmet tart, hanem egyéni értékük biztos ismeretében céltudatos munkát is végeztet velük. Az eredmény mutatkozik is és még budapesti viszonylatban is feltűnő. Az érettségi bizottság elé nem kapkodó, rosszul szerkesztett vagy félbehagyott mondatokban beszélő ijedt diákok, hanem világosfejű, logikus gondolkodású fiatalemberek ülnek. Az osztályfőnök az eredményt elsősorban a latin nyelvi tanulmány formáló erejével magyarázza. *A latint tartja a gimnáziumi tanítás gerincének;* ezért száll síkra a latin tanítás érdekében még később is igazgató és főigazgató korában. Pedig nem követelt túlságosan sokat; nem a mennyiséggel és a kegyetlen számonkérés végtelen csavarával lett a latin főtárggyá, hanem a minőségi munkával. A referálást nem ismerte, «versenylovakat» sem nevelt a gyengébbek rovására; amit követelt, az átlaghoz mérte. Biztos szótudás, megbízható, de nem a kivételeket hajszoló nyelvtani ismeretek, fordítási készség és a közös munkában való részvétel; ez volt a latin órák alapja és ebből nem engedett.

Magyar óráit nem azok számára tartotta, akik sokat olvastak, vagy egy kicsit

már maguk is vájtfülűek voltak. Nevelni akart a magyarral is, nemcsak ismereteket közölni, de a föllobogást nem ismerte. Magyarázatai nem voltak, talán nem is akartak szellemidézések lenni. Nem kellett magyar óráit azzal az izgalommal, várni, hogy: *vajjon ma mit fog mondani?* Tanítványai tudták, hogy biztos vonásokkal megrajzolt világos képet fognak kapni írókról és művekről, de a képekből hiányozni fog a sejtelem, a titok. Amit azonban hallanak, azt könnyű lesz megjegyezni, és akinek van hozzá érzéke, az tovább is mehet az író megértésében. Akár a szóbeli feleléskor, akár a dolgozatban szívesen fogadja tanáruk a magukhozta többletet.

Kisparti mindig a beszámolásra gondolt. Ezért mindent került, amiről diákjai nehezen tudnának számot adni. Azt értékelte, ami fogható: tehát inkább a gondolatot, mint az érzést, inkább a szerkezet részeit, mint a szenvedély útját, inkább a világos beszédet, mint az ösztönösen fakadó nyelvi szépségeket. Ez a «realizmus» bizony egy kissé csontossá tette irodalmi óráit. Túlságosan józanak Kisparti költői. Mintha valamennyien tanköltemények irnának a nemzetnevelés szolgálatában. Nem is szívesen nyúlt hozzá olyan íróhoz, akit a pozitív nevelés szolgálatába nem tudott beállítani. Ezt a tartózkodását különösen a modern irodalom tanítása sínylette meg.

A *filozófiát* különös kedvvel tanította; itt bizonyos pluszt is adott (kiváló gondolkodók bemutatása, könyvek ismertetése). Tüzetesebben tárgyalta a logikán kívül a tudományelméletet: be akarta vezetni a főiskolai tanulmányok előtt álló diákot a tudományos gondolkodás természetébe és a tudományok megjellemzésével segítségére akart lenni a pályaválasztás kérdésében.

Bármit tanított, nem akart túltenni az előírásokon. A túlterhelés nem volt problémája, mert nem a bőven méretezett tankönyv volt az irányadó, hanem az *Utasítások.*

De Kisparti nemcsak az Utasításokat ismerte jól, hanem saját tanári egyéniségét is. Mindig tudta, hogy mi telik tőle, mi nem. Ezért nem nyugtalanította, hogy vele együtt szuggesztívebb hatású irodalomtanár is működik az iskolában, aki mellett a diákok valóban átélik az irodalmat és újraélik az irodalom nagy időit. Kisparti tisztelettel nézett a nagyobbra, de nem akart utánozni, és idegen hangon beszélni. Megelégedett azzal, ami saját egyéniségéhez mért volt. Neki is voltak erényei: világos látás, komoly munka, méltányosság és igazságosság a követelésben és az elbírálásban, és nem utolsó sorban az, hogy tudott kedvet csinálni a tanuláshoz és tudott magával sodorni lustákat is a munkába.

Mint *a budapesti piarista gimnázium igazgatója* elgondolásait nagyobb szabadsággal valósíthatja meg (1925-1935). A nagymúltú intézetben igazgatása nyomán új élet pezsdül. Az igazgató jó példája a zsinórmérték, munkaszeretete, pontossága, önzetlen munkavállalása kötelezi a vele együtt dolgozókat is. Intézetének tisztaságára époly kényes, mint a kiváló tanulmányi eredményre. Mindenütt ott van, ahol nevelői munka folyik; ebből semmit sem tart mellékesnek. Az ifjúsági körök gyűléseit épúgy látogatja, mint a tanárok óráit, de nem látogatja agyon őket. Tanárait amúgy is ismeri, és tudja, hogy a nevelői munka a tanár és az osztály meghitt, bizalmas együttlétében jobban folyik, mint egy idegen jelenlétében. Reggelenkint végigjárja a folyosókat, érdeklődik a tanároknál, ellenőrzi a diákok érkezését. Mint igazgató mindenről tud, de nem siet mindenbe beleavatkozni.

Irodájának ügykezelése első a tankerületben. De ennél is nagyobb és méltóbb gondja, hogy egységes szellemet teremtsen intézetében. – Az egységes szellemet azonban nem az egyenruha bevezetésétől várja. A piarista címeres diáksapkát

elrendeli, de az egyenruha bevezetésével nem tud megbarátkozni. A piarista szellem erősítésére más módot választ. Tanárait nemcsak konferenciákon, hanem személyes érintkezéssel, bizalmas megbeszéléssel is irányítja. De csak a lényegben kíván tőlük egységes eljárást, a kereteken belül az egyéniség és az egyéni elgondolás érvényesülését nem akadályozza. A nevelés egységét azonban csupán intézkedésekkel nem lehet biztosítani: nevelőerő sugárzik ki a környezetből is. Ezért a *genius loci* állandó megidézéséről gondoskodik. A rendalapító Kalazancius kápolnája minden tízpercben nyitva van, és várja a diákokat. De ezzel még nem éri be: Szent Imre szobrát is felállíttatja. A folyosón jelöli ki a szobor helyét, hogy a lelki tisztaság szentje szinte állandó személyes jelenlétével hasson a diákokra. A katolikus hitélet nagy eseményeire triduumokkal hívja fel a figyelmet.

Arról is gondoskodik, hogy a piarista diák megismerje «őseit», a nagy piarista diákokat is: példájukat Széchenyi és Vörösmarty emléktáblája idézi az ifjúság emlékezetébe. Az önképzőkör ünnepi gyűlésein maga szokta megmagyarázni, hogy a piarista diákot a két «ős» szellemi öröksége mire kötelezi. Ennek az őskultusznak egy másik változatát teremti meg az iskola életéből kinőtt piaristák arcképeinek megfestésével (Takáts Sándor, Suták József, Kornis Gyula, Schütz Antal, Sík Sándor). Az igazgatói irodában is három piarista történeti tárgyú kép fogadja a belépőt (Szabiik István a régi kollégium udvarán léggömböt bocsát fel 1783-ban; Filozófiai vita a régi kollégiumban; Erdősi Imre a branyiszkói diadalra vezeti a honvédeket). Mindenütt emlékek és emlékeztetők, mintha nem is iskola lenne a pesti piarista gimnázium, hanem valami nagy család ősi vára! Még a lépcsőház fordulóiban is «vaskoponyák» néznek a diákokra, és tízóraizás közben ki lehet betűzni az aranyos feliratokat: Pintér Kálmán irodalomtörténetíró, Maywald József filológus. Az sem közömbös, hogy a budapesti piarista diák imakönyvén és a bevezetett tankönyvek legnagyobbrészén piarista szerzők nevét olvassa, sőt mikor a tízperc végén beül a padjába, a magyarázatot is a szerző ajkáról hallja. Ez a gazdagon jelentkező *genius loci* nyolc esztendő alatt talán kissé megszokottá válik, de később sem mosódik ki a diák lelkéből, sőt csak akkor fog igazán megérni, színessé és elevenné válni – és a volt diák örökké piarista diák marad.

Jól tudja ezt az igazgató, és hogy ennek a helyzetnek nevelőértékét kihasználhassa, szorosabbra fűzi a Piarista Diákszövetség és az iskola kapcsolatát. Hiszen a diákszövetség nemcsak az egykori tanítványok bajtársias szövetkezése, hanem a piarista nevelés mindenkori eleven példatára. Minden év végén ők bocsátják útjukra a végzett növendékeket, de az «öregek» nemcsak ilyen ünnepélyes alkalmakkor láthatók. Ott vannak minden vasárnapi diákmisén, és mise után szeretettel várja őket az igazgatói iroda, ahol meghitt beszélgetés folyik az igazgató és a hazajáró öregdiákok között.

Felkarolja az iskolából kikerült fiatalok ügyét is: megalapítja a Diákszövetség Ifjúsági Csoportját. Ebben az alapításban szociális szempont is vezeti. A főiskolára járó fiatalok útját továbbra is szemmel akarja tartani; a régi iskola azért otthont ad nekik, a diákszövetség pedig könyvekkel látja el őket, tandíjukat kifizeti, az érdemeseket ösztöndíjakkal jutalmazza.

A szülőkről sem feledkezik meg, többet ad nekik, mint amennyit a fogadóórák rövid percei és a szülői értekezletek nyújthatnak. Hogy a piarista nevelés szellemét ők is megismerjék, munkatársakat gyűjt és megíratja a *Családi nevelés útjain című* tanulmánykötetet, s mint az iskolával való együttműködés kézikönyvét minden szülő kezébe adja.

Tekintélyét növeli a tanáregyesületekben kifejtett munkája is. A Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége ügyvezető elnökévé választja. Mint a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület elnöke és az Országos Közoktatási Tanács előadója a mai magyar középiskola szellemiségéért harcol. Az újabb tanárnemzedéket pedig, mint a latin tanítás módszertanának előadója, neveli a Budapesti Tanárképző Intézetben. Az 1927-ben megjelent *Tanterv* és *Utasítások* latin tanításra vonatkozó fejezete nagyobbrészt az ő műve. A *Iuventus* ügyét is felkarolja, és elsősorban a piarista iskoláktól várja a modern latinság e kitűnő lapjának támogatását. Diákjai az országos tanulmányi versenyeken majd minden esztendőben sikerrel szerepelnek, de igazgatójuk akkor a legboldogabb, ha a latin versenyen szereznek babért.

Ilyen nagyarányú tevékenység mellett nyilvánvaló volt, hogy a páratlan tekintélyű igazgató még nem érte el pályájának végső állomását. 1935 nyarán kerül a *szegedi tankerületi királyi főigazgatóság* élére. Egykor mint osztályfőnök azt akarta, hogy osztálya legyen az első az iskolában, mint igazgató mindent megtett intézete jóhírnevéért, most pedig az volt a célja, hogy tankerülete mintakerület legyen. Valóban neki való helyre került. Hivatalát úgy látta el, mintha egy külön főigazgatói hivatás működött volna benne. Célkitűzésével hamar elkészül, hiszen a magyar nevelésügy állását és megoldásra váró feladatait tövérőlhegyére ismeri. Új elvek alapján elgondolt tankerületét gyorsan megszervezi, üzembe állítja, bejárja és alaposan megismeri. És a középiskola világából jött ember nem érzi magát idegenül a különféle iskolatípusok között. Valamennyi a magyar ügyet szolgálja, tehát mindegyikhez szól küldetése. Szívéhez legközelebb a gimnázium áll, de szeretettel foglalkozik mindenfajta iskolával, és tanulékony lélekkel merül sajátos világuk tanulmányozásába. Évenkint egy-egy iskolatípus igazgatóit értekezletre hívja össze, és a megbeszélések anyagát saját költségén sorozatban adja közre. A nevelés és tanítás időszerű kérdéseinek megismerésére megindítja a *Nevelésügyi Szemlét,* a gimnáziumi tanárok számára pedig továbbképző tanfolyamot rendez. De a szakiskolák sem mostohagyermekek. Szívesen figyeli gyakorlati jellegű oktatásukat és munkáikból kiállításokat rendeztet.

Minthogy született szervező és irányító volt, az új tankerület munkábaállításának nehézségeit egykettőre legyőzte, lendülete munkatársait is magával ragadta, s szinte nem ismert akadályt tervei megvalósításában. Az ő kerületén már kezdetben sem érzett, hogy vidéken vagyunk.

Mindenkinek feltűnt rendkívüli törvényismerete. Eleven rendelettár volt, játszva igazodott el az utasítások és módosítások útvesztőjében. Nemcsak ismerte, hanem tisztelte is a törvényt, de bölcsesége mindig megóvta attól, hogy a törvény betűjének rideg, gépies, szűklátókörű végrehajtója legyen. A paragrafusból sohasem csinált béklyót, mert szemét a múló rendszabály fölött álló magasabb célra függesztette, s ha szükséges volt, józan mérséklettel egyszerűsített, vagy helyzetkívánta szabadságot engedett.

Értekezletei nem nyúltak a végtelenségbe, mert tudta, hogy a lényeget nem a konferenciákon lehet elintézni, és az igazgatói vagy főigazgatói munka értéke nem a jegyzőkönyv hosszától függ. A tanárokra rótt sok írásbeli kötelezettségben a komoly nevelői munka akadályozását látta. Hogy egy osztályban belépésekor a tanulók hogyan állnak fel, az többet mondott neki, mint a személyilapok tucatnyi minősítő és jellemző vonala. Vallotta, hogy a nevelő ne a konferenciákon vagy a különféle nyomtatványok kitöltögetésében és a statisztikák vezetésében adja ki erejét, hanem személyes ráhatásokban és példaadásban.

Vele is így volt a tankerülete. Kerületét kitűnően igazgatta, de legnagyobb hatása nem a nagyszerű közigazgatásnak, hanem sajátos nevelő egyéniségének volt. A magyar főigazgatók sorában a legkiválóbbak közé tartozik. Így emlegették azok is, akik különös egyéniségét idegenkedve fogadták. Rokonszenvre nem számítva, népszerűséget nem keresve szolgálta a magyar nevelésügyet. Emberi gyengeségekkel, érzékenykedéssel nem törődött, ha iskoláról volt szó: csak a jól végzett nevelőmunka volt előtte szent. Konferenciákon, iskolalátogatás alkalmával mintha csak a törvény és a rendelkezések megszemélyesítője lett volna. Keménység, szinte érdesség volt arcára vésve, szeme szúróssá, tekintete számonkérővé vált, s mint valami élő közlelkiismeret járt-kelt az iskolában. Valóban ellenőrzött és tekintélyt képviselt.

Éles tekintete mindenben meg tudta látni a lényeget: emberekben is. Mindig tudta, hogy kivel van dolga: szemfényvesztő didaktikai mutatványok nem szedték le lábáról, és ha oka volt rá, rosszul sikerült óra után is meg merte állapítani, hogy értékes tanári egyéniséggel találkozott. Könyörtelenül leleplezte és elítélte a félmunkát, nem tudta elviselni a tehetetlenséget, de meglátta a jót is és szívesen elismerte. Boldog volt, ha valamiben javulást tapasztalt, és véleményét kedvezőbbre változtathatta. Csak legbensőbb munkatársai tudták, hogy mennyi megfontolás után mondja ki véleményét, és milyen körültekintéssel kezeli tankerülete személyzetének, különösen a családos embereknek ügyeit. Lelke legmélyén voltaképp könnyen ellágyuló és gyermeteg kedély volt, de vigyázott érzelmeire, mert a közösség szolgálatában szíve nem irányíthatta.

A tanyai tanítók munkáját különösen is értékelte, és vidéki útjai alkalmával néha váratlanul jelent meg egy-egy tanyai iskolában. Ilyenkor nemcsak az oktatás és nevelés érdekelte, hanem a tanító szociális és anyagi helyzete is. Ha azt hallotta, hogy a népes családú tanító fizetése késik, azonnal intézkedett, vagy a sajátjából előlegezett neki.

Mindössze öt évig tartó főigazgatói munkájának gyümölcseit nem tudta megérlelni. Hiszen az ellenőrzésben még nem merült ki munkaköre, céljai is voltak tankerületével, melyeknek megvalósítására csak később került volna sor. Főigazgatói munkája a kezdet kezdetén szakadt meg. 1940 december 23-án meghalt, túlságosan korán ahhoz, hogy azt mondhatta volna a szegedi tankerületre: ilyennek akartam.

II.

Kisparti János mint tanár, mint igazgató és mint főigazgató a hivatalával járó feladatokat igyekezett megoldani; többször változott munkaköre, és gyakran változott, új tárgyak felé fordult érdeklődése is. De volt valami, ami mellett kitartott élete utolsó tizenöt esztendejében: *az új magyar középiskola és a tanárképzés kérdése állandóan foglalkoztatta.* Erről sokat gondolkodott, írt és szívesen nyilatkozott. A Katolikus Tanáregyesületben elhangzott elnöki megnyitói és az 1925 óta írt cikkei szinte mind erről a tárgyról szólnak. Elnöki megnyitói különben is legjobb gondolatait tartalmazzák; itt látszik meg, hogy mennyire ismeri a magyar iskola belső életét és kérdéseit. Nem élvezetes olvasmányok: az írás idősebb korában sem lett kenyere. A sok kijelentő és megállapító mondat" egyhangúvá teszi az előadást, mintha csengés nélküli, színtelen, fátyolozott hangját hallanók, mely a xilofon-szólóra emlékeztetett. De a katonás mondatok mögött sok tapasztalat és élesszemű megfigyelés van: bennük van a magyar iskola és a magyar tanár jellemzése, valóság és eszmény együttesen.

Benne van először is *az idők sodrába került középiskola.* A társadalom lázadása egyre tart az Alma Mater, mindnyájunk közös szellemi anyja ellen: elöregedett, sok idejétmúlta haszontalan dolgot tanít és feleslegesen szigorú. Vonuljon háttérbe a gimnáziumban az antikvitás, és foglalják el helyet a modern nyelvek,- a gyakorlati tárgyak és a testnevelés: a középiskola legyen a mai nemzedék iskolája, így a társadalom. Kisparti a gimnáziumot továbbra is csak a hagyományos klasszikus szellemű iskolának tudja elképzelni, ahol elsősorban irodalmat, nyelveket (a latint nagy óraszámban) és matematikát tanítanak. A gimnázium szellemi magasabbrendűségre, értékérzésre nevel, tehát lelkiséget akar adni. Ehhez azonban idő, türelmes lassú munka, fegyelem és megfelelő nevelő anyag szükséges. Senki sem adhatja azt, amije nincs. Szellemi műveltséget is csak szellemi művelő anyagtól várhatunk, a kézügyességek legfeljebb ezermestereket nevelnek, az elaprózódás pedig olyan «általános» műveltséget ad, mely a felületen marad, de semminek a mélyére nem tud fúrni. A mai világkép, mely az értékek furcsa hierarchiáját állapítja meg, igazolja a régi gimnáziumi nevelés értékéreztető jelentőségét. *(A középiskola és a társadalom,* Magyar középiskola, 1934.)

Kisparti megállapítja a társadalom szellem-ellenes magatartását, de ugyanakkor azt is belátja, hogy az iskolát mégsem lehet elszakítani a kortól; bizonyos divatnak hódolni kell, a «fejlődést» senki sem tudja megállítani. Ezért nem a kormányzatnál, hanem máshol keresi a gimnázium szellemiségének biztosítását: a tanárságban. A tanár magnetikus hatása még sokat segíthet. Hiszen rajta tanulja meg a gyermek a tájékozódást az értékek rendjében: *a tanár úr mondta,* – ez olyan erős sziklaalapja a gyermek kialakuló világnézetének, hogy még a szülői tekintély sem tudja megingatni.

A jó tanár a törvénynél is jobban biztosítja a komoly művelődés törésnélküli, zavartalan lehetőségét. Erről Kispartit három évtizedes nevelői működése győzte meg. Mikor tanár lett, egy régi iskola utolsó napjait élte, igazgatósága az örökös tantervi változások és kísérletezések korára esik, főigazgatósága idején kezd kialakulni egy állandóbbnak ígérkező gimnáziumi típus. A változásokat a társadalom is kívánta, de ugyanakkor ellenszenvvel is nézte a kapkodást és a bizonytalanságot. Most kezdte észrevenni, hogy milyen szilárd alap volt a hagyományokon formálódott klasszikus gimnázium. Kisparti biztos érzékkel hirdeti, hogy az iskolát modernné elsősorban nem a tantervi változások és a gazdagon felszerelt laboratóriumok teszik, hanem a megfelelő tanárképzés és tanárnevelés, a többi mind csak másodrendű dolog. Korszerű tanítást és nevelést csak korszerű tanároktól lehet várni – ezt hirdette, vissza-visszatérve erre a tárgyra, mintegy állandóan egy harangra ütve. *Ezért* vállal szívesen szerepet a rendi és az állami tanárképzésben, ezért indít folyóiratot, és ezért ad ki anyagi áldozatok árán is nyomtatványokat.

A tanárokról gyakran ír, és sokféle látásban megadja a tanár jellemrajzát; többféle tanártípust tart szükségesnek, hogy teljesebb legyen a nevelés és gazdagabb szempontú a tanuló szellemi megformálása *(A középiskolai tanárképzés,* Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny, 1929; *Elnöki megnyitó beszédek,* Magyar Középiskola, 1934-1939). Ezekben a megnyilatkozásokban a részletek kevésbbé érdekelték: holisztikus nézésben látja az iskolát és a tanárt. A részleteket inkább magánbeszélgetésekben, társalgás közben mondta el, s ilyenkor a megilletődés és a tiszteletadás hangját ép úgy használta, mint a szatírát.

A következő fejezetekben megkíséreljük a Kisparti elgondolta tanári egyéniség szellemi képét megrajzolni.

A tanári egyéniség gyökere a hivatásszeretet. E nélkül megsavanyodik a tanár körül a levegő, és munkájának olyan ízetlen lesz a gyümölcse, mint a rossz talajba ültetett fáé. Még a szakképzettség sem segít rajta: a tudományos műveltség maga még nem tanári hivatás. A hivatásszerető tanár inkább az apostolok, mint a filozófusok utóda: szavaiban a pünkösdi tűz melege árad szét, és az ő közelében min-; den munka könnyűvé válik. Önbizalom, munkakedv, szeretet ragadja feléje a gyermeket. Ezek azok a tanárok, akiknek még az emléke is nevel, akikről a legmelegebben tudnak emlékezni a találkozókon, akiknek órája boldog sziget és szellemi felüdülés a legsivárabb órarendben is, akiket meg is lehet bántani, vissza is lehet élni jóságukkal, de szemrehányó tekintetük még később is fáj, és úgy bántja még a meglett férfit is, mintha az édesanyját sértette volna meg.

Ők az igazi *nevelő tanárok.* Nem keménykezűek, inkább humor, szellem, bölcseség jóság és szociális érzék jellemzi őket, mint tanáros gondolkodás. Kissé fel is szabadul közelükben a diák. Es ha néha elfogy a tanár türelme, és hirtelen kirobban haragja, még akkor sem válik gyűlöltté vagy komikussá: a bűnösök olyan rettent tisztelettel néznek rá a padokból, mint mikor odahaza az édesapjuk haragszik. Tanításuk is talán rendszertelen, inkább ösztönös, mint tudatos pedagógiai érzékkel dolgoznak: intuícióval és leleménnyel. Kissé el is maradoznak az anyagban elkalandoznak a tárgytól, mégis ők tágítják leginkább láthatárunkat, az ő szavukra nyílik leginkább kerekre a gyermek szeme. Szigorú osztályozás nélkül, is tárgyszeretet támad a diákban, és kedvük kerekedik az öntevékenységre: neki. a tanárnak is akarnak tanulni. A tanár pedig meri vállalni azt is, hogy ne csak értelme, hanem szíve bőségéből is adjon; nem baj, ha nem lesz olyan mutatós a felelet, csak gazdagodjék a gyermeki lélek, és fejlődjön érzéke a finomságok iránt Az ő számukra sohasem válik taposómalommá az iskola: egy kissé mindig gyermekek tudtak maradni, és ez megőrzi frisseségüket. Ők tudnak legnehezebben megválni az iskolától. Egész életükben az iskolának éltek, ezért nem untak rá: a pünkösdi tűz nem aludt ki bennük.

A hivatásszeretet édestestvére *a didaktikai készség,* a tanár mesterségbeli tudása a tanári munka technikai része. Csak részben készség, részben tanultság. A legszerencsésebb tanári tulajdonság; ennek birtokában válhat valakiből mintatanár · a felügyeleti hatóság és a szakfelügyelők öröme. Az ő óráik a legtanulságosabbak és legmutatósabbak, szeretik is a látogatást, nem érzik tehernek, hangulatrontónak a vendéget. A látogató nem zavar meg semmit, mint a katonai gyakorlatot sem zavarja a szakértők jelenléte. Elsősorban *tanító és fegyelmező tanárok;* erre a típusra szokták mondani, hogy pedagógus. Minden mondatukban és mozdulatukban tervszerűség van, következetesek, türelmesek, beosztott lépésben tudnak haladni, fegyelmezett elméjűek: rendszeres munkát végeznek. Munkához szoktatnak, de szemük inkább a tanmeneten és az elérendő eredményen van, mint a gyermeken: mintha szívtelenek volnának. Hajlandók nem a gyermek egészet nézni, csak a tudását: aki nem üti meg a mértéket, könyörtelenül elhull. Ok nem szoktak sokat szenvedni tanítványaik miatt, mérleggel dolgoznak, mint a lelkiismeretes kereskedő, és sugalmazójuk inkább a bekötött szemű Justitia, mint a Charitas. Halkszavúak, simabeszédűek, nyugodtak, a világos magyarázat mesterei,, de mégis ők az igazán szigorú tanárok: hajlamosak arra, hogy mikor ítélni kell, magukhoz mérjék a diákot. Ők érik el a legszebb eredményt, de a túlterhelés is az ő házuk táján mutatkozik. Dolgoznak diákjaik, de gyakran más tárgyak rovására: tömeges jelentkezésük szinte csapás lenne egy-egy osztályra. Közülük kerülnek ki a szakirodalom fanatikusai és a módszerimádók.

Külső megjelenésükben is rendezettek, nyoma sincs rajtuk a filozopter hanyagságnak vagy kopottságnak. Pápaszemük mögül komoly, de nem hideg tekintet ér bennünket, mely egymaga is tud fegyelmezni. Ezt az arcot a német könyvkiadócégek képes katalógusaiból ismerjük, a *Wissenschaft* fejezetből.

Van ennek a típusnak egy enyhébb változata is, melyben a tanítás és a kötelességteljesítés szenvedélye állandóan lobog, és kezük már a csengetéskor a kilincset fogja; a magyarázat az elemük, mintha jeligéül Vörösmarty tudósának szavait választották volna: Mily öröm találni hallgatót!

De a legjobb módszer is csak üresen járó gépezet lenne megfelelő *tudományos műveltség* nélkül. *A tanár tudományos műveltsége elsősorban tárgyismeret,* mely nem áll meg a szakvizsga anyagánál és a tankönyvnél, hanem élő, fejlődő műveltség marad. Felfrissítéséről az állandó érdeklődés gondoskodik. Mert bármilyen kitűnően van megírva egy tudományos könyv, mégis elavul, ha újabb és újabb átdolgozások és bővítések nem frissítik meg. Ilyen történeti értéke lesz annak a kitűnően szakvizsgázó tanárnak is, aki utolsó vizsgájával befejezte tudományos fejlődését; még hatodikos diákjai is elhagyják. Érezzük valamennyien ezt a furcsa versenyt és szorítást, akik irodalmat, történelmet és természettudományt tanítunk. Nem tanácsos a tanári könyvtár folyóiratait és a szakirodalom új könyveit érintetlenül hagyni, mert egy félévi mulasztásért is keservesen megszenvedünk. Ezt az állandó tanulást nemcsak a színvonalon való maradás, a tudományos «erőnlét» ajánlja, hanem a tudás terjedelme is. Aki a bőségből merít, annak még a hangja is más, mint aki a maga kis körében mozog a sokszor megforgatott, de meg is zápult kis anyagával.

A tanárnak filozófiai műveltsége is van. A szaktudás nagyon sántikálva jár,, a gondolkodás szabatossága, lényeglátás, mélyrelátás nélkül. Kisparti elsősorban filozófiai kézikönyvekre gondol. Neki is utolsó olvasmánya Schütz új *Bölcselete* volt. Az elveknek ilyen hatalmas és egyéni együttlátása egyszerre nagyot tágít egész szellemi horizontunkon, de bizonyára szükségünk van a kézikönyvek alapos átstanulmányozásán kívül esszék olvasására is, kinek-kinek a maga tudománya köréből elsősorban. A tisztán filozófiai könyv néha csak csontvázakat mutogat: az esszében a csont hússal és idegekkel együtt jelenik meg, főképen idegekkel.

A pedagógiai műveltség sem vizsgaanyag csupán, sőt csak utána érkezik el az ideje igazán, hiszen a pedagógia végigkísér egész életünkön, meg aztán az elvek és történeti tanulságok felértéséhez és gyakorlatba fordításához idő, érettség és bölcseség kell. Kisparti nem elméleti munkákat ajánl elsősorban, bár ő maga változatlan érdeklődéssel és élvezettel olvassa ezeket is (pedig de kevés remek akad közöttük!), hanem nagy nevelő egyéniségek és pedagógiai iskolák megismerését tartja kívánatosnak (Willmann, Spranger, Kerschensteiner); más nemzetek nevelésügyének tanulmányozása is megéri, a fáradságot. *Pszichológiából* a gyakorlati emberismeret a legfontosabb, helyesebben: gyermekismeret. A nevelő ne felejtse el, hogy ő is volt gyermek, és a gyermek nemcsak tanulásra berendezett gép, hanem szintén egész életet élő ember. Nekünk meglett embereknek is okoz nehézséget az akaratgyengeség, a felnőttek is fegyelmezetlenek és felelőtlenek, a tudósnak is nehezen megy néha a figyelem – és a gyermek még nevelhető!

Tehát filozófia, pedagógia és pszichológia járja át a tanár tudományát, melynek legjellemzőbb sajátsága, hogy nem tudóskodó vagy akadémiai jellegű, az élettől messzekalandozó, hanem a fogalmakat benne az élet meleg árama járja át, és friss, mintha most született volna, és most mondanák ki először az új igazságot. Valami alázat is van a tanár tudásában; úgy tesz, mintha az igazságot

nem is ő, hanem a növendéke találná meg, ő csak segédkezik mellette, a felfedezés dicsőségét átengedi a fiatalabbnak, a kezdőnek. A tudós feltalál, a tanár feltalálttat. Ez az ő legnagyobb tanítási sikere és öröme.

Kisparti szerint a tanári egyéniséget a hivatásszeretet, a didaktikai készség és a tudományos képzettség jellegzi. Három külön tanártípust is elfogad, de legjobb, ha a három tanári erény együtt jelentkezik, egymást átjárják, enyhítik és kiegyensúlyozzák, s így teremtik meg az ideális tanár-típust. Ezt a szerencsés «vérkeveredést» a *tanárok nevelése* segíti elő. Kisparti ezt a szót szándékosan használja, megkülönböztetésül a *tanárképzéstől;* ez inkább a tudományos képzést jelenti, az a kívánatos tanári egyéniség kialakulásának útját egyengeti.

Maga is inkább tanárneveléssel, mint tanárképzéssel foglalkozott a teoretikumon. Célja volt, hogy a leendő tanár ne csak diákkori szemmel nézze az iskolát, és egyszerűen ott folytassa, ahol tanárai abbahagyták. Ne felejtse el, hogy ő is volt diák (sajnos, ezt sokan elfelejtik!), hanem ismerje meg a nevelő szemével is leendő munkahelye világát: nemcsak az iskolai kormányzatot, az ügyvezetést, az Utasításokat, hanem a gyermeket, a diákot, a tanári magatartást és a tanári munka egész területét. Szívesen foglalkozott a fiatalokkal, mert a régi tanárnemzedékre gondolt: előkészítés nélkül léptek az iskolába, s a maguk kárán, próbálkozások, bukdácsolások, sikertelenségek árán tanulták meg, mit jelent tanárnak lenni. Segíteni akart az újabb tanárnemzedéken, de mikor látta, hogy az új erények mellett új hibák is felütik a fejüket, utalt az öregebbek alázatára. Félt, hogy az erősebb felkészültség megöli a kezdőkben a tanulékony lelket, s befejezett tanári egyéniségnek tartják magukat, akik alighogy elvégezték próbatanításukat. S bár az újabb rendi tanárnemzedék részben az ő szellemének hatása alatt nőtt fel, nem félt megállapítani, hogy a jó nevelőből nem lóg ki mindenfelől a pedagógus, és ne engedjük, hogy didaktikai tudásunk vagy rajongásunk kiirtsa belőlünk a melegen érző tanárt. Nagy kár lenne, ha a Bartos Józsefek, Bontó Józsefek és Schüssler Albertek végleg eltűnnének a piarista iskolákból.

A szaktárgyi tudás bizonyos irányba köti le a tanár állandó, kötelességszerű érdeklődését, de furcsa egyoldalúságot teremtene, ha az egyetemes művelődés útját állná: minden tanár szaktárgyi elefántkórban szenvedne, és szellemi képe úgy el volna éktelenítve, mint a mesebeli Orrocska arca. Szükség van bizonyos *enciklopedizmusra* (Kisparti ezt a szót használja), de talán helyesebb volna *általános műveltséget* mondani, ha nemcsak az iskolai koncentrációra, hanem a tanár saját egészséges és harmonikus szellemi fejlődésére is gondolunk. Félszeg az a tanár, aki csak akkor érzi jól magát, ha még társaságban is a, katedráján ül, de azonnal bizonytalanná válik, ha otthagyja szaktárgyai területét.

A tanár általános műveltsége iskolai vonatkozásban lehet enciklopédikus is: egyetemes műveltség. De ne legyen félműveltség, mert a felületes tudás mindenben szaktekintélynek érzi magát, és a tudatlanságot vagy a pökhendiséget terjeszti. Aki komolyan érdeklődik más tudományok állása felől, az tisztelettel szemlél minden tudományos munkát, és ha szól, szava talán még a szaktanárénál is többet nyom a latban, és sohasem esik abba a hibába, hogy a saját tárgyát főtantárgynak kezeli, a többit pedig leszólja. Az iskolában bármelyik tárgy lehet «főtantárgy», mert a diákok számára a tárgy súlyát nem tudományelméleti helye vagy pedagógiai értéke szabja meg, hanem a tanár egyénisége, melyen keresztül érintkezésbe lép az anyaggal, a közvetített ismeretekkel. A diák «tudományos érdeklődése» legtöbb esetben a tanárnak szól, csak később válik öncélúvá.

De általános műveltségében ne csak tanáros szempontok vezessék: *a tanár*

legyen mindenképen szellemi ember, és érezze magához tartozónak mindazt, ami – szellemi. Lássék ez meg mozdulatain, arcán, beszédén, érdeklődésén, szórakozásain. Szakkönyvein túl egyebet is tudjon kezébe venni. Ne legyen olyan, mint bizonyos állatok, melyek mindig ugyanazt a füvet legelik. A szépirodalom és a művészet elől aligha zárkózhatik el büntetlenül bárki is, bármi is legyen a szakja. Legyen a tanárnak különös és állandó gondja az anyanyelv. Tanuljon, olvasson, beszéljen, írjon idegen nyelven is, de akkor legyen igazán kényes a füle, ha magyarul hangzik a szó, nemcsak a tanítvány ajkán, hanem a magáén is.

A könyvet a tanár számára nem pótolja semmi. A rádió és az újság nem lehet tanári műveltség forrása, csak kiegészítője. Jó, ha a tanárnak van «magánszenvedélye» is, amihez nem szaktárgyi érdeklődés köti (idegen nyelv, csillagászat, geológia stb.). Ezek a «vesszőparipák» is frissen tartják a szellemi érdeklődést.

Műveltsége azonban ne legyen egyoldalú könyvkultúra, lássa meg az életet is: néha helyreigazítja kézikönyveink tévedéseit és egyoldalúságát. És éljen a tanár egész emberi életet. Könyvmolyok nem nevelhetnek egész embereket.

Érdekelje *a sport* is, és ha teheti, sportoljon. Kispartinak érdekes gondolata, hogy a koncentrációt a testnevelésre is ki kell terjeszteni, és akkor kevesebb testnevelési órára lenne szükség. «Mert amint a vallásos nevelés nemcsak a hittanárok feladata, hanem minden tárgy tanításában irányadó, a nemzeti szellemű nevelés sincs a magyar nyelv, a magyar földrajz, a történelem tanításához kötve, éppen úgy az egészség ápolása, a testi erő fejlesztése, a test ellenálló erejének növelése sem kizárólagosan a testnevelési órák feladata». (Elnöki beszéd, Magyar Középiskola 1938. 3. sz.) Azt azonban sem Kisparti, sem a koncentráció legelszántabb hívei sem óhajtják, hogy a tanár tízpercekben a sporteredményeket tanulmányozza, és az ismert zöldújsággal kezében lépjen be az osztályba. Kissé komikus is a sportújságot bújó elpohosodott tanár. Azt még a diákság sem kívánja, hogy tanára *drukker-társa* legyen. Megelégszik, azzal, hogy az egészséges sportot nem szólja le, értékét és eredményeit elismeri. A vasárnapi sporteredmények megbeszélésével kezdődő óra, mint nevelési újdonság, kétes értékű. Az amerikai stílusú tanár egy egészen más világ tartozéka. Akik ismerik őket, tanulnak tőlük, de mégsem utánozzák őket. Aki egy exotikus öltözetből csak egy darabot vesz európai ruházata mellé, nevetségesebbé válik, mint aki egészen indián módra öltözködik. Nemcsak komplet ruházatok, hanem zárt nevelési egységek is vannak. A szellemi ember itt is tudja, mi tartozik össze, mi nem. Tehát lelki műveltség, ízlés, tapintat komolyság ép olyan fontos tanári tulajdonságok, mint a szakirodalom ismerete és a jó módszer.

Még azt kérdezhetjük: vájjon Kisparti önarcképe bontakozik-e ki ezekből a jellemzésekből, egyezik-e az ő tanítói és nevelői egyénisége az elgondolással? Megmondhatjuk röviden: az ő egyénisége inkább a formális képzésre, az elme fegyelmezésére volt alkalmas, mint a belső ember nevelésére. Amit mondott vagy kívánt, az nem szuggesztív volt, hanem kötelező. De megfigyelhető bensőségessé válásának útja s vele együtt *pedagógiai eljárásának elmélyülése.* Hírhedt ridegsége és keménysége idővel már csak védőpáncél volt, melyet megszokott és elfelejtett levetni, de a páncél alatt melegen érző szív dobogott: tudott már nemcsak módszeresen és tudatosan dicsérni, hanem megrendülni is.

Kezdetben a merőben profán pedagógia és filozófia hatása alatt áll. Herbart az eszmény és a 18-19. század nagyjai, úgy amint azt a század elején egyetemeinken tanították. Később Willmann, Spranger és Kerschensteiner könyvei után a

nevelés kérdésének mélyére kezd látni, a harmincas években érik meg és szentelődik meg pedagógiája. Ékkor már a nevelő egyéniségeket nemcsak az egyetemek pedagógiai katedráin keresi. Kiaknázza a két magyar centenáriumot (Szent Imre, Szent István), az eucharisztikus kongresszust, forgatja Prohászka írásait és Schütz Antal könyveit. Megható volt, hogy halálos betegségében is mennyire foglalkozott az akkortájt megjelent *Bölcselet elemeivel:* szinte ifjúkori hévvel tanulja ezt a filozófia és egyetemes embernevelés katolikumtól átjárt kézikönyvét, mintha ismét examenre készülne . . .

Pedagógiájának piarista jellege is van: 1. *A gimnázium latin iskola;* ha klasszikus jellegétől megfosztják, nem tudja hivatását betölteni. 2. *«Szigorú» iskola:* a komoly szellemi munka jobban folyik bizonyos *hűvös légkörben,* mint édeskés hangulatkeltésben. 3. A gimnázium *az életre is előkészít,* de nem gyakorlati tárgyakkal, hanem *az erős munka edző hatásával.* 4. A gimnázium lényege *a szellemi érték-adás* és nem a politechnikumra emlékeztető technikai fölszerelés. 5. *A helyes nevelés* nem alkalomszerű exhortációkkal történik, melyek az intellektuális nevelés hézagaiba úgy vannak beiktatva, mint ünnepnapok a hétköznapok közé, hanem *nyolc évig tartó napirendben valósul meg, mely mélyen belenyúl a diák iskolánkívüli életébe is,* és nem más, mint férfiasan keresztény és magyar szellemmel való átitatódás egy egész életre.

Korai halála megakadályozta abban, hogy piarista jellegű pedagógiája átjárja tankerületét.

Gyorsan elment. Pedagógiai tudásának, sok értékes elgondolásának vázlatos írásai nem adják hű képét. A gyakorlatot tartotta fontosnak, nem az elméleteket, mert mindvégig ragaszkodott a piarista elvhez: *a nevelést nem írni, hanem csinálni kell.* Hatása egyéniségéhez volt kötve: hosszú időre talán nem hagy nyomot, csak emléke marad meg. Élete serkentő példája nekünk mond legtöbbet, akik kortársai és munkatársai voltunk. Míg élt, inkább erejét és kemény, férfias akaratát éreztük és néha kényszeredve viseltük, most hogy nincs – értékei ötlenek fel. A magyar nevelésügy apostola volt, aki erejének teljes latbavetésével vállalt minden megbízást: neve mindig önzetlen szolgálatot, becsületes nevelőmunkát és hozzáértő ügyszeretetet fog jelenteni.

I. SZÁMÚ FÜGGELÉK.

Jegyzetek a képekhez.

Az alábbi sorok felvilágosítást nyújtanak a közölt képekről, azonkívül lehetőleg kimerítő felsorolást adnak a művészi alkotású arcképekről és szobrokról, végül pedig utalnak azokra a könnyebben hozzáférhető sajtótermékekre, amelyekben megjelent egy-egy arckép. Megemlítjük, hogy a Piarista Múzeumban van 50-nél több albumból álló és rendtársaink fényképeit tartalmazó gyűjteményünk, melyet Simonides István (f 1933) rendtársunk hozott létre s amelyben az alábbiak közül az 1-6., 8. és 10. szám alatt említetteken kívül mindenkiről van általában több fénykép.

1. *Egerváry I.* Az arckép egykorú eredetije olajfestmény. Régebben Csaplár Benedek birtokában volt (1. Szinnyei: Magyar írók II. k., 1210.), jelenleg pedig a Piarista Múzeumban van. Festője ismeretlen.

1. *Bolla M.* Az eredetit Schmitt József festette olajban, 1831-ben. Jelenleg a budapesti piarista rendház konzisztóriumi tanácstermében levő provinciálisi arcképgyűjteményben látható. Az olajfestményről Perlasca Domonkos készített rézmetszetet, melynek első példányai Spányik Glicérnek Bolla felett mondott gyászbeszéde mellett jelentek meg 1832-ben. (Szinnyei, I. k. 1200.) Ennek a metszetnek alapján készültek a különféle reprodukciók (pl. a Vékony-féle életrajzban, kolozsvári gimnáziumunk 1906/7. évi Értesítőjében stb.).

1. *Alber J.* Arcképet nem sikerült róla találnunk. A Piarista Múzeumban egy idő óta Alber néven nyilvántartott olajfestmény-arckép azonossága nem igazolható.

1. *Spányik G.* A kép eredetije Lehnhardt Sámuelnek 1838-ban készült rézmetszete.

1. *Katona D.* Arcképét sehol sem találtuk.

1. *Jallosics A.* Az eredetit Barabás Miklós rajzolta kőre 1856-ban (nyomtatva Reiffenstein és Rösch bécsi műintézetében). A névaláírással ellátott litográfiát «hála emlékül a pesti es. k. képezdei növendékek» készíttették. A Takáts-féle Budapesti Piarista Kollégium történetében (356 1.) található kép is ennek alapján készült.

7. *Horváth C.* A közölt kép eredetije az a névaláírással ellátott kőrajz, melyet Barabás készített 1851-ben (nyomtatva Walzel pesti műintézetében) s amelyet VII. o. tanítványai ajánlottak fel neki. Igen jó arckép még a Heller Lajostól 1863-ban készített s a Piarist* Múzeumban levő olajfestmény. Különböző időből való fényképei sokhelyütt jelentek meg, így a Szinnyeinél jelzett helyeken (IV. k. 1156-1157.) kívül a Magyar Akadémiai Albumban (1865. 7. sz.) és a Budapesti Piarista Kollégium történetében (369. 1.). Ismeretlen festőtől való a budapesti gimnáziumunkban levő olajfestésű arcképe.

8. *Tóth J.* Az eredeti olaj festésű arckép a Szegedi Múzeum tulajdona és Kacziány Ödönnek 1885 körül készült alkotása. A szegedi piarista rendházban található még Nováky Bertalannak Tóth J.-ról készített szénrajza. Fényképekről nincs tudomásunk.

9. *Purgstaller J.* Az eredeti Heller Lajosnak 1863-ban olajban festett és a budapesti piarista rendház konzisztóriumi tanácstermében levő képe. Említésre méltó a Josef Bauer-től 1864-ben kőre rajzolt arckép névaláírással (nyomtatva a bécsi Reiffenstein és Rösch-nél), amelynek másolata többhelyütt megjelent (pl. a nagykanizsai gimnázium 1895/96. évi Értesítőjében és a Budapesti Piarista Kollégium történetének 403. lapján). Purgstaller arcképe megjelent még a Szinnyei említette (X. k. 231.) helyeken kívül a Magyar Akadémiai Albumban (1865. 7. sz.) is.

10. *Hanák J.* Barabás Miklóstól két kőrajzunk van róla: az egyiket 1848-ban a márciusi események után készíttették hálás tanítványai, a második pedig 1849-ben készült (nyomtatva a pesti Walzelnél). Az elsőt, amely a Budapesti Kollegium történetében (353. 1.) is látható, itt közöljük, a másik pedig «Az állattan története» c. munkája elején jelent meg. Mindkettő alatt olvasható Hanák névaláírása.

11. *Vass J.* Ez a fényképe 1865 körül készült s a Simonides-féle gyűjteményből való. Ugyanebből az időből ered másik fényképe, mely a Magyar Akadémiai Albumban jelent meg (1865. 5. sz.)

12. *Trautwein J.* Két fényképünk van róla: az egyik az 1870-es, a másik az 1890-es évekből. Az első a többi közt a Budapesti Piarista Kollégium történetében (425. 1.), a másik pedig az Oltáregyesület történetében (9.1.) jelent meg. Az elsőnek alapján készült a budapesti piarista gimnáziumi igazgatók arcképgyüjteményében levő, ismeretlen festőtől való olajfestésű kép, azután az ugyanott látható Gaál Lajos aláírású szénrajz és az itt közölt bronz mellszobor. Ez utóbbit budapesti iskolánk részére Vastagh László készítette 1929-ben. Az Oltáregyesület tulajdonában levő szénrajz az 1890-es évek fényképe után készült.

13. *Lutter N.* Az arcképet itt Barabásnak 1861. évi kőrajza alapján közöljük (nyomtatva Pollák Testvéreknél Pesten). Az eredetin rajta van névaláírása is s «hálaemlékül a pesti nagy gymnasium hetedik osztálya» készíttette. Idősebb korából való az a képe, amely a Budapesti Piarista Kollégium történetében (415. 1.) jelent meg s melynek alapján készült budapesti iskolánknak ismeretlen festőtől eredő olajfestménye és Gaál Lajostól szignált szénrajza. Fényképe megjelent még a Vasárnapi Újságban is két ízben (1884. 37. sz., 1892. 1. sz.).

14. *Csaplár B.* A közölt kép olaj eredetije Than Mórnak 1861-ben készült alkotása. A budapesti piarista rendház tulajdona. 1860-ból való az az arcképe, melyet hálás tanítványai megbízásából fénykép alapján Rohn Adolf rajzolt kőre. Legjobban ismert az a fényképe, mely a Figyelő XI. kötetének (1881) elején jelent meg s amelyet másutt is ismételten közöltek (pl. kolozsvári iskolánk 1906/7. évi Értesítőjében).

15. *Ivánfi E.* Utolsó magyaróvári éveiből való fénykép a Simonides-gyűjteményből.

16. *Szabóky A.* Az itt látható arcképet a központi Katolikus Legényegylet tulajdonában levő és Szemlér Mihály által 1870-ben festett olajfestmény alapján hozzuk. 1880-ból való az Országos Ipartestület tulajdonát alkotó és Sonnenschein Gáspár által olajban festett arckép.- A Központi Katolikus Legényegylet előcsarnokában látható bronzdomborművű arcképnek alkotója Stagl Rezső. Fényképei sokszor jelentek meg (1. Szinnyei XIII. k. 276.).

17. *Lévay I.* A közölt kép a Holló Barnabástól 1897-ben készített és jelenleg a Piarista Múzeumban levő gipszszobor fényképe. Ennek alapján készült a Központi Katolikus Körnek az a márványszobra, amelyet 1898. január 12-én lepleztek le. A rendházainkban elterjedt Lévay-szobrok is ennek kicsinyített másai. A mintázásnál Lévay utolsó éveiből való fényképek voltak az irányadók. Ugyanezt kell mondanunk az 1929-ben Vastagh Lászlótól készített s budapesti gimnáziumunk lépcsőházában látható bronz mellszoborról. Olaj festésű arcképei is halála után készültek. Közülük a budapesti gimnáziumi tanácsteremben levő szignálatlan, a provinciálisok arcképgyüjteményében levőt Wittich-Eperjesi Károly festette, a Kalazantinum nagy képét pedig Udvardy Gyula készítette 1898-ban annak a fényképnek alapján, amely a Budapesti Piarista Kollégium történetében (432. 1. után) és veszprémi iskolánk 1895/96. évi Értesítőjében jelent meg. Fényképei másutt is megjelentek (pl. Ország-Világ, 1890. 51. sz.).

18. *Pivár I.* Ez a kép a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület tulajdonában levő, Reck Vilmostól 1892-ben készített krétarajzról való. A Vakok Országos Intézetének olaj arcképét Vas Tibor festette 1907-ben.

19. *Vajda Gy.* A közölt kép életének vége felé készült s megjelent a Kalazantinum XIV. évf. (1909.) 8. sz.-ban és kolozsvári gimnáziumunk 1908/9. évi Értesítőjében.

20. *Fekete E.* Ez a kép idősebb korában ábrázolja s a Simonides-gyűjteményből való. Fényképe megjelent a nagykanizsai gimnázium 1895/96. évi Értesítőjében is.

21. *Nagy A.* A Simonides-gyűjteményből való fénykép az utolsó kolozsvári években készült.

22. *Pachinger A.* Kolozsvári tanárkodása alatt készült fénykép a Simonides-gyüjteményből .

23. *Maywald J.* A kép arról a bronz plakettről való, melyet Lupola Yrjő készített 1910-ben. Ezzel Glattfelder Gyulával az élükön, volt tanítványai lepték meg. Ez díszíti síremlékét is. A budapesti piarista gimnázium lépcsőházában látható bronz mellszobrot Vastagh László készítette 1929-ben elsősorban az intézet 1908/9. évi Értesítőjében megjelent és névaláírással ellátott képe alapján.

24. *Czirbusz G.* Nagykárolyi működése alatt készült fénykép a Simonides-gyűjteményből. Arcképe megjelent többi közt a sátoraljaújhelyi gimnázium 1904/5. évi Értesítőjében.

25. *Pintér K.* Ezt a budapesti iskolánk lépcsőházában levő bronz mellszobrot Vastagh László készítette 1929-ben, az 1902/3. évi budapesti gimnáziumi Értesítőnkben megjelent fénykép alapján. Nyilván ez utóbbinak alapján készült a budapesti gimnáziumunkban látható és szignálatlan olaj festésű arckép is.

26. *Erdélyi K.* Ez a fényképe kolozsvári gimnáziumunk 1906/7. évi Értesítőjében jelent meg.

27. *Körösi A.* 1905. körüli időből való fénykép a Simonides-gyüjteményből. Arcképei ismételten megjelentek a különböző spanyol folyóiratokban, nálunk pedig többi közt budapesti gimnáziumunk 1935/36. évi Értesítőjében. Közvetlenül halála után solymári Walko László szobrász elkészítette bronzplakettjét.

28. *Laczkó D.* Az itt közölt és a Veszprémi Múzeumban levő gipsz mellszobrot Csiszár Gyula mintázta az 1930-as években. Az 1937. október 24-én leleplezett kőszobrot Medgyessy Ferenc alkotta. A veszprémi gimnázium birtokában levő ércmellszobor Biró Ferenc alkotása. Olajfestésű arcképét Kaptayné Vénis Vilma festette 1924-ben a veszprémi gimnázium részére. Névaláírásos fényképe megjelent többi közt a veszprémi gimnázium 1932/33. évi Értesítőjében.

29. *Takáts S.* Ennek a képnek olajfestésű eredetijét 1928-ban festette meg Huber István a budapesti piarista gimnázium tanácsterme részére. Arcképét néhány évvel előtte olajban megfestette Túry Gyula is. Igen jól sikerült az a nagy bronzplakett, melyet Almásy László a képviselőház elnöke készíttetett róla Kaszás Miklóssal 1930-ban. Bronzplakettjét elkészítette még solymári Walko László is 1933-ban.

30. *Acsay A.* Az 1900-as évekből való fénykép. Arcképeit illetőleg 1. Gulyás: Magyar írók I. 81.

31. *Hám A.* Az eredeti olajfestmény a budapesti piarista rendház konzisztóriumi tanácstermében van. Festette Pándy Lajos közvetlenül Hám halála után. Utolsó fényképe a piarista rendi gimnáziumok 1926/27. évi Értesítőjében jelent meg;

32. *Prónai* A. Ez az élete utolsó éveiből való fénykép megjelent már Torna: Élet és irodalom c. művében (1914. 432.1. után) és a Iuventusban (1941. 8. sz.).Fiatalabb kori arcképei megjelentek többi közt a Rudolf Emlék Albumban (1897) és a Katholikus Magyarországban (1903. II. 492. 1.)

33. *Perényi J.* A képnek a Piarista Múzeumban levő eredetijét Huber István festette olajban 1932-ben. Fényképe megjelent budapesti gimnáziumunk 1937/38. évi Értesítőjében.

34. *Miskolczy I.* Ez a kép budapesti működésének elejéről való. Későbbi fényképe megjelent a budapesti piarista gimnázium 1937/38. évi Értesítőjében.

35. *Sebes F.* Ennek a képnek olajfestésű eredetijét 1941. tavaszán festette Héya Zoltán a piarista provinciálisok arcképgyűjteménye számára. Ugyanakkor és ugyanattól a művésztől készült a váci piarista gimnázium nagy olajképe is. Ez utóbbit a Váci Piarista Diákszövetség készíttette. A budapesti gimnáziumnak olaj festésű Sebes-arcképét Huber István festette 1940-ben. Ugyanaz a festőművész ugyanakkor készítette azt az olaj portrét, amely jelenleg a Rajz-család birtokában van Vácon. Provinciálisságának elején készült fényképét névaláírásával együtt közölték a piaristarendi gimnáziumok 1928/29. évi Értesítői. Későbbi arcképe megjelent a budapesti és veszprémi piarista gimnáziumok 1940/41. évi Évkönyveiben.

36. *Kisparti J.* Olajfestésű arcképeket készítettek róla: Huber István 1936-ben a budapesti piarista gimnázium részére, Szabad Ferenc 1939-ben a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületnek és Farkasfalvy Imre 1941-ben a Váci Piarista Diákszövetség megbízásából a váci piarista gimnázium számára. 1935-ben festette olajban Huber István azt az arcképet is, amely jelenleg a szegedi piarista rendház birtokában van. A budapesti Huber-féle kép reprodukciója megjelent a budapesti piarista gimnázium 1935/36. évi Értesítőjében, az itt közölt kép pedig a Szabad-félének fényképe. Arcképei megjelentek még többi közt a szegedi tankerület iskoláinak 1940/41. évi Évkönyveiben (pl. a szegedi piarista gimn.).

II. SZÁMÚ FÜGGELÉK.

A Magyar Tudományos Akadémia piarista tagjai.

Simay Kristóf levelező t. 1832. március 9.-1833. július 14.
Horváth Cirill rendes t. 1834. november 15.-1884. november 5.
Széchy Ágoston levelező t. 1840. szeptember 5.-1852. március 6.
Nagy Márton levelező t. 1844. december 24.-1873. április 5.
Palotai (Purgstaller) József rendes t. 1844. december 24.-1867. április 11.
Hanák János levelező t. 1846. december 18.-1849. szeptember 2.
Schirkhuber Móric levelező t. 1858. december 15.-1877. szeptember 14.
Somhegyi (Schröck) Ferenc levelező t. 1858. december 15.-1879. július 1.

Szepesi Imre levelező t. 1858. december 15.-1875. január 9.
Vass József levelező t. 1858. december 15.-1873. január 13.
Lutter Nándor levelező t. 1859. december 16.-1891. december 30.
Csaplár Benedek levelező t. 1886. május 6.-1906. augusztus 19.
Takáts Sándor rendes t. 1906. március 23.-1932. december 21.
Komis Gyula igazgató t., osztályelnök 1916. május 4.
Schütz Antal rendes t. 1925. május 7.
Balanyi György levelező t. 1938. május 6.
Bíró Vencel levelező t. 1941. május 16.

III. SZÁMÚ FÜGGELÉK.

A Szent István Akadémia piarista tagjai.

Acsay Antal rendes t. 1916. január 20.-1918. szeptember 10.
Czirbusz Géza rendes t. 1916. január 20.-1920. július 10,
Körösi Albin rendes t. 1916. január 20.-1936. április 8.
Schütz Antal rendes t. 1916-26. osztálytitkár, 1916. január 20.
Suták József tiszteleti t., 1929-38. osztályelnök, 1916. január 20.
Vörös Cirill rendes t. 1916. január 20.
Hám Antal rendes t. 1917. február 23.-1927. július 20.
Perényi József rendes t. 1917. február 23.-1938. február 15.
Balanyi György igazgatótanácsi t. 1919. február 21.
Sík Sándor rendes t. 1919. február 21.
Biró Vencel rendes t. 1925. február 27.
Miskolczy István rendes t. 1927. február 25.-1937. december 1.
Laczkó Dezső rendes t. 1927. február 25.-1932. október 28.
Friedreich Endre rendes t. 1933. február 24.

IV. SZÁMÚ FÜGGELÉK.

A Corvin-lánc és koszorú piarista tulajdonosai.

Schütz Antal megkapta 1930-ban a koszorút, 1941-ben a láncot.
Komis Gyula megkapta 1930-ban a koszorút.
Biró Vencel megkapta 1940-ben a koszorút.

V. SZÁMÚ FÜGGELÉK.

Piarista egyetemi tanárak.

I. A budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetemen.

1. A hittudományi karon.

A) *Rendes tanárok.*

Perczel Imre (dogmatika), 1774. október 23.-1785/86.
Alber János (ószövetség és héber nyelv), 1805. szeptember 3.-1830. február 28.
Schütz Antal (dogmatika), 1916. november 12.

B) *Magántanár.*

Schütz Antal (a keresztény bölcselet, különös tekintettel az újabb természetbölcseleti és lélektani kérdésekre), 1916. április 18.

Rektorságot viselt: *Schütz Antal,* 1940-41.
Dékánok voltak: *Perczel lmre,* 1779-80.; *Alber János,* 1808-09.; *Schütz Antal,* 1923-24. és 1932-33.

2. A bölcsészettudományi karon.

A) *Rendes tanárok.*

Dugonics András (elemi és alkalmazott matézis), 1774. október 23.-1807/8.

Koppi Károly (egyetemes és magyar történelem), 1784. október 23.-1795. október 19.

Szüts István (bölcsészettan), 1797. április 27.-1820. szeptember 6.

Révai Miklós (magyar nyelv és irodalom), 1802. július 3.-1807. április 1.

Reisinger János (egyetemes és magyar történelem), 1840. november 7.-1848. június 13. és 1849. augusztus 20.-1865. február 7.

Purgstaller József (bölcsészettan), 1848. június 18.-1849. december 27.

Horváth Cirill (bölcsészettan), 1863. június 14.-1884. november 5.

Somhegyi Ferenc (egyetemes történelem), 1866. szeptember 10.-1879. július 1.

Szepesi Imre (latin nyelv és irodalom), 1870. január 24.-1875. január 9.

Czirbusz Géza (egyetemes és összehasonlító földrajz), 1910. szeptember 10.-1920. július 10.

Suták József (felsőbb geometria), 1912. március 21.-1935/36.

Komis Gyula (bölcsészettan), 1920. október 30.-1932. január és 1934. június 8. -; (pedagógia), 1932. január-1934. június 8.

B) *Magántanárok.*

Szepesi Imre (római filológia), 1865-1875.

Vajda Gyula (Árpádkori művelődéstörténet), 1880-82.

Acsay Antal (a nevelés és tanítás története), 1897. máj. 4.-1918. szept. 10.

Suták József (mennyiségtan), 1896. márc. 18.-

Komis Gyula (a szellemi tudományok logikája), 1914. júl. 20.-

Balanyi György (a legújabbbori egyetemes történet), 1924. aug. 15., ny. rk. tanár címet nyert 1936. febr. 29.

Miskolczy István (a késői középkor története), 1931. július 15., ny. rk. tanári címet nyert 1935 február 1.

Rektorságot viseltek: *Dugonics András* 1787-88.; *Szüts István,* 1806-07.; *Kornis Gyula,* 1935-36.

Dékánok voltak: *Dugonics András,* 1779-80. és 1792-93.; *br. Schaffrath Lipót,* a pesti piarista gimn. igazgatója, a kar beiktatott ^tagja, 1784-85.; *Koppi Károly,* 1787-88.; *Szüts István,* 1799-1800.; *Reisinger János,* 1849. augusztus 26.-1860. február 1.; *Komis Gyula,* 1933-34.

Kari igazgatók voltak: *br. Schaffrath Lipót,* 1784-85.; *Szüts István,* 1819/20.-1820/21.

II. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.

1. A bölcsészettudományi karon.

A) *Rendes tanárok.*

Vajda Gyula (magyar művelődéstörténet), 1896. augusztus 18.-1909. március 26.

Biró Vencel (Erdély története), 1940. október 19.

B) *Magántanárok.*

Vajda Gyula (Árpádkori művelődéstörténet), 1883,1889-ben ny. rk. tanári címet nyert.

Schmidt Ágoston (újabb matematikai módszerek), 1874-1879.

Pachinger Alajos (általános és részletes zooparazitológia), 1885-1894.

Dékán volt: *Vajda Gyula,* 1903-04.

2. A jogtudományi karon.

Magántanár.

Salzbauer János (egyházjog), 1874-1897.

III. A pozsonyi Erzsébet királyné Tudományegyetemen.

1. A jogtudományi karon.

A) *Rendes tanár.*

Komis Gyula (bölcsészettan), 1914. augusztus 26.-1918. április.

2. Bölcsészettudományi karon.

A) *Rendes tanár.*

Komis Gyula (bölcsészettan), 1918. április -1919. szeptember 22., azontúl Budapesten.
Dékán volt: *Komis Gyula* (1918/19).

IV. A szegedi Ferenc József, illetve Horthy Miklós Tudományegyetem bölcsészet-tudományi karán.

A) *Rendes tanár.*

Sík Sándor (magyar irodalomtörténet), 1929. december 18., illetve 1940. október 19.

B) *Magántanárok.*

Biró Vencel (Erdély története), 1923. május 31.

Miskolczy István (Olaszország története az Anjouk nápolyi uralma idején), 1923. május 31.

Kozáky István (a német irodalom története a XVI. századig), 1938. szeptember 15. illetve (a német irodalom története), 1914. július 6.

A kötet munkatársai.

Agárdi László rendfőnöki segédtitkár, Budapest.
Dr. Albert István teol. tanár, kalazantinumi prefektus, Budapest.
Dr. Balanyi György rendfőnöki tanácsos, Budapest.
Biró Imre rendfőnöki tanácsos, rendi levéltáros, Budapest.
Dr. Biró Vencel egyetemi ny. r. tanár, Kolozsvár.
Dr. Diósi Géza gimn. tanár, konviktusi igazgató, Kolozsvár.
Faludi Béla gimn. tanár, Budapest.
Frideczky József ny. középisk. tanár. Budapest.
Dr. Friedreich Endre c. gimn. igazgató, Budapest.
Dr. Hanta Gyula teol. tanár, Róma.
Dr. Kanszky Márton gimn. tanár, Budapest.
Dr. Karl János gimn. igazgató, Kolozsvár.
Megyer József gimn. tanár. Szeged.
Dr. Nyers Lajos gimn. tanár, Veszprém.
Dr. Ongrádi József gimn. tanár, Budapest.
öveges József gimn. tanár, Budapest.
Dr. Papp László gimn. tanár, Budapest.
Szentiványi Béla a rend javadalmainak főkormányzó]a, Budapest.
Szüts Ferenc gimn. tanár, Kolozsvár.
Dr. Tihanyi Tibor teol. tanár, Budapest.
Dr. Tomek Vince rendfőnöki tanácsos, Budapest.

TARTALOM

	Oldal
Elüljáróba	3
Egerváry Ignác	11
Bolla Márton	25
Alber Nep. János	33
Spányik Glicér	45
Katona Mihály Dienes	54
Jallosics András	65
Horváth Cirill	81
Tóth Ker. János	97
Purgstaller József	105
Hanák Ker. János	123
Vass József	133
Trautwein Nep. János	143
Lutter Nándor -	157
Csaplár Benedek	167
Iványfi Ede	185
Szabóky Adolf	193
Lévay Imre	209
Pivár Ignác	227
Vajda Gyula	235
Fekete Endre	243
Nagy Alajos	259
Pachinger Alajos	271
Maywald József	281
Czirbusz Géza	289
Pintér Kálmán	301
Erdélyi Károly	313
Körösi Albin	327
Laczkó Dezső	341
Takáts Sándor	351
Acsay Antal	369
Hám Antal	381
Prónai Antal	391
Perényi József	409
Miskolczy István	419
Sebes Ferenc	431
Kisparti János	447
I. függelék: Jegyzetek a képekhez	460
JI. függelék: A Magyar Tud. Akadémia piarista tagjai	462
III. függelék: A Szent István Akadémia piarista tagjai	463
III. függelék: A Corvin-lánc és koszorú piarista tulajdonosai	463
V. Piarista egyetemi tanárok	463
A kötet munkatársai	466
Tartalom	467